ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL"

XXIII

1986

* *

IAȘI

UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA"

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL" BIBLIOTECA
P-124

COLEGIUL DE REDACȚIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (președinte),
ION AGRIGOROAIEI, CONST. C. ANGELESCU, GH. BUZATU, I. CAPROȘU
C. CIHODARU, V. CRISTIAN, ȘTEFAN S. GOROVEI, AUREL LOGHIN,
ECATERINA NEGRUȚI, GH. PLATON, LEON ȘIMANSCHI, DAN TEODOR,
D. VITCU, AL. ZUB

COMITETUL DE REDACȚIE

LEON ȘIMANSCHI (redactor responsabil)

ION AGRIGOROAIEI, GABRIEL BĂDĂRĂU, L. BOICU, GH. BUZATU, ȘTEFAN LEMNY, I. SAIZU. D. ȘANDRU

ȘTEFAN S. GOROVEI (secretar științific de redacție)

Adresa redacției:

Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"
Bd. Karl Marx nr. 15
Iași

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE SOCIALE
ȘI POLITICE A
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE
ȘI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL"

Tom XXIII, 1986
**

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL" BIBLIOTECA Nr. 1397

SUMAR

D. CIUREA, Sur la „régénération" de l'histoire 465
ELENA SIUPIUR, The Training of Intellectuals in South-East Europe during the 19th Century. The Romanian Model 469
LOTHAR MAIER (Heidelberg), Die innen- und aussenpolitischen Auseinandersetzungen um die Gründung der „Rumänischen Eisenbahngesellschaft" 1871—1872 491
I. SAIZU, Économie et culture en Roumanie pendant la première décennie d'indépendance 513
MAURICE PEARTON (London), British Policy towards Romania 1939—1941 . . 527

*

NICOLAE CONSTANTINESCU, Basarab I și contribuția sa la consolidarea Țării Românești 553
ȘERBAN PAPACOSTEA, Domni români și regi angevini: înfruntarea finală (1370—1382) 571
VENIAMIN CIOBANU, Vasalitate-suzeranitate în raporturile româno-polone din a doua jumătate a secolului XVI: interpretare juridică și practică politică (III) 583
VALERIU VELIMAN, Date noi cu privire la circumstanțele alegerii mitropolitului Moldovei (1792) și statutul juridico-politic al Principatelor Române . 599
GHEORGHE CLIVETI, Interferențe româno-germane în raporturile politice internaționale la 1866 619
NICOLAE PĂUN, LUDOVIC BÁTHORY, CONSTANTIN IVANEȘ, Capitalul italian în sistemul financiar european și penetrația lui în economia forestieră a României (1900—1930) 639
PETRE ȚURLEA, Nicolae Iorga în viața politică a României interbelice (I) . . 655
NICOLAE DASCĂLU, Politica nazistă în Sud-Estul Europei în ajunul și în timpul celui de-al doilea război mondial în relatările interpretului personal al lui Hitler (I) 671

*

ȘTEFAN S. GOROVEI, Un cărturar uitat: logofătul Grigoraș 681
ALEXANDRU ANDRONIC, Probleme de istorie comparată. Concepția lui N. Pavlov-Silvanski în problema feudalismului rus și reflectarea ei în istoriografia românească 699

*

SERGIU IOSIPESCU, De la bătălia de la „rovine" la *Istoria polonă* a lui Jan Dlugosz 707
ADRIAN ANDREI RUSU, O sursă maghiară despre lupta de la Baia (1467) . . 713
TAHSIN GEMIL, „Capitulațiile" Transilvaniei de la jumătatea secolului XVII . . 717
ION I. SOLCANU, VICTOR MACARIE, „Clasul de zugrăvitură" de la Academia Mihăileană. Premise și realizări 723
DUMITRU VITCU, „Momentul" B. F. Peixotto în evoluția raporturilor româno-americane (1870—1876) 733
SULTANA AVRAM, Un manuscris autobiografic I. C. Negruzzi 743
ANCA SÂRGHIE, „Tribuna" în oglinda memorialisticii lui Nicolae Cristea . . 745

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL" BIBLIOTECA P-124

I. SAIZU, C. TACU, Preocupări de introducere a cursurilor de organizare științifică în învățămîntul tehnic superior românesc (perioada interbelică) . . 751
LUCIAN NASTASĂ, *Istoria socială* în polemica dintre Ștefan Zeletin și Gheorghe I. Brătianu 757
ȘTEFAN LEMNY, Un prieten al românilor: Emmanuel Beau de Loménie . . . 763

PAGINI DE ISTORIE LOCALĂ

SCARLAT PORCESCU, Un sat vechi: Porcești (Moldoveni), jud. Neamț . . . 769
NISTOR CIOCAN, Date noi despre logofătul Dumitrașco Ștefan și satul Buciulești 783

DOCUMENTE

D. AGACHE, M. VOICULESCU, Documente moldovene din secolele XVI—XVII (I) 793
GH. F. ANGHELESCU, GH. BUZATU, Din arhiva istorică a României contemporane (III): generalul Titus Gârbea despre ultima întrevedere Hitler—Antonescu 815

DISCUȚII

ȘERBAN PAPACOSTEA, Relațiile Țării Românești cu Ungaria în 1344—1345. Pe marginea unor observații critice 821
LIVIU BURLEC, Observații asupra originii veciniei în Moldova 823
ANDREI PIPPIDI, În jurul cronicarului Vasile Buhăescul 835
N. A. URSU, Două documente false privitoare la „academia" lui Vartolomei Mazereanu de la mănăstirea Putna 843

STUDII DOCUMENTARE

MIHAIL GUBOGLU, Pe marginea lucrării lui Franz Babinger despre istoriografii otomani 853
C. CIHODARU, Acte false în colecția „Documente privind istoria României", seria A (Moldova) (II) 871

DEZBATERI ISTORIOGRAFICE

Probleme ale istoriografiei actuale 885

ADDENDA ET CORRIGENDA

I. *DOCUMENTA ROMANIAE HISTORICA*

CORNELIU STOICA, Observații asupra indicilor de nume. Unele oiconime din bazinul hidrografic al rîului Trotuș 897

II. *VARIA*

ȘTEFAN S. GOROVEI, Precizări utile și reveniri necesare 905
CONSTANTIN C. ANGELESCU, Gheorghe Costa-Foru, doctor în drept de la Paris (1850) 907

*

PAUL MIHAIL, Contribuții la *Bibliografia românească veche* (III) . . . 909

RECENZII. ISTORIA ROMÂNILOR

ION LĂNCRĂNJAN, *Cuvînt despre Transilvania* (Gh. I. Florescu) 949
ION T. DRAGOMIR, *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni* (Cornelia-Magda Mantu) 951
V. SPINEI, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X—XIII. Români și turanici* (Dan Gh. Teodor) 952
P. P. BYRNJA, *Moldavskij srednevekovyj gorod v Dnestrovsko-Prutskom meždureč'e (XV-načalo XVI v.)* (Alexandru Andronic, Rodica Popovici) . . . 954
ÉMILE TURDEANU, *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines* (Ștefan S. Gorovei) 957

ARIADNA CAMARIANO-CIORAN, *L'Épire et les Pays Roumains* (Paul Mihail) 960
VALERIU VELIMAN, *Relațiile româno-otomane (1711—1821). Documente turcești* (Sergiu Iosipescu) 962
ARNOLD HUTTMANN, *Reiseeindrücke aus Landstrichen des heutigen Rumänien. 1773 bis 1915* (Steluța Mărieș) 965
KLAUS HEITMANN, *Die Rumänenbild im deutschen Sprachraum 1775—1918. Eine imagologische Studie* (Al. Zub) 967
EMANUEL TURCZYNSKI, *Von der Aufklärung zum Frühliberalismus. Politische Trägergruppen und deren Förderungskatalog in Rumänien* (Al. Zub) 969
ILIE BĂDESCU, *Sincronism european și cultură critică românească. Contribuții de sociologie istorică privind cultura modernă românească* (Al. Zub) . 970
ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, *Lazăr-Leon Asachi în cultura română* (Ștefan Lemny) 971
BARBARA JELAVICH, *Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821—1878* (Dumitru Vitcu) 973
NESTOR VORNICESCU, *Unde-i turma, acolo-i și păstorul. Participarea Mitropolitului Sofronie Miclescu la înfăptuirea Unirii Principatelor Române, 1859* (Al. Zub) 975
Istoria dreptului românesc, vol. II, 1 (Gabriel Bădărău) 977

ISTORIE UNIVERSALĂ

FUSTEL DE COULANGES, *Cetatea antică. Studiu asupra cultului, dreptului și instituțiilor Greciei și Romei* (Alexandru-Florin Platon) 981
M. ORHAN BAYRAK, *Osmanlı tarihi. Yazarları Biyoğrafi ve Biblioğrafi)* (Mihail Guboglu) 982
MATEJA MATEJIĆ, *The Holy Mount and Hilandar Monastery* (Paul Mihail) . 985
Economie et sociétés dans l'Empire ottoman (fin du XVIII-e — début du XX-e siècle). Actes du Colloque de Strasbourg (1-er — 5 juillet 1980). Publiés par JEAN-LOUIS BACQUÉ-GRAMMONT et PAUL DUMONT (Mihail Guboglu) 987
Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman (Sergiu Iosipescu) 990
Die Habsburgermonarchie 1848—1918, vol. III, 1 și III, 2 ; vol. IV (Gabriel Bădărău) 994

NOTE BIBLIOGRAFICE. ISTORIA ROMÂNILOR

AL. ZUB, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX)* (I. Saizu) 997
AL. ZUB, *Les dilemmes d'un historien. Vasile Pârvan (1882—1927)* (Ștefan Lemny) 998
PAUL MIHAIL, *Completări la „Bibliografia Românească Veche"* (Ștefan S. Gorovei) 998
ANDREA DELETANT, DENNIS DELETANT, *Romania* (Al. Zub) 999
Bibliografia relațiilor literaturii române cu literaturile străine în periodice (1859—1918), III (Ștefan Lemny) 1000
ERICH BECK, *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina. Literatur aus den Jahren 1965—1975* (Al. Zub) 1000
Știința în Bucovina. Ghid bibliografic, III (Al. Zub) 1001
Cărțile Moldovei socialiste, 1971—1975 (Alexandru Andronic) 1001
VALENTIN BORDA, *Călători și exploratori români* (Ștefan Lemny) 1002
Călători români în Africa (Al. Zub) 1002
Documenta Romaniae Historica, B. *Țara Românească*, vol. VI (1566—1570) ; vol. XXV (1635—1636) (D. Agache) 1003
Moldova în epoca feudalismului, III. *Documente slavo-moldovenești (1601—1640)* (D. Agache) 1005
Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului, V *(1640—1644)* (D. Agache) 1005
Documente ale Unirii (1600—1918) (Ștefan S. Gorovei) 1006
Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741 — decembrie 1742). Rapoartele inedite tle agenților lui Constantin Mavrocordat, ed. ARIADNA CAMARIANO-CIORAN (Ștefan Lemny) . 1007
VASILE GR. POP, *Conspect asupra literaturei române și literaților ei de la început și pînă astăzi în ordine cronologică*, ed. PAUL LĂZĂRESCU (Al. Zub) 1007

NICOLAE OȚĂLEA, *Alese fabule*, ed. MIRCEA POPA (Ștefan Lemny) 1008
ARON DENSUȘIANU, *Cercetări literare*, ed. GEORGETA ANTONESCU (Al. Zub) 1008
TIMOTEI CIPARIU, *Discursuri*, ed. ȘTEFAN MANCIULEA și ION BUZAȘI (Al. Zub) 1008
B. P. HASDEU, *Istoria critică a românilor*, ed. GRIGORE BRÂNCUȘ și MANOLE NEAGOE (Al. Zub) 1008
DUILIU ZAMFIRESCU, *Opere*, VII și VIII, ed. AL. SĂNDULESCU (Lucian Nastasă) 1009
CONSTANTIN ANTONIADE, *Opere*, ed. ION MIHAI POPESCU (Ștefan Lemny) 1009
N. IORGA, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ed. VALERIU RĂPEANU (Ștefan S. Gorovei) 1010
MIHAI BERZA, *Pentru o istorie a vechii culturi românești*, ed. ANDREI PIPPIDI (Ștefan S. Gorovei) 1010
TITU MAIORESCU, *Jurnal și epistolar*, V, ed. GEORGETA RĂDULESCU-DULGHERU și DOMNICA FILIMON (Al. Zub) 1011
M. Gaster în corespondență, ed. VIRGILIU FLOREA (Lucian Nastasă) . . . 1011
Scrisori către Ovid Densușianu, III, ed. LIVIU ONU, ILEANA VÎRTOSU și MARIA RAFAILĂ (Lucian Nastasă) 1012
N. Iorga și marea răscoală țărănească din 1907. Mărturii documentare, ed. NICOLAE LIU (Al. Zub) 1013
Pagini dintr-o arhivă inedită, ed. ANTONIE PLĂMĂDEALĂ (Al. Zub) 1013
LIVIU REBREANU, *Jurnal*, I și II, ed. PUIA FLORICA REBREANU și NICULAE GHERAN (Lucian Nastasă) 1014
OCTAVIAN ILIESCU, *Le droit monétaire dans les Pays Roumains aux XIV-e — XV-e siècles* (Ștefan S. Gorovei) 1015
OCTAVIAN ILIESCU, *Les hyperpères de Vlaïcou voda* (Ștefan S. Gorovei) . . 1017
ȘTEFAN ANDREESCU, *Alliances dynastiques des princes de Valachie (XIV-e — XVI-e siècles)* (Ștefan S. Gorovei) 1017
J. N. MĂNESCU, *Éléments d'héraldique roumaine dans l'armorial russe* (Ștefan S. Gorovei) 1018
DAN BERINDEI, IRINA GAVRILĂ, *Analyse de la composition de l'ensemble des familles de grands dignitaires de la Valachie au XVIII-e siècle* (Ștefan S. Gorovei) 1018
PAUL CERNOVODEANU, *La structure sociale de la classe des boyards roumains pendant sa dernière phase d'existence institutionelle (1831—1858)* (Ștefan S. Gorovei) 1019
MARIA DOGARU, *L'héraldique contemporaine en Roumanie* (Ștefan S. Gorovei) 1019
Trepte de civilizație românească, ed. GEORGE POTRA, ȘERBAN ȘTATI și CONSTANTIN CRIȘAN (Al. Zub) 1019
FREDERICK KELLOGG, *The Structure of Romanian Nationalism* (Ștefan Lemny) 1020
NICOLAE URSULESCU, *Evoluția culturii Starčevo-Criș pe teritoriul Moldovei* (Cornelia-Magda Mantu) 1020
DEMETRIUS DVOICHENKO-MARKOV, *The Vlachs: the Latin Speaking Population of Eastern Europe* (Nelu Zugravu) 1021
NICOLAE CONSTANTINESCU, *Curtea de Argeș (1200—1400). Asupra începuturilor Țării Românești* (Ștefan S. Gorovei) 1022
SERGIU IOSIPESCU, *Balica, Dobrotiță, Ioancu* (Ștefan S. Gorovei) 1022
MIHAIL P. GUBOGLU, *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte jusqu'au début du XVI-e siècle* (Ștefan S. Gorovei) 1023
GHEORGHE DAVID, *Petru Șchiopul (1574—1577; 1578—1579; 1582—1591)* (Ștefan S. Gorovei) 1023
Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice (Alexandru-Florin Platon) 1024
ATHANASIOS E. KARATHANASIS, Οι Ελληνες Λογιοι στη Βλαχια (1670 — 1714). Συμβολη στη μελετη της ελληνικῆς πνευματικης κινησης στις Παραδουναβιες Ηγεμονιες κατα την προφαναριωτικη περιοδα *Învățați greci în Țara Românească (1670—1714). Contribuție la studiul mișcării culturale grecești în Principatele Dunărene în perioada prefanariotă* (Elena Gaidagis, Nikos Gaidagis) 1024
KEITH HITCHINS, *The Idea of Nation. The Romanians of Transylvania 1691—1849* (Al. Zub) 1026
FLORIN CONSTANTINIU, *Constantin Mavrocordat* (Ștefan Lemny) 1027
Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări istorice (Al. Zub) 1028

FLORIAN DUDAŞ, *Răscoala lui Horea în tradiţia poporului* (Ştefan Lemny) . . 1029
Horea în publicistica românească de acum un veac, ed. NICOLAE EDROIU (Alexandru-Florin Platon) 1029
D. PRODAN, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române* (Al. Zub) 1030
ELVIRA SOROHAN, *Introducere în opera lui Ion Budai-Deleanu* (Ştefan Lemny) . 1031
VENIAMIN CIOBANU, *La graniţa a trei imperii* (L. Boicu) 1032
STELA MĂRIEŞ, *Supuşii străini din Moldova în perioada 1781—1862* (Gheorghe Platon) 1032
NICHITA ADĂNILOAIE, ANASTASIE IORDACHE, PAUL OPRESCU, ALEXANDRU PORŢEANU, APOSTOL STAN, *Unitatea naţională a românilor în epoca modernă 1821—1918* (Alexandru-Florin Platon) . . 1033
Culture and Society. Structures, Interferences, Analogies in the Modern Romanian History, edited by AL. ZUB (Alexandru-Florin Platon) 1034
MALGORZATA WILLAUME, *Drogi do niepodległości polskie i rumuńskie koncepcje polityczne i ich realizacja w latach 1837—1849* (*Al. Zub*) . . . 1035
ANASTASIE IORDACHE, *Pe urmele lui Dumitru Brătianu* (Dumitru Vitcu) . . 1036
DANA DUMITRIU, *Introducere în opera lui C. A. Rosetti* (Al. Zub) . . . 1037
PAUL PĂLTĂNEA, *Viaţa lui Costache Negri* (L. Boicu) 1037
I. DUMITRIU-SNAGOV, *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne 1866—1887* (Al. Zub) 1038
KEMAL H. KARPAT, *Ottoman Urbanisme: the Crimean Emigration to Dobruca and the Founding of Mecidiye, 1856—1878* (Tahsin Gemil) . . . 1038
PAUL E. MICHELSON, *Zeletin on Romanian Development* (Lucian Nastasă) . 1039
D. ŞANDRU, *Creditul agricol în România, 1918—1944* (I. Saizu) 1040
Presa străină despre contribuţia României la victoria asupra fascismului (I. Saizu) . 1041
DAN CRUCERU, *Diacronismul culturii. Eseu despre evoluţia sistemului cultural* (Al. Zub) 1041
ALEXANDRU DUŢU, *Călătorii, imagini, constante* (Cristiana Oghină) . . . 1042
NESTOR VORNICESCU, *Scrieri patristice în Biserica Ortodoxă Română pînă în sec. XVII: izvoare, traduceri, circulaţie* (*Al. Zub*) 1043
IOANICHIE BĂLAN, *Pateric românesc ce cuprinde viaţa şi cuvintele unor cuvioşi părinţi ce s-au nevoit în mănăstirile româneşti, secolele XIV—XX* (Al. Zub) 1044
ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, *Tradiţie şi libertate în spiritualitatea ortodoxă* (Al. Zub) 1045
AUGUSTIN Z. N. POP, *Mărturia documentelor — de la vechile tiparniţe româneşti la Nicolae Labiş* (Lucian Nastasă) 1045
ALEXANDRU DUŢU, *Humanisme, Baroque, Lumières: l'exemple roumain* (Roxana Sorescu) 1046
ALEXANDRU NICULESCU, *Outline History of the Romanian Language* (Al. Zub) 1048
MIHAELA MANCAŞ, *Limbajul artistic românesc. Secolul al XIX-lea* (Al. Zub) . 1048
GEORGE MIREA, *Junimea. Implicaţii lingvistice* (Al. Zub) 1048
ION GHEŢIE şi AL. MAREŞ, *Originile scrisului în limba română* (Nistor Ciocan) 1048
CĂTĂLINA VELCULESCU, *Cărţi populare şi cultură românească* (Ştefan Lemny) 1049
CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, LIDIA DEMÉNY, *Carte şi tipar în societatea românească şi sud-est europeană (secolele XVII—XIX)* . 1051
I. D. LĂUDAT, *Momente din viaţa Şcolii normale „Vasile Lupu" din Iaşi* (Al. Zub) 1052
COSTICĂ-IOAN GĂRNEAŢĂ, GRIGORE GĂNEŢ, *Filiala Arhivelor Statului Judeţul Vaslui* (Lucian Nastasă) 1052
VASILE GH. MIRON ş.a., *Filiala Arhivelor Statului Judeţul Suceava* (Al. Zub) . 1052
G. BRĂTESCU (red.), *Apărarea sănătăţii ieri şi azi. Studii, note şi documente* (Al. Zub) 1052
HANS BARTH, *Conrad Haas. Leben und Werk in Wort und Bild* (Al. Zub) . 1053
Istoriografia literară românească 1944—1984 (Al. Zub) 1053
ADRIAN MARINO, *Littérature roumaine — littératures occidentales* (Al. Zub) . 1054
Dialoguri. Contribuţii la valorificarea moştenirii clasice şi romantice în literatura română şi germană. / Dialoge. Zur Rezeption der klassischen und romantischen deutschen und rumänischen Literatur, ed. ALEXANDRU OPREA şi WALTER DIETZE (Al. Zub) 1055
Le comparatisme roumain, I, coord. par ROMUL MUNTEANU (Al. Zub) . . 1055
ION ISTRATE, *Barocul literar românesc* (Ştefan Lemny) 1055

LUMINIȚA BEIU-PALADI, *Romantismul italian și literatura română a secolului al XIX-lea. Relații și similitudini* (Al. Zub) 1056
ELENA TACCIU, *Romantismul românesc : un studiu al arhetipurilor*, I (Al. Zub) . 1057
GRIGORE VEREȘ, *Opera lui Charles Dickens în România* (Al. Zub) . . . 1057
MIRCEA ANGHELESCU, *Scriitori și curente* (Al. Zub) 1058
IULIAN NEGRILĂ, *Scriitorii tribuniști din perioada arădeană* (Al. Zub) . . . 1058
MIRCEA MUTHU, *Paul Zarifopol între fragment și construcție* (Al. Zub) . . . 1059
CONSTANTIN KIRIȚESCU, *Portrete. Oameni pe care i-am cunoscut* (Lucian Nastasă) 1059
Amintiri despre Liviu Rebreanu, ed. ION POPESCU SIRETEANU (Lucian Nastasă) 1060
TEOFIL FRĂNCU, *Preumblări*, ed. LUANA POPA (Al. Zub) 1060
CONSTANTIN DUMITRESCU, *Oracolul și clepsidra* (Ștefan Lemny) . . . 1061
L. KALUSTIAN, *Simple note, IV* (Lucian Nastasă) 1061
PERICLE MARTINESCU, *Umbre pe pînza vremii* (Lucian Nastasă) 1061
ILEANA CORBEA, NICOLAE FLORESCU, *Biografii posibile* (Lucian Nastasă) . 1062
NICOLAE FLORESCU, *Profitabila condiție* (Al. Zub) 1062
Z. ORNEA, *Actualitatea clasicilor* (Lucian Nastasă) 1063
VALERIU RĂPEANU, *Memoria și fețele timpului* (Ștefan Lemny) 1063
MIRCEA ZACIU, *Viaticum* (Ștefan Lemny) 1064
M. UNGHEANU, *Interviuri neconvenționale* (Ștefan S. Gorovei) 1064
WLADISLAW PODLACHA, GRIGORE NANDRIȘ, *Umanismul picturii murale post-bizantine* (Ion I. Solcanu) 1065
PAUL HENRY, *Monumentele din Moldova de nord. De la origini pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Contribuții la studiul civilizației moldave* (Ion I. Solcanu) 1066
ION I. SOLCANU și COSTACHE BUZDUGAN, *Biserica Voronet* (Ștefan S. Gorovei) 1066
DORINEL ICHIM, *Monumente de arhitectură populară din județul Bacău. Bisericile de lemn* (Ion I. Solcanu) 1067
GHEORGHE BRATILOVEANU, MIHAI SPÂNU, *Monumente de arhitectură în lemn din ținutul Sucevei* (Ion I. Solcanu) 1068
Arta românească în „secolul luminilor", coord. RĂZVAN THEODORESCU (Al. Zub) 1070
CLAUDIU PARADAIS, *Un ctitor uitat — Scarlat Vârnav* (L. Boicu) . . . 1071
ADRIAN PERIGEȚARU, *Imagine și simbol la Brâncuși* (Ion I. Solcanu) . . 1072
WILHELM NYSSEN, *Die Flamme des Heils. Fresken der Orthodoxen Kirche St. Johannes des Täufers in Ferentari bei Bukarest* (Al. Zub) . . . 1072
ELENA GRIGORIU, *Zorii teatrului cult în Țara Românească* (Al. Zub) . . 1073
IORDAN DATCU, *Dicționarul folcloriștilor*, II. *Folclorul muzical, coregrafic și literar românesc* (Al. Zub) 1073
ADRIAN FOCHI, *Paralele folclorice : coordonatele culturii carpatice* (Al. Zub) . 1074
GHEORGHE VRABIE, *Eposul popular românesc. Teme. Motive. Structuri poematice* (Ștefan Lemny) 1074
ADRIAN FOCHI, *Femeia lui Putiphar (K 2111). Cercetare comparată de folclor și literatură* (Al. Zub) 1075
LUCIA CIREȘ, LUCIA BERDAN, *Descîntece din Moldova. Texte inedite* (Al. Zub) 1075
G. DEM. TEODORESCU, *Poezii populare române*, ed. GEORGE ANTOFI (Al. Zub) 1076
VASILE GOLBAN, *Estetica ceremonialului social în obiceiuri* (Al. Zub) . . 1076
ION H. CIUBOTARU, SILVIA CIUBOTARU, *Ornamente populare din zona Botoșanilor* (Al. Zub) 1077
ALEXANDRU LIGOR, *Țăranii. Rădăcini, chipuri și port, de la Posada la Alba Iulia (1918)* (Al. Zub) 1077
PICU PĂTRUȚ, *Miniaturi și poezie. Comori ale artei populare românești* (Ion I. Solcanu) 1078

ISTORIE UNIVERSALĂ

PIERRE CHAUNU, *Pour l'histoire* (Ștefan Lemny) 1079
ANDREI MARGA, VASILE MUSCĂ (coord.), *Teme hegeliene* (Al. Zub) . . . 1080
Immanuel Kant, 200 de ani de la apariția Criticii rațiunii pure, coord. AL. BOBOC, M. FLONTA, R. PANTAZI, I. PÂRVU (Al. Zub) . . . 1080
Perspectiva filozofică în abordarea fenomenelor sociale, coord. OLTEA MIȘCOL (Al. Zub) 1081

FLORIN DRUȚĂ, *Marxism și freudo-marxism* (Al. Zub) 1081
Materia, spațiul, timpul în istoria filosofiei, ed. GEORGETA TĂNASE, vol. I—II (Al. Zub) 1082
RADU FLORIAN, *Eppur, si muove!* (Al. Zub) 1082
REINHART KOSELLECK, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (Al. Zub) 1082
Wissenschaftliche Beiträge der Friedrich-Schiller-Universität Jena, 1982: Beiträge zur Literaturgeschichte und — methodologie (Al. Zub) 1083
BRONISLAW BACZKO, *Les imaginaires sociaux. Mémoires et espoirs collectifs* (Al. Zub) 1083
NORMAN MACRAE, *The 2025 Report. A Concise History of the Future, 1975—2025* (Sorin Antohi) 1084
VICTOR KERNBACH, *Dicționar de mitologie generală* (Al. Zub) 1085
CASSIUS DIO, *Istoria romană*, III (N. Toderașcu) 1085
DIDEROT, *Scrisori către Sophie Volland* (Ștefan Lemny) 1086
JOHANN GOTTFRIED HERDER, *Scrisori* (Al. Zub) 1086
MIHAI MAXIM, *Limba turco-osmană* (Gabriel Bădărău) 1087
JOHN A. GARRATY, PETER GAY (eds.), *The Columbia History of the World* (Dumitru Vitcu) 1088
ION HURDUBEȚIU, *Istoria Sudiei* (Lucian Nastasă) 1089
Historia Gdańska, I (Veniamin Ciobanu) 1089
JEAN-PIERRE ARRIGNON, *Remarques sur le titre de kagan attribué aux princes russes d'après les sources occidentales et russes des IX-e — XI-e s.* (Ștefan S. Gorovei) 1090
JEAN-PIERRE ARRIGNON, *Les relations diplomatiques entre Byzance et la Russie de 860 à 1043* (Ștefan S. Gorovei) 1091
STEVEN EPSTEIN, *Wills and Wealth in Medieval Genoa, 1150—1250* (Anca Colibaba, Ștefan Colibaba) 1091
JEAN DELUMEAU, *Le péché et la peur. La culpabilisation en Occident (XIII-e — XVIII-e siècles)* (Al. Zub) 1092
LÉON POLIAKOV, *La causalité diabolique. Essai sur l'origine des persécutions* (Al. Zub) 1093
Die Türkei in Europa. Beiträge des Südosteuropa-Arbeitkreises der Deutschen Forschungsgemeinschaft zum IV. Internationalen Kongress der Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen, Ankara, 13—18.8.1979 (Mihail Guboglu) 1093
ANDRÉ CLOT, *Soliman le Magnifique* (Ștefan S. Gorovei) 1094
FERNAND BRAUDEL, *Jocurile schimbului*, I—II (Corneliu Stoica) 1095
FERNAND BRAUDEL, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, I—II (Lucian Nastasă) 1096
BERNALI DIAZ DEL CASTILLO, *Adevărata istorie a cuceririi Noii Spanii*, I—II (Cristiana Oghină) 1097
PHILIP LONGWORTH, *Alexis, Tsar of All the Russias* (Veniamin Ciobanu) . 1097
CORNELIA CÎRSTEA, *Antioh Cantemir* (Gabriel Bădărău) 1098
DAVID F. GOOD, *The Sconomic Rise of the Habsburg Empire, 1750—1914* (Gabriel Bădărău) 1100
JAMES JOLL, *Europe since 1870. An International History* (Alexandru-Florin Platon) 1100
ADELINE DAUMARD, ALTIVA PILATTI BALHANA, CECILIA MARIA WESTPHALEN e MARCIA ELISA DE CAMPOS GRAF, *História social do Brasil: teoria e metodologia* (Al. Zub) 1101
CONSTANTIN BUȘE, *De la Bolivar la Cardenas* (Lucian Nastasă) 1102
SERGE-CHRISTOPHE KOLM, *Le libéralisme moderne. Analyse d'une raison économique* (Al. Zub) 1102
DAVID THOMPSON, *England in the Twentieth Century (1914—1979)* (Alexandru-Florin Platon) 1102
EMMANUEL LE ROY LADURIE, *Paris-Montpellier, P.C.—P.S.U., 1945—1983* (Al. Zub) 1103
ROMUL MUNTEANU, *Clasicism și baroc în cultura europeană din secolul al XVII-lea*, II (Ștefan Lemny) 1103
La réfraction des Lumières au XIX-e siècles (Ștefan Lemny) 1104

ERNST JOHANN, BERTHOLD SPANGENBERG, *Deutsche Kulturgeschichte. Die Zeit von 1860 bis zur Gegenwart* (Al. Zub) 1104
MIRCEA ELIADE, *Contribuții la filosofia Renașterii* (Lucian Nastasă) . . . 1104
R. N. BERKI, *The History of Political Thought. A Short Introduction* (Ștefan Lemny) 1105
CRIȘAN I. MIRCIOIU, *Albert Schweitzer* (Al. Zub) 1106
HOMAI J. SHROFF, *The Eighteenth-Century Novel. The Idea of Gentleman* (Ștefan Lemny) 1106
WERNER BAHNER, *Forme, idei, evoluții în literaturile popoarelor romanice* (Al. Zub) 1106
VIORICA GUY MARICA, *Pictura germană între gotic și Renaștere* (Al. Zub) . 1107
ALEXANDRU MARCU, *Valoarea artei în Renaștere* (Lucian Nastasă) . . . 1107
ALEKSA ĆELEBONOVIĆ, *Realismul burghez la sfîrșitul secolului XIX (1860—1914)* (Al. Zub) 1108

REVISTA REVISTELOR. PERIODICE ROMÂNEȘTI

„Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași" (serie nouă), s. III, a. *Istorie*, XXXI, 1985 (Al. Zub) 1111
„Analele Universității București", *Istorie*, XXXIV, 1985 (Alexandru-Florin Platon) 1112
„Anuarul de lingvistică și istorie literară", XXIX, Iași, 1983—1984, A și B (Lucian Nastasă) 1112
„Arhivele Olteniei" (serie nouă), 4, București, 1985 (D. Agache) 1113
„Carpica", XVI, Bacău, 1984 (Ștefan S. Gorovei) 1113
„Cercetări agronomice în Moldova", Iași, 1984—1985 (I. Saizu) 1114
„Danubius", XI—XII (1984—1985), Galați, 1985 (Ștefan S. Gorovei) . . . 1115
„Manuscriptum", 1985, 1—4 (58—61) (Lucian Nastasă) 1115
ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, *Memoriile secției de științe istorice*, seria IV, tomul VII (1982), București, 1984; tomul VIII (1983), București, 1985 (Ștefan S. Gorovei) 1116
„Revista arhivelor", anul LX, vol. XLV, 1—4 1983; anul LXI, vol. XLVI, 1—4/1984; anul LXII, vol. XLVII, 1—4/1985 (Ștefan S. Gorovei) 1117
„Revista de istorie", tom 38, 1985, 1—12 (Al. Zub) 1119
„Revue Roumaine d'Histoire", tom XXIV, 1985, 1—4 (Gabriel Bădărău) . . . 1120
„Suceava". Anuarul Muzeului Județean, XI—XII, 1984—1985 (Ștefan S. Gorovei) 1122

PERIODICE STRĂINE

„Balkan Studies", Thessaloniki, 24, 1983, 1—2 (Lucian Nastasă) 1125
„Cahiers d'histoire", XXIX, 1984, 1—4; XXX, 1985, 1—4 (Ștefan Lemny) . . 1126
„Δωδωνη" 30, 1984 (Lucian Nastasă) 1126
„The English Historical Review", vol. C, nos. 394—396 (Lucian Nastasă) . . 1127
„Istoričeskie Zapiski", Moscova, *107, 1982*; *108, 1982* (Alexandru Andronic) . . 1128
„Paleobulgarica", Sofia, VII, 1983, 1—4; VIII, 1984, 1—4; IX, 1985, 1—4 (Ștefan S. Gorovei) 1129
„*Rendiconti*. Classe di Lettere e Scienze Morali e Storiche", 116 (1982), Milano, 1985 (Lucian Nastasă) 1130
„Srednie veka", 46, Moscova, 1983 (Alexandru Andronic) 1131

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Călătorie de studii în Franța (Sergiu Iosipescu) 1133
Călătorie de studii în străinătate (Al. Zub) 1137
A XI-a reuniune anuală a „Societății de studii românești" din S.U.A. (Gheorghe I. Florescu, Charles M. Carlton) 1141
Stagiu documentar în R. F. Germania (Victor Spinei) 1144
Al V-lea Congres Internațional de Turcologie (Mihail Guboglu) 1145
Dr. Maria Holban la 85 de ani (Andrei Pippidi) 1151
Mihail Rusenescu (Traian Udrea) 1155

ACADÉMIE
DES SCIENCES SOCIALES
ET POLITIQUES
DE LA RÉPUBLIQUE
SOCIALISTE DE ROUMANIE

ANNUAIRE
DE L'INSTITUT D'HISTOIRE
ET D'ARCHÉOLOGIE
„A. D. XENOPOL"

Tome XXIII, 1986

**

SOMMAIRE

D. CIUREA, Sur la „régénération" de l'histoire 465
ELENA SIUPIUR, The Training of Intellectuals in South-East Europe during the 19th Century. The Romanian Model 469
LOTHAR MAIER (Heidelberg), Die innen- und aussenpolitischen Auseinandersetzungen um die Gründung der „Rumänischen Eisenbahngesellschaft" 1871/1872 . 491
I. SAIZU, Économie et culture en Roumanie pendant la première décennie d'indépendance 513
MAHURICE PEARTON (London), British Policy towards Romania 1939—1941 . . 527

*

NICOLAE CONSTANTINESCU, Basarab I-er et sa contribution à la consolidation de la Valachie 553
ŞERBAN PAPACOSTEA, Princes roumains et rois angevins : l'affrontement final (1370—1382) 571
VENIAMIN CIOBANU, Vassalité-suzeraineté dans les rapports roumano-polonais de la seconde moitié du XVI-e siècle : interprétation juridique et pratique politique (III) 583
VALERIU VELIMAN, Nouvelles données concernant l'élection du métropolite de Moldavie (1792) et le statut juridique et politique des Principautés Roumaines 599
GHEORGHE CLIVETI, Interférences roumano-allemandes dans les rapports politiques internationaux à 1866 619
NICOLAE PĂUN, LUDOVIC BATHORY, CONSTANTIN IVANEŞ, Le capital italien dans le système financier européen et sa pénétration dans l'économie forestière de Roumanie (1900—1930) 639
PETRE ŢURLEA, Nicolae Iorga dans la vie politique de la Roumanie de l'entre-deux-guerres (I) 655
NICOLAE DASCĂLU, La politique nazie dans le Sud-Est de l'Europe à la veille et pendant la seconde guerre mondiale dans les relations de l'interprète personnel de Hitler (I) 671

*

ŞTEFAN S. GOROVEI, Un lettré oublié : le logothète Grigoraş 681
ALEXANDRU ANDRONIC, Problèmes d'histoire comparée. La conception de N. Pavlov-Silvanski concernant le féodalisme russe et son reflet dans l'historiographie roumaine 699

*

SERGIU IOSIPESCU, De la bataille de „rovine" à l'*Histoire polonaise* de Jan Dlugosz 707
ADRIAN ANDREI RUSU, Une source hongroise sur la bataille de Baia (1467) . . 713
TAHSIN GEMIL, Les „capitulations" de Transylvanie au milieu du XVII-e siècle . 717
ION I. SOLCANU, VICTOR MACARIE, La classe de peinture de l'*Academia Mihăileană*. Premisses et réalisations 723
DUMITRU VITCU, Le „moment" B. F. Peixotto dans l'évolution des rapports roumano-américains (1870—1876) 733

SULTANA AVRAM, Un manuscrit autobiographique de I. C. Negruzzi . . . 743
ANCA SÂRGHIE, „Tribuna" dans les mémoires de Nicolas Cristea 745
I. SAIZU, C. TACU, Cours d'organisation scientifique dans l'enseignement technique supérieur dans la Roumanie de l'entre-deux-guerres 751
LUCIAN NASTASA, L'*Histoire sociale* dans la polémique de Ştefan Zeletin et G. I. Brătianu 757
ŞTEFAN LEMNY, Un ami des Roumains : Emmanuel Beau de Loménie 763

PAGES D'HISTOIRE LOCALE

SCARLAT PORCESCU, Un vieux village : Porceşti (Moldoveni, dép. de Neamţ) . 769
NISTOR CIOCAN, Nouvelles données concernant le logothète Dumitraşco Ştefan et le village de Buciuleşti 783

DOCUMENTS

D. AGACHE, M. VOICULESCU, Documents moldaves du XVI-e — XVII-e siècles (I) 793
GH. F. ANGHELESCU, GH. BUZATU, Pages de l'archive historique de la Roumanie contemporaine (III) : le général Titus Gârbea raconte le dernier entretien Hitler—Antonescu 815

DISCUSSIONS

ŞERBAN PAPACOSTEA, Les relations de Valachie avec la Hongrie en 1344—1345. En marge de quelques observations critiques 821
LIVIU BURLEC, Observations sur l'origine de *vecinia* en Moldavie 823
ANDREI PIPPIDI, Autour du chroniqueur Vasile Buhăescul 835
N. A. URSU, Deux documents faux concernant l'„académie" de Vartolomei Mazereanu du monastère de Poutna 843

ÉTUDES DOCUMENTAIRES

MIHAIL GUBOGLU, En marge du livre de Franz Babinger sur les historiographes ottomans 853
C. CIHODARU, Documents faux dans la collection „Documente privind istoria Românici", série A (Moldavie) (II) 871

DÉBATS HISTORIOGRAPHIQUES

Problèmes de l'historiographie actuelle 885

ADDENDA ET CORRIGENDA

I. *DOCUMENTA ROMANIAE HISTORICA*

CORNELIU STOICA, Observations sur les index de noms. Quelques oïconymes du bassin du Trotuş 897

II. *VARIA*

ŞTEFAN S. GOROVEI, Précisions utiles et retours nécessaires 905
CONSTANTIN C. ANGELESCU, Georges Costa-Foru, docteur en droit de Paris (1850) 907

*

PAUL MIHAIL, Contributions à la *Bibliographie Roumaine Ancienne* (III) . . 909

COMPTES-RENDUS. HISTOIRE DES ROUMAINS

ION LĂNCRĂNJAN, *Dit sur la Transylvanie* (Gh. I. Florescu) 949
ION T. DRAGOMIR, *L'énéolithique du Sud-Est de Roumanie. L'aspect culturel Stoicani-Aldeni* (Cornelia-Magda Mantu) 951
V. SPINEI, *Réalités ethniques et politiques dans la Moldavie méridionale aux X-e — XIII-e siècles. Roumains et touraniens* (Dan Gh. Teodor) 952

P. P. BYRNJA, *Moldavskij srednevekovyj gorod v Dnestrovsko-Prutskom meždureč'e (XV — načalo XVI v.)* (Alexandru Andronic, Rodica Popovici) . . 954
ÉMILE TURDEAU, *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines* (Ştefan S. Gorovei) 957
ARIADNA CAMARIANO-CIORAN, *L'Épire et les Pays Roumains* (Paul Mihail) . 960
VALERIU VELIMAN, *Les relations roumano-ottomanes (1711—1821). Documents turques* (Sergiu Iosipescu) 962
ARNOLD HUTTMANN, *Reiseeindrucke aus Landstrichen des heutigen Rumänien. 1773 bis 1915* (Steluţa Mărieş) 963
KLAUS HEITMANN, *Die Rumänenbild im deutschen Sprachraum 1775—1918. Eine imagologische Studie* (Al. Zub) 967
EMANUEL TURCZYNSKI, *Von der Aufklärung zum Frühliberalismus. Politische Trägergruppen und deren Förderungskatalog in Rumänien* (Al. Zub) . 969
ILIE BĂDESCU, *Synchronisme européen et culture critique roumaine. Contributions de sociologie historique concernant la culture roumaine moderne* (Al. Zub) 970
ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, *Lazăr-Leon Asachi dans la culture roumaine* (Ştefan Lemny) 971
BARBARA JELAVICH, *Russia and the Formation of the Romanian National State. 1821—1878* (Dumitru Vitcu) 973
NESTOR VORNICESCU, *La participation du métropolite Sofronie Miclescu à l'Union des Principautés Roumaines*, 1859 (Al. Zub) 975
Histoire du droit roumain, II, 1 (Gabriel Bădărău) 977

HISTOIRE UNIVERSELLE

FUSTEL DE COULANGES, *La cité antique* (Alexandru-Florin Platon) . . . 981
M. ORHAN BAYRAK, *Osmanlı tarihi. Yazarları (Biyoğrafi ve Biblioğrafi* (Mihail Guboglu) 982
MATEJA MATEJIĆ, *The Holy Mount and Hilandar Monastery* (Paul Mihail) . . 985
Économie et sociétés dans l'Empire ottoman (fin du XVIII-e — début du XX-e siècle). Actes du Colloque de Strasbourg (1-er — 5 Juillet 1980). Publiés par JEAN-LOUIS BACQUÉ-GRAMMONT et PAUL DUMONT (Mihail Guboglu) 987
Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman (Sergiu Iosipescu) 990
Die Habsburgermonarchie 1848—1918, III, 1 ; III, 2 ; IV (Gabriel Bădărău) . . 994

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES. HISTOIRE DES ROUMAINS

AL. ZUB, *De l'histoire critique au criticisme. (L'historiographie roumaine à la fin du XIX-e — début du XX-e siècles)* (I. Saizu) 997
AL. ZUB, *Les dilemmes d'un historien. Vasile Pârvan (1882—1927)* (Ştefan Lemny) 998
PAUL MIHAIL, *Compléments à la „Bibliographie Roumaine Ancienne"* (Ştefan S. Gorovei) 998
ANDREA DELETANT, DENNIS DELETANT, *Romania* (Al. Zub) 999
Billiographie des relations de la littérature roumaine avec les littératures étrangères dans les périodiques (1859—1918), III (Ştefan Lemny) 1000
ERICH BECK, *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina. Literatur aus den Jahren 1965—1975* (Al. Zub) 1000
La science en Bucovine. Guide bibliographique, III (Al. Zub) 1001
Les livres de la Moldavie socialiste, 1971—1975 (Alexandru Andronic) . . . 1001
VALENTIN BORDA, *Voyageurs et explorateurs roumains* (Ştefan Lemny) . . 1002
Voyageurs roumains en Afrique (Al. Zub) 1002
Documenta Romaniae Historica, B. *Valachie*, VI *(1566—1570)* ; XXV *(1635—1636)* (D. Agache) 1003
La Moldavie à l'époque du féodalisme, III. *Documents slavo-moldaves (1601—1640)* (D. Agache) 1005
Caalogue des documents de la Valachie, V *(1640—1644)* (D. Agache) 1005
Documents de l'Union (1600—1918) (Ştefan S. Gorovei) 1006
L'gence diplomatique de Moldawie à Constantinople (30 août 1741 — décembre 1742). Rapports inédits des agents de Constantin Mavrocordat, éd. ARIADNA CAMARIANO-CIORAN (Ştefan Lemny) 1007

VASILE GR. POP, *Esquisse de la littérature roumaine*, éd. PAUL LĂZĂRESCU (Al. Zub) 1007
NICOLAE OȚĂLEA, *Fables choisies*, éd. MIRCEA POPA (Ștefan Lemny) 1008
ARON DENSUȘIANU, *Recherches littéraires*, éd. GEORGETA ANTONESCU (Al. Zub) 1008
TIMOTEI CIPARIU, *Discours*, éd. ȘTEFAN MANCIULEA et ION BUZAȘI (Al. Zub) 1008
B. P. HASDEU, *Histoire critique des Roumains*, éd. GRIGORE BRÂNCUȘ et MANOLE NEAGOE (Al. Zub) 1008
DUILIU ZAMFIRESCU, *Oeuvres*, VII et VIII, éd. AL. SĂNDULESCU (Lucian Nastasă) 1009
CONSTANTIN ANTONIADE, *Oeuvres*, éd. ION MIHAI POPESCU (Ștefan Lemny) 1009
N. IORGA, *Mes horizons. Une vie d'homme telle qu'elle a été*, éd. VALERIU RÂPEANU et SANDA RÂPEANU (Ștefan S. Gorovei) 1010
MIHAI BERZA, *Pour une histoire de la culture roumaine ancienne*, éd. ANDREI PIPPIDI (Ștefan S. Gorovei) 1010
TITU MAIORESCU, *Journal et lettres*, V, éd. GEORGETA RĂDULESCU-DULGHERU et DOMNICA FILIMON (Al. Zub) 1011
La correspondance de M. Gaster, éd. VIRGILIU FLOREA (Lucian Nastasă) . . 1011
Lettres à Ovid Densușianu, III, éd. LIVIU ONU, ILEANA VÎRTOSU et MARIA RAFAILĂ (Lucian Nastasă) 1012
N. Iorga et la grande révolte paysanne de 1907. Témoignages documentaires, éd. NICOLAE LIU (Al. Zub) 1013
Pages d'une archive inédite, éd. ANTONIE PLĂMĂDEALĂ (Al. Zub) 1013
LIVIU REBREANU, *Journal*, I—II, ed. PUIA FLORICA REBREANU et NICULAE GHERAN (Lucian Nastasă) 1014
OCTAVIAN ILIESCU, *Le droit monétaire dans les Pays Roumains aux XIV-e — XV-e siècles* (Ștefan S. Gorovei) 1015
OCTAVIAN ILIESCU, *Les hyperpères de Vlaicou voda* (Ștefan S. Gorovei) . . 1017
ȘTEFAN ANDREESCU, *Alliances dynastiques des princes de Valachie (XIV-e — XVI-e siècles)* (Ștefan S. Gorovei) 1017
J. N. MĂNESCU, *Éléments d'héraldique roumaine dans l'armorial russe* (Ștefan S. Gorovei) 1018
DAN BERINDEI, IRINA GAVRILĂ, *Analyse de la composition de l'ensemble des familles de grands dignitaires de la Valachie au XVIII-e siècle* (Ștefan S. Gorovei) 1018
PAUL CERNOVODEANU, *La structure sociale de la classe des boyards roumains pendant sa dernière phase d'existence institutionelle (1831—1858)* (Ștefan S. Gorovei) 1019
MARIA DOGARU, *L'héraldique contemporaine en Roumanie* (Ștefan S. Gorovei) . . 1019
Etapes de civilisation roumaine, éd. GEORGE POTRA, ȘERBAN ȘTATI et CONSTANTIN CRIȘAN (Al. Zub) 1019
FREDERICK KELLOGG, *The Structure of Roumanian Nationalism* (Ștefan Lemny) . 1020
NICOLAE URSULESCU, *L'évolution de la culture Starčevo-Criș sur le territoire de la Moldavie* (Cornelia-Magda Mantu) 1020
DEMETRIUS DVOICHENKO-MARKOV, *The Vlachs: the Latin Speaking Populations of Eastern Europe* (Nelu Zugravu) 1021
NICOLAE CONSTANTINESCU, *Curtea de Argeș (1200—1400). À l'aube de la principauté valaque* (Ștefan S. Gorovei) 1022
SERGIU IOSIPESCU, *Balica, Dobrotiță, Ioancu* (Ștefan S. Gorovei) 1022
MIHAIL P. GUBOGLU, *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte jusqu'au début du XVI-e siècle* (Ștefan S. Gorovei) 1023
GHEORGHE DAVID, *Pierre le Boiteux (1574—1577; 1578—1579; 1582—1591)* (Ștefan S. Gorovei) 1023
Civilisation roumaine médiévale et moderne. Études historiques (Alexandru-Florin Platon) 1024
ATHANASIOS E. KARATHANASIS, *Lettrés grecs en Valachie, 1670—1714* (Elena Gaidagis, Nikos Gaidagis) 1024
KEITH HITCHINS, *The Idea of Nation. The Romanians of Transylvania 1691—1849* (Al. Zub) 1026
FLORIN CONSTANTINIU, *Constantin Mavrocordat* (Ștefan Lemny) 1027
La révolte de Horea (1784). Etudes et interprétations historiques (Al. Zub) . . 1028
FLORIAN DUDAȘ, *La révolte de Horea dans les traditions populaires* (Ștefan Lemny) 1029
Horea dans les écrits du siècle passé, éd. NICOLAE EDROIU (Alexandru-Florin Platon) 1029
D. PRODAN, *Supplex Libellus Valachorum* (Al. Zub) 1030

ELVIRA SOROHAN, *Introduction à l'oeuvre de I. Budai-Deleanu* (Ştefan Lemny) . 1031
VENIAMIN CIOBANU, *A la frontière de trois empires* (L. Boicu) 1032
STELA MARIEŞ, *Les sujets étrangers en Moldavie 1781—1862* (Gheorghe Platon) . 1032
NICHITA ADĂNILOAIE, ANASTASIE IORDACHE, PAUL OPRESCU, ALEXANDRU PORŢEANU, APOSTOL STAN, *L'unité nationale des Roumains à l'époque moderne 1821—1918* (Alexandru-Florin Platon) . . 1033
Culture and Society. Structures, Interferences, Analogies in the Modern Romanian History, éd. AL. ZUB (Alexandru-Florin Platon) 1034
MALGORZATA WILLAUME, *Drogi do niepodległości polskie i rumuńskie koncepcje polityczne i ich realizacja w latach 1837—1849* (Al. Zub) . . 1035
ANASTASIE IORDACHE, *Sur les traces de Dumitru Brătianu* (Dumitru Vitcu) . 1036
DANA DUMITRIU, *Introduction à l'oeuvre de C. A. Rosetti* (Al. Zub) . . . 1037
PAUL PĂLTĂNEA, *La vie de Costache Negri* (L. Boicu) 1037
I. DUMITRIU-SNAGOV, *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne 1866—1887* (Al. Zub) 1038
KEMAL H. KARPAT, *Ottoman Urbanisme: the Crimean Emigration to Dobruca and the Founding of Mecidiye, 1856—1878* (Tahsin Gemil) . . 1038
PAUL E. MICHELSON, *Zeletin on Romanian Development* (Lucian Nastasă) . 1039
D. ŞANDRU, *Le crédit agricole en Roumanie, 1918—1944* (I. Saizu) . . . 1040
Appréciations de la presse étrangère concernant la contribution de la Roumanie à la victoire sur le fascisme (I. Saizu) 1041
DAN CRUCERU, *Le diachronisme de la culture. Essai sur l'évolution du système culturel* (Al. Zub) 1041
ALEXANDRU DUŢU, *Voyages, images, constantes* (Cristiana Oghină) . . . 1042
NESTOR VORNICESCU, *Écrits patristiques dans l'Église Orthodoxe Roumaine jusqu'au XVII-e siècle: sources, traductions, circulation* (Al. Zub) . . 1043
IOANICHIE BĂLAN, Pateric *roumain: la vie et les dits des pères pieux des monastères roumains, XIV-e — XX-e siècles* (Al. Zub) 1044
ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, *Tradition et liberté dans la spiritualité orthodoxe* (Al. Zub) 1045
AUGUSTIN Z. N. POP, *Le témoignage des documents — dès vielles presses jusqu'à Nicolae Labiş* (Lucian Nastasă) 1045
ALEXANDRU DUŢU, *Humanisme, Baroque, Lumières: l'exemple roumain* (Roxana Sorescu) 1046
ALEXANDRU NICULESCU, *Outline History of the Romanian Language* (Al. Zub) 1048
MIHAELA MANCAŞ, *Le langage artistique roumain. XIX-e siècle* (Al. Zub) . . 1048
GEORGE MIREA, *Junimea. Implications linguistiques* (Al. Zub) 1048
ION GHEŢIE et AL. MAREŞ, *Les origines de l'écriture en roumain* (Nistor Ciocan) 1048
CĂTĂLINA VELCULESCU, *Livres populaires et culture roumaine* (Ştefan Lemny) . 1049
CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, LIDIA DEMÉNY, *Livre et imprimerie dans la société roumaine et sud-est européenne (XVII-e — XIX-e siècles)* (Ştefan Lemny) 1051
I. D. LĂUDAT, *Moments de la vie de l'Ecole Normale „Vasile Lupu" de Jassy* (Al. Zub) 1052
COSTICĂ-IOAN GĂRNEAŢĂ, GRIGORE GĂNEŢ, *La filiale des Archives de l'Etat, Département de Vaslui* (Lucian Nastasă) 1052
VASILE GH. MIRON et al., *La filiale des Archives de l'Etat, Département de Suceava* (Al. Zub) 1052
G. ERĂTESCU (éd.), *La défense de la santé hier et aujourd'hui* (Al. Zub) . . 1052
HANS BARTH, *Conrad Haas. Leben und Werk in Wort und Bild* (Al. Zub) . . 1053
L'historiographie littéraire roumaine 1944—1984 (Al. Zub) 1053
ADRIAN MARINO, *Littérature roumaine — littératures occidentales* (Al. Zub) . 1054
Dialoge. Zur Rezeption der klassischen und romantischen deutschen und rumänischen Literatur, éd. ALEXANDRU OPREA et WALTER DIETZE (Al. Zub) 1055
Le comparatisme roumain, I, coord. par ROMUL MUNTEANU (Al. Zub) . . 1055
ION ISTRATE, *Le baroque littéraire roumain* (Ştefan Lemny) 1055
LUMINIŢA BEIU-PALADI, *Le romantisme italien et la littérature roumaine du XIX-e siècle. Relations et similitudes* (Al. Zub) 1056
ELENA TACCIU, *Le romantisme roumain: une étude des archétypes*, I (Al. Zub) . 1057
GRIGORE VEREŞ, *L'oeuvre de Charles Dickens en Roumanie* (Al. Zub) . . . 1057
MIRCEA ANGHELESCU, *Écrivains et courants* (Al. Zub) 1058

IULIAN NEGRILĂ, *Ecrivains de „Tribuna" dans sa période d'Arad* (Al. Zub) . 1058
MIRCEA MUTHU, *Paul Zarifopol entre fragment et construction* (Al. Zub) . . 1059
CONSTANTIN KIRIȚESCU, *Portraits. Hommes que j'ai connus* (Lucian Nastasă) 1059
Souvenirs sur Liviu Rebreanu, éd. ION POPESCU SIRETEANU (Lucian Nastasă) 1060
TEOFIL FRĂNCU, *Promenades*, éd. LUANA POPA (Al. Zub) 1060
CONSTANTIN DUMITRESCU, *L'oracle et la clepsydre* (Ștefan Lemny) . . 1061
L. KALUSTIAN, *Simples notes*, IV (Lucian Nastasă) 1061
PERICLE MARTINESCU, *Ombres sur la toile du temps* (Lucian Nastasă) . . 1061
ILEANA CORBEA, NICOLAE FLORESCU, *Biographies possibles* (Lucian Nastasă) 1062
NICOLAE FLORESCU, *La condition profitable* (Al. Zub) 1062
Z. ORNEA, *L'actualité des classiques* (Lucian Nastasă) 1063
VALERIU RĂPEANU, *La mémoire et les visages du temps* (Ștefan Lemny) . . 1063
MIRCEA ZACIU, *Viaticum* (Ștefan Lemny) 1064
M. UNGHEANU, *Interviews non-conventionnelles* (Ștefan S. Gorovei) . . . 1064
WLADISLAW PODLACHA, GRIGORE NANDRIȘ, *L'humanisme de la peinture murale post-byzantine* (Ion I. Solcanu) 1065
PAUL HENRY, *Les monuments de la Moldavie du nord* (Ion I. Solcanu) . . 1066
ION I. SOLCANU, COSTACHE BUZDUGAN, *L'église de Voronet* (Ștefan S. Gorovei) 1066
DORINEL ICHIM, *Monuments d'architecture populaire du département de Bacău. Eglises en bois* (Ion I. Solcanu) 1067
GHEORGHE BRATILOVEANU, MIHAI SPĂNU, *Monuments d'architecture en bois du département de Suceava* (Ion I. Solcanu) 1068
L'art roumain au „siècle des Lumières", coord. par RĂZVAN THEODORESCU (Al. Zub) 1070
CLAUDIU PARADAIS, *Un fondateur oublié — Scarlat Vârnav* (L. Boicu) . . 1071
ADRIAN PETRINGENARU, *Image et symbole à Brâncuși* (Ion I. Solcanu) . . 1072
WILHELM NYSSEN, *Die Flamme des Heils. Fresken der Orthodoxen Kirche St. Johannes des Täufers in Ferentari bei Bukarest* (Al. Zub) . . . 1072
ELENA GRIGORIU, *A l'aube du théâtre cultivé en Valachie* (Al. Zub) . . . 1073
IORDAN DATCU, *Dictionnaire des folkloristes, II. Folklore musical, chorégraphique et littéraire roumain* (Al. Zub) 1073
ADRIAN FOCHI, *Parallèles folkloriques : les coordonnées de la culture carpatique* (Al. Zub) 1074
GHEORGHE VRABIE, *L'épos populaire roumain. Thème. Motifs. Structures poématiques* (Ștefan Lemny) 1074
ADRIAN FOCHI, *La femme de Poutiphar (K 2111). Recherche comparée de folklore et littérature* (Al. Zub) 1075
LUCIA CIREȘ, LUCIA BERDAN, *Incantations moldaves. Textes inédits* (Al. Zub) 1075
G. DEM. TEODORESCU, *Poésies populaires roumaines*, éd. GEORGE ANTOFI (Al. Zub) 1076
VASILE GOLBAN, *L'esthétique du cérémonial social en traditions* (Al. Zub) . . 1076
ION H. CIUBOTARU, SILVIA CIUBOTARU, *Ornements populaires traditionnels de la zone de Botoșani* (Al. Zub) 1077
ALEXANDRU LIGOR, *Les paysans. Racines, images et habit, de Posada à Alba Iulia (1918)* (Al. Zub) 1077
PICU PATRUȚ, *Enluminures et poésie. Trésors de l'art populaire roumain* (Ion I. Solcanu) 1078

HISTOIRE UNIVERSELLE

PIERRE CHAUNU, *Pour l'histoire* (Ștefan Lemny) 1079
ANDREI MARGA, VASILE MUSCĂ (coord.), *Thèmes hégeliens* (Al. Zub) . . 1080
Immanuel Kant, 200 ans depuis l'apparition de la Critique de la raison pure, coord. AL. BOBOC, M. FLONTA, R. PANTAZI, I. PÂRVU (Al. Zub) 1080
La perspective philosophique et les phénomènes sociaux, coord. O. MIȘCOI (Al. Zub) 1081
FLORIN DRUȚĂ, *Marxisme et freudo-marxisme* (Al. Zub) 1081
La matière, l'espace, le temps dans l'histoire de la philosophie, éd. GEORGETA TĂNASE, t. I—II (Al. Zub) 1082

RADU FLORIAN, *Eppur, si muove!* (Al. Zub) 1082
REINHART KOSELLECK, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (Al. Zub) 1082
Wissenschaftliche Beiträge der Friedrich-Schiller-Universität Jena, 1982 : Beiträge zur Literaturgeschichte und — methodologie (Al. Zub) 1083
BRONISLAW BACZKO, *Les imaginaires sociaux. Mémoirs et espoirs collectifs* (Al. Zub) 1083
NORMAN MACRAE, *The 2025 Report. A Concise History of the Future, 1975—2025* (Sorin Antohi) 1084
VICTOR KERNBACH, *Dictionnaire de mythologie générale* (Al. Zub) 1085
CASSIUS DIO, *Histoire romaine*, III (N. Toderaşcu) 1085
DIDEROT, *Lettres à Sophie Volland* (Ştefan Lemny) 1086
JOHANN GOTTFRIED HERDER, *Lettres* (Al. Zub) 1086
MIHAI MAXIM, *La langue turco-osmane* (Gabriel Bădărău) 1087
JOHN A. GARRATY, PETER GAY (éds.), *The Columbia History of the World* (Dumitru Vitcu) 1088
ION HURDUBEŢIU, *Histoire de Suède* (Lucian Nastasă) 1089
Historia Gdańska, I (Veniamin Ciobanu) 1089
JEAN-PIERRE ARRIGNON, *Remarques sur le titre de kagan attribué aux princes russes d'après les sources occidentales et russes des IX-e — XI-e s.* (Ştefan S. Gorovei) 1090
JEAN-PIERRE ARRIGNON, *Les relations diplomatiques entre Byzance et la Russie de 860 à 1043* (Ştefan S. Gorovei) 1091
STEVEN EPSTEIN, *Wills and Wealth in Medieval Genoa, 1150—1250* (Anca Colibaba, Ştefan Colibaba) 1091
JEAN DELUMEAU, *Le péché et la peur. La culpabilisation en Occident (XIII-e — XVIII-e siècles)* (Al. Zub) 1092
LÉON POLIAKOV, *La causalité diabolique. Essai sur l'origine des persécutions* (Al. Zub) 1093
Die Türkei in Europa. Beiträge des Südosteuropa-Arbeitkreises der Deutschen Forschungsgemeinschaft zum IV. Internationalen Kongress der Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen, Ankara, 13.—18.8.1979 (Mihail Guboglu) 1093
ANDRE CLOT, *Soliman le Magnifique* (Ştefan S. Gorovei) 1094
FERNAND BRAUDEL, *Les jeux de l'échange*, I—II (Corneliu Stoica) 1095
FERNAND BRAUDEL, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, I—II (Lucian Nastasă) 1096
BERNALI DIAZ DEL CASTILLO, *La vraie histoire de la conquête de la Nouvelle Espagne*, I—II (Cristiana Oghină) 1097
PHILIP LONGWORTH, *Alexis, Tsar of All the Russias* (Veniamin Ciobanu) . . 1097
CORNELIA CÎRSTEA, *Antioh Cantemir* (Gabriel Bădărău) 1098
DAVID F. GOOD, *The Economic Rise of the Habsburg Empire, 1750—1914* (Gabriel Bădărău) 1100
JAMES JOLL, *Europe since 1870. An International History* (Alexandru-Florin Platon) 1100
ADELINE DAUMARD, ALTIVA PILATTI BALHANA, CECILIA MARIA WESTPHALEN e MARCIA ELISA DE CAMPOS GRAF, *História social do Brasil : teoria e metodologia* (Al. Zub) 1101
CONSTANTIN BUŞE, *De Bolivar à Cardenas* (Lucian Nastasă) 1102
SERGE-CHRISTOPHE KOLM, *Le libéralisme moderne. Analyse d'une raison économique* (Al. Zub) 1102
DAVID THOMPSON, *England in the Twentieth Century (1914—1979)* (Alexandru-Florin Platon) 1102
EMMANUEL LE ROY LADURIE, *Paris-Montpellier, P.C.—P.S.U., 1945—1983* (Al. Zub) 1103
ROMUL MUNTEANU, *Classicisme et baroque dans la culture européenne du XVII-e siècle*, II (Ştefan Lemny) 1103
La réfraction des Lumières au XIX-e siècle (Ştefan Lemny) 1104
ERNST JOHANN, BERTHOLD SPANGENBERG, *Deutsche Kulturgeschichte. Die Zeit von 1860 bis zur Gegenwart* (Al. Zub) 1104
MIRCEA ELIADE, *Contributions à la philosophie de la Renaissance* (Lucian Nastasă) 1104

R. N. BERKI, *The History of Political Thought. A Short Introduction* (Ştefan Lemny) 1105
CRIŞAN I. MIRCIOIU, *Albert Schweitzer* (Al. Zub) 1106
HOMAI J. SHROFF, *The Eighteenth-Century Novel. The Idea of Gentleman* (Ştefan Lemny) 1106
WERNER BAHNER, *Formes, idées, évolutions dans les littératures des peuples latins* (Al. Zub) 1106
VIORICA GUY MARICA, *La peinture allemande entre le Gothique et la Renaissance* (Al. Zub) 1107
ALEXANDRU MARCU, *La valeur de l'art dans la Renaissance* (Lucian Nastasă) 1107
ALEKSA ĆELEBONOVIĆ, *Le réalisme bourgeois à la fin du XIX-e siècle (1860—1914)* (Al. Zub) 1108

REVUE DES REVUES. PÉRIODIQUES ROUMAINS

„Annales scientifiques de l'Université «Al. I. Cuza» de Jassy (n. s.), III-e section, a. *Histoire*, t. XXXI, 1985 (Al. Zub) 1111
„Annales de l'Université de Bucarest", *Histoire*, XXXIV, 1985 (Alexandru-Florin Platon) 1112
„Annuaire de linguistique et d'histoire littéraire", t. XXIX, Jassy, 1983—1984, *A* et *B* (Lucian Nastasă) 1112
„Archives d'Olténie" (n. s.), 4, Bucarest, 1985 (D. Agache) 1113
„Carpica", XVI, Bacău, 1984 (Ştefan S. Gorovei) 1113
„Cercetări agronomice în Moldova" (Recherches agronomiques en Moldavie), Jassy, 1984—1985 (I. Saizu) 1114
„Danubius", XI—XII (1984—1985), Galaţi, 1985 (Ştefan S. Gorovei) . . . 1115
„Manuscriptum", 1985, 1—4 (58—61) (Lucian Nastasă) 1115
ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE, *Mémoires de la section des sciences historiques*, IV-e série, t. VII (1982), Bucarest, 1984 ; t. VIII (1983), Bucarest, 1985 (Ştefan S. Gorovei) . . . 1116
„Revue des Archives", années LX (1983), LXI (1984), LXII (1985) (Ştefan S. Gorovei) 1117
„Revue d'histoire", t. 38, 1985, 1—12 (Al. Zub) 1119
„Revue Roumaine d'Histoire", t. XXIV, 1985, 1—4 (Gabriel Bădărău) . . . 1120
„Suceava", Annuaire du Musée du département de Suceava, XI—XII, 1984—1985 (Ştefan S. Gorovei) 1122

PÉRIODIQUES ÉTRANGERS

„Balkan Studies", Thessaloniki, 24, 1983, 1—2 (Lucian Nastasă) 1125
„Cahiers d'histoire", XXIX, 1984, 1—4 ; XXX, 1985, 1—4 (Ştefan Lemny) . . 1126
„Δωδωνῆ", 30, 1984 (Lucian Nastasă) 1126
„The English Historical Review", vol. C, nos. 394—396 (Lucian Nastasă) . . . 1127
„*Istoričeskie Zapiski*", *Moscou, 107, 1982 ; 108, 1982 (Alexandru Andronic)* . . *1128*
„Paleobulgarica", Sophie, VII, 1983, 1—4 ; VIII, 1984, 1—4 ; IX, 1985, 1—4 (Ştefan S. Gorovei) 1129
„*Rendiconti*. Classe di Lettere e Scienze Morali e Storiche", 116 (1982), Milano, 1985 (Lucian Nastasă) 1130
„Srednie veka", 46, Moscou, 1983 (Alexandru Andronic) 1131

LA VIE SCIENTIFIQUE

Voyage d'études en France (Sergiu Iosipescu) 1133
Voyage d'études à l'étranger (Al. Zub) 1137
La XI-e réunion annuelle de la „Société d'études roumaines" des États-Unis (Ghcorghe I. Florescu, Charles M. Carlton) 1141
Stage documentaire en Allemagne Fédérale (Victor Spinei) 1144
Le V-e Congrès International de Turcologie (Mihail Guboglu) 1145
Dr. Maria Holban à l'âge de 85 ans (Andrei Pippidi) 1151
Mihail Rusenescu (Traian Udrea) 1155

SUR LA «RÉGÉNÉRATION» DE L'HISTOIRE

PAR

D. CIUREA

On discute de plus en plus, comme une necessité objective, le problème d'adapter l'Histoire (la recherche historique) au niveau actuel d'autres sciences. L'Histoire a trop vécu et s'est trop peu transformée de Hérodote et Polybe à nos jours[1].

On propose de nouvelles définitions (H. I. Marrou, E. Callot, Jacques Pirenne, R. Aron, P. Salmon et autres), de nouvelles reconstructions en fonction du „processus d'omogéneisation du monde sous le pression souveraine de la technologie industrielle", „afin de comprendre comment les hommes sont devenus capables d'édifier des ensembles de plus en plus vastes et de plus en plus complexes[2], en réalisant un bilan plus condensé.

La notion de *civilisation* et sa valeur, de nouveau définie par Antoine Pelletier[3], apres F. Sartiaux, a généré la reconstruction d'A. Toynbee, non acceptée par les historiens français[4]. A. Toynbee a été ensuite detérminé, lui aussi, d'admettre un processus général historique[5]. A. Toynbee, quoique a écrit sur une civilisation de cinq millénaires, a insisté autour des „civilisations" comme fragments d'un ensemble plus vaste. Il a été infirmé indirectement par A. C. Sewter (1972).

D'autre part, d'autres penseurs opposent l'individu, le «grand homme» comme étalon des valeurs historiques et leur apparition comme „la loi immanente de l'Histoire"[6]. A. Ajaccio (en occasion du bicentenaire de la naissance) on a réévalué „l'homme Napoléon", fatal ou providentiel, agent du progrès ou de la destruction, acteur ou prisonnier de son destin[7]. On parle aussi d'une psycho-patologie du personnage historique ou des peuples[8].

Le rôle de la technique n'est aussi pas negligé. Le sociologue canadien Marshall McLuhan (1967) considère l'Histoire de l'humanité la «dialectique»

---

[1] Cf. F. Wagner, *Der Historiker und die Weltgeschichte*, Freiburg-München, 1965. V. aussi *La Grande Encyclopedie*, t. XX, 1900, p. 121—150 („Objet et caractères généraux de l'Histoire conçue comme science").

[2] RHES 4/1967, p. 539 (J. H. Plumb en se référant à une „History of Human Society").

[3] „La Pensée", no 125, 1966.

[4] „Revue Historique", 1, 1965, p. 152—153.

[5] *Change and Habit. The Challenge of our Time*, Londres, 1966.

[6] F. I. von Rintelen, *Le sens dans l'Histoire*, „Revue Philosophique", 1966.

[7] P. Gardiner, *The Nature of Historical Explanation*, Oxford, 1968, p. 139.

[8] „Historische Zeitschrift", Bd. 208, H.3, 1969, p. 530—554 ; C. G. Jung, *Types psychologiques*, Genève, 1977.

permanente des technologies et de l'homme (comme A. Labriola). On parle du manque de l'equivalent spirituel du progrès technique, pour faire de lui une source de vie et non de la mort [9].

Devant ces théories on nous oblige à un examen profond et multiple pour constater ce qui nous reste à considérer valable et à faire dans l'avenir. Devons nous être fatalistes ou croire encore dans le rôle de l'homme et des hommes de forger son ou leurs histoire [10] ?

Certes la société humaine va toujours en avant, non sans recules, mais son „break-down" est et reste encore un spectre effroyant. L'evolution a été considérée „fatale, ininterrompue et progressive" aussi par F.-C. Dreyfus (1888).

Les historiens — et leur nombre est toujours plus grand selon G. R. Elton (1972) — qui ont ecrit, avec tant de fidélité, selon eux, milliers d'articles et de tomes et écrivent encore, la longue pléiade de philosophes de l'Histoire, de P. Lacombe à R. Aron, qui admettent ou non des lois historiques [11] ou une loi de l'évolution, sont pris en dérision par le cours imprévu de la marche historique. „La science de l'Histoire n'est que celle de l'inconstance" a ecrit Voltaire. Dans l'Histoire tout finit contrairement à la prévision, on a écrit de nouveau. L'observation, la connaissance approfondie du passé et du présent ne peuvent pourtant nous donner une possibilité de prévoyance, à la quelle se référait déjà P. J. B. Buchez (1842).

On a écrit, avec exagération, que „nous sommes presque aussi impuissants à nous figurer le passé que l'avenir" et que „le temps present obnubile ce qui n'est pas lui" (Charles Richet, 1923). En considérant l'Histoire universelle comme un instrument fondamental de connaissance, on a mis le problème de la réalisation d'une telle construction devant la quelle l'avenir pourrait constituer un prolongement naturel. „L'Histoire montre au miroir du passé des lucurs d'avenir. Et l'on craint l'avenir" a écrit Jules Michelet. „La seule paix durable dans le monde est celle de la liberté" (Michelet, 1863).

Les epoques de l'Histoire sont en grande partie, du moins, une fiction. Le fleuve, de plus en plus gigantesque, menace de nous engloutir, ne voulant plus permettre une «navigation» normale [12]. J. Ferrari a considéré l'Histoire une succession de systemes" [13]. Les perspectives de l'„explosion demographique" sur notre planète sont déconcertantes et inquiétantes pour ceux qui, n'emporte pas dans quel coin du monde se trouvent, comprennent la notion d'avenir historique.

L'Histoire peut donc être considérée comme un actif ou un passif de l'homme ou de la société humaine ? La connaissance historique est et reste, certes, nécessaire, mais en quelles formes ? Peut-on vraiment arriver à une image réelle, valable, à l'unanimité acceptée ? Ou seulement à travers les préoccupations du présent ? La sociologie peut-elle vraiment contribuer à

---

[9] *Civilisation. The Past and the Future*, 1967, p. 100.

[10] G. Lefebvre, *Reflexions sur l'Histoire*, Paris, 1978 ; A. Heller, *A Theory of History*, London-Boston, 1982. Compte-rendu dans „Australasian Journal of Philosophy", vol. 62/2, 1984, p. 202—203.

[11] „La Pensée", 135/1967.

[12] Une nouvelle périodisation du Moyen Age a utilisé R. Fossier (1983).

[13] J. Ferrari, *Essai sur le principe et les limites de la Philosophie de l'Histoire*, Paris, 1843, p. 76.

une connaissance plus veridique et plus utile [14] ? On a écrit que „c'est la confluence de plusieurs disciplines qui permet l'histoire" (M. Hammer, 1983). Il y a tant de questions auxquels nous ne pouvons que donner plutôt une réponse négative. La vérité historique est rendue selon les pouvoirs limités de l'homme, selon des tendances et intérêts. Certes l'intention a une importance primordiale. „La storia è sempre contemporanea" a écrit B. Croce. „L'Histoire ne s'écrit pas d'un lieu intémporel mais dans un présent et c'est quand on l'oublie que le présent se manifeste le plus" a écrit Ph. Lejeune (RHLF, 4, 1975, p. 904).

Chaque peuple, grand ou petit, lutte pour son existence libre et pour son avenir. L'Histoire peut lui offrir une aide ou une arme de défense ou de domination. „Nul peuple ne peut plus se flatter d'une éternelle préeminence" (A. Fouillée, 1903).

Le véritable rôle de l'historien de profession a été, est et restera celui de donner une connaissance réele, pas trop rigide, qui soit utile à lui même et aux autres dans le présent et dans l'avenir [15].

Avec E. Boirac (1894) on peut encore considérer, le phenomène comme „le seul objet de connaissance et de pensée possible, la seule réalité [16]. „La méthode historique contribue a éclaircir les problèmes actuels" a écrit E. Saigey (en 1873). A. Sorel en 1889, a souligné que „l'histoire n'est une science qu'autant qu'elle rassemble les phenomènes, les classe, les enchaîne, en détermine les rapports et l'enchaînement". Quand le tissu est trop dense le travail risque de n'être pas lu et utilisé. Quand il est trop simpliste il court le risque de n'être pas pris en considération. Donc il s'impose un equilibre. La finalité de la connaissance historique est d'expliquer, dans un contexte logique, les actions et les phénomènes restés inconnus ou non ou mal compris [17].

L'Histoire est considérée, aussi par M. Gsteiger (1983), encore, une „reconstitution du passé basée sur des documents refletant des faits objectifs" [18]. Pour Norman Davies (1981), comme pour des autres, l'historien n'est pas capable de dire la verité intégralement, mais il doit se manifester impartial au moins, si non objectif. „Le style est l'art de l'historien" selon Peter Gay (1974). Jean Delumeau a souligné, de nouveau, que l'historien est lui aussi „un ecrivain" et „doit soigner son style". L'Histoire comparative est encore désirable [19]. On a considéré (par J. B. Bury, 1903) l'histoire „a science no less and no more", „not a branch of literature". L'Histoire peut fournir matériel pour l'art littéraire on pour la speculation philosophique [20]. On con-

---

[14] P. Ricoeur, *Histoire et verité*, Paris, 1955 ; RSMP, a. 138, 1983, 2, p. 306—310 (R. Boudon). E. Durkheim (1895) était pour une sociologie dont le domaine propre est la série des faits sociaux qui ne sont pas étudies par les autres sciences. Cf. aussi R. F. Atkinson, *Knovledge and Explanation in History. An Introduction to the Philosophy of History*, Londres, 1978. W. J. Mommsen (1983).

[15] Cf. aussi J. B. Duroselle, *La connaissance actuelle du passé*, RSMP a. 139, 1984, 1, p. 8—21 ; P. Salmon, *Histoire et critique*, Bruxelles, 1976, p. 17, 171—172.

[16] E. Boirac, *L'idée du phenomène*, Paris, 1894.

[17] „Historische Zeitschrift", 1969, Bd. 208, H.2, p. 324—325. L. De la Popelinière (*Histoire des Histoires*, Paris, 1599) a repris les vues de Montaigne, pour la methode et la critique. V. RH, 518, 1976.

[18] „Etudes de Lettres", Lausanne, 3, 1983, p. 55—63. C. Bouglé (1907) se réferait, aux „semelles de plomb du document" et „l'aile de feu des idées".

[19] *The Past before us*. Ithaca-London, 1980, p. 457—473 (Comparative History).

[20] AHR, 82, 4, 1977, p. 896—919.

sidère encore écrire l'Histoire „a literary Art" dans „Harvard Guide to American History" (1979).

On a fait des références a une analyse philosophique-sociologique de l'histoire (Jean Lacroix, 1979). Chr. De la Campagne (1980) a écrit, lui aussi, sur l'„histoire des mentalités", qui „remplit une fonction de relai ou de substitution" („histoire des visions du monde"), initiée par des philosophes „rationalistes" [21]. „La philosophie est la négation de l'histoire", a écrit déjà J. Burckhardt, en reprennant A. Thierry. Déjà Fr. Schiller (1789) considérait l'historien „ein philosophischer Kopf". L'historien Will Durant a écrit une Histoire de la Philosophie (1932) et ensuite son Histoire de la Civilisation en 11 volumes. Le genre biographique est plus facile à aborder et ne satisfait pleinement la recherche et la reconstitution historique [22], et, souvent, mène vers l'apothéose.

La reconstruction du passé ne peut être „as it was", comme la voulait L. Ranke et plusieurs autres, mais interpretée, pourtant le passé ne peut être „divorcé" du présent, l'on a souligné (G. C. Smith et H. A. Lloyd, 1972). L'Histoire reste l'instrument fondamental de la compréhension des réalités contemporaines (Guy Lemarchand).

La division (séparation) de l'Histoire en „rétrologie" et „futurologie" n'est pas opérante et aucun „futurologue" ne pourra faire abstraction du passé humain [23].

---

[21] Cf. *Comparative Studies in Society and History*, CUP, 24/3, 1982, p. 424—426 ; Fulvio De Giorgi, *Teoria, narrativa e storia*, ASNSP, s. III, vol. XIV/4, Pisa, 1984, p. 1465—1514

[22] Cf. aussi K. D. Erdmann, *Zur Geschichte der Internationalen Historiker Kongresse*, dans *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* (Mainz), 8, 1985, p. 545—553 ; Saeculum, 33, 1982, p. 95—104.

[23] Cf. *A Concise History of the Future*, 1975—2025, par Norman Macrae, London-New York, 1984, p. 225.

THE TRAINING OF INTELLECTUALS IN SOUTH-EAST EUROPE DURING THE 19th CENTURY. THE ROMANIAN MODEL.

BY

ELENA SIUPIUR

We actually have in mind two distinct processes which nevertheless evolve jointly, being conditional on each other and determining each other, viz.: on the one hand, the training of the *modern intellectual* and the emergence of the *modern intellectual professions* characteristic of intellectual life to this day, and on the other hand the *creation of the institutions proper to culture and to intellectual work*, most of the cultural institutions gradually becoming state agencies during the 19th century and the executives of political-administrative and legal institutions being increasingly recruited from among the intellectuals. In Romanian society the above processes were under way from 1800, and more particularly from 1830 on, up to 1880, a phenomenon of importance cropping up at the time, for it was the time whem the intellectuals made their way into the political circles which were influential in the state. The intellectuals making up a socio-professional category which had become a collective body by the 19th century, brought its influence to bear as one of the essential functions of the social development machinery in South-East Europe. Consequently, a radical change had been made as regards *the place* held by intellectuals in society and the *part* they played in it, as a result of an historical process that brings out the change in the attitude of the ruling classes towards social assignments and their capacity to assume political responsibility.

This study paper deals with South-East Europe during the first part of the 19th century and up to 1880. This observation is intended to show that the great changes wrought from 1800 on from the basic perspective we are considering here, are not characteristic of Europe as a whole only, but also of the South-East Europe area, such changes becoming apparent even in the history of the same nation. Among the Romanians, great differences are to be observed between the 17th and 18th centuries on the one hand and the 19th century on the other, the characteristic features being different in every century. The 19th century intellectual model evolved less with an eye to tradition than with an eye to the future, even though it was the intellectuals that revived national traditions. In order to illustrate the great differences we have mentioned, I shall take one example: the intellectual professional categories of the 17th and 18th centuries and those of the 19th century

(Table I) [1]. It is plain that, compared with the 17th and the 18th centuries, there is in the 19th century a remarkable evolution of a number of professions — physicians, lawyers, publicists, journalists, writers, actors, philologists,

Table I

CENTURIES / Intellectuel activities and ocupation	17. CENTURY* (729)	18. CENTURY* (1144)	19. CENTURY* (3000)
Lawyers		1,2 %	22,8 %
Actors			4,5 %
Journalists			12,7 %
Engineers			2,2 %
Mathematicians. Physicists.	0,1 %		4,2 %
Geographers	0,1 %	0,1 %	2,7 %
Editors booksellers censors.	0,1 %	0,8 %	2,9 %
Authors of handbooks	0,3 %	1,2 %	17,9 %
Architects	0,3 %	0,3 %	0,6 %
Musicians	0,4 %	0,1 %	4,3 %
Philologists. Philosophers	0,5 %	0.1 %	17,0 %
Writers	1,5 %	0,8 %	13,1 %
Doctors. Chemists	1,5 %	0,4 %	20,1 %
Chroniclers. Historians.	2,6 %	2,9 %	8,7 %
Professors. Teachers	3,9 %	49,6 %	46,1 %
Translators	4,1 %	3,1 %	14,7 %
Painters	4,9 %	5,2 %	6,1 %
Correctors. Typographers.	5,2 %	5,5 %	1,9 %
Clergymen	5,3 %	1,5 %	18,9 %
Politichal authors. Diplomats	8,1 %	1,7 %	5,0 %
Copyists	8,8 %	32,5 %	6,4 %
Art. collectioners. Readers.	0,6 %	12,2 %	3,3 %
Cultural mecenas. Foreword authors.	6 %	14,5 %	13,6 %
Scribes	60,8 %	5,1 %	

* The percentage is to Total Century

mathematicians, physicists, etc. — while a number of intellectual categories went out, and other categories remained but only as a sentimental reminiscence. While the activities and pursuits of the scribe and the copyist are characteristic of the 17th century, accounting as they do for 60 per cent of the total number of the century's scholars (and being promoted by the state in support of social organization); while the teachers and copyists are characteristic of the 18th century — and, in contradistinction to my colleages at the Institute, I would also mention the clergy, a category specific to those centuries — the 19th century shows a totally different countenance, with a spec-

[1] „Intellectual Life among the Romanians in the 17th—18th and the 19th Centuries" is the title of a volume written by a research team of the Bucharest Institute of South-East European Studies. I have borrowed the data concerning the 17th and the 18th centuries from my colleagues.

tacular evolution of liberal as well as of utilitarian intellectual professions. A whole range of professions which crop up in the 19th century and evolve spectacularly are not even prefigured in the previous centuries. And another observation in point would be that in the previous centuries some pursuits were represented by one or two people while professional collectivities — comprehensive ones, too — are apparent in the 19th century (see percentages).

For among the 19th century Romanians, I have registered a sociological sample of 3000 intellectuals born from 1780 to 1855 and carrying on their activities between 1800 and 1878 (and also after 1878). The sample was analyzed in two stages, the first stage including those born up to 1830 and the second those born up to 1855. The analysis was based on a data model common to the 17th, the 18th and the 19th centuries, which establishes 11 main standard types and includes 77 possible positions for each person (see Table II).

TABLE II — *Cliometric record card*

1) *Intellectual, name, date of birth and of death ;*

2) *Birthplace* (the political-geographical area where he originates), 6 components ;

3) *The country* where he carries on his work, 5 components ;

4) *Social background*, 6 components ;

5) *Social status*, 5 components ;

6) *Political status*, 2 components ;

7) *Intellectual training*, 15 components ;

8) *Profession*, 5 components ;

9) *Administrative machinery*, 1 component ;

10) *Standard intellectual type*, 2 components ;

11) *Intellectual activities and pursuits*, 28 components ;

12) *Membership* of various associations, 2 components.

Replying on the foregoing data, the analysis [2] of the modern intellectuals reveals that in the 19th century the training of this new socio-professional category is achieved owing to three fundamental changes, viz. : the shifting a) from *one class to another* (discarding membership of one class to adopt another) ; b) *from an economic social model to an intellectual social model*, i.e. a change of professional status ; c) from a closed *political model* to an *in agora political model*, i.e. a switch over to public activities and participation in political decision making owing to the particularities of the intellectual socio-professional model. In a social model, a social type (whether peasant, craftsman, tradesman or boyar) also exists in his professional relation with the fundamental field of activity of the model he claims to be his or by which he is claimed. With the switch over to the capacity of an intellectual, the old relations are discarded and new professional relations specific to the

[2] The programmes and the mathematical analyses of the data have been worked out by research worker Valentina Moise of the Computing Centre of Bucharest University.

new model are taken up. In our case, as the *education* training of the new intellectual begins very early in life, actually during childhood, the old professional relation dwells in his consciousness only through the medium of the family and of the class within which he is brought up, and for a long time coexists side by side with the consciousness of the professional relation that is being built up. The new professional relation is rooted in culture and brings in its train a change of political model ; in the 19th century it moreover entails, though not always necessarily, a change of social class. As we shall see, among Romanian intellectuals the change of class is a characteristic of the majority for they go over to the bourgeoisie.

The professional relation being a condition of belonging to a named socio-professional type, we have tried to give a partial definition of the modern intellectual, which is the following : *An intellectual is a person who has ability of establishing, and is actually establishing, a professional relation with culture.* In the 19th century the ability is first and foremost created by education at the highest level, and a professional relation implies an active, theoretical and creative approach to culture. It is in the perspective of this definition that most of our considerations on the intellectual model are viewed.

And going back to the standard data card describing the intellectual, it should be noted that in the 19th century the salient features of the intellectual model (more particularly the intellectual professional features) are repeated serially for several dozen, several hundred and even several thousand persons. It is thus that, in contradistinction to the preceding centuries, professional intellectual collectivities crop up during the 19th century, together with the awareness of being a political professional collectivity, with the solidarities implied by large groups and by group awareness. I will mention here only a few of the large intellectual professional collectivities of the 19th century, viz. : the lawyers, the teachers, the doctors, the journalists, the writers and even the actors.

From among the 11 standard types (structures) on which the analysis of the training process of the intellectual category relies, I will briefly deal here with six of them, namely those which are : 1. national-ethnical ; 2. social ; 3. political ; 4. intellectual, based on the type of studies ; 5. intellectual origin (study centres) ; 6. professional.

1. The political-geographical area over which we have registered intellectuals comprises : *Wallachia ; Moldavia, Bessarabia included ; Transylvania, together with Bukowina and Banat.* We have moreover registered the *Macedo-Romanian* intellectuals in the foregoing principalities and the *foreign intellectuals assimilated* over the Romanian culture area (see Table III). After 1859, when the Principalities of Wallachia and Moldavia united to form a single country, the intellectuals carrying on their activities over this area were registered under the heading Romania (Table III, column 7). When read horizontally, the figures will tell us to what extent each principality or category is represented in the sociological sample. It will thus be found that Transylvania, including Bukovina and Banat, have the largest number of intellectuals in the first stage (386 as against 296 in Moldavia and Wallachia) and in the total 19th century figure (1028 as against 884 in Wallachia and 655 in Moldavia). Considered from an historical standpoint, this is easily

Table III

PRINCIPALITY (birthplace) = Pb
COUNTRIE (workingplace = Cw

I. period — 1780—1830
II. period — 1830—1855
III. Total — 1780—1855

1		2	3	4	5	6	7	8
Principality and conutry / PERIODS		Unknown	Wallachia	Moldavia with Bessarabia	Transyl-vania with Bukovina and Banat	Macedo-romanians	România	Foreigners. In other countries
I. Period	Pb. *781*	4	160	136	387	16	—	78
	Cw. 865	—	222	181	395	—	—	67
II. Period	Pb. *2 219*	102	724	519	641	17	—	216
	Cw. 3 904	—	801	629	651	—	1 683	140
III. Total	Pb. *3 000*	106	884	655	1 028	33	—	294
	Cw. *4 769*	—	1 023	810	1 046	—	1 683	207

accounted for. During the 18th century, the century of the Transylvanian School which plays a decisive part in the new spiritual-political outlook prevalent over the Romanian-inhabited area, Transylvania, Bukovina included, accounts for 49.7 per cent of the Romanian intellectuals, i.e. for nearly half of them (while Wallachia accounts for 25 per cent of them and Moldavia for 16 per cent). Considered from this standpoint, the evolution over the area of Transylvania and Bukovina is spectacular and it should be remembered that this occurs near the turn of the century when the modern 19th century intellectual categories are formed. In the early 19th century and up to 1855, the Transylvanians take first place in the intellectual model, with 49 per cent. Are we to conclude that the modern Romanian intellectuals have to look for their roots in Transylvania and that the training process of Romanian intellectuals is greatly influenced by Transylvania ? We may partly answer the question in the affirmative, Transylvania's influence being very strong especially as far as education is concerned. The statement is also supported by the fact that there is in the 19th century a fairly extensive migration of the Romanian intellectuals from Transylvania and Bukovina to Moldavia and Wallachia, where they are to be found in the educational system of all grades. In the 19th century, 72 per cent of Romanian schoolmasters and underteachers hie from Transylvania and Bukovina. And Romanian education is one of the first institutions to have been modernized and to have adopted European standards.

While in the first stage, as well as for the 19th century as a whole, the Transylvanians take first place (sea column *total* read vertically in Table III) with a percentage of 34 per cent as against 29 per cent and 21 per cent for the two other principalities, a balance between the three is achieved during the second stage, with Wallachia using to 32.6 per cent and Moldavia to 23.3 per cent, while the figure for Transylvania is 29 per cent, which is accounted for by the higher figure of the first stage. We should not, however, conclude that the growth rate slowed down in Transylvania. The figures are to be accounted for by the high growth rate achieved in the two other principalities. And another decisive factor in the intellectuals' training process is the gradual shifting of the centre of initiative from Transylvania, which was taking the lead in the late 18th century, to the other two principalities after 1860, Romania then becoming the moral as well as the political centre in the orientation of the Romanian intellectual structure. In the early 19th century, the intellectual activities that are predominant in the structure of that stage reach the Romanians through the agency of the Transylvanians — and it should be noted that the Transylvanian intellectual model is under the influence of the German-Austrian world, which is thus extended to Moldavia and Wallachia. After 1850, however, the intellectual categories evolve as a result of a very active process whereby all Romanian institutions are modernized in pace with European standards. The unified Romanian state creates suitable conditions for the implementation of the process and lends it its support : the Bucharest and the Jassy universities are them set up, with faculties of various types, besides many other cultural institutions which give wide scope to intellectual work along many lines, intellectual activities being free to develop and professional standards rising high. There is no censorship in

Table IV

SOCIAL BACKGROUND and PRINCIPALITY (birthplace)

I. = I period
II. = II period
III. = Total

Social background / Principality		1 TOTAL	2 Unknown	3 Nobility (Boyars)	4 Clergy	5 Nobility -Clergy	6 Peasants	7 Bourgeois
TOTAL	I.	781	371	169	116	3	15	107
	II.	2 219	1 316	289	164	0	39	411
	III.	3 000	1 687	458	280	3	54	518
UNKNOWN	I.	4	4	—	—	—	—	—
	II.	102	93	3	—	—	—	6
	III.	106	97	3	—	—	—	6
WALLACHIA	I.	160	61	59	3	—	3	34
	II.	724	409	102	10	—	9	194
	III.	884	470	161	13	—	12	228
MOLDAVIA BESSARABIA	I.	136	43	72	7	1	—	13
	II.	519	297	126	11	—	9	76
	III.	655	340	198	18	1	9	89
TRANSYLVANIA BUKOVINA BANAT	I.	397	217	30	103	2	12	23
	II.	641	403	45	142	—	20	31
	III.	1 028	620	75	245	2	32	54
FOREIGNERS	I.	78	40	3	3	—	—	32
	II.	216	107	10	1	—	—	98
	III.	294	147	13	4	—	—	130

Romania after 1854, and the schoolmasters of all grades as well as the doctors are appointed following competitive examinations after 1850.

The influence is now exerted in the opposite direction — from the United Principalities — from Romania — to Transylvania. After the revolution of 1848, the United Principalities are in close contact with Western Europe and under the latter's influence. A new ethnical-geographical structure is thus built up and there is moreover a not inconsiderable number of French, German, Greek, Bulgarian, Italian and Russian intellectuals that belong to Romanian culture.

Although in the initial stage the Transylvanians are preponderent, the Romanian intellectual model gradually reaches a stage of balanced representation in every region with a larger number of features common to all regions.

2. The standard social type is determined by three factors : *the original social background*, the social background which is due to the *social status* that has been reached and the social background which is due to the *political status*. Following Vera Romanovna Svirskaja's assertion [3], I should also add the *social functions* which qualify the intellectuals as a group. In the sample we have investigated, the following situations are to be noted : the intellectual model is represented by members of various social classes and sections — boyars, the boyar-clergy class, clergy, peasants and bourgeois (see Table IV). It should be noted that, as shown in column II read vertically, we do not know the social background of a large number of intellectuals, which makes it more difficult to decide how the various social classes are represented in the intellectual model. But the investigation of other data and situations enables us to state that in the first stage the percentage of intellectuals with an unknown social background is made up of members of the clergy in Transylvania (which has the greatest number of representatives with an unknown social background also in the first stage) and of small boyars and of bourgeois in Wallachia and Moldavia. In the second stage — after 1848 — the percentage of intellectuals with an unknown social background belongs to the bourgeoisie and to the class of small boyars (those recently raised to the rank of boyar) [4] in Wallachia and Moldavia, and to the clergy and the bourgeoisie in Transylvania. During the second stage it is obvious that the intellectual model is increasingly accessible to the bourgeoisie, especially in Wallachia (Table 4, column 7) — The participation of the various classes and sections of the population in the building up of the Romanian intellectual model is the following : in the first stage boyars 21.6 per cent, clergy 14.8 per cent, bourgeoisie 13.4 per cent and peasants 1.9 per cent. The percentage is different for the 19th century as a whole (up to 1878), the

[3] Leikina-Svirskaja V. R., *Intelligheńtija v Rossii vo vtoroj polovine XIX-veka*, Moskva, 1971.

[4] Between 1830 and 1855 there is in Moldavia and more particularly in Wallachia a genuine inflation in the ranks of small boyars bestowed by the ruling princes in the two principalities. Before 1837 there were 1560 names of boyars known to have existed in the two principalities but the figure had increased to 7687 by 1858 (see Paul Cernovodeanu, *La structure sociale de classe des boyars roumains pendant sa dernière phase d'exustence institutionnelle (1831—1858)*, in *XV Congreso internacional de las Ciencias genealogica y heraldica*, Madrid, 19—25 September, 1982, p. 429—446.

figures being as follows: bourgeoisie 17.2 per cent, boyars 15.2 per cent, clergy 9.2 per cent. The boyar class, it will be found, does not much lose its position. The preponderence of the boyars and of the clergy, which is moral rather than numerical, is to be accounted for by the power of the political tradition of the preceding centuries and by the influence of the political standing of the various classes in the three Romanian principalities. And I should point out that, as part of the Hapsburg Empire, Transylvania and Bukovina only have the church and Romanian schools as Romanian institutions, the church taking the initiative in training Romanian intellectuals and promoting the development of schools. In Wallachia and Moldavia, the boyar class was still fairly powerful up to 1848, taking precedence in politics. Considering the percentage of intellectuals of the various classes in the three principalities (Table V, social background, Sb column), it will be found that Moldavia and Wallachia are responsible for the large number of boyars in the social background pattern, also that Transylvania is responsible for very nearly all the intellectuals rising from the clergy and the bourgeoisie si mostly represented by the intellectuals of Wallachia and by foreign intellectuals.

The social background pattern with incorporation into the category of intellectuals and the bourgeoisie increasingly making its way into that category, changes the social nature of the intellectual section of the population altogether. Comparing the figures in the *Social Background column* with those in the *Social Status column* we will find that the initial social eclecticism is levelled out, evolving towards a definitely bourgeois social pattern of the intellectual section of society. Great social mobility is obviously the salient feature of the training process of the Romanian intellectual model in the 19th century, which thus makes a considerable contribution to the growth of the bourgeois class in Romania. The percentages representing the various classes in the intellectual model are the following: bourgeoisie 74.4 per cent, the boyar class 6.8 per cent, the clergy 17.3 per cent.

I should pdoint out that another trait of the modern Romanian intellectuals — participation in political power — is also bound up with the social pattern. In an article I wrote [5] I said that the political missionary drive specific to the 19th century in South-East Europe, which was made possible especially through the agency of the intellectuals, brought its influence to bear on the training process of Romanian intellectuals, directing them towards activities and professions that are carried on „in forum" and touch on the political side of social life, and propelling them towards political power. From among the 3000 intellectuals that have been registered (see Table VI), *888* (i.e. 30 per cent) hold political positions in the state. Access to political power is one of the mandatory conditions and of the characteristic features of the Romanian intellectual model and the access is a must, considering the traits specific to this intellectual model. The political missionary trend is also specific to the various classes that take part in the building up of the intellectual model and each of them lends it a class imprint which is added to what is specific to the intellectual model. An examination of Table VI will show to what extent the various classes are represented within this

[5] Elena Siupiur, *Viața intelectuală la români în secolul al XIX-lea* în „*Cartea interferențelor*", București, 1985, p. 233.

Table V

PRINCIPALITY (birthplace) = *Pb*
SOCIAL BACRGROUND = *Sb*
SOCIAL STATUSS = *Ss*

Total 19 th. Century

1		2		3		4		5		6		7	
Social background / Social status / Birthplace		Unknown		Nobility (Boyars)		Clergy		Nobility Clergy		Peasants		Bourgeois	
		Sb.	Ss.	Ss.	Sb.	Ss.	Sb.	Sb.	Ss.	Sb.	Ss.	Sb.	Ss.
	Total 3 000	1 687	11	458	204	280	522	3	28	54	—	518	2 234
UNKNOWN	106	97.	1.	3.	2.	—	4.	—	—	—	—	6	99
WALLACHIA	884	470	5	161	77	13	43	—	1	12	—	228	757
MOLDAVIA with BESSARABIA	655	340	5	198	83	18	46	1	5	9	—	89	516
TRANSSYLVANIA with BUKOVINA and BANAT	1 028	620	—	75	30	245	421	2	21	32	—	54	556
MACEDO – ROMANIANS	33	13		8	5	—	1	—	1	1	—	11	26
FOREIGNERS	294	147	—	13	7	4	7	—	—	—	—	130	280

Table VI

POLITICAL STATUS
SOCIAL BACKGROUND = Sb.
SOCIAL STATUG = Ss.

Total 19 — Century

Social background and atatus \ Political status			DIGNITAIRES					
			% to *Sb.* and *Ss.*		Number		% to total dignitaires	
		Total 3 000	29,6 %		*888*			
UNKNOWN	*Sb.*	*1 687*	21,2 %	9 %	*361*	*1*	40,6 %	0,1 %
	Ss.	*11*						
NOBILITY	*Sb.*	*458*	70 %	76 %	*320*	*156*	36 %	17,8 %
	Ss.	*204*						
CLERGY	Sb.	*280*	38,1 %	35,1 %	*88*	*183*	10 %	20,4 %
	Ss.	*522*						
NOBILITY — CLERGY	Sb.	*3*	66,7 %	75,1 %	*2*	*21*	0,2 %	2,4 %
	Ss.	*28*						
PEASANTS	Sb.	*54*	25,5 %	—	*14*	—	1,7 %	—
	Ss.	—						
BOURGEOIS	*Sb.*	*518*	20 %	23,6 %	*103*	*527*	11,5 %	59,3 %
	Ss	*2 235*						

elite that has made its way to political power. Thus (column 2, read vertically), 70 and 76 per cent of the boyar intellectuals assume political power, while the figures for the bourgeoisie are only 20 and 23 per cent. But let us consider the subject from another standpoint (column 4, read vertically) : what is the percentage representing each class in the total number of intellectuals amounting to *888* ? The intellectuals belonging to the boyar class account for 36 per cent of the total and those belonging to the bourgeoisie for 11.5 per cent only. Nevertheless the intellectuals with a boyar status account for only 17 per cent of the total while the figure for the intellectuals with a bourgeois status is of 59 per cent (the clergy accounts for 20 per cent of the total, mostly in the church hierarchy and especially in Transylvania). As I have already said, owing to the social mobility specific to the model, the intellectuals increase the number of the bourgeois class. I should add that is is owing to the intellectuals that the Romanian bourgeoisie gained access to political power in the state half way through the 19th century and gradually assumed all political power. Furthermore, the democratic nature of political power in 19th century Romania — up to 1878 — is mostly due to the high percentage of intellectuals that had assumed political power.

The percentages of intellectuals ahould, however, be compared with those showing to what extent the other socio-professional categories are represented in political power. This we are unable to do, but we can nevertheless state that all the 15 Romanian cabinets in power between 1866 and 1878 consisted exclusively of intellectuals. The 15 heads of governments are all intellectuals. The 70 ministers (lawyers, economists, writers, physicians, army people) hold office two or three times during this interval, a great many of them belonging to the group that had taken part in the revolution of 1848 and had supported the Union of the two Principalities (of Wallachia and Moldavia) in 1859. As regards the social background, 35 belong to the boyars — the high boyar — class.

3. *Standard intellectual and professional types.* The transfer of socio-political authority and responsibility from the traditional political classes to the intellectual section of society in the 19th century takes place through the agency of the representatives of the social classes participating in the building up of the intellectual model, through not so much owing to the salient features of the class but to the new quality of its representatives, i.e. of the intellectuals. Authority goes to the intellectual, the transfer being effected owing to the latter's capacity. *Intellectual professionalism* (whether that of the boyar or of the bourgeois) implies the capacity to take over and assume political authority and responsibility. The intellectual model is, we might say, the intermediary whereby the Romanian boyars gradually yielded their power to the bourgeoisie. What are the professional traits which have endowed the intellectual section of sociiety with an active political capacity? The range of 19th century professions comprises six types — liberal, technical, precise sciences and artistic as well as those that are part of the educational system and of the church. It will be found the liberal professions (medicine included) take precedence with a percentage of 46 per cent, to be followed by education with 31 per cent, the artistic professions with 10 per cent, and the technical professions and exact sciences with 7 per cent only. The 15 per cent figure representing the clergy is no longer edifying for most of the intellectuals issued from the clergy enter the educational system and part of them take up liberal professions. Where is the 19th century professional pattern derived from? As it ralies on high-grade specialization, our minds automatically turn to the studies required. Organized, high level studies in collages, faculties, institutes and universities are characteristic of the 19th century intellectual model. And another characteristic is the fact that large, ever more numerous groups take up such studies, the various university faculties endowing society with whole series, whole generations, of doctors, lawyers, mathematicians, schoolmasters and professors, underteachers, etc. And another characteristic of South-East Europe, and especially of the Romanians, up to 1878, consists of two facts which are essential for the intellectual pattern : gradually, higher educational establishments are set up in Romania in all the spheres of knowledge and university centres are built up, while simultaneously, or preceding the foregoing process in time, Romanians go out to the various university centres of Europe to study. To study beyond the frontiers of the country is in the 19th century a current notion, which actual facts rendered necessary, as was also a doctor's degree taken in the

Table VII

INTELLECTUAL TRAINING + PRINCIPALITY (Birthplace)

Total 19-th Century

1	2	3	4	5	6	7	8
STUDIES / BIRTHPLACE 3 000	Uneducated (self-tanght) *13*	Divinity *587*	Humanities *983*	Natural Sciences, medicine S. *602*	Arts *265*	Technical and Exact Sciences *123*	Militar studies *91*
Unknown *106*			10	44	5	4	4
Wallachia *884*	6	37	269	216	91	51	59
Moldavia with Bassarabia *655*	3	51	242	97	70	33	18
Transsylvania with Bulovina and Banat *1 028*	3	487	393	115	41	26	6
Macedoromanians *33*		3	17	9	1		1
Foreigners *294*	1	9	52	121	57	9	3

great university centres of Europe. Study is one of the first means whereby the intellectuals moved in numbers over the whole of Europe.

And to revert to the intellectual pattern created by education, we will find to begin with that only 80 per cent of the 3000 19th century intellectuals had degrees in higher educational establishments. Then there is a predominance of humanities (see Table VII) with 32.7 per cent (law, arts, philosophy, economics, history, etc.), to be followed by medicine with 20.7 per These are the studies that qualified the intellectuals for liberal professions. In the second stage, we will find divinity studies (i.e. institutes and academies with a many sided curriculum including history, philology, foreign languages, mathematics) — 19 par cent ; and also art (music, the fine arts, dramatic art) studied in Conservatoires and Academies — 8.8 per cert ; and finally technical studies — 4.1. per cent and the military art and theory — 3.1 per cent. Small wonder, therefore, that over the Romanian — inhabited area the humanities should be the first of the intellectual activities to reach the stage of professionalism and to have their own institutions, advacing in pace with medicine, which is a peak activity in the evolution of Romanian intellectuals.

The intellectual pattern relying on studies, differs considerably in the three Romanian principalities. While the humanities take precedence is all three (Table VII, column 4), with 38 per cent of the Transylvanian intellectuals, 36 per cent of the Moldavians and 30.4 per cent of the Wallachians engaged in such studies, medicine is predominant in Wallachia (24 per cent) and among the foreign intellectuals, 41 per cent of them being doctors. Divinity is obviously the province of the Romanians of Transylvania and Bukovina for 83 per cent of those who have gone through such studies come from the afore-mentioned regions. I should point out that art is mostly favoured in Wallachia and Moldavia, the percentage here also increasing through the addition of a number of foreigners. The percnetage of intellectuals trained in military theory and art is covered almost entirely by Wallachia.

And now what are the studies favoured by each class of society ? Table VIII shows that the boyars doubtessly favour the humanities (mostly law) giving a wide berth to medicine, technical studies and the arts, while also showing interest in military studies ; the bourgeoisie undoubtedly goes in for medicine, as well as for the humanities and also for the arts ; the clergy and the peasants favour divinity and also the humanities. The predominant studies of those of an unknown social background — the humanities, medicine, divinity — are interesting to note for they help us to identify them socially, as here again we find the tell-tale particularities specific to each series. Thus, the 471 whose social background is unknown and who have gone through medical schools and the 145 who have studied art are bound to come from bourgeois families while the 336 who have studied divinity mostly come from clergymen's families.

If we note the centres where Romanian intellectuals have been educated we will conclude that they make up a fairly cosmopolitan group (Table IX). Most of them have gone through their secondary education in the country, but a great many of them are known to have attended secondary schools in Paris, Vienna and Buda. After 1836, and especially after 1850 when the

Table VIII

INTELLECTUAL TRAINING + SOCIAL BACKGROUND

Total 19-th Century

1	2	3	4	5	6	7	8
SOCIAL BACKGROUND \ STUDIES 3 000	Uneducated (self-taught) 13	Divinity 587	Humanities 983	Natural Sciences. medicine S. 602	ARTS 265	Technical and exact sciences 123	Military Studies 91
Unknown	1 687	6	336	471	401	145	75	42
Nobility (Boyars)	458	1	26	205	20	18	20	34
Clergy	280	1	188	93	28	8	2	2
Nobility-clergy	3	—	1	1	—	—	1	—
Peasants	54	2	21	26	8	5	2	1
Bourgeois	512	3	15	187	145	89	23	12

Table IX

UNIVERSITY STUDIES CENTRE
PRINCIPALITY (Birthplace)

Total 19-th Century

1	2	3	4	5	6
UNIVERSITY STUDIES CENTRE / PRINCIPALITY	In the Country	Western Europa	Eastern Europa	Central Europa	South-Eastern Europa
	1 102	*717*	*41*	*770*	*32*
Unknown *106*	9	30		12	
Wallachia *884*	277	377	4	74	10
Moldavia with Bessarabia *655*	210	177	25	97	10
Transsylvania with Bukovina and Barat *1 028*	588	49	4	460	2
Macedo-roumanians *33*	5	5	1	17	2
Foreigners *294*	43	79	7	110	8

Romanian system of higher educational establishments was properly organized, 36 per cent of our intellectuals (i.e. 1102 of them) studied in such establishments in Bucharest, Jassy, Blaj and Cluj (the latter being a university centre with tuition in German). But 23.9 per cent of our intellectuals went to the university centres of Western Europei, especially Paris, Aix-am-Provence and Saint-Cyr in France and Gand in Belgium ; while 25.7 per cent of them attented university courses in Central Europe, mainly in Vienna, Munich, Bonn, Leipzig, Freiburg and Stuttgart, and also in Buda. A small percentage — 1 per cent — graduated in Russian university centres at Odessa, Kiev, Moscow and Petersburg, and 1.3 per cent studied in South-East Europe, that is at Constantinople (military medicine) and in Greece (divinity).

Considering the subject from a different standpoint (see Table X), we will see that the boyars and the bourgeois mostly go to Western Europe (foreign intellectuals coming from Western countries account for a considerable peronetage of the bourgeois intellectuals) while the intellectuals of clergymen's families (living in Transylvania) and the bourgois of Moldavia and Wallechia go to Central Europe. For the sake of accuracy I should add that part of the intellectuals were registered twice as far as attendance of higher educational establishments in concerned as they had first attended

Table X

UNIVERSITY STUDIES CENTRE
SOCIAL BACKGROUND

Total 19-th. CENTURY

STUDIES CENTRE / Social background		In the Country	Western Europa	Eastern Europa	Central Europa	South-Eastern Europa
	1 102	*717*	*41*	*770*	*32*	
Unknown	*1 687*	652	337	13	416	18
Nobility (Boyars)	*458*	62	151	11	85	4
Clergy	*280*	177	14	11	109	2
Nobility-Clergy	*3*	1			1	
Peasants	*54*	38	11	2	17	1
Bourgeois	*512*	172	204	4	142	7

such courses in Romania to continue in Paris or Munich or the other way round so that they were counted both times.

The professional pattern of the Romanian intellectual model comes under the impact of all the dimensions considered so far as well as of other ones ; it is in this area of the professional pattern that the social function of the intellectual model and of the standard professional types mentioned by Mrs Leikina-Svirskaja begins to take shape. In examining the image of 19th century intellectual activity and pursuits (Table XI), it will immediately be found that Romanian intellectuals are engaged, whether simultaneously or successively, in several intellectual activities and pursuits (we do not mean professions !). Our sample includes 3000 people but the figures in the first column will show that there are 9200 people engaged in one activity or another, which means that each intellectual is engaged in three activities ou an average. Encyclopaedic propensities are specific not only to Romanian but to all South-East Europe intellectuals in the 19th century. Such a propensity is proof of a great liberty of movement of the intellectuals between the various spheres of culture, their mind travelling from their basic profession, which relies on the studies they have gone through, to activities which they take up more or less as hobbies and which are mostly, though not always, related to the basic professions. Migration towards other pursuits is, however, limited (see Table 11, showing the activities comprised in each field of study) ; there is migration between the various spheres of the humanities, and also from the technical and the specialized activities towards the humanities but never the other way. A perusal of Table XI wil show that

Table XI

INTELLECTUAL ACTIVITIES AND OCUPATIONS. STUD IES.

Total 19-th Centry

Studies / Activities and Ocupations 3 000 %		Divinity st. 587	Humanities studies 983	Medicine st. 602	Arts 265	Technical 123	Military st. 91
1		2	3	4	5	6	7
Art collectioners. Readers	98(3.3)	11	28	10	4	5	7
Cult. mecenas Foreword authors	409(13.6)	111	146	45	11	10	18
Editors. Censors. Booksellers	88(2.9)	22	43	4	4	4	5
Translators	440(14.7)	121	202	23	24	24	9
Copyists	11(0.4)	1	6	3	—	—	—
Correctors Typographers	56(1.9)	2	23	—	24	2	
Scribes	1(0.1)						
Professors. Teachers	1 381(46.1)	507	502	216	111	81	21
Authors of handbooks	537(17.9)	154	242	91	31	43	13
Clergymen	565(18.9)	507	123	5	13	3	
Historians	26 2(8.7)	103	144	11	2	6	8
Diplomats Politichal auth.	150(5.0)	13	93	6	—	12	11
Writers	394(13.1)	48	190	21	15	13	15
Publiciats	1 628(54.3)	248	700	430	83	79	46
Journalists	381(12.7)	51	244	32	10	17	6
Painters	182(6.1)	3	10	3	118	3	4
Musicians	130(4.3)	24	23	5	75	2	—
Actors	135(4.5)	—	15	—	68	1	—
Architects	17(0.6)	—	2	—	8	14	—

1		2	3	4	5	5	7
Lawyers	682(22.8)	50	522	14	9	14	15
Doctors. Chemists.	602(20.1)	7	22	593	2	5	2
Engineers	67(2.2)	1	6	4	4	53	16
Mathem. Physicists	126(4.2)	30	28	31	1	53	3
Officers	195(6.5)	1	23	43	5	16	79
Phlologists	510(17.0)	251	259	21	5	12	4
Geographers	80(2.7)	22	34	9	—	18	6
Agronomists	27(0.9)	1	9	6	—	12	2
TOTAL	*9 255*	2 297	3 623	1 626	618	502	321

most of the intellectuals who had taken up humanistic studies are lawyers, schoolmasters, authors of textbooks, writers, journalists, publicists, translators, phlologists or historians, that most of those who had graduated from medical schools or had taken degrees in natural sciences are doctors or pharmaceutical chemists, and also schoolmasters in high schools and in the secondary and higher medical education establishments, and are moreover authors of textbooks in the afore-mentioned fields ; art graduates are to be found in the educational system and, of course, in their basic profession ; the graduates of technical schools and faculties will be found especially in the educational system or else working as publicists. The phenomenon noted above shows two sides of the problem : on the one hand, the evolving educational system is in need of schoolmasters and recruits them from all spheres of knowledge, and on the other hand, a number of domains, especially technique, are not sufficiently developed so that the experts take refuge in the educational sphere. The intellectuals who have graduated in divinity are employed in the educational system, as schoolmasters, professors and underteachers and we also find them outside their basic profession, working as publicists, journalists, historians, writers and philologists. Continuing to make distinctions, we will revert to the list of intellectual pursuits (Table XI, column 1) to find some 51 intellectual activities (future professions) under the 28 headings. The acivities may be marked out in three groups — the group of the humanities which accounts for 70 per cent of all the professional categories ; the group of artistic activities accounting for 5 per cent of the professions ; and a third group comprising the specialized and the technical spheres of activity, which accounts for 25 per cent of all professional categories. The percentages in column 1 of the same table will show, clearly outlined, the great professional colectivities which are characteristics of 19th century Romanian society. A cursory glance will bring out the great professional collectivity of the

Table XII

INTELLECTUAL ACTIVITIES AND OCUPATIONS. COUNTRY

Total 19-th Century

COUNTRIES / Activities and Ocupations		Wallachia	Moldavia Bessarab.	Transyl-vania Bukovina Banat	Romania	In other Countries
3 000		1 023	810	1 046	1 683	207
1		2	3	4	5	6
Art collectioners. Readers	98	37	36	20	52	9
Cultural mecenas. Foreword auth.	409	136	130	139	209	36
Editors. Censors. Booksellers	88	32	25	30	57	3
Translators	440	148	137	158	252	34
Copyists	11	5	2	4	7	—
Correct. Typograph.	56	31	18	12	22	1
Scribes	1	—	—	1	—	—
Prof. Teachers	1 381	356	303	703	648	92
Auth. of handbook	537	171	125	230	327	38
Clergymen	565	59	61	457	106	14
Historians	262	67	55	133	139	17
Diplomats. Political authors	150	58	47	35	101	10
Writers	394	131	138	100	261	35
Publicists	1 628	616	433	501	1 102	134
Journalists	381	155	92	116	285	28
Painters	182	89	61	30	100	12
Musicians	130	40	45	44	83	17
Actors	135	61	58	16	81	7
Architects	17	5	4	3	14	3
Lawyers	682	233	211	205	457	30
Doctors. Chemis.	602	2 86	138	134	430	64
Engineers	67	37	18	5	57	5

1		6	5	4	3	2
Mathem. Physic.	126	50	30	42	82	9
Officers	195	115	44	19	166	24
Philologists	510	93	132	289	203	37
Geographers	80	27	23	30	55	3
Agronomists	27	8	6	12	17	3
TOTAL	9 255	3 047	2 272	3 469	5 313	665

intellectuals employed in the educational systems, which accounts for 46 per cent of the total number of intellectuals, together with the authors of textbooks and of teaching literature of every grade and in every sphere (a prodigious effort for the 19th century !), then, the great collectivity of the lawyers, which towers over the century both professionally and politically ; the professional collectivity of the doctors, another most influential column in Romanian intellectual life ; and also the publicusts, journalists, translators and writers who, like the doctors, were organized in professional associations in the 19th century. When considering the outlines of the intellectual centres based on professional patterns in the various Romanian principalities where they carried on their activities (see Table XII), we will find the same situation, with insignificant differences between them, which confirms our statement to the effect that, although there are considerable differences in the initial stages, the Romanian intellectual model gradually achieves a balanced representation by regions, with a grater community of features.

In 19th century Romania simultaneously with the crystallization of this intellectual pattern and in keeping with it, the modern institutional system of culture was founded, while the political-administrative institutional system was radically changed, enlisting an increasing number of intellectuals. The two phenomena brought their influence to bear on each other, prompting each other to assume certain trends of development.

The Romanian 19th century intellectual model boasts a number of features which are common to, and typical of, the South-East Europe model, although a number of features mark it out from it and bring it nearer to the Central Europe model. Thus, while the professional intellectual pattern shows features which are common to the Greek, Bulgarian and Serbian patters, it differs from them as far as social structure and political types are concerned, recalling the Polish and the Hungarian intellectual models. The boyar class present in numbers and as a moral and political factor in the Romanian intellectual model (as well as in the Hungarian and the Polish models) had been nonexisting for a number of centuries in the rest of South-East Europe. The Romanians and the Bulgarias (to mention only those who are familiar to me) go to the same centres of study (part of the Bulgarian intellectuals go to Western and Central Europe and are also trained beside the Romanians at

the Bucharest and Jassy faculties). They consequently rely on the same intellectual background and have the same pattern. Nevertheless, while in Romania the intellectual pattern evolves in pace with the cultural and political-administrative institutional pattern, a paradoxical state of affairs was mainfained for a long time in the rest of South-East Europe (e.g. in Bulgaria and Albania), where nearly all the intellectual categories were to be found without any suitable cultural institutions. Whereas the Romanian intellectual model made its way to political power in the state, the intellectuals of South-East Europe, the Bulgarians for examples, were unable to reach this aim. Nevertheless, the Bulgarian intellectuals fulfilled their political function through activities I have dwelt on in the monograph devoted to intellectual migration to Romania in the 19th century. The Romanian intellectual model takes shape and evolves over the area inhabited by Romanians. Weither during for before the 19th century has there been a intellectual migration among the Romanians ; nor have therebeen cultural — intellectual centres outside the Romanian — inhabited territory. But for the rest of South-East Europe, intellectual emigration is a characteristic fact : there was a political intellectual emigration centres of culture were formed abroad and a political-intellectual movement went on, with Greeks, Bulgarians and Albanians emigrating to Romania [6].

[6] See E. Siupiur, *Bălgarska emigrantska intelligheníija v Rumânija prez XIX vek*, Sofia, 1982 ; *Intelectuali din Balcani în România (sec. XVII—XIX)*, București, 1984.

DIE INNEN- UND AUSSENPOLITISCHEN AUSEINANDERSETZUNGEN UM DIE GRÜNDUNG DER „RUMÄNISCHEN EISENBAHNGESELLSCHAFT" 1871—1872

VON

LOTHAR MAIER

(Heidelberg)

Früher als alle anderen Länder Südosteuropas — mit einziger Ausnahme Ungarns — leistete sich Rumänien ein relativ dichtes Eisenbahnnetz mit Verbindungen zu den wichtigsten europäischen Linien. Bereits 1878 waren die Hauptstrecken vollendet und Anschlüsse an die Donauhäfen sowie das österreichungarische und das russische Eisenbahnnetz hergestellt. Der frühe und schnelle Bahnbau entwickelte sich wegen der hohen Kosten zu einer schweren Belastung für die Staatsfinanzen. Zugleich legte sich damit dit politische Elite Rumäniens auf die teure und wenig aussichtsreiche Modernisierung auf dem Wege der „abhängigen Entwicklung" fest, die ihren kurzfristigen materiellen Interessen am weltesten entgegenkam. Hier sollen jedoch nicht so sehr die wirtschaftlichen Aspekte sondern die unmittelbaren politischen Auswirkungen des Eisenbahnbaus behandelt werden, wie sie sie sich schon in den Jahren 1871 und 1872 bemerkbar machten [1].

I

Die ersten Pläne zum Bau rumänischer Eisenbahnlinien gingen noch auf die Zeit des Fürsten Cuza (1859—1966) zurück [2]. Damals scheiterte jedoch die Verwirklichung an den Schwierigkeiten der Kapitalaufnahme. Mit der Thronbesteigung des Fürsten Karl von Hohenzollern — Sigmaringen im Mai 1866 wurden die Aussichten schnell günstiger. Einerseits erleichterten die Kreditwürdigkeit und die Verbindungen, die der Hohenzollern-Fürst mitbrachte, die Finanzierung, andererseits warf sich Karl mit einer wahren Leidenschaft

---

[1] Dem vorliegenden Aufsatz liegt ein Kapitel meiner Habilitationsschrift über die wirtschaftliche, soziale und politische Entwicklung Rumäniens im Jahrzehnt vor der Unabhängigkeit zugrunde, die demnächst in der Reihe „Südosteuropäische Arbeiten" des Oldenbourg-Verlags München erscheinen wird. Darin werden auch die wirtschaftlichen Implikationen des Eisenbahnbaus ausführlich behandelt.

[2] Dieser Abschnitt faßt die Ergebnisse mehrerer Kapitel meiner Arbeit zusammen. Auf Einzelbelege wurde verzichtet. Vergl. *Istoria României*. Band IV: *Formarea şi consolidarea orînduirii capitaliste (1848—1878)*, Bucureşti, 1964, S. 460—468; Frederick Kellogg, *Rumanian Nationalism and European Diplomacy, 1866—1878*, Unveröffentlichte Dissertation, Bloomington, Indiana, 1969. S. 80—121; Fritz Stern, *Gold And Iron. Bismarck, Bleichröder and the Building of the German Empire*, New York, 1977, S. 358—365; die Darstellung der Beteiligten: *Aus dem Leben König Karls von Rumänien. Aufzeichnungen eines Augenzeugen 1866—1881*, Band I und II, Stuttgart, 1894; Bethel Henry Strousberg, *Dr. Strousberg und sein Wirken von ihm selbst geschildert*, Berlin, 1876.

auf die Aufgabe, die er mit einem inovatorischen Sendungsbewußtsein verband. Er aktualisierte die Eisenbahnprojekte schon kurz nach seiner Ankunft in Rumänien und begünstigte ein Konsortium, das der „preußische Eisenbahnkönig". Dr. Bethel Henry Strousberg mit den Herzögen von Ujest und Ratibor und dem Grafen Lehndorff-Steinort, die dem preußischen Königshaus nahestanden, gebildet hatte. Dieser Gruppe wurde schließlich der Bau des größeren Teils der Linien übertragen ; ein kürzerer Abschnitt von der österreich-ungarischen Grenze nach Süden bis Roman in der Moldau wurde der Gesellschaft des österreichischen Eisenbahnmagnaten Ofenberg zugeteilt. Ohne auf die von der Verfassung vorgeschriebenen Prozeduren viel Rücksicht zu nehmen, betrieb der Fürst die möglichst schnelle Genehmigung durch Abgeordnetenkammer und Senat. Sein Eingreifen in das Verfahren ermöglichte es Strousberg, noch vor dieser Entscheidung mit dem Bau zu beginnen. Das Strousberg — Konsortium machte sich schnell in Parlament und Öffentlichkeit sehr unbeliebt. Wegen seiner ostentativen Parteinahme wurde der Fürst mit ihm identifiziert und büßte dadurch viel von seiner anfänglichen Popularität ein.

Als Folge des deutsch-französischen Krieges brach Strousbergs nicht gerade solides Eisenbahnimperium zusammen. Ende Dezember 1870 mußte er ankündigen, daß er die im Januar fällige Halbjahresrate des Zinses für die Obligationen nicht mehr aufbringen könne. Der folgende Sturm der Entrüstung in Rumänien entlud sich vor allem über den Fürsten. Zu seinem Unglück hatte ein früherer Finanzberater seiner Familie durch Veruntreuung die Katastrophe mitverschuldet. Zur gleichen Zeit verübelte die von Frankreichs Niederlagen enttäuschte frankophile rumänische Oberschicht dem Fürsten seine deutsche Herkunft und seine preußischen Sympathien. Ein seit etwa einem Jahr schwelender Verfassungskonflikt kam hinzu. Alles zusammen machte im Winter 1870/71 die Position des Fürsten in Rumänien scheinber unhaltbar. Indem er innerhalb Rumäniens die Furcht vor einer Gefährdung der mühsam errungenen Autonomie und bei den Mächten die Abneigung gegen neue Konflikte im Orient als Folgen seines eventuellen Thronverzichts geschickt ausnützte, konnte er schrittweise wieder Boden gewinnen. Bismarck und seine diplomatischen Vertreter drängten ihn unterdessen mit wachsender Aufdringlichkeit, seine frühere Drohung wahrzumachen und das Land zu verlassen. Folge war seine deutliche Distanzierung gegenüber Preußen/Deutschland und dessen Generalkonsul, nachdem seine Position im Mai 1871 nach Neuwahlen wieder konsolidiert war.

II

Während Parlament und Presse monatelang erregt die Eisenbahnaffäre diskutierten, verhandelte die Regierung mit Strousberg um einen Vergleich. Am 3. Juli legte sie der Abgeordnetenkammer den Entwurf eines Abkommens vor, den der Fürst für annehmbar hielt[3]. Die Regierung hatte sich nur zögernd auf Verhandlungen eingelassen und war zur Überzeugung gekommen, daß eine Einigung nicht möglich sei[4]. Am 5. Juli, während in den Sektionen der

[3] Karl, II, S. 204. 3.7.1871.
[4] ebd., S. 197. 16.6.1871.

Abgeordnetenkammer der als Projekt des Ministerium eingebrachte Vorschlag einer Einigung mit Strousberg beraten wurde, versammelte sich privat eine größere Anzahl von Abgeordneten, um über diese Frage zu diskutieren. Zwei, die jeweils dem Ministerpräsidenten und dem Finanzminister nahestanden, führten das Wort, und es wurde ein Antrag unterzeichnet, der einer Ablehnung der Regierungsvorlage gleichkam [5]. Am 13. Juli wurde der Kammer der Bericht aus den Sektionen vorgetragen, der die Übereinkunft mit Strousberg unterstützte. Daraufhin brachten 62 Abgeordnete ihren vorbereiteten Antrag ein, jede Vereinbarung mit ihm abzulehnen, die Annullierung der Konzession zu betreiben und die Obligationsinhaber nur gemäß der geleisteten Arbeit und dem gelieferten Material, was abzuschätzen wäre, zu entschädigen. Die Regierung zog sofort ihre Vorlage zugunsten der neuen zurück. In einer die Interessen des Landes so sehr berührenden Frage beuge sie sich gern der Ansicht des Parlaments [6]. Am 17. Juli wurde dieser Entwurf, als Gesetz formuliert, von der Kammer angenommen. Demnach sollte die Regierung nach Auflösung der Konzession die Bahnen einem Verwaltungsrat unterstellen und die Besitzer von Obligationen auffordern, sich innerhalb von 30 Tagen als Aktiengesellschaft zu konstituieren. Diese Gesellschaft sollte alle Rechte und Pflichten der Konzessionäre übernehmen. Falls diese Frist versäumt würde, sollte die Regierung die Obligationen in Anteile einer 4% igen Staatsanleihe konvertieren können [7].

Der Fürst hatte schon zuvor erklärt, daß er ein Gesetz auf dieser Grundlage nicht sanktionieren könne. Er hatte von seinen Ministern erwartet, daß sie die bei herannahender Ernte bevorstehende Beschlußunfähigkeit des Senats ausnützen würden, um die Vorlage in der außerordentlichen Sitzungsperiode nicht mehr abstimmen zu lassen. Sie überrumpelten ihn damit, daß sie Senatoren sogar aus anderen Städten und von ihren Landsitzen zurückholen ließen, um das für die Beschlußfähigkeit notwendige Quorum aufzufüllen. Auch die Gelegenheit, im Senat die Vorlage wenigstens entschärfen zu lassen, ergriffen sie nicht, sondern legten sofort nach dessen Zustimmung das Gesetz dem Fürsten zur Unterschritft vor. Als er sich weigerte, übergaben sie ihm ihr Rücktrittsgesuch [8]. Ein anderes Kabinett, das die Gesetzesvorlage aus der Abgeordnetenkammer abgewiesen hätte, war nicht zu finden. Ohne Karls Entscheidung über die Behandlung der Gesetzesvorlage abzuwarten, rief Bismarck die Pforte als Suzerän des rumänischen Staates an. Daraufhin unterzeichnete Fürst Karl am 29. Juli das Gesetz. Nach der Intervention Bismarcks hätte jede andere Reaktion, während Regierung, Kammern und Öffentlichkeit enschlossen waren, dem äußeren Druck standzuhalten, den politischen Selbstmord bedeutet [9].

Ehe er das Gesetz unterschreib, legte er seine Bedenken schriftlich nieder : sowohl den Konzessionären als auch den Obligationsinhabern gegenüber

---

[5] Biblioteca Academiei R.S.R., Bukarest, Corespondenţa Ion Ghica S25 (23)/DCXIV. Ion Ghica an Dimitrie Sturdza 6.7. 1871.

[6] Karl II S. 204—207. 13.7.1871 ; George D. Nicolescu, *Parlamentul român. 1866—1901*, Teil I, Bucureşti, 1903, S. 114—116.

[7] ebd. S. 116—118 ; Karl, II, S. 207—208. 17.7.1871.

[8] Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes. Bonn. IABq Türkei 24. Acta betr. die politischen Verhältnisse der Fürstenthümer Moldau und Wallachei. Band 46 Nr. 51 Radowitz an Bismarck 20. 7. 1871.

[9] Karl, II, S. 208—209. 29.7.1871.

stelle sich die Regierung „außerhalb des Vertragsverhältnisses". Damit laufe man Gefahr, daß Mächte, in der Absicht, die Ansprüche ihrer. Untertanen zu schützen, Rumänien internationale Schwierigkeiten bereiten würden. Er unterzeichne, weil ihm als das größere Übel erscheine, wenn das Land ohne eine geeignete Regierung bliebe. Er wünsche, daß die zukünfigen Ausführungsbestimmungen geeignet wären, den Kredit des Landes zu wahren und Konflikte mit dem Ausland zu verhüten [10]. Am Tag, als er das Gesetz sanktionierte, schrieb er an den Ministerpräsidenten Lascăr Catargi mit Kopie an die übrigen Minister, daß es ihn für die Zukunft Rumäniens fürchten lasse, „vor allem was seinen Kredit und das Vertrauen Europas in uns betrifft". Er unterzeichne es mit der festen Überzeugung, „daß durch die Loyalität meiner Minister dieses so unzureichende Gesetz nur die Grundlage für eine praktische und würdige Lösung sei" [11]. Das Kabinett akzeptierte seine Reserve, bat aber, den Brief nicht zu veröffentlichen [12].

Noch während Fürst Karl mit der Sanktionierung des Eisenbahngesetzes zögerte, telegraphierte Bismarck an die Vertretung des deutschen Reiches in Bukarest, er habe den Auftrag gegeben, „die suzeräne Macht der Pforte zum Schutz der bedrohten Interessen deutscher Unterthanen anzurufen und den Schutzmächten davon Mittheilung gemacht" [13]. Zwei Tage danach ließ er dem Großwesir mitteilen, er erwarte vor der Pforte, daß sie auf Grund der ihr als suzeräner Macht zustehenden Vertretung der Donaufürstentümer nach außen die rumänische Regierung anhalte, „daß sie den Unterthanen fremder Mächte den völkerrechtlich üblichen Rechtsschutz gewähre" [14]. Zugleich machte er diesen Schritt offiziel den Garantiemächten bekannt [15].

Bismarck bemühte sich nun, die Regierungen von England, Rußland und Österreich-Ungarn zur Unterstützung seines Vorgehens in Bukarest und Konstantinopel zu gewinnen. Er fand wenig Verständnis. Lord Granville, der britische Staatssekretär für Auswärtige Angelegenheiten, riet zu einer ruhigeren Behandlung der Angelegenheit und warnte davor, die Türkei zu Gewaltmaßnahmen gegen Rumänien zu ermutigen [16]. Der britische Botschafter in Konstantinopel, Sir Henry Elliot, belehrte gar den deutschen Vertreter, „daß seine Regierung das Publikum, welches hohe Zinsen gegen schlechte Sicherheit aufsuche, bei Verlusten nich schütze" [17]. Die russische Regierung zeigte Skepsis gegenüber den Erfolgsaussichten einer Demarche der Pforte und fürchtete Komplikationen [18].

Vertreter der Pforte erklärten dem deutschen Geschäftsträger in Konstantinopel, daß die Garantiemächte Rumänien weitgehende Autonomie zugestanden und bisher die Verletzung seiner verttraglichen Bindungen an das Osmanische Reich mit Nachsicht behandelt hätten. Die türkische Regierung

---

[10] Arhivele Statului, Bukarest, Casa Regală, Faszikel 1868/28 f. 8. Undatierte handschriftliche Notiz Karls.
[11] BA Bukarest Cor. Palatului S21 (1)/CCXXXVIII. Karl an Lascăr Catargi 29.7.1871.
[12] AA Bonn IABq24/46 Nr. 58 Radowitz an Bismarck 1.8.1871.
[13] ebd. Tel. Bismarck an Radowitz Varzin 26.7.1871.
[14] ebd. Nr. 12 Tel. Bismarck an Stirum (Konstantinopel) 28.7.1871.
[15] ebd. Zirkulartelegramm 28.7.1871.
[16] ebd. Nr. 250 Krause an Bismarck London 28.7.1871.
[17] ebd. Limburg-Stirum an Bismarck Konstantinopel 28.7.1871.
[18] ebd. Nr. 86, 89 Pfuel an Bismarck St. Petersburg 29.7., 8.8.1871.

habe deswegen keine Möglichkeit mehr, sich in Bukarest Gehör zu verschaffen [19]. Nur nach scharfem Drängen erreichte der Vertreter Bismarcks, daß am 1. August der Großwesir ein unverschlüsseltes Telegramm an den Fürsten schickte: die Eisenbahnfrage „scheine wichtige Proportionen anzunehmen", und Gerüchte jeder Art würden darüber verbreitet. Deshalb glaube er, sich direkt an ihn mit der Bitte um Aufklärung über die geplanten Schritte seiner Regierung wenden zu müssen, um zu erfahren, wie die Angelegenheit geregelt und die Interessen der Obligationsinhaber geschützt werden sollten [20].

Sein Entschluß, trotz dieser massiven Einmischung das Eisenbahngesetz der Kammer zu unterschreiben, entfremdete Karl endgültig von Bismarck, der ihm nie verzieh, daß er sich zugunsten der Interessen seines Landes und der Erhaltung seiner Herrschaft entschied. Als er einige Monate später gegenüber dem Generalkonsul Radowitz über die Verschlechterung seiner Beziehungen zu Deutschland klagte, notierte Bismarck dazu: „Soll es ihm noch danken für die Unterschrift der Raub-Acte?" [21]. Der Fürst schrieb zu diesem Thema an seinen Bruder:

> „So viel ist gewiß, daß ich mich heute glücklich schätze, meine Sanction nicht verweigert u. auf keinen andern Rathschlag gehört zu haben u. allein nur das Interesse des Landes im Auge hatte".

Sehr deutlich machte er zugleich seine Desillusionierung über Bismarck. Darauf hinweisend, daß er in einem mit der Post beförderten Brief nicht alles schreiben könne, klagte er über viele für Rumänien verletzende Baßregeln und unwürdige kleine Racheakte und bekannte, daß er „keineswegs mehr zu den den Schärmern gewisser politischer Größen dort gehöre" [22]. Er war dabei, sich vom Hohenzollerfürsten zum Fürsten von Rumänien zu verwandeln.

III

Im September 1871 zeichnete sich — offenbar dank österreichischer Vermittlung — eine Annäherung zwischen der rumänischen Regierung und den inzwischen entstandenen Komitees der Obligationsinhaber ab. Diese zeigten sich an den Möglichkeiten, die das Eisenbahngesetz vom Juli bot, interessiert und steuerten die Gründung einer Aktiengesellschaft an [23]. Bismark bestand dennoch weiterhin auf der Annullierung dieses Gesetzes und veranlaßte die Pforte von neuem, in einer Note nach Bukarest Auskunft über die beabsichtigte Regelung zu verlangen. Ein Ministerrat unter dem Vorsitz des Fürster konnte am 11. September im Entwurf einer Antwortnote nach Konstantinopel darauf hinweisen, daß mit den Obligationsinhabern Verhandlungen auf der Grundlage des Gesetzes vom Juli bereits begonnen wurden [24].

---

[19] ebd. Nr. 63 Limburg-Stirum an Bismarck 30.7.1871.
[20] ebd. Nr. 66 Limburg-Stirum an Bismarck 1.8.1871.
[21] ebd. Nr. 94 Radowitz an Bismarck 13.11.1871. Randnotiz.
[22] Fürstlich Hohenzollernsches Haus — und Domänenarchiv. Sigmaringen. W53, 69.20, 2',1. UF I. Karl an Leopold 20. 11. 1871.
[23] Karl, II, S. 213. Carp an Karl 28.8.1871, S. 216—217. 4.9.1871; AS Bukarest CR 1868/28 f. 349 [Costaforu an Baron Schlechta (österreichischer Generalkonsul in Bukarest) 49.1871].
[24] ebd. f. 246—248. „Notice" ohne Datum und Unterschrift. Offenbar der Entwurf für die Diskussion im Ministerrat vom 11.9.1871; Karl II S. 219. 11.9.1871.

Bismarck selbst stand in der rumänischen Eisenbahnangelegenheit unter Druck. Die Komitees der Obligationsinhaber trieben geschickte Öffentlichkeitsarbeit. Der Kaiser war berührt, weil ihm Strousbergs Mitkonzessionäre persönlich nahestanden. Als im Herbst die Aussichten auf eine für die deutschen Kapitalgeber günstige Lösung gering geworden waren, bat Bismarck seinen Hausbankier und Ratgeber Gerson Bleichröder, diese verwickelte Sache zur seinen zu machen. Gemeinsam mit dem Direktor der „Deutschen Diskontogesellschaft" Adolph Hansemann, mit dem er häufig zusammenarbeitete, übernahm Bleichröder im Oktober diese Aufgabe [25]. Zwei angesehene kapitalstarke Bankunternehmen im Bunde mit dem in dieser Sache kompromißlos auftretenden Reichskanzler waren eine Macht, mit der es Regierung und Parlament in Bukarest schwer haben mußten.

Am 2. November riefen Bleichröder und Hnasemann die Besitzer rumänischer Eisenbahnobligationen auf, diese bei angegebenen deutschen und österreichischen Bankhäusern zu deponieren und ihre Bereitschaft zu erklären, damit der gründenden Aktiengesellschaft beizutreten. Das rumänische Gesetz hatte für diese Operation nur eine Frist von 30 Tagen nach der Annullierung des Konzessionsvertrages zugestanden. Das Problem, viele Tausende von kleinen Anlegern in so kurzer Zeit zu vereinen, lösten die Bankiers mit breit gestreuten Zeitungsannoncen. Der preußische Innenminister Graf Eulenburg hatte sogar die ihm unterstehenden Kreisblätter angewiesen, den Aufruf kostenlos abzudrucken. Auch das Ansehen der beiden Bankiers, der führenden Preußens, die unterzeichneten, trug zum Erfolg bei. Nach wenigen Tagen waren Obligationen im Wert von 52.340.500 Talern zusammengekommen. Nach einem zweiten Aufruf schlossen sich weitere an, so daß im Dezember 1871 mit den Inhabern von Obligationen im Wert von etwa 58 Millionen Talern (d.h. etwa 217.5.000.000 Francs von 245.160.000 ausgegebenen) die „Rumänische Eisenbahngesellschaft" gegründet werden konnte [26].

Bismarck begleitete diese Transaktionen mit unbarmherzigen Druck auf die rumänische Regierung. In der Absicht, die Rumänen in ihrem Nationalgefühl zu treffen und sie zu demütigen, bemühte er sich, mit diplomatischen Formalitäten den abhängigen Status der „Vereinigten Fürstentümer" hervorzukehren [27]. Um die rumänische Regierung zu isolieren, warnte er die Regierungen in Wien und St. Petersburg, nicht als deren „Protectoren" aufzutreten; denn er betrachte ihre Haltung in dieser Angelegenheit als „Prüfstein ihrer Freundschaft" zu Deutschland. Zugleich verneinte er jedes politische Engagement in Rumänien, er müsse nur die materiellen Interessen deutscher Untertanen gegen eine „grobe und offenkundige Rechtsverletzung" verteidigen [28]. Bismarck trat in dieser Frage zwei Mächten gegenüber, bei denen er zu dieser Zeit Anlehnung suchte, mit erstaunlicher Härte auf.

---

[25] Stern S. 365—366.

[26] Hermann Münch, *Adolph von Hansemann*, München, Berlin, 1932. S. 152—153, Faksimile der Aufrufe vom 2. und 20.11.1871 gegenüber S. 160.

[27] AA Bonn IABq24/46. Nr. 38 Rosen an AA Belgrad 31.10.1871, Nr. 7 AA an Rosen 11.11.1871

[28] ebd. Nr. 162 Bismarck an Schweinitz 2.11.1871, Nr. 133 Bismark an Reuss (St. Petersburg) 18.11.1871.

Radowitz war im November als Geschäftsträger nach Konstantinopel gegagen. Bismarck beauftragte ihn, sich auch dort entschieden für die Lösung der Eisenbahnfrage im deutschen Interesse einzusetzen. Er kündigte an:

> „Ween ein befriedigender Vergleich dort nicht zu Stande kommt, beabsichtigen wir, mit einer formal juristischen Klageschrift, unterstützt durch ein Schreiben des Kaisers an den Sultan, die Gerechtigkeit und Rechtspflege des Letzteren gegen die Rumänische Regierung anzurufen. Wir hoffen, daß die Pforte, um diese mise en demeure zu vermeiden, ihren bisher günstig geübten Einfluß in Bukarest, für den wir sehr dankbar sind, fortsetzen und verstärken werde" [29].

Diese Maßnahme, von der schon zuvor die deutsche Vertretung in Konstantinopel abgeraten hatte, wäre geeignet gewesen, eine Unruhe in den Orient zu tragen, an der die anderen Mächte keineswegs interessiert waren. Für Bismarck waren die rumänischen Eisenbahnen offensichtlich von so großer Bedeutung, daß er das mit solchen Einschüchterungsversuchen verbundene Risiko einer Isolierung in Kauf zu nehmen bereit war.

IV

Am 18. November wurde in Bukarest in der Kammer eine Gesetzesvorlage eingebracht, die zwischen der Vertretung der Obligationsinhaber und dem Kabinett ausgehandelt worden war. Dem Entwurf entsprechend, verpflichtete sich die „Rumänische Eisenbahngesellschaft", die Strecke Roman — Galaţi — Brăila — Ploieşti — Bukarest — Piteşti mit der Zweigbahn Tecuci — Bîrlad in drei Monaten und die noch nicht begonnene Strecke Piteşti — Slatina — Craiova — Turnu Severin — Vîrciorova in drei Jahren zu bauen. Dabei sollte sie sich an ein inzwischen vom rumänischen Ministerium für Öffentliche Arbeiten erstellts „cahier de charges" halten, das nach schlechten Erfahrungen mit Strousbergs Bauweise die Qualität der Ausführung festlegte. Der rumänische Staat übernahm die Zahlung des Zinscoupons für das erste Halbjahr 1872. Danach garantierte er für die fertigen Strecken der Gesellschaft einen effektiven Jahreszins von 20.250 Francs für jeden Kilometer. Nach Vollendung des ganzen Netzes sollten es 18.700.750 Francs sein, die jährlich vorrangig im Budget festgeschrieben und mit allen Staatseinnahmen garantiert werden mußten [30].

Die Regierung unterstützte nur halbherzig die eigene Vorlage. Neue Angebote konkurrierender Firmen und Angriffe der Opposition zogen din Verhandlungen in die Länge. Am 1. Dezember warnte der deutsche Geschäftsträger Thielau den Ministerpräsidenten Catargi: die kaiserliche Regierung habe nur eine letzte Frist für eine direkte Verständigung mit den deutschen Anlegern gelassen. Sie würde erneut intervenieren, wenn keine Einigung zustande käme oder wieder versucht werde, eine Regelung zu oktroyieren. Nach seiner Einschätzung der innenpolitischen Verhältnisse, die er bei dieser Gelegenheit Bismarck mitteilte, wäre es für die Regierung durchaus möglich gewesen, mit ihrer großen Mehrheit in den Kammern diese Lösung der Eisen-

---

[29] ebd. Nr. 24 Tel. Bismarck an Radowitz (jetzt in Konstantinopel) 20.11.1871.

[30] AA Bonn IABq Türkei 104. Acta betr. die Rumänische Eisenbahnfrage. Band 1 Nr. 96 Thielau an Bismarck 25.11.1871. Beilage I. Exposition des motifs, Projet de Loi aus „Journal de Bucarest" 23.11.1871.

bahnfrage zu erzwingen. Wegen der Bedeutung der öffentlichen Meinung in Rumänien würde sie aber wohl eher eine Entscheidung tolerieren, die ihrer eigenen Überzeugung widersprach, als ihre Popularität aufs Spiel zu setzen, um die Eisenbahnvorlage zum Gesetz zu machen [31]. Diese Beurteilung war gewiß realistisch, doch dürfte Catargi ohnedies gegen die Einsetzung der Berliner Gesellschaft gewesen sein. Die Aussicht, auf absehbare Zeit einer Aktiengesellschaft mit den beiden mächtigsten preußischen Bankiers im Aufsichtsrat und Bismarck als Protektor eng verbunden zu sein, mußte nämlich für die zukünftige Handlungsfreiheit der Regierung äußerst bedrohlich erscheinen.

Der preussische Geschäftsträger in Konstantinopel Radowitz, über die langsamen Fortschritte und das drohende Scheitern informiert, suchte von neuem Bukarest mit einer Intervention der Pforte unter Druck zu setzen. Gegenüber dem neuen Großwesir Mahmud argumentierte er, die Pforte sollte die Gelegenheit der Eisenbahnprobleme in Rumänien engreifen und durch ein konsequentes Auftreten die ihr als Suzerän zustehenden Rechte wahren. Jetzt, da die Türkei ein gutes Verhältnis zu allen Mächten habe, könne Rumänien nicht das gewohnte Spiel mit deren Rivalitäten treiben. Damit konnte Radowitz ihn für ein energisches Einschreiten gewinnen. Er kündigte an, zuerst müsse die Eisenbahnfrage geregelt werden, dann wäre es an der Zeit, „die Zustände der Donaufürstenthümer überhaupt zu erörtern".

Radowitz schlug dem Großwesir vor, ein neues Telegramm an den Fürsten zu senden und präsentierte ihm gleich einen fertigen Text, der Zufriedenheit darüber ausdrückte, daß die Eisenbahnangelegenheit gerade eben durch eine Konvention zwischen der rumänischen Regierung und den Betroffenen gelöst werde. Daran schloß sich die Aufforderung der Pforte an, sobald wie möglich das endgültige Resultat dieser Transaktionen mitzuteilen, „die allein sie der Notwendigkeit entheben könnte, von nun an die Regelung einer Frage selbst in die Hand zu nehmen, die schon zu lange die Geister erregt". Die türkischen Minister wagten nicht diese Drohung mit einer direkten Intervention, die keine andere der Schutzmächte billigte. Stattdessen schickte Mahmud am 3. Dezember ein anderes Telegramm, in dem er seine Zufriedenheit darüber erklärte, daß die fürstliche Regierung sich direkt mit den Obligationsinhabern verständigen konnte. Er hoffe, daß der Fürst die notwendigen Maßnahmen für eine schnelle und endgültige Lösung dieser Frage treffe, um neue Schwierigkeiten zu vermeiden [32].

Das Telegramm des Großwesirs beeinflußte die Lage in Bukarest kaum. Die Aussichten für einen Ausgleich wurden sogar schlechter. Unter dem Druck von Straße und Abgeordnetenkammer erhöhte die Regierung die Forderungen an die Berliner Gesellschaft. Deren Vertreter wiederum verlangten die Beseitigung von nachträglich in der Vorlage entdeckten Nachteilen. Sie strebten eine Verlängerung der unrealistischen Frister für die Fertigstellung der Bahnen an. Vor allem aber sollte sichergestellt werden, daß Bau und Betrieb an eine fremde Gesellschaft übertragen werden konnte [33].

---

[31] ebd. Nr. 97 Thielau an Bismarck 2.12.1871.

[32] ebd. Nr. 34 Tel. Radowitz an Bismark 3.12.1871, Nr. 113 Radowitz an Bismark 3.12.1871 ; Karl II S. 230. 2.12.1871.

[33] AA Bonn IABq104/1. Nr. 99 Thielau an Bismark 16.12.1871.

Nach einer direkten Intervention Bleichröders ließ Bismarck noch einmal die Regierungen in Konstantinopel, St. Petersburg und Wien auffordern, auf die rumänische Regierung einzuwirken, „damit sie die gewonnene Basis nicht zerstöre". In seinem Zusatz für Konstantinopel kündigte er an, daß bei einem Scheitern des Vergleichs der Kaiser persönlich den Sultan um Rechtsschutz für seine Untertanen bitten werde [34]. Als kurz darauf Thielau eingestehen mußte, daß nach seiner Ansicht mit einem Erfolg der Regierungsvorlage nicht mehr zu rechnen sei [35], kündigte Bismarck in St. Petersburg, Wien und London ein Schreiben des Kaisers an den Sultan an. An die englische Adresse fügte er hinzu, daß Rußland, Österreich und die Pforte in Bukarest bereits zugunsten des vorgeschlagenen Ausgleichs auf die Regierung einwirkten, nicht aber die Vertreten Englands und Frankreichs, „und im Vertrauen auf westmächtlichen Schutz beharren die Rumänier in ihrem räuberischen Verfahren" [36].

In Konstantinopel bearbeitete Radowitz jetzt den Großwesir so weit, daß dieser in einem neuen Telegramm an den Fürsten kategorisch die Annahme des Abkommens mit der Berliner Gesellschaft als Lösung der Eisenbahnfrage forderte und auf die Gefahren für Rumänien hinwies, falls ein Ausgleich nicht zustande käme. Radowitz konnte allerdings nicht erreichen, daß er direkt erklärte, die Sache eventuell selbst in die Hand nehmen zu müssen. Die Pforte traute sich selbständige Aktionen nicht zu und würde, falls eine Einigung fehlschlüge, sich allenfalls an die Garantiemächte wenden [37]. Bismarck ließ Radowitz instruieren, daß er weiterhin beim Scheitern des Vergleichs ein offizielles Schreiben des Kaisers an den Sultan ankündigen solle [38].

Am 23. Dezember brachte die Kommission der Abgeordnetenkammer, die über die Eisenbahnfrage vorberaten hatten, ihre Empfehlungen in das Plenum ein. Der von der Regierung vorgelegte Konventionsentwurf war stark zuungunsten der Aktionäre abgeändert worden. Entgegen ihren ausdrücklichen Wunsch war ein Verbot der Veräußerung der Linien und der Fusion mit einer anderen Gesellschaft aufgenommen worden [39]. Der Fürst ließ den in geheimer Beratung versammelten Abgeordneten die Depesche des Großwesirs mitteilen, um ihnen den Ernst der internationalen Lage vor Augen zu führen, doch die Wirkung war gering [40]. Am 26. Dezember verband schließlich der Ministerpräsident die Annahme des vom Kammerausschuß vorgelegten und mit einigen Veränderungen von der Regierung übernommenen Projekts mit der Vertrauensfrage [41].

Trotzdem ging der stürmische Kampf um die äußerst unpopuläre Angelegenheit in der Abgeordnetenkammer weiter. Für die Opposition war dies die Gelegenheit für einen Versuch, wieder der Macht näher zu kommen. Die Regierung setzte sich nur halbherzig dafür ein. Wenn sie über diese Frage

---

[34] ebd. Bleichröder an Bismarck 18.12.1871, Tel. Bismarck nach Konstantinopel, St. Petersburg und Wien 19.12.1871.

[35] ebd. Tel. Nr. 20 Thielau an das AA 21.12.1871.

[36] ebd. Tel.l Bismarck an die Botschafter in St. Petersburg, Wien und London 22.12.1871.

[37] ebd. Tel. Radowitz an Bismarck 21.12.1871.

[38] ebd. Notiz Bismarcks, Nr. 28 AA an Radowitz 22.12.1871.

[39] ebd. Nr. 101 Thielau an Bismarck 26.12.1871. Als Beilage der Gesetzesentwurf der Kammerkommission.

[40] ebd.; Karl II S. 232. 23., 24., 25.12.1871.

[41] AA Bonn IABq104/1. Nr. 25 Thielau an Bismarck 26.12.1871.

gestürzt wäre, hätte das dem Ansehen der Konservativen sehr geschadet [42]. Unter diesen Umständen war es ein überraschender Erfolg, daß die Abgeordnetenkammer unter dem fortgesetzten Druck aus dem Ausland am 29. Dezember beschloß, über die Vorlage im Plenum zu beraten [43]. Vom 30. Dezember an wurden die Artikel einzeln diskutiert und abgestimmt und schließlich am 2. Januar die Vorlage als Ganzes angenommen. Die Regierung hatte noch einige kleinere Zugeständnisse für die Aktionäre durchgesetzt, vor allem wurden die Fristen für die Vollendung der Linien verlängert. Zwischen dem diplomatischen Druck der Großmächte und den Angriffen der Opposition, hinter der die öffentliche Meinung des Landes stand, hatte Catargi mit seinem Kabinett sein möglichstes getan, um nicht mit dem Erfolg der Vorlage identifiziert zu werden. Unter diesen Umständen hielt der deutsche Vertreter in Bukarest das Resultat noch für überraschend. Wenn für die Obligationsinhaber eine günstigere Lösung erreicht werden sollte, wäre das nur mit einer „*factischen* Intervention" des Auslandes möglich gewesen [44].

V

Die schließlich von der Abgeordnetenkammer und wenige Tage später vom Senat verabschiedete Fassung des Gesetzes über einen Ausgleich mit den Inhabern der Eisenbahnobligationen brachte der Berliner Gesellschaft eine unangenehme Überraschung, die nochmals eine Einigung zu verhindern drohte. Hansemann und Bleichröder hatten in ihrem ersten Aufruf an die Obligationsinhaber schon die „Übertragung des Baues und Betriebes der rumänischen Bahnen auf eine große österreichisch-ungarische Eisenbahngesellschaft" angekündigt [45] und damit Mißtrauen geweckt. Gedacht war an die „Österreichische Staatsbahn". Wirkliche oder vermeintliche Bedrohungen der Unabhängigkeit aus dem Ausland erregten leicht die öffentliche Meinung. Deshalb hatte der mit der Regierungsvorlage befaßte Ausschuß der Abgeordnetenkammer einen Artikel eingeführt, durch den der Berliner Aktiengesellschaft das Recht abgesprochen wurde, „den Besitz der Eisenbahn an eine andere Gesellschaft zu veräußern" oder sich mit einer anderen Gesellschaft zusammenzuschließen" [46].

Der Aufsichtsrat der Gesellschaft in Berlin sah sich an der Durchführung seiner Absicht durch diesen Passus nicht gehindert. Er stellte aber klar, daß en nicht beabsichtige, einer anderen Bahngesellschaft den Betrieb auf eigene Rechnung zu überlassen, diese sollte lediglich als Mandatar handeln. Man wolle eine Direktion in Bukarest einsetzen und die Ernennung des Betriebsdirektors sowie des Oberingenieurs von der rumänischen Regierung genehmigen lassen [47]. Trotz dieser beruhigenden Erklärung wurde in die von der Kammer verabschiedete Fassung der kleine Zusatz eingefügt, der die Veräußerung von Besitz *und Betrieb* (Hervorhebung von mir) verbot [48]. Der Aufsichtsrat beauf-

[42] ebd. Nr. 102 Thielau an Bismarck 28.12.1871.
[43] ebd. Nr. 27 Tel. Thielau an AA 30.12.1871; Karl II S. 233. 29.12.1871.
[44] ebd. S. 233—234. 29., 30., 31.12.1871, 1., 2.1.1872; AA Bonn IABq104/1 Nr. 2 Thielau an Bismarck 4.1.1872. Hervorhebung Thielaus.
[45] Münch, Faksimile gegenüber S. 160.
[46] AA Bonn IABq104/1. Nr. 101 Thielau an Bismarck 26.12.1871. Beilage.
[47] ebd. Aufsichtsrat (Berlin) an Ingenieur Oberst Fromm (Bukarest) 24.12.1871.
[48] ebd. Nr. 2 Thielau an Bismarck 4.1.1872. Beilage.

tragte danach seinen Vertreter in Bukarest, klarzustellen, daß er trotz dieser „undeutlichen" Formulierung auf dem Recht bestehe, die Organe zu wählen, „durch welche die Rumänischen Bahnen in solider Weise vollendet und für Rechnung der Gesellschaft ordentlich betrieben werden können" [49]. Das Kabinett war bereit, dem Artikel 17 in der Konvention eine offizielle Erläuterung im Sinne der Pläne des Aufsichtsrats zu geben. Mit wenig Realitätssinn empfahl aber der deutsche Vertreter in Bukarest, lieber eine solche Versicherung der Abgeordnetenkammer zur Bedingung für die Annahme zu machen, um späteren Schwierigkeiten vorzubeugen [50]. Doch es kam nicht einmal zur Erklärung des Kabinetts.

Bismarck hatte schnell die österreich-ungarische Regierung auf diese Komplikationen aufmerksam machen lassen und darauf hingewiesen, daß damit auch ihre Interessen beeinträchtigt würden, weil ja die Möglichkeit eines Zusammengehens mit der Staatsbahn ausgeschlossen werden sollte [51]. Andrássy, seit November Beusts Nachfolger als Außenminister, hatte zwar Verständnis für die Situation, aber wenig Eifer gezeigt [52]. Inzwischen ließ auch Bismarck erkennen, daß die Affäre mit den rumänischen Bahnen für ihn vorläufig abgeschlossen war [53]. Danach wurde in Konstantinopel bekannt, der Vertreter des Aufsichtsrats in Bukarest habe den Auftrag, die Konvention nur anzunehmen, wenn die Regierung bzw. die Kammer der Gesellschaft ausdrücklich das Recht einräumten, Bau und Betrieb auf eine andere Gesellschaft zu übertragen. Daraufhin machte der Großwesir den deutschen Geschäftsträger schon präventiv darauf aufmerksam, daß die türkischen Minister wegen dieses Verlangens der Aktionäre bei der rumänischen Regierung nicht vorstellig werden könnten. Sie fürchteten, mit den eigenen Bahnen später in eine vergleichbare Lage zu geraten, sie würden sich dann der Übertragung der von den Konzessionären übernommenen Verpflichtungen auf eine andere Gesellschaft ebenso widersetzen. Der russische Botschafter Ignat'ev gab den Rumänen dem deutschen Geschäftsträger Radowitz gegenüber recht, wenn sie durch die Übertragung des Bahnbetriebs an eine österreichische Gesellschaft einen übergroßen Einfluß Österreich-Ungarns im eigenen Land befürchteten. Deshalb dürfe in diesem Punkt nicht der gleiche Druck in Bukarest ausgeübt werden wie zuvor für einen gerechten Ausgleich. Radowitz glaubte, daß Ingat'ev die Pforte in ihrer Zurückhaltung bestärkte. Der rumänische Vertreter in Konstantinopel Ion Strat nutzte diese Gelegenheit und deutete an, wenn Deutschland weiter auf die Beseitigung dieses Passus dringe, sei dies ein Indiz weitergehender deutsch-österreichischer Abmachungen auf Kosten der rumänischen Unabhängigkeit [54].

Weitere Nachrichten aus Bukarest lauteten, daß sich die rumänische Regierung weigere, für die Aktionäre günstigere bindende Erklärungen zu dem Gesetz zu geben. Ein Nachgeben wäre nur nach erneuten Pressionen möglich gewesen, und Thielau sah schon voraus, daß diese an russischen und türkischen Einwänden scheitern würden. Seine Meinung, daß die Annahme der Konvention

[49] ebd. Aufsichtsrat an Fromm 3.1.1872.
[50] ebd. Nr. 2 Thielau an AA 6.1.1872.
[51] ebd. Nr. 4 Bismarck an Schweinitz 4.1.1872.
[52] ebd. Nr. 3 Schweinitz an Bismarck 12.1.1872.
[53] ebd. Nr. 1 Bismarck an Radowitz 10.1.1872.
[54] ebd. Tel. Radowitz an Bismarck 17.1.1872, 104/2. Nr. 5 Radowitz an Bismarck 17.1.1872.

in Anbetracht der politischen Verhältnisse in Rumänien ohne eine Verbesserung bedenklich wäre, wurde jetzt aber von Bismarck nicht mehr geteilt. Dieser vertrat gegenüber Bleichröder sehr nachdrücklich die Auffassung, daß die Gesellschaft jetzt mit der rumänischen Regierung auf der Grundlage der Gesetzesvorlage abschließen müsse[55]. Damit war die Sache entschieden. Weder die Zweifel des Verwaltungsrats der Österreichischen Staatsbahn konnten noch etwas daran ändern, der im vielzitierten Artikel 17 kein Hindernis für die angestrebte Zusammenarbeit sah, aber eine Erklärung der rumänischen Regierung über ihre Interpretation für notwendig hielt[56], noch Thielaus Rat, die Konvention nur nach Zugeständnissen der Kammern anzunehmen[57].

Am 26. Januar akzeptierte die Generalversammlung der Aktionäre auf Empfehlung des Aufsichtsrats die von der rumünischen Regierung angebotene Konvention[58]. Am 14. Februar wurde das Abkommen zwischen der rumänischen Regierung und der Berliner Gesellschaft abgeschlossen[59]. Am 6. März vereinbarten die „Rumänische Eisenbahngesellschaft" und die „Österreichische Staatseisenbahngesellschaft", daß letztere Bau und Betrieb der rumänischen Eisenbahnen übernahm. Die rumänische Regierung erhob keine Einwände[60].

VI

Das relativ bescheidene Ergebnis war nur erzielt worden, weil sich schließlich die Vertretungen der Garantiemächte ohne Ausnahme für die Lösung der rumänischen Eisenbahnfrage eingesetzt hatten. Das zu erreichen, war für die deutsche Diplomatie keine leichte Aufgabe gewesen. Der Druck, den Bismarck dabei auf manche europäische Kabinette ausübte, und die Unruhe, die er damit verursachte, waren geeignet, die Außenpolitik des Deutschen Reiches schon im ersten Jahr seines Bestehens in Verruf zu bringen. Die Risiken von Bismarcks Politik in dieser Frage waren größer, als das Streitobjekt rechtfertigte.

Noch die geringsten Schwierigkeiten hatte die deutsche Politik mit Österreich- Ungarn gehabt. In Wien wollte man alle Unruhe vom rumänischen Nachbarn fernhalten. Man bemühte sich deshalb seit dem Aufleben des Konfliktes, durch Vermittlung und gutes Zureden die Regierung in Bukarest zum Nachgeben zu bewegen, um die von Bismarck angedrohten Repressalien zu vermeiden Wie die Vertreter der anderen Garantiemächte beeilte sich der österreichische Generalkonsul in Bukarest Baron Schlechta Ende Dezember, der Regierung dringend einen gerechten Vergleich mit der Aktiengesellschaft zu empfehlen[61]. Österreich-ungarische Interessen waren direkt betroffen, als es im Januar 1872 darum ging, ob der Artikel 17 des Eisenbahngesetzes die Übernahme von Bau und Betrieb der rumänischen Bahn durch die österrei-

---

[55] ebd. 104/1 Nr. 3 Tel. Thielau an AA 22.1.1872. Notizen Bismarcks und Abekens.
[56] ebd. Andrássy an Károlyi (Berlin) 21.1.1872. Beilage: „Note über die Theilnahme der öster. Staats-Eisenbahn- Gesellschaft an dem Unternehmen der rumänischen Eisenbahnen".
[57] ebd. Nr. 4 Tel. Thielau an AA 25.1.1872.
[58] Münch S. 154.
[59] Démètre A. Sturdza (Hrsg.), *Charles Ier. Roi de Roumanie. Chronique-Actes-Documents. 1866—1877*, Band I, Bucarest, 1899. S. 727.
[60] Münch S. 154—157.
[61] AA Bonn IABq104/1. Nr. 64 Tel. Schweinitz an AA 23.12.1871.

chische Staatsbahn zuließ. Andrássy bemühte sich mit um eine Klärung und um weitere Zugeständnisse [62]. Er trug dann aber Bismarcks Entscheidung mit, der Generalversammlung durch den Aufsichtsrat die Annahme des rumänischen Konventionsvorschlags empfehlen zu lassen [63]. Trotz der Bemühungen um ein besseres Verhältnis zur rumänischen Regierung weckte die bevorstehende Übernahme der rumänischen Eisenbahnen durch die „Staatsbahn" in Bukarest Mißtrauen und alte Ressentiments [64].

Der russische Kanzler Gorčakov unterstützte bereitwillig die deutschen Forderungen in Bukarest. Das für die rumänische Regierung unerwartete massive Eintreten des russischen Generalkonsuls Offenberg zugunsten einer für die Obligationsinhaber annehmbaren Lösung trug wesentlich dazu bei, daß schließlich die Kammern eine Gesetzesvorlage verabschiedeten, der Verwaltungsrat und Generalversammlung zustimmten. In St. Petersburg waren aber sowohl Kaiser als auch Kanzler gegen die von Bismarck erzwungene Einmischung der Pforte. Als Bismarck in Aussicht stellte, der deutsche Kaiser werde in einem offiziellen Schreiben an den Sultan um Rechtsschutz für seine Untertanen bitten, löste das bei der russischen Regierung die ärgsten Befürchtungen aus. Man hielt die Eisenbahnen für eine innerrumänische Angelegenheit. Der Pforte sollte weder Erlaubnis noch Ermutigung gegeben werden, sich in diese einzumischen: ihr Eingreifen könnte Entwicklungen nach sich ziehen, die den Frieden im Orient gefährden würden. Nach den Worten Kaiser Alexanders II nahm die Pforte

> „nur zu gern schlechte Gewohnheiten an, und wenn man den Sultan auf diesen Vasallen hetzte in einer Frage, die den Suzerän nichts anginge, so würde er sich mit den anderen Vasallen auch nicht mehr geniren".

Eine Verschlechterung der Lage der Christen im Osmanischen Staat und Komplikationen im russisch-türkischen Verhältnis könnten die Folge sein.

Bismarck ließ demgegenüber durch seine Diplomaten den Standpunkt vertreten, daß der Sultan als Suzerän für die internationale Vertretung der Donaufürstentümer verantwortlich sei. Es sei deshalb legitim, vom „Oberlehnsherrn" Beistand zu fordern, wenn diese fremden Untertanen ihr Recht vorenthielten. Bismarck setzte zugleich mit seiner Ankündigung eines offiziellen Schreibens vom Kaiser an den Sultan die russische Regierung erfolgreich unter Druck. In der Hoffnung, dieser Demarche zuvorzukommen, mobilisierte sie alle ihre Einflußmöglichkeiten in Rumänien, um eine Einigung mit der Berliner Aktiengesellschaft zu erreichten [65].

Von der Politik seiner Regierung abweichend, verbreitete der russische Botschafter in Konstantinopel als seine „private" Meinung, das Problem der rumänischen Eisenbahnen sei nur durch eine Konferenz der Garantiemächte zu lösen. Eine solche Konferenz müsse dann auch andere mit Rumänien verbundene Fragen wie die Entschädigung für den verstaatlichten griechischen Klosterbesitz aufnehmen. Der Ignat'ev unterstehende Generalkonsul in Bukarest

---

[62] ebd. Nr. 3 Schweinitz an Bismarck 9.1.1872.

[63] ebd. Nr. 21 Schweinitz an Bismarck 26.1.1872, Károlyi (österreich-ungarischer Botschafter in Berlin) an Bismarck 27.1.1872.

[64] ebd. Nr. 3 Thielau an Bismarck 7.1.1872.

[65] ebd. Nr. 139, 143 Reuss an Bismarck 23., 27.12.1871 (Zitat), Nr. 174 AA an Reuss 30.12.1871.

Offenberg verbreitete ebenfalls diesen Gedanken. Als der Vergleich schon durch die Kammern gegangen war, der deutsche Geschäftsräger in Konstantinopel Radowitz aber noch zweifelte, ob damit bereits eine gütliche Lösung gesichert sei, vermutete Ignat'ev,

> „daß es früher oder später als nothwendig sich herausstellen werde, für die Behandlung der verschiedenen rumänischen Fragen generelle Maßregeln zu ergreifen und fügte hinzu, er glaube, die Türkei selbst würde dazu die Anregung bringen müssen" [66].

Allerdings hatte der russische Botschafter selbst viel dazu beigetragen, die rumänische Regierung zu einem Vergleich zu bewegen und damit die von ihm beschworene Konferenz unnötig zu machen. Er hatte den rumänischen Vertreter in Konstantinopel Strat wiederholt vor den Forgen einer intransigenten Haltung in der Eisenbahnfrage gewarnt und dabei auch mit der Konferenz und den mit ihr verbundenen Gefahren für die rumänische Autonomie gedroht [67]. Strats warnende Depeschen hatten in Bukarest auf Regierung und Kammern einen starken Eindruck gemacht.

Am aufdringlichsten mahnte Bismarck die englische Regierung, die einer Einmischung der Pforte in rumänische Angelegenheiten mit der größten Reserve begegnete, die deutschen Forderungen zu unterstützen. Er beschuldigte sie, gemeinsam mit Frankreich die rumänische Regierung in ihrem Widerstand und die türkische in ihrer Zurückhaltung zu bestärken. England habe aber kein Interesse, „die deutsche Politik in die Lage zu setzen, daß sie im Orient eine Rechtsverletzung erleidet u. sich derselben vorkommenden Falss erinnert". Wenn dies auf Grund mangelnden Entgegenkommens der Garantimächte geschehe, wäre die Folge eine „Trübung unseres Verhältnisses zu den orientalischen Fragen, welche wir bemüht sein werden bei jeder vorkommenden Gelegenheit fühlbar zu machen. . .". Die am meisten Interesse an der Ruhe im Orient hätten, sollten durch rechtzeitige Einwirkung solche Probleme lösen, die unerledigt „leicht aus der materiellen u. juristischen Sphäre in die politische hinübergezogen werden". England müsse sich über die Folgen klar werden, wenn die deutche Regierung beim Scheitern eines Ausgleichs gezwungen wäre, „von der oberlehnsherrlichen Macht der Pforte in amtlicher und offizieller Weise den Rechtsschutz für unsere Unterthanen zu fordern", wie es bisher vertraulich unde offiziös geschehen war [68].

Der Unterstaatssekretär im Foreign Office Hammond bemerkte zur rumänischen Eisenbahnfrage, daß die britische Regierung sich nicht verpflichtet fühle, ihre Untertanen, dies sich auf Spekulationen im Ausland einließen, fremden Regierungen gegenüber offiziell zu vertreten. Man verstehe nicht, „daß die sonst so bedächtigen Deutschen sich mit so bedeutenden Summen an einem so gewagten Unternehmen haben betheiligen können". Bernstorff, Bismarcks diplomatischen Vertreter in London, erreichte nur, daß die britische Regierung der rumänischen offiziös den dringenden Rat gab, „Gerechtigkeit und Versöhnlichkeit" zu üben. Hammond erläuterte, daß man alles tun wolle,

---

[66] ebd. Nr. 37 Tel. Radowitz an AA 27.12.1871, Nr. 4 Radowitz an Bismarck 12.1. 1872 (Zitat).

[67] ebd. Nr. 120 Radowitz an Bismarck 30.12.1871.

[68] ebd. Nr. 184 Bismarck an Graf Bernstorff 24.12.1871. Entwurf Abekens mit vielen meist verschärfenden handschriftlichen Änderungen Bismarcks.

um die Rumänen zum Einlenken zu bewegen, um so politische Verwicklungen zu wermeiden, aber nicht dazu beitragen werde, daß die Türkei die Autonomie der Donaufürstentümer gefährde. Er warnte eindringlich vor der angekündigten offiziellen Anforderung an die Pforte, die rumänische Regierung zur Befriedigung der deutschen Obligationsinhaber zu zwingen. Dies könne nur eine bewaffnete türkische Intervention bedeuten, d.h. eine der Garantiemächte unterstütze die Auffassung der Pforte von ihren Rechten gemäß den Pariser Verträgen und erlaube ihr so, die Autonomie Rumäniens mit Waffengewalt zu unterdrücken. Wen dann aber die anderen Garantiemächte dagegen wären und es zu Verwicklungen kämme, würde die Türkei auch bei Deutschland Hilfe und Schutz suchen. Die deutsche Regierung habe aber doch wohl großes Interesse an der Ruhe im Orient und dem Frieden in Europa, da zunächst noch im Deutschen Reich vieles zu konsolidieren sei [69]. Hammond sprach autoritativ für seine Regierung, und die Warnung vor einer Störung des Friedens war nicht zu überhören.

Nachdem die Kammern in Bukarest die Gesetzesvorlage angenommen hatten, bedankte sich Bismark nicht nur, vermittelt durch Bernstorff, bei der britischen Regierung, sondern bemühte sich nachträglich, seine Haltung zu erklären. Die deutsche Regierung sei zwischen ihrer Pflicht, zahlreiche Landsleute mit meist kleinem Einkommen vor Verlusten zu schützen und ihrem „Bestreben nach ruhiger Entwicklung aller internationaler Beziehungen" in eine widersprüchliche Lage geraten. Er sei deshalb der britischen Regierung doppelt dankbar, daß sie die Aufgabe, die deutschen Interessen zu wahren, erleichtert und geholfen habe, die Spannungen zu vermeiden, die beim Mißlingen eines Ausgleichs entstanden wären [70]. Die ernste Warnung aus London, auf die Bismarck damit beruhigend einging, ließ ihn auf einen Versuch verzichten, die rumänische Regierung durch eine neue diplomatische Pression zu einer Änderung des verabschiedeten Eisenbahngesetzes zu bewegen.

Aus Konstantinopel berichtete Radowitz Ende Dezember, daß über das letzte Telegramm des Sultans an den Fürsten hinaus keine türkische Intervention in der Eisenbahnfrage zu erreichen sei. Nach seinen Beobachutngen erwartete die Pforte auf jeden Fall eine Krise in Rumänien. Sie wollte sich aber nichet schon vorher zu sehr an die von den anderen Mächten nicht gebilligte deutsche Politik anlehnen, sondern mit der Unterstützung aller Garantiemächte bei dieser Gelegenheit ihre Autorität in den Donaufürstentümern wieder herstellen können [71]. Noch ohne diesen Bericht zu kennen, hatte Bismarck auf einen Vorschlag des Geschäftsträgers in Bukarest hin Radowitz unverbindlich anfragen lassen, ob die Pforte nicht der rumänischen Regierung für die Bereinigung der Eisenbahnfrage eine Frist setzen wolle [72]. Der türkische Außenminister Server konnte auf einen sich abzeichnenden gütlichen Vergleich hinweisen, als Radowitz diesen Vorschlag brachte. Dieser gab sich Mühe, den Optimismus bei der Pforte und den Vertretern der Mächte zu dämpfen, daß mit der Annahme der Gesetzesvorlage am 2. Januar in der

[69] ebd. Nr. 150 Tel. Bernstorff an AA 28.12.1871, Nr. 311 Bernstorff an Bismarck London 29.12.1872.

[70] ebd. Nr. 2 Bismarck an Bernstorff 8.1.1872.

[71] ebd. Nr. 117 Radowitz an Bismarck 22.12.1871.

[72] ebd. Nr. 27 Tel. Thielau an AA 30.12.1871, Nr. 29 Tel. Bismarck an Radowitz 30.12.1871.

Abgeordnetenkammer auf jeden Fall die Eisenbahnfrage gelöst sei. Doch nun wollte auch die türkische Seite nicht einfach zur Tagesordnung übergehen. Großwesir und Außenminister behielten sich vor, wenn die Eisenbahnfrage beigelegt sei, „in Betreff der allgemeinen rumänischen Zustände einen weiteren Meinungsaustausch zwischen den Garantiemächten anzuregen". Server bemühte sich mehrere Male vergebens um eine Äußerung des deutschen Geschäftsträgers, wie weit die Pforte „eventuell auf die Unterstützung der deutschen Regierung rechnen könne, wenn sie den Wunsch einer Revision ihrer Beziehungen zu den unter der Suzeränität stehenden Ländern ausdrücke" [73].

Als die deutsche Regierung etwas später die Eisenbahnangelegenheit als erledigt betrachtete, gab der Großwesir zu bedenken, daß die Verhältnisse in Rumänien gegen eine Wiederholung solcher Verwicklungen keine Garantie böten. Er glaubte, es sei an der Zeit zu überlegen, wie den dortigen Zuständen abzuhelfen wäre. Er klagte, daß man einerseits dieses Land praktisch unabhängig gemacht habe, andererseits vor der Pforte Wiedergutmachung für Rechtsverweigerungen verlange. Die Pforte wolle ihre Verantwortung nicht ablehnen, erwarte aber, daß man ihr dann auch genug Handlungsfreiheit gäbe, um die rumänische Regierung zu kontrollieren. Er wolle im Augenblick in diesem Anliegen keine förmliche Initiative ergreifen, sondern zunächst nur die befreundeten Mächte auf die Mißstände aufmerksam machen [74].

Bismarck mußte in eine peinliche Lage kommen, wenn die Pforte für ihr Entgegenkommen die Rechnung präsentierte. Damit wurden die Warnungen der britischen Regierung gerechtfertigt. Auch wenn die deutsche Politik einen Versuch der Pforte, das Rad zurückzudrehen, tatsächlich nich mißbilligt hätte, wäre sie als Urheber neuer orientalischer Schwierigkeiten in die Isolation geraten. Bismarck hatte also Grund genug, seinen diplomatischen Feldzug gegen Rumänien abzubrechen und sich mit einem begrenzten Ergebnis zu begnügen. Aber jetzt hatte er schon mit einer Politik, die auch den Großmächten gegenüber bis knapp an die Grenze von Einschüchterung und Erpressung ging, die orientalische Frage angerührt, die alle anderen Mächte ruhen lassen wollten. Ohne einen wirklichen Erfolg in der Sache erzielen zu können, hatte er das Deutsche Reich als Unruhestifter in das Konzert der Mächte eingeführt.

VII

Das Ergebnis von Bismarcks diplomatischem Feldzug war, gemessen an Aufwand und Risiko, sehr bescheiden. Die meisten Beteiligten hielten es für unannehmbar, wenn auch die Aktionäre dem Konventionsentwurf schließlich zustimmten und auch der Kooperationsvertrag mit der österreichischen Staatsbahn abgeschlossen werden konnte. Der deutsche Geschäftsträger Thielau glaubte, eine günstige Lösung sei nur erreichbar, wenn man bereit wäre, „den stärksten äußeren Druck, welchem die *Exekution* auf dem Fuß folgen kann", anzuwenden [75]. Nur mit Hilfe einer bewaffneten Intervention hielt er eine wirkliche Befriedigung der Interessen der Aktionäre für möglich. Es ist schwer zu verstehen, woher das kleine Land die erstaunliche Kraft nahm, dem kombinierten Druck des Suzerän und der Garantiemächte zu widerstehen.

---

[73] ebd. Nr. 2 Radowitz an Bismarck 8.1.1872.
[74] ebd. 24/47. Nr. 6 Radowitz an Bismarck 2.2.1872.
[75] ebd. 104/1. Nr. 100 Thielau an Bismarck 21.12.1871 (Hervorhebung im Original).

Einer der Gründe für die Unnachgiebigkeit der Abgeordnetenkammer und die Lauheit des Kabinetts lag im privaten finanziellen Interesse eines Großteils der Abgeordneten und Minister, dem das Zustandekommen einer Aktiengesellchaft aus den Obligationsinhabern nicht sehr günstig war. Für die rumänische Seite wäre die Übernahme der Bauten und des Materials durch den Staat mit Entschädigung der kleinen Anleger entsprechend einer Schätzung der vorhandenen Werte am günstigsten gewesen. Im Spätherbst konkurrierten zwei Interessenten mit dem Bleichröder-Konsortium um den weiteren Ausbau der Bahnen. Eine Für die Abgeordneten gewinnbringende Konstellation ! Einige Minister waren mit einem der Interessenten geschäftlich verbunden [76]. Als sicher war, daß die Berliner Aktiengesellschaft die Vollendung der Bahnen übernehmen würde, wußte man, daß mit Lieferungen und Subkonzessionen mehr zu verdienen war, wenn diese den Bau in eigener Regie durchführte, ohne eine andere Firma einzuschalten. Ein wahrer Wettlauf der Politiker um lukratitive Aufträge der Gesellschaft hatte schon eingesetzt [77]. In dieser Situation war das Interesse nicht groß, die geplante Übernahme von Bau und Betrieb der rumänischen Eisenbahn durch eine andere Gesellschaft zu erleichtern.

Mit privaten finanziellen Interessen der Politiker allein wäre die Widerstandskraft gegen Einwirkung von außen nicht erklärbar. Der Hauptgrund lag in der Verteilung der Macht und in der Form der Willensbildung im rumänischen Regierungssystem. Thielau kam der Sache nahe, als er klagte, es gebe kein Organ, das den diplomatischen Druck wirkungsvoll an die Trägér des Widerstandes weitergeben könne [78]. In Wirklichkeit konnte es sich kein rumänischer Politiker leisten, mit dem Strousberg-Konsortium und einen Nachfolgern von der öffentlichen Meinung identifiziert zu werden. Das Eisenbahnprojekt war äußerst unbeliebt. Zur noch aus den deutschfranzösischen Krieg herrührenden Abneigung gegen die Deutschen kam das Bewußtsein, betrogen worden zu sein und weiter betrogen zu werden, für die Fremden ein Objekt der Ausbeutung zu sein. Daß seit Ende 1870 immer wieder von ausländischer Intervention in innerrumänische Verfassungsverhältnisse die Rede war, hatte die Atmosphäre zusätzlich belastet. Die Behandlung der Eisenbahnfrage in der Kammer unter diplomatischem Druck des Auslands führte zu einem Aufruhr der öffentlichen Meinung der Zeitung lesenden und diskutierenden Schichten der Städte.

Nach der Wahl im Mai 1871 waren die verschidenen liberalen und radikalen Fraktionen nur noch schwach in der Kammer vertreten. Seit den Zwischenfällen vom März 1871 waren die Aussichten ihrer Führer, unter dem Fürsten Karl eine Regierung zu bilden, gering geworden. Eine der Hauptfunktionen politischer Gruppen war aber die Übernahme der Regierung mit Hilfe einer Klientel, die danach mit Posten versorgt werden mußte. Sie konnten sich also keine unvorhersehbar lange Zeit außer Amt leisten. Somit mußte die Opposition das Eisenbahn-Thema aufgreifen, das sich gegen die Regierung und mehr noch gegen den damit identifizierten Fürsten ausbeuten ließ. Sie wirkte mit ihrer Presse auf die öffentliche Meinung und konnte die konservativen Abgeordneten einschüchtern, indem sie mit dem Straßenaufruhr drohte. Aber

[76] BA Bukarest Cor. Ion Ghica S25 (26, 27)/DCXIV. Ion Ghica an Dimitrie Sturdza 23.10., 3.11.1871.
[77] ebd. S25 (34). Ion Ghica an Dimitrie Sturdza 1.3.1872.
[78] AA Bonn IABq104/1. Nr. 100 Thielau an Bismarck 21.12.1871.

auch die Partei in der Regierung, die über die Mehrheit im Parlament verfügte, mußte auf die öffentliche Meinung achten. Zwar kamen die Parlamentsmehrheiten in der Regel durch Wahlmanipulation zustande, doch war es sehr schwer, ein gewünschtes Wahlergebnis gegen eine von einem populären Thema erregte Öffentlichkeit durchzusetzen. Diese konnte allerdings dazu benützt werden, den Fürsten von der Notwendigkeit eines Ministerwechsels und von Neuwahlen zu überzeugen. Dadurch war auch jeder einzelne konservative Kammerdeputierte daran interessiert, mit seiner kritischen Haltung in einer unpopulären Frage Popularität zu gewinnen. Ebenso war es für die jetzige und zukünftige politische Karriere der Parteiführer in Ministerämtern gefährlich, mit allzu großem Erfolg den unpopulären Ausgleich mit den fremden Eisenbahninteressenten durch die Kammern zu bringen.

Paradoxerweise hatte die außerordentliche Widerstandskraft gegen Einwirkungen von außen weniger mit Stärke zu tun als mit dem Fehlen von Verantwortlichkeit bei den Inhabern von Machtpositionen. Das galt von den Abgeordneten der Kammern, die ihren großen Einfluß auf die Willensbildung über die Krise vom Frühjahr 1871 hinweg bewahrt hatten[79]. Diese fühlten sich über ihre engeren Partikularinteressen hinaus noch für ihre persönliche Klientel verantwortlich, nicht aber für ein abstraktes Gemeinwesen. Ähnliches galt auch von den Ministern. Ehe sie eine unpopuläre, aber vielleicht auf längere Sicht notwendige Maßnahme durchsetzten, daß sich kein Ministerium finden ließe, das dafür die Verantwortung auf sich nehmen würde. Das erstaunliche Stehvermögen gegen massive Einmischungsversuche von außen lag also teilweise im Dominieren von Partikularinteressen in der politischen Elite begründet. Die allgemeinen Konsens schaffende Ideologie von der nationalen Unabhängigkeit führte zu keiner ängstlichen Reaktion, als sie vom Ausland als Objekt der Erpressung eingesetzt wurde. Gerade das Zerfallen der die Herrschaft ausübenden Schicht in nur dem Eigeninteresse verpflichtete Individuen bewirkte die Widerstandskraft, die von außen nur durch eine bewaffnete Intervention hätte gebrochen werden können. Dazu reichte aber die Gemeinsamkeit der Interessen der Mächte nicht aus[80]. Für die rumänischen Politiker war es bequem, daß sich der Fürst in dieser Frage als treibende Kraft gerierte. Er sorgte dafür, daß wenigstens ein minimaler Ausgleich mit den ausländischen Interessenten zustande kam und nahm damit die Verantwortung für diese verhaßte Angelegenheit auf sich, der sich die Minister entzogen.

VIII

Nachdem die Eisenbahnprobleme eine vorläufige Lösung gefunden hatten, versuchte Karl, die Beziehungen Rumäniens zu Deutschland wieder zu normalisieren. Außer einem Brief an den Kaiser und an seinen Freund, den Kronprinzen, richtete er ein versöhnliches Schreiben an Bismarck. Er bemühte sich, seine Schwierigkeiten in der Eisenbahnfrage zu erläutern und um Verständnis

---

[79] Vergl. die gegenteilige Auffassung bei Samson A. Medievskij, *Političeskaja sistema Rumynii. Poslednaja tret' XIX — načalo XX v. (Monarchija, parlament, pravitel'stvo)*, Moskva, 1980, passim.

[80] Zahlreiche, natürlich sehr tendenziöse, Angaben zu diesen Verhältnissen bieten die Berichte des deutschen Geschäftsträgers in Bukarest Thielau. AA Bonn IABq104/1. Nr. 99, 100, 101, 102, 2, 8 Thielau an Bismarck 16., 21., 26., 28.12.1871, 4., 30.1.1872.

für seinen und seiner Regierung Standpunkt zu werben. Dabei kritisierte er aber auch offen die „von seinem einstigen Heimatlande" herbeigeführte diplomatische Intervention der Türkei, die tiefe Verstimmung hervorgerufen und seine Stellung erschwert habe. Er legte Bismarck nahe, statt die rumänische Autonomie zu beeinträchtigen, durch seine Vermittlung Rumänien zu einigen neuen Rechten auf dem Wege zur staatlichen Unabhängigkeit zu verhelfen. Damit könnte sich Deutschland in Rumänien wirkliche Sympathien erwerben [81]. In seiner Antwort verteidigte Bismarck mit wenig Rücksicht auf nationale Ambitionen und die persönlichen Empfindlichkeiten des Fürsten die Anrufung der Pforte. Sie war „durch die Lage dieser deutschen Interessen und die Grundsätze des internationalen Rechts geboten" ; „nur die Verblendung der Parteien" könne darin eine Beeinträchtigung der international garantierten Autonomie Rumäniens sehen. Für die Erwartung, Deutschland könne Rumänien zur Erweiterung seiner Autonomie verhelfen, brachte er nicht das geringste Verständnis auf [82]. Beide Seiten beharrten auf ihrem Standpunkt. Karl blieb bei seiner kritischen Distanz zu Bismarcks Politik, obwohl Karl Anton, sein sonst immer als Ratgeber geachteter Vater, versuchte, Verständnis für den Reichskanzler zu wecken [83].

Im April 1872 reiste der Finanzminister Petre Mavrogheni nach Berlin. Seine ostentative Aufgabe war, für die rumänische Regierung den Umtausch der Eisenbahnobligationen vorzunehmen. In Wirklichkeit sollte er sich, mit persönlichen Schreiben des Fürsten an Bismarck und an den Kaiser versehen, um eine Verbesserung des deutschen Verhältnisses zu Rumänien bemühen. Intern behandelte Bismarck diese Angelegenheit mit Distanz und offensichtlichem Widerwillen [84]. Bleichröder bat ihn indessen, sich bei einem eventuellen Zusammentreffen mit Mavrogheni um eine Verständigung der rumänischen Regierung mit der Eisenbahngesellschaft in noch strittigen Einzelfragen zu bemühen [85]. In einem Bericht an den Kaiser, der Entscheidungshilfe für die eventuelle Gewährung einer Audienz bieten sollte, beklagte Bismarck außer dem rumänischen Verhalten in der Eisenbahnfrage Judenmißhandlungen und in diesem Zusammenhang wieder zutage getretene Unzulänglichkeiten des rumänischen Gerichtswesens. Er fürchtete, daß Karl „sich immer noch nicht die erforderlichen militärischen Mittel zu sichern gewußt hat, um Ausschreitungen irgendwelcher Art mit Festigkeit entgegenzutreten" [86]. Inzwischen aber hatte Mavrogheni mit dem Vorstand der Eisenbahngesellschaft eine allgemeine Verständigung erreicht und vor allem beruhigende Zusagen wegen der schwer einzuhaltenden Baufristen gegeben [87]. Als Bismarck ihm schließlich einen Empfang gewährte, tadelte Mavrogheni das Verhalten der Regierung, deren Mitglied er war, und ihre „gegen die feindlichen Tendenzen der Bevölkerung gezeigte Schwäche", mißbilligte die Praxis der Geschworenengerichte, betonte seine Sympathien für Deutschland und bedauerte mit Bismarck, „daß es Seiner

[81] Karl, II, S. 248—250. Karl an Bismarck 14.3.1873, dass. AA Bonn IABq104/2.
[82] ebd. Bismarck an Karl 12.4.1872, dass. Karl II S. 256—257.
[83] ebd. S. 244—246. Karl Anton an Karl 28.2.1872, S. 250. Karl an Karl Anton 9.3.1872.
[84] AA Bonn IABq104/2. Nr. 6 Bismarck an Thielau 10.4.1872, Bismarck an den Kaiser 19.4.1872.
[85] ebd. Bleichröder an Bismarck 17.4.1872.
[86] ebd. Bismarck an den Kaiser 19.4.1872.
[87] ebd. Abeken an den Kaiser 1. Schreiben 25.4.1872.

Hoheit dem Fürsten Karl während seiner nun sechsjährigen Herrschaft nicht gelungen sei, sich eine zuverlässige Militärmacht zu bilden". Kurz, er redete dem grollenden Reichskanzler so nach dem Mund, daß dieser nur konstatieren konnte, seine Äußerungen seien „zufriedenstellender Natur" gewesen. So blieb ihm schließlich auch die Audienz beim Kaiser nicht verwehrt[88]. Karl ließ sich vom Ergebnis der Mission Mavroghenis beruhigen und glaubte „das gute Einvernehmen wieder hergestellt"[89].

IX

Vorläufig hatten damit die außenpolitischen Probleme, die dieses Großprojekt verursacht hatte, eine Lösung gefunden. Ohne jeden Widerstand der Regierung oder des Parlaments in Bukarest wurden Bau und Betrieb der Linien auf die Österreichische Staatsbahn übertragen[90]. Die seit Strousbergs Debakel ruhenden Bauarbeiten wurden wieder aufgenommen und trotz wiederholter Behinderungen durch die mangelhafte Ausstattung mit Baukapital ohne Unterbrechung zu Ende geführt[91]. Obwohl, wie vorherzusehen gewesen war, die Linie bis Piteşti nicht in der vertraglich festgesetzten Frist bis zum 13. September 1872 vollständig fertiggebaut werden konnte, übernahm die Regierung zu diesem Termin planmäßig die Garantie der Nettoeinkünfte. Sie verhinderte damit eine Enteigung gegen Entschädigung nach dem Schätzwert von Arbeit und Material, die für diesen Fall in der Konvention vorgesehen war, und ersparte sich die internationalen Verwicklungen, die daraus entstanden wären. Wegen der befürchteten Angriffe der Opposition war dieser Schritt der Regierung schwergefallen[92]. Auch das letzte Teilstück von Piteşti bis zur ungarischen Grenze im Westen konnte fristgerecht im Januar 1875 von der Regierung übernommen werden. Obwohl es inzwischen zu keinen schwerwiegenden Auseinandersetzungen mehr gekommen war, entstand kein sachliches, auf gegenseitigem Vertrauen beruhendes Verhältnis zwischen der rumänischen Regierung und der Eisenbahngesellschaft. Dazu war nach dem Skandal um Strousberg und seinen Folgen die Abneigung der rumänischen Öffentlichkeit zu groß.

Mit der Übernahme der letzten Teilstrecke im Januar garantierte der Staat der Rumänischen Eisenbahngesellschaft Nettoeinkünfte von 20.250 Francs pro Kilometer und Jahr, d.h. 7,5% des ursprünglich angesetzten Bankkapitals, insgesamt 18.609.750 Francs[93]. Für Rumänien war die wichtigste Funktion der Eisenbahn die bessere Erschließung der Getreideanbaugebiete für den Export gewesen. Aber schon im Herbst 1875 brach der Weltmarkt für Getreide zusammen und die gesamte Jahresproduction blieb unverkäuflich. Diese Krise hielt auch während der beiden folgenden Jahre an. Damit hatte das ohnedies minimal ausgelastete Eisenbahnnetz vollends seine wirtschaftliche Daseinsberechtigung verloren, und die Einkünfte sanken rapide. Deshalb wurde der Fiskus von den Garantiezahlungen schwer belastet, wäh-

[88] ebd. Abeken an den Kaiser 2. Schreiben 25.4.1872.
[89] HA Sigmaringen. Karl an Leopold 30.4.1872.
[90] Münch S. 153.
[91] Bericht des Aufsichtsrats 2.6.1875 und Anlage IV. In: BA Bukarest Arhiva Sturdza XXII imp. 50.
[92] HA Sigmaringen. Karl an Leopold 15.9.1872.
[93] Münch S. 164.

rend wegen des unterbrochenen Getreideexports keine Steuern mehr eingingen und die Staatsfinanzen zusammenbrachen. So konnte es nicht ausbleiben, daß wachsende Rückstände in den Garantiezahlungen seit dem Frühjahr 1877 wiederum das Verhältnis zur deutschen Regierung trübten. Zur selben Zeit als Rumänien seine Unabhängigkeit vom Osmanischen Reich erklärte und an der Seite Rußlands gegen den bisherigen Suzerän Krieg führte, erschwerten neue massive Interventionen Bismarcks zugunsten der Eisenbahngesellschaft, die bis zur Drohung gingen, die Truppentransporte einstellen zu lassen, Rumäniens internationale Beziehungen. Nach dem Berliner Kongreß verhinderte Bismarck über ein Jahr lang die Anerkennung der Unabhängigkeit Rumäniens durch die Mächte, um mit diesem Druckmittel die Verhandlungen der Gesellschaft mit der rumänischen Regierung um die Abtretung der Eisenbahnen an den Staat zu beeinflussen. Als ab 22. März 1880 Rumänien endlich die Bahnen in eigener Regie verwalten und betreiben konnte, war seine Außenpolitik von einer schweren Hypothek befreit.

*

Das Beispiel des Bahnbaus läßt den Eindruck entstehen, daß in den siebziger Jahren finanzielle Verpflichtungen den westlichen Industriestaaten gegenüber die Unabhängigkeit Rumäniens schwerer bedrohen konnten, als die verbliebenen rechtlichen Bindungen an das Osmanische Reich. Aber gerade die Peripetie des deutsch-rumänischen Verhältnisses im Zusammenhang mit der Gründung der "Rumänischen Eisenbahngesellschaft" 1871/72 zeugt von einer erstaunlichen Widerstandskraft gegen die politischen Folgen wirtschaftlicher Abhängigkeit.

Offensichtlich konnte sich die Regierung Catargi einen erfolgreichen Ausgleich mit den ausländischen Kapitalgebern nicht erlauben, wollte sie nicht den Machterhalt gefährden. Gleichzeitig bedrängt vom immer schärfer werdenden Druck von außen und dem manchmal tumultuarischen und scheinbar von wenig Realitätssinn geprägten Widerstand des Parlaments und der Öffentlichkeit, vermied sie jede eigene Initiative, die über das unerläßliche Minimum hinausging. Gerne überließ sie es dem Fürsten, die Einigung aktiv zu betreiben und dafür den Kammern und der öffentlichen Meinung gegenüber das Odium auf sich zu nehmen. Diese irrationale, konfuse Methode der Willensbildung in Angelegenheiten von großer nationaler Bedeutung war nur scheinbar eine Schwäche, sie ermöglichte vielmehr einen zähen Widerstand gegen Einmischungen von außen. Einer Großmacht mit wachsendem internationalem Einfluß gelang es somit nicht, einen wirtschaftlich, militärisch und politisch schwachen Kleinstaat, der nicht einmal unangefochten Subjekt des Völkerrechts war, zur, wie sie glaubte, gerechten Behandlung der Interessen ihrer Untertanen zu zwingen. Kein Zwangsmittel unterhalb einer militärischen Besetzung hätte dies bewirken können. Wenn man bedenkt, daß die Generalkonsuln in Bukarest, in der typischen Arroganz der Großmächte befangen, Rumänien nicht ohne weiteres die Zugehörigkeit zur „europäischen Zivilisation", wie sie im 19. Jahrhundert verstanden wurde, zuzubilligen pflegten, versteht man vielleicht eher, warum Bismarck mit so großer Verbissenheit um den relativ kleinen Einsatz kämpfte und sich nicht scheute, als Unruhestifter im europäischen Staatensystem zu gelten. David ließ sich nicht einschüchtern, und Goliath mußte um sein Großmachtprestige fürchten, wenn er ihn nicht in seine Schranken verweisen konnte.

ÉCONOMIE ET CULTURE EN ROUMANIE PENDANT LA PREMIÈRE DÉCENNIE D'INDÉPENDANCE

PAR

I. SAIZU

La domination étrangère et le voisinage de certains empires ont freiné, dans une étape ou l'autre, le développement économico-social du peuple roumain. Mais le processus historique n'a pu être arrêté. La preuve en est que, par les actes de 1784, 1821, 1848 et 1859, la Roumanie est entrée dans une voie révolutionnaire (il y avait aussi une voie évolutive) de la modernité, non comme l'expression de l'imitation au de la transplantation d'idéologie occidentale, mais comme conséquence de certaines „transformations progressives du fond de réalité roumaine", comme „une réponse aux besoins propres", comme „une nécessité intérieure" ; l'acceptation de son contenu tenait „du processus objectif de développement du capitalisme" [1]. C'est pourquoi, l'année où elle devenait un état indépendant, la Roumanie avait à son actif des pas importants parcourus dans la direction de la réalisation de la production capitaliste comme mode dominant, dans l'institution du système comme organisme de l'économie nationale [2], dans l'introduction de la modernisation et dans la consolidation des structures, fait qui a contribué à son encadrement dans le circuit économique et politique européen, garantie pour le renforcement de la cohésion de la nation, pour l'élargissement et la diversification des rapports avec les Roumains situés sous des directions étrangères, en appuyant avec plus d'efficience leur combat pour la libération [3]. Les pas parcourus lui ont permis l'enregistrement de résultats impressionnants, certains ayant priorité même sur le plan continental : en 1857, à Lupeni, a été construite la première fabrique de cokéfaction du lignite d'Europe, pour qu'en 1873, en signe de reconnaissance du développement, la Roumanie participe à l'Exposition Universelle de Vienne. Du jury qui a apprécié les objets exposés et a accordé des prix, alors, ont fait partie — un autre témoignage du prestige de l'état — l'économiste P. S. Aurelian et le dr. Carol Davilla.

Donc, malgré les vicissitudes de l'histoire, l'état économique-social a progressé visiblement mais sans être harmonisé avec la culture qui, ne pouvant être éloignéede la voie du développement, a réussi non seulement à se

---

[1] I. Bulei, *Lumea românească la 1900*, Bucureşti, 1984, p. 46.

[2] V. Axenciuc, I. Tiberian, *Premise economice ale formării statului naţional unitar român*, Bucureşti, 1979, p. 81.

[3] Gh. Platon, *Statul — cadru politic de dezvoltare a naţiunii române în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea*, în *AŞUI*, Istorie, XXVIII, 1982, p. 20—21, 23.

synchroniser avec les grandes tendances de la spiritualité européenne, mais aussi de devenir une culture d'avantgarde[4]. Le fait n'est pas du tout fortuit. A la base il y avaient les qualités exceptionnelles du peuple, la capacité de créer et de s'imposer par des valeurs. Nous ne ferons pas ici le bilan des réussites sans souligner que seulement en étudiant la relation entre la culture et l'économie comme une forme de mouvement de la société, non comme simple déterminisme (indifféremment de sens), on peut comprendre le cas, typique pour la Roumanie aussi, dans lequel des économies moins évoluées on en cours de modernisation ont été „parallèles à des cultures dynamiques créatives, originales et même protocronistes dans une aire plus large"[5]. C'est la preuve qu'à la série des personnalités du moyen âge (Gr. Ureche, M. Costin, C. Cantacuzino, I. Neculce, D. Cantemir et beaucoup d'autres) qui ont illustré sur le plan européen les possibilités culturelles du peuple roumain, l'époque moderne a ajouté, dès ses débuts, S. Micu, Gh. Şincai, P. Maior pour que dans la file des préoccupations diversifiées du siècle passé la science et la technique s'inscrivent avec quelques contributions à caractère de priorité : en 1827, l'homme de lettres et le professeur P. Poenaru a inventé et a obtenu le brevet pour „le crayon qui marche sans fin, en s'alimentant lui-même avec de l'encre", devenu le précurseur du stylo actuel ; en 1820—1828, le médecin C. Caracaş, l'un des fondateurs de l'Hôpital Filantropia de Bucarest et celui qui a introduit le vaccin anti-variolique, a réalisé *La Topographie de la Valachie,* travail de pionnier pour les disciplines de géographie et de géologie ; en 1843, le médecin D. Nedelco a inauguré L'enseignement stomatologique à l'Université de Peste ; en 1866—1867, le médecin Ilarion (Ilarie) Mitrea a effectué de fructueuses recherches ethnographiques, géographiques etc. au Mexique, en s'établissant en 1870 en Indonésie, d'où il a commencé l'exploration des îles Sulawesi, Djawa, Kalimantan et d'autres ; en 1875, on a fondé la Société Géographique, l'une des premières sociétés de cette sorte du monde entier[6].

Même si on limite la série des priorités à celles énumérées ci-dessus et on a quand même les preuves pour soutenir que, jusqu'à la conquête de l'indépendance politique, la culture nationale s'est inscrite dans l'avant-garde de la spiritualité européenne. La condition d'indépendance de l'état a fait s'accroître davantage le nombre des cas de Roumains comme pionniers dans la culture et la civilisation de l'humanité, entre lesquels nous mentionons : en 1884, Timişoara est devenue la première ville du continent qui a commencé à utiliser l'électricité pour l'illumination des rues ; en 1885, Victor Babeş, en collaboration avec le savant français André Victor Cornil, a publié, à Paris, le premier traité complet de bactériologie du monde : en 1886—1890, le voyageur et l'explorateur Iuliu Popper a entrepris deux expéditions dans la Terre de Feu, en découvrant de nombreuses rivières, auxquelles il a donné des noms roumains (Rio Rosetti, Rio Ureche), et effectuant des observations sur le relief, le climat, la flore et la faune de ces contrées ; en 1888, Victor Babeş a découvert la valeur du sérum réfractaire à une infection et il a créé la mét-

[4] I. Bădescu, *Sincronism european şi cultură critică românească*, Bucureşti, 1984, p. 11.
[5] *Ibidem*, p. 116.
[6] *Dicţionar cronologic al ştiinţei şi tehnicii universale*, Bucureşti, 1979, p. 59, 287—289, 619.

hode de l'immunité passive antirabique, en posant ainsi les fondements expérimentaux et cliniques de la sérothérapie, et Anghel Saligny a utilisé pour la première fois au monde le béton armé à la construction des entrepôts de Brăila [7].

Mais, quoique la conquête de l'indépendance ait trouvé une société puissamment ancrée dans la modernisation des structures et intégrée dans une certaine période de développement par syncronisation [8] et quoique les Roumains aient commencé le plus tôt de tous les peuples du sud-est de l'Europe l'édification d'une vie moderne [9], la différence entre l'évolution de la culture et le stade de l'économie continuait à être grande. L'espoir de la réduction du décalage a été soulignée dans le contexte où, après la conquête de l'indépendance d'état, la Roumanie faisait des efforts pour arriver aussi à obtenir l'indépendance économique. Effectivement, après la guerre de 1877/1878 rien n'était plus naturel — soulignait à juste titre St. Zeletin — que la bourgeoisie „pense sérieusement aussi à la réalisation de l'indépendance économique, sans laquelle la politique est seulement illusoire" [10].

En accélérant le processus du développement, la conquête de l'indépendance a eu une profonde influence sur toute la société roumaine en voie du progrès économique et social, sur l'affirmation libre ; elle a permis de tonifier les structures internes, une ouverture plus large vers l'économie et la politique du monde, un accroissement de la lutte nationale, en plaçant le problème de l'édification de l'état unitaire et de l'accomplissement de l'organisme national, comme objectifs majeurs dans le domaine du concret. C'est pourquoi, dans la conception de tous les Roumains, indifféremment de l'appartenance politique, le combat pour le progrès n'a pas constitué un but en soi, mais la voie de renforcement de la nation pour arriver au triomphe de l'idée d'unité de l'état dans ses limites naturelles [11].

La première décennie d'indépendance devait réunir donc les efforts de toute la nation pour la conquête de l'indépendance économique aussi, de mise en concordance des deux états sans laquelle la réalisation des buts énumérés, inclusivement d'harmonie de l'évolution de l'économie avec la culture, était impossible. C'était la décennie qui incorporait le processus et l'effort d'arriver par les pouvoirs propres, après la Plevna politique, à une Plevna économique à la libération des dépendances commerciales et donanières avec d'autres états. Il s'agissait d'organiser à l'échelle du pays tout entier l'effort tenace qui, après les batailles historiques de Plevna, Grivița, Rahova et Smîrdan conduise à l'indépendance sur le plan économique aussi. Mais — comme le soulignait C. A. Rosetti en décembre 1877 à l'occasion de la victoire sur la Plevna, soulignement fait dans l'esprit du courant radical, démocratique et militant, de rendre concrètes les revendications de 1848 — la conquête de la Plevna interne était, malheureusement, plus inaccessible que la fameuse cité défendue par le pacha Osman. Il ne s'agissait pas d'un simple aphoris-

---

[7] *Ibidem*, p. 74, 75, 290, 315.

[8] Gh. Platon, *România la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Observații privind specificul dezvoltării*, în *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 129 ; I. Bulei, *op. cit.*, p. 38.

[9] I. Bulei, *op. cit.*, p. 212.

[10] Șt. Zeletin, *Burghezia română. Origina și rolul ei istoric*, București, 1925, p. 120

[11] Gh. Platon, *Statul — cadru politic de dezvoltare...*, p. 24—25.

me, mais d'un problème on ne peut plus sérieux [12]. D'ailleurs, une telle conviction a traversé l'époque, mais non pas avec une autre intention que d'encourager. Par la prise de la Plevna la Roumanie „avait brisé le joug de l'esclavage séculaire, avait pénétré en triomphe dans la réunion des états libres, s'était élévé au rang mérité grâce à l'abnégation, à l'intelligence et à la vitalité de son peuple" [13]. Ce n'était pas suffisant ; il fallait encore briser la tyranie économique. Nombreux étaient ceux qui avaient commencé à sentir et à comprendre que ce joug était „plus lourd et plus insupportable même que le joug dont on venait de s'échapper" [14]. Voilà pourquoi, l'opinion publique, le courant bourgeois-démocratique situé en pleine ascension et, surtout, les spécialistes, en saisissant la nécessité impérieuse de mettre en concordance *l'économique* avec le *politique* et *l'économique* avec la *culture* — deux aspirations fondamentales de l'existence de la Roumanie moderne — ont combatu, d'un bout à l'autre du pays, pour le progrès. En fait, *la mise en accord de l'indépendance économique avec la politique n'était pas possible sans l'harmonisation de l'économie avec la culture.* Voilà pourquoi, avec la guerre d'indépendance, le poids de l'économie politique et de la politique économique s'est puissamment déplacé vers l'intérieur, en occupant le premier plan dans l'aire des préoccupations. Automatiquement et irréversiblement les nécessités ont dicté que la place du libre-échange, adopté comme principe après 1859, soit occupée par le protectionnisme.

Mais le développement de la Roumanie durant la première décennie d'indépendance de l'état s'est déroulé dans un contexte complexe, où le processus a été influencé par un capitalisme international qui a accédé à une étape supérieure, avec l'agrandissement de l'expansion économique et politique, un contexte qui a fait que les options roumaines ne se réalisent pas intégralement et indépendamment. D'ici le besoin de la lucidité et de l'analyse stricte du cadre composite dont les facteurs politiques ont dû tenir compte „dans la direction des processus qui rendaient de l'expression au développement du pays" [15] et cela parce que l'indépendance conquise vis-à-vis de l'Empire ottoman n'a pas complètement résolu le problème de l'établissement d'un climat favorable au progrès. Après le moment historique de 1878, les interférences avec le monde extérieur sont devenues beaucoup plus puissantes, les interdépendances économiques, politiques et culturelles beaucoup plus compliquées [16]. La Roumanie était obligée, dans l'atmosphère de l'acroissement du combat pour la suprématie des empires avec lesquels elle était voisine, de garantir la priorité des sollicitations nationales. C'est pourquoi, après 1878, a eu lieu, dans le plan des processus socio-économiques, l'action d'alignement, dans des conditions spécifiques, des réalités roumaines aux formes „modelées" par le capitalisme [17], action qui la poussait inévitablement

[12] N. Petreanu, N. Huscariu, *Independența și mutațiile survenite în viața social-politică a României*, în *Independența României*, București, 1977, p. 326—327.
[13] *Câteva fapte din viața lui Dimitrie C. Butculescu. 1878—1895*, București, 1895, p. 5.
[14] *Ibidem.*
[15] Gh. Platon, *op. cit.*, p. 13.
[16] V. Cristian, *1878—1914*, în *România în relațiile internaționale, 1699—1939*, Iași, 1980, p. 302 și urm.
[17] D. Hurezeanu, *L'Histoire moderne de la Roumanie dans la perspective du processus historique européen*, în NEH, V, București, 1975, p. 150.

vers le développement, en créant des structures internes, en mettant en valeur ses richesses et son intelligence, en définissant sa personnalité et en se préparant pour l'accomplissement des options nationales. La direction et le rythme du développement — souligne Gh. Platon — ne peuvent être appréciés, en conséquence „comme un prolongement exclusif d'une destinée générée par la situation interne, par son évolution", comme preuve étant le fait que les circonstances internationales „ont eu un rôle particulièrement important, en imprimant un certain poids, orientation et un certain contenu aux processus et aux phénomènes [18].

L'idée de faire accroître la résistance devant les pressions extérieures devait conduire impérativement à une somme de mesures restrictives, où — d'après l'explication correcte de M. Eminescu — „uniquement le droit jugement et l'instinct de conservation ont joué seuls le rôle principal" [19].

Pour la Roumanie, la complexité découlait, comme aspect essentiel, aussi du fait que, entre 1875 et 1885, la convention commerciale avec l'Autriche — Hongrie a affecté les aspirations d'une bourgeoisie en plein processus d'affirmation. Les initiateurs et les protecteurs de la convention l'avaient présentée à l'opinion publique roumaine comme étant faite sous les meilleurs auspices. Il est indubitable que la raison qui a déterminé sa signature a été de nature noble et patriotique, basée sur le fait que l'empire partenaire a reconnu l'état d'indépendance économique de la Roumanie, mais il était évident, d'une part, que les péchés de la convention ne pouvaient être supplées par l'accentuation de son importance „politique" [20], et d'autre part, qu'en dehors de considérations internationales, inclusivement l'attraction du pays vers la zone d'autres intérêts que les ottomans, la puissante monarchie voisine n'aurait pas voulu nous faire un tel bonheur „si elle ne s'était pas rendu compte que de cette manière elle peut nous imposer de grands sacrifices" [21]. Et, effectivement, durant la décennie étudiée, la société roumaine a connu de nouvelles formes de pression du facteur externe [22], raison pour laquelle les efforts de synchronisation de l'économie nationale avec le niveau de la production, de la circulation et de l'échange de l'ouest du continent se sont déroulés difficilement et ont imposé que l'interventionnisme d'état, comme expression du néoliberalisme, se manifeste dans une période typique aux initiatives libérales.

La première décennie après 1878 avait consolidé la conviction que, par l'acquisition de l'indépendance d'état, la Roumanie a substantiellement élargi ses possibilités d'aspirer, avec beaucoup de chances, à l'accélération du progrès ; c'était la décennie du plus long ministère libéral, prévalu d'une évidente compétition entre le libre-échange et le protectionnisme. Dans la confrontation entre les facteurs favorables et défavorables au développement de l'économie nationale, les premiers ont prédominé, en renforçant les relations de production capitalistes. C'était la décennie où les libéraux ont soutenu les principes protectionnistes, obligés, en même temps, à dévoiler l'ampleur ou

[18] Gh. Platon, *România la sfîrşitul secolului al XIX-lea...*, p. 131.
[19] „Curierul de Iaşi", 9 ianuarie 1877.
[20] Gh. Cristea, *Antecedente şi consecinţe ale războiului vamal cu Austra-Ungaria*, în *SMIM*, VI, Bucureşti, 1979, p. 91—92.
[21] Şt. Zeletin, *op. cit.*, p. 109.
[22] I. Bădescu, *op. cit.*, p. 244, 245.

la limite de leurs convictions, la fermeté ou l'hésitation dans l'exemple des précepts [23]. Dans leur application, les libéraux n'ont constitué une conception cohérente qu'après la prise du pouvoir, mais cela aussi petit à petit, avec incertitude et contradictions [24]. Le fait a d'ailleurs contribué à côté de considérations d'ordre extérieur que la législation protectionniste et d'encouragement de l'industrie soit élaborée vers la fin du gouvernement, et que les effets de son application apparaîssent dans la période suivante.

Malgré tout cela, le rôle important joué par la bourgeoisie libérale dans la proclamation de l'indépendance et la continuation de la guerre lui a amené un accroissement du prestige politique, qu'elle a utilisé en vue du renforcement de ses positions propres sur le plan économique [25]. La période qui a suivi, appelée par N. Iorga de „consolidation interne et oeuvre de création nationale" [26], a été dominée toujours par les libéraux, décidés à tracer un régime législatif favorable au développement. Leurs apologistes mêmes allaient montrer, non sans quelques justifications, que, avec la période 1876—1888, commençait „une nouvelle et glorieuse époque de notre histoire, époque riche en événements et en grands faits et avec une profonde influence sur les destinées du pays" [27].

Toute la décennie a été accompagnée par un puissant mouvement d'idées, d'initiatives et justifications. En effet, dans les circonstances où, après la conquête de l'indépendance politique, l'état roumain moderne a été objectivement intéressé à accélérer son propre développement en risquant autrement à péricliter les positions gagnées, intérêt amplifié aussi par les conséquences de la convention avec l'Autriche-Hongrie, les forces sociales désireuses de redressement ont „inoculé", comme réaction, la volonté d'imprimer un certain dynamisme aux buts en société. „La Roumanie toute entière — avait observé à juste titre un contemporain — se trouve dans une terrible agitation pour reconstruire son édifice politique et économique passé" [28]. Il s'agissait d'accélérer, indifféremment des circonstances, un processus historiquement impératif. On a declenché ainsi un véritable mouvement, illustré par les preuves les plus diverses, mouvement qui, à l'époque, a porté le nom de „croisade économique", „révolution économique" ou „révolte économique", destinée à déterminer d'obtenir par la Roumanie non seulement des conditions internes et internationales propices à la consolidation de l'acte gagné sur le champ de bataille, mais aussi du développement et du renforcement de la puissance économique, comme garantie de la défense de l'état. Un mouvement inhabituel — notait un contemporain — s'est produit dans le pays tout entier : „les écrivains avaient commencé à préparer leurs plumes, les artisans et les travailleurs leurs instruments de travail et, après un combat à peine fini, un autre recommençait" [29]. „Le mouvement économique", déclenché, en

---

[23] P. Cîncea, *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat*, Bucureşti, 1974, p. 8—9.
[24] *Ibidem*, p. 20—22.
[25] N. Petreanu, N. Huscariu, *op. cit.*, p. 321—322.
[26] N. Iorga, *Istoria românilor*, X, Bucureşti, 1939, p. 221.
[27] G. D. Nicolescu, *Parlamentul român, 1866—1901*, Bucureşti, 1903, p. XVII.
[28] R. Scriban, *Istoria economiei politice, a comerțului și a navigațiunei României*, Galați, 1885, p. 138.
[29] *Cîteva fapte din viața lui Dimitrie C. Butculescu...*, p. 5.

fait, après l'application de la convention avec l'Autriche-Hongrie ne pouvait être efficace sans un changement substantiel dans la structure des emplois aussi, de fonctions „parasitaires" (négatives) vers les productives (positives), c'est-à-dire exactement comme l'a condensé en vers le poète N. Beldiceanu à l'occasion du déroulement des travaux du premier Congrès économique de Roumanie (Iaşi, octobre 1882) [30]. De là, la conviction de Mina Minovici, le directeur du „Courier financier" que le mouvement respectif „est ce qu'il y a de plus naturel et que le problème de ce mouvement est le fruit du réveil national, fruit dont ont goûte toutes les nations quand elles se sont trouvées du point de vue économique dans la situation où se trouve la Roumanie actuellement" [31].

Voilà pourquoi on considérait que seul le gouvernement qui allait briser les chaînes avec lesquelles l'Autriche-Hongrie avait lié „l'avenir économique de la Roumanie et avait arrêté toutes ses aspirations de devenir un état puissant, celui-là seul mériterait du bien de la patrie" [32]. Il y avait, en d'autres mots, une nécessité impérative, en partant de l'idée que l'humanité forme une somme de nations à intérêts spécifiques, qu'on entreprenne une politique économique nationale. Ceci explique pourquoi la pensée et la science économique ont pu obtenir des contours toujours plus divers et plus précis, par domaines liés „du processus objectif du complètement de l'économie et de la lutte du peuple pour l'unité d'état" [33].

Dans le cadre de tels troubles a eu lieu à l'époque, sur toute la durée de la convention avec l'Autriche-Hongrie, la fondation à la hâte des sociétés d'artisans, d'industriels, de commerçants et d'agriculteurs, qui „donnèrent l'assaut". Des congrès de toute sorte, réunis par l'initiative privée, s'ajoutèrent en élévant „en grande partie les masses intelligentes et productives et les dirigeant sur le champ de bataille" [34] avec le but, exprimé à l'unisson, de régénérer la Roumanie, de la faire sortir de la souveraineté économique de L'Autriche-Hongrie et de la propulser en rythmes énergiques dans le domaine des transformations structurales et intellectuelles.

Parmi les préoccupations s'inscrivent aussi les premiers congrès économiques de Roumanie, le premier, en octobre 1882, et le second, en janvier 1884, les deux dans la ville de Iaşi, qui passait pour la seconde capitale du pays. Convoqués dans un climat longtemps préparé pour le progrès du pays et l'abolition de la convention commerciale avec l'empire dualiste, les congrès ont tracé scientifiquement la tactique et la stratégie dans le combat déclenché sous les drapeaux tricolores pour l'émancipation économique, d'affirmation et de protection de la production nationale, de rédaction de certains programmes et de plans. Tout avait été conçu pour l'obtention de l'indépendance économique et la consolidation de la dignité de nation politiquement libre. A la différence du premier congrès qui a axé ses débats surtout dans da direction de la consultation et de l'établissement en grandes lignes du comportement en rapport avec les problèmes majeurs posés par l'époque

[30] „Curierul (Th. Balassan)", Iaşi, 17 octombrie 1882.
[31] „Curierul financiar", Bucureşti, XI, 1884, 8, p. 91—92.
[32] R. Scriban, *op. cit.*, p. 142.
[33] N. Ivanciu-Văleanu, T. Ionescu, I. Pinczés, *Gîndirea economică din Transilvania (1784—1918)*, Bucureşti, 1981, p. 206.
[34] *Cîteva fapte din viaţa lui Dimitrie C. Butculescu...*, p. 6.

historique respective, le second s'est soldé par l'adoptation, en unanimité, des documents appartenant à un programme et statutaires, ainsi que par l'établissement des possibilités d'accomplissement des prévisions. Le programme de la protection économique surtout avait été estimé pour „le credo du pays tout entier" [35]. Inscrites comme des manifestations idéologiques primordiales dans une période illustrée par des événements politiques et économiques si importants et si décisifs pour le développement du pays, que les libéraux se sont arrogés exclusivement le mérite d'avoir assis entre 1876 et 1888 „les véritables et solides fondements" de la Roumanie [36], les congrès sont devenus des guides dans les questions pratiques, en contribuant à l'éclaircissement de la politique économique, à la fixation avec précision des commandements en vue de l'accélération de la modernisation, à l'empêchement du renouveau de la convention avec l'Autriche-Hongrie et, par cela, à l'apparition d'une nouvelle chance d'accomplissement des prévisions de programme de grande valeur et de longue durée.

Il convient à mettre en évidence avec toute la fermeté qu'on a désiré le développement de toutes les capacités, économiques „en rythme moderne", en stricte relation avec l'esprit du siècle, dans un contexte d'organisation scientifique de la production et du travail, d'introduction de la nouvelle technique, de rationalisation et même d'esquisse de la nécessité de l'évolution en régime planifié [37], éléments qui se définissent comme des jugements particulièrement avancés, certains étant prioritaires pour l'époque respective. Il ne s'agissait pas d'un artifice de concept ou d'une création ad-hoc, mais d'une thèse qui est apparue dans les structures intellectuelles beaucoup avant l'annulation de la convention. En 1884, par exemple, au seconde Congrès économique, Mina Minovici a démontré que sans plan et sans direction dans un tel domaine, la nation risque de prendre une mauvaise voie [38], qu' „il nous faut un plan, un programme et, pour l'obtenir, il faut nous décider à établir bien ce que nous voulons et ce que nous devons faire pour dessiller les yeux du pays, ce qui en l'empêchant de voir clair dans son évolution économique, tantôt fait la nation rester sur place, tantôt la fait avancer, tantôt la porte en arrière, en épuisant toutes ses ressources et toutes les forces du travail" [39].

Tout aussi caractéristiques étaient encore les prescriptions consacrées à la précision moderne des buts de l'instruction scolaire, des sciences et de la culture dans le processus d'émancipation et de la prospérité économique. Bien plus, on avait deviné que la culture même, qui s'était déjà inscrit dans l'avant-garde de la culture européenne, n'était pas capable de constructions de durée dans la civilisation sans être aidée par les industries et les métiers [40].

L'action de développement théorique et le processus de régénération économique ont été soutenus en rapport direct avec la propagation de la néce-

---

[35] R. Scriban, *op. cit.*, p. 148.

[36] *Naționalismul economic și doctrina partidelor politice în România*, București, 1930, p 26.

[37] C. Botez, I. Saizu, *Pagini uitate de cultură economică. Congresele economice din România (Iași, 1882 și 1884)*, București, 1982, p. 134 și urm.

[38] *Al doilea Congres economic ținut în Iași în zilele de 6, 7 și 8 ianuar 1884*, Iași 1884, p. 48—52.

[39] *Ibidem*, p. 51—52.

[40] R. Scriban, *op. cit.*, p. 138.

ssité du développement exclusif des forces nationales. Le concept „par nous-mêmes" a acquis de l'essence et du caractère de doctrine. Si au premier Congrès économique Mina Minovici a demandé justement dans ce sens-là qu'on établisse un régime „par lequel nous arrivions à vivre du point de vue économique par nous-mêmes" [41], formule qui s'est fixée dans la conception libérale comme une leçon de dignité, d'optimisme et de confiance dans les propres forces nationales [42], à la seconde réunion s'est fait sentir de plus en plus la thèse qu'il ne s'agissait pas „d'importer des formules de l'étranger, dont l'application, manquant de tout fondement réel et pratique, est restée inféconde, même, plusieurs fois, elle a eu les pires conséquences", que ce n'était pas „l'imitation aveugle de l'étranger qui nous apporterait la prospérité, mais la compréhension et la pénétration des idées de culture à un tel degré, qu'on soit capable de les appliquer librement et originalement", que le principe directeur dans tous les efforts de la nation pour accomplir le programme de l'avenir doit être : „Aux questions roumaines, des solutions roumaines" [43].

En fait, l'utilisation de la formule „par nous-mêmes" également dans la décennie à laquelle nous nous rapportons, plus précisément en 1881 à l'occasion de l'inauguration de la voie ferrée Buzău-Mărășești, qui allait établir la liaison directe entre la Moldavie et Bucarest [44], exprimait l'aspiration de rendre „la Roumanie à la Roumanie, à ses fils" [45]. Dans les conditions où les hommes de science et les politiciens progressistes avaient dénoncé assez tôt le danger réel de perdre l'indépendance et la souveraineté si la Roumanie ne se dirigeait pas à temps vers l'émancipation économique par l'accroissement et la consolidation des capacités de production, le concept „par nous-mêmes", d'engagement illimité des forces aborigènes, ne contenait rien d'agressif, rien d'anti — humain à l'adresse des facteurs créateurs d'une autre nationalité. Nous désirerions — avouait pareillement le journal „Le libéral" — „que toute l'activité économique roumaine soit fondée non sur des protections artificielles, non sur des encouragements atteignant les intérêts des autres, mais sur le travail, sur l'intelligence, sur les connaissances des Roumains" [46].

La réaction contre la convention avec l'Autriche-Hongrie a représenté à l'époque la forme la plus concentrée et, en même temps, la plus large de l'expression „par nous-mêmes" et du protectionnisme. „Durant dix années — on le montrait dans un des travaux de l'époque — on nous a administré non une cuillerée, comme on aurait prescrit un médecin pour notre maladie, mais dix par jour de la potion : la convention autrichienne-hongroise, de sorte que cette dose affreuse a eu comme effet de révolter toute notre constitution physique, par conséquent il n'y a pas un seul être roumain qui ne crie de toutes ses forces : «Maleur au gouvernement qui osera encore accorder de tels monstrueux privilèges aux étrangers, qui, en nous absorbant totalement, nous

---

[41] „Curierul (Th. Balassan)", 13 octombrie 1882.
[42] *Naționalismul economic și doctrina partidelor...*, p. 32.
[43] *Precuvîntare*, în „Țara nouă", I, 1884, 1, p. 5.
[44] I. Ionescu, *Istoricul Societății politehnice de la înființarea ei pînă la inaugurarea localului său propriu (1881—1927)*, București, 1927, p. 56 ; V. Slăvescu, *Curs de transporturi*, București, 1930, p. 175.
[45] *Citeva fapte din viața lui Dimitrie C. Butculescu...*, p. 6.
[46] „Liberalul", Iași, 13 octombrie 1882.

ont réduit à la transparence»" [47]. Attaquée d'une manière véhémente non seulement avec l'occasion de l'élaboration et de la signature, mais aussi tout le long trajet de l'application [48], la convention a determiné un puissant courant contre le libre-échange et pour une politique de protection systématique de l'industrie, mouvement à la tête duquel s'est trouvée la bourgeoisie industrielle [49]. „La Roumanie — avait montré St. Zeletin en se rapportant à la nécessité de la dénonciation de la convention avec l'Autriche-Hongrie — était en train de devenir une colonie autrichienne si la bourgeoisie n'était pas intervenue au moment suprême pour donner à la politique économique une autre direction" [50]. Avec l'année 1886 — continuait le même auteur — commençait „systématiquement" la tendance d'industrialisation du pays. Un tel point de vue n'était pas nouveau. Entre autres, M. Eminescu, dont les connaissances dans la sphère de l'économie politique étaient — conformément aux appréciations de G. Călinescu — „intégrales et solides" et cela parce que celui qui avait écrit tant de pages ardentes en faveur de la condition du paysan s'était initié aussi dans les subtilités de la vie financière, en les analysant avec une entière certitude scientifique [51], en prenant en considération que, dans les conditions de la convention douanière, le voisinage de l'Autriche „est mortel pour nous, si nous ne nous réveillerons à temps" [52], a averti, dès le 13 décembre 1877, que, précisément," nous ne devons pas rester un peuple agricole, qu'il faut devenir à notre tour une nation industrielle au moins pour nos besoins" [53], que le noyau essentiel de l'histoire consistait à développer, à côté de l'agriculture, le secteur industriel [54], que l'avancement dans une telle direction n'était pas possible sans tenir compte que la production nationale „ne peut ni se maintenir ni naître même sans des mesures protectionnistes" [55].

Les manifestations protectionnistes ont eu lieu sur le fond de la demande, relativement unanime, de faire accroître la fonction économique de l'état en économie, la priorité étant réservée, par la suite, à l'initiative privée ; c'était une forme de commencement de la doctrine néoliberale, qui montrait le désir de la bourgeoisie industrielle et commerciale de déterminer que les facteurs législatifs et d'exécution passent à une action qui amène des profits et stimule le progès de l'état, améliore la structure professionnelle de la population et élève le niveau de vie.

En considérant la décennie de référence sous le rapport des accomplissements, nous sommes obligés à le dire dès le commencement que, quoiqu'on ait désiré l'application d'un „plan de campagne" qui mène „rapidement et solidement" à la récupération du temps perdu par les vicissitudes de l'his-

---

[47] D. C. Butculescu, *Discuțiunea generală asupra tarifului autonom*, București, 1886, p. 52.

[48] A. D. Xenopol, *Studii economice*, Iași, 1879, p. 55 ; P. S. Aurelian, *Politica noastră vamală*, București, 1890, p. 9.

[49] O. Constantinescu, N. N. Constantinescu, *Cu privire la problema revoluției industriale în România*, București, 1957, p. 69.

[50] Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 109.

[51] Al. Oprea, *În căutarea lui Eminescu — gazetarul*, București, 1983, p. 303.

[52] M. Eminescu, *Economia națională*, Iași, 1983, p. 271.

[53] Idem, *Scrieri politice*, Craiova, 1943, p. 185.

[54] Idem, *Fragmentarium*, București, 1981, p. 158.

[55] Idem, *Economia națională...*, p. 286.

toire [56], les progrès réalisés ne représentent pas une rupture, mais une continuation de l'évolution par des réformes successives. La décennie fait partie d'une époque soulignée par le rythme vif du développement, même par le dynamisme dans certains domaines, quoique le contexte fût, comme on l'a montré ci-dessus, défavorable. Le fait a permis aux observateurs de considérer la Roumanie pour une *Belgique de l'Orient* ou un *Japon du continent européen* [57]. L'historien Gh. Platon a remarqué avec justesse que, commencé avec la période moderne, le progrès de la société roumaine, dans tous les aspects et avec toutes ses implications, a été *organisé* et *accéléré* uniquement après 1878, sans que cette année représente son point de départ, parce que Al. I. Cuza aussi a essayé, non pas toujours avec un entier succès, de lui conférer „une base unitaire et harmonique".

Quoique la large application du protectionnisme n'ait pas été possible à cause de l'exercice du pouvoir de certaines conventions conclues sur les fondements du libre-échange, l'adoption et l'application du système d'organisation moderne, comme aussi d'une législation correspondente se sont imposées comme des nécessités objectives, sollicitées par le développement capitaliste, en rapport avec l'esprit du siècle [58]. Expression du principe protectionniste, la loi du 12 mai 1887 pour l'encouragement de l'industrie nationale a été précédée par certaines mesures, par domaines, appliquées dans les conditions dans lesquelles le secteur respectif ne disposait pas de moyens financiers puissants : en 1881 a été publiée la loi par laquelle a été fondée la Fabrique „Letea" ; en 1882 a été promulguée la loi pour l'encouragement de l'industrie du sucre ; en 1884 a été sanctionnée la loi qui retenait dans le pays les matières premières nécessairés à la fabrication du papier ; en 1885 sont sorties du parlement les lois pour l'encouragement de la fabrication des tissus des cordes, des ceintures et des sacs de jute, comme aussi pour la stimulation de l'industrie de la tannerie.

Par conséquent, après 1878 on a créé de nouvelles entreprises dans différentes branches industrielles, parallèlement au développement d'autres déjà existentes. Si on rappelerait quelques-unes des principales, certaines situées en étroite connexion avec la recherche scientifique (l'ouverture en 1882 d'un bureau géologique qui a imprimé la première carte géologique de la Roumanie, l'analyse par P. Poni de la composition du pétrole de différentes régions du pays, l'étude en détail effectuée par Gr. Cobălcescu du sous-sol des mêmes zones, l'existence en 1887 de dix entreprises métallurgiques qui remplissaient les conditions nécessaires pour recevoir les facilités accordées par la loi de l'encouragement de l'industrie, le rachat du réseau de voie ferrée et l'extension des travaux pour de nouveaux trajets, la fondation de la Banque Nationale et de la Caisse d'Epargne — institutions de la plus grande importance financière, du Crédit agricole, des Commissions agricoles, des Bourses de commerce, des Ecoles de métiers, l'initiation autour de l'année 1880 du „mouvement coopératif" avec le but déclaré „d'encourager les métiers et l'industrie", pour la réalisation duquel on a constitué des sociétés, des associations et on a organisé des expositions à Bucarest, Iassy et Craiova) et nous pou-

[56] *Al doilea Congres economic...*, p. 48, 52.
[57] Şt. Zeletin, *op. cit.*, p. 99.
[58] Gh. Platon, *Statul — cadru politic de dezvoltare...*, p. 22.

vons quand même conclure que le progrès a été évident, intéressant toutes les classes de la société, mais avec des effets différents sur les classes et les couches démographiques [59].

Le mouvement protectionniste, qui tendait à conquérir entièrement le marché interne, a eu comme conséquence, entre autres, l'institution du tarif douanier en 1886, année après laquelle, par la dénonciation de la convention avec l'Autriche-Hongrie, l'empire dualiste a perdu la première place dans le commerce avec la Roumanie. La guerre douanière commençait, mais le pouvoir économique de la Roumanie était tout différent qu'à la conclusion de la convention ; la décennie respective a conduit à l'accroissement des moyens de résistance nationale et des chances de victoire devant l'aigle impérial bicéphal. La Roumanie avait traversé une décennie de troubles dans le cadre du „mouvement de régénération économique", dont le concept de développement „par nous-mêmes" a été consolidé avec la victoire du principe protectionniste. À cela avait contribué aussi la mise en pratique de certaines des prévisions du programme adopté au deuxième Congrès économique, accompagnée par l'accroissement numérique de la classe ouvrière, par l'apparition de nouveaux centres de production sur la carte du pays. Avec cela, il y avait eu des chances réelles pour hâter la modernisation des structures et accélérer le progrès social-économique et culturel-artistique, donc harmoniser les secteurs de la vie d'état.

La modernisation n'a pas été patronnée uniquement par les libéraux, situés au gouvernement du pays comme les représentants les plus fidèles de la bourgeoisie, comme on pourrait le croire facilement. Le patronage s'est exercé successivement avec les conservateurs, „étant distinctifs parfois les moyens, toujours le rythme, souvent les processus d'intention" [60]. De gré ou de force, ils ont dû répondre aux nécessités soit manifestées comme effet du développement de la bourgeoisie, du prolétariat, des transformations économiques et sociales dans l'ensemble, soit de l'idéologie du temps.

Malgré cela, le développement de la société roumaine n'a pas eu un caractère uniforme, organique, harmonieux. La voie évolutive a mené à des inégalités entre les secteurs économiques, des décalages qui se sont approfondis avec le renforcement du capitalisme. Les différences, souvent énormes, le désaccord entre certains côtés de l'activité, la coexistence de situations contradictoires et d'autres étaient dûs à l'arrivée tardive de la Roumanie à une vie politique propre, au manque de moyens financiairs et de l'expérience, ce qui lui a imposé de graves servitudes internes et externes, avec des répercussions sur le développement, „des limites et de la prudence des manifestations politiques et du zèle réformateur, comme aussi de certaines orientations dans la politique extérieure" [61].

Des contrastes et des situations disproportionnés, typiques pour une époque de transition, étaient rencontrés partout, illustrés par le fait que des structures économiques, politiques et morales étaient sur la voie de transfor-

---

[59] P. Cîncea, *op. cit.*, p. 22—40 ; D. Onciul, *Din istoria României*, Bucureşti, 1913, p. 163—164 ; *Istoricul Cassei de Depuneri şi Consemnaţiuni*, Bucureşti, 1940, p. 161 ; „Curierul (Th. Balassan)", 1 şi 22 octombrie 1882.

[60] I. Bulei, *op. cit.*, p. 47.

[61] Gh. Platon, *Statul — cadru politic de dezvoltare...*, p. 21.

mations rapides dans les conditions dans lesquelles les moeurs se trouvaient dans une puissante antinomie, prouvant que le vieux n'était pas mort, et le nouveau n'était pas consolidé et n'avait pas eu le temps nécessaire pour s'adapter aux exigences de la vie roumaine [62]. La précipitation de l'activité n'a pas stimulé l'agriculture non plus, fait qui a déterminé que les effets soient désastreux sur la paysannerie, dont les tâches ont été décuplées pour que, par cette voie, on puisse satisfaire des besoins artificiels, importés d'autres pays. Le fait a frappé puissamment A. D. Xenopol, qui, au premier Congrès économique, désirait le déclenchement rapide d'initiatives pour écarter une civilisation fausse et coûteuse, avec laquelle „la colectivité" s'est habituée [63], comme aussi M. Eminescu, qui, convaincu que la société a contracté des exigences typiques aux états industriels, a formulé des conclusions en faveur de l'adoption d'attributions économiques modernes [64].

Considérée dans son ensemble, la décennie de référence a facilité le passage de la Roumanie de l'état d'indépendance politique à la situation d'indépendance économique, à l'harmonisation des activités productives avec celles du domaine culturel, à la multiplication des efforts pour la modernisation et la précipitation des actions à caractère national visant la fondation de l'état unitaire.

[62] I. Bulei, *op. cit.*, p. 41.
[63] „România liberă", 15 octombrie 1882 ; „Națiunea", 16 octombrie 1882.
[64] M. Eminescu, *Scrieri politice...*, p. 420—424.

BRITISH POLICY TOWARDS ROMANIA 1939—1941 *

BY

MAURICE PEARTON

Academic analysis of the Guarantee of 13th April 1939 has dwelt almost exclusively on questions of "haute politique". In doing so, historians have faithfully followed those in Whitehall who took the decision ; ministers and officials discussed the problem in no other terms. They were, after all, concerned to put the German Government on notice that certain kinds of action which had been successful in Central Europe would not go unchallenged in the South-East. No-one paid much attention to the instruments of policy and how they were to be used. I wish to make a belated enquiry into this aspect of British policy towards Romania from 1939 until 1941.

Britain had two traditional instruments on which to rely ; diplomatic representation and commercial accommodation. The strength of the first depended not just on the character and ability of the Minister, Sir Reginald Hoare and his staff, but on what he had to offer. On the whole, it was not what the Romanians wanted. The second instrument was, at the time, even less promising. The British once again observed that, in economics as well as politics, the brutal fact of Anglo-Romanian relations is that Germany is inconveniently in the way : opportunity, proximity of manufacture and the logistics of supply all told in favour of the Third Reich : commercial relations with Romania, therefore, could involve little more than tidying, up debt and Clearing problems. Romanian spokesmen, for their part, urged their British counterparts to take the big broad generous view about outstanding liabilities, and concentrate instead on strengthening the Romanian economy so as to underwrite Britain's position in the Balkans and the Near East. This in practical terms meant preferential treatment for oil and wheat in the markets of the sterling area. Thus, on the morrow of the Guarantee, the prospects of translating it into anything other than diplomatic manoeuvres were not rosy. To underpin the new relationship attitudes and expectations on both sides had to be brought into line.

Reconciliation was the more difficult in that, thanks to the activities of Dr. Schacht and Herr Wohlthat, a significant proportion of Romania's economic needs was being met by Germany or was under agreement to that

* I wish to acknowledge with thanks, the help of Miss Elizabeth Barker, Brigadier Sir Geoffrey Macnab, Mr. Leslie Forster, Mr. Geoffrey Household, Mr. Ivor Porter, Commander CET Warren in providing materials or discussing problems, and of Mr. Alan Francis (of the Naval Historical Library) for expert pilotage round the Admiralty archives.

end. British governments during the immediately preceding years had conceded this priority to the Germans on the unimpeachable grounds of economic rationality already mentioned. In British strategic planning, oil — of which so much was to be heard — featured only to the extent that Romania was considered a source of replacement for supplies from the Persian Gulf needed further east for a war against Japan. The Romanian Government, for its part, was well aware that its collaborative arrangements with Germany might be used to turn Romania into "a dependency of the Reich", as M. Gafencu put it, and therefore sought to establish more comprehensive economic relations with Britain not just for their own sake but to put demonstrable limits on German activity. At every level, Anglo-Romanian relations were not primarily bilateral but tended to be a reflex of the two states attitudes towards Germany. In this respect, as in the details of their mutual exchanges Britain and Romania were not seeing the problems in the same perspective. Nevertheless, it was clear that if the Guarantee was to be anything but a polite warning notice, it had to be given some economic and — although more remotely — military substance. Ten days after Mr. Chamberlain's announcement, Sir Frederick Leith-Ross, the Treasury's Chief Economic Adviser, arrived with a mission in Bucharest.

The British Government had not reacted *that* quickly ; a mission had been mooted by, among others, M. Tatarescu on his visit to London in June 1938. Then, the official reaction had been cool. The Guarantee, however, changed the context in which British policy had to be considered and gave a stronger argument to those who, like Leith-Ross advocated a more positive policy. So he went. En route, he met M. Gafencu who recorded that Leith-Ross was going to Bucharest ;

"afin d'étudier les moyens par lesquels la Roumanie pouvait être aidée a se maintenir sur le marché mondial et ne pas disparaître dans l'espace économique ferme du Reich allemand" [1].

That outcome Leith-Ross knew could not be achieved overnight : he had far less to offer than the Romanians wanted, but through tackling the short-term problems he wished to establish a basis for collaboration which went some way towards meeting their requirements. Essential to that was the generation of confidence, hitherto notably lacking [2].

There was at the time an additional source of misunderstanding in that proposals made from the Romanian side, by the King during his visit to London in November 1938 or subsequently by his ministers were put forward not simply to improve economic exchanges but were designedly tests of the British commitment to Romania. In Romanian thinking, the British Government's willingness to buy the wheat crop would indicate its broader intentions towards Romania in a political sense. In this context it was natural to introduce schemes for a comprehensive economic pact rather than deal with individual and mundane matters of trade and accounting. Such overtures the British received with scepticism, or with the suspicion that German pressures

[1] *Derniers Jours de l'Europe* (Paris, 1947), p. 145.

[2] Leith-Ross told Max Ausnit (who wished him to intervene with Lord McGowan of ICI) that "our investments in Romania had been more fruitful of difficulties than of repayment and... this had made the investment concers rather shy". *Note of Conversation* 13 12 38 (T 188—297).

were being used to renew attempts to secure Romanian products a preferential position in British markets [3].

In Bucharest, the range of Romanian requirements appears from Leith-Ross' record [4] of his conversations with leading personalities including M. Calinescu the Prime Minister, M. Bujoiu, Minister of National Economy and M. Constantinescu, Governor of the National Bank. Their respective emphases varied in detail but, collectively, they put forward a programme of purchases, in which armaments and credits to allow the building of stocks against deprivation in war were the dominant items. The Romanians, also, proposed more wideranging collaboration, particularly in the form of a special British bank, a shipping line and a trading corporation or alternately special product-based exporting companies, as the Germans had set up. These measures would entail a complete overhaul of the clearing system in vogue.

Negotiations were concluded on 11th May, when a Protocol [5] listed the arrangements on which the two governments had agreed. From our present point of view, the important features were paragraph 5, promising guarantees by the British Government of a line of credit of £ 5 million "in respect of the purchase of United Kingdom goods or for the purpose of other agreed expenditure in the United Kingdom [6] and at interest of 5 per cent, and Annex 1 paragraph 2 by which the British Government undertook to buy 200,000 tons of wheat for its own stocks from the next harvest "if available at world prices". The remaining items either concerned technical matters for the Clearing or indicated lines of agreed lines of future joint action.

---

[3] The basic problems in current Anglo-Romanian trade relationships were (i) that the Romanian demand for UK goods was running in excess of the allocation of sterling in the financial arrangements, (ii) that the ruling export prices of the two main Romanian products, oil and wheat, were above world levels, since the Romanian Government looked to them to maximise the return in hard currencies. This reduced their competitiveness and set limits to the number of possible destinations. There were, additionally, continuing problems about the discriminatory effect and operational irrationality of current oil legislation and the treatment of oil products in the clearing. On these latter issues, see N. Pearton *Oil and the Romanian State* (Oxford, 1971) Chapter VIII.

[4] 25.4.39. (T188—231).

[5] *Protocol between the Government of the United Kingdom and the Roumanian Government regarding Commercial and Economic Relations with Roumania*, Bucharest May 11th 1939. Treaty Series No. 25 (1939) Cmd 6018. The Protocol was complemented by a Trade Agreement in July.

[6] In conversation with Leith-Ross, M. Bujoiu identified the allocation of the loan, as follows ·

£2,400,000	army equipment
100,000	motor cycles
500,000	aircraft
1,000,000	ambulances, medical equipment
450,000	equipment silos
200,000	road building
350,000	various materials, including copper, refined zinc ; rubber ; tin ; special steels; quebracho ; glycerine
£5,000,000	

Leith-Ross note, 11.5.39 (T188—244).

This outcome was severely criticised in London and Bucharest, broadly, for being a palliative when the situation clearly demanded more thoroughgoing revaluation of policy [7]. Leith-Aoss was aware that all he could do was to conduct "a holding operation", while opinion changed in Whitehall [8]. The Government had not been fully converted to the idea of reaping political benefits by economic means ; indeed, in April 1939, it was only edging reluctantly [9] towards the idea. An inter-departmental committee had been exploring the possibilities since the previous June but had not ended its search by the time the Guarantee precipitated action at the level of "high policy".

There remained, additionally, two related problems ; that, if the Government was going to invest from its restricted resources to get a political return, then Romania was not necessarily the most obvious candidate, and that, regardless of the intended "market" the British Government did not dispose of the specialised mechanisms for such a policy. This vital point was ignored by contemporary critics in their legitimate desire to halt the spread of German influence.

Leith-Ross himself was fully convinced of the need for new principles. Writing at the close of the negotiations from Bucharest, he argued :

> The Roumanians are making great efforts to put themselves into a state of readiness for war and if we are urging on them an active policy of resistance to German demands, it is not unreasonable of them to expect that we shall go as far as possible to help them in the matter of financial credits. I have the feeling that Departments tend to treat these political credits too much on the basis of he ordinary rules applying to commercial credits. This attitude is compared unfavourably with that of the Germans, who are tumbling over themselves to get control of the resources of Roumania and I think that if we insist on being meticulous, we shall lose a great deal of credit without really assuring ourselves of getting much cash. In fact, if we are to succeed in our policy here, the Government ought to make up its mind that these credits must be administered on different lines to those on which purely commercial business has been done [10].

The dénouement of the wheat deal showed how far attitudes and practices had to change. The Protocol provided for the bulk purchase of wheat on Government account. The Government had in being an agency — the Food (Defence Plans) Department of the Board of Trade, set up in November 1936 "to formulate plans for the supply, control, distribution and movement of food... during a major war" [11] but it had no facilities of its own — was indeed not authorised to have them — and therefore had to work through

[7] The German Government did not take the same view as Leith-Ross' domestic and Romanian critics. The *Völkischer Beobachter* (no. 119, 29.4.1939, p. 13) reported the Mission as showing "eine lebhafte Geschäftigkeit" in solving not merely immediate problems but also setting up an anti-Axis framework at Romanian expense. "Offenbar kommt es den Engländern weniger darauf an, wie sie vorbeben, wirtschaftliche Aufbauarbeit in Rumänien zu leisten und Rumänien wirtschaftliche ilfe zu bringen, als vielmehr *Rohstoffquellen für Deutschland nach Möglichkeit zu verstopfen*" (italics in original).

[8] Whitehall provides access to Downing Street.

[9] The reluctance, as far as Mr. Chamberlain was concerned, stemmed ultimately from the apprehension that any war with Germany would make Britain dependent on an unsympathetic, when not totally hostile, United States. In this particular, the Prime M,nister was proved percipient, but the argument was not one which could be advanced in public at the time.

[10] Leith-Ross (Bucharest) to Sir William Brown (Treasury(1.5.39. (T188—244).

[11] R. J. Hammond, *Food*. (History of the Second World War, United Kingdom, Civil Series, ed. W. K.Hancock), Vol. 1. Chapter 1, London, 1951.

the trade. As regards wheat, this constraint brought it into conflict with millers and grain importers, whose relations were those of mutual acrimony and who, additionally, were divided among themselves [12]. Progress, accordingly, was neither smooth nor rapid. The trade was given a formidable argument in its representations to the Board of Trade by the Romanian Government's pricing policy : it demanded 74 shillings per metric ton f.o.b. Braila, approximately 14% above world market levels, which were then falling. The transaction was eventually concluded at 62.5 shillings. Shipments began in October, but the grains, found unsuitable for long-term storage, had to be milled as part of the current supply. Even to achieve this, the Board of Trade found itself having to back the millers against the grain importers. Mr. Hammond concludes :

"The diplomatic merits of the Roumanian purchase cannot be discussed here. But it not only risked the goodwill of the millers by dictating the composition of their grist ; it roused all the antagonisms latent among the private interests handling grain. To them it seemed that the Government was aiding and abetting a millers' buying ring, at a time when the enormous world wheat surplus was causing markets to tumble" [13]

II

The outbreak of war in September 1939 changed the terms of the relationships between the two states. Britain was a belligerent and rejected any accomodation with Germany ; that, for Romania, was still an option. Further, the Soviet Union enjoyed a different status in the respective calculations of the two governments : for Britain it was an ally of Germany and as such an unstoppable leak in the blockade, but one about which little could be done. Romanian governments for their part knew that the Soviet Union was an adjoining state with a demonstrated interest in revising its frontiers ; a Soviet invasion of Britain was derisory : a Soviet invasion of Romania was only too feasible [14]. This thought added urgency to Romanian representations

---

[12] *Ibidem*, p. 26.

[13] The lesson, at least, was clear ; pre-emptive buying operations demanded not only decisive action in the "target" markets but also adequate techniques and instruments of disposal elsewhere. In the spring of 1939 the British Government lacked not only these but, more, the authority to compel others to work as it desired. It was not that kind of system. For these reasons, — with wheat as a partial exception — the immediate consequences of the Guarantee were negligible. The sudden reorientation of diplomacy had overtaken the leisurely processes of making policy at other levels.

[14] In their negotiations for the Pact of 23rd August 1939, the German Government had readily acquiesced in its partner's declared interest in Bessarabia (Secret Additional Protocol, 3). The Soviet Government was quick to draw its dividends from the Agreement. In the following month, M. Molotov indicated to M. Sarajoglu, the Turkish Minister of Foreign Affairs, during his visit to Moscow, that Russia was interested in re-establishing the frontiers of 1914. At much the same time, the journal *Communist International* put forward the idea of a Mutual Assistance Pact between the Soviet Union and Romania on the lines of those recently concluded with the Baltic States. At the end of November, the Red Army attacked Finland. These indications of Soviet intentions rather offset the assurances of the chargé d'affaires in Bucharest that the Soviet Union had no aggressive designs towards Bessarabia, and the démenti, published by Tass in early December, stating that the article in the *Communist International* did not represent the views of the Soviet Government. Thus, virtually, from the outbreak of war, Romanian governments could not be certain of Soviet policy and their apprehensions entered into their policies towards Germany and Britain.

that Britain's position in South-East Europe and the Near East depended on Romania and that in consequence Britain should help to equip its armed forces and provide credits to that end.

To makers of policy in Whitehall and Westminster in the autumn of 1939 that rationale was by no means self-evident. Accessibility remained *the* problem, and Greece and Turkey were better placed in that respect. Turkey, in particular, could provide defense in depth for the Suez Canal, the oilfields of Iraq and Iran and the route from Palestine to Basra. The Turkish army was considered capable of offering resistance to German invasion. If a choice had to be made between the two, then Turkey offered a better strategic return, particularly in view of the limited investment of "material" which Britain could make [15]. Later, from March 1940 onwards Soviet activity on the Bessarabian frontier and in the mouths of the Danube reinforced these arguments ; there was clearly little point in mounting a big effort in Romania if the country were going to be partitioned between Germany and Russia, as Poland had been [16].

The contemporary processes of government in Romania did not help to clarify British strategic judgements. Although the King dictated policy, he was not able to impose his will but could get his way only by a complex process of political bargaining with adherents of the former parties, and other interests. Hence personalities were important and the identity of the President of the Council offered a clue as to Romania's orientation. A Cabinet headed by M. Calinescu was likely to take a tough line with Germany : one run by M. Gigurtu could safely be reckoned to do the opposite [17]. The balance of political forces inside the country offered a constant constraint on what Britain could do in Romania.

Irrespective of the personalities in office, Romania had assumed substantial commitments to Germany — but how far did they extend and how far *in practice* could they be modified by British action, either by comprehensive military support or otherwise ? It was widely expected that British interests already long established could be used to bolster pro-Allied sentiments in the determination of policy in Bucharest. But these interests were industrial and commercial and they were "strong" only if one looked at their formal position rather than their immediately deployable power [18] The so-called "British" companies were *legally* or *beneficially* owned by British nationals and as such their managements could be reckoned to be responsive to British Government requirements, but the vital consideration was that the companies, however British in other respects, were *Romanian*-registered institutions sub-

---

[15] ISO Playfair, *The Mediterranean and Middle East* (History of the Second World War), London, 1954, Vol. 1, p. 49.

[16] In terms of the politics of the initiators, the take-over of Bessarabia (June 1940) and the Vienna award (Aug. 1940) resembled the Partition of 1772, not that of 1795 or 1939, but this thought was, in itself, hardly encouraging.

[17] Cabinets from 1939 : Călinescu (till 21.9.39), Argeşeanu (till 27.9.39), Argetoianu (till 23.11.39), Tătărescu (till 30.6.40), Gigurtu (till 4.9.40) Antonescu... : After September 1940, a National Legionary State was not going to be anything but enthusiastically pro-German, until that is in January 1941, when Antonescu wound up the experiment. Thereafter his own regime was pro-German but from policy rather than from conviction.

[18] The Germans, correctly, discerned that the important thing was to tie up the government, then economic interests could be made to bend to policy.

ject to Romanian jurisdiction. This by itself, gave the Romanian authorities a lien on the companies if they cared to exercise it. Managements were acutely aware of this ultimate restriction on their freedom of action.

Additionally, it was by no means the case that managements or employees as a whole supported the British shareholding orientation in their own political preferences. Many were nationalist, hoping that wartime conditions would allow expropriation of the foreign interest; others were pro-German either from conviction or from tactical sensitivity. The "control" freely ascribed to Britain at the time or since has to be interpreted with these conditions in mind. Indeed any hope of successful action rested not on "British controlled enterprises" but on individuals within them, who might be able to use the assets in a pro-British sense. However, such individuals were scattered over the country and had no social cohesion or organisation as, eg, the French had.

So the fact that Britain had interests in Romania did not offer a blanket solution to the problem of stopping the Germans. In any case it was pertinent to ask what, in the twilight circumstances of Romanian neutrality, was „pro-British" policy? Did it mean action which would not offend the Romanian Government to the point of its succumbing to pro-German temptations, convictions or pressures, or did it imply action by the British or their Romanian sympathisers damning all the consequences? The answer to this question depended on the political circumstances of and in Romania, and especially on its attitude towards Germany, at any given time. Sir Reginald Hoare, in a letter to Lord Halifax [19] identified the crucial oscillations in Romanian behaviour.

„the Roumanians will make promises to us, not really believing that they can keep them but hoping that something will turn up to enable them to do so, whereas they make promises to the Germans hoping that circumstances will break them for them or that in a month or two they will themselves dare to evade or break them"

This remained so as long as the Romanian Government considered it had any effective power to manoeuvre at all.

*

III

In view of the interacting uncertainties discussed in the preceding section, it is not surprising that in September 1939 Britain accorded Romania a minimum role in its overall strategy [20]. Commercial operation seemed to offer more immediate possibilities: for the time being; if Romania were not to be consigned straightway to the enemy, acton was not to be "military" but "economic". "Economic warfare" was designed "to disorganise the enemy's economy (so) as to prevent him from carrying on the war" [21]. Iit had affinities with the traditional aims of blockade but its scope was far wider; if war was now to be „total", action would have to be taken against all the

[19] 26.1.40. Halifax papers (1938—1940) (FO 800/322), Vol. 14

[20] Se below, page 28/9.

[21] W. N. Medlicott, *The Economic Blockade*, History of the Second World War United Kingdom Civil Series. Vol. 1. Page 1. (London, 1952).

enemy's actual and possible sources of supply — a category which, by definition included "neutrals". I have shewn elsewhere [22] that in the industrial age neutrality as defined by lawyers has been inadequate to describe what actually happens and have suggested that neutrals are to be functionally regarded as "non-belligerent participants". But the issues between them and the belligerents are within the framework of international legal rules which attempt to discriminate between "neutral" and "unneutral" behaviour [23]. So, in exercising the option of being neutral, the Romanian Government was adopting a policy which the German Government — through the Wohlthat Agreement, its effective command of armaments' supply and the *Volksdeutsch* organisations — was already in a position to challenge. By the same token, that position defined in practice the objective of British policy. Romania became a "battleground" for economic warfare, in which however the Romanian Government was no mere bystander; it was involved not in a bilateral but in a triangular series of relationships. As conceived in September 1939, such warfare, proceeded on a number of assumptions, all of which were dubious. That in a conflict between two heavily industrialised states, each unable to cover its own material requirements, neutral sources of supply would be crucial to the outcome was indisputable, but the early practitioners concluded from this premise that there must be one vital factor — *the* supply bottleneck, *the* raw material or *the* manufacturing capacity — interruption or deprivation of which would bring the German war machine satisfactorily to a halt. That once established, what to be done at source could then be arrived at deductively. The relevant Ministry was appropriately housed in the London School of Economics. (It later moved to Berkeley Square). Academic theorists, under the guidance of Leith-Ross, soon learned to dispense with abstraction and to regard successful policy as the outcome of welding together successive links in a chain, the length of which could not be foreseen [24]. They also had to learn that in a general war, the traditional policies of neutral states do not just stop; they merely assume different modalities. In Romania, therefore, policies aiming to deprive the Germans of materials depended on there being a clearly demonstrable advantage for the Romanians. That advantage might be political, eg the ability to resist German demands, or economic, eg a solution to a problem of production or finance, or both, but success had to be bought by conferring benefits: otherwise, there was no reason why the Romanians should cooperate.

These conditions dictated the measures followed in the case of the main commodity, oil. Before analysing them, we need to consider how oil was

---

[22] In general terms; in *The Knowledgeable State. Diplomacy. War and Technology since 1830* (London 1982) Part V, and with special reference to Romania in "The Theory and Practice of Neutrality in the First World War — the Romanian Contribution, 1914—1916" in Buzatu/Pascu (ed), *Anglo-Romanian Relations after 1821* (Iași, 1983), p. 111—125.

[23] But as one British official observed, "As is generally the case nowadays, the important question is not what the legal position is but the view the 'X' are likely to take of the facts and the action which they are likely to take".

[24] In justice to the officials, it must be urged that they had a very narrow field of expertise on which to draw. In 1939, experts on Romania, as distinct from romantic travellers in the Balkans and collectors of folklore, were few, and those who did know about Romania tended to identify themselves with Romanian objectives to the point of being anti-Bulgarian and anti-Hungarian. It did not assist policy-making.

traded. The companies which were affiliates of international groups supplied them under long-term contract: such oil, either crude or products, never entered the market. The parent organisations, however, could not take all the output; hence there existed an open market for the exportable surplus. This market was also supplied by the companies operating with indigenous capital, especially those which lacked their own refining capacity. Both British and German agencies were anxious to secure that surplus, or as much of it as possible, for themselves and deny it to their enemies. The ultimate disposal, however, depended not just on the competition between the agencies but also on the Romanian Government, which had its own ideas about the return expected from the sale of Romanian output. This concern extended not only to the financial return but also to the precise currency in which it was to be made [25]. Further, with the exception of supplies traded under intergovernmental arrangement, whether oil from Romania could be distributed to a particular available market depended on its being competitive and that in turn depended on two factors; the ruling landed price of supplies from alternative sources and the fiscal requirements of the Romanian Government which entered into the "fob Constanţa" quotation [26]. This restricted the radius within which Romanian oil could be sold competitively, so that eg, in Alexandria the landed price of basic products brought by sea from the US Gulf was lower than that for the products of the same specification from Constanţa.

Until September 1939, these circumstances were burdensome only to Romanian exporters; after 12th September, when the British Government decided on an allout effort to divert oil from Germany, they became a problem for British policy.

The "British" companies went into the market with large purchasing contracts, and by March 1940 the Treasury agreed to provide a subsidy to cover the difference between Gulf and Constanţa prices in Egypt and other markets in the Levant [27]. Commercial action was successful; it removed the surplus from the market, enabling the Romanian Government to plead to the Germans that there was insufficient oil available to fulfil the inter-governmental agreement, and at the same time driving up prices to levels which endangered the German-Romanian clearing. It also helped to establish, beyond doubt that the Romanian Government, its denials notwithstanding, had taken a firm commitment to supply Germany. That at once posed a problem; the commitment, which the Germans were pressing to be honoured against armaments, was far larger than the surplus; hence further Allied buying [28] to reduce availability might cause the Romanian Government to

[25] From the British point of view, the Romanian Government's insistence, at the beginning of 1940, that supplies to Greece be paid for outside the Clearing and not in sterling but in US dollars ruled out what would otherwise have been a most convenient market for oil from the export surplus. Similar Romanian tactics with Jugoslavia, with whom the Clearing was suspended, merely caused the Jugoslav Government to turn to the Italians.

[26] See M. Pearton, *Oil and the Romanian State*, p. 39.

[27] See M. Pearton *op. cit.* pp. 247/248.

[28] It did not help at this stage that the British and French governments pursued their common aim by diametrically opposed methods. Britain, and the "British" companies sought to maintain the principle of „freedom of destination", so that the companies could not be forced to sell to the enemy. The French Government made an agreement under which parti-

compel Allied companies to sell to Germany, — which of course it was legally entitled to do. They accordingly, withdrew and straight commercial policies came to an end [29].

Deprivation measures, additionally, extended to facilities. The same Cabinet decision which ordered the purchase of the oil export surplus also authorised the chartering of barges and rail tank cars. For the Danube shipping, a ready though not entirely suitable instrument lay to hand in the form of the Anglo-Danubian Trading Corporation. Its object was to deprive the Germans of "neutral" tugs and barges and lighters on the river. The latter comprised about one third of the total lighter numbers and represented between 330,000 tons and 470,000 tons freight capacity in a ten-month operating year [30]. Anglo-Danubian went into the market with its non-convertible sterling, acquiring ships from Jugoslav — and from May 1940 — French owners. By that time, its role had been assumed by a company founded by the British Government in February 1940, the Goeland Transport and Trading Co. Its purpose was "to purchase, charter and operate... tugs, tank-barges, lighters and auxiliary craft on the Danube including vessels in the Black Sea and Aegean as could potentially be used on the Danube [31]. These terms make it plain that whereas Anglo-Danubian was an improvisation, Goeland was a considered instrument of economic warfare. It readily took over the existing techniques — laying up vessels, prolonging refits, causing congestion — all designed to cause maximum inconvenience to the Germans without giving the Romanian Government cause to scrutinise the charter party or to yield to German threats to police the entire river themselves. Goeland added to the repertoire by suborning crews on German vessels and inviting Iron Gates pilots on extended holidays with pay. It tried, however, to conduct a "normal" commercial business when the opportunity occurred, with a view to entering the river export trade to Jugoslavia and Switzerland, thus depriving the Germans of both ships and cargoes [32]. Goeland also toyed with the idea of investing in a stone quarry near Orşova, upstream of the Iron Gates, which would allow explosives to be stored in their proximity. This particular scheme collapsed when, in consequence of the exposure of the British Danube expedition [33], policing of crews and vessels, and scrutiny of documentation were all tightened up. This unwelcome development prompted Goeland to move all its vessels downstream to Braila. Its range of effectiveness was thereby seriously curtailed.

Tank cars could not be treated in similar fashion since the Romanian Government through the C.F.R. owned and operated a fleet on its own

cipants pledged their exports to France, ie admitting the right of the Romanian Government to set destinations. The British argued that if it could order supplies to France, it could also order supplies to Germany.

[29] Mr. (later Sir) Eric Berthoud was attached to the Legation in Bucharest to help resolve problems of policy, locally. See his memoirs, *An Unexpected Life* (privately printed) 1980, p. 71—84.

[30] In 1939, the Danube handled only 24% of Romania's oil exports, compared with 59% by sea and 17% by rail. see *La Navigation sur le Danube, Moniteur du Pétrole Roumain* No. 29.1940. p. 1097—1098.

[31] (FO 371—24899).

[32] See M. Pearton *op. cit.*, p. 248—251.

[33] See below p. 21—27.

account and hired out cars to oil exporters, on contract. This category covered about three-fifths of the total stock. Additionally — and in contrast to the river — the Government controlled the number of oil trains per day. The ordinary traffic control exercised by any railway management was made more necessary in Romania till March 1940 by reason of the single track (Predeal-Braşov) common to the two main export routes. The Government, therefore, had a far greater command over the day-to-day operation of the railway than it did of the river [34].

These conditions offered the "British" companies little room for manoeuvre. Their efforts were, accordingly, directed at maintaining the status quo and warding off any attempts by Romanian authorities to impound company-owned cars under emergency regulations. The success of this policy depended on the oil concerns' continuing to find use for the cars, and the Romanian Government's own willingness to use conditions in the transport sector as reasons for not fulfilling its contractual obligations to Germany. Both disappeared after May-June 1940. In July, the companies were presented with a month's notice of termination of all hiring contracts. The C.F.R. however did not wait for the month to expire but commandeered cars as soon as they returned to Ploeşti. In August, the authorities requisitioned all cars and put them into a central pool, from which the needs of the individual company were to be met. By that stage, of course, any significant economic warfare in these terms had finished.

In the sphere of overt action, commercial operations were parallelled by propaganda, in the sense that both could be undertaken immediately and also that their impact was overstated by their practitioners. However in propaganda Britain enjoyed two advantages ; a nucleus of pro-British sentiment clustered round the British Institute and the initial activities of the British Council [35] ; and the Romanian desk in the Ministry of Information was occupied by D. J. Hall, author of *Romanian Furrow*. These advantages were to a large extent dissipated by the in-fighting between the Institute and the feeble nature of the propaganda effort. For that, EH Carr, then an official in the Ministry of Information, blamed Sir Reginald Hoare, as "ein Geist der stets verneint", and wanted to send out "young Seton-Watson" to ginger up the Press Attaché, Mr. Pember [36]. Hall, on the spot, observed the operational difficulties ; Pember had no office but, with his Romanian typist, occupied space in a corridor ; further, due to the understaffing of the Legation, he was so occupied with Legation work that he had little time for his proper duties. Hence it was not surprising that

---

[34] In the winter of 1939—40, Nature was pro-Ally. Very severe conditions closed the Danube for navigation for some two and a half months. The ice started to move on 13th March 1940 but the water level obligingly flooded a large part of Giurgiu making the petroleum area unusable for ten days. The river began to rise again at the end of March and by 9th April, the petroleum area was again under water. Oil exports were thereupon diverted to another part of Giurgiu, but capacity was restricted to three trains a day.

[35] The Treasury refused funds for the construction of a British Council centre until reminded that King Carol had personally donated the site to that end. The Treasury rapidly sanctioned the expenditure. See correspondence between Sir John Simon and Lord Halifax. March 1940 (FO 371-24995).

[36] Carr to Nichol (FO) 1.11.39. (FO 371-23852).

"perceptive and quickwitted Romanians, however much they might distrust and dislike the Germans... observe that, while the Germans always have a ready explanation of any and every event, we continually fail to give an adequate reply, let alone an explanation first. As a result Romanians... not infrequently conclude that we have nothing to say and that therefore the Germans may be right" [37].

Hall cited four telling instances ; uncorrected German reports of sinkings by magnetic mines suggested that Britain had suffered "a calamitous blow" ; similar effects followed belatedly challenged reports of RAF losses in the raid on Heligoland ; no reply had been given at all to German charges that the British agents had been responsible for an explosion in a chloride factory at Braşov, and the only articles appearing in the Romanian press about the destruction of the *Graf Spee* had been written by Romanian journalists basing themselves on Havas and Reuters [38]. Of British newspapers, only *The Times* had a regular British correspondent ; the *Express* and the *Mirror* temporary ones [39] the rest were represented by Russians or Romanians. Equally unsatisfactory was the way British news appeared in the local journals ; over such vital aspects of layout as size and blackness of type, the editors had no control ; that decision rested with the typesetters ; Hall could recommend no way of dealing with them "except the simple one of bribery".

The course of events presented British propaganda with an uphill task. It was not lost on Romanians that Poland had also been given a Guarantee — a theme echoed by Polish refugees who blamed it for their downfall [40]. In the Spring of 1940, the Norwegian campaign was widely considered as a test case of whether the Allies could seriously help a small state subjected to aggression [41]. After the collapse on the Western front, Britain's expressed determination to fight on recalled to one of Hoare's contacts "les derniers jours de Byzance" — and all Romanians knew what had followed that epoch.

After June 1940, the British propaganda effort in Romania petered out since the German claim that the ultimate victory of the Reich was inevitable was far more plausible than the British assertion that it was not. Britain could only seek to influence Romanian opinion through the BBC from London, and even there the Corporation and the Foreign Office were at loggerheads over what the latter rightly stigmatised as serious gaffes. By 1941 coordination had improved, but in the two years covered by this paper, Britain failed to capitalise on evident Romanian goodwill. In fact, the claim to fame of this aspect of British policy rests on its having provided the setting and the materials for an entertaining novel ; — on the record, a not inappropriate outcome.

---

[37] *Visit of DJ Hall to Romania. Report part 2 Propaganda* 15.3.40. (FO 371-24988).

[38] Britain subsequently improved on this performance, notably in the field of "black" propaganda.

[39] The *Mirror* correspondent was David Walker, who recorded his journalistic, and other, experiences in *Lunch with a Stranger* (London, 1957), p. 51.

[40] The idea of sending a team of experts to counter this opinion was scotched by Hoare ; "this country is not ripe for such war propaganda for the excellent reason that the sum of success has not hitherto been greatly in evidence". Hoare Nichols 13.10.39 (FO 371-23852).

[41] Hoare/FO No. 335 4.5.40 (FO 371-24988).

IV

From the British point of view, the declaration of war resolved a number of ambiguities and hesitancies, notably in finance, and allowed actions to be considered which "peace" had previously ruled out. In particular, the range of covert action was extended. "Covert" in this context implies not the usual espionage [42] but secret action of which the Romanian Government was aware or in which it cooperated, on the grounds that such anti-German policies served the interests of both states. The obvious candidate was oil.

The fields and installations had been partially destroyed by un *ad hoc* mission improvised in 1917, but the execution at the time had been marred by divergent views between the Romanian Government and the mission of the extent of the damage necessary to deny oil to the Germans. The latter had their own experience of repair and renovation in the oil fields and refineries on which to draw. So in 1939, the British Government was determined that the Romanian Government should be fully committed in advance, while the Germans, knowing themselves after their Agreement of 23rd August 1939 with Russia to be in a far stronger position vis a vis Romania ; than in 1917, determined to save themselves the trouble of a second invasion and infiltrate Romania's oil areas to the point that they could either forestall the British or immediately repair any damage. This action was to be coupled with representations stressing the need for Romania to protect its oil resources, in order to keep oil flowing to Germany against the supply of arms, of which it was pointed out, Germany enjoyed a *de facto* monopoly [43].

This, then, was the context in which British covert policies were framed.

From its beginning, the increasing German orientation of Romanian exports provoked inidividuals, British and Romanian, to isolated acts of sabotage, often but not invariably assisted by British agents or their contacts. It was useful to obstruct deliveries by causing the failure of locomotives on single-track systems, but in such induced breakdowns only strengthened the Germans' determination to ensure that they ceased, by bringing pressure to bear on the Romanian Government and encouraging the vigilance of *Volksdeutsche* employees of the companies and the CFR. Rather more subtle in intention was the arrangement between Otto Stern, of Astra Romana, and his colleage Dr. Kruspig, of Rhenania Ossag, Kruspig was a lawyer who had helped to bring about the merger of the oil business of Stern's father with other interests, to form Rhenania. There was thus personal confidence of long standing, which permitted the two to work out techniques of administrative confusion designed to keep rail tank cars shuttling between Ploeşti and Hamburg for long periods of time. Kruspig, however, was killed in a car accident at Braşov on his way back to Germany (Enquiry showed that the accident was not contrived). The scheme therefore came to nothing since Stern did not have the same relationship with Kruspig's successor.

---

[42] Evidence for conventional Intelligence activity and the kind of operations indulged in by what became S.O.E. — apart from memoir literature such as David Walker's *Lunch with a Stranger* (London, 1957) — is only just beginning to emerge. For that reason these aspects of British policy are not discussed in this paper.

[43] The exchanges on this issue are to be found in the relevant section of *Documents on German Foreign Policy*, Series B, Vol. VIII.

Any such efforts were unsystematic and could amount to no more than a series of cumulative pinpricks. The larger problem, from the British point of view, was to stop the flow of oil to Germany completely, or at least inhibit it as much as possible. This was in itself a valid aim of policy, even though the premise on which it was erected — namely that it would curtail the operations of the Luftwaffe — was not [44]. Since the large tonnages went by the Danube to Vienna and Regensburg, that was the obvious target for interdiction, and on the Danube itself the vulnerable section was the Kazan Gorge and the rapids known as the 'Iron Gates' where the river broke through the mountains. There the channel narrowed and the current ran at about 15 km/hour. A by-pass canal eased transit but special pilots were required for that stretch.

The idea of impeding the flow of war materials, especially oil, to Germany via the Danube at the IronGates seems to have occurred to several people [45]. The favoured method was either to blast the cliffs into the channel, or to sink blockships, but in both cases to destroy the by-pass canal and the associated workings. A cliff-blasting operation was attempted in the winter of 1940 and failed when Jugoslav police inconveniently discovered the tunnels [46]. For our present purposes, the attempt by river originated in the office of the Director of Naval Intelligence, Rear Admiral John Godfrey, acting in liason with the Naval Attaché in Bucharest, Captain Max Despard. Service personnel were recruited from three sources ; London (travelling overland as minor officials) Malta and Alexandria. The vessels were a motley collection, assembled locally by the Goeland Company, of tugs, self-propelled barges and dumb lighters, all flying the Red Ensign [47]. The crews, equally motley, comprised personnel from the Royal and Royal Australian navies, and Greeks, Hungarians, Romanians normally engaged in Danube traffic. The expedition was under the command of Commander A. P. Gibson, RN. [48].

---

[44] The Luftwaffe relied on German production and captured stocks. In 1940 Romania contributed only12,600 tons of aviation gasoline for the whole year. It was not designated a major supplier of high octane aviation fuels to the Reich until 1942. In more general terms the argument was correct. German requirements in 1940 were of the order of 10—12 million tons, of which 6 million derived from hydrogenation plants and stocks. Romania was looked to for about three million tons. Hence the "Oil-Pact" of May 1940 : hence also the interest in the security of facilities.

[45] Analysis of this episode poses a number of problems about sources, so far unresolved ; the main published works by participants are M. Minshall, *Guilt-Edged* (London 1975) and M. Mason *One Man's War* (London 19). The official Admiralty report (ADM1-21717) and intermittent references in the correspondence files between the Legation and the Foregin Office (FO 371-24988) are in the Public Record Office. On these materials I have had the benefit of discussion with Commander CET Warren RN (retd), one of the Malta party. I have not yet been able to examine the files of the *Abwehr ;* the report of the German Minister in Bucharest, von Killinger, is mentioned in documents but seems to have disappeared. *Minshall* and *Mason* to some extent complement each other but their accounts appear to have the most tangential of relationships with the official documents : this points not so much to the self-regarding nature of their autobiographies as to the difficulty of establishing who knew or did what at any given time.

[46] See B Sweet-Escott *Baker. Street Irregular* (London 1969), p. 22.

[47] One was Italian owned and sailed under the Greek flag on charter to the British.

[48] Gibson lost his life at sea three days after submitting his *Letter of Proceedings*, 20.8.40 (enclosed Admiral Cunningham to Secretary of the Admiralty 22.11.40 ref. Med

At the time, the Danube from the Black Sea to Giurgiu was juridically Romanian — the International Danube Commission having hauled down its flag at Sulina in 1938. The international regime, however, continued upstream from Giurgiu. The initial problem for Commander Gibson was therefore to get the ships through the first two hundred miles of waterway without giving the Romanian authorities, already susceptible to German pressure, grounds for forbidding passage. In this regard the proclivities of port officials — whether their sense of Romania's advantage led them to be pro-Ally or pro-German — was crucial to the outcome of the expedition.

At first, all went tolerably well. The three groups assembled in Braila for passage through Romanian waters. The arms and explosives, sealed in cases by Customs as "oil drilling spares" in transit to Budapest, were loaded into a separate lighter "Termonde" to be towed to Giurgiu. All ships sailed on 1st April (the date was ominous) each towing lighters. They arrived at their destination in the afternoon of 3rd April. They were promptly inspected :

> The authorities duly arrived and searched the ships properly. They found uniforms, arms and money ; the latter appeared to excite them as much as anything. We had about five hundred pounds in lei... which was apparently very wrong. They also found a tear gas pistol, which they thought fired Verey Lights and so did not worry about. The ship was prepared for a fairly thorough search but not for such a one as was given at Giurgiu. On conclusion of the search the authorities collected the pistols etc. that they had found and threw them all into a suitcase ; the last item which they lightly tossed into the melée being a cigar box with detonators" [49]

Commander Gibson further relates that, on it being represented to the Romanians that certain items might be dangerous, they decided to leave all the arms on board and matter was referred to Bucharest by telephone.

The search had been initiated not by the Customs but by the Port Captain, Drencianu, an official, Gibson reported, whose career in the Romanian Navy had abruptly terminated by reason of some peccadillo and who had entered his present employment through the agency of a relative, Admiral Pais. When Gibson wrote, Pais was Secretary of State in the Ministry of Air and Marine. Drencianu was pro-German [50].

There began a "cat and mouse" game between the Port Captain and the British. The immediate response to the telephone call was that the Port Captain was ordered to desist. The vessels, however, had to stay where they were, in part because Giurgiu was the only available store of suitable fuel. The Port Captain dragged out the processes of giving permission to go to the oiling berth, for thirty-six hours. On 5th April, while the first vessels were oiling, Gibson was ordered to Bucharest to see Captain Despard, who was "fairly satisfied the incident was closed". That evening "came the news that *Termonde* had been searched and the arms and explosives taken over

---

01102/0700/32 ; — (ADM1-21717). The report covers the operation in Romania, and its aftermath in Turkey and Greece. It is not written in the usual form, since it cites no instructions at the beginning ; internal evidence suggests that Cdr Gibson burnt his, with other confidential documents on 9th April. I have so far been unable to find the Admiralty copy.

[49] Gibson, *Leter of Proceedings*, paragraphs 14 and 18.

[50] *Ibidem*, paragraphs 15 and 16.

by the Rumanians" [51]. The ships were virtually under arrest, and it was blowing a gale.

At this point, the politics of the episode become more complicated, just where the evidence becomes more tenuous. Essentially, the ships were stuck at Giurgiu, while the British Legation and their Romanian well-wishers, like M. Gafencu, tried to work out a solution which would leave the expedition more or less intact, and with the option of proceeding up-river. Against them were the Abwehr, which had monitored the whole British operation from the time it left Sulina, and German diplomats, suggesting that if the Romanians failed to intervene, arms deliveries from the Reich might well fail to materialise. Ultimately, this argument was to prove conclusive. Further down in the hierarchy, the Port Captain and his well-placed relative and other local officials were manoeuvering to ensure that any concessions about movement of vessels or personnel gained by the Legation were inhibited by applying local regulation. The combination of pressures worked. After another search, on 9th April (which revealed nothing) the ships left not for the Iron Gates but for Braila where they remained until the beginning of May. At that juncture, it was considered possible that the flotilla could retrieve its arms and explosives through negotiation with the Romanian General Staff and yet fulfil its mission. (Present evidence cannot suggest how realistic this possibility was). At the same time, Gibson noted, the authorities began rigorously controlling the movement of foreigners, the International Commission of the Danube produced new regulations about vessels and navigation on the river, both of which left the flotilla highly vulnerable to further official intervention.

Success depended on other than local conditions, in particular on Romanian belief in Britain. The expedition took place at a time of rapidly declining British credibility ; Gibson reports that when on 10th May news came through of the invasion of the Low Countries, the Watson and Youell manager remarked, "now there can be no neutrals, all must make their choice" — a sentiment which Gibson identified as the prevalent opinion. News of the surrender of Dutch forces on 14th May and of Belgian on 28th May and the course of battle in France deprived Britain of all but the most dedicated support. The replacement of M. Gafencu as Foreign Minister by M. Gigurtu on 3rd June was taken to measure how decisively the balance had turned against Britain. The hesistancies and reticencies of minor officialdom made that even more evident. An uncommitted official who might turn a blind eye in March was far less inclined to do so in May.

German propaganda agencies in Bucharest made the most of Britain's discomfiture. Mussolini, in a letter to Hitler, warned that the fact that

"the Romanian authorities did not decide to detain the flotilla of the Intelligence Service until it had travelled 200 miles on the river".

was evidence of Romania's "ambiguous attitude" [52] German officials drew the opposite conclusion ; the outcome had helped towards putting an end

[51] *Ibidem*, paragraphs 24—27. On this episode see also A. Hillgruber, *Hitler, König und Marschall Antonescu* (Wiesbaden, 1954), p. 68—69 and H. Neubacher, *Sonderauftrag Südost, 1940—1940* (Göttingen, 1956), p. 43—44.

[52] Mussolini/Hitler, 11.4.40 *(Documents on German Foreign Policy, Series D,* Document No. 92, Vol. IX.

to ambiguity. The Legation tried to limit the damage ; summoning all its resources of understatement, it agreed with the Romanian authorities a covering explanation to the effect that they had found in Giurgiu on a vessel flying the British flag, certain goods — among them a few revolvers — which "did not correspond to the ship's manifest" [53].

On 2nd May, the ships were ordered by the Naval Attaché to Sulina to be prepared for sea. That process took another month till 19th/20 th June. Now the problem for the flotilla was not how to proceed up the Danube but how to avoid being trapped in it. Eventually, the vessels returned to Alexandria via Turkey and Greece.

The British had acted on the belief that the Romanian Government had acquiesced in, if not actually supported, the idea of an expedition and were surprised when officials behaved otherwise. This expectation underestimated the capacity of the Romanian bureaucracy for procrastination and its divided loyalties and expectations. The expedition played into the hands of any ill-wishers by its blatant disregard for security and the indiscipline of some of the participants. One must add however that no-one seriously expected the cover to be any more than that necessary to encourage Romanian officials to turn a blind eye. Minshall, arriving in Bucharest, found his cover "blown" in advance, in circumstances he felt constrained to embrace [54].

Gibson noted ;

"When we were still at Braila (ie at the end of March MP) people in the street were openly talking about the arms and explosives the Englishmen were bringing into the country" [55].

Admiral Cunningham retrospectively attributed the fig-leaf security to the

"apparent urgency of the operation at the time... it was hoped that dislike of the Germans and a little judicious bribery might cause Romanian officials to shut their eyes to what was going on" [56].

Romanian officials were expected to be able "to shut their eyes" to rather a lot. Two officers "involved in an incident ashore" in Braila on 28th March were arrested by Romanian police, released on bail, summoned to Bucharest by Captain Despard and quickly sent out of the country [57]. Since the vessels were supposedly merchantmen, flying the Red Ensign, it was impossible to advertise their real character by posting sentries to prevent personnel from going ashore. The trouble in Giurgiu started when one crew member in a brothel found himself with insufficient money to pay for services rendered, attempted to shoot his way out with a revolver. The madam took exception to this behaviour and, not unreasonably, called the police. In a somewhat different order of insouciance, personnel who thought that they exhibited early symptons of venereal disease took themselves for treatment ashore by a *German* doctor.

---

[53] Hankey/FO 8.4.40 (FO 371-24988).

[54] Minshall, *op. cit.*, p. 155/6.

[55] Gibson, *Letter of Proceedings*, paragraph 14.

[56] Cunningham to The Secretary of the Admiralty ; MED 01102/0700/32 22.11.1940 (ADM1-21717).

[57] Gibson ; Letter of Proceedings, paragraph II and Hoare/Nichols 30.3.40 (FO 371-24988).

The observance of more scrupulous security might have made the German counter-measures more difficult, but was unlikely to have affected the ultimate outcome. It was subsequently considered that the expedition had been betrayed either in Malta or through the Romanian Legation in London. The suspicion can be noted but, on present evidence, not proved. What was undeniable was that the expedition was shadowed by the Abwehr from the beginning [58] and that had it reached its objective, it would have had a stiff fight on its hands ; picked troops from the fifth Brandenburg commando in plain clothes, monitored all movements through and provided a security watch over the Iron Gates [59].

The fact remained that the attempt had not only failed but failed ignominiously ; vessels and crew were simply being deported. The failure might have been more resounding had not events in the West put the episode into a different perspective ; on 10th May, the German forces broke into the Low Countries and France. Nevertheless, in international relations impotence is dissuasive. The expedition had proved several points made to the Romanian Government over the previous months by the Germans ; from then on, they effectively had the Danube under their control.

Admiral Cunningham subsequently charged the participants, when they got back to Alexandria, with having run away in the face of the enemy. On the evidence, the charge was unjunst, but the whole episode demonstrates a certain lack of determination (though knowledge of Gibson's orders might modify this conclusion). The Military Attaché, Lt-Colonel Geoffrey Macnab attributed the failure to "grossest mismanagement and culpable lack of discipline among the crews". The Foreign Office singled out the Naval Attaché as "almost solely responsible" for the débâcle. Certainly far too much was taken for granted about Romanian reactions and especially the ability of officials in Bucharest to make their writ run elsewhere, above all at a time when the Germans already had an intelligence and military presence in the country, and superior ability to make their wishes respected. Perhaps the episode demonstrates confusion between action limited by the need to maintain some semblance of Romanian neutrality and action damning the consequences. In the prevailing conditions, one suspects only the latter had any chance of success.

*

When the Guarantee was announced, British military planners were deep in debate about Romania's role in case of war with Germany. The dominant opinion in Whitehall advocated implicating Romania in hostilities as quickly as possible ; it was after all, the ally and military protégé of France, with good infantry, capable of being brought to bear on Germany from the south-east. From Bucharest, Sir Reginald Hoare vigorously opposed this line of argument, pointing out that the indispensable condition of

[58] Von Killinger reported that the Abwehr worked with Romanian Intelligence, on "discovering and preventing the act of sabotage planned by the English on the Danube", Killinger/Ribbentrop, 14.4.40. *Documents on German Foreign Policy*, Series D. Vol. IX, p. 165.

[59] See H. Spaeter, *Die Brandenburger ; eine deutsche Kommandotruppe* (Munich, 1971), p. 126, 127.

Romania's participation was an Allied army of 100,000 men backed by a formidable air force in Cyprus [60].

The Military Attaché, Lt. Col. Macnab reinforced the need for the reployment of Allied strength in the region, after observing the army in Transylvania. While expressing his admiration for the qualities of the Romanian soldier, he considered the army's leadership defective, lacking in appreciation of modern developments and bedevilled by slackness in administration and matters of detail. He concluded

"In another 18 months the Army may well become a force to be reckoned with seriously. At present it has every hope of success if called to fight any of its neighbous, but in a conflict with a western power its chances of protracted resistance are not worth betting on" [61].

His arguments, taken with the fact that Romania, not being dependent on sea-borne trade, was the less open to British persuasion, were conclusive. Hence when war broke out British planning excluded Romania, as other states in the region, from military participation :

"The whole essence of this problem (ie whether to immediately seek to involve the Balkans, or not, MP) is not to involve countries which can be overrun until the proper moment and that proper moment is when we can support them ; otherwise they merely become a tempting invitation to the Germans and can be put out of action in a short time" [62].

This became and remained the basic principle, but it had already been recognised that Romania's oil wells offered a special kind of temptation and plans had been made to put them out of action in the case of a German *coup de main.*

Plans for destroying the oilfields and installations had been agreed with the Romanian Government in August 1939 [63]. From September onwards details were jointly worked out with the Romanian General Staff and a British Military Mission assembled from Britain under the orders of the Military Attaché. The specific demolition plans necessarily involved engineering expertise provided by individuals in the "British" companies, but the actual demolitions were to be entrusted to a special Corps of Royal Engineers flown in from Egypt, with a detachment troops from Syria. Lt. Col. Macnab and his French counterpart were the official links with the Romanian Government but were to take no part in the operation.

For seven months arrangement went smoothly, under the operational guidance of Commander Watson. They depended on the active cooperation of the Romanian army, although contingency plans were naturally made in case the army should find itself unable to hold up the Germans for the requisite length of time, or might find itself politically committed to the

---

[60] Hoare/Ingram, 15.6.39, recapitulating a debate in train since January (FO 371-23852).

[61] Macnab/Hoare, 7.4.39, *ibid.*

[62] Director of Military Operations and Planning : Minute, *Strategy IV The Balkans 23.9.39 — 15.8.41* (WO 106-3130) ; see also *Strategy ; Roumania ; Appreciation in the event of attack by Germany* (WO 190-864).

[63] King Carol informed the German Air Attaché, Gerstenberg, that the British and French had recently submitted a plan for sabotaging the oilfields in the event of war but that he had rejected it : see Fabricius to Foreign Ministry, telegram No. 373, 28.8.39. *Documents on German Foreign Policy,* Series D. Vol. VII, No. 386.

Germans. Training went ahead, both in Romania and elsewhere[64]. Then two events compromised the Romanian Government; in France the Germans got hold of documentary evidence of the cooperation between the three governments[65] and locally, the abject failure of the Danube expedition[66] left the Romanian Government, even if willing, less able to withstand German pressure. Macnab's relations with the Romanian military became formal and intermittent. The Romanian cooperation necessary to the carrying out of the plan was no longer forthcoming; by the same token, the British could afford to pay less regard to Romania's position.

At that point, at the beginning of June 1940, Leslie Forster of Astra Romana, devised a simpler scheme whereby significant damage could be done in Ţintea, currently the main producing field, where gas pressures were high enough to sustain widespread fire and the installations were all "British". They were guarded by employees. The operation was, in Macnab's view, "risky but perfectly feasible". Immediately before the plan was to be put into operation — Macnab states 48 hours and Household 24, — the company guards were without warning replaced by soldiers. The Romanian Army took control of the oil fields; anti-aircraft defences multiplied and the whole area was put under restriction[67].

Amateurs of strategy, especially in the newspaper world, complained that Ploeşti was not bombed. The reason was obvious to anyone who compared the distances on a map with the known range and payload of the aircraft then in squadron use of the aircraft already in the Near East. Bristol Blenheims just about had the range; flying heavier Wellington bombers into the area — even had they been available — would have been impossible to conceal and have alerted the defence. Refineries in fact are dispersed targets and not too difficult to repair[68] unless damage is inflicted continuously. Isolated raids by themselves with the size of bomb available were inadequate. There were two vital elements in the decision arising from Britain's policies towards other Balkan states; any operations required the use of landing fields in Greece[69]. Some were in use but expressly not for offensive operations, and General Metaxas' refusal to extend the facility to the use of an airfield at Salonika showed he was determined to impose limits. Further, any attacks would violate Bulgarian air space, which might well provoke a German occupation "to help Bulgaria defend her neutrality". In sum, it

[64] See Geoffrey Household, *Against the Wind* (London, 1958), p. 101—108.

[65] And also the names of British participant engineers, given to the Romanian General Staff.

[66] See above, page.

[67] This brief account should dispose of the notion, which surfaced again as recently as 1976 in MRD Foot's Resistance that the British oil concerns were half-hearted about participating in the destruction of their property on the grounds that it would diminish their profits. Planning would have been impossible without the full cooperation of directors in London and individuals in management positions in Romania, while the skills of engineers employed by those companies in the target areas were vital to identifying sensitive points in the systems of gathering and refinings They were not acting without the knowledge or against the will of their employers.

[68] Especially as the Germans included oil field and refinery specialists among their "tourists" in Romania.

[69] In order to allow a small force of aircraft the maximum number of attacks with the most favourable weight ratio between bombs and fuel.

was judged more advantageous not to tempt Germany into Bulgaria and Greece than to inflict temporary and inadequate damage on heavily defended oil refineries. That the British community in Romania were hostages did not lack weight in the final decicion [70].

Aerial bombardament in fact did not become a practical policy till 1943; then a heavy raid on Ploeşti by the USAAF inflicted easily reparable damage at a severe cost in aircraft.

*

Britain's position in Romania might, conceivably, have survived the débâcle on the Danube ; it could not survive the débâcle in France. On 29th May the Romanian Government feeling itself under threat from the Soviet Union decided to align itself with Germany. The King reconstructed his Cabinet to include members of the Iron Guard. On 1st July, immediately after the loss of Bessarabia and northern Bukovina, M. Gigurtu announced "the reorientation of foreign policy as determined by the European order in course of establishment" — in consequence of which the Guarantee was renounced. The next day, Germany was asked for a military mission.

The new alignment negated all the plans made with previous cabinets. Hopes of destroying the oilfields or installations were immediately dashed when on 3rd July, seventeen British subjects resident in Ploeşti were summarily ordered to leave Ploeşti by 9.0 am on the 4th and Constanţa by midnight the same day. The intervention of Sir Reginald Hoare produced a delay, and also that the General Staff claimed to have definite information of "a widespread plan of sabotage... organised by the British". The only plan was, of course, that worked out with the General Staff under Calinescu. Of the seventeen expellees eleven had been involved in the oilfield planning, so all the effort was nugatory and the oilfields could henceforward be operated for the benefit of the German war effort. Hoare summed up :

"Avowed Axis policy of Romanian Government must mean that Germany and Italy will obtain all the oil they can transport, that transport will be reorganised in their favour and oil exports directed in accordance with their wishes" [71]

Britain's policies in Romania had relied upon the maintenance at all levels of reasonable working relationships with Romanian governments and till now had succeeded, partly because Britain had been able to counter-balance the main German pressures. From June 1940, it no longer had the ability to do so. The Legation nevertheless still had some room for manoeuvre, and as long as the King was there and officials unenthusiastic about Germany continued in the bureaucracy, it had something to work on. By September however, the King was gone and the state handed over to what was perhaps the only enthusiastically pro-Nazi force in Romania. The Iron Guard regime introduced an authority which was totally inaccessible to British

[70] In 1940, the taking of hostages was not as commonplace as it has since become ; there were moral reservations. They might conceivably have yielded to purely military considerations had it been possible to inflict overwhelming, decisive damage. As that was not the case, the issue was never fought out.

[71] Hoare/FO No. 666, 7.7.40 (FO 371-24988).

pressures. Moreover, throughout the country the Guardists either had or assumed a licence to act as they pleased under the protection of their leaders occupying the Ministry of the Interior, the Security Service and the Prefecture of Police.

In these circumstances, what was the point of Britain's continuing to have relations with Romania ? The first recorded instance of doubt is yielded by the discussion in the Foreign Office about the *agrément* for Tilea's successor. "The main argument in favour of maintaining them" (sc. "relations" MP) noted Sir Alexander Cadogan, "is that Germany seems to wish to see a rupture" [72]. If relations were severed, then the country would be left in the undisputed control of Germany, but an alternative might be to set up a Romanian National Committee in London. The idea withered on consideration of the Committee's possible leadership. Tilea was already in Britain but the equivocal antecedants to the Guarantee had generated a degree of official reserve about him ; Maniu in Romania, preferred to remain where he was : — there were in any case those in Whitehall who thought it better that he should lead a coup d'état rather than yet another government-in-exile ; Titulescu was found to be in no mental condition to offer leadership — a consequence of his unremitting efforts to stimulate a degree of virility which Nature denied him. British policy firmly dispensed with the uncertain advantages of an alternative leadership [73].

The arrest and maltreatment of British subjects focused minds on the possibilities of withdrawal, turning what had been a marginal comment by Sir Alexander Cadogan into a matter for serious consideration. The victims in each case were senior executives in the oil or oil supply industry and all except one based in Ploeşti, where the Guard was more concentrated than in Bucharest and where the Germans — in contrast to the British — had a consul and one who at the time was a Gestapo officer. There had been incidents — the throwing of incendiary bombs through windows — but the kidnapping of individuals was taken to indicate a concerted drive by the Guard. This remains doubtful. There was more than enough generalised resentment in its ranks to make life uncomfortable, if not actually dangerous, for British nationals however employed, in the autumn of 1940. People capable of more sophisticated political thinking than the Iron Guard blamed the Guarantee, which had been thrust on Romania, for the plight of the state. (That Romania had solicited the Guarantee was not generally known, but such intellectual distinctions were not the Guardists' métier).

Alexander Miller, of Astra Romana, contributes an interesting analysis of the Guard's outlook in his report on his own arrest and torture :

I can only surmise that the Legionaries were not satisfied with the case they had established against the others and thought that a corrobatory statement by someone else, even if unsupported by any other proofs, would be sufficiently damning and enquiries by them in Ploeşti may have elicited my name and nothing more.

---

[72] *Note on Agreement for Stoica*, 9.9.40 (FO 371-24989).

[73] The Foreign Office also flirted with the notion of offering King Carol refuge but the thought that he would inevitably seek to resume political leadership and that he was, perhaps, not quite the sort of refugee ruler Britain required, rapidly dispelled any sentiments about his relationship with Queen Victoria.

During my captivity in the hands of the Legionaries I was able to form certain general impressions of them which are probably representative of the general mass of the movement. They seemed sincere in their mission to clean up the administration of the country, and were especially violent against those who had been responsible for the suppression of their movement. All those I met had been in prison, some had suffered tortures worse than anything they themselves administered, and they told me that 8,000 of their people had been killed. They were convinced that it was the British who had financed the Roumanians to suppress the Iron Guard, and they considered it more than significant that their leader Codreanu had been murdered just when King Carol returned from his visit to England. They were convinced that the defeat of England was inevitable, and I was repeatedly vilified for taking part in sabotage which might have brought their country into difficulties with Germany [74].

Miller points to another feature of the situation ; viz that the regular police and military officials had little sympathy with the Iron Guard "although they dared not express this openly". The Legation, for its part, noted fissures within the Guard itself, and further, that Antonescu seemed genuinely anxious to have "correct" relations with Britain, though how far he remained a free agent was doubtful [75].

Miller's arrest, coming as it did after official protests about the detention of the others, was taken to prove that the Government could not make its writ run ; that it was more than likely to succumb to pressure from the Iron Guard or the Germans, (who were pouring troops into Romania in September and October) and that accordingly the British needed to make contingency plans for withdrawal. On 3rd October, a meeting at the Foreign Office under Sir Orme Sargent, discussed this possible course of action and in doing so provided an interesting conspectus of views as to what Britain stood to lose. It soon appeared that the only substantial loss would be of ideas and information about German intentions and policies, but events had shown that Romanian sources of information were under threat and alternative arrangements could be made. Otherwise, interested departments such as the Ministry of Economic Warfare reported they had nothing to lose — a striking contrast to the expectations of only two fears before when Romania had been identified as a crucial area. The meeting decided that adequate time was to be given for the quiet liquidation of interests such as the Goeland organisation and the dispersal of personnel. Sir Reginald Hoare was to be given discretionary authority as to the timing of the withdrawal [76]. This he formally received on 8th October : four days later, the first officials and their families from the Legation left Romania for Istanbul.

Their departure coincided with the arrival of the German army in full force. At first Romanian officials maintained that they were training units, numbering 20,000, but by December, it was abundantly clear that forces were being built up in divisional strength. Hoare reported :

"This country is already an enemy protectorate and the occupation is daily more effective. It is an open question how long we shall be able to remain..." [77].

---

[74] Miller's report, *Maltreatment of British Nationals* (FO 371-29992).

[75] Hoare,/FO No. 1.10.40. (FO 371-24989).

[76] *Minutes of Meeting*, 3.10.40. (FO 371-24989). The British were still capable of making public gestures ; spectators of an impressive German military parade down the Chausée Kisselef were surprised to see it followed by Sir Reginald Hoare in his official Rolls Royce, flying the Union Jack.

[77] Hoare/F.O. 4.11.40. (FO 371-24989).

German troops took over vital installations such as the bridge at Cernavoda, Giurgiu, the oilfields, pipelines and railways, and airfields. They also assisted Antonescu in putting down the Iron Guard in January 1941. That action clarified ambiguities about his status, viz, how far he was committed to the Guard ; whether he was trying to salvage some independent sphere of action for Romania, whether his personal friendliness to Hoare could ever be translated into policies which allowed official British representation to continue. In fact, the grounds for withdrawal entirely rested on the German presence, as the note addressed to Antonescu on 10th February 1941 makes clear :

> It has become abundantly evident that this country's Government which you have directed for six months has become entirely dependent on Germany. Not only actual facts but also numerous statements published by yourself confirm this. Some months ago you informed me that a small number of German troops were arriving in Romania in order to instruct the Roumanian Army in modern methods of warfare and that the necessary equipment was likewise being despatched from Germany for the re-armament of the Roumanian troops. Some instruction has no doubt been imparted, but the essential development is that the German High Command is building up in Roumania all he elements of an expeditionary force, and is concentrating at various strategic points large supplies of munitions and oil fuel. Roumanian territory is thus being used by Germany as a military base in furtherance of her plans for prosecuting the war. These measures are being taken without one word of dissent from you. In these circumstances, His Majesty's Government in the United Kingdom have decided to recall me and to withdraw the diplomatic Mission and the Consular Officers under my control. I therefore propose to leave this country on the 15th February or as soon after as a ship is available to convey my party to Istanbul, and I have been instructed by His Majesty's Government to request that all the facilities and courtesies which are customary in the circumstances may be accorded to my Mission and the British Consular Staffs [78].

The "customary courtesies" were far from apparent ; the embarkation area was thronged with "Greenshirts" and attended by German troops. The former, assisted by the Director of Customs made the departure formalities prolonged and designedly humiliating, shouldering aside the regular port and customs officials. To this was added the derision of the Germans. Newspaper correspondents got out on their own initiative [79]. Whether Britain could play any further part in Romania depended on the larger conduct of the war. "For the present" remarked Sir Reginald Hoare, "the game is up" [80].

*

In view of the nature of the materials so far available, any conclusions must be even more tentative than usual ; nevertheless certain broad judgements can be attempted.

The first must be, I think, that in the Spring of 1939, the Guarantee was not the result of an extended process of reconsideration but was a sudden, and to that degree uncharacteristic, response to a Romanian initiative. Hence it was form without substance. Substance could only be developed with time : all the consequences disclosed in this paper stem from that. Such time as there was before the War broke out was not put to best use, partly

---

[78] Text, FO 371-29992.
[79] See eg P. Maitland, *European Dateline* (London, 1946), p. 139—140.
[80] Hoare(Istanbul/Eden No. 62 21.2.41 (FO 371-29975).

through the detritus of past problems but more for lack of suitable mechanisms. The War at least imparted a sense of urgency to British thinking, but made Romania as a "neutral" a more tricky field of operations since German threats about penalties for unneutral behaviour were more credible than British could be, and Romania's attitude towards Germany was dictated by its anxieties about the Soviet Union.

"Nothing could put Romania on Germany's side" remarked a member of the Ministry of Foreign Affairs to Sir Reginald Hoare in March 1940 "except the conviction that only Germany could keep the Soviets out of Romania" [81]. That conviction formed rapidly after military collapse of the Western allies and the astutely-timed seizure of Bessarabia in June of 1940. Romanian support for the Allies disintegrated; the Guarantee was renounced as a necessary concomitant of declaring support for the Axis and, after the expulsion of the King, Romania formally adhered to the Tripartite Pact on 23rd November. The withdrawal of the Legation followed; thereafter any British policy in Romania was a matter for clandestine organisations.

To the extent that Britain's position in Romania during this "degringolade" responded to external political forces about which she could do little before June 1940 and nothing after, it is highly probable that had Britain given every type of support the Romanian Government wished, the ultimate outcome woult have been much the same. A well-equipped Romanian army could have put up the costs of occupying Bessarabia (just as Finnish forces put up the costs of Soviet border readjustments with Finland) but could have done little more. The Guarantee of April 1939 had been trumped by the Pact of August 1939.

The two year's effort demonstrated the impossibility of putting together efficacious policies when the opponents were already in part-possesion of the ground. To have any chance of succeeding, any challenge to Germany required far longer conscious preparation based on unambiguous conclusions about objectives. This was not the case in Whitehall before 1940. Further, the conditions on which Britain could project power had changed; the support or acquiescence of Italy and Turkey were vital to any policy in Romania.

Those officials who accepted this premise, logically advocated doing as little as possible; pre-war expectations had consigned Romania to Germany, it was too late to retrieve the situation which would require a misuse of resources which were, as everyone knew, very limited. Their argument had, at least, the merit of coherence and simplicity, but as we know, international relations are rarely coherent and never simple. That apart, it is unwise entirely to disregard possible friends, especially when, as in 1940, their ranks are rapidly depleting. Such friends, however, included those whose entire vision of British policy in South-East Europe or the Near East — depending on definition — revolved round Romania. This is natural if one is Romanian, but the argument was, in fact, more plausible for the Germans; for them Romania, apart from any intrinsic value, is conveniently on the

[81] *Ibidem.*

way to somewhere else — Istanbul and points south, or the Caucasus. Hence in debates about policy, Romania reinforces the general argument. For the British, Romania lies not so handily for policy ; it is not on the way to anyhere that cannot be reached more easily by other routes. So in policy debates Romania tends to be desirable but not essential, and advocates of "strong" action there always find themselves not in the centre of argument (as are their opposite numbers in Germany) but on its periphery.

In these circumstances, it is hardly surprising that in 1940, the Germans could parade a motorised division while the British could display only a Rolls Royce.

BASARAB I ŞI CONTRIBUŢIA SA LA CONSOLIDAREA ŢĂRII ROMÂNEŞTI *

DE

NICOLAE CONSTANTINESCU

Ţara Românească era deja o realitate politică în geografia Europei de sud-est a anului 1300 — un corolar pe plan suprastructural al procesului de unificare sesizabil în veacul al XIII-lea în sînul formaţiunilor teritoriale de rang voievodal (ele însele, de reţinut, constituite din vechime prin voinţa electivă a stăpînilor de pămînt, *a cnejilor* — clasa dominantă feudală în devenirea ei istorică)[1]. A fost aşadar un proces intern, de durată, precipitat totuşi spre finalul veacului amintit, căci conjunctura relaţiilor internaţionale din centrul şi sud-estul continentului s-a dovedit a fi atunci favorabilă românilor de la sud de Carpaţi[2]. Focarul genezei statale se localizează la Argeş[3], unde rezida de altfel (în *Curtea Veche*, v. nota preliminară) voievodul-unificator, recunoscut de ceilalţi de o seamă cu el ca *Mare Voievod*; personaj învăluit însă în umbră, fapt care a încurajat mai tîrziu (în secolele XVI—XVII) ţesătura tradiţiei istorice muntenești despre „Negru Vodă" şi „Radu Negru", ca fondator al statului[4], în realitate fiind vorba de *Tihomir* (v. *infra*).

Noul stat feudal — o contribuţie românească la însăşi construcţia politică a Europei medievale —, sau, ca să respectăm oglinda izvoarelor: *terra Transalpina*, *Ungrovlahia* ('Vlahia dinspre unguri'), *Walachia* etc., a trebuit să parcurgă în mod necesar etape de acumulări şi experienţe pe planuri multiple în direcţia consolidării mecanismului complex al vieţii de

---

* Din partea de interpretări istorice (respectiv cap. VII, „Mari voievozi din veacul al XIV-lea şi opera lor, 1. Rolul istoric al lui Basarab I") a lucrării noastre, *Curtea de Argeş (1200—1400). Asupra începuturilor Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1984 — în al cărei sumar iniţial a fost inclus şi conţinutul articolului de faţă, dar care, din motive ce nu interesează aici, nu a văzut lumina tiparului (v. *infra*, n. 4).

[1] P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orînduirea feudală*, Bucureşti, 1964, p. 29 (distincţia *cnezat-voievodat*), 66 („Cnejii ca nobilime prestatală"); idem, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 169, 179 şi urm., 292 şi urm., 309 şi urm. Cf. C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, Bucureşti, 1974, p. 267—268. De reţinut şi opinia lui N. Iorga, *Istoria românilor*, III („Ctitorii"), Bucureşti, 1937, p. 172 („Ca *ordine internă*, în ţara care acum s-a întemeiat solid, osebirea de clase nu e încă netedă, cu atît mai puţin profundă").

[2] Vezi articolele din 1962, 1967 ş.a. ale Mariei Holban, reunite în volumul *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, Bucureşti, 1981 — cu atente analize pe baza izvoarelor scrise; cf. Sergiu Iosipescu, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti* [=*CSFR*], Bucureşti, 1980, p. 41 şi urm. În ceea ce ne priveşte, am înfăţişat unele interpretări istorice în articolul din *RdI*, 34, 1981, p. 681—701.

[3] C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 268—270; cf. Şt. Ştefănescu, *Ţara Românească de la Basarab I «Întemeietorul» pînă la Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1970, p. 28—30. V. *infra*, n. 21.

[4] N. Iorga, *op. cit.*, p. 163. Recenta încercare a lui N. Stoicescu de a pune lucrurile la punct (v. *CSFR*, 1980, p. 97—164) este neconvingătoare, în pofida bogatei bibliografii folosite — v. critica lui Şt. S. Gorovei, în AIIAI, XX, 1983, p. 89—105. În problema datelor tradiţiei istorice muntenești, punctul nostru de vedere a fost exprimat în cap. VI („Repere istorice înainte de anul 1300. De la «ţări» la Ţara Românească") din partea de interpretări istorice menţionată (*supra*, n. preliminară) — v. şi *Curtea de Argeş* (1984), p. 11 şi urm.

stat organizate şi în primul rînd să se apere de pericolul extern. În această ultimă privinţă, un moment cardinal se situează în anul 1330, în domnia voievodului Basarab I — considerat şi el ca întemeietor al Ţării Româneşti; de fapt, a fost *un continuator* şi vom încerca să definim aici rolul său în consolidarea statului feudal muntean, înfăţişînd desfăşurările care au precedat sau au însoţit momentul istoric din 1330, unele cunoscute, altele reclamînd clarificări, dacă nu chiar nuanţări interpretative, — doar în măsura posibilului, firește, date fiind lacunele numeroase din baza documentară de care dispunem. În orice caz, nu este vorba aici de o istorie a Ţării Româneşti în primele sale decenii de existenţă ci, mai degrabă, de o încercare de a sistematiza puncte de vedere exprimate în istoriografie, riscînd totodată şi opinii personale. De la sine înţeles, chiar dacă întîmpină rezistenţă (de rutină) în receptarea lor — datele investigaţiei noastre arheologice de la Curtea de Argeş vor fi ancorate planului interpretativ de aici, întrucît se raportează direct şi fără dubii la dimensionarea memorabilului moment istoric din 1330, la urmările sale, la personalitatea voievodului Basarab I.

1. Începuturile domniei lui Basarab I. Opţiuni politice

Un fiu de voievod român. Basarab — sau *Basaraba*[5] — era fiul lui Tihomir, astfel preciza un preţios document angevin într-o vreme cînd cel dintîi era denunţat ca „infidelis Olacus noster", izvor de care ne ocupăm în § 2 *(infra,* n. 44). Dacă este acceptabil scenariul istoric propus pentru finalul veacului XIII, în textura acestuia trebuie să facem loc unui eveniment familial petrecut în casa voievodală de la Argeş, în *Curtea Veche* de acolo, stăpînită de Tihomir [voievod]: prin 1280 sau în jurul acestui reper cronologic a văzut lumina zilei viitorul cîrmuitor al Ţării Româneşti. Oricum, Basarab s-a născut cu cel puţin un deceniu înainte de 1300, afirmaţie care se verifică, documentar, pe două căi. Prima ţine seama de faptul că Basarab era deja în fruntea ţării sale în anii '20 ai veacului XIV şi că, în 1351—52 (rotund: 1352), se stinge din viaţă la Cîmpulung, cu siguranţă la o vîrstă destul de înaintată. A doua priveşte însăşi familia lui Basarab: fiica sa, Teodora, se căsătorise cu Ivan Alexandru *înainte* ca acesta să fie proclamat ţar la Tîrnovo (1331); întrucît mai ştim că întîiul născut din această căsnicie a fost Mihail Asen (desemnat succesor al ţarului, dar care a murit de timpuriu, în 1355), şi că vlăstarul româno-bulgar avea în 1338 vîrsta de 15 ani[6] — însemna că ţarina îl adusese pe lume în anul 1323 şi că ea însăşi, pentru a fi nubilă la această dată, trebuia să se nască nu mai tîrziu de anii 1305—1308. În scurt, admiţînd acest canevas cronologic — ar mai rezulta că Basarab era cam de aceeaşi vîrstă cu acela care va fi chemat pe tronul Ungariei: Carol Robert de Anjou, născut în anul 1288, potrivit *Cronicii Pictate*[7].

Succesor în domnie: de cînd anume? Şi în această privinţă, penuria documentară ne obligă la reconstituiri ipotetice, de lucru, căci au rămas cu totul obscure împrejurările şi data dispariţiei „domnului necunoscut" al anului 1300, de care aminteşte N. Iorga în ultima sa sinteză (semnificativ, totuşi, savantul vorbea cîndva de „Basarab, fiul *necunoscutului* «Thocomerius»")[8] [subl. ns.]. Altminteri, opinia că Basarab a preluat scaunul domnesc de la părintele său este de mult acceptată în istoriografia românească (în pofida incongruenţelor care au dominat o vreme aspectul onomastic, propriu-zis, al acestei succesiuni)[9]. Cînd s-a putut petrece transmiterea tronului voievodal al Ţării Româneşti?

---

[5] *Infra,* n. 9.

[6] Gregoras, *Byzantina Historia,* ed. Bonn, I (1829), p. 546. Cf. Al. Burmov, *Izbrani proizvodenija,* I, Sofia, 1968, p. 290 (cu semnificative, totuşi, tăceri).

[7] G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Românilor* [=*IIR*], XI, Bucureşti, 1937, p. 100, 224; v. şi ed. Szentpétery Imre, *SRH*-I (1937, Al. Domanovszky), § 195.

[8] N. Iorga, *op. cit.,* p. 152, 154; idem, în *CvL,* XXXIV (1900) — articol republicat recent în vol. N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc,* ed. Şerban Papacostea, Bucureşti, 1984, p. 124.

[9] Avem în vedere stadiul istoriografic din veacul trecut şi de la începutul celui actual, cînd avea o largă circulaţie teoria lui Bogdan P. Hasdeu despre „dinastia Basarabilor" — v. *Istoria critică a Românilor*[2], Bucureşti, 1875, p. 137 („Tugomir Basarab (1300)"); idem, *Negru Vodă. Un secol şi jumătate din începuturile Ţerii-Românesci,* Bucureşti, 1898, p. 268 (în Oltenia, 1298—1310: „Mircea Basarabă"). Însuşi Dimitrie Onciul vorbea de „Ioan Tugomir Basarab", pînă la 1330, iar după această dată de „Alexandru Basarab", învingătorul lui Carol Robert de Anjou — v. *Radul Negru şi originile Principatului Ţării Româneşti* (1891—1892), în *Opere,* ed. A. Sacerdoţeanu, I, Bucureşti, 1968, p. 358—360, 362 etc. În

În general, istoricii au pornit de la reperul cronologic sigur: menţionarea lui Basarab I în anul 1324 (v. *infra*), ceea ce înseamnă că el era domn înainte de această dată. Astăzi, după publicarea unor documente angevine necunoscute vechii istoriografii, putem afirma: voievodul se afla în fruntea ţării transalpine în anii 1319—1321, oricum înainte de 29 oct. 1321 — astfel rezultă din datele care privesc *problema Mehadiei*, asupra căreia trebuie să stăruim încă de pe acum, deoarece este în strînsă legătură nu numai cu debutul domniei lui Basarab I, ci şi cu fluxul relaţiilor sale cu regele angevin, în parte chiar cu ansamblul situaţiei politice din Peninsula Balcanică premergătoare momentului 1330.

Astfel, dintr-o diplomă datată 16 mart. 1322 aflăm că Dionisie Széchy, pe atunci „castelan de Jdioara şi de Mehadia", era răsplătit de regele Carol Robert pentru felurite merite — între altele, el dînd dovadă de vitejie în războiul purtat împotriva lui „Uroş, răposatul rege schismatic al Rasciei *[Vrosius quondam rex scismaticus Rascie]*" [10], fiind vorba aşadar de conflictul sîrbo-ungar despre care ştim că a avut loc în anul 1319 (ca o prelungire, de fapt, a unor alte conflicte locale — rebeliuni etc. — de după anul 1312) [11]. Mai tîrziu, la 27 martie 1329, o nouă diplomă regală acordată aceluiaşi Dionisie (atît de amestecat în evenimentele de care ne ocupăm aici) relua, în transumpt, diploma din 1322 şi adăuga acest amănunt: „Şi, în sfîrşit, cînd l-am pus pe acest magistru Dionisie [...] ⟨mai mare⟩ peste cetatea noastră numită Mehadia, aflată la margine, pentru a sta împotriva bulgarilor, a lui Basarab, voievodul Ţării Româneşti, a regelui schismatic al Serbiei şi a tătarilor *[contra Bulgaros, Bazarab, woyuodam Transalpinum, regem Rascie scismaticum, ymo et Tartaros... constituissemus]* [...], el, cu grija priceperii sale obişnuite" etc. [12]. Evident, conţinutul celor două acte angevine se completează reciproc: în momentul numirii lui Dionisie Széchy la Mehadia (să mai notăm că acesta era deja castelan de Jdioara la 16 decembrie 1320) — doi dintre cei nominalizaţi şi vizaţi în egală măsură de regele angevin, ca inamici potenţiali, erau strict contemporani; unul era *kralj*-ul sîrb, menţionat încă în 1322, iar celălalt era voievodul român, menţionat însă abia în 1329. Întrucît se consideră că ambele documente s-ar referi la craiul sîrb Uroş III Deçanski [13] şi nu la tatăl acestuia Uroş II Milutin, cum stau lucrurile în realitate (dealtfel, se crede că Milutin a murit în 1320, cînd de fapt, evenimentul a avut loc la *29 octombrie 1321)* [14] — să încercăm schiţarea cursului aşa-zisei probleme a Mehadiei, care, neîndoielnic, prefigurează *problema Severinului* etc.

Sînt binecunoscute peripeţiile drumului către tronul ungar cărora a trecut să le facă faţă regele Carol Robert: nerecunoscut, în 1302, de către o bună parte a marilor feudali (de 'oligarhie', cum apreciază istoriografia maghiară, chiar cea actuală), Angevinul a fost silit să lupte din răsputeri pentru a se impune, în 1308, avînd totuşi de înfruntat în continuare adversari de temut; între aceştia din urmă se număra şi voievodul Transilvaniei, Ladislau Kán, care s-a opus noului rege ani în şir, pînă la destituirea din 1315; mai mult, o fiică a voievodului urma să devină soţia lui Uroş III — împrejurare care a alimentat la rîndu-i înverşunarea lui Carol Robert împotriva craiului Milutin şi a lui Ladislau Kán [15]. De asemenea, stări de revoltă se manifestă în Banat şi tocmai de aceea regele este nevoit să stea o vreme la Timişoara, unde semnează zeci de acte în acei ani. Într-adevăr, se răsculase un ban, pe nume Teodor Voyteh, iar fiul acestuia — Ioan Voyteh — deţinea cu forţa chiar cetatea Mehadiei (1315—1317), refuzînd supunerea [16]. Cetatea se afla în partea apuseană a

---

bună parte, lucrurile s-au lămurit abia după descoperirea celebrului grafit din Biserica Domnească de la Curtea de Argeş (1920) — v. D. Onciul, în *BCMI*, X—XVI (1923), p. 101—104 —, rămînînd totuşi în totală umbră figura şi personalitatea lui *Tihomir* (un nume personal, ca dealtfel şi al lui *Basarab*).

[10] Györffy Gy., *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez* (Contributions à l'histoire des Roumains aux XIII-e siècle et aux origines de l'État roumain), II, în „Történelmi Szemle", 3—4 (1964), p. 548—549; cf. M. Holban, *Relaţii* (1981), p. 93 şi urm.

[11] S. Iosipescu, în *CSFR* (1980), p. 62 şi urm.

[12] Györffy Gy., *op. cit.*, p. 551—552; *DRH*, D, I, p. 41.

[13] Györffy Gy., *op. cit.*, p. 552 (n. 80); M. Holban, *Relaţii* (1981), p. 94 (n. 14).

[14] M. Holban, *op. cit.*, p. 100; v. însă Leonida Mavromatis, *La fondation de l'Empire Serbe. Le kralj Milutin*, Thessalonique, 1978, p. 72 (n. 218), 83 (încoronarea lui Uroş III Deçanski: 6 ianuarie 1322) — în continuare: *L'Empire Serbe* (1978).

[15] B. Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290—1403*, Roma, 1938, p. 80 şi urm., 100—118, 125—126; cf. L. Mavromatis, *op. cit.*, p. 55 (n. 151).

[16] Györffy, Gy., *op. cit.*, p. 547—548 (la p. 541, se afirmă fără temei: *Basarab a fost înstituit* voievod de către rege, în 1316; v. şi p. 568: „C'est à partir de 1316 qu'on tient

Banatului de Severin — căci partea răsăriteană a acestei formaţiuni politico-administrative, creată de regele Andrei II, fusese deja pierdută de regatul Ungariei în anii '90 ai veacului XIII, odată cu ascensiunea voievodului-unificator din Argeş, Tihomir, fiind încorporată aşadar Ţării Româneşti [17]. Este lesne de explicat strădania Angevinului de a rezolva, cu armele, situaţia tulbure de la Mehadia : nu era vorba doar de restabilirea autorităţii regale faţă de un mărunt rebel, ci de un plan politic şi militar mult mai cuprinzător, care viza redobîndirea Severinului şi, desigur, asaltarea Ţării Româneşti. Dar însuşi faptul că, în acei ani ai deceniului al doilea, regele Carol Robert a trebuit *să plănuiască* astfel de acţiuni împotriva unei ţări vecine, asupra căreia avea pretenţii de stăpînire — ne demonstrează că la Severin şi în restul Ţării Româneşti nu se afla un *vacuum de autoritate* (cu atît mai puţin putea fi vorba aici de un teritoriu mobilat cu dregători regali, sau cu tătari — cum încearcă să prezinte lucrurile unele curente istoriografice) [18], ci un voievod român — un Domn — în stare să reziste acestor planuri de expansiune, iar acesta nu putea fi decît Basarab I. Şi nu era singurul care stătea în calea strategiei angevine.

Căci în Balcani şi la Adriatica se ridicase de mai multă vreme *kralj*-ul Uroş II Milutin, unificatorul ţinuturilor sîrbeşti — cel mai puternic monarh din Peninsulă [19] ; nu întîmplător, regele Carol Robert îl considera pe Milutin, în 1322 : „în acea vreme duşmanul nostru de căpetenie *[eo tempore noster emulus specialis]*" (*supra*, n. 10). Decis să-l înfrunte pe Milutin, regele Ungariei trece fără zăbavă la fapte : îi pune în mişcare pe oamenii săi din Bosnia şi de pe litoralul adriatic, se aliază cu Filip de Taranto (pretendent la tronul Constantinopolului) şi, după cîteva eşecuri răsunătoare, izbuteşte pînă la urmă să ocupe Belgradul şi să reînvie astfel banatul de Maćva (toamna anului 1319 ; pe litoral, Durazzo — cucerit de Milutin în 1315 — a fost reocupat de rege în anul 1321) ,etc. [20].

Tocmai aceste desfăşurări, alături de altele, şi-au aflat ecoul în documentele regale din anii 1322 şi 1329 ; avusese loc cîndva recuperarea Mehadiei, posibil după 1317, cînd cetatea se mai aflase în mîinile răzvrătitului Ioan Voyteh şi înainte de încheierea expediţiei din 1319 împotriva lui Milutin — mai probabil, însă, între 1319 şi 21 octombrie 1321, data morţii craiului sîrb ; se îndeplinise, aşadar, condiţia necesară ca un dregător regal, om de nădejde, să fie instalat de rege la Mehadia şi acesta era Dionisie Széchy. Rezultă limpede, *post factum*, potrivit literii şi spiritului diplomei din 1329, că voievodul Basarab I se afla în fruntea Ţării Româneşti la pragul dintre deceniul al doilea şi al treilea. Este o ipoteză hazardată să

---

compte du règne de Bazarab de Valachie, soumis à la mouvance du roi de Hongrie") ; cf. M. Holban, *Relaţii* (1981), p. 97—98, care pune lucrurile la punct.

[17] „Între 1291 şi 1330, cînd seria banilor ungureşti de Severin constataţi prin documente este întreruptă, Basarabii izbutiră să recucerească Severinul : în 1330 el se găseşte în posesiunea lui «Basarab fiul lui Thocomer», voievodul Transalpin, de la care regele Carol Robert îl lua atunci" — D. Onciul. *Titlul lui Mircea cel Bătrîn şi posesiunile lui* (1901—1903), ed. cit., II, 1968, p. 65. Oricum, savantul medievist vedea stăpînirea Severinului de către domnii români în alt context istoric, potrivit teoriei sale despre preexistenţa unui Banat românesc anterior penetraţiei ungare *(ibid.*, p. 45 şi urm.), aşadar Severinul nu reprezenta o feudă pentru Basarab ; o afirmase anterior : „Regii Ungariei, neputînd să izbutească prin arme a supune pe domnii români, caută a-şi menţine titlul de suzeranitate prin cesiunea de teritorii ardeleneşti ca feuduri ungureşti. Astfel ei salvau măcar aparenţa unei suzeranităţi asupra principatelor române, pe cînd în realitate suzeranitatea nu era decît pentru feudurile ungureşti din Ardeal, date domnilor români" (Almaşul, Făgăraşul, n. ns.) — v. *Originile Principatelor Române* (1899), ed. cit., I, p. 653. În consens cu D. Onciul este şi P. P. Panaitescu, *Introducere* (1969), p. 313—314 (v. şi p. 261—262, 267—268). Pentru detalii, pe baza unei minuţioase analize a izvoarelor — v. M. Holban, *Relaţii* (1981), p. 49—89 („Despre Ţara Severinului şi Banatul de Severin în secolul al XIII-lea") cu concluzia : în 1233 a fost doar o înjghebare a Banatului de Severin (p. 67 : „banatul efemer din 1233") şi tot astfel în 1243 sau 1247 ; abia în împrejurările dramatice din 1260 (agresiunea bulgară a lui Rostislav), odată cu numirea magistrului Laurenţiu (fost voievod al Transilvaniei) ca ban de Severin, se poate vorbi de existenţa reală a acestui Banat (p. 85, 89). „Cînd se va mai pomeni de acest banat, va fi în legătură cu stăpînirea reală a domnului Ţării Româneşti, care într-o anumită etapă va fi socotit şi ban de Severin printr-o ficţiune de cancelarie în urma compromisului cu regele angevin de la Buda, obligat să se mulţumească cu iluzia că Severinul este o feudă a coroanei sale" (p. 89).

[18] *Supra*, n. 16.

[19] L. Mavromatis, *L'Empire Serbe* (1978), p. 16, 52—55, 65—67.

[20] *Ibidem*, p. 67 (n. 197—201) ; cf. B. Hóman, *Gli Angioini* (1938), p. 126—130.

admitem că debutul în domnie al acestuia se va fi situat cu un deceniu înainte, *către c. 1310?* Nicidecum. Ipoteza are toate valenţele unui fapt real, ca reper cronologic şi istoric, ea urmînd desigur să fie verificată ulterior prin publicarea altor izvoare scrise, care îşi aşteaptă, cu siguranţă, rîndul.

Opţiuni politice. Ţara stăpînită de Basarab I nu s-a născut prin cuceriri teritoriale în dauna altor state şi popoare, ci prin *adunarea* teritoriului locuit de români sub o singură cîrmuire („Într-o lume de văi — scria N. Iorga — în care românii trăiseră până acuma răzleţi, cu toate cuprinderile, mai mult teoretice, în «ţeri», valea Argeşului a ajuns a-şi impune voevodul, care e acuma Domn românesc, cu tendinţa de a ocupa tot teritoriul locuit de neam") [21]. Acest dat istoric şi-a pus amprenta pe osatura întregii vieţi politice, interne şi externe, a Ţării Româneşti în veacul XIV şi mai departe, el explică în ultimă privire şi opţiunile politice ale lui Basarab I.

Firește, încă nu sîntem în situaţia de a decela cu exactitate programul intern de guvernare în prima parte a domniei voievodului, avem numai cîteva licăriri documentare în acest sens — de pildă, în legătură cu faptul că în timpul său mai existau forţe centrifugale, stăpînitori de pămînt gata să se desprindă de autoritatea domnului din Argeş (fugari, pînă la urmă, în regatul Ungariei, cum vădeşte o sursă de mai tîrziu); aşa încît, ca să amintim tot o remarcă a lui N. Iorga, autoritatea lui Basarab I a fost indiscutabilă („încunjurată de un mare prestigiu intern", desigur, mai ales după epopeea victorioasă din 1330) [22], dar programul său de guvernare a stîrnit şi împotrivire, nu s-a bucurat deci de linişte absolută în interiorul ţării, ceea ce se potriveşte de altfel cu natura orînduirii feudale, a statului feudal incipient şi în curs de consolidare.

Altminteri, nu încape îndoială că Basarab I a fost preocupat de organizarea ţării — administraţie, fiscalitate, putere armată etc. — şi îndeosebi de asigurarea hotarelor. Două din hotarele Ţării Româneşti erau stabile — Carpaţii şi Dunărea (în pofida unui curent istoriografic, care pune în cauză hotarul dunărean, răstălmăcindu-se unele izvoare) [23], dar ameninţarea plutea asupra hotarului de vest, la Severin, iar cel răsăritean se prezenta oarecum difuz, către Milcov şi Siret, din cauza presiunii tătărăşti din spre ţărmul de nord al Mării Negre şi dinspre Gurile Dunării; oricum, nu întîmplător îl lăuda papa Ioan XXII pe voievodul român, în anul 1327, considerîndu-l pe acesta „cucerinc principe catolic" (sic!), învrednicit cu fapte „de laudă", împotriva „duşmanilor crucii, veniţi din îndepărtatele meleaguri ale Germaniei şi Poloniei şi din ţinuturile înconjurătoare *[et circumpositis regionibus]*" etc. [24], sugerîndu-ne că Basarab I era de pe atunci angajat în lupta împotriva acelor 'hostes crucis' care erau în primul rînd tătarii păgîni [25].

Dar sensul major al opţiunilor politice ale lui Basarab I ni se dezvăluie, în al treilea deceniu, în relaţiile cu regatul Ungariei, care ajung repede pe primul plan. Este semnificativ faptul că în decurs de un an, şi anume după implicarea voievodului român în conflictul dintre bizantini şi bulgari (1323: conflict grefat, trebuie precizat, pe criza dinastică ivită în Bizanţ — în 1320, răscoala lui Andronic III împotriva bunicului său Andronic II) [26], în anul 1324 se profilase deja o punte de înţelegere între regele angevin şi voievodul român. La 26 iulie 1324, un dregător regal — Martin, fiul lui Bugar, comite de Sălaj; bănuit că şi-a adus contribuţia la rezolvarea problemei Mehadiei, în sensul că l-a convins pe Ioan

---

[21] N. Iorga, *Ist. rom.*, III (1937), p. 159.

[22] *Ibidem*, p. 158.

[23] De pildă, Ivan Bojilov, în „Byzantinobulgarica", IV, Sofia, 1973, p. 113—119 (răstălmăcindu-se pasaje din Gregoras, ed. cit., I, p. 390 şi din Geograful Anonim, 1308); ar fi vorba, cel puţin de teritoriul aflat în aval de Orşova — p. 118: „wenigstens von Orşova bis zur Donaumündung". Altminteri, cf. *Istoria României*, II, 1962, p. 163 (Şt. Ştefănescu).

[24] *DRH*, D, I, p. 39—40.

[25] S. Iosipescu, în *CSFR* (1980), p. 72—73 se îndoieşte de „colaborarea militară probabilă a Ţării Româneşti cu forţele Transilvaniei angevine din 1326", împotriva tătarilor, război care „ar fi avut ca rezultat întinderea stăpînirii Ţării Româneşti la Dunărea de Jos pînă la Chilia" (p. 73, cu bibl. indicată în n. 212); într-adevăr, lipseşte fondul documentar în sprijinul ipotezei de mai sus, dar nu încape îndoială că politica externă a lui Basarab I trebuia în chip necesar să fie direcţionată şi împotriva pericolului tătar (cf. opinia lui P. P. Panaitescu despre pămîntul românesc — „pămînt de cruciată", *op. cit.*, p. 248—250); nu întîmplător, mai tîrziu, Basarab I va fi acuzat de regalitatea ungară de „colaborarea" cu păgînii — o răsturnare, de fapt, a realităţilor.

[26] Cantacuzino, ed. Bonn, I (1828), p. 173—175.

Voyteh să predea cetatea prin bună învoială[27] — era răsplătit de regele Carol Robert pentru meritele de care a dat dovadă, inclusiv „în purtarea soliilor noastre, în mai multe rînduri, la Basarab, voievodul nostru al Ţării Româneşti *[in deferendo pluribus vicibus nostra(s) legacionis ad Bazarad, woyuodam nostrum Transalpinum]*, unde şi-a îndeplinit slujba soliei sale în chip credincios şi vrednic de laudă"[28]. Acesta este documentul care, pentru prima dată la scara cronologică, îl aminteşte pe Basarab I ca voievod al Ţării Româneşti. Atunci, însă, în 1324, voievodul era vasal al coroanei angevine — acesta este sensul expresiei 'woyuodam nostrum Transalpinum'. Episodul — lesne de înţeles — a fost larg discutat în istoriografie.

Este de observat, mai întîi, că misiunea comitelui Martin nu a fost prea uşoară, căci acestuia (respectiv regelui) i-au trebuit cîteva demersuri pe lîngă voievodul din Argeş; „în mai multe rînduri" au fost făcute călătoriile-solii ale celui amintit, aşadar cel puţin două sau trei au avut loc înainte de 26 iulie 1324 (şi, evident, după instalarea lui Dionisie Széchy la Mehadia, c. 1320). De reţinut, cu alte cuvinte, iniţiativa regală, durata tratativelor cu voievodul român şi, nu pentru ultima oară, numele castelanului de la Mehadia. Într-adevăr, cum s-a afirmat recent, a existat o legătură între tărăgănarea voievodului şi soarta de moment a lui Dionisie Széchy: Basarab I va fi fost de acord cu acceptarea suzeranităţii angevine, cu condiţia ca acel om intrigant şi belicos de la Mehadia să fie îndepărtat (s-a constatat, de altfel, că Dionisie mai este menţionat în funcţia de castelan de Mehadia la 22 februarie 1324, pentru ca ulterior să fie menţionat doar ca mare stolnic, *magister dapiferorum)*[29], ceea ce s-a şi întîmplat, căci îl vedem pe acelaşi dregător, *cu ambele funcţii*, menţionat iarăşi abia la 27 martie 1329, în diploma de care ne-am ocupat[30].

Dacă aşa au stat lucrurile, înţelegem mai bine de ce au fost necesare mai multe solii ale comitelui Martin: o vreme, cererea voievodului a fost socotită inacceptabilă, căci ştirbea prestigiul regal şi sacrifica unul din principalii pioni ai strategiei angevine faţă de Ţara Românească; au primat însă, pînă la urmă, interesele politice majore de moment şi acestea au condus spre realizarea unui compromis. Ultima misiune a solului regal perfectase probabil detaliile; aşa se explică de ce regele Carol Robert se deplasează în vara anului 1324 în Transilvania (îl întîlnim acolo, la Deva şi pe Tîrnave, semnînd şi diploma pentru comitele Martin, căci la 10 august 1324 se afla deja la Sibiu)[31]. În scurt, rezultatul: Basarab I era recunoscut de rege în fruntea Ţării Româneşti, ca Domn al acesteia, iar voievodul, la rîndu-i, în calitate de stăpînitor al Severinului, ca feudă concedată (fictiv desigur), recunoştea suzeranitatea angevină. Acesta era conţinutul compromisului din 1324, atît de discutat în istoriografie[32]. Va fi prestat Basarab I şi omagiul feudal cuvenit? Pare puţin probabil[33].

Altminteri, fragilitatea acestui compromis a ieşit îndată în evidenţă, iar aceasta datorită politicii diferite a celor două părţi — *strategia ofensivă* a Angevinului, cu nădejdea că planurile ascunse, *de supunere necondiţionată a întregii ţări transalpine*, se vor realiza curînd, în contrast cu *strategia apărării, a neatîrnării politice*, promovată de voievodul român. Puse faţă în faţă, cele două opţiuni nu puteau crea decît o stare conflictuală.

De altfel, în regat existau destule forţe ostile unei înţelegeri cu Basarab I — dregători, din anturajul regelui (în afară de castelanul de Mehadia, un promotor al politicii de forţă mai era şi Toma Szécsenyi, voievodul Transilvaniei) care, cu siguranţă, nu au aprobat cele convenite în anul 1324 şi cu atît mai puţin acceptau unele curente de simpatie faţă de voievodul Ţării Româneşti. Ilustrativ în această ultimă privinţă este un act al capitalului de Tytel

---

[27] M. Holban, *Relaţii* (1981), p. 94—96, 127—130. Evident, în lumina celor de faţă, nu poate fi acceptată afirmaţia (p. 100) că Mehadia încă nu era recuperată de rege în primăvara anului 1322.

[28] *DRH*, D. I, p. 36—37.

[29] *DIR*, C, XIV—II, p. 111; cf. M. Holban, *op. cit.*, p. 100—101, 128—131.

[30] M. Holban, *op. cit.*

[31] *DIR*, C, XIV—II, p. 126 şi urm. Cf. Ilie Minea, în *CI*, V—VII/1929—1931, Iaşi, 1932, p. 328 — în continuare: *Basarab* (1932).

[32] M. Holban, *op. cit.*, p. 101.

[33] „Vom atrage atenţia şi asupra repulsiei pentru omagiu pe care o arată toţi domnii români pe rînd. Pentru refuzul de omagiu şi de tribut se luptă şi cade Litovoi. Pentru acelaşi motiv Basarab provoacă intervenţia militară a regelui Ungariei..." — scria N. Iorga (1915—1916), v. *Studii* (1984), ed. cit., p. 61; v. şi p. 83—84 (dar cu opinia despre Severin: *„Aceasta era singura adevărată feudă ungurească, de la 1234* încă, pînă la această vreme cînd cetatea împlinea un veac de existenţă tulburată şi plină de vicisitudini"). În aceeaşi privinţă, inclusiv asupra noţiunii medievale acoperite de cuvîntul „independenţă" (noţiune care „nu exista atunci") — v. *Istoria Românilor* III, 1937, p. 166—167.

(18 iunie 1325) : un anume Ştefan, fiul comitelui Parabuh, fusese pur şi simplu denunţat că îl lăudase *(conlaudasset)* pe „Basarab transalpinul, necredincios al sfintei coroane", afirmînd că „puterea domnului nostru regele nu poate întru nimic să stea împotrivă şi să se compare cu puterea lui Basarab *[potentie ipsius Bazarab non in aliquo posset contraire et equari]*" — curată ponegrire *(delaudatio)*[34]. Chiar dacă actul respectiv nu provine din cancelaria regală, el vădeşte totuşi existenţa acelui grup ostil lui Basarab I la curtea regală şi, desigur, în afara acesteia. Ceea ce înseamnă că îndată după 1324, voievodul găsise deja un prilej, sau mai multe, de a-şi afirma opţiunea politică de căpetenie precizată mai sus şi a devenit astfel, potrivit normelor vieţii feudale, un „necredincios" *(infidelis)* — culpa cea mai gravă.

Se explică, aşadar, de ce abia la 27 martie 1329 a găsit de cuviinţă regele Carol Robert să dezvăluie sensul ascuns al unei măsuri administrative luate cu un deceniu mai devreme : după 1324, se acumulaseră destule fapte care, în ochii regelui, cîntăreau în aşa măsură încît punerea în practică a planurilor ofensive împotriva Ţării Româneşti şi a lui Basarab I să nu mai întîrzie. Restaurarea situaţiei la Mehadia, prin reaşezarea acolo a lui Dionisie Széchy, arăta limpede că în 1329 lucrurile se prezentau la fel ca în anii 1320—1322 : aceleaşi erau ţelurile strategice ale Ungariei angevine, aceiaşi erau duşmanii potenţiali ai regatlui (cu deosebirea că în 1329 era vorba într-adevăr de Uroş III Dečanski), inclusiv Basarab I.

Am atrage deci şi noi atenţia asupra unei trăsături caracteristice a politicii angevine, relevată ca atare de către Maria Holban : ori de cîte ori, faţă de Ţara Românească, se urzesc planuri de cucerire — acestea coincid totdeauna cu momentele în care voievozii Ţării Româneşti îşi manifestă pe diverse căi şi cu diferite mijloace (politice, economice, militare etc. — ceea ce s-a întîmplat deseori pe parcursul veacului XIV) voinţa de a exista şi cîrmui de sine-stătători —, astfel de planuri reprezintă contramăsuri, represalii, inclusiv *manu militari* ; iar preliminariile se circumscriu în Banat sau în Transilvania (unde se deplasează de regulă şi regalitatea din Vişegrad sau Buda), debutînd cu instalarea (reinstalarea) unor dregători belicoşi — cazul lui Dionisie Széchy, la Mehadia (ulterior, rolul acesteia va fi luat de Orşova, iar ca persoane, sub Ludovic I, de către fraţii Himfy). În 1329, într-adevăr, sîntem în preajma unui conflict armat, în ajunul invaziei împotriva Ţării Româneşti.

2. Războiul de apărare din 1330

În bună parte, evenimentele din anul 1330 s-au desfăşurat sub semnul alianţelor, cu excepţia celor petrecute pe teritoriul Ţării Româneşti şi legate de invazia angevină, ceea ce este cazul să precizăm de pe acum. Tocmai datorită acestui joc al alianţelor, îl vedem pe Basarab I angajat în conflictul ce izbucnise în Balcani, de data aceasta între sîrbi şi bulgari, sfîrşit cu bătălia de la Velbujd (28 iulie 1330).

Înrudit cu casa dinastică bulgară, voievodul sărise şi atunci în ajutor, pe cînd sîrbii erau sprijiniţi de raguzani[35]. În această privinţă, prezintă un interes deosebit acea pagină din scrierea raguzanului Luccari care, deşi apărută la peste un sfert de mileniu mai tîrziu, aruncă semnificative lumini asupra momentului 1330, căci în ea ni se vorbeşte chiar de acest conflict din Balcani, cum a remarcat încă D. Onciul[36]. Desigur, sursele folosite de autorul tîrziu nu i-au îngăduit acestuia să afle numele voievodului român din 1330 — el procedînd prin digresiune, introducînd în naraţia sa un mic pasaj despre 'Negro Voevoda', despre construcţiile sale etc., ba chiar şi despre 'fiul' său ('Vulaico') —, voievod despre care Luccari credea că *nu a participat* la luptele din Balcani. Contextul scrierii raguzanului ni-l arată pe acest voievod — Basarab I, firește — ca pe un suveran de care se ţinea seama în politica generală din sud-estul Europei. Căci nu avem nici un motiv să ne îndoim că un *ambasciadore* fusese trimis în Ţara Românească (la Argeş, fără doar şi poate) de către *Dussan*, cum preciza Luccari (este vorba de viitorul Ştefan IV Duşan, asociat de timpuriu la domnia tatălui său Uroş III Dečanski)[37] — şi acest sol nu era nimeni altul decît un strămoş al autorului :

---

[34] DRH, D-I, p. 37—38 ; comentarii la M. Holban, *Relaţii* (1981), p. 101—103 (ne raliem totuşi lui Györffy Gy, *Adatok*-II, p. 549—550 : aprecierea că Basarab era „necredincios" în 1325 nu aparţine denunţătorului, Pavel fiul lui Iwanka de Ugal, ci chiar emitentului, magistrul Ladislau, prepozitul capitalului de Tytel).

[35] Gregoras, ed. cit., p. 391, 394 ; cf. L. Mavromatis, *L'Empire Serbe* (1978), p. 80 ; S. Iosipescu, în *CSFR* (1980), p. 74—75 (cu data luptei : 18 iulie).

[36] *Originile* (1899), ed. cit., p. 636—637 (n. 83).

Niccolò Luccari[38]. Misiunea acestuia — una dintre cele mai timpurii înregistrabile documentar cu privire la raporturile noastre cu sîrbii şi cu cetatea de la Adriatica — avea menirea să-l convingă pe 'Vulaico' să stea alături de sîrbi, sau măcar să rămînă neangajat în conflict *(star neutrale in quella guerra)*; cu atît mai mult, cu cît însuşi Niccolò Luccari putuse constata *la faţa locului* că şi bulgarii acţionau în aceeaşi direcţie *(gli Ambasciadori Bulgari lo sollecitavano a fare lega con esso loro)*; grea dilemă pentru voievodul român, arată Luccari, acesta afirmînd că voievodul ar fi promis neutralitatea[39].

Cert lucru, în pofida confuziilor în jurul numelui, amintita pagină istoriografică trebuie reţinută căci ea redă ecoul tîrziu al unor fapte şi desfăşurări petrecute aievea, în preziua invaziei angevine din 1330. Ea vădeşte, dacă mai e nevoie să o subliniem, ascensiunea lui Basarab I, ponderea sa în contextul politic al sud-estului european — implicit deci creşterea în importanţă a Ţării Româneşti. Cît de ferm a fost atunci terenul pe care a crescut şi s-a dezvoltat acest stat feudal, se va vedea din cele următoare.

Izvoare privitoare la invazia angevină din 1330. Pe fundaul evenimentelor din Balcani, regele Carol Robert pregătea minuţios atacul împotriva Ţării Româneşti, scopul fiind să-l alunge din scaunul domnesc pe Basarab *(expelleret,* potrivit Cronicii Pictate), de fapt să supună întreaga ţară — ţelul strategiei politice angevine. În afară de izvorul citat — care nu este strict contemporan cu evenimentele —, dispunem de alte surse documentare, unele de valoare inegalabilă pentru istoria noastră, iar ele ne vin din trei direcţii: 1) acte emise de însăşi cancelaria regală ungară, începînd cu anul 1331, conţinînd referiri directe sau aluzii la expediţia angevină; în fapt, avem de-a face cu *versiuni* asupra acestei expediţii şi ele, ca atare, pot fi lesne recunoscute ulterior, întrucît au fost preluate (mai exact: prelucrate) de Cronica Pictată, iar prin intermediul acesteia de către alte compilaţii, inclusiv *cronici germane;* 2) acte de adeverire, emanînd din cancelariile unor capitluri (de ex., cel din Alba Iulia, 1331) sau ale unor mănăstiri (de ex., cel din Szekszard, 1331); 3) continuatorul operei din 1326 a lui Petru de Dusburg (foarte probabil, chiar cronicarul însuşi), respectiv adaosurile contemporane, din 1330, la *Cronica terre Prussie.* Altfel spus, izvoarele provin mai ales din mediul ungar dar nu exclusiv din acesta, dovadă fiind şi documentele papale (chiar dacă ele respiră poziţia ideologică a regalităţii angevine).

Oricum, să reţinem *versiunile* cancelariei regale — definite şi ordonate ca atare de către Maria Holban. Într-adevăr, după eşecul suferit în Ţara Românească, regele Carol Robert şi anturajul său au fost siliţi să evoce faptele petrecute, să explice scopurile şi să justifice rezultatele dezastruoase ale expediţiei din 1330. Lesne de înţeles, asemenea versiuni — trei la număr — se bat cap în cap, dar explicaţia rezidă în faptul că destinaţia lor era diferită, chiar dacă ele s-au conturat aproape simultan şi sînt înregistrabile documentar la cîteva luni — un an de la dezastru. Astfel, *prima versiune,* de uz extern, se referă la o expediţie împotriva tătarilor (!), ar fi fost — evident — victorioasă, dar că o „cursă mişelească *[proditoriis... in regressu insidiis]*" îi fusese pregătită regelui la întoarcere, cum aflăm din scrisoarea de răspuns a papei Ioann XXII (5 august 1331)[40]. Celelalte versiuni sînt de uz intern: *a doua,* în ordinea substanţei plăsmuite, prezenta expediţia regală ca o simplă „plimbare paşnică" prin Ţara Românească, regele fiind însoţit doar de o mică escortă — „cursa" fiind doar sugerată; versiunea este întîlnită frecvent *în formulele de repecetluire* a unor acte regale anterioare, respectiv *cu al treilea sigiliu regal* (căci al doilea sigiliu fusese pierdut chiar cu prilejul expediţiei)[41]. În sfîrşit, *a treia versiune* prezintă şi cel mai înalt interes, pentru simplul

---

[37] L. Mavromatis, *op. cit.,* p. 72.

[38] Pe acest *patrizio raguseo* îl aflăm, de altfel, în calitate de sol la curtea sîrbească din Skopje în 1323 — v. *Cronica Ragusino Iunii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451),* ed. Sp. Nodilo, în „Monumenta spectantia historiam Slavonum meridionalium", XXV, Zagreb, 1893, p. 112, 118.

[39] Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Rausa, libri quatro,* Veneţia, 1605, p. 49—50. Despre participarea lui Basarab I la lupta de la Velbuyd, v. Radojčić, *Zakonik cara Dušana 1349 i 1354,* Belgrad, 1960, p. 142 (ap. Anca Iancu, în *Studii istorice sud-est europene,* I, Bucureşti, 1974, p. 15); v. şi L. Mavromatis, *op. cit.,* p. 80—82. Deznodămîntul luptei, se ştie, a fost fatal ţarului bulgar Mihail Şişman — v. şi *Cronica Ragusino Iunii Restii,* ed. cit., p. 120 (exaltă contribuţia raguzanilor la victoria sîrbilor: „per opera particolare dei soldati italiani...").

[40] *DRH,* D, I, p. 44—45.

[41] *Ibidem,* p. 47 (doc. din 2 noiembrie 1332, o confirmare a altuia din 6 nov. 1325; în actul renovat se menţionează numele celui ce purtase cu el al doilea sigiliu regal: Andrei, vicecancelar şi prepozit de Alba, omorît în războiul din 1330).

motiv că, de această dată, regele Carol Robert nu a mai putut ocoli adevărul: existau prea mulţi martori ai dezastrului suferit, ei ştiau prea bine care au fost scopurile expediţiei, cunoşteau dimensiunea oastei regale etc. — aşadar nu puteau fi înşelaţi; de aceea, versiunea se întîlneşte în diplomele regale care răsplăteau pe participanţii la invazie, *deci pe veteranii scăpaţi cu viaţa* (sau *mai ales* pe aceştia, căci există şi documente cu versiunea a doua referitoare la veterani) [42].

De ce am insistat în această privinţă? Mai întîi, pentru că, procedural (metodologic) izvoarele şi îndeosebi cele ungare comportă o triere a lor, ele nu pot fi privite global, nediferenţiat — ci în funcţie de cele ce afirmă prin substratul lor, aşadar prin schema celor trei versiuni stabilite de Maria Holban (v. n. 42). În al doilea rînd, pentru că în circuitul emisiunilor de acte referitoare la invazia angevină din 1330 s-au ivit şi situaţii neaşteptate, cazuri particulare — şi unul dintre acestea ne interesează îndeaproape.

De pildă, comitele Pavel de Nagymárton, judele curţii regale şi fratele său Laurenţiu, castelan de Pîncota şi comite de Zarand — ambii participînd la expediţia din Ţara Românească —, au adresat regelui rugămintea ca un număr de cinci scrisori patente *(littere patentes)*, privitoare la stăpînirea şi bunurile unei moşii din Austria, să fie reunite în una singură, privilegială *(littere privilegiales)*, confirmată de rege; ceea ce se şi întîmplă, căci patentele celor doi (din iunie-august 1332) sînt reproduse întocmai în diploma din *26 noiembrie 1332*, act întărit, desigur, cu al treilea sigiliu regal. Întîmplare fericită şi pentru istoria noastră, ştiut fiind că drumul de la patentă la privilegiu era atunci, în mod obişnuit, mai lung decît apare în cazul de faţă, el măsurîndu-se adesea în ani de zile [43]. Fără îndoială, regele a făcut atunci o excepţie, abătîndu-se de la procedura de rutină, luînd în considerare faptele de arme ale celor doi şi, mai probabil, statutul dregătorului său (Pavel era în funcţie cel puţin din 1328 — o va deţine dealtfel pînă prin 1348; ambii fraţi sînt menţionaţi în documente încă din 1319). Or, doar în ultima parte a diplomei privilegiale din 26 noiembrie 1332, către final, găsim formula incriminatorie la adresa voievodului Ţării Româneşti: „am ajuns în nişte ţinuturi de margine ale regatului nostru, ce erau ţinute pe nedrept de către Basarab, schismaticul, fiul lui Tihomir *[per Bazarab, filium Thocomerii, scismaticum]*, spre marea noastră nesocotire şi a sfintei coroane, acest Basarab, necredinciosul nostru român, etc." [44]. Dacă beneficiarii diplomei nu s-ar fi grăbit cu reunirea patentelor şi nu ar fi găsit înţelegerea suveranului angevin, cine ştie dacă azi am cunoaşte numele tatălui lui Basarab I, căci mai tîrziu multe amănunte legate de invazie s-au stins din memorie, reclamînd mărturii pentru reconstituirea faptelor [45]. Atunci, însă, în 1332, anul „neuitatei înfrîngeri" (N. Iorga) era prea apropiat, aşa încît şi preţiosul amănunt istoric se află la locul său.

Traseul şi etapele invaziei angevine. Scenariile propuse în această privinţă sînt numeroase, dealtfel în acest sector de analiză şi interpretare situîndu-se şi principalele controverse în legătură cu desfăşurarea şi deznodămîntul invaziei angevine din 1330. Recenta încercare de a pune lucrurile la punct, a lui C. Rezachevici [46], temerară prin chiar titlul ei, va stîrni,

---

[42] *Ibidem*, p. 52—54 (2 ianuarie 1333), 57—58 (19 mai 1335) ş.a. Despre versiunile cancelariei ungare — v. M. Holban, *Relaţii* (1981), p. 107—113, 131—136.

[43] Cf. Francisc Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI—XIV)*, în *DIR, Introducere*, II (1956), p. 228, 231—235 şi îndeosebi p. 254—259 (cu precizarea: fiind acte cu dispoziţii juridice de caracter provizoriu, *littere patentes* sau *l. aperte* erau ulterior transcrise în *l. privilegiales, privilegia* — dar transcrierea „se face după un interval de timp, uneori de cîţiva ani sau chiar zeci de ani" şi numai în cazul cînd nu se iveau contestaţii în legătură cu acţiunea juridică, de ex., danie, împărţire de moşii etc.; procedură diplomatică valabilă, evident, pentru întregul regat).

[44] *DRH*, D, I, p. 50—51. Posedăm o fotocopie după originalul actului (aflat la Arhiva Naţională Ungară /MOL 2733/), ca şi alte fotocopii, datorită bunăvoinţei prof. Györffy György din Budapesta, căruia îi adresăm mulţumiri şi pe această cale.

[45] Vezi actul datat 18 ianuarie 1357: în motivare se arată că tatăl beneficiarilor (magistrul Laurenţiu, fiul lui Emeric, din neamul Ossul) luptase în 1330 împotriva lui Basarab şi „a fost ucis prin vărsarea sîngelui său, *precum ştim din arătările şi spusele neîndoielnice* împărtăşite nouă de credincioşii noştri baroni" (subl. ns.) — *DRH*, C—XI, p. 79, transumpt în actul lui Ludovic I din 4 februarie 1364.

[46] Cf. AIIAI, XXI (1984), p. 73—87 (I), bogat în indicaţii bibliografice (deşi incomplet în această privinţă); la data predării articolului de faţă (25 iulie 1985), nu cunoşteam conţinutul părţii a II-a a contribuţiei autorului. În orice caz, sîntem în dezacord cu d-sa în ce priveşte localizarea bătăliei din 9—12 noiembrie 1330 în partea apuseană a Ţării Româ-

desigur, noi controverse. În ceea ce ne privește, nu oferim aici o reconstituire a scenariului real, de odinioară — stadiul actual de cunoștințe nu îngăduie decît aproximații —, ci o schiță de tablou susceptibilă de a căpăta contururi mai limpezi în viitor. Vom apela, desigur, la izvoarele scrise și, repetăm, la datele investigației arheologice de la Curtea de Argeș.

1) Conform practicii vremii, mobilizarea oastei ungare de invazie s-a făcut din ordinul regelui *(regio edictu*, cf. diploma din 1332, n. 44), trupele urmînd să-i stea la dispoziție pe o durată determinată, fiind lăsate apoi la vatră *(residencia exercitus)*. Deși se cunoaște că în anul 1330 regele angevin era angajat și pe alte fronturi de luptă *(infra*, Petru de Dusburg; v. și Cronica Pictată), actul la care ne referim îndată a avut, socotim, o strînsă legătură cu debutul expediției lui Carol Robert împotriva Țării Românești. Este vorba de un act de adeverire al capitlului de Cenad (1 august 1330): gîlceava pentru stăpînirea unei moșii de pe Mureș, în comitatul Cenad, lua sfîrșit prin buna înțelegere dintre părți *(în grabă*, putem adăuga), cu toate că „a fost amînată pentru a cincisprezecea zi după lăsarea la vatră a oastei domnului nostru regele" [47]. Rezultă, așadar, că un ordin de mobilizare fusese dat din vreme (oricum, cu cel puțin o lună-două înainte de 1 august 1330, deci cam pe timpul preliminariilor luptei de la Velbujd), iar faptul că pricina amintită se referă la Banatul actual și că ea a fost stinsă repede, fără complicarea celor în litigiu, ne convinge că oastea mobilizată de rege trebuia să se adune în acest ținut și că de aici urma să pornească mai departe, împotriva Țării Românești. Presupunem, în consecință, că regele și-a convocat oastea la Timișoara (ca mai tîrziu, sub Ludovic I, împotriva lui Vlaicu Vodă, 1365), sau poate la Mehadia, mai aproape de ținta imediată a invaziei — Severinul.

2) Într-adevăr, potrivit Cronicii Pictate aceasta debutează cu ocuparea Severinului, *în septembrie* — încearcă să precizeze compilatorul tîrziu al narației, care mai adaugă: „regele a cuprins Severinul și fortăreața lui *[Zeurim et castrum ipsius]*", fiind instalat acolo, ca ban, Dionisie Széchy. Întrucît este singurul izvor care aduce astfel de precizări (inclusiv afirmația despre plata regulată a tributului vasalic din partea lui Basarab, ca și despre binecunoscuta ofertă de pace a acestuia, respinsă cu trufie de către rege), inexistente ca atare în actele de cancelarie, au fost decelate în toate acestea unele elemente provenite din *tradiția orală anonimă* și ajunse la cunoștința compilatorului din vremea lui Ludovic I, cu fireasca lor încărcătură de dojană la adresa regelui Carol Robert; alături de această tradiție, a existat probabil și o sursă paralelă de informație, datorată chiar celui menționat în Cronica Pictată, comitelui Donch de Zvolen [48]. De asemenea, o sursă putea fi și Pavel de Nagymárton, judele curții regale (pînă în 1348, iar apoi prin arhiva moștenită de la el).

Pe deasupra umbrelor de îndoială care planează asupra acestei *etape severinene* a invaziei [49] — ea a existat oricum, itinerarul dinspre vest al regelui Carol Robert fiind indiscutabil —, rămîne stabilit un fapt: ocuparea părții răsăritene a Banatului de Severin a avut loc fără lupte, altminteri actele oficiale ar fi abundat în informații, amplificînd victoria ca o contrapondere a dezastrului final. Se explică, așadar, tăcerea documentelor în legătură cu începutul invaziei și, desigur, 'umplutura' din contextul amintit al Cronicii Pictate.

3) Oastea regală pătrunde în adîncul Țării Românești, ținta fiind de această dată chiar capitala — Argeșul. Această etapă a invaziei este prezentată lapidar în Cronica Pictată (Argeșul nu este în nici un fel menționat), iar actele de cancelarie o evocă la fel de fugitiv *(accessissemus, perambulassemus*, etc.) [50]. Referința Cronicii Pictate — oastea întreagă, oa-

---

nești (tot astfel cum nu se justifică nici idiosincrazia față de *logica* unor desfășurări legate de invazia angevină din 1330).

[47] *DIR*, C, XIV—II, p. 333.

[48] Ed. cit., p. 108—109, 233—234 (și ed. *SRH*, I, p. 496—498). Comentarii la M. Holban, *Relații* (1981), p. 116 și urm., 131 și urm.

[49] Datorită necunoașterii întinderii exacte a Banatului de Severin *(supra*, n. 17). Ar fi destule motive să presupunem că regele a stat mai multă vreme la Severin, pentru a explica durata ulterioară a expediției, pe care am vedea-o mai scurtă. Cît privește solia de pace din partea lui Basarab I, aceasta probabil că nu a existat ca atare. Să fie vorba cumva de o scrisoare adresată regelui — prevenitoare dar decisă — înainte de invazie (voievodul fiind la curent cu pregătirile acesteia), episod plasat însă de compilatorul Cronicii Pictate în contextul amintit? „Răspundeți-i în scrisoarea voastră / *per vestras litteras* / cu favoarea bunătății regale", ar fi rostit între altele nobilul din suită — împrejurare ce se putea ivi, de bună seamă, și anterior, la Visegrad sau Buda, la Timișoara sau Mehadia. Îndoiala persistă, în sfîrșit, cu privire la angajamentele (oricum exagerate) pe care și le-ar fi asumat voievodul român; *acestea nu-și mai aveau rostul după începerea invaziei!*

[50] *DRH*, D, I, passim (cf. p. 53: *fuissemus*, 1333; 58: *visitassemus*, 1336).

meni şi cai, cuprinşi de foamete „în ţară necunoscută, între munţi şi dealuri cu păduri" — nu este-chiar întîmplătoare : deşi era vreme de toamnă, cu recolta în bună parte strînsă, nu este exclus ca totul să fi fost ascuns sau pîrjolit în calea invadatorilor (o tactică de tradiţie la români) ; de asemenea, s-ar putea ca anul 1330 să fi fost marcat de o recoltă mai slabă, datorită calamităţilor naturale din anii anteriori [51]. Altminteri, pasajul citat ne poate sugera şi traseul străbătut de regele Carol Robert după etapa Severinului : *ţinutul subcarpatic,* adică drumul prin culuarul depresionar Tismana—Tîrgu Jiu—Horezu, apoi Rîmnicul Vîlcea şi de aici, peste Olt şi dealuri, direct la Argeş ; simplă supoziţie, pe considerentul că oastea de invazie trebuia să se grăbească către Argeş pe un drum mai scurt — şi nu de ocol, admiţînd traseul pe marginea Podişului Getic, prin Craiova—Slatina, iar de aici prin Piteşti către Argeş.

4) În orice caz, *etapa argeşeană* a invaziei este relativ limpede documentată şi vom stărui asupra ei întrucît firele dezastrului final al aventurii angevine *de aici* au pornit. Un episod — insolit şi misterios întrucîtva — a fost considerat de istoriografie că se înscrie în etapa precedentă, a străbaterii ţării, dar episodul *Bakó,* la care *ne oprim,* se poate mai organic lega de evenimentele petrecute la Argeş [52].

Astfel, cum ne înfăţişează diploma pentru vicecancelarul Thatamer şi fratele său Bakó *(16 noiembrie 1336* — v. n. urm.), un tandem comparabil cu acela al fraţilor Pavel şi Laurenţiu din 1332, regele îi răsplătea pe cei doi şi îndeosebi pe Bakó — care copilărise la curtea regală, iar în campania din 1330 se aflase în slujba voievodului Toma al Transilvaniei ; el îşi primejduise de multe ori viaţa, „mai ales atunci cînd am cercetat cu toată puterea oastei noastre Ţara Românească, şi ⟨cînd⟩ el, din porunca măritului bărbat Toma, voievodul Transilvaniei, stăpînul său, s-a grăbit după noi şi după stăpînul său, cu puţini oameni, în nişte solii şi treburi tainice *[post nos et ipsum dominum suum, in occultis legationibus et factis cum paucis personis hominum... properavit],* apărîndu-se de duşmani şi de primejdia morţii prin iscusinţa sa isteaţă şi mîntuindu-se printr-un noroc şi o întîmplare vrednică de mirare, şi ne-a ajuns tocmai sub cetatea Argeş *[et recte sub castro Argyas nos adiunxit],* unde noi şi întreaga noastră oaste am rămas uimiţi de sosirea lui neaşteptată şi unde şi-a îndeplinit în chip vrednic de laudă însărcinările ce i-au fost date şi pe care el şi le-a luat asupra sa. Totuşi, după acestea, la întoarcerea sa de acolo, nu a scăpat fără a se alege cu o rană grea, iar de pe urma marii pierderi de sînge şi a crîncenei lupte, el a pierdut cu timpul lumina ochiului drept" [53].

Ciudată şi interesantă postură a acestui Bakó, pe care trebuie să-l vedem, potrivit pasajului de mai sus, mai degrabă ca pe un căpitan de *comando* (ierte-ni-se anacronismul) decît ca pe un 'sol' înzestrat cu rafinament diplomatic, să zicem de talia comitelui Martin din 1324. Bakó a fost un luptător, înainte de toate, a dat şi a primit lovituri, iar misiunea sa nu a putut fi decît militară, destructivă. Problema este *cînd* şi *unde* şi-a îndeplinit el rolul încredinţat în fruntea cetei sale. S-au făcut felurite presupuneri în această privinţă, opiniile fiind convergente îndeosebi asupra următorului fapt : Bakó rămăsese în urma oastei regale, şi-a îndeplinit misiunea şi i-a ajuns pe rege şi voievodul Toma într-un moment cînd întreaga oaste se afla deja tăbărîtă în faţa Argeşului [54]. Dar pasajul de care ne ocupăm — întregul episod-Bakó — comportă şi o altă interpretare, un scenariu diferit (ca să revenim la cele spuse în paginile precedente), care încearcă să reconstituie cele petrecute realmente *la Argeş.* Căci acolo, de prisos să demonstrăm, se afla Basarab I.

(a) Oastea de invazie ajunge într-adevăr la Argeş, îşi organizează tabăra, foarte probabil pregătindu-se de asediul acelui 'castrum', care nu putea fi decît oraşul-capitală, mai exact *Curtea Veche* de acolo, reşedinţa voievodului Basarab [55]. Cine cunoaşte topografia aşezării,

---

[51] Indicaţii imprecise (şi mai ales pentru *Europa,* în anii 1328, 1331/32) la Dr. Réthly Antal, *Időjarasi események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig* (Fenomene climatice şi calamităţi naturale înregistrate în Ungaria pînă la 1700), Budapesta, 1962, p. 41—42.

[52] I. Minea, *Basarab* (1932), p. 333 (Bakó ar fi fost trimis să ia legătura cu adversari ai voievodului) ; cf. M. Holban, *Relaţii* (1981), p. 134—135 şi S. Iosipescu, în CSFR (1980), p. 82—84.

[53] *DRH,* D, I, p. 58. Datarea documentului este controversată : 17 oct. 1336 (Györffy Gy., *Adatok*—II, p. 560—561) ; 1336 ⟨după 11 noiembrie⟩ (ed. cit.), întrucît conţine în transumpt şi judecata din această zi a judelui Pavel de Nagymárton ; adoptăm aici datarea — 16 nov. 1336 — după Fr. Pall, în *DIR, Introducere,* I (1956), p. 461 (n. 5).

[54] *Supra,* n. 52.

[55] Pentru interpretarea termenului 'castrum' trebuie să luăm în considerare spiritul vremii — v. Gy. Györffy, *Civitas, castrum, castellum,* în „Acta Antiqua Academiae Scientia-

își poate imagina chiar ambianța taberii regale, identificînd locul acesteia : nu în jurul reședinței domnești de pe terasa înaltă din stînga rîului Argeș, ci în fața acesteia, pe malul drept ('Peste Rîu', cum zic localnicii), unde — coincidență întîmplătoare ? — debușează tocmai drumul dinspre Vîlcea, prin Tigvenii de pe Topolog. Acelui loc se potrivește expresia din documentul-1336 : „sub castro Argyas" și mai ales formularea dintr-un document de mai tîrziu — „ante castrum Argyas" *(în față* implicînd și o barieră naturală, care nu era alta decît rîul Argeș).

(b) Extenuată și înfometată, pînditā și poate chiar împresurată de oștenii lui Basarab I — oricum *hărțuită*, cum indică diploma din 30 iunie 1347 pentru Ștefan Lackfi : „pe cînd pomenitul tatăl al nostru [...] și-a așezat tabăra în fața cetății Argeș *[ante castrum Argyas castra metatus fuisset]*, același Ștefan, acum voievod (al Transilvaniei), atunci fiind mare comis și comandant al oștirii tatălui nostru [...], prinzînd șase dintre necredincioșii schismatici, care i-au atacat pe oamenii cre dincioși tatălui nostru, i-a adus tatălui nostru, iar pe cei mai mulți dintre aceștia i-a ucis, etc." [56] —, *soluția unei păci cu Basarab I* era singura alternativă din partea regelui angevin.

(c) Este *pacea* convenită, la Argeș desigur (deși nici un izvor nu precizează acest lucru) — *o pace fățarnică*, va proclama îndată regele, după dezastru *(sub ficte pacis astucia*, 1332), învinuindu-l pe Basarab I ; *un armistițiu*, cum scria mai tîrziu compilatorul Cronicii Pictate, care brodează pe marginea realității : „De aceea, s-a ordonat o împăcare cu Basarab *[Quo facto treuga ordinata cum Bazarad]*, dîndu-și acesta cuvîntul că va asculta de rege și că va da regelui și tuturor oamenilor săi siguranța de a se întoarce acasă și că-i va arăta un drum drept ; și astfel regele se întorcea în siguranță punînd temei pe credința perfidă a schismaticului" [57]. Așadar, au avut loc tratative între rege și voievodul român (cu siguranță, ei nu s-au văzut *atunci* față în față ; tratativele s-au făcut prin delegați) ; nici vorbă nu putea fi de supunerea lui Basarab I — ci numai de ceea ce, în formularea menționată și cu vădit scop de a apăra prestigiul regal, înfățișează Cronica Pictată : spargerea taberii regale și întoarcerea oastei invadatoare pe un drum indicat de voievodul român, ceea ce regele angevin a fost silit să accepte.

(d) A început retragerea oastei regale — dar în prealabil se va fi petrecut tocmai episodul legat de numele lui Bakó : însărcinat din vreme de voievodul Toma (firește, cu aprobarea regelui), poate chiar în cursul tratativelor și ținîndu-se seama de dîrzenia lui Basarab I — misiunea lui Bakó era într-un fel de sacrificiu, căci viza atacarea reședinței dom-

---

rum Hungaricae", XXIII, 3—4 (1975), p. 332 : „Um die Mitte des XII. Jh. wurde *civitas* (und manchmal *urbs)* in dem Sprachgebrauch durch *castrum* ersetzt ; von dieser Zeit an wird *Ujvár* mit *Novum Castrum* übersetzt, und die Hauptstädte der Komitate bzw. die Residenzstädte der Gespane, die bis dahin *civitates* genannt wurden, werden bis zur Auflösung der Burgorganisation im XIII. Jh. *castra* genannt" ; iar mai departe : „In den ungarländischen lateinischen Urkunden des XIII—XIV Jh. verbreitete sich der Gebrauch von *castellum* in der Bedeutung 'kleinere Burg oder Festung'".

[56] *DRH*, D, I, p. 65—66.

[57] Cronica pictată, ed. cit., p. 110, 234 (ed. *SRH*, I, p. 498). Interpretarea lui Györffy Gy., *Adatok*—II, p. 568 („le voïvode Bazarab capitula auprès du château-fort d'Argeș") a fost respinsă, pe bună dreptate, de M. Holban, dar d-sa a trecut în extrema cealaltă — respingînd *de plano* vreo înțelegere oarecare intervenită între rege și voievodul român la Argeș : „Intervenția recentă a capitulării de la Argeș — scrie distinsa autoare — e o încercare de a întregi și confirma *invenția mai veche* (subl. ns.) a păcii fățarnice a lui Basarab, pusă în circulație de *Chronicon pictum* pe la sfîrșitul deceniului al 6-lea al secolului al XIV-lea, adică aproximativ patruzeci de ani după eveniment" — *Relații* (1981), p. 115. Desigur, M. Holban identifică și analizează mobilurile care l-au îndemnat pe rege să ticluiască propria-i versiune despre „pacea fățarnică", „premeditată", „viclenia" etc. din partea lui Basarab, învinuiri ce cresc progresiv, inclusiv sub Ludovic I *(ibid.*, p. 111 și urm.) ; or, tocmai proaspetele evenimente consumate în 1368 (comparabile într-un fel cu cele din 1330) l-au putut contamina pe compilatorul Cronicii Pictate, care elabora chiar atunci descrierea campaniei din 1330 *(ibid.*, p. 117 și urm.) — *cu destule inconsecvențe*, constată M. Holban, pentru ca episodul „suspensiunii de arme" să apară nefiresc, inventat *(ibid.*, p. 119—120). Nu este cazul să stăruim ; Cronica Pictată descrie fapte reale, alături de altele închipuite și nu este singurul izvor medieval fără cusururi. Problema nu este alta decît a explica : *de ce, în final, s-a ajuns la teribila încleștare din 9—12 noiembrie 1330 ?*

neşti. El şi cu oamenii săi au putut rămîne, ascunşi, după ridicarea taberei regale, s-au putut strecura pînă la reşedinţa de sus şi să pună focul acolo, nescăpînd totuşi de încăierarea cu străjile domneşti — reuşind, deşi rănit, să se descurce şi *să-i ajungă din urmă* pe rege şi pe Toma voievodul; în chip miraculos, mai repede decît se aşteptau cei din oastea regală, care încă se afla *în preajma Argeşului*, sensul derivat al expresiei din documentul-1336 *(sub castro Argyas)*.. Misiune specială, fără îndoială, căci a şi fost considerată „tainică", ştiută de puţini oameni, iar mai tîrziu, după dezastru, nu a fost explicitată de cancelaria regală pentru simplul motiv că venea în contradicţie cu afirmaţia despre „perfidia", „făţărnicia" lui Basarab I! Cu alte cuvinte, misiunea lui Bakó va fi avut caracterul unui *raid de pedepsire* — de pe urma căruia au căzut pradă focului anexe ale Curţii Vechi, cum demonstrează cercetarea arheologică recentă[58], inclusiv din microzona de vest, dinspre riul Argeş, unde se documentează un orizont de locuire distrus prin incendiu, aparţinînd tîrgului existent în 1330 (cercetări inedite). Acest raid, în sfîrşit, a putut grăbi declanşarea ripostei zdrobitoare din partea lui Basarab I.

5) Căci legile războiului de cotropire se întorc întodeauna împotriva celor ce îl provoacă — aşa s-a întîmplat şi în 1330. Nu ni-l închipuim pe Basarab I şi ai săi stînd cu braţele încrucişate, privind la oastea invadatoare care se retrăgea pe drumul indicat (admitem traseul prin Lovişte, aşadar: Argeş—Tigveni—Sălătruc etc., cf. *infra*), ci dimpotrivă decis să-i dea o lecţie usturătoare fostului său suzeran. Este tocmai epopeea crîncenă dar victorioasă pentru voievodul român, finalizată prin celebrele lupte care au avut loc pe drumul de întoarcere al regelui angevin.

Luptele au durat cîteva zile: de vineri (9) pînă luni (12) noiembrie 1330 *(feria sexta in vigilia beati Martini et post in sequenti ⟨feria secunda⟩)*, cum precizează Cronica Pictată[59], care descrie în amănunţime proporţiile dezastrului suferit de rege, îi numeşte pe oamenii de vază care au căzut (nobili şi feţe bisericeşti), pe cei care l-au ajutat pe rege să scape (aici procedează selectiv, ieşind în evidenţă acel magistru Donch de Zvolen), vorbeşte de trofeele capturate de Basarab, etc. Compilatorul intenţiona să dezvolte şi unele idei moralizatoare la adresa ungurilor, dar capitolul respectiv, ca şi Cronica în întregul ei, se curmă brusc, nu înainte de a mai preciza: scăpat teafăr, regele înfrînt s-a întors la Vişegrad[60].

Localizarea bătăliei din 1330. În general, încercările de localizare a celebre bătălii din 1330 au ţinut seama de traseul invaziei, de poziţia geografică a Argeşului şi, desigur, de descrierile lapidare (de fapt, crîmpeie scoase în treacăt la lumină) în cuprinsul actelor de cancelarie, sau, mai ample şi însoţite de miniaturi, din Cronica Pictată, privind natura terenului. Obsesiv, aceste izvoare vorbesc de „un loc crîngos şi păduros cu dese întăriturí *[in quodam loco nemoroso et silvoso indaginumque densitate firmato]*", sau un „loc strîmt şi întunecos *[condenso et obscuro]*", în fine — „atacul duşmănos a pornit cu cruzime în nişte locuri strîmte şi păduroase, împrejmuite de întăriturí puternice, o dată şi a doua oară *[semel et secundo]*", sugerîndu-ne că Basarab I şi oastea sa lovise de mai multe ori, în atacuri succesive[61]. O singură dată, în acel interesant act de adeverire al capitlului de Alba Iulia (16 martie 1331, cel mai timpuriu document original păstrat, care menţionează şi data dezastrului final) ni se evocă ţinutul muntos: regele ajunsese „pe cînd se întorcea, sub o stîncă oarecare", în oaste găsindu-se şi fraţii Nicolae şi Martin, care se duşmăneau cu saşii din Mediaş şi Şeica Mare pentru o moşie (cei doi purtau cu ei privilegiul regal); „Şi deoarece aceiaşi saşi [...] se aflau împreună cu domnul rege sub aceeaşi stîncă, însă deoarece soarta nefiindu-le favorabilă, luni *[feria secunda* ⟨12 noiembrie 1330⟩], pe cînd aceia împreună cu alţii au fost învinşi şi supuşi sub aceeaşi stîncă, au pierdut amintitul privilegiu etc."[62]. Evident, asemenea menţiuni nu ne ajută să identificăm cu exactitate locul desfăşurării bătăliei din

---

[58] Cf. *Curtea de Argeş* (1984), p. 56 (şi fig. 19/2), 145. Rezultatele cercetărilor arheologice din anii 1983—1984 au fost comunicate la Conferinţa naţională de arheologie (Tîrgovişte, 22 martie 1985).

[59] Ed. cit., p. 111 (ed. *SRH*, I, p. 499). Numai în ultima ediţie, într-o variantă, se găseşte precizarea: *feria secunda*. În prelucrările germane ale Cronicii Pictate se indică, mai precis, intervalul *vineri — luni* („von freytag uncs an den montag") — v. *Chronicon Henrici de Mügeln germanice conscriptum*, în *SRH*, II (1938, Eug. Travnic), p. 221.

[60] Cronica Pictată, ed. cit., p. 111—112 (şi *SRH*, I, p. 499—500). Nu cunoaştem vreun izvor care să îndreptăţească afirmaţia că regele s-a întors, prin Timişoara, la Vişegrad (cf. N. Iorga, *Ist. rom.*, III, p. 180, în afară de compilaţia tîrzie a lui Ioan Thurocz.

[61] *DRH*, D, I, p. 47 (v. *infra*, n. 73), 53—54, 57 (doc. din 1333 şi 1335).

[62] *Ibidem*, p. 41—42.

1330 — dar nici nu le putem ignora, considerîndu-le simple elemente ornante în spusa actelor de cancelarie; altminteri, ar trebui să respingem, nejustificat, și referirile la acele *indagines* (cf. doc. din 1332), despre care Cronica Pictată vorbește mai clar: calea de întoarcere a regelui „era cotită și închisă de amîndouă părțile de ripe foarte înalte de jur-împrejur și pe unde această cale era mai largă acolo vlahii în mai multe locuri o întăriseră împrejur cu prisăci *[et ante unde erat dicta uia patencior indaginibus in pluribus locis fortiter fuerat circumsepta per Vlachos]*".

În sfîrșit, de ce nu am acorda credit și interesantului pasaj din Cronica lui Petru de Dusburg? Căci examinarea acestuia ne oferă prețioase informații cu privire la oastea lui Basarab și mai ales la tactica de luptă: atragerea oastei de invazie într-o *ambuscadă* dinainte pregătită. Iată ce ne spune cronicarul teuton: „19. *De vindicta Domini.* Medio tempore, quo Ungari terram Colmensem destruerunt[64], rex Ungarie cum maximo exercitu processit contra regem quendam subditum suum. Dum regnum illius invadaret, rustici illius regionis arbores sylve, per quam oportebat Ungaros, redeundo transire, serris previderunt per medium, ut dum una caderet, tangendo aliam deprimeret, et sic deinceps. Unde factum est, ut dum in reditu intrassent Ungari dictam sylvam, et rustici predicti moverent arbores, cecidit una super aliam, et sic cadentes omnes ex utraque parte oppresserunt magnam multitudinem Ungarorum. [19. *Despre pedeapsa Domnului.* În răstimpul cînd ungurii nimiceau țara Culmului, regele Ungariei porni împotriva unui oarecare rege, supus al său. Tocmai năvăliseră asupra stăpînirii aceluia, (cînd) țăranii acelui ținut tăiară pe jumătate, cu ferăstraie, copacii pădurii prin care trebuia (regele) să-i treacă pe unguri la întoarcere, (dar în așa fel) încît de ar cădea unul să-l atingă pe altul și să-l doboare și tot așa în continuare. De unde (și) faptul, că tocmai intrau ungurii în pomenita pădure, că și suzișii țărani mișcară copacii ca să cadă unul peste altul și astfel toți cei doborîți dintr-o parte și cealalta striviră gloata mare a ungurilor]"[65].

Evident, cheia întregii probleme — a localizării marii bătălii din anul 1330 — constă în identificarea drumului de întoarcere urmat de rege după etapa argeșeană a invaziei. Cronicarul teuton îl evocă laconic — *in reditu* (cf. scrisoarea papei: *in regressu*, n. 40), fără alte precizări toponimice, care lipsesc de altfel și din narația ulterioară a Cronicii Pictate *(rex revertebatur*, etc., n. 57)[66], singurul izvor care specifică: potrivit celor convenite cu voievodul român, era vorba de „un drum drept *[iter rectum]*", în subtext: *un drum direct către regat.* Ceea ce, să recunoaștem, nu este cazul cu drumul de invazie al regelui, de la Severin către Argeș, urmat apoi în sens invers și la capătul căruia s-ar fi desfășurat marea bătălie — cum ne îndeamnă să credem C. Rezachevici. Dimpotrivă, am anticipat deja, *itinerariul prin Țara Loviștei, către Sibiu*, cum consideră cea mai mare parte dintre istoricii români, *este singurul plauzibil* și asupra acestuia stăruim aici pe scurt.

Într-adevăr, nu putem înțelege finalul dezastruos al invaziei angevine dacă nu luăm în considerare un fapt care ține deopotrivă de geografia fizică și de geografia istorică: existența din adîncă vechime a drumului care lega Transilvania de Țara Românească pe valea Oltului. Numai că, din pricina îngustimii defileului (pe dreapta rîului: munții Cindrel—Lotrului, iar peste Țara Loviștei, în aval, munții Căpățînii—Sturului; pe stînga rîului: masivul Făgăraș—muntele Cozia), drumul de la Sibiu trecea Oltul la Cîineni (în epoca romană: *Pons Vetus*), străbătea Țara Loviștei pe direcția sud-est, prin Grebleștii—Boișoara—Titeștii—Perișanii—Poiana—Sălătruc și Șuicii de azi (multe din acestea, se știe, sînt vechi sate medievale), iar de

---

[63] Ed. cit., p. 110, 234 (ed. *SRH*—I, p. 498).

[64] Cronicarul avea în vedere războiul iscat în 1327 între Cavalerii Teutoni, Brandenburg și Boemia, pe de parte și Wladislaw I Lokietek, regele Poloniei, pe de alta (conflict evocat de altfel în cap. 9—10, 17). Calitatea de ginere al regelui polon l-a obligat pe Carol Robert să-i trimită în ajutor o oaste (8000 de oameni, conduși de Vilmoș Drugeth), care în 1330 tocmai devasta țara Culmului (pe Vistula, lîngă Torun, azi Chelmno). Lesne de înțeles, deci, unda de satisfacție ce răzbate din relatarea cronicarului teuton cu privire la înfrîngerea regelui angevin, văzînd în aceasta o pedeapsă divină, cum indică și titlul capitolului. Pentru desfășurările din nord, cf. B. Hóman, *Gli Angioini* (1938), p. 142 și urm.

[65] *Cronica terre Prussie*, ed. Max Töppen, în *SRP* [Scriptores rerum Prussicarum], I, Leipzig, 1861, p. 218—219 — izvor semnalat de Emil Lăzărescu, în *RI*, XXI (1935), p. 241—246, cu importante precizări (originalul cronicii, adaosurile contemporane etc.). Îi mulțumim și aici colegului C. Petolescu pentru ajutorul dat la traducerea acestui pasaj.

[66] Vezi și observația lui C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 73 (mediul curții maghiare nu era familiarizat, dacă nu chiar dezinteresat „de amănuntele de mică toponimie locală românească").

aici drumul continua : la sud către Argeş (prin Cepari şi Tigveni ; sau prin Cepari—Vernești—Valea Danului), la vest din nou către valea Oltului, răzbătînd (prin Rădăcinești—Sălătrucelul) la Jiblea şi Călimănești. Mult mai tîrziu, în timpul ocupării Olteniei de către austrieci, acest vechi drum loviștean („drumul bătrînesc") trece pe plan secundar, căci în 1719 căpitanul-inginer Fr. Schwanz construieşte în defileul Oltului aşa-numita 'Via Carolina', corectînd astfel traseul către şi dinspre Sibiu [67]. Altminteri, în Loviște mai exista o cale de acces către malul Oltului : era drumul de la Titeşti către sud-vest, prin Bradu—Clocotici şi Copăceni, care răzbătea în Loviștea vîlceană (respectiv Gura Lotrului—Brezoi).

Aşadar, nimic nu se opune interpretării că tocmai acest „drum drept" a fost silit să-l urmeze regele angevin (un itinerar care, de altfel, nu este deloc exclus să fi intrat în calculele strategico-tactice ale invaziei, referitoare la drumul de retragere ; fapt intuit din vreme şi de Basarab I, prin organizarea cumplitei oapcane pe acest traseu). Practic, potrivit viziunii noastre, care ia în considerare ipoteza drumului de venire prin Rîmnic — Tigveni, ajungem la concluzia : de la Argeş, regele s-a întors (peste Dealul Momaia) la Tigveni, a urcat pe Topolog la Şuici, ajungînd la vechiul drum către Loviște ; a trecut prin Sălătruc şi prin defileul omonim din Muntele Poiana Spinului, iar apoi prin Perişani—Titeşti—Cîineni la Pasul Turnu Roşu şi de aici la Sibiu. Unii au complicat lucrurile, admiţînd fie ocuparea Argeşului (se vorbeşte chiar, nejustificat, de „cetatea Curtea de Argeş") — ceea ce nici un izvor nu confirmă, altfel istoria ar fi consemnat probabil marea bătălie chiar la Argeş —, acceptînd în consecinţă retragerea prin Valea Danului—Vernești, fie asediul cetăţii de la Poienari (identificată cu acel *castrum Argyas)* — deşi, cu siguranţă, în 1330 nu exista nucleul patrulater al acestei cetăţi [68] — drept care şi drumul de întoarcere al regelui este urcat la Căpăţîneni—Arefu—Şuici [69].

Cît priveşte locul bătăliei din 9—12 noiembrie 1330, în pofida atîtor încercări de identificare în teren — şi de mai multă vreme atenţia a fost concentrată asupra microzonei Pripoare—Perişani (azi în judeţul Vîlcea) [70] — este limpede că discuţia nu poate gravita în jurul unui topic, denumit sau nu „Posada" (de altfel, un asemenea toponim nu este înregistrat de vechile hărţi ale Loviștei şi nici de documentele medievale, sau mai tîrzii, referitoare la acest străvechi ţinut românesc) [71] ; cu atît mai puţin, în sfîrşit, poate fi acceptată imaginea unei „Posade" lungi de aproape 30 km, cum se acreditează recent [72] — o interpretare *sui-generis* a peisajelor-miniaturi din Cronica Pictată (care, evident, sînt fanteziste) în corelaţie cu realităţile din Loviște, oricum altele decît cele înfăţişate.

Căci, de bună seamă, trebuie să luăm în considerare şi cele mai vagi indicii care, într-un fel sau altul, ne-ar putea ajuta să identificăm locul de desfăşurare a marii bătălii din 1330 — şi asemenea indicii există, mai mult, ele sînt chiar îndeajuns de explicite, întrucît regele însuşi, la numai doi ani după dezastrul suferit, a lăsat să-i scape şi acest preţios amănunt şi anume, *că Basarab l-a lovit lîngă hotarul ţării invadate* — „şi la ieşirea noastră de acolo *[in exituque nostro abinde]*" (la 2 şi 22 noiembrie 1332), „la ieşirea noastră din aceeaşi ⟨ţară⟩ *[in exitu nostro de eadem ⟨terram⟩]*" (la 25 noiembrie 1333) [73]. Astfel încît, dacă pe drumul de întoarcere, prin Loviște, oastea de invazie a putut fi mereu hărţuită — inclusiv în defileul Pripoare—Perişani —, de ce nu am putea admite că bătălia finală, *decisivă (poate din 11—*

---

[67] Ion Conea, *Ţara Loviştei. Geografie istorică*, Bucureşti, 1935, p. 78—82, 83.

[68] Cum afirmă Gh. I. Cantacuzino, *Cetăţi medievale din Ţara Românească. Secolele XIII—XVI*, Bucureşti, 1981, p. 113—114 („turnul pătrat, în orice caz anterior celei de a doua jumătăţi a secolului al XIV-lea, poate data din prima parte a veacului amintit") ; dimpotrivă, pe baza materialelor arheologice cunoscute, acest vechi nucleu al cetăţii datează din a doua parte a veacului al XIV-lea. Să mai notăm că şi N. Iorga admitea traseul Rîmnic-Argeş (recte *Poienari*), v. *Ist. rom.*, III (1937), p. 177.

[69] Cf. revista „Argeş", 3 (70)/1972, p. 17.

[70] La bibliografia cunoscută, de adăugat : Ing. Mihai Rada, *Posada, 1330 — localizare prin interpretarea fotogramelor aeriene*, în „Analele Institutului de geodezie, fotogrammetrie, cartografie şi organizarea teritoriului", III/1983, p. 91—98. Atragem însă atenţia, că fortificaţiile marcate în fig. 4, de la Perişani, reprezintă — o intuieşte, dubitativ, şi autorul, p. 95 — urmele celor amenajate *ad-hoc* de austriaci, în timpul războiului ruso-turc — cf. C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt Austriaci*, III (1733—1739), Publicat de Const. C. Giurescu, Bucureşti, 1944, doc. nr. 116 (1737), 221 (1738), 263, 269, 287—288, 290 (1739).

[71] În pofida celor afirmate *(supra*, n. 69).

[72] N. Stoicescu, col. Fl. Tuca, *1330 Posada*, Bucureşti, 1980, p. 124.

[73] *DRH*, D, I, p. 47—48 ; Györffy Gy., *Adatok*—II (1964), p. 555, 557.

12 noiembrie 1330), să fi avut loc pe traseul nordic al drumului loviștean, apropiat într-adevăr de granița politică dintre Transilvania și Țara Românească (reper geografic : *Rîul Vadului*, pe dreapta Oltului) ? De altfel, în acest sens ar pleda și informația căpătată mult mai tîrziu, în 1574, de călătorul polon Maciej Strykowski : bătălia s-ar fi desfășurat „la două zile de drum de Sibiu“ [74] — ceea ce se potrivește, în spațiu și timp, cu microzona de nord a Țării Loviștei. În consecință, considerăm că atenția trebuie îndreptată asupra microzonei *Boișoara—Cîineni* — acolo s-a dat probabil lupta din 1330, o ipoteză de geografie istorică verificabilă documentar și, desigur, în teren.

3. Semnificații și urmări ale momentului istoric din 1330

Eveniment istoric de referință pentru Europa de sud-est, adevărată piatră de hotar pe plan politic și militar pentru Țara Românească — victoria repurtată de Basarab I în anul 1330 a însemnat, înainte de toate, *verificarea trăiniciei statului feudal muntean*. În cursul invaziei din 1330, în fața unei oști impunătoare — în pofida ticluirilor ulterioare, remarca și N. Iorga, atunci „a fost vorba de una din cele mai largi concentrări de forțe din noua Ungarie și cea d'intăiu mare campanie, cea d'intăiu încercare într-o luptă desperată a regalității angevine“ [75] —, structurile de bază, încă tinere, ale statului sud-carpatic nu numai că nu s-au năruit (cum spera, fără îndoială, Carol Robert), dar au ieșit întărite din acea încleștare armată. Iar dacă au rezistat, meritele revin poporului atacat și voievodului din fruntea țării, care în acel moment de cumpănă a reușit să polarizeze în jurul său interesele întregii societăți românești, să organizeze lupta de apărare și să-l alunge, înfrînt, pe regele angevin. *Ca Domn în fruntea statului*, conchidea același savant, Basarab voievod „a știut să impuie, cu armele în mînă, respectul teritoriului său“ [76].

De fapt, cum s-a distins îndeobște în istoriografie, Basarab I nu a obținut doar o răsunătoare izbîndă militară (care a făcut imediat ocolul Europei) ; *ea a fost dublată de una pe plan politic*, al cărei efect s-a resimțit ulterior, pe parcursul veacului al XIV-lea și în cele următoare : pe cîmpul de luptă din 1330 a fost consfințită *existența de-sine-stătătoare a Țării Românești* (sensul medieval al termenului *independență*, atît de actual astăzi). Atributul „singur-stăpînitor *[samoderžavnyi,* αὐτοκράτωρ]“ din titlul domnesc purtat de oricare dintre urmașii lui Basarab I, ca Mari Voievozi și Domni ai Țării Românești, nu era o ficțiune ci o realitate al cărei punct de pornire nu trebuie căutat în afara țării, căci acest atribut nu a fost conferit de cineva și cîndva, dimpotrivă fiind cîștigat prin lupta și victoria din anul 1330 [77]. Bineînțeles, chiar înfrîntă, regalitatea angevină din Ungaria feudală nu a recunoscut vreodată *noua identitate istorică* a Țării Românești — nici înainte de 1342, cînd moare regele Carol Robert, nici după această dată, cînd tronul ungar a fost moștenit de fiul său Ludovic I, promotorul unei politici de mare anvergură, mai dură și mai expansionistă ca oriunde în Europa feudală și, în plus, bine îmbrăcată ideologic în haina catolicismului ofensiv [78]. Oricum, regalitatea angevină a trebuit să aștepte încă 38 de ani pentru a încerca din nou supunerea țării transalpine — și a eșuat, ca în 1330.

Ceea ce mai înseamnă că evenimentele politico-militare care au marcat epopeea victorioasă din 1330 au stimulat, în chip necesar, și alte resorturi lăuntrice — îndeosebi în sfera vieții economice (agricultură, meșteșuguri, comerț și circulație monetară etc.), în continuă creștere, permițînd în scurtă vreme ancorarea solidă a Țării Românești de marile circuite de comerț internaționale [79], fenomen care, fără a fi determinant, a avut totuși implicații profunde în dezvoltarea vieții orășenești (cum relevă izvoarele scrise, de după 1350, ca și inves-

---

[74] *Călători străini*, III, p. 451 ; cf. S. Iosipescu, în CSFR (1980), p. 85—86, 91 și 95. Ne putem întreba dacă nu cumva informația căpătată de Strykowski a putut veni chiar din mediul sibiian !

[75] N. Iorga, *Ist. rom.*, III (1937), p. 179.

[76] *Ibidem*, p. 339—340.

[77] Un fertil cadru de discuție la Val. A. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980, p. 41—46 (cap. „Aportul bizantin la structurarea puterii domnești. Autocrația“). Idem, în *CSFR* (1980), p. 209 și urm.

[78] Șerban Papacostea, în *CSFR* (1980), p. 169 și urm., cu bibl. indicată.

[79] Idem, *Inceputurile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV—XVI). Drum și stat*, în *SMIM*, X, 1983, p. 9—17 ; cf. S. Iosipescu, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 267—284.

tigaţia arheologică de la Bucureşti, Tîrgovişte, Curtea de Argeş, Cîmpulung, Rîmnicul Vîlcea ş.a.), cu consecinţe fireşti pe planurile culturii şi civilizaţiei [80].

De altfel, ca să revenim, nu este pură întîmplare că Basarab I a găsit de cuviinţă să schimbe însăşi faţa reşedinţei sale de la Argeş, *în jurul anului 1340*, construind acolo *Noua Curte* (păstrată şi azi în ruină), cum am demonstrat pe cale arheologică. Departe de a fi fost o simplă modificare topografică (şi spaţială) în structura rezidenţială, ctitoria Marelui Voievod reprezenta *atunci*, şi mai tîrziu, *expresia materială a creşterii autorităţii domneşti*, ea exprima cum nu se poate mai limpede *întărirea funcţiilor organizatorice ale statului feudal*, funcţii care gravitau în jurul Curţii, care se identificau de fapt cu viaţa acesteia (ceea ce fusese valabil, desigur, şi în condiţiile existenţei Curţii Vechi de la Argeş) [81]. Aşadar, după 1330, cînd tocmai împrejurările interne şi externe erau altele, cînd Ţara Românească devine liberă, *de-sine-stătătoare*, iar Domnul *singur-stăpînitor* — ridicarea de către Basarab I a noului centru de comandă se justifică obiectiv, istoriceşte. Rolul acestei Noi Curţi, *de minister general*, apare în toată plenitudinea începînd cu o doua jumătate a veacului XIV — în administraţie, fiscalitate, justiţie, politică externă etc. — şi foarte curînd, în 1359, alături de acest centru al puterii domneşti, seculare, va apare la Argeş şi sediul mitropolitan al ţării.

În sfîrşit, tocmai spre a face faţă cerinţelor în direcţia consolidării statului feudal, nu este exclus ca Basarab I să-l fi asociat la tron tot atunci, prin 1340, pe fiul său Nicolae Alexandru — o problemă încă supusă discuţiei, de care ne vom ocupa cu alt prilej.

•

Acestea sînt datele de substanţă care definesc momentul istoric din anul 1330 şi consecinţele sale pentru Ţara Românească şi Domnia acesteia, reprezentată prin proeminenta personalitate a lui Basarab I. Subzistă, desigur, încă aspecte obscure, neacoperite pe plan documentar — şi însuşi locul exact al celebrei bătălii rămîne, probabil pentru multă vreme, nedescoperit. Dar esenţial este faptul că o epocă înnoitoare, pe toate planurile, s-a deschis în istoria Ţării Româneşti o dată cu victoria repurtată de Basarab I împotriva oştirii invadatoare a regelui Carol Robert. Este deci meritul învingătorului din 1330 că a continuat şi amplificat opera de construcţie a statului feudal, lăsînd urmaşului său o ţară consolidată, atît cît îngăduiau limitele orînduirii feudale din spaţiul românesc.

BASARAB I ET SA CONTRIBUTION À LA CONSOLIDATION DE VALACHIE

RÉSUMÉ

Vers l'an 1300, se dessinait dans le territoire entre Carpates et Danube une réalité politique aux contours de plus en plus nets : un nouvel état féodal roumain se constituait autour du voïvodat de l'Argeş, avec à sa tête Tihomir — personnage historique qui, dans les sources, demeure encore obscur. Mais la consolidation de cette création d'état (*terra Transalpina, Hongrovalachie, Walachia* etc.), dans la configuration politique du Sud-Est européen, s'effectuera durant tout le XIV-e siècle, et un premier pas en ce sens sera l-oeuvre du fils et successeur du dit personnage (voir n. 44), Basarab I (env. 1310 — 1352) ; pour être plus urécis, le point de départ se situe aux alentours du moment historique — 1330, des évènements qui ont eu lieu en cette année, et de leurs conséquences pour le sort ultérieur du pays sud-carpatique.

Sont présentées, et dans certains cas reconstituées, quelques données concernant l'origine et la famille de Basarab, les circonstances du début de son règne — cela sur le base de sources angevines (voir n. 10, 12). Il en ressort que, dès le début, le voïvode roumain s'est trouvé aux prises avec la politique expansioniste de son voisin de Hongrie, le tout nouveau roi Charles-Robert d'anjou. En 1324, un *modus vivendi* entre les deux souverains semblait présenter des chanses de réussite, en ce sens qu'avait probablement réglémente le contencieux concernant la domination sur le Severin — mais Basarab avait opté même dans sa condition de vassal du roi angevin, pour une existence libre, indépendante de son pays.

---

[80] P. P. Panaitescu, *Introducere* (1969), p. 279 şi urm.

[81] N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori. Contribuţii la istoria armatei române*, Bucureşti, 1968, p. 15—20 ; v. şi lucrarea noastră, *Vladislav I* (1979), p. 54—61.

Sur le fond des évènements des Balkans, dans lesquels le voïvode a été impliqué, tant sur le plan politique que militaire (1323, 1330 — Velbouzd), le roi de Hongrie préparait l'invasion de Valachie. En effet, cette invasion s'est déroulée au cours de l'automne 1330. Les sources se référant à la campagne angevine, y compris les versions formulées par la chancellerie royale à propos des buts poursuivis et son déroulement (cf. n. 41—42) sont présentées systématiquement. Les étapes de l'invasion sont établies, en mettant en évidence celle de l'Argeş, où était pervenu le roi *(sub castro Argyas)*, contraint à proposer un 'armistice' *(treuga ordinata*, cf. Chronicon Pictum, n. 57), à prendre le chemin de retour imposé par Basarab lui-même, qui préparait une riposte écrasante à l'envahisseur. D'autant plus qu'un rapid parti des rangs de la troupe d'invasion (épisode Bakó) s'est soldé par la mise à feu de l'Ancienne Cour d'Argeş, comme en témoignent les recherches archéologiques récentes (cf. n. 58). Sur le chemin de la retraite, vers Sibiu, en Pays de Loviştea (probablement à la limite N de cette région, à proximité de la frontière politique avec la Transylvanie), a eu lieu la célèbre bataille des *9—12 Novemvre 1330* (voir n. 65—74), où Basarab I devait remporter une retentissante victoire militaire.

Une victoire non pas seulement sur le champ de bataille, mais aussi sur le plan politique, puisqu'elle a antériné la nouvelle identité historique de Valachie, sa libre existence : à la tête de l'État qu'il conduisait, Basarab devient réellement un *autokrator* après 1330. Les jeunes structures de l'état sud-carpatique avaient résisté à l'invasion angevine ; et après que cette dernière a été écrasée, dans les nouvelles circonstances politiques, elles se sont consolidées sur tous les plans. En témoignent, entre autres, les réalités d'Argeş : Basarab I fait élever (vers 1340) la Nouvelle Cour, dont le rôle croissant dans la vie de l'état féodal est manifeste dans les étapes ultérieures de son existence du XIVe siècle, quand la Valachie devient un important facteur politique, militaire, économique et culturel dans l'ensemble de l'Europe de l'Est.

DOMNI ROMÂNI ŞI REGI ANGEVINI: ÎNFRUNTAREA FINALĂ (1370—1382)*

DE

ŞERBAN PAPACOSTEA

Apariţia şi consolidarea statelor române de sine stătătoare Ţara Românească şi Moldova în secolul XIV s-a realizat în cursul unei îndelungate înfruntări cu regatul ungar sub dinastia angevină. Cuprinşi în vasta arie din Europa răsăriteană şi sud-estică asupra căreia se întindeau dominaţia sau veleităţile de hegemonie ale regalităţii angevine, românii de la sud şi est de Carpaţi şi-au îndeplinit evoluţia statală cu preţul unei îndîrjite rezistenţe politice şi militare faţă de forţa care le contesta dreptul la existenţă politică independentă[1]. Timp de aproape un secol regatul angevin s-a străduit cu remarcabilă perseverenţă să oprească viaţa politică a românilor transcarpatici la nivelul voievodatelor de strictă subordonare, de felul celui al lui Litovoi şi al lui Seneslau care, în termenii diplomei lui Bela IV pentru cavalerii ioaniţi (1247), fuseseră „lăsate" românilor („terra quam Olatis relinquimus") sau al lui Dragoş din Moldova, instituit sub egida şi controlul regalităţii ungare, pentru care nu era decît „ţara noastră moldoveană" („terra nostra moldavana", „molduana").

Vasta ciocnire dintre regatul angevin cu puternice tendinţe hegemonice şi popoarele pe care se străduia să le domine nu s-a desfăşurat numai pe plan politic şi militar; ea a fost permanent însoţită sau mai degrabă încadrată de o acută confruntare confesională, devenind un segment însemnat al antagonismului dintre Apusul latin şi Orientul ortodox.

Românii nord-dunăreni, atît cei intra- cît şi cei extracarpatici, au fost cuprinşi în totalitatea lor de ameninţarea expansionismului teritorial şi al prozelitismului confesional intransigent al regatului angevin care i-a silit la opţiuni uneori concordante, alteori divergente. Pentru românii din afara arcului carpatic, opţiunea a fost limpede şi a atras precipitarea procesului de organizare statală, aşadar de făurire a unui scut protector împotriva redutabilei forţe externe care le ameninţa existenţa politică proprie. Pentru cei aflaţi în aria de dominaţie directă a regatului angevin, supuşi unei presiuni prin forţa lucrurilor mai puternice şi mai constante, opţiunile erau mai puţin favorabile. Acei dintre ei care nu au acceptat cadrul politic străin şi care s-au străduit să-l păstreze pe cel propriu au fost nevoiţi, atunci cînd nu au mai putut susţine pe loc o luptă prea inegală, să treacă munţii şi să consolideze formele statale româneşti extracarpatice în Ţara Românească şi Moldova (cazul cel mai ilustru e cel al voievodului Bogdan al Maramureşului). Cei care au rămas pe loc fie şi-au păstrat instituţiile autonome tradiţionale — voievozii şi cnezii —, mult diminuate însă ca însemnătate, şi totodată credinţa de tradiţie răsăriteană, tot mai sistematic exclusă, ea şi adepţii ei, din formula „constituţională" a regatului, fie — e cazul unei minorităţi nobiliare —

---

* Datorez semnalarea documentelor noi care s-au aflat la originea studiului de faţă şi traducerea articolului care le precede bunăvoinţei colegului Carol Vekov, căruia îi exprim şi pe această cale gratitudinea mea.

[1] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, *Ctitorii*, Bucureşti, 1937, passim; Gh. I. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les Principautés Roumaines au XIV-e siècle*, în *BSHAR*, XXVIII, 1947, p. 67—105; M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină (problema stăpînirii efective a Severinului şi a suzeranităţii în legătură cu drumul Brăilei)* şi *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)*, în vol. *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII şi XIV*, Bucureşti, 1981, p. 91—125 şi 126—155; Ş. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatîrnare: întemeierea Moldovei şi consolidarea statelor feudale româneşti*, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 165—193.

s-au integrat în structurile politice şi confesionale create sau consolidate de regalitatea angevină, sfîrşind prin a se identifica cu „naţiunea nobiliară" dominantă.

Asaltul regatului angevin, desfăşurat în mai multe etape sub Carol Robert şi Ludovic de Anjou, a cunoscut maximum de intensitate spre sfîrşitul domniei acestuia, îndeosebi în intervalul cuprins între realizarea uniunii personale cu Polonia (1370) şi încetarea sa din viaţă doisprezece ani mai tîrziu (1382). Mai puternic încă decît în perioada premergătoare s-au manifestat acum două din motivele dominante şi împletite ale politicii angevinilor din Ungaria: expansionismul teritorial şi efortul de a cimenta vastul conglomerat de teritorii şi popoare cucerite prin reducerea lor la unitatea catolică în formula cea mai rigidă şi sub controlul nemijlocit al ierarhiei ecleziastice şi politice a regatului[2]. Manifestările virulente ale acestei politici au silit din nou ţările române să înfrunte, în acest interval, expansionismul regatului ungar şi să se încadreze în coaliţiile de forţe care i s-au opus.

Apogeul ofensivei catolicismului în Europa sud-estică şi răsăriteană în secolul XIV a coincis cu cel al hegemonismului puterii angevine din Ungaria, adică cu faza finală a domniei lui Ludovic de Anjou. După cîţiva ani de noi încercări nereuşite de realizare a unirii între Bizanţ şi Roma, în urma călătoriei lui Ioan V. Paleologul la Buda (1365), dialogul a fost în sfîrşit încununat la Roma, în octombrie 1369, prin acceptarea solemnă de către împărat a crezului roman odată cu abjurarea schismei[3]. Deşi nu îl angaja încă decît pe împărat, căruia îi rămînea sarcina greu de îndeplinit de a atrage la supunere faţă de Roma clerul şi întreaga comunitate greacă[4], evenimentul a dat totuşi impuls masiv prozelitismului catolic în răsăritul continentului.

În 1369, ţarul Sracimir şi soţia sa Ana erau reinstalaţi în domnie la Vidin, după ce însă aderaseră în prealabil la catolicism, în timpul captivităţii lor în Ungaria[5]. În Ţara Românească, Vlaicu, el însuşi rămas la confesiunea răsăriteană, a readmis prezenţa unui sufragan al episcopului Transilvaniei pentru supuşii săi de rit latin, acceptat prima oară de tatăl său[6]. Mai spectacular încă a fost actul lui Laţcu, voievodul Moldovei, care a trecut el însuşi la catolicism în 1370, obţinînd, cu consursul ierarhiei bisericeşti polone, un scaun episcopal la Siret, în dependenţă directă de biserica romană[7]; act de emancipare din legătura ecleziastică cu biserica cnezatului de Halici, dar cel puţin în egală măsură de apărare a ţării împotriva voinţei de dominaţie a regelui Ludovic căruia Laţcu a încercat să-i opună protecţia papei[8].

Şi în teritoriile ruse apusene intrate în stăpînirea Poloniei, presiunea catolicismului a sporit considerabil în urma realizării uniunii personale ungaro-polone în persoana lui Ludovic. Încă din luna iulie 1372, papa Grigore XI a încredinţat episcopului de Cracovia misiunea de a-i înlătura din scaunele lor pe episcopii „schismatici" ai teritoriilor ruse[9].

---

[2] Ş. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie : une nouvelle source*, în *RRH*, XVII, 1978, 3, p. 400—406.

[3] O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome. Vingt ans de travail pour l'Union des Églises et pour la défense de l'Empire d'Orient (1355—1375)*, Warszawa, 1930, p. 194—198; cf. E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana şi rolul său în cultura românească*, I *(pînă la 1385)*, în *RsI*, XI, 1965, p. 264—265.

[4] D. H. Nicol, *The last centuries of Byzantium (1261—1453)*, London, 1972, p. 281.

[5] J. Meyendorff, *Projets de concile œcuménique en 1367 : un dialogue inédit entre Jean Cantacuzène et le légat Paul*, în *DOP*, 14, 1960, p. 173, unde fostul împărat acuză pe Ludovic de Anjou că l-a rebotezat pe Sracimir în credinţa catolică; apartenenţa soţiei sale, fiica lui Nicolae Alexandru, la catolicism e atestată în 1370; Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 158; pentru acţiunea papală în vestul Peninsulei Balcanice, în deosebi în Albania, în acesti ani, v. *Acta Urbani PP. V (1362—1370)*, ed. Al. Tăutu, Roma, 1964, p. 267—270, 293—294 şi 354—355.

[6] Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 148—149; *DRH*, B., I, p. 12—13. Efortul papei Urban V de a-l atrage şi pe Vlaicu la catolicism se vădeşte în scrisoarea pe care i-a trimis-o în aprilie 1370; cf. Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 159.

[7] *Ibidem*, p. 160—161.

[8] J. Sykora, *Poziţia internaţională a Moldovei în timpul lui Laţcu: lupta pentru independenţă şi afirmare pe plan extern*, în *RdI*, 29, 1976, 8, p. 1142; v. mai recent C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Iaşi, 1984, p. 23.

[9] „...per apostolica scripta committimus et mandamus, quatenus omnes et singulos episcopos praedictos terrae Russiae, quos per summariam informationem schismaticos esse repereris, ab eorum ecclesiis et episcopatibus auctoritate apostolica prorsus amoveas atque prives"; *Acta Gregorii PP. XI (1370—1378)*, ed. A. L. Tăutu, Roma, 1966, p. 81—82.

După instalarea în Halici, în toamna anului 1372, a lui Ladislau de Oppeln, instrument fidel al politicii lui Ludovic, cu titlu de „dominus et heres", ofensiva catolică ia o şi mai mare amploare. Călugării franciscani sub conducerea lui Bartolomeu de Alverna, unul din adepţii cei mai fanatici ai convertirii la catolicism a „schismaticilor", cu toate mijloacele, primesc din partea papei dreptul de a exercita în provincie funcţii sacerdotale, pentru a face faţă nevoilor spirituale ale masei de neofiţi [10]. Acum îşi fac din nou apariţia în provincie dominicanii, care aveau să înfiinţeze şi la Siret o mănăstire. Organizaţi într-o „Societas fratrum peregrinantium", ei erau chemaţi să joace un rol important în Moldova la începutul domniei lui Petru I [11]. Mănăstirile dominicane din Rusia apuseană şi Moldova au fost supuse autorităţii vicarului general al societăţii [12]. Înfiinţarea acestei societăţi şi autonomizarea mănăstirilor dominicane de ierarhia polonă a ordinului corespundea politicii lui Ludovic de Anjou care s-a străduit, ca şi în problema arhiepiscopiei de Halici, să desprindă cnezatul din dependenţa polonă.

În 1373, papalitatea desfăşoară un nou efort de atragere a lituanienilor, păgîni încă, la catolicism [13]; în acest scop, Grigore XI a cerut concursul lui Ludovic, a cărui situaţie în Rusia şi în teritoriile ruse apusene îl califica în gradul cel mai înalt spre a deveni „braţul lumesc" al efortului de integrare a lituanienilor în unitatea catolică.

În februarie 1375, răspunzînd unei iniţiative a lui Ladislau de Oppeln, papa Grigore XI, care luase cunoştinţă de marile succese ale prozelitismului catolic în Rusia apuseană, înfiinţează arhiepiscopia de Halici, reînoind în termeni categorici hotărîrea de a-i alunga pe ierarhii bisericii răsăritene din dioceză [14].

Formidabila presiune a catolicismului în răsăritul continentului în aceşti ani nu a rămas fără replică din partea patriarhiei constantinopolitane, ameninţată să piardă însemnate teritorii şi populaţii care intraseră cu secole în urmă în dependenţa ei. Efortul desfăşurat de patriarhie în încercarea de a îndigui progresele catolicismului s-a manifestat precumpănitor în teritoriile ameninţate prin consolidarea ierarhiei bisericeşti ortodoxe şi a monahismului de inspiraţie isihastă, vehement ostil influenţei latine [15]. Ca şi catolicismul, care şi-a rezemat prozelitismul pe forţa politică şi militară a puterilor catolice, îndeosebi pe regatul ungar, şi confesiunea răsăriteană şi-a întemeiat rezistenţa şi contraofensiva pe puterea statelor şi popoarelor din Europa răsăriteană şi sud-estică afiliate ei sau pe care se străduia să le cîştige la lupta împotriva forţelor adverse.

În 1370, organizarea ecleziastică a Ţării Româneşti a fost întărită prin crearea celei de a doua mitropolii, din motive pe care izvoarele nu le indică indirect, dar de care sigur nu au fost străine şi necesităţile de apărare împotriva presiunii catolicismului [16]. Scurt

---

[10] *Monumenta Hungariae Historica, Acta extera*, III, ed. Wenzel, G., III, Budapest, 1876, p. 54.

[11] R. Loenertz, *Les missions dominicaines en Orient et la Société des Frères Pérégrinants*, în *Archivum Fratrum Praedicatorum*, IV, 1934, p. 1—2; studiul evidenţiază rolul politicii lui Ludovic de Anjou şi al lui Ladislau de Oppeln în organizarea vieţii bisericeşti şi monahale a Rusiei haliciene, în scopul desprinderii teritoriului ei de Polonia; p. 11—12; cf. Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrşitul veacului XIV*, Bucureşti 1942, p. 96—97.

[12] *Ibidem*.

[13] *Acta Gregorii PP. XI*, p. 174 şi A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, I, p. *1217—1409*, Romae, 1860, p. 695; cf. J. Dabrowski, *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego, 1370—1382*, Kraków, 1918, p. 303. Încă din 1369, scurt timp după conversiunea publică a lui Ioan V Paleologul la Roma, papalitatea şi-a intensificat prozelitismul în aria de dominaţie a Hoardei de Aur; *Acta Urbani PP. V*, p. 297—299.

[14] „...decernentes antistites schismaticorum, si forsitan sunt in eis, tamquam reprobos et indignos, esse ab illis penitus amovendos ac ipsos tenore presentium auctoritate predicta amovemus ipsamque ecclesiam Haliciensem in archiepiscopalem seu metropolitanam erigimus..."; *Acta Gregorii PP. XI*, p. 265.

[15] Pentru riposta patriarhiei constantinopolitane la ofensiva catolică după 1369 şi îndeosebi pentru rolul patriarhului Philotheos Kokkinos, v. O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome*, p. 235—241. Pentru evoluţia la Bizanţ care a făcut posibilă declanşarea contraofensivei, v. J. Meyendorff, *Byzantium and the rise of Russia*, Cambridge, 1981, p. 96—118 (Capitolul intitulat: *Victory of the Hesychasts in Byzantium: ideological and political consequences*).

[16] M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, I, Bucureşti, 1980, p. 248—251; P. Ş. Năsturel, *La partition de la métropole de Hongrovalachie*, Freiburg, 1978 (Extras din „Buletinul Bibliotecii Române", X, 1977/1978).

timp după această măsură, în mai 1371, patriarhia numeşte un mitropolit de Halici, cedînd presiunilor lui Cazimir care decedase între timp [17]. Noul mitropolit de Halici era invitat să coopereze cu cel al Ţării Româneşti la alegerea şi hirotonisirea clericilor din dioceza sa, care, în tradiţia patriarhiei constantinopolitane, cuprindea neîndoielnic şi Moldova [18]. Aflată la această dată sub autoritatea supremă a papalităţii, Moldova nu putea fi înzestrată cu un ierarh superior propriu de obedienţă constantinopolitană.

Abaterea de la linia directoare a politicii sale faţă de biserica rusă a fost agravată de patriarhia din Constantinopol cîţiva ani mai tîrziu prin crearea unui nou „mitropolit al Kievului, lituanienilor şi Rusiei" în persoana lui Ciprian căruia îi era rezervat un loc de primă însemnătate în evoluţia situaţiilor politice şi ecleziastice în această parte a Europei în anii următori [19]. Percepînd exact capacitatea lituanienilor, păgîni încă, de a influenţa evoluţia evenimentelor în spaţiul rus, biserica constantinopolitană i-a încredinţat misiunea de a-i capta pe conducătorii lituanieni şi de a organiza rezistenţa anticatolică în acest sector al continentului. Nu mult timp înainte, patriarhia din Constantinopol a recunoscut patriarhia sîrbească, realizînd cu acest preţ reconcilierea cu biserica şi statul sîrb [20]. Un front de rezistenţă anticatolică era astfel realizat în aproape ansamblul spaţiului răsăritean şi sud-estic cuprins de ofensiva catolicismului.

★

Tranziţia de la înfruntarea confesională la şocul militar nu a întîrziat mult în etapa finală a domniei lui Ludovic de Anjou. Cadrul general nou în care s-a desfăşurat acţiunea forţelor anticatolice a fost creat de răsturnarea cursului de politică externă la Bizanţ, unde, în 1372 sau 1373, Ioan V Paleologul, silit de evoluţia evenimentelor, a părăsit frontul cruciadei, sau mai degrabă expectativa cruciadei, acceptînd suzeranitatea şi tributul turcesc [21]. Din această vreme datează şi primele indicii ale unei noi tensiuni acute între Ţara Românească şi regatul ungar. Încordarea s-a agravat considerabil în 1374, degenerînd rapid în ostilitate deschisă [22]. La datele amintite şi de mult cunoscute referitoare la începutul acestei noi faze a conflictului dintre cele două puteri se adaugă acum revelaţia unui document recent ieşit la lumină din arhivele ungare, din care se constată că în aceiaşi vreme Ludovic se afla în stare de război şi cu Moldova nu numai cu Ţara Românească şi că regele a pus la cale împotriva celui de al doilea stat românesc o expediţie din teritoriul Rusiei haliciene, sub comanda lui Ladislau de Oppeln. Însemnătatea deosebită a informaţiei, în ciuda laconismului sursei care ne-o transmite, impune o analiză circumstanţiată a textului.

Documentul însuşi e o banală „scrisoare de amînare" a unui proces care, de la 6 decembrie 1374 a fost „prorogat" la 28 aprilie 1375. Motivul amînării — arată emitentul scrisorii, comitele Jacob de Scepus, judecător la curtea regală — e plecarea unuia din împricinaţi „la oastea orînduită împotriva moldovenilor" („...eo quod idem unacum domino Ladizlao duce Oppuliensi contra Maldvanenses habitum esset profecturus") [23].

Scrisoarea judelui regal Jacob de Scepus aduce aşadar la suprafaţa istoriei o campanie organizată împotriva Moldovei, din teritoriul halician, sub comanda lui Ladislau de Oppeln, reprezentantul fidel al politicii regelui Ludovic. Ştirea e menită să redeschidă discuţia asupra cîtorva din principalele aspecte ale istoriei timpurii a celui de al doilea stat românesc.

---

[17] O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome*, p. 239—240; F. Tinnefeld, *Byzantinisch-russische Kirchenpolitik im 14. Jahrhundert*, în *BZ*, 67, 1974, 2, 373.

[18] Hurmuzaki, *Documente*, XIV, 1, p. 9—10.

[19] Hirotonisirea lui Ciprian a avut loc la Constantinopol la 2 decembrie 1375; J. Meyendorff, *Byzantium and the rise of Russia*, p. 201, care discută şi problema, controversată astăzi, a înrudirii lui Ciprian cu Grigore Ţamblac, p. 202, nota 8; cf. M. Stasyw, *Metropolia Haliciensis (ejus historia et iuridica forma)*, Romae, 1960, p. 36.

[20] V. Laurent, *L'archevêque de Peć et le titre de patriarche après l'Union de 1375*, în „Balcania", VII, 2, 1944, p. 303—310; cf. mai recent D. Năstase, *Le mont Athos et la politique du patriarcat de Constantinople, de 1355 à 1375*, Atena, 1979, p. 156—159 (Extras din „Simeikta", III).

[21] Ş. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatîrnare*, p. 185.

[22] *Ibidem*, p. 185—186.

[23] Kumorovitz, L. B., *I. Lajos Királyunk 1375. évi Havassföldi hadjárata (es „Török") háboruja*, în „Szazadok", 117, 1983, 5, p. 975; potrivit autorului, expediţia în Moldova a fost un succes care s-a tradus din punct de vedere politic prin înscăunarea lui Petru I; *ibidem*, p. 962.

Cel mai de seamă din aceste aspecte, în optica studiului de faţă, e funcţia cnezatului de Halici în raport cu Moldova în politica lui Ludovic cel Mare. S-a observat încă mai de mult că prin expansiunea în cnezatul Halici regele Ungariei a urmărit să-şi asigure o poziţie mai favorabilă pentru a controla evenimentele din Moldova, lumea tătară şi cea lituaniană [24]. Stăpînirea Haliciului îi oferea însă lui Ludovic nu numai o poziţie strategică mult mai avantajoasă decît în trecut pentru împlinirea programului său de a aduce la supunere Moldova, ci şi un titlu în plus pentru legitimarea pretenţiilor lui asupra acestei ţări. Dealtminteri, deîndată ce şi-a consolidat puterea la Halici, regele Ungariei nu a întîrziat să treacă la valorificarea atît a titlului cît şi a avantajului său strategic. Devenit rege al Poloniei în 1370, el a început încă din 1372 să organizeze acţiunea de „recuperare" a Moldovei. Pe plan diplomatic, regele a obţinut, la 14 martie 1372, confirmarea stăpînirii asupra tuturor teritoriilor ţinute de el în calitate de rege al Ungariei şi Poloniei şi renunţarea la orice revendicare asupra lor din partea lui Carol de Luxemburg. Menţiunea specială pentru Moldova în actul de renunţare la pretenţii teritoriale încheiat între Carol IV şi Ludovic de Anjou — „et nominatim wayvodatus Moldaviae" — e indiciul cert al atenţiei deosebite de care ţara se bucura în această vreme din partea regelui Ungariei.

De la revendicare la acţiunea de recuperare distanţa avea să fie foarte mică: „În 1372 — scria Jan Sykora — cînd Ludovic îi cere lui Carol asigurări în privinţa respectării „drepturilor" sale în Moldova, el se afla, probabil, la începutul unei noi încercări de readucere a ţării sub suzeranitate angevină" [25]. Cît de întemeiată e presupunerea eminentului cercetător atît de timpuriu smuls activităţii creatoare o ştim acum datorită actului din 13 octombrie 1374 recent pus în circuitul istoriografic şi care menţionează ca iminentă o expediţie a lui Ladislau de Oppeln în Moldova.

Împrejurările imediate care l-au determinat pe Ludovic să programeze acţiunea în Moldova în toamna anului 1374 nu ne sunt cunoscute; sigur e însă că ea a fost manifestarea voinţei regelui Ungariei de a readuce ţara sub controlul său riguros şi a refuzului lui Laţcu de a se înclina în faţa aceste hotărîri.

Îndreptăţită e şi presupunerea că, dovedită fiind insuficienţa protecţiei papale pentru a-i apăra ţara împotriva veleităţilor de dominaţie ale lui Ludovic, Laţcu a părăsit unirea cu Roma; faptul că el se află înmormîntat la Rădăuţi în biserica cu hramul sfîntul Nicolae, alături de tatăl său, e un indiciu probabil în acest sens [26]. Dacă ipoteza din urmă e întemeiată, acţiunea lui Laţcu în acesti ani s-a înscris în reacţia ortodoxă declanşată la Bizanţ şi care şi-a găsit în Vlaicu al Ţării Româneşti unul din exponenţii politici cei mai de seamă.

Ca şi în anii 1359 şi 1365 se constată aşadar şi în 1374, din nou, o sincronizare a acţiunii celor două state româneşti împotriva primejdiei care le ameninţa, expansionismul regatului angevin.

Informaţia nouă pe care ne-o aduce documentul de curînd ieşit din depozitele arhivelor ungare îngăduie mai buna valorificare şi a unei alte ştiri, de mult cunoscută dar insuficient integrată de cercetarea noastră istorică. În însăşi ziua cînd comitele Jacob de Scepus amîna amintitul proces, papa Grigore XI se adresa regelui Ludovic şi celor doi arhiepiscopi ai Ungariei cerîndu-le să accepte crearea unei episcopii proprii pentru acea „parte a mulţimii naţiei românilor" („Wlachonum") care trăiau „la hotarele regatului Ungariei spre tătari" şi care de curînd trecuseră „de la ritul şi schisma grecilor" la catolicism, datorită zelului regelui. Scrisoarea papală mai constată însă că cea mai mare parte a românilor din amintita regiune nu acceptaseră să întreprindă acest pas deoarece „nu sunt mulţumiţi cu slujba preoţilor unguri" şi cereau un ierarh superior cunoscător al limbii proprii („qui linguam dicte nacionis scire asseritur") [27].

Aria teritorială la care se referă scrisoarea papei Grigore XI a fost corect identificată încă de mult de C. Auner; pe temeiul comparaţiei cu alte texte papale, referitoare la episcopia Milcoviei, C. Auner a susţinut cu drept cuvînt identitatea dintre teritoriul în care s-au petrecut faptele semnalate de scrisoarea papei Grigore XI şi dioceza Milcoviei [28]. În

---

[24] J. Dabrowski, *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego*, p. 298.

[25] J. Sykora, *Poziţia internaţională a Moldovei în timpul lui Laţcu*, p. 1145.

[26] Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova*, p. 80; Şt. S. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan*, Bucureşti, 1973, p. 139; N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei pînă la Ştefan cel Mare (1359—1457)*, p. 42.

[27] Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 217; cf. *Acta Gregorii PP. XI*, p. 224—225.

[28] „Căci cuvintele papei, cu cari determină locul conversiunilor sunt identice cu cele ce le întrebuinţase curia în anii 1332 şi 1371 pentru eparhia Milcoviei"; cf. C. Auner,

acest teritoriu prozelitismul fanatic al lui Ludovic de Anjou s-a izbit de o puternică rezistenţă cu coloratură „naţională" manifestată prin lupta pentru apărarea limbii proprii. În 1374, deci, Moldova şi Ţara Românească se aflau concomitent în conflict deschis cu regatul ungar, iar în teritoriul extracarpatic controlat de acesta, la curbura munţilor, se declanşase o puternică efervescenţă, manifestare a antagonismului confesional cu connotaţie naţională ale cărui ecouri ajunseseră la auzul papei Grigore XI. În 1374, aşadar, întreaga arie românească extracarpatică era angajată politic, militar sau confesional în rezistenţa împotriva regatului angevin.

Prins într-o dublă încleştare armată cu Moldova şi cu Ţara Românească, Ludovic soseşte în cursul anului următor, 1375, în Transilvania pentru a supraveghea de aici operaţiile militare de mare anvergură pe care le pusese la cale în regiunile transcarpatice. Direcţia principală a loviturii a fost de data aceasta Ţara Românească, deşi nu se pot exclude şi operaţii împotriva Moldovei. Timp de aproximativ o lună, între începutul lunii iulie şi începutul lunii august 1375, regele s-a aflat la Jimbor, într-o poziţie favorabilă pentru a urmări evoluţia situaţiei pe ambele fronturi româneşti. Aici i-a sosit, la 25 iulie 1375, ştafeta trimisă prin Nicolae Lackfi de episcopii Dimitrie al Transilvaniei şi Ioan de Wacz, care se aflau cu contingentele lor într-o poziţie militară avansată, şi de magistrul Nicolae de Zeech. Misiva, care ne e cunoscută doar din răspunsul lui Ludovic, pe de o parte, aducea la cunoştinţa regelui faptul că saşii au părăsit oastea regală, iar pe de altă parte îi recomanda să se retragă din locul în care se afla şi unde nu mai era în siguranţă şi să se îndrepte spre o altă destinaţie :

Fidelibus nostris delectis venerabilibus in Christo patribus dominis Demetrio Transilvano et Johanni Wachiensi episcopis ac magistro Nicolao de Zeech.

Rex Hungarie etc(etera).

Fideles nostri dilecti. Veniens ad nos magister Nicolaus filius Lackh — verbo vestro nobis dixit, ut, quia Saxones nostri de exercitu nostro discessissent, ideo melius esset nobis ad tuciorem locum et securiorem nos transferre ; in quibus sicut et in aliis vestrum consilium approbamus. Attamen vos rogamus, quatenus consideratione nostre dilectionis iam illum locum custodiatis atque teneatis ; et sicut melius poteritis, servitia nostra expediatis ibidem, caventes pre omnibus nostrum honorem, ne ipse honor noster et fama periclitetur, sicut de vobis confidimus absque dubio aliquali. Ceterum vos, domine Demetri, episcope sigillum nostrum apud vos habitum per dominum Johannem episcopum Vachiensem nobis transmittatis ; vos vero domine episcope Johannes Vachiensis, derelicta ibidem gente vestra, ad nos veniatis cum paucis. Preterea significamus vobis, ut si aliqua nova nobis de exercitu nostro alio innotuerit, vobis immediate rescribemus et vos econverso faciatis illudidem. Datum in Sumbur, in festo beati Jacobi apostoli [29].

Misiva scurtă dar străbătută de puternică îngrijorare a regelui Ludovic scoate din întunericul în care a zăcut pînă acum un episod însemnat din istoria confruntării militare dintre regatul ungar şi statele române în vremea celui de al doilea rege angevin al Ungariei. Ea surprinde anume momentul în care înfrîngerea unei oşti regale trimise peste Carpaţi crease o situaţie extrem de precară pentru Ludovic în interiorul Transilvaniei însesi, la Jimbor, unde îşi stabilise cartierul general. Primejdia care îl pîndea aici şi de care fusese insistent invitat de demnitarii săi să se pună la adăpost nu ne e divulgată de textul scrisorii ; ipoteza cea mai probabilă e că pericolul era acela al unei invazii muntene. Retragerea contingentului săsesc din oastea regală transformase o situaţie în sine grea într-una critică, silindu-l pe rege să părăsească postul său de comandament, cu teama însă, mărturisită, că şi în noul loc care i se recomanda ca refugiu, s-ar fi putut afla în nesiguranţă. Situaţia mai era agravată şi de incertitudinea cu privire la soarta unei a doua oşti regale, angajată în lupta cu aceiaşi adversari. În aceste condiţii îngrijorarea extremă a regelui e lesne de înţeles [30].

Episcopia Milcoviei în veacul al XIV-lea, în „Revista catolică", III, 1914, 1, p. 76—77 ; la 16 septembrie 1371, într-un act papal, episcopia Milcoviei era astfel situată geografic : „quae in confinibus regni Hungariae et prope infideles consistit" ; *Acta Gregorii PP. XI*, p. 33.

[29] Kumorovitz, L. B. I. *Lajos Királyunk*, p. 976.

[30] Situaţia critică în care s-a aflat regele în 1375 înlăuntrul Transilvaniei s-a datorat fie pătrunderii trupelor româneşti în provincie, după retragerea contingentelor săseşti, fie perspectivei unei asemenea evoluţii, fie, în sfîrşit, unor mişcări înlăuntrul provinciei, legate de poziţia militară nefavorabilă a regelui.

Cît priveşte cea de a doua oaste, despre soarta căreia regele cerea informaţii, există indicii că ea a operat în sud, în Banat, unde sunt semnalate, în aceiaşi vreme, întinse devastări provocate de operaţii militare [31]. Un alt text, din 15 septembrie 1375, înregistrează o victorie repurtată de comitele de Timişoara, Benedict Himffy [32]. Între această dată şi luna iunie 1376 cel mai tîrziu, cetatea Severinului a fost readusă sub controlul regalităţii ungare [33].

Bilanţul de ansamblu al campaniei din 1375 a fost însă defavorabil regelui. În afară de acest din urmă succes, marile obiective strategice ale lui Ludovic nu au putut fi atinse: Ţara Românească nu a fost readusă la supunere şi foarte probabil nici Moldova. Mai mult încă, zona extracarpatică aflată sub controlul regal, care coincidea cu dioceza episcopiei Milcoviei, e pierdută acum pentru coroană pentru a intra sub stăpînire munteană. Într-adevăr, din 1375 încetează pentru aproape şase decenii numirile în funcţia de episcop al Milcoviei [34].

Impasul serios în care a fost adusă politica lui Ludovic de Anjou în conflictul său cu românii în 1374 şi 1375 s-a agravat în anul următor cînd noi forţe au intrat în luptă. În sud, banul Tvrtko al Bosniei se proclamă rege, act de răscoală manifestă împotriva lui Ludovic [35]; reconcilierea dintre patriarhia constantinopolitană şi patriarhia şi statul sîrb, la sfîrşitul anului 1375 sau la începutul anului următor, a deschis perspectiva lărgirii coaliţiei anticatolice prin includerea în acţiune a Serbiei [36]. Primejdia s-a mai agravat încă pentru regatul ungar în nordul Peninsulei Balcanice în 1376, în urma retrocedării de bizantini către turci a oraşului Gallipoli, fapt în urma căruia a fost restabilită legătura între posesiunile lor din Asia Mică şi cele din Europa, ceea ce le-a înlesnit mult deplasările de trupe.

În nord, o altă concesie majoră a bisericii bizantine, care a acceptat să numească un mitropolit pentru teritoriile ruse controlate de lituanieni, în persoana lui Ciprian Ţamblac, la sfîrşitul anului 1375, antrenează în acţiunea antiungară şi această redutabilă forţă militară a Europei răsăritene, în plină ascensiune. În 1376, lituanienii invadează teritoriile regatului polon, inclusiv Rusia haliciană [37].

Anul 1376 a sporit aşadar considerabil primejdia pentru regatul ungar, ameninţat concomitent din diverse direcţii. Doar marele efort militar desfăşurat de Ludovic în cursul anului următor, 1377, atît în sud împotriva turcilor şi a celorlalţi membri ai coaliţiei antiungare, cît şi în nord împotriva lituanienilor, i-a permis să stabilizeze situaţia, fie şi numai parţial, şi să întîrzie cu cîţiva ani prăbuşirea sistemului de state clientelare pe care îl constituise cu greu de-a-lungul unei domnii de cîteva decenii [38].

În legătură cu marea campanie împotriva lituanienilor au avut loc în Moldova evenimente însemnate care au dat o nouă orientare politică ţării, de adaptare la modificările petrecute în vecinătatea ei.

---

[31] Kumorovitz, L. B., *I. Lajos Királyunk*, p. 976.

[32] *Ibidem*, p. 977.

[33] La 19 iunie 1376 e menţionat într-un act regal Johannes Treutel (Trewtyl) în calitate de ban al Severinului; Hurmuzaki, I, 2, p. 235—236; cf. E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana*, p. 257.

[34] R. Rosetti, *Despre unguri şi episcopiile catolice din Moldova*, Bucureşti, 1905, p. 43 (extras din *ARMSI*, s. II, t. XXVII). Acum a avut loc, după toate probabilităţile, o nouă extindere spre răsărit a teritoriului Ţării Româneşti. Confuziile între episcopia Milcoviei şi cea de Argeş semnalate de D. Ciurea, *Identificarea şi localizarea Milcoviei*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 369—371, nu se datoresc identităţii dintre cele două oraşe şi dioceze ci probabilei extinderi a celei din urmă asupra teritoriului celei dintîi. Extinderea spre răsărit a Ţării Româneşti în aceste împrejurări nu exclude şi alta, anterioară.

[35] Ş. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatîrnare*, p. 185.

[36] *Ibidem*, p. 187.

[37] *Ibidem*, p. 189.

[38] Potrivit lui Kumorovitz, marea ciocnire între regatul ungar, pe de o parte, şi români, turci, bulgari, pe de altă parte, atribuite pînă de curînd anului 1377 de istoricii care s-au ocupat de aceste evenimente, trebuie reportate asupra anului 1375, cînd s-ar fi petrecut în realitate. E meritul deosebit al autorului de a fi dovedit, pe temeiul materialului documentar recent descoperit, că un mare conflict militar între regatul ungar şi Ţara Românească s-a desfăşurat în 1375. A exclude noi confruntări militare între cele două state în 1377 pare însă riscant. În orice caz, argumente solide pledează în favoarea unei puternice ciocniri militare turco-ungare în 1377, ciocnire pe care autorul o deplasează tot în 1375, fără temei. Hotărîrea lui Ludovic, la sfîrşitul anului 1377, de a consolida pasul Bran, e sigur legată de aceste împrejurări şi probabil şi de situaţia critică în care s-a aflat în 1375.

In 1377, Moldova a cunoscut, în cadrul unor puternice convulsiuni, o schimbare de domnie. La începutul anului următor — 26 septembrie 1378 — cînd papa Grigore XI acorda „nobilei femei, Margareta de Siret, doamna Valahiei Mici", dreptul, solicitat de ea, de a primi iertarea totală de păcate „in mortis articulo" [39], transferul de putere era un fapt împlinit cu cel puţin cîteva luni mai devreme. Încercarea lituanienilor păgîni de a răsturna, la sfîrşitul anului 1377, noua situaţie din Moldova, printr-o acţiune militară, s-a încheiat printr-o înfrîngere [40]; ea nu a lăsat decît amintirea unor martiri franciscani ucişi de „păgînii care adoră arbori" [41]. Domnia Margaretei-Muşata şi a fiului ei se instalează durabil.

Care a fost statutul ţării sub această domnie sau, mai exact, a acelui segment al ei care a corespuns cronologic cu dominaţia regatului ungar la Halici şi în Podolia? Ţara, sau mai precis, conducerea ei, a continuat să aparţină confesiunii catolice. O ştim în cazul „doamnei ţării" din actul papal mai sus pomenit, dar o ştim şi în ceea ce îl priveşte pe fiul ei Petru din mărturia ulterioară a lui Ioan de Sultanieh: „Dominus ipsorum aliquando conversus fuit ad fidem nostram catholicam et specialiter mater sua domina Margarita per unum fratrem predicatorem vicarium generalem illarum partium" [42].

Dar conversiunea la catolicism a noului domn al ţării s-a petrecut sub autoritatea vicariatului general al *Societăţii fraţilor peregrinanţi*, în care, la sugestia lui Ludovic de Anjou, au fost încorporate mănăstirile dominicane din Rusia haliciană şi Moldova [43], aspect important al politicii regelui de a smulge aceste teritorii Poloniei pentru a le aduce sub dominaţia regatului ungar. Expresie a acelaşi politici de consolidare a dominaţiei regatului său în Europa răsăriteană a fost şi suprimarea legăturii directe între episcopia de Siret şi papalitate; reintrarea episcopiei de Siret în dependenţa Haliciului e atestată documentar în 1391 [44], dar faptul însuşi e probabil anterior. Stabilirea datei exacte a acestei reveniri va fi de primă însemnătate pentru înţelegerea raporturilor dintre Ludovic de Anjou şi Petru I între 1377/1378 şi 1382 [45].

Reuşita lui Ludovic nu a fost însă decît parţială în această privinţă. Cu toată probabila ei înclinare, Moldova lui Petru I nu a redevenit un voievodat de strictă subordonare, „terra nostra moldavana", cum o dorise regele Ungariei. Încă din primele luni ale domniei lui Petru I, Ludovic şi-a manifestat insatisfacţia cu noua formulă politică instaurată în Moldova şi înclinaţia sa de a-i readuce la cîrma ţării pe Drăgoşeştii de absolută fidelitate [46]. Experienţa nefericită din trecut sau alte griji mai actuale l-au determinat însă să renunţe la încercarea de a pune în aplicare această dorinţă. După 1377, Moldova a fost încadrată în sistemul de state legate de regatul ungar dar ca domnie de sine stătătoare, cu un domn care se intitula „Dei gratia", nu un voievod din mila regelui Ungariei [47].

Evoluţia a fost similară, deşi mai întîrziată, în cazul Ţării Româneşti. Revenirea la legătura cu Ungaria s-a petrecut între 19 noiembrie 1377, dată la care Ludovic comunica

---

[39] *Acta Gregorii PP. XI*, p. 493—494.

[40] „Item ante festum nativitatis Christi Lituani processerunt contra illos de Walachia et ibi fuerunt victi, ita quod paucos equos abduxerunt"; text din analele unui franciscan din Toruń, citat de A. Sacerdoţeanu, *Lupta moldovenilor cu litvanii în 1377*, Bucureşti, 1936, p. 775 (extras din volumul omagial *Alexandru şi Ioan I. Lapedatu*); pentru acest episod şi pentru fapte legate de el sau cronologic foarte apropiate, v. Şt. S. Gorovei, *Poziţia internaţională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea*, în *AIIAI*, 16, 1979, p. 198—201 şi 205—208; V. Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, Bucureşti, 1982, p. 328.

[41] *Archivum Francescanum Historicum*, III, 1910, p. 700.

[42] Ş. Papacostea, *Un călător în ţările române la începutul veacului al XV-lea*, în *Studii*, 18, 1965, 1, p. 173.

[43] *Acta Gregorii PP. XI*, p. 492—493; v. mai sus p. 573.

[44] L. Waddingus, *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*, ed. tertia, IX *(1377—1417)*, Quaracchi, 1932, p. 119—120.

[45] Pentru argumentele opuse tezei restabilirii raporturilor feudo-vasalice între Ludovic de Anjou şi Moldova sub Petru I, v. Şt. S. Gorovei, *Cu privire la data primelor monede moldoveneşti*, în *Suceava. Anuarul muzeului judeţean*, V, 1978, p. 567—571: idem, *Armoiries et rapports politiques: le „cas" moldave au XIV-e siècle*, în *RRH*, XXIII, 1984, 2, p. 125—128.

[46] Ş. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatîrnare*, p. 190.

[47] Pentru variaţiile titulaturii lui Petru I, v. L. Şimanschi şi G. Ignat, *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc*, I, în *AIIAI*, 9, 1972, p. 127.

braşovenilor speranţa sa că Ţara Românească va ajunge din nou „în mîinile noastre", şi luna mai 1381 cînd se înfiinţează episcopia catolică de Argeş, în dependenţă de arhiepiscopia de Calocea [48].

Dar şi în raport cu Ţara Românească succesul lui Ludovic a fost limitat. Neîndoielnic, crearea episcopiei de Argeş, subordonată unui scaun metropolitan din Ungaria, era un succes major al regelui. Dar succesul a fost plătit cu pierderea definitivă a teritoriilor transcarpatice controlate, măcar intermitent, pînă în vremea războiului din 1375, de regatul ungar, teritorii cuprinse pînă în această vreme în episcopia Milcoviei şi integrate acum în cea recent creată a Argeşului. Precaritatea relaţiilor restabilite cu Ţara Românească se constată şi din faptul că feudele transcarpatice nu au fost restituite în acest timp domnului ţării.

Moartea lui Ludovic de Anjou în 1382 şi destrămarea sistemului său hegemonic în anii următori au pus capăt legăturilor stabilite de regatul ungar cu cele două state române în etapa finală a domniei celui de al doilea rege din dinastia angevină. Din îndelungata probă a focului care fusese pentru ele efortul regalităţii angevine de a le reduce la o strictă dependenţă, statele române au ieşit consolidate ; fapta *Ctitorilor*, pentru a relua formula lui Nicolae Iorga, se împlinise.

*

Evenimentele de istorie românească din anii 1374—1375, atît cele recent ieşite la lumină cît şi cele anterior cunoscute, dar care capătă un înţeles nou prin raportarea la cele dintîi, îngăduie constatări generale cu privire la „problema românească" în secolul XIV. În esenţă, această problemă se reduce la două aspecte, care le cuprind pe toate celelalte : *apariţia şi consolidarea statelor româneşti*, pe de o parte, *fixarea statutului lor în sistemul european de state*, pe de altă parte. Deschizînd faza finală a conflictului dintre regatul angevin şi statele române, înfruntarea din 1374—1375 impune reconsiderarea întregului proces şi descifrarea semnificaţiei sale.

De la începuturile sale, aşa cum intuise N. Iorga cu multe decenii în urmă, statul românesc a fost expresia unei naţiuni în devenire, spre deosebire de statele de tip şi aspiraţii imperiale cum erau cele de la sudul Dunării cuprinse în aria de dominaţie imperială a Bizanţului.

Sensul naţional al statului românesc alcătuit în secolul XIV, fireşte în stadiul incipient de dezvoltare a naţiunii, se vădeşte în elementele de conştiinţă colectivă pe care le-a încorporat şi în funcţia sa externă.

Statul românesc în secolul XIV deşi în dublă alcătuire a fost produsul unui singur şi acelaşi popor, cel român. Faptul a fost recunoscut, încă din această vreme, de instanţele europene cele mai autorizate, iar această recunoaştere nu putea fi decît reflectarea cunoaşterii lui de către românii înşişi.

Cînd, în 1370, papa Urban V a consimţit să creeze episcopia de Siret, la cererea lui Laţcu, el afirma răspicat şi identitatea etnică a locuitorilor şi creatorilor celui de al doilea stat românesc, de vreme ce adăuga pe lîngă numele său specific, Moldova, explicitarea „din părţile sau naţiunea Vlahiei" („partium seu nations Wlahie"). Cum însă în chiar acelaşi an, acelaş papă Urban V folosea aceiaş denumire etnică pentru celălalt stat românesc, în cuprinsul scrisorii adresate lui Vladislav „voievodul Vlahiei" („Latizlao wayvodae Vlahie"), e evident că el recunoştea astfel unitatea sau identitatea etnică a locuitorilor celor două state [49]. De altminteri, încă cu cîteva decenii în urmă, în 1345, papa Clement VI vădise în scrisorile adresate unor „nobili" români, între care şi fiului lui Basarab, Alexandru, cunoaşterea unităţii masei româneşti norddunărene, a românilor din Transilvania şi a celor din Ţara Românească şi Sirmium desemnaţi cu toţii prin denumirea de „olachi romani", adică valahii români ; unitatea lor de neam era dedusă din originea lor romană comună [50].

Şi autorităţile supreme de la Bizanţ, imperiul şi patriarhia, au recunoscut implicit această unitate de bază a celor două state româneşti care în terminologia cancelariilor lor s-au numit Ungrovlahia şi Rosso- sau Maurovlahia.

Limba, elementul constitutiv principal al naţiunii, apare pentru prima oară în izvoare în cursul încleştării din 1374—1375 ca punct de fixaţie decisiv în confruntarea dintre români şi statul angevin în expansiune. Rezistînd efortului de a-i înstrăina de etnia proprie, prin ierarhia bisericească străină, de limbă străină, românii din teritoriul nespecificat, dominat

---

[48] Ş. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatîrnare*, p. 190—192.
[49] Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 158, 159, 160.
[50] Hurmuzaki, *Documente*, I, 1, p. 697—698.

direct de regalitatea ungară, care purtau lupta mai aproape de esenţa ei decît cei care îşi constituiseră deja statul propriu, dau sensul profund al înfruntării dintre statele române şi statul angevin.

În aceeaşi semnificaţie se integrează strînsa corelaţie dintre destinul românilor intra- şi extracarpatici, dintre consolidarea situaţiei politice a celor de la răsărit de Carpaţi, în procesul rezistenţei împotriva regatului angevin care tindea să le anihileze, şi degradarea statutului politic şi confesional al celor rămaşi în aria de dominaţie directă a acestuia. Trăsătura de unire naţională între aceste evoluţii concomitente dar divergente a fost consolidarea statelor române în proces de constituire cu concursul unor elemente nobiliare româneşti dinlăuntrul arcului carpatic, proces a cărui întruchipare cea mai înaltă, istoric documentată, a fost acţiunea lui Bogdan. Prin fapta lui, autonomia maramureşeană strangulată şi-a găsit o împlinire superioară în constituirea celui de al doilea stat românesc pe care l-a înălţat de la statutul de voievodat dependent la acela de stat de sine stătător.

În sens invers, cele două state româneşti aveau să asume curînd, în cursul aceluiaş secol şi în secolul următor, funcţia de factor protector în raport cu românii din Transilvania, îndeosebi pe plan confesional.

Odată constituite statele române, inevitabil se impunea şi problema statutului lor internaţional, adică problema recunoaşterii caracterului lor de sine stătător. Evident, în condiţiile vremii, cînd realităţile social-politice se dezvoltau cu necesitate sub veşmînt spiritual-bisericesc, şi statul avea nevoie de o confirmare bisericească, şi anume din partea autorităţii bisericeşti supreme. Două erau centrele de autoritate bisericească supremă de unde putea veni consacrarea statului: Roma şi Bizanţul sau Noua Romă, care îşi împărţeau din punct de vedere spiritual spaţiul european şi care singure erau în măsură să asigure legătura cu sursa cea mai înaltă a puterii potrivit principiului neotestamentar: „non est potestas nisi a Deo". Legătura directă cu unul din aceste centre era aşadar indispensabilă pentru ca statele române să-şi asigure intrarea în legitimitatea statală europeană.

Ambele state au explorat, la începuturile lor, legătura cu Roma. Încă din secolul precedent, papalitatea recunoscuse fără dificultate statul creat de românii sud-dunăreni, statul Aşăneştilor, pe temeiul acceptării de către acesta a supremaţiei Romei. Ideea originii romane, care avea să însoţească neapărat toate contactele şi apropierile ulterioare ale românilor cu Roma şi care avea să devină una din componentele principale ale ideologiei naţionale româneşti, apare şi în această primă legătură ca motivaţie importantă a dialogului între papalitate şi români.

O situaţie similară se constată la începuturile domniei lui Alexandru, probabil în calitate de domn asociat al lui Basarab, cînd, cum s-a arătat, în procesul stabilirii legăturii directe între domn şi scaunul papal, recunoaşterea supremaţiei Romei şi recunoaşterea de către aceasta a romanităţii şi unităţii românilor au fost componente esenţiale ale acestei noi faze a dialogului între papalitate şi romanitatea răsăriteană. Dar, pe lîngă remarcabila dezvăluire a acestor aspecte ale problemei româneşti în vremea sa, scrisoarea papei Clement VI mai înregistrează şi ostilitatea regelui Ludovic faţă de o iniţiativă care tindea să stabilească contactul direct între papalitate şi români, peste ierarhia laică şi ecleziastică a regatului ungar.

Oprirea de către Ludovic a scrisorilor expediate de papă nobililor români, între care se afla şi Alexandru, cîştigaţi de biserica romană, a fost manifestarea clară a unui alt aspect al problemei româneşti în secolul XIV. Hotărîrea regelui Ludovic de a se interpune ca intermediar obligator între papalitate şi masa românească din aria sa de dominaţie şi de hegemonie, de a asigura convertirea românilor în cadrul şi sub egida propriei ierarhii catolice, nu a fost însă un capriciu personal, ci expresia unei constante a politicii regatului ungar; refuzul de a accepta legătura directă între români şi Roma nu a fost decît manifestarea ecleziastică a efortului regalităţii ungare de a împiedica evoluţia societăţii româneşti spre forme proprii de organizare politică.

Constituirea celui de al doilea stat românesc, prin emanciparea Moldovei de sub puterea regalităţii ungare, sub Bogdan, a dat o nouă dimensiune problemei româneşti şi pe plan internaţional. Acum papalitatea se decide la un pas însemnat; pe temeiul convertirii lui Latcu la catolicism, prin mijlocire polonă, papa Urban V înzestrează tîrgul Siret cu o episcopie pe care o desprinde din dependenţa faţă de Halici, aducînd-o în dependenţă directă faţă de scaunul apostolic.

Actul papal nu numai consacra o nouă episcopie, dar şi legitima pe plan internaţional existenţa celui de al doilea stat românesc recunoscut ca atare şi devenit de sine stătător prin eliminarea dominaţiei regatului ungar. O divergenţă considerabilă se manifesta astfel între politica papalităţii, gata să recunoască neatîrnarea celor două state odată cu identitatea lor

etnică comună, şi politica regelui Ungariei pentru care acestea continuau să fie „terra nostra transalpina" şi „terra nostra moldvana" sau cel mult „wayvodatus Moldaviae".

Manifestarea cea mai evidentă a acestei divergenţe de direcţii politice se observă în cazul Moldovei în vremea lui Latcu : recunoscută în 1370 ca stat de sine stătător de scaunul apostolic, cu o ierarhie ecleziastică direct dependentă de papalitate, deci independent de alte puteri lumeşti, contestată doi ani mai tîrziu de Ludovic de Anjou care, trecînd peste hotărîrea papală, revendică în 1372 dreptul de a decide soarta ţării, împotriva căreia avea să organizeze după alţi doi ani, în 1374, o expediţie militară de împlinire a hotăririi sale. Victoriile lui Ludovic în ultimii săi ani de domnie şi restructurările politice pe care le-au determinat în spaţiul est-european au pus capăt acestei legături ecleziastice directe între Moldova şi Roma.

Oprite de această stavilă în aspiraţia lor de a obţine consacrarea ecleziastică de la Roma, Ţara Românească şi Moldova s-au orientat inevitabil spre al doilea centru de legitimare a puterii, Bizanţul.

Atitudinea Bizanţului faţă de români a fost mai complexă decît cea a Romei[51]. Faţă de românii sud-dunăreni şi de încercările lor de a-şi da forme de organizare statală proprii, Bizanţul a reacţionat hotărît negativ. Orientarea spre Roma a statului Asăneştilor unde întemeietorii acestuia au găsit consacrarea puterii lor nu putea decît să sporească repulsia Bizanţului faţă de evoluţia spre stat a românilor şi faţă de afirmarea romanităţii lor.

Dar în secolul XIV situaţia s-a schimbat hotărît. Cucerirea Peninsulei Balcanice de către turci, restrîngerea ariei de dominaţie efectivă a Imperiului bizantin, efortul său de a găsi aliaţi atît împotriva turcilor cît şi a puterilor catolice, deplasarea centrului de greutate a românilor de la sudul la nordul Dunării au dat problemei româneşti în optică bizantină o cu totul altă înfăţişare decît în secolul precedent. Zdrobit în ordinea teritorial-politică, universalismul bizantin se apără cu mai mult succes în cea spirituală şi ecleziastică, sprijinindu-se însă tot mai mult pe realităţile etnice şi politice de sine stătătoare ale Europei sud-estice şi răsăritene. Recunoaşterea acestor noi realităţi şi legitimarea lor a fost condiţia sine qua non a viguroasei afirmări a patriarhiei şi spiritualităţii bizantine în a doua jumătate a secolului XIV. Între aceste realităţi un loc însemnat l-au avut cele două state româneşti care îşi apărau neatîrnarea împotriva regatului angevin, hotărît să le-o conteste, şi împotriva intoleranţei formulei sale de prozelitism, care tindea să le subordoneze politic. Între Bizanţul în căutare de sprijin împotriva forţelor adverse covîrşitoare şi statele române în căutare de legitimitate întîlnirea s-a produs firesc. La interval de un sfert de secol, Ţara Românească şi Moldova au intrat în aria de legitimitate a ceea ce s-a numit Commonwealth-ul bizantin. În 1359, marele voievod al Ţării Româneşti, Alexandru, a fost investit de Bizanţ cu calitatea de autocrat, adică domn, stăpîn independent, iar ţara primea şi instrumentul spiritual al independenţei, instituţia mitropoliei. O evoluţie similară s-a produs sub Petru I în politica Moldovei care a intrat la rîndul ei în sistemul de state recunoscut de Bizanţ. Prin actele care au confirmat această evoluţie cele două ţări au fost recunoscute ca state româneşti, aşadar cu fond etnic comun, şi au fost investite cu atributele neatîrnării, firească în cadrul concepţiei medievale asupra relaţiilor interstatale. Jocul forţelor istorice a făcut ca intrarea statelor române în sistemul statelor europene în secolul XIV să se realizeze în cele din urmă sub egida Bizanţului şi a formulei sale de legitimare a statelor.

*

În concluzie : în istoria românilor secolul XIV a fost dominat de procesul constituirii statelor române şi de lupta lor de apărare împotriva tendinţelor regatului ungar angevin de a le contesta dreptul la neatîrnare şi de a le subordona propriilor sale organe politice şi ecleziastice. Deşi într-o dublă întrupare, statul românesc a apărut ca instrument de apărare a unei naţiuni în devenire împotriva tendinţelor de dominaţie directă şi de subordonare naţională a unei puteri străine care tindea din ce în ce mai conştient să asimileze populaţiile heterogene larg predominante numeric asupra cărora îşi impusese dominaţia. Apariţia limbii

[51] Pentru atitudinea în general a lumii bizantine faţă de romanitatea răsăriteană, v. N. Ş. Tanaşoca, *Românii în izvoarele bizantine* (lucrare consultată în manuscris prin bunăvoinţa autorului).

cea mai consistentă nu putea fi alta, în împrejurările de atunci, decît cedarea către Moldova a Pocuţiei, ceea ce i-ar fi sporit acesteia nu numai potenţialul economic, în condiţiile în care satisfacerea pretenţiilor crescînde ale Porţii reclama eforturi deosebite, ci i-ar fi asigurat şi posibilităţi mai mari de acţiune pe plan politic şi militar, în cazul în care evoluţia raporturilor interstatale din zonă ar fi afectat, într-o manieră sau alta, interesele de moment sau de perspectivă ale domnului moldovean. Prin urmare, raporturile de vasalitate-suzeranitate trebuiau restrînse în viitor doar la Pocuţia, care, considera el, era, de altfel, propria sa „moşie" [214].

Fiind vasal al Coroanei „doar pentru concedarea stăpînirii asupra acelei provincii", se înţelege că raporturile de vasalitate-suzeranitate nu puteau fi extinse la nivelul întregii ţări, cele din urmă neputînd fi concepute altfel decît de *„înţelegere şi pace trainică, alianţă şi bună prietenie"* (s. ns.) [215]. Numai caracterul lor de reciprocitate le putea conferi şi valoarea practică, motiv pentru care satisfacerea integrală a unor solicitări ale senatorilor a fost amînată pînă cînd avea să aibă dovada că şi ei erau animaţi de aceeaşi *„dragoste puternică şi stabilă, înţelegere şi bună amiciţie faţă de noi"* (s. ns.) [216]. De altfel, absenţa din actul omagial al domnului, în cazul în care a fost şi depus, nu numai redactat, şi al cărui text integral nu ne este cunoscut, a clauzei referitoare la obligaţiile militare ale Moldovei faţă de Coroană [217] constituie o nouă dovadă a tendinţei lui Ioan Vodă de a stabili un nou tip de raporturi vasalo-suzerane, în cadrul cărora „vasalul" să beneficieze de o mai mare posibilitate de afirmare a propriilor sale interese [218].

Prin urmare, în lumina acestor ipoteze, asigurările de ajutor militar împotriva oricăror duşmani, dată factorilor de conducere polonezi, în aceeaşi scrisoare din 28 iulie 1572 [219], deveneau facultative, transpunerea lor în practică depinzînd de conjunctură, dar, se pare că şi de gradul de participare a Poloniei la eforturile sale de menţinere a capacităţii de rezistenţă a Moldovei. Căci, *şi în acest sens* s-ar putea interpreta cererea sa ca autorităţile poloneze să restituie Moldovei tezaurul confiscat de la Ştefan Tomşa şi Moţoc şi chiar cel dus în Polonia de Bogdan Lăpuşneanu, cu care urma să se achite obligaţiile faţă de Poartă. Odată scăpată de spectrul represaliilor Porţii, Moldova putea redeveni, sugera domnul, ceea ce fusese dintotdeauna, : *scut de apărare a Poloniei împotriva ameninţării turceşti* [220].

Ceea ce nu era însă, şi nici nu putea fi, de altfel, şi concepţia cercurilor conducătoare poloneze. Pentru ele, reînnoirea de către Ioan Vodă a „alianţei faţă de Coroană" [221] nu constituia altceva decît o „îndatorire de vasal" [222], el neavînd, prin urmare, dreptul să pretindă, în schimb, avantaje care anulau *de fapt*, şi chiar şi *de drept*, efectele actului omagial. De aceea, senatorii poloni adunaţi în „congresul" de la Knyszyn, convocat la 24 august 1572, pentru a stabili data şi locul alegerii succesorului lui Sigismund August [223], au refuzat să ia în discuţie cererile domnului moldovean de retrocedare a Pocuţiei şi restituire a tezaurelor confiscate de la Ştefan Tomşa. Cum situaţia internă şi internaţională a Poloniei în acele momente nu permitea adoptarea unei atitudini făţiş ostile faţă de Moldova, senatorii au invocat drept justificare a răspunsului lor faptul că absenţa unei părţi a colegilor lor nu permitea

---

214 În schimbul omagiului, el cerea Pocuţia, *„ca patrie a sa, voind să fie, ca şef al Pocuţiei„ vasal al Coroanei polone"* (s. ns.) (cf. Hurmuzaki, *Documente*, Supliment II$_1$, p. 269 ; vezi şi *loc. cit.*, p. 271, unde o denumeşte *„patria mea legitimă"* (s. ns.) ; vezi şi Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 324 ; N. Iorga, *Relations entre Roumains et Polonais*, p. 121 ; Th. Holban, *Ioan Vodă Armeanul*, p. 16 ; D. Ciurea, *op. cit.*, p. 31.

215 Elena Linţa, *op. cit.*, p. 301.

216 *Ibidem.*

217 Informaţia la Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 60 ; lipsa unor informaţii sigure nu permite datarea actului şi nici o analiză mai detaliată ; Th. Holban *(Ioan Vodă Armeanul*, p. 16) l-a datat „prin iulie" 1572.

218 Zdz. Spieralski era de părere că reclamarea Pocuţiei era o dovadă a faptului că Ioan Vodă, „îngrijindu-se de interesele statului său, nu voia să se mulţumească cu rolul de marionetă a puterilor vecine" (cf. idem, *Awantury moldawskie* (Aventuri moldoveneşti), Wiedza Powszechna, Warszawa, 1967, p. 134).

219 Elena Linţa, *op. cit.*, p. 301.

220 *Ibidem* ; I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 15—16.

221 Elena Linţa, *op. cit.*, p. 302.

222 *Ibidem.* Scrisoarea de răspuns a senatorilor poloni întruniţi la Knyszyn, din 31 august 1572, s-a păstrat în mai multe variante : în cea inserată de Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 324, această firmaţie este formulată *„după cum însăşi datoria o cere"*, iar în Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, p. 269, sub forma *„conform vechilor convenţii"* (s. ns.).

223 Cf. Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 325, nota 1.

adoptarea unor hotărîri definitive de importanţa celor în discuţie, ele urmînd a fi puse în dezbaterea plenului unei adunări viitoare [224]. De altfel, cererea de retrocedare a Pocuţiei declanşase indignarea unora dintre marii magnaţi ai Coroanei care o considerau de-a dreptul „impertinentă" şi prejudiciabilă „demnităţii" şi intereselor regatului [225], în timp ce alţii blamau pe puţinii simpatizanţi ai „ereticului" [226] domn moldovean.

Redeschiderea de către Ioan Vodă a problemei Pocuţiei, şi încă într-un moment atît de critic pentru Republica nobiliară polonă, a provocat cercurilor conducătoare poloneze o îngrijorare mult mai profundă, decît cea care transpiră din răspunsul şi luările de poziţie amintite ale senatorilor. Ca şi în anul 1530, cînd a fost reclamată de Petru Rareş, în Polonia se credea că inspiratoarea demersului domnesc era, de fapt, Poarta. Ea ar fi urmărit, în acest fel, să creeze noi probleme statului polonez şi să-i constrîngă pe responsabilii săi politici să procedeze în problema alegerii noului rege conform intereselor otomane. De aceea, înainte de a-i da lui Ioan Vodă răspunsul definitiv promis, au intenţionat să afle ce anume se ascundea în spatele unei cereri cu atît mai surprinzătoare, cu cît de aproape 40 de ani nici un domn moldovean nu mai pusese la îndoială drepturile legitime ale Coroanei asupra acelei provincii. Această intenţie l-a alarmat însă pe domn, deoarece o nouă reclamaţie împotriva lui la Poartă i-ar fi şubrezit şi mai mult poziţia, în condiţiile în care în interiorul ţării se acumulau tot mai multe nemulţumiri provocate de metodele sale de guvernare [227]. Ca urmare, el s-a străduit să-i convingă pe cei ce girau conducerea regatului, în absenţa regelui, că acţionaşe din proprie iniţiativă în scopul strîngerii raporturilor sale cu regatul polon, singurul mijloc eficace de apărare a intereselor comune faţă de ameninţarea comună, reprezentată de Poartă [228].

Cercurile conducătoare poloneze nu au fost însă de acord nici cu această interpretare. Din contra, ele considerau că dorinţa domnului ca întreaga afacere să rămînă necunoscută Porţii se datora puţinei treceri de care se bucura el la Istanbul. Astfel că, departe de a-i aduce rezultatele scontate, demersurile sale au fost pe punctul de a avea efectul unui bumerang, în sensul că cercurile conducătoare poloneze au avut intenţia să se folosească de „imprudenţa" domnului pentru a-l şantaja la Poarta otomană [229]. Beneficiind de acest atu, senatorilor polonezi nu le-a fost dificil să respingă şi acuzaţia domnului, formulată cu acelaşi prilej, potrivit căreia ei s-ar fi angajat ca, în schimbul omagiului de vasalitate, să-l extrădeze pe Bogdan Lăpuşneanu sultanului. Ioan Vodă afirmase că neîndeplinirea acestei obligaţii, *singura care putea justifica în faţa sultanului reînnoirea de către el a „alianţei" cu Polonia,*

---

[224] Hurmuzaki, *Documente*, *Supliment* II, 1, p. 269; Elena Linţa, *op. cit.*, p. 302; Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 324; răspunsul menţionat de Th. Holban, *Ioan Vodă Armeanul*, p. 19.

[225] La 19 septembrie 1572 nunţiul papal din Polonia, cardinalul Comendone, raporta că unul din fraţii Zborowski declarase, probabil în senat, că lui Ioan Vodă nu numai că *„nu i-a ajuns să i se dea Hotinul, dar caută acuma şi ocazia de a pune la îndoială posesiunea* (de către Coroană — n.n.) *unei provincii întregi"* (a Pocuţiei — *n.n.)* (s. ns.) (cf. I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 16).

[226] Ioan Chodkiewicz, staroste de Zmudź, remarca într-o scrisoare către episcopul de Władysławów, din 31 august 1572, că „de mirat să zici că şi domnii Herburt îi dau tîrcoale, în timp ce sînt catolici, căci se ştie pe faţă că el (Ioan Vodă — *n.n.) este eretic în toate, atît în religie, cît şi în afacerea de stat"* (s. edit.) (cf. Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 325).

[227] În legătură cu situaţia internă, vezi Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 62 şi urm.

[228] În scrisoarea din 16 octombrie 1572, Ioan Vodă repeta teza sa potrivit căreia reclamarea Pocuţiei, *„patria mea legitimă"*, era o *„consecinţă a vasalităţii mele"*; el dorea însă să o obţină *„nu numai prin violenţă, ci într-o manieră creştină"*, adică paşnică; în ceea ce priveşte faptul că senatorii „au vrut să anunţe [aceasta] prin trimisul lor la sultan", el pretindea că *„eu nu cer şi nu vreu ca duşmanii creştinătăţii să cunoască frăţietatea noastră, deoarece, dacă o cunosc, lucrurile nu ar putea să treacă fără o vărsare de sînge"* (s. ns.) (cf. Hurmuzaki, *Documente*, Supliment II, 1, p. 274).

[229] În răspunsul lor din 28 ianuarie 1573, senatorii îl „felicitau" pentru faptul că nu ceruse sprijinul sultanului, deoarece *„nu ar fi avut drept urmare menţinerea între noi a raporturilor de prietenie şi bună vecinătate şi s-ar fi putut găsi uşor mijlocul de a forţa pe Graţia Voastră să abandoneze planurile sale relative la Pocuţia, ca o provincie aparţinînd Coroanei"*; cum domnul se hotărîse însă să nu mai ridice această chestiune, ei îi promiteau să renunţe la hotărîrea de a aduce *„această afacere la cunoştinţa celui care ar fi trebuit foarte mult să o ştie, înainte ca ea să fi fost discutată între noi"* (s. ns.) (cf. *loc. cit.).*

despre care îl informase deja, atrăsese asupra lui suspiciunile Porții [230]. Senatorii, care, într-adevăr, emiseseră, la 31 octombrie 1572, un decret prin care se interzicea orice expediție poloneză în scopul reinstalării lui Bogdan Lăpușneanu, *„pentru ca să nu fie zdruncinată pacea generală și pactele încheiate cu voievodul moldovean"* [231] (s. ns.), s-au mulțumit să-l asigure că Moldova nu avea să mai fie atacată în viitor de fostul domn de pe teritoriul polon [232].

Ioan Vodă nu a mai avut însă prilejul să-și pună în aplicare nici planurile referitoare la Pocuția și nici amenințările la adresa Poloniei, formulate în stilul caracteristic al lui Petru Rareș, în aceeași scrisoare din 16 octombrie 1572 [233]. Evenimentele declanșate de criza dinastică din Polonia au pus sub semnul întrebării nu numai stabilitatea domniei sale, ci însăși existența Moldovei *ca stat autonom în cadrul sistemului politic otoman.*

Pentru a asigura candidatura lui Henric de Valois la tronul polon, regele Franței, Carol IX, a promis polonezilor că va obține de la sultan anexarea Moldovei la Polonia. Demersurile diplomaților săi au rămas însă fără rezultat, iar faptul că nu au reușit să obțină nici măcar consimțămîntul de formă al padișahului la numirea domnilor moldoveni, deziderat atît de apropiat lui Sigismund August [234], s-a datorat însă, într-o oarecare măsură, și opoziției lui Ioan Vodă. Pentru a dejuca planurile franceze și ale susținătorilor lor polonezi, domnul moldovean a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a semăna discordia între Poartă și Coroana polonă [235]. Astfel, dacă insinua sultanului că ar fi putut aduce Polonia în stare de vasalitate față de Poartă, în cazul în care i-ar fi pus la dispoziție o armată de numai 5 000 de oameni [236], în schimb nu ezita să dea a înțelege dietei elective poloneze că era de dorit o colaborare antiotomană [237]; sfătuindu-i pe magnații poloni să nu aibă încredere în promisiunile turcilor, ci, din contra, să contribuie, prin alegerea regelui, la „unirea tuturor forțelor creștine" împotriva acestora [238], el da un exemplu concret, trimițînd, în luna ianuarie 1573, un sol la seimul de convocare, prin care anunța renunțarea de bună voie la Pocuția [239]. Toate aceste manevre vizau, în același timp, și asigurarea unor alianțe pentru împrejurarea că avea să fie silit să se opună cu forța armelor presiunilor tot mai greu de suportat ale Porții. În acest scop, dar și pentru a-l lipsi pe Bogdan Lăpușneanu de sprijinul imperialilor, la care se refugiase în toamna anului 1572, la începutul lunii decembrie același an, el depunea, prin intermediul unui emisar, „jurămîntul de credință" împăratului Maximilian II [240], după ce în luna mai își exprimase speranța că noul rege al Poloniei avea să fie ales din Casa de Austria [241].

Curînd, a trebuit să ia în considerare și pericolul reprezentat de demersurile lui Albert Laski, vizînd obținerea de la Poartă a domniei Moldovei, cu sprijinul Franței. Ele erau conjugate cu cele ale viitorului domn Petru Cercel, pe atunci pretendent la tronul Țării Românești. În toamna anului 1572 cel din urmă se afla la Cracovia, unde se refugiase din Transilvania, pentru a nu fi extrădat de principele Ștefan Báthory lui Alexandru Mircea, domnul de atunci al Munteniei. Nereușind să-și pună în aplicare planurile cu sprijinul lui Sigismund August, care îi promisese concursul său la Poartă, datorită decesului regelui polon, Petru Cercel a încercat să le realizeze în colaborare cu Albert Laski. Potrivit proiectelor acestuia din urmă, el urma să obțină cu concursul diplomației franceze, ca preț al sprijinului acordat lui Henric de Valois, Moldova, iar Petru Cercel Țara Românească. Și, într-adevăr, ambasadorul francez la Istanbul, François de Noielles, episcop de Acqs, a depus diligențele necesare, dar Poarta a refuzat, de teama urmărilor pe care le-ar fi putut antrena plasarea în fruntea Moldovei a unui puternic magnat polon de talia lui Laski care dovedise în repetate rînduri că nu putea fi decît dușman al Imperiului otoman.

---

[230] *Loc. cit.*, p. 271.
[231] Elena Linția, *op. cit.*, p. 303.
[232] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment II, 1, p. 274.
[233] „Grațiile Voastre știu bine și citesc în cronicile lor că nu este convenabil națiunii polone să acționeze contra credinței jurate și de a se prezenta ca neținîndu-și angajamentele" (cf. *loc. cit.*, p. 271.
[234] Cf. pentru detalii, cap. II.
[235] Vezi și Th. Holban, *Henri de Valois*, p. 99 și urm.
[236] Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești*, p. 123; Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 119.
[237] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment II, 1, p. 275; Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 121—122.
[238] Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 122.
[239] Zdz. Spieralski, *op. cit.*, p. 134.
[240] Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 130.
[241] *Ibidem*, p. 122.

Odată cu visele de domnie ale lui Albert Laski au fost spulberate pentru o lungă perioadă de timp și cele ale lui Petru Cercel. Căci, Alexandru Mircea a reușit să-și consolideze poziția, obținînd numirea fratelui său, Petru Șchiopul ca domn al Moldovei [242]. Aceasta însemna însă și sfîrșitul domniei lui Ioan Vodă. În pofida omagiului de vasalitate pe care se pare că l-a depus sau ar fi vrut să-l depună lui Henric de Valois [243], în termeni care nu ne sînt deocamdată cunoscuți, el nu a beneficiat de sprijinul oficial al regatului, ci doar de concursul cazacilor polonezi și asigurările de sprijin ale lui Constantin de Ostrog și Albert Laski, cel din urmă în scopul nedeclarat de a profita de împrejurări pentru a-și adjudeca scaunul domnesc de la Iași [244]. Atitudinea lui Henric de Valois, care invoca drept justificare a refuzului de a-i acorda ajutor în lupta pe care Ioan Vodă o declanșase împotriva otomanilor tocmai „pacea veșnică" dintre Polonia și Poartă [245], demonstra, o dată în plus, că, în contextul raporturilor polono-otomane întemeiate pe această bază, legăturile de vasalitate-suzeranitate dintre Moldova și Coroana polonă erau lipsite de orice eficiență ; îndeosebi pentru domnii celei dintîi care nu puteau și nici nu se voia să fie apărați, dacă acțiunile ce ar fi trebuit să fi fost întreprinse în acest scop de către polonezi ar fi depășit toleranța admisă de Poartă.

Totuși, în condițiile în care presiunile Porții asupra țărilor române tindea să capete forme tot mai periculoase pentru autonomia lor statală, cointeresarea Poloniei, indiferent sub ce formă, în conservarea ei se prezenta ca o *necesitate politică tot mai stringentă*. În primul rînd, trebuia asigurată liniștea și securitatea graniței nordice a Moldovei, inclusiv a posesiunilor otomane dintre Prut și Nistru, și cu scopul de a lipsi Poarta de pretextele „legale" de injoncțiune asupra Moldovei și de intervenție în raporturile ei cu Coroana. Iată pentru ce Petru Șchiopul, „domnul cel mai devotat față de turci" [246], și-a exprimat încă de la începutul domniei dorința de a întreține „o prietenie mutuală cu regatul Poloniei, *conformă vechilor pacte și alianțe*" (s. ns.) [247]. Oferta domnului a fost acceptată în mare grabă, deoarece ea venea în întîmpinarea dorințelor cercurilor conducătoare poloneze de a menține Moldova în *sfera polonă de influență* și a-i accentua, astfel, și *caracterul de individualitate în cadrul sistemului politic otoman*. De aceea, solul Andrei Taranowski, trimis la Poartă în luna septembrie 1574, cu misiunea reglementării raporturilor bilaterale deteriorate de amestecul polon în evenimentele din Moldova, a primit-o și pe aceea a „confirmării alianțelor" și cu noul domn al acestei țări [248]. Senatorii poloni care girau treburile statului în perioada noii crize dinastice declanșată de fuga în Franța a regelui Henric de Valois, în noaptea de 18/19 iunie 1574 [249], aveau însă în vedere acele „alianțe" în baza cărora Pocuția era recunoscută ca aparținînd de drept și de fapt Coroanei. Căci, Andrei Taranowski trebuia să-i atragă atenția lui Petru Șchiopul „să nu violeze din cauza provinciei Pocuția pacea confirmată" [250]. Mai mult chiar, el urma să-i solicite și restituirea unei anumite scrisori pe care o primise Ioan Vodă din partea lor, în timpul interregnului precedent [251], care se referea la problema Pocuției. Cu alte cuvinte, cercurile conducătoare poloneze voiau să șteargă din amintirea moldovenilor orice urmă de îndoială în ceea ce privește legitimitatea pretențiilor poloneze asupra acestei provincii.

Fără îndoială, această măsură de precauție nu-l viza numai pe Petru Șchiopul care, din motivele amintite, nu putea formula nici o revendicare teritorială față de Polonia. Din contra,

---

[242] Cf. Ștefan Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul secolului XVI*, Sibiu, 1944, p. 17—19 ; Germaine Lebel, *La France et les Principautés Dnubiennes (Du XVIe siècle à la chute de Napoleon I-er)*, Paris, 1955, p. 20—21 ; Zdz. Spieralski, *op. cit.*, p. 134.

[243] Cf. raportul bailului venețian la Varșovia, Girolamo Lippomano din 16 martie 1574, la Alexandru Ciorănescu, *Știri noi din domnia lui Ioan Vodă cel Cumplit*, în *RI*, nr. 4—6, 1934, p. 170 ; Germaine Lebel, *op. cit.*, p. 16 ; Th. Holban, *Henri de Valois*, p. 115 ; N. Grigoraș, *Lupta de eliberare condusă de Ioan Vodă cel Viteaz (februarie-iunie 1574)*, în *CI* (s.n.), V, 1974, p. 103.

[244] Th. Holban, *Henri de Valois*, p. 112—116.

[245] Zdz. Spieralski, *op. cit.*, p. 135.

[246] Ilie Minea, *Aron Vodă și vremea sa*, în *CI*, VIII—IX, 1, 1932—1933, p. 135.

[247] Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. II, *Acte și scrisori (1573—1584)*, București, 1930, p. 52.

[248] Andrei Veress, *op. cit.*, II, p. 52.

[249] Cf. Germaine Lebel, *op. cit.*, p. 16—17.

[250] Andrei Veress, *op. cit.*, II, p. 52.

[251] *Ibidem ;* nu știm la care dintre scrisorile menționate în rîndurile precedente se făcea referire ; s-ar putea însă să fie vorba de o alta, mai „compromițătoare" pentru cercurile conducătoare polone, sub aspectul promisiunilor legate de această chestiune, de vreme ce se insista în mod special asupra restituirii ei.

el a sprijinit, prin toate mijloacele ce i-au stat la dispoziție, bineînțeles în urma ordinelor exprese ale Porții, alegerea și instalarea pe tronul polon a lui Ștefan Báthory [252]. În schimb, a considerat probabil că statutul politico-juridic pe care îl avea nu-i permitea să reia vechile raporturi de vasalitate-suzeranitate pe care se întemeiaseră, cel puțin teoretic, relațiile Moldovei cu Coroana în primele două decenii ale celei de a doua jumătăți a secolului XVI. De aceea, s-a limitat la reînnoirea acordurilor existente numai în punctele ce stipulau menținerea bunei vecinătăți, fără vreo obligație vasalică [253].

Ca urmare, în nici unul din actele cunoscute nouă, Petru Șchiopul nu s-a recunoscut ca „supus" al regelui și al Coroanei, ci doar ca *„prieten și vecin credincios"* (n. ns.) [254], amenințînd chiar cu represalii [255] împotriva celor care încălcau *„tratatele de pace"* (s. ns.) [256] dintre Moldova și Polonia. La rîndul său, Ștefan Báthory îl considera ca pe un *„vecin aliat și apropiat"* (s. ns.) [257], promițînd de fiecare dată pedepsirea celor care, „prin jignirea și călcarea bunei noastre vecinătăți și a tratatului", năvăleau în Moldova, devenind, astfel, *„violatorii păcii și ai tratatului"* (s. ns.) [258], încheiate între Polonia și Moldova. Aceasta nu însemna, totuși, că magnații poloni renunțaseră, în totalitatea lor, la vechile lor veleități. O parte dintre ei, și anume cei grupați în jurul regelui Ștefan Báthory, considera însă că împrejurările politice în care se afla regatul [259] nu permiteau revigorarea lor în formele anterioare, ci că era necesară menținerea unei bune vecinătăți de care aveau nevoie, în egală măsură, atît Moldova, cît și Polonia [260].

În schimb, magnații ale căror domenii se aflau la granița cu Moldova erau adversarii unei astfel de orientări politice. Ca urmare, ei au acționat, direct sau indirect, pentru menținerea stării de încordare la frontiera polono-moldo-otomană și au sprijinit, în același mod, acțiunile militare ale cazacilor, soldate cu impunerea în scaunul domnesc al Moldovei, ce-i drept, pentru foarte scurtă vreme, a fraților Ioan și, respectiv, Alexandru Potcoavă [261]. Atitudinea lor dovedea însă că spiritul de anarhie al nobilimii polone putea goli oricînd de conținut înțelegerile moldo-polone, indiferent de natura lor. Această realitate l-a determinat pe Petru Șchiopul să-și revizuiască și el concepția despre valoarea acelor înțelegeri și să declare autorităților poloneze că sprijinul primit de Ioan Potcoavă din Polonia risca să provoace ruperea tratatului de pace pe care Polonia îl încheiase cu Imperiul otoman [262]. Acest pericol a fost, de altfel, motivul esențiall care l-a determinat pe Ștefan Báthory să ordone, în luna iunie 1578, executarea, la Lwów, a lui Ioan Potcoavă [263].

Executarea lui Ioan Potcoavă a fost însă urmată de noi pregătiri de invadare a Moldovei, făcute în ținuturile din zona de graniță. Într-o atare împrejurare, Petru Șchiopul nu

---

[252] *Monumenta Poloniae Vaticana*, tomus V, Series nuntiaturae Polonae. Continent Alberti Bolognetti nuntii apostolici in Polonia epistolarum et actorum, Partem I-ae 1581—1582, Cracoviae, 1923—1933, p. 587; Andrei Veress, *op. cit.*, II, p. 109, 110; I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 42; Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 338.

[253] Reproșînd, la 17 aprilie 1572, lui Nicolae Mielecki, voievodul Podoliei, atacurile repetate ale magnaților poloni de la granița asupra Moldovei și cetăților turcești Tighina, Cetatea Albă și Oceakov, îi reamintea că *„esențialul"* soliei lui Andrei Taranowski „a fost să se facă dreptate de ambele părți, atît din partea Coroanei polone, cît și din cea a țării noastre a Moldovei, *ceea ce am întărit sub jurămînt și am hotărît între noi"*, după care se întreba: „de ce s-ar întîmpla aceasta între noi, *împotriva celor stabilite între noi prin tratat din partea țării măriei sale și din cea a țării noastre a Moldovei?*" (s. ns.) (cf. Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 331).

[254] *Ibidem*, p. 336.

[255] *Ibidem*, p. 331.

[256] *Ibidem*, p. 336.

[257] *Ibidem*, p. 338.

[258] *Ibidem.*

[259] Este vorba, îndeosebi, de pregătirea războiului împotriva Moscovei.

[260] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 338.

[261] *Ibidem*, p. 331, 331 n. 9, 332—333, 333 n. 5, 334, 336—337, 337—338, 340—341; N. Iorga, *Pretendenți domnești în secolul al XVI-lea*, în *ARMSI*, s. II, t. XIX, București, 1897, p. 234—237, 240; Ilie Minea, *op. cit.*, p. 135; D. Ciurea, *op. cit.*, p. 32—34.

[262] Într-o scrisoare adresată lui Nicolae Mielecki, la 13 noiembrie 1577, Petru Șchiopul îi atrăgea atenția că în cazul declanșării unui conflict, din motivul menționat, *„nu cu noi, ci cu măria sa împăratul* (sultanul — n. ed.) *se va rupe tratatul de pace"* (s. ns) (cf. Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 344).

[263] În legătură cu aceste evenimente, vezi N. Iorga, *Pretendenți domnești*, p. 234—237.

numai că şi-a exprimat îndoiala faţă de buna credinţă a regelui polon faţă de el[264], ci chiar a dat să se înţeleagă că, dacă regele nu punea capăt definitiv stării de nesiguranţă în care se afla, *el era decis să părăsească domnia*. Ameninţarea nu ar fi impresionat, desigur, prea mult, dacă nu ar fi fost urmată de precizarea că, în felul acesta, *Moldova ar fi fost transformată în provincie otomană*[265]. Or, această perspectivă era cea mai puţin dorită în Polonia, motiv pentru care regele a luat noi măsuri împotriva celor vinovaţi, mai ales că o astfel de ameninţare proferase însăşi Poarta, şi încă din aceleaşi motive care îl determinaseră şi pe domnul moldovean să o facă[266].

Dar, cu toate că Petru Şchiopul se dovedise un auxiliar foarte util al politicii prootomane a lui Ştefan Báthory, datorită atitudinii sale binevoitoare faţă de el[267], totuşi regele polon nu s-a opus, cu hotărîrea pe care i-ar fi dictat-o propriile sale interese, înlocuirii sale cu Iancu Sasul. Nu a făcut-o nici el, aşa cum nu au făcut-o nici predecesorii săi, în împrejurări asemănătoare, deoarece, cum am mai menţionat, aceasta ar fi însemnat *contestarea dreptului exclusiv* al Porţii de a dispune de succesiunea la scaunul domnesc. Or, Ştefan Báthory, *el însuşi beneficiarul sprijinului otoman*, era cel mai puţin dispus să o facă.

Iancu Sasul a avut o orientare pe plan extern cu totul opusă a celui pe care îl înlocuia pe scaunul domnesc. Deşi fusese numit de sultan, el a încercat să promoveze interesele Habsburgilor, la curtea cărora îşi încercase iniţial norocul[268]. Din această pricină, a adoptat o atitudine declarat ostilă faţă de Ştefan Báthory, adversarul imperialilor, şi faţă de regatul polon[269].

În atare împrejurări, nu mai putea fi vorba, firește, de reînnoirea vechilor „alianţe" dintre Moldova şi Coroana polonă, Ştefan Báthory aşteptînd momentul potrivit pentru readucerea în fruntea Moldovei a lui Petru Şchiopul. La rîndul său, Iancu Sasul urmărea să provoace o ruptură între Polonia şi Imperiul otoman[270], de pe urma căreia ar fi avut de beneficiat, înainte de toate, imperialii. *Or, tocmai refuzul lui Iancu Sasul de a depune omagiul de vasalitate faţă de Coroană, obligaţie care, potrivit afirmaţiei regale, îi incumba în virtutea raporturilor de vasalitate-suzeranitate stabilite între Moldova şi Polonia, a fost capul de acuzare prin care Ştefan Báthory justifica ordinul de executare a lui, în Lwów, la 28 septembrie 1582*[271].

Invocarea acestor raporturi a servit însă doar la satisfacerea orgoliului acelei părţi a magnaţilor poloni care se complăcea să creadă în vasalitatea moldavă, pentru a nu spori numărul adversarilor politicii sale prootomane. Căci, în realitate, executarea fostului domn s-a datorat, înainte de toate, *insistentelor sultanului*[272], iar Ştefan Báthory nu intenţiona să reactualizeze *oficial* acele pretenţii. De aceea, Petru Şchiopul, revenit în scaunul domnesc s-a limitat să menţină raporturile cu Polonia în acelaşi *cadru juridic* ca şi în timpul primei

---

[264] „...ne este de mirare că măria voastră, trimiţînd comisarii săi, nu poate în ţara măriei voastre să-i aştîmpere din această tîlhărie a lor, *în timp ce măria voastră stabileşte pace statornică din toate părţile cu oameni din alte ţări, numai în ceea ce ne priveşte pe noi, Dumnezeu ştie ce se întîmplă*" (s. ns.) (cf. scrisoarea lui Petru Şchiopul către Ştefan Báthory din 19 septembrie 1578, la Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 352).

[265] La 29 septembrie 1578, vicecancelarul Coroanei, Jan Borkowski, îl informa pe Jan Zamoyski, marele cancelar, că Petru Şchiopul i-a declarat printr-un trimis al său că, „dacă aceste incursiuni din Coroană nu încetau, *el va abandona domnia, unde se vor stabili turcii...*" (s. ns.) (cf. Hurmuzaki, *Documente*, Supliment II, 1, p. 289).

[266] *Loc. cit.*; N. Iorga, *Pretendenţi domneşti*, p. 236.

[267] *Monumenta Poloniae Vaticana*. Tomus IV, I. A. Caligarii nuntii apostolici în Polonia. Epistolae et acta 1578—1581, volum editat de Ludwik Boratynski, Cracoviae, 1915, p. 346—347; Hurmuzaki, *Documente*, Supliment II, 1, p. 289—290; Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 340.

[268] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, Bucureşti, 1976, p. 124.

[269] N. Iorga, *Pretendenţi domneşti*, p. 251; P. P. Panaitescu, *Efirşitul lui Iancu Vodă Sasul*, în *RI*, III, nr. 7—9, 1924, p. 169—170

[270] Cf. Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 126; între alte mijloace folosite în acest scop, era şi coruperea unora dintre slujbaşii cancelariei Coroanei, prin mijlocirea cărora afla secretele de stat care îl interesau şi falsifica acte prin care urmărea să-l compromită pe rege (cf. Ilie Corfus, *Ştiri despre istoria Moldovei într-o cronică polonă (1575—1582)*, în *SCIM*, I, 1951, p. 122).

[271] Cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 176—177 (anexe).

[272] *Monumenta Poloniae Vaticana*, V$_1$, p. 490; I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 38.

sale domnii. De altfel, condițiile în care își începea noua domnie erau mult mai critice decît cele anterioare, deoarece, pe lîngă obligația de a plăti imensele datorii față de Poartă ale predecesorului său, a trebuit să facă față și cererilor formulate de marele vizir [273].

In astfel de împrejurări, menținerea raporturilor pașnice cu Polonia devenea o necesitate și mai acută. Deși incursiunile cazacilor care precedaseră revenirea sa în țară [274] constituiau un motiv de îngrijorare, totuși solia trimisă de Petru Șchiopul regelui polon, sosită la Cracovia la 2 ianuarie 1583 [275], a avut misiunea de a protesta mai mult formal împotriva acestora. Căci, principala ei însărcinare, era de a mulțumi lui Ștefan Báthory în numele noului stăpîn al Moldovei, pentru sprijinul acordat acestuia la Poartă în vederea redobîndirii domniei și a-l asigura pe rege de dorința lui Petru Șchiopul de a întreține relații de bună vecinătate [276]. Această atitudine, oarecum conciliantă, l-a adus însă, la un moment dat, în situația foarte delicată de a fi fost bănuit de turci că favoriza el însuși incursiunile căzăcești, iar în Polonia să se creadă că pregătirea unei demonstrații de forță otomană la granițele regatului era urmarea intervenției sale, menită să pună capăt acelei stări de perpetuă amenințare din partea cazacilor [277].

Ambele bănuieli erau însă nefondate și pentru a scăpa de pericolul ce-l amenința în cazul unei invazii otomane în Polonia, care s-ar fi produs de pe teritoriul moldovenesc, a protestat împotriva repetatelor atacuri căzăcești și s-a grăbit să-l informeze pe rege despre intențiile turcilor și să-i ceară bunele oficii în favoarea sa pe lîngă sultan [278]. Tot ca un serviciu adus regelui polon, a cărui bunăvoință se pare că o considera utilă, de vreme ce concurase la redobîndirea de către el a domniei, era și prevenirea acestuia, în luna decembrie 1583, că sultanul pregătea trimiterea unei solii pentru reînnoirea tratatului de pace otomano-polon, dar cu cererea restituirii tezaurului confiscat de la Iancu Sasul [279].

Protecția lui Ștefan Báthory nu-i putea fi însă de nici un folos real. Incursiunile cazacilor nu au încetat; din contra, ele au fost cauza destituirii domnului în anul 1584, deoarece sultanul l-a acuzat din nou că amintiții cazaci se aflau în slujba lui. Din fericire pentru el, mazilirea nu a durat decît trei zile, deoarece Petru Șchiopul a reușit să-și răscumpere domnia cu impresionanta sumă de 300 000 de taleri [280]. Dar, nici măcar în acele împrejurări atît de critice pentru domnul Moldovei, regele polon nu a putut înfrîna spiritul de insubordonare al supușilor săi, motiv pentru care Petru Șchiopul era nevoit să ceară, în vara anului 1585, ajutorul sultanului împotriva unui nou atac pregătit de cazaci în hotarele regatului [281]. Ca urmare, spre sfîrșitul domniei lui Ștefan Báthory, *vasalitatea Moldovei față de Polonia, care nu mai fusese reînnoită, în termenii consacrați ai formulei medievale, din 2 octombrie 1569, devenise de domeniul trecutului, cel puțin din punct de vedere juridic* [282], *deși ea continua să constituie cum se va vedea, un element important al ideologiei politice a unei părți a magnaților poloni.*

---

[273] Cf. Alexandru Randa, *op. cit.*, p. 50—51.

[274] Intr-o scrisoare adresată lui Ștefan Báthory, sultanul Murad III îi acuza pe cazaci că „au voit să distrugă țara Moldovei" (cf. Ilie Corfus, *Documente*, p. 253).

[275] *Ibidem*, p. 353—354.

[276] *Monumenta Poloniae Vaticana.* Tomus VI. Series nuntiaturae Polonae. Continent Alberti Bolognetti nuntii apostolicii in Polonia epistolarum et actorum. Partem II-a 1583, Cracoviae, 1938, p. 12—13, 16—17; Andrei Veress, *op. cit.*, II, p. 239.

[277] Cf. raportul lui Bolognetti din 2 septembrie 1583, în *Monumenta Poloniae Vaticana*, VI_2, p. 512—513, 522; Andrei Veress, *op. cit.*, II, p. 270.

[278] Cf. rapoartele lui Bolognetti din 2, 3 și 6 septembrie 1583, în *Monumenta Poloniae Vaticana*, VI_2, p. 513, 522, 536; Andrei Veress, *op. cit.*, II, p. 269—270 (regest), 270, 273—274; raportul din Viena, 27 septembrie 1583, al bailului venețian Girolamo Lippomano, la Andrei Veress, *op. cit.*, II, p. 277; de altfel, informația despre pregătirea unei expediții otomane împotriva Poloniei s-a dovedit a fi fost un simplu zvon (cf. *Monumenta Poloniae Vaticana*, VI_2, p. 538).

[279] „Ca să știe din vreme cum să se poarte față de acel ceauș" (cf. Andrei Veress, *op. cit.*, II, p. 295—296 (regest).

[280] Cf. Ilie Corfus, *Documente*, p. 357.

[281] Andrei Veress, *op. cit.*, II, p. 38—39, 40.

[282] Așa s-ar putea interpreta constatarea lui Bartolomeo Paprocki, autorul lucrării „Herby rycerstwa polskiego" (Stemele nobilimii polone), publicate la Cracovia în anul 1584, potrivit căreia „voievodatul Moldovei depunea odinioară omagiu de vasalitate regilor poloni..." (cf. *Călători străini*, II, p. 406).

Conservarea nealterată, *nici măcar din punct de vedere teoretic*, a statutului politico-juridic internațional al Moldovei, urmărită cu consecvență de Ștefan Báthory a constituit unul din mijloacele realizării obiectivelor politice ale regatului polon. În acest caz, este vorba de necesitatea menținerii păcii cu Imperiul otoman și, pe această cale, a asigurării securității granițelor estice ale Poloniei față de invaziile tătare. Și, într-adevăr, cu excepția unor ciocniri de frontieră, provocate de incursiunile căzăcești, *abținerea statului polonez* de la intercesiuni în situația politică din Moldova, conjugate cu angajarea statului otoman în războiul cu Iranul, au dat rezultatele scontate.

Dar, dacă atitudinea lui Ștefan Báthory față de Moldova și, într-o oarecare măsură, și cea față de Țara Românească, trebuia să servească acelui obiectiv, în schimb Transilvania avea să concure la realizarea altuia, și anume cel al politicii poloneze în nordul și estul continentului. În plus, poziția internațională a Principatului urma să-i slujească la consolidarea pe plan intern a domniei sale poloneze și la asigurarea prestigiului său personal pe plan european. În acest scop, el și-a păstrat și titlul de principe al Transilvaniei, conducerea efectivă al treburilor statului fiind delegată fratelui său, Cristofor, ales voievod în luna ianuarie 1575. Din aceste motive, a încercat să întrețină iluzia că, de fapt, Transilvania nu se afla în raporturi de vasalitate față de Poarta otomană și a făcut uz de toate mijloacele de care dispunea, inclusiv de serviciul diplomatic al regatului polon, pentru a menține familia Báthory la conducerea Principatului. Amestecul permanent și direct al lui Ștefan Báthory în problemele religioase din Transilvania, prilej cu care s-a manifestat ca „o personalitate în tabăra contra reformei catolice" [283] și, mai ales, transformarea țării într-o anexă a politicii externe a regatului polon, au provocat o vie nemulțumire în rîndul nobilimii transilvănene. Acesta a constituit însă un motiv în plus ca Ștefan Báthory să încerce să înrîurească și situația politică din Țara Românească, în sensul conlucrării la menținerea pe scaunul ei a unor domni favorabili Poloniei.

Așa cum s-a văzut, plasarea pe scaunul domnesc de la București a unui domn favorabil Coroanei a preocupat diplomația polonă și în ultimii ani ai domniei lui Sigismund August. Candidatul care își oferise atunci serviciile regelui polon era Petru Cercel. Decesul lui Sigismund August l-a obligat pe acesta din urmă să se refugieze la Viena împreună cu Albert Laski, deoarece erau partizanii alegerii împăratului Maximilian pe tronul polon. Acolo, el a încercat să convingă cercurile conducătoare imperialle că, în cazul în care împăratul ar fi fost ales rege al Poloniei, iar el ar fi devenit domn al Țării Românești, atunci avea să „închine" țara Coroanei polone [284]. Strădaniile sale au fost însă zădarnice, deoarece noul împărat, Rudolf II, nu s-a arătat interesat de combinațiile politice ale pretendentului care s-a văzut silit să-și caute norocul în altă parte. După un popas la curtea papei Grigore XIII, a ajuns la cea a lui Henric III, regele Franței [285].

Planurile pretendentului român l-au neliniștit însă pe Ștefan Báthory, deoarece, dacă le-ar fi realizat fie cu sprijinul imperialilor, fie cu cel al regelui Franței, Henric III, care nu renunțase la tronul Poloniei, considerîndu-l pe Ștefan Báthory un „uzurpator", ar fi creat un focar de pericole și la granița sudică a Transilvaniei. Pe de altă parte, sprijinind interesele diplomației franceze, căreia avea să-i datoreze, în cele din urmă, scaunul domnesc, erau de așteptat din partea sa acțiuni politice, diplomatice și, poate, chiar și militare care ar fi antrenat deteriorarea raporturilor pololno-otomane, urmată de șubrezirea poziției internaționale a regatului Polon. De aceea, Ștefan Báthory s-a străduit să susțină la Poartă domnia lui Alexandru II Mircea cu care a întreținut, în limitele și în cadrul posibile atunci, și cele mai bune raporturi [286]. Căci, menținerea acestuia pe scaunul domnesc de la București, însemna un plus de siguranță în domeniul raporturilor polono-otomane, de vreme ce și el, ca și fratele său de la Iași, nu intenționau să le tulbure în nici un fel. Prin urmare, era firească satisfacția cu care regele polon a primit vestea înscăunării fiului acestuia, Mihnea, în toamna anului 1577, ca domn al Țării Românești. Exprimîndu-și convingerea că și noul domn va urma pilda tatălui și a unchiului său și *„se va purta bine față de noi și regatul nostru* (s. ns.) [287], Ștefan Báthory îl asigura pe Petru Șchiopul, care îi comunicase știrea, că nu nu-

---

[283] Ludwik Bazylow, *Siedmiogród a Polska 1576—1613* (Transilvania și Polonia (1576—1613), Warszawa, 1967, p. 27.

[284] Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 19 ; Germaine Lebel, *op. cit.*, p. 21.

[285] Germaine Lebel, *op. cit.*, p. 21 ; Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 19.

[286] Ilie Corfus, *Documente*, p. 339.

[287] *Ibidem.*

mai el, ci și fratele său, voievodul Transilvaniei, aveau să adopte față de noul domn muntean atitudinea cea mai binevoitoare [288].

Atitudinea binevoitoare a regelui polon nu i-a fost însă de prea mare folos domnului de la București, deoarece, în urma stăruitoarelor intervenții ale diplomației franceze la Poartă, Petru Cercel a reușit, în cele din urmă, să obțină numirea în domnia Munteniei [289], pe care a luat-o efectiv la 29 august 1583. Odată devenit domn, Petru Cercel a trebuit să constate însă că natura raporturilor polono-otomane constituia un element important al configurației politice din estul și sud-estul Europei de care trebuia să țină cont. Ca urmare, în pofida atitudinii ostile pe care i-o arătase Ștefan Báthory încă de pe cînd se afla pribeag în Transilvania în anii 1571—1572, pe care nu și-a modificat-o nici după ce a preluat domnia Țării Românești [290], el a intenționat să stabilească relații prietenești și cu Polonia. A fost nevoit însă să renunțe oficial la planul său, în urma „sfatului" pe care i l-a dat ambasadorul francez de la Istanbul Jacques de Germigny, baron de Germolles. Potrivit opiniei sale, trimiterea unei ambasade la Ștefan Báthory însemna recunoașterea oficială a acestuia ca rege al Poloniei, ceea ce ar fi lezat demnitatea protectorului său, Henric III, care, cum s-a mai menționat, îl considera doar un uzurpator al drepturilor sale legitime la coroana polonă [291]. Totuși, domnul a încercat să cîștige în secret bunăvoința regelui polon, trimițîndu-i, prin intermediul principelui transilvănean Sigismund Báthory, darurile încredințate soliei ce urma să-l reprezinte pe lîngă regele polon. Mai mult chiar, cu acel prilej, Petru Cercel a dat de înțeles atît transilvănenilor cît și lui Ștefan Báthory că misiunea pe care i-o atribuise Poarta era de a ataca, împreună cu domnul Moldovei și trupele beilerbeiului de Grecia, Polonia, ca represalii pentru distrugerea de către cazaci a Tighinei.

Nici după acest gest, Ștefan Báthory nu și-a schimbat însă atitudinea [292], datorită faptul că domnul muntean fusese impus împotriva voinței și intereselor sale. Din contra, a căutat pe orice cale să-i șubrezească poziția, dînd azil fie în Transilvania, fie în Polonia partizanilor lui Mihnea Turcitul, nevoiți să pribegească în urma mazilirii acestuia [293]. Unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai grupării amintite a fost marele boier Ivașco Golescu pe care Ștefan Báthory a refuzat să-l extrădeze, tot așa cum a procedat și în cazul celorlalți pribegi, adăpostiți sub autoritatea sa, cu toate că regenții minorului principe Sigismund Báthory erau de părere că interesele de stat ale Transilvaniei ar fi reclamat atunci adoptarea unei atitudini contrare [294].

În ceea ce-l privește pe Ivașcu, după ce s-a refugiat la curtea regală poloneză, nu numai că întreținea o atmosferă nefavorabilă noului domn muntean Petru Cercel [295], ci făurea și planul unei ample acțiuni antiotomane. Generat de situația economică deosebit de critică în care se afla Țara Românească datorită agravării dominației otomane, proiectul lui Ivașcu Golescu se încadra însă în planurile de coaliție antiotomană făurite în Europa, îndeosebi după înfrîngerea flotei otomane de către cea creștină coalizată la Lepanto în anul 1571. Rolul deosebit de important pe care l-a rezervat boierul muntean Poloniei [296] era însă în flagrantă contradicție cu obiectivele politicii externe a lui Ștefan Báthory axată pe menținerea păcii cu otomanii. Este și motivul pentru care nici nu a putut avea ecoul scontat în

---

[288] *Ibidem.*

[289] Prin numirea lui Petru Cercel, Ecaterina de Medici spera „să găsească în el omul capabil să creeze, în estul Europei, alături de Imperiul otoman, alilat Franței, un bloc susceptibil de a amenința din spate Casa del Austria și a contribui, astfel, la salvarea acestui echilibru european, atît de grav amenințat de hegemonia habsburgilor" (cf. Germaine Lebel, *op. cit.*, p. 22).

[290] Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 56.

[291] Cf. Al. Ciorănescu, *Nou despre Petru Cercel*, în *RI*, nr. 7—9, 1935, p. 254 ; Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 62.

[292] Andrei Veress, *op. cit.*, II, p. 294 ; Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 56.

[293] *Monumenta Polonjae Vaticana*, V_2, p. 503 ; Andrei Veress, *op. cit.*, II, p. 257—258.

[294] Andrei Veress, *op. cit.*, p. 267, 301—302, 323—325.

[295] Alberti Bolognetti raporta, la 27 august 1583, că Ivașcu îi făcea „confidențe" regelui, potrivit cărora Petru Cercel „l-a convins pe regele creștin [Henric III — *n. ns.*] de drepturile pe care el le are la această Coroană [a Poloniei — *n. ns.*] că, dacă îi dă Principatul Valahiei, [acesta] va putea fi într-o bună zi o escală către regatul Poloniei, într-o împrejurare care s-ar putea ivi" (cf. *Monumenta Poloniae Vaticana*, V_2, p. 503).

[296] Florin Constantiniu, *Un proiect românesc de coaliție antiotomană din ultimul sfert al secolului al XVI-lea*, în „Studii", nr. 3, 1963, p. 673—677.

cercurile curții regale deși, printre argumentele folosite pentru a convinge că astfel de întreprinderi aveau reale posibilități de reușită, era și acela că popoarele asuprite de turci aveau să formeze o „armată proaspătă de soldați *ce nu sînt simpli mercenari, și care luptă în interesul propriei lor libertăți* și din ura capitală pe care o poartă acestei națiuni" (turcilor — n.n.) (s. ns.) [297], desigur datorită exploatării nemiloase la care îi supunea. De altfel, Ivașcu Golescu nici nu a mai putut rămîne prea mult timp în Polonia. Convins că Mihnea Turcitul nu mai avea nici o șansă să rămînă în domnie, așa cum spera și Petru Șchiopul care îl ținea la curent cu evenimentele, chiar dacă ar fi acceptat să plătească tributul promis de Petru Cercel, a trebuit să plece, probabil în Transilvania, unde regele îi dăduse un domeniu [298].

Între timp, Petru Cercel, socotind că protecția regelui francez nu îi era suficientă în caz de pericol, „fiind departe o țară de alta" [299], a reușit să stabilească relații de bună vecinătate cu Transilvania. Regenții lui Sigismund Báthory au venit în întîmpinarea ofertelor sale de prietenie și s-au străduit să mijlocească și concilierea domnului muntean cu regele polon [300]. Pentru atingerea acestui din urmă obiectiv, și nu numai pentru a da domniei sale „un sens european, după modelul celor din apus" [301] o va fi cerut el în căsătorie pe sora lui Sigismund Báthory, Grizelda. Căci, odată devenit nepot prin alianță al regelui polon, el putea beneficia de toate avantajele ce i le-ar fi oferit intrarea în rîndurile dinastiei Báthoreștilor. Cererea sa a fost susținută de regenții transilvăneni și, probabil, în scopul definitivării, la insistența acestora, a tratativelor, va fi trimis Ștefan Báthory o solie, în frunte cu Samuel Laski, la București, în luna noiembrie 1584, a cărei misiune nu este exclus să fi fost și cea a perfectării proiectului viitoarei alianțe matrimoniale [302]. În urma consimțămîntului lui Ștefan Báthory, transmis lui Petru Cercel la începutul anului 1585, căsătoria trebuia să aibă loc în luna iunie același an. Petru Cercel nu a mai reușit însă să-și realizeze obiectivul, deoarece în luna aprilie 1585 a fost mazilit [303]. S-a refugiat în aceeași lună în Transilvania, dar, în loc de primirea la care se credea îndreptățit, prin raporturile pe care le întreținuse cu autoritățile transilvănene, a fost jefuit și arestat din ordinul acestora. De teama represaliilor sultanului, căruia i-au ascuns prezența fostului voievod pe teritoriul Principatului, pentru a nu fi nevoiți să-i restituie imensele averi prădate de la el, regenții și, apoi, guvernatorul Janos Giczy au zădărnicit toate demersurile lui Petru Cercel pe lîngă Ștefan Báthory menite să-i aducă eliberarea din închisorile transilvănene. Deși nevoit să menajeze interesele principatului său, regele polon spera totuși că avea să găsească momentul potrivit în care să-l elibereze [304]. Nu a mai reușit însă să o facă, deoarece a decedat la 12 decembrie 1586.

Cea de a treia criză dinastică din Polonia celei de a doua jumătăți a secolului XVI a favorizat însă și apariția unui element cu totul nou în istoria raporturilor politice dintre Moldova și Republica nobiliară. *Pentru prima dată în istoria acestor raporturi, un domn moldovean își depunea candidatura la tronul polon: este vorba de Petru Șchiopul.* Chiar dacă această bizară apariție pe scena luptelor diplomatice dezlănțuite în jurul coroanei polone era mai curînd rezultatul alchimiei politice a unui mare aventurier pripășit la curtea moldavă — l-am numit, astfel, pe Bartolomeu Bruti, cel mai de seamă dregător al lui Petru Șchiopul [305] — faptul în sine este deosebit de revelator. În primul rînd, el reliefează natura raporturilor polono-otomane și gradul avansat de deteriorare a poziției Republicii nobiliare în cadrul acelor raporturi. Căci, domnul moldovean oferea, ca și Sigismund Báthory, „copilul ambițios" ale cărui stăruințe la Istanbul pentru a fi sprijinit să devină rege polon

---

[297] *Monumenta Poloniae Vaticana*, V_2, p. 502.

[298] *Loc. cit.*, p. 522, 596; Andrei Veress, *op. cit.*, p. 267—268, 270—271, 279.

[299] *Călători străini despre țările române*, vol. III. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), București, 1971, p. 19.

[300] Andrei Veress, *op. cit.*, II, p. 324—325; Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 56—57.

[301] Cf. Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 62.

[302] Solia a trecut prin Sibiu, de unde a plecat spre București, la 24 noiembrie și a revenit acolo la 4 decembrie 1584 (cf. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 828—829; menționată de Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 57); pentru demersurile lui Petru Cercel în vederea încheierii acestei căsătorii, vezi *Călători străini*, III, p. 19 și urm.; Ștefan Pascu, *op. cit.*, p 57 și urm.

[303] Cf. *Călători străini*, III, p. 261; n. 94; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 62.

[304] Cf. pentru detalii, *Călători străini*, III, p. 308 și urm.; Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 70 și urm.

[305] Cf. N. Iorga, *Introducere*, la Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. LXII.

se pare că au redeschis otomanilor apetitul de a se amesteca în disputele pentru tron, să transforme Polonia în stat tributar al Porții, „un lucru pe care turcii începuseră a-l visa în acea vreme" [306].

Diplomația poloneză a sesizat însă atît semnificația, cît și implilcațiile prezente și viitoare ale unei astfel de candidaturi. De aceea, Cristofor Dzierzek, solul Republicii nobiliare trimis la Poartă pentru notificarea decesului regelui și reglementarea diferendelor cauzate de incursiunile cazacilor în teritoriul otoman, a declarat răspicat, în luna mai 1587, că Polonia nu avea să accepte niciodată ca rege al său pe Petru Șchiopul sau pe Sigismund Báthory [307]. Cu același prilej, diplomatul polon a protestat cu energie și împotriva faptului că Poarta confunda cu bună știință regatul polon cu statele tributare românești și că, în consecință, își permitea să-i aplice același tratament în problema succesiunii la tron [308]. Ca urmare, visul lui Petru Șchiopul de a fi „un «frate» al sultanului" [309], ca monarh al Poloniei, s-a spulberat tot atît de repede cum s-a conturat. Astfel că, dintr-un candidat la tronul polon, domnul moldav a redevenit, ceea ce, de fapt, putea fi în acele împrejurări, adică un observator atent al evenimentelor declanșate de interregnul polonez pe care le aducea la cunoștința Porții. Este însă adevărat că rolul său nu a fost cu totul pasiv, de vreme ce, prin informațiile pe care le transmitea la Istanbul, el contribuia la consolidarea poziției antihabsburgilor din Polonia [310].

Infrîngerea și capturarea arhiducelui Maximilian de către Jan Zamoyski, la 24 ianuarie 1588, păreau că aveau să aibă urmări binefăcătoare și asupra raporturilor moldo-polone, grav afectate de incursiunile neîntrerupte ale cazacilor ce avuseseră loc în anul 1587, favorizate și de starea de interregn din Polonia [311]. Asigurările date de căpitanul de Camenița și arhiepiscopul de Lwów în lunile decembrie 1587 și februarie 1588, potrivit cărora urmau să se ia măsuri severe împotriva aceor „criminali" dușmani ai domnului [312] nu au avut însă nici o urmare practică; după cum simple formule protocolare au rămas și scuzele și asigurările de aceeași natură ale lui Jan Zamoyski, transmise domnului în luna iulie 1588 [313].

Incursiunile acestora în Moldova și în teritoriile otomane de la nordul Mării Negre, care au continuat cu aceeași violență și în anii următori [314], au adus însă Moldova în pragul unui adevărat dezastru. Agasată de aceste atacuri și îngrijorată de posibilitatea unei apropieri politice între Polonia și Imperiul habsburgic [315], Poarta a luat în considerare necesitatea unui război în urma căruia regatul ar fi fost adus în situația de *stat tributar* și s-ar fi asigurat, astfel, preponderența necontestată a Imperiului otoman în estul și sud-estul Europei. Această perspectivă nu lăsa însă nici un dubiu în ceea ce privește soarta țărilor române, în general, a Moldovei, în special. Căci, în cazul unei victorii a polonezilor, ceea ce era mai puțin probabil, aceasta din urmă, cel puțin, putea fi lesne ocupată și anexată la regat; în cazul victoriei otomane, ceea ce era mai probabil, configurația politică a spațiului românesc ar fi de-

---

[306] *Ibidem*, p. LIX.

[307] N. Iorga, *Introducere*, la Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. LIX, LX; Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 698.

[308] *„Regnum Poloniae non sit Regnum Transilvaniae, aut Moldaviae ut mulierum colat aut pro rege habia; Regnum Poloniae virum vult habere regem"* (cf. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 699) (s. ns.).

[309] N. Iorga, *Introducere*, la Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. LXII.

[310] Cf. *ibidem*, p. LX; Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 699, n. 1, 711, n. 1; într-o anexă la un raport al ambasadorului imperial la Istanbul, Bartolomeo Pezzen, din 29 iunie 1588, acesta informa că Petru Șchiopul comunicase Porții știri despre Dieta de pacificare din Polonia și intenția lui Maximilian de Habsburg, candidatul imperial la tronul polon, de a se căsători cu sora lui Sigismund III Wasa, regele impus de cancelarul Jan Zamoyski și partida sa; ca urmare, sultanul i-a atras atenția acestuia din urmă să renunțe la această idee și să-și căsătorească sora numai cu principele Transilvaniei (cf. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 711, nota 1).

[311] *Loc. cit.*, p. 700—703.

[312] N. Iorga, Introducere, la Hurmuzachi, *Documente*, XI, p. LXVI.

[313] Hurmuzachi, *Documente*, XI, p. 712.

[314] N. Iorga, *Introducere*, la Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. LXVI—LXVII; Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 708—708, 720, 723—724.

[315] Este vorba de acordul de la Bedzyn-Bytom, din anul 1589, dintre Sigismund III Wasa și împărat (cf. *Historia dyplomacji polskiei*, vol. II, 1572—1795 (Istoria diplomației poloneze, vol. II, 1572—1795), Warszawa, 1982, Polska Akademia Nauk, p. 27 și urm.).

[313] Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 700—703.

venit identică cu cea a celui balcanic. Dar, chiar dacă războiul s-ar fi terminat indecis, distrugerile pe care le-ar fi provocat românilor puteau fi incalculabile. De aceea, Petru Şchiopul, sprijinit activ de Bartolomeo Bruti şi ambasadorul englez de la Istanbul, Edward Barton, a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a evita conflictul militar [316].

Reconfirmarea de către sultan a păcii otomano-polone, care a provocat în Moldova „o mare bucurie" [317], a fost pe punctul de a fi anulată de refuzul unei părţi a senatorilor poloni, căreia i s-a alăturat şi Jan Zamoyski, de a accepta condiţiile impuse de sultan. Ei erau de părere că darul în piei de zibeline cerut de padişah pentru înnoirea păcii putea degenera în tribut, iar nimicirea cazacilor, cerută de asemenea de Poartă, i-ar fi dat pe polonezi „pe mîna tătarilor" [318]. A fost nevoie de noi eforturi, aproape disperate, din partea lui Petru Şchiopul şi de intervenţia energică din cea a lui Edward Barton, pentru ca Poarta să accepte, în cele din urmă, reînnoirea păcii cu Polonia, în luna octombrie 1591. Petru Şchiopul nu a mai putut însă beneficia de pe urma ei. Convingîndu-se că, de fapt, cinstea de a fi fost domn din mila padişahului era, în condiţiile în care începuse să se exercite dominaţia otomană la sfîrşitul deceniului nouă al secolului XVI, o adevărată calamitate pentru el şi ţară, părăsise domnia încă din luna august a aceluiaşi an [319].

Demersurile diplomatice şi politice ale papalităţii, menite să dea consistenţă practică unei largi coaliţii antiotomane, în care urmau a fi încadrate şi ţările române, au contribuit însă la accentuarea stării de instabilitate politică din Moldova şi Ţara Românească. Pretendenţii la cele două scaune domneşti, susţinuţi, în scopul amintit, de curia papală, aveau însă contracandidaţi sprijiniţi de Franţa sau Anglia sau, mai bine zis, de ambasadorul celei din urmă la Istanbul din acea vreme, Edward Barton, fiecare din motive diferite. Pe acest fundal, s-a agravat însă şi dominaţia otomană. Într-un atare context, nici raporturile dintre cele două ţări române şi Polonia nu au putut avea un curs normal. Încercările de apropiere de Polonia ale lui Aron Vodă, domnul Moldovei [320], au fost, totuşi, subminate de pribegii moldoveni nemulţumiţi cu domnia sa, refugiaţi pe teritoriul regatului [321]. Aceştia urmăreau readucerea lui Petru Şchiopul şi, datorită insistenţei lor, probabil, Sigismund III Wasa îi oferea fostului domn, la 4 aprilie 1592, azil în regat [322]; şi, probabil, aceloraşi intervenţii se datorau şi instrucţiunile pe care le-a dat regele polon, la 4 iulie 1592, delegaţilor săi la dietele provinciale, potrivit cărora cazacii trebuiau împiedicaţi să introducă în Moldova un pretendent la scaunul domnesc [323]. Petru Şchiopul nu a avut însă posibilitatea să dea curs planurilor partizanilor săi din Polonia, care nu au mai putut fi realizate niciodată, şi datorită faptului că cel ce trebuia să le materializeze, şi anume Bartolomeu Bruti, a fost înlăturat brutal de pe scena politică moldovenească de Aron Vodă [324].

Polonia nu a reuşit să valorifice în interesele sale nici situaţia creată în Moldova, în urma mazilirii lui Aron Vodă în luna mai 1592. Demersurile la Poartă ale diplomaţiei polone, în favoarea petendentului Petru Cazacu, sprijinit şi de o mare parte a boierimii autohtone, au fost rău primite de cercurile conducătoare otomane. Numirea unui domn polonofil în Moldova ar fi însemnat afectarea securităţii graniţei nordice a Imperiului otoman, datorită politicii prohabsburgice a lui Sigismund III. Cu toate acestea, Jan Zamoyski a tolerat expediţia magnaţilor poloni care l-a introdus pe Petru Cazacu în Moldova în vara anului 1592. Dar, în loc să profite de pe urma acestei acţiuni, iniţiatorii ei au adus regatul în pragul unui nou conflict cu Imperiul otoman care nu s-a declanşat însă numai datorită celui ce se profila între otmani şi imperiali. În schimb, Petru Cazacul a plătit cu viaţa, curmată într-un mod barbar de călăii sultanului [325], preţul unei domnii mai mult decît efemere ce trebuia să întruchipeze şi tendinţele cercurilor conducătoare poloneze de a restabili influenţa Coroanei în această ţară.

---

316 Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 734—735, 735, 737, 740, 741 şi n. 1, 742, 743—744, 747.

317 *Ioc. cit.*, p. 744, n. 2.

318 *Loc. cit.*, cazacii mai aveau însă, potrivit opiniei lui Pezzen, şi rolul de „zid împotriva germanilor şi creştinilor" (cf. *loc. cit.*, p. 724).

319 *Loc. cit.*, p. 748, n. 2, 749, n. 1, 750, 751, n. 3.

320 Cf. Ilie Minea, *op. cit.*, p. 153.

321 Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1944, p. 7.

322 Ilie Minea, *op. cit.*, p. 160.

323 Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 267.

324 Ilie Minea, *op. cit.*, p. 158—161.

325 Hurmuzaki, *Documente*, Supliment II, 1, p. 322.

Ele au reuşit să-şi realizeze obiectivul, dar cîţiva ani mai tîrziu şi într-un alt context politic internaţional, creat de războiul habsburgo-otoman, declanşat, formal, în anul 1593.

Decesul lui Ştefan Báthory a avut însă ca urmare şi modificarea naturii raporturilor Poloniei cu Transilvania. Uniunea personală transilvano-polonă nu a mai putut fi refăcută, în pofida eforturilor lui Sigismund Báthory de a deveni rege al Poloniei, datorită şi faptului că ele nu au fost sprijinite cu energia necesară de către Poartă. Principele Transilvaniei spera, se pare, că regescul său unchi îl desemnase, în secret, cel puţin, ca succesor al său pe tronul polon. Căci, acesta ar putea fi mobilul instrucţiunilor date, la 24 decembrie 1586, solului său Ladislau Boronkay, trimis la Jan Zamoyski, pentru a afla, între altele, dacă Ştefan Báthory lăsase vreo dispoziţie testamentară „în privinţa orînduielii stării de după el" [326]. Dacă răspunsul era afirmativ, solul trebuia să-i solicite marelui cancelar sfaturi asupra modalităţilor de realizare a planurilor regale ale principelui [327]. Ştefan Báthory nu făcuse însă aşa ceva, iar decesul său a dat frîu liber resentimentelor unei părţi a nobilimii poloneze acumulate în cursul celor zece ani de domnie a regelui defunct, aşa că perspectivele instalării pe tron a unui alt membru al familiei Báthory erau aproape ca şi inexistente [328]. Cu toate acestea, Sigismund Báthory nu a renunţat la idee şi a încercat să o realizeze cu sprijinul Porţii şi al lui Jan Zamoyski. Revenirea lui Sigismund III Wasa din Suedia, unde plecase în anul 1593 pentru a prelua şi coroana suedeză, şi instalarea lui definitivă pe tronul polon în anul 1594 au pus capăt şi lungii crize dinastice din Polonia. Odată cu aceasta s-au spulberat însă şi ultimele vise de domnie polonă ale lui Sigismund Báthory [329]. Declanşarea, în anul 1593, a războiului habsburgo-otoman, avea să modifice radical şi coordonatele situaţiei internaţionale a spaţiului românesc. În noile împrejurări de politică internă şi internaţională, Sigismund Báthory a încercat să-şi realizeze ambiţiile sale de mărire, prin reactualizarea proiectului dacic. A făcut-o însă într-o aşa manieră, încît a zădărnicit în măsură considerabilă sacrificiile făcute de români în lupta pornită pentru emanciparea lor politică şi economică de sub dominaţia Porţii otomane.

Izbucnirea războiului austro-turc marca însă şi începutul unei noi etape în istoria raporturilor politice româno-polone din a doua jumătate a secolului XVI. În perioada care se încheia, ele evoluaseră pe coordonatele fixate în raporturile interstatale din zona lor geografică de „pacea veşnică" polono-otomană încheiată în anul 1533 şi reconfirmată în repetate rînduri în perioada de care ne-am ocupat; ele au fost marcate, totodată, de tendinţele cercurilor conducătoare poloneze de revigorare a suzeranităţii Poloniei asupra Moldovei. Acele încercări au rămas însă, în perioada analizată, fără efecte practice, din motivele expuse pe larg în cuprinsul acestui studiu, chiar dacă au primit consacrarea juridică formală reprezentată de actele de omagiu depuse de Alexandru Lăpuşneanu şi Bogdan Lăpuşneanu.

VASSALITÉ-SUZERAINETÉ DANS LES RAPPORTS ROUMANO-POLONAIS DE LA SECONDE MOITIÉ DU XVI-e SIÈCLE : INTERPRÉTATION JURIDIQUE ET PRATIQUE POLITIQUE

RÉSUMÉ

L'évolution de la situation politique internationale des Pays Roumains de cette période a été marquée d'une manière saisissante par la nature et les directions de développement des rapports politiques entre les grandes puissances voisines, c'est-à-dire l'Empire des Habsbourg et l'Empire Ottoman. A leur tour, ces derniers ont été plus ou moins influencés, en function, tout d'abord, de la force politique des Pays Roumains, par la nature et les directions d'évolution des rapports de chacun d'entre eux avec chacune des grandes puissances mentionnées. Mais dans cette étude l'auteur s'est proposé d'analyser surtout les relations avec le royaume polonais à cause du fait qu'ils constituent un des éléments essentiels des rapports internationaux des Pays Roumains au Moyen Âge.

---

[326] Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. III, *Acte şi scrisori (1585—1592)*, Bucureşti, 1931, p. 86.

[327] *Ibidem*, p. 86—87.

[329] *Ibidem*, p. 91—99; de altfel, domnia lui Ştefan Báthory în Polonia nu entuziasmase prea tare nici pe marea majoritate a nobilimii transilvănene, datorită sarcinilor fiscale la care supusese Principatul, menite, cum am mai menţionat, să susţină politica externă a regatului polon (cf. *ibidem*, p. 87—88) (regest).

[239] Cf. Ludwik Bazylow, *op. cit.*, p. 48—50; 62.

Une première conclusion à caractère général se détache de l'analyse des sources : dans le cadre des rapports de vassalité-suzeraineté — *le seul cadre de droit public international possible à l'époque, surtout dans les relations entre les états petits et grands* — les rapports politiques roumano-polonais n'ont pas eu une évolution linéaire. Bien au contraire, elle a été sinueuse, une sinuosité imprimée par le degré d'acuité des pressions du „pouvoir suzerain" et celui de résistance des „vassaux", l'un et l'autre des deux éléments étant considérablement conditionnés par les méandres des rapports entre les états de la zone.

Mais l'auteur a abouti aussi à la constatation que les termes mêmes en usage pour désigner ces *rapports juridiques* ne correspondent pas entièrement à la *pratique politique* et il a utilisé de nouveaux termes, *suzeraineté protectrice* et *suzeraineté restrictive*, beaucoup plus appropriés, par des raisons largement exposées dans une étude spéciale qu'il a consacrée à ce problème, aux formes de manifestation et aux directions d'évolution des rapports vassaux-suzeraines roumano-polonais, étude encore en manuscrit.

Mais c'est le moment de rappeler le fait que les Pays Roumains ne peuvent être considerer comme un *partenaire unique*, pas même dans leur relations avec le royaume polonais. Car la position géographique différente de chacun d'eux vis-à-vis de la Pologne, ainsi que les *nuances — pas frappantes*, mais pourtaut *existantes* — qui caractérisaient aussi leur position dans le cadre du *système politique ottoman* de cette période, ont fait que *la nature* tout come *l'intensité* de ces relations soient distinctes. Sous le premier aspect, la première place a été détenue par la Moldavie, sous le deuxième la Transylvanie qui commençait dès lors à „adjuger" sa priorité. En ce qui la concerne la Valachie, manquant, d'apres Mohács, de contacts, même indirects, avec l'Europe centrale et se trouvant, pour cette raison aussi, dans un degré plus avancé de dépendance vis-à-vis de la Porte Ottomane, a constitué moins, jusqu'au debut de la dernière décennie du XVI-e siècle, un sujet de *préoccupation expresse* dans les rapports internationaux de la Pologne. Ainsi s'explique pourquoi les relations de cette province roumaine avec le royaume polonais ont été moins intenses et régulières par rapport à celles de la Moldavie par exemple.

La place extrêmement importante de cette dernière, surtout dans le cadre des rapports polonais-ottomans, lui a attribué aussi la qualité de *modèle* pour définir *l'essence* et la *nature* des rapports de *vassalité-suzeraineté* des Pays Roumains, tout d'abord avec la Couronne polonaise ou la Porte ottomane, mais aussi avec l'Empire des Habsbourg, dans la mesure dans laquelle, dans la période discutée, ces rapports ont obtenu avec ce dernier aussi des *formes juridiques* ou *politiques*. Car, si leur *essence* est restée inchangée, leur *nature* a été soumise à une continuelle modification en fonction des élements déjà invoqués antérieurement.

Réalité que les trois parties de l'étude mettent en évidence par la discussion de quelques cas de référence. A la suite de l'analyse de *l'essence* et de la *nature* des rapports de vassalité-suzeraineté entre la Moldavie et la Pologue des décennies six et sept du XVI-e siècle — entreprise dans les deux premières parties de l'étude — l'auteur est arrivé à la conclusion que la Pologne a manifesté dans cette étape aussi la tendance à l'altération de la *nature* de ces rapports, en poursuivant l'imposition d'une suzeraineté de type *restrictif*. L'opposition des facteurs internes, ainsi que l'impossibilité d'adapter ces tendances à la conjoncture politique de l'Europe est-centrale et de sud-est ont déterminé leur échec. Mais pour ne pas perdre les contacts directs avec l'espace roumain, la Couronne polonaise a été obligée de s'arroger le rôle de *suzeraine protectrice* de la Moldavie, surtout vis-à-vis des tendances toujours plus évidentes des la Porte à exclure toute concurrence à la suprématie politique au nord du Danube. Un tel rôle a été joué surtout dans les décennies huit et neuf du XVI-e siècle, décennies analysées dans la dernière partie de l'étude.

DATE NOI CU PRIVIRE LA CIRCUMSTANȚELE ALEGERII MITROPOLITULUI MOLDOVEI (1792) ȘI STATUTUL JURIDICO-POLITIC AL PRINCIPATELOR ROMÂNE

DE

VALERIU VELIMAN

În gama largă a informațiilor furnizate de documentele turcești se înscrie și multitudinea de date referitoare la viața religioasă din cuprinsul Imperiului Otoman, precum și din teritoriile aflate în tangență cu politica expansionistă a acestuia. Cît privește istoria Bisericii românești — ale cărei coordonate generale au fost deja fixate în cîteva sinteze [1] —, sursele turcești aduc precizări, mai cu seamă în legătură cu subordonarea canonică a scaunelor mitropolitane din Țara Românească și Moldova [2]. De altfel, această chestiune reprezintă o componentă, pînă acum oarecum eludată, a relațiilor româno-otomane, în general, și a statutului juridico-politic al Țărilor Române față de Înalta Poartă, în particular. Căci, numai privită printr-o asemenea prismă, situația Bisericii românești în răstimpul dominației otomane asupra Țărilor Române poate fi interpretată în spiritul realităților istorice.

Desigur, și circumstanțele în care Iacov Stamati a fost ales în demnitatea de prim-exarh al mitropoliei Moldovei, în 1792, depășesc sfera strictă a raporturilor Bisericii românești cu Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol. Este ceea ce ne propunem să reiterăm în continuare, în primul rînd, pe baza unor documente [3] de factură turco-osmană, inedite ori publicate de curînd.

*

Anul 1791 marchează sfîrșitul unei perioade de grele încercări pentru locuitorii Principatelor Române. Războiul ruso-austro-otoman, declanșat în august 1787 [4] — în încercarea Porții de a vindeca „rana deschisă pe trupul statului" [5] otoman de pacea de la Küçük Kainargi (1774) — și desfășurat, în bună măsură, pe teritoriul Moldovei și Țării Românești, s-a terminat aproape nedecis, prin „păcile albe" [6] de la Șistov *(24 iulie/4 august 1791)* [7]

---

[1] Melchisedek, *Chronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, I—II, București, 1874—1875; N. Iorga, *Istoria bisericii românești* (ed. II), I—II, București, 1928—1930; *Istoria bisericii române (Manual pentru Institutele teologice)*, vol. I—II, București, 1957.

[2] Vezi, de pildă, Mihai Maxim, *Les relations des pays roumains avec l'archevêché d'Ohrid à la lumière de documents turcs inédites*, în *RESEE*, 4/XIX, 1981, p. 653—671.

[3] Unele dintre sursele turcești, deocamdată inedite, citate aici, vor figura în volumul *Documente turcești privind istoria românilor (1538—1877)*, pe care îl avem în pregătire pentru tipar.

[4] *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, Güven Yayınevi, Istanbul, 1962, p. 2633—2635.

[5] Cf. Mustafa Nuri Paşa, *Netayic-ül-vukuat*, III—IV, ed. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1980, p. 172.

[6] Cf. N. Iorga, *Istoria românilor*, VIII, București, 1938, p. 70—71.

[7] Pacea austro-otomană de la Șistov s-a încheiat la *3 zi'l hicce 1205*, după cum atestă toate documentele turcești din acea perioadă (vezi, de pildă, porunca adresată domnului Țării Românești, Mihai Șuțu, la 10—19 septembrie 1791/*evâsit-i muharrem 1206 — Arh. St. București, Colecția microfilme Turcia, rola 156, c. 19—20*/Topkapı Sarayı Müzesi Arsivi, Istanbul, E. 2963). Această dată corespunde cu *3 august 1791* (cf. Mihail Guboglu, *Tabele sincronice*, București, 1955, p. 241). Pentru versiunea românească — abreviată — a respectivului tratat de pace, vezi, mai nou, Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. II (1774—1791), București, 1983, p. 319—320. Pentru versiunea în

şi Iaşi *(29 decembrie/9 ianuarie 1792)*[8]. Principatele Române ieşeau însă istovite — deşi fără pierderi teritoriale! — din această nouă răbufnire a „crizei orientale"[9].

Din delegaţia Porţii la încheierea celor două păci a făcut parte şi Alexandru Moruzi[10]. Fiu al lui Constantin Moruzi — a cărui domnie în Moldova (1777—1782)[11] a lăsat, între timp, o bună impresie la Poartă[12] — Alexandru beizadea *(beğ-zâde)*[13] a fost desemnat la tronul de la Iaşi tocmai pentru calităţile dovedite cu prilejul tratativelor de pace de la Şiştov, şi care îi vor fi atras aprecierea favorabilă a marelui vizir Koca Yusuf paşa. Oricum, sugestiile făcute de acesta — mai mult ca sigur, după încheierea armistiţiului ruso-otoman de la Galaţi (12 august 1791) — în privinţa aptitudinilor pe care trebuia să le întrunească viitorul domn al Moldovei[14], vor fi cîntărit greu în luarea deciziei de către sultanul Selim III. De altfel, în perioada imediat următoare (mai precis, pînă la *21 septembrie 1791*), s-a emis *hatt-i-şerif*-ul sultanului pentru acordarea domniei Moldovei lui Alexandru Moruzi, ordinul ilustru *(emr-i şerif)* dat în această privinţă fiind ţinut în secret[15], cu scopul de a se evita complicarea relaţiilor cu Rusia, atîta timp cît trupele acesteia se mai aflau în ţară iar negocierea păcii era încă în curs de desfăşurare.

În acelaşi interval, s-a pus cu acuitate şi problema administrării celor cinci judeţe din Moldova, aflate în partea dreaptă a Siretului şi care au fost sub ocupaţie austriacă în timpul acelui război, pînă la încheierea păcii de la Şiştov[15 bis]. De teama ca, după retra-

---

franceză, vezi Dimitrie A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic, *Acte şi documente relative la istoria renascerei României*, vol. I, Bucureşti, 1900, p. 79—81.

[8] În accepţia istoricilor turci pacea ruso-otomană de la Iaşi s-a încheiat la *10 ianuarie 1792* (15 cemazi-ül-evvel 1206) — cf. *Mufassal...*, *op. cit.*, p. 2740; I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV (1. bölüm), 2. baskı, Türk Tarih Kurumu — Ankara, 1978, p. 591. Vezi şi Mustafa A. Mehmet, *Cronici turceşti privind ţările române*, III, Bucureşti, 1980, p. 397. Versiunea în franceză, la Dimitrie A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, p. 219—225.

[9] Pentru detalii, vezi Andrei Oţetea, *Scrieri istorice alese*, Cluj-Napoca, 1980, p. 143—147.

[10] El este „le prince Moroussi, le même qui a fait le dragoman au congrès de Sistoff", şi nu tatăl său Constantin Moruzi — vezi N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, II, Bucureşti, 1896, p. 332 (nota 2). Aceeaşi confuzie apare şi la A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, IX, ed. III, îngrijită de I. Vlădescu, Bucureşti (f.a.), p. 230. Alexandru Moruzi („prea-luminatul beizadea Alecu...") a fost numit mare dragoman al Porţii şi tergiman al tratativelor de pace cu austriecii, la *22 septembrie 1790* — cf. P. P. Panaitescu, *Un manuscript al „Efemeridelor" lui Constantin Caragea Banul*, în *BCIR*, 3, 1924, p. 143.

[11] Vezi Mustafa A. Mehmet, *Documente turceşti...*, *op. cit.*, p. 14—16, 19—27, 29—30; Valeriu Veliman, *Relaţiile româno-otomane (1711—1821). Documente turceşti*, Bucureşti, 1984, p. 488—512, 514—518.

[12] Alexandru Moruzi era îndemnat, printr-o poruncă din *20—28 octombrie 1791* (evâhir-i safer 1206), să urmeze exemplul tatălui său de care „locuitorii ţării au fost mulţumiţi" — cf. *Arh. St. Bucureşti, Colecţia microfilme Turcia, rola 78, c. 142* (Başbakanlık Arşivi, Istanbul, Romanya/Boğdân Defteri nr. 80/4, f. 150).

[13] Astfel era numit de demnitarii otomani Alexandru Moruzi pînă la recunoaşterea sa *oficială* ca domn al Moldovei — vezi depeşa adresată caimacamului Porţii *(kaymakam paşa)*, la *21 septembrie 1791* (22 muharrem 1206) — *Arh. St. Bucureşti, Colecţia microfilme R. P. Bulgaria, rola 8, c. 210—211* (Narodna Biblioteka Kiril i Metodii, Sofia, OAK 114/29). Aceluiaşi i s-a spus şi *Konstantin beğ-zâde* (fiul lui Constantin bey) — (cf. Valeriu Veliman, *op. cit.*, p. 594—597) — dar cel mai adesea, *Konstantin-zâde Aleksandri* (Alexandru, fiul lui Constantin) — (vezi documentele publicate în *anexă)* — el însuşi semnînd: *Aleksandr* — (cf. Valeriu Veliman, *op. cit.*, p. 653—654, 675—677).

[14] Cf. Valeriu Veliman, *op. cit.*, p. 594—597.

[15] Arh. St. Bucureşti, *Colecţia R. P. Bulgaria, rola 8, c. 210—211, doc. cit.* (vezi mai sus, *nota 13*). În cazul documentelor turceşti păstrate în fondul de microfilme de la Direcţia Generală a Arhivelor Statului — Bucureşti, vom cita: colecţia, rola, cadrul, precum şi cota din arhiva (biblioteca) deţinătoare a surselor respective.

[15 bis] De fapt, ocuparea celor cinci judeţe din Moldova şi a Ţării Româneşti de către trupele austriece avea să înceteze la 28 august 1791 *(stil vechi)* — cf. V. A. Urechia, *Istoria românilor*, II, Bucureşti, 1892, p. 9—10.

gerea trupelor austriece, teritoriul respectiv să nu fie ocupat de forțele rusești — cum s-a crezut că se va întîmpla în cazul Țării Românești [16] — Selim III îi ceruse mai înainte, probabil, marelui vizir, să-i scrie șefului delegației otomane la tratativele de la Șistov, *reis-ül-küttab*-ul Abdullah Berri efendi, pentru ca acesta să obțină asentimentul austriecilor de a ține în păstrare *(emaneten)* — temporară, desigur — cele cinci județe, precum și cetatea Hotin, pînă la încheierea păcii cu Rusia [17]. După cum remarca însă și autorul raportului [18] citat, era clar faptul că „Austria nu își va asuma chestiunea (apărării) acestor cinci județe" [19]. Astfel că Poarta a fost nevoită să caute o altă soluție. Și a găsit-o îndată, încredințînd, inițial, domnului Țării Românești, Mihai Șuțu, administrarea județelor în cauză. A fost însă o rezolvare pe care Rusia nu a acceptat-o. La 30 august 1791 *(stil vechi)*, cneazul Potemkin îi propunea marelui vizir alternativa desemnării unui caimacam din partea divanului Moldovei în acele județe, asigurînd, totodată, că autoritățile militare rusești nu vor interveni acolo [20]. În replică, Poarta a optat pentru o altă soluție, de natură să nu-i stîrbească prin nimic interesele și, în același timp, să nu conturbe preparativele pentru încheierea păcii cu Rusia.

Noului domn al Moldovei — care avea oficial doar funcția de „dragoman al Divanului imperial și al tratativelor de pace" *(Divân-ı-hümâyûn ve mükâleme tercemânı)* [21] — i s-a scris, cam spre mijlocul lui septembrie același an, să discute cu delegații Porții, alături de care călătorea spre Iași [22], și, de asemenea, să sondeze și opinia lui Potemkin, urmînd ca apoi să procedeze cum considera că ar fi fost mai indicat: fie să numească un caimacam din partea sa, cu „înștiințarea boierilor țării", fie să încredințeze ocîrmuirea județelor respective unuia dintre boieri [23]. Era, astfel, evidentă dorința Porții de a-și consolida poziția în Moldova, fără noi complicații legate de „chestiunea română" [24], dată fiind, mai ales, perspectiva, deloc avantajoasă pentru otomani, a fixării Nistrului ca hotare între cele două

---

[16] În cadrul unei întruniri secrete a înalților demnitari otomani, care a avut loc, probabil, la sfîrșitul anului 1790, s-a hotărît concentrarea a două armate la Silistra și Rusciuc, sub comanda valiului de Rumelia, Mustafa pașa, și a valiului de Moreea, Es-seyyid Ahmed pașa, cu misiunea de a ocupa imediat poziții de apărare în Țara Românească, pentru a se preîntîmpina virtuala ocupație rusească — vezi *Colecția microfilme Turcia, rola 19, c. 307—308* (Başbakanlik Arşivi, Istanbul, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi nr. 1426). În consecință, la *16—25 ianuarie 1791* (evâsit-i Ca 1205), vizirului Mahmud pașa, care fusese numit *serasker* în Țara Românească, i s-a poruncit să treacă peste Dunăre cu 40.000 de oșteni, pentru ocuparea țării după retragerea trupelor austriece *(Ibidem, rola 84, c. 41; ibidem*, Cevdet Tasnifi, Hariciye nr. 1435).

[17] *Ibidem, rola 155, c. 373—374*; (Ibidem, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi nr. 9556).

[18] *Telhis* — raport prezentat sultanului de marele vizir (uneori, și de caimacamul Porții).

[19] Vezi mai sus, *nota 17*.

[20] *Colecția microfilme R. P. Bulgaria, rola 28, c. 451* (Narodna Biblioteka Kiril i Metodii, Sofia, OAK 14/66).

[21] Vezi, mai ales, porunca din *20—29 septembrie 1791* (evâhir-i muharrem 1206), prin care lui Alexandru Moruzi i se încredința administrarea celor cinci județe din Moldova — cf. *Colecția microfilme Turcia, rola 78, c. 141* (Başbakanlık Arşivi, Istanbul, Romanya/Boğdân Defteri nr. 80/4, f. 149).

[22] Delegații Porții pentru tratativele de la Iași, aceiași care negociaseră pacea cu Austria, la Șistov, anume: Abdullah Berri efendi, Ismail Raif pașa-zâde Ismet efendi, Mehmed Dürri efendi ș.a., precum și Alexandru Moruzi (cf. *Mufassal Osmanlı Tarihi, op. cit.*, p. 2729 și 2739) au plecat din Călărași, la 14 septembrie 1791 și, urmînd traseul Brăila—Focșani—Negurești, au sosit în capitala Moldovei, simbătă, 2 octombrie (3 safer 1206); la 8 octombrie, Alexandru Moruzi, care se îmbolnăvise în timpul călătoriei, era imobilizat la pat, avînd febră mare — cf. *Colecția microfilme R. P. Bulgaria, rola 28, c. 509* (Narodna Biblioteka Kiril i Metodii, Sofia, OAK 32/83).

[23] *Colecția microfilme R. P. Bulgaria, rola 8, c. 210—211, doc. cit.* (vezi mai sus *notele 13, 15*).

[24] Pentru detalii, vezi N. Iorga, *La place des roumains dans l'histoire universelle*, Bucarest, 1980, p. 348—353; Leonid Boicu, *Geneza „chestiunii române" ca problemă internațională*, Iași, 1975, p. 48—50; Veniamin Ciobanu, *Les Principautés Roumaines et la politique européenne (1699—1815)*, Bucarest, 1984, p. 56—70; idem, *La graniță a trei imperii*, Iași, 1985, p. 95—96.

puteri beligerante, în conformitate cu una dintre clauzele armistiţiului de la Galaţi [25], şi care avea să devină realitate consfinţită prin tratatul încheiat ulterior la Iaşi.

La *5 octombrie 1791*, deci în a treia zi după sosirea lor la Iaşi, şi cînd expediau Porţii o altă depeşă [26] cu privire la acest fapt, plenipotenţiarii otomani raportau despre modul în care fusese rezolvată problema administrării celor cinci judeţe din Moldova. După mai multe întrevederi cu unul dintre delegaţii Rusiei, în cursul cărora plenipotenţiarii otomani au susţinut dreptul Porţii de a soluţiona problema respectivă — mai ales că sesizaseră şi substratul propunerii formulate anterior de Potemkin [27], anume că: „⟨ei, ruşii⟩ zicînd ⟨să se desemneze un caimacam⟩ din partea divanului Moldovei, spun ⟨de fapt⟩ să se desemneze ⟨un⟩ om' din propria lor parte" — s-a luat hotărîrea ca prinţului amintit să i se arate o notă în care Alexandru Moruzi indica numele a trei *boieri pămînteni* ce urmau să ocîrmuiască acele judeţe. Şi, cum Potemkin şi-a exprimat acordul faţă de alegerea făcută, cei trei boieri au fost puşi în temă printr-o scrisoare ce li s-a trimis de către „tergimanul sus-numit", astfel încît chestiunea a fost reglementată „în conformitate cu cerinţele timpului şi situaţiei, fără a se da loc la bîrfeli" [28]. Asigurări că, în această privinţă, acţionase precum fusese sfătuit — se înţelege, de către delegaţii otomani, care, la rîndu-le, se conformau indicaţiilor primite de la Poartă — dădea şi Alexandru Moruzi, la sfîrşitul unei scrisori adresate, eventual, marelui vizir, la *17 octombrie 1791* (18 safer 1206) [29]. La începutul acestei scrisori, care s-a păstrat în copie, se menţionează că ea „a sosit din partea actualului tergiman al tratativelor şi voievod al Moldovei, Alexandru voievod". Acesta relata, în principal, despre întîlnirea lui cu unii boieri ce făcuseră parte din suita tatălui său, ei arătîndu-se, şi în acel moment, fideli Porţii, şi mărturisindu-i că „muscalii, chipurile sub forma ocrotirii ţării noastre, ⟨ne⟩-au cerut, de multe ori, ⟨un⟩ arz cuprinzînd cereri din partea noastră în privinţa privilegiilor şi dărilor". În concluzie, Alexandru Moruzi solicita să i se trimită un firman pentru liniştirea şi „mîngîierea" acelor boieri, subliniind că un asemenea gest din partea Porţii ar fi fost „potrivit naturii timpului şi situaţiei" [30]. Cum era şi firesc, sugestia i-a fost luată în considerare, căci satisfacerea unui asemenea „hatîr" nu servea decît intereselor Porţii vizînd contracararea, pe orice căi, a influenţei Rusiei în Moldova. Astfel, la *20—28 octombrie 1791*, către „actualul tergiman al Divanului imperial şi al tratativelor de la Iaşi, Alexandru, fiul lui Constantin", se emitea o poruncă referitoare la iertarea boierilor şi raialelor care săvîrşiseră greşeli faţă de Poartă, în timpul războiului [31].

In depeşa expediată la 5 octombrie 1791, la care ne-am referit mai sus, plenipotenţiarii otomani consemnau şi faptul că recunoscuseră, printre altele, faţă de interlocutorul lor rus, că acel „caimacam al voievodului Ţării Româneşti, încumetîndu-se, a vîndut arenzile dărilor *(mukataa)* de la vin" [32]. Calomnie sau nu, această afirmaţie ca atare se regăseşte şi într-o scrisoare adresată Porţii de către domnul Ţării Româneşti, la *21 octombrie 1791* — dar, de această dată, cu precizarea că voievodul însuşi ar fi dat dovadă de lăcomie, din care pricină nu şi-ar fi rechemat caimacamul desemnat să administreze cele cinci judeţe din Moldova" [33]. Să notăm şi amănuntul — important pentru reconstituirea cronologiei evenimentelor — că, la data menţionată, caimacamul lui Mihai Şuţu nu plecase încă din zona ce-i fusese încredinţată spre ocîrmuire [34].

Tratativele de pace ruso-otomane au început propriu-zis în primele zile ale lunii noiembrie 1791 [35]. Considerăm că aşa se va fi întîmplat, deoarece, la 8 octombrie, Alexandru

---

[25] Cf. *Mufassal...*, *op. cit.*, p. 2736—2737.

[26] Vezi mai sus, *nota 22*. Plenipotenţiarii otomani ar fi sosit totuşi cu o zi mai devreme *(1 octombrie 1791)* — cf. Veniamin Ciobanu, *Jurnal ieşean la sfîrşit de veac*, Iaşi, 1980, p. 93; idem, *La graniţa...*, p. 98.

[27] Vezi mai sus, *nota 20*.

[28] Pentru toate aceste detalii, vezi *Colecţia microfilme R. P. Bulgaria, rola 8, c. 39* (Narodna Biblioteka Kiril i Metodii, OAK 15/26).

[29] *Ibidem, c. 114* (Ibidem, OAK 624/51).

[30] *Ibidem*, ibidem.

[31] *Colecţia microfilme Turcia, rola 78, c. 142, doc. cit.* (vezi mai sus, *nota 12*).

[32] Vezi mai sus, *nota 28*.

[33] Valeriu Veliman, *op. cit.*, p. 592—593.

[34] Idem, *ibidem*. Caimacamul numit de Mihai Şuţu peste cele cinci judeţe din Moldova, la 25 august 1791 *(stil vechi)*, a fost nepotul său, biv-vel clucerul Iordache Şuţu — cf. V. A. Urechia, *Istoria românilor*, *op. cit.*, p. 6—7.

[35] Cf. *Mufassal...*, *op. cit.*, p. 2738.

Moruzi — dragomanul părții otomane! — era încă bolnav[36], iar Grigore Alexandrovici Potemkin — comandantul trupelor ruse de pe frontul dunărean și, implicit, mandatarul țarinei Ecaterina II pentru negocierea păcii cu Poarta Otomană — atins el însuși de boală, nu s-ar fi încumetat să intre în Iașiul cuprins de o puternică epidemie de ciumă[37] și, fapt cert, a decedat la 16 octombrie 1791, „în drum spre Nicolaev, unde ceruse să fie dus, în speranța că se va însănătoși"[38]. Pînă la începutul lui noiembrie, cînd va fi sosit în capitala Moldovei contele Alexandru Bezborodko, înlocuitorul cneazului Potemkin, cele două delegații au menținut legătura, desigur, dar ele nu s-au așezat, cum s-ar spune, la „masa tratativelor", fie din motivele obiective arătate mai sus, fie datorită faptului că, poate, aceasta fiind situația, s-au complăcut în rezolvarea unor eventuale chestiuni protocolare, una dintre problemele ce le-au reținut atenția, în acel hiatus fortuit, fiind, în mod sigur, tocmai cea referitoare la administrarea celor cinci județe moldovene. În orice caz, tratativele propriu-zise nu începuseră înainte de sosirea plenipotențiarilor otomani în capitala Moldovei și, deci, nu s-ar putea vorbi de o continuare a lor la Huși, cînd Potemkin se afla acolo, și nici de o reluare a lor la Iași[39], pînă în primele zile ale lunii noiembrie.

Nu la multă vreme după demararea negocierilor de pace ruso-otomane, Alexandru Moruzi, calificat iarăși doar ca „tergiman al tratativelor", primește un nou firman, datat *18—27 noiembrie 1791* (evâhir-i rebi-ûl-evvel 1206), și prin care i se cerea să dea de știre locuitorilor țării — dar, în primul rînd, celor din județele ce fuseseră trecute sub autoritatea sa! — că erau scutiți de plata dărilor față de Poartă, pe o perioadă de doi ani, începînd cu *3 august 1791* (3 zi'l hicce 1205), cînd se semnase pacea de la Șistov[40]. Această măsură era urmarea firească a celei similare în cazul Țării Românești[41], și fusese preconizată de Poartă — pentru ambele Principate — încă înainte de încheierea păcii austro-otomane[42].

Printr-un alt firman (sau altfel spus: *poruncă*) din *28 noiembrie — 7 decembrie 1791* (evâil-i rebi-ûl-ahir 1206), Alexandru Moruzi era anunțat că i se acordase *din nou* domnia Moldovei[43]. Această precizare sugerează, credem, nu atît reconfirmarea domniei, cît *recunoașterea oficială* a calității pe care Alexandru Moruzi o avea încă din prima lună a toamnei acelui an, și pe care conducătorii otomani hotărîseră să o tăinuiască, din motivele arătate. E-adevărat, demnitatea de domn al Moldovei nu i se mai recunoscuse oficial de către autoritățile otomane centrale decît o singură dată pînă atunci, printr-o poruncă din *30 septembrie — 9 octombrie 1791* (evâil-i safer 1206)[44], cînd era atenționat că trebuia

---

[36] Vezi mai sus, *nota 22*.

[37] G. A. Potemkin s-ar fi stabilit lîngă Iași, la Cetățuia — cf. Veniamin Ciobanu, *Jurnal ieșean...*, p. 92.

[38] Idem, *La graniță...*, p. 98.

[39] Cf. idem, *Jurnal ieșean...*, p. 93. De altfel, cunoscînd acum traseul urmat de delegații Porții pînă la Iași (cf. *Colecția microfilme R. P. Bulgaria, rola 28, c. 509, doc. cit.* — vezi *nota 22*), excludem posibilitatea vreunei întîlniri, la Huși, între plenipotențiarii otomani și ruși.

[40] *Colecția microfilme Turcia, rola 78, c. 141* (Başbakanlık Arşivi, Istanbul, Romanya/ Boğdân Defteri nr. 80/4, f. 150—151). Potrivit unei însemnări consemnate ulterior, în partea de sus a documentului, la *10 ianuarie 1792* (15 Ca 1206) — deci la data cînd se încheia tratatul de pace de la Iași! — sosise la Poartă un mahzar — în greceşte — din partea episcopului, boierilor și tuturor raialelor din cele cinci județe, act prin care emitenții își exprimau mulțumirile pentru firmanul de scutire a plății dărilor pe termen de doi ani, ca și pentru faptul că li se desemnase ca ocîrmuitor *tergimanul* Alexandru Moruzi.

[41] *Colecția microfilme R. P. Bulgaria, rola 28, c. 443* (Narodna Biblioteka Kiril i Metodii, OAK 12/2). Pentru firmanul/porunca de scutire a locuitorilor Țării Românești, începînd cu aceeași dată, vezi *Colecția microfilme Turcia, rola 156, c. 19—30, doc. cit.* (mai sus, nota 7); vezi și *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, întocmit de Mihail Guboglu, București, 1965, p. 367—368.

[42] Valeriu Veliman, *op. cit.*, p. 586—588.

[43] *Colecția microfilme Turcia, rola 78, c. 142*; (Başbakanlık Arşivi, Istanbul, Romanya/ Boğdân Defteri nr. 80/4, f. 151). Documentul începe astfel: *Divân-ı-hümâyün ve yâş cânibinde mükâleme terecmânı olub Boğdân voyvodalığı müceddeden kendüye tevcih ve ihsân olunan Kostandin-zâde Aleksandri voyvodaya hükûm ki.../*Poruncă lui Alexandru voievod, fiul lui Constantin, căruia, fiind ⟨el⟩ tergiman al Divanului împărătesc și al tratativelor de la Iași, i s-a încredințat și dăruit cu bunăvoință din nou domnia Moldovei...).

[44] *Ibidem, c. 141*; (Ibidem, f. 149). Dat fiind că această poruncă este primul document — cunoscut pînă acum — prin care Poarta se adresează *oficial* lui Alexandru Moruzi ca

să-i ofere, anual, suma de 20 pungi de akçe lui *Sarî Beğ-zâde Aleksandri* (alias *Alexandru Callimachi*), fost dragoman al divanului imperial, contra-candidatul său pentru tronul de la Iaşi [45]. Dar Alexandru Moruzi se considera, încă de mai înainte de emiterea acelui edict padişahal din *28 noiembrie — 7 decembrie*, drept domn al Moldovei, şi era considerat ca atare la Poartă, după cum o atestă depeşa din *17 octombrie 1791* [46].

Data la care s-a emis porunca prin care Alexandru Moruzi era recunoscut oficial de către Poartă ca domn al Moldovei ni se pare semnificativă. Emiterea unui asemenea document va fi fost determinată de însuşi mersul tratativelor de pace de la Iaşi. Pînă la *28 noiembrie 1791*, reprezentanţii celor două părţi vor fi căzut de acord, în principiu, asupra formei finale a articolelor ce urmau să fie cuprinse în tratatul de pace — şi pe marginea cărora se purtaseră discuţii aprinse [47]. Oricum, articolul IV din acest tratat — care se referea în chip special la statutul Moldovei — fusese stabilit, în esenţă, prin armistiţiul de la Galaţi. Nu mai rămînea decît problema numirii unui nou domn al Moldovei, cu asentimentul ţarinei, în spiritul prevederilor actelor promulgate de Poarta Otomană, în privinţa Principatelor Române, începînd cu pacea de la Kűciűk Kainargi, care consfinţea „supraprotectoratul" [48] Rusiei asupra acestora. Cum a eludat Înalta Poartă aceste prevederi, în cazul de faţă, reiese din cele arătate pînă acum. Protestele Rusiei nu au întîrziat să apară. O confirmă un raport al lui Daniil Dolfin, din 24 decembrie 1791 [49].

De altfel, cînd Alexandru Moruzi era numit „din nou" domn al Moldovei, la Poartă se aprecia că „problema păcii cu Rusia se va rezolva cu bine, în curînd". „Noului" domn i se acordau atunci puteri depline *(voyvoda-i műstakille/* „voievod independent") în ocîrmuirea ţării [50]. Pus în faţa faptului împlinit, cabinetul de la Petersburg nu a mai avut răgazul şi, poate, nici interesul imediat să determine Poarta întru schimbarea hotărîrii sale [51], care, oricum, apărea ca definitivă. Nota dominantă a raporturilor ruso-otomane fiind, în acele momente, imperativul încheierii păcii, Alexandru Moruzi a rămas în continuare domn al Moldovei, mai bine zis, al unei părţi a acesteia (cele cinci judeţe).

Printre întîiele dispoziţii pe care el le primeşte după încheierea păcii de la Iaşi, se numără şi cea referitoare tocmai la aceste judeţe asupra cărora putea să îşi exercite neîngrădit autoritatea, restul teritoriului ţării şi chiar capitala aflîndu-se încă sub ocupaţia ţaristă. Astfel, o poruncă din *16—25 ianuarie 1792* (evâhir-i cemazi-űl-evvel 1206), adresată „voievodului de acum al Moldovei, Alexandru voievod, fiul lui Constantin", confirmă scutirea locuitorilor din judeţele respective pe o perioadă de doi ani [52], această măsură fiind prevăzută a se aplica, şi în cazul supuşilor din toate celelalte zone ale ţării, după *16 februarie acelaşi an* (22 cemazi-űl-ahir 1206), cînd urma să se procedeze la schimbul instrumentelor de ratificare a păcii de la Iaşi [53]. Şi, pentru a nu mai exista nici un dubiu asupra menirii sale politice, lui Alexandru Moruzi i se reamintea, printr-o poruncă din *26 ianuarie — 4 februarie 1792* (evâil-i cemazi-űl-ahir 1206), că era deja „voievod cu puteri depline *(bil-istiklâl)* al Ţării Moldovei" [54].

In această calitate, el primeşte o poruncă, datată *24 februarie — 5 martie 1792*, pentru a alege şi desemna neîntîrziat un mitropolit al ţării în persoana „cuiva potrivit şi vrednic" (vezi *anexa 1*).

---

domn al Moldovei, apreciem că data de *30 septembrie 1791* poate fi considerată drept începutul domniei sale în Moldova.

[45] Valeriu Veliman, *op. cit.*, p. 594—597.

[46] Vezi mai sus, *nota 29*.

[47] Este vorba, în special, de primele trei articole ale tratatului de la Iaşi — *cf. Mufassal...*, *op. cit.*, p. 2738—2740.

[48] Cf. Gabriel Bădărău, *Consideraţii privind raporturile româno-otomane între 1774 şi 1802 (I)*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 136.

[49] Hurmuzaki, *Documente*, IX, p. 257 *(...ha nominato Principe della Moldavia senza davue avviso alla Czarina...)*.

[50] Vezi mai sus, *nota 43*.

[51] Rusia ar fi cerut ca Alexandru Mavrocordat-Firaris să fie numit domn al Moldovei — cf. Veniamin Ciobanu, *Jurnal ieşean...*, p. 96.

[52] Vezi mai sus, *nota 40*.

[53] *Colecţia microfilme Turcia, rola 93, c. 231* (Başbakanlık Arşivi, Istanbul, Romanya/ Boğdân Defteri nr. 80/4, f. 152).

[54] *Ibidem* (Ibidem, f. 153).

Să remarcăm, deocamdată, faptul că acest document precede cu peste o lună de zile *gramata* din *10 aprilie 1792*, prin care patriarhul din Constantinopol — Neofitos VII [55] — le cerea episcopilor din Roman și de Huși să aleagă un nou mitropolit [56]. Și, dacă avem în vedere și amănuntul că, la *11 februarie 1792*, scaunul mitropolitan din Iași îi fusese încredințat lui Gavriil Bănulescu-Bodoni de către sinodul rusesc [57], atunci ne este lesne să sesizăm *caracterul politic* al problemei alegerii mitropolitului Moldovei, mai cu seamă, în acele împrejurări. Deși nu cunoaștem în ce măsură Poarta aflase sau nu despre această hotărîre a sinodului rusesc, totuși, apreciem că, oricum, ea nu putea accepta în fruntea bisericii din Moldova un „monah" — fie el Amvrozie [58] fie Gavriil Bănulescu-Bodoni — care, prin autoritatea și influența ce i le conferea demnitatea de mitropolit, urma să contribuie, nu atît din punct de vedere spiritual, cît mai ales *politic*, la menținerea și amplificarea legăturilor locuitorilor țării cu marea putere de la răsărit. Chiar laconismul documentului respectiv impune o atare concluzie. Domnului i se cerea să rezolve problema alegerii mitropolitului Moldovei — în termeni imperativi, fără a i se da prea multe explicații, ca și cum oportunitatea acționării în sensul dorit de suveranul otoman era de la sine înțeleasă. .

După cum se știe, Alexandru Moruzi nu a îndeplinit imediat această dispoziție specială a Porții. Nici nu avea cum să o facă. Deși recunoscut oficial ca domn al Moldovei, fostul dragoman al Divanului imperial nu putea să își exercite autoritatea asupra întregului teritoriu al țării. În plus, opțiunile politice ale multora dintre supușii săi — mai cu seamă, ale boierilor — oscilau încă între puterea suzerană și cea protectoare, iar în unele cazuri erau irevocabil de partea acesteia din urmă.

Astfel se explică de ce, bunăoară, ceremonia întronării sale a avut loc la *Roman* — și nu în capitala țării — la *27 martie 1792*, mai devreme decît se prevăzuse inițial. Alexandru Moruzi primise, pînă la acea dată, pe lîngă „ilustrul și mărețul ordin" de reconfirmare a „însărcinării" sale, și o „carte cu firman" *(fermân-nâme)* din partea marelui vizir, cu privire la aceeași chestiune — „potrivit ceremonialului" otoman — iar ca semne ale bunăvoinței padișahale și, de fapt, ale recunoașterii și răsplătirii meritelor sale politice, un cal de rasă *(esb-mükemmel)* și un caftan cu blană de samur, un asemenea veștmînt de onoare fiindu-i oferit și fiului său [58 bis]. Ceremonia învestiturii sale fusese amînată în mod deliberat, tocmai pentru ca toate aceste dovezi ale „onorurilor împărătești" să fie prezentate și întîmpinate, potrivit obiceiului, în capitala țării, la „termenul promis". Deși nu pierduse din vedere acest aspect, totuși domnul fusese nevoit să urgenteze rezolvarea unei asemenea chestiuni cu o bogată încărcătură politică. Impacienta sa era, determinată de „trădarea" unora dintre boieri — care trecuseră fățiș de partea autorităților militare țariste — dar, îndeosebi, de intensificarea propagandei acestora în privința „libertății Moldovei" pe care ar fi urmat să o statueze în curînd.

Alexandru Moruzi comunica Porții toate aceste detalii — precum și altele pe care le trecem cu vederea, deocamdată — printr-o scrisoare datată *4 aprilie 1792* (11 șab'an 1206) [59]. Extrem de important pentru tema în discuție ni se pare următorul pasaj: „...și, amintind

---

[55] M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yayınevi, Istanbul, 1980, p. 99.

[56] Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a Catedralei mitropolitane din Iași*, București, 1888, p. 320—321 ; Alexandru I. Ciurea, *Figuri de ierarhi moldoveni ; Iacov Stamati (1749—1803)*, Iași, 1946, p. 98.

[57] Cf. *Istoria bisericii române*, II, p. 384. Gavriil Bănulescu-Bodoni era, de origine, român — cf. Melkisedek, *Chronica Huşilor și a episcopiei cu asemenea numire*, București, 1869, p. 367. Pentru detalii, vezi Gheorghe Gheorghiu, *Gavriil Bănulescu (Bodoni) Mitropolit al Moldovei Exarh Valahiei și Basarabiei*, București, 1899.

[58] Amvrozie, arhiereu din Ecaterinoslav, a fost mitropolit al Moldovei între 1789 și 1792.

[58 bis] Alexandru Moruzi avea 4 fii: Costachi, Dimitrachi, Nicolachi și Iorgachi — cf. *Colecția microfilme Turcia, rola 93, c. 235* (Başbakanlık Arşivi Istanbul, Romanya/Boğdan Defteri, nr. 80/4, f. 168—169).

[59] *Colecția microfilme Turcia, rola 148, c. 329—330* (Başbakanlık Arşivi, Istanbul, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, nr. 5524).

opinia cum că, așa cum s-a cercetat, ei ⟨ruşii⟩ au intenţia ca, în aceste zile, să hirotonisească un alt monah cu titlul de episcop de Cetatea Albă şi Tighina, că, pe scurt, numirea ⟨lui drept⟩ mitropolit în ţară, ca fiind de partea lor, se sprijină, poate, pe un ţel ascuns, diabolic, precum ⟨acela⟩ de a da o formă libertăţii Moldovei, cu mijlocirea boierilor demni de a fi blestemaţi, pe care ei i-au atras ⟨de partea lor⟩..." [60].

După cum se observă, textul este oarecum eliptic. Opinăm că, prin formularea „un alt monah", Alexandru Moruzi îl viza pe Gavriil Bănulescu-Bodoni, spre a-l deosebi de Amvrozie. În momentul cînd comenta în scris această ştire privind virtuala desemnare a „unui alt monah" ca „episcop de Cetatea Albă şi Tighina", legînd-o de ideea numirii unui mitropolit al ţării, fidel ruşilor, domnul Moldovei va fi considerat vacant scaunul mitropolitan din Iaşi — împărtăşind astfel opinia sultanului Selim III (cf. *anexa 1; 2)* şi a patriarhului Neofitos VII (cf. *gramata* din 10 aprilie 1792) [61]. Cu alte cuvinte, la *4 aprilie 1792*, scaunul mitropolitan al Moldovei va fi fost, într-adevăr, *încă* vacant. Amvrozie, instalat ca mitropolit al ţării de Potemkin, mai avea această demnitate în ianuarie 1792; el s-ar fi retras [62], probabil, nu la mult timp după încheierea păcii ruso-otomane, în locul său fiind numit — de către sinodul rusesc — fostul său vicar, Gavriil Bănulescu-Bodoni [63]. Poate că Alexandru Moruzi nu cunoştea acest detaliu — căci, altminteri, l-ar fi consemnat în scrisoarea sa — după cum nu ar fi exclus ca faptul în sine să fi fost ţinut în secret de către autorităţile militare ţariste aflate în ţară.

Se pare că Alexandru Moruzi nu era, totuşi, prea bine informat asupra situaţiei *de facto* a arhiereului cu care avea să intre curînd într-un conflict ineluctabil — dacă prin „un alt monah" el se referea, într-adevăr, la Gavriil Bănulescu-Bodoni [64]. Acesta ar fi fost hirotonisit cu titlul de episcop de Cetatea Albă *(Akkerman)*, înainte de 1792, în orice caz, înainte de încheierea păcii de la Iaşi [65]. Potrivit unei alte versiuni, Gavriil ar fi primit acest titlu („Bender sau Acherman") — ca adaos la cel de mitropolit al Moldovei — după ce ţarina Ecaterina II şi „sinodul imperiului" l-au confirmat în această din urmă demnitate [66]. În acest caz, s-ar putea presupune că domnul Moldovei, aflînd despre posibila hirotonisire a lui Gavriil ca episcop, se gîndea şi la „numirea de mitropolit în ţară" *(memlekete mitropolid nasbi)*, eventual, la virtuala instalare a respectivului ca mitropolit. Dacă nu cumva în scrisoarea sa era vorba, într-adevăr, de „un alt monah"....

Aceste supoziţii sînt determinate de faptul că încă nu se ştie, cu certitudine, cînd anume Gavriil Bănulescu-Bodoni a fost instalat pe scaunul mitropolitan al Moldovei. Toate părerile exprimate pînă acum converg spre plasarea, în timp, a acestui eveniment, după semnarea păcii de la Iaşi *(10 ianuarie 1792)* [67]. Unele dintre ele îl leagă de momentul

---

[60] Pentru conformitate, redăm pasajul respectiv în transliteraţie: *...ve tahkik olundığı vech üzere bu günlerde diğer bir râhibi Akkermân ve Bender piskoposlığı ile telkib itmek niyyetinde olmaları ve-l-hâsıl kendü taraf-girleri olarak memlekete mitropolid nasbı şâyed celeb itdikleri boyârân-ı mel'anetkârân vesâtetiyle Boğdân serbestiyyetine bir sûret virmek misillü hâfi bir merâm-i şeytâniye mübteni olmak mülâhazasi hâtıra hutûr itmekle...* (cf. *Ibidem*/ibidem).

[61] Vezi mai sus, *nota 56*.

[62] Cf. N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, II, *cit.*, p. 186; idem, *Istoria românilor*, VIII, p. 106 (nota 6).

[63] Vezi mai sus, *nota 57*.

[64] Subliniem că din textul turcesc nu rezultă clar faptul că acel „un alt monah" ar fi fost numit mitropolit în Moldova. Este vorba, mai degrabă, de ideea: „numirea de mitropolit în (peste) ţară" (vezi mai sus, *nota 60)*.

[65] Cf. N. Iorga, *Condica de hirotonii a Mitropoliei Moldovei*, în *BCIR*, 3, Bucureşti, 1924, p. 18; C. Bobulescu, *Noi contribuţii la biografia mitropolitului Veniamin Costachi*, Bucureşti, 1939, p. 8.

[66] Cf. Andrei Vizanti, *Veniamin Costaki, mitropolit Moldovei şi Sucevei. Epoca, viaţa şi operele sale (1768—1846)*, Iaşi, 1881, p. 39.

[67] De pildă, în „Condica de hirotonii a Mitropoliei Moldovei", se consemnează: „...iar la 1792, după încheierea păcii între Înpărăţii, rânduindu-să Domn ţării de către Înpărăţia Othomanicească pe Mărie Sa Alexandru Moruz Voievod, mai sus numitul arhiepiscop [Ambrozie — *n.n.*] fără ştirea Domnului ţării şi fără obştiască alegirea au suit la Scaonul Mitropoliei pe mai sus numitul episcop chir Gavriil" — cf. N. Iorga, *op. cit.*; vezi şi Melkisedek, *Chronica Huşilor...*, p. 367.

[68] M. Kogălniceanu, *Bărbaţii însemnaţi ai Bisericii Românilor: Iacovu Stamati*, în „Ateneul Român", iulie-august 1861, p. 89; Alexandru I. Ciurea, *op. cit.*, p. 98.

retragerii trupelor țariste [68]. S-a făcut chiar precizarea — care, opinăm, corespunde adevărului — că faptul respectiv s-ar fi întîmplat „cu puțin timp înainte" de plecarea ocupanților vremelnici ai țării [69].

Admițînd că domnul Moldovei nu va fi sesizat decît intențiile autorităților țariste, sîntem de părere că el nu avea cum să treacă sub tăcere instalarea unui mitropolit al țării (altfel, i-ar fi indicat măcar numele !). Or, un asemenea fapt nu credem să se fi petrecut atîta timp cît Alexandru Moruzi s-a aflat în Iași. Sosit în capitala țării la 2 octombrie 1791, pentru tratativele ruso-otomane, el nu a părăsit-o decît în preajma datei de 27 martie 1792 [70]. Deci, Gavriil Bănulescu-Bodoni nu va fi fost instalat oficial ca mitropolit al Moldovei decît după această dată.

Există indicii — unele cunoscute de multă vreme — că acest fapt s-a petrecut în *aprilie* 1792 [71] (poate, la puțin timp după plecarea lui Alexandru Moruzi din Iași). Documentele turcești emise în cursul acelei luni — atîtea cîte cunoaștem în actualul stadiu al cercetării — reflectă chestiuni politico-administrative, colaterale față de subiectul nostru. Menționarea, fie și în treacăt, a conținutului lor, slujește, credem, temei în discuție. În primul rînd, la *4—13 aprilie 1792*, autorităților otomane de pe ruta dintre Poartă și Moldova, li se cerea să asigure călătoria a patru oameni ai lui Alexandru Moruzi, care — însoțiți fiind de slujitori și seimeni (în total 30 de inși) — îi duceau acestuia (desigur, la Roman !), anumite „lucruri necesare" *(levâzimat-i muketeziyye)* [72]. În decada următoare *(14—22 aprilie)*, muhafîzul de Brăila, precum și alți dregători și comandanți otomani din Isaccea, Tulcea și Ismail erau atenționați să respecte o poruncă anterioară (din 1775), care prevedea interdicția încălcării hotarelor Moldovei — principat „separat la cancelarie, scutit de a fi călcat cu piciorul și liber în toate privințele" [73]. Cu data de *23 aprilie — 2 mai 1792* (evâil-i ramazan 1206), domnului Moldovei i se trimitea — ca urmare a mahzarului (în limba greacă), adresat Porții „de această dată", și în care se arăta situația grea a țării „de vreo patru-cinci ani încoace" — un firman menit să îi consolideze autoritatea, prin faptul că reconfirma „nizamul" și privilegiile principatului, în conformitate cu „înaltele ordine" emise în 1774 [74]. În intervalul menționat mai sus, lui Alexandru Moruzi i se reamintea, printr-o altă poruncă, faptul că trupele rusești trebuiau să evacueze Moldova la *15 mai 1792* (stil vechi), potrivit art. 11 al tratatului de pace de la Iași [75].

Prin urmare, nici o aluzie la evenimentul care, în circumstanțele de atunci, s-a numărat printre cele de căpătîi ale scenei politice din Moldova. Confirmarea instalării lui Gavriil Bănulescu-Bodoni ca mitropolit al Moldovei, în cursul lunii aprilie, o aflăm însă din două surse.

Prima dintre acestea este porunca adresată domnului Moldovei, la *3—12 mai 1792* (vezi *anexa 2*). Deși nu i se indică nici de această dată numele, Gavriil Bănulescu-Bodoni este, indiscutabil, acel „unul dintre monahii fără căpătîi și nărăviți întru rele" care „s-a încumetat" să ocupe scaunul mitropolitan al Moldovei — după cum se precizează în

---

[69] Veniamin Ciobanu, *La granița...*, *op. cit.*, p. 100.

[70] Iată o consemnare de epocă în legătură cu acest fapt : „Să (să) știia cînd s-au dus măriia sa vodă Alekandru Dumitru Muruz voievod la Romanu, șăzîndu aici în Iași moscalii. Și am scris iou di pominiri la let 1792, mart 20. Mihalache Vartic" — cf. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, 1975, p. 20.

[71] „Curtea Rusiei îi trimitea [mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni — *n.n.*] în april felicitări și o cruce de briliante" — cf. N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, II, p. 186—187.

[72] *Colecția microfilme Turcia, rola 93, c. 232* (Başbakanlık Arşivi, Romanya/Boğdân Defteri, nr. 80/4, f. 154).

[73] *Ibidem* (Ibidem, f. 154—155). Pentru semnificațiile formulei *mefrûz-ûl-kalem...*, vezi Ion Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les pays roumains*, în *RESEE*, X, 1972 ; Halil Inalcik, *Adaletnameler*, în „Türk Belgeleri Dergisi", II, nr. 3—4/1965, p. 83 și urm. Reluată în multe documente turcești din secolul XVIII, această formulă — caracteristică pentru statutul de autonomie al Principatelor Române — este menționată, prima oară, în cazul Moldovei, într-o poruncă din 1740 — cf. Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane...*, p. 245—346.

[74] *Colecția microfilme Turcia, rola 78, c. 144—145* (Başbakanlık Arşivi, Istanbul, Romanya/Boüdân Defteri, nr. 80/4, c. 158—161). Vezi și *Catalogul documentelor turcești*, II, p. 376.

[75] *Ibidem*, c. 143 ; (Ibidem, f. 156).

document. De reţinut faptul că această ingerinţă nedorită — atît de Poartă, cît şi de patriarhia din Constantinopol — în treburile lăuntrice ale bisericii din Moldova, i-a fost comunicată sultanului printr-un arz al patriarhului. Subliniem, de asemenea, că nici în *gramata* din *10 aprilie* nu era pomenit numele lui Gavriil Bănulescu-Bodoni [76]. La acea dată, se punea doar problema alegerii şi desemnării unui mitropolit în locul lui Leon Gheuca. Actul emis de patriarhul Neofitos VII era, mai degrabă, în spiritul poruncii adresate domnului Moldovei, la *24 februarie — 5 martie 1792* (vezi *anexa 1*). În acel moment (sfîrşitul lui martie — începutul lui aprilie), în capitala otomană, vor fi circulat doar zvonuri despre intenţiile autorităţilor ţariste de a înscăuna în Moldova un (alt) mitropolit, în privinţa căruia se ştia, eventual, că fusese hirotonisit cu acest titlu de către sinodul rusesc. Este şi acesta, credem, încă un argument că Gavriil Bănulescu-Bodoni nu săvîrşise încă fapta care avea să îi atragă anatema patriarhului, sau că — în caz contrar — la Istanbul nu ajunseseră încă ştiri despre ea. Ştiri despre instalarea sa ca mitropolit al Moldovei, în aprilie, au parvenit în metropola de pe Bosfor în cursul aceleaşi luni. După primirea arzului patriarhului, sultanul Selim III nu a făcut decît să îi reconfirme lui Alexandru Moruzi dispoziţia ce i-o dăduse anterior, la care a adăugat însă precizări de natură să satisfacă mai vechile pretenţii ale patriarhiei ecumenice de la Constantinopol faţă de biserica din Moldova.

A doua sursă — în ordine strict cronologică — este o notă informativă anonimă (în limba italiană), provenită din arhivele ruse [77]. Unele dintre detaliile pe care aceasta le cuprinde întăresc afirmaţiile făcute mai sus. Deocar-dată, să relevăm faptul că este confirmată emiterea poruncii din *3—12 mai 1792*, ca urmare a sesizării (plîngerii) făcute Porţii de patriarhul de Constantinopol. Mai mult decît atît, se precizează, că data acestui act *(firman/*poruncă) este „ziua întîia a *ramazan*-ului", care, transformată cu ajutorul instrumentelor calendaristice specifice [78], corespunde, într-adevăr, datei de *23 aprilie* (1792) — indicată în sursa amintită — zi în care patriarhul Neofitos VII l-ar fi caterisit pe intrusul mitropolit al Moldovei [79].

Cum data sursei turceşti este certă, nu ne mai rămîne decît să reţinem amănuntul cu privire la simultaneitatea emiterii acesteia cu afurisirea de către patriarh a „monahului" Gavriil [80].

Dar şi acest din urmă fapt a fost raportat cronologic la momentul retragerii oştilor ruseşti din Moldova. Potrivit *Condicii sfinte a mitropoliei din Iaşi*, Gavriil Bănulescu-Bodoni a fost caterisit de „sfînta şi marea Besearică a Ţarigradului" exact „după ducerea oştilor rosăşti dintr'acestu pămîntu" [81]. Dat fiind că şi instalarea aceluiaşi ca mitropolit a fost, de asemenea, pusă în relaţie cu evenimentul respectiv [82], să amintim că retragerea trupelor ţariste ar fi urmat să aibă loc la 15 mai 1792. Mai înainte de aceasta, la 4 aprilie, Alexandru Moruzi relata că „muscalii" *(Moskov'lu)* nu făcuseră pînă atunci nici un fel de pregătiri în vederea evacuării ţării, că, în plus, ei înşişi vorbeau despre prelungirea şederii lor în Moldova „pînă în august " [83]. Termenul retragerii, fixat prin tratatul de la Iaşi, a fost res-

---

[76] Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei...*, p. 320—321.

[77] Hurmuzaki, *Documente* (s.n.), I, p. 484—485. Datarea *(martie 1792)* este greşită. În mod evident, relatarea vizează evenimente petrecute în *iunie 1792* (stil vechi).

[78] Vezi Mihail Guboglu, *Tabele sincronice*, Bucureşti, 1955, p. 242. Apreciem că informaţia se referă la luna *ramazan* şi nu la sărbătoarea religioasă musulmană cu acelaşi nume *(ramazan bayramı)*.

[79] Hurmuzaki, *Documente*, *I* (s.n.), *cit.*

[80] În virtutea raţionamentului de mai sus (vezi *nota 78*), 23 aprilie *(stil vechi)* — pentru că alte date consemnate în documentul respectiv sînt după acest stil — corespunde aceleiaşi date *(stil nou)*. Chiar dacă nu am ţine cont de această inadvertenţă calendaristică, totuşi ne vine greu să credem că nu a existat o diferenţă de (măcar) cîteva zile între emiterea „firmanului" sultanului şi hotărîrea (în scris) a patriarhului de a-l excomunica pe Gavriil. De altfel, „informatorul" pare a se fi aflat în Iaşi, în tot acest timp — căci evenimentele petrecute, în *iunie 1792*, în capitala Moldovei, le descrie corect (cel puţin, din punct de vedere strict cronologic) — despre ceea ce se va fi întîmplat, în Istanbul, în *aprilie*, el neavînd, la rîndu-i, decît informaţii mai mult sau mai puţin exacte. Corectă este, oricum, data sosirii „vizirului" (de fapt, a marelui vizir) — 28 mai *(stil vechi)* sau *7* iunie *(stil nou)*.

[81] Cf. N. Iorga, *Condica de hirotonii...*, p. 18 ; vezi şi Melkisedek, *Chronica Huşilor...*, p. 366.

[82] Vezi mai sus, *notele 68 şi 69*.

[83] *Colecţia microfilme Turcia, rola 148, c. 329—330, doc. cit.*

pectat întocmai, după toate probabilitățile. La *28 mai 1792* (probabil, *stil vechi!*), a sosit în capitala otomană un „tătar" (mesager) din partea domnului Țării Românești, „pentru a comunica Porții că toate trupele ruse trecuseră Dunărea", comandamentul acestora fiind stabilit la Dubășari [84]. Odată cu trupele țariste au plecat și mulți locuitori ai țării, care s-au stabilit între Nistru și Bug, zonă unde urma să se creeze un principat „sub numele de Moldova Nouă" sub ocîrmuirea ex-voievodului Moldovei, Alexandru Mavrocordat-Firaris [85]. Se pare că Alexandru Moruzi, prin dregătorii săi, a încercat să stăvilească emigrarea supușilor. La *21—30 iunie 1792* (evâil-i zi'l ka'de 1206), i se cerea de către Poartă să nu pună opreliști acelor boieri care doreau să își vîndă bunurile și să părăsească țara în termen de 14 luni de la data schimbării instrumentelor de ratificare a păcii de la Iași [86]. Ulterior, după ce Alexandru Moruzi fusese mutat în Țara Românească, într-o notă a capuchehaielor sale către Poartă se arată că, de fapt, cei mai mulți dintre locuitorii ce se lăsaseră atrași de propaganda țaristă reveniseră la vetrele lor, încă în cursul aceluiași an (1792) [87].

In mod sigur, mitropolitul Gavriil nu a urmat autoritățile militare ruse. A rămas în Iași (în orice caz, în Moldova), încercînd, probabil, să își consolideze poziția. Căci, aproape sigur, Alexandru Moruzi a acționat, la rîndu-i, în spiritul dispoziției primite, a doua oară, spre mijlocul lunii mai [88], pentru a rezolva grabnic problema alegerii succesorului lui Leon Gheuca la scaunul mitropolitan. Din Roman, el emitea, la 23 mai (3 iunie) 1792, un „pitac" pentru aducerea la judecată a lui Grigoraș, logofătul mitropoliei Moldovei, împotriva căruia făcuse jalbă Isaac evreul cum că, pentru suma de 600 lei, i-ar fi plătit respectivului după 8 luni o camătă de 1.100 lei [89]. Dincolo de autenticitatea sau falsitatea acestei acuzații, interpretăm pornirea justițiară a domnului Moldovei drept o încercare a sa de a-și face simțită autoritatea și în privința mitropoliei, în fruntea căreia se afla „monahul" Gavriil, pe care trebuia, oricum, să-l înlăture, potrivit ordinului primit. La plecarea spre Roman, logofătul îi lasă acestuia o scrisoare de dezvinovățire, cu data de : 26 mai (6 iunie), pe motivul că „prea sfinției Voastră nu se află aicea" [90]. Această precizare se referă, credem, la faptul că, în acel moment, Gavriil nu se afla în incinta mitropoliei, și nu neapărat în capitala Moldovei. Mai reținem din aceeași scrisoare și amănuntul că, în Iași, se găseau atunci „domnii boieri caimacami", desigur, ai lui Alexandru Moruzi [91].

La 30 mai (10 iunie) 1792, Gavriil, mitropolitul Moldovei, îi scria consulului rus la Iași, Ivan Severin, despre arz-mahzarul întocmit împotriva sa de către Alexandru Moruzi în colaborare cu vornicul Iordache Ghica, vistierul Iordache Balș și logofătul Roznoveanu [92]. Episcopul de Huși, Iacov Stamati — viitorul mitropolit — aflat atunci și el în Iași, i-a mărturisit — documentul nu precizează cui anume, dar, probabil, lui Gavriil — că nu va semna acea plîngere colectivă adresată Porții, deși fusese chemat (desigur, la Roman) în acest scop [93]. Iacov — „care scrisese și recunoscuse pe mitropolit" — sosise în capitală „pentru a se afla după obicei la venirea principelui" ; cum aceasta se tot amîna, el „a cerut îngăduința pentru a merge la Roman, ca să se informeze, și a obținut-o". Amvrozie (în acel moment, arhiepiscop de Ecaterinoslav) îi scrisese mitropolitului Gavriil „că avea știri că episcopul de Huși trebuie să fie chemat de principe pentru a-l înlocui [pe Gavriil — *n.n.*] la obișnuita ceremonie la sacra ungere, [principele — *n.n.*] considerînd vacant scaunul mitropolitan" [94]. Arz-mahzarul menționat a fost trimis la Istanbul, mai ales că Alexandru Moruzi ar fi afirmat „de la început că nu poate să-l recunoască pe mitropolit [Gavriil — *n.n.*]

---

[84] Cf. N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 339.

[85] Idem, *ibidem* ; vezi și C .C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, 1, București, 1942, p 337.

[86] *Colecția microfilme Turcia, rola 93, c. 233* ; (Başbakanlık Arşivi, Istanbul, Romanya/ Boğdân Defteri nr. 80/4, f. 165).

[87] Cf. Valeriu Celiman, *Relațiile româno-otomane...*, p. 615—616.

[88] Firește, porunca din *3—12 mai 1792* îi va fi parvenit domnului Moldovei, la Roman, în cîteva zile de la emiterea ei.

[89] Hurmuzaki, *Documente*, I (s.n.), p. 485.

[90] *Ibidem*, p. 488—489.

[91] *Ibidem*

[92] *Ibidem*, p. 489.

[93] *Ibidem.*

[94] Pentru aceste detalii, vezi nota informativă adresată lui I. Severin, la 29 mai (9 iunie) 1792 — cf. *ibidem*, p. 490.

fără indicații precise din partea Porții" — după cum raporta, la 13 (24) iunie 1792, consulul Ivan Severin [95].

Patru zile mai tîrziu, la 17 (28) iunie, Alexandru Moruzi a plecat din Roman, sosind în Iași, la 20 iunie (1 iulie) [96]. Venea cu scopul expres de a-l îndepărta din scaunul mitropolitan pe „monahul" Gavriil. Detalii prețioase despre arestarea acestuia, de către o trupă de *delii* [96 bis], în noaptea ce a precedat ziua sosirii domnului țării în capitală, precum și despre numirea noului mitropolit în persoana episcopului de Huși, la *21 iunie (2 iulie) 1792*, ne oferă sursa citată [97].

Instalarea lui Iacov II Stamati ca mitropolit al Moldovei, la data menționată — care este, într-adevăr, „de necontestat" [98] — a fost amînată din mai multe motive. Unul dintre acestea va fi fost legat — așa cum s-a arătat la vremea respectivă — de sosirea în capitala otomană a noului mare vizir [99]. La 4 mai 1792, cînd a fost numit mare vizir, Damad-Melek Mehmed pașa era muhafiz de Kandya. El a ajuns în Istanul la *7 iunie* (16 șevval) [100] sau — la fel de bine — la *28 mai 1792* (stil vechi), cum se arată în nota informativă din arhivele ruse [101]. Apreciem, totuși, că prezența sa în capitală era absolut necesară, dar din rațiuni politice, de stat, mult mai importante decît problema alegerii mitropolitului Moldovei. În această privință, după preluarea funcției sale de mare vizir Damal-Melek Mehmed pașa nu va fi făcut decît să se conformeze dispozițiilor deja date de sultan.

Dar alegerea momentului potrivit pentru aplicarea „firmanului" sultanului a fost determinată, credem, în primul rînd, de evoluția situației din Moldova. Episcopul de Huși, Iacov Stamati, va fi fost încă de la început (desigur, după semnarea păcii de la Iași) candidatul cu cele mai mari șanse la ocuparea scaunului metropolitan al Moldovei. Trecutul său îi oferea un atu prețios. El va fi fost preferat de sultanul Selim III, în amintirea gestului său — de adevărată „ținută creștinească" (în sensul profund uman al noțiunii) — de a fi răscumpărat de la ruși, în 1789, cu banii săi (32 pungi, sau 1 600 de piaștri), vreo 500 de prizonieri turci, pe care i-a trimis la Istanbul, tot pe cheltuiala sa [102]. S-a afirmat chiar și faptul că, după încheierea păcii de la Iași, Selim III ar fi semnat două *hatt-i șerif*-uri: unul pentru desemnarea lui Alexandru Moruzi ca domn al Moldovei, iar altul pentru numirea lui Iacov Stamati drept „arhiepiscopul Sucevei și Mitropolitul Moldovei" [103]. Cum a devenit Alexandru Moruzi domn în Moldova am arătat deja. Rămînînd la nivelul supozițiilor, presupunem că acea poruncă din *24 februarie — 5 martie 1792* (vezi *anexa* 1) îl va fi vizat, poate, pe Iacov Stamati. Ulterior însă — dacă ar fi să ne conformăm literei poruncii din *3—12 mai 1792* (vezi *anexa 2)* — el nu ar mai fi avut nici o șansă să ajungă mitropolit al Moldovei, pentru simplul fapt că nu era *grec* [104]. Dar lucrurile s-au desfășurat într-o așa manieră încît este mai oportun să încercăm a afla adevărul, citind „printre rînduri" documentele.

Pentru a rezolva chestiunea succesiunii la scaunul mitropolitan al țării — care, neîndoielnic, și-a pus amprenta asupra primei sale domnii în Moldova — Alexandru Moruzi a avut împuterniciri depline din partea Porții. Știm, acum, că, în acest sens, a primit două porunci (vezi *anexele 1 și 2*), oarecum diferite în ceea ce privește conținutul lor. Prevalîndu-se de întîietatea ce i se recunoștea, prin ambele edicte padișahale, de a-și exprima și impune opțiunea în această privință, Alexandru Moruzi a ales și desemnat drept mitropolit

---

[95] *Ibidem*, p. 490—491.

[96] *Ibidem*, p. 484—485. Potrivit acestei surse: „Finalmente il Prencipe Murusi è partito da Romano il di 17 è comparso à Iassi la domenica 20 del corrente". Indubitabil, este vorba de luna *iunie 1792 (stil vechi)* — vezi mai sus, *nota 77*. O traducere exactă a documentului ne-a fost înlesnită de colegul Constantin Vlad, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[96 bis] *Deli* (de fapt, *delil*) — călăreți. Pentru explicații asupra acestui termen, vezi Midhat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Istanbul, 1958, p. 74—75.

[97] Hurmuzaki, *Documente*, I (s.n.), p. 484—485.

[98] Cf. Alexandru I. Ciurea, *op. cit.*, p. 101.

[99] Hurmuzaki, *Documente*, I (s.n.), *cit.*

[100] Cf. H. Danışmend, *Izahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 4 cilt., Türkiye Yayinevi, Ankara, 1961, p. 489. *7 iunie 1792 (stil nou)* corespunde cu *28 mai 1792* (stil vechi).

[101] Hurmuzaki, *Documente*, I (s.n.) (vezi mai sus, *nota 80*).

[102] Alexandru I. Ciurea, *op. cit.*, p. 96.

[103] Cf. M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 89.

[104] Iacov Stamati era „român din părțile Bistriței" — cf. N. Iorga, *Istoria românilor*. *cit.*, p. 108.

al Moldovei pe un „monah" care — pentru a fi în ton, la rîndu-ne, cu stilul documentelor turcești din epocă — era pe măsura „timpului și situației", oricum, cineva „cumpătat și vrednic", dar și „iubitor de raiale" (vezi *anexele 1 și 2*). Și, tot la fel, nu ar fi fost în spiritul „naturii timpului și situației" [105], ca viitorul mitropolit să fie „cu adevărat, dintre raialele grecești" (vezi *anexa 2*). Căci desemnarea unui „grec" în fruntea bisericii din Moldova, îndeosebi în circumstanțele de atunci, ar fi fost, cel puțin, un act de obtuzitate politică. Motivele sînt lesne de înțeles.

Evenimentele care au urmat înlăturării lui Gavriil Bănulescu-Bodoni din scaunul mitropolitan al Moldovei sînt cunoscute, în bună măsură. După „arestarea" sa, a fost trimis de domnul Moldovei la Istanbul, unde „a ajuns cu bine în 8 iunie trecut" [106]. La *17 iulie 1792* (27 zi'l ka'de 1206), Alexandru Moruzi relata Porții că, după „alungarea și izgonirea" din Moldova a „mitropolitului știut", mulți „monahi" *(călugări / rehebân)* și episcopi — „pe care sus-pomenitul îi numise în unele mănăstiri" — au cerut, de frică, permisiunea de a se întoarce „în țara lor". În plus, de la Petersburg sosise un olăcar care adusese 15 000 de ruble, predate consulului Rusiei la Iași (Ivan Severin) și care urmau să-i fie oferite „mitropolitului sus-pomenit" (Gavriil). Mai fuseseră aduse și „potcapuri albe" *(beyaz takiya)* pentru „episcopii muscali" din Moldova [107]. Poarta, lăsînd impresia că „nu are nici un amestec în această afacere" [108], i-a propus lui Gavriil o eparhie la Istanbul, iar după refuzul său în această privință, o pensie de 6 000 piaștri, pe care, de asemenea, nu a acceptat-o [109]. Între timp (la începutul lui septembrie 1792), au circulat zvonuri despre o intervenție militară rusă în Moldova, drept răzbunare pentru îndepărtarea mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni [110].

Ca epilog, al acestei prezentări, în special, din punct de vedere cronologic, a modului în care s-a săvîrșit alegerea mitropolitului Moldovei, la 1792 — în conformitate cu „vechiul obicei al țării" — să consemnăm și faptul că prima domnie a lui Alexandru Moruzi în Principatele Române [111] s-a sfîrșit cum, de fapt, a și început oficial: cu reproșuri și proteste din partea Rusiei. Dacă Poarta și-a impus — cu anumite dificultăți diplomatice — pe tronul Moldovei candidatul preferat, în cele din urmă, ea va fi pusă în situația de a renunța la serviciile acestuia, dar va găsi totuși de cuviință că, la o adică, era numai în interesul său să îi asigure o retragere onorabilă, satisfăcînd astfel sensibilitățile guvernului de la Petersburg. Mutarea lui Alexandru Moruzi din Moldova în Țara Românească a fost, fără doar și poate, o măsură dictată, iarăși, de rațiuni politice. Dînd curs cererii exprese a Rusiei, și privind chestiunea „ca un fel de satisfacere [a acesteia — *n.n.*] pentru afacerea scaunului metropolitan din Iași" [112]. Selim III semnează, la *6 ianuarie 1793* (23 cemazi-ül-evvel 1207), *hatt-i hümâyûn*-ul pentru numirea lui Mihai Șuțu în Moldova, în locul lui Alexandru Moruzi [113]. Transferarea acestuia din urmă în Țara Românească a suscitat discuții vii la Poartă, motivul adevărat al rocadei de domni în Principatele Române fiind sesizat și comentat dincolo de „ușile închise" ale seraiului padișahal [114]. La un moment dat, s-a pus chiar problema mazilirii lui Alexandru Moruzi — măsură cerută de însăși frații acestuia. S-a optat însă pentru soluția schimbării domnilor, din nou în virtutea „necesității timpului și situației", cu scopul — mărturisit — de a nu se știrbi „onoarea devletului" și de a se

---

[105] Vezi mai sus, *nota 30*.

[106] Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 496—497. De fapt, *7 iulie 1792* (stil nou).

[107] *Colecția microfilme Turcia, rola 156, c. 47—47* (Topkapı Sarayı Müzesi Arșivi, Istanbul, E. 10279/1). Documentul a fost publicat recent — cf. *Documente turcești privind istoria României*, III, 1791—1812, întocmit de Mustafa A. Mehmet, București, 1986, p. 37—38.

[108] Cf. N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 345—346.

[109] Cf. Hurmuzaki, *Documente*, I (s.n.), p. 504. Gavriil Bănulescu-Bodoni a revenit în Rusia, unde a fost numit, pe rînd, mitropolit al Poltavei (1793), al Novgorodului (1797) și al Chievului (1799); la 27 martie 1808, a devenit „exarh al Bisericii Moldovei și Țării Românești"; după pacea de la București (1812), „eparhia lui Gavriil se mărgini la ținuturile dintre Prut și Nistru"; a murit la 30 mai 1821 — cf. *Istoria bisericii române*, II, p. 384—386.

[110] N. Iorga, *op. cit.*, p. 347. Vezi și Veniamin Ciobanu, *La granița...*, p. 101.

[111] Alexandru Moruzi a domnit: în *Moldova* (30 septembrie 1791 — 6 ianuarie 1793; 1802—1806; 1807) și în *Țara Românească* (1793—1796; 1799—1801).

[112] Cf. N. Iorga, *Acte și documente*, II, p. 348.

[113] *Colecția microfilme Turcia, rola 93, c. 238* (Başbakanlık Arșivi, Istanbul, Romanya/ Boğdân Defteri nr. 80/4, f. 177). Data ca atare este confirmată și de o sursă românească din acea vreme — cf. I. Corfus, *op. cit.*, p. 20.

[114] Cf. *Tarih-i Cevdet*, VI (ed. II), Istanbul, 1309 H (= 1893), p. 78—79.

preîntîmpina eventuala reflecţie a succesorului lui Alexandru Moruzi, precum aceea că: „Predecesorul meu a fost mazilit fiindcă s-a împotrivit muscalilor; şi eu voi fi mazilit, dacă mă voi împotrivi“ [115].

Dar faptul ca atare a fost de natură să faciliteze aplicarea unor măsuri cu caracter financiar care, la rîndu-le, au generat sporirea obligaţiilor băneşti şi materiale ale Ţării Româneşti şi Moldovei faţă de Poartă, evidenţiind dimensiunile adevărate ale statutului lor de autonomie, într-o perioadă în care marile puteri ale vremii (Rusia şi Austria, îndeosebi) aveau posibilitatea, consfinţită prin tratate, de a veghea asupra evoluţiei relaţiilor româno-otomane. Mutaţi dintr-un principat în altul, din dorinţa Porţii de a evita complicarea raporturilor sale cu Rusia, Alexandru Moruzi şi Mihai Şuţu au fost nevoiţi să accepte pretenţiile puterii suzerane, formulate sub masca reglementării perceperii unor dări, colaborînd la redactarea unui document extrem de important — „Cartea de lege“ *(Kanun-nâme)* din 28 martie 1793 [116] — care avea să stea la baza relaţiilor româno-otomane „timp de mai multă vreme“ [117].

*

Cele două poruncĭ (firmane) publicate în anexă au avut ca rezultat acordarea demnităţii de mitropolit al Moldovei lui Iacov II Stamati. Prin conţinutul lor, aceste documente permit aprofundarea unui aspect esenţial al raporturilor bisericii din Ţările Române cu patriarhia ecumenică de la Constantinopol.

Statutul politico-juridic al Ţărilor Române faţă de Poarta Otomană a influenţat, în mod direct, situaţia Bisericii româneşti. Se cunoaşte faptul că patriarhii de Constantinopol erau consideraţi şi recunoscuţi de către suveranii otomani drept conducători spirituali ai creştinilor din cuprinsul Imperiului Otoman [118]. Şi, cum în concepţia Porţii, Ţările Române erau parte integrantă a statului otoman [119] — e-adevărat, ele avînd statut aparte, de autonomie politico-administrativă — autoritatea patriarhilor „stanbulioţi“ se răsfrîngea, automat, şi asupra bisericii din Ţările Române. De altfel, această realitate este atestată şi de porunca din *3—12 mai 1792* (vezĭ *anexa 2*). Dar la fel de adevărat este şi faptul că Biserica din Moldova, îndeosebi, prin înalţii ei reprezentanţi, a făcut eforturi necontenite pentru respectarea statutului de autonomie politico-administrativă a ţării şi în privinţa legăturilor sale cu patriarhia din Constantinopol. Fără a intra în alte detalii, care nu îşi au locul aici, să consemnăm o afirmaţie făcută de un profund cunoscător al istoriei bisericii româneşti: „Moldova, mîndră pe trecutul său bisericesc mai neatîrnat, îşi va croi legende despre vechea autocefalie a Bisericii sale...“ [120]. Totuşi, în timpul „domniilor fanariote“, în Moldova, nu a fost numit decît un singur mitropolĭt grec, pentru că „les moldaves ont lutté, avec vigueur, depus le XVIe siècle, pour maintenir l'authocephalie et l'hiérarchie de provenance autohtone“ [121].

---

[115] Cf. *Colecţia microfilme Turcia, rola 155, c. 456—458* — (Başbakanlık Arşivi, Istanbul, Hatt-i Hümâyun Tasnifi nr. 14630).

[116] Cf. Valeriu Veliman, *Relaţiile româno-otomane...*, p. 597—614. Detalii asupra acestei probleme dăm în studiul nostru *Cartea de lege din 1793 şi importanţa sa pentru evoluţia relaţiilor româno-otomane* (în manuscris) — bazat, îndeosebi, pe informaţii culese din documente turceşti inedite.

[117] Cf. Mustafa A. Mehmet, *O nouă reglementare a raporturilor Moldovei şi Ţării Româneşti faţă de Poartă la 1792 (O carte de lege — Kanun-name — în limba turcă)*, în „Studii. Revistă de istorie“, 4/20 (1967), p. 693.

[118] M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi...*, *op. cit.*, p. 41—43. Vezi şi Nestor Vonicescu, *Legăturile Patriahiei din Constantinopol cu Biserica Românească în veacul al XVI-lea*, în *MO*, an X, nr. 3—4, 1958, p. 197.

[119] În secolul XVIII, Ţara Românească şi Moldova erau considerate cel mai adesea „anexe ale ţărilor bine păzite“ *(muzâfât-ı memalik-i mahrûse)* — cf. Valeriu Veliman, *Relaţiile româno-otomane...*, *op. cit.*, p. 13 (introducere).

[120] Cf. Al. Elian, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol şi cu celelalte Biserici Ortodoxe — de la întemeiere pînă la 1800*, în *BOR*, an LXXVII, nr. 7—10, 1959, p. 931.

[121] Cf. Al. Ciurea, *Quelques aspects esentiels de l'époque phanariote dans l'histoire de l'Eglise Orthodoxe de Roumanie*, în vol. „Symposium. L'époque phanariote — 21—25 octobre 1970“, Thessaloniki, 1974, p. 22.

O manifestare a independenței [122] bisericii din Modova a fost considerată, pe bună dreptate, hotărîrea Sinodului ținut la Iași în ianuarie 1752 de a nu se mai numi „ierarhi decît din clerul pămîntean" [123]. Pentru a impune proprii săi candidați la tronurile mitropolitane din Țara Românească și din Moldova, patriarhia constantinopolitană invoca dreptul de-a avea prioritate în alegerea și desemnarea mitropoliților. Acest drept nu i se recunoștea însă patriarhului de către locuitorii (boierii) și clerul țării — în cazul de față, ai Moldovei — care, așa cum au arătat în arzul trimis Porții în martie 1786, erau convinși că: „alegire și așezare arhiereului nostru se face către Domn după rugăciunea și cerirea pămîntului" [124]. Și, tot „după vechiul și nestrămutatu obiceai al pămîntului nostru", patriarhului i se trimitea înștiințare despre alegerea făcută, „ca să fie cunoscut și la Patrierșie" [125]. După cum se știe, în urma acestui demers, episcopul de Roman, Leon Gheuca, a fost recunoscut și de Poartă ca mitropolit al Moldovei, prin firmanul adresat lui Alexandru Mavrocordat, la *21—29 aprilie 1786* (evaihir-i cemazi-ül-ahir 1200) [126].

În anul 1792, în circumstanțele prezentate mai sus, patriarhia din Constantinopol a încercat din nou să-și impună voința. „Vechiul obicei al pămîntului" a fost respectat în cele din urmă, perpetuîndu-se — pe plan bisericesc — dreptul pe care țara îl pierduse pe plan politic (alegerea domnilor pămînteni).

Există, așa cum am arătat deja, anumite deosebiri de conținut între cele două porunci emise în numele sultanului Selim III. Prima, cea din *24 februarie — 5 martie 1792*, reflectă optica Porții în privința alegerii și desemnării mitropolitului Moldovei. Această chestiune era pentru suveranul otoman una de ordin politic, oricum, de domeniul administrării Moldovei, lăsată în grija domnului desemnat și investit cu puteri depline. Dreptul său de a alege mitropolitul este recunoscut și prin cea de-a doua poruncă, din *3—12 mai 1792*. Precizările făcute de această dată asupra caracterului legăturilor canonice ale bisericii din Moldova cu patriarhia din Constantinopol sînt, desigur, emanația patriarhului Neofitos VII. Ele vor fi fost de natură să întîrzie, de fapt, instalarea lui Iacov II [127] ca mitropolit al Moldovei. Nu cunoaștem cuprinsul arz-mahzarului din *30 mai 1792* [128]. Dar nu ar fi exclus ca Alexandru Moruzi să fi informat Poarta, cu această ocazie, asupra oportunității *politice*, în sprijinul căreia putea fi invocat și „vechiul obicei", ca viitorul mitropolit al țării să fie *român*. Este un aspect pe care cercetările viitoare îl vor confirma sau infirma.

O concluzie însă se impune: alegerea și desemnarea lui Iacov II Stamati ca mitropolit al Moldovei, în 1792, reprezintă un *fapt politic*, determinat de realități românești, judecate, atunci, prin prisma evoluției relațiilor ruso-otomane.

---

[122] Despre „independența formală" a mitropoliilor românești — cf. Andrei Pippidi. *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI—XVIII*, București, 1983, p. 39 (nota 171).

[123] Cf. Ioan F. Stănculescu, *Reforme, rînduieli și stări bisericești în epoca fanariotă*, în *BOR*, an LXXI, nr. 5—6, 1963, p. 524. Pentru documentul emis după acest sinod, vezi C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei...*, p. 24—26. O asemenea cerere s-a adresat Porții și din partea Țării Românești, în 1755 — cf. Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane...*, p. 331—334.

[124] Cf. N. Iorga, *Condica de hirotonii a Mitropoliei Moldovei*, p. 14.

[125] *Ibidem.*

[126] *Ibidem*, p. 16—17. Vezi și T. Codrescu, *Uricariul*, vol. III, Iași, p. 134—137; C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei...*, p. 451—452. Versiunea turcească a acestui document nu se cunoaște; rezumatul publicat de prof. Mihail Guboglu (în *Catalogul documentelor turcești*, II, p. 307—308), are în vedere, de asemenea, traducerea românească, aflată în *ms. 630, f. 170—170 v.*, de la D.G.A.S. — București, intitulat: „Condicuță de deosebitelor acturi publice și private de pe orighinaluri de la anul 1660 pînă la 1814 și de pe copii întărite și adunate și prescrise sub povața dumnealui Agăi F. Asachi, întîiul arhivist al statului, Iași, 1835".

[127] Cf. Alexandru I. Ciurea, *Figuri de ierarhi moldoveni: Iacov Stamati...*, p. 103.

[128] Hurmuzaki, *Documente, I* (s.n.), p. 489 (vezi mai sus, *nota 92*).

Anexa 1

1792 februarie 24 — martie 5 (1206 evâil-i receb). *Porunca sultanului Selim III către domnul Moldovei, Alexandru Moruzi, pentru a alege grabnic un mitropolit al ţării.*

Boğdân voyvodası Kostantin-zâde Aleksandri voyvodaya ⟨hükûm⟩ki :

Bundan akdem memleket-i Boğdân mitropolidi olan râhib esnâh-yı seferde hâlik olub yeri hâlî kalmağla kaide-i kadîme-i memleket üzere birinin mitropolidliğe intihâb nasb ve ta'yîni ve husûsa istilâ-dîde ve musattah-keşide olunmuş reâyâya bir mu'tedil ve muttasıf kimesnenin mitropolid tahsîsi muktezâ oldığına binâen, sen ki voyvoda-ı mûmâ-ileyhsin inzimâm-ı re'y ve ma'rifetin ve kaide-i kadîme-i memleket üzere reâyâ-perver bir münâsib mitropolid intihâb ve nasb ve ta yîn ve keyfiyyeti Der-i aliyye'me arz ve inhâya mübâderet itmen fermânım olmağın mahsûsen işbu emr-i şerifim ışdâr ve ⟨...⟩ ile irsâl olunmuşdur. Imdi memleket-i Boğdân mitropolidliğe serîan bir münâsib ve muttasıf kimesnenin uhdesine ihâlesi husûsuna irâde-i aliyyem taalluk eylediği ve bu bâbda te'hîr ve tekâsûle rizâ-yı dâverânem olmadığı ma'lûmun oldukda muktezâ-yı rüşd ve rü'yet ve mübtega-yı deriyet ve dirâyetin ve kaide-i kadîme-i memleket üzere reâyâ-perver bir münâsib mitropolid intihâb ve nasb ve ta'yîn ve keyfiyyeti serîan Der-i aliyye'me arz ve inhâya mübâderet ve hilâfı hareketden ittika ve mübâadet eylemen bâbında.
Fi evâil-i B. sene ⟨1⟩206.

Arh. St. Bucureşti, Colecţia microfilme Turcia, rola 93, c. 232 (Başbakanlık Arşivi. Istanbul. Romanya/Boğdân Defteri nr. 80/4, f. 154).

⟨Traducere⟩ :

Voievodului Moldovei, Alexandru ⟨Moruzi⟩ *(Kostantin-zâde Aleksandri)*[1] voievod, ⟨să i se scrie poruncă precum⟩ că :

Mai înainte de aceasta, monahul, care era mitropolit al Ţării Moldovei, murind în timpul expediţiei[2], locul i-a rămas liber. De aceea, se impune alegerea şi numirea şi desemnarea unuia în funcţia de mitropolit, conform vechiului obicei al ţării, precum şi rînduirea ca mitropolit a cuiva ⟨care să fie⟩ cumpătat şi vrednic, mai cu seamă, faţă de raiale[3] care au fost încălcate şi strivite.

Astfel, dat fiind că există firmanul meu ca tu, care eşti voievodul mai sus-amintit, să alegi şi să numeşti şi să desemnezi — conform părerii şi ştiinţei tale şi vechiului obicei al ţării — un mitropolit potrivit, iubitor de raiale şi, de asemenea, să te grăbeşti a raporta şi a comunica situaţia la Inalta mea Poartă, s-a emis, în chip special, acest distins ordin al meu şi ⟨ţi⟩ s-a trimis cu ⟨...⟩[4].

Aşadar, ⟨s-a scris porunca de faţă⟩ în sensul ca, în momentul cînd îţi va fi cunoscut că atîrnă de înalta mea voinţă[5] chestiunea ca funcţia de mitropolit al Moldovei să fie încredinţată, de îndată, în sarcina cuiva ⟨care să fie⟩ potrivit şi vrednic şi că, în această privinţă, nu există imperiala mea încuviinţare întru amînare şi delăsare, atunci, conform cerinţei opiniei şi corectitudinii, precum şi judecăţii şi înţelepciunii tale — care sînt de dorit ⟨din partea ta⟩ — ca şi vechiului obicei al ţării, să alegi şi să numeşti şi să desemnezi un mitropolit potrivit, iubitor de raiale, şi să te grăbeşti a raporta şi a comunica, de îndată, situaţia la Inalta mea Poartă, după cum să ai grijă şi să te ţii departe de a proceda contrar ei[6].

---

[1] Alexandru Moruzi domneşte, întîia oară, în Moldova, între 30 septembrie 1791 şi 6 ianuarie 1793 *(stil nou)*.

[2] Războiul ruso-austro-otoman (1787—1792).

[3] *Reâyâ* — supuşi ai statului otoman, care plăteau dări ; aici, în sensul de locuitori (supuşi) ai Moldovei.

[4] În document : loc alb. Spaţiu rezervat, de obicei, numelui aducătorului poruncii (ordinului) şi care rămînea necompletat în copiile documentelor de acest gen consemnate în registrele otomane.

[5] *Irâde* — voinţă ; firman, poruncă, ordin.

[6] Contrar poruncii respective.

Anexa 2

1792 mai 3—13 (1206 evâsit-i ramazan). *Poruncă prin care sultanul Selim III îi cere domnului Moldovei, Alexandru Moruzi, să încredințeze scaunul mitropolitan al țării unui monah pe care să-l aleagă dintre supușii greci, în conformitate cu* ecdosis-*ul patriarhului de Constantinopol; să-l îndepărteze pe mitropolitul (Gavriil Bănulescu), deoarece acesta nu primise confirmarea amintitului patriarh.*

Hâlâ Boğdân voyvodası Kostantin-(zâde) Aleksandri voyvodaya hükûm (ki) :

Memleket-i Boğdân'da mitropolid olan Leon nâm râhib bundan akdem hâlik ve esnâ-yi sefer olmak hasbiyle ile-lân mitropolidlik-i mezkûr mahlûl ve terk ve hâlî kalmağla kaide-i kadîme-i memleket ve öteden beru oligeldiği üzere birinin mitropolidliğe intihâb ve nasbı lâzımeden ve el-hâletü hâzihi memleket-i mezkûrenin vakt-i tahliyesi takarrüb eylediği ve husûsâ istilâ-dîde olan memleket reâyâsına bir muttasıf ve mu'tedil kimesnenin mitropolid tahsîsi muktezî ve memâlik-i mahrûsemde bu makule mitropolidân nasbı Istânbul ve tevâbi'i Rûm pâtriği olanların uhdelerine muhavvel mevâddan oldiği beyânıyle el-yevm mahlûl olan mitropolidlik-i mezkûre hâlis Rûm reâyâsından olub mücerreb-ül-etvâr ve müstakîm ve sadâkat-kâr ve reâyâ-perver bir münâsib kimesneyi sen ki voyvoda-ı mûmâ-ileyhsin inzimâm-ı re'y ve malrifetin ve kaide-i kadîme-i memleket intihâb ve Istânbul ve tevâbi'i Rûm pâtriği Neofitos ve cemaat-ı mitropolidân taraflarından virilen mümhür kâğıd mantukınca nasb ve ta'yîn ve keyfiyyeti Der-i aliyye'me arz ve inhâya mübâderet birle memleket-i Boğdân'ın perisânî hâli esnâs nda serseri ve mefsedet-pîşe rehâbînden birisi pâtrik-i mersûm tarafından mümhür ve ma'mûlün bih kâğıd olmıyarak mitropolidlik-i mezkûre müdâhale ve mütecâsir olmuş vâr ise men ve def'ine dikkat eylemeni hâvi emr-i şerifim sudûrını patrik-i mersûm bu def'a mümhür arzıyle istid'a itmekle vech-i meşrûh üzere amel olunmak fermânım olmağın mahsûsen işbu emr-i şerifim ısdâr (...) ile irsâl olunmuşdur. Imdi ber-minvâl-ı muharrer memleket-i Boğdân mitropolidlik münâsib ve muttasıf hâlis Rûm milletinden olarak şerif birinin uhudesine ihâlesi husûsuna irâde-i aliyyem taaluk eylediği ve kaide-i kadîmeye mugayir hareketle te'hîr ve tekâsûle rizâ-yı dâverânem olmadığı ma'lûmun oldukda meftûr oldığın deriyet ve dirâyet muktezâsınca ber-minvâl-ı meşrûh mitropolidliğe şâyeste birini intihâb ve patrik-i mersûm tarafından virilen mümhür ve ma'mûlün bih kâğıd mefhûmı üzere serîan nasb ve ta'yîn ve keyfiyyeti Der-i ali(yye'me) arz ve inhâya mübâderet ve o misillü mitropolidliğe müdâhale ve mütecâsir olmuş vâr ise men' ve def' olunarak vikaye-i nizâm-ı memlekete ihtimâm ve dikkat ve iğmâz ve tekâsülden ittika ve mücânebet eylemen bâbında.

Fi evâsit-i N, sene (1)206.

Arh. St. Bucureşti, Colecția microfilme Turcia, rola 78, c. 143 (Başbakanlık Arşivi, Istanbul, Romanya/Boğdân Defteri nr. 80/4, f. 156).

(Traducere) :

Voievodului de acum al Moldovei, Alexandru (Moruzi) *(Kostantin-(zâde) Aleksandri)* voievod, (să i se scrie) poruncă (precum că) :

Dat fiind că monahul numit Leon [1], care era mitropolit în Țara Moldovei, a murit, mai înainte de aceasta, și că (acest fapt s-a întîmplat) în timpul expediției, (de atunci și) pînă în clipa de față, pomenita funcție de mitropolit este neocupată și părăsită și liberă. De aceea, se impune alegerea și numirea unuia în funcția de mitropolit, potrivit vechiului obicei al țării și așa cum s-a întîmplat mereu din trecut.

Şi, astfel, ⟨ţi⟩ se explică faptul că, în momentul de faţă, s-a apropiat vremea evacuării[2] ţării pomenite şi, de asemenea, că, mai ales, fiind necesară rînduirea ca mitropolit a cuiva ⟨care să fie⟩ vrednic şi cumpătat faţă de raialele ţării, care au fost încălcate, numirea mitropoliţilor de acest fel în ⟨cuprinsul⟩ ţărilor mele bine păzite este ⟨una⟩ dintre chestiunile lăsate în sarcina celor ce sînt patriarhi greci la Istanbul şi ⟨peste credincioşii din locurile⟩ ce depind de el[3].

Deci, tu, care eşti voievodul mai sus-amintit, după părerea şi ştiinţa ta şi conform vechiului obicei al ţării, să alegi în pomenita funcţie de mitropolit — care, acum, este neocupată — pe cineva potrivit, ⟨care⟩ fiind, cu adevărat, dintre raialele greceşti, ⟨să fie⟩ încercat şi devotat şi iubitor de raiale, şi ⟨acela să fie⟩ numit şi desemnat în conformitate cu hîrtia pecetluită[4] ce se va da din partea patriarhului grec de la Istanbul şi ⟨al credincioşilor din locurile⟩ ce depind de el[3], Neofitos[5], precum şi a soborului mitropoliţilor, după cum ⟨să se arate⟩ grabă în a se raporta şi a se comunica situaţia la Înalta mea Poartă. Astfel, numitul mitropolit[5] a cerut, de această dată, prin arzul său cu pecete, emiterea ilustrului meu ordin cuprinzînd ⟨cele de mai sus⟩, precum şi aceea că, dacă s-a întîmplat ca, în timp ce starea Moldovei era grea, unul[6] dintre monahii fără căpătîi şi nărăviţi întru rele să se fi încumetat şi să se fi amestecat ⟨punîndu-se⟩ în pomenita funcţie de mitropolit, fără să aibă hîrtia[4] pecetluită şi valabilă din partea numitului patriarh, atunci să dovedeşti atenţie pentru a-l respinge şi a-l alunga. Şi, dat fiind că există firmanul meu de a proceda aşa cum s-a arătat mai sus, s-a emis, în chip special, acest ilustru ordin al meu şi ⟨ţi⟩ s-a trimis cu ⟨...⟩.

Aşadar, ⟨s-a scris porunca de faţă⟩ în sensul ca, în momentul cînd îţi va fi cunoscut că atîrnă de înalta mea voinţă chestiunea ca, aşa cum s-a consemnat mai sus, funcţia de mitropolit al Ţării Moldovei să fie lăsată în sarcina unui ⟨monah⟩ distins, potrivit şi vrednic ⟨şi⟩, cu adevărat, din naţiunea greacă şi, de asemenea, că nu există încuviinţarea mea imperială întru amînare şi delăsare prin a se acţiona contrar vechiului obicei, atunci, în conformitate cu înnăscuta-ţi judecată şi înţelepciune ⟨şi⟩ aşa cum s-a arătat mai sus, să alegi un ⟨monah⟩ demn pentru funcţia de mitropolit şi să-l numeşti şi să-l desemnezi, de îndată, conform cuprinsului hîrtiei pecetluite şi valabile ce se va da din partea numitului patriarh, după cum să ⟨te⟩ grăbeşti a raporta şi a comunica situaţia la Înalta Poartă şi, totodată, dacă s-a întîmplat ca ⟨vreunul⟩ să se fi încumetat şi să se fi amestecat ⟨punîndu-se⟩ într-o asemenea funcţie de mitropolit, atunci, ⟨acela⟩ fiind respins şi alungat, să te străduieşti şi să dovedeşti atenţie întru ocrotirea nizamului ţării, şi să ai grijă şi să te ţii departe de neglijenţă şi delăsare.

La mijlocul lui N, anul ⟨1⟩206.

---

[1] Leon Gheuca, mitropolit al Moldovei (1786—1789).

[2] Retragerea trupelor ruseşti din Moldova, conform tratatului de pace ruso-otoman încheiat la Iaşi (10 ianuarie 1792).

[3] Patriarhul de Constantinopol.

[4] *Ecdosis* — document pentru confirmarea alegerii mitropoliţilor.

[5] Neofitos VII, patriarh de Constantinopol (1789—1794 ; 1798—1801).

[6] Aluzie la Gavriil Bănulescu-Bodoni, numit ca mitropolit al Moldovei de către sinodul rusesc, la 11 februarie 1792.

NEW INFORMATION CONCERNING THE CIRCUMSTANCES IN WHICH THE METROPOLITAN OF MOLDAVIA WAS ELECTED (1792) AND THE LEGAL POLITICAL STATUTE OF THE ROMANIAN PRINCIPALITIES

SUMMARY

The legal political statute of the Romanian Principalities towards the Porte had clearly influenced the condition of the Romanian Church. Its relations with the Ecumenic Patriarchy of Constantinople (Istanbul) during the Turkish rule on the Romanian Principalities represented an important aspect — less researches — of the Romanian — Turkish relationship. The Turkish documents contain rich information concerning this aspect.

The author, using the Turkish documents especially, unpublished ones, found in the fonds of the Archives of Presidency of the Ministers Council (Başbakanlık Arşivi) — Istanbul and those from the National Library "Kiril and Metodii" — Sofia, presents the political, military circumstances in which Iacov the Second Stamati was elected metropolitan of Moldavia in 1792. It points out the political character of the above mentioned election of the new metropolitan of Moldavia in the turning-point of the Russian — Turkish relations during 1791—1792.

The election of a Romanian high prelate (Iacov the Second Stamati) as the Archibishop of Moldavia — in accordance with "the old custom of the country" — but being contradictory to the Greek Patriarchy will in the Turkish capital represents a telling proof for the regard for the condition of the state autonomy of the Romanian Principalities during the so called "Phanariot rule". The two Turkish documents enclosed point out the way in which the Porte pursued its suzeranity over the Romanian Principalities especially in the circumstances in which it was obliged to divide the hegemony with the Tzarist Empire over them.

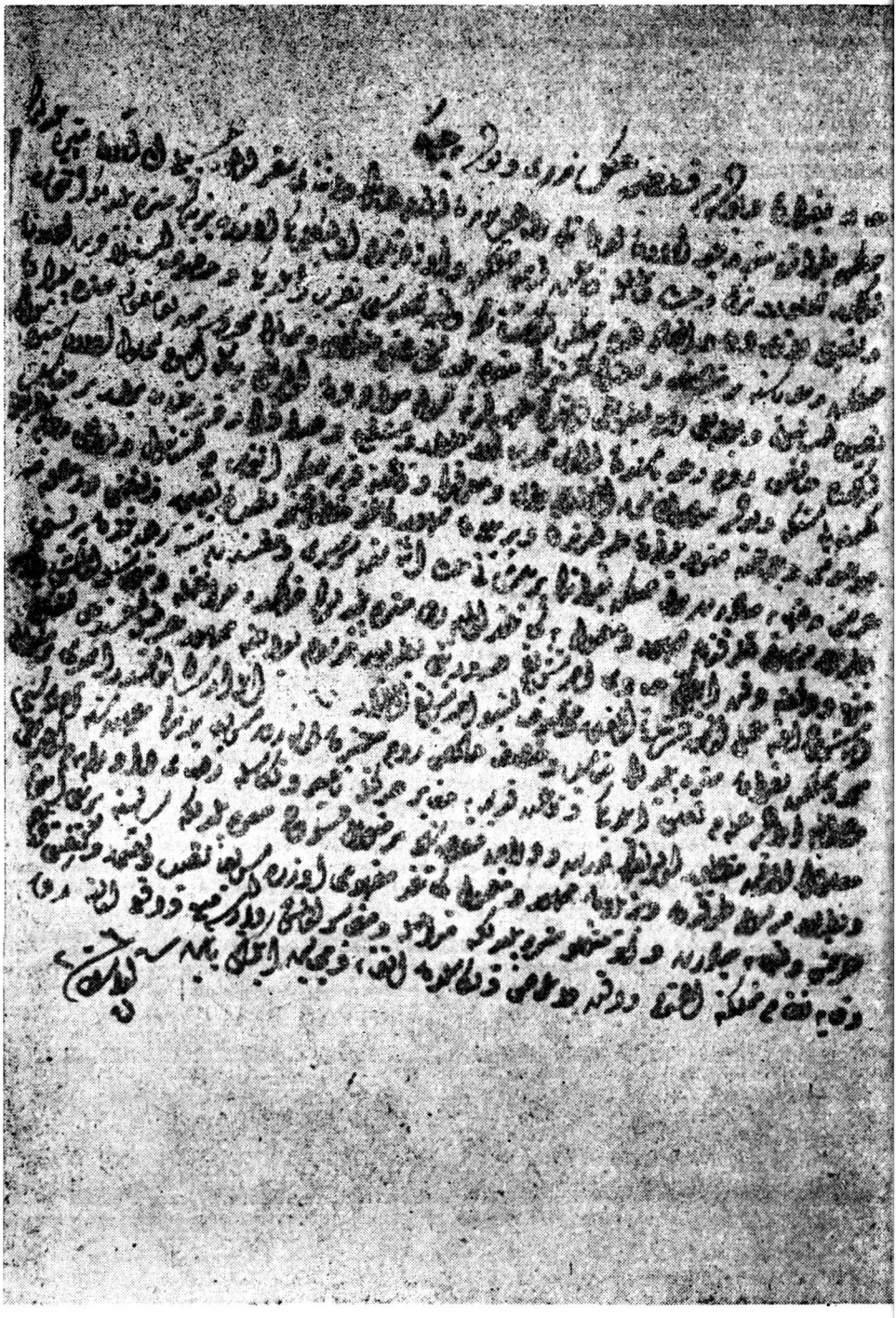

Documentul din 3—13 mai 1792

INTERFERENȚE ROMÂNO-GERMANE ÎN RAPORTURILE POLITICE INTERNAȚIONALE LA 1866

DE

GHEORGHE CLIVETI

Fapt bine cunoscut, anul 1866 a reprezentat unul dintre momentele care au marcat profund sensul devenirii relațiilor internaționale în secolul XIX. Victoria prusiană împotriva Austriei și eliminarea puterii habsburgice din Confederația germană au fost considerate evenimente de o importanță majoră, care nu numai că au imprimat un contur clar perspectivelor unificării Germaniei sub egida Casei de Hohenzollern, ci, coroborate cu implicațiile politico-diplomatice ale intrării Veneției în componența regatului Italiei sau cu reaprinderea diferendelor franco-germane „la Rin" [1], au echivalat cu o reevaluare a raportului de forțe pe plan european.

Oricît de însemnată s-ar dovedi însă ponderea consecințelor conflictului austro-prusian în generarea mutațiilor survenite în configurația politică a Europei, relevarea determinantelor momentului în cauză s-ar constitui într-un tablou incomplet dacă nu ar fi avute în vedere, între altele, și implicațiile externe ale evenimentelor din România (Principatele Unite). Semnificînd împlinirea „dorințelor proclamate în fața Europei" de adunările ad hoc (1857) [2], actele înfăptuite de români la 1866 se impun atenției prin expresia edificatoare pe care o dau strînsei conexiuni dintre rolul factorului intern și al celui extern în desfășurarea procesului de făurire a României moderne. Deși în determinarea lor imediată a prelevat nu elanul popular, ci calculul politic, propriu unei elite, acte ca detronarea lui Cuza Vodă și cele ce au consfințit instituirea monarhiei constituționale se dovedesc departe de a fi corespuns unor meschine interese de grup, ele survenind, în realitate, pe terenul *cauzei naționale* și justificînd pe deplin considerarea lor drept *acte de energie națională*. Este, cel invocat, un fapt remarcat și de unele studii recente [3], pe seama *momentului 1866* fiind pusă, în strînsă conexiune, firește, cu noile impulsuri date luptei naționale, sporirea rolului de *factor activ* al României în evoluția raporturilor internaționale. Încadrarea mai pronunțată a luptei românilor în acțiunea largă a „forțelor" animate de ideea ființării *noii Europe*, organizate pe temeiul consacrării depline a *principiului naționalităților*, și-a aflat o confirmare elocventă în eludarea evasitotală a fundamentelor „ordinii stabilite" la 1856—1858 de foruri internaționale pentru Principate, „ordine" plasată sub incidența garanției colective a puterilor europene [4]. Nu întîmplător,

---

[1] H. Oncken, *Die Rheinpolitik Kaisers Napoleon III, von 1863 bis 1870 und der Ursprung des Krieges von 1870—1871*, vol. I—III, Stuttgart-Berlin-Leipzig; A. Hillgruber, *Bismarcks Aussenpolitik*, Freiburg i.Br., 1972.

[2] D. A. Sturdza, *Insemnătatea europeană a realizării definitive a dorințelor rostite de Divanurile ad-hoc la 7/19 și 9/21 octombrie 1857*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXIV, București, 1912 (I, p. 609—690; II, p. 691—723; III, p. 769—833).

[3] *România în relațiile internaționale. 1699—1939*, Iași, 1980, p. 185—254; Gh. Platon, *1866 — începutul „revoluției române pentru independență". Ecouri în presa europeană* (I), în *AIIAI*, t. XXI, 1984, p. 439—452; Lothar Maier, *Rumänien auf dem Weg zur Unabhängigkeitserklärung. 1866—1877. Schein und Wirklichkeit liberaler Verfassung und staatlicher Souveränität*, Heidelberg (f. a.), p. 391—405.

[4] L. Boicu, *Unirea Principatelor române în dezbaterea forurilor internaționale (1855—1859)*, în *Unirea Principatelor și Puterile europene*, București, 1984, p. 56—79; Gh. Cliveti, *Geneza și instituirea garanției colective a puterilor semnatare ale tratatului de la Paris (1856) asupra Principatelor române*, I—II, în *AIIAI*, t. XX, 1983, p. 175—189 și t. XXII, P. II, 1985, p. 511—522.

ţinîndu-se cont de stadiul pe care l-a atins „revolta" românilor „împotriva seriei de tratat internaţionale" [5] — „serie" deschisă de tratatul din 30 martie 1856 şi de convenţia de la Paris — s-a apreciat că, cel puţin din punctul de vedere al părţii garantate (cea română), regimul de garanţie colectivă va ajunge, după 1866, să se raporteze la o „ordine revoltă" [6].

Definind două puncte nodale în cuprinsul vieţii internaţionale la 1866, cele petrecute în „lumea germană" şi în România au suscitat, în mod firesc, un vădit interes din partea literaturii de specialitate. Numeroase aspecte, de importanţă diferită, au ajuns să fie elucidate pînă la detalii. Şi totuşi, un lucru apare surprinzător chiar şi la o primă lectură a vastei literaturi consacrată momentului istoric la care ne referim. Este vorba despre insuficienta atenţie acordată evidenţierii interferenţelor ce le-a presupus producerea evenimentelor din Europa centrală şi a celor de la Dunărea de Jos. Iar lucrul invocat este valabil nu numai pentru lucrările ce privesc *momentul 1866* din perspectiva istoriei moderne a României ori a Germaniei, ci şi pentru cele referitoare la istoria generală a Europei sau a relaţiilor internaţionale în „secolul naţionalităţilor". La originea unei atare situaţii nu a putut fi, desigur pura întîmplare, ci raţiuni penetrabile, proprii unei anumite concepţii (mai degrabă, prejudecăţi), după care marile puteri sînt cele ce *fac* politica internaţională, statelor mici nerevenindu-le un alt rol decît adaptarea la împrejurări [7].

În condiţiile abordării evoluţiei raporturilor interstatale prin prisma „orizontului cancelariilor" [7 bis], evenimentele şi procesele internaţionale au fost luate în consideraţie numai în măsura în care se încadrau mersului „marii politici", desfăşurată sub auspiciile aşa-numitului „concert european" [8]. Nu este de mirare, de aceea, că realităţile istorice ce dădeau conţinut noţiunilor de „chestiune română" sau de „chestiune germană" ne apar situate în sfere de acţiune politico-diplomatică sensibil diferite. Astfel, „chestiunea geramnă" se raporta, în viziunea „oamenilor de cabinet", la „ordinea" ce avea drept fundament principal sistemul de tratate din 1815 [9]; în schimb, „chestiunea română" va fi recunoscută formal ca problemă internaţională în contextul conflictului european din anii 1853—1856 [10], ea menţinîndu-se pe agenda „marii politici" în funcţie de „ordinea" consacrată de clauzele tratatului de pace din 30 martie 1856 şi ale actelor subsecvente acestuia. Or, asupra contractării celei de-a doua „ordini" îşi va pune serios amprenta contradicţia evidentă sub semnul căreia s-a produs aşa numitul „război al Crimeii", acesta, deşi generat de cauze generale europene, desfăşurîndu-se

---

[5] T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaţionale. 1856—1866*, Bucureşti, 1944, p. 624.

[6] *Ibidem*; *România în relaţiile internaţionale*, p. 188; Gh. Cliveti, *România şi puterile garante. 1866—1871* (Teză de doctorat), Iaşi, 1985, p. 63—102.

[7] În ultima vreme poate fi observată tendinţa de a se acorda o tot mai mare atenţie relevării rolului statelor mici în relaţiile internaţionale. Astfel, în cadrul Secţiunii cronologice (Perioada modernă) a Congresului internaţional de ştiinţe istorice de la Stuttgart (26 august-1 septembrie 1985), referatele şi intervenţiile uneia dintre întruniri s-au axat pe problematica referitoare la *„Les „Petits Etats" face aux changements culturels, politiques et economiques de 1750 à 1914"*; vezi *Rapports*, vol. II (Sections chronologiques, tables rondes, organismes affiliés et commissions internes), Stuttgart, 1985, p. 408—422.

[7 bis] J. B. Duroselle, *De „l'histoire diplomatique" à l'histoire des relations internationales*, în *Mélanges Pierre Renouvin*, Paris, 1966, p. 1—15.

[8] După opinia lui T. W. Riker, la care subscriem, „concertul european nu a fost niciodată o instituţie — dacă instituţie îl putem numi — care să fi inspirat respect istoricilor. Ca prototip al Ligii Naţiunilor a jucat, poate, un rol jalnic. Născut din acel amestec de frică şi de cupiditate care a îngenunchiat pe Napoleon cel Mare, Concertul s-a trudit (...) să modeleze o nouă Europă, întemeiată în deobşte pe cea veche, cu excepţia frontierelor teritoriale care erau rectificate pentru a răspunde intereselor Marilor Puteri (...) ce alcătuiau de fapt Concertul". *Op. cit.*, p. 42; opinii asemănătoare se întîlnesc şi la A. Debidour, în a sa *Histoire diplomatique de l'Europe*, vol. I, Paris, 1891, p. 2 şi urm.; vezi şi A. J. P. Taylor, *Boriba za gospodstvo v Evrope. 1848—1918* (trad. din engleză), Moskva, 1958, p. 49; *Histoire des relations internationales* (sub red. Pierre Renouvin), vol. V, *Le XIX-e siècle, I. De 1815 à 1871*, Paris, 1954, passim.

[9] W. E. Mosse, *The European Powers and the German Question*, New York, 1969, passim.

[10] L. Boicu, *Geneza „chestiunii române" ca problemă internaţională*, Iaşi, 1975, p. 134.

pe terenul limitat al *problemei orientale*[11]. Semnarea tratatului din martie 1856, ce dezvolta doar unele „baze" pentru asigurarea păcii „în Orient" și lipsa de audiență a încercărilor Franței, secondată de Sardinia, de a ridica unele „chestiuni naționale" (italiană, poloneză) în scopuri lesne de întrevăzut, vor face ca „areopagul european" să se afle într-o postură foarte dificilă, încercînd să troneze asupra a două „ordini" care, prin cadrul lor juridic, se dovedeau mai curînd juxtapuse decît întrepătrunzîndu-se ca părți ale unui tot organic. În consecință, și în documentele diplomatice ce au urmat anului 1856 se întîlnesc, chiar cu o frecvență mai mare decît înainte, expresii ce denotau o delimitare a conduitei puterilor în „afacerile orientale" față de cea în „afacerile occidentale".

Unei maniere ca cea schițată va trebui să i se circumscrie și conduita principalelor cercuri politico-guvernamentale din „lumea germană". Numai formal, însă, fiindcă ceea ce preocupa prioritar factorii politici menționați era problema edificării statului național german, a cărei soluționare și-o disputau, mai ales după 1848, Prusia și Austria. Ambele puteri se aflau într-o veritabilă cursă pentru cîștigarea de noi poziții în cadrul Confederației germane, ele trebuind, totodată, să nu uite că orice diferend ori modificare radicală, atingătoare de „ordinea" existentă, impunea pronunțarea „concertului european". Or, pentru puterea habsburgică și pentru cea aflată sub sceptrul Hohenzollernilor șansele ce le ofereau regulile și procedura „atitudinii concertate a înaltelor curți" erau departe de a fi egale. Austria se dovedea în mai mare măsură adeptă a ființării „concertului european" ca garanție a menținerii „ordinii", fiindcă prin aceasta Curtea de la Viena își vedea asigurate atuurile ce le deținea în cadrul Confederației germane și poziția sa de mare putere continentală. În replică, Prusia, temătoare să nu fie pusă de intrigile Austriei „à la porte de l'Europe", va căuta să profite de orice împrejurare de natură să concureze la scoaterea puterii habsburgice „à la porte de l'Allemagne"[12]. Atîta vreme cît, după 1856, Franța și Rusia își vor apropia pozițiile în unele probleme internaționale — cum era cea română sau cea italiană — cabinetul prusian le va seconda. Ce-i drept, la Berlin era acuzată realitatea că apropierea franco-rusă diminua oportunitatea tentativelor de transformare în sens național a „ordinii germane". Dar aceeași apropiere prezenta, în vederile prusiene, și un aspect pozitiv: ea contravenea vădit intereselor Austriei.

Trebuind să păstreze aparențele situării acțiunii lor politico-diplomatice în acord cu cauza „concertului european", oamenii de stat austrieci și prusieni vor utiliza un „limbaj de cancelarie" ce să lase impresia că ei făceau o totală distincție între problemele ce angajau marea politică „în Occident" sau „în Orient"[13]. Ca un exemplu sugestiv, Bismarck va susține, dîndu-și aere de onestitate, că el nu citea defel curierul de Constantinopol[14]. Referindu-ne, însă, doar la problemele germană și română, plasate, fiecare, în cîte una dintre cele două mari zone de acțiune a diplomației europene, realitatea istorică ni se relevă în cu totul alți termeni. La Berlin și Viena, ca, dealtfel, și în alte „capitale germane" (Frankfurt a/M, München, Dresda etc.) era foarte greu să fie omise interesele economice și de altă factură[15], pe care nu numai Prusia și Austria, ci și întreaga Confederație le revendicau în „afacerile orientale", în general, și în „chestiunea română", în special[16]. Iar pe măsura pătrunderii resorturilor dispunerii „forțelor profunde" — determinante, susținea Pierre Renouvin, pentru sensul relațiilor internaționale[17] — ni se relevă un fapt de o importanță primordială pentru

---

[11] Gh. Cliveti, *Un conflict european: „războiul Crimeii (1853—1856)*, în *CI*, s.n., t. XII—XIII, Iași, 1981—1982, p. 403—424.

[12] P. Henry, *Napoleon III et les peuples*, Clermont-Ferrand, 1943, p. 39.

[13] Pentru conformitate, în colecția *Quellen zur deutschen Politik Osterreichs. 1859—1866*, vol. I—V/1, 2, Oldenburg-Berlin, 1934—1938, documentele cuprind numai sporadice mențiuni despre „problema orientală".

[14] A. Debidour, *op. cit.*, vol. II, p. 326.

[15] V. Jinga, *Principii și orientări ale comerțului exterior al României. 1859—1916*, Cluj-Napoca, 1975, passim; Stela Mărieș, *Rumänien im XIX. Jahrhundert aus der Sicht deutscher Reisender*, în *AIIAI*, t. XXII/1, 1985, p. 43—56.

[16] După cum este cunoscut, la 26 noiembrie 1854 (în contextul așa numitului „război al Crimeei"), prin articolul adițional la convenția prusiano-austriacă din 20 aprilie (același an), Principatele române au fost incluse „în sistemul federal german de apărare, act la care a aderat (9 decembrie 1854) și Dieta germană, care a specificat că punctele 1 și 2 ale preliminariilor de pace prezentau un interes special pentru statele germane", *România în relațiile internaționale*, p. 140.

[17] J. B. Duroselle, *op. cit.*

disertația de față. Anume, în confruntarea caracteristică Europei timpului, dintre „forțele de disoluție" și cele „de susținere a ordinii" [18], se întîlneau, în unele privințe, acțiunea națională românească și cea germană, fiecare dintre ele avîndu-și, desigur, posibilitățile, ritmul și perspectivele proprii. De un asemenea fapt, ce demonstra că experiențele anilor 1848—1849 nu au fost efemere [19], Viena avea motive temeinice să încerce unele temeri. Cît privea Prusia, deși la fel de animată ca puterea habsburgică sau Rusia țaristă de cauza regimurilor conservatoare în Europa, ea va reuși, adaptînd la cursul realităților căile „clasice" — diplomația și războiul —, să orchestreze factorii unificării Germaniei. Înfăptuirea acesteia „de sus" sau, cum prevăzuse Bismarck, „prin fier și sînge", va face ca problema germană să se distingă în raporturile internaționale, înainte și după 1866, mai mult în funcție de puseele acțiunii prusiene.

Înțeleasă în felul arătat, „chestiunea germană" va cunoaște, în evoluția ei, unele interferențe cu cea română, sesizabile nu atît în preconizarea sau adoptarea soluțiilor diplomatice ce să poarte girul „areopagului european" cît, lucru demn de reținut, în producerea evenimentelor. Propunîndu-ne să demonstrăm că la 1866 interferențele în discuție au definit un moment aparte, am considerat necesar să ne explicăm mai întîi stadiul la care au ajuns, în ajunul anului amintit, acțiunea dirijată de Prusia în scopul unificării Germaniei și politica românească a *faptului împlinit*. Și aceasta pentru a sublinia realitatea că, la 1866, accentuarea întrepătrunderilor declanșării și desfășurării evenimentelor cu tentă internațională din România și din Europa centrală nu a fost o simplă întîmplare, ci un efect circumscris procesualității istorice.

Menționam, într-un paragraf anterior, că poziția cabinetului prusian față de unele probleme internaționale a trebuit, cîtva timp — în mare, de la 1856 și pînă la 1862 — să fie, pe cît posibil, în consonanță cu apropierea franco-rusă. Nu a lipsit din vederile Berlinului nici aflarea unor puncte de convergență prusiano-engleze, obiectiv dificil de atins, de moment ce, pentru aceeași perioadă, politica Londrei în „afacerile continentale", urmărind să submineze consensul franco-rus, va face mare caz de respectarea fundamentelor politico-diplomatice ale „ordinii". Deliberările forurilor internaționale pe tema „chestiunii române" în anii 1856—1858 [20] probaseră, dealtfel, că Anglia, împreună cu Austria și Turcia constituiau o grupare opusă celei alcătuită de Franța, Prusia, Rusia și Sardinia. O asemenea constelație, se știe, nu va străluci mult pe bolta „marii politici", forțele ei centripete dovedindu-se prea facile în raport cu tendințele centrifuge ale gravitației puterilor. Spre exemplu, triumful cauzei române (prin alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domnitor al Principatelor Unite) [21] și victoria franco-sardă împotriva Imperiului habsburgic — evenimente care, prin implicațiile lor, puteau duce la reaprinderea mișcărilor insurecționale ale „naționalităților" din centrul și sud-estul continentului [22] — vor determina o recrudescență a conservatorismului european, teren propice „solidarizării curților nordice". Conturîndu-se treptat, reapropierea austro-pruso-rusă va ieși limpede în relief la 1863, cînd cele trei puteri se vor pune de acord să evite supunerea „chestiunii poloneze", redeschisă de revoluția din acel an, deliberărilor unui congres european [23]. Judecată din perspectiva „intențiilor germane" ale Prusiei, „solidarizarea curților nordice" prezenta, momentan, cel puțin două conveniente: ea anula, practic, consensul franco-rus și ecarta șansele unei eventuale alianțe a Austriei cu puterile occidentale. Iar noile *fapte împlinite* de români în anii 1863—1864, prin impactul lor extern, vor spori și mai mult ponderea elementelor cu sarcină pozitivă din calculele prusiene. Așa cum bine s-a spus, „afacerea mănăstirilor închinate" — secularizarea averilor acestora fiind decisă de domnitorul Cuza la 13/25 decembrie 1863 — va reprezenta „la pierre de touche des relations austro-

[18] *Histoire des relations internationales*, vol. V, passim.

[19] În legătură cu raporturile româno-germane în anii revoluției, vezi și *România în relațiile internaționale*, p. 126—135.

[20] L. Boicu, *Diplomația europeană și triumful cauzei române*, Iași, 1978, passim.

[21] *Ibidem*.

[22] Al. Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României. 1848—1877*, București, 1930, p. 115 și urm.; L. Boicu, *Cuza vodă față de lupta popoarelor pentru emancipare națională*, în vol. *Cuza vodă. In Memoriam*, Iași, 1973, p. 235—260.

[23] Propus de Franța, prin scrisoarea lui Napoleon III către suveranii Europei (4 noiembrie 1863), congresul european, scontat „à regler le présent et à assurer l'avenir", nu se va întruni, din cauză că puterile nu vor reuși să se pună de acord asupra „chestiunilor" care să fie supuse deliberărilor; scrisoarea împăratului francezilor în *Les origines diplomatiques de la guerre de 1870—1871*, vol. I, Paris, 1910, p. 1 și urm.

russes" [24]. Poziția comună a Vienei și Petersburgului, vădit ostilă domniei lui Cuza și menținerii Unirii Principatelor, va fi tot mai evidentă pe parcursul anilor 1864—1865 [25]. Anevoioasă va fi însă consecvența Prusiei cu o poziție asemănătoare. Chiar dacă la Paris și Londra se va bănui, în prima parte a anului 1864, că ar exista o alianță austro-ruso-prusiană [26] și cu toate că Bismarck va ține să-și facă cunoscută părerea că „Couza est évidement un voleur et un conspirateur et nous ne saurions le couvrir de notre protection" [27], cabinetul de la Berlin se va eschiva de adoptarea unei poziții precise față de faptele împlinite la București. Guvernul prusian va admite în principiu că lovitura de stat din 2 mai 1864 a domnitorului Cuza era „contrară tratatelor" (vertragswidrig) [28], dar atunci cînd i se va solicita o pronunțare formală, același cabinet se va retrage după formula abilă a dezicerii de orice *interes direct* al Prusiei în „afacerea Principatelor" sau în „chestiunea orientală". În fond, cea care se va trezi într-o situație foarte încurcată va fi Austria, tocmai din cauza adoptării unei atitudini tranșante în unele probleme internaționale, îndeosebi în cea română. Declarîndu-se alături de Rusia, pentru anularea actului secularizării și a loviturii de stat, Curtea de la Viena se vedea în opoziție fățișă cu consensul franco-anglo-italian — căruia i se va ralia și Prusia — favorabil menținerii noilor stări de lucruri din Principatele Unite, cu condiția sancționării lor de un acord româno-otoman, la care să-și dea adeziunea și puterile garante. Pe de altă parte, apropierea austro-rusă era amenințată din chiar interiorul ei de un inconvenient serios. Ambele curți doreau deopotrivă ca Principatele să revină la condiția anterioară anului 1859. Viena urmărea însă ca prin aceasta să fie reasigurată întreaga „ordine contractată în Orient", lucru care nu putea întruni pe deplin sufragiile Petersburgului, preocupat să provoace eludarea clauzelor antiruse ale tratatului din 30 martie 1856 [29]. Drept urmare, atuuri mai mari și le va dezvălui la curtea țaristă poziția generală a cabinetului prusian. Acesta, mizînd și pe inerția imprimată reapropierii puterilor occidentale de „gelozia lor reciprocă", ca și de diferendele lor în problemele poloneză sau a ducatelor Schleswig-Holstein, va aprecia în prima jumătate a anului 1864 că a sosit momentul să facă puterea Hohenzollernilor și cea a Habsburgilor să se vadă „embarqués dans le grand Omnibus des affaires allemandes" [30]. Și cum exista un argument serios — interesele germane în problema ducatelor — cele două puteri centrale vor intra împreună în război cu Danemarca, ele obținînd o victorie rapidă, ale cărei roade Prusia va ști să le regizeze mai bine în folosul său. Prin evitarea implicării „concertului european" în chestiunea ducatelor — aceasta conturîndu-se ca o „afacere germano-daneză" [31] — Austria va pierde ocazia reevaluării sistemului său de alianțe și va ajunge, pe plan european, foarte aproape de condiția imobilității. În consecință, încheierea convenției de la Gastein (14 august 1865) va semnifica, în optica Berlinului, sfîrșitul distanței străbătută de cele două puteri germane „îmbarcate" împreună. Austria trebuia să coboare, să fie dată jos din „marele Omnibus", cu alte cuvinte să fie exclusă din Confederația germană.

Și acțiunea politică românească va atinge, în ajunul anului 1866, necesitatea unui nou act decisiv: înfăptuirea ultimului „punct" din programul proclamat de reprezentanțele naționale la 1857. Cele „patru puncte" (dorințe) — Unirea, prințul străin, autonomia și un guvernămînt constituțional — fuseseră reclamate, în numele națiunii, ca fundamente ale *organizării politice a viitoarei Românii*, la a cărei ființă *exterioară*, doar, au susținut, cu temei, românii, se cuvenea să se raporteze garanția colectivă a puterilor europene. Contractanții vor da însă un cu totul alt conținut și sens soluționării problemei române. Prin ceea ce vor contracta în

[24] M. D. Sturdza, *La Russie et la désunion des Principautés Roumaines*, în *CMRS*, 3/ XII, 1971, p. 250.

[25] *Ibidem*; G. Hilke, *Russlands Haltung zur rumänischen Frage*, în „Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin Luther Universität", nr. 4, Halle, 1965, p. 193—209.

[26] Pe această temă, Drouyn de Lhuys va întreține o corespondență cu ambasadele franceze de la Petersburg, Viena, Berlin și Londra; vezi, *Les origines diplomatiques*, vol. II, Paris, 1911, p. 130 și urm.; 142 și urm.; 149.

[27] Oubril c. Gorceakov, Berlin, 25 mart./6 aprilie 1864, în *Die auswärtige Politik Preussens. 1858—1871*, vol. IV, Oldenburg, 1932, p. 700.

[28] Bismarck c. Werther (la Viena), Berlin, 9 iunie 1864, în *Ibidem*, vol. V, Oldenburg-Berlin, 1935, p. 202 și urm.

[29] N. S. Kineapina, *Borba Rossii zu otmenu organicitelinih uslovii Pariiskogo dogovora 1856 god*, în „Voprosî istorii", nr. 8, 1972.

[30] De Launay c. Visconti Venosta, Berlin, 27 ianuarie 1864, în *I Documenti diplomatici italiani* (Prima serie, 1861—1870), vol. IV, Roma, 1973, p. 469.

[31] Talleyrand c. Drouyn de Lhuys, Berlin, 1 ianuarie 1864. *Les origines diplomatiques*, vol. I, p. 63.

colectiv, puterile nu numai că vor refuza cele patru „dorințe fundamentale" ale adunărilor ad hoc, dar vor crede nimerit să hotărască și în privința *organizării interne a Principatelor române* (prin contractarea convenției din august 1858). Așadar, marile puteri, nesocotind solicitările românilor de a li se recunoaște un *drept de a fi* (suveranitatea), le-au prescris *un mod de a fi* (de a se organiza). De aici va rezulta o confruntare, cu multe note de unicitate în raporturile internaționale ale vremii, dintre un stat mic (Principatele Unite) și deliberările colective ale marilor puteri. Recurgînd la revoluționarea politică a faptului împlinit și refuzînd să se conformeze doar posturii de uzufructari ai unor „privilegii și imunități", românii vor urmări să demonstreze, în esență, că autonomia lor politico-statală se întemeia pe *drepturi*, a căror consacrare, în lipsa unei recunoașteri formale pe plan internațional, au înțeles să o asigure exercitîndu-le prin *voință națională*[32]. „Mareea sentimentului național" (R. W. Seton Watson) — ale cărei talazuri vor purta pe culmi Unirea Principatelor și marile înfăptuiri ale domniei lui Cuza vodă — va fi mai tare decît țesătura „semimăsurilor" promulgate de puteri ca soluție pentru „chestiunea română". „Indoita alegere" a lui Alexandru Ioan Cuza va semnifica, după cum s-a remarcat, proclamarea unui *principiu* (al Unirii) și nu doar votarea unui individ[33]. *Alesului națiunii* i se încredința se nu o coroană, ci *un mandat imperativ* — necesitat de înfăptuirea unui program de reforme interne, ce să echivaleze cu așezarea „legilor noi" la temelia dezvoltării societății, și de împlinirea „dorințelor" ce le-au fost refuzate românilor de puterile garante[34] — mandat în care au putut fi lesne descifrate și tendințele spre independență sau spre desăvîrșirea unității naționale[35].

De la sensul mandatului imperativ și de la felul în care vor sancționa puterile garante actele îndeplinirii lui de domnitorul Unirii s-a pornit, justificabil, și în explicarea mult discutatei și tulburătoarei probleme a destinului lui Cuza vodă. Semnificației — de triumf al cauzei naționale — pe care românii o conferiseră „îndoitei alegeri", puterile i-au răspuns printr-o recunoaștere de natură să restrîngă platforma marelui fapt împlinit; la fel și în cazul *unirii depline* a Principatelor (1861), pe care „cei mari" au condiționat-o de durata domniei lui Cuza. I-a fost dat însă alesului națiunii să fie norocul, să fie țăria, pentru ca, dînd dovadă de o înaltă vocație patriotică, să-și subsumeze condiția personală cauzei supreme. Purtînd, după 1861, „o coroană de spini"[36] — mandatul imperativ apărînd în ochii multor contemporani îndeplinit și cîștigînd tot mai mult teren soluția prințului străin — Alexandru Ioan I nu va sucomba în fața dificultăților generate de situarea domniei lui sub semnul unui provizorat, ci, etalîndu-și calități și resurse mai curînd de militant decît de domnitor[37], va iniția realizarea acelor *fapte mari* ce stau la temelia edificiului României moderne. Și aceasta chiar dacă nu avea cum să nu-și dea seama că marile fapte, așa cum va afirma și M. Kogălniceanu în 1873, îi vor grăbi detronarea[38]. Oricît de greu de acceptat ar veni celor tentați să judece printr-o nobilă perspectivă sentimentală destinul *domnului Unirii*, să nu uităm că, fie și impusă de rațiuni obiective, maniera sa de a conduce țara contravenea principiului constituțional modern, după care „regele domnește, dar nu guvernează". Opoziția față de „domnia autoritară" și salvgardarea Unirii vor constitui, așa cum s-a demonstrat, și principalele mobiluri ale apropierii unor grupări politice cu interese de clasă diametral opuse: liberalii radicali și dreapta conservatoare, ai căror lideri vor pune, încă din ianuarie 1863, bazele „monstruoasei coaliții"[39]. Pornind de la cele expuse, ne putem

---

[32] G. Cliveti, *România și puterile garante. 1866—1871* (Rezumatul tezei de doctorat), Iași, 1985, p. 12—14.

[33] Victor Place c. Walewski, Iași, 20 februarie, 1859; apud R. W. Seton-Watson, *Histoire des roumains de l'époque roumaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, 1937, p. 229.

[34] V. Russu, *„Monstruoasa coaliție" și detronarea lui Al. I. Cuza*, în vol. *Cuza vodă. In Memoriam*, p. 505.

[35] Semnificativă în acest sens apare „formula" baronului Nothomb, ambasadorul Belgiei la Berlin: „La double election équivaut à l'union des Principautés, l'union des Principautés c'est leur independance; tel est l'ordre d'idées à Constantinople et à Vienne"; vezi *Independența României. Documente*, vol. II, P.I., *Corespondență diplomatică străină*, București, 1977, p. 16; vezi și R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés Unies*, București, 1932, p. 162—169; Șt. Pascu, *Ecoul Unirii Țării Românești și Moldovei în Transilvania*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 451—466; D. Berindei, *Epoca Unirii*, București, 1978; etc.

[36] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 464.

[37] V. Russu, *op. cit.*, p. 508

[38] *Ibidem*, p. 510.

[39] *Ibidem*, p. 520.

explica de ce asigurarea autonomiei legislative a statului român la 1864 și atingerea celei mai înalte cote a operei reformatoare interne (1864—1865) se vor repercuta și în definitivarea „preludiilor" detronării lui Cuza vodă[40]. Pierzînd din „atribuțiile" deliberării în privința actelor românești cu caracter intern, marilor puteri le rămînea, totuși, posibilitatea să se pronunțe asupra atitudinii generale a lui Cuza, fiindcă actele recunoașterii sale ca domn, deci și facultatea rezervată contractanților de a decide în legătură cu menținerea Unirii, în cazul vacanței tronului, se menținea în vigoare. Iată cum, prin chiar statutul său, persoana domnitorului — a aceluia care contribuise cel mai mult la consolidarea autonomiei — va ajunge în dramatica postură de a fi un potențial pretext sau instrument de imixtiune a puterilor în afacerile interne ale statului român. Căutînd să prevină eventualitatea menținerii sale pe tron doar „comme mandataire des Puissances"[41], Cuza vodă se va opune cu fermitate încercărilor curților garante de a încălca autonomia statului român ; totodată, preocupat de *soarta Unirii*, domnitorul va deschide el însuși demersuri, în special pe lîngă consulii Franței și Angliei la București[42], pentru aducerea unui prinț străin, din Occident, pe tronul Principatelor Unite. Atitudinea domnitorului, pătruns de credința că *primise* coroana „ca expresie neîndoielnică a voinței naționale pentru Unire — însă numai ca un depozit sacru"[43], se voia parcă o confirmare înaltă a adevărului că împlinirea revoluției pentru unitate (spre a folosi, la rîndu-ne fericita formulare a lui Bălcescu) făcea necesară, în scopul lărgirii perspectivelor *revoluției pentru independență și Marea Unire*[44], „o răsturnare completă a statutului Principatelor", obiectiv pentru a cărui înfăptuire „nici el (Cuza), nici un alt prinț indigen n-ar fi putut să meargă mai departe", ci numai un *prinț străin*, care „putea să aibă îndrăzneala și ajutoarele diplomatice ca să gîndească serios la aceasta"[45]. Sintetizînd, putem aprecia că acțiunea românească se va afla în fața unei dificile probleme — Unire cu prinț indigen, dar condiționată de avizul puterilor, sau Unire cu prinț străin, impus împotriva voinței „înaltelor curți", ca o împlinire a unui punct important al programului național — problemă a cărei rezolvare o vor aduce evenimentele anului 1866.

Resimțind, aproape simultan, schimbări profunde, problemele română și germană au trebuit, în evoluția lor, să cunoască și înainte de 1866 unele puncte de contact. Dar, mai mult decît creșterii de la sine a frecvenței acestor puncte, accentuarea interferențelor româno-germane în anul amintit se va datora, după opinia noastră, unor alte considerente. Mai întîi, că atît acțiunea prusiană de unificare a Germaniei cît și politica românească a faptului împlinit prezentau, la cumpăna anilor 1865—1866, datele proprii atingerii acelei etape ce făcea necesară intrarea celor două acțiuni, fiecare în felul ei, într-o nouă turnantă. Apoi se impune să avem în vedere că cei ce voiau să treacă la fapte, fie la Berlin sau la București, resimțeau deopotrivă repercusiunile relansării căutărilor diplomației europene de a revitaliza „atitudinea concertată a marilor cabinete", realitate puțin favorabilă oricărei tentative de bulversare a „ordinii".

Într-un anumit sens, *afișarea* veleităților de „concertare" de cei ce au contractat „ordinea europeană" și vegheau la respectarea ei părea să nu fie doar un bluf. Acea „schimbare de temperatură" — de care amintea T. W. Riker[46] — în conduita puterilor era expresia unei acute crize a „concertului european", amenințat să ajungă „o epavă bătută de vînturi"[47]. Pe fondul crizei internaționale din anii 1863—1864, maniera de a acționa a Prusiei etalase

---

[40] Al. Lapedatu, *Preludiile căderii lui Cuza vodă*, în *ARMSI*, s. III, t. XXV (1942—1943), p. 1 011—1 112.

[41] Gramont c. Drouyn de Lhuys, Viena, 20 octombrie 1865, în *Les origines diplomatiques*, vol. VII, 1913, p. 145.

[42] Preocupat de soarta Unirii, domnitorul Cuza va ține să-și exprime față de Tillos, consulul francez la București, dezamăgirea profundă că atitudinea puterilor occidentale nu implica și consensul lor „à resoudre la question du Prince étranger", ceea ce ar permite să se considere „l'union de la France et de l'Angleterre comme pouvant devenir très féconde". Tillos c. Drouyn de Lhuys, 9 ianuarie 1866. Ministère des Affaires Etrangères — Archives diplomatiques — Paris. Correspondance politique des consuls, *Turquie-Bucharest*, vol. 27, f. 18 ; Arhivele Statului — București. Colecția Microfilme, *Franța*, rola 12, cadrul 20. (În continuare vom cita MAE—AD, *Turquie-Bucharest*, vol. ; Microfilme, *Franța*, R..., c...).

[43] C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza vodă*, București, 1970, p. 361.

[44] Gh. Platon, *op. cit.*, p. 442 și urm.

[45] P. Henry, *L'abdication du prince Couza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, p. 43 și urm

[46] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 596 și urm.

[47] *Ibidem*, p. 624.

prea puţin respect faţă de acordurile internaţionale — Bismarck declarînd „qu'il est préférable avant tout d'attendre les événements sans inventer l'histoire" [48] — aşa încît, rămînînd nesancţionată, ea ameninţa să lovească „concertul european" în însăşi raţiunea fiinţării sale. Îngrijorate — Franţa, în legătură cu viitorul „politicii sale renane" ; Anglia, intuind că portul Kiel ar putea constitui placa turnantă pentru ridicarea Prusiei la rangul de mare putere navală şi, cu timpul, colonială ; Austria, preocupată să evite ieşirea din criză a raporturilor internaţionale printr-un nou sacrificiu teritorial pe seama posesiunilor habsburgice ; Rusia, acuzînd semnele anulării şi aşa mult redusei sale influenţe în „afacerile germane" [49] — „înaltele curţi" se vor arăta doritoare să depăşească unele divergenţe grave dintre ele, pentru a nu risca împingerea lucrurilor pînă la izbucnirea unui *conflict general*. „En fermant le temple de la guerre", cum sperase Napoleon III [50], puterile vor recurge la o veritabilă testare — observabilă în a doua jumătate a anului 1865 şi la începutul celui următor — a disponibilităţilor lor de a se conforma principiilor şi normelor „tradiţionale" ale supunerii oricărui diferend ori „chestiune internaţională" deliberărilor „areopagului european". Prin aceasta se sconta ca de la sine înţeleasă abţinerea Prusiei, în calitatea sa de contractantă a „ordinii", de la orice tentativă contrară tratatelor. Iar în privinţa tendinţelor „conspirative", de subteran, s-a încercat să se ia, pe cît posibil, unele măsuri preventive. Astfel, la Bucureşti, consulii puterilor garante vor primi *instrucţiuni analoge* să comunice domnitorului Cuza că „nu i se va mai îngădui să nesocotească tratatele existente" [51] şi să-i inspire „des mesures plus sages et plus propres à le sauver de la situation déplorable où il se trouve" [52].

Aceleaşi puteri, ce constituiau acel *comitium gentes*, cum mai era denumit „concertul european", se vedeau însă nevoite să nu omită din calculele lor eventualităţi la a căror iminentă survenire concurau resorturi dintre cele mai profunde. În fond, nu era o mare dificultate să se întrevadă că disponibilităţile reale de „concertare" a puterilor în scopul evitării agravării sau redeschiderii unor probleme internaţionale erau departe de întrunirea condiţiei necesare estompării acţiunii „forţelor de disoluţie a ordinii europene". Fiind preocupate să nu ajungă în total dezacord cu cursul evenimentelor, „marile cabinete" vor trebui să se lase antrenate şi de *politica secretă*, mai conformă cu intenţiile lor de a-şi satisface interesele particulare. Deşi *deschis* vor fi, totuşi, animate de ideea „concertării", *în secret* marile puteri îşi vor intensifica tatonările pentru realizarea unor *înţelegeri*, de regulă prin *angajări verbale şi bilaterale*. În felul acesta, invocarea „concertării" va reprezenta, în multe cazuri, cortina în spatele căreia factorii interesaţi de eludarea „ordinii" îşi vor pregăti cu asiduitate un teren cît mai propice acţiunii. Spre exemplu, în condiţiile în care o cooperare activă anglo-franceză era o realitate mai mult în intenţiile şi calculele unor diplomaţi, iar Rusia părea să-şi fi îndreptat atenţia principală spre „afacerile orientale", cabinetul prusian va intui exact că pentru izolarea Austriei — la Berlin, convenţia de la Gastein a fost considerată de la bun început provizorie [53] — trebuia, mai întîi, „să liniştească suspiciunile Parisului" şi, separat, ale Petersburgului. La Biaritz (octombrie 1865), Bismarck reuşise să cultive speranţele împăratului Napoleon în vederea unor compensaţii teritoriale „la Rin" [54], în vreme ce cabinetului ţarist ţinuse să-i sugereze că pentru Prusia „afacerile orientale" nu prezentau „qu'un interêt secondaire et qu'elle les envisageait surtout comme un appoint de son assiette politique générale" [55].

Şi totuşi, din raţiuni diverse, contactele secrete, „de la cabinet la cabinet", iniţiate de Prusia, nu vor depăşi, spre sfîrşitul anului 1865 şi în primele două luni ale celui următor, faza tatonării disponibilităţilor unor puteri, avansîndu-se prea puţin în direcţia negocierilor pe tema previzibilelor eventualităţi. Fapt explicabil, deoarece perioada invocată se caracteriza printr-o

---

[48] Oubril c. Gorceakov, Berlin, 29 octombrie/10 noiembrie 1865 ; *Die auswärtige Politik*, vol V, 1935, p. 458.

[49] H. Oncken, *op. cit.*, vol. I, passim.

[50] *Discours de l'Empereur à l'ouverture de la session législative* (15 februarie 1865), în *Les origines diplomatiques*, vol. V, 1912, p. 428.

[51] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 600.

[52] Tillos c. Drouyn de Lhuys, 29 ianuarie 1866. MAE-AD, *Turquie-Bucharest*, vol. 27, f. 44 ; Microfilme, *Franţa*, R. 12, c. 46.

[53] Bismarck c. Goltz (la Paris), Berlin, 1 septembrie 1865, *Die auswärtige Politik*, vol. VI, 1939, p. 437.

[54] Bismrack c. Werther (la Viena), 28 octombrie 1865. *Ibidem*, p. 437.

[55] Oubril c. Gorceakov, Berlin, 29 noiembrie 1865. *Ibidem*, p. 490.

crescendă tensiune diplomatică, simptomatică pentru o „mare criză internațională" și care făcea ca orice tentativă contrară „ordinii în ființă" să riște provocarea unui conflict european. Într-un asemenea context, chiar Bismarck, ce se dorea consecvent cu intenția-i exprimată „de jouer pendant quelque temps encore (...) le rôle de Fabius Cunctator" [56], va trebui să nu piardă din vedere că un război cu Austria, prin care Prusia înțelegea să rezolve în favoarea ei problema hegemoniei în „lumea germană", nu putea să fie provocat decît *izolat*, altfel spus, ferit de implicarea altor mari puteri. Prin urmare, pentru Prusia era necesar să-și asigure neutalitatea Franței și a Rusiei și să încheie un tratat cu Italia (singura putere ce nu avea angajamente asumate în legătură cu „vechea ordine germană"). Or, trecerea timpului nu părea să surîdă cabinetului prusian, din moment ce Franța își rechemase corpul expediționar din Mexic, în intenția penetrabilă de a-și oferi *medierea armată* în diferendul austro-prusian [57] Pe lîngă aceasta, guvernul de la Berlin acuza și unele dificultăți pe tărîmul vieții politice interne, îndeosebi persistența parlamentului în refuzul de a accepta noul buget, ce preconiza sporirea considerabilă a cheltuielilor militare [58]. Și dacă împrejurările păreau să tindă să capete o turnură potrivnică intențiilor unei puteri în plină ascensiune (Prusia), situația nu avea cum să se prezinte altfel în cazul unui „petit état de troisième ordre" — cum aprecia Gorceakov Principatele Unite [59].

Putînd considera, deci, că circumstanțele erau potrivnice, deopotrivă, intențiilor guvernanților prusieni, ca și celor ale „conspiratorilor" detronării lui Cuza vodă, ne vedem întemeiați să trecem la relevarea unui alt aspect de un interes aparte pentru demonstrația noastră. Anume, că cei care vor da mai întîi curs *necesității înțelese* de a se acționa fără întîrziere vor fi „conspiratorii" de la București și că, inexorabil, gestul lor se va repercuta în reașezarea elementelor din calculele oamenilor de stat de la Berlin. În noaptea spre 11/23 februarie 1866 va fi detronat Alexandru Ioan Cuza și se va lua hotărîrea să urmeze la tron Filip de Flandra. Amintind de momentele 1859 și 1864, românii vor recurge din nou la *majestatea sa faptul împlinit*, surprinzînd și nemulțumind puterile garante. De reținut, însă, că, surprinderea și nemulțumirile „înaltelor curți" nu se vor datora doar „încetării" în sine a domniei lui Cuza, ci, cum s-a subliniat [60], *momentului* și, mai ales, *procedeului* folosit de făptuitorii lui 11 februarie. Întrevăzînd „încetarea" domniei alesului de la 5 și 24 ianuarie 1859, marile puteri mizau să-și rezerve *lor* capacitatea de a decide în privința problemei succesiunii lui Cuza, ele făcîndu-și, bineînțeles, diferite calcule, dintre care unele, aparținînd Vienei și Petersburgului, vizau chiar desfacerea Unirii [61]. Numai că, o „soluționare" din exterior a problemei amintite, devenită „cea mai scumpă" (T. W. Riker) pentru stadiul pe care l-a atins acțiunea românească ar fi echivalat cu o nouă precizare a dependenței Principatelor Unite față de Poarta otomană și cu o accentuare a subordonării statului român voinței curților garante, eventualitate ce ar fi implicat și o repunere în discuție a tuturor izbînzilor luptei naționale de pînă atunci. Prevenitori față de toate acestea și prevalîndu-se de autonomia Principatelor Unite, oamenii de acțiune de la București vor proceda la detronarea lui Alexandru Ioan I, nesocotind în chip vădit „voința Europei". Privită într-o asemenea perspectivă, detronarea lui Cuza vodă a putut fi receptată pe plan european ca *un act revoluționar* [62].

Evident că implicațiile internaționale ale faptului împlinit la 11/23 februarie au trebuit să fie considerabile. Mutațiile profunde pe care acesta le va imprima condiției statului român în raport cu factorii externi și mai ales repercusiunile acțiunii românești asupra dispunerii atitudinilor „marilor cabinete", sînt aspecte edificatoare în sprijinul aserțiunii noastre. Nu întîmplător s-a considerat că „marile puteri s-au văzut silite, printre altele, să-și revizuiască poziția față de problema germană în funcție de situația creată în România după abdicarea lui Cuza" [63]. Dar ceea ce considerăm și mai interesant să reținem aici este că impactul faptului

[56] La Tour d'Auvergne c. D. de Lhuys, Londra, 19 februarie 1865, *Les origines diplomatiques*, vol. V, p. 410.

[57] A. Debidour, *op. cit.*, vol. II, p. 295 și urm.; *Histoire des relations internationales*, vol. V, p. 349 și urm.

[58] *Ibidem*, p. 294.

[59] M. D. Sturdza, *op. cit.*, p. 274; vezi și W. E. Mosse, *The Rise and Fall of the Crimean System*, London, 1963, p. 137.

[60] *România în relațiile internaționale*, p. 186 și urm.

[61] Serge Goriainow, *Le Bosphore et les Dardanelles*, Paris, 1910, p. 144 și urm.; M. D. Sturdza, *op. cit.*, p. 257.

[62] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 624; vezi și *România în relațiile internaționale*, p. 187.

[63] *România în relațiile internaționale*, p. 186 și urm.; pentru detalii, vezi și L. M. Sneerson, *Avstro-pruskaia voina 1866 g. i diplomatia velikih evropeiskih derjav*, Minsk, 1962, p. 188—201.

împlinit la București se va resimți și în însăși demararea noilor evenimente în Europa centrală. Inițial, este drept, Bismarck ne apare doar stăpînit de „un viu sentiment de neliniște" din cauza bănuielilor, ce le nutrea, că în detronarea lui Cuza ar fi fost implicate „manevre ruso-austriece" [64], omul de stat prusian lăsînd impresia că îl preocupa „avant tout, l'opinion du Prince Gortchakov" [65]. Vestea evenimentelor de la București se pare că îl oprise pe Bismarck din intenția de a expedia o „depeșă" Vienei „în sensul unui veritabil ultimatum" [66]. Dincolo de aceste reacții „à l'instant", cabinetul de la Berlin va intui însă că efectul actelor săvîrșite de români se va circumscrie unor împrejurări de care să profite și politica Prusiei. Fără să avem pretenția că cele întîmplate în România ar fi dus numai prin ele însele, direct, ca printr-un fenomen de anastomoză, la dinamizarea preparativelor de acțiune ale Prusiei, nu putem să nu remarcăm realitatea că internaționalizării actului de la 11 februarie, din București, îi va corespunde o accentuare evidentă a interferării „chestiunilor" română și germană. Argument revelator în acest sens, diplomatul rus Oubril va sesiza că, la Berlin, nu mult după abdicarea lui Cuza, va începe să fie văzută „le fantôme de la question d'Orient" (...) sous une autre forme" [67].

Față de noul „delict" comis de români urma, desigur, să ia atitudine „concertul european". Iar deținătoarele fotoliilor de orchestră ale acestuia — marile puteri — erau obligate, de însăși condiția lor, de garante *în colectiv* ale „ordinii", să adopte o poziție comună. În numele unei atare obligații, „marile cabinete" vor transmite consulilor lor la București „instrucțiuni analoge", să nu întrețină cu „autoritățile locale" raporturi directe în afara celor „strict necesare" [68]. Aceiași expeditori vor împărtăși, totodată, oportunitatea declinării de Belgia, din motive întemeiate, a candidaturii lui Filip de Flandra (chiar dacă erau încercate, totuși, regrete de cîțiva oameni politici belgieni) [69]. Consensul puterilor garante nu va mai fi însă o realitate atunci cînd Poarta otomană, în calitatea ei de suzerană, va opina că abordarea situației ivite era de competența unei conferințe a ambasadorilor de la Constantinopol. Această „conferință avortată" (26 februarie st. n.), ale cărei lucrări nu vor putea continua, pe considerentul, invocat de ambasadori, că nu se primiseră instrucțiuni, va avea totuși meritul de a prilejui dezvăluirea, în mare, a pozițiilor puterilor față de noul stadiu al „chestiunii române" (în primul rînd, acordul mutual franco-englez de a dejuca avansurile ruso-austriece la Poartă în vederea unei intervenții punitive în Principatele Unite) [70]. Palpabile deja, dificultățile realizării unei „atitudini concertate" vor ieși și mai pregnant în lumină cu ocazia deliberărilor conferinței de la Paris (martie-iunie 1866); și aceasta cu toate că guvernul francez, prin circulara lui Drouyn de Lhuys (25 februarie) avizase că „les événements de Bucharest soulevent des questions qui sont du ressort des Puissances signataires du traité de Paris et des actes subséquants, et qui ne peuvent être définitivement tranchés sans le concours et l'assentiment de ces Puissances" [71]. De această dată, cauza „concertului european" va fi adusă pînă în pragul stingerii, de interesele și tendințele particulare ale puterilor. Spre edificare, pentru Franța, doritoare să-și reafirme pe planul raporturilor politico-diplomatice condiția de *primus inter pares*, noile deliberări, la Paris, erau scontate ca o ocazie prielnică extinderii schimburilor de opinii și asupra „proiectelor teritoriale europene" ale lui Napoleon III. Sesizînd resuscitarea interesului Franței pentru reașezarea configurației politico-teritoriale a Europei, cabinetul de la Florența va avansa sugestia să se înceapă cu punerea în practică a unei mai vechi idei a împăratului Napoleon, aceea ca Austria să cedeze Veneția Italiei, în schimbul Principatelor Unite [72]. La masa tocului se vor întîlni și alte oferte — Aus-

---

[64] Benedetti c. D. de Lhuys, Berlin, 24 februarie 1866. *Les origines diplomatiques*, vol. VII, 1913, p. 316 și urm.

[65] Bismarck c. Redern, Berlin, 25 februarie. *Die auswärtige Politik*, VI, p. 602.

[66] Damrémont c. D. de Lhuys, Stuttgart, 27 februarie 1866. *Les origines diplomatiques*, vol. VII, p. 344.

[67] Oubril c. Gorceakov, Berlin, 14/26 februarie 1866. *Die auswärtige Politik*, vol. VI, p. 608.

[68] G. Cliveti, *România și puterile garante* (Teză de doctorat), p. 68.

[69] Felix Bamberg, *Geschichte der orientalischen Angelegenheit im Zeitraume des Paris und des Berliner Friedens*, Berlin, 1892, p. 346 și urm.; vezi și Gh. Platon, *op. cit.*, p. 444—448.

[70] W. E. Mosse, *op. cit.*, p. 133 și urm.

[71] *Les origines diplomatiques*, vol. VII, p. 328 și urm.

[72] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 629 și urm.

tria să primească Principatele, iar Prusia Schleswig-Holsteinul [73]; Italia să ia Veneția, Prusia „ducatele", Rusia Moldova, iar Austria Valachia și eventual Bosnia și Herțegovina [74] — încît lucrurile riscau să tindă spre complicații foarte grave. Intuindu-le, Anglia se va eschiva de o „cooperare" cu Franța în vederea realizării vreunuia dintre „schimburi" [75], iar discuțiile vor fi practic golite de conținut datorită refuzului Vienei și, mai ales, reacției curții țariste, care va considera compensarea Austriei cu Principatele, pentru cedarea Veneției, „inadmissible jusqu'à la guerre" [76]. În speranța că împrejurările vor evolua în sensul oferirii unor șanse reactivizării politicii sale în sud-estul european, cabinetul țarist trimisese încă de la 24 februarie instrucțiuni lui Ignatiev (ambasadorul rus la Poartă) și lui Offenberg (consul în Principate) „să vegheze", ca guvernul de la București să nu depășească conduita „d'une police locale", celor doi diplomați indicîndu-li-se, și să încurajeze „en sous-main" eventuale manifestări „secesioniste" în Moldova [77]. Apoi, urmărind să anuleze efectele consensului franco-englez la Poartă, guvernul rus, deși de acord, în principiu, cu începerea deliberărilor la Paris, va pretinde ca, în paralel cu acestea, Turcia să fie „autorisée par la conférence locale de Constantinople à envoyer un commissaire accompagné de délégués" (în Principate — *n.ns.*) [78].

Oare ce putea însemna pentru disputa austro-prusiană în „afacerile germane" tendințele manifestate de celelalte puteri? Austria, de pildă, tot mai anxioasă, va trebui să nu omită din vederile ei că evitarea pericolului izolării depindea de posibilitatea apropierii atitudinii sale de cea a puterilor occidentale, posibilitate a cărei concretizare presupunea renunțarea Vienei de a mai merge alături de Rusia în abordarea noilor evenimente petrecute la București; dar, în același timp, Viena, fiind satisfăcută de poziția Petersburgului în problema „schimburilor teritoriale", nu putea să nu spere că semnelor resurecției antantei franco-engleze le va corespunde reactivizarea solidarizării conservatoare a curților nordice". Speranțe deșarte, însă, de vreme ce în viziunea factorilor dirigenți prusieni, cel puțin, circumstanțele se desenau într-un cu totul alt mod.Să ne gîndim doar că pentru cabinetul prusian va prezenta un interes capital faptul că evoluția „chestiunii române" înrăutățise într-atît raporturile franco-ruse încît devenise foarte puțin probabil ca Imperiul al II-lea napoleonian și cel țarist să mai aibă o poziție comună în problemele internaționale. Din felul lor de a acționa, guvernanții de la Berlin vor denota convingerea lor că nu deliberările colective ale puterilor garante, ci *contactele secrete*, menite „soluționării chestiunii române", vor permite Prusiei să-și asigure neutralitatea Franței [79]; de asemenea, că această reușită va presupune și finalizarea tratativelor în scopul încheierii alianței italo-prusiene. Referitor la Rusia, aceiași guvernanți vor sconta că politica Petersburgului se va menține departe de „diferendul german" atîta timp cît Prusia va persista în dezicerea sa formală de urmărirea unor „interese orientale". Rămînea Anglia, dar care, fiind lipsită de „calul troian", ce să-i permită pătrunderea în miezul „afacerilor germane", nu va avea altă alternativă, credea Bismarck, decît să accepte hotărîrea raportului de forțe în Europa centrală de o confruntare directă austro-prusiană [80]. Stau mărturie, în sprijinul aserțiunilor noastre, unele fapte, cum ar fi convocarea consiliului secret, la Berlin (28 februarie)

---

[73] Meroux de Valois c. D. de Lhuys, Kiel, 28 februarie 1866. *Les origines diplomatiques*, vol. VII, p. 348 și urm.; D. de Lhuys c. Gramont, Paris, 6 martie 1866. *Ibidem*, p. 382 și urm.; Oubril c. Gorceakov, Berlin, 13/25 februarie 1866. *Die auswärtige Politik*, vol. VI, p. 605—607; vezi și *Ibidem*, p. 620 și urm.

[74] Pentru amănunte, vezi T. W. Riker, *op. cit.*, p. 629—631.

[75] La Tour d'Auvergne c. D. de Lhuys, Londra, 27 februarie 1866. *Les origines diplomatiques*, vol. VII, p. 343.

[76] Redern c. Bismarck, Petersburg, 10 martie 1866. *Die auswärtige Politik*, vol. VI, p. 649.

[77] M. D. Sturdza, *op. cit.*, p. 266 și urm.

[78] Talleyrand c. D. de Lhuys, Petersburg, 2 martie 1866. *Les origines diplomatiques*, VII, p. 363; pătrunzînd intențiile cabinetului țarist, D. de Lhuys va semnala, la 3 martie, lui La Tour d'Auvergne, că „la Russie aspire à replacer sur un terrain toujours favorable à son action les questions qui peuvent naître en Orient, et, s'il était possible, à revenir à l'ancienne tradition des négociations directs avec la Porte". *Ibidem*, p. 364.

[79] Oubril c. Gorceakov, Berlin, 14/26 februarie 1866. *Die auswärtige Politik*, VI, p. 608.

[80] Pentru calculele Berlinului, vezi *Zusammenfassung zur Frage der Donaufürstentümer*, în *Ibidem*, VI, p. 597—598. Vezi și Golo Mann, *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*, Frankfurt a/M, 1958, p. 316 și urm.; *Histoire des relations internationales*, vol. V, p. 352 și urm.; 360.

la care vor participa regele, prinţii de sînge, miniştrii, mai mulţi generali şi Goltz (ambasadorul prusian la Paris), consiliu ce va fi privit la Viena „comme le prelude d'une déclaration de guerre“ [81]; apoi, sosirea, peste numai cîteva zile, în Prusia, a generalului italian Govone, cu „misiunea aparentă“ de a „studia sistemul de fortificaţii“ [82].

Apropiindu-se, deci, şi pentru oamenii de stat prusieni faza trecerii la fapte decisive, interferenţele româno-germane se vor îndrepta, ineluctabil, spre atingerea unei intensităţi de vîrf. Pentru factorii politici de la Berlin sau Bucureşti va deveni clar că nu mai putea fi suficient să-şi considere reciproc actele şi acţiunile numai ca elemente de context, ci ca întrepătrunzîndu-se direct în producerea evenimentelor. Ambele părţi aveau prea puţin de aşteptat de la deliberările „areopagului european“. Era necesar, de aceea, să se acţioneze. Şi aceasta mai ales în cazul românilor, cărora atitudinea puterilor în numele „raţiunii colective“, din preajma şi din timpul lucrărilor conferinţei de la Paris, le va da de înţeles că, deşi din perspectiva „marii politici“ puterile îşi însuşeau puncte de vedere atît de diferite în „chestiunea română“, unul singur, dar cu greutate, întîlnea, nu numai în declaraţii, consensul lor: acela constînd în arogarea, de curţile contractane ale „ordinii“, a dreptului de a dirija activitatea „autorităţilor locale“ de la Bucureşti şi de a decide asupra „modalităţilor de organizare şi a viitoarei forme de conducere a statului român, considerat un simplu produs al combinaţiilor diplomatice“ [83]. Drept urmare, putem aprecia că, ecartînd survenirea unei eventualităţi de felul celei amintite, marele merit al făptuitorilor actelor politice din 1866 a fost acela că au crezut în viabilitatea şi legitimitatea cauzei ce o reprezentau, nedezarmînd în faţa dificultăţilor, ci desfăşurînd o acţiune energică, sub auspiciile iniţiativei îndrăzneţe şi ale înţelepciunii, acţiune ce va surprinde şi va lăsa practic fără replică *voinţa colectivă* a marilor puteri [84]. Încă înainte de începerea deliberărilor conferinţei de la Paris (10 martie) la Bucureşti se luase hotărîrea de a se trimite *delegaţii:* una la Poartă, iar alta „în Occident“ (la Paris şi Bruxelles), celor două delegaţii indicîndu-li-se să se întrunească, într-o a doua fază a misiunii lor, în capitala Franţei şi să acţioneze, „pe lîngă guvernul francez şi pe lîngă conferinţă“, cu titlul de *reprezentanţă* (deputăţiune) oficioasă, dacă nu oficială [84 bis]. Aşteptîndu-se însă prea puţin la o poziţie favorabilă cauzei lor din partea deliberărilor de la Paris, românii vor miza mai mult pe contactele lor cu *politica secretă* a unor mari puteri, mai întîi cu cea a Franţei, socotită la acea oră „limba cumpănei“ [85]. Şi nu după mult timp, în împrejurări cunoscute [86], emisarii români vor pătrunde şi în labirintul „politicii bismarckiene“, provocînd concursul *secret*, dar eficace, al Parisului şi separat, al Berlinului la rezolvarea, determinată în principal de factorii politici ai Principatelor, a problemei prinţului străin. Necesitată de soluţionarea succesiunii lui Cuza vodă, această problemă, împreună cu o alta, rezidînd în organizarea noului regim (altfel spus, în reevaluarea raportului dintre puterile în stat pe baza constituţionalismului modern) se vor situa pe primul plan al urgenţelor politice după 11 februarie. Pentru soluţionarea acestora, cei ce şi-au asumat responsabilitatea acţiunii, vor avea de înfruntat poziţia ostilă a deliberărilor conferinţei de la Paris, asupra cărora, se ştie, îşi vor pune serios amprenta atitudinile puterilor adversare cauzei române.

Lucru interesant, aici, şi conduita politicii prusiene se va înscrie pe o traiectorie tot mai vădit contrară cauzei „raţiunii colective“, căreia era chemată să i se subsumeze şi întrunirea diplomatică din capitala Franţei. În preziua începerii tratativelor privitoare la „chestiunea română“, cabinetul prusian părea doar să aştepte evenimentele, el complăcîndu-se să fie „curat“ de Franţa şi de Rusia. Parisul va da asigurări Berlinului, printr-o scrisoare auto-

---

[81] A. Debidour, *op. cit.*, II, p. 297.
[82] *Ibidem.*
[83] *România în relaţiile internaţionale*, p. 186.
[84] I. C. Brătianu, unul dintre principalii iniţiatori ai faptelor împlinite de la 1866, îşi va exprima convingerea într-o depeşă c. premierul Ion Ghica, expediată din Paris şi primită la Bucureşti pe data de 6 martie, că „une Roumanie indivisible, à attitude énergique, mais sage, prudente, serait une garantie pour les puissances; c'est elle qui nous a évité envoie des commissaires“ (Brătianu se referea, desigur, la puterile favorabile cauzei române). Ministerul de Externe al R. S. România, Fond Arhiva istorică, vol. 125, 1866, f. 171. (În continuare vom cita ME — Arhiva istorică, vol...., f...).
[84 bis] Interesant pentru aceasta este *Procesul verbal al întrunirii membrilor delegaţiei cu Ion Ghica*, la 28 februarie 1866; în loc. cit., f. 38.
[85] *Memoriile regelui Carol I al României* (De un martor ocular), vol. I, Bucureşti, 1909, p. 17.
[86] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 624—660.

grafă a împăratului Napoleon către regele Wilhelm, că Franța va păstra o *neutralitate binevoitoare* față de diferendul austro-prusian [87]; iar, licitînd parcă, Petersburgul va însărcina pe Oubril să-i transmită lui Bismarck că Rusia nu avea intenția să intervină în „chestiunea administrării ducatelor" [88]. Situația făcea, să recunoaștem, foarte delicată adoptarea de Prusia a unei atitudini clare cu ocazia primelor deliberări ale conferinței, cabinetul de la Berlin căutînd să evite o deteriorare gravă a relațiilor sale cu cel de la Petersburg. Acesta din urmă, surprinzînd unele note similare în intervențiile lui Goltz și Drouyn de Lhuys încă din prima ședință a conferinței și, mai ales, „convorbirile intime" dintre Benedetti și Bismarck la Berlin [89], va afișa „spontane nemulțumiri" față de conduita Prusiei; și pentru a fi mai convingător, Petersburgul va simula o încercare de a demonstra că avea încă raporturi strînse cu Viena, Gorceakov promițîndu-i lui Revertera (ambasadorul austriac) că Rusia va fi în măsură „de blâmer l'agresseur" (Prusia — *n. ns.*) [90]. Numai că, va fi dificil pentru Autsria, cum am menționat anterior, să se pronunțe în favoarea unei cooperări deschise cu Rusia *(în ascuns,* la Paris, Metternich instiga pe Budberg la o poziție contrară menținerii Unirii Principatelor) [91], fiindcă aceasta ar fi dus, pe de o parte, la reactualizarea ingerințelor ruse în „afacerile germane" — eventualitate ce ar fi atras reacția Confederației împotriva conduitei puterii habsburgice — iar pe de alta, la dezicerea subînțeleasă a cabinetului vienez de dorința racordării sale la un scontat consens franco-englez în scopul închiderii rapide a *tuturor* diferendelor internaționale; în plus, conștientă de inevitabilitatea războiului cu Prusia, Viena se afla într-o acerbă concurență cu Berlinul, miza acesteia fiind asigurarea unei poziții favorabile din partea Franței. Or, pentru Napoleon III și cabinetul său, preocupați să-și impună punctul de vedere în noua „soluționare" a „chestiunii române", rolul Austriei apărea mai curînd *negativ.* Faptul va fi intuit — de cine altul? — de Bismarck, care va considera sosit momentul să culeagă roadele Biaritzului. Dat fiind că, de la Paris, Goltz va raporta că *Unirea cu prinț indigen* era pe cale să întrunească adeziunea tuturor puterilor, *excepté la Russie* [92], cabinetul prusian va trebui să se decidă în privința a două posibilități: să voteze cu Rusia *singură,* contra celorlalte curți, ceea ce ar însemna să renunțe „à tout appui de la France" în „afacerile germane", sau să se declare de partea adepților Unirii cu prinț indigen, ca o favoare făcută Parisului [93]. Normal că, în determinarea hotărîrii cabinetului de la Berlin vor cîntări mai mult argumentele implicate de a doua posibilitate. Înclinînd spre aderarea la *toate propunerile franceze în „chestiunea română"* (propuneri care, după Bismarck, „nu se acordau cu tratatele"), Berlinul nu va omite să pretindă *„qu'elles fussent combinées avec quelque intérêt prussien et que la France les maintienne sérieusement et définitivement* (subl. ns.) [94]. Deși circumspect, totuși, să nu cadă în plasa unei „tactici de conferință" a Franței [95], convingerea cabinetului prusian de oportunitatea aderării sale la propunerile franceze, va fi evidentă după ce Anglia își va anunța, întîi la Viena, „ses bons offices" în diferendul dintre puterile germane [96]. Trebuind să neutralizeze intențiile Londrei, cabinetul de la Berlin va înștiința pe cel francez despre *acordul său deplin* în problema Unirii, cu singura rezervă, totuși, că nu se va angaja deschis (din precauție față de Rusia!) în problema prințului străin [97]. În concluzie, era nevoie de *ceva* care să pună în mișcare politica secretă franceză și prusiană, mai proprie momentului decît angajamentele formale sub incidența spiritului ce domina deliberările conferinței de la Paris. Iar acel *ceva,* mic în sine, dar mare prin implicații, va surveni din partea românilor.

Fără a insista asupra detaliilor lucrărilor conferinței de la Paris, cunoscute dealtfel [98], merită să reținem aici hotărîrea fermă a românilor de a nesocoti deciziile sus-numitului for

[87] D. de Lhuys c. Benedetti, Paris, 4 martie. *Les origines diplomatiques,* VII, p. 373; Benedetti c. D. de Lhuys, Berlin, 11 martie 1866. *Ibidem,* p. 408.

[88] Reculot c. D. de Lhuys, Frankfurt a/M, 12 martie 1866. *Ibidem,* p. 417.

[89] Oubril c. Gorceakov, Berlin, 4/16 martie, 6/18 martie și 10/22 martie 1866. *Die auswärtige Politik,* VI, p. 681, 697 și urm., 723.

[90] Werther c. Bismarck, Viena, 15 martie 1866. *Ibidem,* p. 675.

[91] T. W. Riker, *op. cit.,* p. 636.

[92] Goltz c. Bismarck, Paris, 13 martie 1866. *Die auswärtige Politik,* VI, p. 660.

[93] *Ibidem.*

[94] Bismarck c. Goltz, Berlin, 13 martie 1866. *Ibidem,* p. 659.

[95] T. W. Riker, *op. cit.,* p. 637.

[96] Benedetti c. D. de Lhuys, Berlin, 18 martie 1866. *Les origines diplomatiques,* VIII, 1914, p. 13 și urm.

[97] Benedetti c. D. de Lhuys, Berlin, 20 martie 1866. *Ibidem,* p. 29.

[98] T. W. Riker, *op. cit.,* p. 624—660; 661—683; *România în relațiile internaționale,* p. 208—214; N. Corivan, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877,* București, 1984, p. 183—202.

diplomatic, îndeosebi după ce la București se va lua act de *nota identică* a puterilor garante — prin care se indica consulilor lor din capitala Principatelor Unite să invite guvernul provizoriu „să se mărginească la menținerea ordinii și administrației" [99] — și se va afla despre refuzul plenipotențiarilor „înaltelor curți" de a accepta „să asculte" și „deputățiunea română" [100]. Decis să nu reculeze „devant aucun danger ni devant aucun sacrifice", guvernul provizoriu va replica la nota ce i-a fost înaintată de consuli — aceștia țineau reuniuni săptămînale — că va prefera „tomber honorablement que de périr lâchement avec le pays un peu plus tard" [101]. Iar cînd deliberările conferinței vor ajunge inevitabil într-un serios impas — după primele ședințe lucrările vor fi un timp „blocate", adoptîndu-se propunerea de a fi consultați românii în privința menținerii Unirii — plenipotențiarii vor afla, cu surprindere, că guvernul de la București va dizolva Adunarea, act ce va provoca o substanțială revizuire a conduitei curților garante. Pentru a ne explica acest fapt, se impune să ținem cont că, în acea conjunctură, actul de la 31 martie st. n. nu putea să fie apreciat numai în limitele unuia cu caracter intern, generat de practica curentă a raporturilor dintre factorul guvernamental și cel legislativ, practică ce cădea sub incidența autonomiei recunoscută statului român la 1864. Dizolvarea Adunării punea în discuție însuși rostul deliberărilor conferinței pe tema menținerii Unirii și a tuturor „concesiilor făcute Principatelor" în timpul domniei lui Cuza. Totodată, același act contravenea manierei prescrise de conferință comportamentului guvernanților români. Pentru aceștia nu mai putea fi însă vorba să se conformeze lecțiilor de „legalitate" ce le erau servite de „diplomații doctrinari". Era momentul cînd delegația „trimisă în Occident" anunța că „misiunea în Belgia" era *practic terminată* [102]; cînd delegații la Constantinopol i se atrăgea atenția de demnitarii otomani Aali pașa și Fuad pașa „que la question de la Roumanie était pour la Turquie un principe et un fait" [103], aceiași doi oameni de stat socotind „dorința" pentru un prinț străin *incompatibilă* cu menținerea legăturilor de „vasalitate" a statului român, legături la care curtea suzerană ținea „à titre de principe de conservation" [104]. Era însă și momentul cînd la București se aflase că I. C. Brătianu și I. Bălăceanu își începuseră demersurile la Paris și Düsseldorf [105] în legătură cu candidatura lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen la tronul României. Acel *ceva*, de care era nevoie pentru declanșarea noilor evenimente începuse să se producă.

După cum se știe, candidatura prințului Carol nu a avut la origine un acord prealabil franco-prusian [106]. Sugerată la Paris emisarilor români de personalități din cercul de intimi ai împăratului Napoleon [107], candidatura se va derula în urma demersurilor directe, întreprinse, îndeosebi, de I. C. Brătianu, la curtea familiei Hohenzollern-Sigmaringen. Înrudirea acesteia cu dinastia Prusiei va impune, apoi, ca prințul Carol Anton, tatăl candidatului, să obțină acordul de principiu al regelui Wilhelm (ceea ce însemna și al lui Bismarck). Felul în care se va răspunde de la Berlin ne determină să considerăm că guvernul și regele Prusiei, fără a interzice „conspirația", se vor feri cu abilitate să angajeze deschis politica lor alături de cea Franței în soluționarea problemei prințului străin. Regele Wilhelm va obiecta prințului Carol Anton că prin ajungerea unui Hohenzollern pe tronul României, Prusia „va fi în viitor tîrîtă în orice complicație orientală și nu va mai putea rămîne neutră ca în trecut" [107 bis].

---

[99] *Papers respecting the United Principalities of Moldavia and Vallachia,(* (Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty), London, 1867, p. 2; vezi și Goltz c. Bismarck, Paris, 10 martie 1866. *Die auswärtige Politik*, VI, p. 648 și urm.

[100] L. Steege și V. Boerescu c. I. Ghica, Paris, 26 februarie/9 martie 1866. ME — Arhiva istorică, vol. 125, 1866, f. 135 și urm.

[101] Tillos c. D. de Lhuys, București, 4/16 martie 1866. MAE-AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 27, f. 206; Microfilme, *Franța*, R. 12, c. 211.

[102] V. Boerescu, C. Falcoianu, L. Steege c. I. Ghica, Paris, 31 martie 1866. ME — Arhiva istorică, vol. 125, 1866, f. 172—177.

[103] A. Golescu, M. Costache și G. Costaforu c. I. Ghica, Constantinopol, 23 martie/4 aprilie 1866. În loc. cit., f. 219—223. (Cei trei anunțau că au fost primiți la 19/31 martie de Aali și Fuad).

[104] Aceiași trei c. I. Ghica, Constantinopol, 23 martie/4 aprilie 1866. În loc. cit., f. 186.

[105] La 12/24 martie, I. Bălăceanu cerea avizul guvernului provizoriu pentru demersuri, iar la 4/26 martie I. C. Brătianu anunța că „s-a găsit un candidat potrivit". La 18/30 martie Brătianu va avea întrevederi la Düsseldorf cu Carol-Anton și cu prințul Carol, viitorul domnitor. *Memoriile regelui Carol I*, vol. I, p. 19 și urm.; T. W. Riker, *op. cit.*, p. 649.

[106] P. Henry, *L'abdication du Prince Couza...*, p. 60—73.

[107] *Ibidem.*

[107 bis] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 657.

Nici atunci cînd Benedetti, din însărcinarea lui Drouyn de Lhuys și a însuși împăratului Napoleon, va solicita lui Bismarck ca Franța și Prusia să depună eforturi comune în scopul reușitei candidaturii prințului Carol, Berlinul nu-și va schimba poziția, sugerînd că Parisul „n-avea decît să-și încerce puterea de seducțiune asupra Rusiei!" (eventualitate, se înțelege, imposibilă) [108].

Toate acestea fac însă loc întrebării — dacă, în măsura în care chestiunea prințului străin constituia *o problemă de politică internațională*, „întreaga împrejurare poate fi privită ca o luptă între Franța și Rusia, Prusia ocupînd o poziție hotărîtoare [109].

Răspunsul la întrebare nu reprezintă o dificultate decît la prima vedere, lucrurile apărînd limpezi dacă pătrundem dedesubturile și meandrele conduitei imprimate de Bismarck politicii prusiene. Acest om de stat, dotat nu numai cu harul abilității „de cabinet", ci și cu un remarcabil simț de anticipație, va ști să dirijeze implicațiile candidaturii Hohenzollern la tronul României în așa fel, încît reușita acesteia *să se împlinească* cu unele acte și acțiuni ce interesau „politica germană" a Berlinului. Pentru cabinetul prusian era deja o certitudine că Napoleon III și guvernul francez nu vor renunța să sprijine soluționarea problemei prințului străin. Dar tot așa de clar era că Franța urmărea, fie și *post rem*, recunoașterea de conferință a întronării prințului Carol la București. Numai că, în cadrul întrunirii diplomatice de la Paris, poziția Prusiei avea doar aparența secondării „pledoariilor franceze" în legătură cu amintita problemă, atitudine ce se va dovedi suficientă, totuși, ca Berlinul să beneficieze de acordul tacit al Parisului pentru încheierea tratatului prusiano-italian (8 aprilie).

Dar, mai mult decît amintitele manevre diplomatice, interferarea derulării candidaturii prințului Carol cu „mersul politicii germane" a Prusiei va fi impulsionată de noile acte ale românilor. Aceștia, convinși de neputința ieșirii conferinței de la Paris din inflexibilitatea ei, îi vor grăbi *falmentul* [110]. Cei care, la 31 martie, pronunțaseră dizolvarea Adunării, vor face publică hotărîrea că cea viitoare va fi una *constituantă*; totodată, vor dispune luarea măsurilor energice pentru a dejuca intrigile elementelor separatiste de la Iași, instigate să se manifeste de agenți aflați în serviciul Rusiei [111]; iar la 11 aprilie st. n. vor anunța *plebiscitul* ce să probeze adeziunea țării la proclamarea prințului Carol ca domnitor al României, cu titlu ereditar [112]. Obnubilînd deliberat *rezoluția* conferinței din 4 aprilie, ce arunca asupra lor „toute la responsabilité", și-i avertiza „que ni le gouvernement provisoire, ni les populations moldo valaques ne se trompent sur leur véritable position" [113], oamenii politici români nu vor dezarma nici în fața *declarației* aceluiași for diplomatic (2 mai), prin care, după reușita plebiscitului (15 aprilie st. n.), li se atrăgea atenția că alegerea domnitorului intra în atribuțiile viitoarei Adunări, alegere „care nu putea să cadă decît asupra unui indigen" [114]. Așadar, marile puteri ajunseseră să accepte soluția *Unirii cu prinț indigen*, cu condiția votării acestuia de noua Adunare și a recunoașterii sale de curtea suzerană și de puterile garante. Ceea ce voiau însă românii în noua fază a acțiunii lor însemna cu mult mai mult decît salvgardarea Unirii, prin alegerea, sub patronajul puterilor, a unui nou domnitor dintre pretendenții autohtoni. Problema pe care și-o puneau exponenții forțelor politice naționale, încrezători în indestructibilitatea Unirii, era pregătirea terenului pentru a se cuceri independența de stat. Și dacă, la 1859, votarea lui Al. I. Cuza a însemnat *proclamarea principiului Unirii*, la 1866, pronunțarea națiunii printr-un plebiscit în favoarea prințului străin semnifica *proclamarea principiului Independenței*. Este, acesta, argumentul care a cîntărit decisiv în determinarea *hotărîrii definitive* a celor ce au „conspirat" la aducerea (în împrejurări proprii unui subiect de roman) [115] lui Carol de Hohenzollern în România.

---

[108] *Ibidem*, p. 654.
[109] *Ibidem*, p. 656.
[110] N. Corivan, *op. cit.*, p. 194 și urm.
[111] M. D. Sturdza, *op. cit.*, p. 272—276.
[112] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 650—652.
[113] Offenberg c. I. Ghica, 6 aprilie 1866. ME — Arhiva istorică, vol. 125, f. 234.
[114] *Papers respecting...*, p. 49—50; la 4 mai consulii puterilor garante remit lui I. Ghica *declarația*, însoțită și de *Note identice*. ME — Arhiva istorică, vol. 125, f. 299—310.
[115] *Memoriile regelui Carol I*, vol. I, passim; T. W. Riker, *op. cit.*, p. 659—661.
[115] *Memoriile regelui Carol I*, vol. I, passim; T. W. Riker, *op. cit.*, p. 659—661. Despre *hotărîrea definitivă*, românii vor avertiza marile puteri printr-un *Mémoire presenté à la Conférence de Paris par les délégués des Principautés Unies Roumaines* (semnat de V. Boerescu, L. Steege și C. Falcoianu și publicat la Paris, la 15 aprilie 1866, fără a reieși însă din actele conferinței că ar fi fost prezentat în fața plenipotențiarilor „înaltelor curți"). ME — Arhiva istorică, vol. 125, f. 198—210.

Derularea candidaturii prințului Carol spre tranșarea ei, prin amintitele *fapte împlinite*, se va distinge, înainte de toate, ca o nouă și decisivă impunere a punctului de vedere național în raport cu soluțiile forurilor internaționale în „chestiunea română". Iar o atare aserțiune rămîne valabilă fără a fi subestimat cu nimic rolul jucat de politica secretă franceză și de cea prusiană (fiecare dintre ele, separat). În fond, celor de la Paris sau de la Berlin, care s-au implicat în „afacere", li se pot recunoaște, ca gesturi concurente, sugerarea candidaturii (în contextul arătat) și „tolerarea întregii conspirații". Au fost în joc, se înțelege, și interese ale celor două puteri, dar nu de natură să determine o acțiune comună deschisă prusiano-franceză, pe baza unui acord formal. Dimpotrivă, fiecare cabinet avea un mod cu totul particular de a privi lucrurile. Parisul, spre exemplu, miza pe reușita candidaturii Hohenzollern la tronul României ca un succes al politicii sale, menit să contribuie la sporirea ponderii pozițiilor Franței în abordarea diferitelor probleme internaționale, eventualitate care, *vis à vis* de „chestiunea germană", putea să însemne iminența *medierii franceze*. Or, ceea ce voia Prusia din partea Franței era doar neutralitatea binevoitoare a acesteia. Intențiile de mediere (franceză, rusă ori engleză) trebuiau dejucate, obiectiv care, în ciuda unor dificultăți de moment (dificultăți ce erau cît pe ce să-l facă pe Bismarck să demisioneze) [116], va fi realizat. Și aceasta deoarece, spre deosebire de Franța, care voia să profite de pe urma unei poziții de expectativă, Prusia constituia o prezență viguroasă în cîmpul *acțiunii*, acolo unde pot fi schimbate circumstanțele. Între altele, dacă demararea candidaturii prințului Carol a folosit Berlinului să obțină promisiunea Franței de neutralitate, finalizarea aceleiași candidaturi se va reverbera — lucru confirmat de cursul evenimentelor — în dispunerea factorilor ce au făcut posibil un conflict armat austro-prusian izolat. (Din rațiuni asupra cărora nu este locul aici să insistăm, războiul dintre Italia și Imperiul habsburgic va avea condiția unuia adiacent celui dintre puterile germane).

Atunci cînd, la 9 aprilie, cabinetul prusian va trimite Vienei „proiectul de reformă federală", a cărui aplicare era sortită consfințirii supremației puterii Hohenzollernilor în „lumea germană", oamenii de stat de la Berlin vor fi pe deplin conștienți că noul lor act va accelera stingerea „bunelor dispoziții" din partea Franței. Trebuind să țină Parisul „în șah", Bismarck va îndemna pe Carol să plece „în țara la a cărei domnie a fost chemat", dar aceasta să prezinte aparențele unei întreprinderi patronate *numai de Franța* [117]. Prin „stratagema" sa, cabinetul prusian va reuși, într-adevăr, să încurce mult politica guvernului de la Paris. Franța se vedea într-o postură foarte delicată, îngrijorată fiind de posibilitatea de a nu obține nimic în „politica renană" și de a pierde atuuri și în „afacerile orientale" [118]. La Paris își făcea loc, dealtfel, opinia că Napoleon III, prin sprijinirea candidaturii lui Carol de Hohenzollern, ar fi făcut mai mult jocul Prusiei [119]. Cabinetul francez nu putea să se ralieze însă vreunei inițiative contrare *faptului împlinit*, fiindcă era convins că aceasta ar fi fost în interesul Rusiei (la Paris erau provocate serioase griji de „indiscreția calculată" cu care a circulat „telegrama rusă" din 21 aprilie, ce cuprindea „opiniile" Petersburgului pentru eventualitatea Unirii cu prinț indigen) [120] și, în plus, ar fi însemnat o dezicere flagrantă a împăratului Napoleon de principiile sale de politică externă, întronarea lui Carol I la București împlinind o pronunțare plebiscitară. Din dorința de a anihila „intrigile ruse" la Poartă, Parisul va adera la *avertismentul englez* dat în mai Petersburgului, în vederea interzicerii oricărei acțiuni unilaterale „în Orient" [121]. Așteptîndu-se, de aceea, la „o reculadă rusă", cabinetul francez, prevenitor, totodată, să nu fie obținute de Prusia și Italia unele avantaje

---

[116] A. Debidour, *op. cit.*, p. 300.

[117] *Memoriile regelui Carol I*, vol. I, p. 25.

[118] H. Oncken, *op. cit.*, vol. I, p. 108, 120 și urm.

[119] D. de Lhuys c. Benedetti, Paris, 21 mai 1866. *Les origines diplomatiques*, vol. IX. 1914, p. 200.

[120] Telegrama menționa: „La France propose Hospodar pour 4 ans. L'Angleterre et l'Autriche lui proposent Bibesco fils. (Nous) repondons: Prince étranger écarté, il doit être reservé à la liberté des votes des populations de faire choix légal d'un hospodar ou de (deux) hospodars indigènes, sauf sanctions ou controle subséquent des Puissances. (Le) Roi de Prusse a deconseillé à Hohenzollern père (la) candidature de (son) fils et déclare avant tout s'en référer au suzerain". MAE-AD, *Turquie-Bucharest*, vol. 27, f. 323; Microfilme, *Franța*, R. 12, c. 342.

[121] M. D. Sturdza, *op. cit.*, p. 283.

„en dehors de lui" [122], va face, în aceeași lună, un nou apel marilor puteri în scopul convocării unui — devenit obsedant pentru Napoleon al III-lea — *congres european* [123]. Dintre „înaltele curți", Anglia va adera prima la ideea congresului, ea condiționîndu-și participarea de restrîngerea ariei discuțiilor la trei „chestiuni": ducatele, Veneția și „reforma pactului federal" [124]. După unele ezitări [125], își va anunța oficial și Rusia acordul, lucru foarte interesant, *după sosirea lui Carol la București* [126]. Nu se va primi însă același răspuns și de la Viena; cabinetul austriac, contînd să-și refortifieze poziția sa în cadrul Confederației („statele secundare germane" își exprimaseră tocmai dezacordul față de includerea problemei pactului federal între cele preconizate să fie supuse deliberărilor diplomației europene) își va condiționa participarea la congres de excluderea recurgerii la „măsuri teritoriale", ceea ce va echivala cu un refuz [127]. Și cu toate că Italia și Prusia își vor anunța aderarea, cabinetul francez, care-și pregătise al său *Projet d'allocution pour l'ouverture du congrès* (29 mai) [128], își va pierde speranțele în legătură cu prezidarea unui nou for politico-diplomatic. În ajunul declanșării conflictului în Europa centrală, Franței nu-i va rămîne decît să mizeze pe o durată mare a ostilităților austro-prusiene, ce să-i permită medierea sa armată. Antrenîndu-se într-un încurcat joc al cultivării uneia sau alteia dintre cele două puteri germane, cabinetul francez va încheia mai întîi *o convenție secretă* (12 iunie) cu cel austriac, privitoare la Veneția și la viitorul Confederației germane [129]. La un conflict de durată în Europa centrală se aștepta însă și Rusia, care, prin nota lui Gorceakov din 1 iulie, va avertiza că se va opune „oricărei transformări unilaterale a statutului Germaniei" [130]. Drept urmare, trebuind să stăvilească pornirile Franței și ale Rusiei, pe considerentul formulat anterior de Bismarck, că Germania ar ajunge „une seconde Pologne" [131], cabinetul de la Berlin va înțelege, după primele succese, facile, ale habsburgilor împotriva italienilor, că se impunea să joace totul pe o lovitură rapidă și decisivă dată Austriei, lovitură care va reuși Prusiei din plin la Sadowa (Königgrätz), la 3 iulie [132].

Victoria prusiană va surveni după ce cabinetul țarist, insinuînd că „tolerarea" ultimelor acte ale românilor subminase în ultimul grad „la portée pratique du droit" (a se înțelege valabilitatea tratatului din 30 martie 1856), se pronunțase *definitiv* pentru închiderea conferinței de la Paris [133]. Rusia a recurs la un asemenea gest în condițiile în care deliberările diplomatice din capitala Franței nu au reușit să sancționeze printr-un nou act sinalagmatic mutațiile provocate „ordinii" de succesele politicii românești a *faptului împlinit*, „concertul

---

[122] Metternich c. Mensdorff, Paris, 9 mai 1866, în *Quellen zur deutschen Politik Osterreichs*, V/2, p. 628 și urm.

[123] J. Droz, *Histoire diplomatique de la 1648 à 1919*, Paris, 1952, p. 413.

[124] La Tour d'Auvergne c. D. de Lhuys, Londra, 3 mai 1866. *Les origines diplomatiques*, vol. VIII, p. 455 și urm.

[125] Gorceakov considerase inițial dificilă „punerea în practică" a ideii pe motivul că „un congres este înainte de toate o operă de conciliere, de concesii și de compensații". Talleyrand c. D. de Lhuys, Petersburg, 3 și 7 mai 1866. *Ibidem*, VIII, p. 458 și urm.; IX, p. 47 și urm

[126] Cabinetul țarist anunța totodată Parisul că va trimite scrisorile de invitație ale Rusiei la Viena, Berlin, Frankfurt a/M și Florența. D. de Lhuys c. La Tour d'Auvergne, Paris, *24 mai*, 1866. *Ibidem*, IX, p. 247. Dacă înainte de 10/22 mai, guvernul rus pretindea că „problema română" îl frămînta „plus direct encore" decît cea germană, după sosirea lui Carol I la București, care va produce la Petersburg „une vive irritation", Stremaukov va susține că dacă proiectul Rusiei (privitor la Principatele Unite — n. ns.) „doit dormir pendant quelque temps, c'est ne pas compliquer les graves intérêts qui se débattent en Allemagne et en Italie". Talleyrand c. D. de Lhuys, 6 iunie 1866. *Les origines diplomatiques*, vol. X, 1915, p. 58 și urm.

[127] Mosbourg c. D. de Lhuys, Viena, 1 iunie 1866; *Ibidem*, IX, p. 359

[128] *Ibidem*, p. 298—303.

[129] *Ibidem*, X, p. 258—260. Convenția era însoțită de o *notă adițională* și de *o notă explicativă*.

[130] J. Droz, *op. cit.*, p. 414.

[131] Oubril c. Gorceakov, Berlin, 1/13 martie 1866. *Die auswärtige Politik*, VI, p. 662.

[132] Gordon A. Craig, *Königgrätz*, Bergisch-Gladbach, 1977.

[133] Aceasta, prin nota remisă de Budberg conferinței, la 25 iunie 1866. D. de Lhuys c reprez. diplomatice franceze. *Les origines diplomatiques*, X, p. 302.

european" aflîndu-şi o prea palidă salvare a demnităţii sale în sugerarea unui aranjament direct româno-otoman, la care să adere şi curţile garante [134].

Producîndu-se în modul arătat, recunoaşterea internaţională a noilor stări de lucruri din România — a căror consacrare prealabilă pe plan intern, prin voinţă naţională, imprimase Constituţiei de la 1866 semnificaţia unei declaraţii de independenţă [135] — va implica elemente probante pentru reaşezarea datelor raportării acţiunii politice româneşti faţă de factorii externi. Dintr-o altă perspectivă, o schimbare radicală a circumstanţelor va surveni şi în cazul acţiunii prusiene, fapt învederat şi de reuşita stabilirii noii „ordini germane" sub tutela puterii Hohenzollernilor. În noua fază a derulării evenimentelor va apare însă mult diminuată exprimarea interferenţelor româno-germane prin contacte şi înţelegeri, fie şi în secret, ale oamenilor de stat, reprezentînd cele două părţi. Ce-i drept, la un moment dat Bismarck a părut tentat de ideea încurajării unei cooperări armate româno-maghiare împotriva Austriei [136], idee care după 3 iulie nu va mai putea fi viabilă, cel puţin pentru guvernanţii de la Berlin. Materializarea ei s-ar fi dovedit, dealtfel, foarte anevoioasă şi din cauza „resentimentelor istorice" româno-ungare [137]. Să nu uităm apoi că ar fi fost puţin probabil ca guvernul prusian să fi conceput să se implice în încurajarea unei cooperări de felul celei amintite, pînă acolo încît să compromită registrul tactic al politicii sale în problema română. Dimpotrivă, faţă de o atît de complicată problemă internaţională politica prusiană se va menţine, înainte şi după victoria de la Sadowa, pe linia dezicerii formale de interese directe. Era o realitate în legătură cu care prinţul Carol Anton de Hohenzollern nu adăsta să-şi avizeze fiul întronat la Bucureşti [138]. Neputînd, deci, să mai răzbată la suprafaţa lucrurilor, interferenţele româno-germane vor continua să subziste în planul „forţelor profunde". Izvorîte de aici, resorturi complexe, depăşind „orizontul diplomatic", făceau ca şi în noile împrejurări „chestiunile" română şi germană să se condiţioneze reciproc. Spre exemplu, victoria prusiană, prin consecinţele ei, se va circumscrie argumentelor cu greutate ce vor determina Poarta otomană să nu mai tergiverseze mult timp recunoaşterea domnitorului Carol ; şi aceasta după ce puterea suzerană nutrise mari speranţe să-şi păstreze şansa de a pretinde — în scopul ecartării recunoaşterii prinţului străin pe tronul României — „des garanties inacceptables dans le cas où le sort des armes se montrerait favorable à son allié autrichien" [139]. Stabilirea noului raport de forţe în Europa centrală va face pe domnitorul Carol să se aştepte pînă şi la o eventuală raliere a Prusiei la consensul franco-englez la Constantinopol, spre a-i spori accentele favorabile cauzei române [140]. Numai că, unei ralieri ce ar fi presupus angajamente formale, diplomaţia bismarckiană („a artei negocierilor dilatorii", cum o caracteriza A. Debidour) [141] va prefera să evalueze numai în funcţie de „politica germană" a Berlinului efectele noii faze a „chestiunii române" asupra atitudinilor „marilor cabinete". Înainte de toate, pentru politica prusiană prezenta interes faptul că agravarea disensiunilor franco-ruse în „afacerile orientale" şi îndeosebi în „chestiunea română" anulau şansele realizării unei înţelegeri a cabinetelor de la Paris şi Petersburg în problema germană. De asemenea, la Berlin se avea în vedere că şi consensul franco-englez la Constantinopol — consens ce viza mai degrabă dejucarea intrigilor ruse la Poartă decît sprijinirea părţii române faţă de „preten-

---

[134] *Papers respecting...*, p. 63—68.

[135] V. Russu, *Constituţia de la 1866 şi ideea de Independenţă*, în *AŞUI*, istorie, XXII, 1976, p. 11—18.

[136] Ion Bălăceanu, agentul diplomatic al Principatelor Unite la Paris, anunţa pe Carol I, la 15 iunie, că generalul Türr urma să sosească la Bucureşti pentru tratative în legătură cu iniţierea unei acţiuni româno-ungare împotriva Austriei, avîndu-se, susţinea diplomatul român, sprijinul lui Bismarck şi al lui Napoleon III, lucru care, pentru acel moment, nu putea să fie valabil decît în privinţa premierului prusian (la 12 iunie Franţa încheiase convenţia secretă cu Austria). *România în relaţiile internaţionale*, p. 211 şi urm.

[137] O acţiune comună româno-ungară era dificil de întreprins din cauza problemei Transilvaniei. Carol I şi guvernul său vor subordona eventualitatea colaborării cu emigraţia maghiară următoarelor condiţii : 1. Transilvania să fie recunoscută ca „stat independent", sub sceptrul viitorului rege al Ungariei ; 2. Orice convenţie cu Ungaria să fie garantată de Prusia şi Italia, care să nu încheie pace pînă cînd Austria nu va ceda Bucovina statului român ; 3. Garanţii pentru împiedecarea unei intervenţii otomane în cazul declanşării insurecţiei din Ungaria. *Ibidem*, p. 211 şi urm.

[138] *Memoriile regelui Carol I*, vol. I şi II.

[139] Avril c. D. de Lhuys, 25 iunie 1866, *Les origines diplomatiques*, X, p. 272.

[140] N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, Bucureşti, 1916, p. 55.

[141] A. Debidour, *op. cit.*, vol. II, p. 332.

țiile exagerate" ale curții suzerane [142] — prezenta prea puține semnalmente că ar putea deveni activ și dincolo de sfera „afacerilor orientale".

În maniera scontată la Berlin dispunerea atitudinilor marilor puteri se va dezvălui de îndată ce Bismarck va anunța, după Sadowa, că Prusia va impune o nouă organizare Germaniei [143]. Pe motivul că intențiile prusiene contraveneau tratatelor de la 1815, Rusia va avansa, *ea* de data aceasta, propunerea unui congres european [144]. Anglia va înclina să adere [145], însă Franța își vedea amenințată tentativa de a tutela, de una singură, încheierea păcii dintre Austria și Prusia (cabinetul francez se va implica în stabilirea preliminariilor de pace, semnate la 26 iulie, la Nikolsburg, iar Benedetti va duce, la Berlin, chiar tratative cu Bismarck în vederea elaborării unui proiect de tratat franco-prusian de alianță ofensivă și defensivă) [146]. Vădit incomodată de obiectivele politicii franceze, Prusia va căuta, pentru a le contracara, să ajungă la o *înțelegere* cu o putere care, în schimbul recunoașterii soluționării problemei germane în conformitate cu punctul de vedere al Berlinului, să nu pretindă concesii ce să atingă chestiuni teritoriale de *un interes german direct*. Iar cel mai nimerit partener pentru o asemenea înțelegere va fi Rusia. După misiunea colonelului prusian Schweinitz la Petersburg [147] și anunțarea celei a generalului Manteuffel, Rusia va renunța la ideea congresului european, Gorceakov susținînd că guvernul țarului, fără a se dezinteresa complet „de ce qui se passe en Europe", își va rezerva *„une politique exclusivement russe"* [148]. Cu toate că nu va fi finalizată prin încheierea unui act contractual, misiunea Manteuffel, constînd într-un „schimb de idei doctrinare" (doktrinären Gedankenaustausches) [149], se va dovedi deosebit de importantă prin consecințele sale. „Liniștind" Petersburgul despre „proiectele prusiene" *vis-à-vis* de Confederația germană [150] și, mai ales, lăsîndu-l să înțeleagă că Berlinul ar accede la denunțarea de Rusia, la momentul oportun, a neutralizării Mării Negre [151], Prusia se vedea practic scăpată de pericolul reglementării „afacerilor germane" sub egida „concertului european" (Brenner și Werther au semnat la 23 august tratatul de la Praga) [152]. Cabinetul prusian își va putea îndrepta atenția principală în scopul dejucării „intențiilor renane" ale lui Napoleon III, la Berlin întrevăzîndu-se deja inevitabilitatea unui război cu Franța [153], a cărui amînare va fi mai mult în favoarea Prusiei. Poziția internațională a acesteia se va consolida vizibil, datorită victoriei din războiul abia încheiat, victorie importantă nu atît prin schimbări teritoriale cît prin „l'acroissement de puissance", de care amintea și von Moltke, unul dintre pionierii *Blitzkrieg*-ului [154].

După cum se poate observa, deznodămîntul confruntărilor de forțe de la 1866 din Europa centrală va releva o accentuare a crizei „concentrului european". Faptul se va repercuta, lucru interesant, și în modalitatea în care puterile semnatare ale tratatului de la Paris din 30 martie 1856 vor adera la acordul româno-otoman, ce va consfinți recunoașterea lui Carol de Hohenzollern ca domnitor al României, cu titlu ereditar. Dată fiind calitatea lor de garante în colectiv, puterile trebuiau să recurgă la o adeziune „solidaire et indivise". Ele vor adera însă individual, Rusia fiind ultima curte garantă ce va face acest lucru [155].

---

[142] Expresivă pentru sensul consensului franco-englez este și cunoscuta butadă a lui Moustier, ambasadorul Franței la Poartă: „România nu va putea să fie decît sau turcească sau rusească, iar interesul Franței și Angliei ar fi să fie turcească". *Memoriile regelui Carol I*, vol. II, p. 50.

[143] La Tour d'Auvergne c. D. de Lhuys, Londra, 10 iulie 1866. *Les origines diplomatiques*, X, p. 384 și urm.

[144] D. de Lhuys c. Talleyrand, Paris, 28 iulie 1866. *Ibidem*, XI, p. 263.

[145] La Tour d'Auvergne c. D. de Lhuys, Londra, 31 iulie 1866, *Ibidem*, XI, p. 321.

[146] Proiect definitivat la 29 august 1866. *Ibidem*, p. 49—51.

[147] Talleyrand c. D. de Lhuys, Petersburg, 12 și 14 iulie 1866, *Ibidem*, XI, p. 9 și urm.; 44 și urm.

[148] Același c. D. de Lhuys, Petersburg, 14 august 1866, *Ibidem*, XI, p. 105.

[149] Manteuffel c. Bismarck, Alexandria, 24 august, 1866. *Die auswärtige Politik*, VIII, p. 41.

[150] Benedetti c. D. de Lhuys, Berlin, 29 august, 1866. *Les origines diplomatiques*, XI, p. 215 și urm.; D. de Lhuys c. Talleyrand, Paris, 30 august, 1866, *Ibidem*, p. 223.

[151] Serge Goriainow, *op. cit.*, p. 146.

[152] Textul tratatului în *Les origines diplomatiques*, XII, p. 395—398.

[153] La 2/14 septembrie Carol Anton scria fiului său, domnitorul României, că „războiul cu Franța va ajunge inevitabil, deși *nu* în acest an" (1866). *Memoriile regelui Carol I*, vol. II, p. 51.

[154] *Histoire des relations internationales*, vol. V, p. 361.

[155] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 693.

Atitudinile puterilor în problema germană sau în cea română exprimau, în fond, adevărul că evenimentele anului 1866 marcaseră a reevaluare a „marii politici europene", necesitată şi de intrarea într-o nouă etapă, decisivă, a disputei dintre „forţele de susţinere" şi cele „de disoluţie a ordinii conservatoare" [156]. Iar sensul unei atare evoluţii a realităţilor Europei secolului XIX, noi am căutat să-l relevăm în lucrarea de faţă prin prisma interferenţelor româno-germane în raporturile politice internaţionale. Pentru aceasta, nu ne-am rezumat doar la o privire în sine a unor acte şi acţiuni diplomatice, ci am urmărit să ne situăm expunerea pe terenul problematicii mai largi, a interacţionării activităţii oamenilor de stat cu „forţele profunde", interacţiune determinantă pentru însuşi conţinutul relaţiilor internaţionale [157]. Considerate într-o asemenea perspectivă, interferenţele româno-germane se vor înscrie, după un moment ca cel reprezentat de evenimentele anului 1866, pe noi coordonate, cunoscînd, în timp, şi alte puseuri, evident, în termeni corespunzători sensului şi ritmurilor procesualităţi, istorice.

RUMÄNISCH-DEUTSCHE INTERFERENZEN IN DEN INTERNATIONALEN POLITISCHEN BEZIEHUNGEN VON 1866

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor möchte beweisen, dass es 1866 enge Interferenzen zwischen der Veranlassung international gefärbten Ereignissen in Rumänien und denen in Mitteleuropa gegeben hat.

Die Berücksichtigung allein von Akten eigen der sogenannten „diplomatischen Geschichte" reicht für das gestellte Zielh nicht aus. Im Grunde genommen kommen Verfahren mit politisch-diplomatischem Charakter, die die rumänische und irgend eine deutsche Seite reziprok verpflichtet hättengar nicht in Frage. Formell hat sich sowohl österreichische als auch die preuBische Diplomatie geweigert. Zeichen irgend welcher direkten Beziehungen zwischen dem Verlauf der „rumänischen Frage" und den „deutschen Geschäften" zu geben. Die preussischen Staatsmänner — genannt wird Bismarck — behaupteten sogar, dass aus der Sichtdeutscher Interessen das „Problem der Fürstentümer" nur von nebenordentlicher Bedeutung sei. Der Autor zeigt, dass aber dieselben Staatsmänner eine eindeutige Realität nicht übergehen konnten: der Erfolg der rumänischen Politik der vollstrekten Tat hat sich mit den Akten der „deutschen Politik" Preussens ,verflochten. Indem sich das Berliner Kabinett unauffällig und separat vom ebenso interessierten Frankreich in der Frage des Thronkandidaten Prinz Karl von Hohenzollern-Sigmaringen implizierte, ist es ihm gelungen Frankreichs Neutralität in puncto österreichisch-preussisches Differendum zu vergewissern. Hinzu kommt noch, dass der Erfolg der HohenzollernKandidatur die französisch-russischen Beziehungen noch mehr verdorben hat, so dass Preussen seinem Krieg mit Österreich den Schein eines isolierten Konflikts verleihen konnte und demzufolge das Einmischen einer anderen Grossmacht zu vermeiden vermochte. Der geheimen preussischen Politik ist es leztendlich durch ihre Scheinhaltung bezüglich der Hohenzollern-Kandidatur gelungen Frankreichs Lage im internationalen Bereich zu verwiren. Das ist eigentlich auch der Hauptgrund der Bismarck bewogen hat Prinz Karls das Besteigen des rumänischen Thrones zu „empfehlen"; die gesamte Aktion sollte aber als nur von Frankreich beschützt scheinen. Die vorliegende Arbeit bringt Beweise, die die Idee unterstreichen, dass Karls Kandidatur nicht nur eine französisch-russische Kontroverse darstellte, sondern sich auch un Übereinstimmung mit dem Verlauf der deutschen Politik „Preussens" vollzogen hat.

[156] *Histoire des relations internationales*, vol. V, p. 2 şi urm.

[157] J. B. Duroselle şi P. Renouvin, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, 1964, passim.

CAPITALUL ITALIAN ÎN SISTEMUL FINANCIAR EUROPEAN ŞI PENETRAŢIA LUI ÎN ECONOMIA FORESTIERĂ A ROMÂNIEI (1900—1930)

DE

NICOLAE PĂUN, LUDOVIC BÁTHORY, CONSTANTIN IVANEŞ

Industrializarea mai pronunţată a Italiei începe în ultimele două decenii ale secolului XIX, cînd statul iniţiază cîteva măsuri menite a încuraja investiţiile productive şi pe termen lung. Primul tarif vamal protecţionist, cel din 1878, asigură industriei textile şi construcţiilor de maşini avantaje importante, creîndu-le astfel condiţii propice de dezvoltare. Activitatea bancară, stimulată şi ea de noi forme de credit, care-şi vădiseră roadele mai ales în Franţa, se profilează în special pe investiţii: mari instituţii bancare, precum Banca Generală sau Creditul imobiliar, finanţează industrii şi lucrări publice. Între 1881 şi 1887 industria Italiei a înregistrat o creştere generală a producţiei de 37%, cu un spor anual de 4,6% [1]. In deceniul următor se dezvoltă industria grea, prin subvenţia statului la construirea de oţelării, industria cauciucului, cea chimică sau a construcţiilor navale. Contrastul izbitor între industria în avînt şi criza agrară, începută în anii '80 (cînd Italia importa cantităţi uriaşe de grîu din Statele Unite ale Americii şi Rusia, provocînd o scădere vertiginoasă a preţului grîului), a determinat statul italian să extindă măsurile protecţioniste şi asupra unor ramuri ale agriculturii. Rezultatul nu s-a lăsat aşteptat: lîna şi bumbacul italian deveneau cele mai căutate produse pe piaţa internaţională.

Dezvoltarea capitalistă a Italiei cunoaşte în această perioadă şi un alt aspect, surprins de istoriografie sub denumirea generică „ambiţia colonială italiană". Considerîndu-se o putere civilizatoare în bazinul mediteranean, Italia îşi începe expansiunea colonială în februarie 1885, cînd ocupă Massaua şi Eritreea. Începe atunci politica colonială a „imparialismului săracilor", ce-şi avea sorgintea în calcule ce plecau de la elemente de politică internă: poporul italian trebuia convins de „misiunea civilizatoare a Italiei" care, ca „mare putere", trebuie să participe la împărţirea lumii, alături de mai vechile puteri coloniale [2]. Prin tratatul din 2 mai 1889 cu împăratul Etiopiei, Menelik II, acesta din urmă recunoaşte protectoratul italian asupra Abisiniei. Două protocoale anglo-italiene, din 24 martie şi 15 aprilie 1891, delimitează sferele de influenţă ale celor două ţări în Africa orientală. Visul colonial italian se destramă însă fulgerător prin conflictul italo-abisinian care, la Adua (1 martie 1896), transformă înfrîngerea italiană într-un adevărat dezastru, ducînd la căderea guver-

[1] Giuliano Procacci, *Istoria italienilor*, Bucureşti, 1975, p. 375.

[2] Expansiunea colonială italiană a provocat critici în parlamentul ţării. Senatorul Stefano Jacini, ministru în mai multe rînduri al lucrărilor publice, a rostit un discurs celebru în faţa deputaţilor, opunîndu-se, alături de alţi vorbitori, colonialismului italian: „Suferinzii de grandomanie au aplaudat. Dacă Italia nu poate să se impună cu un rol principal în Europa, gîndeau ei — măcar să joace un astfel de rol pe un alt continent... Prin inteligenţă şi sîrguinţă Italia şi-ar putea crea pe pămîntul propriu o bunăstare permanentă, pe care nu i-ar putea-o aduce nici o colonie, oricît de înfloritoare. Să cugetăm însă bine, cam ce fel de colonii ar fi acelea pe care le-am crea. Atenţia tuturor „bunilor patrioţi" e concentrată asupra lor! Deci direcţia: dincolo de mare! Şi, deoarece Asia, Oceania şi America nu ne mai pot oferi nimic, mergem în Africa! Necazul este doar că am ajuns tîrziu în arenă... Astfel, deoarece „tarde venientibus ossa", oasele care ne-au rămas se numesc Assab şi Massaua... De ce nu avem curajul să mărturisim deschis că în toată această chestiune, prin războiul pornit împotriva Abisiniei, ţară cu care ar fi fost bine să rămînem prieteni, atît în interesul nostru, cît şi al Europei, am comis o gravă greşeală?" Cf. *Culegere de texte pentru istoria universală, Epoca modernă*, Bucureşti, 1964, p. 164—165.

nului procolonial al lui Francesco Crispi [3]. De acum, politica italiană în colonii s-a oprit la consolidarea posesiunilor rămase. Conflictul italo-turc din 1911, inspirat în mare parte de resuscitarea tendinţelor coloniale italiene, se termină prin pacea din 18 octombrie 1912 ce asigură Italiei Tripolitania şi Cirenaica. Ele au devenit în întregime dominion italian sub vechea denumire de Libia.

Politica de expansiune a Italiei avea nevoie de un instrument financiar-bancar eficient. Dar capitalul bancar italian era insuficient de puternic pentru a rivaliza cu marile bănci franceze şi engleze. Pe lîngă aceasta, datorită faptului că la guvern se aflau socialiştii, finanţa autohtonă părăsea Italia, căci nu se simţea în siguranţă. În acest moment, reţeaua inanciară a Triplei Alianţe a venit în ajutorul oamenilor de afaceri italieni, oferind tot sprijinul pentru constituirea unor puternice bănci italiene, dispunînd de largi legături pe plan european. Astfel, a fost înfiinţată în 1894, la Milano, o nouă instituţie financiară — Banca Commerciale Italiana — din iniţiativa marilor bănci germane: Deutsche Bank, Disconto-Gesellschaft, Dresdner Bank, Bank für Handel und Industrie, Berliner Handelsgesellschaft, S. Bleichröder, Salomon Oppenheim Jun. & Co [4]. Marile bănci austriece au oferit şi ele un sprijin financiar generos prin Österreichische Creditanstalt für Handel und Gewerbe, Wiener Bankverein şi Anglo-Österreichische Bank [5]. Pe lîngă acestea, au fost atrase în afacere şi cîteva mari bănci elveţiene: Schweizerische Kreditanstalt din Zürich, Schweizerischer Bankverein din Basel şi Odier et Co. din Geneva.

Mai surprinzătoare pare la prima vedere participarea financiară a celei mai mari bănci franceze, *Banque de Paris et des Pays Bas*, la fondarea acestei bănci Or, în pofida rivalităţilor politico-diplomatice germano-franceze, colaborarea financiară şi de afaceri a finanţei germane cu această bancă franceză era foarte strînsă [6]. De fapt, băncile franceze, cele mai evoluate sub raport tehnico-financiar de pe continent, au jucat un rol important în geneza şi consolidarea reţelei bancare a Europei centrale, de Sud şi de Sud-Est. Atît Banca Comercială Italiană, cît şi fondatorii ei austrieci, *Wiener Bankverein* şi *Österricherische Creditanstalt*, continuau să fie în strînsă legătură cu marea finanţă franceză care exercita un control indirect asupra lor, în colaborare cu oamenii de afaceri germani [7].

Astfel, grupul care a fondat *Banca Commerciale Italiana*, aparent eterogen, înmănunchia de fapt forţele financiare ale unor bănci care colaborau în mod tradiţional, colaborare care, pînă la izbucnirea primului război mondial, s-a menţinut şi s-a adîncit tot mai mult. De exemplu, ele au preluat majoritatea acţiunilor noi emise de Banca Commerciale, cu ocazia tuturor măririlor de capital. Dar aceste bănci practicau în mod curent şi participarea reciprocă la sporirile de capital. *Wiener Bankverein* a preluat în repetate rînduri seturi de acţiuni de la *Deutsche Bank* şi *Dresdner Bank* iar Österreichische Creditanstalt de la *Discontogesellschaft* [8]. Prin repetate preluări reciproce de capital, băncile vieneze erau strîns legate între ele. Dar, pentru a avea un tablou complet al forţelor financiare implicate în această reţea complicată şi întreţesută de afaceri, trebuie amintite aici şi marile bănci maghiare care depindeau de capitalul austro-german: Banca Comercială Ungară din Pesta *(Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, Pester Ungarische Commerzialbank)* şi Banca Generală de Credit Ungar *(Magyar Általálanos Hitelbank, Ungarische Allgemeine Creditbank)*. Prima dintre ele era strîns legată în special de băncile vieneze Österreichische Länderbank, Anglo-Österreichische Bank şi *Wiener Bankverein*, avînd strînse legături şi cu capitalul francez [9]. Cea de-a doua depindea financiar de Österreichische Creditanstalt, de care a fost înfiinţată şi cu care a încheiat de altfel şi un cartel de colaborare. De asemenea, ea a preluat în repetate rînduri seturi de acţiuni de la băncile Österreichische Creditanstalt, Wiener Bankverein, Disconto-Gesellschaft, Dresdner Bank [10].

Toate aceste mari bănci cooperau între ele în fondarea unor mari societăţi care tindeau să-şi extindă acţiunile la scara continentală. Wiener Bankverein a înfiinţat împreună cu

---

[3] Pietro Orsi, *L'Italia moderna (1750—1923)*, Milano, 1923, p. 339.

[4] P. N. Panaitescu, *Industria şi politica marii finanţe*, în *BIER*, an III (1924), nr. 4, p. 271.

[5] *Compass Österreich-Ungarn*, 1913, vol. I, p. 1333—1334.

[6] P. N. Panaitescu, *Op. cit.*, p. 272.

[7] Rondo Cameron, *La France et le développement économique de l'Europe 1800—1914*, Paris, 1971, 175—177.

[8] *Compass Österreich-Ungarn*, 1913, 1918.

[9] *Banque Commerciale Hongroise de Pest 1841—1941*. Budapest, 1941.

[10] Jirkovszky Sándor, *A magyarországi pénzintézetek története* (Istoria instituţiilor financiare ungare), Budapest, 1945, p. 113, 162.

Deutsche Bank societățile Bank für Orientalische Eisenbahnen, Deutsche Petroleum A. G., Russische Eisenbahnverkehrsanstalt etc. Österrechische Creditanstalt, Österreichische Länderbank, Anglo-Österreichische Bank și Pester Ungarische Commerzialbank au fondat în 1898 Banque Internationale de Bruxelles, transformată mai tîrziu în Banque de Bruxelles.

Colaborarea reciprocă a tuturor acestor forțe financiare, precum și în cadrul Băncii Commerciale din Milano, este fidel oglindită de compoziția Consiliului de Administrație din preajma izbucnirii primului război mondial [11]. Conducătorii băncii sînt cu toții milanezi: Cesare Mangili, președinte ale Consiliului de Administrație, precum și directorii Annibale Ghisalberti, Giuseppe Toeplitz și Mino Gianzana; de asemenea, administratorii delegați Federico Weil și Otto Joel. Acesta din urmă era un cunoscut om de afaceri care participa la conducerea a numeroase societăți electro-tehnice, de asigurări, de transporturi, precum și la Banque Internationale de Bruxelles. Un membru de bază al consiliului de administrație era Marco Besso de la Roma care figura în conducerea a numeroase societăți de asigurare, bănci austriece, ungare și italiene.

Dintre membrii străini ai consiliului de administrație se remarcă Julius Blum, vicepreședinte la băncile Österreichische Creditanstalt, Ungarische Allgemeine Creditbank, Banque Internationale de Bruxelles, președinte la uzinele Skoda; Hugo Marcus din Viena, director la Wiener Bankverein, președinte la uzinele Daimler, membru în conducerea a numeroase alte bănci, societăți de asigurare, întreprinderi metalurgice, chimice, de transport austriece, germane și ungare; bancherul din Köln, Albert von Oppenheim, care era o întruchipare a tendințelor colonialiste germane, participînd la conducerea firmelor Disconto Gesellschaft, Deutsche-Asiatische Bank, Deutsch-Ost-afrikanische Bank, Banque Internationale de Bruxelles și Neu-Guinea Companie; J. H. Thors din Paris reprezenta interesele lui Banque de Paris et des Pays Bas, figurînd și în conducerea unor bănci ungare (Ungarische Agrar und Rentenbank) și a băncii Marmorosch Blank & Co din România.

După cum se vede, Banca Commerciale din Milano însuma, în preajma războiului mondial, forțele reunite ale capitaliștilor italieni, germani, austrieci, francezi și maghiari. Aceste forțe au acordat, datorită poziției geografice favorabile, o deosebită atenție penetrației în economia țărilor sud-est europene, în special pe calea înființării unor instituții bancare, căci tinerele țări, care abia și-au cucerit independența, aveau mare nevoie de credit. Astfel, în România, Marmorosch, Blank & Co a fost înființată de Banque de Paris et des Pays Bas, Bank für Handel und Industrie, Berliner Handelsgesellschaft, Pester Ungarische Commerzialbank [12]. Banca Comercială Română de Wiener Bankverein, Anglo-Österreichische Bank, împreună cu firme franceze și belgiene [13]. Tot Wiener Bankverein, împreună cu Österreichische Creditanstalt, a finanțat Banque Balcanique din Sofia. Anglo-Österreichische Bank controla Banque de Salonique, împreună cu Banque de Paris et des Pays Bas, Société Générale și Österreichische Länderbank [14].

Aceleași forțe financiare acordau o mare atenție exploatării resurselor naturale din zonă, între care pădurile dețineau un loc de seamă. Astfel, Österreichische Creditanstalt a înființat, împreună cu firme germane, Bosnische Holzverwertungsgesellschaft și Holzverkohlung Industrie Gesellschaft. Wiener Bankverein, în colaborare cu Societatea Holzexploitations A. G. — Budapesta, a întemeiat Slawonische Holzexploitations A. G. cu explorări forestiere în Slovenia, Bosnia și Galiția [15]. Anglo-Österreichische Bank avea participații în Österreichische Wald und Holzindustrie A. G. Foarte importante exploatări au înființat aceste bănci în România și în provinciile locuite de români ale Austro-Ungariei. Cea mai de seamă dintre ele a fost cunoscuta firmă Goetz, înființată în 1884, cu un capital de 8 milioane lei care, pînă în 1915, a sporit la 16 milioane, în parte datorită transformării ei în societate pe acțiuni. Ea poseda exploatări la Comănești, Galați, Nehoiu, Izvoru Alb, Slănic și Straja-Tarcău. În preajma războiului erau cointeresate la firma „Goetz" băncile Mercur Bank din Viena și filiala ei din Budapesta, Wiener Bankverein, Pester Ungarische Commerzialbank, Banca Comercială din Bâle. Ea mai avea legături de afaceri cu banca Marmorosch, Blank

---

[11] *Compass Österreich-Ungarn*, 1913, vol. I, p. 1333—1334.

[12] Iosif I. Adam, *Cu privire la activitatea și falimentul Băncii Marmorosh, Blank & Co. S.A. Contribuție documentară*, în „Studii și cercetări economice", 1974, nr. 2, p. 158.

[13] *Compass Rumänien*, 1932, p. 171—172.

[14] *Compass Österreich*, 1924, p. 294—295.

[15] *Compass Österreich-Ungarn*, 1918, vol. I, p. 492—500.

& Co și cu Deutsche Bank [16]. Pe lîngă aceasta, Anglo-Österreichische Bank a înființat cu Österreichische Länderbank societatea Holzindustrie A. G. Bukowina, cu exploatări la Vatra Dornei. Österreichische Creditanstalt și Allgemeine Ungarische Creditbank dețineau o parte din capitalul societății „Tîșița". Tot Österreichische Creditanstalt, împreună cu Österreichische Staatseisenbahngesellschaft (STEG) și cu o firmă germană, au înființat la Reșița o societate pentru exploatarea lemnului și fabricarea mangalului.

Una din cele mai importante societăți pentru exploatarea pădurilor românești a fost înființată de Banca Commercială din Milano, împreună cu băncile Louis Dreyfus et Co Paris, Allgemeine Verkehrsbank Viena, Societatea Bancară Italiană — Milano, care dau naștere sindicatului bancar Rumänische Forstindustrie A. G. cu sediul la Geneva. Acest sindicat a cumpărat acțiunile societății românești Union din București și ale firmei Union Forstindustrie A. G. Budapesta care deținea păduri în Secuime și în Bucovina, iar în 1911 a încheiat cu statul român un contract și pentru exploatarea pădurilor de stat [17].

În exploatările forestiere din Transilvania era cointeresat și grupul financiar italian Feltrinelli din cointeresația băncii Credito Italiano. În 1906 el a înființat Società in Azioni Italo-Ungherese per Industria Forestale, cu exploatări la Tălmaciu [18].

Pentru a coordona acțiunile de desfacere ale lemnului pe piața sud-est europeană, toate societățile aflate sub controlul capitalului italian, austriac, german și maghiar și-au unit eforturile pentru a înființa un cartel al exportatorilor de esențe moi. Astfel a luat naștere, în 1910, cartelul „Accordo" care a reunit firmele cele mai importante din Austro-Ungaria și România, adică societățile Goetz, Tarcău, Union, Siebenbürgische Waldindustrie, Lotru, Beszterce-Naszóder Holzindustrie, Bayersdorf & Biach, Alfalú Holzindustrie, Tîșița, Marnero, Carpații, Standard. La acest cartel au aderat, prin acorduri speciale, și două firme din Bosnia [19]. Scopul cartelului era de a reuni eforturile tuturor firmelor care desfăceau lemnul prin porturile Dalmației, în zona Dunării de Jos și a Mării Negre.

Este semnificativ pentru influența pe care o exercita grupul italian în acest cartel faptul că Riccardo Gualino, reprezentant al firmei Union și al Băncii Commerciale din Milano, a devenit președintele lui.

Expansiunea financiară a băncilor italiene avea la bază accelerarea dezvoltării economice a peninsulei. Primii 15 ani ai secolului al XX-lea cunosc un al doilea avînt, de mai mare importanță decît primul, al economiei italiene. Între 1896 și 1908 indicele de creștere a industriei se cifra la 6,7%, iar pentru unele ramuri industriale (chimie, siderurgie, construcții de mașini) la 12% [20]. Numeroase orașe italiene din nord capătă aspectul de centre industriale, în timp ce sudul rămîne pe mai departe într-o stare de subdezvoltare, generînd problema meridională italiană. Este perioada amplorii fără precedent a mișcării socialiste, a agitațiilor sociale, a grevelor.

La declanșarea primului război mondial Italia poseda premisele unei industrii moderne, o rețea financiară în expansiune și o suprafață colonială de 2 milioane km² (trei pătrimi fiind deșert și terenuri neproductive) cu peste 1,5 milioane locuitori [21]. În speranța dobîndirii de noi teritorii ce aparținuseră Imperiului austro-ungar, precum și în bazinul mediteranean, Italia intră în război la 20 mai 1915, după ce, în prealabil, încheiase cu Franța și cu Anglia tratatul de la Londra ce stipula ca, la Conferința de pace, Italia să primească Trentinul pînă la Brennero, o parte din Dalmația, Triestul cu regiunea înconjurătoare, un protectorat de facto asupra Albaniei, cîteva insule în Dodecanez și compensații coloniale pe seama Franței și Angliei, dacă acestea vor fi primit teritorii coloniale germane. Un al doilea tratat anglo-franco-italian, de la Saint-Jean-de-Maurienne, din 21 aprilie 1917, mai promitea italienilor o porțiune sud orientală a Asiei Mici. Dar, cum diplomația americană promovată de președintele Wilson refuză să recunoască tratatele secrete încheiate, cei doi reprezentanți italieni la Conferința de pace, Orlando și Sonnino, o părăsesc ostentativ. A fost un „Caporetto diplomatic" care a dat naștere mitului „victoriei mutilate", căci, prin tratatul de la

---

[16] V. Axenciuc, *Contribuții la cercetarea pătrunderii și dominației capitalului străin în industria forestieră a României, în perioada stabilizării relative a capitalismului*, în „Probleme economice", 1957, nr. 11, p. 35; *Compass Österreich-Ungarn*, 1918, vol. I.

[17] *Compass Österreich-Ungarn*, 1918, vol. I.; V. Axenciuc, *Op. cit.*, p. 38.

[18] *Compass Österreich-Ungarn*, 1918, vol. II, p. 1044.

[19] *Idem*, 1918, vol. II—III, p. 117.

[20] Giuliano Procacci, *Op. cit.*, p. 409. Vezi și Benedetto Croce, *Histoire de L'Italie contemporaine*, Paris, 1929.

[21] Vezi *Grande Enciclopedia Italiana*, Roma, 1931.

Saint-Germain, Italia n-a obținut decît Tirolul de Sud, partea de vest a Istriei cu orașul Triest, Pola și Gorizia.

După ce Italia a intrat în război de partea Antantei și relațiile financiare ale băncilor italiene s-au modificat radical. Membrii germani și austrieci ai consiliului de administrație a Băncii Commerciale Italiene au fost nevoiți să demisioneze iar legăturile cu băncile austro-germane au fost formal rupte, ponderea lor în capitalul instituțiilor italiene începînd să scadă. Grupul Credito Italiano, de care aparținea Feltrinelli, a avut de suportat și el persecuții economice, firmele lui din Imperiul austro-ungar fiind formal lichidate. Pester Ungarische Commerzialbank a preluat acțiunile Feltrinelli, înființînd o nouă societate pentru exploatarea pădurilor de la Tălmaciu; se poate presupune însă că această bancă a camuflat în continuare capitalul italian, avînd în vedere legăturile strînse pe care le avea cu băncile austriece cu largi interese în Italia. În această situație, Credito Italiano, care mai înainte colaborarse și el în mod strîns cu capitalul austriac, a stabilit legături directe cu capitalul țărilor Antantei. El a înființat în anul 1916, împreună cu Westminster Bank și Lloyds Bank, societatea anglo-italiană British-Italian Corporation Ltd [22].

Înfrîngerea în primul război mondial a schimbat însă radical situația băncilor austro-germane. Pentru a evita represaliile economice, de această dată ele au fost cele care erau nevoite să practice pe scară largă camuflarea. Astfel, principalii acționari germani și austrieci ai Băncii Comerciale Italiene au fost nevoiți să se regrupeze sub firme cu sediul în țări neutre. Legăturile cu capitalul elvețian au prins acum foarte bine. În domeniul industriei lemnului ele au înființat, la Geneva, firma Timber Holding Gesellschaft für Holz Verwertung, în care vom regăsi principalii fondatori ai Băncii Comerciale, și anume Deutsche Bank, Disconto Gesellschaft, Dresdner Bank, Bank für Handel und Industrie, Bleichröder, Österreichische Creditanstalt, Wiener Bankverein, alături de Banque de Paris et des Pays Bas [23]. La acest Holding, înființat în anul 1920, mai participau firmele: Mercur-Bank Viena, Holz-Handels — A. G. Budapesta, societățile Baňská Bystrica și Union din Cehoslovacia, societățile Silva, Dom și Jugodrvo din Iugoslavia. În concern era reprezentată și marea casă pentru comerțul cu lemn Frații Rosenberg din München, prin intermediul firmei Wiener Donauwerke für Holzverwertung A. G. și a societăților Union și Jugodrvo, amintite mai sus. Firma Frații Rosenberg va juca un rol tot mai important în comerțul european, luînd mai tîrziu legătura și cu capitalul italian.

La baza noului concern forestier, cointeresat în comerțul cu lemn din întreaga Europă centrală și sud-estică, se afla, de fapt, firma Holzhandels A. G. — Viena, cu filiale la Praga și Budapesta, patronată de marea bancă Union Bank, care și-a mutat astfel terenul de activitate într-o țară neutră în timpul războiului. Firma austriacă a realizat acest lucru sub egida băncii Blankart & Cie din Zürich, care s-a specializat în acțiunea de creare a unor concerne reprezentînd interesele societăților forestiere cu capital austriac, maghiar și german, cum ar fi „Mundus", „Lignum" etc.

Pentru a-și salva pozițiile, băncile austriece au reînnodat curînd și vechile legături cu marile bănci italiene. De exemplu, banca Credito Italiano și grupul Feltrinelli au revenit pe scena financiară vieneză în anul 1920, cînd au întemeiat Italo-Wiener Creditbank, împreună cu firma Schwartz & Comp. — Wien. Această bancă s-a cointeresat ulterior și în unele societăți forestiere austriece, ca de exemplu Villacher Holz-und — Industrie A. G. La fel a procedat și Banca Commerciale Italiana care, în anul 1922, a înființat Holzbau-und Industriewerke A. G., împreună cu un grup financiar austriac. După război, Banca Comercială Italiană a fost reprezentată în Austria de către filiala vieneză a lui Società Italiana di Credito Commerciale. De asemenea, chiar Union Bank, întemeietoarea firmei Holz-Handels — A. G., a cedat, în anul 1922, o parte din noile acțiuni emise lui Camillo Castiglioni, băncilor Ungaro-Italiana, Boehmische Union Bank din Praga și Dresdner Bank, toate cointeresate la Banca Commerciale Italiana.

O altă cale de salvare pentru băncile austriece și germane o reprezenta adoptarea paravanului unor firme avînd sediul în țările Antantei. În acest sens, Banca Commerciale Italiana reprezenta un mijloc de camuflare excelent, căci, sub numele ei, cele mai mari bănci vieneze și berlineze și-au putut desfășura liniștit afacerile. Acest mijloc de camuflare era combinat cu un altul: schimbarea cetățeniei unor oameni de afaceri prestigioși, astfel încît firmele reprezentate de ei să treacă pe numele „capitalului aliat". Maestrul acestor căi îmbinate de manipulare și disimulare financiară a fost Camillo Castiglioni, om de afaceri foarte influent din

[22] Caius Bardoși, *Banca și industria*, București, 1932, p. 9.
[23] V. Axenciuc, *Op. cit.*, p. 38.

anturajul oligarhiei financiare austriece, care, după război, a adus uriaşe servicii Băncii Comerciale din Milano, precum şi finanţei austro-germane.

Originar din Triest, centrul de afaceri care făcea legătura dintre capitalismul austriac şi firmele din Italia, Levant şi Germania, Camillo Castiglioni s-a impus la începutul secolului al XX-lea ca un om de afaceri prestant, bine primit în cercurile Curţii din Viena, unde devine consilier financiar al arhiducelui Carol, viitorul împărat, în numele căruia activează la bursele din Viena şi Paris [24]. Fiind consilier la Anglo-Österreichische Bank, una din fondatoarele Băncii Comerciale din Milano, Castiglioni a cunoscut bine mersul afacerilor în Italia. În aceeaşi calitate se afla în legătură şi cu oamenii de afaceri englezi, iar la Paris era binecunoscut ca reprezentant al Curţii vieneze. Astfel, el putea face legătura între oamenii de afaceri de cele mai diverse orientări.

Prevăzînd mersul evenimentelor, începînd cu anul 1917, el îşi transferă mare parte din capital în Elveţia, iar după război adoptă cetăţenia italiană. Cu toate acestea, el îşi menţine reşedinţa de afaceri la Viena, devine preşedinte al băncii Allgemeine Depositen Bank, achiziţionînd numeroase întreprinderi metalurgice din fostul Imperiu austro-ungar. Folosindu-se de situaţia economică tulbure, el a întreprins mari achiziţii şi speculaţii în Austria, România, Ungaria, în Bavaria şi în diferite alte regiuni ale Germaniei. Concomitent, şi-a creat o bancă proprie la Florenţa, se afla în strînse legături cu Banca Commerciale şi cu conducătorul ei, Giuseppe Toeplitz, precum şi cu principalii industriaşi din peninsulă [25]. Camillo Castiglioni era deci persoana ideală pentru a putea fi folosit drept instrument de conservare a intereselor financiare austriece, germane şi ungare şi chiar pentru extinderea zonelor lor de influenţă, sub acoperirea capitalului italian. Totodată, el putea fi folosit şi de către capitalul italian propriu-zis, de către Banca Commerciale Italiana în primul rînd, pentru crearea unui imperiu financiar care să cuprindă întreaga Europă.

Camillo Castiglioni s-a servit din plin de împrejurările favorabile pentru a extinde zona de influenţă a Băncii Comerciale Italiene, salvînd în acest fel şi o parte din poziţiile financiarilor austrieci, ungari şi germani. Astfel, între 1919—1922, capitalul băncii Allgemeine Depositen Bank din Viena trece de fapt sub controlul Băncii Commerciale Italiene, a cărei filială Società Italiana di Credito Commerciale a preluat filiala Depositen Bank din Triest [26].

Prin această operaţiune capitalul italian îşi întăreşte poziţiile şi în România, întrucît Allgemeine Depositen Bank deţinea importante exploatări forestiere, încă din perioada antebelică, în Transilvania, unde a înfiinţat, împreună cu banca maghiară Ungarische Landes-Zentral-Sparkassa, societatea Beszterce-Naszóder Holzindustrie A. G., avînd un capital de 6.500.000 coroane şi exploatări întinse în zona Bistriţa-Năsăud şi a Ciucului, la care întrebuinţa circa 2500—3000 de muncitori [27]. În anul 1911 această societate şi-a extins zona de influenţă şi în pădurile de pe teritoriul statului român, unde a achiziţionat de la societatea „Bradul" dreptul de exploatare al pădurilor principelui Ghica. Allgemeine Depositen Bank mai era cointeresată şi în activitatea firmei „Tişiţa". Pe lîngă aceasta, ea avea interese şi în industria forestieră iugoslavă, unde controla Našicer Industrie und Holzhandels A. G.

De altfel, acţiunile iniţiate de Banca Commerciale Italiana prin intermediul lui Camillo Castiglioni pentru lărgirea zonei ei de afaceri vizau în mod permanent şi întărirea poziţiei capitalului italian în industria forestieră şi comerţul cu lemne. Acest lucru s-a văzut şi în cazul întemeierii Băncii Ungaro-Italiene S. A., în anul 1920, cînd, prin intermediul băncilor Allgemeine Depositen Bank, Banca Commerciale Italiana şi Società Italiana di Credito Commerciale, a fost preluat capitalul instituţiei de credit care finanţa comerţul de lemne al Ungariei (Creditinstitut Ungarischer Holzhändler) [28]. Prin această operaţiune a ajuns în mod indirect sub controlul Băncii Comerciale şi exploatarea de la Ratoşnea, din România (Mureş-Turda).

Acţiunea energică a Băncii Comerciale Italiene pentru extinderea zonei ei de influenţă în întreaga Europă, îndeosebi în centrul şi sud-estul continentului şi în zona mediteraneană, a continuat în întregul deceniu prim al perioadei interbelice. În acest mod interesele băncii milaneze au fost bine reprezentate în Cehoslovacia (Böhmische Union Bank-Praga), România (Banca Comercială Italiană şi Română), Iugoslavia (Hrvatsko Banka-Zagreb), Polonia (Bank Handlowy w Warszawie), Bulgaria (Banca Commerciale Italiana e Bulgara-Sofia), Gre-

[24] *Dizionario biografico degli Italiani*, vol. 22, Roma, 1979, p. 133—137.
[25] *Ibidem*.
[26] *Compass Österreich*, 1924, p. 337—340.
[27] *Compass Österreich-Ungarn*, 1918, vol. I, p. 509—512, 1623.
[28] *Compass Jugoslavien-Ungarn*, 1924, p. 887—890.

cia (Banca Commerciale Italiana e Greca-Atena). În zona Mediteranei Banca Comercială mai avea agenții și filiale la Constantinopol, Alexandria și Cairo. În Europa Occidentală, Banca Comercială avea filiale în Elveția și la Paris, agenții la Londra și o reprezentanță la Berlin.

După război ponderea capitalului italian sporește tot mai mult și în capitalul total al Băncii Comerciale, de altfel în consiliul de administrație nu mai reapar reprezentanții băncilor germane și austriece. Acest fenomen se datorește slăbirii pronunțate a pozițiilor financiare germane și austriece, prăbușirii monedelor naționale respective în urma unui proces de inflație nestăvilit, care a luat proporții de neînchipuit.

Bancherii germani și austrieci au căutat să-și redreseze pozițiile proprii prin tentativa de a provoca devalorizarea francului francez în anul 1924. Camillo Castiglioni, care continua să urmeze cu fidelitate linia de conduită a finanței germane și austriece, și-a investit toate mijloacele disponibile în speculații financiare care mizau pe reușita acestei operațiuni. Intervenția energică a lui Poincaré, a guvernului și băncilor franceze a dus însă la redresarea rapidă a francului, ceea ce a provocat ruina a numeroși oameni de afaceri, printre care și a lui Camillo Castiglioni care, în cîteva luni, și-a pierdut aproape întreaga avere [29]. Cu același prilej, a dat faliment și Allgemeine Depositen Bank din Viena.

Datorită proceselor financiare postbelice, participația austrogermană a scăzut deci continuu în capitalul total al Băncii Commerciale Italiene, în favoarea finanței italiene și a celei franceze. În anul 1924, din cele 300.000 de acțiuni ale băncii, 195.544 erau în posesia italienilor, iar 43.000 de acțiuni erau deținute de către Banque de Paris et des Pays Bas [30].

Capitalul italian și-a consolidat deci pozițiile după primul război mondial. Cu toate acestea, au cunoscut grave dificultăți și unele bănci italiene, iar una din marile bănci de afaceri, Banca Italiana Disconto, a dat faliment. De altfel, în primii ani postbelici situația economică a Italiei era catastrofală. Războiul costase 654.000 de morți, 1.400.000 de mutilați, enorme pierderi în economia peninsulei. Efortul de război se cifrează la sume imense, obținute în mare parte din împrumuturi externe, care au crescut de la 1,3 miliarde lire, în 1914, la 49,9 miliarde lire, în 1919. Cele 65 miliarde lire-aur cheltuite pentru război au provocat o acută criză economică care a cuprins întreaga societate, cu toate consecințele ei nefaste: inflație (cunoscuta „inundație de hîrtie" ajungînd la sfîrșitul anului 1920 la 19.731.7 milioane lire [31]), falimente, scăderea producției, mișcări sociale violente, o stare acută de fierbere revoluționară [32]. În 1919 au avut loc 1663 greve în industrie și 208 în agricultură, pentru ca, în 1920, numărul celor din industrie să crească la 1881. La 30 octombrie 1922, regele Victor Emanuel al III-lea încredințează formarea guvernului lui Benito Mussolini. Era ilustrarea directă a intenției marii burghezii italiene, în frunte cu monarhia, de a opune fascismul mișcării socialiste.

Avantajat de conjunctura favorabilă a economiei europene, guvernul fascist, exprimîndu-și, prin Mussolini, disprețul față de „statul feroviar, statul poștal și statul de asigurări" [33], dă curs la început unui sistem liber-schimbist, alternat însă cu noi măsuri protecționiste. Astfel, în perioada 1922—1929 producția industrială crește cu 50%, consacrînd preponderența unor industrii ce demaraseră în primele două „boom-uri" ale dezvoltării capitaliste italiene: metalurgia, chimia, industria constructoare de mașini, energetica, textilă. Iată cîteva date, între anii 1922 și 1926: extracția de minereu de fier a crescut de la 314,4 mii tone, la 504,5 mii tone; producția de fontă a înregistrat și ea o creștere, de la 158 mii tone la 949 mii tone; producția de oțel a crescut de asemenea de la 1.046 mii tone la 1.712 mii tone. Apar numeroase întreprinderi private parastatale, unde statul era principalul acționar, formă practică a statului corporatist. În ciuda acestei notabile dezvoltări economice, lira, moneta națională italiană, cunoaște numeroase fluctuații, statul recurge la împrumuturi externe (între 1925—1927 ele se cifrează la 241 milioane dolari și 3 milioane lire sterline) [34].

Pentru a redresa situația economică, regimul fascist a recurs la mijloace de forță, a introdus metode dirijiste, a folosit pîrghiile specifice capitalismului de stat. Această cale de acțiune a fost promovată și în domeniul financiar-bancar. Conform Decretului regal din sept.

---

[29] *Dizionario biografico degli Italiani...*

[30] P. N. Panaitescu, *Op. cit.*, p. 271.

[31] Luigi Einaudi, *La condotta economica e gli effetti sociali della guerra italiana*, Bari, 1933, p. 359.

[32] Luigi Longo, Carlo Salinari, *Intre reacțiune și revoluție*, București, 1974, p. 39.

[33] Giuliano Procacci, *Op. cit.*, p. 452; Luigi Salvatorelli, *Histoire de L'Italie des origines à nos jours*, Paris, 1973, p. 557.

[34] Maxime Mourin, *Histoire des nations européennes*, Paris, 1962, p. 142.

1926, a fost schimbat Regulamentul cu privire la bănci, introducîndu-se controlul Băncii Italiei asupra celorlalte bănci. S-a interzis înfiinţarea noilor bănci sau a sucursalelor celor existente precum şi fuziunea între bănci, fără aprobarea prealabilă a Ministerului de finanţe, aprobare dată numai după consultarea Băncii Italiei. Politica financiară a regimului fascist a consolidat dominaţia marilor bănci italiene pe piaţa financiară internă. Pe plan extern, politica financiară a băncilor italiene a urmat linia expansionistă a regimului fascist. Astfel, avînd în vedere pretenţiile de hegemonie pe care le manifesta Italia fascistă asupra Albaniei, în anul 1926, Banca Commerciale Italiana şi Credito Italiano au participat la constituirea Băncii Naţionale a Albaniei [35].

De altfel, după cum am văzut mai sus, politica băncilor italiene, îndeosebi a Băncii Comerciale din Milano, urmărea expansiunea financiară în întreg sud-estul european, acordînd o atenţie deosebită acaparării industriei metalurgice şi bogăţiilor forestiere ale acestor ţări. Era firesc deci ca România să devină o ţintă principală a penetraţiei capitalului financiar italian. În această situaţie, capitalul italian şi Camillo Castiglioni au intervenit pentru a camufla capitalul german, austriac şi ungar din cadrul industriei metalurgice, în speţă a uzinelor de vagoane şi a fabricii de automobile din Arad. Astfel, sub egida lui Camillo Castiglioni, a Băncii Comerciale Italiene şi a Băncii Marmorosch, Blank & Co, a luat fiinţă, la Arad, societatea „Astra", prima fabrică română de vagoane şi motoare.

Dar principalele străduinţe ale capitalului italian s-au îndreptat înspre acapararea imenselor bogăţii forestiere ale României. După cum am văzut, încă în anii 1918—1920, prin preluarea majorităţii acţiunilor unor bănci din Austria şi Ungaria care controlau întreprinderi forestiere pe teritoriul României, Banca Commerciale Italiana a ajuns în posesiunea a numeroase exploatări de pădure. Pentru coordonarea activităţii acestor societăţi forestiere, precum şi pentru continuarea expansiunii financiare în exploatarea pădurilor şi comerţul cu lemn din România, Cehoslovacia, Polonia, Iugoslavia, Ungaria şi Austria, în anul 1920 marea finanţă italiană înfiinţează concernul «Foresta» Società Anonima per l'Industria ed il Commercio del Legname, cu sediul la Milano. Majoritatea membrilor consiliului de administraţie provin de la Banca Commerciale, dar şi în acest caz un rol major deţine Camillo Castiglioni, devenind vicepreşedinte al Consiliului de administraţie. Un rol de seamă continuau să joace, în activitatea noului concern, Allgemeine Depositen Bank, Banca Ungaro-Italiana, Società Italiana di Credito. În consiliul de administraţie figurează şi oameni de afaceri de la Paris, Viena, Londra şi Zürich. Astfel, Jules Chevalier, reprezenta Banque de Paris et des Pays Bas.

O funcţie cheie îndeplinea, în consiliul de administraţie al Forestei, cunoscutul om de afaceri Leopold Pilzer din Viena. El reprezenta pe de o parte concernul internaţional al fabricilor de mobilă curbată şi exploatări forestiere "Mundus", care deţinea întreprinderi în întreaga Europă centrală şi sud-estică. De origine austriacă, societatea şi-a mutat sediul în Elveţia, în anul 1920, şi s-a transformat într-un concern internaţional sub egida băncilor Österreichische Creditanstalt-Viena, Allgemeine Ungarische Creditbank-Budapesta şi Blankart & Cie-Zürich. Pe de altă parte, împreună cu Kurt Schechner din Zürich, el făcea legătura şi cu casa internaţională de comerţ Julius Meinl A. G. din Viena, care activa în strînsă colaborare cu un consorţiu bancar format din Österreichische Creditanstalt, Anglo-Österreichische Bank şi Allgemeine Depositen Bank. Iată deci că în cercul de interese al marii societăţi italiene „Foresta" reapar aceleaşi mari bănci vieneze care au fondat Banca Commerciale di Milano, ca dovadă că ea continua şi după război să contribuie la expansiunea finanţei austriece.

Deţinînd iniţial exploatări de pădure în toate statele succesorale, activitatea Forestei îşi mută curînd centrul de greutate în România, mai ales după ce, în 1922, întreprinderile din Cehoslavacia sînt vîndute. În această situaţie este înfiinţată o reprezentanţă a Forestei la Bucureşti, oamenii de afaceri români (Alexandru Constantinescu ş.a.) intră în consiliul de administraţie, iar legăturile cu Banca Comercială Italiană şi Română devin tot mai strînse. Într-adevăr, bogăţiile forestiere ale României au oferit concernului italian un teren rodnic şi profitabil de activitate.

Statisticile publicate de Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, de Casa Pădurilor, de Oficiile societăţilor anonime de exploatare, de Comitetul economic al Societăţii Naţiunilor, ne prezintă date diferite de la an la an, şi chiar pentru acelaşi an, privind suprafaţa împădurită a României [36]. Pentru anul 1922 ne este oferită o cifră de 7.094.056 ha în sursele interne şi

---

[35] Caius Bardoşi, *Op. cit.*, p. 9; D. Şandru, *Despre pătrunderea imperialismului italian în economia statelor balcanice şi a României între anii 1924 şi 1926*, în *SCŞI*, XIII, 1962, 2, p. 188 şi urm.

[36] În România nu s-a întocmit, în perioada dintre cele două războaie mondiale, o statistică generală a pădurilor sau o hartă a acestora, nici studii documentare asupra posibilită-

7.248.985 ha în cele externe. Pentru anul 1929 toate statisticile indică cifra de 6.486.471 ha, cifra demonstrînd o scădere evidentă a fondului forestier al țării. Această scădere era determinată de ritmul tăierilor, reclamate de cererea din ce în ce mai mare de material lemnos necesar reconstrucției postbelice și datorită sistemului legilor de reformă agrară[37]. Procentual, cifrele indicate mai sus pentru anii 1922 și 1929 erau de circa 24,5% — 26% și respectiv 22%, suprafață împădurită în raport cu suprafața totală a țării[38]. Acest procent de împădurire plasa România pe poziția a 12-a în Europa și a 7-a în lume raportat la 100 de locuitori[39]. În contextul zonei centrale și sud-estice, România ocupa locul al treilea după Polonia (9.062.000 ha suprafață împădurită) și Iugoslavia (7.586.300 ha)[40].

După forma de proprietate, pădurile țării aparțineau statului inclusiv cele ale absenteiștilor care trecuseră în patrimoniul statului; Fondului religionar ortodox din Bucovina, fostului Regiment de grăniceri din județul Bistrița-Năsăud, Comunităților de avere din Caransebeș, Domeniilor Coroanei, Eforiei Spitalelor Civile din București, Eforiei Sf. Spiridon din Iași, Așezămintelor de binefacere, Comunelor și județelor, Composesoratelor, episcopatelor, fideicomiselor, bisericii și școlilor, moșnenilor și răzeșilor, particularilor și societăților anonime. Această ultimă categorie deținea ponderea cea mai însemnată, adică 2.097.276 ha, respectiv 32,4% din total. Urma statul cu 1.942.000 ha (29,9%), județele și comunele cu 681.197 ha (10,5%) și composesoratele cu 655.707 ha (10,1%), etc.[41].

Din punct de vedere al repartiției geoografice Transilvania deținea primul loc cu 59,1% din totalul fondului forestier, iar din punct de vedere al concentrației pe kilometrul pătrat Bucovina[42].

Calitatea materialului lemnos din pădurile țării, văzută din cel puțin două aspecte, repartizarea pe clase de vîrstă și pe esențe lemnoase[43], indică o pătrime din suprafața împădurită ocupată de rășinoase, din care trei pătrimi improrii tăierilor, cu vîrste sub cota revoluției normale de 80—100 ani. Practica de exploatare însă n-a ținut cont de ciclurile firești ale creșterii pădurilor. Cererea mereu crescîndă a fost alimentată prin tăieri abuzive. Societățile de exploatare erau stimulate de profitul maxim obținut și favorizate de o legislație silvică ce nu și-a propus să sancționeze, practic, abaterile privind conservarea masivelor forestiere. S-a resimțit astfel, în perioada de după 1900, un dezechilibru pronunțat între creșteri și tăieri, în favoarea acestora din urmă.

ților reale de creștere a fondului forestier și a rezervelor de material lemnos, a consumurilor interne și a disponibilităților la export. De asemenea, nu s-au inventariat pădurile după natura proprietății, nu s-au conturat programe de activitate ale Casei Pădurilor, care să denote o politică forestieră urmărită consecvență de stat.

[37] Vezi *Decret-Lege Nr. 3.097; Legea pentru Reforma Agrară din Oltenia, Muntenia și Moldova; Legea de Reforma Agrară din Basarabia; Legea de înființare de păduri comunale din Vechiul Regat, din 24 sept. 1920; Legea pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, din 30 iulie 1921; Legea pentru reforma agrară din Bucovina, din 30 iulie 1921.* Vezi și Mitiță Constantinescu, *L'evolution de la propriété rurale et la reforme agraire en Roumanie*, București, 1925, p. 403—424. În această lucrare se apreciază că pînă în anul 1925 s-au expropiat 965.050 ha pădure, pentru crearea de izlazuri comunale și pășuni. Alte surse, ca de exemplu „Revista pădurilor", indică tot pentru aceeași perioadă atribuirea a 625.633 ha de pădure în scopul sus menționat („Revista pădurilor", XXXVIII (1926), p. 174—178). *Expunerea de motive la Proiectul de lege pentru Organizarea Ministerului Agriculturii și Domeniilor, Consiliul Superior al Agriculturii*, publicată în „Monitorul Oficial". Partea a III-a. Dezbateri parlamentare, 1927, nr. 88, din 2 iunie, p. 2338—2362 — indică cifra de 1,3 milioane ha de pădure destinate defrișării în vederea creerii de pășuni comunale și izlazuri.

[38] *Sylviculture dans la Republique Tchécoslovaque*, Prague, 1926, p. 13. Vezi și „Monitorul Oficial", 1930, nr. 42, 12 iunie, p. 1458 și lucrarea lui George Miletici, *Statistică economică internațională*, București, 1928, p. 64.

[39] „Monitorul Oficial", 1930, nr. 42, p. 1459.

[40] G. Miletici, *op. cit.*

[41] „Monitorul oficial" 1930, nr. 42, p. 1459; „Revista pădurilor", XXXVI (1924), p. 486.

[42] *Ibidem.*

[43] *Ibidem.*

Politica forestieră a statului a acționat prin măsuri de ordin economic general, a urmărit financiar rentabilizarea pădurilor *. Scopul era urmărit prin acțiunea acelei autorități pendinte de Ministerul Agriculturii și Domeniilor și numită în timp Serviciul Pădurilor, Direcția Pădurilor, Casa Pădurilor, C.A.P.S. Dările de seamă ale Casei Pădurilor, bilanțurile publicate, ne prezintă veniturile și cheltuielile numai pentru cele circa 2 milioane ha pădure de stat. Încasările au evoluat de la 66,3 milioane lei (1920) la 565 milioane lei, în 1928. Paralel, au crescut și cheltuielile de administrație și întreținere de la 59,1 milioane lei la 287,6 milioane lei, pentru aceeași perioadă. În moneda-aur antebelică, venitul net indică cifre cuprinse între 0,62 milioane și 8,61 milioane, între anii 1922—1928. Tot acum, la un hectar de pădure, venitul net a crescut de la 0,30 lei aur la 4,23 lei aur. Acestui venit îi corespundea un indice de fructificare de la 0,05% la 0,70% **. De menționat că în țările europene cu mari masive forestiere, cheltuielile administrative și de întreținere erau mai mici decît în România la o producție sensibilă mărită (2,2 metri cubi/ha în România față de 4,13 metri cubi/ha în Germania, Austria și Cehoslovacia — țări cu o fertilitate inferioară a solurilor forestiere). Celelalte categorii de păduri erau într-o situație mai îngrijorătoare decît cele ale statului, cu excepția pădurilor aparținînd Domeniilor Reșița, Fondului Religionar Ortodox și Fondului Grăniceresc (4 metri cubi/ha) [44].

Gravele deficiențe administrative și de întreținere semnalate au fost generate de politica forestieră a statului, inconsecvent în legislație și în practică. În deceniul al treilea s-au tăiat păduri pentru a căror regenerare erau necesari 120 de ani de investiție și muncă. Pentru celelalte categorii de păduri, altele decît ale statului, conservarea și regenerarea constituiau apanajul exclusiv al proprietarilor care, preocupați de extinderae suprafețelor agricole, au favorizat prin toate mijloacele defrișările. În acest scop au apelat la societățile anonime, create fie de finanța particulară autohtonă fie, mai ales, de cea străină. Capitalul necesar exploatărilor de păduri se găsea însă greu pe piața românească, reticentă la investiții sistematice în mijloace mecanice, amortizabile într-un timp mai îndelungat. În lipsa unui institut de credit forestier — deziderat al întregii perioade între cele două războaie mondiale, cîteva bănci din țară și străinătate și-au asumat sarcina creditării societăților de exploatare a pădurilor, sub rezerva controlului direct. Marile societăți anonime, astfel create, au îmbinat exploatarea cu prelucrarea și valorificarea.

În acest context se înscrie mișcarea capitalului italian, conexat la marea finanță internațională, prioritățile și direcțiile de acțiune ale acestuia, preponderent în exploatările de păduri din Europa centrală și de sud-est. Ne propunem în continuare să analizăm aceste aspecte în România deceniului al treilea al secolului nostru.

Într-o primă fază, capitalul italian a creat în România o instituție financiară specializată — Banca Comercială Italiană și Română — constituită sub auspiciile Băncii Comerciale Italiene din Milano. Obiectul noii creații, stipulat în statute, era executarea diverselor operații de bancă în România și străinătate, stimularea relațiilor comerciale între Italia și România, subvenționarea exploatărilor forestiere. Sediul social al băncii era la București, deținînd sucursale la Galați, Brăila, Chișinău, Constanța, Timișoara și Cluj. Ea avea afiliate Banca Agrară Temișană S. A. (Timișoara), Cassa de Economie Agrară S.A. (Tîrgu Mureș) și Banca și Cassa de Economie Fuzionată S A. (Oradea). Fondatorii băncii au fost: Banca Commerciale Italiana di Milano cu 88.20 acțiuni, Elly Bercowitz cu 6000, J. L. Crissoveloni cu 4000, general Coandă cu 200, Duiliu Zamfirescu cu 400, inginer Besso cu 200, Alexandru Gussi cu 200, Charles Mendel și Florea Mircea, ambii cu cîte 400 de acțiuni. Ulterior, Elly Bercovitz și J. L. Crissoveloni au vîndut acțiunile lor Băncii Comerciale Italiene din Milano, astfel că aceasta din urmă deținea 98,2% din totalul acțiunilor [45]. Capitalul social al băncii a fost inițial de 50 milioane lei, sporit în 21 martie 1923 la 100 milioane lei [46].

---

* Vezi și lucrarea lui Constantin Botez, *Din istoricul pădurii românești. Evoluția legislației fondului forestier în perioada interbelică*, în *CI* (s.n.), XII—XIII (1981—1982) p. 455—485.

** Coeficientul de valorificare a fost calculat de specialiștii Casei Pădurilor, pornind de la estimarea valorică a unui ha de pădure, la 20 mii lei hîrtie. Valoarea totală, rezultată astfel, este de 40 milioane lei hîrtie (1.250.000 lei-aur, valuta anului 1913). În „Revista pădurilor", XXXVII (1927), p. 203—206, — Virgil Madgearu estima valoarea pădurilor statului la circa 70 milioane lei hîrtie.

[44] „Monitorul Oficial" 1930, nr. 42, p. 1460—1462.

[45] Ec. Zaharia, *Arhiva Băncii Comerciale Italiană și Română*, în *RA*, an III (1960) nr. 2, p. 78—85.

Banca Comercială Italiană şi Română din Bucureşti a obţinut pe exerciţiul financiar 1921—1922 un beneficiu net de 4.031.679 lei, pe 1922—1923 15.004.084 lei, pe exerciţiul 1925—1926 27.924.761 lei[47]. Dividendele acordate acţionarilor au crescut constant, de la 20 lei/acţiune în 1921, la 75 lei/acţiune în 1927. Afacerile realizate de acest institut bancar s-au bucurat de încredere în cercurile financiare româneşti, dovadă şi cursul ridicat al acţiunilor la bursa din Bucureşti[48].

Analizînd componenţa consiliilor de administraţie ale băncii ***, constatăm coloritul economic şi politic al membrilor săi, surprindem locul băncii în sistemul economic românesc şi european. Dintre membrii români ai consiliului, care făceau legătura cu cercurile de afaceri şi politice din ţară, amintim pe: general C Coandă, fost preşedinte al Consiliului de Miniştri, preşedinte şi vicepreşedinte în 17 consilii de administraţie (vicepreşedinte la Banca Marmorosch, Blank & Co, la Finanţa Românească S. A. etc.[49]), J. Cămărăşescu, fost ministru de interne, preşedinte şi vicepreşedinte în 16 consilii de administraţie la societăţi bancare şi industriale din ţară (Banca Urbană S.A., Banca Constanta S.A., Rahova S.A. etc.)[50], Ilie Beu, membru în 7 consilii de administraţie (Albina, Creditul Tehnic Transilvănean, etc.[51]).

Legătura cu finanţa internaţională, în special cu cea italiană, se realiza în Consiliul de Administraţie al Băncii Comerciale Italiene şi Române în principal de către Camillo Castiglioni. După anul 1926 el nu mai apare în consiliul băncii datorită slăbirii poziţiilor sale în finanţa internaţională. Alături de acesta, un loc central în Consiliu deţinea E. T. Allievi, director la Banca Commerciale Italiana di Milano[52]. Puntea de legătură cu finanţa italiană în expansiunea sa continentală şi mondială era realizată de Giuseppe Toeplitz. El era director general la Banca Commerciale Italiana di Milano, vicepreşedinte la Banca Ungaro-Italiana din Budapesta, de asemenea la Böhmische Union Bank din Praga, la Banque Française et Italienne pour l'Amerique du Sud din Paris, la Commerzbank in Warschau, la Società Italiana di Credito din Milano, etc.[53].

În consiliul de administraţie al Băncii Comerciale şi Române din Bucureşti legătura cu societăţile de exploatare a pădurilor era asigurată de Adolfo Fussi, vicepreşedinte la Foresta Română S.A. şi, de asemenea, vicepreşedinte la Rastoşnea S.A., la Reghinul Săsesc S.A., la Valea Trotuşului S.A. El deţinea în acelaşi timp funcţia de preşedinte al consiliului la Continentala Forestieră Română S.A. şi la Industria Silvică din Bucovina S.A.[54]. Din analiza componenţei consiliului Băncii Comerciale Italiene şi Române din Bucureşti se desprinde strategia financiară şi politică urmărită în primii ani postbelici de capitalul italian spre controlul unor ramuri prioritare din economia românească, în special exploatările forestiere, asigurările şi metalurgia. Capitalul italian crease concernul Foresta Italiană ca un centru de coordonare al „Forestelor" înfiinţate în România, Cehoslovacia, Polonia şi Iugoslavia ****.

În România societatea anonimă Foresta Română pentru Industria şi Comerţul Lemnului a fost creată în anul 1921, cu sediul la Bucureşti şi cu sucursale la Galaţi, Constanţa, Cluj şi Timişoara. Aparent, era o minusculă societate (cu 3 milioane lei capital social, divizat în 6000 acţiuni a 500 lei). În fond, era firma necesară capitalului italian în numele căruia a cumpărat, prin Banca Comercială Italiană şi Română, acţiunile firmei Goetz (66% din capital), acţiuni ale Întreprinderilor pentru Exploatare de Păduri din Cluj S.A.R., acţiuni ale altor mari societăţi (Rastoşnea S.A., Reghinul Săsesc S.A., Valea Trotuşului S.A.,

---

[46] *Darea de seamă a Consiliului de Administraţie şi Raportul Cenzorilor asupra Exerciţiului 1923*, Bucureşti, 1924 p. 1.

[47] *Compass Rumänien*, Wien, 1932, p. 169—170.

*** Consiliul de Administraţie a rămas neschimbat pe intervalul de timp 1921—1926. Componenţa acestuia era următoarea: general C. Coandă (preşedinte), S. Crespi (vicepreşedinte), E. T. Allievi (adm. del.) Membri: E. Bercowitz, V. Besso, E. Beu, J. Cămărăşescu, C. Castiglioni, A. Gussi, L. Toeplitz, O. Zampolli şi E. Zanne. Cenzori: S. Donati, I. I. Lapedatu, N. Steriade, E. Righi, M. Şain.

[48] *Compass*, Wien, 1932, p. 169.

[49] *Compass Personenverzeichnis*, Wien, 1929, p. 309.

[50] *Ibidem*, p. 274.

[51] *Ibidem*, p. 162.

[52] *Ibidem*, p. 24.

[53] *Ibidem*, p. 2131.

[54] *Ibidem*, p. 709.

**** „Argus", 1925, 9 iulie, p. 1.

[55] *Compass Personenverzeichnis...* p. 1917—1918.

Continentala Forestieră S.A., etc.). Omul de legătură în toate aceste tranzacții a fost Marcel Șipoș, vicepreședinte la 13 mari societăți de păduri[55], toate intrate în sfera de interese a Forestei Române S.A. Într-un referat al Ministerului Industriei și Comerțului, elaborat de Direcția Generală a Industriei, Oficiul de Studii și Referate, datat martie 1921, se arăta explicit ascendența Forestei în această primă fază postbelică, ascendența grupului financiar creditor italo-francez (Banca Commerciale Italiana di Milano și Banque de Paris et des Pays Bas), asupra Carpatinei (reprezentînd grupul rival franco-elvețian International Holding Comp. din Basel și International Trust Geselschaft din Geneva). Carpatina utiliza 50 de gatere cu 2000 HP și 2000 lucrători. Comparativ cu aceasta, întreprinderile societății Goetz utilizau 90 de gatere cu 4850 HP și 3325 lucrători. Producția anuală de cherestea a Carpatinei era de 200 mii metri cubi, iar cea a societății Goetz de 500 mii metri cubi. Comparată cu Foresta Română propriu-zisă după realizarea tuturor cointeresărilor prezentate de noi, inclusiv la Întreprinderile Forestiere Române S.A.R. din Cluj, poziția Carpatinei se dovedește a fi mult inferioară. Concernul Foresta Italiana poseda 44 de întreprinderi în Europa dintre care 24 în România. Cele din România posedau 260 de gatere, 500 km cale ferată îngustă și dețineau 21 milioane metri cubi păduri neexploatate de brad și fag[56].

A doua fază a acțiunii capitalului italian plasat în exploatările de păduri din România, o considerăm a fi perioada 1921—1924, corespunzînd fazei de consolidare. Foresta Română deținea poziții importante la 24 de societăți anonime de exploatare, conduse de 65 de directori, care coordonau puncte de exploatare răspîndite în munții Vrancei, la Vatra Dornei, Tarcău, Izvorul Alb, Comănești, Agaș, Scutaru, Ghimeș, Gheorghieni, Ratoșnea, Deda-Bistrița, Reghinul Săsesc, Tg. Mureș, Ceahlău, Valea Putnei, Broșteni, Valea Fiadului, Valea Trotușului[57]. Societățile de exploatare existente în aceste zone și-au păstrat denumirea sub care au fost înființate. Ele se subordonau Centralei Holding Foresta Romena S.A. din Zürich și Băncii Comercale italo-române din București, unde se plăteau dividendele. Totodată, plasau spre comercializare produsele lor prin Foresta Română de la Galați[58]. Fiecare dintre aceste 24 de societăți controlate de concernul Foresta publica bilanțuri proprii.

Cea de-a treia fază a acțiunii capitalului italian în România (1924—1927) cunoaște modificări structurale în sensul că se internaționalizează. În urma tratativelor purtate în 1924 cu finanța internațională, prin intermediul firmei Frații Rosenberg din München, Foresta Italiana (și de aici Banca Commerciale Italiana di Milano, Banca Comercjală Italo-Română din București, Foresta Română) intră în cercul de interese al firmei müncheneze, în spatele căreia se aflau capitaluri elvețiene, englezești și olandeze[59]. În această nouă situație, finanța italiană trece pe locul secund în grupul financjar forestier. Tot în această etapă se înregistrează tratative duse de Foresta Italiana, transformată financiar, cu diverse alte mari firme din Europa pentru fixarea prețurilor și delimitarea piețelor. După unele informații, în anul 1925 a fost reînnoit cartelul Accordo[60] între societățile concernului Foresta Italiana pentru a se apăra mai bine în fața concurenței crescînde a trusturilor forestiere scandinave care începuseră să pătrundă pe piața țărilor mediteraneene — sfera de interese a Forestei *****. Eforturile internaționale ale Forestei erau îndreptate acum înspre realizarea unor forme de colaborare cu concernul elvețian de păduri O.F.A. sau cu grupul vienez Österreichische credinantalt, veche acționară a băncii din Milano. Tratativele au eșuat însă datorită neîncrederii acestor grupuri în puterea financiară a Forestei, mai ales că din anul 1927 se înregistrează pe piața europeană o criză a lemnului.

A patra fază în evoluția concernului Foresta Italiana (cu participare financiară internațională) în România este marcată de criza amintită. Cele 24 de societăți care activau în România, părți componente ale concernului, și-au desfășurat activitatea declarînd pierderi însemnate, fără a fi însă în situații de faliment, datorită importantelor credite, acordate de grupul financiar multinațional. În anul 1928, spre exemplu, Foresta Italo-română, Nehoiul Buzău, Fabrică de cherestea și exploatare păduri, mai înainte Goetz & Comp. po-

---

[56] Arh. St. București, Fond U.G.I.R., Dos. nr. 69/1920—1924, f. 9.
[57] „Monitorul Oficial" 1927, nr. 65, 13 aprilie, p. 1819.
[58] Compass Rumänien..., p. 893, 895—896, 990.
[59] Victor Axenciuc, *op. cit.*, p. 40.
***** Foresta Italiana controla următoarele societății: Ungarische Foresta Wald und Forstindustrie S.A. (Budapesta); Polska Foresta S.A., Lwow Foresta G.M.B.H. (Viena); Galisiche Forstindustrie G.M.B.H. (Lwow); Foresta Trading Corporation (New York); Foresta Română (București).
[60] „Argus" 1925, 9 iulie, p. 1.

seda un capital social deplin vărsat de 108.500.000 lei, în 217.000 acțiuni a 500 lei fiecare. Valoarea investițiilor se ridica în același an la 30.449.154 lei (95 km cale ferată îngustă, 6 locomotive, 96 perechi de vagoane, 45 platforme, 3 motoare a 1772 HP, 13 mașini electrice a 120 HP etc.) Societatea avea filiale și exploatări la Galați, Comănești, Izvorul Alb, Agaș, Reșița, Tarcău și Cernăuți. În bilanțul publicat în 1927, cheltuielile însumau 127.812.100 lei (valoarea materiilor prime — 18.933.666 lei, salariile personalului de conducere și ajutător — 3.662.980 lei, ale lucrătorilor calificați, necalificați și ucenici — 5.399.058 lei, combustibil — 482 mii lei, impozite la comună — 200 mii lei, dobînzi — 90.684.510 lei). Subliniem că nu sînt consemnate impozitele plătite statului și reținem suma enormă a dobînzilor, ceea ce demonstrează creditarea substanțială acordată societății în cauză [61]. Statistica folosită de noi nu consemnează însă și veniturile societății, dar credem că ele au fost mascate la capitolul dobînzilor trimise centralei Foresta. Cunoaștem și pierderea declarată pe anul 1928 ca fiind de 11.985.217 lei. Pentru a face față crizei, au fost concediați numeroși lucrători forestieri (cifra lor scade de la 4—6.000 angajați în condiții normale, la 2.000 în 1928). Bilanțul pe 1929 indică pierderi de 76.106.565 lei și, în consecință, capitalul social a fost reconstituit la 101.772.500 lei [62].

Consiliul de administrație al Forestei Italo-Române Nehoiul-Buzău aduce în prim plan nume binecunoscute de noi ca făcînd parte din Consiliile băncilor Comercială Italiană din Milano, Comercială Italo-Română din București și Marmorosch, Blank ca: Maurțiu Blank, Adolfo Rossi, E. T. Allievi, Enrico Marchesano, Ioan Boambă și Marcel Șipoș. Pe lîngă aceștia amintim alte nume de rezonanță în viața economică și politică: prințul Barbu Știrbey, B. Costinescu, N. Căpităneanu, P. Bogdan, C. Xeni, Jean Vasilescu-Valjean și I. Roman [63]. Alte surse îl mai indică și pe Grigore Iunian [64]. În materialul statistic consultat de noi se indică în mod expres că „desfacerea se realizează prin societatea Foresta Română S.A. din București" [65]. O altă societate aparținătoare concernului Foresta Italiana în România a fost Foresta Italo-Română de la Piatra Neamț, fostă Gustav Eichler (1909). Capitalul social al acesteia era în 1928 de 20 milioane lei, în 16 mii de acțiuni a 1250 lei. Bilanțul indică totalul investițiilor ca fiind de 8.889.600 lei. Subliniem și la aceasta dobînzile pentru credite de 5.252.434 lei. Cheltuielile totale ale societății, în 1928, s-au ridicat la 47.964.671 lei, iar valoarea încasărilor la 36.874.764 lei. Pierderea era suportată, ca de altfel în toate cazurile, de grupul financiar coordonator. Desfacerea produselor lemnoase ale societății se realiza prin intermediul Forestei Române din Galați [66]. Aceleași trăsături le comportă și societatea Foresta Italo-Română, Agaș-Bacău (1924) [67], celelalte societăți anonime de exploatare a pădurilor din sistemul Forestei, prezentate pe parcursul lucrării.

Concernul Foresta controla în România, la asfîrșitul deceniului al treilea, 20% din producția de rășinoase a țării, avea fabrici-gatere pe toate văile împădurite. Pe Valea Mureșului, de exemplu, întreprinderile concernului tăiau păduri cu 3 lei/m.c., preț de licitație, în timp ce societățile cu capital românesc plăteau pe aceeași vale 120—150 lei/m.c. Din cele 202 gatere existente la sfîrșitul deceniului trei pe Valea Mureșului, Foresta deținea 51, adică 25% din total. Totodată, din cele 3730 vagoane alocate lunar pentru exportul materialului lemnos de pe această vale, 1300 erau folosite de Foresta. Situația era asemănătoare și pe celelalte văi (pe Valea Trotușului Foresta deținea 49 gatere din 85 existente etc.) [68].

Depășește cadrul lucrării de față detalierea sistemului abuziv și preferențial de exploatare al Forestei. Amintim doar unele avantaje la licitații și la exploatări acordate de stat pentru pădurile sale, ca de exemplu la Lucăcești, Tarcău, Soveja, Mușca Mică etc. [69]. Nu ne vom referi nici la condițiile precare de trai ale muncitorilor forestieri din sistemul de exploatări Foresta. Aceste aspecte, alături de cele de nerespectare a normelor de asistență socială și sanitară, alături de spolierea economică a resurselor forestiere, au făcut obiectul

---

[61] Arh. St. București, Fond Ministerul Industriei și Comerțului, Dos. nr. 346/1928—1946 f. 1—78.

[62] *Ibidem*, f. 20.

[63] *Ibidem*, f. 24.

[64] *Anuarul General al Societăților anonime pe acțiuni din România*, București 1928—1929, p. 187.

[65] Arh. Stat., București, fond cit. dos. cit., f. 40.

[66] *Idem*, Dos. nr. 348/1928—1944, f. 1—30.

[67] *Idem*, Dos. nr. 347/1930, f. 1—4.

[68] Vezi N. Păun, *Capitalul străin în industria forestieră*, în „Marisia", IX (1979) p. 491—493.

[69] „Zigzaguri forestiere", an VI (1928), p. 15—16; 17—19; 20—22.

mai multor anchete parlamentare în deceniul al 3-lea. Astfel, deputatul P.N.Ţ. C. Moldoveanu a solicitat Ministerului Agriculturii şi Domeniilor o anchetă parlamentară la întreprinderile O.F.A. şi Foresta pe Valea Mureşului. Ministrul Tancred Constantinescu a aprobat ancheta şi a delegat pe inspectorul silvic, ing. Silviu Crăciunaş, pe subinspectorul ing. I. Zeicu să-i dea concursul deputatului amintit pentru realizarea anchetei. Concluziile acesteia, prezentate în parlament, au provocat nemulţumirea evidentă a majorităţii liberale, concretizată în întreruperea expunerii deputatului şi retragerea dreptului la cuvînt de către Preşedintele Camerei, G. Orleanu [70].

Puterea economică şi politică a Forestei s-a întărit în cursul anului 1928, cînd s-a înfiinţat Sindicatul Industriilor Forestiere din România [71]. Scopul Sindicatului era reprezentarea sistematică şi unitară a tuturor intereselor industriei forestiere (Art. 2). Statutele prezintă atribuţiile şi îndatoririle principale ale Sindicatului ca fiind: ocrotirea intereselor legitime ale industriei forestiere, informarea opiniei publice, guvernului şi parlamentului despre dezideratele şi reclamaţiile membrilor Sindicatului, survenite în viaţa practică, luarea măsurilor cuvenite pentru înlăturarea eventualelor inconveniente care ar rezulta din aplicarea de legi şi regulamente sau de măsuri administrative, contrare intereselor membrilor Sindicatului, iniţiativă în măsurile legislative, sociale şi administrative necesare întăririi, menţinerii şi dezvoltării sistematice a industriei forestiere — ţinînd seama de interesele patronilor, ale lucrătorilor şi statului, a da avize în chestiuni industriale atît guvernului şi celorlalte autorităţi, cît şi membrilor Sindicatului, fie din proprie iniţiativă, fie solicitate; asigurarea prin intervenţii şi propuneri a intensificării exportului de produse forestiere; a studia şi propune raţionalizarea, organizarea şi vînzarea produselor forestiere; de a organiza participarea membrilor Sindicatului la licitaţii publice, de a fi în contact continuu cu celelalte asociaţii profesionale, economice din ţară, cu factorii însărcinaţi cu reprezentarea intereselor diferitelor ramuri economice; de a urmări cu atenţie toate faptele privitoare la producţia industriei forestiere şi la viaţa economică a ţării, de a discuta în mod amănunţit şi de a lua atitudine faţă de ele; de a intensifica legătura cu organizaţiile similare din străinătate, prin schimb de publicaţii, prin afilieri sau prin alte căi [72].

Scopul, atribuţiile şi îndatoririle Sindicatului erau expresia unor mai vechi tendinţe de constituire a unei forme de monopol în ramură. Creaţia din anul 1928, cu atribuţii multiple stipulate în statut, s-a preocupat pînă la urmă mai cu seamă de asigurarea pieţelor de desfacere a produselor exportate.

Marile societăţi din ramură, în frunte cu Foresta, s-au situat pe o platformă unitară pentru a depăşi criza survenită în 1927. Legăturile dintre aceste societăţi s-au concretizat în crearea, la 18 martie 1931, a Asociaţiei Industriilor Forestiere din România, o formă superioară de monopolizare a tuturor întreprinderilor forestiere [73].

Capitalul italian mai era reprezentat în exploatarea pădurilor din România de Societatea anonimă forestieră Feltrinelli. Întreprinderea a fost înfiinţată în 1906 de către Fratelli Feltrinelli din Milano, sub denumirea de Societatea Anonimă Ungaro-Italiană, schimbată succesiv după cum urmează: Societatea Anonimă pentru industria forestieră din Tălmaciu (1919) şi Societate Anonimă Forestieră Feltrinelli (1924) [74]. Capitalul social al acestei creaţii exclusiv italiene era de 15 milioane de lire, sediul societăţii fiind la Fiume, centrala la Bucureşti iar fabrica, şi exploatările la Tălmaciu, în judeţul Sibiu. Principalii acţionari ai societăţii, după cum rezultă din ultimul proces verbal al Adunării Generale (Fiume, 22 aprilie 1921), erau următorii: Carlo Feltrinelli — 2000 acţiuni, Antonio Feltrinelli — 1000, Giacomo Feltrinelli — 1000, Dino Cardarelli — 1000. Primii trei, adică fraţii Feltrinelli, formau în exclusivitate Consiliul de Administraţie. Comitetul de Direcţie avea ca membri pe Emilio de Bernardo, Adolfo Bertoloti şi Dino Cardarelli [75].

Se pun cel puţin două întrebări în legătură cu această societate: cine a finanţat-o şi ce a reprezentat ea în exploatarea, valorificarea şi comercializarea materialului lemnos din România? Răspunsul la prima întrebare ni-l oferă Carlo Feltrinelli, fratele mai mare, aflat în legături de afaceri şi component în Consiliile de Administraţie la alte numeroase bănci precum Banca Unione di Milano (preşedinte), Credito Italiano (preşedinte), Italo-Wiener Credit-

[70] „Monitorul Oficial", 1925, nr. 33, 31 ianuarie, p. 809—811.
[71] Arh. St., Bucureşti, Fond U.G.I.R., Dos. nr. 19/1931 f. 84.
[72] *Ibidem*, f. 85—86.
[73] *Ibidem*.
[74] *Idem*, Dos. nr. 62/1920—1926 f. 75—76.
[75] *Ibidem*, f. 14.

bank (vicepreşedinte), etc.[76]. Fratele mijlociu, Giacomo Feltrinelli, era, la rîndul său, administrator delegat în consiliul de administraţie la Landesbank für Bosnien und Hercegovina din Sarajevo, bancă ce a stabilit în deceniul al treilea strînse relaţii cu finanţa belgiană şi elveţiană. Rezultă deci că finanţarea s-a realizat de grupul din jurul lui Credito Italiano, grup financiar legat de uzinele Fiat, care rivaliza cu Banca Commerciale Italiana din Milano, creditoarea Forestei italiene.

Răspunsul la cea de-a doua întrebare, ni-l oferă societatea în memoriul său din 18 februarie 1923, prin care solicita Ministerului Industriei şi Comerţului acordarea avantajelor Legii pentru încurajarea industriei naţionale. Se arăta în memoriu că societatea dispune de fabrică de cherestea la Tălmaciu, de instalaţii de exploatare în zona montană înconjurătoare. Investiţiile făcute pentru fabrică se ridicau la o valoare de 34.755.000 lei, eld constînd din cale ferată normală în interiorul fabricii — 600.000 lei, cale ferată industrială 5.180.000 lei, funicular — 87.600.000 lei, edificii — 20.000.000 lei. Fabrica producea cherestea din lemn de brad, posedînd în acest scop 27 de gatere, cu 1100 HP. Producţia anuală se concretiza în 80.000 metri cubi scînduri de diferite grosimi, 8.000 metri cubi şipci şi margini, 10.000 metri cubi cioplituri şi lemn de foc. Din această producţie, 25% se exporta, restul se comercializa în ţară. În fabrică lucrau 1.144 muncitori, dintre care 68 erau cetăţeni străini[77].

Pentru exploatările pădurilor din împrejurimile fabricii, societatea a construit următoarele instalaţii: un funicular pe Valea Sadului, în lungime de 25 km. şi un drum de cale de 64 km. Funicularul putea transporta zilnic, în zece ore de lucru, circa 600 metri cubi material lemnos. A mai fost construită în zonă o cale ferată forestieră în lungime de 24 km, deservită de 3 locomotive, 350 vagonete, Pe această cale ferată se transportau zilnic 50 metri cubi material lemnos, adică anual circa 120—140.000 metri cubi. Întreprinderea folosea în perioada de vară circa 3000 de muncitori forestieri şi circa 2000 în sezonul de iarnă. Dintre aceştia, 100 erau cetăţeni străini[78].

Prin aceste două mari societăţi anonime — Foresta şi Feltrinelli — capitalul italian a reuşit, la sfîrşitul celui de-al treilea deceniu al secolului nostru, să controleze 23% din capitalul total investit în exploatările de păduri. Cele două societăţi dispuneau de un capital de împrumut mult mai mare decît capitalul social, avînd astfel posibilitatea să camufleze o însemnată parte din profiturile realizate şi să le exporte peste graniţă, sub forma dobînzilor la împrumuturi, dividendelor, tantiemelor, jetoanelor de prezenţă acordate membrilor străini în consiliile de administraţie. În acest sens, Virgil Madgearu într-un articol publicat în „Independenţa economică" din iulie 1919 releva că întreg capitalul străin investit în economia românească însemna o grevare regulată a balanţei de plăţi egală cu dividendele ce se exportau anual. Din aceste considerente, studiul nostru s-a axat pe explicitarea mecanismelor de finanţare ale exploatărilor forestiere, cu accent pe finanţa italiană, privită în permanentă corelaţie cu cea internaţională. Aspectele legate de relaţia acestui capital cu cel autohton, cu statul, cu cooperativele, cu alţi deţinători de proprietăţi împădurite, aspecte legate de prelucrarea şi comercializarea materialului lemnos, etc., vor face obiectul unor studii viitoare..

THE ITALIAN CAPITAL IN THE EUROPEAN FINANCIAL SYSTEM AND ITS PENETRATION IN THE ROMANIAN FORESTRY (1900 — 1930)

SUMMARY

By the end of the 19th century Italy, that had already taken the way of the modern development of society, showed ambitions not only in the world political and diplomatic field, but also in the economic and financial one. Consequently, powerful banks, connected with industry, were founded in Italy as well, such as „Banca Commerciale Italiana" in Milan and „Credito Italiano". Besides the Italian businessmen, the greatest banks in Germany, Austria, Switzerland, and France played an important role in this constitutive process.

Dispossing of such financial relations in Europe, the Italian banks, particularly „Banca Commerciale" in Milan, gradually penetrated into the economy of the central and south

[76] *Compass Personenverzeichnis*, Wien, 1929, p. 503.
[77] Arh. St., Bucureşti, *fond cit., dos. cit.*, f. 84—85.
[78] *Ibidem*, f. 83.

east European countries. Wood industry and commerce represented a principal domain of activity with „Banca Commerciale" that became a sharer in the great timber stations in Austro-Hungary and Romania.

World War I formally broke off the relations between the Italian capital and he capital of the firms belonging to the Central Powers. But after the war these links were quickly resumed and developed and the Austrian and German banks took advantage of their old relations with the Italian businessmen in order to steady their positions in the central European economy. Moreover, after the war some businessmen, such as Camillo Castiglioni, adopted the Italian citizenship and established close connections with „Banca Commerciale" in Milan. Taking advantage of the situation. Castiglioni and the Milanese bank took over a large number of the enterprises previously held by the Austrian and German capitalists in metallurgy, forestry and insurance. The penetration of the Italian capital in wood industry in Romania was extremely efficient so that „Banca Commerciale" came to control almost all the timber-claims held mostly by the Austrio-Hungarian financed companies. The co-ordidination of all the enterprises in Romania was achieved by „Foresta Română", a corporation having a filial in Switzerland as well („Foresta Romena" — Zürich). In the twenties „Foresta" occupied important positions in the Romanian forestry that went on fading fter the beginning of the „wood crisis" in 1927.

However, the economic and political influence exercised by „Foresta" strengthened in 1928, the year of the foundation of the Wood Industries Trade Union in Romania, primarily concerned to find a ready market for the exported produce.

NICOLAE IORGA ÎN VIAȚA POLITICĂ A ROMÂNIEI INTERBELICE (I)

DE

PETRE ȚURLEA

Activitatea politică desfășurată de Nicolae Iorga este un subiect de care în general istoricii se feresc. În perioada socialismului, în cele mai multe lucrări referitoare la marele savant — lucrări apărute începînd cu 1965, după aproape douăzeci de ani de tăcere asupra sa, impusă din rațiuni greșite — activitatea politică este eludată sau se trece cu o temătoare grabă asupra ei. Așa stînd lucrurile cu studiile consacrate chiar lui Nicolae Iorga, nu este de mirare că în lucrările de sinteză privitoare la viața politică a României în secolul XX, activitatea istoricului pe tărîmul respectiv este ocolită sau în cel mai bun caz prezentată succint. Se constată, de asemenea, că unii autori preiau și transmit mai departe formule încetățenite, care, supuse unei analize minuțioase — cu răbdarea celui ce nu acceptă valabilitatea unor teze numai pentru că au fost susținute și de alții înaintea lui — adesea se dovedesc greșite.

Dan Zamfirescu menționează existența a două legende despre marele savant: a fost omul cu un uriaș număr de lucrări scrise și a avut o memorie fenomenală [1]. Pe lîngă aceste două „legende", (în realitate adevăruri incontestabile), există o a treia, a așa-zisei incapacități ca om politic, a inoportunității amestecului său în viața politică, a consecinței negative pe care acest amestec l-a avut asupra activității sale științifice și asupra prestigiului său în rîndul maselor populare. Fără să vrea în mod premeditat să dărîme această legendă, ca să nu cadă într-un subiectivism denaturat al adevărului istoric, autorul studiului de față a ajuns, totuși, la concluzia lipsei de temei a tezelor privitoare la presupusul caracter negativ, sau la importanța minoră a activității politice a marelui savant.

În gîndirea lui Nicolae Iorga, nevoia antrenării sale și în viața politică a României s-a conturat tot mai mult după anul 1900, impulsionată de necesitățile majore ale momentului: realizarea statului român deplin unitar, înlăturarea marilor nedreptăți social-economice și politice. Incepută, deci, datorită cerințelor epocii și orientată spre rezolvarea unor deziderate imediate, activitatea politică a fost concepută ulterior nu doar ca o parte complementară a activității științifice, ci ca o obligativitate permanentă a istoricului, a oricărui istoric, teză care și-a găsit teoretizarea chiar în discursul de recepție la Academia Română, în 1911: „Făcînd parte dintr-un popor, înfățișîndu-i viața, încălzindu-se astfel de toate silințele și credințele cheltuite în cursul epocilor, mișcat de nesfîrșitele suferințe prin care a trebuit să treacă neamul său pentru ca să ajungă pînă la timpul de față, avînd în sufletul său răsunetul tuturor triumfurilor și tuturor înfrîngerilor cîștigate și suferite în timp de secole, istoricul e un bătrîn prin experiență al nației sale. Dacă nu-l întreabă alții, el e dator să vorbească, ținînd la dispoziția contimporanilor învățături culese în vastul cîmp al trecutului studiabil. Prin aceasta el nu iese din datoriile sale, ci le îndeplinește pînă la capăt. [...] nestrămutata mea credință este că, într-o societate încă nefixată și căzută prea repede în ușorul entuziasm al începuturilor în căutarea pătimașă a mulțămirilor materiale ale vieții, istoricul e dator a fi un animator neobosit al tradiției naționale, un mărturisitor al unității neamului peste hotarele politice și de clasă, un predicator al solidarității de rasă și un descoperitor de ideale spre care cel dintîiu trebuie să meargă, dînd tineretului ce vine după noi exemplul" [2].

---

[1] Dan Zamfirescu, *N. Iorga, etape către o monografie*, București, 1981, p. 113.

[2] *Discursuri de recepție la Academia Română*, București, 1980, p. 78.

Din analiza unora dintre lucrările lui Nicolae Iorga, a discursurilor sale parlamentare, a programului partidului pe care-l va conduce, se pot identifica elementele care stăteau la baza concepției sale politice. Mai întîi, așa cum este normal la un istoric, era cultul vieții trecute, cu sublinierea necesității cunoașterii acesteia, dar nu pentru simpla îmbogățire a cunoștințelor, ci pentru impulsionarea activității prezente. Un al doilea element de bază al teoriei sale politice era susținerea ideii rolului determinant al țărănimii în evoluția țării, pornind de la preponderența numerică a acestei clase, dar și de la considerentul că ea păstrează nealterată tradiția, spiritul de sacrificiu pentru țară. De asemenea, istoricul dorea ca la baza activității politice să stea ideea morală, care ar fi dus la înlăturarea politicianismului, la subordonarea activității pe plan politic binelui maselor populare. Corolarul tuturor acțiunilor în domeniul politic trebuia să fie solidaritatea națională, trecînd peste barierele de clasă, solidaritate care singură putea duce la înfăptuirea idealului statului unitar național și apoi la menținerea și consolidarea lui. În expunerea asupra doctrinei sale politice, ținută la Institutul Social Român în 1923, Nicolae Iorga se recunoaște continuator al lui Mihail Kogălniceanu, afirmînd că reprezintă „acel naționalism ce iese din democrație, din viața seculară a maselor mari ale poporului român și acea democrație care nu se poate despărți niciodată de conștiința poporului român"; de aceea partidul său se situa deasupra claselor, fiind format din țărani, intelectuali, funcționari, meșteșugari și avea o elasticitate pe care partidul de clasă nu o are [3].

Identificînd începutul activității politice a lui Nicolae Iorga cu începutul activității sale parlamentare, unii istorici contemporani fixează acest moment în 1907 [4]. Dar o activitate cu consecințe politice, chiar dacă nu era prezentată explicit pe acest plan, o putem constata și în anii anteriori, trecînd prin redacția „Sămănătorului", legată de acțiunile de sărbătorire a unor mari evenimente din istoria națională. Finalitatea activității politice a lui Nicolae Iorga o găsim în 1940, în momentul asasinării lui de către legionari, deci după aproape patruzeci de ani. Este semnificativ pentru formarea deplină a convingerii lui Nicolae Iorga despre necesitatea luptei pe plan politic, faptul că în același an răscoalei țărănești (1907) își depune candidatura pentru Parlament, fiind ales la Iași [5].

Istoricul era conștient de faptul că idealurile sale în privința vieții politice pot fi atinse mai ușor în practică prin intermediul unui partid, decît printr-o luptă izolată. De aceea, în 1906 va duce tratative cu Titu Maiorescu și cu Nicolae Filipescu pentru a intra în Partidul Conservator. Cerea în schimb modificări radicale în programul acestuia și direcția ziarului „Epoca". Se pare că însăși conservatorii erau interesați să se folosească de prestigiul istoricului în rîndurile opiniei publice, fără să accepte, însă, cererile acestuia. După o cuvîntare a lui Nicolae Iorga în cadrul unei manifestații conservatoare, tratativele au fost rupte [6].

Eșecul înregistrat în tentativa de a îndrepta activitatea unuia dintre cele două mari partide ale epocii spre înfăptuirea practică a concepțiilor sale politice a fost urmat de acțiunile vizînd crearea unui partid propriu. În jurul istoricului se formează un grup de intelectuali animați de aceleași idealuri politice și naționale, grup ce va întemeia Frăția bunilor români, în 1906, cu tentă culturală și politică [7]. Prima manifestare mai importantă a grupului din jurul lui Nicolae Iorga a fost întrunirea organizată la Iași, în 1908, în sala Teatrului „Pastia", istoricul găsind prilejul de a combate Liga Culturală pentru că se îndepăr-

[3] N. Iorga, *Doctrina naționalistă*, în vol. *Doctrinele partidelor politice*, București, 1923, p. 32. Într-un articol din 1919 („Neamul Românesc", XIV, nr. 156 din 22 iulie), Iorga definea astfel politica naționalistă: „Cuprinderea în același stat a tuturor elementelor naționale compacte și întărirea statului național, odată format, prin cultura națională în toate domeniile și în toate formele ei".

[4] Gh. I. Florescu, *N. Iorga. Începuturile activității parlamentare (1907—1911)*, (II), în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 404; vezi și (I), în Idem, XVIII, 1981.

[5] Cu prilejul alegerii lui N. Iorga la Iași, în 1907, studenții români din Budapesta îi scriau că el „întruchipează idealurile cele mai curate și cele mai sfinte ale românismului" și, de aceea, activitatea sa politică va fi „începutul unui viitor luminos mai bun"; telegrama se încheia cu afirmarea credinței că nu va întîrzia vremea cînd „România va fi a Românilor — și a tuturor Românilor", — telegramă publicată de I. E. Torouțiu în *Studii și documente literare*, vol. X, București, 1939, p. 188.

[6] Relatare a lui E. Lovinescu, în vol. *Amintiri despre N. Iorga*, Iași, 1980, p. 132—133.

[7] Avea drept organ de presă gazeta efemeră „Frăția românească", condusă de Al. Cusin, menționată și de V. Pârvan în scrisorile sale — vezi și Al. Zub, *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, București, 1983, p. 71.

tase de la naționalism[8]. În 1910, la 23—24 aprilie, a fost constituit Partidul Național Democrat, sub dubla președinție a lui Nicolae Iorga și Alexandru C. Cuza, profesor universitar ieșean.

Programul Partidului Național Democrat[9] era edificator pentru concepția politică a lui Nicolae Iorga. Însăși succesiunea în text a țelurilor partidului indica prioritățile ce se urmăreau. Primul capitol se referea la politica externă, afirmîndu-se dorința de a se pleca în configurarea acesteia de la conștiința unității neamului și a intereselor lui solidare în toate privințele. Al doilea capitol, referitor la politica internă, prevedea reforme pentru țărănime: revizuirea legii agrare din 1864 și completarea ei, colonizări pe moșiile statului, activizarea Casei rurale ș.a. Urmau reformele pentru așa-zisa clasă de mijloc, vizînd îmbunătățirea sistemului de învățămînt și adaptarea lui la nevoile maselor, susținerea de către stat a micilor meseriași; articolul 27 cerea asigurarea muncitorilor contra accidentelor de muncă, asigurarea de bătrînețe, protejarea muncii minorilor și femeilor. Programul includea în final reforme cu caracter general: întărirea armatei, votul universal etc. Deși cu multe limite, Programul conținea o serie de deziderate pozitive, dar și cîteva nedemocrate, susținute de către A. C. Cuza. Comparat cu programele celorlalte partide politice de la începutul secolului XX din România, se distingea prin elemente de originalitate și prin dorința explicită de a fi ancorat în realitate[10].

Deși în fruntea partidului se aflau formal doi oameni, în practică întreaga activitate era condusă de către Nicolae Iorga, fapt care dădea posibilitatea eludării acelor direcții de dreapta enunțate în Program. Istoricul era cel care organiza întrunirile majore și coresponda cu autoritățile statului în numele partidului[11], el primea adeziunile[12], pe el îl solicitau membrii Partidului Național Democrat pentru a le vorbi în timpul campaniilor electorale[13]; în 1914, tot Nicolae Iorga era însărcinat să redacteze statutele partidului[14].

Așadar, pînă la izbucnirea primului război mondial deja Nicolae Iorga se afirmase puternic în viața politică românească, realizînd o îmbinare originală, nemaiîntîlnită la celelalte partide, între lupta pe plan politic, cea pe plan social-economic și cultural. Principala notă de originalitate constă în faptul că toate acțiunile erau subordonate țelului major al unității naționale, chiar atunci cînd acest țel nu era expus explicit. Au înțeles acest lucru însăși cei vizați de activitatea lui Nicolae Iorga — autoritățile străine din teritoriile românești ocupate. Ziarul „Budapesti Hirlap", din 25 iulie 1908, îl considera pe istoric ca „reprezentantul celui mai extremist șovinism român în politică și în știință", deoarece „scrierile și vorbirile lui gem de expresiile propovăduitoare de idei daco-romane"[15].

*

În septembrie 1916, în condițiile intrării României în război, a necesității canalizării tuturor eforturilor și a întregii atenții spre obținerea victoriei, Nicolae Iorga a suspendat activitatea Partidului Național Democrat, afirmînd că lupta de partide trebuie înlocuită cu solidaritatea tuturor forțelor politice în vederea înfăptuirii unității naționale. De asemenea, a suprimat din titulatura „Neamului Românesc" calificativul de ziar de partid. Istori-

---

[8] *Întrunirea națională din Iași. Rezumat al cuvîntărilor*, Vălenii de Munte, 1908; vezi și N. Iorga, *Cultură națională și politică națională*, Vălenii de Munte, 1908. Intrarea lui N. Iorga în viața politică era prezentată astfel de către un simpatizant: „Politica nu l-a atras de la început. Cînd însă a văzut, și nu fără dreptate, că multe lucruri se pot primejdui din cauza unei rele conduceri, și-a luat și sarcina aceasta, pe cît de mare pe atît de grea și istovitoare, de a crea un nou partid". — cf. Vasile Mihăilescu, *N. Iorga. 1894—1919. Amintiri*, Craiova, 1920, p. 13.

[9] „Neamul Românesc", V, nr. 51 din 27 aprilie 1910, p. 814—816.

[10] Anastasie Iordache, în *Viața politică a României 1910—1914*, București, 1972, p. 39, nu acceptă nici o notă de originalitate în Programul Partidului Național Democrat, considerîndu-l o continuare a conservatorismului junimist.

[11] Arh. St. Ploiești, fond Primăria Ploiești, dosar 24/1911, f. 4, 12.

[12] Arh. St. București, fond N. Iorga, dosar 4, f. 1.

[13] Biblioteca Academiei R.S.R. (în continuare: BARSR), Corespondența N. Iorga, vol. 241, f. 20, 21—22, 47—48.

[14] Arh. St. București, fond N. Iorga, dosar 4, f. 2; pentru confruntările electorale ale Partidului Național Democrat vezi Idem, dosar 8, f. 1, 4, 5, 8.

[15] BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 105, f. 129—131.

cul nota: „oameni ambițioși și grăbiți au considerat aceasta ca o retragere din politică și căutaseră a lua locul care devenea, astfel, liber" [16].

Încă din prima parte a anului 1918, avînd în vedere dispariția condițiilor care-l făcuseră să hotărască încetarea activității Partidului Național Democrat, Nicolae Iorga reia legăturile cu foștii partizani. Un grup dintre aceștia, din Iași, îi scria, la 3 mai 1918, să reînceapă activitatea partidului, ca o acțiune absolut necesară „față de problemele pe care încheierea păcii le puneau" [17]. Totuși, istoricul va refuza să participe la alegerile de sub regimul de ocupație pentru Parlamentul Marghiloman, nerecunoscîndu-l, totodată nerecunoscînd nici valabilitatea păcii dezastruoase de la Buftea-București.

De prestigiul și influența politică a lui Nicolae Iorga vroiau să profite, la sfîrșitul primului război mondial, reprezentanții unor categorii sociale aduse în sfera luptei electorale prin legea votului universal. Cea mai interesantă dintre aceste încercări a fost făcută de Ion Mihalache, doritor să înființeze un partid țărănesc. Oferta de a-l aduce pe marele istoric în postul de președinte al acestui partid nu a fost acceptată din cauza susținerii de către țărăniști, în acel moment, a principiului luptei de clasă [18].

La 26 noiembrie 1918, la Iași, va avea loc prima mare consfătuire de după război a naționaliștilor democrați. În discursul său Nicolae Iorga a trecut în revistă anii neutralității și ai războiului, poziția Partidului Național Democrat în această perioadă. Prezentînd cauzele despărțirii de A. C. Cuza, era consemnat ca dată de început anul 1915, cînd profesorul ieșean intrase în activitățile Federației Unioniste (Nicolae Filipescu) și Acțiunii Naționale (Take Ionescu), organizații care, într-o anumită măsură, erau expresia politicianismului și care „au omorît Liga Culturală". La Consfătuire se hotăra reluarea activității partidului: „Acum termenul prevăzut în discursul din 1916 a trecut. Să înceteze agonia prelungită a acelui bolnav molipsitor care e politicianismul român! [...]. Românii din alte părți stau în aceeași casă cu noi și trebuie să li-o facem locuibilă. Programul nostru trebuie să fie așa încît să poată sta împreună cu al lor. Potrivit programului schițat la 26 noiembrie 1918, grija partidului se îndrepta către țărănime, muncitori, intelectuali și funcționari. Ca de obicei, în activitatea naționaliștilor democrați, principala atenție era acordată țărănimii, ale cărei probleme nu le vedeau rezolvate prin concesii și filantropie: „Țăranului trebuie să-i dai cît îi este dreptatea lui și cît este interesul țerii și neamului. *Pămîntul trebuie să meargă întreg la dînsul* [sublinierea noastră]. E un principiu și o concluzie istorică". Față de clasa muncitoare se cerea să dispară ideea de pomană și de milă, și să fie înlocuită cu ideea de drept; statul trebuie să ajute muncitorii pentru a-și căpăta instrumentele de muncă, individual și în asociații. Se reafirma acceptarea de către Partidul Național Democrat a principiului votului universal: „Nu e vorba dacă e plăcut ori ba: el e dorit, fiecare om avînd dreptul să știe ce se face pe pielea lui. Dar eu știu că el valorează cît și valoarea morală a același cari-l supraveghează. Și de aceia la oamenii partidelor îl suspectez". Remarcînd caracterul ciuntit al sistemului votului universal adoptat în România, Nicolae Iorga se pronunța pentru dreptul la vot al femeilor. Prin întregul program schițat la 26 noiembrie 1918 Partidul Național Democrat se definea ca un partid democrat de stînga. Trebuie subliniat, de asemenea, faptul că prevederile radicale nu erau incluse în

---

[16] N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, București, 1981, vol. III, p. 202; aluzia era la A. C. Cuza. În legătură cu încetarea activității Partidului Național Democrat, în 1916, la Consfătuirea naționaliștilor din Iași (26 noiembrie 1918), N. Iorga consemna: „Atunci mi-am făcut o iluzie: că vom putea merge împreună toți pentru a trece prin cumplita încercare [...]. De aceea în foaia pe care am făcut-o zilnică [„Neamul Românesc"] am suprimat orice caracter de partid închipuindu-mi că și alții sînt capabili de așa ceva [...]. Dar rămîneam în hotărîrea că, atîta timp cît pămîntul se zguduie supt noi și pușca germană e în pieptul nostru, a face politică de partid e și o prostie și un păcat". — „Neamul Românesc", XIII, nr. 330 din 29 noiembrie 1918.

[17] BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 273, f. 402.

[18] N. Iorga avea o concepție tradiționalist-organică privitoare la stat și de aceea nu credea necesară o nouă organizare a lui, spre deosebire de țărăniști; după refuzul propunerii de constituire împreună a Partidului Țărănesc, în a doua parte a anului 1919, Ion Mihalache („un elocvent și vioi învățător muscelean") revine cu o propunere de colaborare, același lucru solicitîndu-l și V. Madgearu, un alt conducător al țărăniștilor — vezi N. Iorga, *Istoria Românilor, vol.* X, Intregitorii, 1939, p. 472. În legătură cu tentativa de atragere a lui N. Iorga de către Partidul Țărănesc, vezi și N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 148, Ioan Scurtu, *Din viața politică a României 1918—1926*, București, 1975, p. 13, 18 și mai multe studii recente.

Program pentru a obține voturi și, deci, puterea politică, ci prezentau expresia idealului de dreptate socială propagat de către Nicolae Iorga [19].

Istoricul va publica o declarație privitoare la situația politică, la care adăuga o invitație către partidele și grupările democratice din Vechiul Regat, Basarabia, Bucovina și Transilvania, „care n-au nici o legătură cu vechile partide, precum și organizațiile muncitorești, societățile culturale și cele de ajutor (și cele ale femeilor), de ori ce caracter", pentru o consfătuire la Iași, la 1 decembrie 1918 [20].

Tot la sfîrșitul lui noiembrie 1918 se va reface și unitatea Partidului Național Democrat, prin revenirea lui A. C. Cuza în partid, la inițiativa lui, cu promisiunea de a se despărți de Generalul Alexandru Averescu [21]. La 3 decembrie se întocmește chiar un proces-verbal, prezentat de A. C. Cuza, care lui Nicolae Iorga i se părea că nu e sincer [22].

---

[19] Însuși N. Iorga prezenta această idee la sfîrșitul discursului său: „Am patruzeci și șapte de ani și de la zece ani mă țin prin munca mea. Simt apropierea vîrstei și am mari planuri de istoric, pe care trebuie vreme pentru a le îndeplini. Vreau să scriu o istorie universală, statornicind rolul adevărat al neamului nostru. Deci pentru orice vanitate care la noi se chiamă șefie n-am timp, cum pentru administrație n-am gust. Dar lupta mi-o urmez și mă țin la dispoziția cui dintre voi are nevoie de mine [...]. Oricine s-ar apropia supt orice formă, de vechile partide, de vechile epave politice nu poate decît ieși din cercul luptei ca și al stimei și al atenției mele chiar. Colaborez cu orice grup care vrea să rupă cu trecutul, dar numai cu acela" — „Neamul Românesc", XIII, nr. 330 din 9 noiembrie 1918. Programul Partidului Național Democrat din noiembrie 1918 a fost interpretat în mod diferit în literatura de specialitate, întîlnindu-se și considerații depărtate de adevăr; într-una din lucrările apărute recent se afirmă că Partidul Național Democrat a înscris în programul său reforma agrară „sub influența frămîntărilor țărănești" din 1918 (cf. D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, 1975, p. 66), idee preluată fără o analiză a valabilității sale din volumul colectiv *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908—1921*, București, 1967, p. 351. În realitate, se știe că N. Iorga a fost cel care i-a cerut Regelui Ferdinand să promită soldaților-țărani din tranșee o reformă agrară și votul universal, încă din 1917, și aceasta nu pentru că ar fi izbucnit răscoale, ci pentru că era considerat un act de dreptate istorică și ca răsplată a jertfelor aduse de țărănime în război. Într-o scrisoare din 19 decembrie 1916 către istoricul și publicistul englez R. W. Seton Watson, N. Iorga afirma: „țăranul și-a făcut datoria, și chiar mai mult decît datoria dacă ținem seamă de condițiile în care a trăit pînă în prezent. Nu uitați să semnalați superbul sacrificiu pe care l-a făcut pentru o patrie pe care o ghicește instinctiv fără să i-o fi semnalat nimeni prin vorbe sau scris. El ne-a salvat onoarea și el ne va fi făurit viitorul". — BARSR, corespondența N. Iorga, vol. 263, f. 185—187 (scrisoarea se păstrează într-o copie, în limba franceză, făcută de Ecaterina Iorga). Iar într-un discurs din 1920, în Parlament, N. Iorga afirma: „Prin urmare, la clasa aceasta țărănească ne gîndim de cîte ori considerăm tot ce este esențial, tot ce este fundamental, tot ce se poate să pregătească viitorul nostru". — N. Iorga, *Discurs la discuția Mesajului (29 iulie 1920)*, în *Discursuri parlamentare*, vol. II, București, 1940, p. 109.

[20] „Neamul Românesc", XIII, nr. 330 din 29 noiembrie 1918.

[21] Un început de reapropiere a celor doi conducători ai Partidului Național Democrat se realizează încă din primăvara lui 1918. În 1918, A. C. Cuza ajutase pe A. Averescu la constituirea Ligii Poporului. Averescu va recunoaște ajutorul lui A. C. Cuza, exprimîndu-și părerea de rău că profesorul ieșean a revenit la colaborarea cu N. Iorga: „Incontestabil că dacă nu vom mai fi alături, îmi va părea foarte rău, căci eu nădăjduiam la o contopire completă a partidului D[umea]v[oa]s[tră] cu Liga [...]. Nu pot să termin fără a-ți exprima, pentru cazul că va trebui să ne despărțim, cele mai vii și cordiale mulțumiri atît pentru concursul dat la întemeierea Ligii, cît și pentru foloasele ce am tras din părerile D[umi]tale competente și luminate, în cursul diferitelor întruniri și consfătuiri ce am avut" — în BARSR, corespondența A. C. Cuza, $\frac{37\ (6)}{SDXLIII}$ scrisoare din 30 decembrie 1918. N. Iorga dezvăluia în Parlament, în 1920, faptul că A. C. Cuza i-a citit, cu „ironie crudă", scrisoarea primită de la Averescu — cf. N. Iorga, *Discurs la discuția Mesajului (29 iulie 1920)*, în vol. *Discursuri parlamentare*, vol. II, p. 100. Grupul național democrat din preajma lui A. C. Cuza a participat la alegerea din vara lui 1918 — cf. scrisoarea lui A. Averescu

La 1 decembrie 1918, la Iași, răspunzînd chemării lui Nicolae Iorga va avea loc întrunirea de consfătuire a Uniunii Democrației Naționale. Alături de naționaliștii democrați au participat: gruparea basarabeană din jurul ziarului „Chemarea", gruparea bucovineană din jurul ziarului „Glasul Bucovinei", Societatea Feministă. Uniunea își propunea să lupte pentru o reformă agrară largă, vot universal real, inclusiv pentru femei, îmbunătățirea situației maselor muncitoare. În moțiunea adoptată se menționa că se va întinde o mînă frățească partidelor naționaliste din Bucovina și Transilvania și Partidului Țărănesc din Basarabia, pentru a lucra de comun acord la orice prilej [23].

La jumătatea lui decembrie 1918, pentru a risipi eventualele neclarități, Nicolae Iorga va consemna într-o declarație că Uniunea Democrației Naționale va pune liste deosebite în alegeri și va lupta cu propriile și singurele ei forțe în alegeri, oricum s-ar prezenta acestea; va accepta ca aderenți atît personalități izolate, cît și grupuri și asociații democrate [24]. Din precizările care erau făcute în presă, reieșea faptul că țelul principal al coaliției de forțe politice nou creată era înlăturarea politicianismului burghez caracteristic României antebelice și înlăturarea consecințelor acestuia [25].

Astfel a început activitatea politică a lui Nicolae Iorga în perioada interbelică, prin definirea încă din acel moment a liniilor generale de conduită, linii ce vor fi, cu mici excepții determinate de modificările petrecute în însăși viața politică a țării, păstrate.

Ajuns la București la jumătatea lunii decembrie 1918, Nicolae Iorga își reîncepe munca la Universitate (pe care o părăsise în mod demonstrativ în timpul guvernării Marghiloman), reface conducerea centrală a Partidului Naționalist Democrat, se îngrijește de apariția „Neamului Românesc". Începe să publice articole destinate îndrumării opiniei publice, articole privind problemele majore ale României în acel moment; primul din această serie era intitulat *România care a fost și România care trebuie să fie*, propunînd noi principii de organizare a societății [26].

---

către A. C. Cuza, din 25 iulie 1918, consemnînd faptul că Liga Poporului nu va participa la alegerile locale, dar membrii săi vor sprijini candidaturile naționaliștilor democrați — BARSR, Corespondența A. C. Cuza, S $\frac{37\ (3)}{DXLIII}$

[22] N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 130 132; Procesul-verbal a fost publicat în „Neamul Românesc", an XIII, nr. 337 din 6 decembrie 1918, semnat de „grupul de la „Neamul Românesc" și gruparea de la „Unirea" (sub conducerea domnului A. C. Cuza) care împreună alcătuiesc Partidului Naționalist Democrat". Suspiciunea lui N. Iorga era cauzată de acțiunile lui A. C. Cuza care-l arătau nesincer; profesorul ieșan, într-o scrisoare către A. Averescu, din ianuarie 1919, consemna faptul că partizanii săi au continuat legăturile cu Liga Poporului și după reîntregirea Partidului Naționalist Democrat din 3 decembrie 1918, diverse organizații locale (Suceava, Dorohoi, Botoșani, Bacău) combinîndu-și listele electorale — BARSR, Corespondența A. Averescu, $\frac{7\ (1)}{DXCLVIII}$. După definitiva despărțire între A. C. Cuza și N. Iorga, din aprilie 1920, istoricul afirma: „Am cedat la Iași în 1918 unor nesfîrșite și plictisitoare stăruințe pentru a relua legăturile, lipsite însă de orice intimitate, cu un om care n-avea comun cu mine decît un trecut isprăvit. Experiența de un an a dovedit cîtă dreptate aveam să refuz o asemenea colaborare" — „Neamul Românesc", XV, nr. 71 din 8 aprilie 1920. Vezi și N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. X, p. 429.

[23] „Neamul Românesc", XIII, nr. 335 din 4 decembrie 1918 și nr. 336 din 5 decembrie 1918. S-au primit și unele adeziuni izolate din Transilvania — Idem, nr. 337 din 6 decemmrie 1918. Ziarul „Neamul Românesc", începînd cu numărul din 5 decembrie 1918 va purta mențiunea „Organ al Uniunii Democrației Naționale", iar la 6 decembrie același an i se alătură și mențiunea „Foaia Partidului Naționalist Democrat", ceea ce, evident, sublinia faptul că nu exista o identitate între cele două organisme politice.

[24] Ibidem, nr. 345 din 14 decembrie 1918, declarație repetată ulterior.

[25] Ibidem, nr. 337 din 6 decembrie 1918.

[26] N. Iorga, *Memorii*, vol. I, p. 134. „Neamul Românesc" a avut mari greutăți financiare în anul 1918, ca de altfel în întreaga perioadă a existenței sale. Fără a face concesii politice, N. Iorga acceptă unele fonduri de la liberali, prin Tancred Constantinescu și Dumitru Cristodorescu. Conducerea P.N.L. spera că, astfel, „Neamul Românesc" îi va fi favorabil; cînd s-a văzut, însă, că ziarul continuă să publice articole critice la adresa politicii

Încă de la începutul acestei perioade interbelice istoricul a fost țintă unor numeroase tentative de atragere în sfera de influență a altor partide politice. Prin autoritatea morală a lui Nicolae Iorga, partidele puternice doreau să se întărească și mai mult și să obțină un lustru de onestitate, iar cele slabe (abia înființate sau pe cale de dispariție) doreau să obțină oxigenul necesar pentru supraviețuire. Un element de unitate în comportamentul tuturor acestor partide îl constituiau atacurile violente la adresa istoricului după ce acesta le refuza ofertele. La 9 decembrie 1918, „Viitorul", organ oficial de presă al liberalilor, aducea insulte conducătorilor naționaliștilor democrați, iar cenzura ciuntea sistematic articolele din „Neamul Românesc". I.I.C. Brătianu îi va oferi lui Nicolae Iorga, („în forma cea mai jignitoare"), pentru a-i anihila activitatea opozițională, un loc în guvern — ministru fără portofoliu — prin intermediul lui G. Mârzescu ; cel solicitat astfel va refuza, recomandînd ironic lectura ultimelor sale articole, antiliberale, din „Neamul Românesc" [27].

O încercare de apropiere de partidele care conduseseră lupta pentru Unire în Basarabia, Bucovina și Transilvania se conturează tot mai mult în activitatea lui Nicolae Iorga la sfîrșitul lui 1918. În „Neamul Românesc" sînt prezentate, pe pagini întregi, portretele principalilor lideri ai acestor partide, împreună cu articole elogioase la adresa lor [28]. Paralel sînt atacate atît partidele vechi cît și cele noi din Vechiul Regat" [29].

Anul 1919 a fost încărcat cu evenimente foarte importante atît în politica internă cît și în relațiile internaționale ale României. S-au perindat trei guverne în fruntea statului, au avut loc primele alegeri parlamentare potrivit Legii votului universal, partidele politice și-au conturat mai bine personalitatea, provinciile unite au început să se integreze în viața social-politică și culturală a întregii țări ; pe plan extern au fost încheiate o parte a tratativelor de pace ce au adus României recunoașterea marei Uniri. În toate aceste acțiuni, definind caracterul extrem de complex al momentului respectiv, Nicolae Iorga a avut o parte activă.

În lupta pentru rezolvarea problemelor imediate, în „Neamul Românesc" apar propuneri cu caracter revoluționar : să se instituie munca obligatorie și să nu se dea alimente decît celor care au o meserie, să se ia de către stat întreaga gospodărire a producției și distribuirea bunurilor alimentare, ș.a. Erau condamnați îmbogățiții de război și cei care au stat în străinătate și nu au luate parte la efortul general [30].

În viața politică internă, evenimentul principal din 1919 au fost alegerile parlamentare, amînate de șase ori în zece luni [31]. Amînările, departe de a avea un caracter negativ, au

---

liberale, subsidiile au fost tăiate — cf. idem, *O viață de om. Așa cum a fost*, vol. III, p. 195—196.

[27] Ibidem, p. 201 și *Memorii*, vol. III, p. 128. N. Iorga reproșa lui I.IC. Brătianu, în acel moment, că-și alcătuise guvernul din oameni vechi, „între cari mulți, ca I. Gh. Duca, nu avuseseră, mai ales în timpurile din urmă, nici o încredere în rezultatul final" — Idem, *Istoria Românilor*", vol. X, p. 421. Nereușind să-l atragă pe N. Iorga, liberalii încercară același lucru cu unii membri ai Partidului Naționalist Democrat și în parte reușesc, fapt amplificat de „Viitorul", care scria că „gruparea naționalist democrată a intrat în Partidul Liberal". Răspunzînd, R. Caracaș va publica, în „Neamul Românesc", XIII, nr. 353 din 23 decembrie 1918, un articol despre cei șase care „n-au părăsit prin aceasta pe domnul N. Iorga, pe care l-au părăsit mai demult, încă din aprilie, mai a.c. cînd, scoțînd ziarul „Vremea Nouă", au trecut, împreună cu domnul Cuza, la Liga Poporului de sub președinția domnului General Averescu" (deci nu erau la prima trădare) ; marea masă a naționaliștilor democrați au rămas, însă, lîngă N. Iorga. În legătură cu dezertările din Partidul Naționalist Democrat, vezi și articolul lui N. Iorga : *Adeziunile*, în „Neamul Românesc", XIV, nr. 3 din 5 ianuarie 1919 și *Oameni de pripas*, ibidem, nr. 30 din 8 februarie 1919. În legătură cu situația financiară grea a ziarului său, N. Iorga consemna, în Memorii, vol. II, p. 139 : „Neamul Românesc" vegetează mizerabil, cu 1500 de cititori cel mult în Capitala de 300000 de oameni"

[28] „Neamul Românesc", XIII, nr. 332 din 1 decembrie 1918 (sau 13 decembrie). Iuliu Maniu era prezentat de N. Iorga ca „înfăptuitorul actului de la Alba Iulia", ibid. nr. 349 din 19 decembrie 1918, ca „șeful românilor din Ardeal".

[29] Ibidem, nr. 349 din 19 decembrie 1918.

[30] Ibidem, XIV, nr. 47 din 28 februarie 1918 ; nr. 149 din 15 iulie 1919 ; nr. 179 din 17 august 1919.

[31] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. X, p. 429 : „Alegerile erau, într-o atmosferă înecăcioasă, principala ocupație a tuturor".

conștientizat masele asupra posibilităților pe care votul universal le conferea; au făcut posibilă inițierea a numeroase tratative pentru colaborări electorale[32]. Aceste tratative erau necesare datorită multitudinii de partide ce acționau în acel moment și a convingerii fiecăruia că niciunul nu va putea atrage într-o asemenea măsură voturile încît să câștige singur alegerile. Pe de altă parte, numeroasele prevederi asemănătoare din programele lor constituiau o bază posibilă de înțelegere. Se poate aprecia că existența atîtor partide în viața politică românească de după 1918 a întărit caracterul democrat al regimului burghez, deoarece sub imperiul necesităților electorale, în dorința de a atrage cît mai multe voturi, erau incluse în programe principii și țeluri vizînd îmbunătățirea situației maselor muncitoare; atunci cînd ajungeau la putere, dacă nu toate, cel puțin unele dintre aceste prevederi erau transpuse în practică. În același timp, multitudinea de partide a consolidat regimul burghez — caracterizat printr-o luptă ascuțită între partide, prin denunțarea vehementă, cu scopul obținerii de capital electoral, a fiecărei tentative de încălcare de către ceilalți, a democrației — deoarece, față de un sistem în care libertățile și drepturile cetățenești erau mai largi, chiar dacă aplicarea lor în practică nu era garantată, și reacția maselor populare era mai puțin puternică, cu excepția perioadelor de instabilitate sau de criză (1918—1921, 1929—1933)[33].

Nicolae Iorga participă intens la tratativele dintre partidele politice în vederea alegerilor, fiind solicitat din mai multe direcții. La 9 ianuarie 1919, Ion Mihalache propunea aderarea Partidului Țărănesc la Uniunea Democrației Naționale, fiind refuzat datorită faptului că susținea principiul luptei de clasă[34]. Pînă la urmă, în toamna aceluiași an se va realiza o înțelegere potrivit căreia organizațiile locale ale celor două partide să colaboreze, Nicolae Iorga considerînd, totuși, că Partidul Naționalist Democrat se prezintă singur în alegeri, afirmație făcută chiar în *Manifestul către alegători* („Neamul Românesc", XIV, nr. 211 din 25 septembrie 1919)[35]. De asemenea au circulat svonuri privitoare la posibila unire a Ligii Poporului cu Partidul Naționalist Democrat, istoricului propunîndu-i-se șefia[36]. Cu Partidul Național Român raporturile s-au redus la o simpatie reciprocă, adeseori manifestată. Declarația lui Vasile Goldiș că transilvănenii au decis de a nu se ralia nici unui partid din Vechiul Regat, deși au fost necontenit solicitați, este întîmpinată pozitiv de către Nicolae Iorga, care afirma că nu dorește să facă nici un pas pe această linie[37]. Raporturile de simpatie cu Partidul Național Român au fost concretizate și prin refuzul istoricului de a activa electoral grupurile de naționaliști democrați care se formaseră, din inițiativa unor intelectuali locali, în unele părți ale Transilvaniei[38], neopunînd astfel nici o concurență lui Iuliu Maniu.

---

[32] Vezi Gh. I. Florescu, *Partide politice în alegerile parlamentare din 1919*, în *AIIAI*, IX, 1972, p. 317.

[33] În general, în literatura de specialitate nu este acceptată această teză; în unele lucrări se afirmă că apariția unor noi formații politice, departe de a constitui un element al consolidării regimului burghez în România, marca, dimpotrivă, o slăbire a lui — cf. Gh. Buzatu, *Un capitol de istorie politică — constituirea, guvernarea și dispariția „Blocului parlamentar (1919—1920)*, în *AIIAI*, XIII, 1976, p. 134.

[34] N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 148.

[35] Vezi și Ioan Scurtu, *Din viața politică a României 1918—1926*, p. 27. Insistența asupra prezentării independente a Partidului Naționalist Democrat față de Partidul Țărănesc în alegeri este necesară deoarece, eludînd chiar afirmațiile lui N. Iorga, în unele lucrări problema este prezentată greșit; se consideră că naționaliștii democrați au obținut, în alegerile din 1919, datorită cartelului cu țărăniștii, un succes la care nu se așteptau — vezi Gh. I. Florescu, *Partidele politice în alegerile parlamentare din 1919*, p. 329. În același articol se afirmă că „Succesul electoral al grupării naționalist democrate, așa cum se știe, a fost de moment, nereușind să impună această grupare în viața politică a țării" (ibidem). Este evident o idee greșită: rezultatul alegerilor nu a impus Partidul Naționalist Democrat la conducerea țării, dar în ansamblul vieții politice el a fost permanent, în perioada interbelică, un partid de care se ținea seama în toate încercările de alianțe, partid al cărui conducător era ascultat de toți liderii celorlalte forțe politice, inclusiv de adversari, iar numele lui a revenit deseori în discuția pentru șefia unor guverne de coaliție.

[36] Fapt desmințit de acesta — „Neamul Românesc", XIV, nr. 254 din 14 noiembrie 1919

[37] Idem, nr. 201 din 13 septembrie 1919. N. Iorga afirma că, nefăcînd cauză comună cu nici un partid din Vechiul Regat, transilvănenii nu ar trebui să rămînă cu impresia că toate partidele de peste munți sînt expresia aceluiași politicianism.

[38] N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 144.

În contextul luptelor electorale însăși coeziunea Partidului Național Democrat se întărește, elementele de animozitate dintre cei doi conducători principali fiind trecute pe planul doi. Faptul era reflectat atît de participarea împreună la unele întruniri cît și de corespondența amicală dintre ei, în acel moment [39].

În vara lui 1919, în contextul svonurilor tot mai insistente privind o apropiată demisie a guvernului I. I. C. Brătianu, din cauza neînțelegerilor cu Aliații la Conferința de Pace, demisie prezentată abia în septembrie, începe să circule ideea unui guvern de concentrare, care să exprime în fața marilor puteri solidaritatea românească în jurul problemelor naționale. Se poate ca svonurile să fi fost alimentate chiar de I. I. C. Brătianu, pentru a convinge Consiliul Suprem al Conferinței că alt guvern român nu va fi mai maleabil, ci dimpotrivă. Încă de atunci Regele Ferdinand era adeptul unui asemenea cabinet — de teama consolidării excesive a liberalilor — formulă pe care a susținut-o, în cea mai mare parte fără succes, pînă cînd a murit. Nicolae Iorga s-a declarat ferm împotriva unui minister de coaliție, acesta putînd fi realizat doar la capătul unor alegeri libere ; pînă atunci, formațiunea venită să-i înlocuiască pe liberali neputînd fi decît un simplu provizorat [40]. La 2 octombrie 1919, în contextul campaniei electorale avansate, afirma că în acel moment un guvern de partid nu putea fi decît nedrept ; un guvern de coaliție — neeficient ; de aceea a cerut guvern de generali și funcționari, pentru a face alegeri libere [41].

Înlocuirea cabinetului liberal, cu cel presupus independent al Generalului Văitoianu, a precipitat alegerile parlamentare și implicit acțiunea partidelor politice pentru a-și preciza raporturile dintre ele și pentru a se individualiza în fața viitorilor alegători. În acest context, Partidul Național Democrat își va publica *Manifestul electoral* („Neamul Românesc", XIV, nr. 211 din 25 septembrie 1919). Atenția prioritară se voia acordată formării conștiințelor, subestimînd importanța intereselor materiale ale populației. Se dorea, astfel, să se facă o netă distincție între naționaliștii democrați și forțele politice care, pentru a-și atrage voturi, insistau tocmai asupra nevoilor materiale. *Manifestul* menționa că Partidul Național Democrat înțelege naționalismul ca pe o datorie de „a lucra din răsputeri pentru ca în țară românul să-și aibă tot dreptul lui, fără a nedreptăți pe nimeni", „ca un sprijin dat locuitorilor celor mai harnici și mai trecuți cu vederea, țăranii" ; iar democrația nu numai ca dreptul poporului de a lua parte la cîrmuirea țării sale, dar și ca datoria celor chemați de a-l pregăti pentru această sarcină. Se preciza că naționaliștii democrați erau de mult susținătorii reformelor majore (votul universal și reforma agrară) ; înțelegeau să facă din aceste reforme altceva decît un teren de exploatat pentru cei care au fost siliți să le legifereze [42]. Manifestul se încheia cu afirmația că naționaliștii democrați sînt singuri în alegeri, dar cred că au cu ei însuși viitorul țării.

---

[39] BARSR, Corespondența A. C. Cuza, S $\frac{1\ (97—98`}{\text{CDLXXX}}$; publicată de Ecaterina Vaum în vol. *N. Iorga. Corespondență*, 1, București, 1984, p. 430—431.

[40] „„Neamul Românesc", XIV, nr. 206 din 19 septembrie 1919 ; vezi și nr. 211 din 25 septembrie 1919. În legătură cu poziția favorabilă unui guvern de concentrare, afișată de I. Maniu, N. Iorga scria că se umblă după „imposibilitatea morală a unui minister național" — *Ibidem*, nr. 203 din 16 septembrie 1919 ; în același articol, ca și în multe articole anterioare, autorul face un portret laudativ, totuși, lui I. Maniu — „un om ideal de onest și foarte bine intenționat". Este interesantă comparația cu ce va scrie mai tîrziu istoricul despre liderul transilvănean — vezi N. Iorga, *Istoria unei legende : Iuliu Maniu*, Vălenii de Munte, 1934.

[41] „Neamul Românesc", XIV, nr. 217 din 2 octombrie 1919. N. Iorga se înșela crezînd că guvernul Văitoianu era „imposibil" să țină cu P.N.L.

[42] În multe documente ale Partidului Național Democrat revine ideea acceptării reformelor cu mult înaintea altor partide. Cu toate acestea, într-o lucrare recentă se afirmă că „Gruparea politică a lui N. Iorga formulase unele rezerve asupra votului universal" — cf. Gh. I. Florescu, I. Saizu, *Alegerile parlamentare din România între anii 1919—1922*, în *CI*, (s.n.), IV, 1973, p. 311. Se lasă astfel impresia că istoricul dorea limitarea votului universal, cînd de fapt el voia lărgirea lui ; N. Iorga se ralia chiar socialiștilor în cererea de menținere și lărgire a votului universal. „O părere chiar greșită nu scoate pe un român din comunitatea nației sale, și această națiune are nevoie de toate puterile ei" — citat dintr-un articol comentînd laudativ o întrunire socialistă la Sibiu — „Neamul Românesc", XIV, nr. 176 din 14 august 1919. N. Iorga s-a arătat un consecvent susținător al dreptului la vot al femeilor ; în ianuarie 1920 va ține, la Societatea Femeilor Române, un ciclu de con-

În timpul campaniei electorale Partidul Naționalist Democrat a încercat să se diferențieze cît mai mult de celelalte partide, păstrînd în jurul său doar micile grupări cu care alcătuise, în 1918, Uniunea Democrației Naționale, acesta fiind și momentul cînd Uniunea a fost revitalizată, după ce aproape un an nu se vorbise decît sporadic despre ea. La întrunirea din 26 octombrie 1919, Nicolae Iorga îi ataca pe majoritatea liderilor forțelor politice cu care se confrunta în alegeri; vedea în programele lor doar expresii ale demagogiei fără scrupule [43].

Alegerile din 2—6 noiembrie 1919 au reprezentat un moment important în viața României contemporane: pentru prima dată cetățenii din toate provinciile României au ales un singur parlament; pentru prima dată în țară a fost folosit sistemul votului universal; alegerile au scos la iveală importante mutații în raporturile dintre partidele politice [44]. După cum constata Nicolae Iorga, ura față de vechiul politicianism a făcut ca voturile să fie date oricui anunța o nouă politică [45]. Partidul Naționalist Democrat a obținut 27 mandate în Camera Deputaților și 9 în Senat [46], fapt considerat de președintele său ca un mare succes [47]. Principalul înfrînt a fost Partidul Național Liberal, deși fusese susținut de aparatul de stat, iar surpriza cea mare a produs-o Partidul Țărănesc condus de Ion Mihalache. Într-un articol din „Neamul Românesc" (XIV, nr. 256 din 16 noiembrie 1919), Nicolae Iorga considera alegerile „ciudate" pentru liberalii care afirmaseră cu mult înainte că vor fi victorioși.

Rezultatul alegerilor făcea inevitabil un guvern de coaliție, existînd două posibilități: în jurul Partidului Național Liberal, sau în jurul Partidului Național Român. Cum liberalii erau considerați ca exponenții principali ai vechiului politicianism detestat și aveau tendințe dominatoare vizibile, majoritatea forțelor politice le erau ostile. De aici s-a ajuns la concentrarea în jurul transilvănenilor.

Tratativele pentru formarea unui guvern rezultînd din alianța celor care se opuneau Partidului Național Liberal încep imediat după întrunirea noului parlament. Mai întîi vor avea loc discuții între Partidul Naționalist Democrat și Partidul Țărănesc (Mihalache), în vederea unor acțiuni parlamentare comune, pe baza unui program [48]. În context se constată și graba grupului din jurul lui A. C. Cuza (din care făcea parte și I. Zelea-Codreanu, tatăl viitorului lider legionar), de a începe negocieri pentru un viitor bloc parlamentar cu basarabenii și bucovinenii, peste capul lui Nicolae Iorga; intervenția acestuia va duce la alegerea sa ca președinte al Comitetului Dirigent al Partidului Naționalist Democrat și, în această calitate, ca principal împuternicit în purtarea tratativelor. Se realiza o apropiere de Ion Inculeț, conducătorul Partidului Țărănesc din Basarabia, ajungîndu-se la un acord asupra necesității imediate a unui bloc național și democrat, în jurul unui program unitar. La 24—25 noiembrie 1919 sfera tratativelor se lărgește, incluzînd în final Partidul Naționalist Democrat, Partidul Național Român, Partidul Țărănesc (Mihalache), Partidul Țărănesc (Inculeț), Partidul Democrat al Unirii din Bucovina; se alege o comisie pentru studierea Programului, compusă din Al. Vaida Voievod, Șt. Toma, P. Halippa, I. Mihalache, D. Munteanu-Râmnic [49].

Problemele care ridicau controverse erau de program, dar și de persoane. Ca viitor prim ministru, era propus, de către transilvăneni, Nicolae Iorga, în intenția, evidențiată de către istoric, ca acesta să fie cel ce va semna tratatul, cu unele clauze nedrepte, cu Austria. Neacceptarea, de cel în cauză, a soluției propuse, a făcut să fie solicitat Ion Inculeț [50].

---

ferințe pe această temă — Ibid., nr. 298, 299, 300, 301 din 6, 7, 11 și 13 ianuarie 1920 și XV, nr. 11, 2, 3 din 14, 16, 17 ianuarie 1920.

[43] Ibidem, XIV, nr. 245 din 3 noiembrie 1919.

[44] Concluzii ale lui Ioan Scurtu, în vol. *Din viața politică a României 1918—1926*, p. 29. S. Cutișteanu și Gh. I. Ioniță, în *Electoratul din România în anii interbelici*, Cluj-Napoca, 1981, p. 17, apreciază că alegerile din 1919 au demonstrat marile schimbări ce se conturau în conștiința cetățenilor țării.

[45] N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, vol. III, p. 212.

[46] „Monitorul Oficial", nr. 178 din 20 noiembrie 1919.

[47] N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 262.

[48] *Ibidem*, p. 269.

[49] *Ibidem*, p. 271—274.

[50] Idem, *Istoria Românilor*, vol. X, p. 430. În *Memorii*, vol. II, N. Iorga consemna la 30 noiembrie 1919: „Maniu caută a trece asupră-mi sarcina prezidenției de Consiliu. Li spun sincer că nu înțeleg a fi un condeiu de iscălit și că nu mă pot așeza pe trei scaune mai ales cînd știu că sînt atîția dispuși de a le trage de sub mine".

Nicolae Iorga însuși îl propune pe Iuliu Maniu. Tratativele vor fi încheiate numai în urma amenințării făcută de șeful naționaliștilor democrați că le va părăsi, semnîndu-se actul de constituire a Blocului parlamentar, la 25 noiembrie 1919[51]. Se ajunsese la formula unui guvern condus de Al. Voida Voievod, care primește, de la Rege, sarcina de a forma un nou minister la 1 decembrie 1919, după demisia Generalului Văitoianu la 28 noiembrie.

Formarea noului cabinet a oferit și surpriza numirii lui Al. Averescu (susținut de Iuliu Maniu, probabil la sugestia Regelui) la Ministerul de Interne, fără avizul lui Nicolae Iorga, ceea ce a dus la prima ciocnire majoră în cadrul guvernului Vaida Voievod; șeful naționaliștilor democrați nu a acceptat (ca și Ion Mihalache) nici un portofoliu și și-a pus candidatura la președinția CamereiDeputaților, împotriva lui Vasile Goldiș, susținut de Partidul Național Român[52]. Închegat astfel, cu mari greutăți, ministerul Blocului parlamentar și-a definitivat programul după instaurare, expunîndu-l în Camera Deputaților la 16 decembrie[53].

Prima mare problemă pe care a trebuit să o rezolve, încă înainte de consolidarea sa, guvernul Vaida Voievod, a fost ultimatumul înaintat de Consiliul Suprem al Conferinței de pace de la Paris, la 24 noiembrie 1919, cu termen de 8 zile. Atît Nicolae Iorga cît și Iuliu Maniu erau pentru acceptarea ultimatumului, dar cu încercarea de a obține o atenuare a prevederilor ce lezau suveranitatea României. Acționînd cu mandatul noului guvern, Victor Antonescu a obținut la Paris amînarea termenului pînă la 8 decembrie și modificarea statutului minorităților, concesii continute și în Nota finală a Consiliului Suprem din 3 decembrie[54]. Aceste cedări, deși mici, reflectau dorința marilor puteri de a nu se ajunge la un conflict deschis cu o țară care se bucura de largi simpatii în sînul opiniei publice occidentale, în special în cea franceză. La 5 decembrie Vaida Voievod acceptă ultimatumul, restabilindu-se astfel raporturile cordiale cu Aliații. La 9 decembrie 1919 se semnează Tratatul de pace cu Austria, consfințind Unirea Bucovinei cu România, granița cu Polonia fiind trasată la 18 decembrie. Tot la 9 decembrie a fost semnat și Tratatul cu Bulgaria, la Neuilly sur Seine, României revenindu-i întreaga Dobroge, inclusiv partea ei de sud[55].

Guvernarea Blocului parlamentar va trece, în decembrie 1919, prin puternice zguduiri determinate atît de rivalitățile dintre forțele componente, cît și de încercările de subminare din afară. Cel mai important moment, pe această linie, a fost demisia lui Al. Averescu de la Ministerul de Interne, la 13 decembrie. Demisia a fost motivată de un pasaj din discursul lui Nicolae Iorga la alegerea sa ca președinte al Camerei Deputaților, la 9 decembrie, pasaj prin care istoricul se angaja să evite „o anarhie pe care bunul simț al acestui popor a știut să o răspingă și fără noi pînă acum și pe care cu noi va ști să o răspingă și de acum înainte și o dictatură ale cării consecințe sînt mai periculoase decît anarhia însăși"[56]. Generalul Averescu se simțea atins de acuzația că vrea să instaureze o dictatură, deși numele nu-i era pronunțat în discurs. Este posibil ca Generalul să se fi gîndit în acel moment la o asemenea soluție, dacă avem în vedere și marea simpatie pe care o va arăta mai tîrziu față de Italia mussoliniană. Există, de asemenea, și posibilitatea speranței lui Al. Averescu că demisia sa va provoca însăși căderea guvernului și va fi desemnat să-i succeadă. În vara

---

[51] N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, vol. III, p. 217; Gh. Buzatu, *Un capitol de istorie politică...*, p. 134. După constituirea Blocului parlamentar o încercare de pătrundere în el o va face Take Ionescu, care cerea o alianță contra Partidului Național Liberal la începutul lui decembrie 1919. N. Iorga, care nu dorea o alianță cu Take Ionescu, îi răspunde („Neamul Românesc", XIV, nr. 272 din 5 decembrie 1919) că atît timp cît T.I. (va umbla pe drumul cel bun, poate fi sigur că pe același drum va întîlni pe alți drumeți care și ei văd limpede ținta. Și între acei drumeți sîntem și noi". O încercare în același sens face, printr-un discurs în Cameră Marghiloman, care vrea „să se amintească Regelui și să se ofere Blocului" — N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 294.

[52] Ibidem, p. 288 — N. Iorga afirma că „Maniu a lucrat continuu contra mea"; vezi și idem, *Supt trei regi. Istoria luptei pentru un ideal moral și național*, București, 1932, p. 334. Într-un articol din „Neamul Românesc" (XIV, nr. 277 din 11 decembrie 1919), N. Iorga considera alegerea sa ca „o garanție că Parlamentul va trăi, va trăi de la sine, întărind guvernul parlamentar.

[53] *DAD*, Camera Deputaților, ședința din 16 decembrie 1919, p. 152—157.

[54] Gh. Buzatu, *Un capitol de istorie politică...*, p. 136.

[55] I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Tratate internaționale ale României 1354—1920*, București, 1975, p. 429, 434.

[56] N. Iorga, *Declarația rostită la alegerea ca Președinte al Camerei Constituante (9 decembrie 1919)*, în idem, *Discursuri parlamentare*, vol. II, București, 1940, p. 6.

lui 1920, Nicolae Iorga va dezvălui în Parlament că Generalul ceruse lui Vaida Voievod cinci portofolii ministeriale pentru Liga Poporului, care nu avea decît șapte deputați în Cameră, și fusese refuzat. În lumina acestei dezvăluiri, discursul istoricului la preluarea președinției Camerei Deputaților apare cu claritate doar ca un pretext folosit de Al. Averescu pentru a justifica în ochii opiniei publice părăsirea guvernului [57].

După un scurt interimat al lui Aurel Vlad, la Ministerul de Interne este numit Dr. N. Lupu, la 27 decembrie, la propunerea lui Nicolae Iorga: „Ca pedeapsă fiindcă am făcut să se piardă omul popular Alexandru Averescu ca și cum el ar fi fost dispus să lucreze pentru alții, mi s-a impus de către Președintele Consiliului [...] să-i găsesc om în loc. L-am găsit [...] în persoana doctorului Lupu [...] un om potrivit cu situația, așa de grea, din acel moment" [58].

Alte demisii au dus la intrarea a doi membri ai Partidului Țărănesc, Ion Mihalache și Ion Borcea, la 16 decembrie, în guvern. O nouă remaniere importantă, la 2 martie 1920, cînd în urma demisiilor provocate de Rege și de liberali, a Generalului Rășcanu și a lui Victor Bontescu, va intra în minister Traian Moșoiu. Această relativă instabilitate a guvernului Vaida Voievod, pe lîngă influențele externe din partea Partidului Național Liberal, a Ligii Poporului și a Regelui Ferdinand, era rezultatul tendințelor diverse ce se manifestau în cadrul Blocului, a faptului că partidele componente aveau o bază socială puțin precizată, cu excepția Partidului Țărănesc, adresîndu-se mai multor clase și categorii sociale; diversitatea de interese ale acestora, interese uneori opuse, făcea imposibilă armonizarea generală a activității. Faptul se reflecta și în greutatea de a stabili un Program unitar Blocului. Totuși, Programul va fi prezentat Parlamentului la jumătatea lui decembrie 1919; erau vizate reforme larg democrate în domeniul financiar, în domeniul legislației sociale, o reformă agrară largă [59].

Importante consemnări privind greutatea de a lucra în cadrul Blocului, face Nicolae Iorga. Partidul Țărănesc era caracterizat ca un „bizar conglomerat de nemulțumiți și ambițioși, de politicieni schimbați la piele și de aspiranți la onoruri, pe care i-o acoperit cămașa simbolică a învățătorului Mihalache"; în fruntea Partidului Național Român se afla Iuliu Maniu, „un om cu o privire de oțel și inima de piatră" [60]. Șeful transilvănenilor urmărea în primul rînd interese personale, chiar dacă treceau peste cele ale Blocului. Producea nedumerire discursul său în Cameră, la 22 decembrie 1919, afirmînd că „perspectivele se deschid către un minister național" [61]. Neîncrederea în stabilitatea guvernului Blocului parlamentar era astfel afirmată chiar din interiorul lui. Pe de altă parte, plecarea în Occident, într-o lungă vizită de lucru, a lui Vaida Voievod, în ianuarie 1920, și interimatul puțin experimentatului Ștefan Cicio Pop au accentuat diferendele din guvern și au întărit opoziția față de acesta.

Datorită instabilității guvernului, a părerilor divergente din cadrul Blocului parlamentar, dar și ca urmare a prestigiului de care se bucura în rîndul maselor Nicolae Iorga, acesta, în calitate de Președinte al Camerei Deputaților, a reprezentat singurul factor major de stabilitate, singura voință fermă de a menține și de a traduce în practică toate punctele sale programatice. Istoricul va prezida ședința Parlamentului din 29 decembrie 1919, care a legiferat Unirea deplină în cadrul statului român a Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei și Banatului, moment de maximă importanță în istoria contemporană a României [62]. Deseori acuzat de pe băncile opoziției — datorită metodelor sale democrate de conducere a ședințelor — ca... bolșevic [63], Nicolae Iorga a încercat să ducă pînă la capăt sarcinile guvernării Blocului parlamentar. Însuși Vaida Voievod, aflat la Londra, îl considera adevăratul conducător al României în acel moment și de aceea lui își adresa scrisorile-rapoarte privi-

---

[57] Idem, *Discurs la discuția Mesajului*, 29 iulie 1920, în Idem, p. 104.

[58] Idem, *O viață de om. Așa cum a fost*, vol. III, p. 222; în Ibidem, p. 219, N. Iorga pune demisia lui Al. Averescu pe seama unei posibile vicleniii a lui I. I. C. Brătianu, sau chiar a Regelui, care era nemulțumit de independența Camerei Deputaților; vezi și „Neamul Românesc", XIV, nr. 283 din 18 decembrie 1919.

[59] Al. Vaida Voievod, *Expunere privitoare la programul guvernului*, București, 1919, p. 10; pe larg în Gh. Buzatu, *Un capitol de istorie politică...*, p. 137.

[60] N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, vol. III, p. 213.

[61] Idem, *Memorii*, vol. II, p. 296.

[62] Idem, *Inchiderea discuției la Mesaj*, 29 decembrie 1919, în Idem, *Discursuri parlamentare*, vol. II, p. 10—12. În fața importanței acestei acțiuni, N. Iorga afirma că deosebirile de partid dispar, deoarece „aceea ce ne dezbină poate fi pentru o zi, dar ceea ce ne unește este pentru totdeauna".

[63] Vezi ședința Camerei Deputaților din 9 decembrie 1919 și ședința din 2 martie 1920 — în Ibidem, p. 5, 23.

toare la activitatea pe care o desfășura[64]. Istoricul consemna că „ce trebuia mai mult în acel moment, cu tot ce clocotea în țară, cu tot ce se pregătea în jurul ei, era afirmarea autorității. Aceasta s-a făcut și în Cameră și în Senat și în afară de dînsele" ; n-a îngăduit, „cu simțul de ordine al vechiului profesor", nici un scandal, ceea ce i-a făcut pe vizitatorii străini să-și formeze păreri foarte bune despre viața parlamentară românească[65]. Tratați cu considerație — Președintele Camerei permițîndu-le să vorbească în limba lor și traducînd el însuși[66] — reprezentanții naționalităților conlocuitoare vor proclama adeziunea celor care i-au votat la ideea menținerii statului român unitar și dorința de a conlucra în pace cu poporul român[67]. Tactul diplomatic, de lipsa căruia a fost deseori acuzat Nicolae Iorga, a avut un mare rol și a dus la începutul armonizării relațiilor cu naționalitățile conlocuitoare.

Președintele Camerei Deputaților era cel care răspundea campaniilor de presă împotriva Blocului parlamentar. În „Neamul Românesc" (XIV, nr. 300 din 11 ianuarie 1920) chema opoziția la conlucrare pentru a scoate țara din criză de care nu guvernul era vinovat ; sublinierea continuă a nevoilor sărăcimii, pentru a o incita împotriva autorităților, prin articole în „Adevărul", „Dimineața", „Epoca", „Socialismul", era considerată ca o adevărată crimă.

Momentul de început al organizării opoziției în vederea răsturnării blocului parlamentar îl găsim în decembrie 1919. Cel mai grăbit să obțină succesiunea era Generalul Averescu, care făcuse greșeala (probabil regretată) să nu participe la alegerile din noiembrie 1919, deși popularitatea sa era foarte mare. Intrat în guvernul Vaida Voievod cu scopul de a provoca rapida cădere a acestuia, Generalul, după insuccesul cu demisia motivată printr-un pretext transparent, se va lăsa contactat de liberali ; aceștia vedeau în Liga Poporului o posibilă contrapondere a Partidului Țărănesc, prestigiul lui Al. Averescu, erou al războiului, putînd diviza țărănimea în eventualitatea unor noi alegeri. De aici provenea și ostilitatea declarată a conducătorilor țărăniști față de General și neparticiparea acestora la guvern decît după demisia lui. Partidul Național Liberal a știut să măgulească vanitatea șefului Ligii Poporului, lăsîndu-i acestuia impresia că dărîmînd Blocul parlamentar își va instaura o guvernare de durată[68]. Lipsit de popularitate, partidul condus de I. I. C. Brătianu nu s-a înșelat asupra celui a cărui acțiune trebuia să constituie treapta spre propria guvernare ; la alegerile parțiale pentru Senat, din 8—9 februarie 1920, toate locurile au fost ocupate de Liga Poporului, marele insucces al Blocului provocînd cererea ca guvernul și președinții Camerei Deputaților și Senatului să demisioneze[69].

Constatînd faptul că Al. Averescu este împins în față de către liberali, Nicolae Iorga încerca să bareze drumul Generalului printr-o demascare în presă a „partidului ușilor deschise"[70]. In acest moment, februarie 1920, se precizează și susținătorii pe față ai Ligii Poporului ; Partidul Conservator al lui Al. Marghiloman, disidența Partidului Național Român condusă de O. Goga și O. Tăslăoanu, grupul naționaliștilor democrați al lui A. C. Cuza. Singurii care se raliaseră mai demult și decis Generalului erau disidenții transilvăneni. Al. Marghiloman se arăta, în decembrie 1919, doritor să-și ofere serviciile oricui și încer-

---

[64] BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 281, f. 579—580, 584, 586. Pentru că era considerat principalul conducător al guvernării Blocului, lui N. Iorga i se trimiteau cererile privind îmbunătățirea situației materiale a locuitorilor din diverse localități — ibidem, vol. 287, f. 218—220.

[65] N. Iorga, *O viață de om...*, vol. III, p. 223—224.

[66] *Ibidem*, p. 224.

[67] N. Iorga aprecia discursurile ținute în Cameră de Baronul Fay din partea secuilor și de deputatul maghiar Bela Maurer — „Neamul Românesc", XV, nr. 35 din 26 februarie și nr. 41 din 5 martie 1920 ; apropierea conducătorilor sașilor față de N. Iorga se poate constata printr-o corespondență din ce în ce mai intensă începută în acei ani — BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 286, f. 98.

[68] Detalii despre activitatea Ligii Poporului în timpul guvernului Vaida, în Gh. I. Florescu, *Despre împrejurările aducerii la putere a guvernului Al. Averescu (martie 1920)*, în *AIIAI*, VI, 1969 ; C. Argetoianu în *Pentru cei de mîine, amintiri din vremea celor de ieri*, în vol. *Monarhia de Hohenzollern văzută de contemporani*, București, 1968, p. 347, afirmă că, „chemarea Generalului la guvern a fost hotărîtă între liberali și mine".

[69] Din partea Ligii Poporului, Duiliu Zamfirescu va face această cerere în Camera Deputaților ; vezi răspunsul ironic al lui N. Iorga în „Neamul Românesc", XV, nr. 29 din 19 februarie 1920.

[70] Ibid., nr. 13 din 30 ianuarie 1920.

case mai întîi cu Blocul parlamentar; insuccesul pe această direcție l-a adus în tabăra adversă. Aceeași oscilație o găsim și la A. C. Cuza, cu sublinierea că el chiar făcuse parte din Bloc. Așa cum am văzut, Nicolae Iorga îl suspecta de nesinceritate încă de la refacerea unității Partidului Național Democrat, în decembrie 1918. Noua și definitiva sa ruptură de partid avea la bază, în primul rînd, concepțiile diferite în problemele de tactică. Istoricul se manifesta ca partizan al menținerii partidului în limitele luptei democratice, apărînd parlamentarismul burghezo-democrat; în schimb, profesorul ieșean era adeptul unei politici de dreapta, al acțiunilor naționalist-șovine și încerca să impună această linie întregului partid [71]. La grăbirea rupturii a contribuit și refuzul lui Nicolae Iorga de a-l propune pe A. C. Cuza pentru postul de Ministru de Interne, în decembrie 1919. In perioada 1918—1920 profesorul ieșean s-a bucurat de sprijinul unor cercuri liberale, sprijin ce nu trebuie privit ca pe o acceptare din partea Partidului Național Liberal a ideilor reacționare ce erau propagate, ci ca o încercare de a lovi în Nicolae Iorga, șeful neoficial al Blocului Parlamentar, omul care putea frîna ascensiunea lui I. I. C. Brătianu către guvern [72].

La începutul lui 1920 un alt factor politic foarte important se adaugă taberei ostile Blocului parlamentar — Regele Ferdinand. Acesta va cere de repetate ori lui Nicolae Iorga să-l înlăture pe doctorul Nicolae Lupu din guvern, promițîndu-i păstrarea Parlamentului și chiar președinția noului minister care va face reforma agrară. Nici această ofertă de cumpărare, nici amenințarea cu aducerea lui Al. Averescu nu l-au făcut pe Nicolae Iorga să accepte [73].

Deși era pregătită de mult, acțiunea de înlăturare a guvernului Vaida Voievod a fost declanșată în legătură cu proiectul de reformă agrară. Alcătuit în cea mai mare parte de Ion Mihalache, dar cu avizul celorlalți membri ai Blocului parlamentar, proiectul avea un caracter larg democrat; considerat prea radical, a strîns rîndurile opoziției, producînd unele diferende chiar în sînul guvernului — însuși St. Cicio Pop, locțiitorul primului ministru, îl sfătuia pe Ion Mihalache să amîne prezentarea proiectului în Camera Deputaților [74]. Totuși, la 6 martie 1920 guvernul își însușește proiectul, dar Regele refuză să-l recomande Parlamentului; cu toate acestea, este depus pe biroul Camerei, la 12 martie, din inițiativa unor deputați, inițiativă dirijată de Nicolae Iorga [75], fapt ce a determinat demiterea cabinetului Vaida Voievod de către Rege și prorogarea Parlamentului pînă la 26 martie cînd va fi dizolvat. Cu toată propunerea de ultimă oră făcută de Nicolae Iorga suveranului, de a aduce un „guvern de competințe", este numit ca prim ministru Generalul Averescu [76]. Deși fusese principalul apărător al ministerului Blocului parlamentar, șeful Partidului Național Democrat era considerat de Vaida Voievod, la sosirea sa în țară, vinovat de cele întîmplate, ca autor al prezentării proiectului legii agrare din inițiativă parlamentară [77]. Se

---

[71] Gheorghe T. Pop, *Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin*, Cluj-Napoca, 1978, p. 37.

[72] Desprinderea oficială a lui A. C. Cuza de N. Iorga s-a făcut în aprilie 1920; la 15 februarie 1923 gruparea lui A. C. Cuza va lua denumirea de Partidul Național Democrat Creștin. Despre relațiile dintre N. Iorga și A. C. Cuza vezi și Ioan Scurtu, *Viața politică din România, 1918—1944*, p. 49.

[73] N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, vol. III, p. 230—231, N. Iorga avertiza pe Rege că în cazul unei răsturnări de guvern vor fi „încăierări sîngeroase" pe străzi; vezi și idem, *Memorii*, vol. II, p. 323.

[74] *Ibidem*, p. 355; pentru poziția Regelui față de proiectul Mihalache, vezi și idem, *Supt trei regi*, p. 336—337.

[75] *DAD*, Camera Deputaților, ședința din 12 martie 1920, p. 1035—1054.

[76] N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 362; N. Iorga nota că a avut cu Regele o discuție „fierbinte", fără a reuși să-l convingă — p. 362—363.

[77] Idem, *O viață de om. Așa cum a fost*, vol. IV, p. 5. I. Ciupercă, în studiul *Împrejurările venirii liberalilor la putere în ianuarie 1920. Relațiile dintre partidele politice burgheze*, în *AIIAI*, IX, 1972, p. 353, opinează că principala cauză a căderii guvernului Blocului parlamentar a fost acțiunea grupărilor de dreapta ale partidelor componente, sprijinite din afară de Rege și de liberali. Fără să negăm existența acestor grupări și acțiunea lor dizolvantă, este, totuși, în formularea autorului citat, o deplasare de accent fără posibilitate de validare; și în lipsa acestor grupări guvernul Vaida ar fi fost înlăturat, în primul rînd datorită activității sale democratice, de stînga.

încheia astfel, „agonia ministerului fără șef, fără coeziune, pîndit, fără să-și dea seama din toate părțile“ [78]. Odată cu aceasta, însăși Blocul parlamentar își încheie existența [79].

Dispariția Blocului parlamentar, în martie 1920, reprezintă momentul finalității unei perioade distincte din activitatea politică a lui Nicolae Iorga între cele două războaie mondiale, perioadă în care s-a impus deplin în conducerea societății românești. O analiză amănunțită ne duce la concluzia că istoricul a exercitat o influență generală mai mare decît era posibil, în mod obișnuit, prin funcțiile pe care le deținea: șef de partid, unul dintre conducătorii alianței politice ce se afla la guvern, Președinte al Camerei Deputaților. Explicația rezidă în faptul că, față de ceilalți conducători ai vieții politice românești, prestigiul lui Nicolae Iorga era amplificat, pe lîngă funcțiile politice, de valoarea lui ca om de știință și capacitatea sa de orator ce putea stăpîni atît Camera Deputaților, cît și întrunirile populare.

[78] N. Iorga, O *viață de om. Așa cum a fost*, vol. III, p. 228; St. Cicio Pop, prim ministru interimar, lăsase lui N. Iorga sarcina de a salva guvernul — ibidem, p. 127.

[79] *Ibidem*, vol. IV, p. 5: „De fapt, încă de a doua zi Blocul s-a prefăcut în țăndări“.

POLITICA NAZISTĂ ÎN SUD-ESTUL EUROPEI ÎN AJUNUL ŞI ÎN TIMPUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL ÎN RELATĂRILE INTERPRETULUI PERSONAL AL LUI HITLER (I)

DE

NICOLAE DASCĂLU

„Figurant pe arena diplomatică", astfel se auto-caracterizează Paul Schmidt, interpretul personal al lui Hitler[1]. Poliglot şi excelent traducător, el a slujit führerului, care nu vorbea nici o altă limbă în afara celei materne, drept intermediar pentru conversaţiile sale politice cu personalităţi străine. Evident că în această calitate Paul Schmidt, care în 1940 fusese avansat la rangul de ministru plenipotenţiar în Ministerul de externe, nu a fost un factor important în elaborarea politicii celui de-al Treilea Reich. Dar, dincolo de această realitate, asociat atît de strîns de dictatorul nazist, Schmidt a voit prin diminuarea pînă la figuraţie a rolului său politic, să se degajeze de orice responsabilitate politică, mai ales că memoriile sale au apărut la scurt timp după prăbuşirea Germaniei hitleriste.

Paul Schmidt a fost nu numai interpret ci şi redactorul celor mai multe dintre notele de conversaţie elaborate în timpul întrevederilor lui Adolf Hitler cu oameni politici, diplomaţi şi militari străini. Cele întocmite în anii celui de-al doilea război mondial au fost editate de Andreas Hillgruber[2] şi constituie un izvor de excepţională însemnătate pentru reconstituirea unor aspecte şi momente fundamentale ale marii conflagraţii din anii 1939—1945.

Cariera de translator a început-o în 1923, la Ministerul de externe. Efectiv a fost chemat în preajma lui Hitler în 1935 şi s-a menţinut în post pînă la căderea Reichului[2a]. In mai 1945 a fost luat prizonier de o unitate americană şi, dată fiind poziţia avută, a intrat imediat în sfera de interes a Serviciului de informaţii militare al armatei americane. Intre altele a fost interogat şi de către o Misiune specială a Departamentului de Stat în octombrie-noiembrie 1945. In ultima zi a lui octombrie 1945 Schmidt a fost chestionat asupra politicii naziste în sud-estul Europei. Date fiind valoarea şi importanţa declaraţiilor interpretului lui Hitler pe această temă, considerăm de interes publicarea integrală a sintezei[3]. De reţinut că mărturia lui Schmidt a fost mereu comparată cu stenogramele discuţiilor oficiale ale lui Hitler cu diverşii vizitatori străini, stenograme care au fost găsite la interpret în momentul capturării sale.

Documentul oferă o privire de ansamblu asupra politicii externe a celui de-al treilea Reich faţă de statele din sud-estul continentului (Iugoslavia, România, Ungaria, Bulgaria, Grecia şi Turcia), adică într-una din zonele de cel mai mare interes politic şi strategic ale Europei în timpul celui de-al doilea război mondial[4].

---

[1] Paul Schmidt, *Statist auf diplomatischer Bühne, 1923—1943*, Bonn, 1950, 312 p.

[2] *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, Andreas Hillgruber edit., 2 vol., Frankfurt am Main, 1970 (mai departe citată *Staatsmänner*).

[2a] Schmidt a efectuat şi o vizită oficială la Bucureşti, în februarie 1943 (vezi Arhivele Statului, fond Ministerul Propagandei Naţionale, propagandă, dosar 2675, f. 46—48, programul vizitei).

[3] National Archives of the U.S.A., Washington D. C., O.S.S. files, State Department Special Interrogation Mission, person interrogated: Paul Otto Gustav Schmidt, Principal subject matter: German Policy in Southeastern Europe and Turkey, Wiesbaden November 9, 1945. DeWitt C. Poole, Head of the Mission, 23 f. (cota XL—27949).

[4] Cf. A. Hitler, *Deutschland und die Mächte. Materialen zur Aussenpolitik des Dritten Reiches*, Manfred Hinke edit., ed. a 2-a, Düsseldorf, 1977 (contribuţiile privind Europa de sud-est).

Expunerea lui Paul Schmidt are valoarea mărturiei unui cunoscător direct al desfăşurărilor politice şi diplomatice evocate, dar, s-ar putea spune ceea ce conferă interes acestor declaraţii şi, în acelaşi timp, fixează şi limitele importanţei celor spuse de interpretul lui Hitler. Martor ocular al convorbirilor politice ale dictatorului nazist şi consemnator al conţinutului lor, Paul Schmidt a avut „privilegiul" de a fi spectator al unuia dintre cele mai mari drame din istoria omenirii şi — o repetăm — a observat dintr-un loc excelent plasat. Dincolo însă de desfăşurarea „spectacolului", el arareori a pătruns şi „în culise" sau altfel spus, el a perceput direct un şir de evenimente de cea mai mare însemnătate pentru desfăşurarea şi deznodămîntul războiului, dar nu a putut să le pătrundă sensul, rămînînd adesea la suprafaţa faptelor.

Un exemplu concludent în această privinţă îl oferă relatarea sa la interogatoriul citat privind chiar România. Mai întîi sînt de semnalat erori evidente, ca de pildă afirmaţia că România ar fi respins oferta de garanţie britanică din 13 aprilie 1939 (în realitate, România a acceptat garanţiile unilterale oferite de Marea Britanie şi Franţa şi a renunţat la ele la 1 iulie 1940). Este o eroare şi afirmaţia că în România s-ar fi aplicat metodele „soluţiei finale" (Endlösung) de exterminare a populaţiei evreieşti, cînd este ştiut că România a fost *singura ţară* aflată în orbita Reichului nazist „care nu a cunoscut nici ghetourile, nici lagărele de exterminare şi nici deportările spre cuptoarele Auschwitzului şi Maidanekului, singura care a oferit azil evreilor de peste hotare" [5].

Perceperi eronate ale realităţii se întîlnesc şi în aprecierea politicii externe a României. Este cu totul greşită afirmaţia sa că după ocuparea Cehiei de către trupele germane (15 martie 1939) şi crearea Protectoratului Bohemiei şi Moraviei, politica externă a României ar fi căpătat o „orientare pro-Axă". In realitate, România a continuat să se menţină ferm pe poziţiile apărării independenţei naţionale şi a integrităţii teritoriale, a status-quo-ului de la sfîrşitul primului război mondial, ameninţat de politica de expansiune şi agresiune promovată de Germania şi Italia. „Incidentul Tilea" [6], călătoria diplomatică a ministrului de externe român, Grigore Gafencu, în primăvara anului 1939 [7], sprijinul acordat de România refugiaţilor poloni în toamna aceluiaşi an [8], sînt tot atîtea argumente că politica externă a României s-a menţinut pe făgaşul ei tradiţional, de alianţă cu statele interesate în menţinerea status-quo-ului, în combaterea agresiunii, în instaurarea unui climat de pace şi securitate. Tratatul economic româno-german din 23 martie 1939 nu a însemnat decît o manevră tactică într-un moment cînd unităţile Wehrmachtului păreau gata să treacă frontierele româneşti. Eludarea clauzelor lui a fost una dintre manevrele cele mai abile ale diplomaţiei româneşti [9].

In privinţa atitudinii mareşalului Ion Antonescu faţă de Ungaria horthystă, ea trebuie înţeleasă în contextul revoltei create în opinia publică românească de odiosul Dictat de la Viena. Ostilitatea faţă de regimul de la Budapesta nu s-a tradus însă şi prin participarea armatei române la acţiunea militară a Germaniei din 19 martie 1944.

Erorile de fapte sau aprecierile trebuie, desigur, depistate în acest text şi este datoria oricărui istoric de a analiza critic orice sursă. Oricum, sinteza interogatoriului lui Paul Schmidt privind politica nazistă în sud-estul Europei se aşază, în opinia noastră, între izvoarele importante ale istoriei diplomatice a celui de-al doilea război mondial.

Cu excepţia unor omisiuni de importanţă secundară, reproducem traducerea sintezei interogatoriului pe tema dată. Transcrierea unor nume străine a fost tacit îndreptată. Notele cu asterisc aparţin textului iar cele numerotate editorului.

*

[5] N. Minei, în Prefaţa la A. Kareţki, M. Covaci, *Zile însîngerate la Iaşi, 1941*, Bucureşti, 1978, p. 24—25.

[6] Gh. Buzatu, *Dosare ale războiului mondial (1939—1945)*, Iaşi, 1978, p. 11—43; David Britton Funderburk, *Politica Marii Britanii faţă de România, 1938—1940*, Bucureşti, 1983, p. 95—103.

[7] G. Gafenco, *Derniers jours de l'Europe. Un voyage diplomatique en 1939*, Paris, 1946, 253 p.

[8] A. Kareţki şi L. Eşanu, *Opinia publică internă şi internaţională despre solidaritatea poporului român cu poporul polonez la începutul celui de-al doilea război mondial*, în *RdI*, 1979, nr. 9, p. 1707—1730.

[9] Viorica Moisuc, *Diplomaţia României şi problema apărării suveranităţii şi independenţei naţionale în perioada martie 1938 — mai 1940*, Bucureşti, 1971, p. 131—152; David Britton Funderburk, *op. cit.*, p. 103—111.

DEPARTAMENTUL DE STAT. MISIUNEA SPECIALĂ DE INTEROGARE

Persoana interogată : Paul Otto Gustav SCHMIDT.
Tema principală în discuție : Politica germană în sud-estul Europei și Turcia.
Principalele date ale carierei : Interpretul personal al lui Hitler și Ribbentrop. Născut în 1899, la Berlin. Intrat la Ministerul de externe în 1923, ca interpret. A participat la toate conferințele internaționale la care Germania a fost reprezentată după acel moment. A fost promovat ministru clasa I în 1940.
Interogat de : Harry N. Howard.
Locul și data interogării : Centrul Serviciului de informații Militare, Oberursel, 31 octombrie 1945.
Limba folosită : engleza.
Modul înregistrării : note luate în timpul discuției, coroborate cu documentele lui Schmidt, așa cum se precizează în note.
Date de interes diplomatic rezultate din interogatorii anterioare : interogarea lui Schmidt de către această misiune prin Harold C. Vedeler, la 9 noiembrie 1945.
Wiesbaden, 13 noiembrie 1945.
DeWitt C. Poole, șeful Misiunii.

I. *PROBLEMA IUGOSLAVIEI*

Citeva idei generale

Schmidt a afirmat că Hitler s-a situat întotdeauna pe poziția că Germania nu are interese politice esențiale de natură pozitivă în regiunea Mediteranei, fapt aplicabil și sud-estului Europei în întregime. Mediterana făcea parte din sfera de interes a italienilor ; dacă germanii ar fi încercat să se infiltreze în regiune, ar fi urmat o catastrofă. Din punct de vedere politic, Germania era interesată doar în menținerea justiției și ordinii în Balcani, așa încît interesele economice ale Germaniei să nu fie afectate ; natural însă că Germania avea și un interes politico-strategic în prevenirea instituirii controlului total al Uniunii Sovietice asupra Balcanilor.

Schmidt crede că pînă în mai 1939 * Germania nu a încheiat nici un acord cu Italia pentru împărțirea Iugoslaviei, deși la data indicată a avut loc o întrevedere între Hitler și Mussolini și este foarte probabil că unele sfere de influență au fost fixate, Mediterana și Adriatica fiind în mod clar recunoscute ca intrînd în sfera italiană. Germania urma a nu se împotrivi ambițiilor italiene în această sferă — intențiile lui Mussolini privind împărțirea Iugoslaviei și crearea unei „Croații independente" fiind bine cunoscute încă din 1934 ; Schmidt crede totuși că Germania nu a subscris la acest program decît după prăbușirea Iugoslaviei în aprilie 1941.

Relațiile antebelice ale Germaniei cu Iugoslavia.

Germania avea puține motive, crede Schmidt, să fie ostilă Iugoslaviei în anii imediat anteriori războiului. De fapt, primul-ministru iugoslav, dr. Stojadinović, a urmat o politică pro-germană și pro-italiană, în ciuda apartenenței Iugoslaviei la Mica Înțelegere și la Antanta Balcanică. Stojadinović a făcut o vizită la Berlin la 6 decembrie 1935 ** și l-a informat pe von Neurath că guvernul iugoslav a decis în mod ferm a urma o politică de prietenie, pe plan politic și economic, cu Germania. Mai mult chiar, la 24 ianuarie 1937, Iugoslavia a semnat un tratat de „prietenie perpetuă" cu Bulgaria iar, mai apoi, la 25 martie 1937, un acord cu Italia, preconizînd neutralitatea în cazul în care unul din semnatari urma a fi atacat de un terț.

Cînd Stojadinovič l-a vizitat pe Hitler, la 17 ianuarie 1938 ***, Führerul i-a spus că Germania era interesată în existența unei Iugoslavii puternice. Germania, a spus el, are interese „comune" cu Ungaria numai față de Cehoslovacia, dar nu și în legătură cu Iugo-

---

* Vezi interogarea de către această misiune a lui dr. Hermann Neubacher, la 15 octombrie 1945 (o copie a sintezei interogatoriului se află la Arhivele Statului, microfilme S.U.A., rola 687, c. 854—867).

** Documentele Schmidt (mai departe D.S.), Conversația dintre Stojadinovič și von Neurath, la 6 decembrie 1935.

*** D.S. : Hitler-Stojadinović, 17 ianuarie 1938.

slavia sau România. Deşi Ungaria a formulat pretenţii teritoriale faţă de Iugoslavia, Hitler nu are nici o simpatie pentru aceste ambiţii iar Schmidt crede că afirmaţia era valabilă şi în ce privea Italia. Hitler dorea şi gîndea că bunele relaţii între Ungaria şi Iugoslavia erau posibile dacă începea a fi soluţionată problema minorităţilor. Germania, a spus Führerul, era gata a acorda garanţii Iugoslaviei, iar dacă Ungaria va încălca pacea, aşa cum Göring a informat deja Budapesta, era de aşteptat ca bombardierele germane să apară deasupra capitalei ungare. Stojadinović a răspuns că ungurii erau pe drept cuvînt îngrijoraţi că Iugoslavia va fi alături de Mica Înţelegere în cazul unor dificultăţi cu Ungaria. Hitler a răspuns că era gata a recunoaşte frontierele trasate prin Tratatul de la Trianon în măsura în care acestea se refereau la Iugoslavia. Totuşi, chiar dacă Germania era interesată în satisfacerea revendicărilor Iugoslaviei, Hitler urmărea de asemenea a slăbi şi legăturile Micii Înţelegeri deoarece, în ciuda faptului că preocuparea principală a aliaţei era Ungaria, Hitler vedea în ea un instrument al politicii franceze în bazinul dunărean şi împotriva Germaniei.

In urma demisiei lui Milan Stojadinović, la 4 februarie 1939, şi a înlocuirii lui cu Dragiša Cvetković ca prim-ministru, bunele relaţii dintre Germania şi Iugoslavia au continuat. Noul ministru de externe iugoslav, Cincar Marković, era bine cunoscut ca fost ministru la Berlin

Intr-o conferinţă cu Cincar Marković, la 25 aprilie 1939 *, la cîteva săptămîni după dezmembrarea Cehoslovaciei de către Germania şi crearea Protectoratului Boemiei şi Moraviei [10], Ribbentrop s-a referit la „reacţiile isterice", în special din partea preşedintelui Roosvelt, generate în unele cercuri de politica germană. El a spus că Germania dorea doar a modifica Tratatul de la Versailles şi, în orice caz, chiar preşedintele Hacha [11] a pus Boemia şi Moravia sub mîinile protectoare ale Führerului. Acesta avea o înţelegere fermă cu Italia şi dorea numai relaţii de prietenie cu Marea Britanie; România a fost prompt informată asupra caracterului „lipsit de valoare" al recentelor garanţii britanice acordate ţării [12]. Totuşi, în caz de război cu Franţa şi Marea Britanie, Italia şi Germania erau pregătite a lupta 10 sau 20 de ani — dar nu ne temem de ce s-ar putea întîmpla în Europa de sud-est, care nu constituie o problemă militară, a spus Ribbentrop. El a sugerat că tratatul de neagresiune iugoslavo-ungar, care urma a se referi şi la problema minorităţilor, ar putea avea efecte pozitive în sud-estul Europei. Ribbentrop credea, de asemenea, că Iugoslavia trebuia să adere la Pactul anti-Comintern şi să-şi consolideze situaţia internă Cincar Marković a răspuns că prinţul Paul a dat de trei ani deja asigurări în ce privea prietenia Iugoslaviei cu Germania şi Italia şi a afirmat că Iugoslavia nu va întreprinde acţiuni militare împotriva Axei şi va rămîne neutră în orice situaţie în caz de război. Iugoslavia nu era interesată în garanţiile engleze şi era gata a realiza o înţelegere cu Ungaria; dar, în timp ce guvernul era favorabil Pactului anti-Comintern [13], poporul din Iugoslavia avea tradiţionale sentimente de prietenie pentru Rusia şi ar vedea în aderarea la Pact un act neamical faţă de Uniunea Sovietică. Ribbentrop a dorit să ştie cînd va părăsi Iugoslavia Societatea Naţiunilor; în final a ridicat problema împrumutului german pentru Iugoslavia de 200.00.000 mărci germane, pentru care negocierile încă nu s-au încheiat.

Chestiuni similare au fost abordate într-o discuţie cu Führerul, de la 21 aprilie, dar discuţii mai profunde au avut loc la 5 iunie 1939 ** cînd prinţul Paul l-a vizitat pe Hitler însoţit de Cincar Marković şi Ribbentrop. Führerul i-a declarat prinţului Paul că dorea doar prietenia politică şi economică cu Iugoslavia; aceeaşi dorinţă a fost exprimată şi de Paul. Hitler a accentuat importanţa de „viaţă şi de moarte" a aliaţei cu Italia şi a menţionat că şi Italia dorea prietenia cu Iugoslavia, Cincar Marković s-a referit la Pactul

* D.S.: Cincar Marković—Ribbentrop, 25 aprilie 1939.

[10] La 15 martie 1939 trupele germane au ocupat Cehia iar la 16 martie s-a constituit Protectoratul Bohemiei şi al Moraviei; Slovacia îşi proclama independenţa încă la 14 martie 1939.

[11] Emil Hacha (1872—1945) a devenit preşedinte al Cehoslovaciei, după acordul de la München, la 30 noiembrie 1938; a cedat ameninţărilor lui Hitler şi a acceptat dezmembrarea Cehoslavaciei păstrîndu-şi postul de preşedinte dar subordonat reprezentantului Reichului în Protectorat.

[12] La 13 aprilie 1939 Marea Britanie şi Franţa au acordat garanţii unilaterale României şi Greciei.

[13] Pact încheiat între Germania şi Japonia la 25 noiembrie 1936 şi la care Italia a aderat la 6 noiembrie 1937.

** D.S.: Hitler — prinţul Paul, 5 iunie 1939.

Balcanic[14] și la vizita d-lui Grigore Gafencu[15] la Ankara ca o încercare de eliminare a articolului 6 din Acordul anglo-turc din 12 mai 1939, articol care exprima ideea necesității asigurării „securității în Balcani"; el a menționat, de asemenea, că Turcia și Marea Britanie se consultau reciproc „cu scopul de a atinge acest obiectiv cît mai rapid posibil". Apoi Hitler a ridicat problema relațiilor Iugoslaviei cu Axa, sugerînd că bunele relații cu Germania și Italia puteau contribui la clarificarea situației interne a Iugoslaviei chiar, la consolidarea relațiilor dintre sîrbi, croați și sloveni. El a afirmat că Italia nu avea nici un interes real în sprijinirea întăririi Ungariei de vreme ce aceasta ar fi ridicat și problema Habsburgilor și ar fi generat tensiune și în zona Adriaticii. Italia era însă interesată într-o Iugoslavie puternică dar ar cere garanții că aceasta ar urma o politică de prietenie față de Italia. Dacă nu ar avea asemenea asigurări Mussolini „putea acționa impulsiv". Prințul Paul a subliniat că era gata să urmeze o politică clară de prietenie față de Germania și Italia.

Într-o conversație care a avut loc între Ribbentrop și Cincar Marković în aceeași zi, cel din urmă a afirmat că el înțelegea politica Turciei, dar că o mare gretutate s-ar abate asupra Antantei Balcanice dacă Turcia ar promova o politică de „încercuire" a Germaniei. Marković a mai declarat că participarea iugoslavă la Pactul anti-Comintern nu ar fi populară în rîndul iugoslavilor.

Războiul, Iugoslavia și Axa

Cînd, în cele din urmă, războiul a izbucnit, Iugoslavia a adoptat imediat neutralitatea și a refuzat a extinde obligațiile sale asumate prin Pactul Balcanic din 1934. Ultimele reuniuni care au avut loc în baza acestui Pact s-au înregistrat în februarie 1940. Pentru moment s-a părut că exista posibilitatea ca războiul să nu cuprindă și regiunea balcanică și că Germania va avea o poziție economică favorabilă în sud-estul Europei chiar în situația în care statele balcanice vor rămîne neutre*.

Cu toate acestea, s-au exercitat presiuni asupra Iugoslaviei pentru a adera la Pactul tripartit din 27 septembrie 1940 pe care Ungaria îl semnase la 20 noiembrie, România la 23 noiembrie, Slovacia la 24 noiembrie iar Bulgaria ceva mai tîrziu, la 1 martie 1941. Schmidt a declarat că Hitler era interesat în negocierea cu Iugoslavia la fel ca și în cazul Bulgariei, folosind politica penetrării pacifice și a controlului. Aceasta a fost, de fapt, mai sigură pentru el și în mai deplină concordanță cu interesele germane.

Hitler a discutat cu primul ministru Cvetković la Berghof, la 14 februarie 1941** și a cerut aderarea iugoslavă la Pactul tripartit, permisiunea pentru tranzitul trupelor germane și a muniților prin Iugoslavia, cooperarea economică și pasivitatea față de ocuparea germană a Bulgariei. Cvetković a subliniat puternicele legături economice dintre cele două țări și a afirmat că era total de acord cu Führerul în ce privea „principalele direcții" ale teoriei germane privind organizarea politică și economică a Europei. El a afirmat că Iugoslavia nu era o țară democratică și că personal favoriza „ordinea și disciplina" în raporturile dintre capital și forța de muncă. Instituțiile parlamentare s-au dovedit a fi un element destructiv în viața iugoslavă. De la bun început Iugoslavia a sesizat pericolul bolșevic și a luptat împotriva lui prin toate mijloacele. În acest fel Cvetković a atins o coardă sensibilă a Führerului care a început un lung discurs privind pericolele bolșevismului; dar el nu a neglijat a aborda și situația balcanică și poziția republicii turce. Führerul nu credea că Turcia va participa activ la război și a evidențiat caracterul alianței cesteia cu Marea Britanie. A apreciat însă că a sosit pentru Iugoslavia „momentul istoric" în care-și putea determina locul în viitoarea Nouă ordine în Europa prin aderarea la Pactul tripartit, așa cum i se propusese lui Cincar Marković încă de la începutul lui noiembrie 1940. Mai mult chiar, a insinuat că Salonicul putea fi dat Iugoslaviei în cazul unei atitudini favorabile din partea guvernului de la Belgrad. În final s-a sugerat necesitatea unei alte întrevederi între Hitler și prințul Paul.

---

[14] Pactul Înțelegerii Balcanice, încheiat la 9 februarie 1934 între România, Iugoslavia, Grecia și Turcia.

[15] Ministrul de externe al României (1939—1940) a vizitat Ankara la 10 iunie 1939.

* D.S.: vezi scrisoarea lui Keitel către Ribbentrop, Berlin, 8 ianuarie 1940, conținînd instrucțiuni privitoare la situația politică și militară din sud-estul Europei.

** D.S.: Hitler—Cvetković, 14 februarie 1941.

Discuția a fost continuată cînd Hitler l-a întîlnit pe Cvetković la Viena, la 20 martie 1941 *; cu acest prilej, Hitler a subliniat, din nou, că nu avea ambiții politice sau teritoriale în sud-estul Europei. În cele din urmă, la 25 martie **, Cvetković și Cincar Marković au semnat la Viena Pactul tripartit, deși la aderare Cvetković a declarat că trebuiau menținute integritatea teritorială și independența politică a Iugoslaviei și că nu era nevoie de asistență militară ca urmare a dotării slabe a armatei iugoslave. Germania și Italia au făcut apoi aluzie la viitoarea stăpînire iugoslavă asupra Salonicului.

Destul de curios, dar iugoslavii, conform declarației lui Schmidt, păreau a nu manifesta un interes special pentru stăpînirea Salonicului. Aparent ei nu doreau a fi prea mult implicați sau puși în situația de a lua deschis poziție. Mai mult chiar, pînă în momentul ultim al semnării, guvernul iugoslav a solicitat amînări pentru a pregăti opinia publică în vederea aderării la Pactul tripartit. Von Heeren, ministrul german la Belgrad, a solicitat de asemenea Berlinului să nu forțeze mîna oficialilor iugoslavi în această privință. Dar naziștii au fost întotdeauna grăbiți și ca urmare au exercitat presiuni asupra Belgradului deși nu au folosit amenințări deschise. Schmidt aprecia însă că a fost foarte posibil totuși ca iugoslavii să vadă în metodele naziste de acțiune pericole reale.

Lovitura de stat a generalului Dušan Simović

La două zile după semnarea la Viena a aderării la Pactul tripartit, deci la 27 martie, s-a declanșat lovitura de stat condusă de generalul Dušan Simović ; în acest fel, regele Petru II a fost instalat pe tron. Schmidt consideră că în această acțiune a existat un considerabil impuls extern. Rușii păreau a fi implicați după cum s-a înregistrat o considerabilă activitate din partea englezilor precum și a americanilor. Schmidt aprecia că misiunea col. William Donovan [16], despre care germanii aveau multe informații, a avut o oarecare influență în stimularea opoziției față de guvern.

Hitler, care a fost foarte mulțumit de rezultatele reuniunii de la Viena, a considerat evenimentele din Belgrad ca o provocare deschisă la adresa Germaniei ; influența acestora asupra altor state mici din Balcani sau din restul Europei putea fi dezastruoasă. Ca urmare, el considera că situația creată era cu totul intolerabilă. El a fost convins că influențele externe au jucat rolul determinant așa încît a decis a ataca imediat. În perspectiva planurilor de război cu Uniunea Sovietică, Hitler nu-și putea permite a avea o țară ostilă în flancul său din sud-estul Europei. Evenimentele din Iugoslavia din acea vreme, consideră Schmidt, trebuie interpretate în conexiune cu proiectatul atac german împotriva Uniunii Sovietice deoarece în acest sens ca și în ce privea atacarea Greciei se luaseră deja decizii. Chestiunea ar fi fost minoră, dacă nu chiar inexistentă, dacă Iugoslavia ar fi permis, ca și Bulgaria, înaintarea germană pe teritoriul iugoslav împotriva Greciei. Foarte probabil că Grecia ar fi capitulat mai repede în fața germanilor decît în fața italienilor. Dacă Iugoslavia ar fi cedat, întreaga problemă balcanică, împreună cu alte cîteva chestiuni, ar fi putut fi mult mai ușor soluționate.

Împărțirea Iugoslaviei

La 22 aprilie 1941, exact la cinci zile după capitularea Iugoslaviei și la numai o zi după înfrîngerea Greciei, Germania și Italia au încheiat acordul pentru lichidarea Iugoslaviei ***. Croația urma a deveni un stat „independent", sub protectorat italian, cu ducele de Spoleto ca rege. Slovenia urma a fi anexată de Italia, cu excepția unei părți care revenea direct Germaniei. Dalmația urma, de asemenea, a fi anexată Italiei, cu statutul unei „provinciei" italiene. Și Muntenegru urma a fi independent, dar legat prin uniune personală de Italia. Albania, deja încorporată de Italia, urma a obține o lărgire a frontierelor, în special cu regiunea Ohrida. Ungaria urma a primi Prekomurie, Bačka și Banatul, deși acesta din

* D.S. : Hitler—Cvetković, 20 martie 1941.

** D.S. : Cvetković către Ribbentrop, 25 martie 1941 ; Ribbentrop și Ciano către Cvetković 25 martie 1941.

[16] Colonelul William Donovan, șef al unei misiuni americane trimise de președintele F. D. Roosevelt în Europa pentru analiza situației de la începutul celui de-al doilea război mondial ; ulterior (1941—1945) a fost directorul Biroului pentru Servicii Strategice al S.U.A. (O.S.S.).

*** Rezultatele conversațiilor germano-italiene privind reorganizarea spațiului (Raum) iugoslav, Viena, 22 aprilie 1941.

urmă trebuia să rămînă sub ocupația militară germană pînă la sfîrșitul războiului *. Partea iugoslavă a Macedoniei era atribuită Bulgariei deși acesteia nu i s-a permis, cel puțin la început, să ocupe și Salonicul, Serbia rămînea sub ocupație militară germană. Italia urma să primească și Insulele Ioniene, care fuseseră sub suveranitate grecească.

Regatul „independent" al Croației

În opinia lui Schmidt împărțirea Iugoslaviei și crearea unui regat „independent" al Croației a fost foarte probabil o mare eroare a politicii germane, așa cum de altfel întotdeauna a susținut și dr. Neubacher [17], în contradicție cu dl. Kasche [18], care fusese numit ministru la Zagreb. Kasche a fost un suporter fervent al poglovnik-ului Pavelić [19] și al organizației croate Ustașa. Schmidt era foarte convins că, lipsit de orice calificare diplomatică, Kasche nu a înțeles poporul croat. Instrucțiunile date de Hitler au fost să stabilească cele mai bune relații posibile cu guvernul croat și să promoveze stabilitatea politică precum și apărarea intereselor economice germane. Schmidt credea că Kasche era un gentleman dar că avea „o minte de prusac încăpățînat". El a adăugat că și un cal ar trebui să aibă „bun simț", și în special un „cal diplomatic" [20].

Schmidt și-a reamintit o serie de conferințe privitoare la problema croată. Una dintre acestea a fost conversația dintre Ribbentrop și Budak, ministrul croat [21], la 6 decembrie 1941 ; cu acest prilej, cel din urmă a subliniat orientarea italiană a guvernului croat ca urmare a poziției Croației la Adriatică. În ciuda acestui fapt nu erau de așteptat dificultăți în acest sens între Germania și Italia **. La conferința din 23 septembrie 1942 dintre Hitler și Pavelić, Hitler a subliniat din nou dezinteresul politic și teritorial al Germaniei dar a menționat dorința sa fermă de a menține deschisă ruta spre Salonic și Atena prin Zagreb, precum și aprovizionarea cu bauxită croată. Ulterior, la 27 aprilie 1943 ***, Schmidt a fost prezent la o altă întrevedere Hitler—Pavelić, la care Führerul a accentuat preferința sa pentru o Croație liberă și puternică. Exact în acel moment luptele dintre cetnici și partizani au atins amploare ; mai existau temeri serioase în legătură cu posibile debarcări engleze pe coasta iugoslavă.

O altă reuniune semnificativă a fost cea dintre Führer și primul ministru croat, Mandić, la castelul Klessheim, la 1 martie 1944, în prezența lui Ribbentrop, a ministrului de externe croat Perić și a lui Keitel ****. Cu acest prilej, s-a căzut de acord că prin capitularea Italiei s-a modificat serios situația politică a Croației deși s-a afirmat că italienii au fost oricum inamicii Croației și au colaborat cu cetnicii. Retragerea italienilor a creat un gol și, ca urmare, ajutorul trupelor germane era foarte necesar. În cursul discuțiilor Mandić a fost informat de către Ribbentrop că dr. Neubacher, trimisul special al Ministerului de externe în sud-est, un cunoscut „inamic" al statului croat, nu mai avea competență în problema croată. Germania avea doar o singură politică în Balcani conform opinie lui Ribbentrop, și această politică era de a fi alături de prieteni la bine și la rău ca de pildă alături de Bulgaria și Croația. Deși Nedić era un inamic al comunismului, Germania rămînea sceptică în ce-l privea pe acesta și pe sîrbi. Mandić a precizat că el considera că în nici un caz Serbia și Muntenegru nu trebuiau să rămînă împreună. În final lui Mandić i s-a spus că în război nu vor fi compromisuri, luptele trebuind duse pînă la un rezultat clar. Lupta va fi grea dar Germania, cu ajutorul aliaților ei, va face față tuturor dificultăților.

---

* Vezi interogatoriul luat de către această Misiune lui Franz von Papen, 1 noiembrie 1945.

[17] Hermann Neubacher, diplomat german, însărcinat cu probleme speciale în sud-estul continentului.

[18] Siegfried Kasche, ministrul Germaniei la Zagreb.

[19] Ante Pavelić (1889—1959), conducător (poglavnik) al regatului croat, creat după dezmembrarea Iugoslaviei.

[20] Joc de cuvinte : „horse sense (bun simț elementar) ; în limba engleză horse=cal.

[21] Mile Budak, ministrul Croației la Berlin (1942—1943), apoi ministru de externe al Croației.

** D.S. : Ribbentropp—Budak, 16 decembrie 1941.

*** D.S. : Hitler—Pavelić, 23 septembrie 1942 ; 27 aprilie 1943.

**** D.S. :Hitler—Mandić, Ribbentropp—Mandić, 1 martie 1944.

Problema Serbiei

In Serbia, regimul militar a avut un caracter dur şi cînd dr. Neubacher, care era un adevărat expert în problemele balcanice (şi pe care Schmidt îl admira foarte mult), a sosit în ţară, el a încercat să amelioreze situaţia. Hitler s-a mîndrit întotdeauna că el şi Neubacher, ambii austrieci, erau singurii care înţelegeau cu adevărat problema balcanică. Ribbentrop a realizat aceasta şi a fost gelos pe Neubacher. Mai mult chiar, Neubacher avea acces direct la Hitler şi nu trebuia să treacă prin „canale" pentru a-l vedea.

La cîteva zile după ce Neubacher a sosit la Belgrad, ca trimis special al Germaniei în sud-est, a fost aranjată o întrevedere a sa cu Nedić[22]; cu acest prilej, s-a stabilit o întrevedere a lui Nedić cu Führerul, pentru 18 septembrie 1943. A fost prima şi ultima dată cînd Nedić a avut o discuţie cu Hitler. Neubacher şi generalul von Weichs * au sosit împreună cu Nedić, dar întrevederea nu a dus la nici un rezultat. Hitler i-a declarat primului ministru sîrb că Germania nu avea decît interese economice, nu şi politice sau teritoriale, în Serbia ca şi în ansamblul Balcanilor. El dorea doar să-şi apere interesele economice şi totodată să asigure stabilitatea politică. Nedić urmărea să-şi mărească prestigiul personal şi autoritatea în Serbia, aşa încît a solicitat Führerului noi cantităţi de arme şi muniţii pentru forţele sale de poliţie; Hitler nu a dat însă curs acestei cereri. Neubacher a subliniat necesitatea satisfacerii cererii lui Nedić şi s-a pronunţat pentru ajutarea cetnicilor în lupta împotriva partizanilor. Dar Hitler nu avea încredere în sîrbi în parte pentru că era încăpăţînat şi mai ales datorită prejudecăţilor sale austriece anti-sîrbe consideră Schmidt. Hitler estima că sîrbii vor urma o politică independentă cînd vor fi destul de puternici şi, în orice caz, ei nu vor uita niciodată ceea ce germanii le-au făcut în aprilie 1941. Cu toate acestea, Hitler a recunoscut specificul poporului sîrb. Acesta a fost un motiv important pentru care Hitler a respins propunerea lui Neubacher de a forma un fel de federaţie, sub conducere sîrbă, incluzînd Serbia, Muntenegru, Bosnia şi regiunile Novi Bazar şi Syrmia.

Nedić a mai avut o discuţie cu Ribbentrop la 18 septembrie **. Ribbentrop a abordat chestiunea relaţiilor germano-iugoslave în timpul regimului Stojadinovič şi relaţiile cu Cvetković, Cinkar Marković şi prinţul Paul. Relaţiile amicale din acea perioadă au fost integral anulate de lovitura de stat din 27 martie 1941. Germania nu a cerut mult Iugoslaviei: doar aderarea sa la Axă. El a declarat lui Nedić că victoria Marii Britanii însemna doar dominaţia sovietică asupra Balcanilor şi, în fapt, asupra întregii Europe. Nedić a declarat că a înţeles toate acestea şi că de aceea lupta atît împotriva lui Mihailović[23], cît şi împotriva lui Tito. Poporul sîrb era alături de el, mai mult de 1.200.000 de sîrbi murind deja ca urmare a trădării generalului Simović. Nedić dorea să colaboreze cu germanii împotriva bolşevismului şi a „plutocraţilor" anglo-americani; ca urmare, independenţa de stat a Serbiei trebuia recunoscută. Guvernul sîrb trebuia să aibă o largă autonomie, iar germanii urmau a nu se amesteca în treburile interne sîrbeşti. El solicita un sprijin mai puternic pentru poliţia sa cît şi pentru miliţiile conduse de Ljotić. Dar Ribbentrop i-a declarat că deocamdată nu era posibil să se recunoască independenţa sîrbă deşi s-ar putea face ceva în legătură cu lărgirea autonomiei, dar problemele de ordine trebuiau să rămînă în mîna germanilor. Pe de altă parte, nu se putea face nimic în legătură cu propunerea de extindere a Serbiei, aşa cum sugerase Neubacher Führerului ***.

Ca urmare, Nedić a părăsit conferinţa fără nici o speranţă reală pentru viitor de vreme ce Hitler nu s-a angajat prin nimic în declaraţiile sale. În acest context, Schmidt a subliniat că vizitatorii străini nu au primit niciodată nici o asigurare fermă de viitor din partea Führerului. Deşi Neubacher a eşuat în eforturile sale de a obţine ceva pentru sîrbi, Schmidt l-a considerat o figură importantă a Ministerului de externe şi un mare diplomat.

---

[22] Generalul Milan Nedić, preşedintele unui guvern marionetă al Serbiei ocupate de trupele germane.

* Vezi interogatoriului feld-mareşalului von Weichs, doc. no. SAIC/FIR/55, 12 octombrie 1945.

** D.S.: Ribbentrop—Nedić 18 septembrie 1943.

[23] Draza Mihajlović (1893—1946), colonel (ulterior general), conducătorul mişcării cetnicilor; iniţial s-a opus ocupaţiei germane dar apoi a intrat în legătură cu autorităţile italiene de ocupaţie precum şi cu cele germane în vederea cooperării în lupta împotriva partizanilor conduşi de I. B. Tito.

*** Vezi interogatoriul luat lui Neubacher de către această Misiune, 15 octombrie 1945.

II. *PROBLEMA ROMÂNEASCĂ*

Germania și România înainte de război

Deși România a fost membră a Micii Înțelegeri și a Antantei Balcanice precum și aliata Franței înainte de război, după intrarea germană în Praga în 1939 țara a adoptat o orientare favorabilă Axei [24]. A fost semnat un important tratat comercial cu Germania, la 23 martie 1939 [25], și a fost respinsă oferta britanică pentru garanții în aprilie 1939 [26].

Ministrul român de externe, dl Grigore Gafencu, după vizitele întreprinse în capitalele balcanice și la Ankara l-a vizitat și pe Führer la 19 aprilie *, și i-a declarat că România, o țară mică, interesată doar în menținerea păcii, ordinii și libertății, era incapabilă a promova o politică mondială. Garanțiile britanice din 13 aprilie au venit ca o surpriză completă pentru România, iar guvernul acesteia nu era prea optimist în ce privea perspectivele pe care le deschideau. În orice caz, politica românească nu era orientată împotriva nici unei mari puteri, Gafencu apreciind chiar că era imposibil a se promova o „politică europeană" împreună cu Uniunea Sovietică. Führerul i-a prezentat lui Gafencu o sinteză a evenimentelor care au urmat căderii Cehoslovaciei și a declarat că dacă Marea Britanie, față de care a nutrit numai „prietenie", dorea acum război, va avea război. El a avertizat totodată pe Gafencu că garanțiile engleze pentru România ar putea foarte bine să nu fie niciodată aplicate.

Idei similare au fost exprimate într-o conversație cu Ribbentrop ** care a subliniat lipsa de valoare a angajamentului englez și i-a declarat lui Gafencu că Berlinul ar avea „o impresie proastă" dacă România ar participa la politica „de încercuire" a Germaniei. Gafencu a declarat că România nu a dorit garanția engleză și-i punea sub semnul întrebării valoarea. Mai mult chiar, România nu a purtat nici un fel de negocieri, directe sau indirecte, cu Uniunea Sovietică, și considera că propunerea sovietică pentru un pact al Mării Negre, făcută în februarie 1939, era „lipsită de sens". Atît la Londra cît și la Paris, România a declarat că nu va participa alături de Uniunea Sovietică la „încercuirea" Germaniei. În ceea ce privea Strîmtorile turcești, Gafencu a declarat că România era interesată numai în trecerea vaselor comerciale și considera un mare pericol o libertate de trecere prea mare pentru vasele de război [27].

Războiul și România

Cînd a izbucnit războiul, România, ca și celelalte state balcanice, s-a declarat neutră. La 21 iunie 1940 regele Carol și-a asumat puteri dictatoriale. O săptămînă mai tîrziu, el a fost forțat a ceda Basarabia și Bucovina de nord Uniunii Sovietice. Instituirea unui regim favorabil Axei, la 5 iulie 1940, nu a ajutat în chip vădit de vreme ce la 30 august România a pierdut jumătate din Transilvania în favoarea Ungariei în urma Arbitrajului de la Viena [28]. Carol a abdicat în favoarea fiului său Mihai la 6 septembrie ***, iar în ziua următoare România a cedat nordul Dobrogei [29], Bulgariei, prin Acordul de la Craiova. Cam tot atunci, mareșalul Antonescu a preluat conducerea guvernului României, iar la 8 octombrie trupe germane au intrat în țară pentru paza regiunilor petroliere cît și pentru a instrui armata română în funcție de necesitățile războiului modern. La 23 noiembrie 1940, România a aderat oficial la Axă.

---

[24] Afirmație total eronată: România s-a menținut statornic pe pozițiile luptei împotriva revizionismului promovat agresiv de Reichul nazist.

[25] Constrînsă de condițiile internaționale să accepte acest tratat, România i-a eludat clauzele.

[26] Afirmație greșită: România a acceptat garanțiile franco-britanice la care a renunțat la 1 iulie 1940.

* D.S.: Hitler-Gafencu, 19 aprilie 1939.

** D.S.: Ribbentrop-Gafencu, 18 aprilie 1939.

[27] Declarațiile făcute de Gafencu la Berlin urmăreau să obțină atenuarea presiunilor Germaniei asupra României, care și-a păstrat tradiționala ei orientare, favorabilă menținerii statu-quo-ului teritorial și a păcii.

[28] La 4 iulie 1940 s-a constituit guvernul prezidat de I. Gigurtu, în care au intrat și reprezentanți ai Gărzii de fier. Pentru odiosul Dictat de la Viena, vezi *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României (septembrie 1940 — octombrie 1944)*, coordonatori: Mihai Fătu, Mircea Mușat, București, 1985, p. 16 și urm.

*** Pentru protestele anterioare ale românilor în legătură cu Arbitrajul de la Viena vezi D. S.: Conversația dintre Ribbentrop și Valer Pop, 14 octombrie 1940.

[29] Eroare pentru sudul Dobrogei.

Hitler şi Antonescu

Schmidt a declarat că Hitler a avut pentru mareşalul Antonescu cea mai mare stimă, chiar mai multă decît pentru Mussolini. Un soldat excelent, cu o bună pregătire militară, un adept loial şi un anti-bolşevic ferm, Antonescu putea fi crezut integral, socotea Führerul. Hitler a fost sfătuit, cu ocazia primei lui întrevederi cu Antonescu, că nu ar trebui să ridice problema Transilvaniei. Dar cînd Antonescu a sosit la prima întrevedere el a vorbit două ore întregi despre această chestiune ; Trasilvania a fost inevitabil prezentă în toate conferinţele cu românii.

Deşi avea pentru Antonescu cea mai mare stimă ca om şi soldat, Hitler considera că acesta nu era un bun politician, spre deosebire de Mussolini care avea un simţ politic real. Hitler i-a declarat lui Antonescu că ar trebui să-şi constituie un partid politic care să-l sprijine, dar mareşalul întotdeauna a răspuns că aceasta nu era necesar deoarece avea sprijinul armatei şi al poporului. Antonescu era ferm şi încăpăţînat şi întotdeauna a vorbit deschis cu Hitler în special în problemele militare ; a fost singurul vizitator străin căruia Hitler îi acorda atenţie în această privinţă. Antonescu a criticat deciziile militare germane dinainte şi de după Stalingrad. Cînd s-a pus problema retragerii din Ucraina, în 1943, Hitler i-a cerut lui Mussolini opinia şi a fost sfătuit să se retragă complet din Rusia şi să-şi concentreze forţele împotriva anglo-americanilor. Antonescu i-a declarat că dacă are intenţia de a apăra Ucraina trebuia să menţină şi Crimeea.

Hitler a rămas loial lui Antonescu în ciuda iniţiativelor de pace pe care Mihai Antonescu, vice-prim ministru şi ministru de externe, le-a întreprins în primăvara lui 1943 [30]. Hitler i-a cerut mareşalului să-l înlăture pe Mihai Antonescu, în care germanii nu au avut niciodată încredere, dar mareşalul a refuzat întotdeauna deoarece îl considera pe vice-prim ministru nu numai abil ci şi loial. Hitler a arătat întotdeauna înţelegerea faţă de plîngerile româneşti la adresa ungurilor, care erau acuzaţi a nu-şi îndeplini rolul lor împotriva ruşilor şi a-şi menţine forţele în vederea luptei cu România pentru Transilvania. Hitler i-a declarat lui Antonescu că dacă Ungaria va începe războiul el este convins că românii vor învinge. [...].

[30] Sondaje întreprinse cu concursul diplomaţilor din Turcia, Portugalia, Spania, Elveţia ; vezi, în acest sens, Jürgen Förster, *Stalingrad. Risse im Bündnis, 1942—1943*, Freiburg, 1975, p. 107—113.

UN CĂRTURAR UITAT: LOGOFĂTUL GRIGORAȘ

DE

ȘTEFAN S. GOROVEI

Cercetările începute, acum aproape un deceniu și jumătate, în dorința de a lămuri înrudirile familiei lui Nicolae „Milescu" spătarul mi-au deschis sau indicat — cum se întîmplă deseori în meseria istoricului — și cîteva direcții pentru cercetări privind cu totul alte subiecte, dezvoltate din punctele în care aceste noi direcții intersectau (pentru a spune așa) pe aceea principală. Astfel, lăsînd pentru alt prilej lămurirea înrudirilor — subiect de cercetare genealogică propriu-zisă — am prezentat, mai întîi, o serie de concluzii privind biografia spătarului însuși [1], concluzii pe care unii specialiști le-au adoptat, fie și tacit [2]. Unui amănunt din această biografie i-am consacrat, apoi, o cercetare specială, ajungînd la concluzia că miezul vechii și controversatei notițe despre cea mai veche „operă", din 1655, a viitorului spătar — pe atunci numai grămătic al lui Gheorghe vodă Ștefan — corespunde adevărului [3]. Această concluzie se vede azi confirmată de N. A. Ursu, prin identificarea lui Nicolae „Milescu" drept traducător al voluminoasei scrieri *Mîntuirea păcătoșilor* [4]. Conținutul însuși al acelei povestioare cerîndu-se descifrat, a rezultat — din intersectarea și cu interesul mai vechi pentru tot ceea ce se leagă de istoria constituirii principatului moldav — o cercetare autonomă, privind începuturile relațiilor moldo-bizantine [5]. Pe de altă parte, mi s-a părut important a încerca luminarea și a etapelor tîrzii, străbătute de povestioara respectivă în secolul XVIII; au rezultat, astfel, cîteva contribuții la biografia mitropolitului Gheorghe IV al Moldovei [6] — cel căruia i se atribuie (și nu fără temei, după credința mea) forma actuală a povestirii — și ceea ce, prin rîndurile de față, încearcă să facă dreptate unui cărturar pe care propria sa modestie l-a plasat în conul de umbră al istoriei: *Grigoraș, logofătul Mitropoliei Moldovei*, cel care a scos textul respectiv din arhiva acestei instituții, l-a multiplicat și l-a făcut să circule, în ultimele decenii ale veacului XVIII. Cu rezultatele acestor investigații diferite, însăși cercetarea problemelor pe care le pune povestirea din 1723 va putea fi reluată.

*

E de la sine înțeles că numele acestui cărturar nu figurează în *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900* (București, 1979). La începutul veacului nostru, N. Iorga

---

[1] Ștefan S. Gorovei, *Nicolae (Milescu) spătarul. Contribuții biografice*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 179—192.

[2] Cf. Dan Ciachir, în „Suplimentul literar-artistic al Scînteii tineretului", an. IV, nr. 45 (163) din 4.XI.1984, p. 4; Zamfira Mihail, *La diffusion des écrits „orientaux" de Nicolas le Spathaire (Milescu)*, în *RESEE*, 2/XXIII, 1985, p. 117; Al. Mareș, recenzie la Herodot, *Istorii*, ed. Liviu Onu, în „Limba română", 3/XXXV, 1986, p. 254.

[3] Ștefan S. Gorovei, *Un episod din „recuperarea" Bizanțului: prima „operă" a spătarului Nicolae „Milescu"* în *AIIAI*, XXII/2, 1985, p. 442—460 (și *Precizări necesare*, în același tom, p. 805—806).

[4] N. A. Ursu, *O traducere necunoscută a lui Nicolae Milescu*, în „Cronica", an. XXI, nr. 44 (1083) din 31.X.1986, p. 5.

[5] Ștefan S. Gorovei, *Aux débuts des rapports moldo-byzantins*, în *RRH*, 3/XXIV, 1985, p. 183—207.

[6] Idem, *Note și însemnări pentru istoria Mitropoliei Moldovei (II). I. Egumeni ai Mănăstirii Bistrița în veacurile XVI—XVIII*; II. *O biografie nescrisă: Mitropolitul Gheorghe IV al Moldovei (MMS*, sub tipar).

i-a rezervat cîteva rînduri, în istoria literaturii, dar ele n-au avut darul de a reţine atenţia nici autorilor *Dicţionarului*, nici profesorului Al. Elian, care, studiind povestirea din 1723, s-a întîlnit cu acest personaj formulînd şi unele aprecieri în legătură cu el [7]. Aceste aprecieri — s-o recunoaştem — puteau fi din capul locului *altele*, dacă s-ar fi luat în seamă menţiunea lui Iorga despre „cei doi cărturari ce încunjurau pe mitropolitul Iacov [Stamati]. Cel dintîi era logofătul Grigoraş, care ştia foarte bine, spune Wolf, slavoneşte şi greceşte şi ajută pe acesta să caute lista mitropoliţilor moldoveni". Celălalt era Amfilohie Hotiniul [8]. Bineînţeles, recursul la izvorul citat de Iorga — cunoscuta scriere a lui Andreas Wolf — putea să îngăduie, încă din acea etapă, alte aprecieri asupra personajului, *influenţînd şi rezultatele cercetării asupra povestirii din 1723*, care atinge şi începuturile raporturilor moldo-bizantine, dar şi începuturile Mitropoliei Moldovei. Căci — şi acest lucru poate fi afirmat de la început — tot ceea ce se ştie azi despre logofătul Grigoraş ne indică (precum se va vedea din cele ce urmează) un om cultivat, pasionat pentru istorie, implicat în evenimentele politice din deceniile opt şi nouă ale veacului XVIII, veac înainte de sfîrşitul căruia a şi trecut la cele veşnice.

Nu avem ştiri directe despre ceea ce însemna, în veacul XVIII cel puţin, logofătul Mitropoliei; din relatările lui Andreas Wolf — care privesc tocmai pe Grigoraş — se vede că era secretarul mitropolitan iar din puţinele documente pe care le cunosc pînă acum se poate deduce că lui îi reveneau atribuţii destul de variate. Astfel, la 1734 ianuarie 13, un *popa Dimitrie, pisarul Mitropoliei Moldovei*, traduce în româneşte un act din 1647 [9], tot lui datorîndu-i-se, probabil, o condică a ţiganilor Putnei [10]. Două decenii mai tîrziu, era logofăt al Mitropoliei un anume *Iordache*, stăpîn, la 1755, al unei case pe uliţa strîmbă din Iaşi [11] şi care, în anul următor, a scris (sau a transcris) condica breslei cioclilor din Botoşani [12]. In acest logofăt Iordache trebuie să se vadă unul din colaboratorii mitropolitului Iacov Putneanul (1750—1760). Succesorul său a fost *Thoma Dimitriou din Castoria*, logofăt sau grămătic al Mitropoliei începînd din 1760, om cu activitate interesantă, cunoscută deja şi asupra căruia voi reveni mai încolo. Ştirile cele mai bogate şi mai variate le avem, totuşi, pentru activitatea lui Grigoraş.

Lăsînd la o parte „izvodul" din ianuarie 1778, cu povestirea mitropolitului Gheorghe, izvod scos de Grigoraş „din scrisorile sfintei Mitropolii a Moldovei" — adică din *arhiva* acestei instituţii — urmează un document din *13 aprilie 1779*, o scrisoare pe care i-a trimis-o Macarie, dichiul Sucevei, în legătură cu nişte ţigani [13]. Adresa acestei scrisori e următoarea: „Cinstit dumisale logofătului Grigoraş, la Mitropolie, cu fericită sănătate să să dea". Intr-o pricină identică s-a adresat, la 13 mai 1781, Grigoraş însuşi egumenului Macarie de Voroneţ [14]: o familie de robi ţigani trebuia aşezată la Sineşti, satul Mitropoliei. Numele acestui sat va mai reveni în cursul prezentei expuneri; nu e, de aceea, lipsit de interes să se ştie că, spre mijlocul veacului XVIII, satul Sineşti, din ţinutul Iaşilor, trecuse din stăpînirea mănăstirii Putna în aceea a Mitropoliei [15], al cărei metoc era schitul de acolo [16]; în vara anului

---

[7] Alexandru Elian, *Moldova şi Bizanţul în secolul al XV-lea*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1964, p. 143: logofătul Grigoraş „a cules din eparhie ştiri precise asupra Mileştilor, originari din ţinutul Vasluiului, şi le-a adăugat formei mai vechi a legendei, atribuindu-le cu o stîngăcie evidentă mitropolitului Gheorghe, de mult decedat".

[8] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, Bucureşti, 1901, p. 388; ed. 1969, p. 314—315.

[9] Dimitrie Dan, *Mănăstirea şi comuna Putna*, Bucureşti, 1905, p. 166.

[10] *Ibidem*, p. 233.

[11] Gh. Ghibănescu, *Catastihul Iaşilor din 1755*, în *IN*, I, 1921, p. 31.

[12] Gabriel Ştrempel, *Copişti de manuscrise româneşti pînă la 1800*, I, Bucureşti, 1959, p. 134

[13] Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, CCVI/127. Rezumatul publicat în *Creşterea colecţiunilor*, XXXI—XLIII, 1920—1932, p. 139, dă anul *1789*; la fel şi la Alexandru I. Ciurea, *Iacov Stamati (1749—1803)*, Iaşi, 1946, p. 127, n. 4. Analiza atentă a grafiei arată, însă, că e anul *1779*.

[14] Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, LXXXIV/190; semnalat de N. A. Ursu, căruia îi adresez şi aici respectuoase mulţumiri.

[15] M. Costăchescu, *Sineştii cu trupurile sale: Onişcanii, Podobiţii, Bătărăştii, Storneştii şi Pleşeştii (din jud. Iaşi)*, în *IN*, IV, 1924, p. 5 şi 12.

[16] *Ibidem*, p. 24.

1770, în acest sat s-a refugiat mitropolitul Gavriil Calimah, „pentru boala ciumei ce era pretutindene și mai ales în Iași“ [17]. În aceeași scrisoare din 13 mai 1781, adresată de Grigoraș egumenului Macarie de Voroneț, se află și acest pasaj, oarecum misterios : „Osăbit, pentru aceste 2 părți grecești ce scriu la Anghelache, vor(ni)c de Cîmpulung, poftesc să i le trimiți svinție ta fără sminteală, fiindcă și pe mine m-au poftit aciia ce i le-au scris“. Sînt înclinat să cred că e vorba de anumite mesaje de taină, care trebuiau să ajungă la destinatar (destinatari ?) pe căi ocolite : altminteri, ce rost avea ca emitentul (emitenții ?) să le predea lui Grigoraș, care să le trimită egumenului de Voroneț, care, la rîndu-i, să le transmită vornicului Anghelache de Cîmpulung [18]...

Dar data acestei scrisori către Macarie de Voroneț e *13 mai 1781* ; atunci, *nu este, poate, o întîmplare faptul că versiunea voroneteană a povestirii din 1723* — semnalată în 1983 de N. Cârlan [19] și republicată, în același an, de Olimpia Mitric [20] — *a fost scrisă „cu blagoslovenia sfinții sale părintelui chir Macarie, egumen sfintii mănăstiri Voronețului la v(e)let 7289 m(e)s(ea)ț mai 13*“ [21] : còpia de la Voroneț are, astfel, aceeași dată ca și scrisoarea lui Grigoraș către egumen. Între cei doi trebuie să fi fost un schimb regulat și des de corespondență.

În decembrie același an, Grigoraș a trebuit să-și pună la încercare nu numai cunoștințele în materie de istorie a Moldovei, dar și îndeminarea de arhivist, în împrejurări de un interes deosebit. Se afla atunci în Moldova medicul brașovean Andreas Wolf (1741—1812) [22] ; lui i s-a adresat căpitanul Franz Joseph Sulzer, care tocmai își scria cunoscuta sa *Geschichte des transalpinischen Daciens*, rugîndu-l să-i comunice lista mitropoliților Moldovei. Medic de casă al mitropolitului Gavriil Calimah (1760—1786), Wolf a cerut acestuia permisiunea să cerceteze arhiva mitropolitană. „Multe osteneli a costat de a cerceta această dezordine scrisă“ *(viele Mühe kostete es, diese schriftliche Unordnungen zu untersuchen)* — va povesti peste ani Andreas Wolf — fără să-și poată îndeplini total dorința ; cercetarea a durat de la 17 la 26 decembrie 1781, de cel mai bun ajutor dovedindu-se secretarul mitropolitan Grigoraș, bun cunoscător al limbilor slavă, greacă și — firește... — română : „Die beste Hülfe dabei leistete des Metropoliten Secretair G l i g o r a s c h (Gregorius), welcher in der moldauischen, slavischen und griechischen Sprache aufs beste geübt war“ [23]. În alt loc, în aceeași scriere, Wolf menționează încă o dată această cercetare, în termeni încă și mai precișI : „În anul 1781 am scotocit, împreună cu secretarul mitropolitan de atunci, Gligoraș, întreaga arhivă arhiepiscopală și, pînă la urmă, cu osteneli incredibile, am putut scoate la iveală lista, de la primul mitropolit, Teoctist, pînă la cel de atunci, Gavril Calimah“ *(Im Jahr 1781 durchsuchte ich mit dem damaligen Metropolitan-Secretair Gligorasch (Gregorius) das ganze Erzbischöfliche Archiv, und kaum konnten wir die Liste vom ersten Metropoliten Theoktisth bis zum damaligen Gabriel Kalimach, mit unglaublicher Mühe herausfinden)* [24].

Descrierea și rezultatele acestei ostenitoare cercetări se află și în scrisoarea pe care Wolf i-a trimis-o lui Sulzer a doua zi după ce s-a încheiat „scotocirea“ arhivei mitropolitane, la 27 decembrie 1781 ; în cuvinte puțin măgulitoare, el descrie haosul în care se afla arhiva

---

[17] „Arhiva Românească“, I, ed. II, 1860, p. 225.

[18] Pentru acest Anghelache vornic de Cîmpulung, v. Teodor V. Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului moldovenesc*, București, 1915, p. 78, 118, 121—122, 125, 126—127, 131, 133, 135—139 (publicat și de N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, II, București, 1903, p. 204—205) și 161 — documente din răstimpul 1765—1786.

[19] Nicolae Cârlan, *O versiune a „relației mitropolitului Gheorghe“*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare*, II, București, 1983, p. 175—182.

[20] Olimpia Mitric, *Cartea românească veche din județul Suceava (prima jumătate a secolului al XVIII-lea)*, în *„Suceava.* Anuarul Muzeului Județean“, X, 1983, p. 680—682.

[21] *Ibidem*, p. 681.

[22] Opera sa — *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung Fuerstenthums Moldau*, 2 vol., Sibiu, 1805 — ar merita tradusă integral în limba română ; fragmente au fost traduse și prelucrate : Dragomir Demetrescu, *Istoricul Mitropoliei și al Episcopiilor Moldovei de Andrei Wolf*, în *BOR*, XXVII, 1903—1904, p. 65—75, 167—178 ; Tudor Pamfile, *Pagini vechi din viața moldovenească*, Chișinău, 1919 ; I. Lupaș, *Cum înfățișează o carte tipărită la Sibiu în anul 1805 personalitatea mitropolitului Iacob Stamati*, în *MA*, 11—12/IV, 1959, p. 850—858. Pentru Andreas Wolf, v. și Robert Koch, *Medicii sași din secolul al XVIII-lea în orașele săsești ale Ardealului*, Cluj, 1928.

[23] Andreas Wolf, *op. cit.*, II, p. 18, nota *m*.

[24] *Ibidem*, I, p. 140.

celei dintîi instituţii ecleziastice a ţării[25], adăugînd că s-a putut descurca numai datorită ajutorului pe care i l-a dat secretarul mitropolitului, om pe care se putea bizui; prin aceasta — *durch den guten Sekretär* — Wolf s-a adresat şi episcopiilor de Roman şi de Huşi, cerînd lămuriri în problema care îl interesa[26]. Nu va primi, bineînţeles, nici un răspuns, pentru că nici acolo nu se cunoştea mai nimic despre trecutul episcopiilor respective — necum al Mitropoliei! — şi Wolf ştia foarte bine acest lucru, verificat de el însuşi, *şi chiar în 1781*, cînd l-a îngrijit pe episcopul Inochentie de Huşi[27].

Cunoscînd toate acestea, nu mai apare suspectă sau ieşită din comun fapta lui Grigoraş din ianuarie 1778: avea acces la arhiva Mitropoliei, avea interes pentru istorie (pentru istoria ecleziastică, în cazul de faţă) — îl vom descoperi, curînd, şi posesor al unei biblioteci cu cărţi de istorie — aşa încît copierea textului din 1723 este, s-ar putea spune, în ordinea normală a activităţii acestui personaj.

Un document din 20 martie 1784 arată legăturile lui Grigoraş şi cu Episcopia de Huşi; această instituţie cumpărase pe zece ani venitul moşiei Răbîia (inclusiv al podului de pe Prut), de la membri ai familiei Jora, cu suma de 1600 lei, plătită în cea mai mare parte — 1400 din 1600 lei! — din banii lui *Gligoraş ot Mitropolie*[28]. Episcop de Huşi era, atunci, Iacov Stamati (1782—1792), pe care Grigoraş îl cunoştea, fără îndoială, din vremea pe cînd era dichiu mitropolitan la Iaşi, în anii 1774—1782[29]; atunci se stabiliseră între ei, probabil, relaţii de prietenie, ceea ce explică, de altminteri, şi faptul că „modestul cărturar" ieşean i-a dăruit înaltului ierarh o „cruce de lemn sculptat, îmbrăcat în argint aurit, filigranat", cu această simplă inscripţie: „S-au dăruit preasvinţii sale chir Iacov, episcop Huşului, de Grigoraş, logofăt Mitropoliei, pentru a sa pomenire"[30]. În aceeaşi ordine de idei, reamintesc faptul că următoarea versiune a povestirii din 1723 — după versiunea voroneţeană din 1781 — a fost scrisă pentru Iacov al Huşilor la 2 noiembrie 1783, păstrîndu-se într-o cópie mai tîrzie[31].

Din acelaşi an 1784, se păstrează, cu data de 21 august, încă o scrisoare autografă a lui Grigoraş, adresată unui protosinghel (dichiul Mitropoliei), în legătură cu un ţigan „boieresc", „ce ce află adus la Sineşti", adică în satul stăpînit de Mitropolie[32]. Trei ani mai tîrziu, la 16 martie 1787, Grigoraş îşi scrie diata[33], document deosebit de interesant, asupra căruia voi reveni pe larg.

În legătură cu podul de la Răbîia, în 1790 a intervenit un aranjament cu familia Jora, Episcopia de Huşi mai avînd a-l stăpîni (împreună cu moşia) încă patru ani; o însemnare despre toate acestea, din 28 iulie 1790, a fost scrisă de acelaşi *Grigoraş logofăt ot Mitropolie*[34].

Ultimele trei ştiri despre acest personaj datează din luna mai 1792. În împrejurările cunoscute[35], cînd Alexandru vodă Moruzi se afla încă la Roman, cu sfetnicii săi, refuzînd să intre în Iaşi, Grigoraş a fost chemat pentru judecată, fiind pîrît — spune porunca dom-

---

[25] Franz Joseph Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, III, Viena, 1782, p. 504, nota.

[26] *Ibidem*, p. 505—506, nota.

[27] Andreas Wolf, *op. cit.*, I, p. 155—156.

[28] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XVII, p. 112.

[29] Alexandru I. Ciurea, *op. cit.*, p. 59—60.

[30] *Inscripţiile medievale ale României*, I. *Oraşul Bucureşti*, Bucureşti, 1965, p. 594; nedatată decît după anii de episcopat ai lui Iacov la Huşi: octombrie 1782 — iunie 1792.

[31] Virgil Drăghiceanu, *O nouă variantă a tradiţiilor întemeierii şi independenţei Mitropoliei Moldovei*, în *BOR*, 1/XL, 1916, p. 47—54. La fel în ms. rom. 3692 de la Biblioteca Academiei Române, Manuscrise, datînd din 1787; ambele cópii nu menţionează numele lui Grigoraş.

[32] *Creşterea colecţiunilor*, cit., p. 132—133; Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, CCVI/66.

[33] *Ibidem*, p. 137; Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, CCVI/115. Identificarea anterioară, datorată pr. prof. Alexandru I. Ciurea *(op. cit.*, p. 127, n. 4) nu-mi era cunoscută la data cînd am predat la tipar *Precizările* din tomul anterior al *Anuarului* (p. 805—806). Fac aici cuvenita rectificare.

[34] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XVII, p. 112; documentul e datat „1798" iar în regest — „1790"! Semnează *Gavril* episcop de Huşi (?!) — probabil o lectură greşită.

[35] Valeriu Veliman, *Date noi cu privire la circumstanţele alegerii Mitropolitului Moldovei (1792) şi statutul juridico-politic al Principatelor Române*, în acest tom al *Anuarului*, p. 599—618; v. mai ales p. 609.

nească din 23 mai — de evreul Isaac, care împrumutase de la el 500 lei, trebuind să-i plătească, după opt ani, 1100 lei[36]. La 26 mai, Grigoraș scria mitropolitului — încă Gavriil Bănulescu-Bodoni — că învinuirea e nedreaptă și că pleacă la Roman pentru judecată[37]. Adevăratul motiv al aducerii lui Grigoraș la Roman se dezvăluie, însă, dintr-un raport adresat, la 29 mai, consulului general al Rusiei, Ivan Severin, în care se arată că domnul și boierii alcătuiseră la Roman o jalbă (arz-mahzar) către Poartă în contra mitropolitului (Gavriil, se înțelege) pe care îl recunoscuseră numai sub presiunea trupelor rusești de ocupație, „ed ora, che sono liberi, non lo vogliano per loro pastore". Arzul fusese scris la Roman „sotto la dittatura di esso Prencipe da un scrivano della Mitropolia, nominato Gligorasco, che fù collà mandato per ordine espresso ricevuto da questi suoi caimacami, e ciò non solo perchè detto scrivano è l'unico esperto nel stile di detti instromenti, ma perchè abbia una maggiore autenticità, comme scritto dal notaro della stessa Mitropolia"[38]. „Scribul" sau „notarul" Mitropoliei, Grigoraș, era, așadar — *și acest detaliu trebuie să se rețină* — „unicul expert în stilul acestor documente". În lumina acestei precizări, cred că nu este hazardat să se atribuie lui Grigoraș și arzul din 25 martie 1786, adresat sultanului Abdul Hamid I în problema recunoașterii lui Leon Gheuca[39].

Pași înainte întru cunoașterea personalității lui Grigoraș și descifrarea activității sale ne îngăduie două texte de mărimi și caractere diferite : primul este diata sa iar al doilea — o însemnare despre moartea sa. Le voi prezenta și analiza pe rînd, cu toate precizările și deslușirile pe care le-am putut aduna.

Datată 16 martie 1787, diata este, cum se va vedea, doar o ciornă. După obișnuita introducere, Grigoraș numește ca executori testamentari pe mitropolitul *Leon Gheuca*, pe *Irimiia*, egumenul mănăstirii Dancu din Iași și pe „cinstitul neguțitor, kir *Andrei Pavlu*". Arătînd că „de la rudenii în viața mea nici un ajutor n-am avut", el dispune „slobod" de averea sa. Această avere se compunea în primul rînd din bani lichizi, într-o sumă care trebuie să fi fost foarte mare și care urma să se împartă în patru părți, „din care partea întîi o dau danie și o dăruesc Sfintei Mitropolii, de unde îmi iaste tot cîștigul averii ce am". Dania e motivată prin faptul că și Mitropolia se afla „însărcinată cu datorii și avînd și trebuință de multe cheltuele, pentru facerea zidului și pentru acoperemîntul bisericii și alte lucruri trebuincioase" ; este vorba, se înțelege, de actuala clădire veche a Mitropoliei, cu hramul Sf. Gheorghe, ctitoria lui Gavriil Calimah[40]. Din același sfert de avere, urma să se „socotească și o dajdie de un poclon ce dau preoții din eparhiia Mitropoliei".

Al doilea sfert trebuia să se „împartă pe la sfintele mănăstiri și biserici, poméne și sărindare pentru sufletul meu și a părinților și fraților mei. Și între altele, să se dea și pe la toate bisericile din tîrg din Roman cîte un sărindar, cum și la *schitul Drăgești, unde iaste îngropat tatăl meu* și 400 lei agiutor la *Episcopia Romanului, unde iaste îngropată maicămea și frații mei* și 400 lei la Episcopii Huș(u)lui". Cîte o sumă (nespecificată) era destinată „și arhiereilor streini ce se află aicea". În același sfert urma să se cuprindă și salariul celor „ce vor sluji la împlinirea acestii epitropii". Sînt de reținut, din acest paragraf, legăturile lui Grigoraș cu ținutul Romanului. Schitul Drăgești, ctitorit spre sfîrșitul veacului XVII pe locul „unde a mai fost și mai înainte mănăstire"[41], a putut fi ales ca loc de îngropăciune a tatălui lui Grigoraș tocmai datorită faptului că familia sa era originară din acel sat. Cercetarea actelor acestei moșii[42] ar putea aduce unele informații în această direcție. Prezintă

[36] Hurmuzaki, *Documente*, s. n., I, p. 485.

[37] *Ibidem*, p. 488—489.

[38] *Ibidem*, p. 490.

[39] Publicat de C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași*, București, 1888, p. 39—40 ; N. Iorga, *Condica de hirotonii a Mitropoliei Moldovei*, în *BCIR*, 3, 1924, p. 13—15. Arh. St. București, *Documente istorice*, DCXLVIII/49.

[40] Cf. Scarlat Porcescu, *Catedrala mitropolitană din Iași*, Iași, 1977.

[41] *CDM*, IV, nr. 1926, p. 426. Ctitoria lui Vîrlan Gafencu va fi, curînd, „suprapusă" de cea a medelnicerului Ionașco Isăcescu (*CDM*, V, nr. 1132, p. 302 și nr. 1149, p. 307). La 1700 iunie 18 era egumen un *Aftudor* (Arh. St. Neamț, Drăgești, I/64). V. și Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 268 și 281, n. 64.

[42] Arh. St. Neamț, *Colecția „Documente și scrisori"*, Drăgești ; actele au fost copiate, la începutul secolului trecut, de cunoscutul Teodor Gasparovici, într-o „condică de scrisorile moșiei Drăgești" (cf. *IN*, IV, 1924, p. 283.

interes şi includerea, în acest testament, a „arhiereilor streini“ [43]: în calitatea sa de logofăt al Mitropoliei Moldovei, Grigoraş cunoştea foarte bine starea deplorabilă a acestor arhierei cu titluri sonore şi pungi goale...

Al treilea sfert era destinat a fi împărţit „pe la case sărace i obraze scăpătate şi la măritări de féte sărace, din care să să dea şi..[44] lei finii méle de botez, ...[44], copilei răposat(u)lui popii Theodosii sachelari ot sfeti Costantin, să-i fie de înzăstrare şi...[44] lei unei copile şi unui copil a popii Costantin ot Sineşti, ci-mi sînt iar fini de botez şi...[44] lei la casa lui Ioniţă Rojniţă ot Roman, cum şi casnicilor Mitropoliei“. *Popa Costantin ot Sineşti* este probabil identic cu protopopul Costantin, menţionat acolo la 1784 [45]. Nu am ştiri despre *Ioniţă Rojniţă ot Roman*, dar chiar în acelaşi an, 1787, e menţionat un *Grigoraş Rojniţă* la Săcuienii familiei Vârnav, sat în ţinutul Romanului [46]. După menţiunile din paragraful precedent, despre schitul Drăgeşti şi Episcopia de Roman, unde îi erau îngropaţi părinţii şi fraţii, menţiunea aceasta indică o legătură în plus cu ţinutul Romanului.

Al patrulea sfert al banilor trebuia folosit pentru „cheltuielile îngropării méle şi o obicinuitelor griji şi poméne“, prevăzîndu-se şi alte danii. Nu este uitat un „Dumitru copil, sluga mea“ şi vizitiul Neculai; ce mai rămînea din bani, haine şi lucruri urma să se împartă rudelor, aşa cum se aflau ele însemnate „la deosăbit izvod“.

Urmează legatele speciale. O butcă şi doi telegari — dar de la episcopul Iacov de Huşi — şi cu alţi doi telegari din herghelia Mitropoliei rămîneau *arhimandritului kir Gavriil*, cu rugămintea să ajute pe epitropi la executarea hotărîrilor testamentare. Cîte un „ceasornic de sin“ primeau doi dintre epitropi — Irimiia de la Dancu şi Andrei Pavlu. Partea cea mai interesantă urmează: „din doo inéle de aur ce am (osăbit de cele ce sînt amanet de la Şimăl jidov), însă unul bătut şi unul cu matostat, să să dea unul *camarăşului Grigori*, care i-a plăcea, aşijderea şi cîte cărţi am în limba moldoveniască tot lui să i s(ă) dea, iar un inel să să dea lui Grigori Hudici, cum şi un cal de călărie ce mai am la herghelie iar lui Grigori Hudici să s(ă) dea, dipreună cu şaoa şi cu tot tacîmul ei. *Iar cărţile cîte am greceşti (din care tomurile lui Rolin şi a Vizantidei şi a Gheografiei şi Theatron politikon îmi sînt rămase dintr-ale părintelui răposatului mitropolit Gavriil), să să dea svinţii sale kir Chiril, arhidiaconul sfintei Mitropolii*“. Textul propriu-zis se sfîrşeşte aici; cu o grafie mai neglijentă, urmează cîteva însemnări despre banii care trebuiau împărţiţi („să să mai dea“) preoţilor, ierodiaconilor, slujitorilor casei şi diferitor persoane, între care „un fin, nepot de frate a vărmeu, pop(a) Dumitraşcu“. Penultima persoană e o anume *Arghiriţa*.

In afară de Leon Gheuca, prea bine cunoscut şi căruia Grigoraş îi va supravieţui patru ani, lămuriri se impun cu privire la personajele care apar, în poziţii privilegiate, în acest testament.

Ieremia, egumenul de la Dancu, era român de neam, dintr-o familie numită Sofiicu; fusese crescut, din copilărie — probabil din cauza lipsurilor familiei sale de mazili — în mănăstirea Dancu, învăţase carte în româneşte şi greceşte iar la 1767/1768 ajunsese egumen, succedînd în această funcţie lui Ioanichie Sinadon; „osărdiea“ ce arătase „către stăpînirea Rossiei“ („încă din războiul cel dintăiu“, adică din 1768—1774) îi adusese un atestat de bună purtare din partea feld-mareşalului Rumiantzev şi „crucea cu brelianturi“ trimisă de Ecaterina II „prin mîna cniazului Potemkin“. După războiul din 1806—1812, mitropolitul Veniamin l-a acuzat de colaboraţionism şi l-a demis din egumenie; drept urmare, în 1814 a cerut şi a primit supuşenia rusească, trecînd apoi „în eparhia oblastiei Basarabiei“ [47].

---

[43] Cu privire la aceşti *arhierei streini* şi prezenţa lor în Moldova în veacul XVIII ar trebui întreprinsă o cercetare specială; v. şi Melchisedec, *Chronica Huşilor şi a Episcopiei cu aseminea numire*, Bucureşti, 1869, p. 170—175; îi menţionează şi Andreas Wolf, *op. cit.*, I, p. 161—162. Din 1819, arhieria titulară s-a acordat şi clericilor români, dar (cel puţin la început) *numai sub condiţia de a nu candida niciodată la scaunele episcopale ale ţării* (Melchisedec, *op. cit.*, p. 171), dovadă elocventă a grijii stăruitoare de a păstra neatinsă independenţa organizării ecleziastice a Moldovei. Arhiereii titulari purtau titluri ca acestea: Apamias, Edesis, Ierapoleos, Iliopoleos, Irinopoleos, Sardeon, Sevastias, Sinadon, Stavropoleos.

[44] Loc alb

[45] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 13.

[46] *Creşterea colecţiunilor*, XLIV—XLVII, 1933—1936, p. 37; un *Vasile Rojniţă*, vornic de poartă, la 1708 şi 1710 — *Creşterea colecţiunilor*, XXXI—XLIII, 1920—1932, p 62 şi 63

[47] Const. N. Tomescu, *Un alt arhimandrit moldovean cere supuşenia rusească*, în „Arhivele Basarabiei“, VIII, 1936, p. 19—20). A trecut în 1816 („Arhivele Basarabiei“, IX, 1937,

„Cinstitul neguțitor *kir Andrei Pavlu*", cel de-al treilea epitrop, nu e altul decît marele bancher de mai tîrziu, lăudat și de Al. Beldiman în *Jalnica Moldovei întîmplare* ca fiind „Neguțitor, om de cinste, cel mai bun capitalist". Neavînd copii, a înfiat în 1819 pe frații Spiridon și Nicolae, fiii lui Dimitrie Vela, „din neamurile cele alesă și evgheniceșți ale Ipirului" [48], ambii avînd rangul de cămînar, crescuți și educați de el încă din copilăria lor, „numindu-i drepți fii și moștenitori averii sale" [49]. Evenimentele din 1821 l-au găsit în Iași; Alexandru Ipsilanti i-a cerut, ca „ajutor bun", suma de... *un milion de piaștri*, redusă, în final, la 100.000 lei [50]. În anul următor, și-a făcut testamentul — datat: *Chișinău, 8 noiembrie 1822* [51] (va muri curînd după această dată, în același oraș [52]) — lăsîndu-și averea, evaluată la 11 milioane lei [53], fiilor săi adoptivi, ceea ce a generat un mare proces [54]. Relațiile lui Grigoraș cu Andrei Pavli s-au înfiripat, probabil, pe terenul afacerilor bănești, „cinstitul neguțitor" fiind, cum am arătat, și un mare bancher iar Grigoraș dispunînd de o sumă destul de mare, în bani lichizi, ceea ce îi îngăduia să practice și cămătăria.

Ca și în cazul lui Leon Gheuca, nu sînt necesare explicații cu privire la persoana lui *kir Gavriil arhimandritul:* nu este altul decît viitorul mitropolit al Moldovei, din februarie pînă în aprilie 1792 și mai apoi exarh al ambelor principate, din 1808 pînă în 1812. A murit la 30 martie 1821 și a fost îngropat la mănăstirea Căpriana [55].

Nu am putut identifica pe *cămărașul Grigore*, cel care a moștenit cărțile românești, în schimb, mai multe informații am găsit cu privire la *Grigore Hudici*, pisar a cărui activitate poate fi urmărită vreme de două decenii; astfel, în *august 1784*, ca „pisar ot Episcopia Romanului", face o cópie după Istoria etiopicească a lui Eliodor [56]; intitulîndu-se „mai micul între cei de obște frați, Grigori(e) Hudeci, pisar ot Episcopiia Roman(u)lui", face o cópie după traducerea volumului al doilea din Oxenstierna, datată *1785 octombrie 10* [57]. Trei ani mai tîrziu, cu cheltuiala lui Veniamin Costache, pe atunci eclesiarh al Mitropoliei, face o cópie și după volumul al doilea din *Zăbava fandasiei* (tălmăcită din grecește de Constantin Vârnav, cămărașul de izvoade); manuscrisul e datat *1788 decembrie 12* iar „mai micul între toți, Grigorie Hudeci" își spune, acum, „pisar ot Sfînta Mitropolie în Eși" [58]. Această nouă titulatură să însemne, oare, că Hudici l-a înlocuit pe Grigoraș pentru o scurtă perioadă de timp la Mitropolie sau, în cazul acesta, „pisar" trebuie luat în sensul propriu și nu echivalent al *grămăticului* sau *logofătului?* Se vede că Hudici era un om din anturajul lui Veniamin Costache și din faptul că scrie la *23 aprilie 1791*, un act privind împărțirea averii între frații Costache [59]; s-ar putea presupune că a venit în Iași atunci cînd Veniamin a ajuns eclesiarh al Mitropoliei, însoțindu-l apoi la Roman, cînd același Veniamin a ocupat scaunul

---

p. 53). Un amănunt rămîne neclar: Ieremia declară că s-a născut în 1756 și a egumenit 46 de ani, ceea ce înseamnă că a început pe la 1767/1768 (predecesorul său, Ioanichie, e atestat în 1738, 1754, 1761, 1763 și 1767 august 8 (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, București, 1902, p. 464). Aceasta ar însemna că a fost numit egumen la 12 ani! Ieremia e atestat ca egumen de Dancu la 1786 decembrie 15 și 1798 noiembrie 8 (*IN*, IX, 1931, p. 229).

[48] Arh. St. București, *Documente istorice*, LXXVIII/23; N. Iorga, *op. cit.*, p. 499.

[49] Arh. St. București, *Documente istorice*, CCCXXV/144 (în limba română); CCCXXV/145 (în limba rusă). Familia a continuat prin Spiridon.

[50] Cf. Sever Zotta, *Mănăstirea Golia*, în *IN*, V, 1925, p. 13.

[51] Arh. St. București, *Documente istorice*, CCCXXV/137 (în limba rusă, tradus din grecește); între martori — alături de boieri din familiile Balș, Cazimir și Rosetti — figurează Ștefan Dunca, referendar al Marii Biserici, doctorul Eustatie [Rolla], episcopul Costandie [Filitti, fost] al Buzăului și Hristodor Ioan Petrino.

[52] *Ibidem*, CCCXX/185.

[53] *Ibidem*, DCCLI/175.

[54] *Ibidem*, CCCXX/140—141; DCCXLIX/89; CCCXXV/127; CCCXXV/149; DCCLI/175; CCCXXV/146; CCCXXV/147; CCCXX/185. Asupra legăturilor lui Spiridon și Nicolae Pavli cu școala din Scamneli (Zagora), în Epir, voi reveni cu alt prilej.

[55] Ștefan Gr. Berechet, *Mănăstirea Căpriana*, Chișinău, 1928, p. 9. V. și N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, p. 129 (10 decembrie 1786).

[56] Gabriel Strempel, *op. cit.*, p. 101 (ms. rom. 2774).

[57] *Ibidem*, p. 101—102 (ms. rom. 3338).

[58] *Ibidem*, p. 102 (ms. rom. 433).

[59] *IN*, VIII, 1930, p. 139—140 (semnează și Veniamin Costache, egumen de Sf. Spiridon).

episcopal de acolo, în iunie 1796 : acte din *1797—1800* îl arată ca funcţionînd la Episcopia Romanului [60] şi tot acolo, în *8 martie 1803* termină o nouă cópie din Oxenstierna [61], pentru ca în *iunie* şi *iulie 1804* să-l găsim lucrînd la Mitropolia din Iaşi [62]. Schimbarea „locului de muncă" nu este, desigur, întîmplătoare, căci în martie 1803 Veniamin Costache a trecut de la Episcopia Romanului la Mitropolie. Nu cunosc date despre familia din care provenea Grigore Hudici [63].

O personalitate interesantă e acel *kir Chiril, arhidiaconul Sfintei Mitropolii*, moştenitorul secţiei greceşti din biblioteca logofătului Grigoraş. Avem, din fericire, autobiografia sa, redactată la 1813, cînd, din aceleaşi motive ca şi Ieremia de la Dancu (persecuţii din partea lui Veniamin Costache) a trecut în supuşenia împărăţiei ruseşti [64]. Se născuse la 1760, la Adrianopol, „din cei dintăi familie" ; călugărit de Gavriil Calimah la Mitropolia din Iaşi, a fost arhidiacon acolo din ziua intrării în monahism (16 aprilie 1778) şi pînă la 10 februarie 1793, cînd Iacov Stamati l-a numit egumen *pe viaţă* al mănăstirii Slatina, făcîndu-l apoi şi arhidiacon al Mitropoliei [65]. Spre deosebire de Grigore Hudici, kir Chiril nu s-a bucurat de simpatia lui Veniamin Costache, care, odată ajuns mitropolit, l-a scos de la Slatina (20 septembrie 1803), pentru a-l înlocui cu „unul din favoriţii săi" — Filaret Beldiman. În 1808, ca exarh al ambelor principate a venit fostul arhimandrit al Mitropoliei şi el însuşi mitropolit al Moldovei pentru foarte scurt timp, Gavriil Bănulescu-Bodoni, care l-a rînduit pe Chiril „în slujba Mitropoliei namestnic şi în exarhiceasca Decasterie asăsor" ; acelaşi Gavriil l-a recomandat ţarului, care i-a trimis o cruce de aur cu pietre şi ordinul Sf. Ana clasa a II-a, precum şi Sinodului, care i-a aprobat dreptul (recunoscut şi altor arhimandriţi români) de a purta mitră, cîrjă şi mantie arhierească [66]. A fost, apoi, rînduit proestos la Cetăţuia, apoi la Probota, din februarie 1811 [67] pînă la 2 octombrie 1812. A trecut în Basarabia [68], retrăgîndu-se apoi la Căpriana, unde „au fost ca un arhitector la prefacerea ca din nou a bisericii mari", cum se spune pe lespedea care i-a acoperit mormîntul ; a murit, deci, la Că-

---

[60] Arh. St. Iaşi, Fond Spiridonie, XLII/229, 231, 232 (comunicat de prof. N. A. Ursu).

[61] Gabriel Ştrempel, *op. cit.*, p. 102 (ms. rom. 1147).

[62] La 18 şi la 30 iunie 1804, „în Sfînta Mitropolie", transcrie în condică hrisoave de importanţă pentru viaţa economică *(Documente privind relaţiile agrare în secolul al XVIII-lea*, II. *Moldova*, Bucureşti, 1966, p. 336 şi 409) ; în iulie, tot „în Sfînta Mitropolie", face o cópie după o condică de hrisoave, anaforale şi documente politice *(IN*, III, 1923, p. 225) ; la 23 iulie, transcrie în condică o anafora a răposatului mitropolit Iacov (C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 341).

[63] După Hudicii din secolele XIV—XV, din care descinde (prin femei) familia Movilă, cunosc un *Ştefan Hudici*, cu fiii săi *Vasile, Lupul şi Ioana*, la 1688, apoi pe *Andrei-Bejan Hudici* (m. 1717), al cărui fiu, *Antioh Hudici*, a fost tatăl lui *Dumitrache*, călugărit *Dionisie*, ctitorul mănăstirii Doljeşti. Pisarul Grigoraş Hudici nu se vede a fi fost înrudit cu aceştia. Un Toader Hudici pitărel, din Hudiceni (ţin. Fălciu, peste Prut), e menţionat la 1623 *(DIR*, 5/XVII, nr. 315, p. 237) ; alţii la Jigoreni (Vaslui) *(CDM*, III, nr. 951, p. 213), la Avereşti şi Gligeni *(CDM*, IV, nr. 1890, p. 418).

[64] Const. N. Tomescu, *Ştiri despre un alt arhimandrit Chiril*, în „Arhivele Basarabiei", VI, 1934, p. 234—235.

[65] *Creşterea colecţiunilor*, XXXI—XLIII, 1920—1932, p. 151 (23 aprilie 1796), 156 (23 aprilie 1798), 158 (13 aprilie 1799), 167 (23 aprilie 1802), 168 (26 octombrie 1802) — documente care îl arată că *arhimandrit al Mitropoliei şi egumen al Slatinei*. Acest Chiril fusese tălmaciul de limbă greacă al lui Iacov Stamati la Huşi (Melchisedec, *op. cit.*, p. 343, nota). V. şi Alexandru I. Ciurea, *op. cit.*, p. 201—202.

[66] „Arhivele Basarabiei", II, 1930, p. 346 : Chiril, *locţiitor al Mitropoliei Moldovei*, pe primul loc, urmat de omonim, „întîiul asesor al Consistoriului duhovnicesc din Iaşi". Acest omonim — şi omonimia mergea pînă şi la prenumele părintesc : Ioan ! — s-a născut în 1764 şi a murit la Chişinău la 23 martie 1825, fiind îngropat la mănăstirea Curchi ; a fost călugărit la Rîşca, a fost ierodiacon la Huşi, egumen la Rîşca, candidat la episcopia de Huşi în 1796, prim asesor consistorial, proestos la Socola şi director al Seminarului de acolo, proestos la Galata şi în cele din urmă egumen la Curchi, unde şi-a găsit odihnă veşnică. Voi înfăţişa, cu alt prilej, biografia acestui *Chiril Nemţanul*, în paralel cu cea a lui *Chiril Adrianopolitanul :* primul era *român*, al doilea — *grec*.

[67] „Arhivele Basarabiei", IV, 1932, p. 87—88.

[68] Alexandru I. Ciurea, *op. cit.*, p. 201, afirmă că a fost egumen la mănăstirea Curchi ; în realitate, cum am arătat mai sus (n. 66), această funcţie a îndeplinit-o omonimul său, Chiril Neamţanul.

priana, la 5 noiembrie 1821 [69], în acelaşi an cu prietenul şi protectorul său, Gavriil Bănulescu-Bodoni, al cărui „colaborator apropiat" a fost [70] pe meleagurile unei pribegii neimpuse de nimeni.

Aceştia sînt cei cărora Grigoraş le destina, în 1787, gîndurile sale din urmă şi puţinele lucruri de preţ pe carele adunase. Merită subliniată îndeosebi atenţia aparte pe care o acorda cărţilor sale, îngrijindu-se ca ele să rămînă în mîinile unor oameni care să le poată preţui şi folosi. Acum, cînd ştim că în biblioteca sa se aflau volume din *Scriptores byzantini* [71] şi din ediţia greacească (1750), în 16 volume, a celebrei *Histoire ancienne* a lui Charles Rollin [72], înţelegem mai uşor de ce Andreas Wolf a găsit în Grigoraş un interlocutor, înţelegem cuvintele sale de apreciere pentru „bunul secretar" pe care se putea bizui în treburile ştiinţifice care îi puseseră alături şi, mai ales, înţelegem mai deplin interesul său pentru povestirea mitropolitului Gheorghe IV, din 1723, în care este implicată, din plin, şi istoria bizantină a acelui început de veac XV.

Încă o observaţie pe marginea diatei din 1787 : în afară de patru fine de botez (de altminteri, nenumite), acest document conţine un singur nume de femeie, trecut fără nici o precizare pe locul penultim. Cine este — *cine ar putea fi* — această *Arghiriţa* se va vedea mai încolo.

Cel de-al doilea text care oferă ştiri — altfel de ştiri — despre cărturarul ieşean care face obiectul acestei cercetări e o însemnare încă neluată în seamă, *deşi publicată de două ori* în ultimii 27 de ani, aflată în pomelnicul mănăstirii Slatina ; „Pomelnicul răposatului Grigoraş, logofătul Sfintei Mitropolii Moldavii, slujindu acestii mitropolii piste 20 ani, s-au mutat la veşnicile lăcaşuri la let 1793 ghenari 2. Morţii : Pentru odihna sufletelor răposaţilor robilor lui D(u)mnezeu : Ilie, Maria, Dimitrie, Ana, Grigori, Istratie, Safta şi tot neamul lor" [73]. Aceste date biografice, foarte precise, care dau notei de pomelnic un caracter neobişnuit, se datoresc faptului că în acelaşi an 1793, la 10 februarie, a devenit egumen al mănăstirii Slatina — după cum tocmai am precizat cîteva rînduri mai sus — unul din beneficiarii testamentului lui Grigoraş, kir Chiril adrianopolitanul ; se vede că una din primele sale griji a fost să înscrie în pomelnicul ctitoriei lui Lăpuşneanu numele prietenului său răposat cu o lună mai devreme, precum şi cele ale familiei sale [74].

Insemnarea aceasta oferă trei elemente biografice de cea mai mare importanţă ; în afară de *data exactă a morţii* lui Grigoraş — *2 ianuarie 1793* — se indică *numele părinţilor* — Ilie şi Maria (şi s-a văzut din diată grija lui Grigoraş pentru pomenirea părinţilor şi fraţilor săi) — precum şi *durata slujbei sale* ca logofăt al Mitropoliei Moldovei : *„piste 20 ani"*. Această ultimă indicaţie cronologică permite să urcăm *începutul* activităţii lui Grigoraş în cancelaria mitropolitană *în jurul anului 1770* (cea mai veche ştire cunoscută pînă acum fiind cuprinsă în izvodul de pe povestirea din 1723 : *februarie 1778*).

Se întîmplă, însă, că unul din manuscrisele româneşti de la Biblioteca Academiei Române, *ms. rom. 355 — A lui Iliodor istorie ethiopicească* — poartă, pe ultima sa filă (87v), următoarea însemnare : „Tălmăcitu-s-au aciastă istorie, ce să deosebéşte în zéce capete şi în doao tomuri, din limba cea aleasă ellinească de dum(nealui) loghiotatul kyr Thoma 2 logofăt prin oserduitoarea dorire a preasf(i)nţitului episcop al Romanului, kyrio kyr Leon, spre ce după putinţă a limbii moldoveneşti deşchidere şi adăogire. Şi s-au scris cu condeiul şi prin osteneala mînii de mine, Grigorii Ilievici, pisariul Sfintei Mitropolii a Moldovei, isprăvindu-să de scris în anul de la H(risto)s 1773 mart" [75]. Pe prima filă, se află şi data cînd s-a

---

[69] Ştefan Gr. Berechet, *Mănăstirea Căpriana*, cit., p. 9 ; foto — p. 21.

[70] „Arhiva românească", VIII, 1942, p.

[71] Cf. *AIIAI*, XXII/2, 1985, p. 806.

[72] [Martin Bodingher], *Catalogul cărţilor rare şi preţioase*, IV, Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu", Iaşi, 1981, p. 313, nr. 799 : *Palaia Istoria*, exemplar care a aparţinut Episcopiei de Roman.

[73] *Inscripţiile medievale ale României*, cit., p. 327 ; anterior : Victor Brătulescu, *Pomelnicul triptic al lui Alexandru Lăpuşneanu din Mănăstirea Slatina*, în *MMS*, 3—4/XXXV, 1959, p .183

[74] Acelaşi „kir Chiril arhimandrit, carele au zugrăxit catapeteazma şi multe zidiri şi înoiri au făcut în această mănăstire", a pus să se traducă şi marele pomelnic din slavoneşte în româneşte, tălmăcirea aparţinînd cunoscutului tălmaci, polcovnicul Pavel Debrici — „Teodor Codrescu", II, nr. 10 (1.I.1934), p. 157. Pomelnicul fusese început la 6 martie 1618, din porunca mitropolitului Teofan, „de postrig" din Slatina.

[75] I. Bianu, R. Caracaş, *Catalogul manuscriptelor româneşti*, II, Bucureşti, 1913, p. 70

început copierea: 1772 aprilie[76]. Deci, în aprilie 1772 — martie 1773 pisar la Mitropolie era un *Grigorie Ilievici*. Coroborînd datele din această însemnare cu cele din însemnarea pomelnicului de la Slatina, nu e greu — şi nici hazardat — să se conchidă că *Grigorie Ilievici* e viitorul *Grigoraş*, aflat atunci în primii ani ai activităţii sale. Analiza scrisului va confirma această identitate.

Loghiotatul kir Thoma al doilea logofăt, care a tradus scrierea lui Eliodor şi care e menţionat în această formă deosebit de reverenţioasă, nu e altul decît celebrul *Thoma Dimitriou din Castoria*, venit la Iaşi la 14 august 1758 şi numit doi ani mai tîrziu, la 14 octombrie 1760, de către Gavriil Calimah, „logofăt [...] în Sfînta Mitropolie a Iaşilor"[77]. Durata funcţionării sale în această slujbă nu e cunoscută; în decembrie 1769, el semna, ca *al doilea logofăt*, jalba pe care deputaţii trimişi în Rusia trebuiau să o prezinte ţarinei şi pe care, după locul iscăliturii, a scris-o el însuşi[78]. Toate ştirile ulterioare despre el îl arată cu aceeaşi boierie de *vtori logofăt*: aşa apare în titlul *Alcătuirii înaurite*, ca şi în cel al *Învăţăturii* Ecaterinei II, ambele traduse de Thoma şi tipărite la Iaşi în 1771 şi, respectiv, 1773[79]; la fel semna el însuşi în 1772[80] şi la fel îl denumeşte Grigoraş în nota finală la *Etiopicele* lui Eliodor, în martie 1773. A încetat din viaţă după această dată şi înainte de 1776, cînd apare văduva sa, Arghira[81]. În legătură cu aceste personaje, stăruie, însă, şi o neclaritate, pe care o amintesc numai, fără să pot propune şi o soluţie: sămile vistieriei din 1776, 1784 şi 1795 menţionează pe o „Arghirita a Tomii *treti* logofăt" („Arghirita Thomii *tretii* logofăt")[82], în vreme ce pe cărţile care au aparţinut lui Thoma Dimitriou şi pe care Arghira le-a dăruit, după moartea lui, şcolii domneşti din Iaşi, Thoma e menţionat constant ca *vtori logofăt*[83]; pe de altă parte, dacă în intervalul 1769—1773 Thoma a fost vtori logofăt, e de la sine înţeles că nu mai putea fi „avansat" la treapta de *treti logofăt*! Presupunerea că Thoma fusese „al II-lea logofăt al Mitropoliei"[84], că „acest rang l-a avut numai în cadrul Mitropoliei"[85] şi că după 1764 „să fi căpătat şi gradul de al III-lea logofăt *pe linie de stat*"[86] nu se poate susţine; logofeţii *al doilea* şi *al treilea* existau — pe cît se cunoaşte pînă azi — numai în ierarhia de stat iar *treti logofătul* era, evident, inferior *vtori logofătului* (chiar dacă uneori îndeplinea sarcini de mai mare răspundere): avansarea trebuia să fie *în sens invers* aceluia care s-a presupus.

Cît priveşte pe Arghira, s-a arătat că, dăruind una din cărţile care aparţinuseră soţului ei, îşi spune *Arghira Saul*[87], de unde şi presupunerea că ea s-ar fi „recăsătorit pe la 1800 cu spătarul Dimitrie Saul"[88].

Faţă cu toate aceste contradicţii, rămîne să se presupună, doar, o omonimie perfectă — sau aproape perfectă — între două cupluri Toma-Arghira, amănuntul deosebitor fiind doar titlul boieresc (*vtori* şi *treti* logofăt). În cazul acesta, *Arghirita* din sămile vistieriei ar putea fi una şi aceeaşi cu Arghirita din diata lui Grigoraş. Cercetările viitoare vor aduce, poate, o dezlegare şi pentru acest lot de enigme!

Nu este exclus ca Grigoraş să fi fost succesorul direct al lui Thoma Dimitriou în funcţia de logofăt al Mitropoliei; formula reverenţioasă cu care îl menţionează în epilogul *Etiopicelor* — „loghiotatul kyr Thoma" — pare să indice o anumită apropiere între aceste

---

[76] *Ibidem*.

[77] Nicos Gaidagis, *Contribuţii la istoricul Bibliotecii Centrale Universitare din Iaşi*, în *AIIAI*, XIII, 1976, p. 115.

[78] „Arhiva românească", I, ed. II, p. 152—159; la p. 159, semnătura e în rînd cu cele ale marilor boieri; de fapt, Thoma a semnat în colţul din dreapta, *ca scriitor al actului*, cum se vede din copiile aflate la Biblioteca Academiei Române, Manuscrise, ms. rom. 348, f. 22v şi ms. rom. 1667, f. 38v (comunicat de prof. N. A. Ursu).

[79] *BRV*, II, p. 197 şi 201.

[80] N. Gaidagis, *Catalogul cărţilor greceşti de la Biblioteca Centrală „M. Eminescu" — Iaşi*, I, Iaşi, 1974, p. 25.

[81] Idem, *Contribuţii...*, cit., p. 117.

[82] *Ibidem*, p. 117 şi n. 203.

[83] N. Gaidagis, *Catalogul...*, cit., nr. 28, 33, 39.

[84] Idem, *Contribuţii...*, cit., p. 115, n. 178.

[85] *Ibidem*, p. 117, n. 200 (subl. ns.).

[86] *Ibidem*, p. 117 (subl. ns.).

[87] *Ibidem*, p. 114, n. 162.

[88] *Ibidem*, p. 117.

două personaje : au fost, poate, colegi în cancelaria Mitropoliei, unde Grigoraș i-a fost, poate, și ucenic. Admițînd că succesiunea a fost directă, durata slujbei lui Grigoraș ar cuprinde intervalul *1769 — 2 ianuarie 1793*, adică 23—24 ani, ceea ce corespunde cu indicația din pomelnicul Slatinei : „slujindu [...] piste 20 ani".

Locul de veșnică odihnă a logofătului Grigoraș îmi e necunoscut ; în diata din 1787 nu l-a prevăzut ; ținînd seama de data morții, în iarnă, aș crede că a fost îngropat la o biserică din Iași, poate la Dancu, poate la Banu, rectitorită de mai vechiul său prieten, Iacov Stamati, ajuns în 1792 mitropolit al Moldovei ; probabil chiar în acel an, Grigoraș va fi redactat o nouă diată : unul din membrii epitropiei desemnați la 1787, Leon Gheuca, murise pe la începutul anului 1789 [89] iar Gavriil Bănulescu-Bodoni părăsise Moldova.

Dar mai este ceva, care face din logofătul Grigoraș un personaj demn de tot interesul, capabil să rețină încă și în viitor atenția celor care cercetează atît de puțin cunoscutul veac XVIII românesc. *Bunul secretar*, care l-a ajutat pe Andreas Wolf să scotocească arhiva Mitropoliei, cunoștea el însuși acest imens depozit cu izvoare neprețuite pentru istoria țării : din „scrisorile" ei scosese în 1778 izvodul cu povestirea din 1723 despre icoanele de la Neamț și Bistrița, despre Alexandru cel Bun și începuturile Mitropoliei Moldovei etc. Pe la aceeași vreme (sau puțin mai înainte), el copiază, din aceeași arhivă, documente referitoare la ocupația rusească din 1769—1774, grupîndu-le sub titlul *Corespondenții cu Rosia* [90] și precedîndu-le de alte cîteva texte, devenite ulterior celebre : *Cuvînt de îngropare vechiului Ștefan vodă* (așa-zisul *Necrolog al lui Ștefan cel Mare*), *Cuvînt a unui țăran către boieri*, *Cuvînt pentru răbdare*, *Epistolie către Evagóras pentru cinste* și *Corespondențe între doi streini asupra obiceiurilor Moldovii și a Țării Munteneșți*. Foarte recent, s-a arătat că aceste texte „au fost scrise prin anii 1770—1780 de către un membru al cercului cultural și politic de la Episcopia Romanului", ele fiind «expresia literară originală a ideologiei politice a unui grup de patrioți care opuneau o dîrză rezistență regimului fanariot, militînd pentru restatornicirea domniilor pămîntene, a unor domnii luminate și pentru instaurarea spiritului de echitate în relațiile sociale. [...] ele sînt de fapt manifestele unui înalt patriotism, un apel energic la trezirea conștiinței naționale, la emanciparea românilor de sub împilarea „veneticilor" fanarioți» [91]. Autorul lor ar fi fost, după părerea de acum cinci sferturi de veac a lui B. P. Hasdeu, însuși Grigoraș, logofătul Mitropoliei [92]. Cercetarea lor atentă a dus, însă, pe N. A. Ursu la concluzia că pot fi atribuite, cu multă probabilitate, lui *Gherasim Putneanul* (mort în 1797), fost dichiu al Episcopiei de Roman și apoi egumen al mănăstirii Precista din același oraș [93].

Hasdeu mai observase, la 1861, că unele din documentele aflate în acea „codică vechie scrisă cu mîna vechiului logofăt a Mitropoliei Moldovei, Grigoraș" [94] au fost reproduse de Ștefan Raicewich, raguzanul care a stat în țările noastre în 1775—1787, în lucrarea sa *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, tipărită la Napoli în 1788. Hasdeu a arătat că cifrele privind „birul și alte dări ce lua domnii din țară într-un an" [95] se regăsesc identice în scrierea lui Raicewich [96]. «Nu poate fi îndoială, la părerea mea, că Raicewich datoria toate aceste rensemnementi complăcenței însului procopsit Gligoraș, „welcher in der moldauischen, slavischen und griechischen Sprache aufs beste geübt war", după mărturisirea lui Wolf și căruia D. Kogălniceanu cam cu puține temeiuri tăgăduiește însușirea de autor al panegiricului lui Ștefan celui Mare și al cîtorva alte produceri foarte însemnate în literatura română a sutei trecute» [97]. Dacă progresul cercetărilor a dat

---

[89] Leon Gheuca mai era în viață la 20 februarie 1789 (cf. I. Apostu, *Contribuții istorico-bisericești*, în *MMS*, 7—8/LV, 1979, p. 579) ; în pomelnicul Slatinei, succesorul său e „Amvrosie arhiepiscop Ecaterinoslavei", care i-a succedat „în vremea răzmiriții, la anul 1789" (*Inscripțiile medievale*, cit., p. 326).

[90] „Arhiva românească", cit., p. 129—243.

[91] N. A. Ursu, *Un scriitor român necunoscut din secolul al XVIII-lea*, în *AIIAI*, XXIII/1, 1986, p. 253.

[92] B. P. Hasdeu, *Ștefan Raicewich*, în „Ateneul român", an. I, nr. 24 din 15.IV.1861, p. 202

[93] N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 251—252.

[94] „Arhiva românească", cit., p. 102 (scrisoarea lui Antohi Sion, din 26 iulie 1840).

[95] Cf. *ibidem*, p. 146—147.

[96] B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 202.

[97] *Ibidem*. Să se observe franțuzismele : „la părerea mea" (= à mon avis) ; „rensemnementi (= renseignements) ; „complăcență" (= complaisance) !

cîştig de cauză opiniei lui Kogălniceanu despre atribuirea respectivelor texte [98], în schimb rămîne deplin valabilă observaţia lui Hasdeu privind legătura între Grigoraş şi Raicewich: e foarte posibil că Grigoraş va fi făcut şi pentru Raicewich ceea ce a făcut şi pentru Wolf, punîndu-i la îndemînă materiale şi informaţii scoase din arhiva Mitropoliei. Şi Raicewich a omis să menţioneze tocmai pe cel care-i furnizase documentele. Ceea ce se întîmplă uneori şi în zilele noastre...

Dar e o deosebire între semnificaţia copierei celor două grupe de texte — „Corespondenţiile cu Rosia" şi scrierile lui Gherasim Putneanul. Dacă cele dintîi au fost copiate, evident, din arhiva Mitropoliei — se poate, însă, presupune şi că Grigoraş le-a copiat pentru sine pe măsură ce se adunau în acea arhivă şi *ne putem chiar întreba dacă nu a avut şi el un rol (măcar ca pisar!) în elaborarea şi redactarea acestor acte* — în schimb, scrierile lui Gherasim Putneanul, la fel de recente, nu-i puteau fi accesibile decît *cu acordul autorului lor*. Copierea lor — *în fruntea „codicei" care reunea şi „Corespondenţiile cu Rosia"* — presupune nu numai interesul lui Grigoraş pentru ele, dar şi *aderenţa sa la programul ideologic şi politic pe care respectivele texte îl promovau*. În acest context, şi copierea povestirii din 1723 capătă alt sens, mult mai grav şi mai adînc: *este o parte a aceluiaşi program*. O vădeşte însuşi faptul că „izvodul" tras în ianuarie 1778 din „scrisorile" Mitropoliei a fost multiplicat şi împărtăşit unor persoane socotite, desigur, de încredere, precum egumenul Macarie de la Voroneţ şi episcopul Iacov de Huşi. *Aceeaşi destinaţie fusese menită şi „codicei"*, care încă şi la 1806 se va copia în taină, sub privegherea atentă a unui mare boier [99]. Pare că avem de-a face cu o transmitere — treptată şi în cercuri restrînse — a unui tainic program de luptă. *Altfel spus, cu o iniţiere.*

Cercetînd aceste fapte, nu se poate trece cu vederea că ele se petreceau în vremea cînd în Moldova se înfiinţase — şi tocmai la Iaşi, la 29 aprilie 1772 — „loggia militare di Marte stabilita dai Francmasoni" [100]. Este, deasemeni, vremea cînd alt arhidiacon al Mitropoliei, alt Gherasim, traduce, la 1787, *Taina francmasonilor* [401] — acelaşi Gherasim care traducea şi din Voltaire [102] şi care în iunie 1789, ca arhimandrit al Mitropoliei, era numit egumen la Slatina [103]. Succesorul său — cu exact aceleaşi titluri! — va fi, în februarie 1793, Chiril Adrianopolitanul. Acest Gherasim era prieten cu viitorul logofăt Dimitrie Sturdza [104] — cel căruia i se atribuie planul unei republici „aristo-dimocraticeşti" — dar şi cu Iordache Darie Dărmănescul, cel „închis în turnu de urgiia Mării Sale Costandin Muruzi vodă", în octombrie 1778 [105], între ale cărui cărţi s-a aflat şi *Taina francmasonilor*, tălmăcită de Gherasim *după dorinţa şi cu cheltuiala sa* [106]. În fond, trebuie să ţinem seama de faptul că Grigoraş a fost contemporan cu cele două mari războaie ruso-turce din a doua jumătate a veacului XVIII, în cursul cărora soarta Principatelor Române a fost aruncată în balanţă, că el a trăit, în Iaşi, drama asasinării lui Grigore vodă Ghica (1777), în urma răpirii Bucovinei, şi apoi cea a execuţiei marelui vornic Manolache Bogdan şi a marelui spătar Ioan Cuza (1778), membri ai aceleiaşi „conspiraţii" ca şi Iordache Darie Dărmănescul. *Astfel, încetîncet, cercul se închide, — pentru a cuprinde un număr totuşi restrîns de persoane.* Şi nu este altul decît cercul acelor „francmasoni şi conspiratori", de care vorbea cîndva N. Iorga [107]. *În acest cerc s-a mişcat* — după cît se pare în stadiul actual al informaţiei — *şi Grigoraş, logofătul Mitropoliei din Iaşi.* Aderent al „cercului literar şi politic" format în jurul Episcopiei de Roman, prin care avea să biruie „curentul românesc din slobodele mănăstiri buco-

---

[98] N. A. Ursu, *op. cit.*, (cf. *supra*, n. 93).

[99] Cf. scrisoarea lui Antohi Sion, din 26 iulie 1840, cit. *supra*, n. 94.

[100] P. P. Panaitescu, *Medaliile francmasonilor din Moldova în secolul al XVIII-lea*, în *RI*, XIV, 1928, p. 354—355.

[101] I. Bianu, R. Caracaş, *Catalogul manuscriptelor româneşti*, II, Bucureşti, 1913, p. 174 (ms. rom. 451).

[102] N. A. Ursu, *Cine este Gherasim, traducătorul lui Voltaire (la 1792)?*, în „Cronica", an. XXI, nr. 1 (1040) din 4.I.1986, p. 6.

[103] *Ibidem.*

[104] *Ibidem.*

[105] Însemnare pe *Întîmplările lui Telemah* (Biblioteca Academiei Române, Manuscrise, ms. rom. 342 — tălmăcire din 1772).

[106] I. Bianu, R. Caracaş, *op. cit.*, p. 174.

[107] N. Iorga, *Fransmasoni şi conspiratori în Moldova secolului al XVIII-lea*, în *ARMSI*, s. III, t. VIII, 1927—1928, p. 301—304.

vinene" [108], *niciodată și nicăieri închinate*, el se vede a fi fost, în același timp, unul din cei care lucrau spre „a limbii moldovenești deschidere și adăogire" — cuvinte care exprimă, în fond, *un adevărat program*, al cărui stindard l-a ridicat și l-a ținut în înălțime Leon Gheuca. Grigoraș era — cum spune scrisoarea din 29 mai 1792 — „unicul expert" în redactarea jalbelor către Poartă ; calitatea sa de *secretar mitropolitan* îi cerea să cunoască toate vechile obiceiuri ale țării, toate drepturile și libertățile de care țara și principalele ei instituții se bucurau din vechime. Într-un cerc ca acela format și întreținut în jurul lui Leon Gheuca la Roman, rolul unui om cu pregătirea, cunoștințele și influența lui Grigoraș *nu e tocmai greu de bănuit.*

Astfel, cercul se închide, pe de o parte, între zidurile Episcopiei de Roman.

Dar nu numai acolo.

Slobodă, ca și mănăstirile bucovinene, Slatina a revenit de cîteva ori în cursul acestei expuneri ; aici a fost egumen — numit poate de însuși Leon Gheuca — acel *Gherasim*, voltairianul traducător al *Tainei francmasonilor ;* aici a fost trimis, tot ca egumen, unul din prietenii lui Grigoraș, Chiril Adrianopolitanul, în 1793. *Dar tot aici avea să ajungă egumen acel Macarie, egumen de Voroneț la 1781*, izgonit de acolo în anul următor de către autoritățile habsburgice din cauza dîrzei sale opoziții [109] — aflat în 1782 pe lista eligibililor la Huși iar în 1787 pe lista celor propuși pentru Episcopia de Roman

Simplă coincidență ?

Poate. Dar tot Slatina a fost scena aprigei înfruntări dintre armatele otomane și eteriști, în 1821. Și tîrziu, în vremea luptelor pentru Unirea Principatelor, întrunirile conspirative ale unioniștilor din ținutul Sucevei *tot la Slatina se țineau* [110].

Rămîne să se observe că nu toți prietenii lui Grigoraș, desemnați ca moștenitori prin testamentul său, au avut aceeași „devenire". Trei dintre ei au plecat, după 1812, sub supușenia Imperiului țarist (unul chiar și mai devreme : Gavriil Bănulescu-Bodoni) ; după 1821 se va adăuga și al patrulea (Andrei Pavli). Din toți cei pe care i-am putut urmări, în stadiul actual al informației, unul singur a rămas în Moldova : *Grigore Hudici.* Și acesta *a gravitat în jurul lui Veniamin Costache*, a cărui atitudine și ale cărui sentimente nu mai au nevoie de explicații și comentarii.

Trebuie, deci, să bănuim că în cadrul mișcării literare și politice care s-a urzit în veacul XVIII în Moldova s-au dezvoltat, ulterior, două direcții ? Și anume, pe același fond inițial antiotoman, una care să fi evoluat în sensul emancipării naționale *românești* și o alta care să fi dus, în ultimă instanță, la revoluția *grecească* a Eteriei ?

A căuta răspunsuri la asemenea întrebări iese, însă, din cadrul propus pentru cercetarea de față ; *adevărata cercetare*, după această primă trecere în revistă a unor date despre viața și activitatea cărturarului ieșean, *abia începe.* Au rămas, fără îndoială, nefolosite multe știri ascunse, încă, în pachetele cu documente ale arhivelor, în publicații, în însemnări pe cărți ori în pomelnice. *Și unele din ele pot aduce știri revelatorii pentru cunoașterea personajului discutat acum și a cercului său.* În stadiul actual, *exhaustivitatea* rămîne un deziderat irealizabil ; dar dacă portretul schițat acum este viabil și credibil, înlesnind cercetarea *viitoare*, scopul *prezentei* cercetări a fost — cred — atins *.

---

[108] Idem, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, II, ed. II, București, 1932, p. 91.

[109] Cf. Nicolae Cojoc, în *MMS*, 3—4/LXII, 1986, p. 253—255.

[110] N. Gane, *Amintiri*, ed. I. Șiadbei, Craiova, s.a., p. 23.

* Acest text a fost citit în ședința publică de comunicări a Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol", la 28 noiembrie 1986. Pînă la efectuarea corecturii, prof. N. A. Ursu, mi-a atras atenția asupra ms. rom. 205 de la Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu" din Iași, cuprinzînd *Întîmplările lui Tarlo și a prietenilor săi*, copie din 1805 după o tălmăcire transcrisă „prin osîrdia lui Grigoraș, pisariul Sfintii Mitropolii la anul 1780".

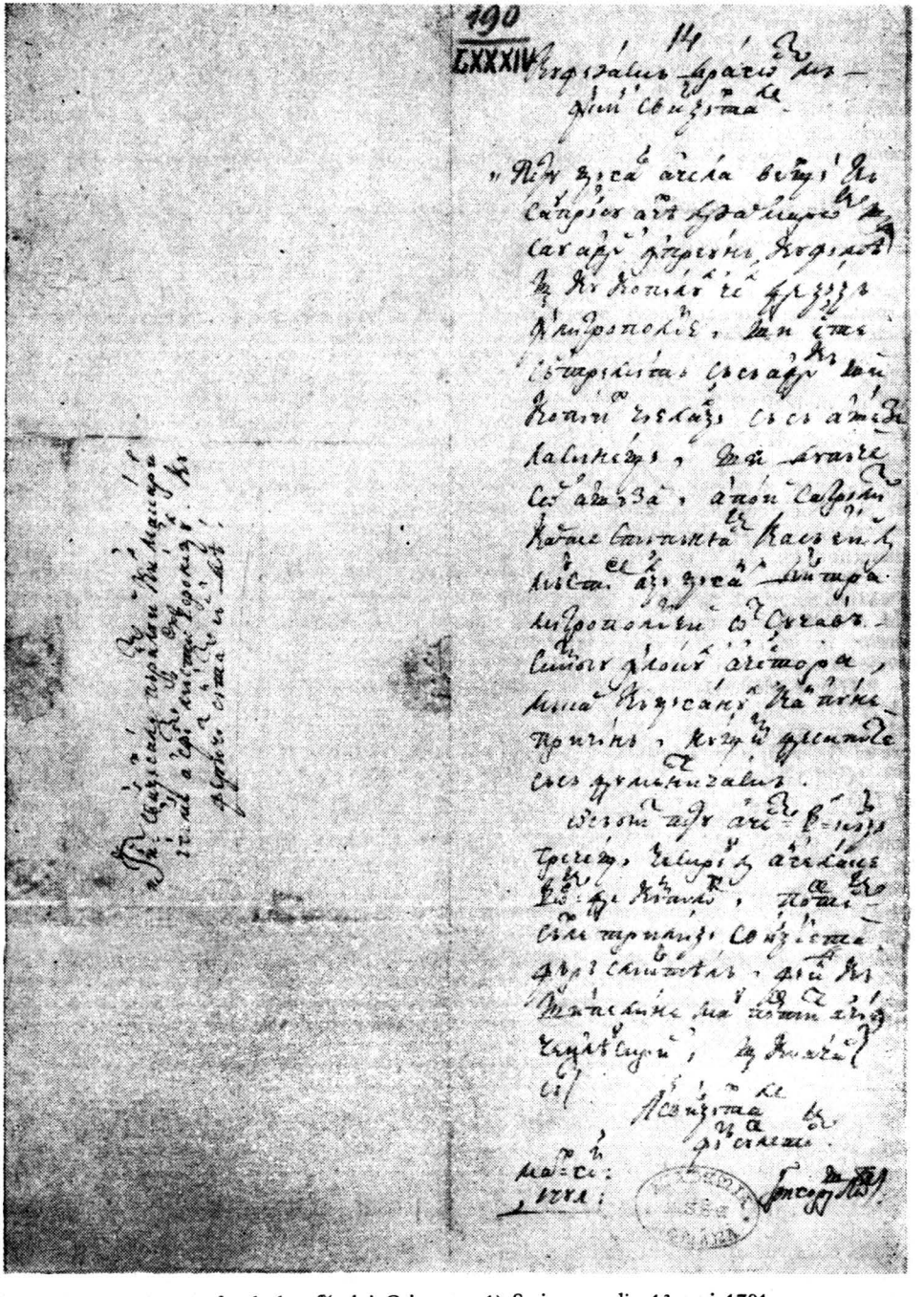

Autografe ale logofătului Grigoraş: 1) Scrisoarea din 13 mai 1781.

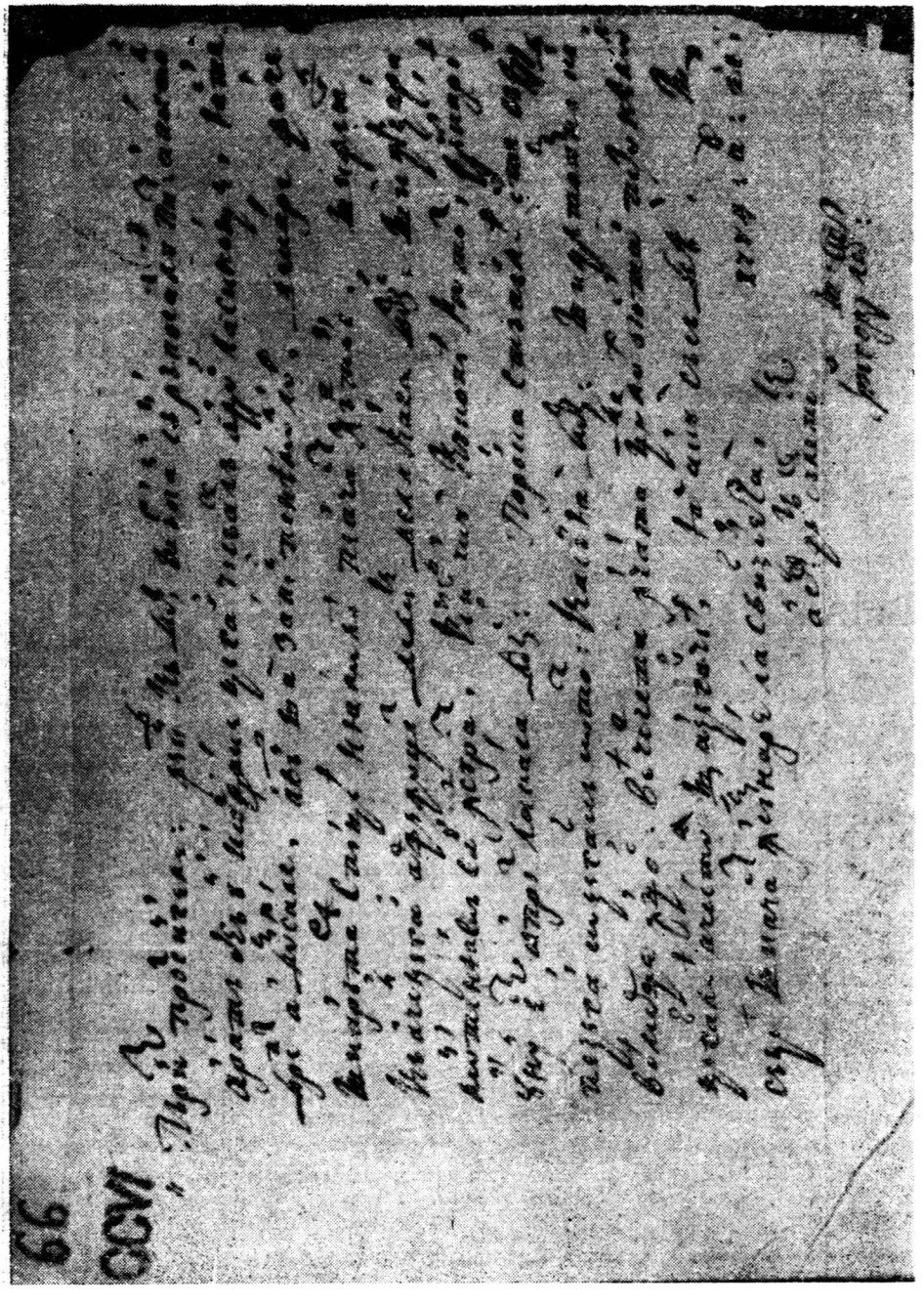

2) scrisoarea din 21 august 1784

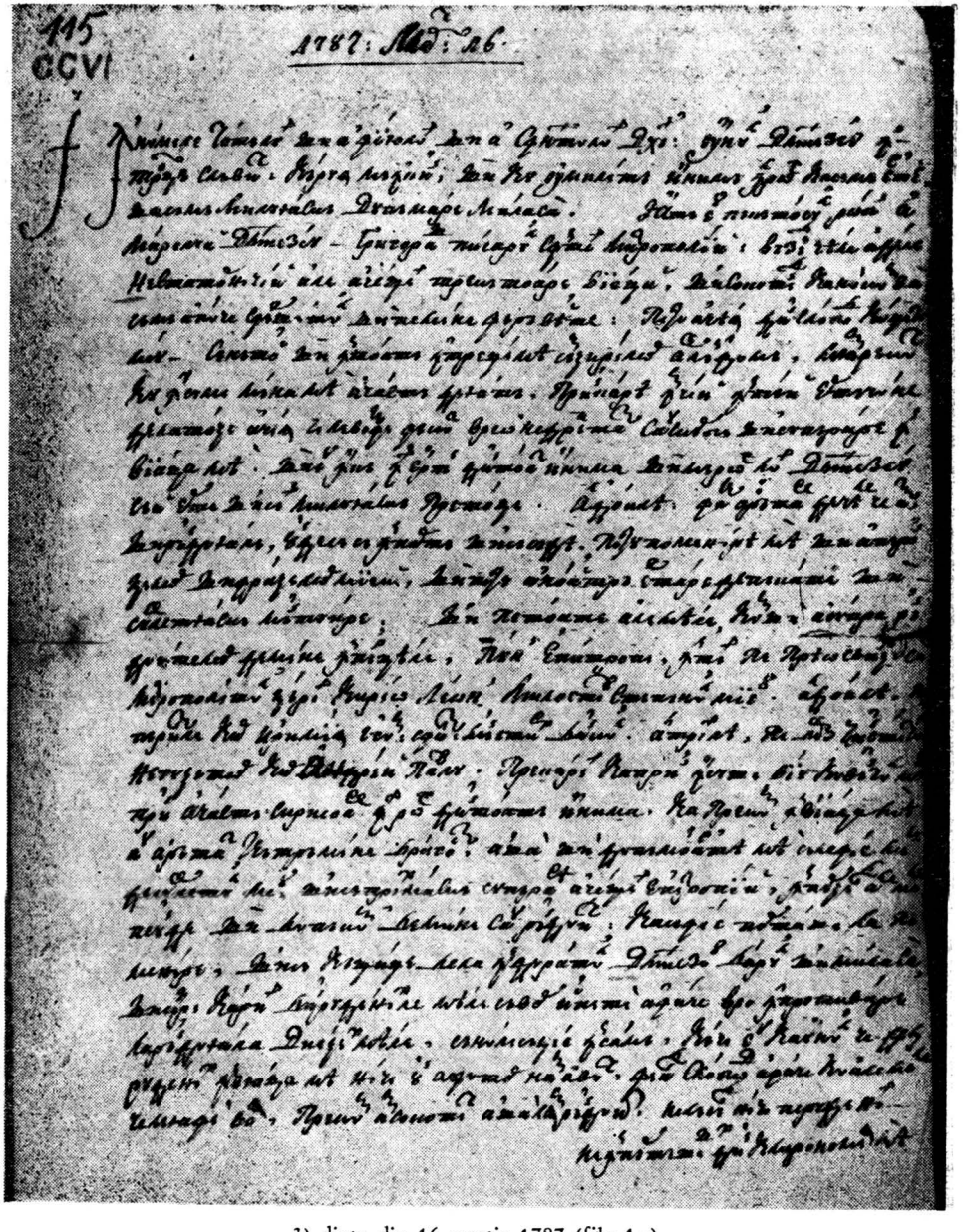

3) diata din 16 martie 1787 (fila 1 r)

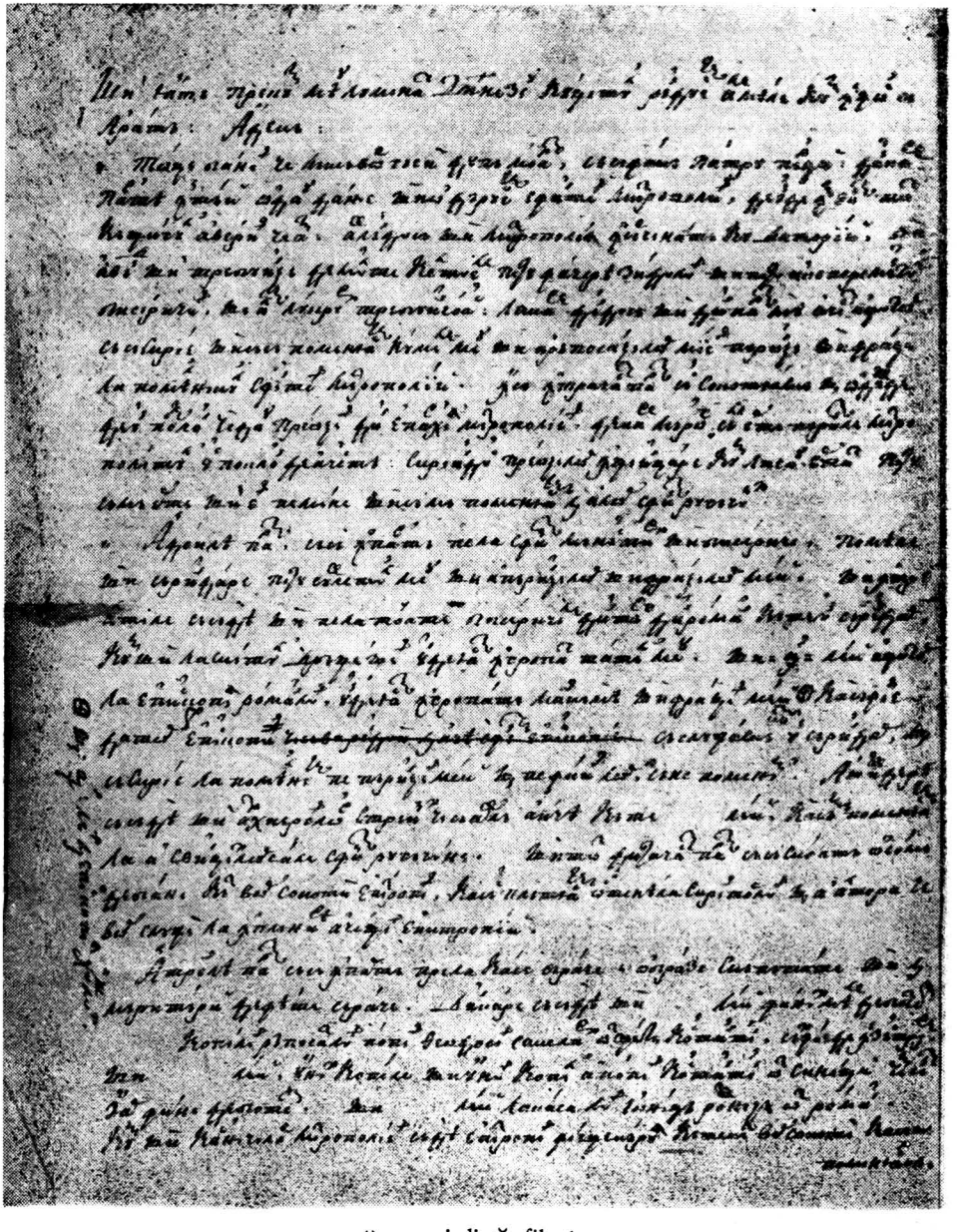

4) aceeași diată, fila 1 v

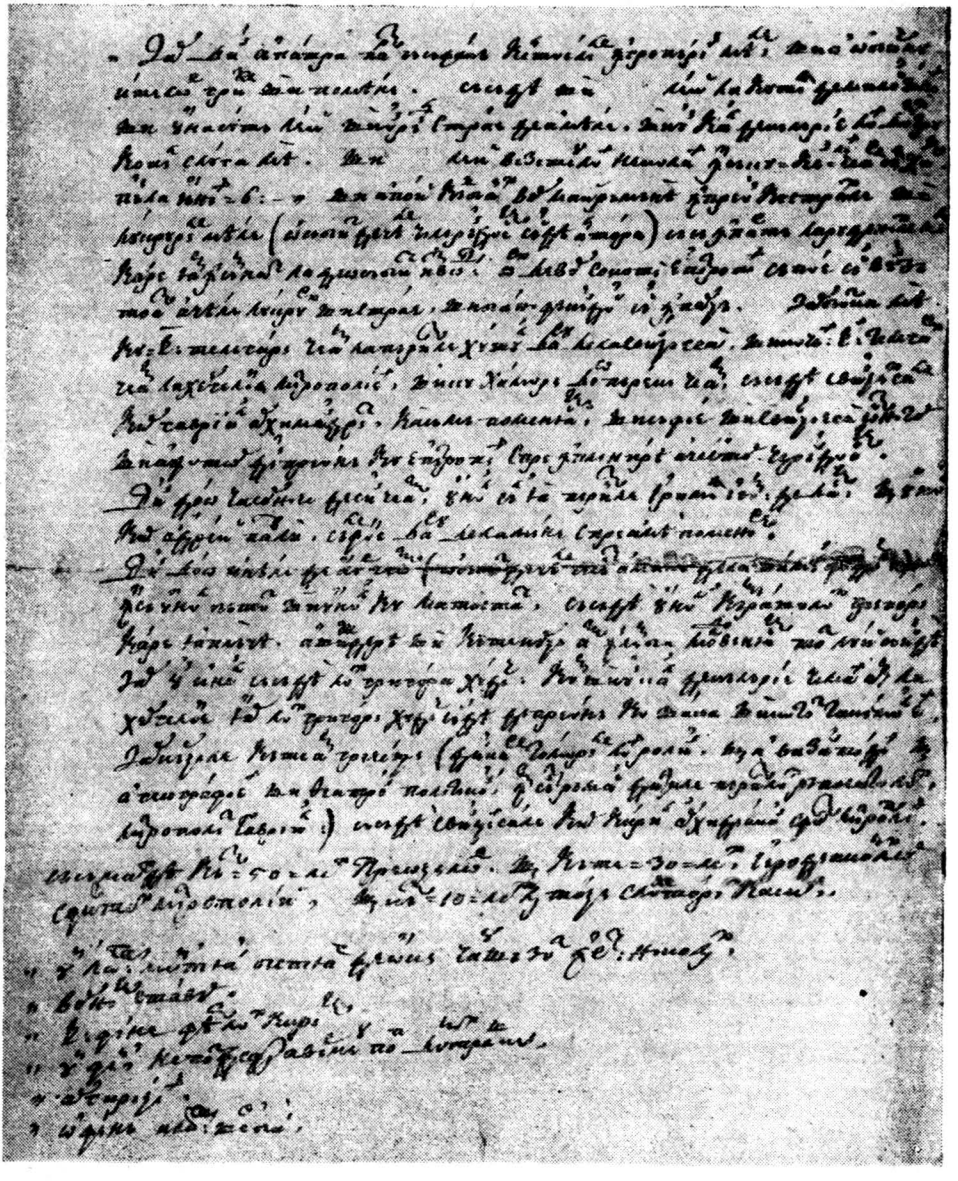

5) aceeaşi diată, fila 2 r

PROBLEME DE ISTORIE COMPARATĂ. CONCEPȚIA LUI N. PAVLOV-SILVANSKI ÎN PROBLEMA FEUDALISMULUI RUS ȘI REFLECTAREA EI ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ

DE

ALEXANDRU ANDRONIC

Într-un recent studiu de istoriografie românească a fost invocat, pe bună dreptate, meritul lui A. V. Boldur „de a fi încercat cel dintîi să fixeze particularitățile feudalismului românesc“ [1].

Demersul, deosebit de actual, al istoricului Fl. Constantiniu în domeniul unei aprofundate și nuanțate precizări a particularităților și specificului feudalismului românesc, în comparație cu noile încercări de a evidenția modelele sau tipologia feudalismului european [2], aduce în dezbaterea științifică momentul deosebit de eficient în istoriografia românească contemporană a comparativismului istoric susținut — în unele domenii, cu un deosebit succes — de „noua școală“ de istorie românească, inaugurată de Gh. Brătianu, P. P. Panaitescu și C. C. Giurescu [3].

Încercînd a-i găsi locul — pe deplin meritat — în cadrul noului curent benific al istoriografiei noastre, Fl. Constantiniu schițează următoarea caracterizare: „Fără a aparține propriu-zis noii școli istorice, Alexandru Boldur se apropie de ea prin concepția și metoda lui. Probabil că studiile sale, făcute la Universitatea din Petersburg, într-o vreme cînd în istoriografia rusă se manifesta un curent înaintat și fertil, care punea accentul pe cercetarea istoriei economice și instituționale, explică marea însemnătate acordată de Boldur acestor aspecte ale procesului istoric“ [4].

Într-adevăr, Alexandru Boldur s-a format în mediul universitar din Petersburg, în primele decenii ale secolului nostru cînd „s-au manifestat din plin curentele raționalist-critic, istorico-juridic și istorico-sociologic comparatist, cu implicațiile de rigoare ale economismului vulgar și marxismului legal“ [5]. Așa cum precizam încă în 1981, Alexandru Boldur s-a manifestat, atît la catedră, cît și în știința istorică ca adept al sintezei istorice, acordînd importanța cuvenită istoriei economice și istoriei sociologice, îmbrățișînd cu convingere metoda comparativă [6]. Din acest punct de vedere, Fl. Constantiniu, a sesizat deplin apropierea lui Boldur nu numai de eclectismul lui H. Berr și materialismul ponderat al istoricilor întemeietori ai „Analelor“ ci și de curentul înnoitor al „școlii noi“ de istorie românească [7].

Alexandru V. Boldur, spre deosebire de istoricii „noii școli“ venea cu o concepție deplin formată la școala de istorie-juridică, în care un rol de frunte l-a avut istoricul medievist rus N. Pavlov-Silvanski. De aceea, în rîndurile ce urmează vom insista asupra problemelor feudalismului rus în istoriografia rusă, cu specială referire asupra concepției lui N. Pavlov-Silvanski.

*

---

[1] Fl. Constantiniu, *Iobăgia și istoriografia românească*, în *SMIM*, X, 1983, p. 105.

[2] Idem, *Geneza feudalismului românesc: încadrare tipologică*, în *RdI*, 31, 1978, p. 1215—1225; idem, *Le gènese du féodalisme roumain: approche typologique*, în *NÉH*, VI/1, 1980, p. 81—91.

[3] Fl. Constantiniu, *op. cit.*, în *SMIM*, X, p. 102 și urm

[4] *Ibidem*, p. 104—105.

[5] Al. Andronic, *Alexandru Boldur*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 636.

[6] Idem, *Profesorul Alexandru Boldur la 95 de ani*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 854.

[7] Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 102, cu referiri succinte la legăturile dintre istoricii români care și-au făcut studiile la Paris în vremea cînd în istoriografia franceză se impunea „spiritul nou“.

Feudalismul ca etapă istorică a fost încă din secolul XVIII evidenţiat în sorierile de strictă specialitate ale lui Boltin [8] şi Schlözer [9]. Mai tîrziu, la începutul secolului XIX istorici ruşi de renume ca N. M. Karamzin [10] şi M. A. Polevoj [11] folosesc termenul „feudal", fără însă a recunoaşte de fapt existenţa feudalismului ca perioadă distinctă în istoria poporului rus. Totuşi, la mijlocul secolului XIX istoricii dreptului rus îşi exprimă deschis opinii referitoare la existenţa unui „regim feudal", care a modificat structura regimului gentilico-familial din prima perioadă a istoriei poporului rus. Astfel, la Kavelin găsim exprimată ideea clară că prin „regim feudal" se înţelege procesul istoric care a urmat după venirea varegilor pe pămînturile ruseşti. Din momentul ciocnirii dintre ruşi şi varegi urmează, după Čičerin, a doua etapă a istoriei Rusiei, deoarece în această vreme, se instaurează un sistem domanial, căruia îi revine rolul principal în feudalizarea societăţii ruseşti [12].

Cu toate acestea, în istoriografia burgheză din Rusia secolului XIX, problema evoluţiei poporului rus se considera ca un proces propriu, fără analogii cu Europa occidentală. Admiţînd existenţa unei căi proprii, istoricii ruşi respingeau ideea existenţei feudalismului ca perioadă istorică în evoluţia poporului rus. Concluzia era clară în sensul că în Rusia, în condiţiile proprii ale societăţii ruseşti, feudalismul nu a fost posibil. Acestei concluzii i-a rămas tributar renumitul istoric rus burghez V. Ključevski [13], care n-a încercat să aprofundeze acele elemente vădit feudale, descrise cu deosebită minuţiozitate în cursul său de Istoria Rusiei, fără să tragă concluzia absolut normală a existenţei feudalismului în Rusia ca perioadă istorică distinctă şi caracteristică în acelaşi timp.

Astfel, nu este de mirare, că abia la începutul secolului XX în istoriografia rusă oficială s-a pus problema existenţei feudalismului rus şi primul din istoricii burghezi din Rusia ţaristă care a abordat şi dezbătut cu deosebită competenţă această problemă a fost istoricul medievist N. Pavlov-Silvanski.

N. Pavlov-Silvanski — aşa cum a precizat A. Presnjakov — şi-a întemeiat studiile sale istorice pe concepţia şcolii sociologice, la care s-au adăugat propriile consideraţii asupra operelor lui Buckle, August Comte şi Spencer, constituind fondul pregătirii sale teoretice şi a metodei sale comparative [14].

---

[8] I. N. Boltin, *Kritičeskie očerki k istorii princa Ščrbatova*, I—II, St. Petersburg, 1793—1794.

[9] *Nestor. Russische Annalen in ihrer Slavonnischen Grundsprache verlichen*, Ubersetzt und erklärt von Augustin-Ludovik Schlözer, I—IV, Göttingen, 1802—1805. Traducere în l. rusă de D. Jazykov, Sr. Petersburg, 1809—1819.

[10] N. M. Karamzin, *Istorija russkogo gosudarstva*, I—XII, St. Petersburg, 1818—1829.

[11] N. A. Polevoj, *Istorija russkogo naroda*, I—VI, Moscova, 1928—1933. În periodizarea lui Polevoj găsim termenul „feudal", atunci cînd expune perioada anilor 862—1054, adică perioada I-a, care este denumită: *„normanskaja feodal'naja istorija"*, adică „istoria feudală normandă". Pentru perioada următoare a anilor 1054—1224 se foloseşte iarăşi termenul „feudal", deoarece această perioadă este intitulată sugestiv: *„period feodal'noj razdroblennosti"*, adică „perioada fărămiţării feudale". În general periodizarea lui N. A. Polevoj dădea o imagine clară a istoriei poporului rus, a puterii centrale, întărind concepţia istorică a vremii, în favoarea curentului numit „şcoala istoriei statului". Este de observat că însuşi N. A. Polevoj şi-a intitulat opera Istoria poporului rus" ca un reproş la adresa binecunoscutului istoric N. M. Karamzin care-şi intitulase voluminoasa operă: „Istoria statului rus". În concepţia lui Polevoj apar formulări clare cum sînt cele privind noţiunea de „feudalism normand", adică al varegilor, cînd se destramă comuna primitivă, cînd pe baza „democraţiei militare" apar statele barbare de la începutul feudalismului, treptat consolidate, devenind state unitare, unele imperii. Perioada imediat următoare este numită de N. A. Polevoj cu un termen foarte precis din punct de vedere istoric, acela de „feudalism familial", adică al apanajelor, şi se referă la perioada cînd marele cneaz Iaroslav cel Înţelept a împărţit statul unitar al Rusiei Kievene fiilor săi, inaugurînd perioada şi aceasta perfect denumită de N. A. Polevoj „a fărîmiţării feudale".

[12] Cf. Kavelin, *Vzglead na juridičeskoe prošloe Rossii*; B. Čičerin, *Opyty po istorii russkogo prava*, Moscova, 1858.

[13] V. Ključecski, *Kurs russkoj istorii*, I—V, Moscova, 1937; idem, *Bojarskaja Duma drevnej Rus'*, ed. IV, Moscova, 1909; idem, *Proischoždenie cholopstva v Rossii*, în *Opyty i issledovanija*, Moscova, 1912, ed. II, Moscova, 1915.

[14] A. Presnjakov, *Biografičeskie dannye*, în N. Pavlov-Silvanski, *Trudy*, III, Ediţia A Presnjakov, St. Petersburg, 1910, p. XII.

Mai tîrziu, N. Pavlov-Silvanski se alătură şcolii juridice, reprezentată la acea vreme de V. I. Sergejevič [15], care „pentru prima dată a transformat istoria dreptului rus într-o disciplină ştiinţifică, într-un sistem unitar al tuturor informaţiilor istorico-juridice referitoare la istoria rusă" [16].

In felul acesta, N. Pavlov-Silvanski, avînd ca bază teoretică concepţiile sociologico-juridice şi fiind în această privinţă un continuator al lui Ključevski [17], va amplica cercetările istorice în domeniul dreptului rus. El este medievistul care foloseşte din plin informaţiile documentare juridico-istorice oferite de lucrările lui Sergejevč, reliefînd cu pertinenţă realitatea istorică a societăţii feudale din Rusia.

Pentru medievistul N. Pavlov-Silvanski procesul istoric a fost unitar şi în felul acesta oferea în ştiinţa istorică rusească a epocii sale o formulare concretă a problematicii rămasă încă neclarificată de alţi istorici ruşi de seamă [18]. In ceea ce priveşte concepţia sa asupra procesului istoric de dezvoltare a Rusiei. N. Pavlov-Silvanski l-a considerat identic cu cel al Europei, formînd un tot organic, alăturîndu-se astfel şcolii istorice europene occidentale. In ceea ce priveşte conţinutul noţiunii de „feudalism", N. Pavlov-Silvanski s-a aflat sub influenţa directă a lui Guizot [19], care considera drept caracteristică esenţială a regimului feudal dezmembrarea autorităţii supreme. Această trăsătură caracteristică feudalismului ca fenomen general a fost suficientă pentru ca istoricul rus să recunoască şi în istoria altor popoare existenţa regimului feudal. In plus, istoricul medievist rus a găsit la Guizot în formularea „la fusion de la souveraineté et de la proprieté" cea mai judicioasă formulă a unei din cele mai fundamentale caracteristici ale feudalismului ca etapă istorică propriu-zisă [20]. Totodată, el s-a opus curentului slavofililor care propaga ideea existenţei unui proces istoric rus propriu, independent faţă de întregul proces de dezvoltare al societăţii umane [21].

In felul acesta, N. Pavlol-Silvanski folosind opera fundamentală a lui Soloviev, a avut capacitatea de a descoperi cu uşurinţă, mai ales în lucrările lui Ključevski — contra voinţei acestuia din urmă — tocmai acele elemnete concrete ale feudalismului istoric cercetat, adică ale feudalismului rus, analizînd apoi cu acribie toate aspectele posibile. Devine clară

---

[15] V. I. Sergejevič, *Lekcii i issledovanija po istorii russkogo prava*, St. Petersburg, 1883 ; idem, *Lekcii i issledovanija pe istorii drevneruskogo prava*, St. Petersburg, ed. I, 1894 ; ed. II, 1902 ; idem, *Drevnosti russkogo prava*, 1890 ; ed. III, 1909 ; idem, *Kurs istorii russkogo prava*.

[16] N. L. Rubinştein, *Russkaja istoriografija*, Moscova, 1941, p. 364. Operele lui Sergejevič au intrat în patrimoniul ştiinţei juridice şi continuatorii săi, dintre care A. E. Presnjakov, au jucat un rol important în istoriografia rusă. Unul din elevii lui Sergejevič a fost binecunoscutul specialist în dreptul vechi rus N. F. Vladimirski-Budanov, care în lucrarea sa capitală, „Istoria dreptului rus", ajunsă la a VII-a ediţie, se exprima cu deosebită claritate în privinţa teoriilor istorice ale lui N. Pavlov-Silvanski, afirmînd cu tărie că acestea au produs o completă revizuire a curentului istoric existent (Cf. N. F. Vladimirski-Budanov, *Obzor istorii russkogo prava*, Petrograd-Kiev, 1915, ed. VII, p. 284).

[17] V. I. Ključevski însuşi se considera istoric-sociolog, ceea ce se evidenţiază din metodologia întregului său „Curs de istoria Rusiei", mai ales din formulările sale în legătură cu legile generale ale constituirii societăţii omeneşti (cf. V. I. Ključevski, *Kurs russkoj istorii*, I, Moscova, 1937, p. 7—8).

[18] S. M. Soloviev, *Istorija Rossii s drevnejšich vremen*, operă monumentală în 30 volume, ed. II, Moscova, 1851—1879. Istoriografia sovietică îl consideră pe S. M. Soloviev drept reprezentantul ideologiei burgheze din Rusia în perioada de ascensiune a acesteia, istoria sa fiind scrisă sub semnul luptei pentru reformele burgheze (N. L. Rubinştein, *op. cit.*, p. 319).

[19] Guizot, *Histoire de la civilisation en France depuis la chute de l'empire romain*, Paris, 1853, I—IV.

[20] N. Pavlov-Silvanski, *Trudy*, III, p. 175.

[21] „Slavofilii" au constituit acel curent care a conceput rezolvarea problemelor ridicate de procesul istoric al Rusiei în idealizarea trecutului istoric al Rusiei. Faţă de curentul opus al „occidentalilor" („zapadniki") adepţii slavofilismului au idealizat „viaţa specifică rusească", iar atunci cînd evenimentele istorice prezente au arătat că feudalismul absolutist rusesc se clatină, slavofilii au trecut făţiş de partea absolutismului ţarist rusesc. Referitor la curentele „slavofililor" şi „occidentalilor" există în literatura de specialitate rusă şi sovietică o extrem de bogată bibliografie, însă această problemă depăşeşte cadrul studiului nostru.

calea cercetării propusă de medievistul N. Pavlov-Silvanski, care, în consecință, și-a definit concepția sa proprie asupra feudalismului din Rusia plecînd de la noțiunea fundamentală a unității dezvoltării istorice a Rusiei și a Europei Occidentale. Cu alte cuvinte însăși problematica feudalismului era considerată de dînsul ca reprezentînd conceptual unitatea dezvoltării istorice în general.

Această metodologie în abordarea problemei respective îl situiază pe medievistul rus N. Pavlov-Silvanski pe o linie principială nouă în cadrul istoriografiei ruse, oficiale, în perioada cînd toți istoricii progresiști s-au orientat în cercetarea științifică după principiul existenței unui proces unitar al evoluției istorice umane tocmai atunci cînd în Rusia a luat un mare avînt curentul marxist [22].

Totodată, N. Pavlov-Silvanski examinează cu deosebită atenție teoria contrastelor, care-și făcuse loc în istoriografia rusă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului următor prin pana istoricului P. Miliukov. Acesta s-a îndepărtat în concepția sa istorică de la principiul unității procesului istoric, acceptînd ideile schițate încă de M. Čičerin și ajungînd la concluzia că în Rusia, statul a avut o puternică influență asupra organizării societății, în contrast cu Occidentul Europei unde tocmai organizarea societății a condiționat formarea statului [23]. Prin această concluzie Miljukov se încadra perfect în jaloanele școlii istorice instituționale, așezînd statul în centrul procesului istoric, datul istoric fiind creat la cererea și la nevoile statului. Criticînd cu pertinență această teorie a contrastelor N. Pavlov-Silvanski și-a fixat și propria sa poziție principială de istoric medievist comparatist [24].

De altfel, în problema feudalismului în Rusia, N. Pavlov-Silvanski a lucrat cu tenacitate începînd din anul 1897, publicînd în Revista oficială a Ministerului Învățămîntului Public (Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosvaščenija) o serie de articole de strictă specialitate, care l-au consacrat ca un foarte bun cunoscător al istoriei dreptului rus. În anul 1907 a fost ales profesor la catedra de Istoria dreptului și numai un an și-a putut desfășura activitatea didactică, deoarece în toamna anului următor a murit de holeră.

Ajungînd, în anul 1907 la unele concluzii noi în problema ce-l preocupa a publicat lucrarea care l-a consacrat ca specialist al problematicii, spinoase și foarte actuale la acea vreme, a feudalismului rus. Autorul nu s-a mulțumit numai cu această contribuție, continuîndu-și investigațiile, dar moartea năprasnică i-a întrerupt activitatea. Abia în 1910 lucrarea manuscrisă a regretatului medievist a văzut lumina tiparului prin grija deosebită a lui A. Presnjakov. Față de opera inițială *Feodalizm v drevnej Rus'*, adică *Feudalismul în Rusia veche*, noua lucrare purta titlul, fixat de editor *Feodalizm v udel'noj Rus'*, adică *Feudalismul în Rusia apanajelor*. Important din punctul nostru de vedere este faptul menționat de editor că istoricul medievist N. Pavlov-Silvanski își intitulase întreaga operă *Feodalizm v Rus'*, adică *Feudalismul în Rusia*, înțelegînd să dea și a treia parte a studiului său, în care să se examineze perioada „destrămării feudalismului", concepută a fi expusă în două capitole și anume: a) destrămarea feudalismului politic și b) supraviețuirea feudalismului în țaratul Moscovei. Proiectul acesta de a da și a treia parte a studiului îl concretizează suficient de clar pe medievistul N. Pavlov-Silvanski, rămas adept al școlii juridice, punînd în primul plan noțiunea de istorie politică [25].

În calitatea sa de editor al operei postume a lui N. Pavlov-Silvanski, A. E. Presnjakov a crezut că titlul *Feudalismul în Rusia apanajelor* ar cuprinde, într-un tot organic, nu numai a doua parte a studiilor de medievistică rusă ci și a treia, care fusese doar proiectată și schițată de autor, lăsînd la o parte titlul general, acela de *Feudalismul în Rusia*, ceea ce ar fi fost, după părerea noastră, un cîștig de seamă pentru istoriografia rusă din acea vreme.

---

[22] În 1894 apăruse lucrarea lui V. I. Lenin *Cine sînt «prietenii poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților*, prin care se demasca, pentru prima oară, poporanismul. După cum se știe, „narodnicismul" a fost curentul ideologic care arăta că în Rusia nu este necesară dezvoltarea capitalismului și că Rusia va trece la socialism fără a cunoaște „dihonia" capitalismului. Deci se propaga aceeași idee a unei evoluții proprii a poporului rus, în afara procesului istoric unitar, asupra căruia am insistat în rîndurile precedente.

[23] P. Miljukov, *Očerki po istorii russkoj kul'tury*, I—III, Ed. III, St. Petersburg, 1898—1900; idme, *Glavnye tečenija russkoj istoričeskoj mysli*, ed. III, St. Petersburg, 1913.

[24] N. Pavlov-Silvanski, *Feodalizm v drevnej Rus'*, St. Petersburg, 1907, p. 19—25

[25] Idem, *Trudy*, III, p. XVI, cu amănunte din partea editorului.

Am insistat asupra acestor detalii deoarece constatăm că N. Pavlov-Silvanski mai era încă stăpînit de aspectele juridice ale unor fapte istorice, ceea ce explicc şi importanţa acordatc fenomenului politic ca aspect concret al relaţiilor juridice.

In felul acesta, se clarificc şi concepţia proprie a istoricului rus N. Pavlov-Silvanski, care-l apropie de concepţiile occidentale deoarece el determină feudalismul ca fiind fenomenul de îmbinare al proprietăţii de pămînt cu suveranitatea politică şi a ierarhiei puterii creată pe această bază.

Dar oprindu-ne la această determinare a lui N. Pavlov-Silvanski ar însemna să nu pătrundem în esenţa concepţiei sale proprii, deoarece, pornind de la constatarea acestor elemente, el a ajuns să descopere, dacă nu în totalitate, cel puţin în parte, conţinutul intern, propriu al însăşi relaţiilor sociale. Şi pe această linie, desigur N. Pavlov-Silvanski se deosebeşte de şcoala istorico-juridică sub raportul sensului istoric al normei de drept. Reţinem, totodată, şi constatarea, precizată de altfel de istoriografia sovietică, că pentru mai sus amintita şcoală istorică rusă norma de drept „creînd şi organizînd relaţiile sociale“ [26], era creatoarea istoriei. Pentru medievistul specialist N. Pavlov-Silvanski norma de drept este un reflex al relaţiilor sociale, norma de drept vine să consacre, să întărească relaţiile produse, fiind deci posterioară relaţiilor sociale [27].

Era normal ca această idee să-i descopere greşala pe care o făcuse la vremea sa istoricul Ključevski, care confundase iobăgia ca formă a relaţiilor social-economice cu dependenţa directă a iobagului de stăpînul moşiei ca sistem al relaţiilor juridice. Aşa se explică de ce Ključevski, pe urmele şcolii istorico-juridice a considerat ţărănimea rusă liberă pînă în secolul XVI cînd a fost adusă în starea de iobăgie în virtutea vestitei „legături de pămînt“ *(zakrepoščenie)* din vremea lui Boris Godunov. Iată de ce istoriografia sovietică reliefează caracterul unilateral al concepţiei istoricului Ključevski, acesta din urmă studiind ţărănimea rusă iobagă ca o categorie juridică şi nu ca o „categorie social-economică, aflată în legătură cu un anumit sistem al relaţiilor de producţie“ [28]. Totodată V. Ključevski a negat asemănarea istoriei Rusiei cu Occidentul Europei. El a considerat feudalismul occidental ca un proces în care se îmbină ierarhia creată pe de o parte de autoritatea supremă, iar pe de altă parte de dreptul de proprietate, cu întregul sistem al vasalităţii ce decurgea din această îmbinare, lucru care n-a existat în Rusia apanajelor, căci el afirmă clar: „Au apărut relaţii amintind orînduirea feudală în Europa Occidentală. Dar acest lucru este o apariţie care nu poate fi considerată ca asemănare“ [29]. Iată de ce în cursul său de „Istoria Rusiei“ V. Ključevski îşi va intitula un paragraf astfel: „Lipsa momentului feudal“, afirmînd cu convingere că „în sistemul apanajelor putem găsi destule trăsături asemănătoare cu relaţiile feudale... dar semnele unor concordanţe nu vorbesc despre identitatea normelor“ [30]. De altfel, după V. Ključevski, sistemul apanajelor s-a bazat pe următoarele două realităţi istorice: a) instalarea cneazului pe un domeniu şi b) crearea sistemului propriu de economie agrară pe proprietatea respectivă [31]. Concepţia sa economico-sociologică, care i-a creat faima de întemeietor al şcolii ruse de istorie a colonizării interne a fost treptat adaptată concepţiei şcolii istorico-juridice, deoarece V. Ključevski afirmă categoric: „Sub influenţa colonizării ţării primul cneaz al apanajului se deprindea a vedea în domeniul său nu o societate formată, destul de stabilă, ci o pustietate, pe care el o popula şi o organiza în societate. Ideea despre cneaz, ca proprietar direct al apanajului, era o consecinţă a importanţei sale juridice, în calitate de colonizator şi organizator al apanajului. Aşa explic eu — încheia

---

[26] N. Rubinştein, *op. cit.*, p. 528.

[27] N. Pavlov-Silvanski, *Simvolica v drevnem russkom prave*, în *Trudy*, III, anexa I, p. 323. In acest studiu referitor la simbolica juridică, autorul face apel la metoda comparativă, subliniind odată în plus unitatea procesului istoric în care include şi aspectul juridic. Edificatoare sînt aceste constatări: „Istoricii ruşi rareori s-au folosit de metoda comparativă şi la noi domneşte ideea despre procesul istoric rus ca specific, în general, şi specific deosebit rusesc în dezvoltarea dreptului“ *(Ibidem*, p. 324). Şi mai departe N. Pavlov-Silvanski constată că în ciuda tendinţei ce domneşte în istoriografia rusă de a considera procesul istoric rusesc un fenomen aparte, există trăsături concrete în istoria culturii şi istoria dreptului şi a altor popoare, determinîndu-l, în cele din urmă, să facă o cercetare comparată în special, a instituţiilor vechiului drept rusesc *(ibidem)*.

[28] N. Rubinştein, *op. cit.*, p. 548.

[29] V. Ključevski, *Kurs russkoj istorii*, I, p. 375.

[30] *Ibidem*, p. 377.

[31] *Ibidem*, p. 375.

V. Ključevski — originea istorică a sistemului apanajelor"[32]. Rezultă cu destulă claritate că principiile şcolii istorico-juridice subliniau odată mai mult importanţa juridică a şefului statului, ca şi a seniorului apărut pe un domeniu dat. În felul acesta, istoricul V. Ključevski vedea în apariţia şi consolidarea ocinei boiereşti, fără să vadă în aceasta proprietatea funciară feudală propriu-zisă, numai o latură a procesului complex social-economic şi în consecinţă putea să-l opună sistemului feudal occidental bine constituit.

In vestita sa lucrare *Bojarskaja Duma*, V. Ključevski nu va cerceta natura socială a acestei instituţii, cu un net caracter feudal, şi nu se va preocupa de activitatea desfăşurată de acest „Consiliu al boierilor", deşi făcînd istoricul acestui însemnat „Consiliu" nu va face altceva decît să prezinte istoricul clasei boiereşti din Rusia, clasă care-şi trăgea originea din „vechea ocină boierească" (staraja bojarskaja votčina)[33], cu alte cuvinte din proprietatea funciară de tip feudal.

Aceste elemente concrete din opera lui V. Ključevski, adevărate categorii social-economice necesare înţelegerii fenomenului feudalizării societăţii ruse l-au determinat pe N. Pavlov-Silvanski să consacre feudalismului rus studiile sale comparative, care l-au condus la recunoaşterea existenţei feudalismului în procesul istoric unitar al evoluţiei societăţii ruseşti[34].

Rezultă, totodată, cu claritate că N. Pavlov-Silvanski a ajuns la o concluzie proprie care-l deosebeşte de şcoala istorico-juridică. Concluzia sa este o negare a teoriei statului, specificînd că nu legea crează relaţiile sociale, ci din contra relaţiile sociale crează norma de drept, că obiceiurile apar înaintea legii scrise, ceea ce înseamnă în fond recunoaşterea faptului real că societatea premerge statului.

In privinţa aceasta, N. Pavlov-Silvanski subliniază: „Noi ştim că toate instituţiile mai importante din trecut nu au fost create de puterea centrală, ci s-au dezvoltat treptat, şi că autoritatea centrală în mod normal întărea şi formula obiceiul pămîntului"[35]. Cercetînd imunitatea, una din vechile instituţii ruseşti, N. Pavlov-Silvanski afirmă că ea nu-şi are originea în dreptul cneazului de a acorda o proprietate feudală. Imunitatea a luat naştere independent de acest drept al şefului statului, deoarece ea „constituie dreptul primordial al marilor proprietari de pămînt. Diplomele de imunitate întăreau doar acest obicei"[36]. Pentru a demonstra şi mai convingător această realitate N. Pavlov-Silvanski adaugă: „Regii dădeau mănăstirilor — ceea ce din bătrîni foloseau proprietarii laici şi asupra căror lucruri mănăstirile ca proprietare de pămînt aveau dreptul conform obiceiului pămîntului... Tendinţa proprietarilor de a-şi întări drepturile lor izvorîte din obiceiul pămîntului prin privilegii şi diplome a dus la eliberarea în mod obişnuit a diplomelor de imunitate şi asupra proprietăţilor din nou dobîndite ca şi asupra moşiilor provenite din defrişarea pădurilor"[37]. Pentru a demonstra că într-adevăr proprietarii de pămînt aveau anumite drepturi pe baza obiceiului pămîntului se reproduce în întregime un document din prima jumătat a secolului XV din care se desprind trăsăturile feudale ale proprietăţii funciare boiereşti[38]. In document se arată că în procesul ivit între un boier şi o mănăstire, referitor la stăpînirea asupra unui sat, boierul a făcut dovada că din vechime satul fusese sub stăpînirea boierească atît din punct de vedere juridic cît şi din punct de vedere economic[39]. Dar procesul a fost cîştigat de mănăstire, căci aceasta a făcut dovada dăruirii acelui sat pe baza daniei, ceea ce a dus la emiterea unui act de privilegiu prin care satul respectiv era scos, în mod expres, de sub stăpînirea boierească[40] şi supus autorităţii mănăstireşti din punct de vedere juridic şi din punct de vedere economic[41].

Pentru istoricul N. Pavlov-Silvanski este categorică stipulaţia din document precum că satul din vechime fusese supus autorităţii boiereşti, formulare care precizează existenţa unui drept cutumiar şi nu a unei norme emanate în baza unei diplome de către autoritatea centrală. Din nou se revine la concluzia deja enunţată de N. Pavlov-Silvanski că pe primul plan se situează relaţiile sociale şi nu norma de drept. Plecînd de la această concluzie, istoricul rus N. Pavlov-Silvanski, în partea finală a operei sale analizează feudalismul ca problemă a luptei de clasă a boierimii cu obştea, în dauna căreia s-a creat proprietatea particulară,

[32] *Ibidem*, p. 363.
[33] V. Ključevski, *Bojarskaja Duma*, p. 3.
[34] N. Pavlov-Silvanski, *Feodalizm drevnej Rus'*, (Introducere).
[35] Idem, *Trudy, III*, p. 292—293.
[36] *Ibidem*, p. 293.
[37] *Ibidem*.
[38] *Ibidem*, p. 296—297.
[39] *Ibidem*, p. 297.
[40] *Ibidem*.
[41] *Ibidem*. Anexa 4, p. 501.

marea proprietate funciară feudală şi s-a creat şi consolidt în acest fel clasa feudalilor stăpîni de pămînt.

Obştea este privită de autor ca fiind o realitate preexistentă feudalismului, ca fiind o formă concretă istorică de organizare a societăţii şi în mod normal autorul o leagă de forma ei cea mai veche, *mirul* şi pe baza metodei comparate o consideră ca o formă determinată de stadiul de dezvoltare a societăţii ruse făcînd legătura între obştia slavă denumită *vervi* şi obştea germană, denumită *marcă*.

Boierimea este o realitate feudală şi în concepţia lui N. Pavlov-Silvanski ea depăşeşte cadrul relaţiilor juridice şi trece în cadrul relaţiilor sociale. In felul acesta, conţinutul concepţiei sale despre feudalism se îmbogăţeşte, în sensul că fenomenul de îmbinare al proprietăţii de pămînt cu suveranitatea politică şi a ierarhiei puterii creată pe această bază se completează cu relaţiile social-economice, adică cu acele relaţii care sînt absolut şi obiectiv necesare organizării gospodăriei proprii fiecărui domeniu feudal [42]. Determinarea acestor relaţii economice îl duce pe autor la constatarea şi a existenţei dependenţei producătorului direct de pămînt, de proprietarul de pămînt, sub diferite forme şi denumiri, precum şi la determinarea sursei acestei dependinţe. Autorul consideră drept sursă principală a dependenţei acapararea abuzică de pămînturi de către vîrfurile clasei dominante boiereşti, în principal a boierilor cu slujbe şi rosturi militare, în dauna obştiilor şi implicit legarea sau iobăgirea membrilor liberi ai obştii de pămîntul acaparat, devenit proprietate funciară de tip feudal.

Astfel, cristalizarea şi consolidarea sistemului feudal nu apare ca un fenomen venit din afară sau impus de autoritatea supremă de stat, ci ca un rezultat final al unui proces îndelungat al luptei interne între cele două categorii istorice, soldată cu supunerea uneia de către cealaltă prin silnicie.

In acest fel, prin opera istoricului N. Pavlov-Silvanski istoriografia rusă a făcut un pas înainte. Feudalismul rus apare astfel ca o etapă a unui proces istoric unitar, depăşind cadrul strîmt al unei simple perioade fixată cronologic. Punctul de vedere nou al lui N. Pavlov-Silvanski s-a impus, deşi destul de tîrziu, în istoriografia rusă, iar istoriografia sovietică [43] îi consacră un loc de cinste în rîndurile marilor istorici care au contribuit în mod concret la dezlegarea unor probleme capitale din istoria poporului rus.

Lucrările lui N. Pavlov-Silvanski au avut o influenţă şi o importanţă considerabilă asupra formării şi gîndirii unei serii de istorici ruşi burghezi ca Rožkov, Karesev, Presnjakov şi Pokrovski care au îmbrăţişat concluziile acestuia. Chiar şi Plehanov a insistat în mod deosebit asupra rezultatelor la care a ajuns istoricul N. Pavlov-Silvanski.

Dintre istoricii români din perioada interbelică cel care s-a aflat sub influenţa concepţiei lui N. Pavlov-Silvanski în problema feudalismului a fost fără îndoială Alexandru V. Boldur.

Adept al raţionalismului critic şi al metodei istorice comparative istoricul Alexandru V. Boldur, încă în 1937, abordînd probleme teoretice de periodizare a istoriei României, va consacra un întreg capitol cercetării comparative a istoriei poporului român cu istoria popoarelor europene [44].

Deoarece la acea vreme în istoriografia noastră problema feudalismului românesc nu era pe deplin clarificată. A. V. Boldur şi-a exprimat cu curaj concepţia sa privind existenţa feudalismului românesc şi a particularităţilor sale. Importantă rămîne concluzia sa că *„în fiecare ţară feudalismul avea pretutindeni trăsături specifice,* deşi pretutindeni în linii generale se repetau aceleaşi fenomene, pe care le denumim feudalism" [45].

---

[42] Idem, *Trudy*, I, ed. II, S. Petersburg, 1909, p. 25.

[43] N. Rubinştein, *op. cit.*, p. 525—534.

[44] A. V. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuţii la studiul istoriei României*, I, Chişinău, 1937, p. 14—19 : „Succesiunea istorică a formelor social-politice în statele europene".

[45] *Ibidem*, p. 18 (sublinierea autorului).

Fără a se declara făţiş adept al materialismului istoric, A. V. Boldur implicit s-a aflat sub influenţa lui Lenin în ceea ce priveşte teoria despre veriga hotărîtoare în procesul istoric [46].

Se poate afirma, în încheiere, că la vremea sa, concepţia istoricului român A. V. Boldur, aflată în strînsă legătură cu problematica feudalismului rus şi cu concepţia lui N. Pavlov-Silvanski în această problemă, a reprezentat un moment important în evoluţia ştiinţei istorice româneşti, nu numai sub raportul definirii — pentru prima dată în istoriografia noastră — a particularităţilor feudalismului românesc [47], ci şi a evidenţierii comparatismului ca metodă ştiinţifică de cercetare în domeniul istoriei naţionale şi universale [48].

[46] B. G. Moghil'nickij, *V. I. Lenin ob istoričeskom metode*, în *Srednie veka*, 44, 1981, p. 5—27.

[47] A. V. Boldur, *op. cit.*, p. 20—40.

[48] A. V. Boldur, *Ştiinţa istorică română în ultimii 25 ani. Constatări şi remedii*, în *SCI*, XX, 1947, p. 1—95.

DE LA BĂTĂLIA DE LA „ROVINE" LA ISTORIA POLONĂ A LUI JAN DŁUGOSZ *

DE

SERGIU IOSIPESCU

Intre problemele „homerice" ale istoriografiei veacului XIV, datarea bătăliei de la *Rovine*, dintre oastea Țării Românești condusă de Mircea cel Bătrîn și forțele de invazie ale lui Baiazid I, reflectă în chip pilduitor, prin soluțiile propuse, atît calitatea surselor folosite cît și tentațiile, înclinațiile și, de ce nu, aprehensiunile criticii istorice.

Pe temeiul unui pasaj de cronică sîrbească din veacul al XV-lea, ce rezuma desfășurarea bătăliei, a amplificărilor sale în istoriile lui Luccari și Orbini și, mai cu seamă, a însemnării vechiului tipicon de la mănăstirea Hilandar — despre moartea unuia dintre principii sîrbi participanți la război — Hasdeu afirma (1876)[1] că „ilustra victorie de la Rovine, a cărei strălucire se revarsă asupra Craiovei, avusese loc anume la 17 mai 1395".

Cu publicația cronicii „bulgare" de către Ioan Bogdan (1891) și exegezele lui Nicolae Iorga (1901) pe marginea analelor sîrbești, povestirea mai amplă a acestora sub data de 10 octombrie 1394 s-a impus istoriografiei române[2]. Relevarea de către Constantin Litzica (1901) a unui nou izvor — dania din octombrie 1395 a împăratului Manuel Paleologul și a basilissei Elena pentru mănăstirea constantinopolitană Petra, spre pomenirea lui Constantin Dragaș căzut în campania din Țara Românească și *de la moartea căruia nu trecuseră încă șase luni* — a deschis discuția în jurul datei bătăliei de la *Rovine*[3]. Nicolae Iorga, cel dintîi (1901) și apoi Dimitre Onciul (1903) au reconstituit cu noi argumente desfășurarea invaziei otomane în Țara Românească, plasînd confruntarea majoră la 10 octombrie 1394[4] și nu la 17 mai 1395 cum susținuse, în urmă, Constantin Litzica. Se invoca, între altele, și faptul că victoria de la *Rovine* nu putea fi obținută de forțele reunite ale lui Mircea cel Bătrîn și ale regelui Ungariei — despre care atunci se credea că în mai 1395 s-ar fi aflat în Țara Românească — fără

---

* Adnotările pe marginea izvoarelor care le înfățișăm aici bunăvoinței răbdătoare a cititorilor dezvoltă intervenția mea la dezbaterea organizată de redacția de istorie a Editurii Militare în jurul datei bătăliei de la Rovine, la care au participat Al. V. Diță, M. Dogaru, Tahsin Gemil, Anca Tanașoca, Andrei Pippidi, N. Stoicescu, Dan Zamfirescu (ianuarie 1986, București). Ele trebuie a fi considerate drept urmarea și îndreptarea celor scrise de mine în articolul *„La Rovine în cîmpii"* („Magazin istoric", VII, 12/1974, p. 14—18).

[1] B. Petriceicu Hasdeu, *Originile Craiovei. 1230—1400*, în *Oltenescele*, Craiova, 1884, p. 126—128.

[2] J. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung*, în Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, ed. G. Mihăilă, București, 1968, p. 266 (determinat de concluziile lui Constantin Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, p. 354); N. Iorga, *Studii și documente*, vol. III, București, 1901, p. III.

[3] C. Litzica, *Din domnia lui Mircea cel Bătrîn*, în *CvL*, XXXV, 1901, p. 366—383 și idem, *Studii și schițe greco-române*, I, București, 1912, p. 13—36. Vezi și Ilie Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 1919, p. 58.

[4] N. Iorga, *Cu privire la luptele lui Mircea cu turcii*, în *Studii asupra evului mediu românesc*, ed. Șerban Papacostea, București, 1984, p. 141—143; Dimitre Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrîn și posesiunile lui*, în *Scrieri istorice*, ed. Aurelian Sacerdoțeanu, vol. II, București, 1968, p. 126—127.

ca diplomele regale şi cronicile sîrbe sau cele otomane să nu înregistreze o confruntare a sultanului Baiazid I cu Sigismund de Luxemburg însuşi [5].

Construcţiile istoriografice româneşti ulterioare — rod al finei analize a textelor de către Dimitre Onciul (1918) şi al deschiderii largi spre literaturile sud-slave, datorată lui P. P. Panaitescu (1944) [6] — au tins spre o reconstituire globală, a unui război antiotoman de apărare şi recuperare, cuprinzînd toate ştirile oferite de izvoarele pînă atunci cunoscute. Fazele acestei confruntări ar fi fost: invazia forţelor lui Baiazid I în Ţara Românească în toamna anului 1394 şi victoria românească de la Rovine, marcată de moartea lui Marko Kraljević (10 octombrie); continuarea campaniei de către sultan şi succesul său de la Argeş, deschizător al competiţiei dinastice între Mircea cel Bătrîn şi Vlad; retragerea lui Baiazid I şi a forţelor sale la sud de Dunăre după instalarea unei garnizoane la Nicopolul Mic (Holăvnic/Turnu); menţinerea lui Mircea cel Bătrîn în părţile răsăritene ale Ţării Româneşti şi prezenţa sa în Transilvania, unde încheia faimosul *tratat* cu regele Sigismund de Luxemburg (7 martie 1395, Braşov); campania de „reluare" a Ţării Româneşti, jalonată de lupte cu sorţi schimbători, între ele aceea de la 17 mai 1395 în care a pierit Constantin Dragaş; expediţia condusă de regele Sigismund de Luxemburg în Ţara Românească (iulie-august), soldată cu recuperarea Turnului dar încheiată prin ciocnirea de la „Pazata" cu oastea lui Vlad „Uzurpatorul" [7].

Istoriografia sîrbă, redescoperind demonstraţia lui Hasdeu şi Constantin Litzica, a susţinut datarea bătăliei de la *Rovine* la 17 mai 1395 [8], o victorie asupra otomanilor conduşi de Baiazid I, repurtată în vremea expediţiei regelui Sigismund de Luxembug în Ţara Românească [9].

*

Nu este, de bună seamă, menirea acestei scurte note de a propune un nou scenariu al evenimentelor din anii 1394 şi 1395 [10]. Evoluţia lor, în lumina unei diplome a regelui Sigismund din anul 1408, putea fi cunoscută eruditilor încă de la 1784, odată cu publicarea actului într-o clasică istorie a episcopiei de Pécs [11]. Înţelegerea a ceea ce s-a petrecut atunci în Ţara

---

[5] N. Iorga, *op. cit.*, p. 141; idem, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1900, p. 66; Dimitre Onciul, *op. cit.*, p. 127, n. 228.

[6] Dimitre Onciul, *Mircea cel Bătrîn*, în *Scrieri istorice*, vol. II, p. 248—252; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, p. 236—259.

[7] Vezi îndeosebi P. P. Panaitescu, *loc. cit.* şi Gh. Ionescu, *Contribuţiuni la cronologia domniei lui Mircea şi a lui Vlad voievod în Ţara Românească*, în *Materiale ale sesiunii ştiinţifice a Institutului pedagogic Bucureşti pe anul 1956*, Bucureşti, 1956, p. 263—286.

[8] G. S. Radojčić, *La chronologie de la bataille de Rovine*, în *RHSEE*, V, 1928, p. 136—139; M. Dunić, Хроника сеи Дениског калугера као извор за боиове на Косову и Ровинама în „Прилози за књижевност, истории и фолклор", XVII, 1937, p. 61—66.

[9] Georges Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*, Paris, 1956, p. 573.

[10] Studii ce vor aborda această etapă pregătesc Al. V. Diţă şi Andrei Pippidi.

[11] Joseph Koller, *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum*, t. III, Posonii, 1784, p. 288—297, lucrare aflată în colecţiile Bibliotecii Academiei Române încă de la începuturile acesteia. Diploma, dată la Bratislava, la 20 aprilie 1408, face parte din seria actelor de danie ale regelui Sigismund de Luxemburg drept răsplată pentru nestrămutata credinţă a fostului ban de Mačva, Ioan de Maroth. Descrierea invaziei otomane în Ţara Românească şi a intervenţiei forţelor regelui Sigismund din documentul de la 1408 reproduce textual un pasaj dintr-o diplomă regală din 5 noiembrie 1403 (ediţie Ferdo Šišić, *Nekoliko isprava iz početka XV st.*, în „Starine", XXXIX, p. 230—234; la p. 301—306 reproduce actul din 1408 după ediţia Koller). Textul, capital al pasajului diplomei regale din 1403, introdus în circuitul istoriografiei româneşti de P. P. Panaitescu (*op. cit.*, p. 242—243, n. 20) fusese cunoscut pînă atunci lacunar, într-un transumpt defectuos al diplomei din 1408 într-un act din 1450 al capitlului din Buda (G. Fejer, *Codex Diplomaticus*, X[4], p. 293 şi Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, I, 2, p. 429—432). Printr-o eroare de milesim diploma de la 20 aprilie (feria sexta proxima post festum Pasche domini) 1408 a fost datată 4 aprilie (feria sexta proxima post festum Pasche domini) 1404 (*DRH.D*, I, p. 177—178 după Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, I, 2, p. 177—178) creîndu-se astfel *trei* documente (5 noiembrie 1403, Székesfehérvár; 4 aprilie 1404, Bratislava: 20 aprilie 1408, Bratislava). Redau mai jos textul diplomei de la 20 aprilie 1408 după ediţia Hurmuzaki-Densuşianu referitor la evenimentele din Ţara Românească semnalînd între paranteze drepte completările ediţiei Koller, 1784 (p. 290—291):

Românească nu trebuie desigur să ignore un larg cadru internațional [12], pregătirea cruciadei de la Nicopole — actul lui Mircea cel Bătrîn de la Brașov din 7 martie 1395 reprezentînd tocmai aderarea principatului său la mișcarea europeană —, conjugarea a ceea ce Nicolae Iorga definea drept „luptele pentru stăpînirea Dunării" cu „politica sud-est europeană a lui Mircea I" [13].

Chestiunile în discuție aici nu au însă a face atît cu orizonturile și tendințele reconstituirilor trecutului ci cu tehnicile și mentalitățile alcătuitorilor principalelor surse referitoare la luptele cu otomanii din anii 1394—1395.

I. *Lupta de la Argeș.* Versiunile din secolul XV ale cronicilor otomane, ca și compilația lor latină publicată de Hans Löwenklau, descriu *o singură mare bătălie* între forțele de invazie ale sultanului Baiazid I și oastea lui Mircea cel Bătrîn, confruntarea sîngeroasă întîmplată la Argeș [14]. Deși învăluită, narațiunea otomană lasă a se înțelege că *oastea Țării Românești a rămas totuși stăpînă pe cîmpul de luptă de pe malul rîului Argeș, după retragerea forțelor lui Baiazid I „Fulgerul"* [15]. Astfel încît reconstituirile de pînă acum ale campaniei sultanului în Țara Românească făceau să se succeadă cronologic informațiile cronicilor sîrbe și a celor otomane referitoare la una și aceeași bătălie, numită de primele de la *Rovine* și de celelalte de la Argeș.

II. *„Rovine".* „Alt istoric scrie că un război ce au avut Mircea vodă au fost la Rovine (unde vor fi Rovinile, nu le spune)", rezuma Radu Popescu în istoriile sale [16] stadiul actual al problemei. Istoricul citat de fostul mare-vornic mavrocordătesc Radu Popescu va fi fost Gheorghe Brancovici, compilatorul din veacul XVII al cronicilor sîrbești. *Rovine* ca loc al bătăliei apare în formele dezvoltate, elaborate, ale știrii din letopisețele sîrbe [17].

Această versiune se regăsește într-o scurtă cronică grecească inclusă într-un manuscris din anul 1624, păstrat la Yale Medical School din New Haven [18]: „În anul 6903 [1 septem-

---

„Praeterea dum nephandissimus Crucis Christi, immo totius orthodoxae fidei hostis et persecutor, Payazyt, dominus Turcorum, capitalis nostrae majestatis aemulus, cum valido ipsorum exercitu Thurcorum, et aliarum Barbararum nationum catherva fulcitus, partes nostras Transalpinas hostiliter subintrasset, easdemque fere in maiori parte devastando et depopulando, castrum nostrum Minoris Nicopolis a Merche vayuoda familiari nostro ibi obtinuisset, et [in] eodem gentem suam pro conservando reliquisset, nosque praecepta huiusmodi annotati Payazyt tyrannica saevitate, nostra cum valida potentia ad obviandum temeritati ipsius Payazethy et ad defendendas ipsas partes nostras, praesertim praedictum castrum Minoris Nicopolis [expugnatum properassemus, eodemque Payazethe ipsum nostrum adventum sentiente, retrocedente, ipsumque castrum Minoris Nicopolis] de manibus suae gentis expugnassemus".

[12] Vezi N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, vol. I, Gotha, 1908, p. 266—297 și remarcabilele contribuții ale lui Max Silberschmidt, *Das orientalische Problem zur Zeit der Enstehung des türkischen Reiches nach venezianischen Quellen. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Venedigs zu Sultan Bajezid I, zu Byzanz, Ungarn und Genua und zum Reiche von Kiptschak (1381—1400)*, Leipzig, Berlin, 1923.

[13] N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale*, vol. III, Bucarest, 1937, p. 328—370.

[14] Enveri, Oruğ bin Adil, în *Cronici turcești*, vol. I, p. 39, 49; Johannes Leunclavius, *Historia Musulmana Turcorum*, Francofurti, 1591, col. 320.

[15] „În apropiere de Arkiș s-a dat o luptă crîncenă /Ghiaurii fiind zdrobiți, și-au aruncat armele și uneltele de luptă. Deși au fost înfrînți ei s-au întors iarăși/. Și s-au așezat din nou acolo cu multă străduință" (Enveri); „Cînd s-a lăsat noaptea, cele două oștiri s-au separat și fiecare s-a așezat în altă parte [...]. Cînd s-a făcut ziuă, ei [turcii] au fugit din acel loc [...]. Cînd a văzut că nu mai era acolo nimeni Mircea necredinciosul a venit el însuși la locul de bătălie" (Oruğ). Descrierile ulterioare otomane (vezi, de pildă, *Cronici turcești*, vol. I, p. 113, 157—158, 303—304) acoperă treptat, pînă la dispariție, realitatea sub turnuri retorice de frază.

[16] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Const. Grecescu, București, 1963, p. 13.

[17] Vezi Lj. Stojanović, *Stari srpski hrisovulji, akti, biografije, letopisi, tipici, pomenici, zapisi i dr.*, în „Spomenik", III, 1890.

[18] A. Karpofilos, G. M. Parassoglu, Διήγησις Βασιλέων. *A short Chronicle*, în „Byzantion", XVII, 1972, p. 73—87; Peter Schreiner, *Die byzantinischen Kleinekroniken*, vol. I, Wien, 1975, p. 56. Atenția asupra acestei cronici mi-a atras-o, cu amicală solicitudine, Andrei Pippidi.

brie 1394 — 31 august 1395] a pornit chiar Ilderim Baiazid sultanul spre Dunăre împotriva lui Mircea voievodul românilor, dar a fost înfrînt de români ; şi i-a lovit Mircea cu românii oastea şi a luat unora hasnaua, adică viaţa, iar pe alţii i-a urmărit pînă la Dunăre. Au mai murit atunci craiul Marcus şi Constantin, domnul Zilygovului, iar Ilderim Baiazid abia a scăpat cu cîţiva oameni" [19]. Redactarea arhetipului cronicii de la Yale Medical School este plasată către sfîrşitul secolului XV, într-o zonă de întrepătrundere culturală greco-sîrbă, posibil în Macedonia, în jurul Skopjei. În chip ciudat, cronica grecească nu pomeneşte nimic despre *Rovine*, locul bătăliei, deşi letopiseţele sîrbe contemporane ei, aşa numitele variante tinere, nu omit să exhibe toponimul. Dar pasajul „şi i-a lovit Mircea cu românii oastea" [lui Baiazid I] în forma sa grecească καί τον ἔκοψεν ὁ Μίρτσας μέ τούς βλάχους το φουσάτο " [20], ascunde posibila cheie a surprinzătoarei tăceri a cronicarului elin asupra „Rovinelor". Pentru că, în fapt, *cronicile sîrbe au utilizat un prototip grecesc*, tălmăcind forma [σ] το φουσάτο (tabără, oaste) *drept „la Rovine"* (**урвина**, *la şanţuri*). Confuzie explicabilă în mediul macedonean, greco-slavo-românesc, unde *f(o)satul* era încă aşezarea întărită cu şanţuri.

Astfel, este posibil ca analistica sîrbă să fi creat în secolul XV inexistentul loc de bătălie, felurit explicat şi în zadar căutat, de la *Rovine* [21].

III. *10 octombrie 1394*. Data, oferită de aceleaşi letopiseţe sîrbeşti tinere apare abia după 1460 [22], fiind necunoscută atît analisticii sud-slave mai vechi cît şi cronicii greceşti de la Yale Medical School. Cum este neîndoios că moartea lui Constantin Dragaš s-a produs la 17 mai 1395, s-a presupus că data de 10 octombrie 1394 s-ar referi la sfîrşitul lui Marko Kraljević, survenită „în acelaşi război, care a durat din octombrie 1394 pînă în mai 1395" [23]. Conexiunea morţii în luptă a lui Marko Kraljević cu data 10 octombrie 1394 orientează cercetarea spre ţinuturile Ohridei şi Prilepului, ale stăpînirii mult scăzute a nefericitului fiu al craiului Vukašin [24]. Este firească presupunerea că forma analelor sîrbe din ultimele decenii ale secolului al XV-lea să fi adăugat vechii versiuni despre războiul otomano-român de la veleat 6903 şi un izvor deosebit ce pomenea anume pieirea crăişorului Marko la 10 octombrie 1394. Într-aceasta atrage cu precădere atenţia inscripţia mormîntului lui Ostoja Rajaković, din stînga pridvorului bisericii Sf. Bogorodiţa (Născătoarea Domnului Iisus) de la Ohrida :

† пр҃ставн се рабъ бжіи wстоꙗ рашковикъ по гоу҃сломъ
ѯгарчикъ и сѯродникъ краля Марка зетъ жѯпана грѹпе лѣтѡ
×ѯмпн мсца октѡмвры ї̃ инд. г. васъ ж молю браты моꙗ
любимаꙗ прочитающе простите рл̃. ба̃ ꙗко вы можете б(ы)ти
како ꙗ а ꙗ како вы николїже [25].

Starea inscripţiei, o citire eronată sau proasta conservare a unei copii manuscrise după ea, poate duce la o lectură trunchiată de forma :

„† пр҃ставн се рабъ бжін [...] краи Марка [...] мсца октѡмвры і." („S-a sfîrşit robul lui Dumnezeu [...] craiul Marko [...] luna octombrie 10 [...]"). Inclusă în letopiseţele sîrbeşti tinere această presupusă dată a morţii lui Marko Kraljević a putut fixa cronologia bătăliei victorioase a românilor în faţa forţelor lui Baiazid I la 10 octombrie 1394.

---

[19] *FHDR*, IV, p. 560.

[20] *Ibidem*. Pasajul corespunzător din traducerea latină a cronicilor sîrbe este „et debellavit Mircsa Bajazetum ad Rovinam" (N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. III, p. 1).

[21] Constatarea nu exclude folosirea în timpul luptei a unor fortificaţii pasagere de tipul *prisăcilor (indagines)* cu şanţuri ; astfel se poate explica menţiunea unui *hendek* (şanţ) la locul confruntării de către Idris Bitlisi (Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman*, Bucureşti, 1978, p. 63 ; pasajul nu este reprodus însă în *Cronici turceşti*, vol. I), dacă nu cumva textul respectiv al lui Idris Bitlisi se inspiră din analistica sîrbă despre *rovine*.

[22] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 241.

[23] Dimitre Onciul, *Mircea cel Bătrîn*, p. 252, n. 19.

[24] Istoria bulgară de la Zografu, în Български старини из Македония ed. Iordan Ivanov, Sofia, 1908, p. 171 ; George Christos Soulios, *The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stephen Dušan (1331—1355) and his Successors*, Washington, 1984, p. 102 —104.

[25] Български старини из Македония, p. 213.

IV. *17 mai 1395.* Domnul Strumitzei, al Velesului, Velbuždului, de Žegligovo, Kratovo, Kočani și Stip, Constantin Dragaš Dejanović — fiul sevastocratorului Dejan și tatăl împărătesei Elena [26] — a căzut în bătălia de la 17 mai 1395. Actul fiicei sale și al imperialului său ginere pentru mănăstirea constantinopolitană Petra, ca și tipikonul Romanov susțin această datare.

Un ecou, dificil de reperat, al bătăliei de la 17 mai 1395 se află în binecunoscuta *Istorie polonă* a lui Jan Długosz. Sub anul 1395 — unde se înfățișează luptele de la Dunăre ale regelui Sigismund de Luxemburg, inclusiv cruciada de la Nicopole — se consemnează și moartea reginei Maria a Ungariei („Maria Regina Hungariae moritur et Sigismundus Rex de Regno Hungariae periclitatur"): „Die Lunae decima septima mensis Maii, Maria Hungariae Regina, Sigismundi consors, et germana soror Hedvigis Poloniae Reginae, Budae moritur. Qua absumpta, Hungarorum primates, ad sufficiendum sibi novum regem, quasi Sigismundus, coniuge mortua, Rex eorum esse desierit, animos intenderant" [27].

Acceptată de istoriografia maghiară și română [28], data morții reginei Maria d'Anjou consemnată de Długosz a făcut obiectul atentei critici a canonicului János Karácsonyi care a demonstrat că evenimentul s-a produs la Buda la finele lunii iunie sau începutul lui iulie 1395 [29]. Dovada peremptorie este prezența documentată la Buda între 8 și 31 mai 1395 a lui Sigismund de Luxemburg, ceea ce nu se potrivește în nici un chip cu mențiunea cronicii lui Ioan de Thurocz — confirmată de mai multe diplome — după care regele Ungariei a primit știrea morții soției sale în timpul campaniei în Țara Românească [30].

Astfel că data morții reginei Maria a Ungariei, înregistrată de istoria lui Długosz se referă, de fapt, la altceva. Celebru prin compulsarea atîtor surse pentru elaborarea operei sale, Jan Długosz a inclus aici data unui alt eveniment. Cu probabilitate a unei știri sosite tot de la Curtea Ungariei și *care nu poate fi alta decît a marii bătălii a românilor cu forțele Porții, desfășurată la 17 mai 1395.* Tehnicile cronisticii medievale ca și spiritul de asociere al istoriografului explică eroarea cronologică. Anterior pasajului despre sfîrșitul reginei Maria la Buda, Długosz descrisese ctitorirea mănăstirii carmelite Vizita Fecioarei Maria de lîngă Cracovia — „Monasterium extra muros Cracovienses in Arena fundatur" [31]. Hramul mănăstirii, comemorat la 2 iulie, nu este desigur străin de evenimentele anului 1395. Ctitoria perechii Jagellonice are valoarea unei simbolice pomeniri a morții reginei Maria a Ungariei, sora Hedvigei, suverana Poloniei [32].

Alături de tipiconul de la Hilandar, data istoriei lui Jan Długosz confirmă desfășurarea la 17 mai 1395 a unei mari bătălii în Țara Românească, știrea ei fiind fără preget transmisă Curții polone de regele Sigismund de Luxemburg [33].

V. Letopisețele sîrbești aduc sub steagul lui Baiazid I în campania din Țara Românească numeroși vasali balcanici ai Porții: cneazul Ștefan Lazarević, domnul Constantin Dragaš Dejanović, Marko Kraljević, un Andrea și un Comnen, cu 8 000 de ostași [34]. Participarea lor

---

[26] George Christos Soulios, *op. cit.*, p. 101—102.

[27] Ioannis Długossi *Historiae Polonicae Libri XII*, t. I², Francofurti, 1711, col. 147; idem, *Opera omnia*, t. XII, ed. Ignatius Zegota Pauli, Cracoviae, 1876, p. 514.

[28] Vezi de pildă N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 66.

[29] János Karácsonyi, *Mária királyné halála napja*, în „Századok", XLI, 1907, p. 461—463; receptată la noi prin Victor Motogna, *Politica externă a lui Mircea cel Bătrîn*, Gherla, 1924, p. 37, n. 23.

[30] Idem, *Luptele lui Sigismund și Mircea cel Bătrîn cu turcii, în 1395*, în *RI*, XI, 10—12/1925, p. 282—283. Itinerariul regelui Sigismund de Luxemburg, esențial pentru înțelegerea derulării evenimentelor, poate fi astăzi refăcut mai sigur grație monumentalei lucrări a lui Elemér Mályusz, *Zsigmondkóri Oklevítar. I. 1387—1399*, Budapest, 1951.

[31] Ioannes Długosz, *Historia Polonica*, col. 146—147; idem, *Opera omnia*, p. 514.

[32] Hotărîrea de a conferi mănăstirii un hram care reunea amintirea mamei și surorii reginei Hedviga (biblica vizită a Fecioarei Maria la Elisabeta, soția lui Zaharia) fiind luată în preajma datei de 2 iulie, rezultă că *moartea Mariei de Ungaria survenise cel mai probabil în ultima decadă a lunii iunie 1395.*

[33] Victoriile oastei Țării Românești sub Mircea cel Bătrîn asupra turcilor, vor fi, de pildă, anunțate de regele Sigismund ducelui Filip de Burgundia în primăvara anului 1404: „Constantinum Augustum et waywodam Walachiae Transalpinae pacem quoque et foedus cum Sigismundo fecisse ac contra Turcas pulchra facinora facere. Illis se magna et suis misisse auxilia" (Ferdo Šišić, *op. cit.*, p. 240—241).

[34] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. III, p. III; Anca Iancu, *Știri despre români în izoarele istoriografice sîrbești (secolele XV—XVII)*, în *Studii istorice sud-est europene*, vol. I,

personală la invazie s-a datorat, după practicile vremii, prezenței în fruntea forțelor otomane a însuși sultanului — oricît de fărîmițate vor fi fost stăpînirile acestor vasali balcanici. Căderea în luptă a lui Constantin Dragaș, Marko Kraljević, a lui Andrea și Comnen s-a petrecut, de bună seamă, în cursul campaniei la nord de Dunăre condusă chiar de sultan. Or, prin coroborarea tuturor surselor pînă astăzi cunoscute, în consens cu spiritul lor și al vremii, bătălia în care și-au pierdut viața atîția din vasalii balcanici ai Porții s-a desfășurat la 17 mai 1395 pe malul Argeșului[35] sub ochii lui Baiazid I Ildirim.

A fost — așa cum o recunosc voalat analele otomane ale lui Enveri și Oruğ și o afirmă cronica grecească și letopisețele sîrbești — o victorie românească. Cel care, după temperamentul sultanului Baiazid I, a plătit cu viața înfrîngerea otomană din Țara Românească, a fost vechiul cîrmuitor de la Tîrnovo, Ivan Šišman. Abia revenit la sud de Dunăre, sultanul a dispus executarea, la 3 iunie 1395, a fostului țar bulgar.

*

Aceste cîteva adnotări pe marginea vechilor izvoare privitoare la evenimentele din primăvara anului 1395, relevă aria nebănuit de mare a interpretărilor posibile pentru reconstituirile istorice viitoare *.

ed. Eugen Stănescu, București, 1974, p. 17. Comnenul amintit ar putea fi un descendent al Sișmanidului Ioan Asan Comnen, seniorul Kaninei și Valonei/Vlorë, iar Andrei — Andrei III Musachi (vezi George Christos Soulis, *op. cit.*, p. 136—138, 143).

[35] Localizarea bătăliei la Craiova de către Mauro Orbini este probabil rodul unei confuzii între numele așezării și acela al lui Marko *Kraljević* (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 242); plasarea sa pe Ialomița *(Istoria Țării Românești. 1290—1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 3) poate fi rezultatul contaminării descrierii luptei din 1395 cu aceea din 1442 cîștigată de Iancu de Hunedoara asupra lui Mezid (Baiazid) beg, în adevăr pe Ialomița. Extinderea duratei campaniei sultanului Baiazid I în Țara Românească din octombrie 1394 pînă în mai 1395, presupune, eventual, iernarea la nord de Dunăre sau pe valea fluviului, alternative mai puțin probabile. Descrierea campaniei sultanului Baiazid I la nord de Dunăre din cronica lui Chalcocondil *(FHDR*, IV, p. 454—457) diferă esențial de evenimentele războiului din 1395 și fiind plasată în cronologia relativă a istoricului atenian *după* cruciada de la Nicopole și ca o consecință a acesteia trebuie admisă datarea ei mai tîrzie, în 1397—1398. Itinerariul sultanului Baiazid I va fi și în acest caz decisiv pentru înțelegerea corectă a desfășurării faptelor.

* Una dintre acestea a apărut, după predarea prezentelor note, sub semnătura lui Alexandru V. Diță, *600 de ani de la urcarea pe tron a domnitorului Mircea cel Mare*, în „Anale de istorie", XXXII, 4/1986, p. 22—43.

O SURSĂ MAGHIARĂ DESPRE LUPTA DE LA BAIA (1467)

DE

ADRIAN ANDREI RUSU

Despre puţin glorioasa campanie a regelui Ungariei, desfăşurată în noiembrie-decembrie 1467 şi isprăvită cu precipitata retragere de după Baia, s-au mai scris pagini consistente [1]. Pornindu-se de la informaţia cronicărească, cunoaşterea s-a extins treptat prin recurgerea la sursele documentare păstrate aiurea. Ultimei categorii îi aparţin restituirile din arhive maghiare, polone şi veneţiene [2].

Cît priveşte cele cîteva ştiri noi ce fac obiectul acestor pagini ele trebuie înscrise tot în rîndul documentelor. Ele provin din Arhiva naţională maghiară de la Budapesta. Rolul acesteia pentru istoria românească a fost în repetate rînduri scos în evidenţă, aşa încît a scrie despre ea ar însemna o acţiune de particularitate ultrageneralâ, care nu-şi găseşte locul nici în intenţiile noastre, nici în cadrul temei propuse spre abordare. Vom sublinia doar surpriza ce o constituie adresa de origine a informaţiilor valorificate : arhiva familiei Forgách. O arhivă în general puţin cunoscută, nu de mult prelucrată după norme ştiinţifice moderne (cel puţin pînă la 1526) şi care s-a lăsat la fel de restrîns utilizată pentru istoria noastră. Mai trebuie adăugat că, cel puţin pînă în prezent, arhivele maghiare au oferit în cea mai mare parte acte privilegiale şi doar cîteva piese diplomatice, toate cu evidenta amprentă a judecăţii-şablon, elaborată la curtea regală, cu privire la aventura militară din 1467 [3].

Suportul noutăţilor istorice îl constituie, în mod concret, o scrisoare datată în decembrie 1467 (vezi anexa). Autorul ei pare a fi cadetul familiei Forgách. Poartă numele de Ioan [4], la fel ca şi unul dintre fraţii săi majori, după un obicei comun în epocă în rîndul familiilor din toate categoriile sociale. Este suficient să trimitem către fraţii Ioan-Iancu de Hunedoara, pentru a elimina excepţia. Întreaga familie Forgách se încadra în rîndurile nobilimii provinciale de condiţie mijlocie, cu stăpîniri suficiente pentru a se impune la nivelul unor comitate [5]. Tînărul fusese trimis în părţile comitatului Satu Mare pentru a-şi face proba-

---

[1] Din bogata literatură tematică ne mărginim să citâm aici lucrările mai noi : Nicolae Grigoraş, *Moldova lui Ştefan cel Mare*. Iaşi, 1982, p. 71—88 ; Al. Gh. Savu, *Ştefan cel Mare, Campanii*. Bucureşti, 1982, p. 43—69.

[2] Pentru investigarea izvoarelor maghiare vezi Ioan Aurel Pop, *Valoarea mărturiilor documentare despre expediţia întreprinsă de regele Matei Corvin la 1467 în Moldova*, în *RdI*, XXXIV, nr. 1, 1981, p. 131—139 ; pentru cele polone Şerban Papacostea, *Une episode de la rivalité polono-hongroise en XV-e siècle : la campagne de Matei Corvin en Moldavie (1467) à la lumière d'une surse inedite*, în *RRH*, VIII, nr. 6, 1969, p. 978—979 ; veneţiene P. P. Panaitescu, *Ştiri veneţiene contemporane asupra bătăliei de la Baia*, în *RI*, VIII, nr. 1—3, 1922, p. 47—50.

[3] Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 138—139.

[4] Şi în sectorul semnăturii, lectura paleografică a întîmpinat oarecare greutăţi (vezi şi anexa). Cele cîteva elemente lizibile ar conduce totuşi către acest nume pe care îl utilizăm şi mai jos.

[5] Pentru istoria familiei Forgách ne stă la îndemînă o lucrare aparţinînd lui Bártfai Szabo László, *A Hunt-Pázmán nemzetségheli Forgách család története*. Esztegom, 1910. Prin capricii şi metamorfoze bibliotecăreşti, doar în parte datorate unor crude timpuri istorice, lucrarea s-a rătăcit undeva în reţeaua bibliotecilor ştiinţifice clujene. Drept urmare ea nu ne-a fost accesibilă. Ne facem însă datoria semnalînd-o aici pentru ca lectura ei viitoare să poată întregi datele despre personajele arătate în scrisoare. Pentru genealogia familiei Forgách am

bil ucenicia militară. El însuşi aminteşte de un căpitan *(capitaneus noster)* sub comanda căruia se situa probabil şi el. Oricum, în serviciul lui direct se găseau o serie de slujitori, desemnaţi nominal (Grigore Csama, Valentin Fias şi Thoca) sau nu, care îi conturau anturajul. Ecsedul (sau Nagy Ecsed, astăzi în R. P. Ungară), localitate şi cetate din care a fost emisă scrisoarea, aparţinea în acele vremuri unor rude ale Forgáchilor, respectiv mult mai cunoscuţilor Báthoreşti. Se explică astfel atenţia pe care Ioan Forgách o acordă evenimentelor moldovene, ca şi calitatea veştilor colportate, deoarece, potrivit mărturiei cronicarului Bonfinius, alături de rege se afla şi Ştefan Báthori, viitorul voievod al Transilvaniei şi unul dintre eroii de la Cîmpia Pîinii, virtualul stăpîn al cetăţii unde s-a scris scrisoarea noastră.

Tînărul Forgách comunică fraţilor săi ştiri acumulate deja din cursul toamnei. În primul rînd se notează supunerea de către rege a întregii Transilvanii, evident în urma reprimării mişcării separatiste iniţiate acolo şi sprijinite ocult de către Ştefan cel Mare. Apoi, urmează relatările propriu-zise despre campania moldoveană a lui Matia Corvinul. Le vom urmări pas cu pas, cu atît mai mult cu cît ele au importanţa lor particulară, articulîndu-se în derularea pînă acum reconstituită a evenimentelor. Forgách reţine participarea la expediţie a doi magnaţi: palatinul şi episcopul de Oradea. Participarea lui Mihail Ország, palatinul Ungariei, era cunoscută. În schimb, aceea a episcopului Ioan VIII Beckenschläger nu fusese remarcată de către nici un izvor pînă acum cunoscut. Legat de acest german silezian, devenit episcop la intervenţia expresă a regelui, cu doi ani înainte, planau semne de întrebare asupra atitudinii sale politice. Mutarea sa în episcopatul Agriei, în iunie 1468, fusese interpretată ca o posibilă dizgraţiere [6]. Informaţia noastră implică o nouă discuţie. Dacă atitudinea regală a fost corect interpretată, atunci ea s-a originat nu în simpatiile episcopului Ioan faţă de rebelii transilvani, ci ca urmare a defecţiunii expediţiei moldave. Ori, nici acest lucru nu este real, deoarece un document emis de rege la Braşov, în 31 decembrie 1467, înregistrează donaţia către episcop a jumătate din posesiunile aparţinătoare cetăţii Ungurăşului, extinse teritorial în comitatele Solnocul Interior şi Dăbîca [7]. Promptitudinea cu care fusese dat — este probabil primul care recompensează un însoţitor, după întoarcerea în ţară, — demonstrează excelente raporturi şi graţia regală. Prezenţa episcopului delimitează sub raport militar participarea banderiului său şi a unor contingente bihorene, căci, în virtutea unor privilegii mai vechi, episcopii Oradiei cumulau ereditar titlul de comite al Bihorului. Această încheiere rămîne importantă, adăugîndu-se altor elemente cunoscute ale ştirii regale. Rămîne încă un deziderat detalierea participanţilor din regat (categoric nu numai unguri, ci şi români transilvani, cehi şi slovaci) la expediţie.

Forgách ştie apoi dintr-o sursă sigură, anume propriul său căpitan, care se deplasase la Oradea, că acolo era instalată curtea regelui. În orice caz în localitate se aflau cei doi arhiepiscopi ai regatului, episcopul de Cincibiserici (Pécs), iar dintre aristocraţii laici au fost reţinuţi Ioan de Rozgony, marele vistiernic, şi Ladislau de Kanizsa, unul dintre cei doi mari comişi. Despre popasul orădean al curţii dă relaţii şi un document al regelui [8], confirmînd observaţiile lui Forgách.

In continuare citim despre izolarea regelui şi imposibilitatea comunicării cu el prin soli. Niciunul dintre cei patru soli trimişi din Ecsed nu a ,putut străbate pînă la el. Se cunoaşte după nume un sol, Petru Tholnay, care fusese şi el trimis la Braşov, dar tot fără folos. De astă dată ne interferăm cu mesajul unor scrisori veneţiene [9]. Formulările apropiate trădează chiar o posibilă origine comună.

Prezenţa la Braşov a unui grup de aproximativ 200 de oameni care aşteptau neputincioşi restabilirea contactului cu expediţia regală, dovedeşte odată în plus existenţa acolo a bazei militare de plecare, şi mai apoi de regrupare, a armatei invadatoare. Desigur, nu puteau fi cu toţii soli, aşa cum ar rezulta din amplasarea frazei în context ci, mai curînd, un deta-

---

utilizat totuşi Nagy Iván, *Magyarország családai*. Vol. 3—4, Pesta, 1858, p. 200—201. Pare că datele ei sînt incomplete deoarece toţi cei trei Forgách menţionaţi la noi nu apar pe un singur ram al arborelui.

[6] Bunyitay Vincze, *A váradi püspökség története alapitásatól a jelenkorig*. Vol. 1. Oradea, 1883, p. 299—301.

[7] *Ub*, VI, p. 314, nr. 3575. Acest volum, pe care îl vom cita şi mai jos, a rămas încă nevalorificat din punctul de vedere al istoriei Moldovei.

[8] *Idem*, p. 315—316, nr. 3578.

[9] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 49. Prin comparaţie cu scrisoarea din 27 decembrie, se avansează încheierea că raguzanul informator al Veneţiei ar fi plecat din preajma Budei cu puţin înainte de această dată.

şament de aprovizionare, legătură ori ajutor. De altfel braşovenii vor fi remarcaţi în mod deosebit pentru rolul lor special în campanie, inclusiv pentru tributul lor de sînge [10].

Forgách susţine că a auzit de o a treia bătălie desfăşurată de curînd *(iam tertiario pugnaverit cum ipsis)*. Această exprimare lasă să se întrevadă o oarecare „avizare despre desfăşurarea anterioară a războiului. Căci *iam tertiario* reclamă cunoaşterea de către cei din preajma Oradiei a altor două lupte. Se subînţelege derularea lor în condiţii care să nu atragă atenţia în mod deosebit, posibil lupte de hărţuială ori alte confruntări parţiale, cu rezultate neconcludente. Cu toate că regele şi-ar fi păstrat şi a treia oară tabăra, au fost numeroşi scoşi din luptă şi morţi *(populo multa dampna habent et sunt mortui)*. Adevărul înfrîngerii reiese cu limpezime din cele ce urmează, căci, spune omul nostru, Ungaria şi regele Matia nu au mai cunoscut niciodată o soartă asemănătoare *(quia nunquam fuit Hungaria et rex Mathias in tali fortuna)*. Ca urmare, fraţii săi sînt confesaţi să se poarte cu îngrijire pentru faptele şi cetatea lor. Unii baroni răuvoitori ar putea să profite de situaţia creată. Rîndurile din urmă trădează spaima. Eşecul din Moldova era capabil, în înţelegerea lui Ioan Forgách, să provoace o stare de nesiguranţă internă născută din reînvierea partidelor abia reduse la tăcere. Nu este de loc exclus ca şi această opinie să nu-i aparţină, ci să fie colportată tot din regiunea neliniştitei curţi de la Oradea.

Ultimele rînduri, din finalul scrisorii, nu mai conţin decît date cu caracter strict personal, fără importanţă istorică.

Data scrisorii, 27 decembrie, îngăduie să presupunem deja sosirea primelor zvonuri despre bătălia de la Baia. Nu se aflase încă exact locul decisivei confruntări, nici soarta personală a regelui. Ori, după cum este cunoscut, acela se afla la adăpost, de cel puţin o săptămînă, pregătindu-se să coboare spre Braşov, de la Nicoleşti (jud. Harghita).

Informaţiile lui Ioan Forgách sînt conforme realităţii. După vestea pacificării Transilvaniei, tonul este uniform pesimist, fără nici un fel de contaminare din partea propagandei oficiale, care nici nu avusese încă vreme să-şi formeze o opinie şi să elaboreze o atitudine. Răzbat din plin neliniştile dezinformării şi ale nesiguranţei politice. Stăm în faţa unei frumoase mărturii de atmosferă, fapt ce compensează caracterul uşor superficial al veştilor aflate şi înregistrate. Autorul le-a consemnat în formă autentică şi cu scop practic, fără să le dea o destinaţie publică. Prin suma acestor calităţi şi scăderi, scrisoarea rămîne un înscris de valoare unică incontestabilă.

ANEXĂ

1467 decembrie 27, Ecsed

Propria manu [...] [1]

Egregii viri domini et fratres nostri honorandi!

Noveritis nos, ex divina voluntate, in bona sanitate, quam quidem sanitatem a vobis incessanter audire desideramus. Inter cetera de novitatibus autem enodere possumus vobis, quomodo dominus noster rex subiecit sibi omnino Transsiluaniam et post hoc dominus noster rex, cum domino palatino et cum episcopo Varadiensi, ad Moldauiam transsiverit [2] et nullus alter [3] barones et] [4] prelati sunt cum ipso nisi isti, quos nominavi et nescimus quomodo et qualiter sunt. Audivimus in istis temporibus, quia capitaneus noster fuit in Varadino aput [5] prelatos et barones, videlicet aput [5] dominum archiepiscopum Strigoniensem et aput [5] archiepiscopum Colociensem [6] et episcopum Quinqueesslesiensiensem et aput [5] dominum Johannem de Rozgon et Ladislaum de Canisa, quia isti omnes sunt in Varadino et expectantes [7] domi-

[10] *Ub*, VI, p. 315—316, nr. 3578.

num regem. Sciatis quod nullus nunccius[8] ipsius potuit ad regem transsire[5] ad Moldauiam, nec de Moldavia ad Hungariam ; plures sunt in Brasso, quam ducenti numeri[9], sed nullus eorum potuit intrare, nec de Moldauiam extra, quia viam post ipsis secaveraverint[10], iam nos eciam quatuor nuncios direximus post dominum nostrum, priorem Petrum Tholnay, nisi ipse est aput[5] dominum eciam, propterera quia fuerint in Brasso. Ceterum audivimus quomodo iam terciario pugnaverit cum ipsis. Dicuntur quod in campo sibi stetit omnes terciario, sed populo multa dampna habent et sunt mortui. Pro eo rogamus vestras dominaciones et fraternitates quatenus provideritis ad[11] facta[11] vestra et nostra videlicet ad castrum et vos ad nullos contra ire, quia nunquam fuit Hungaria et rex Mathias in tali fortuna et nec dominus noster suam[12] nunc[12] sunt[12] propter pessimos barones quia ibi potestis considerare, de quibus hos est factum. Insuper sciatis quod nos transsiveramus[5] quod nisi deus scit, sed nullus scit nostrum, quo nos portabunt, propterea propter deum et propter salutem animarum vestrarum prvideatis ad castrum Gymes, quia tunc nominabuntur Forgacz, quando castrum est nostrum. Idcirco suplico[13] causa dei omnipotentis, ut Gregorium Czama et Valentinum Fias et Thoka et alios, quos michi serviverunt populos et propter una cum ipsis faciatis quia quidcumque fecerunt non pro vouuntatibus suis fecerunt, sed ex mandatu nostro fecerunt, sed iam erunt mandata vestre facere, scilicet[9] et meum, quia iam nisi est deus mecum. Valete cum deo.

Ex Eczegh, die dominico, in festo beati Johannis apostoli et evangeliste, anno domini mmo quadringentesimo sexagesimo 7^0.

Johan [...][14] Forgacz de Gymes

⟨*Pe verso, de aceeaşi mînă* :⟩ Egregiis viris Johanni et Petro Forgacz de Gymes, dominis et fratribus nostris honorandis etc.

Arh. Naţ. Magh. Dl. 59.550 (Arh. Forgách). Orig. stare bună, cu urme de pecete de închidere aplicată pe verso.
Lectură şi transcriere întregită şi corectată cu concursul colegilor Viorica Pervain şi Ioan Dani (Institutul de istorie şi arheologie din Cluj-Napoca).

[1] Cuvînt ilizibil.
[2] Astfel în orig. Lectură probabilă.
[3] Urmează *iobagio*, tăiat de aceeaşi mînă.
[4] Rupt şi pată de cerneală, cca. 1,5 cm, întregit după sens.
[5] Astfel în orig.
[6] Corect *Colocensem*.
[7] Lectură probabilă.
[8] Urmează *suus*, tăiat de aceeaşi mînă.
[9] Lectură probabilă.
[10] Astfel în orig.
[11] Cuvînt scris deasupra rîndului de aceeaşi mînă.
[12] Lectură probabilă.
[13] Corect *supplico*.
[14] Lectură probabilă şi ilizibil.

„CAPITULAŢIILE" TRANSILVANIEI DE LA JUMĂTATEA SECOLULUI XVII *

DE

TAHSIN GEMIL

Descoperirea şi studierea aşa-ziselor „capitulaţii" acordate ţărilor române de Poarta otomană constituie astăzi, poate mai mult decît oricînd, o preocupare insistentă a istoriografici noastre de specialitate [1]. Interesul este justificat atît de valoarea deosebită a informaţiilor transmise de asemenea acte, cît şi de semnificaţia lor de probe indubitabile ale caracterului negociat şi contractual al raporturilor româno-otomane. „Capitulaţiile" sau documentele cu această valoare puse pînă acum în circuitul nostru ştiinţific reprezintă elemente de referinţă de primă însemnătate pentru corecta desluşire a modificărilor intervenite, într-o etapă sau alta, în evoluţia relaţiilor ţărilor române cu Poarta otomană. Ele atestă limpede faptul că autonomia administrativă şi legislativă, precum şi individualitatea teritorială a ţărilor române a fost o realitate istorică permanentă, recunoscută şi consfinţită oficial de Poarta otomană [2]. Aceste trăsături sînt caracteristicile esenţiale ale regimului de suzeranitate otomană din *toate* cele trei ţări române, deşi, în cadrul acestui regim, Transilvania s-a bucurat de o situaţie privilegiată, în raport cu Ţara Românească şi Moldova, iar între cele două principate din urmă au existat unele diferenţieri de nuanţă şi de detaliu [3].

Stabilirea şi menţinerea controlului otoman în Transilvania a reprezentat o componentă de bază a politicii europene a Porţii, care, începînd cu domnia lui Süleyman Magnificul (1520—1566) şi pînă către sfîrşitul secolului XVII, a fost îndreptată în principal împotriva Imperiului habsburgic. Poziţia geopolitică a Transilvaniei avea o importanţă aparte pentru desfăşurarea acestei linii politice otomane. Eşecul ei final a atras după sine şi căderea Transilvaniei sub stăpînire habsburgică.

Ca expresie materială a dependenţei politice, haraciul plătit de Transilvania Porţii a avut mai mult o valoare simbolică, fiind de 10 000—15 000 florini anual, cu mult sub

---

* Comunicare prezentată la Sesiunea ştiinţifică anuală a Institutului de istorie „N. Iorga" — Bucureşti, din 17—18 iunie 1986.

[1] Vezi dintre lucrările mai noi: Mihai Maxim, *Din istoria relaţiilor româno-otomane — „Capitulaţiile"*, în „Anale", XXVII, nr. 6, 1982, p. 34—68; Tahsin Gemil, *Quelques observations concernant la conclusion de la paix entre la Moldavie et l'Empire Ottoman (1486) et la délimitation de leur frontière*, în *RRH*, XXII (1983), nr. 3, p. 225—238; Mihail P. Guboğlu, *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte jusqu'au début du XVI-e siècle*, în „Istanbul Üniversitesi Iktisat Fakültesi Mecmuası", cilt 41, sayı 1—4, Eylül 1982 — Ekim 1983, Istanbul, 1984, p. 59—143; Mihai Maxim, *Cu privire la statutul de 'abd al ţărilor române faţă de Poartă. Consideraţii pe marginea unor izvoare otomane*, în *R.d.I.*, nr. 6, 1986, p. 523—533; Valeriu Veliman, *O „capitulaţie" (ahid-name) din 1581 privitoare la Transilvania* (sub tipar).

[2] Vezi Mustafa A. Mehmed, *Documente turceşti privind istoria României*, vol. I—III, Bucureşti, 1976—1986; Tahsin Gemil, *Relaţiile ţărilor române cu Poarta otomană în documente turceşti, 1601—1712*, Bucureşti, 1984; Valeriu Veliman, *Relaţiile româno-otomane 1711—1821. Documente turceşti*, Bucureşti, 1984.

[3] Vezi Ahmed Feridun, *Münşe'at es-selattin* (Scrisori de sultani), II, Istanbul, 1265/1849, p. 351—462; Ion Matei, *Quelques problèmes concernant la régime de la domination ottomane dans les Pays Roumains (II)*, în *RESEE*, XI, (1973), nr. 1, p. 85—86.

cuantumul celui achitat de Ţara Românească sau de Moldova [4]. În protocolul otoman, principii Transilvaniei s-au bucurat de un tratament preferenţial faţă de domnii Moldovei şi ai Ţării Româneşti. Dacă investitura acestora din urmă s-a făcut — cel puţin începînd cu jumătatea secolului XVI — prin „diplome imperiale" *(berât-i hümâyûn)*, întronarea principilor ardeleni era confirmată prin „legăminte împărăteşti" *(ahd-nâme-i hümâyûn)* şi „scrisori împărăteşti" *(nâme-i hümâyûn)*. De asemenea, în diplomatica otomană, principii Transilvaniei au fost desemnaţi, pînă la sfîrşit, cu titlul de *hâkim* (stăpînitor, domnitor, principe) sau *kral* (crai, rege), precum şi cu formule de adresare rezervate suveranilor europeni. În sfîrşit, stipulînd expres, în tratatele încheiate cu principii ardeleni, obligaţia acestora de a nu acorda azil domnilor şi boierilor de peste Carpaţi, răsculaţi împotriva sultanului, Poarta a acordat oficial drept de preeminenţă principilor Transilvaniei faţă de domnii Ţării Româneşti şi Moldovei. Dispunînd şi de o bază economică şi forţă militară superioare faţă de domnii Moldovei şi ai Ţării Româneşti, principii Transilvaniei au dus funcţia lor de element conducător al unităţii de acţiune a ţărilor române pînă la o veritabilă subordonare politică a domnilor de peste Carpaţi, mai ales în secolul XVII [5].

Situaţia privilegiată a Transilvaniei a fost valabilă pînă la jumătatea secolului XVII, mai precis pînă la domnia lui Acaţiu Barcsai (1658—1660), cînd Poarta i-a impus o serie de condiţii grele, care, practic, au încadrat-o în statutul politic internaţional al celorlalte două ţări româneşti. Această schimbare de conţinut intervenită în raporturile transilvano-otomane a reprezentat un efect al deteriorării rolului antihabsburgic al Transilvaniei, ca urmare a campaniei principelui Gh. Rákoczy II împotriva Poloniei şi, mai cu seamă, a orientării deschis antiotomane a luptei coalizate a celor trei ţări române, luptă desfăşurată sub conducerea Transilvaniei şi cu sprijinul habsburgilor. Totodată, accentuarea dependenţei politice a principatului faţă de Poartă a fost şi una din primele consecinţe ale regenrării temporare a forţei ofensive otomane, odată cu instaurarea, în 1656, a guvernării drastice a marilor viziri Köprülü. Altfel spus, readucerea ţărilor române sub controlul efectiv al Porţii dobîndise în acele împrejurări nu numai însemnătatea unei condiţii primordiale pentru reluarea liniei directoare a politicii otomane în Europa, îndreptată tot împotriva habsburgilor, ci şi valoarea unei „chestiuni de prestigiu", semnificaţia unei demonstraţii pe plan continental a viabilităţii puterii otomane. Aşa se şi explică energia şi fermitatea cu care a acţionat Poarta, în 1658, mai întîi împotriva Ţării Româneşti şi a Moldovei, apoi şi a Transilvaniei [6].

Marea expediţie militară otomană, condusă personal de marele vizir Köprülü Mehmed paşa, împotriva Transilvaniei, din vara anului 1658, s-a soldat cu reuşită deplină. Cetatea Ineu, socotită „cheia ţărilor ghiaure" [7], a fost relativ uşor cucerită, iar delegaţia stărilor Transilvaniei — condusă de Acaţiu Barcsai, ban de Lugoj şi Caransebeş — a fost silită să accepte condiţii grele, pentru a evita astfel pustiirea ţării de oştile otomano-tătare. Totodată, nu este lipsit de interes să consemnăm în acest sens şi faptul că, după nimicirea oştilor principelui Gh. Rákoczy II, în 1657, de către forţele hanului Crimeei, cercurile politice din Transilvania şi din împrejurimi au fost realmente stăpînite de temerea că Poarta ar intenţiona transformarea celor trei ţări române în paşalîcuri [8]. În perspectiva timpului, această temere s-a dovedit neîntemeiată, dar, atunci, ea a reprezentat un factor de înlesnire a acţiunii otomane văzînd agravarea subordonării politice a Transilvaniei.

Condiţiile impuse de Poartă Transilvaniei, în septembrie 1658, ne erau cunoscute pînă acum doar din surse documentare de a doua mînă, adică din cronici de epocă turco-osmane şi transilvănene, precum şi din unele rapoarte diplomatice de la Istanbul şi Viena [9]. Or, cercetătorii români — în primul rînd semnatarul acestor rînduri, ca unul care s-a ocupat în mod

---

[4] Tahsin Gemil, *Date noi privind haraciul ţărilor româ.ne în secolul al XVII-lea*, în *RdI*, nr. 8, 1977, p. 1444—1445.

[5] Vezi Tahsin Gemil, *Considérations sur les rapports politiques roumano-ottomans au XVII-e siècle*, în *RRH*, XV (1976), nr. 4, p. 653—667.

[6] Tahsin Gemil, *Ţările române în contextul politic internaţional 1621—1672*, Bucureşti, 1979, p. 164 şi urm.

[7] *Naîmâ târihi* (Cronica lui Naîmâ), VI, ed. Zuhurî Danışman, Istanbul, 1969, p. 2840.

[8] Hurmuzaki, *Documente*, IX, 1, p. 94, 124—125; I. Hudiţă, *Recueil de documents concernant l'histoire des pays roumains tires des archives de France, XVI-e et XVII-e siècles*, Iaşi, 1929, p. 120; Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 168—169.

[9] Vezi Cristina Feneşan-Bulgaru, *Problema instaurării dominaţiei otomane asupra banatului Lugojului şi Caransebeşului*, în „Banatica", Reşiţa, 1977, p. 232 şi urm.; Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 174—177.

special de problematica raporturilor româno-otomane din secolul XVII — au ignorat faptul că actele oficiale emise cu acel prilej fuseseră publicate de multă vreme[10]. Este vorba de zece documente originale și copii oficiale, privind condițiile impuse lui Acațiu Barcsai, la întronarea sa, în 1658, și la reîntronarea sa, în 1660. Documentele sînt redactate în turco-osmană, maghiară sau latină, fiind descoperite în arhivele de la Istanbul (editorul nu a menționat cotele lor de păstrare, probabil datorită faptului că la acea dată nu fuseseră încă inventariate). Documentele au fost publicate în transcriere, transliterare și fotocopie, iar în unele cazuri numai în transcriere sau numai în fotocopie.

Deși documentele care fac obiectul prezentei semnalări nu schimbă, în esență, datele cunoscute ale problemei, ele au însemnătatea de surse de primă valoare pentru aprecierea exactă a conținutului modificărilor ce au intervenit în cadrul regimului politico-juridic al suzeranității otomane din Transilvania, în timpul domniei lui Acațiu Barcsai. Totodată, dat fiind caracterul lor de acte oficiale solemne, de natură să marcheze o mutație calitativă în evoluția raporturilor otomano-transilvane, aceste documente reprezintă elemente prețioase de referință — neluate în seamă pînă acum — în discuțiile privind chestiunea așa-numitelor „capitulații" din istoria relațiilor țărilor române cu Poarta otomană.

Două din documentele pe care le avem în vedere aici, anume cel din *evasıt-ı Zilhicce 1068* (10—19 septembrie 1658) și cel din *20 Muharrem 1071* (25 septembrie 1660), constituie acordurile oficiale încheiate între marele vizir Köprülü Mehmed pașa și, respectiv, serdarul Köse Ali pașa, pe de o parte, iar pe de alta, principele Transilvaniei, Acațiu Barcsai. Ambele documente sînt întărite de semnăturile și pecețile *kadiasker*-ilor (judecători militari) vremii, precum și de numele și sigiliile a nu mai puțin de 68 de martori, în primul caz, și 31 martori, în cel de-al doilea. Deși, în formă, acte emanate de la o autoritate vizirală, aceste documente reprezintă, în conținut, veritabile *ahd-name*-le („capitulații"). Trebuie precizat însă de la bun început faptul că — spre deosebire de *ahd-name*-lele acordate anterior Transilvaniei —, în aceste acte, din 1658 și 1660, sînt prevăzute numai și numai obligații din partea principatului, ceea ce ne îndreptățește să le socotim mai degrabă *dictate* decît *tratate*. Mai bine zis, în aceste documente au fost consemnate doar noile condiții impuse Transilvaniei, în 1658 și în 1660; principiul autonomiei ei politico-administrative fiind tacit acceptat de Poartă prin însăși recunoașterea domniei lui Acațiu Barcsai.

Aflăm din aceste documente faptul precis că negocierile cu delegația transilvană, în frunte cu Acațiu Barcsai, avute loc în septembrie 1658, în tabăra otomană de lîngă Ineu, au fost conduse nu de beilerbeiul Budei, Kenan pașa, cum se credea pînă acum, ci de însuși marele vizir Köprülü Mehmed pașa. Noile condiții reclamate de partea otomană au fost formulate de acesta; el fiind atunci conducătorul real al Imperiului otoman. În cele din urmă, Acațiu Barcsai și împuterniciții stărilor Transilvaniei au fost siliți să accepte cele opt articole cerute de marele vizir. Acațiu Barcsai și-a pus semnătura și pecetea pe actul în care aceste articole au fost redactate în limba latină. Acest document, publicat în fotocopie de I. H. Uzunçarşılı[11], a fost semnat de Acațiu Barcsai, la 13 septembrie 1658, nu numai în calitate de șef al delegației ardelene, ci în primul rînd în cea de noul principe numit de marele vizir. Este locul să arătăm că urcarea, aproape neașteptată, a lui Acațiu Barcsai pe tronul Transilvaniei s-a datorat marii răscoale secesioniste din Anatolia, condusă de Abaza Hasan pașa. Chemat urgent de sultan, pentru a înăbuși revolta anatoliană, marele vizir s-a grăbit să rezolve problema Transilvaniei, desemnîndu-l ca principe pe Acațiu Barcsai, aflat la Ineu, în fruntea delegației transilvane. Apoi, pentru a fi respectate uzanțele formale, documentul[12] cu condițiile „propuse" *(teklif)* noului principe a fost prezentat sultanului Mehmed IV, împreună cu un *telhis* (raport rezumativ) al marelui vizir, în care se cerea suveranului confirmarea faptului că „domnia Transilvaniei a fost încredințată acum celui care este cancelarul *(başvekili)* și banul Transilvaniei, slujitorul Majestății sale, Barçkai Akos, care s-a obligat, cu scrisul său propriu, să dea în fiecare an 40 000 galbeni haraci, precum și ⟨îndeplinirea⟩ altor condiții și îndatoriri...". Sultanul a întărit decizia de la Ineu, punînd rezoluția: „I-am

[10] Ismail Hakkı Uzunçarşılı, *Ekos Barçkay'ın Erdel krallığına tayini hakkında bir kaç vesika* (Cîteva documente referitoare la numirea lui Acațiu Barcsai pe tronul Transilvaniei), în „Belleten", cilt VII (Temmuz 1943), sayı 27, Türk Tarih Kurumu Basımevi—Ankara, 1943, p. 361—377+4 foto; idem, *Barcsay Akos'un Erdel kıralliğına ait bazı orijinal vesikalar* (Unele documente originale privind domnia lui Acațiu Barcsai în Transilvania), în „Istanbul Universitesi Edebiyat Fakültesi *Tarih Dergisi*", cild IV (Eylül, 1952), sayı 7, Istanbul, 1953, p. 51—68 (cu fotocopii).

[11] În „Tarih Dergisi", IV, nr. 7, p. 66 (foto).

[12] În „Belleten", VII, nr. 27, p. 367 și foto XXVII.

dat domnia Transilvaniei, în baza angajamentului asumat". În documentul prezentat sultanului sînt reproduse cele opt articole acceptate în scris (în limba latină) de Acaţiu Barcsai. Astfel, se arată că: „cel care acum este ban, Akakeos Barçkai", a acceptat „în adunarea tuturor" să fie principe al Transilvaniei şi s-a obligat să aducă la îndeplinire următoarele condiţii: „Din partea celor stabiliţi în ţara Transilvaniei să nu fie săvîrşite atacuri asupra hotarului şi a graniţei şi a raialei şi a beraialei cetăţii Ineu, care a fost acum uşor cucerită, şi să nu se depună străduinţe pentru a le supune către acea parte; şi, Sebeş şi Lugoj, precum şi palăncile aflate între ele să fie predate către partea împărăţiei, împreună cu tunurile şi muniţiile aflate în ele; şi, din partea Transilvaniei nefăcîndu-se intervenţii în hotarul lor fixat din vechime şi nici în produsele lor, să ⟨nu⟩ se depună străduinţe pentru supunerea raialei ⟨acestor ţinuturi⟩; şi, să nu se facă gîlceavă nedînd înapoi acele raiale ale Szolnok-ului care au plecat în Transilvania; şi, haraciul care se dă în fiecare an fiind de patruzeci de mii de galbeni *(altun)*, nu va fi predat cu lipsuri; şi, către înaltul prag al măreţului şi magnificului padişah vor fi date, numai în acest an, o mie pungi de akçe, pentru cheltuielile campaniei călăuzită de victorie [13]; nu se va da mai puţin ⟨nici măcar⟩ cu un akçe...; şi, cu ajutorul lui Allah, ⟨ei⟩ se vor strădui să pună mîna pe Gheorghe Rákoczy. Şi, dacă vreuna din aceste ⟨condiţii⟩ nu va fi îndeplinită, atunci legămîntul şi înţelegerea fiind stricate, ⟨ei⟩ vor fi socotiţi ca răsculaţi. Dînd ca ostatec un om de încredere din partea sa şi trei persoane din partea celor trei neamuri..., ⟨aceştia⟩ se vor afla la Poartă pînă ce ⟨chestiunea⟩ lui Rákoczy şi aceste articole vor fi aduse la îndeplinire".

La 13 şi 14 septembrie 1658, Acaţiu Barcsai a jurat solemn, în scris, în limbile latină şi, respectiv, maghiară şi turco-osmană: „atîta vreme cît voi fi la cîrmuirea Transilvaniei, fiind slujitorul drept al Majestăţii sale, magnificul şi măreţul şi puternicul padişah al Islamului, îl voi sluji cu credinţă şi cinste, şi voi depune toată străduinţa şi grija pentru a aduce la îndeplinire, cu credinţă şi cinste, tot ceea ce mi se va porunci din partea Porţii — centru al statului... Şi, tot ceea ce ne-am angajat să dăm, ne legăm să trimitem în întregime; şi, de asemenea, legîndu-ne să nu fim, nici pe faţă şi nici pe ascuns, în relaţii de prietenie cu Gheorghe Rákoczy, nu vom avea cu el absolut nici o legătură şi, socotindu-l duşman, este evident faptul că ne vom strădui să punem mîna pe pomenitul Rákoczy/ Gheorghe şi pe cei doi voievozi [14]; şi, dacă vor încăpea în mîinile noastre, îi vom trimite la Poarta fericirii. Şi, dacă vom fi potrivnic acestor legăminte ale noastre, atunci să fim socotiţi rebeli faţă de magnificul şi măreţul padişah — adăpost al lumii, precum şi duşmani ai întregii armate islamice".

În acelaşi jurămînt, Acaţiu Barcsai a ţinut să specifice faptul că el „nu dorea şi nici nu vroia să accepte" numirea sa ca principe, şi că a „acceptat cîrmuirea Transilvaniei" numai pentru a nu refuza „înalta slujbă a Majestăţii sale" şi „măreaţă poruncă a fericitului mare vizir" [15].

Imediat după ce Acaţiu Barcsai a jurat solemn şi în scris pentru îndeplinirea noilor condiţii impuse de marele vizir, în *evasıt-ı Zilhicce 1068* (10—19 septembrie 1658), „în adunarea ilustrului şeriat ce impune respect, care a avut loc în şesul cetăţii Ineu, cu participarea măreţilor viziri şi a eminenţilor emiri şi a mirmiranilor şi a ogeacului ienicerilor şi a agalelor lor şi a celor şase unităţi şi a agalelor lor şi a celorlalţi sîlpi ai statului şi a notabililor sultanatului ale căror nume sînt înscrise în anexa ⟨prezentei⟩ cărţi, la rugămintea împuterniciţilor celor trei neamuri din ţara Transilvaniei şi cu acordul înţelepţilor oastei, numitul ban Acaţiu Barcsai a fost desemnat ca stăpînitor în ţara menţionată, în locul lui Rákoczy Gheorghe. ⟨Noul stăpînitor⟩ fiind prezent la adunarea pomenită..., s-a angajat şi s-a obligat ca, în afara cetăţii Ineu, să predea şi cheile cetăţilor numite Sebeş şi Lugoj, iar palăncile şi satele aflate între ele să fie anexate cetăţilor Sebeş şi Lugoj". De asemenea, au fost prevăzute în act şi mărirea haraciului Transilvaniei la 40 000 galbeni pe an şi plătirea unei despăgubiri de război în valoare de 1 000 pungi (500 000 taleri). Totodată, noul principe era obligat să nu permită producerea de daune călătorilor şi negustorilor care circulau către şi de la cetăţile amintite, precum şi locuitorilor din satele şi palăncile anexate lor. Se stipula, în final, respectarea întocmai a hotarelor stabilite şi înscrise în ahd-nameaua dată de sultanul Süleyman Magnificul, firește cu amendamentele menţionate [16].

---

[13] Pentru costul acestei campanii, vezi Tahsin Gemil, *Relaţiile ţărilor române...*, p. 300—302, doc. 131.

[14] Foştii domni Constantin Şerban şi Gheorghe Ştefan.

[15] „Tarih Dergisi", IV, nr. 7, p. 67—68 (foto); „Belleten", VII, nr. 27, p. 374—376 şi foto XXVI.

[16] Suretele oficiale ale actului, publicate în: „Belleten", VII, nr. 27, p. 368—374 şi foto XXIV—XXV; „Tarih Dergisi", IV, nr. 7, p. 55—59 (transcriere).

Acațiu Barcsai nu s-a grăbit însă să aducă la îndeplinire obligațiile asumate la Ineu, cel puțin în materie bănească. Rapoarte diplomatice din primăvara-vara anului 1659 relevau faptul că haraciul majorat nu era încă achitat, iar în contul despăgubirilor de război cerute fusese trimisă doar o sumă infimă [17].

In august 1659, Acațiu Barcsai a fost înlăturat de Gh. Rákoczy II, care era sprijinit activ de Habsburgi. Revenirea lui Acațiu Barcsai pe tron, în anul următor, a fost posibilă doar în urma unei noi expediții otomane în Transilvania. La 27 august 1660, amiralul Köse Ali paşa a reuşit să cucerească Oradea şi să înlăture influența habsburgică din principat. Acațiu Barcsai a fost reinstalat ca principe tot în baza unui acord, ca cel din septembrie 1658. Această a doua aşa-zisă „capitulație" poartă data — aşa cum am mai menționat — de 25 septembrie 1660 şi este autentificată de kadiaskerul Ramazan bin Ibrahim şi întărită de 31 martori. „In ilustra adunare a şeriatului providențial şi a celor distinşi pe calea Prea-alesului — convocată la înfățişarea celui care a fost desemnat ca serdar al oştilor purtătoare a biruinței pornite asupra necredincioşilor din Transilvania, vizirul îndurător... Ali paşa, precum şi cu participarea vizirilor, şi emirilor, şi agalelor şi a membrilor divanului — fiind rostite vorbe şi făcute întrebări, în prezența şi în fața celui care acum este craiul Transilvaniei, numitul crai Barçkai Akoş, dacă el are vreun interes şi amestec în cetățile şi palăncile, şi districtele, şi satele şi ogoarele care din vremuri trecute sînt dependente de cetatea Oradea — care, cu ajutorul măreţului Allah, a fost lesne cucerită în acest an binecuvîntat —, şi ce are de răspuns în privința haraciului pe doi ani şi a celor o mie de pungi de bani la care s-a obligat atunci cînd a fost desemnat ca rege din partea măreţei împărății... În răspunsul său, sus-pomenitul rege ⟨Barcsai⟩ a zis: «Nu am absolut nici un amestec şi interes în cetățile şi palăncile, şi districtele, şi satele şi ogoarele care din vechime sînt dependente de menționată cetate Oradea; atîtea cetăți şi palănci, şi sate şi ogoare cîte a stăpînit amintita cetate şi au deținut cei care i-au fost căpitani, tot atîtea cetăți şi palănci, şi sate şi ogoare să dețină, de acum înainte, şi cei care vor fi beilerbei asupra menționatei cetăți ⟨a Oradiei⟩. Dacă, de acum înainte, din partea mea sau a supuşilor mei se vor produce, într-un fel sau în altul, stricăciune şi perfidie în privința cetății pomenite şi a cetăților, şi palăncilor, şi satelor şi ogoarelor care din vechime depind de ea, atunci răspunderea şi căința să fie ale mele. Şi, cele o mie pungi cu bani la care m-am obligat atunci cînd, din partea măreţei împărății, am fost miluit cu domnia Transilvaniei, împreună cu haraciul pe doi ani, reprezintă o datorie a mea ce trebuie neapărat achitată către *miriyye* (statul otoman)». Atunci cînd a zis că «dacă cu voia Domnului, voi ajunge în țara Transilvaniei, atunci voi trimite cele o mie de pungi cu bani şi haraciul pe doi ani, la care m-am obligat», sus-numitul serdar, Înălțimea sa Ali paşa a socotit de cuviință ca această situație să fie înregistrată în scris şi păstrată" [18].

Din condica de recensămînt a „vilaetului Oradea" *(Varat)*, înregistrată la 25 Zilkade 1084 (2 martie 1674), rezultă faptul precis că, în septembrie 1660, sub administrație otomană trecuse un teritoriu întins, format din opt districte, în care se aflau 823 localități cu o populație impozabilă (bărbați valizi) de 18 254 persoane [19].

Strîngerea „centurii de siguranță" otomană în jurul Transilvaniei, prin ocuparea cetăților şi ținuturilor Lugoj, Caransebeş, Ineu şi Oradea, în anii 1658 şi 1660, a avut menirea, pe de o parte, să bareze progresele habsburgilor către Carpați, iar pe de alta, să anihileze rolul Transilvaniei de coordonatoare a coaliției românești. Totodată, aceste măsuri au avut rostul să impună Transilvaniei noul statut politic internațional, care o lega mai strîns nu numai de Poarta otomană, ci şi de destinul istoric al Țării Românești şi Moldovei.

[17] Hurmuzaki, *Documente*, IX, 1, p. 125—126; idem, *Fragmente*, III, p. 309—310.
[18] Publicat numai în transcriere arabă, în „Tarih Dargisi", IV, nr. 7, p. 62—65
[19] Tahsin Gemil, *Relațiile țărilor române...*, p. 343—344, doc. 156.

„CLASUL DE ZUGRĂVITURĂ" DE LA ACADEMIA MIHĂILEANĂ. PREMISE ŞI REALIZĂRI

DE

ION I. SOLCANU, VICTOR MACARIE

Profundele prefaceri în care intrase societatea românească la sfîrşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX cuprind şi sfera spirituală. Vechea cultură, cu puternice influenţe greceşti, este înlocuită de una nouă, guvernată de ideile *naţională* şi *democratică-liberală* [1]. Noua cultură era deci, o cultură naţională, închegată în limba poporului şi reflectînd interesele majore ale poporului, precum idealurile de unitate şi de independenţă naţională, de emancipare socială. În efortul de autodefinire, contactele cu noua cultură europeană i-au fost de un real folos sugerîndu-i, totodată, multitudinea mijloacelor de exprimare. În acest cadru se situează şi apariţia unui învăţămînt artistic românesc instituţionalizat.

În Moldova, evoluţia învăţămîntului artistic străbate, de la începutul secolului XIX şi pînă la 16 iunie 1835, cînd s-au inaugurat cursurile Academiei Mihăilene, două etape bine distincte : a) etapa învăţămîntului particular ; b) etapa învăţămîntului de stat.

Nevoia unui învăţămînt plastic particular este anunţată de noul statut al picturii, ca element de cultură, statut conturat la cumpăna secolelor XVIII—XIX, cînd se manifestă înlocuirea picturii de tradiţie bizantină cu pictura de şevalet, în ulei. În această etapă portretul a deţinut un rol principal, devenind cel dintîi obiect de podoabă al încăperilor protipendadei societăţii moldoveneşti. În acelaşi sens, o importanţă particulară au avut-o stipendiştii moldoveni plecaţi în diversele centre europene pentru perfecţionarea artei picturii. Un exemplu este Veniamin, feciorul protopopului Velişcu, care după studii la Kiev, în 1763, va întreprinde alta în Italia, unde accentul va cădea însă pe studiul artei laice [2].

Un caz similar este cel al tînărului ieşean, de origine greacă, Eustatie Altini (Eustaţius Altinis) care a fost trimis de cîrmuire la Viena, la sfîrşitul secolului XVIII „ca să se procopsească în Academia de belle arte austriacă" [3]. Revenit în ţară pe la 1790, Eustatie Altini se bucură de prestigiul cîştigat, desigur, prin meşteşugul său. Un document din 8 februarie 1803 atestă că Veniamin Costachi, încă episcop de Roman, îi dă în stăpînire pictorului „o bucată de loc afară de Tîrgul Roman, pentru grădină şi livadă şi să dea în schimb trei ocă de ceară Episcopiei" [4]. La numai cinci ani, în 1808, noiembrie 4, Eustatie Altini îşi putea permite să cumpere un loc în Iaşi, cu o cîrciumă pe el, pentru ca la 1811 ianuarie 10, să împrumute de la Mihalache Sturza suma de 7 000 lei. În aceeaşi vreme este „urcat" la rangul boieresc de medelnicer, deoarece documentul îl atestă ca atare („medelnicerul Eustatie zugravul") [5]. În atelierul acestuia întîlnim, între anii 1814—1816, pe Nicolae Teodorescu, pitar şi Constantin Focşăneanu, zugrav, ambii pentru studiul picturii [6]. În acelaşi sens trebuie amintit Gheorghe Asachi, care după studii de inginerie la Viena se va înscrie la Academia de Arte din Roma pentru a învăţa tehnica picturii, istoria artelor, ştiinţa academică a desenului, fiind primul care şi-a apropiat noţiunea clasicismului [7]. Dealtfel, de numele lui Gheorghe Asachi se

---

[1] Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, partea a II-a, Bucureşti, 1946, p. 576—577.

[2] Barbu Brezeanu, *Rudimente de învăţămînt artistic la „zugravii de subţire" din Moldova şi Ţara Românească*, în *SCIA*, nr. 1, 1962, p. 96 şi nota 2.

[3] H. Blazian, *Gheorghe Asachi*, Bucureşti, 1956, p. 16.

[4] Arhivele Statului Iaşi, colecţia *Documente*, P. 283/2.

[5] Idem, P. 406/155 şi 156.

[6] Barbu Brezeanu, *op. cit.*, p. 100 şi nota 6.

[7] H. Blazian, *Contribuţii la istoria picturei române în sec. al XIX-lea. Începuturile picturei moderne în Moldova. G. Asachi — învăţămîntul artistic — elevii clasului de zugrăvitură*, în *VR*, anul XXX, nr. 9, septembrie 1938, p. 42.

leagă multe realizări proprii în artele plastice — desen, pictură, litografie — în deceniile 2—5 ale secolului trecut cît, mai ales, şi organizarea învăţămîntului plastic de stat.

Apariţia învăţămîntului plastic de stat în Moldova nu poate fi concepută însă fără pregătirea datorată învăţămîntului particular, de acele pensionate în ale căror obiecte de studiu întîlnim frecvent *desenul*, „începuturile desenului" sau „desenul după natură". Astfel, în pensionul doamnei L. F. Germont, deschis la Iaşi la sfîrşitul anului 1812 sau începutul anului următor, elevele, fiicele boierilor din Moldova, studiau şi desenul [8]. În pensionul de la Miroslava, printre elevii căruia se aflau Mihail Kogălniceanu, Dimitrie şi Grigore Sturdza, fiii voievodului Mihail Sturdza etc., Gheorghe Asachi impune introducerea „începuturile desenului" (zugrăvelii) pentru care a fost adus pictorul vienez Hönig [9]. Acesta rămîne la Miroslava pînă în vara anului 1834, cînd „institutul" s-a desfiinţat.

Introducerea învăţămîntului plastic în şcolile particulare de pînă la 1835, dar întîlnit frecvent şi în pensioanele înfiinţate după această dată în Moldova (la Bacău, Galaţi şi Iaşi pensioanele particularilor Mayer, 1836, la Iaşi apoi la Bacău [10]; Elenca Fotino, 1842, Iaşi [11]; Smaranda Bacinschi, 1846, Iaşi [12]; Celestina Scoti, Galaţi, 1849 [13] etc.), urmărea crearea unui climat favorabil dezvoltării artei, pregătirea gustului artistic şi, pe aceste temeiuri, selecţionarea viitoarelor talente plastice.

Credem că tot în cadrul învăţămîntului plastic particular trebuie incluse lecţiile de pictură pe care le dădeau unii pictori străini aflaţi în trecere prin Moldova. Chiar dacă fenomenul este întîlnit după 1835, precum cazul pictorului francez Bergamasque, care în anul 1839 acorda asemenea lecţii doritorilor din Iaşi [14], sau pictorul V. Zaboli, care oferea lecţii de zugrăvie şi desen în oraşul Galaţi, la 1850 [15], el este important şi, totodată, semnificativ pentru existenţa unui interes în rîndul vîrfurilor societăţii moldoveneşti faţă de artele plastice şi practicarea lor.

Un rol pregătitor de cea mai mare însemnătate în introducerea învăţămîntului plastic de stat l-a avut predarea desenului la şcoala de ingineri hotarnici a lui Gheorghe Asachi (1813—1818) de pe lîngă Academia Elinească, de la biserica Treisfetitelor. Deşi era vorba de predarea desenului liniar, cu precădere, saltul era important prin aceea că disciplina era prevăzută de documente oficiale ale învăţămîntului de stat [16]. Soluţia era intermediară deşi se pare că se studia şi desenul după natură, supoziţie întemeiată pe faptul că Gheorghe Asachi răspundea de pregătirea inginerilor hotarnici, or magistrul studiase pictura la Academia din Roma vreme de patru ani (1808—1812).

Acelaşi desen liniar a fost introdus între disciplinele Gimnaziului Vasilian de la Trei Ierarhi, deschis în martie 1828, în care scop este numit Gheorghe Filipescu [17], care curs însă „de însemnare a planurilor" nu mai apare în programul semnat de domnitorul Mihail Sturdza. Întîlnim în schimb, ca obiect de examen semestrial al Şcolii Vasiliene din 1832 „desenul de peisagiu şi de flori" iar ca profesor examinator pe Iosif de Adler [18]. Profesorul de desen şi de pictură J. B. Adler de Adelberg va funcţiona pînă în 1836 [19].

---

[8] N. Cartojan, *Pensionatele franceze din Moldova din prima jumătate a veacului al XIX-lea*, în *Omagiu lui Ramiro Ramirez, cu prilejul a 20 de ani de învăţămînt în România*, Bucureşti, 1929, pp. 68—69.

[9] Eugen Pohonţu, *Începuturile vieţii artistice în Moldova*, Bucureşti, 1967, p. 32; Barbu Brezeanu, *op. cit.*, p. 92 şi nota 2.

[10] Gh. Râşcanu, *Istoricul învăţămîntului particular în România din timpurile cele mai vechi pînă în zilele noastre*, Bucureşti, 1906, p. 88; N. Iorga, *Istoria învăţămîntului românesc*, Bucureşti, 1928, p. 242.

[11] „Albina Românească", anul XIII, 1842, p. 380.

[12] *Ibidem*, anul XVIII, 1846, p. 212.

[13] „Dunărea", anul III, 1848, p. 96.

[14] „Albina Românească", anul X, 1839, p. 311.

[15] „Jurnal de Galatz", anul I, 1850, p. 212.

[16] * * * *Istoria României*, Bucureşti, vol. III, p. 1 133.

[17] C. I. Andreescu, *Istoria Liceului Naţional din Iaşi. 1835—1935*, în *De la Academia Mihăileană la Liceul Naţional. 100 de ani 1835—1935*, Iaşi, 1935, p. 32.

[18] Apud Eugen Pohonţu, *op. cit.*, p. 32.

[19] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor de la 1800 la 1864*, vol. I, Bucureşti, 1892, p. 295: „În 1835, luna octombrie Iosif de Adler de Adelberg era de patru ani ţiitorul postului de înaltă caligrafie, de desen, de planuri topografice la Socola din Iaşi"; vezi şi C. I. Andreescu, *op. cit.*, pp. 64; 88 — „În septembrie 1837 aflăm printre profesori pe Müller care-l substitue pe J. B. Adler".

Tot lui Gheorghe Asachi i se datorează și introducerea din septembrie 1834 la Gimnazia Vasiliană a unui „curs extraordinar de învățătura desenului figurilor și a zugrăviturii istorice", primul de acest fel din Moldova, numind ca profesor pe Johann Müller, venit de la Viena [20]. Plasarea acestei discipline între obiectele de studiu în școala de stat, chiar între cele *extraordinare*, probează intenția de netăgăduit a lui Gheorghe Asachi de a pune bazele unei adevărate *școli de pictură*, conștient de necesitatea artiștilor plastici într-o societate modernă [21].

Proiectul mentorului școlilor din Moldova se realizează odată cu înființarea Academiei Mihăilene ale cărei cursuri au fost inaugurate, cu mare solemnitate, la 16 iunie 1835. Între cursurile *extraordinare* figurează și „desenul de figuri istorice și zugrăvitura" care, în anul școlar 1835—1836, erau prevăzute a se ține miercuri și vineri de la orele 11—12, iar luni de la 11—12 [22].

Clasul de zugrăvitură al Academiei Mihăilene a funcționat între septembrie 1835 și iulie 1843. În cele ce urmează ne-am propus să reliefăm aspectele principale din viața acestei prime școli de pictură patronată de stat și anume: profesorii, elevii, manuale școlare și materialul didactic, cele mai de seamă realizări.

Asemenea celor mai numeroase discipline ale Academiei Mihăilene și zugrăvitura istorică a fost ilustrată de profesori străini după cum urmează: Iohan Müller, 1835 — 30 octombrie 1837; Giovanni Schiavoni, 1 noiembrie 1837 — 5 septembrie 1838 cînd, la cererea lui, pleacă în Rusia [23]; Mauriciu Löffler, 6 septembrie 1838 — februarie 1842 cînd demisionează, după ce vreme de cîteva luni, din septembrie 1841, îl întîlnim alături de Giovanni Schiavoni, acesta din urmă reîntors din Rusia va fi reîncadrat prin anaforaua din 30 septembrie 1841 [24] și va preda pînă la desființarea clasului de zugrăvitură, iulie 1843 [25]. Dintre toți aceștia, Giovanni Schiavoni avea cea mai temeinică pregătire profesională, căpătată pe lîngă tatăl său, recunoscutul Natali Schiavoni și continuată apoi la Academia din Viena. Această apreciere este îngăduită de lucrările acestuia, între care o serie de icoane pictate pentru catedrala ieșeană și mai ales portretele soților Burada (Vornicul Teodor Burada și al soției) [26]. Dealtminteri, tot lui Giovanni Schiavoni i se datorează și identificarea celor mai înzestrate talente ale clasului de zugrăvitură de la Academia Mihăileană: Gheorghe Lemeni, Gheorghe Panaitescu-Bardasare și Gheorghe Anastasiu (Năstăsanu) [27].

Deși situația frecvenței și a rezultatelor elevilor din anul școlar 1835—1836 și a semestrului de vară (din anul școlar 1840—1841) și de iarnă (din 1841—1842) nu se păstrează, din datele existente pentru restul timpului cît a funcționat „clasul de zugrăvitură" de la Academia Mihăileană se poate lesne constata efortul susținut al profesorilor și îndeosebi al lui Gheorghe Asachi pentru cuprinderea unui număr cît mai mare de elevi în cadrul școlii, crearea condițiilor optime studiului.

Pentru perioada 1837—1843, mai puțin semestrele de vară (1840—1841) și de iarnă (1841—1842), cataloagele consemnează prezența a 107 elevi, dintre care 60 au urmat un singur semestru; 21 elevi au frecventat două semestre; șapte elevi sînt întîlniți în cataloagele a trei semestre; nouă au urmat patru semestre; cinci elevi au frecventat cîte cinci semestre; doi elevi au urmat cîte șase semestre iar cîte un elev a frecventat șapte și opt semestre (vezi Anexa).

Interesant de remarcat că dintre elevii care au confirmat așteptările mentorului școlii de pictură — Gheorghe Asachi — și ale profesorilor ei, Gheorghe Lemeni, Gheorghe Năstăsanu și Gheorghe Panaiteanu au frecventat, în ordine, cîte patru, șase și, respectiv, șapte semestre.

Gheorghe Lemeni a urmat cursurile clasului de zugrăvitură de la 6 decembrie 1836 [28] și nu de la înființarea acesteia, după cum lasă a se înțelege D. Gusti în articolul său come-

---

[20] N. C. Enescu, *Gheorghe Asachi, organizatorul școlilor naționale din Moldova*, București, 1962, p. 65.

[21] V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 277.

[22] C. I. Andreescu, *op. cit.*, p. 71.

[23] H. Blazian, *Giovanni Schiavoni*, București, 1939, p. 16.

[24] *Ibidem*, p. 19.

[25] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 203.

[26] H. Blazian, *op. cit.*, Gh. Oprescu, *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, Ed. a II-a, București, 1943, pp. 41—43.

[27] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 65.

[28] O însemnare pe unul din cataloage precizează că: „Gheorghe Lemeni, fiul preotului Ioan Lemeni, din Suceava, a intrat în Academie la 1836, decembrie 6, dat din partea mo-

morativ din „Albina Românească" [29]. Dealtminteri el figurează prezent la examenele semestrelor de iarnă şi vară ale anilor şcolari 1836—1837 [30] şi în celelalte două ale anului şcolar următor, 1837—1838 [31], după care în vara anului 1838 pleacă la studii în Germania, la München.

Cel de al doilea elev strălucit al clasului de zugrăvitură, Gheorghe Năstăsan îşi începe studiile în semestrul de vară al anului şcolar 1838—1839, deci în primăvara anului 1838. În acest catalog, precum şi în cele ale anului şcolar următor 1839—1840 figurează sub numele de Anastasiu Gheorghe, pentru ca în semestrele anului şcolar 1841—1842 să apară Nastasiu şi abia în ultimul an de existenţă al clasului de zugrăvitură să-l întîlnim cu numele de Năstăsan Gheorghe, nume sub care este cunoscut în literatura de specialitate. În petiţia pe care o înainta la 16 aprilie 1839 lui Mihail Sturdza, spre a fi primit ca stipendist la clasul de zugrăvitură al Academiei Mihăilene, semnează cu numele de Anastasiu Gheorghe [32]. Cataloagele îl surprind frecventînd şapte semestre, dar este de presupus că a urmat nouă semestre, deci şi cele două pentru care lipseşte situaţia şcolară, acestea fiind cuprinse între primele patru şi ultimele trei semestre în care Gheorghe Năstăsanu este notat cu „eminent". (Vezi Anexa).

Gheorghe Panaiteanu-Bardasare este înscris cu numele de Panaitescu, precum atestă o însemnare de pe una din filele cataloagelor anului 1837. „Fiul lui Panaite, din Burdujeni, au intrat la Academie la 19 ani, la 1836 septembrie 20, spune însemnarea, dat din partea arhimandritului Sofroni Burdujani" [33]. Este vorba, desigur, de egumenul mănăstirii Teodoreni din Burdujeni, Sofronie Macriş, care întemeiase o şcoală elinească pe lîngă mănăstirea în fruntea căreia se afla [34]. Sub numele Panaitescu îl întîlnim în toate cataloagele celor şase semestre pe care le frecventează, după cum şi într-o scurtă ştire din „Albina Românească" nr. 23 din 1840, ştire datorată lui Gheorghe Asachi prin care era anunţată trimiterea tînărului la München, pentru studii [35]. Abia certificatul de studii notifică numele de Panaiteanu sub care se consacră în activitatea de organizator al Şcolii de Belle-Arte şi Pinacotecii din Iaşi [36], nume sub care apare şi într-o notă din „Dacia literară" din 1840, datorată lui Mihail Kogălniceanu [37], care îl va sprijini la înfiinţarea instituţiilor de cultură ieşene sus amintite.

Dintre ceilalţi elevi ai clasului de zugrăvitură, reţine atenţia, în deosebi prin numărul semestrelor frecventate şi notele obţinute, Manu Neculai (opt semestre, cu notări de „eminent"), Aslan Dimitrie şi Aslan Constantin, Teodor Codrescu, Keifelini Adam (cu cîte cinci semestre şi calificative maxime) după cum şi fii lui Asachi, Alexandru — Alecu şi Dimitrie, primul cu patru semestre frecventate şi cu o notare de „eminent", al doilea cu două semestre urmate şi cu calificative mai slabe.

O atenţie particulară se cuvine lui Gheorghe Giuşcă, care frecventează patru semestre, fiind întîlnit, în paralel, şi la clasul de arhitectură [38] fapt care îngăduie supoziţia de a-l identifica ca singurul arhitect cu acelaşi nume de la Ministerul Lucrărilor Publice delegat la 15 iunie 1864 la cererea Ministerului Cultelor şi Instrucţiunei Publice spre a examina şi conduce împreună cu Ioan Maiorescu şi arhitectul Ştefan Emilian proiectul noii învelitori a clădirii Universităţii ieşene care adăpostea atunci atît Pinacoteca cît şi Şcoala de Belle-Arte [39].

Elevii clasului de zugrăvitură urmau desenul şi zugrăvitura, iar în primii ani şi arhitectura [40]. În afara acestora, între disciplinele facultative, figurau limbile clasice — (greaca)

şului său, arhimandritul Lemeni, Melchisedec Lemeni", Arhivele Statului Iaşi, fond Academia Mihăileană, Dosar nr. 3/1837, fila 144.

[29] D. Gusti, *Gheorghe Lemeni*, în „Albina Românească", anul XX, 21 octombrie 1848, pp. 1—4.

[30] Arhivele Statului Iaşi, fond Academia Mihăileană, dosar 3/1837, fila 14.

[31] Idem, dosar 4/1838, filele 73—74 ; 155.

[32] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, pp. 129—130.

[33] Arhivele Statului Iaşi, dosar nr. 3/1837, fila 145.

[34] Maria Paradaiser, *Anii de ucenicie ai lui Gheorghe Panaiteanu-Bardasare*, în *CI* (s.n.). VIII, 1977, p. 568.

[35] *Ibidem.*

[36] Elena Zara, *G. Panaiteanu-Bardasare şi Constantin Stahi*, Bucureşti, 1937, p. 8, nota 2.

[37] Maria Paradaiser, *op. cit.*, loc. cit.

[38] Arhivele Statului Iaşi, dosar nr. 3/1937, fila 14.

[39] Idem, fond Academia de Belle Arte, dosar 1/1859, fila 14.

[40] Idem, fond Academia Mihăileană, dosar 3/1837, filele 14 ; 30.

și moderne — (franceza, germana și rusa) [41]. Lemeni și Panaiteanu au urmat limba germană ca unii care veneau din Moldova de Nord, aflată atunci sub dominația imperiului austriac.

Una dintre problemele cu care aveau să se confrunte profesorii clasului de zugrăvitură a constituit-o manualele ce trebuiau utilizate. În primii ani a fost utilizat manualul *Elemente de desen și arhitectură* redactat de Scarlat Valștain, care preda desenul la liceul „Sfîntul Sava" din București. După 1837 vor apărea și manuale ale profesorilor ieșeni de la Academia Mihăileană, printre care cel al lui Dimitrie Asachi, intitulat *Manual sau povățuirea pentru desenul liniar și arhitectura cu figuri*, iar în anul 1838, vedea lumina tiparului *Desenul liniar* [42].

Mult mai greu de rezolvat a fost problema materialului de lucru necesar elevilor pentru un studiu adecvat. Problema se complica cu atît mai mult cu cît materialele necesare studiului desenului și picturii: tușuri, cerneluri, creioane, hîrtie, uleiuri și culori, pensule etc. — erau toate de import, încît grevau bugetele deja sărăcăcioase ale elevilor lipsiți de mijloace bănești. Nu odată întîlnim demersurile profesorilor, între care cele mai frecvente ale lui Giovanni Schiavoni și Maurițiu Löffler, prin care solicitau Epitropiei învățăturilor publice „să slobozească banii necesari procurării de materiale" [43]. Adeseori acești bani erau avansați din chiar veniturile profesorilor.

Un alt aspect cu care s-au confruntat profesorii clasului de zugrăvitură a fost acela al procurării materialului didactic, busturi și modele de gips ce trebuiau de asemenea importate. În urma stăruinței lui Giovanni Schiavoni, Asachi propune Epitropiei să prevadă banii necesari procurării unui număr de „busturi în ipsos și alte forme antice pentru sistematica învățare a zugrăviei [44]. Epitropia aprobă și îi dă lui Giovanni Schiavoni banii necesari (277 florini de argint și 57 creițari) pentru procurarea modelelor solicitate.

Conștient de faptul că atît Epitropia învățăturilor publice, cît și ocîrmuirea Statului puteau fi convinse de *necesitatea menținerii clasului de zugrăvitură* numai prin dovedirea progreselor înregistrate de elevii acestuia, Gheorghe Asachi cere profesorilor titulari ca fiecare examen de sfîrșit de an, programat în a doua jumătate a lunii iunie și prima jumătate a lunii iulie, să fie însoțit de expoziții ale celor mai de seamă realizări în desen, litografie, pictură în ulei, planuri de arhitectură ale elevilor. Asemenea expoziții au fost organizate în iulie 1837 (cînd elevii au expus 28 planuri de arhitectură, 60 tablouri istorice, 6 litografii, 3 litocrome, 3 pînze în ulei [45]) și în iulie 1838.

O *captatio benevolentiae* a constituit-o realizarea elevului Gheorghe Lemeni, care înmîna domnitorului Mihail Sturdza, la un an de la întemeierea Academiei, o copie a lucrării *Sf. Arhanghel Mihail*, după cunoscuta lucrare a italianului Guido Reni, din anul 1590 [46]. Ultima expoziție a clasului de zugrăvitură a avut loc cu prilejul examenului din vara anului 1843, cînd au fost expuse mai multe desene și picturi alături de planuri de arhitectură, printre care și proiectul *arcului* ce lega localul principal al Academiei de casele Voinescu, plan-copie după originalul arhitectului Alexandru Costinescu [47].

Realizările cele mai de preț ale unei școli sînt însă, întotdeauna, elevii. Privind în perspectiva istorică se poate afirma, acum la 150 de ani de la înființarea Academiei Mihăilene, același lucru și despre clasul de zugrăvitură. Dintre numeroșii elevi pregătiți la școala superioară de pictură din Iași au fost remarcați de profesori și Epitropie, încă din primii ani ai existenței ei, o seamă de elevi eminenți ca: Gheorghe Lemeni, Gheorghe Panaiteanu-Bardasare și Gheorghe Năstăsanu. Calitățile excepționale ale acestora îl determină pe Gheorghe Asachi să sprijine trimiterea lor la studii peste hotare, motivînd pentru fiecare în parte că aici la Iași „nu ar mai putea înainta în meșteșugul zugrăviei", încît, primii doi iau drumul Academiei de Belle Arte din München, în iulie 1838 (Lemeni) [48], și aprilie 1840 (Panaiteanu) [49],

---

[41] *Ibidem.*
[42] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 335.
[43] H. Blazian, *Contribuții la istoricul picturii române în secolul al XIX-lea*, în *VR*, anul XXX, nr. 4, 1938, pp. 48—49; 51; 122.
[44] *Ibidem*, p. 56.
[45] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 370.
[46] *Ibidem*; „Buletinul oficial al Moldovei", 12 noiembrie 1836, pp. 529—530.
[47] C. I. Andreescu, *op. cit.*, pp. 111 și următoarele.
[48] D. Gusti, *loc. cit.*

iar Năstăsanu va fi trimis la Roma în anul 1843, după patru ani de la intrarea sa în Academie [50]. Realizările artistice rămase de la Lemeni și Năstăsanu justifică pe deplin intuiția și încrederea lui Asachi, dar sorții au făcut ca ambii să dispară înainte de a-și fi făcut dovada deplinei lor maturități creatoare. Cel care va continua ideile și eforturile mentorului școlii superioare de arte plastice din Moldova, și pe care acesta l-a sprijinit nemijlocit, va fi Gheorghe Panaiteanu-Bardasare. El va înființa la 1860 Școala de Belle Arte și Pinacoteca din Iași în fruntea cărora se va afla timp de peste trei decenii, pînă la 13 noiembrie 1892, cînd preda ștafeta elevului său, pictorului C. D. Stahi [51].

[49] Maria Paradaiser, *op. cit.*, p. 568.
[50] Gh. Oprescu, *op. cit.*, pp. 101—102.
[51] Claudiu Paradais, Maria Paradaiser, *120 de ani de la înființarea Pinacotecii Naționale și a Școlii de Arte Frumoase din Iași și 80 de ani de la moartea lui Gheorghe Panaiteanu-Bardasare*, în *CI* (s.n.), Iași, 1980, p. 732.

Anexa

FRECVENŢA ŞI SITUAŢIA ŞCOLARĂ A ELEVILOR DE LA CLASUL DE ZUGRĂVITURĂ

după cataloagele aflătoare în Arhivele Statului Iaşi, Fond Academia Mihăileană

NUMELE ŞI PRENUMELE	Anii şcolari cît a funcţionat clasul de zgrăvitură																Observaţii finale
	1835/36*		1836/37		1837/38		1838/39		1839/40		1840/41		1841/42		1842/43		
	vară semest.** de iarnă		vară iarnă		vară iarnă		vară iarnă		vară iarnă		vară iarnă		vară iarnă		vară iarnă		
Abagi Gheorghi							I										1 semestru
Alexandru Ştefan								II									1 semestru
Alexandru Ioan							II	em									2 semestre
Alexandru Vasile							II										1 semestru
Anastasiu Ioan[1]				a	b	I											3 semestre
Anghelachi Vasili					b	1	II										3 semestre
Aruncu Gheorghe														0			1 semestru
Asachi Alexandru (Alecu)				a	b	1	em										4 semestre
Asachi Dimitrie			4	a													2 semestre
Aslan Constantin								I	I	1	a					3	3 semestr
Aslan Gheorghe								I	I	1	a					3	5 s m str
Balaban															a		1 s m stru
Balaban Gheorghe														3	a	2	3 s mestre
Birgher Friederih (Friţ)							II	em	1								3 semestre
Bogdan															a		1 semestru
Brăiescu Neculai							I										1 semestru
Burada Gheorghe														0	a		2 semestre
Buzdugan Constantin					m	0	I				a						4 semestre
Buzdugan Gheorghe					b	0	z										3 semestre
Cabja Costache							II										1 semestru
Caliarhi Neculai									I								1 semestru
Călimănescu Mihai											a						1 semestru
Caracaş Hriste															a	3	2 semestre
Carp Constantin									I								1 semestru
Carp Dumitru									—								1 semestru

	1835/36	1836/37	1837/38	1838/39	1839/40	1840/41	1841/42	1842/43			
Cartul Ioan				I	em						2 s mestre
Codrescu Teodor		a	b	I	em	em					5 semestre
Coleh Oscar						—					1 semestru
Comşa Constantin						II					1 semestru
Cozmită Eanacachi		a									1 semestru
Cuciureanu Ion								a			1 semestru
Cugler										3	1 semestru
Cugler										3	1 semestru
Cuză Dimitrie					I	a					2 semestre
Decinschi Henric						a					1 semestru
Dimitriu Gavril			m	0	em						3 semestre
Dimitriu Gheorghe						a					1 semestru
Donici Panaite				I	—						2 semestre
Dragoş Dimitri						a		0			2 semestre
Eşinschi Henri					1						1 semestru
Friş									a	3	2 semestre
Friş									a		1 semestru
Fotino Constantin								3	a		2 semestre
Gheorghiade Toma			b	0							2 semestre
Ghiţescu Ilie								0			1 semestru
Giuşcă Gheorghe	4	a	Ade	I							4 semestre
Grecean										3	1 semestru
Grecean										3	1 semestru
Grecean										3	1 semestru
Hrisochefal								3			1 semestru
Gheorghe								3			1 semestru
Hrisochefal Ioan											1 semestru
Keifil(ini) Adam				I	em	em	em	a			2 semestre
Kogălniceanu Alexandru									a	2	2 semestre
Lemeni Gheorghe	4	a	em	em							4 semestre
Luchian Neculai										1	1 semestru
Lucia Adolf				I							1 semestru
Lupaş Neculai				II							1 semestru
Maer Franţ				II	II	I	II				4 semestre
Manole Dimitrie		a									1 semestru
Manu Neculai		a	b	1	em	em	em	em	a		8 semestre
Manu Patraul					I						1 semestru

	1835/36	1836/37	1837/38	1838/39	1839/40	1840/41	1841/42	1842/43			
Manuc Keisim									a	3	2 semestre
Mărgineanu Gh.				0							1 semestru
Mavrodin Petrache (Petru)					I	a					2 semestre
Mavrodin Aristide		4									1 semestru
Mavrocdin Mihail		0									1 semestru
Mihăilescu										3	1 semestru
Milo Âlexandru				I	em	em	em	a	2		6 semessre
Miloş Anton									a	3	2 semestre
Mironescu Const,				I	lm	lm	a				4 semestre
Morţum Emanoil								0			1 semestru
Năstăsan Gheorghe[2]					I	em	em	a	I	a	1 7 semestre
Panaitescu Gheorghe[3]		4	a	em	em	em	em				6 semestre
Papadopol(u) Costache (Constantin)					I	I	I				3 semestre
Plesescu Năstase					I	I	I				1 semestru
Popovici Dimitrie[4]				I	I	I	I				4 semestre
Pavlovici Rudolf								a			1 semestru
Racliş Constantin						I					1 semestru
Racliş Neculai			b	2							1 semestru
Radu Mihail											1 semestru
Roset Constantin									a	3	2 semestre
Roset Dimitrie						I			a	3	2 semestre
Scorţescu Alexandru											1 semestru
Scorţescu Gheorghe					II	I	I	a			4 semestre
Sevastos									a		1 semestru
Sion Ion major				em	em	em	I		0	2	6 semestre
Sion Ion minor				III							1 semestru
Slăvulescu Neculai[5]						I	I	a	3	a	5 semestre
Soroceanu Dimitrie									0		1 semestru
Stamatu Gheorghe				I							1 semestru
Stămati Vasile									3		1 semestru
Stoenescu Gheorghe								a			1 semestru
Stoenescu Ioan								a			1 semestru
Strat Costache		0									1 semestru

	1835/36	1836/37	1837/38	1838/39	1839/40	1840/41	1841/42	1842/23		
Străjescu Alexandru						a		a		2 semestre
Străjescu Dimitrie				I	—					2 semestre
Străjescu Neculai						a		a		2 semestre
Stroescu Gheorghe					I I I	a				4 semestre
Sturdza Ioan					I					1 semestru
Teodor Teodor				I						1 semestru
Teodorescu									3	1 semestru
Taşcu Gheorghe					em					1 semestru
Voinea Petrache (Petru)					I em I	a				4 semestre
Vîrnav Constantin								0		1 semestru
Vîrnav Ion									3	1 semestru
Vişinescu								a		1 semestru
Zarian Antoni						a				1 semestru
Zipa Gheorghe				III						1 semestru

Note anexă :

* Pentru anul şcolar 1835—1836 şi semestrele de vară şi de iarnă ale anilor şcolari 1840—1841 şi, respectiv, 1841—1842, Arhivele Statului din Iaşi nu dispun de documentele şcolare.

** Calificativele folosite de diverşii profesori ai clasului de zugrăvitură de-a lungul existenţei acestuia au fost: I, II, III calificative în ordine descrescătoare şi: 0, 1, 2, 3, 4, în ordine crescătoare: m, b, em (Em), semnifică, probabil: mulţumitor, bine şi eminent deoarece ultima însemnare apare cu frecvenţă la elevii Lemeni, Panaiteanu şi Năstăsan, deci tocmai la acei care ulterior s-au afirmat în domeniul picturii.

În afara acestora mai întîlnim linia orizontală (cratima) în dreptul elevilor care probabil nu au frecventat. Numai la elevul Gheorghe Giuşcă figurează însemnarea „Ade".

În semestrele în care elevii erau trecuţi doar nominal, fără calificative, am notat absolvirea respectivului semestru cu litera „a"..

[1]. În anul şcolar 1837/1838 figurează sub numele de Nastasiu Ioan.

[2]) Vezi pagina 6 supra.

[3]) Vezi pagina 7 supra.

[4]) Credem că este unul şi acelaşi cu Popov Dumitru care frecventează trimestrul de iarnă al anului şcolar 1838—1839.

[5]) În cataloagele anilor şcolari 1839—1840 şi 1840—1841 figurează sub numele de Slovolescu Nicolae.

„MOMENTUL" B. F. PEIXOTTO ÎN EVOLUȚIA RAPORTURILOR ROMÂNO-AMERICANE (1870—1876)

DE

DUMITRU VITCU

„Una dintre cele mai stranii în istoria diplomației americane" — astfel a fost apreciată de un cunoscut istoric de peste Ocean, într-un recent studiu [1], misiunea lui Benjamin Franklin Peixotto în România în deceniul VIII al secolului trecut. Ciudat — reluăm termenul dintr-o altă perspectivă — ni se pare faptul că, în pofida unor repetate demersuri avînd ca obiect istoria raporturilor bilaterale româno-americane în epoca modernă și a existenței unor studii speciale consacrate activității lui B. F. Peixotto în România [2], istoriografia noastră s-a ferit parcă a dezvălui esența acestei activități, integrînd-o canoanelor protocolare obișnuite unei misiuni diplomatice de rang consular.

Numirea, prezența și activitatea lui B. F. Peixotto în calitatea-i de consul american la București nu pot fi corect înțelese și apreciate la dimensiunile reale dacă rămîn cantonate în terenul diplomației, pentru că Peixotto n-a fost doar un consul, cu atribuțiile specifice funcției, ci a fost un misionar (și poate unul dintre cei mai zeloși) pentru cauza evreilor români, care, paradoxal, nu-i erau concetățeni ori supuși americani (situație care i-ar fi legitimat demersurile ca izvorînd din datoria funcției), ci doar coreligionari. Împrejurările desemnării sale în funcția de consul merită reținute din start.

B. F. Peixotto succeda în funcție lui Louis I. Czapkay, titularul întîiului oficiu consular american deschis la București în primăvara anului 1867 [3] și vremelnicului înlocuitor al acestuia la începutul anului 1870, Adolf Buchner [4], care, deopotrivă, ceruseră autorităților americane transferul acestui consulat din capitala României la Budapesta (primul) ori Constantinopol (al doilea). Rațiunile unei asemenea cereri, în condițiile în care regimul principelui Carol manifesta interes pentru menținerea și chiar extinderea relațiilor bilaterale cu Statele Unite, nu sînt greu de pătruns. Ele trebuie corelate acelei reacții externe, timidă la început, apoi tot mai insistentă, dirijată de Alianța Israelită Universală [5], prin organismele ei subordonate din

---

[1] Paul D. Quinlan, *Early American Relations with Romania, 1858—1914*, în „Canadian Slavonic Papers. Revue Canadienne des Slavistes", vol. XXII, nr. 2, June, 1980, p. 191.

[2] E. Lifschutz, *Benjamin Peixotto's Mssion to Rumania*, în „Zion", XXVI (1961), Nr. 2, p. 99—102; Lloyd P. Gartner, *Roumania, America and World Jewry: Consul Peixotto in Bucharest, 1870—1876*, în „American Jewish Historical Quarterly", LVIII, Nr. 1 (September 1968), p. 24—117; vezi și lucrările cu caracter memorialistic: Benjamin Peixotto, *Story of the Roumanian Mission*, în „Menorah", Nr. 3 (July-December), 1887; Dr. Adolf Stern, *Din viața unui evreu român*, București, 1915, p. 84—167.

[3] C. Buse, *The First American Consuls in Romania (1858—1878)*, în „Revue Roumaine d'Etudes Internationales", Bucharest, 1 (7), 1970, p. 75.

[4] *Ibidem*, p. 76.

[5] Alianța Israelită Universală, agenție cu caracter filantropic, a fost înființată la Paris, în anul 1860, din inițiativa cercurilor bogate și influente ale evreimii apusene, avînd ca scop mărturisit apărarea intereselor evreilor din întreaga lume împotriva practicilor politico-economice și sociale defavorizante ori discriminatorii pentru ei în raport cu alte etnii, emanciparea și progresul lor moral. Sprijinind pretutindeni crearea unei elite orășenești de tip apusean, printr-un program educativ adecvat în limba franceză, ca și prin cultivarea și conservarea în egală măsură a elementelor tradiționale, Alianța avea să devină adevărată instituție internațională pentru educația tinerimii evreiești. Printre membrii ei fondatori, s-a impus cu autoritate numele lui Isaac-Adolphe Crémieux (1796—1880), fostul ministru al Justiției în

ţările vest europene, împotriva practicilor politice discriminatorii faţă de străini, în general, şi de evrei, în special, promovate de guvernele liberale ale principelui Carol de Hohenzollern, imediat după promulgarea Constituţiei din anul 1866. Mult discutatul articol 7 din Constituţie, ca şi legislaţia complementară ulterioară, îndeosebi legea din aprilie 1867 împotriva celor fără bilete de legitimare veniţi din ţările vecine („vagabonzi"), ori cea privind dreptul exercitării comerţului cu băuturi alcoolice din acelaşi an, afectînd situaţia unor categorii de evrei, au transformat aproape instantaneu, prin mijlocirea Alianţei, chestiunea evreiască dintr-una de politică internă, economică şi socială [6], într-o chestiune politică internaţională.

Membrii marcanţi din conducerea Alianţei, precum I. A. Crémieux, baronul Lionel de Rothschild, Sir Moses Montefiore, ori Sir Francisc Goldsmid, cu recunoscută putere de influenţă pe lîngă guvernele Franţei, Angliei ori Germaniei, au izbutit să activizeze atitudini oficiale externe în sprijinul evreilor din România şi, mai important, să creeze ceea ce un istoric numea „un fel de concert al evreilor europeni" menit să exercite presiuni asupra guvernului de la Bucureşti [7]. În explicarea conduitei politice a unor cabinete trebuie reţinută, de pildă, şi aserţiunea formulată, într-un studiu special, potrivit căreia Alianţa Israelită Universală şi guvernul francez căzuseră la o înţelegere spre a se sprijini reciproc în Europa răsăriteană şi în Africa de Nord: Franţa trebuia să ia apărarea comunităţilor israelite din acele zone, în timp ce comunităţile evreieşti asigurau penetraţia intereselor economice şi politice ale Franţei [8]. Cum obiectivele Alianţei nu difereau în esenţă de cele ale Ordinului independent B'nai B'rith din Statele Unite [9], care se arăta atunci tot mai preocupat de soarta coreligionarilor din ţările europene, îndeosebi din Rusia şi teritoriile poloneze aflate sub stăpînirea celor două imperii vecine (austro-ungar şi ţarist), iniţiativele sale aveau să beneficieze, nu doar de audienţa, ci şi de sprijinul efectiv al evreilor americani.

În consecinţă, o primă reacţie a unui reprezentant oficial al guvernului federal de la Washington înregistrăm în anul 1867, cînd, ambasadorul american la Constantinopol, E. Joy Morris, transmitea la Bucureşti, prin mijlocirea agentului român la Poartă, Alexandru G. Golescu, că „simpatiile" americane pentru guvernul principelui Carol „se vor altera dacă nu vor înceta măsurile discriminatorii ale acestuia vizînd pe evrei" [10]. Fără îndoială, ministrul american fusese înştiinţat asupra abuzurilor săvîrşite de autorităţile administrative din Moldova în acel an, pe temeiul legii pentru eradicarea vagabondajului, abuzuri care, îngroşate într-o măsură de către reclamanţi [11], prilejuiseră concomitent intervenţia Alianţei, prin mijlocirea lui Crémieux şi a lui Fr. Goldsmid pe lîngă împăratul Napoleon III al Franţei şi, respectiv, guvernul englez în ideea realizării unei presiuni diplomatice externe împotriva României [12].

---

guvernul revoluţionar provizoriu al Franţei din 1848, prieten apoi adversar al împăratului Napoleon III şi membru în guvernul Apărării Naţionale după dezastrul de la Sedan. Cunoscînd personal pe mulţi dintre oamenii politici români contemporani lui, implicaţi în evenimentele revoluţionare de la 1848 ori în activitatea din exilul post-paşoptist în capitala Franţei, Crémieux a vizitat în două rînduri România, în 1864 şi 1866, şi a rămas un zelos apărător al intereselor evreilor români (cf. Ben Halpern, *The Idea of the Jewish State*, second ed., Harvard University Press, Cambridge, 1976, p. 14; vezi şi Mihai Dim. Sturdza, *Junimea — Societate secretă*, în „Ethos", I, Paris, 1973, p. 81—109).

[6] Carol Iancu, *L'Antisémitisme et l'émancipation de Juifs en Roumanie (1866—1919)*, thèse pour le Doctorat de III cycle, Aix-en-Provence, Juine, 1976; idem, *Les Juifs en Roumanie (1866—1919). De exclusion a l'émancipation*, Univ. Aix-en-Provence, 1980; idem, *Races et nationalities en Roumanie. Le probleme Juif à travers les documents diplomatiques français (1866—1880)*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine", Paris, XXVII, 1980, p. 391—407.

[7] Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 54.

[8] Zosa Szajkovski, *The Schools of the Alliance Israelite*, Historia Judaica, XXII (1960), p. 3—19.

[9] Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 33.

[10] Cyrus Adler, *Jews in the Diplomatic Correspondence of the United States*, în „American Jewish Historical Society", nr. 15 (1906), p. 48.

[11] Vezi, Ernest Desjardens, *Les Juifs de Moldavie*, Paris, 1867 (publicată şi în *Uricariul*, vol. XIII, p. 238 şi urm.).

[12] „The New York Times", June 14, 1867, p. 2, col. II—III (se va cita, în continuare, NYT). Cît priveşte Statele Unite, L. P. Gartner aprecia că, la sfîrşitul deceniului VII acestea au declanşat „cea mai neaşteptată şi mai spectaculoasă presiune asupra României" (*op. cit.*, p. 33).

O recrudescență a apelurilor pentru ajutor lansate în străinătate de grupuri afectate ale evreilor români avea să se producă în anul 1870, moment de care se leagă, altminteri, și numirea lui B. F. Peixotto în funcția de consul al S.U.A. la București. În vara acelui an, cîțiva evrei influenți din Louisville (statul Louisiana), receptînd plîngerile unor coreligionari din România, telegrafiau comunităților din marile centre urbane ale S.U.A. să ceară reprezentanților lor în Congres „a face tot ce le stă în putință pentru a opri și preveni nelegiuirile împotriva evreilor români". Un foarte solicitat personaj, cu mare putere de influență pe lîngă guvern și congresmeni, era în acea vreme Simon Wolf din Washington DC, căruia i s-au adresat atunci, în aceeași chestiune, Simon Isaacs, secretar al lui Jewish Board of Delegates of US [13], ca și marele bancher din Chicago, Henry Greenbaum. Telegrame asemănătoare au primit Președintele și alți membri ai Congresului american. Preluînd știrile ce-i erau telegrafiate ori comunicate prin scrisori, Wolf le-a transmis, la rîndu-i, atît Secretarului de Stat, Hamilton Fish, căruia i s-a cerut „să treacă la acțiune pentru sprijinirea evreilor români", cît și senatorului Charler Sumner (Massachusetts) în calitate de președinte al comitetului senatorial pentru relații externe, solicitîndu-i-se să obțină o declarație de simpatie pentru cauza lor din partea Congresului [14].

Cum ideea desemnării unui consul evreu, care să reprezinte interesele Statelor Unite în România, fusese deja sugerată președintelui american Ulysses S. Grant de către Hayyim Zvi Sneersohn [15] și cum Consiliul Israeliților Americani se oferise a pune la dispoziție fondurile de reprezentare necesare [16], numirea în funcție a lui Adolf Buchner, în primăvara lui 1870, capătă în context o semnificație aparte. Ea se constituie în rod al unei campanii conjugate euro-americane dusă în manieră și prin mijloace specifice și menită a înrîuri atitudinea oficialităților românești în chestiunea evreiască. Totodată, faptul că Buchner era rezident în București și avea să rămînă în funcție doar cîteva luni ne îndeamnă să credem că soluția aleasă a avut de la bun început caracter provizoriu, urmărindu-se liniștirea spiritelor pînă la investirea în funcție a unui cetățean american apt să reprezinte, nu doar interesele semenilor săi întru credință, ci și pe cele ale țării.

Dar spiritele agitate în jurul chestiunii evreiești nu au fost temperate în acel moment. Informațiile transmise din România, ca de obicei exagerate pentru a trezi audiență, au revenit în discuția forurilor legislative și executive americane în partea a doua a anului 1870. Astfel, bunăoară, senatorul Sumner arăta că știrile din România erau „într-atît de oribile, încît sînt greu de crezut", în timp ce colegul lui, William Sprague (Rhode Island) deslușea în menținerea discriminării politico-confesionale și în incidentele provocate de aceasta existența „unui anume fel de luptă de clasă între evrei bogați și românii săraci", adăugînd că merită reflectat asupra „stării de lucruri ce se petrece zilnic în această țară" [17]. Însuși președintele U. Grant, ale cărui legături prietenești cu oamenii de afaceri evrei erau bine cunoscute în epocă, a acordat o atenție specială acestui subiect și, beneficiind de consiliile H. Z. Sneersohn și ale lui Simon Wolf, a decis, în iulie 1870, ca funcția de consul american la București să fie încredințată lui B. F. Peixotto. Noul investit, pe atunci în vîrstă de 36 de ani, provenea dintr-o familie de evrei sefarzi (alungată din Spania la sfîrșitul secolului al XV-lea) ce se mîndrea cu faptul că făcuse parte din prima generație de emigranți în Lumea Nouă la începutul secolului al XVII-lea. Bunicul său, Moise Peixotto, fusese rabinul comunității din New York, iar tatăl său, medic, murise la vîrsta de 43 de ani. B. F. Peixotto a urmat dreptul și, după terminarea studiilor, a profesat avocatura în San Francisco. Cea mai mare parte a vieții a trăit-o însă la Cleveland (Ohio). Respectînd tradiția, a intrat în Ordinul B'nai B'rith, unde a deținut vreme de trei ani titlul de Grand Saar [18] (Mare Preot). Singura rațiune pentru care a rîvnit funcția de consul în România a fost să-și ajute coreligionarii în efortul emancipării lor morale și politice. Cunoscînd însă prea puțin sau deloc realitățile românești (probabil doar din receptarea imaginilor deformate transmise din țară), Peixotto vedea solu-

[13] Telegrama adresată de S. Isaacs lui S. Wolf avea următorul cuprins: „Cereți Președintelui SUA să dea instrucțiuni ministrului său la Constantinopol ca să ajute pe evreii români" (cf. NYT, 3 iunie 1870, p. 1, col. III).

[14] *Ibidem.*

[15] Rabbi Hayyim Zvi Sneersohn of Jerusalem, *Palestine and Rumania. A Description of the Holy Land and the Past and Present State of Roumania and the Roumanian Jews*, New York, 1872, p. 86—89.

[16] Max J. Kohler and Simon Wolf, *Jewish Disabilities in the Balkan States*, în „American Jewish Historical Society", nr. 24 (1916), p. 8.

[17] Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 190 ; Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 40.

[18] Adolf Stern, *op. cit.*, p. 84—89.

ţionarea de ansamblu a chestiunii evreilor români prin desprinderea lor de canoanele unor vechi datini şi obiceiuri şi prin „occidentalizarea" lor prin educaţie şi cultură [19].

Se înţelege că, astfel preparată, noua investitură avea puţin tangenţe cu ceea ce intra în atribuţiile şi trebuia să însemne funcţia consulară [20], iar scrisoarea de recomandare pe care preşedintele i-a înmînat-o pentru principele Carol era contrară uzului diplomatic, de vreme ce doar Departamentul de Stat, prin persoana Secretarului, era îndreptăţit s-o facă. De altfel, cînd Peixotto a vizitat Casa Albă în ziua de 8 decembrie 1870, preşedintele Grant nu i-a vorbit de interesele politice sau economice americane în România (reduse, ce e drept, la acea dată), ci şi-a exprimat doar speranţa că noul consul „va putea alina suferinţele reclamate", iar în amintita scrisoare de recomandare, sublinia că acesta „şi-a asumat datoriile pe care le incumbă funcţia mai mult ca o activitate misionară în profitul neamului ce-l reprezintă, decît pentru sine, întreprindere în care toţi cetăţenii îi doresc cele mai mari împliniri" [21]. De reţinut este însă şi faptul că şeful diplomaţiei americane, H. Fish, manifestînd prudenţă şi rezerve în ansamblul chestiunii, i-a atras atenţia lui Peixotto că eforturile sale în direcţia ajutorării evreilor în România vor trebui să se situeze în afara normelor protocolare, că vor avea, deci, caracter neoficial [22].

Pentru suportul material al misiunii — poziţia de consul la Bucureşti nefiind remunerată din bugetul Departamentului — s-a întemeiat la New York o Societate americano-română, din iniţiativa şi sub preşedinţia baronului Josef Seligmann, veche cunoştinţă a Preşedintelui Grant şi prieten al lui Peixotto. Iar sprijinul moral, în afara scrisorii de la preşedintele Grant către Carol, avea să-i fie suplimentat la Viena, în drum spre România, unde dobîndi o altă recomandare scrisă de la Berthold Auerbach pentru principesa Elisabeta [23].

B. F. Peixotto a ajuns la Bucureşti, după scurte escale la Londra, Frankfurt şi Viena, abia la începutul lui februarie 1871, sesizînd din capul locului efectele politice în scenă românească ale războiului franco-prusac, eveniment care, conjugat cu instituirea guvernului condus de Ion Ghica şi cu scandaloasa afacere Strousberg, şubrezise îngrijorător poziţia lui Carol şi-i motivase rîndurile scrise în coloanele lui „Augsburger Allgemeine Zeitung" din 27 ianuarie acelaşi an. Neavînd decît firmanul Porţii pentru investitură, beratul, nicidecum scrisoarea oficială din partea oficialităţilor americane, într-o vreme în care românii refuzau să recunoască amestecul puterii încă suzerane, noul „consul-misionar" a reuşit să realizeze doar întrevederi neoficiale cu domnitorul, ministrul de externe N. Calimachi-Catargi şi cu premierul Ion Ghica. Cu prilejul vizitei făcută lui Carol, invocînd faptul că „Statele Unite nu cunosc nici o deosebire întemeiată pe religie sau naştere între cetăţenii lor", Peixotto îşi manifesta încrederea în posibilitatea cooperării şi în reuşita misiunii: „providenţa pare să fi binecuvîntat acest frumos pămînt şi, dacă principiile dreptăţii şi egalităţii de care Înălţimea Voastră este fără îndoială însufleţit vor fi puse în practică, cele mai înalte speranţe pentru viitorul său vor fi împlinite" [24].

În privinţa investiturii sale, Peixotto a primit un răspuns identic din partea tuturor celor pe care i-a întîlnit: România refuza orice imixtiune ori mediere în afacerile sale interne din partea Turciei, ca putere încă formal suzerană, motiv pentru care el să grăbea să ceară guvernului american scrisoarea de acreditare aşa cum era pretinsă de oficialităţile româneşti Subliniind cordialitatea discuţiilor şi amabilitatea gazdelor, el reproducea în context speranţa formulată de premierul român Ion Ghica cum că guvernul naţiunii americane libere „nu va

---

[19] Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 47—48.

[20] L. T. Lee, *Consular Law and Practice*, London, 1961; Mircea Maliţa, *Diplomaţia. Şcoli şi instituţii*, Bucureşti, 1970.

[21] Simon Wolf, *The Presidents I Have Known from 1860 to 1918*, Washington, Byron S. Adams, 1918, p. 74—75.

[22] Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 191. Încercînd a-i tempera zelul din start, Simon Wolf scria lui Peixotto în vara aceluiaşi an: „As a Missionary, our Government can give you no protection whatever; and the whole matter, as there are no fees or salary, is barren of results to be achieved. Do not make yourself ridiculous before the World, & believe me when I assure you that it would be wrong to ask our Government to aid and assist us as Jews. As American citizens, we are entiled and of right can ask, *but nothing incompatible with usage or International Law* (subl. ns.)". Cf. Library of Congress, Hamilton Fish Papers, Wolf to Peixotto, June 14, 1870.

[23] Adolf Stern, *op. cit.*, p. 90—91.

[24] Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 191.

refuza recunoașterea semioficială a independenței României", gest pe care unele puteri europene nu ezitaseră să-l facă. O săptămînă mai tîrziu, la 26 februarie 1871, Peixotto adăuga noi elemente cererii sale transmisă la Washington, vizînd reglementarea propriei poziții în România : el arăta că, întrucît „consulii generali ai altor state sînt investiți cu puteri diplomatice și se bucură de poziții similare ambasadorilor", reprezentantul Statelor Unite „trebuie să aibă același rang ca și colegii săi pentru ca să exercite aceeași influență" [25]. În acest scop, el se declara dispus a face unele „sacrificii materiale" numai pentru a dobîndi rîvnita funcție de reprezentant diplomatic al unei mari puteri, în fapt, funcția de ambasador, care să-i confere cîmp mai larg de acțiune și autoritate sporită.

Demersul i-a fost receptat favorabil la Washington, cel puțin în prima sa parte, pentru că la 25 martie 1871 (ziua paștelui evreiesc), după tulburările antidinastice care cauzaseră căderea guvernului Ion Ghica și instaurarea cabinetului conservator condus de Lascăr Catargiu, B. F. Peixotto își prezenta oficial documentele de acreditare domnitorului Carol, în prezența noului ministru de externe român, G. Costaforu. Oficiul de translator l-a făcut cel care avea să îndeplinească și funcția de secretar al oficiului consular și colaborator apropiat al consulului pe întreaga durată a exercitării mandatului, Adolf Stern.

Schimbul de mesaje între părți se încheia prin cuvintele rostite cu acel prilej de Carol : „Doresc ca relațiuni pe cît se poate mai întinse să se dezvolte între ambele țări, din care pentru România nu poate rezulta decît cel mai mare avantaj [...]. Sper că vom avea plăcerea de a vă păstra ani îndelungați în mijlocul nostru, iar guvernul meu nu va lipsi de a vă face îndeplinirea misiunii d-voastră atît de lesne și plăcută pe cît va sta în puterea lui" [26]. Obiectivele misiunii lui Peixotto erau însă, pe cît de clare și precise, pe atît de personale din perspectiva funcției și atribuțiilor sale oficiale.

Debutul și l-a făcut printr-o lungă călătorie prin Moldova, însoțit fiind de secretarul oficiului și de un alt colaborator localnic, Saniel Marcus, spre a se informa asupra situației și vieții comunităților evreiești în această parte a țării cu cea mai mare densitate a populației de rit mozaic. Au fost vizitate tîrguri și orașe, cartiere și prăvălii, locuințe și școli, așezăminte culturale și filantropice, iar în cadrul întrunirilor organizate în sinagogi sau case particulare aveau loc discuții aprinse pe teme ce nu ocoleau suferințele individuale sau colective generale, privațiuni materiale ori neputința exercitării drepturilor politice. Potrivit însemnărilor memorialistice datorate aghiotantului său, Peixotto recomanda participanților la acele întruniri să iasă din letargia lor specifică, să treacă la acțiune împotrivindu-se cu arma oricăror atacuri vor fi supuși, să se unească în lupta pentru dobîndirea drepturilor cetățenești, în sfîrșit, să-l urmeze ca pe un stegar al lor în acea luptă [27].

Pînă către sfîrșitul primului său an de activitate în România, Peixotto se putea mîndri cu cîteva realizări notabile pe linia obiectivelor ce și le-a propus : închiriase un imobil spațios dar costisitor pe care l-a transformat în adevărat stat major al campaniei pro-evreiești, înființase o „Societate pentru cultura evreilor" și își recrutase un grup entuziast de colaboratori localnici, împreună cu care a înființat periodicul bilunar „Rumanische Post", menit a combate accentele naționaliste ori antisemite ale unor gazete bucureștene, în special cele conduse de Cezar Bolliac ori B. P. Hasdeu. În numai opt luni, el cheltuise deja 12 000 de dolari, (sumă socotită suficientă pentru trei ani), fiind constrîns să solicite compatrioților fonduri adiționale [28].

Deosebit de activ și de insistent în demersuri s-a dovedit Peixotto în vremea anchetei care a urmat incidentelor de la Ismail, Vâlcov și Cahul. În noaptea de 25/26 decembrie 1871 au fost furate din biserica orășenească din Ismail cîteva obiecte de podoabă (vase sfinte) și bani de către un evreu botezat, Iankel Silberman, pe numele său adevărat Moise Samson, originar din Rusia, dar pripășit în acel tîrg în slujba de calfă la croitorul Praisman. Interogat și silit să facă mărturisiri, făptașul a implicat — cu sau fără temei real — complicitatea altor cinci evrei din localitate, între care pe rabinul comunității locale Alter David și pe un alt reprezentant de vază al acesteia, negustorul David Goldschlager. La aflarea știrii, creștinii ortodocși din localitate (ruși, bulgari, greci și români), incitați se pare de agenți ai Rusiei țariste [29], au început o campanie de prigonire împotriva evreilor soldată cu devastări, bătăi

[25] C. Bușe, *op. cit.*, p. 77—78.
[26] „Monitorul oficial" din 25 martie 1871, p. 398.
[27] Adolf Stern, *op. cit.*, p. 99—103 ; B. F. Peixotto, *op. cit.*, p. 39.
[28] Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 66—67.
[29] Adolf Stern, *op. cit.*, p. 111. Lloyd P. Gartner citează, în același sens, un raport diplomatic transmis de consulul britanic Green, ministrului său Granville, la 22 februarie 1872 (*op. cit.*, p. 68—69).

şi persecuţii, campanie extinsă şi în localităţile din preajmă, Vâlcov şi Cahul. Fără a mai aştepta instrucţiuni speciale de la Washington, Peixotto a intervenit pe lîngă guvernul român, mergînd în plină noapte acasă la premierul L. Catargiu, apoi la ministrul de justiţie G. Costaforu şi cerîndu-le să acţioneze energic pentru a opri excesele şi a pedepsi pe vinovaţi [30]. A luat parte, de asemenea, la întrunirile corpului diplomatic acreditat la Bucureşti, subscriind nota de protest din 15 februarie 1872 faţă de incidentele din Ismail şi Cahul, care provocaseră pagube şi suferinţe multor evrei nevinovaţi, iar prin mijlocirea lui „Rumanische Post" a întreţinut o adevărată campanie de propagandă în Europa pe tema acelor incidente [31].

„Activismul" său l-a iritat pe domnitorul Carol, care, în cursul unei noi întrevederi, i-ar fi spus: „Ai cîştigat o poziţie frumoasă şi nu trebuie să o compromiţi printr-o atitudine prea agresivă. Aceasta este în interesul misiunii dumitale. Miniştrii mei au fost rău impresionaţi de întrunirea corpului diplomatic. Nu trebuie exercitată nici o presiune din exterior, pentru că astfel s-ar slăbi acţiunea guvernului. Vinovaţii îşi vor primi pedeapsa pe care o merită..." [32] Numai că ancheta condusă de procurorul general al Curţii, Petre Borş, şi sentinţele dictate în cadrul procesului desfăşurat la Buzău nu l-au mulţumit pe consul, care notifica Departamentului de Stat: „acest verdict a fost pronunţat în pofida celei mai pozitive evidenţe a inocenţei acuzaţilor (evrei), cu atîta mai nedrept cu cît cei arestaţi pentru tulburarea liniştei publice fuseseră achitaţi în bloc" [33]. O nouă intervenţie scrisă din partea consulilor străini, cu excepţia celui rus, pe lîngă guvernul român şi o susţinută incitare la acţiune a cercurilor evreieşti influente din apusul Europei pe lîngă guvernele puterilor garante, în scopul anulării acelor pedepse, pot fi apreciate, dacă nu exclusiv, în mare măsură ca fiind fructul strădaniilor lui Peixotto. În consecinţă, prin decret domensc, doi dintre evreii acuzaţi au fost eliberaţi, iar celorlalţi trei li s-a redus pedepasa, fiind şi aceştia graţiaţi după cîteva luni de detenţie.

Dacă la început Departamentul de Stat a privit cu circumspecţie, prudenţă chiar, amestecul consulului american într-o chestiune apreciată — cum şi era de altfel — de politică internă, ulterior, odată cu izbucnirea violenţelor urmate de presiunea exercitată asupra guvernului de cercurile evreieşti influente, Washingtonul a sprijinit iniţiativele lui Peixotto [34]. În iulie acelaşi an, la sugestia şi insistenţele acestuia, Departamentul de Stat a emis o circulară pe adresa agenţilor diplomatici americani acreditaţi în Europa, cerîndu-le să încerce angajarea puterilor semnatare ale Tratatului de la Paris, pe lîngă guvernul de la Bucureşti pentru protecţia evreilor români [35]. Urmare directă, sau simplă coincidenţă, purtătorii de cuvînt ai cabinetelor europene au prospectat terenul unei asemenea intervenţii diplomatice comune propusă la Londra de Earl Grenville, susţinută de guvernul italian, dar privită cu rezervă, vecină cu refuzul, de Rusia, Prusia şi chiar Austria [36]. „Este plăcut să constaţi — scria Peixotto Departamentului de Stat — că măsura deja luată şi examinată de puterile garante urmează a grăbi rezultatele avute în vedere de guvernul nostru prin numirea mea, pentru a exercita o influenţă morală în aceeaşi direcţie" [37]. Numai că influenţa exercitată de Peixotto în rîndul coreligionarilor săi din România nu fusese şi n-avea să rămînă doar una de natură morală. Agreată de Departamentul de Stat, maniera în care consulul american la Bucureşti activa în virtutea unei funcţii ce nu-i justifica demersul, decît în plan particular, l-a plasat într-o poziţie şi mai delicată în raport cu autorităţile româneşti. Ambasadorul englez la Constantinopol, bunăoară, raporta Foreign Office-ului că ministrul român de externe atribuia tratamentul inadecvat aplicat evreilor în România declaraţiilor calomniatoare răspîndite de consulul american din Bucureşti, iar cauza recentelor incidente de la Ismail era atribuită conduitei evreilor înşişi, incitaţi din exterior [38].

---

[30] Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 192.

[31] Pentru ecoul produs, vezi: NYT, 21 martie 1872, p. 1, col. III.

[32] Adolf Stern, *op. cit.*, p. 114.

[33] U. S. Department of State, *Papers relating to the Foreign Relations of the Unites States, 1872*, Washington, 1873, p. 689.

[34] *Ibidem*, p. 688—698. La 13 mai 1872, Secretarul de Stat, Hamilton Fish scria lui Peixotto: „Departamentul aprobă participarea Dvs. la acţiunea de protest [...]. Nu veţi fi dezavuat în asocierea la orice protest sau măsură similară pe care reprezentanţii puterilor acreditate în România o vor socoti utilă pentru a elimina sau atenua suferinţele rezidenţilor israeliţi ori ale cetăţenilor acelui Principat" (NYT, 14 mai 1872, p. 5, col. II).

[35] US Department of State, *Papers Relating to...*, p. 320, 493—494, 692—693, 698.

[36] NYT, 10 iunie 1872, p. 1, col. III; *ibidem*, 11 iunie, p. 1, col. V—VI.

[37] NYT, 12 ianuarie 1872, p. 2, col. V.

[38] Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 193.

Într-o conversaţie avută cu Şt. John, viceconsulul englez de la Iaşi, ministrul român de finanţe, Petre Mavrogheni, spunea interlocutorului său că amestecul lui Peixotto în chestiuni de politică internă românească „este total nejustificat, provocînd indignare generală în ţară, precum şi complicaţii guvernului. Acest domn — continua ministrul român — pare să sfideze limitele legitime ale funcţiei sale consulare şi să slujească cauza coreligionarilor săi într-o măsură echivalentă fanatismului". Reproducîndu-i declaraţia, viceconsulul englez nota, în încheierea raportului său către Granville, din 8 iulie 1872 : „Se spune că, dacă nu va fi curînd rechemat de guvernul său, ori silit să părăsească ţara, consulul general american se va expune însuşi insultelor publice, ca şi celor private. De altfel, domnul Peixotto umblă înarmat cu un cuţit de vînătoare şi cu un revolver, ameninţînd că le va folosi cu prima ocazie" [39].

Va fi fost el mulţumit, ori nu, de ceea ce realizase pentru cauza emancipării evreilor români pînă la acea dată este greu de spus, pentru că declaraţiile şi noile sale iniţiative sînt contradictorii. Pe de o parte, el scria Secretarului de Stat, la 6 octombrie 1872, că „intervenţia guvernului nostru în chestiunea persecutării evreilor din România a produs pînă acum influenţa morală sperată odată cu numirea mea. Deşi este imposibil de stopat prejudiciile puse la cale de uneltitori, cele mai multe din raţiuni politice, orice încercare de violenţă deschisă este înnăbuşită cu promptitudine şi măsuri eficiente sînt luate pentru a preveni nelegiuirile" [40].

Pe de altă parte, în vara aceluiaşi an, în timp ce-şi petrecea vacanţa în localitatea transilvană Zizin de lîngă Braşov, el a elaborat proiectul unei emigrări în masă a evreilor din România spre Statele Unite. Două fuseseră — după mărturisirile de mai tîrziu ale consilierului său apropiat, Adolf Stern — raţiunile determinante ale planului : umanitare şi politice [41]. In scopul prospectării opiniilor, Peixotto s-a adresat prietenilor de peste Ocean, nicidecum autorităţilor de la Washington, precum şi guvernului român, primind răspunsurile încurajatoare de la cei dintîi, ca şi acordul oficial, dublat de colaborarea acestuia din urmă. Prin jurnalul Consiliului de Miniştri din 9 august 1872, aprobat de domnitor şi publicat în „Monitorul Oficial" din 11 august, se arăta că „guvernul român va înlesni această emigrare în limitele puterilor sale [...], eliberînd paşapoarte gratuite israeliţilor fără mijloace materiale". Apreciat de unii, între care şi de preşedintele Alianţei Israelite Universale, contestat de alţii, proiectul avea să fie supus unei largi dezbateri în cadrul Conferinţei de la Bruxelles din 29—30 octombrie 1872, desfăşurată cu participarea a 35 de delegaţi ai comunităţilor evreieşti din Europa şi America, pentru a sfîrşi printr-un fiasco total. Principalul motiv, nu însă şi singurul, a fost rezerva împinsă pînă la opoziţie a evreilor români înşişi, a subiecţilor emigrării, influenţaţi, s-a spus, de pătura lor înstărită, din ţară, ca şi de cercurile evreieşti din Germania, patronate de bancherul personal al lui Bismarck, G. J. Bleichröder. Adăugăm însă şi un altul, lăsat parcă deliberat în umbră, dar care avea să iasă în evidenţă în contextul emigrărilor evreieşti din deceniile următoare. Este vorba de poziţia oficialităţilor americane, exprimată prin Direcţia Oficiului de Imigrări, care nu erau deloc indiferente de condiţia social-economică precară a noilor veniţi [42], dispuşi mai puţin a se integra ramurilor direct productive, lipsite de forţa de muncă necesară, ale economiei americane (ca, de pildă, mineritul) şi doritori a se aşeza doar în marile metropole de pe coasta de est a Statelor Unite, nicidecum în centre ca cele nepopulate încă ale Vestului mijlociu. Or, tocmai aceste „amănunte" nu fuseseră discutate în prealabil cu Washingtonul, iar modalitatea transpunerii faptice, concrete, a planului — în condiţiile în care puţini dintre coreligionarii apuseni se arătaseră dispuşi a contribui cu fondurile necesare transportului în masă — fuseseră ignorate [43].

Cert este că eşuarea hazardantului proiect de organizare a unei emigrări în masă a evreilor din România a oferit cel mai bun contraargument acuzelor pro-discriminatorii ori antisemite îndreptate — atît din interior, cît şi din afară — împotriva unor politicieni ori cercuri politice româneşti aflate atunci în opoziţie. Dorinţa neplecării, manifestată în acele împrejurări de majoritatea covîrşitoare a populaţiei evreieşti [44], a fost interpretată ca dovadă elocventă a statutului ei agreabil, canalizînd criticile pe tărîmul subiectiv al intereselor particulare ori al patimilor politice.

---

[39] *Ibidem.*

[40] NYT. 14 mai 1873, p. 2, col. III.

[41] Adolf Stern, *op. cit.*, p. 131.

[42] NYT, 14 octombrie 1900, p. 26, vol. V ; *ibidem*, 7 iunie 1902, p. 8, col. VI ; *ibidem*, 19 septembrie 1902, p. 6, col. IV.

[43] E. Lifschutz, *op. cit.*, p. 99—102.

[44] Doar aproximativ 100 de evrei au părăsit România în vremea mandatului şi sub auspiciile consulului american Peixotto (cf. Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 194).

Nereușind în această tentativă, Peixotto și-a îndreptat atenția și energia în direcția sprijinirii îmbunătățirii nivelului cultural și educațional al evreilor români, prin organizarea lor într-o societate „ritualistă", după modelul oferit de Ordinul american B'nai B'rith. Chiar dacă în această nouă întreprindere el fusese devansat de inițiativa lui Abram Cohen Bucureșteanu [45], rolul său în fundamentarea și direcționarea „Înfrățirii Zion", ca președinte cu titlul de Mare Preot, a fost esențial în primii ei ani de existență. Prin statutul și ritualul pe care însuși le-a elaborat la începutul anului 1873, în colaborare cu frații Stern, cu A. Cohen, Mayer Marcus, N. C. Popper, dr. Blumenfeld ș.a., cuprinși în comitetul de conducere („Sanhedrin"), se preconiza înființarea de școli și secțiuni zioniste, cu caracter filantropic, în localitățile în care existau puternice comunități evreiești. Aceasta presupunea angajamentul total din partea membrilor Sanhedrinului, călătorii, conferințe, întruniri, de care Peixotto nu s-a ferit. În consecință, pînă către sfîrșitul anului următor, 1874, se constituiseră un număr de 13 „loji", majoritatea covîrșitoare în Moldova, care patronau o întinsă rețea de școli și așezăminte de binefacere [46]. Comunicînd reușitele pe acest tărîm și năzuind spre altele, consulul american exprima lui Simon Wolf, în martie 1874, dorința de a fi menținut în funcție încă doi ani, motiv pentru care acesta din urmă cerea și obținea concursul material, în sumă de 3 000 dolari, al mai multor loje ale Ordinului B'nai B'rith din Baltimoore [47].

Îndată ce acțiunile organizatorice îngăduiseră un răgaz, conducerea „Înfrățirii Zion" hotărî elaborarea unei petiții către Parlamentul țării, vizînd obiectivul central, chiar dacă uneori voalat, al tuturor demersurilor : emanciparea politică a evreilor români. Și această petiție a fost opera lui Peixotto, dar, după imprimarea textului și răspîndirea lui prin ținuturi pentru a fi acoperit de semnături, acțiunea a eșuat, ca urmare a rezervelor formulate de însiși evreii din categoria „notabilităților", care au apreciat actul și momentul ca inoportune [48].

Noul eșec, generat — ca și în cazul proiectului emigrării în masă — de opoziția păturii înstărite a evreilor români, conjugat cu accentuarea lipsei de interes în S.U.A. pentru acțiunile sale (dovedite și prin diminuarea substanțială a fondurilor de susținere) și cu starea precară a sănătății, l-au determinat pe consulul Peixotto să părăsească temporar România, în septembrie 1875, să revină în decembrie același an doar pentru a aranja chestiunea succesiunii în conducerea Ordinului „Înfrățirea Zion", și să plece definitiv din țară către sfîrșitul lunii iunie 1876.

Formal, funcția de consul american în București a fost preluată, din toamna lui 1875, de Adolf Stern, chiar dacă nu fusese retrasă încă lui Peixotto. În calitatea-i de secretar și prim sfetnic al acestuia din urmă, interesat și implicat în egală măsură în chestiunea evreiască în care Peixotto i s-a consacrat aproape exclusiv, Stern a înțeles, în noua ipostază [49], să răspundă și datoriilor funcției, adică să reprezinte interesele economice americane în capitala României, interese care pînă la acea dată fuseseră slujite doar de la Galați, de către celălalt consul american acreditat în România, Alexander C. Hepites. De altfel, trebuie spus că legăturile economice româno-americane, nu numai că n-au fost stimulate prin prezența consulului Peixotto la București, dar într-o măsură acestea au fost prejudiciate, chiar dacă unul dintre rapoartele sale către Washington consemna „importantul progres material" înregistrat de România [50], care o făcea competitivă pe planul schimburilor economice. Or, aceste legături, cel puțin cu S.U.A., el le-a voit blocate cîtă vreme oficialitățile românești nu dovedeau receptivitate în chestiunea israelită. Astfel a și explicat refuzul său de a începe negocieri cu partea română în vederea încheierii unui acord comercial în toamna lui 1874, urmînd pilda omologului său italian din București [51]. Surprinde, de aceea, motivarea neîntemeiată dată gestului său în unele studii recente, prin dorința S.U.A. de a nu agrava raporturile cu Poarta otomană.

Dacă mai adăugăm la capitolul obligații onorate ale consulului Peixotto plata pensiei pe care guvernul american hotărîse s-o ofere Sofiei Dunca din Iași, văduva căpitanului erou Nicolae Dunca, voluntar în armata nordistă în vremea războiului civil [52], realizăm imaginea de ansamblu a unei activități desfășurate sub genericul funcției consulare, funcție pe care avea să o mai îndeplinească ulterior, vreme de aproape opt ani, la Lyon. Reîntors definitiv

---

[45] Adolf Stern, *op. cit.*, p. 145—146.
[46] *Ibidem*, p. 154—155.
[47] NYT, 16 martie 1874, p. 5, col. V.
[48] Adolf Stern, *op. cit.*, p. 158—159.
[49] Oficial, funcția de consul american la București i-a fost încredințată lui Adolf Stern la 12 martie 1877 *(ibidem*, p. 193).
[50] C. Buse, *op. cit.*, p. 78.
[51] NYT, 16 octombrie 1874, p. 1, col. V.
[52] C. Buse, *op. cit.*, p. 78.

în S.U.A. în 1885, Peixotto şi-a reluat activitatea şi locul de frunte în Ordinul B'nai B'rith, fondînd revista „Menorah" ca organ oficial al ordinului, în paginile căreia avea să-şi publice ulterior „istoria misiunii" sale în România.

Legăturile lui cu foştii colaboratori din ţară şi interesul pentru soarta coreligionarilor săi din România n-aveau să înceteze odată cu plecarea sa. În ziua de 2 mai 1877, împreună cu Simon Wolf, Peixotto se înfăţişa noului preşedinte american R. B. Hayes, apoi Secretarului de Stat, Evarts, cărora le-a prezentat ştirile de ultimă oră, alarmiste, receptate din România în contextul preparativelor de război, cerînd concursul ambasadorilor americani de la Viena, Constantinopol şi Petersburg pentru protejarea evreilor români ameninţaţi de evenimente[53]. Telegrama transmisă Departamentului de Stat, la 27 mai acelaşi an, de către consulul Stern din Bucureşti, dezicînd informaţiile alarmiste, liniştea spiritele în această privinţă. La 11 iulie 1877, marele cotidian „The New York Times" reproducea scrisoarea semnată de B. F. Peixotto, drept răspuns unui articol apărut anterior în coloanele aceleiaşi gazete pe tema situaţiei evreilor în România, articol datorat unui corespondent american din Bucureşti. Fostul consul, vădit iritat de maniera prezentării chestiunii evreieşti de către corespondent, reproşa acestuia nu reaua credinţă, ci insuficienţa ori unilateralitatea informării[54]. Dar, corijînd pretinse erori generate de necunoaştere, el însuşi săvîrşea altele în numele autorităţii ce i-o conferea petrecerea mai multor ani în România şi familiarizarea sa cu realităţile politice româneşti.

Apoi, cînd plenipotenţiarii Congresului de la Berlin ajunseseră la formula finală a articolului 44 din textul Tratatului, condiţionînd recunoaşterea independenţei României de acordarea drepturilor civile şi politice tuturor confesiunilor, implicit evreilor, reacţia optimistă a lui Peixotto, aflat atunci la Lyon, a fost promptă: „România va deveni acum cu adevărat steaua Orientului"[55]. Şi după ce, la 4 iulie 1890, Peixotto reprezenta încă „Înfrăţirea Zion" din România la Convenţia Ordinului B'nai B'rith din Richmond (Virginia), în toamna aceluiaşi an înceta din viaţă, spre regretul foştilor săi amici şi colaboratori de la Bucureşti.

Fără îndoială, prezenţa şi activitatea lui Peixotto în România nu pot fi judecate şi înţelese la dimensiuni reale dacă le raportăm doar la un singur plan, cel al funcţiei consulare în care a fost acreditat. O asemenea perspectivă l-ar dezavantaja. Problemele de interes economic pe care funcţia le incumbă l-au preocupat prea puţin, deşi, atît S.U.A. cît şi România năzuiau — din raţiuni diferite — spre extinderea şi intensificarea contactelor lor economico-comerciale[56]; iar atunci cînd acestea s-au ivit, fie că au fost preluate de omologul său din Galaţi, Alexander Hepites, fie că au fost subordonate celuilalt plan, nu complementar, ci esenţial pentru definirea personalităţii lui: cel al misiunii de ajutorare şi de sprijinire a coreligionarilor săi din România. Însăşi numirea sa în funcţie fusese rodul şi purta pecetea acestui imperativ.

Cabinetul său consular, degajat în fapt de atribuţiile oficiale, a devenit adevărat stat major al acţiunilor proteguitoare, organizatorice şi revendicative ale populaţiei evreieşti, îndeosebi sărace, iar Peixotto veritabil lider al mişcării de emancipare politică a evreilor români în anii premergători războiului pentru independenţă naţională a României. Activismul lui pe acest plan, în care suportul legal lipsea, fiind substituit de cel moral, a fost privit şi apreciat, nu o dată de către oficialităţile româneşti, ca amestec în chestiuni de politică internă. Şi chiar dacă mijloacele şi căile preconizate de Peixotto pentru atingerea obiectivelor în acest plan n-au beneficiat întotdeauna de înţelegerea şi sprijinul unor lideri ai comunităţilor evreieşti din interior ori din afară[57], devotamentul lui pentru cauza coreligionarilor nu poate fi pus la îndoială.

Alăturînd cele două planuri, putem conchide că, în evoluţia raporturilor bilaterale timpurii dintre România şi S.U.A., „momentul" Peixotto a dezvăluit, pe de o parte, influenţa

---

[53] NYT, 3 mai 1877, p. 1, col. II.
[54] NYT, 11 iulie 1877, p. 2, col. IV.
[55] Adolf Stern, *op. cit.*, p. 224.
[56] Vezi, îndeosebi, Alex. Cantacuzino, *America vis-à-vis cu România*, Bucureşti, 1876, p. 1—32.
[57] Ben Halpern, *The Idea of the Jewish State*, p. 258.

tot mai pronunţată exercitată de către cercurile evreieşti de peste Ocean asupra factorilor politici de decizie de la Washington, pe fondul integrării principiilor umanitariste în tradiţia politică americană şi, pe de alta, ponderea dobîndită de chestiunea evreilor în România, metamorfozată, prin contribuţia activă şi directă a consulului american (în consonanţă cu cea a Alianţei Israelite Universale), dintr-o problemă de politică internă într-una internaţională.

Prin tot ce a gîndit, iniţiat şi înfăptuit în România, B. F. Peixotto s-a impus în mijlocul contemporanilor săi, nu ca diplomat (manifestînd altminteri puţine veleităţi în acest domeniu), ci ca apostol pentru cauza emancipării politico-civile a evreilor. Neînsemnat valoric pe tărîm diplomatic, el are toate motivele să-şi revendice un loc de frunte în efortul general de emancipare politico-naţională a evreilor de la sfîrşitul secolului XIX, fiind, dacă nu promotorul, unul dintre susţinătorii învederaţi ai curentului migrator spre America, ca variantă a ideologiei sioniste.

UN MANUSCRIS AUTOBIOGRAFIC I. C. NEGRUZZI

DE

SULTANA AVRAM

Pe prima pagină a revistei „Familia" din 18 februarie/2 martie 1890 (de fapt, pagina 73, deoarece revista practica numerotarea paginilor în continuare pe întregul an), apărea un articol intitulat *Iacob Negruzzi*, o prezentare a vieții și activității celui ce a fost unul dintre întemeietorii „Junimii". Însoțit de un portret al scriitorului, articolul se continuă pe pagina următoare, sub el publicîndu-se și o poezie a lui Iacob Negruzzi intitulată *Nepăsare*. Articolul este nesemnat. Ca atare a fost socotit, în mod firesc, drept unul redacțional, scris probabil chiar de Iosif Vulcan, neobositul redactor al celei mai prestigioase reviste literare românești transilvănene de la sfîrșitul secolului trecut.

În consecință, ori de cîte ori este amintit acest articol, el apare fără autor, ca de exemplu chiar și în monumentala lucrare *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900* elaborat de Institutul de lingvistică, istorie literară și folclor al Universității ieșene (p. 625).

În realitate, lucrurile nu stau tocmai așa. Cercetînd fondul de corespondență al Bibliotecii „Astra" — care, în treacăt fie spus, conține numeroase scrisori aparținînd lui Titu Maiorescu, Garabet Ibrăileanu și altora — am dat peste o scrisoare adresată de Iacob Negruzzi lui Iosif Vulcan (cota M.XVII 8/I). Iată și conținutul ei, transcris după normele ortografice în uz :

Convorbiri literare
București, 11/23 apr. 1889
Strada Romană 25

Direcția

Stimate Domnule Vulcan,

Avînd în zilele de serbători câteva oare libere, mă grăbesc a-mi ține promisiunea dată și a ve comunica în câteva rânduri biografia mea : Iacob C. Negruzzi, fiul lui Constantin Negruzzi, s-a născut în orașul Iași în 31 dechemvrie 1842 la miezul nopții, încît se poate zice că s-a născut la 1 ianuarie 1843. Întîia învățătură o primi în casa părintească cu un profesor român M. Gheorghiu și altul neamț Peter Schüller. Un alt profesor german Carl Fieweger ce se găsea în Iași, mergînd să se stabilească în Berlin a luat cu dînsul în pensiune în anul 1852 mai mulți școlari între cari și pe Iacob Negruzzi. (Notez că pronumele Iacob este cu totul întîmplător. Const. Negruzzi hotărîse să roage pe cea întâi persoană ce va veni să-l vadă ca să-i boteze copilul și întîmplarea aduse ca îndată după aceasta, să intre în curtea sa la vizită Vornicul Iacovache Pallade. Acesta primi cu plăcere de a fi naș copilului și-i dădu după obiceiu, propriul seu nume : Iacob). La Berlin I. Negruzzi petrecu treisprezece ani, de la 1852—1863.

Acolo frecventă liceul și apoi universitatea. Doctoratul juridic îl făcu în Iunie 1863. Cei întâi ani de universitate fură ani de sălbătăcie și dezordine. După mai multe dueluri fericite, în care I.N. răni cîteodată foarte tare pe adversarii săi, el fu însuș foarte grav rănit în 1861. Boala sa îndelungată, grija părinților, condamnarea sa pentru duel etc., îl schimbară cu totul ; I.N. se puse pe lucru foarte serios și în acea epocă făcu și întîiele sale începuturi literare. Întors în țară în 1863, el găsi vacantă catedra de drept comercial la Universitatea din Iași abia întemeiată și se prezentă la concurs. Recomendat de consiliul examinator al facultății, el fu numit profesor provizoriu în mart 1864 și profesor definitiv câțiva ani după

aceea. Pe atunci se găseau în Iaşi mai mulţi tineri inteligenţi şi învăţaţi, cu care I.N. întemeiă societatea literară *Junimea*, care mai tîrziu a jucat un rol însemnat în literatura română şi în timpul din urmă şi în politică.

Fondatorii societăţii *Junimea* au fost: T. Maiorescu, Th. Rosetti (fostul presid[ent] al consiliul[ui] de miniştri), P. P. Carp (fost ministru de externe), V. Pogor (vicepresid[ent] al Camerei deputaţilor) şi I. Negruzzi. La început, aceştia şi alţii care se legară de dînşii cu strînsă amicie, îşi comunicară unii altora încercările lor literare şi făceau prelegeri publice populare mai ales filosofice (introduse de Maiorescu aicea din anul 1862). Mai tărziu, în 1867, se hotărî scoaterea unei reviste care se puse sub direcţiunea lui I.N. şi apăru întăi în 1 febr. 1867. In această revistă, pe care I.N. a condus-o 18 ani neîntrerupţi în Iaşi şi apoi a trecut în 1885 în Bucureşti unde apare şi astăzi, cu ocaziunea trecerii directorului ei de la Univ[ersitatea] din Iaşi la cea din Bucureşti, I.N. şi-a publicat aproape toate scrierile sale: un volum de poesii lirice, balade, masime, aforisme în versuri etc.; o idilă în 5 cânturi: *Miron şi Florica*; un volum de novelete, întitulat: *Copii depe natură*; un şir de satire şi epistole în versuri; un roman cu numele *Mihai Vereanu*; mai multe descrieri de călătorii: *Preîmblări*; *Pe malul mării*; cîteva comedii originale, precum: *O alegere la Senat* (3 acte); *Amar şi Viclenie* (3 acte, în versuri); *O poveste, Nu te juca cu dracul, Beizadea Epaminonda* (operetă, 3 acte); *Hatmanul Baltag* (4 acte în colaborare cu d. I. L. Caragiale), *Nazat* (4 acte) şi *Zeflemele* (3 acte), reviste umoristice în colaborare cu d. Dim. Rosetti, etc. Afară de aceste, a tradus în proză şi versuri 6 tragedii de Schiller, a scris mai multe studii de filologie şi de critică etc. I.N. este deputat în Camera Română de la 1870, cu singura întrerumpere de 2 ani în 1876—1878, ales totdeauna de oraşul său natal; membru Academiei Române de la 1881 şi membru în Consiliul superior de instrucţiune publică din 1888. In anul 1888/89 a fost vicepreşedinte al Academiei Române.

Iată, în puţine cuvinte, viaţa şi scrierile mele. Faceţi cu aceste notiţe ce credeţi de cuviinţă. Vă rog însă, ca în caz cînd va apăre vreun articol despre mine să binevoiţi a-mi comunica direct la adresa mea fascioala respectivă.

Primiţi, vă rog, cu această ocaziune, felicitările mele de sărbători şi încredinţarea deosebitei stime ce vă păstrez

Al dv. foarte devotat confrate,
I. C. Negruzzi

*

Comparînd textul scrisorii cu cel al articolului, apărut aproape un an mai tîrziu în revista „Familia", constatăm că, de fapt, el reproduce aproape identic scrisoarea lui I. Negruzzi. Spunem *aproape*, deoarece Iosif Vulcan, eliminînd prima propoziţie a scrisorii şi înlocuind-o cu o scurtă introducere proprie, inversînd ordinea a două alte fraze din scrisoare şi suprimînd sfîrşitul ei, adăugînd o frază de încheiere, — reproduce mot-à-mot textul scrisorii lui Iacob Negruzzi.

Este poate un amănunt, dar socotim util de ştiut că datele cuprinse în articol provin de la însuşi Iacob Negruzzi şi că de fapt articolul respectiv este o autobiografie a scriitorului junimist.

„TRIBUNA" ÎN OGLINDA MEMORIALISTICII LUI NICOLAE CRISTEA

DE

ANCA SÂRGHIE

Luminatul cărturar român transilvănean, a cărui biografie focaliza în veacurile trecute spre imperativele majore de ordin patriotic, nu este un mit, ci o prezență necesară, dictată de contextul politic al timpului. Activitatea pe tărîmul vieții sociale, economice și culturale a lui Nicolae Cristea, viitorul memorandist, se relevă ca exemplară, nu prin excepție, deși multe inițiative și orientări ale lui ar acredita și o asemenea apreciere, ci ca traiectorie reprezentativă, în toate etapele evoluției sale, pentru ținuta politicianului român patriot. Publicist de energică atitudine, redactor al *„Telegrafului român"* timp de 18 ani, el s-a numărat apoi printre fondatorii ziarului *„Tribuna"* la Sibiu, spre a fi împrocesuat la Cluj în mai 1894, urmînd să ia drumul temniței din Vácz la venerabila vîrstă de 60 ani. Corespondența purtată cu copii săi, Maria și Nicolae, mai ales în răstimpul detențiunii [1], și jurnalul celor șapte ani de activitate (21 martie 1895 — 19 noiembrie 1901) prind compact, în continuitatea notațiilor, ultima perioadă a participării la viața culturală și politică transilvăneană a publicistului, despre care Vasile Netea nu ezita să afirme că a fost „cea mai înaltă figură de gazetar ardelean din secolul al XIX-lea, adevărată pildă de onestitate, de abnegație și eroism profesional" [2]. Este o apreciere cu totul excepțională dacă o raportăm la realitățile Transilvaniei secolului trecut, cînd ziaristica era cea mai importantă formă de manifestare patriotică a condeierilor români, între care George Barițiu, Aurel Mureșan ori Valeriu Braniște se bucură de mult timp deja de un prestigiu necontestat.

Faptul că în timpul ultimei mari călătorii făcută de Nicolae Cristea în 1898, nu întîmplător, la românii din țară, ministrul Stolojeanu, aflînd că oaspetele transilvănean a fost unul dintre memorandiștii martiri, îi sărută mîna „contra voinței" [3] lui sau faptul că ministrul maghiar de finanțe, Lucaci, întîlnit la sfințirea monumentului din Presaca Apusenilor afirma despre Nicolae Cristea în fața unui alt participant român că „acesta este omul cel mai cuminte și mai de omenie din toată națiа Dumneavoastră" [4], rămîn sporadice consemnări de jurnal ale unor merite pe care publicistul sibian niciodată nu le-a cerut răsplătite de reprezentanții autorităților transilvănene ale timpului.

Revelator document al dramei cărturarului patriot îndreptățit să se lamenteze, ca și Miron Costin, de imposibilitatea unei plenare împliniri creatoare într-un climat politic tulbure, opera memorialistică a lui Nicolae Cristea atestă legătura durabilă a publicistului cu „Tribuna", la a cărei viață a participat nu doar în perioada înfloritoare a patronajului slavician (1884—1890), ci pe aproape întregul parcurs al apariției. Abia poposit în „cel mai bine închegat centru de propagandă culturală în timpul de atunci" [5], cum socotea Sibiul auto-

---

[1] Deținem, pînă în momentul de față, 12 epistole trimise de publicistul memorandist Nicolae Cristea fiicei lui celei mai mari între cei cinci copii, Maria, și epistolele primite de la fiul Nicolae, student la Politehnica din Zürich. Găsim în această corespondență menționea că memorandistul sibian a scris din închisoare și Elefterei, soția sa, dar nu ne sînt cunoscute acele epistole. Vezi „Manuscriptum", XVII, nr. 1 (62), 1986, p. 154—161.

[2] V. Netea, *Discuții asupra ziarelor și ziariștilor ardeleni*, în *Pentru Transilvania (Pămîntul și Oamenii)*, f. a., p. 213.

[3] N. Cristea, *Jurnal* (netipărit: conține 269 file dactilografiate și este păstrat în Fondul I. Matei din Arhiva Bibliotecii Arhiepiscopiei Ortodoxe Române, Sibiu), p. 138.

[4] *Ibidem*, p. 233.

[5] I. Slavici, *Amintiri*, București, 1967, p. 133.

rul *Morii cu noroc* în cartea sa *Amintiri*, Ioan Slavici îl găsea pe Nicolae Cristea în fruntea tribuniștilor, acei „puțini, dar aleși, tot unul și unul, pătrunși cu toții de gîndul unirii sufletești a tuturor românilor“ [6]. Cu reținere primim mărturiile indecise ale lui Ioan Slavici care-și asumă paternitatea articolului *Răsplată?* sau a „unor articole scrise de mine și publicate în „Telegraful român“ cum afirmă într-un alt loc [7] al aceleiași cărți. Consecința afirmării unei atitudini cutezătoare, românești, în articolul *Răsplată?* a fost îndepărtarea de la conducerea „Telegrafului român“ a redactorului Nicolae Cristea, deși el fusese investit pe viață cu această misiune prin chiar testamentul mitropolitului Andrei Șaguna [8]. Credința că odată cu plecarea acelui adevărat mentor, combativ și tenace care fusese Nicolae Cristea, *„foaia aceasta încetase a mai fi organ al mișcării“* [9] subliniază prin cuvîntul lui Slavici rolul major îndeplinit în viața politică națională de fiecare publicație românească de atunci, în genere, dar în mod special de cea menționată. Manole Diamandi, zelosul negustor brașovean, care încurajase substanțial apariția „Tribunei“ la Sibiu, exprima plastic importanța noului cotidian, afirmînd că „Telegraful român“ era „o pușcă cu ac“, iar „Tribuna“ trebuia să devină „tunul nostru care să descarcă în fiecare zi“ [10]. Mereu exigent cu sine cît și cu mai tinerii mînuitori ai condeiului afirmați în publicistica sibiană, fostul redactor găsea că după 1883 „Telegraful român“ „împingea încontinuu carul în glod, ca să nu mai poată ieși niciodată“ [11]. Descumpănirea exersatului ziarist nu are nimic imoral, ea părînd a fi izvorîtă dintr-o cunoaștere adîncă a vieții publicației sibiene, conduse de-a lungul celor 18 ani — cum se menționa imediat după destituirea sa, în numărul din 11 octombrie 1883 al „Telegrafului român“ — de „carieră spinoasă de redactor“. Ceea ce-l îngrijorează îndeosebi pe temeinicul mînuitor de condei este aspectul psihologic al situației create, acum cînd „fariseismul a luat dimensiuni mari“ [12], repercutîndu-se asupra bunului mers al întregii activități redacționale.

Negreșit că, înainte de toate, prestigiul profesorului publicist Nicolae Cristea, intelectual cu o vastă cultură umanistă, ca absolvent al Dreptului, Teologiei și chiar al Filozofiei, urmate în Germania, la Leipzig, a decis alegerea sa între membrii fondatori ai „Tribunei“ și nu apropiata înrudire cu Manole Diamandi, a cărui întreagă contribuție la mișcarea politică românească n-a fost, de altfel, nici ea încă deplin conturată. Menită să răspundă unor comandamente patriotice superioare și susținută de Partidul Național Român, „Tribuna“ și-a cîștigat sub conducerea lui Ioan Slavici prestigiul celui mai important cotidian român din Transilvania finelui de veac. Pînă la sfîrșitul vieții sale, Nicolae Cristea a nutrit sentimente protegui-tor-paterne față de publicația la a cărei întemeiere contribuise: „Tribuna n-am timp de ajuns ca să o priveghez cum s-ar cuveni“ — sună, plină de îngrijorare, una dintre notațiile de jurnal rămase de la el. Asemenea responsabilități accentuat morale, pe care el simțea nevoia să și le asume sînt cu atît mai demne de apreciat, cu cît situația sa materială și publică de dizident în fața autorităților era în acel timp nesigură și precară. Criteriile pe baza cărora își formula opinia în pagina jurnalului erau cele ale unui cert profesionalism: „Pe de altă parte redactorii ei toți oameni «juvenili» nu sînt alegători în materie pentru foaie. Peste tot am ajuns la convingerea că ce li se pare lor senzațional e bun pentru ziar“ [13]. Mereu atent la conținutul articolelor și la terminologia adecvată domeniului abordat, ziaristul nu se dovedește mai puțin a fi un om politic receptiv la tensiunile create între popoarele balcanice cît și la mișcările marilor puteri europene. O asemenea exigență deriva în judecata publicistului sibian din înțelegerea rolului pe care „Tribuna“, citită în țară și chiar peste hotare, îl avea în epoca aceea. Ca sursă certă de informare, ziarul de la Sibiu era consultat frecvent chiar și de Nikolaus, cum se semnează fiul publicistului, strălucit student politehnist la Zürich, de unde

---

[6] *Ibidem.*

[7] Despre articolul *Răsplată?* apărut în „Telegraful român“, nr. 6, din 6/18 oct. 1883, I. Slavici nota în *Amintiri*, ed. cit., p. 267: „în urma *unui articol publicat de mine*, fusese Nicolae Cristea nevoit a se retrage de la „Telegraful român“ (s. n.). Într-un alt capitol al aceleiași cărți, intitulat *Unitatea noastră culturală* (p. 498), stă menționat: „În urma unor articole scrise de mine și publicate în „Telegraful român, Nicolae Cristea a fost nevoit să se retragă din redacțiune și astfel foaia aceasta încetase a mai fi organ al mișcării“.

[8] Vezi *Testamentul marelui arhiepiscop mitropolit Andreiu baron de Șaguna*, Sibiu, Arhidiecezana, 1915, p. 9.

[9] I. Slavici, *Amintiri*, p. 498 (subl. ns.). În epoca aceea, atît I. Slavici, cît și alți compatrioți ai săi vedeau în „Telegraful român“ o foaie politică prin excelență.

[10] I. Slavici, *Amintiri*, p. 265 afirmă ideea ce va fi reluată la p. 498.

[11] N. Cristea, *Jurnal*, p. 111.

[12] *Ibidem*, p. 115.

[13] *Ibidem*, p. 35.

mărturisea epistolar că așteaptă TRIBUNA „ca pe pita cea bună". Citind-o, după cum preciza eminentul student în scrisoarea sa trimisă familiei la 1 ianuarie 1895, „de la A pînă la Z" în mod frecvent, nu întîmplător tot el a inițiat abonarea la cotidianul sibian a societății academice din Zürich, în calitatea lui de reprezentant al membrilor ei români.

Desigur că ecoul cel mai puternic al comentariilor făcute de redactorii ziarului sibian se resimțea chiar între românii transilvăneni. Despre efectul avut de „Tribuna" asupra tineretului vorbesc și procesele verbale întocmite în consiliile profesorale ale Liceului de stat din Sibiu, unde între alte măsuri de domolire a agitației provocate în urma condamnării memorandiștilor figura și interzicerea citirii de către elevi a „Tribunei". Documentul întocmit în consiliul pedagogic din 28 iunie 1894 dovedește cît de acute forme atinsese tensiunea vieții din liceul sibian. Măsurile indicate de director apar cu atît mai simptomatice pentru ineficiența tentativelor de localizare la nivelul școlii a efectelor mișcării memorandiste asupra conștiințelor în formare ale tinerilor români: „E deci necesar ca nu numai direcțiunea liceului de stat, ci și seminarul teologic-pedagogic ortodox local să interzică citirea ziarelor politice — sugera directorul în cuvîntul său — în special să fie interzise „Tribuna", „Calicul", „Telegraful român", „Luminătorul", „Gazeta" și toate cele din România..., iar operele lui Șincai, Klein, Xenopol, Treboniu Laurian..., să fie confiscate din biblioteca lor". În agitatul an al Memorandului, ceea ce încerca să întreprindă conducerea școlii era, așadar, o măsură drastică de rupere a tineretului român de orice sursă necesară informării asupra problemelor naționale. Din intenția de a curma toate formele de manifestare a sentimentelor naționale, enumerarea măsurilor de redresare continuă în același document astfel: „Mai puțin important, dar totuși ar fi de dorit ca să se interzică purtarea tricolorului românesc, dovada externă a păcătoaselor sentimente interne, precum și cîntecele naționale românești. Aceste dispoziții să se aplice chiar și elevilor seminariali" [14]. Nu poate uimi astăzi nici faptul că în conferința profesorală din 16 iunie 1894 un cadru didactic ajungea la concluzia că „din cauza situației noastre aici, în centrul mișcărilor daco-române, noi nu vom putea apăra tineretul de influențele acestora. Aici e teologia ortodoxă, aici pedagogia ortodoxă, profesorii acestor instituții care odinioară au fost elevii acestui liceu, au figurat ca acuzați în procesul Memorandului, iar reîntoarcerea acestora a dat ocazia la manifestări în orașul nostru" [15]. Neîndoios că o asemenea declarație constatativă avea în vedere entuziasmul cu care profesorul-publicist Nicolae Cristea și ceilalți politicieni români din proces au fost primiți de concetățenii lor sibieni la întoarcerea de la Cluj. Comuniunea deplină de simțire a românilor putea să neliniștească pe pedagogii maghiari care urmăreau cu pătrunderea psihologică evenimentele, din moment ce prof. Ferenczy preciza lămuritor: „e clar deci, că nu e vorba de ceva trecător, ci tineretul într-adevăr simțește și se cugetă ca și acei agitatori condamnați". Numele elevilor manifestanți sînt aduse la cunoștința consiliului profesoral unde scăderea notei la purtarea morală și chiar retragerea de la examenul de bacalaureat a elevilor din clasa terminală implicați în această acțiune va fi motivată în mod eronat și mușamalizator prin... frecventarea cîrciumilor și pentru purtare incorectă față de legile școlare. Inspectoratului, ca for tutelar, i se va raporta cauza substituirii la care se recursese dintr-un considerent politic superior: „Este natural că nota scăzută la purtare este explicată. Am ezitat însă ca să aducem aceasta în legătură cu procesul Memorandului sau cu mișcarea românească... deci nu ne-a rămas alta, decît să retăcem adevărata cauză a stricării purtării morale și să o înlocuim în certificate cu alta mai vagă" [16].

Chiar și patru ani mai tîrziu exmatricularea figura ca o practică coercitivă curentă cu care sfîrșeau conflictele dintre anumiți profesori care adoptau o linie prea oficială și elevii români. Între cei dintîi pe o asemenea listă de exmatriculați se afla Nicolae Cristea, un nepot al memorandistului, urmat de Octavian Goga, viitorul cîntăreț al „pătimirii" și de istoricul în formare Ioan Lupaș. Tensiunea acestor înfruntări continue ale anilor de liceu sibian a consolidat ca premiză spiritul revoltei în conștiința lui Octavian Goga, în ale cărui rememorări apare notația: „În continuu, însă, am trăit sub presiune, am protestat, m-am bătut, am scris poezii revoluționare (era vremea Memorandumului și tata mă ducea cu el la întîlnirile de la Hermannsgarten)". Precizarea reflectă modul cum atmosfera patriotică a timpului era direct conectată la inspirația poetului în formare, ce-l va înarma și pentru viitoarele lupte din anii studenției budapestane; tînărul român își va manifesta și în cercurile universitare din capitala maghiară același spirit combativ și vizionar. „Am dat lupte mari și agitate împotriva

[14] I. Stanciu, *Istoricul Liceului „Gh. Lazăr" din Sibiu. 250 ani de la întemeierea lui — 1692—1942*, Sibiu, 1943, p. 161.
[15] *Ibidem*, p. 158.
[16] *Ibidem*, p. 159.

colegilor mei pasivi în fața regimului — avea să-și reamintească el. Eu aveam în conștiința mea tot arsenalul luptei de rasă și scriam pe atunci la „Tribuna" articole politice" [17].

Disciplina intelectuală imprimată de timpuriu și fiului său, Nikolaus, student, caracteriza, din cîte dovedește jurnalul, preocuparea zilnică de informare minuțioasă a gazetarului înnăscut care era Nicolae Cristea. Lectura presei apărute în limba germană, maghiară și, bineînțeles, română, nu e întîmplătoare, ci o preocupare continuă, ce nu va fi întreruptă, din cîte atestă memorialistica, nici în timpul detențiunii memorandiste, cînd la Vácz în 1895 îl reîntîlnește pe Valeriu Braniște, unul dintre apărătorii politicienilor români în procesul de la Cluj din mai 1894, iar acum condamnat el însuși „pentru delictele de presă", în urma scrierii a peste 70 articole revendicative în „Dreptatea", gazeta românilor bănățeni. Intrucît insinuanta apreciere privind informarea redusă a martirilor memorandiști, așa cum Valeriu Braniște o strecoară în *Amintiri din închisoare*, îl nedreptățea pe Nicolae Cristea, veteranul publicist, dacă nu și pe ceilalți tovarăși de suferință, netipăritele încă epistole trimise de el din temniță corectează linia adevărului, fixînd nu numai faptul că redacția sibiană a „Tribunei" îl ajuta material pe ziaristul bănățean, ci și pe cel privitor la propria activitate cărturărească „folositoare și distrăgătoare", cum se menționează în scrisoarea din 18/30 iulie 1894, trimisă fiicei lui, Maria, muncă începută convingător în chiar prima zi de detenție. Jurnalul este, la rîndul său, o radiografie a muncii unui lector specializat în publicistică, obișnuit să departajeze cu simț critic și putere de obiectivare, în judecăți sintetizatoare, calitățile dar și scăderile materialelor apărute în presa timpului. Distingînd calitățile stilului de lipsa fondului politic dintr-un articol, el conchide verdictual că autorul, N. Comșa, insuficient versat în materie „nu știu distinge între ceea ce este meritoriu și ce e curată sămînță de vorbă politică și pe lîngă toate acestea trădează prea mult amor propriu" [18]. Dar observația critică nu este scopul în sine al notației, ea convertindu-se instantaneu în îndrumare fertilă, hrănită dintr-o judecată cumpătată și o cultură bogată, vehiculată cu ușurință: „Nu i-ar strica — prelungește memorialistul meditația sa — dacă s-ar cugeta la *SUTOR NE ULTRA CREPIDAM* sau la *SCHUSTER BLEIB BEI DEINEN LEISTEN*" [18]. Oricît de aspre în sinceritatea lor, observațiile lui Nicolae Cristea nu au nimic umoral, încît n-ar surprinde ipoteza, pe care jurnalul o face evidentă, anume că întocmai lui Ion Bechnitz, camaradul său tribunist ce-l fascinase pe Ioan Slavici prin vastitatea culturii sale, veteranul publicist putea „forma" cu sfatul său competent pe mai tinerii minuitori ai condeiului, cărora le corija greșelile, îndemnîndu-i la meditație asupra rosturilor scrisului. Ipostaza în care jurnalul îl dezvăluie pe Nicolae Cristea nici nu este aceea de bun condeier, ci de „cap limpede", veghind cu autoritate imbatabilă asupra modului cum se scrie în publicațiile românești, în genere și în „Tribuna" mai ales, interesat să intuiască efectul cît și sfera socială și politică a publicului în care acesta se resimte. Într-o notație din 19 iulie 1895 a jurnalului său, Nicolae Cristea emitea o judecată de valoare luînd drept criteriu calitatea cuvîntului folosit: „Tribuna de ieri iar nu e cum trebuie să fie. Primul articol altcum bun e către sfîrșit cu *termeni cari nu sînt potriviți într-o foaie serioasă*" [19]. Alarmat de impasul în care ziarul, ajuns, în anii de după plecarea lui Ioan Slavici, pe mîna unor tineri incompetenți, dezorientarea accentuîndu-se în 1895, cînd George Bogdan Duică formulează epistolar hotărîrea de a părăsi redacția, publicistul notează cu fervoare în jurnal planul său de organizare a activității, plan în care stabilește șefi de rubrici, ședințe de lucru, modalități de triere și corectare a materialelor. În notația memorialistică răzbate simțul de răspundere ascuns altfel într-o atitudine reticentă: „Din incidentul acesta regretabil, *cu trebuie să ies din rezerva de pînă acum* și după ce sînt convins că așa nu mai merge și că Rusu Șirianu nu e pentru conducere, voi lua eu conducerea. Cu pericolul de a pierde postul și tot ce se poate pierde, de azi înainte am să primesc să deschid poșta redacției cînd aceasta îmi va fi posibil" [20]. Amărăciunea pigmentează adesea judecățile, atunci cînd nemulțumit de fariseismul unor declarații spicuite din gazetă, apostrofează mustrător autorul, prelungind astfel dialogul său cu o contemporaneitate obtuză, ce pierde entuziasmul patriotic, fără de care lupta grea a românilor transilvăneni, nu putea continua, cu sorți de izbîndă. Una dintre notațiile sale memorialistice sună energic: „Și nu vom înceta și nu vom obosi și nu vom opri lupta noastră pînă la izbîndă!" — zice „Tribuna" nr. 287 de la 30 decembrie 1899/11 ianuarie 1900 „...Vorbă să fie... — edulcorează el elanul unei asemenea afirmații, continuîndu-și monologul memorialistic cu o interogație în care concentrează întreaga sa durere de politician român, prigonit pentru opinia lui neclintit patriotică și mereu vizionară: — Pentru

[17] O. Goga, *(Scrisoare)*, Ciucea, 23 martie 1923, în vol. *Octavian Goga*, ed. Ion Dodu Bălan, București, 1974, p. 31.

[18] N. Cristea, *Jurnal*, p. 228—229.

[19] *Ibidem*, p. 23; subl. ns. [20] *Ibidem*, p. 18; subl. ns.

ce nu ați luptat pînă la izbîndă lupta începută cu Memorandul? *De verbis dantum vis!*" [21]. În credința memorandistului rolul „Tribunei" în viața politică a românilor transilvăneni era acela de imbatabil tun și tocmai de aceea bombasticismul, lipsa de logică, stîngăciile în formulare ori poziția politică nefavorabilă îl îngrijorează deopotrivă. Ca exigent publicist, Nicolae Cristea observă, descumpănit, cu acea conștiință mereu trează: „Scriu oamenii noștri fără de nici un rost, nu-și bat capul cu pătrunderea în materialele despre care scriu și duc publicul cititor în copita superficialității născută din impresiuni neexaminate și necontrolate, aruncate așa cum vin pe hîrtie" [22]. Desigur că nu puține au fost momentele de impas și tensiune din viața cotidianului sibian, repercutate în îndreptățita îngrijorare, consemnată memorialistic, a tribunistului fondator, dacă avem în vedere faptul că între 1893—1903 redactorii au suferit 17 ani de detenție și au plătit amenzi în valoare de 40 066 coroane.

Nota critică domină în aprecieri, tocmai pentru că esențiala preocupare a memorialistului se concentra în jurul calității articolelor apărute în presa timpului în general și în „Tribuna" mai ales. Convins fiind, așadar, că rolul presei este cel de a fi „o adevărată putere mare", cum se precizează pe chiar prima pagină a jurnalului, Nicolae Cristea considera, referitor la un articol din „Tribuna" (26 iunie, 1895) că „mai curînd poate produce pesimism între romă.ni decît încurajare" [23]. Lipsa profesionalismului unor comentatori îi stîrnește exclamația ironică „Ce profunzii politice! sau îl determină să conchidă jalnic: „Biata TRIBUNĂ din Sibiu excelează de mult prin netoții" [24]. În solitudinea dialogului său cu pagina de jurnal, Nicolae Cristea se adresa pe un ton dojenitor „nechibzuiților de la TRIBUNA" de care se desolidarizează vehement atunci cînd aceștia pot fi acuzați pentru „sărăcie de idei" [25], pentru lipsa orientării în contextul politic al momentului ori pentru insuficienta pătrundere a învățăturii corifeilor Școlii Ardelene, în care el vedea pe părinții culturii naționale a românilor transilvăneni.

Apropierile și îndepărtările de redacția ziarului, dictate, așadar, de un întreg sumum de factori, nu-l înstrăinează pe Nicolae Cristea de ideea-fanion a luptei naționale în numele căreia „Tribuna" apărea. Comentatorul încredințează posterității gîndul său de întristată neliniște, consemnînd în vara anului 1895 faptul că „în redacția Tribunei nu este unirea și armonia care ar trebui să fie", spre a-și continua meditația asupra cauzelor unei asemenea constatări: „Rusu e bun ziarist, dar nu e destul politic, e prea ușor, se ocupă cu multe și n-are timp pentru studiu și meditare mai profundă". Mai tînărul redactor Ion Rusu Șirianu îi dă motive de îngrijorare atunci cînd gazeta „nu e cum trebuie să fie", alegerea termenilor din unele articole nefiind demnă de o publicație prestigioasă. Tensiunea formulărilor din notațiile jurnalului îndreptățește opinia că sexagenarul publicist, adevărat „cuib de înțelepciune" în domeniu, avertiza adesea redactorii că prin materiale inconsistente, cum fusese lauda unui duel, ziarul „numai discretida se poate" [26]. De la Petru Maior, nici un cărturar transilvănean n-a cultivat cu atîta nerv, în sens polemic, savoarea termenului caustic precum Nicolae Cristea, biciuind pe „savanții de la Tribuna", care aruncă publicul „în copita superficialității" [27]. Demn de consemnat este faptul că din însemnările lui memorialistice se poate compune un adevărat codex de principii ale scrisului gazetăresc și ar fi fost, fără îndoială, cu totul regretabil ca un asemenea mecenat intelectual și politic să nu fi fost frunctificat de cei mai tineri. Sub calmul bonomiei, care îi domina firea, după cum ne sugerează și porecla PATER AMBROSIUS, dată de tribuniști, se ascundea competența autoritară a publicistului, îndreptățit să ceară comentatorilor politici o bază științifică serioasă. „Politica fără studiu — opina el în 1897, situat pe pragul cel mai înalt al eticii profesionale — n-are rost. De un timp încoace politica noastră în ziaristica națională nu e altceva decît rezultatul impresiunilor articolilor citiți din întîmplare de redactori și public" [28]. Responsabilitatea politică a ziaristului român, acționînd în mod nemijlocit în cîmpul luptelor purtate pentru obținerea de legitime drepturi naționale, era și în concepția publicistului sibian mare, solicitînd cunoștințe temeinice și forță vizionară. Dezbinarea românilor în două confesiuni religioase — după cum nota el la 7 octombrie 1897 — era consemnată în „Telegraful român" cu date învechite și fanteziste — inexacte. Absurditatea unor idei îi stîrnește dezaprobarea ironică atunci cînd descoperă în presă afirmația că papismul ar fi susținut de către regele Carol. În jurnal publicistul veteran nota: „Că a sprijinit ideea unei arhiepiscopii apusene în București, este un act politic care nu e dat tuturor bucovnarilor a-l pricepe" [29], comentariul său dovedind o înțelegere adîncă a mecanismului atît de complicat ce conecta viața religioasă la cea laic-națională. Neîndoios, în optica lui experiența directă a ziaristului politician se dovedea a fi superioară informației livrești;

[21] *Ibidem*, p. 226
[22] *Ibidem*, p. 186.
[23] *Ibidem*, p. 101.
[24] *Ibidem*, p. 230.
[25] *Ibidem*, p. 180.
[26] *Ibidem*, p. 8.
[27] *Ibidem*, p. 34.
[28] *Ibidem*, p. 77.
[29] *Ibidem*, p. 86.

de aceea, automulțumirea unei „înțelepțiri" produse doar pe baza lecturii ziarelor, ca șansă de „orientare" atrage persiflanta teamă că „zeii din Olimpul politic nu vor ca noi MINORUM GENTIUM să știm ceva mai mult decît se poate afla din ziare" [30].

Mai presus de toate, Nicolae Cristea a fost un om politic dublat de condeierul profesionist, căci jurnalul său consemnează un continuu duel ideologic contra imposturii cu toate publicațiile ce atingeau problema românească, susținută de el de pe pozițiile activismului șagunian. Cîtă fervoare polemică pune el în semnalarea, pe marginea articolului *Amenințarea cehilor* din „Tribuna", nr. 78/1900, a îndemnului apreciat de el ca eronat, prin care românii ar trebui să urmeze exemplul altor popoare! Cu totul iscusită este convertirea ironiei în imagine plastică atunci cînd gazetarul simte nevoia de a elucida adevărul: „Noi nu suntem în gură de leu ca cehii. Ar vrea unii să facem larmă ca și cînd am fi, pentru ce? Ca să nu putem lucra ceea ce ar fi de lucrat și pe aspiranții la lesă să-i punem în poziție de a juca rol de leu, în favorul lor și în defavorul nostru. „Tribuna" mai scapă din vedere și aceea: *„Si duo idem faciunt, non est idem"* [31]. Împotriva „stricătorilor noștri politici" își îndreaptă el ascuțișul verbului și atunci cînd atacă pasivismul ce cîștigase poziții importante în partid și ca atare chiar și în paginile ziarului. Cu conștiința mereu trează de adevărat cărturar român, Nicolae Cristea cere ziariștilor să scrie despre neamul său, chiar și atunci cînd cu amărăciune consimte că pasivitatea celor ce „stau amorțiți" este la fel de primejdioasă ca activitatea desfășurată sub egida politică a guvernanților Transilvaniei de la sfîrșitul veacului trecut. În 1897 el tria din presă ideea că „românismul există în realitate, dar nu ca manifestațiune agresivă..., ci ca expresiune concretă a individualității etnice a poporului român" [32]. Memorandistul sibian continua ca și în perioada detențiunii de la Vácz să creadă că cu „răbdare și resignațiune", suferințele atît de grele ale tuturor românilor „se vor strămuta în plăceri sigure pentru toți aparținătorii familiei noastre în mic și în mare", după cum scria el în 13/25 august 1894. În jurnal, cu trei ani mai tîrziu, tot el avea să conchidă, folosind expresia „Tribunei poporului": „Cestiunea națională a românilor din Ungaria și Transilvania este o chestiune de viață pentru întreg neamul românesc" [33]. Vizionarismul politic al publicistului nu se relevă doar în studiul *La țintă*, ci se resimte pretutindeni în însemnările sale. Cu satisfacție el reflectează la opinia formulată în PEST HIRLAP referitoare la părăsirea pasivității, ca tactică politică a conaționalilor lui, prilej cu care consemnează aprobator notația: „În capul românilor, însă, e desfacerea Uniunei și apoi: să trăiască Țara Românească" [34].

În tot ceea ce întreprindea și gîndea, Nicolae Cristea avea, așadar, în vedere interesul întregului neam românesc, chiar și atunci cînd era preocupat de judecarea drastică a lui Eugen Brote între tribuniștii din partid drept „Springhanspolitiker". La fel de concludente contururi de portret a făcut în jurnalul său și altor tribuniști, ca Septimiu Albini, Ion Rusu Șirianu ori G. Bogdan Duică. Niciunuia, însă, dintre ei nu i-a fost rezervat un loc așa de important ca lui Ion Bechnitz, căruia i se conturează un admirabil portret moral. Nu e mai puțin adevărat că lui Nicolae Cristea îi lipsea entuziasmul lui Slavici, care în AMINTIRI, îl aprecia pe eruditul Ion Bechnitz ca „cel mai bine înzestrat și mai bine pregătit dintre toți..., adevăratul conducător al mișcării" [35]. Despre atît de modestul Ion Bechnitz, ca tribunist ce ținuse să redacteze cotidianul de la Sibiu, „cu inima curată", nu se va putea scrie în viitor fără consultarea paginilor acestui jurnal în care micul medalion consacrat inteligentului cărturar prinde în cuvînt și drama omenească ce avea să-i curme publicistului viața prea devreme. S-ar corecta, astfel, opinia că „în afară de Slavici, nici unul din contemporanii săi nu i-au închinat pagini elogioase", după cum afirma George Sanda în notele [36] la volumul *Amintiri* lăsat de autorul *Marei*.

Am parcurs cu interes, adesea transformat în încîntare, corespondența și memorialistica tribunistului memorandist, ale căror consemnări continuă încă să stea nepublicate, în pofida interesului vădit pe care ele îl prezintă atît din punct de vedere istoric cît și literar, în unele pagini. Ceea ce mă temeam că nu voi putea elucida era, însă, modul cum s-a transmis pînă la noi jurnalul tribunistului fondator, găsit în două exemplare xerografiate. O notiță de mînă, aflată în unul dintre texte, avea să mă scoată din impas, cînd am găsit adeverit faptul că cea care veghease asupra multiplicării acestei opere memorialistice a tatălui, făcînd observații și corecturi în cerneală, era Agnes Măcelaru, fiica lui Nicolae Cristea și una dintre cele mai însuflețite animatoare ale mișcării politice românești transilvănene în prima jumătate a secolului XX.

---

[30] *Ibidem*, p. 96. [31] *Ibidem*, p. 240. [32] *Ibidem*, p. 43.
[33] *Ibidem*, p. 87. [34] *Ibidem*, p. 84. [35] I. Slavici, *op. cit.*, p. 279.
[36] *Ibidem*, p. 274. [37] *Ibidem*, p. 609.

PREOCUPĂRI DE INTRODUCERE A CURSURILOR DE ORGANIZARE ȘTIINȚIFICĂ ÎN ÎNVĂȚĂMÎNTUL TEHNIC SUPERIOR ROMÂNESC (PERIOADA INTERBELICĂ)

DE

I. SAIZU și C. TACU

Investitura socială a metodelor moderne de producție, spre care aspirau în mod legitim statele pătrunse de civilizația industrială, nu era posibilă decît prin creșterea corespunzătoare și ireversibilă a funcției economice a învățămîntului și a includerii în programa lui a cursului de organizare științifică a muncii. Problema polarizase inițiativele pe plan mondial cu mult mai înainte, dar mai cu seamă în perioada interbelică, reflectate puternic și în reuniuniie pe care însuși Institutul Internațional de Organizare Științifică a Muncii le-a patronat. Remarcabile au fost preocupările, între altele, la cel de al IV-lea congres, ale cărui lucrări s-au desfășurat la Paris (19—23 iulie 1929), prilej cu care s-a considerat că, pentru ca structurarea rațională a efortului să fie practicată în mod eficace, era necesar ca toți agenții de producție, indiferent de poziția în schemă, să-i înțeleagă marea importanță nu numai la nivelul de principiu și de procedeu, ci și de practică dusă pînă la deprindere. De aici, necesitatea învățămîntului și a educației care să înceapă de la toți membrii familiei și școlile primare, să continue cu lucrătorii și cu contramaiștrii în școlile profesionale de stat sau în uzine, să perfecționeze inginerii și directorii în politehnici și să culmineze cu răspîndirea lor în public prin cinematograf, radio etc. Congresul a constatat că, cu toate eforturile depuse, organizarea științifică a muncii „nu are, adeseori, în învățămînt decît un loc foarte restrîns; chiar atunci, cursurile se predau fără a face practică și noțiunea de eficiență este complet absentă din învățămîntul elementar, care este, totuși, prefața tuturor celorlalte“ [1]. O decizie era urgentă, îndeosebi în Europa, pentru a spori atenția asupra organizării științifice a muncii la cei chemați să conducă școala. De unde și semnificația aparte a rapoartelor prezentate congresului [2]. Mai amintim pentru peisajul interesului general, convocarea în septembrie 1936, la Roma, a Congresului Internațional al Învățămîntului Tehnic [3], care pusese în vizor două aspecte esențiale: unul permanent, potrivit căruia școala tehnică are o funcție activă în viața economică, motiv pentru care cadrele trebuiau recrutate cu grijă și formate *complet*, inclusiv în direcția organizării științifice a muncii; altul, de stabilire a datoriilor învățămîntului respectiv în lupta contra „relelor“ de ordin social, cu precădere împotriva șomajului.

Dar, deși era firesc ca învățămîntul să pregătească astfel aparatul de cadre, a trebuit un timp destul de îndelungat pentru ca școlile tehnice superioare de pe continentul european să înțeleagă, după exemplul celor din America [4], utilitatea introducerii cursurilor de orga-

---

[1] M. Ponthière, *Lucrările Congresului*, în *BIROM*, III, 1929, noiembrie-decembrie, p. 293.

[2] Menționăm, între altele, *Învățămîntul organizării științifice a muncii în universitățile americane* (W. E. Hotchkiss — S.U.A.), *Educația în vedereae organizării științifice a muncii în țările meridionale* (José Mallart — Spania), *Raționalizarea și educația* (Emil Zimmerler — Cehoslovacia), *Învățămîntul primar în vederea raționalizării* (Zamanski — Franța), *Aplicarea principiilor esențiale ale organizării științifice în învățămînt* (Henry Vogt — Franța) *(Ibidem)*.

[3] Em. Em. A(nastasiu), *Congresul internațional al învățămîntului tehnic*, în *BAGIR*, XVIII, 1936, 5, p. 180.

[4] Între altele, în vara anului 1928, Școala de Administrație Economică pentru Licențiații Universității din Harvard, din dorința de a extinde învățămîntul direct asupra industriei, a organizat cursuri destinate șefilor de întreprinderi *(BIROM*, II, 1928, 6, p. 90).

nizare şi de administrare raţională a întreprinderilor, alături de prelegerile tehnice[5]. Cum soluţiile n-au putut întîrzia prea mult, şcoala politehnică din principalele capitale a trebuit să introducă noi materii în programe, subordonate ideii tayloriste că structurarea ştiinţifică a muncii nu constituia o sumă de reţete predate incidental la cursuri, ci „o revoluţie mintală".

Pe plan intern, chestiunea a fost demonstrată cu o complexitate de argumente economice, sociale, politice şi culturale şi aceasta întrucît economia României şi-a accentuat caracterul capitalist, facilitînd, între altele, creşterea ponderii industriei în structura producţiei, amplificarea circulaţiei şi a schimbului, întărirea puterii marii finanţe, înteţirea contradicţiilor diverselor grupări faţă de monopolurile internaţionale, ca şi intensificarea exploatării maselor. Ţelurile politicii naţionale, care însumau protejarea muncii aborigene, valorificarea bogăţiilor şi a situaţiei geografice, mai ales deschiderea la Marea Neagră şi la colectorul internaţional — Dunărea, făcîndu-se să se înţeleagă că *„zonă de influenţă a vreunei mari puteri, oricare ar fi ea, nu putem şi nu trebuie să fim"* [6], nu erau realizabile fără a considera organizarea şi conducerea ştiinţifică a producţiei după metode moderne ca o poruncă a progresului şi a civilizaţiei, ca un imperativ ce-şi căuta opţiunea generală. O pledoarie pe măsură se declanşase, în consecinţă, pentru a se înţelege la toate nivelurile necesitatea introducerii în structura programelor de învăţămînt a disciplinelor consacrate organizării ştiinţifice a muncii. La toate treptele şcolii, primare, secundare şi superioare — remarca P. P. Dulfu, secretar general al Institutului Român de Organizare Ştiinţifică a Muncii (IROM) — trebuiau incluse cunoştinţe despre muncă şi principiile de economie, pe care absolvenţii erau chemaţi să le aplice în calitate de conducători sau în postura de conduşi[7]. La C. R. Mircea, acţiunea era concepută simultan. Cu alte cuvinte, o dată cu modernizarea utilajului, se impunea completarea, îndrumarea, mai buna repartizare a forţei de muncă fizice, perfecţionarea prin selecţionare a personalului de conducere şi ameliorarea „prin triere" a metodelor de lucru. Problema se complica prin faptul că munca profesionalizată sau calificată se presta de mulţi străini, ceea ce obliga, pe de o parte, la dinamizarea activităţii de pregătire a ucenicilor pe ramuri de industrii pentru ca nu peste mult timp să se dispună de lucrători autohtoni specializaţi, iar, pe de alta, la completarea instrucţiunii tehnicienilor spre „o bună şi raţională organizare a muncii în ateliere şi fabrici" [8]. Pregătirea în ambele direcţii (ucenici şi tehnicieni), începută în acelaşi timp, oferea posibilitatea creşterii cantitative, îmbunătăţirii calitative şi ieftinirii producţiei.

Totuşi, cel mai proeminent s-a manifestat interesul pentru cursurile de organizare ştiinţifică în învăţămîntul tehnic superior care trebuia să dea „tonul" celorlalte forme şi grade de instruire şi aceasta cu atît mai mult, cu cît raporturile între economie şi tehnică erau cu totul diferite după 1 Decembrie 1918. În noul cadru, rolul ideii de organizare se impunea mai pregnant ca oricînd. P. P. Dulfu a demonstrat că învăţămîntul tehnic, trebuind să adapteze absolvenţii la nevoile practicii, era dator să introducă noi discipline în programă [9]. Edmond Landauer, membru de frunte în cîteva organisme internaţionale cu profil de organizare ştiinţifică a muncii, sublinia într-o conferinţă ţinută în România că învăţămîntul are un rol fundamental în generalizarea raţionalizării, în punerea de temelii solide, fără de care această speranţă a vieţii economice se va prăbuşi [10]. Altfel spus, viitorul metodelor ştiinţifice era indisolubil legat de modul cum se organiza predarea lor în şcoală şi de cum erau împărtăşite tuturor celor implicaţi în viaţa economică. Nu mai puţin, Gh. Ţiţeica aprecia că spiritul tehnic, manifestat la nivel de inginerie, de întreprindere şi de organizare reprezenta „toată speranţa pentru progresul economic şi social al ţării" [11], iar Asociaţia Generală a Inginerilor din România (AGIR) considera că rolul inginerului în dezvoltarea industriei este multiplu: cercetează toate mijloacele de producţie şi de punere în valoare, dirijează materiile prime şi contribuie la buna lor utilizare ştiinţifică şi economică, formulează legile de organizare a fiecărei industrii ţinînd seama de toate elementele naturale,

---

[5] P. P. D(ulfu), *Specializarea inginerilor în economia întreprinderilor*, în idem, II, 1928, 4, p. 84.

[6] I. N. Angelescu, *România şi actuala politică economică internaţională*, în *BIER*, VI, 1927, 2, p. 109.

[7] P. P. Dulfu, *Organizarea ştiinţifică a muncii*, în *BIROM*, IV, 1930, martie-aprilie, p. 71.

[8] Arh. St. Bucureşti, fond IROM, dosar 1/1927, f. 132.

[9] Idem, dosar 8/1931, f. 122.

[10] Edm. Landauer, *Primejdiile raţionalizării*, în *BIROM*, III, 1929, ianuarie-februarie, p. 3.

[11] „Bul. Soc. Politehnice", XLII, 1928, 3, p. 200.

de datele statistice, economice și sociale. Prin urmare, pe lîngă rolul de creație și de organizare, conduce și controlează, fapt care arată că bunul mers al unei întreprinderi depinde de pregătirea lui științifică și rațională.

Efectele crizei economice din anii 1929—1933 au întărit interesul pentru o asemenea direcție. Considerînd că, în raport de nevoi, pregătirea viitorilor absolvenți ai școlilor politehnice era incompletă, N. P. Arcadian a apreciat că se impunea o nouă orientare în formarea lor, problemă susceptibilă de o îndoită rezolvare: lărgirea bazei studiilor tehnice inginerești cu caracter unitar prin adăugarea disciplinelor de economie politică, de economie națională, de știință administrativă, financiară, contabilitate, drept industrial, minier și comercial; adoptarea unei soluții mai radicale constînd în admiterea a două cicluri (unul pentru tehnicieni cu o pregătire științifică mai largă, străbătută de multă cultură generală în legătură cu domeniul thenic, altul pentru cei cu pregătire pur tehnică) [12].

În acele împrejurări, care au precipitat raporturile între capital și forța de muncă, P. P. Dulfu a pus în evidență și un alt aspect al problemei, anume că în viața socială se manifesta o puternică anomalie a învățămîntului tehnic, ilustrată de faptul că, deși în practică inginerul era în primul rînd un „mînuitor" de oameni și în al doilea rînd de energie și de materie inertă, școala se preocupa numai de cele din urmă elemente, neglijînd factorul uman. Din această meteahnă, el a extras necesitatea afirmării rolului social al inginerului ca trăsătură de unire între cele două forțe chemate să colaboreze și, „paradoxal", să se dușmănească — munca și capitalul. Teza nu era singular apărată. Între alții, Cezar Gr. Cristea stăruia pe imperativul pregătirii în așa fel încît viitorii ingineri *„să fie preoții aspri ai noii religii a muncii*, pentru organizarea și disciplinarea ei meritînd locul conducerii, înfrînînd pasivități ori curente extreme periculoase ordinii de stat" [13]. În alți termeni, inginerii erau invitați să-și dea seama că în jurul lor se află un cîmp infinit de activitate: munca omenească, pe care s-o valorifice la maximum. Școala, în consecință, era datoare să nu mai formeze pe ingineri doar în direcție pur tehnică a materiei, a mașinii etc., lăsînd în completă ignorare toate problemele legate de cel mai complicat factor — omul [14]. Este cît se poate de limpede că introducerea cursurilor de organizare științifică era însoțită și de aspirația spre conservatorism social, spre stingerea diferendelor între clase, punînd pe ingineri în situația de a contribui la consolidarea societății capitaliste prin perfecționarea metodelor moderne de producție, de circulație și de schimb.

Învățămîntul tehnic superior avea și datoria de a cultiva prin cursuri avantajele normelor industriale și aceasta întrucît, în afară de școlile politehnice, instrucția medie era străină de norme, iar rețeaua pregătirii pentru meserii nu cuprindea capitolul normalizării, în aplicații trăindu-se „pe un teren din alte vremuri" [15]. Din atare situație, s-a extras datoria de a fi refăcute programele analitice în sensul introducerii normalizării, mai ales că existau școli aparținînd unor mari regii publice care utilizau norme germane [16]. Semnificativ sub acest raport este și faptul că la întrunirea comună din 21 aprilie 1929 a IROM și a Comisiei Românești de Normalizare (CRN), acestea, relevînd că Societatea Politehnică s-a preocupat de introducerea principiilor organizării științifice în programul de instruire a viitorilor tehnicieni, au apreciat că studierea metodelor raționale de producție trebuia asigurată la fiecare curs, deosebit de organizarea unor lecții libere [17]. Dat fiind că programele erau încărcate, s-a subliniat ca, mai întîi, să se raționalizeze întregul învățămînt tehnic și aceasta pentru considerentul că structurarea științifică a muncii a pătruns după prima conflagrație mondială în mai toate școlile tehnice din centrul și apusul Europei, impunîndu-se ca o doctrină aparte și îmbrățișînd principiile generale ale studiului muncii sub diferitele sale laturi, de care inginerul modern nu se poate lipsi. Cu acea ocazie, Stavri C. Cunescu, punînd în relație direct proporțională categoriile de industrie și de tehnică, a relevat însemnătatea organizării științifice pentru toate gradele ierarhiei tehnice din industrie și a propus ca IROM să întreprindă o acțiune pentru ca acest învățămînt să fie introdus nu numai în școlile tehnice superioare, ci și în cele medii și de meserii [18].

---

[12] N. P. Arcadian, *O nouă orientare în pregătirea viitorilor ingineri*, în *BAGIR*, XIII, 1931, 4, p. 187—189.

[13] C. Gr. Cristea, *Ocrotirea muncii naționale și șomajul intelectual (în speță ingineresc)*, București, 1932, p. 35.

[14] Arh. St. București, fond IROM, dosar 8/1931, f. 124—125.

[15] U. Issărescu, *Normalizarea în industria mecanică*, în „Bul. CRN", 1934, 4, p. 108.

[16] *Ibidem*, p. 109.

[17] Arh. St. București, fond IROM, dosar 1/1929, f. 253.

[18] *Ibidem*, f. 254.

După ieşirea din impasul economic s-a accentuat convingerea că orice inginer era dator să fie un organizator care, supunîndu-se legii randamentului, să dea societăţii „mai mult decît a primit de la dînsa" [19]. Noul statut îl obliga să-şi completeze învăţătura tehnică cu cît mai serioase cunoştinţe economice, inclusiv organizarea ştiinţifică a producţiei şi a muncii şi de conducere a întreprinderilor, căpătînd astfel posibilitatea, incomparabilă cu a altor specialişti, de a rezolva problema structurării şi a creşterii eficienţei producţiei, circulaţiei şi schimbului, ştiut fiind că „ştiinţa economică modernă este o ştiinţă a spaţiului economic organizat" [20]. De aceea, orice politehnică trebuia să se caracterizeze — potrivit concepţiei lui M. Manoilescu — printr-o serioasă bază ştiinţifică, de pe care să se poată „decola" spre orice domeniu tehnic, aceasta însemnînd trei puncte cardinale: nu tindea să specializeze la extrem pe ingineri; absolventul trebuia format şi ca organizator, calitate care îi oferea posibilitatea să ajungă la rezultate tot atît de bune la o fermă-model, la o fabrică sau altunde; nu se putea numi politehnică acea şcoală care nu cultiva stăruitor ştiinţa economică, întrucît inginerul era dator să aibă, deopotrivă, simţul tehnic şi economic [21].

Aşadar, oricare din pledoarii se întemeia pe necesitatea ca şcoala să nu mai formeze cadrele doar în direcţie pur tehnică adaptîndu-le cultura la cerinţele practice profesionale, ci şi să le facă să-şi aducă contribuţia la instruirea, sub raportul organizării ştiinţifice, a factorilor care aveau să se implice direct sau indirect în activitatea economică.

Sub latură faptică, se cuvine reţinut că un act însemnat în structura învăţămîntului tehnic din ţara noastră, cu consecinţe pozitive asupra dezvoltării secţiilor de ştiinţe aplicate de la universităţi (la Iaşi, încă din 1918, planul de învăţămînt la secţia chimie tehnologică cuprindea şi legislaţia industrială cu noţiuni de supraveghere şi de conducere), l-a constituit înfiinţarea în 1920 a Şcolii Politehnice din Bucureşti prin transformarea Şcolii de Poduri şi Şosele, şi a Şcolii Politehnice din Timişoara. După această dată, noi cursuri s-au introdus spre a spori diversitatea pregătirii: de metalurgie (în 1925) şi de siderurgie (în 1927), ambele la Şcoala Politehnică din Bucureşti [22].

Dar ceea ce interesează subiectul nostru s-a produs în octombrie 1931 cînd, într-o etapă de precizare a ideilor organizării ştiinţifice, M. Manoilescu inaugura la Şcoala Politehnică din Bucureşti cursul de economie politică şi raţionalizare, ca prelegeri anuale de deschidere, pe care, în 1938, le-a publicat sub titlul *Incercări în filosofia ştiinţelor economice*. Cursul era destinat nu numai studenţilor din învăţămîntul politehnic, ci şi „pentru al celeilalte părţi din tinerimea studioasă şi din intelectualitatea ţării care se interesează de ştiinţa economică dintr-un punct de vedere mai înalt" [23], punînd în evidenţă, în afară de unele aspecte speciale referitoare la rolul şi la poziţia inginerului în viaţa economică, problematica ştiinţelor economice. Era vorba, altfel spus, de o schemă teoretică a ştiinţei economice, precum şi de „o serie de dezvoltări asupra principiilor «organizării» şi «raţionalizării» în viaţa modernă" [24], făcute în ideea de a da repere pentru orientarea în *problemele practice* ale ştiinţei economice şi de a ajunge la „un anumit *rezultat imediat* şi la o anumită *potenţialitate*" [25].

Faptul — după părerea perfect întemeiată a lui P. P. Dulfu — era prea puţin, satisfăcînd doar prin aceea că s-a recunoscut oficial nevoia introducerii cursului respectiv chiar sub formă de anexă în programa permanentă a Şcolii Politehnice din Bucureşti, întrucît importanţa problemei se arăta cu mult mai mare [26]. Evenimentul semnifica, într-adevăr, o biruinţă minimă dacă luăm în considerare că tot secretarul general al IROM afirmase necesitatea ridicării tuturor gradelor de învăţămînt tehnic la nivelul şcolilor din Apus, ceea ce trebuia să se reflecte şi în cuprinderea în programele unităţilor politehnice, a Academiei

---

[19] M. Manoilescu, *Incercări în filosofia ştiinţelor economice*, Bucureşti, 1938, p. 82.
[20] *Ibidem*, p. 160.
[21] Idem, *Ce este o politehnică*, în *BAGIR*, XX, 1938, 2, p. 36.
[22] *Dare de seamă asupra învăţămîntului în Şcoala Politehnică din Bucureşti*, Bucureşti, 1931, p. 86; *Institutul Politehnic „Gh. Asachi" Iaşi, 1912—1962*, Iaşi, 1962, p. 26.
[23] M. Manoilescu, *Incercări în filosofia ştiinţelor...*, p. 3.
[24] *Ibidem*, p. 9.
[25] *Ibidem*, p. 11.
[26] Arh. St. Bucureşti, fond IROM, dosar 8/1931, f. 123.

Comerciale şi a Şcolii Superioare de Agricultură a cursurilor „de organizare şi administrare raţională“ [27], iar în Memoriul Consiliului Profesoral al Şcolii Politehnice din Bucureşti relativ la institutele tehnice universitare şi la admiterea absolvenţilor acestora în cadrul corpului tehnic al statului se consemnase că „chestiunea organizării raţionale a activităţii omeneşti în toate direcţiunile se studiază în timpurile prezente cu un interes din ce în ce mai mare“ [28].

Sensul pozitiv al acţiunii de modernizare rămîne şi el avea să fie continuat cu noi demersuri în 1933, cînd la Şcoala Politehnică din Bucureşti s-au introdus norme de desen chiar la începutul cursurilor de maşini, iar la disciplina organe de maşini s-a recomandat întrebuinţarea cît mai largă a construcţiilor normalizate [29], ca şi în cursul de ştiinţe economice, organizare şi raţionalizare, publicat de M. Manoilescu la Timişoara în 1934. Mai mult decît în oricare lucrare a sa, cel din urmă a stăruit în noul curs asupra problematicii complexe pe care o ridică organizarea ştiinţifică, în primul rînd pe teza că raţionalizarea este o idee recent grefată pe tendinţa veche care rezultă din firea omului şi din mobilurile adînci care „mişcă“ societatea, aceea de a dobîndi maximum de satisfacţie cu minimum de efort, că idealul de randament a preocupat dintotdeauna omenirea şi nu constituie ceva propriu pentru fenomenul de raţionalizare. Şi, totuşi, aşa cum era conceput atunci şi cum apărea ca manifestare caracteristică a lumii economice contemporane, procesul încorpora cîteva elemente noi determinate de nevoia creşterii randamentului şi anume: sistematizarea muncii, teren virgin spre care şi-a îndreptat atenţia, cu mult mai înainte, Taylor, oferind rezultate tot atît de spectaculoase pe cît le-a produs maşinismul; ordonarea ansamblului producţiei prin întrebuinţarea perfectă a tuturor componentelor sale; extinderea, după prima conflagraţie mondială a secolului, a conceptului de raţionalizare de la întreprindere la economia naţională; trecerea — ca formă superioară a procesului de organizare — la raţionalizarea pe scară mondială; deplasarea preponderenţei atenţiei de la capital la conducere şi organizare, deci spre inteligenţa aplicată, graţie căreia se ajunge la aceleaşi rezultate economisind materiale, muncă şi capital [30].

Privind istoriceşte şi cronologiceşte procesul, epoca în care se intra era *„a conducerii şi organizării, adică o epocă a inteligenţei umane prin excelenţă“* [31]. Raţionalizarea la scară naţională, de care se ocupă M. Manoilescu în cursul amintit, îşi propunea să conducă la mari rezultate prin coordonarea activităţii diferitelor întreprinderi, prin „suprimarea“ izolării în care lucrau şi prin stăvilirea spiritului de individualism dus la extrem; ea urma să se desfăşoare organic în trei direcţii principale: a *standardizării*, care trebuia să pună capăt diversităţii mari de produse favorizată de libera concurenţă; a *specializării* întreprinderilor în aşa fel încît fiecare să fabrice cît mai puţine tipuri de articole; a *desfiinţării* unităţilor economice de dimensiuni mici care nu puteau lucra în condiţii de rentabilitate.

Demnă de menţionat este şi iniţiativa luată în 1937 de un grup de tineri ingineri pentru înfiinţarea unui centru de predare a cunoştinţelor de organizare ştiinţifică a muncii absolvenţilor învăţămîntului tehnic superior şi economic, spre a răspunde cît mai bine misiunii lor de conducători de întreprinderi şi, apoi, a unui birou de experţi. În memoriu, semnatarii justificau cursul postuniversitar prin absoluta nevoie ca, în vederea împlinirii exemplare a sarcinii de conducători de întreprinderi, cadrelor licenţiate de profilul menţionat să li se completeze cunoştinţele cu o serie de principii şi metode moderne din domeniul ştiinţei organizării muncii. Memoriul nu a rămas fără urmări. La 2 noiembrie acelaşi an a avut loc o şedinţă restrînsă pentru studierea organizării pe lîngă IROM, în legătură nemijlocită cu Uniunea Generală a Industriaşilor din România (UGIR), a celor două forme de pregătire cerute.

---

[27] N. D. Chirculescu, *Statul şi problema muncii*, în *BIROM*, I, 1927, 3, p. 45.
[28] „Argus“, 14 octombrie 1929.
[29] N. Stănescu, *Industria şi normalizarea*, în „Bul. CRN“, 1933, 2, p. 72.
[30] M. Manoilescu, *Curs de ştiinţe economice, organizare şi raţionalizare*, Timişoara, 1934, p. 350, 354—356, 358—359.
[31] *Ibidem*, p. 359.

Preocupările s-au îndreptat şi spre alte domenii ale învăţământului superior, îndeosebi agricol [32] şi comercial [33], care urmează a fi tratate cu alt prilej. Aşadar, în cadrul istoric naţional realizat prin Marea Unire, răstimpul interbelic a fost în chip obiectiv o perioadă de preocupare teoretică pentru a pune în mişcare toate pîrghiile şcolii, în primul rînd ale învăţământului tehnic superior, în folosul pregătirii generaţiilor la o muncă productivă, ştiinţificeşte organizată, fără de care modernizarea României contemporane era cu neputinţă. Rezultatele n-au fost pe măsura aspiraţiilor, datorită şi faptului că, şi pe acest tărîm, orientările s-au aflat la distanţă de eforturile de punere în practică. Progresul înregistrat a condus la atingerea în 1938/1939 a punctului maxim de dezvoltare a economiei sub regim burghez. Mai mult, acumulările teoretice şi practice au arătat că după 23 August 1944 nu s-a plecat de pe un teren viran.

[32] *Ibidem*, p. 371, 373—374 ; N. Cornăţeanu, *Cercetări asupra rentabilităţii agriculturii ţărăneşti*, Bucureşti, 1935, p. 3, 5 ; H. Vasiliu, *Îmbunătăţirea şi organizarea agriculturii româneşti*, Iaşi, 1931, p. 6, 9—37 ; M. Chiriţescu-Arva, *Organizarea şi tehnica învăţământului agricol superior*, în „Rev. gen. a înv.", XXII, 1934, 5—6, p. 174.

[33] M. Manoilescu, *Curs de ştiinţe economice...*, p. 371, 373—374.

ISTORIA SOCIALĂ ÎN POLEMICA DINTRE ŞTEFAN ZELETIN ŞI GHEORGHE I. BRĂTIANU

DE

LUCIAN NASTASĂ

Deceniul al treilea al acestui secol s-a remarcat, în planul culturii, prin confruntări şi polemici izvorîte din nevoia unor fundamentări atît ideologice, cît şi ştiinţifice. Aspectul a fost deja subliniat [1] ca o caracteristică a unei perioade de adînci transformări prin care trecea societatea românească, perioadă în care se căutau noi direcţii şi modalităţi de dezvoltare a acesteia. Orice asemenea dezbatere punea în discuţie, în primul rînd, menirea învăţămîntului care, generalizînd, nu însemna altceva decît însuşi destinul culturii şi al societăţii noastre [2]. Şi în domeniul istoriei — sau, mai bine spus, cu privire la rolul acesteia în reformarea educaţiei naţionale — au existat polemici semnificative, pentru că, la urma urmelor, „orice demers istoric e întrucîtva polemic" [3].

În cadrul acestei mişcări spirituale atrage atenţia polemica generată de apariţia lucrării lui Şt. Zeletin, *Istoria socială. Cum poate deveni istoria o ştiinţă a cauzalităţii* [4], care, chiar dacă nu a atins proporţii deosebite, se înscrie în confruntările de idei mai sus menţionate şi care, pe lîngă menirea de a forma un climat spiritual necesar stabilirii tendinţelor obiective de evoluţie a învăţămîntului românesc în raport cu perioada anterioară şi cu realităţile timpului, se poate încadra în marile dezbateri ce au avut loc pe plan internaţional asupra problemelor teoretice şi metodologice ale istoriei. Ideile enunţate de cei doi protagonişti, Şt. Zeletin şi Gh. I. Brătianu [5], reţin atenţia atît prin actualitatea lor, cît şi prin concluzia pe care o avansăm că premiza fundamentală oricărei construcţii teoretice în ştiinţa istorică este nu numai înarmarea cu o metodă ce oferă o largă perspectivă cunoaşterii şi interpretării faptului istoric, ci şi o adecvată aplicare a acesteia, în strînsă concordanţă cu obiectul cercetat. Cunoaşterea nu presupune, neapărat, simplificare şi generalizare, iar aplicarea mecanică şi forţată a unei metode, oricît de promiţătoare pare, nu poate duce decît la eroare.

Generată de congresul profesorilor de istorie, *Istoria socială* propusă de Şt. Zeletin apare nu numai ca o reacţie împotriva „istoriei tradiţionale", „cronologizante", ci şi ca un mijloc de „adaptare sufletească a tinerimii la societatea română, aşa cum ea se află stăzi" [6]. Renunţarea la această modalitate de a privi istoria era cu atît mai justificată cu cît ştiinţa cunoştea profunde mutaţii metodologice încă de la sfîrşitul secolului XIX. În timp ce în Franţa, de exemplu, H. Berr, E. Durkheim, P. Vidal de la Blanche, F. Simiand, H. Wallon, L. Febvre, M. Bloch ş.a. se ridicaseră împotriva „şcolii metodice", încercînd să impună o

---

[1] Z. Ornea, *Confluenţe*, Bucureşti, 1976; idem, *Tradiţionalism şi modernitate în deceniul al treilea*, Bucureşti, 1980; Daniel Chirot, *Neoliberal and social democratic theories of development: the Zeletin-Voinea debate concerning Romania's prospects in the 1920's and its contemporary importance*, în *Social Change in Romania 1860—1940*, University of California, 1978, p. 31—52; Al. Zub, *Sur l'histoire de la culture en Roumanie durant la période de l'entre-deux-guerres*, în *RRH*, XXIII, 1984, 2, p. 145—156 ş.a.

[2] Vezi, în acest sens, I. Saizu, *Menirea învăţămîntului în modernizarea României contemporane (puncte de vedere din perioada interbelică)*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 247—262.

[3] Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, Bucureşti, 1985, p. 140.

[4] Extras din „Pagini agrare şi sociale", II, 1925, 19, p. 361—366; 20—21, p. 390—397. A fost precedat de articolul *Istorie şi istorism*, în „Ideea europeană", VII, 1925, 174, p. 1—2.

[5] Gh. I. Brătianu, *Teorii nouă în învăţămîntul istoriei*, Iaşi, 1926, 22 p.

[6] Şt. Zeletin, *Istoria socială*, Bucureşti, 1925, p. 24.

nouă direcție istoriografiei [7] prin deplasarea atenției de la *eveniment* și *viața politică* spre activitatea economică, psihologia colectivă, organizarea socială etc., la noi — cu cîteva excepții — era o adevărată epocă a „modestei legiuni a eruditilor", invadată de scrupuloase restituiri evenimențiale, rectificări de date, minuțioase analize de fapte, critică riguroasă a documentelor, complicate studii genealogice ș.a., care vizau doar obiectivitatea absolută în domeniul istoriei. De altfel, Vasile Pârvan observa în 1920 că „a face știință astăzi, se chiamă a strînge materiale", ca o acuză la adresa celor care nu valorificau „principial, cauzal, efectiv" materialul istoric [8]. Șt. Zeletin, cu lăudabila intenție de înnoire și deschidere în știința istorică, nu sesiza tocmai această necesară etapă de acumulare, începută de un Bălcescu, M. Kogălniceanu, A. T. Laurian, B. P. Hasdeu ș.a., prin care trecuse și istoriografia apuseană, etapă ce avea să stea la baza viitoarelor sinteze. Și atunci, la aparentul imobilism metodologic, Zeletin face a sa „expunere de principii în vederea întocmirii unui curs de istorie socială universală" [9], apelînd la o metodă de cercetare în care își găsesc loc elemente ale determinismului economic [10]. Gestul nu era nici singular, nici nou, chiar dacă nu se amintește nimic de predecesori.

Gh. I. Brătianu, care se afirmase deja ca un bun cunoscător al istoriografiei generale [11], reproșează această omisiune, referindu-se, în special, la opera unor gînditori occidentali în care își găsiseră loc preocupările economice și sociale [12]. Zeletin, deci, doar se raliază celor care încă din secolul XIX (T. H. Buckle, F. Guizot ș.a.) vor considera desfășurarea evenimentelor ca fiind influențată de un complex de fenomene cu caracter colectiv, pentru ca, o dată cu pătrunderea materialismului istoric, să adopte, drept criterii explicative în istorie, fenomenele economice. Prin determinism istoria devine anonimă; „pentru istoricul social — va spune Zeletin — nu există individualități creatoare; istoria se crează ea însăși, prin acțiunea colectivă a societății; ea se plămădește prin propria ei cauzație" [13]. Observația nu era nouă. Deja, în 1888, un discipol al lui Compte, L. Bourdeau, plasîndu-se pe un plan filosofic, afirma că istoria are ca obiect „l'universalité des faites", studiind activitățile umane în toate dimensiunile lor, cu posibilitatea de a neglija evenimentele singulare și personalitățile [14]. De altfel, îndemnul lui Bourdeau, „occupons-nous des masses" nu va displăcea, mai tîrziu, „școlii" Analelor. Treptat, modelul operelor eruditilor germani (Mommsen, Ranke, Treitschke, Sybel, Waitz, Delbrück ș.a.) și francezi (Monod, Lavisse, Guiraud, Ramboud ș.a.) a fost părăsit în favoarea pluridisciplinarității, acest mod de a concepe istoria impunîndu-se programatic unor reviste ca *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* — centrată pe probleme de istorie socială — sau acea *Revue de Synthèse historique*, „organul revoluției împotriva istoriei istorizante" [15] de sub conducerea lui H. Berr, cel care, din 1920, inițiază și colecția „Evolution de l'Humanite" [16]. Deci, răspunzînd la întrebarea *Ce este*

---

[7] În acest sens: Jean Glénisson, *L'historiographie française contemporaine: tendances et réalisations*, în *La recherche historique en France de 1940 à 1965*, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1965, p. XI—XXIV; Guy Bourdé, Hervé Martin, *Les écoles historiques*, Éditions du Seuil, Paris, 1983, p. 171—188; Charles-Olivier Carbonell, Georges Livet (coord.), *Au berceau des Annales. Le milieu strasbourgeois. L'histoire en France au début du XXe siècle*, Toulouse, Presses de l'Institut d'Études Politiques de Toulouse, 1983, 293 p.

[8] S. Pârvan, *Idei și forme istorice*, București, 1920, p. 40.

[9] Subtitlu la lucrarea sa *Istoria socială*.

[10] Z. Ornea, *Confluențe*, p. 36; Paul E. Michelson, *Zeletin en Romanian Development*, în *Proceedings of the Society for Romanian Studies*, vol. 1, 1985, p. 16—20; vezi și T. Herseni, *Sociologia românească*, București, 1940, p. 30; Marin Voiculescu, *Gîndire aforistică în cultura românească*, București, 1986, p. 254—261, precum și aprecierile lui C. Rădulescu-Motru, Nae Ionescu, M. Florian, V. Bogrea, M. Ralea, S. Mehedinți, L. Pătrășcanu, M. Todosia, I. Saizu, H. H. Stahl ș.a.

[11] Gh. I. Brătianu, *Concepțiunea actuală a istoriei medievale*, București, 1924, cu bibliografia de la p. 37—62 care conține 602 titluri.

[12] Idem, *Teorii nouă în învățămîntul istoriei*, p. 4.

[13] Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 8.

[14] L. Bourdeau, *L'Histoire et les Historiens; essai critique sur l'histoire considérée comme science positive* (apud Guy Bourdé, Hervé Martin, *op. cit.*, p. 161—162).

[15] Jean Glénisson, *op. cit.*, p. XI.

[16] H. Berr a fost unul dintre primii care au reacționat împotriva istoriei „istorizante" (sau „pozitiviste"); v. *La Nouvelle Histoire*, Paris, 1978, p. 78—79.

istoria socială, Zeletin se alătură noilor tendințe istoriografice, dovedindu-se, așa cum remarca Mihai Ralea, un alt recenzent al său, un „tip logic constructiv", cu „pătrundere și idei" [17].

Șt. Zeletin greșește însă la împărțirea materialului istoric, dovedind un simplism și un schematism excesiv, ca o consecință a transpunerii ideologiei sale în planul istoriei, dar care se încadrează în profundele dezbateri ce aveau loc în societatea românească asupra direcțiilor viitoare de dezvoltare a acesteia : agrară sau industrială [18]. Preocupat de problemă, Zeletin ignoră tocmai complexitatea evoluției istorice. Aici, metoda aplicată suferă cel mai mult. Criteriile luate în discuție pentru periodizarea încercată de el sînt unilaterale, fapt remarcat de Gh. Brătianu [19], privind doar anumite aspecte ale devenirii sociale. Omite diversitatea de moduri în care s-a realizat trecerea de la o orînduire socială la alta, specificitatea evoluției fiecărui grup sau societăți umane, specificitate ce exclude un criteriu global de apreciere. Ca și Windelband sau Rickert, mai înainte, Brătianu se opune tendinței de a se căuta *legi* în istorie, de a *tipiza* faptele, acestea păstrînd un „caracter precis de individualitate" [20]; „a susține că indiferent de împrejurări și de mediu, fenomenul istoric se repetă invariabil, cu rigoarea unei legi fizice, înseamnă a așeza în mod arbitrar istoria printre științele naturale" [21]. Gh. Brătianu se ridică tocmai împotriva acelei tendințe de a aplica darwinismul la studiul istoriei, așa cum o făcuse mai înainte, de exemplu, Otto Seeck în a sa *Istorie a prăbușirii lumii antice* [22]. Și, pe bună dreptate, istoricul ieșean își pune întrebarea : „A turna realitatea veșnic schimbătoare în formele rigide ale cîtorva fapte tipice invariabile nu-i oare o siluire arbitrară a materiei istorice ?" [23]

În încercarea sa, Șt. Zeletin desprinde patru „forme de faze sociale" : agrare, de tranziție de la societățile agrare la cele plutocratice, plutocratice (sau burgheze) și de tranziție de la plutocrație la societăți agrare, urmînd ca istoricul să împartă „cursul timpurilor istorice în tot atîtea perioade, cîte asemenea faze sociale întîlnește : unde una sfîrșește și alta începe, va înfige și el hotarul a două epoci istorice" [24]. O împărțire mai mult aprioric decît bazată pe o legătură între faptele istorice. Referindu-se la această „nouă împărțire a materialului", Brătianu lămurește noțiunile de *regim feudal* și *regim domanial* plecînd tocmai de la „axioma" lui Zeletin că „orice societate agrară, oriunde și oricînd se întîlnește, este denumită medievală" [25] — idee preluată de la istoricii Ed. Meyer sau Salvioli care găseau epoci de feudalism și capitalism în antichitate [26]. În argumentările sale, Gh. Brătianu apelează însă la unul dintre cei mai buni cunoscători ai istoriei medievale, F. Lot, care pusese în evidență confuzia dintre regimul feudal și cel domanial [27]. „Concepția pur economică — arăta Gh. Brătianu — nu ne dă decît o imagine unilaterală și deci neexactă a acestei perioade" ; „istoricul trebuie, deopotrivă, din cercetarea amănunțită a izvoarelor, *fără idei preconcepute*, fără *scop prealabil*, să reconstituie legătura dintre fapte, să găsească firul evoluției — nu să întindă firul de la început și să lipească faptele de el, cu mai mult sau mai puțin talent" [28].

Gheorghe Brătianu se va opri și asupra punctului de vedere educativ al concepției lui Șt. Zeletin. Istoricul își pune deci întrebarea dacă „avem dreptul să facem din învățămîntul secundar un învățămînt de clasă", suprimînd unele fapte ale istoriei universale ce „nu se potrivesc cu cercetarea strictă a originei așezămintelor actuale" [29]. În legătură cu aceasta, Brătianu militează pentru cunoașterea întregului „complex geografic și cultural din care facem

---

[17] „Viața românească", XVIII, 1926, 1, p. 143.

[18] Z. Ornea, *op. cit.*, p. 31—41 ; I. Saizu, *Asemănări și deosebiri între programele economice ale partidelor politice burgheze din România (1922—1928)*, în *AIIAI*, XII, p. 91—113 (v. și Valeriu D. Bădiceanu, *Ștefan Zeletin doctrinar al burgheziei românești*, București, 1943, p. 67—90.

[19] Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 6—8.

[20] Idem, *Concepțiunea actuală asupra istoriei medievale*, p. 30 ; idem, *Teorii nouă în învățămîntul istoriei*, p. 6.

[21] Idem, *Teorii nouă în învățămîntul istoriei*, p. 5 (v. și Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 9).

[22] Otto Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, Berlin, 1896.

[23] Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 6.

[24] Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 12.

[25] *Ibidem*, p. 14.

[26] Al. Boldur, *Știința istorică română în ultimii 25 ani*, în *SCI*, XX, 1947, p. 60.

[27] Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 9—10.

[28] *Ibidem*, p. 6—7.

[29] *Ibidem*, p. 18.

parte" [30], dar şi pentru ideea că „o expunere istorică a fenomenelor sociale şi economice trebuie să se întemeieze pe o cunoaştere foarte sigură a cronologiei tradiţionale aşa de disputate: altfel ar fi un haos [...]. Cronologia e desigur un schelet lipsit de viaţă, dar, întocmai ca şi scheletul, e în acelaşi timp un reazăm care susţine toată expunerea fazelor istorice. O cunoştinţă precisă a faptelor mai însemnate, a datelor esenţiale ale istoriei politice, rămîne şi acum cea mai bună pregătire pentru înţelegerea deplină a unui curs de istorie socială" [31].

În linii mari, polemica s-a oprit însă aici [32], poate şi datorită faptului că Zeletin plănuia o lucrare de anvergură pe care, din păcate, nu a mai apucat să o finalizeze şi care, probabil, s-ar fi intitulat aidoma cursului său de deschidere din 1927: *Forme de gîndire şi forme de societate* [33].

Pentru a completa scurta prezentare de mai sus, dar şi profilul spiritual al gînditorului Şt. Zeletin, considerăm oportună anexarea unei epistole adresate de acesta istoricului Gh. I. Brătianu, epistolă ce are darul de a fixa în scris convingerile celui dintîi în problema învăţămîntului românesc din deceniul al treilea.

Stimate Domnule Brătianu,

Vă trimit o broşură [34], care întregeşte ideile expuse în «Istoria Socială», şi mă folosesc de acest prilej spre a vă scrie cîteva cuvinte de lămurire. Fac aceasta cu atît mai mult, cu cît vitregia împrejurărilor m-a împiedicat pînă acum de a lua atitudine amănunţită faţă de atît de interesanta D[umnea]v[oastră] polemică.

Cetind studiul D[umnea]v[oastră] polemic asupra «Istoriei Sociale», nimic nu m-a surprins mai mult — şi trebuie să o mărturisesc pe faţă, mai neplăcut — decît atitudinea în problema învăţămîntului. Nu mai era aici vorba de motive teoretice.

În atitudinea D[umnea]v[oastră] găsim o nouă dovadă a faptului, atît de des relevat de mine, că noua noastră pătură conducătoare nu are — în domeniul şcoalei — instinctul şi intuiţia intereselor ei de clasă. Pare că pionierii liberalismului nostru, care au fost dotaţi cu un atît de miraculos instinct pe terenul economic-politic, vor fi veşnic lipsiţi — spre nefericirea ţării — de acelaş instinct în problemele culturii. În ceea ce mă priveşte pe mine, noua noastră pătură cîrmuitoare îmi e destul de repulzivă, şi dacă-i pledez interesele, aceasta e numai în urma unor supreme raţiuni teoretice. Am conştiinţa că apăr un interes social superior, deşi acest interes colectiv contrazice în mod brutal sentimentele mele. Şi a trebuit o lungă luptă cu mine însumi, spre a mă răpune definitiv, şi a scrie — aşa cum scriu.

Dar D[umnea]v[oastră] aveţi trecutul indisolubil legat cu plămădirea nouei clase. În asemenea împrejurări, atitudinea D[umnea]v[oastră] e pentru mine o enigmă, o tristă, tragică enigmă. Zic tragică, nu pentru D[umnea]v[oastră] personal, ci pentru întreaga clasă, căreia aparţineţi, şi pentru că această defectuozitate biologică a nouei noastre clase — această neînarmare cu instinctul întreg al adaptării — numai bine nu poate aduce ţării.

Respingerea unui învăţămînt de clasă are cu atît mai puţin temei, cu cît întreaga istorie a pedagogiei dovedeşte că orice societate, în orice epocă, a avut un învăţămînt de clasă. Chiar societatea noastră actuală — aceasta sper că o dovedeşte îndeajuns broşura mea

---

[30] *Ibidem*; Zeletin susţinea ca predarea istoriei în şcoală să devină românocentrică. În epocă nu au lipsit nici ideile contrare; de exemplu, la Congresul profesorilor de istorie de la Iaşi (7—9 iunie 1930), la propunerea de a se studia în şcoală istoria politică a sud-estului european, s-a manifestat atitudinea de a se elimina capitolele de istorie românească din manualele de istorie universală pe motiv că celei dintîi i se acordă o importanţă prea mare (cf. A. Sacerdoţeanu, *De la al IV-lea Congres al profesorilor de istorie. 7—9 iunie 1930, Iaşi*, în „Arhivele Olteniei", X, 1931, 53, p. 82).

[31] Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 19.

[32] La rîndul său, Şt. Zeletin a răspuns lui Gh. I. Brătianu *(Teorii nouă în învăţămîntul istoriei)* în „Pasul vremii", I, 1926, 2, din 15 mai, p. 61—62; după apariţia *Istoriei sociale*, Zeletin mai publicase *Naţionalizarea şcoalei*, Bucureşti, 1926, 73 p., precum şi articolul *Istoria socială ca obiect de învăţămînt*, în „Pagini agrare şi sociale", II, 1926, 1—2, p. 18—20; 3, p. 61—64.

[33] Cf. Cezar Papacostea, *Şt. Zeletin. Viaţa şi opera*, Bucureşti, 1935, p. 13.

[34] Probabil *Naţionalizarea şcoalei*, pe care Brătianu o va recenza în „Cele trei crişuri", VIII, 1927, 1, ian., p. 3—4.

prezentă — are un asemenea învățământ. Numai că școala noastră actuală apără interesele unei clase moarte. Și atunci nu am eu dreptate să susțin că școala noastră trebuie pusă în serviciul clasei care trăiește și conduce ?

Școala română a fost mereu copilul vitreg al țării. Problema e departe de a fi rezolvată prin actuala reformă : aceasta-mi pare a avea defectul tuturor celor precedente : ea nu a răsărit din terenul concret al societății noastre, ci plutește în aer. Va avea oare țara noastră vreodată școala ce-i trebuie ? Cine știe !

Cu cele mai deosebite sentimente,
Șt. Zeletin

București,

20.XII.1926

BARSR, S 56/CDIII

UN PRIETEN AL ROMÂNILOR : EMMANUEL BEAU DE LOMÉNIE *

DE

ȘTEFAN LEMNY

Sînt numeroase exemple de personalități franceze care s-au apropiat cu interes de istoria românilor. Edgar Quinet, Jules Michelet sînt nume dintre cele mai cunoscute la care se pot adăuga încă altele, multe insuficient puse în valoare de istoria culturii. Este și cazul lui Emmanuel Beau de Loménie, unul dintre spiritele de seamă ale culturii franceze în preocupările căruia s-a aflat și trecutul românilor. Din această perspectivă, el nu este întrutotul necunoscut mai ales unui cerc restrîns de istorici la curent cu scrierea sa *Naissance de la nation roumaine. De Byzance à Etienne le Grand de la Moldavie*, apărută la București în 1937. O carte discutabilă prin titlu și, alocuri, prin conținut dar pe care Nicolae Iorga o prețuia, bucuros că a găsit în ea „des pages bien informées" ale încă unui francez care se ocupa cu istoria poporului român [1]. Scrierea nu a provocat, totuși, un ecou deosebit, ocazionînd doar cîteva semnalări bibliografice [2] pentru a intra apoi în zona uitării.

Cine era însă autorul ei ?

Nicolae Iorga amintise doar că el trăia „depuis des années dans un milieu roumain, à Jassy même, une des capitales du grand prince, guerrier et organisateur qui fut (...) Étienne-le-Grand" [3]. În acest oraș Emmanuel Beau de Loménie a stat ca lector al Universității între anii 1932 și 1937, locuind chiar o vreme în casa istoricului Gh. I. Brătianu. Cei care au trăit în Iașul interbelic îi mai păstrează și acum, vag, amintirea [4]. Prea puțin, totuși, pentru a-i schița efigia. Preferînd discreția desăvîrșită el însuși a făcut ca puțini să-i cunoască întreaga personalitate, estompată apoi în cultura română de timp în vreme ce în spațiul francez timpul a lucrat, dimpotrivă, în favoarea ei, situînd numele lui Emmanuel Beau de Loménie în rîndul cărturarilor de seamă [5]. A-i rememora acum principalele contururi nu răspunde doar unei firești curiozități [6]. Se răspunde și nevoii de adîncire a cunoașterii dialogului cultural româno-francez pe care Emmanuel Beau de Loménie l-a slujit o vreme.

Pentru istoria și cultura franceză numele de Loménie are vechi rezonanțe. Familia, înnobilată în secolul XV, a dat un șir de nobili implicați în marile momente din trecutul Franței : Martial de Loménie, ucis în noaptea Sf. Bartolomeu ; Antoine de Loménie, fiul

---

* Rîndurile de față doresc să atragă atenția asupra unei personalități prea puțin cunoscute și care interesează îndeosebi din perspectiva raporturilor culturale româno-franceze. Nu poate fi vorba în stadiul de față de evocarea ei pe seama unei informații complete. Cele cîteva date pe care am socotit util să le semnalăm nu ne-ar fi fost accesibile fără concursul Doamnei *Jacqueline Beau de Loménie* și al lui *Claude Robin* din Paris cărora le mulțumim pe această cale.

[1] N. Iorga, *Preface* à E. Beau de Loménie, *Naissance de la nation roumaine. De Byzance à Etienne Le Grand de Moldavie*, București, 1937, p. 7—8. Un capitol a apărut și în *L'Europe orientale*, VII, 1937, 3—4, p. 111—121.

[2] *AIINC*, VII, 1936—1938, p. 770—772 (semnat de H.G.).

[3] N. Iorga, *loc. cit.*, p. 7.

[4] Impresii despre oaspetele francez ne-au comunicat profesorii D. Ciurea, Al. Andronic, Const. C. Angelescu care au audiat unele din conferințele sale.

[5] Cf. *Dictionnaire biographique français contemporain*, ed. II, 1954—1955.

[6] Datele biografice ne-au fost transmise de Doamna Beau de Loménie, soția celui evocat. Este fiica lui Lasne des Vareilles, intendentul general al Trupelor Coloniale care au însoțit misiunea generalului Berthelot în România.

acestuia, ambasador şi secretar de stat sub Henric IV ; Henric-Louis de Loménie, conte de Brienne, poet şi consilier al regelui Ludovic XIII ; Etienne-Charles de Loménie ş.a. Dintre toţi, cel mai mult s-a impus unchiul direct al lui Emmanuel de Loménie, Louis de Loménie, membru al Academiei, scriitor şi istoric. Pe altă linie, în spiţa sa genealogică se mai aflau Charles Lenormant şi cunoscuta doamnă de Récamier, mentora vestitului salon literar din vremea Restauraţiei şi prietena lui Chateaubriand. Sînt origini ce au marcat şi traiectoria lui Emmanuel Beau de Loménie, sensibilizîndu-i temperamentul, peocupările şi, nu mai puţin, vederile politice.

În raport cu onorurile de care s-au bucurat strămoşii săi, E. Beau de Loménie a avut o carieră modestă. Născut la Paris (4 martie 1896), a urmat studii de litere şi drept, susţinînd apoi doctoratul. A participat ca voluntar în timpul primului război mondial şi a fost decorat cu Crucea de război. Anii de după război îl găsesc în rîndul mişcării intelectuale condusă de Charles Maurras şi de revista *L'Action française*, mişcare gravitînd în jurul idealului romantic şi al „naţionalismului integral" [7]. Din această perioadă datează colaborările sale la reviste ca *La France catholique*, *Carrefour*, *Le miroir de l'histoire*, *La Revue de France*, *Les nouvelles littéraires*, *Hommes et Mondes*. Evenimentul său cel mai remarcabil rămîne apariţia în două volume a tezei despre *La carrière politique de Chateaubriand de 1814 á 1830* (Paris, 1929), scriere ce vădea înţelegere pentru drama poetului angajat în politică. A fost el „un rătăcit" în acest domeniu, cum îndeobşte s-a afirmat ? „Pour bien le juger — atenţiona autorul — il faut le replacer dans le cadre de l'époque ; il faut suivre pas à pas les négociations, les intrigues auxquelles il a été mêlé ; il faut se représenter sous son vrai jour la situation respective des partis et des hommes" [8]. Operă de migăloasă construcţie, cartea despre Chateaubriand era şi una de corectare a unei mistificări, ceea ce i-a susţinut şi prestigiul în epocă. Nicolae Iorga o remarcase repede, dînd seama asupra ei într-o notă la *Revista istorică* : „foarte întinsă şi frumoasă publicaţie care dovedeşte că pe nedrept activitatea politică a marelui prozator romantic a fost depreciată" [9].

Înainte de a veni la Iaşi, E. Beau de Loménie era astfel un nume cunoscut. Prin decizie ministerială, el era numit la 15 decembrie 1932 lector pentru limba franceză la Facultatea de litere, înlocuindu-l pe Virgil Pinot care funcţionase pînă la această dată [10].

Un contact atît de însemnat cu societatea românească nu a putut rămîne fără urmări pentru biografia sa şi pentru mediul în care el a activat. Ele nu se lasă uşor evidenţiate. La Iaşi funcţionase în perioada interbelică cercul franco-român *Lutetia*, condus de N. Şerban, titularul catedrei de limbă şi literatură franceză, prin străduania căruia apăruse dealtfel şi gazeta *Lutetia* (din 1929, *Gallia*). Dar mărturiile despre activitatea cercului (ce avea să fuzioneze în 1939 cu Centrul universitar franco-român din Bucureşti) sînt încă prea sumare şi ele nu aduc mărturii pentru activitatea din perioada respectivă a lui E. Beau de Loménie [11]. Elemente mult mai revelatoare în acest sens vin însă din presa franceză la care el a continuat să colaboreze şi care pune în evidenţă pledoaria sa pentru cunoaşterea României şi pentru dezvoltarea relaţiilor româno-franceze.

Încă înainte de a veni la Iaşi, el recomandase tocmai sub acest unghi temeinica *Bibliographie franco-roumaine* (2 vol., Paris, 1930) a soţilor Alexandru şi Getta-Hélène Rally : „Dans toutes les bibliothèques, dans tous les services d'études et d'information, leurs deux volumes auront vite fait de devenir le plus indispensable des instruments de travail et l'amitié franco-roumaine leur devra un de ses moyens d'action et de propagande les plus efficaces" [12].

Cunoaşterea directă a realităţilor româneşti avea să-i furnizeze alte impulsuri pentru susţinerea acestei prietenii. Numai după cîteva luni de la venirea în România, el prezenta în presa franceză într-un lung articol cîteva din *Les problèmes franco-roumains et la révision des traités* [13]. Simpatia românilor pentru cultura şi poporul francez i se părea elementul cel mai însemnat pentru dezvoltarea relaţiilor dintre cele două ţări : „pour tout Français qui débarque en Roumanie et aborde la société cultivée — scria el — le premier trait qui frappe et qui séduit, c'est l'incontestable et sincère chaleur d'une sympathie vibrante et avertie pour

---

[7] Cf. *XX-e siècle*, VI, „Bordas", 1973, p. 85.

[8] Emmanuel Beau de Loménie, *La carrière politique de Chateaubriand de 1814 à 1830*, Paris, I, 1929, p. VI.

[9] *RI*, XV, 1929, p. 352—353.

[10] *Anuarul Universităţii Mihăilene. Iaşi. 1930—1935*, Iaşi, 1936, p. 273, 344.

[11] Cf. N. Şerban, *Mémoire sur mes études et mes travaux*, Bucarest, 1940.

[12] În *Documents franco-roumains*, nov.-dec. 1931.

[13] În *La Revue hebdomadaire*, 19 VIII 1933, p 267—292.

les choses de France" [14]. Cu atît mai însemnat pentru patria sa ca să aibă la celălalt capăt al Europei un asemenea aliat. Autorului nu-i scăpa din vedere că în calea acestei apropieri existau şi asperităţi. A le cunoaşte era firesc şi, în consecinţă, analiza lui E. Beau de Loménie stăruia cu atenţie asupra acestui aspect, pornind în esenţă de la constatarea că România abia îşi dobîndise configuraţia statal-politică unitară. Nu era acest fapt o sursă de fragilitate ?

Căutînd un răspuns, fără a ocoli chestiunile spinoase ale problemei, el punea în evidenţă factorii de stabilitate ai ţării, capabili să o recomande ca un partener sigur şi stabil. Era vorba mai întîi de însăşi componenţa etnică a populaţiei după alipirea teritoriilor ce s-au aflat sub stăpînirea austro-ungară şi rusă. Prezenţa elementelor străine într-o asemenea situaţie se dovedea inevitabilă, cu precizarea totuşi, adăugată de E. Beau de Loménie, că „nulle part, dans aucune région, ils ne forment un bloc véritable de populations étrangères. Dans toutes les provinces, la masse de la population est roumaine de langue et de race" [15]. Un motiv aşadar pentru a se privi cu încredere spre spaţiul românesc, un spaţiu de unitate şi de vitalitate în sud-estul continentului.

Analiza lui E. Beau de Loménie cuprindea de fapt aproape toate compartimentele societăţii româneşti din perioada interbelică, începînd cu viaţa politică. Interesante se dovedesc din această perspectivă efigiile unor lideri politici : Gh. I. Brătianu, „très jeune encore, d'une simplicité de manières presque timide, il rélève dans son accueil et dans sa conversation une souple et souriante connaissance des milieux européens les plus divers" ; Nicolae Iorga, „étonnante figure qu'on imagine volontiers avec sa haute taille, sa large stature, sa longue barbe noire..." [16] ; N. Lupu, „étonnant tempérament d'agitateur populaire" [17] ş.a. Definind mecanismul vieţii politice româneşti, scriitorul francez îi sesiza însă limitele şi aparenţele : „Pourtant — conchidea el — (...) il faut bien l'avouer, la politique garde ici l'apparence d'un jeu dans lequel les idées générales, les questions de doctrine et de système tiennent un rôle plus réduit encore qu'ailleurs. Si chacun de ceux que j'ai vus rélève à des titres divers des qualités d'homme d'action ou de gouvernement, chaque fois que j'ai cherché à obtenir des précisions sur les questions de principe qui dominent et qui classent les partis, j'ai eu, peut-être par ma faute, quelque mal à me faire entendre" [18]. Spre ilustrare apela chiar la exemplul lui A. C. Cuza, doctrinarul, care îşi revendica o concepţie originală, sintetizînd mai multe direcţii ideologice ale fascismului european. „C'est en vain que j'ai essayé de comprendre comment il repensait ces éléments divers pour les fondre ensemble et les coordonner dans une synthèse logique applicable à l'ensemble des problèmes roumains d'aujourd'hui. C'est en vain que je lui ai demandé ce qu'il pensait des théories hitlériennes relatives à la réforme de la propriété, des métiers, de la banque, ce qu'il pensait même des possibles dangers d'une expansion pangermaniste. Il me ramenait toujours à la lutte antisémite. Et, à tous les maux du monde actuel, il semble tenté de ne proposer qu'une seule solution très simple : l'expulsion des Juifs hors d'Europe et leur exile général dans une île bien lointaine, Madagascar, par exemple" [19].

De la viaţa politică, interesul lui E. Beau de Loménie se îndrepta apoi spre mişcarea culturală şi spirituală, concluzionînd că naţiunea română din perioada interbelică se recomanda în ansamblu ca „une belle réussite, infiniment séduisante, par une foule de traits, pour ceux qui ont à vivre avec elle" [20]. Sînt aprecieri edificatoare pentru simpatia şi înţelegerea pe care autorul francez le-a manifestat faţă de fenomenul românesc. Ele se arătau cu atît mai importante într-un moment de intensă propagandă revizionistă în Europa, cînd atitudinea românească se întîlnea cu aceea a guvernului francez. E. Beau de Loménie însera în textul său şi o scurtă declaraţie pe care I. Gh. Duca însuşi a ţinut să i-o dicteze : „Nous sommes résolument opposés à toute révision des traités pour deux raisons, l'une internationale, l'autre, nationale" [21] ; urmau şi explicaţiile, după care E. Beau de Loménie mai adăuga : „Bien que M. Duca ne soit pas actuellement au pouvoir, j'ai cru utile de réproduire ici son texte exacte. Car il résume de façon extrêmement précise l'opinion générale" [22].

O asemenea viziune se cuvenea a fi apreciată de factorii politici din Franţa în contextul agitaţiilor fasciste şi revizioniste. E. Beau de Loménie supunea atenţiei exemplul românesc, recomandînd factorilor politici din ţara sa un plus de activism în susţinerea raporturilor cu România. Îndemnul era cu atît mai justificat cu cît, sesiza el, în împrejurările agitate ale vremii, cînd propaganda fascismului se manifesta pretutindeni, Franţa se afla într-o nejustificată apatie : „Nos services de propagande gênés, il est vrai, par nos propres difficultés budgétaires, ont tendance à laisser aller, sans réagir suffisamment, sans vouloir, non plus,

---

[14] *Ibidem*, p. 268. [15] *Ibidem*, p. 272. [16] *Ibidem*, p. 275.
[17] *Ibidem*, p. 276. [18] *Ibidem*, p. 277. [19] *Ibidem*, p. 279.
[20] *Ibidem*, p. 282. [21] *Ibidem*, p. 285. [22] *Ibidem*, p. 286.

user des moyens que notre alliance nous donne pour conserver au Français sa situation privilégiée (...). Or, malheureusement, plus je voyage en Europe, plus je me rends compte que nous n'en sommes pas là" [23].

Articolul *Problèmes franco-roumains* relua pledoaria într-o formă mai concisă, dar şi mai drastică la adresa factorilor politici din Franţa, care ezitau să se pronunţe limpede faţă de proiectul unei Austro-Ungarii, ceea ce implica revizuirea frontierelor în centrul şi orientul Europei, şi nu propuneau nici un plan de colaborare economică cu statul român [24].

E posibil ca articolele lui E. Beau de Loménie despre România să fie mai numeroase. Cele cîteva amintite arată însă că oaspetele francez a folosit perioada ieşeană pentru a se edifica asupra realităţilor româneşti, pledînd de la postul său universitar pentru o mai bună cunoaştere reciprocă şi pentru dezvoltarea colaborării între cele două state.

Într-o asemenea rîvnă, evocarea istoriei poporului român s-a dovedit o altă îndeletnicire a cărei încununare a fost cartea *Naissance de la nation roumaine*, o incursiune în fond în istoria poporului român din timpuri vechi pînă în vremea de prestigiu a lui Ştefan cel Mare, cu accent asupra acestei domnii. Ce a determinat îndeletnicirea sa cu un asemenea subiect se înţelege limpede din introducerea sa la volum: „J'ai cherché les moments de son histoire les plus riches d'enseignements essentiels. Il m'a semblé que le règne d'Etienne le Grand de la Moldavie, dont la carrière domine toute la seconde moitié du XV-e siècle et qui reste encore une des plus éclatante gloire du passé roumain, était plus particulièrement propre à nous fournir des leçons variées. Le héros lui même offre une personnalité curieuse et puis il est apparu à un moment essentiel de l'histoire, au lendemain de la chute de Constantinople, à la charnière du Moyen Âge et du temps modernes, à l'époque où l'empire Byzantin achevait de s'effondrer sous les coups des Turcs (...). Etienne de Moldavie, par son intervention dans la lutte contre les Turcs, allait faire, pour la première fois, apparaître le peuple roumain sur la grande scène européenne. C'est cette apparition de la nation roumaine dans l'histoire de l'Europe que je me suis proposé de raconter auz Français" [25].

O bogată istoriografie română îi stătea la îndemînă, fără ca ea să escamoteze toate enigmele perioadei. În plus, autorul avea sentimentul dificultăţii de a explica cititorilor săi „une foule d'autres choses dont les Français n'ont, pour la très grande majorité, qu'une notion extrêmement confuse" [26]. Fapt cu atît mai dificil cu cît demersul avea să înfrunte rezistenţa unui sistem de educaţie „trop enfermé dans l'unique contemplation de notre évolution particulière" [27]. O privire spre cealaltă extremitate a continentului se dovedea de aceea profitabilă pentru recuperarea unei experienţe puţin cunoscute, experienţa unei lumi în care tradiţia greco-latină s-a menţinut fără întrerupere de veacuri.

Originile îndepărtate ale popoarelor din zonă îi apăreau încă destul de confuze, fapt pentru care E. Beau de Loménie acuza şi pasiunile naţionale ce le-au marcat cunoaşterea; de aceea, el evita aprecieri categorice privind etnogeneza şi continuitatea românilor, motiv pentru Nicolae Iorga să-l dojenească, în amintita prefaţă, că propriile sale contribuţii nu au fost luate în consideraţie de autorul francez [28]. Nici geneza statelor feudale nu apărea într-o lumină mai sigură. Lumea românească o prezenta apoi din singura perspectivă a destrămării societăţii bizantine şi în contextul instabilităţii întreţinută de invaziile tătară şi turcă, fără a stărui îndeajuns asupra instituţiilor, a faptelor originale de civilizaţie şi cultură şi asupra vieţii însăşi. Demersul său, restrictiv sub acest unghi, avea însă o singură explicaţie: aceea de a aprecia locul Moldovei şi al voievodului ei, Ştefan cel Mare, în Europa veacului XV. O privire rapidă pe care autorul o schiţa în acest sens îngăduia constatarea că societatea europeană era lipsită de comunitatea de acţiune politică în măsură să alimenteze rezistenţa antiotomană. Cu atît mai dificilă se dovedea poziţia Moldovei şi a lui Ştefan cel Mare. Apreciindu-le importanţa, autorul avansa opiniile cu prudenţă: „Dans la politique générale de son temps — scria el despre Ştefan cel Mare — sa figure n'apparaîtra au premier plan que pendant quelques brefs instants" [29]. Faima s-ar fi datorat astfel îndeosebi posterităţii, a aceleia naţionale îndeosebi, care a făcut din voievod un simbol: „son pays, bien que vaincu et conquis par la suite, lui devra une personnalité de grands souvenirs, une fierté nationale, qui l'empêcheront de disparaître, qui entretiendront sa résistence, et prépareront de loin sa renaissance" [30].

---

[23] *Ibidem*, p. 290.
[24] În *Frontières*, 10.VII.1933, p. 257—262.
[25] E. Beau de Loménie, *Naissance de la nation roumaine...*, p. 10.
[26] *Ibidem*, p. 26. [27] *Ibidem*, p. 12—13. [28] *Ibidem*, p. 7.
[29] *Ibidem*, p. 113. [30] *Ibidem*, p. 113—114. [31] *Ibidem*, p. 114.

Nu este cea mai exactă apreciere a personalității marelui voievod și a locului său în istoria universală. Judecățile lui E. Beau de Loménie exprimau și în acest caz optica istoricului apusean pentru care domnia lui Ștefan cel Mare oferea de fapt „un exemple frappant de la carrière aventureuse de ces féodaux de l'est-européen qui, sans règles et sans appuis, devaient, pour s'imposer, louvoyer en tous sens" [31]. Aprecierea nu era prea dreaptă. Ea nu era însă singura perspectivă din care autorul francez analiza momentul respectiv. El nu-i ignora însemnătatea în geneza a ceea ce numea formele moderne ale problemei orientale, după cum nu uita semnificația sa în istoria începuturilor națiunii române. Noțiunea atît de discutabilă și astăzi era astfel privită de el în corelație cu ideea de afirmare a românilor ca personalitate istorică în context european. În acest sens se explică și plasarea momentului de naștere a națiunii române ca transfer de prestigiu de la Bizanț la epoca lui Ștefan cel Mare.

O atare manieră de analiză se dovedește discutabilă, fără îndoială, asemenea altor idei ale scrierii respective. Dincolo de judecățile sale generale, E. Beau de Loménie nu ignora planul faptelor însești, prezentînd împrejurările înscăunării, primii ani ai domniei, consolidarea internă, cele dintîi lupte ș.a. Din derularea lor se înțelegea cel mai bine locul Moldovei în istoria europeană din veacul XV dar și valoarea de simbol pe care Ștefan cel Mare a dobîndit-o în posteritate. Pentru generațiile de români din perioada interbelică înfăptuirile marelui voievod ofereau și un model de abnegație în slujba consolidării țării. Mai cu seamă dintr-o anume perspectivă lecția lui Ștefan cel Mare era valabilă, fiind reținută ca atare de autorul francez: „L'exemple des conditions dans lesquelles, à la fin du Moyen Âge, leur pays a grandi pour la première fois, puis s'est écroulé, doit bien plutôt leur apprendre qu'il n'existe pas de droit naturel des peuples à l'existence et à la prospérité ; qu'il y a avant tout les droits que savent, par leur volonté, par leur mérites et par les services rendus, se conquérir des chefs et des peuples courageux et nobles. Et de cette leçon-là ce n'est pas la Roumanie seule qui pourrait en tirer profit" [31].

Scrisă într-o manieră atractivă și elegantă, îmbinînd meditația cu erudiția, cartea lui E. Beau de Loménie făcea astfel un bun serviciu cultural pentru cunoașterea istoriei românilor în Franța.

În anul în care ea apărea, s-a încheiat și misiunea scriitorului francez în România (1. X. 1937), în locul lui fiind numit, de către Ministerul Educației Naționale, Charles Singerin [32]. Preocupările lui E. Beau de Loménie despre români au continuat cu același spirit militant, pus în slujba cooperării dintre cele două țări. Turnura politicii externe a Franței din ajunul marii conflagrații l-a indignat și mai mult. „Le seul vrai malheur de l'affaire — concluzia el la capătul unui articol intitulat *Crises en Roumanie* [33] — est que la Roumanie, pays politique encore trop jeune, aurait besoin d'être guidée. Et la France, qui au siècle dernier, lui a appris à penser, ne lui donne plus aujourd'hui l'exemple d'une confusion misérable et déconcertante" [34]. În alt articol, *Les relations franco-roumaines d'hier et de demain* [35], pledoaria sa era la fel de strălucitoare: „La politique française ferait une faute très grave, si elle renonçait à s'intéresser à la Roumanie, si elle croyait qu'elle a perdu tous les atouts de ce côté-là. On peut sans doute discuter dans quelle mesure nous devons poursuivre un effort économique en Roumanie. El il est impossible d'essayer de proposer ici une solution trop précise. Le problème des relations économiques franco-roumaines ne peut être utilement envisagé que par rapport à un plan d'ensemble d'expansion économique française. Ce qui nous paraît toutefois indispensable à répéter c'est que la Roumanie est, entre tous les pays d'Europe, un de ceux avec qui nous avons le plus d'intérêt à ne pas perdre le contact" [36].

Ce ecou a avut pledoaria se știe. O întreagă strategie a diplomației românești s-a văzut înfrîntă de „conciliatorismul" statelor occidentale ce a netezit calea spre marea conflagrație.

În agitația acestor împrejurări, cariera lui E. Beau de Loménie este și mai discretă. După reîntoarcerea în Franța, a lucrat o scurtă vreme sub șefia lui Jean Giraudoux la Ministerul Informațiilor, încetîndu-și apoi colaborarea — aflăm din surse de familie — în perioada pétainistă. Nici în Franța de după Eliberare n-a avut slujbe prea însemnate, fiind o vreme profesor de latină la un liceu din Paris. Este ceea ce i-a alimentat dealtfel nemulțumirea împotriva corpului de universitari și cercetători, înrolîndu-l pînă la sfîrșitul vieții (8. II. 1974) în contingentul spiritelor contestatare din viața intelectuală franceză.

---

[32] *Anuarul Universității pe anul 1937—1938*, vol. XXIII, Iași, 1939, p. 19.
[33] *Frontières*, mars, 1938, p. 152—157. [34] *Ibidem*, p. 157.
[35] *Ibidem*, nov. 1938, p. 635—641.
[36] *Ibidem*, p. 640—641. O pledoarie asemănătoare, în jurnalul *Je suis Partout*, 22. IX. *1939*.

Mai sugestivă decît biografia se arată a fi opera sa, acoperind domenii variate, precum critica, istoria literară, dar şi istoriografia sau politologia, în care şi-a mărturisit şi crezul faţă de evenimentele politice trăite. Cîteva din preocupările sale au fost deja amintite. Pe lîngă acestea ar mai fi de adăugat manifestele politice şi intelectuale semnate în tinereţe *(Qu'appelez-vous Droite et Gauche?* 1931 ; *D'une Génération à l'Autre*, 1933) sau scrierile din pragul senectuţii *(L'Algérie trahie par l'Argent*, 1957 ; *L'Église et l'État, un problème permanent*, 1963 ; *Les Glorieux de la Décadence*, 1964).

Dar mai ales în domeniul istoriei literare şi a istoriei a lăsat contribuţii de neocolit. Este cazul amintitei monografii despre Chateaubriand, însoţită de îngrijirea a două volume de corespondenţă literară aflată în patrimoniul familiei sale *(Lettres de Chateaubriand à Madame Récamier*, 1929 ; *Lettres de Madame de Staël à Madame Récamier*, 1962). În alte scrieri, E. Beau de Loménie s-a încumetat la ample analize istorice în care s-a văzut spiritul său polemic în apărarea vechilor instituţii ale Franţei. Scrierea cea mai cunoscută, *Les responsabilités des dinasties bourgeoises* (5 vol., 1943—1973), scrutează ultimele două secole din istoria Franţei de la Napoleon şi pînă la 1940, denunţînd politica financiară a ţării. Pierre Renouvin a avut cuvinte de preţuire pentru ea, socotind-o „l'oeuvre d'un initiateur qui a montré comment, pour consolider leurs positions politiques et financières, certaines dynasties bourgeoises ont soutenu et renversé les gouvernements en jouant alternativement des principes de liberté et des formules d'ordre, et ont realisé, sous le couvert d'une économie dite libérale, une économie accaparée" [37]. La apariţia ultimului volum din impozanta scriere şi alţii au salutat în ea „un travail colossal par son étendue, ses richesses, exposé minutieusement" [38].

Interesul autorului pentru istorie, îmbinat cu un remarcabil spirit polemist, transpare apoi în lucrări ca *L'Esprit de 48* (1948), *Maurras et son Système* (1953). „Manifestul" istoriografic al autorului a fost însă volumul postum, *Face aux pollueurs de l'histoire*, îngrijit de Jacqueline Beau de Loménie. Interesul său deosebit rezidă în îndrăzneala scriitorului de a denunţa „istoria nonevenimenţială", aşa cum o recomandase însuşi Braudel într-un moment în care „noua istorie" se afla în plină ascensiune în atenţia publică. Astăzi s-a văzut că ea nu este chiar aşa de nouă cum se pretindea, fiind deconspirată strategia de care s-a folosit pentru a cuceri poziţia instituţională dobîndită în Franţa ultimelor decenii [39].

Critica lui Braudel şi, în general, a metodelor preconizate „d'une minorité de mandarins imposteurs", cum insinua E. Beau de Loménie, pare, privită de la distanţă, exagerată şi nedreaptă, provocată mai curînd de anecdotica vieţii istoriografice decît de orizontul ei de idei. Observaţiile sale nu pot fi însă ignorate în întregime. Interesante se dovedesc mai ales acelea ce poartă subtitlul *Les non-événementiels*, începînd cu analiza lui Lucien Fèbre, a cărui operă era socotită în 1955 de Braudel ca o revoluţie a spiritului. Mai sceptic, E. Beau de Loménie îi demitiza faima, văzînd în ea şi rezultatul unei asidue „reclame personale" : „On n'en est que plus étonné de voir aujourd'hui un homme de son rang et de son standing intellectuel s'exposer, pour un effet d'épate, au ridicule de paraître chercher à faire croire qu'il est l'inventeur des notions depuis si longtemps admises" [40]. Philippe Ariès, Fernand Braudel nu sînt nici ei mai puţin cruţaţi, îndeosebi din perspectiva incompatibilităţii dintre noile teme propuse de ei şi nevoile reale ale cunoaşterii şi cercetării contemporane. Autorul avea sentimentul că temele cu adevărat fundamentale erau ocolite de dragul altora cu priză publică. Inventarul celor propuse de el în schimb se dovedea interesant, cuprinzînd între altele şi problema formării naţiunilor moderne în sud-estul european pentru care recomanda lucrările lui N. Iorga [41]. „Les plaines moldaves et valaques" şi aceî „chefs de guerre audacieux" [42] la care făcea referire în legătură cu aceeaşi zonă aminteau astfel vechile sale preferinţe.

Nu putem evalua impactul real al cărţii de faţă într-o istoriografie atît de fecundă ca aceea franceză. Circulaţia ei pare a fi restrînsă, semn că gustul general nu poate accepta demolarea marilor idoli, creatori ai unei opere fascinante, greu de negat. Dincolo de valabilitatea unor opinii atît de discutabile, greu de admis în totalitatea lor, importantă se dovedeşte pînă la urmă implicarea autorului în discutarea marilor valori ale culturii din vremea sa. Fără a fi o personalitate de primă mărime, Emmanuel Beau de Loménie rămîne un scriitor nu mai puţin interesant, prin erudiţie, putere de sinteză şi un remarcabil spirit polemic. Sînt însuşiri demne de luat în seamă pentru a se înţelege mai bine din acest unghi interesul pe care îl suscită cartea sa şi în general preocupările sale referitoare la români.

---

[37] Emmanuel Beau de Loménie, *Face aux pollueurs de l'histoire*, Paris, 1980, p. 37.
[38] Gilbert Comte, în *Le Monde*, 10. I. 1977.
[39] Hervé Couteau-Bégarie, *Le phénomène „Nouvelle Histoire"*, Paris, 1983.
[40] E. Beau de Loménie, *op. cit.*, p. 109. [41] *Ibidem*, p. 125. [42] *Ibidem*, p. 126.

UN SAT VECHI: PORCEȘTI (MOLDOVENI), JUDEȚUL NEAMȚ

(SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ)

DE

SCARLAT PORCESCU

In documentele, cunoscute pînă acum, satul Porcești [1] din județul Neamț este menționat, pentru prima dată, într-un suret după o „carte" de la Ștefan cel Mare, datată 9 martie 1490. Slăvitul voievod a „miluit" și a „întărit", atunci, lui *Petriman* și surorilor sale *Agafia* și *Isac* [2] „a lor drepte ocini, sate(le) anume *Porcești* și *Brebii* și *Hociungii* în ţîn(u)t(ul) Niamțului" [3]

Cine erau Petriman și surorile sale Agafia și Isac? Prin „cartea" datată 16 ianuarie 1491, Ștefan cel Mare făcea cunoscut că au venit înaintea sa și a boierilor săi „Petriman și cu surorile sale, *Sofiica* și *Sasca*, nepoții lui *Oană Porcu*", care, „nesiliți de nimeni, nici asupriți [...] au vîndut ocina lor dreaptă din dreptul și propriul lor uric, din uricul bunicului lor Oană Porcu, ce l-a avut el de la Alexandru Voievod, o poiană [...] pe Tazlăul Mare, la pîrîu [...] pentru 460 de zloți tătărești" [4]. Oană Porcu, la 4 octombrie 1440, dăruise mănăstirii Bistrița „un sat anume Lucăcești pe Tazlăul Sarat, în dreptul Păcurii" [5]. Poiana pe care nepoții o vindeau lui Ștefan cel Mare, la 16 ianuarie 1491, era situată pe Tazlăul Mare, negreșit apropiată de Tazlăul Sarat. Din păcate, nu știm cînd și în ce împrejurări satul Lucăcești și poiana de pe Tazlăul Sarat au intrat în posesia acestui feudal, deoarece documentul de danie sau miluire nu s-a păstrat; știm doar atît, că el l-a avut de la Alexandru voievod (fără îndoială, cel Bun) [6].

De bună seamă, acest Petriman era una și aceeași persoană cu cel căruia, cu un an înainte, i-au fost „întărite satele Porcești, Brebi și Hociungi. Surprinzător este faptul că, în suretul de pe „cartea" datată 4 martie 1490, alături de Petriman, apar surorile acestuia Agafia și Isac, iar în „cartea" datată 16 ianuarie 1491, apar Sofiica [7] și Sasca. Traducătorii și copiștii au citit cele două nume diferit în documentele originale deteriorate între timp.

Din documentele menționate — le-aș considera izvoare istorice de referință — reiese limpede că, la sfîrșitul secolului XV, satul Porcești exista; de asemenea, satele învecinate Brebi [8] și Hociungi. Aceste așezări au fost întărite lui Petriman și surorilor sale, fiindu-le „ocine drepte" cu hotarele lor vechi. Cred că Petriman locuia la Porcești, în „curțile" moștenite de la bunicul său. E posibil ca izvoarele de apă potabilă foarte bună, cunoscute sub numele de Fîntîna Petrii [9], apropiate de locul unde se aflau „curțile" și „biserica lui Porcu",

---

[1] Astăzi acest sat se numește Moldoveni: „Buletinul Oficial", anul IV, nr. 105—107. Partea I-a. 1 august 1968, p. 855 (141).

[2] În alte cópii: Nastii.

[3] *DRH*, A. *Moldova*, III, p. 124—125 (toate volumele citate în continuare, atît din *DRH* cît și din *DIR*, fac parte din aceeași serie A. *Moldova*).

[4] *Ibidem*, p. 169—172; Atît Poiana, moșia și pădurea, cît și Lucăcești sînt situate în apropiere de Tazlău *(Marele dicționar geografic al României...*, V, București, 1902, p. 29 și IV, 1901, p. 190).

[5] *DRH*, I, p. 294.

[6] *DRH*, III, p. 169—172.

[7] În alte cópii: Nastii.

[8] Astăzi nu mai există un sat cu acest nume. La sfîrșitul secolului trecut se știa că satul Hociungi „se numea mai înainte Brighi" *(Marele dicționar...* I, București, 1898, p. 647; Petru Condrea, Dicționar geografic al Județului Roman, București 1891, p. 65; Brighi este, în realitate, Brebi, toponim la care a survenit fenomenul palatalizării.

[9] Localnicii, palatalizînd, îi spun *Fintîna Chetrii*.

despre care va fi vorba în continuare, să fi fost captate şi amenajate de Petriman şi de aceea poartă denumirea de *Fîntîna Petrii*.

Cine a fost Oană Porcu, bunicul lui Petriman şi al surorilor sale? Cel dintîi document, cunoscut, în care este vorba de un personaj cu acest nume, „martor şi chezaş", alături de alţi boieri, poartă data de 13 decembrie 1421 [10]. Alexandru cel Bun dăruia, atunci, fostei sale soţii, cneaghina Rimgalia, tîrgurile Siret şi Volovăţ, sate, pricuturi, mori, iazuri, şase sute de ducaţi de aur anual ş.a. Negreşit, „martorul şi chezaşul" Oană Porcu era, în anul 1421, un om matur, avînd aproximativ 40—50 de ani. Cel din urmă document în care, printre boierii din sfatul domnesc, apare un pan Porcu, fost demnitar, este datat 5 iunie 1546 [11]. La această dată, la Vaslui, s-a sfătuit Petru vodă Aron cu mitropolitul Teoctist şi cu toţi „panii" şi a luat hotărîrea de a plăti turcilor o „dare de două mii de zloţi ungureşti". Dacă pan Oană Porcu din 1421 este una şi aceeaşi persoană cu pan Porcu din 1456, înseamnă că, la data din urmă, ar fi avut aproximativ 80 de ani. Greu de admis că, la o vîrstă atît de înaintată, ar mai fi putut lua parte la lucrările sfatului domnesc. Oană Porcu apare în documentele din etapa istorică Alexandru cel Bun — începutul domniei lui Ştefan cel Mare, uneori, cu numele de Oană sau Ion Porcu, în calitate de *comornic* sau *vistiernic*, în sfîrşit, de cele mai multe ori, în calitate de *ceaşnic*. Cred că, de-a lungul celor patru-cinci decenii, din prima jumătate a secolului XV, au fost două personaje cu acest nume: cel dintîi, Oană Porcu (tatăl), menţionat la 13 decembrie 1421, în timp ce în Moldova domnea Alexandru cel Bun, apoi, alt Oană Porcu (fiul), în calitate de vistier, între 20 iulie 1440 — 6 martie 1443, pe cînd domneau fraţii Ilie şi Ştefan, fiii lui Alexandru cel Bun, şi în calitate de ceaşnic, între 4 mai 1443 şi 11 februarie 1447, în timp ce în Moldova domnea, singur, Ştefan II [12]. În sprijinul părerii că Ion Porcu, vistiernic şi ceaşnic, este fiul lui Oană Porcu vine şi felul în care este el menţionat în „cartea" datată 29 noiembrie 1443: **Вѣра пана Ивана Порковица** (credinţa panului Ioan al lui Porcu) [13]. În acest caz, Petriman, menţionat în documentele din 1490 şi 1491, a fost fiul lui Ion Porcu ceaşnicul şi nepotul lui Oană (Ion) Porcu, menţionat la 13 decembrie 1421.

Bătrînului Oană Porcu, bunicul lui Petriman, i se va fi „întărit" un important domeniu feudal constînd din mai multe sate. La 27 iulie 1448, acest domeniu va fi „întărit" fiului său, Ion Porcu, apoi, o parte a acestuia — satele Porceşti, Brebi şi Hociungi — lui Petriman şi surorilor sale. Oană Porcu (bunicul), la 4 octombrie 1440, „cu cugetul său bun la moartea sa, pentru sufletul său", deci la sfîrşitul vieţii sale, cum de obicei făceau drept-credincioşii, a dăruit mănăstirii Bistriţa satul Lucăceşti, situat pe Tazlăul Sărat. Împreună cu Şandru Porcu, ruda sa, cum se va arăta, în continuare, Ioan (Oană) Porcu este trecut cu familia sa în pomelnicul de la Bistriţa, între ctitori [14]. Acest sat nu mai figurează printre satele întărite, la 27 iulie 1448, lui Ion Porcu (fiul). Dintr-o „carte", datată 11 iulie 1428, reiese că Porcu avea o biserică — deşi nu este menţionat satul în care se afla ea, cred, totuşi, că era la Porceşti — care fusese „adăugată" mănăstirii Bistriţa [15].

La 27 iulie 1448, Petru Voievod — unul dintre fiii lui Alexandru cel Bun — a „întărit" panului Ion Porcu (fiul), pentru „dreapta şi credincioasa lui slujbă", „ocina lui, în ţara noastră Moldova, satele anume: unde este curtea lui pe pîrîul Negru şi Sîrbi şi Arămeşti şi Românești şi Ştiubeeşti şi Corneşti şi Tuleşti şi moara din cîmp care a fost a lui Andreicu şi Cuciulăteşti şi *Bîrjoveni şi Selişteа lui Manuil [...] şi Săcuiani*" [16] şi altele peste Prut, în ţinutul

---

[10] *DRH*, I, p. 67—68.

[11] *DRH*, II, p. 85—86. Leon Şimanschi, *„Închinarea" de la Vaslui (5 iunie 1456)*, în *AIIAI* XVIII, 1981, p. 614—637; Vezi şi Ştefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa păcii"...*, în *AIIAI*, XVIII, 1980, p. 638—639.

[12] *DRH*, I, p. 288, 290, 293, 303, 314, 320, 328, 329, 330, 335, 338, 340, 343, 346, 354, 356, 359, 360, 362, 367, 370, 373, 375, 378, 380, 382, 385.

[13] *DRH*, I, p. 343—344.

[14] *Ibidem*, p. 294; Damian P. Bogdan, *Pomelnicul Mănăstirii Bistriţa*, Bucureşti, 1941, p. 36, 62, 99. Negreşit, poiana de pe Tazlăul Mare vîndută de Petriman şi surorile sale lui Ştefan cel Mare nu fusese dăruită de Oană Porcu mănăstirii Bistriţa.

[15] *Ibidem*, I. p. 402—403; Cercetătorii au ajuns la concluzia că această carte este o plăsmuire săvîrşită în a doua jumătate a secolului XVI, care are la bază un document autentic, cu aceeaşi dată, dar în care erau mai puţine biserici dăruite mănăstirii Bistriţa.

[16] *Ibidem*, I, p. 402—403; Sîrbi, odinioară sat, astăzi o ţarină situată la răsărit de Porceşti; Arămeşti, sat situat la sud-est de Porceşti; Românești şi Ştiubeeşti, neidentificate situate probabil unde se află astăzi Şofrăceşti-Trifeşti; Corneşti şi Tuleşti, altă dată, sate, acum ţarini pe Valea Siretului, situate la 10—12 km. de Porceşti, spre sud-est; moara lui

Tecuci și în ținutul Bacău. Am amintit numai satele situate împrejurul Porceștilor. Acest important document istoric nu indică numele satului în care locuia Ion Porcu ; se menționează, doar, că i s-au „întărit" satele „unde este curtea lui pe Pîrîul Negru". Un pîrîu cu numele Valea Neagră trece prin satele Bălănești, Budești, Bozieni, Dulcești, Trifești, Săcuienii Noi — județul Neamț [17]. Să fi fost curtea lui Ion Porcu, undeva, într-un sat de pe acest pîrîu ! ? In acest caz, el nu locuia în perimetrul domeniului feudal care-i era întărit la 27 iulie 1448. Cred, însă, că pîrîul care trece prin Porcești, Săcuieni și se varsă în Valea Neagră se numea Pîrîul Negru, deci la fel cu confluentul său [18], iar „curtea" lui Ion Porcu era situată pe acest curs de apă, anume în cotul pe care-l face el dinspre nord-vest spre sud-est, acolo unde lucrările agricole (arături, prașile) scot la iveală fragmente de piatră din temeliile unei case și ale bisericii „lui Porcu", care a dăinuit în acest loc pînă în primele decenii ale secolului XIX. Numele satului în care locuia Ion Porcu nu este menționat ; de asemenea, nu sînt menționate nici satele Hociungi și Brebi, „ocini drepte", întărite de Ștefan cel Mare, la 9 martie 1490, lui Petriman și surorilor lui. Fără nici o îndoială, cele trei sate — Porcești, Brebi și Hociungi — existau la 17 iulie 1448, dar n-au mai fost menționate (cum s-a făcut cu celelalte întăriri prin „cartea" din 27 iulie 1448, lui Ion Porcu, ci s-a optat, la redactarea documentului, pentru formula „satele anume unde este „curtea" lui pe Pîrîul Negru. Notez, în treacăt, că satele Porcești, Brebi și Hociungi erau, geografic, foarte aproape unul de altul, dar curtea lui Ion Porcu era în Porcești.

Intr-o „carte" datată 7 februarie 1437, de la Ilie și Ștefan (fiii lui Alexandru cel Bun), domnii Moldovei, printre martorii de credință apare și un *Șandru Porcu*, stolnic [19]. Foarte probabil, acest demnitar era fratele sau vărul lui Oană Porcu și, la rîndul său, avea un domeniu feudal situat în apropiere de acela al rudeniei sale [20].

Andreicu probabil pe pîrîul rău, astăzi Turbatul, care trece prin Arămești spre Siret ; Cuciulătești, astăzi Cuciulați, odinioară sat situat la 3—4 km. de Porcești, spre est ; Bîrjoveni, sat situat la nord-est de Porcești ; Siliștea lui Manuil, situată lîngă Costișa-Neamț, la aproximativ 15 km. de Porcești spre vest ; Săcuieni, sat situat la 6—8 km. de Porcești, spre est. In zona Tazlăului se află un sat anume Sîrbi *(Marele dicționar geografic al României*, V, București, 1902, p. 415) : O parte a satului Stroiești din zona Tazlău se numea Românești (Ibidem, p. 275). Pare posibil că în secolul XIV locuitorii din aceste două sate au fost strămutați de un feudal Porcu, proprietar la Tazlău, în zona Porcești, unde același feudal era posesorul unui vast domeniu.

[17] *Marele dicționar geografic*, V, p. 713.

[18] În *Marele dicționar geografic*, IV, București, 1901, p. 780, pîrîul este numit *Poarca ;* localnicii numesc acest curs de apă, simplu : *Pîrău ;* în documente din secolele XVIII—XIX este numit *Pîrîul Porceștilor.*

[19] *DRH*, I, p. 233—234.

[20] Alexandru cel Bun, la 2 august 1414, dăruia giupînului Șandru, care „au slujit mai înainte la răposații neamurile" (noastre) „și acum, asăminea slujește" (și nouă", „un sat anume Munteni-Scutași unde este cneaz Litu și Șărban" *(DRH*, I, p. 51). Satul Munteni nu mai există astăzi, dar o țarină cu acest nume în cîmpul satului Porcești, la 6—7 km spre sud-est, pe care altădată era, negreșit, situat satul, constituie dovada că istoricul sat se afla în această zonă. Scutași era un loc de pășunat, la răsărit de Munteni, spre Siret ; numele unui sat mic Șărbănești, din vecinătate (Petru Condrea, *Dicționar geografic...*, 1891, p. 123), vine sigur de la Șărban, în schimb nici un toponim care ar proveni de la Litu nu se cunoaște în zonă ; mai spre sud, la vreo 10—15 km. se află un sat Itești *(Marele dicționar geografic...*, IV, p. 70) — nu cumva este vorba de un Itu și nu de Litu ? Faptul că unele sate „întărite" la 27 iulie 1448, lui Ion Porcu, de pildă Sîrbi, Cornești, Tulești, se megiesesc cu Munteni-Scutași, dăruit la 2 august 1414 giupînului Șandru, mă conduce la concluzia că acest Șandru era una și aceeași persoană cu Șandru Porcu, pomenit în „cartea" datată 7 februarie 1437. Dacă acesta este adevărul, atunci Șandru Porcu era rudă cu Oană Porcu, poate frați sau veri, descendenții unui feudal cu acest nume. Ei sînt trecuți cu familiile lor, împreună, în calitate de ctitori, în pomelnicul mănăstirii Bistrița (vezi nota 14). Printre bisericile care la 1428 au fost „adăugate" mănăstirii Bistrița erau „biserica de la Șandru" și „biserica lui Porcu", menționate aproape una după alta, deci alt fapt care arată că proprietarii bisericilor erau vecini. Nu este exclus ca Șandru de la Neamț, uneori numit Șendrișor, care apare ca martor de credință în numeroase documente (1403—1422), de la Alexandru cel Bun, să fie Șandru Porcu, iar Cozma al lui Șandru sau Cozma Șandrovici care, de asemenea, apare printre boierii martori de credință între 1432—1457, să fie feciо-

Cum s-a ajuns la toponimul Porcești? Notăm, mai sus, că, la sfîrșitul secolului XV, unul dintre satele întărite lui Petriman, nepotul lui Oană Porcu, se numea Porcești. Cînd și în ce condiții a apărut acest toponim!? De bună seamă, de la un nume de persoană, de la un antroponim, deci în cazul nostru un Porcu, personaj care a descălecat, adică s-a așezat aici [21], în secolul XIV, odată, cum se va arăta în continuare, cu maramureșeni și transilvăneni care au trecut la răsărit de Carpați. Sufixul — *ești*, care indică pluralul, este concludent în legătură cu toponimul *Porcești*. Din acest Porcu descindeau Oană și Șandru, menționați în documente din primele decenii ale secolului XV. Ei erau cunoscuți, în zonă, ca *Porcești*, la *Porcești*, adică acolo unde sînt mai mulți locuitori care poartă numele de Porcu; în felul acesta s-a ajuns la toponimul Porcești, în secolul XIV sau în primele decenii ale celui următor.

In contextul căror condiții și împrejurări istorice s-a așezat un personaj Porcu în zona în care, ulterior, s-a închegat satul Porcești? După anul 1300, slăbind dominația tătarilor la est de Carpați, transilvăneni și maramureșeni, neacceptînd condițiile social-politice impuse de regalitatea maghiară, au trecut munții „îngroșînd rîndurile vechii populații din Moldova și Galiția"; „Voievozi" din Maramureș „au descălecat" sate în regiunile în care au venit. Cu scopul de a izgoni cît mai departe, spre răsărit pe tătarii care puteau invada din nou Transilvania, regele Ungariei, Ludovic, prin anul 1345, a întreprins împotriva lor o expediție. Urmare acestei acțiuni, tătarii s-au retras în regiunile din nordul Mării Negre, dar făceau, mereu, incursiuni spre vest. În primăvara anului 1352, Ludovic a pornit altă expediție împotriva acestora. Cu preocuparea de a apăra granițele de la răsărit ale regatului său, el a organizat, la est de Carpați, pe văile rîurilor Siret și Prut, o „marcă" de apărare, care se întindea de la Ceremuș la Vrancea [22]. Deoarece feudalii din cadrul acestei mărci erau nemulțumiți de condițiile lor de vasalitate, regele Ludovic a încredințat voievodului Dragoș din Giulești misiunea de a potoli spiritele [23]. Acesta s-a remarcat în luptele împotriva „răzvrătiților", a stat cîtva timp la est de Carpați, apoi s-a întors în Maramureș și a fost răsplătit de rege [24].

Negreșit, în primele decenii ale secolului XIV, unii feudali transilvăneni și marmureșeni „au descălecat", adică s-au așezat, ori din considerațiuni strategice au fost orînduiți, la jumătatea acestui secol, de Dragoș din Giulești, și în ținutul Neamț. Cîteva sate apropiate geografic de Porcești poartă denumiri asemănătoare cu unele sate din Maramureș: *Budești*, *Giulești*, *Onceșți*, *Dragomirești*, fapt care conduce la concluzia că „descălecătorii" erau originari din satele maramureșene menționate. „Descălecătorii" sau personajele eponime ale acestor sate puteau fi un *Bud*, un *Giulea*, un *Oancea*, sau un *Dragomir*. Fără îndoială, tot de la un maramureșan, *Tatomir*, vine numele satului din zonă, *Tatomirești*; de la maramureșeni de pe Valea *Birjavei* vine numele satului *Birjoveni*; de la locuitori maramureșeni din *Certeje* numele satului nemțean *Certeeni*; de asemenea, de la locuitori din *Cornești*, satul de altă dată, cu acest nume, situat la vreo 10—12 km de Porcești, spre sud-est; de la locuitori din *Breb*, numele satului *Brebi*; satul *Hociungi*, pluralul antroponimului *Hociung* [25], a fost „descălecat" de un Hociung, probabil, maramureșan.

În Maramureș, la vreo 30 km sud-est de Sighet, aproape de localitatea Vad, pe rîușorul Iza, exista în secolul XIV un sat numit *Valea Porcului* [26]. Toponimul acesta ar putea veni de la un zoonim dar, mai probabil, derivă de la un antroponim, adică de la un personaj care se numea *Porcu*. Cred, că, printre cei care au venit în Moldova, fie înainte de Dragoș, fie odată cu el, se afla și un Porcu, originar din satul maramureșan Valea Porcului. El a „descălecat", adică s-a așezat, în regiunea geografică în care, ulterior, avea să ia naștere satul Porcești, așa cum, în zone geografice învecinate, au „descălecat" un Bud, un Giula, un

---

rul acestuia; numele satului Cozmești, situat pe dreapta Siretului, în zonă (Petru Condrea, *Dicționar geografic...*, p. 39) poate veni de la acest Cozma.

[21] C. Cihodaru, *Observații cu privire la procesul de formare și consolidare a statului feudal în Moldova în sec. XI—XIV* (II), în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 119—125. V. și *infra*, nota 29.

[22] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 131.

[23] Dragoș din Giulești este un personaj, iar Dragoș din Bedeu, descălecătorul, alt personaj (Victor Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982, p. 301).

[24] D. Ciurea, *Evoluția și rolul politic al clasei dominante din Moldova în secolele XV—XVIII*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 177; Victor Spinei, *op. cit.*, p. 304.

[25] Iorgu Iordan *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983, p. 243.

[26] Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 21, 63, 69, 93, 94, 110, 131, 161, 188.

Oancea, un Dragomir, un Breb, un Hociung (?) ș.a., antroponime de la care derivă toponimele menționate mai sus. Din acest Porcu, personaj eponim în procesul istoric de închegare a satului Porcești, descind pan Oană Porcu de pe vremea lui Alecsandru cel Bun, fiul său Ioan (Oană) Porcu, căruia i s-a „întărit" ocina la 27 iulie 1448 de către domnul Ștefan II, Șandru Porcu, Petriman și surorile sale ș.a. Adaug că, în Maramureș, întîlnim hidronimul *Budrug* [27]. Deoarece, pînă astăzi, un cot al satului Porcești se numește *Budrugeni*, se poate crede că printre maramureșenii care s-au așezat în regiunea în care avea să ia naștere satul Porcești unii erau originari din zona Budrug.

Peste tot, în Moldova, transilvănenii și maramureșenii au găsit așezări omenești, sate, în fapt, grupuri de familii organizate gentilic, conduse de cneji, adică de „fruntași" sau „ocîrmuitori" [28], în preajma cărora „au descălecat" ei [29]. Acei care au rămas pentru totdeauna aici s-au amestecat cu localnicii, viețuind împreună. Zona geografică în care este așezat satul Porcești, dealtfel, ca și satele învecinate, oferă condiții foarte bune de viață : pămînt roditor, pășuni pentru vite și oi, lunca Siretului cu bogata ei vegetație, apă de băut excelentă, pîraie pe care puteau fi amenajate iazuri și mori, pomi fructiferi, vii, altă dată păduri — făgeturi, dumbrăvi, rediuri — etc. Această zonă, dealtfel, ca întreaga regiune de la est de Carpați, cum demonstrează vestigiile arheologice descoperite cu prilejul săpăturilor, a fost peste tot și neîntrerupt locuită. Cetățile dacice : Zarcidava, Tamasidava și Petrodava, notate de Ptolomeu în harta sa [30], nu erau prea îndepărtate de această regiune. Materialele arheologice — mă refer numai la acelea care atestă că zona geografică a fost locuită — descoperite cu prilejul săpăturilor — morminte (unele de incinerație iar altele de inhumație) și necropole, la Roman (sec. V. e.n.), Săcueni (sec. VI e.n.), Costișa și Davideni (sec. V și VI e.n.), monede romane la Costișa, Bîrgăoani, Davideni, Oniceni, Mastacăn, Văleni, Bălănești, Rediu, Gura Văii, Dămienești, Hlăpești, Socea, județul Neamț, Berești — Bistrița, județul Bacău (sec. II—III e.n.), vase de factură bizantină la Aldești-Neamț (sec. X e.n.), fibule romano-bizantine la Ghelăiești-Neamț (sec. V e.n.), catarame la Săbăoani-Neamț (sec. VI—VII e.n.), brățări la Săcuieni-Neamț (sec. V—VII e.n.), amfore la Văleni, Săbăoani și Roznov-Neamț (oglinzi de metal la Piatra Șoimului-Neamț — pun în lumină existența carpo-dacilor în această regiune, asupra cărora au survenit înrîurirea romană, apoi cea slavă [31].

În zona denumită *Gabără*, la 6—7 km. sud-est de Porcești, săpăturile efectuate de I. Teștiban și C. Ciocan în anul 1956 și de Iulian Antonescu în 1957 și 1958 au scos la lumină un cuptor de prelucrare a minereurilor și un bogat material ceramic din epoca bronzului și aceea a migrațiilor ; chirpiciul, pietrele de rîu, gîturile de amfore romane, monedele romane — una din vremea lui Traian — sînt dovezi care atestă existența unei așezări. Materialul ceramic descoperit la Gabără este asemănător cu cel de tradiție dacică descoperit la Poienești (Piroboridava) ; s-au descoperit o necropolă cu morminte de incinerație, printre care unele sînt de factură carpo-dacică, și cu morminte de inhumație, resturi de agape funerare, cîteva fibule, cercei, bijuterii în tehnica filigranată care aparțin secolelor III—IV e.n., indicînd prezența elementului carpo-dacic în regiune [32].

---

[27] *Ibidem*, p. 46.

[28] Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, I, București, 1907, p. 25, 37.

[29] Precizări în legătură cu „descălecatul", la : Ștefan S. Gorovei, *Tradiția „descălecatului" : înțelesuri și confuzii*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 99—100.

[30] Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, București, 1974, p. 63—64

[31] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 123—130 ; Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1978 ; Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1981 ; Ion Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1982 ; I. Ioniță și V. Ursache, *Noi date arheologice privind riturile funerare la carpo-daci*, în *SCIV*, 1968 ; V. Ursache, *Contribuții la problema așezărilor dacice pe Valea Siretului*, în *Mem. Ant.*, 1, 1969 ; Silviu Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei, sec. I. î.e.n. — sec. III e.n.*, Iași, 1981 ; Rodica Popovici-Baltă, *Cercetări arheologice în așezările medievale de la Borniș-Neamț*, în „Materiale și cercetări arheologice", Tulcea, 198 ; St. Cucoș, *Mărturii din „arhiva" milenară*, în volumul *Războieni — Valea Albă*, redactat de Constantin Botez, Antoaneta Macovei, Alexandru Tacu, Constantin Turcu, Iași, 1977, p. 29—46.

[32] Iulian Antonescu, *Săpăturile de la Gabăra-Porcești*, în „Materiale și cercetări arheologice", VI, 1959, p. 473—483 și VII, 1961, p. 449—459.

O monografie istorică, riguros ştiinţifică, referitoare la vatra satului Porceşti în secolele XIV—XVIII, nu s-ar putea întocmi, deoarece nu s-au păstrat sau, pînă la această oră, nu se cunosc prea multe documente care ar conduce la concluzii sigure privind istoria acestei aşezări. Din acelaşi motiv, nu se pot întocmi spiţele genealogice ale locuitorilor satului. Cu toate acestea, prin mijlocirea documentelor de care dispunem în legătură cu satul, se pot cunoaşte, uneori neîndestulător, diferite etape, diferite laturi ale istoriei sale.

Potrivit unui suret de pe un uric, datat 8 aprilie 1560, de la Alexandru vodă Lăpuşneanu, au venit, înaintea acestui domn, *Ifrim* şi sora lui *Anuşca*, feciorii lui Petriman, şi cu cei doi nepoţi ai săi, *One* şi *Naste*, feciorii *Sascăi* (probabil sora lui Petriman) şi au împărţit între ei „ale sale drepte moşii din deres de întăritură ci au avut ei de la [...] Ştefan Voievod, satele *Porceştii* şi *Brebii* şi *Hociungii*“ [33]. Din acest document reiese că feciorilor lui Petriman — Ifrim şi Anuşca — li s-au întărit satul Porceşti, feciorilor Sascăi — One, Naste şi Valeş (nepoţii lui Petriman) — li s-au întărit satul Brebii, iar lui Cozma şi Irinei, fraţii lui Ivanco — nu se ştie cum se înrudeau aceştia cu ceilalţi — satul Hociungii [34]. Ştiri privind diferiţi locuitori din Porceşti avem, apoi, în alte documente. De pildă, într-un act din 18 mai 1597, este menţionat un *Ilea* din Porceşti [35]. În altul, datat 11 iulie 1603, apare un *Samuil* din Porceşti, martor la cumpărarea unor părţi din satul Cîrligi de către logofătul Nicoară [36]. Acelaşi personaj, arată un act datat 17 mai 1605, avea o ocină la Românești, un iaz la Valea Neagră [37]. Dintr-un zapis de mărturie, datat 23 noiembrie 1611, reiese că *Dumitra*, jupîneasa lui Ciolpan suliţaşul, apoi în călugărie Hariton, şi fiica ei *Cîrstina*, jupîneasa lui Samuil din Porceşti, paharnic, au dăruit mănăstirii Bisericani partea lor de moşie din satul Orbic şi cu o moară cu heleşteu în apa Orbicului ş.a. [38]. În apropiere de Orbic, la 2 km, spre sud-est, se află un sat mic numit *Ciolpan*, în care dăinuie o bisericuţă, pe vremuri schit; numele acestui sat vine de la antroponimul Ciolpan. În numeroase documente, emise în secolul XVII, printre „bătrînii“ [39] satului Porceşti, „partea din sus“, apare mereu *Ciolpăneasa*; fără îndoială, este vorba de Cîrstina, fiica Dumitrei şi a lui Ciolpan, apoi soţia lui Samuil din Porceşti. Mama şi fiica au dăruit mănăstirii Bisericani o parte din moştenirea pe care o aveau în Orbic. Într-un act datat 26 martie 1610, apare un *Istratie den Porceşti* ca martor la învoiala prin care un Başotă primea pentru o datorie ocina unui locuitor din Săcuieni [40]. Tot ca martor apare, într-un act datat 3 aprilie 1623, un *Iurăşcu de Porceşti* [41].

În cîteva acte emise în primele decenii ale secolului XVII, apar doi fraţi, *Gheorghe Başotă şi Iurăşcu Başotă*, proprietari în satul Porceşti, cel dintîi vistiernic, iar al doilea vornic de poartă [42]. Dintr-un document datat 31 iulie 1604 [43], şi din altul datat 8 mai 1606 [44], reiese că ei erau nepoţii lui Drăgan Ciolpan, la rîndul său, probabil, rudă apropiată cu Ciolpan suliţaşul, ulterior, în călugărie, Hariton, fost soţ al Dumitrei Ciolpăneasa, soacra lui Samuil din Porceşti.

Pînă la jumătatea secolului XVII, locuitorii din Porceşti — Ilie, fiul lui *Grigore Udrea* şi nepot lui *Ifrim*, *Ionaşcu Capotă*, fiul Tudosiei şi nepot lui Petriman, şi *Mihăilă*, *Efrim* cu fiul său *Petre*, *Vasian Nemţeanul*, (negreşit călugăr la mănăstirea Neamţ), fiul lui *Foltea* şi nepot Ciolpănesei, *Simeon*, fiul lui Toader şi nepot *Pîntei*, *Sara*, fata lui Sas, *Nastea*, fata lui Buciumaş vornic, sora lui *Mihăilă*, nepoata lui Capotă, *Vasile Rusul*, *Sălăvăstru*,

---

[33] *DIR*, 2/XVII, p. 143.
[34] *Ibidem*.
[35] *DIR*, 4/XVI, p. 164 (Ilea era, cum reiese din alte documente, feciorul lui Grigore Udrea).
[36] *DIR*, 1/XVII, p. 109.
[37] *Ibidem*, p. 242—243; negreşit, o moştenire de la Oană Porcu, căruia, la 27 iulie 1448, i se „întărise“ un sat Românești.
[38] *DIR*, 3/XVII, p. 38; *CDM*, I, p. 347 şi 410; Samuil este cel menţionat în actul de la 11 iulie 1603.
[39] „Bătrînii“ erau coborîtorii unui „moş“, adică a celui ce descălecase satul; în partea unui „bătrîn“ se afla un număr de case, în vatra satului, cu jirebiile lor, cîmp, o moară, fînaţ şi pădure (Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 166).
[40] *DIR*, 2/XVII, p. 286.
[41] *DIR*, 5/XVII, p. 207.
[42] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, I, 1, Iaşi, 1907, p. 223—225.
[43] *DIR*, 1/XVII, p. 175.
[44] *CDM*, S 1, p. 101.

feciorul lui *Toader Bîrjovanu, Ionașcu, Bosie, Grigore* și *Florea*, feciorii lui Capotă, *Ioan Ciurea*, feciorul lui Petre și nepot Ciolpănesei, *Gavril* pîrcălabul și femeia sa Măricuța, fata lui *Iurașcu Cocriș*, nepoata lui Vasian, *Gheorghe*, feciorul lui Dumitru Bîrjovanu, *Candachia*, fata *Soficăi*, nepoata lui Bîrjoveanu [45] — au vîndut, fie fraților Bașotă (Gheorghe vistiernic și Iurașcu vornic de poartă), fie lui Toma Cantacuzino, rudenia acestora, stolnic apoi mare vornic al Țării de Jos, ocinile lor sau părți din aceste ocine situate în Porcești, în „giumătatea den sus" și în „giumătatea den gios". În cele din urmă, Toma va dobîndi și părțile pe care mai înainte le cumpăraseră frații Bașoteșți [46].

O întrebare firească se pune : care este explicația înstrăinării acestor ocini, prin vînzare, în răstimp de două decenii (1630—1648) ? Deși în acte apare cunoscuta formulă : „...au venit înaintea noastră... de a lor bunăvoie de nimeni siliți nici asupriți...", presupun totuși că frații Bașotă și, mai cu seamă, Toma Cantacuzino, sfetnicul lui Vasile vodă Lupu (1634—1653) și Eustratie vodă Dabija (1661—1666), stăpînitor feudal cu mare influență, îndemnat de dorința de a avea și în această regiune a Moldovei o moșie compactă, o latifundie, a cumpărat părți din sat, din cîmp și din pădure, fără îndoială prin abuz de putere și chiar prin înșelăciune. Odată cu înmulțirea locuitorilor acestui sat, „ocinile", cu timpul s-au tot micșorat pricinuind, cum era firesc, sărăcirea acestor locuitori. Fiind în declin social-economic, deci fără puterea de a rezista și înfrunta tendințele și acțiunile acaparatoare, unii locuitori ai satului au vîndut ceea ce le rămăsese de la strămoșii lor. Constituită prin presiuni în partea de nord-vest a satului, pe ambele laturi ale pîrîului, moșia, cu particularitățile ei de proprietate boierească, a trecut, prin moștenire, de la Toma Cantacuzino, la paharnicul Ioan Racoviță, ginerele său ; acesta a dăruit-o urmașului său, Mihail, domn al Moldovei, iar acesta lui Constantin Cehan Racoviță, de asemenea, domn al Moldovei (1749—1753 ; 1756—1757) [47] ; cel din urmă a dăruit-o mănăstirii „Precista Mare" din Roman, care, la rîndul ei, depindea de așezămîntul spitalicesc de la Sf. Spiridon din Iași [48].

Începînd din a doua jumătate a secolului XVII, în istoria satului Porcești survine o nouă etapă. Siliți să înstrăineze proprietățile lor, prin vînzare, locuitorii din partea de sus a satului Porcești, treptat, și-au schimbat habitatul, stabilindu-se mai spre est și sud-est de vechea vatră a satului, în jumătatea din jos, atît pe vale cît și pe deal, în zona în care aveau ei „pămînturi". S-a produs, cu alte cuvinte, fenomenul „roirii", ca și în alte părți [49].

Două însemnări referitoare la cumpărăturile făcute de Bașoteșți și de Toma Cantacuzino în satul Porcești, întărite de Vasile Lupu prin ispisocul datat 15 martie 1649, cuprind unele informații privind configurația geografică a satului și, întrucîtva, situația sa demografică în trecut și la jumătatea secolului XVII. Cum reiese din aceste însemnări, „satul Porcești — giumătatea den sus" era constituit din patru părți pe patru frați („bătrîni") : *Ciolpăneasa, Udrea, Borcea* și *Bucium ;* partea Ciolpănesei era împărțită, la rîndul ei, pe patru frați : *Udrea, Nemțanul* (călugărul Vasian) cu *Cocrișeștii, Ioan Ciurea* cu 5 frați *(Capotă, Bosie, Nastea, Safta* și *Anița)* și *Iurașcu ;* toți erau descendenți din neamul Oană Porcu, Petriman Ifrim și Samuil. „Giumătatea de sat de Porcești partea den gios" era constituită din trei părți : *Mihăilă, Sas* și *Istrate* sîn Ștefan, care au aparținut aceleiași spițe genealogice. În afară de Bașoteșți și de Toma Cantacuzino, care, cum s-a arătat, au ajuns proprietarii unei moșii întinse, alți locuitori, probabil din împrejurimi, au cumpărat pămînt și case de la băștinașii satului Porcești, ori au intrat aici prin legături de rudenie : *Sălăvăstru Bîrjovanu* și *Ștefan Bîrjovanu* (poate originari din Bîrjoveni), *popa Vasile, popa Toma* și *fiii săi Savin, Vasile Rusu* și *Arșenie vatamanul* [50]. Deși nu avem documente deplin lămuritoare în legătură cu numărul locuitorilor satului, la jumătatea secolului XVII, și cu „pămînturile" pe care le stăpîneau ei — însemnările la care ne-am referit nu sînt concludente în această

[45] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 223—225 ; *ibidem*, II, 1, Iași, 1909, p. 62—63, 63—64, 143—144, 147—148, 177—178 ; II, 2, Iași, 1910, p. 52, 144—145, 147—148, 176—177.

[46] *Ibidem*, II, 2, p. 62.

[47] Pînă astăzi, zona în care era situată moșia se numește *Dealul lui Vodă.*

[48] Arh. St. Iași, Fond Spiridonie, *Documentele moșiei Porcești*, mapa XXXVI, plicul 1/46 (carte de la Scarlat vodă Ghica întăritoare lui Iorest, egumenul mănăstirii Precista, pentru a stăpîni jumătate de moșie de Porcești, danie de la Constantin Racoviță ; ibidem, hotarnica întocmită în zilele d-lui Ioan Teodor Calimah — 1756—1761).

[49] Victor Tufescu, *Răspîndirea satelor de răzeși*, Chișinău, 1934, p. 4—6 ; în fapt, este vorba de o strămutare a locuitorilor satului ; detalii în legătură cu roirea, la H. H. Sthal, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, I, București, 1958, p. 202 și urm. ; la Porcești, roirea s-a făcut în jos.

[50] Vezi *supra*, nota 45.

privință —, cu toate acestea cred că în cele două jumătăți ale satului nu erau mai mult de 50 de familii. Moșia din partea de nord și nord-vest a satului, constituită prin procedeele amintite, totalizînd aproximativ 400 de „pămînturi“ [51], teren agricol plus fînaț și pădure [52], a trecut, prin moștenire, de la un proprietar la altul, apoi, prin danie, în patrimoniul mănăstirii Precista Mare din Roman. Suprafața terenului de arătură, fînaț și pădure dinspre est și sud-est, avînd aproximativ aceeași întindere cu proprietatea boierească [53], stăpînită de locuitorii satului, s-a pulverizat, pe măsură ce numărul acestora creștea, ducînd la sărăcirea lor și la alte fenomene sociale despre care va fi vorba în continuare.

Documentele istorice publicate și acelea care se păstrează în depozitele Arhivelor Statului, nepublicate, și pe care, în parte, le-am putut cerceta, referitoare la istoria satului Porcești, etapa 1650—1780, cuprind informații sporadice în legătură cu diferiți locuitori, dintre care unii, cum se va arăta, plecați în alte părți, și cu neînțelegerile, — cîteodată, confruntările — pe care cei rămași le-au avut, mai ales în a doua jumătate a secolului XVIII și în primele decenii ale celui următor, cu administrația, apoi cu arendașii moșiei Precista și cu proprietarii altor moșii învecinate. Știm, de pildă, că la 4 noiembrie 1677, un *Stafie*, feciorul lui *Arsenie* din Porcești, vindea feciorilor lui Ciocîrlie niște pămînt în Filipești [54], sat în preajma căruia locuitorii din Porcești erau proprietarii unor părți de moșie — Tulești și Cornești — încă din prima jumătate a secolului XV [55]. În anul 1683, o anume *Safta* a dăruit mănăstirii de la Ocna toată partea soțului ei din Porcești, ținutul Neamț [56]. La 10 mai 1691, un *Pavăl* din Porcești era martor la alegerea unor părți ale unei moșii din Goșmani (situat în apropiere) a mănăstirii Agapia [57]. La 24 august 1691, Pavăl din Porcești și Bogza pîrcălabul au efectuat o hotarnică a unei părți de moșie din Broșteni pe care o disputau Andrei din Broșteni și Eremia din Tutcani [58]. La 10 noiembrie 1695, Pavăl Porcescu, fost vornic de poartă — negreșit, același cu Pavăl din Porcești menționat la 10 mai și la 24 august 1691 — dădea o mărturie în favoarea lui Ionașcu Dură din Icușești [59] (sat situat la vreo 12 km de Porcești spre răsărit). Numele de familie Porcescu, care, pe cît știu, apare pentru prima dată acum, arată că Pavăl era fie un descendent al neamului Porcu fie un locuitor originar din Porcești sau care trăia în acel sat. La 24 noiembrie 1705, *Mălana*, fata lui Andrei din Porcești, *Cozma* din același sat, ginerele lui Dimitrie, cu femeia lui, Catrina, Ionașcu, nepotul *Giunculesei*, cu toți frații lui Ion, feciorul lui Donici din Porcești cu mătușa lui Antimia, sora lui Donici, au vîndut lui Ionașcu Isăcescu, ctitorul mănăstirii Runcu, cîte 15 pămînturi din satul Tutcani, ținutul Neamț [60]. Printr-o „carte“, datată 22 martie 1713, domnul Nicolae Alexandru Mavrocordat întărea mănăstirii Runcu daniile ctitorului, printre care și pămînturile cumpărate de la locuitorii din Porcești pomeniți mai sus [61]. În 1710, un *Gheorghe din* Porcești, fiul lui Ștefan, a dăruit mănăstirii Runcu partea lui de moșie din Runcu, pentru pomenire [62]. La 15 septembrie 1723, un Constantin Beldiman vindea lui *Ștefan Porcescu*, cumnatul său, a treia parte din moșia Uidești, iar la 25 august 1732, Anița Beldiman vindea aceluiași Ștefan Porcescu tot a treia parte din Uidești [63]. Un sat, Uidești, se află în județul Suceava [64]. Ștefan Porcescu, care în primele decenii ale secolului XVIII trăia în Porcești, ginerele unui Beldiman din Uidești [65], a cumpărat deci părți din satul rudeniilor sale. La 21 mai 1722, apare ca martor la întărirea unui zapis, *Ștefan* fiul lui *Toader*, fiul lui *Pavăl*

---

[51] Suprafața unui pămînt era egală cu întinderea unui teren pe care-l putea ara un plug cu boi într-o zi de lucru ; mărimea sa însă varia de la o localitate al alta, în raport cu natura cîmpului, puterea boilor și construcția plugului (Radu Rosetti, *op. cit.*, u. 91, 101).

[52] Situația la 23 octombrie 1826, Arh. St. Iași, *Spiridonie*, Pachetul XXXVI, nr. 68 ; după primul război mondial, moșia expropriată avea o întindere de 514 ha (Epitropia generală a Casei Spitalelor Sfîntul Spiridon Iași, 1824—1948, inventar, dosar 1059, f. 2 v.).

[53] Arh. St. Iași, *Spiridonie*, pachetul XXXVI, plicul 1/68).

[54] *CDM*, IV, p. 72.

[55] Vezi *supra*, nota 16.

[56] *CDM*, IV, p. 188.

[57] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, IV, 1, Iași, 1914, p. 189—193.

[58] *Ibidem*, p. 314.

[59] *Ibidem*, p. 391.

[60] *CDM*, V, p. 124.

[61] *Ibidem*, p. 308.

[62] *Ibidem*, p. 268.

[63] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXIII, p. 25.

[64] *Marele dicționar geografic*, V, p. 625.

[65] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 25.

Porcescu[66]. La 13 mai 1741, Ștefan Porcescu apare ca martor la rezolvarea unei neînțelegeri dintre locuitorii satelor Broșteni și Tutcani[67]. La 20 august 1758, Ștefan Porcescu întocmea o hotarnică[68]. La 7 martie 1767, monahul *Aftodos* a vîndut ocina sa lui *Toader Porcescu* și lui *Ioniță*, fratele său, fiii lui *Lupul Porcescu*, și lui *Ilie*, vărul lor, fiul lui Ștefan Porcescu[69].

Procesul istoric de înstrăinare a proprietăților strămoșești, prin vînzare, constituirea unei moșii boierești în zona nord-nord-vestică a satului Porcești, strămutarea locuitorilor din vatra veche a satului mai spre est-sud-est și, mai cu seamă, continua divizare a șurinelor (jirebiilor) au avut repercusiuni sociale. Spre deosebire de feudalii din prima jumătate a secolului XV, de pildă, despre care a fost vorba mai sus, care au avut titluri și ranguri boierești importante — vistiernic, ceașnic — în aparatul de conducere al Moldovei, unii dintre urmașii acestora au devenit în secolele XVI—XVII, boiernași de țară cu ranguri modeste : Petriman — *sulger*, Samuil — *paharnic*, Bucium — *vornic*, Mihăilă — *pitar*, Arsenie — *vataman*, Pavăl — *vornic de poartă*[70]. În secolul XVIII nu mai întîlnim locuitori din Porcești cu astfel de titluri, ci *răzeși* și *mazili*. Răzeșii erau țăranii proprietari ai șurinelor (jirebiilor sau hlizelor), în stăpînirea cărora au intrat prin moștenire sau cumpărare[71]. Pe lîngă aceste șurine situate la nord, adică în partea de sus a satului, iar altele la sud, în partea de jos, alese și despărțite prin semne, răzeșii mai stăpîneau în devălmășie părți de fînaț, pășune și pădure. Cum notam mai sus, fărîmițarea șurinelor prin înmulțirea locuitorilor a condus la sărăcirea răzeșilor.

Unii dintre răzeși, mai cu seamă cei care, genealogic, coborau din feudalii și boiernașii de țară care între timp au pierdut titlurile boierești, au fost denumiți *mazili*, „supuși unui bir îndoit, dar nu în cislă cu țăranii, și scutiți de beilicuri și havalele“[72]. Cei mai de vază dintre ei primeau diferite însărcinări ca, de pildă, întocmirea unor hotarnice (măsoriști), cercetarea unor pricini de hotare, aducerea la îndeplinire a unor porunci etc. Pe cît știu, cea dintîi referire la un mazil din Porcești apare în condica vistieriei pe anul 1763. Printre cei care au beneficiat de scăderi ale dajdiei la care erau obligați mazilii și ruptașii pe lunile mai-iulie 1763 era și *Ilie sân lui Ștefan Porcescu mazîl ot Niamțu*[73].

Stabilindu-se mai spre est-sud-est de vatra satului istoric, atît pe vale cît și pe deal, răzeșii și mazilii din Porcești au construit pe deal o biserică de lemn, care a dăinuit pînă în noaptea de 2/3 februarie 1934, cînd a fost mistuită de un incendiu. Pe un mic clopot, salvat și păstrat acum în biserica nouă, de zid, se află următoarea inscripție : † Стефанъ Порческыи кльт зсмя (1737/1738). Este vorba, negreșit, de Ștefan Porcescu, mazil, fratele unui Lupu Porcescu, care au trăit în primele decenii ale secolului XVIII, coborîtori din Pavăl Porcescu[74]. Pe o icoană a Sfîntului Nicolae, de asemenea, salvată și păstrată în biserica nouă, se află următoarea însemnare : „Aceste icoane s-au făcut de Porc(escu) Ștefan, pentru pomenirea lui și a soțului său, Safta, și fiii săi, cu cheltuiala sa 1792 septembrie 10“. Ctitorul

---

[66] Arh. St. București, *Documente istorice* (fost Biblioteca Academiei), CCCCIX/4.

[67] C. A. Stoide, *Mănăstirea Runcu, documente despre ctitori*, în *Anuarul Liceului „Petru Rareș“*, Piatra Neamț“, 1933/1934, p. 137.

[68] Arh. St. București, *Documente istorice* (fost Biblioteca Academiei), DCXXVIII/37.

[69] *Ibidem*, CCCCIX/9.

[70] Spre sfîrșitul secolului XVIII, un locuitor din Porcești, anume Iftimie Oatu, descendentul lui Stamate Oatu, ginerele lui Neculai Porcescu, avea titlul de cămăraș, iar în primele decenii ale secolului XIX, Lupul Porcescu pe acela de postelnicel.

[71] D. Ciurea, *Evoluția și rolul politic al clasei dominante...*, loc. cit., p. 197 ; Henri H. Stahl, *op. cit.*, p. 32 ; A. Scriban, *Dicționarul limbii românești*, ed. I, Iași, p. 1101 ; *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1975, p. 781. Unii cercetători au susținut că răzeșii ar fi urmașii cnejilor, stăpîni și judecători ai satelor anterioare descălecatului ; după constituirea satelor, cred acești cercetători, domnitorii au recunoscut privilegiile cnejilor ; urmașii cnejilor, tot mai mulți, au devenit, cu timpul, proprietari — moșneni în Muntenia și răzeși în Moldova — ai fișiilor de pămînt pe care le-au cultivat individual (Victor Tufescu, *op. cit.*, p. 5—6).

[72] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 213 ; A. Scriban, *op. cit.*, p. 783 ; potrivit unui regulament al mazililor, de la domnul Grigore Al. Ghica, datat 5 iunie 1777, ispravnicii ținuturilor nu aveau voie să dea porunci mazililor, fără știrea domniei, de asemenea, să nu-i bată pentru greșeli, ci să fie trimiși la divan ; dajdiile mazililor vor fi strînse de către oamenii domniei nu ai isprăvniciei ș.a. (T. Codrescu, *Uricariul*, XV, Iași, 1889, p. 316—320).

[73] Arh. St. Iași, Condica vistieriei 1763, p. 26.

[74] Vezi *supra*, nota 69.

celor patru icoane, dintre care doar una s-a păstrat, este alt Ştefan Porcescu, trăitor în ultimele decenii ale secolului XVIII şi în cele dintîi ale celui următor. Una dintre fiicele acestui Ştefan, anume Safta, a fost căsătorită cu un Velişcu Vîrnav [75].

Alţi locuitori ai satului Porceşti au părăsit locul natal, stabilindu-se în regiuni mai apropiate sau mai depărtate. De pildă, *Ilie Udrea*, care a trăit în prima jumătate a secolului XVII [76], a plecat în Ţara Românească. Peste ani şi ani, la 30 martie 1842, un urmaş al acestuia, anume *Iordache Udrea*, pretindea că răzeşii din Porceşti, *Gheorghe Oatu*, *Petrache* Ene şi Paraschiva Porcescu, stăpîneau moştenirea sa din hotarele moşiilor Porceşti-Munteni [77]. Foarte probabil, un *Ursache Porcescu*, mazil de la Nărteşti ţinutul Fălciului despre care avem ştiri în cîteva documente emise în 1773—1787 [78], plecase din satul natal. Alţi locuitori au trecut peste Prut, stabilindu-se în diferite sate. La 20 iunie 1776, mazilii Ursache Porcescu şi fratele său, Toader Porcescu, se judecau cu Ştefan Sava pentru nişte părţi de moşie din satul Cucuruzeni, ţinutul Orhei, pretinzînd că ei le au de la un strămoş al lor anume Toader [79]. Un descendent al unor locuitori din Porceşti, anume Anastasă Pascal, din Heci, ţinutul Soroca, se judeca în august 1807, la Iaşi, în faţa divanului, cu răzeşi aparţinînd neamului Porcescu din satul de origină a strămoşilor săi pentru nişte pămînturi din hotarele Porceştilor [80].

Treptat, răzeşii şi mazilii, factor tradiţional-istoric în satul Porceşti, şi-au pierdut forţa numerică, puterea economică şi, firesc, influenţa. Catagrafia Moldovei, întocmită în anul 1774 [81], pe care o consider document de referinţă, cuprinde informaţii în legătură cu numărul caselor şi al locuitorilor ce aveau îndatorirea de a achita dări, specificîndu-se profilul lor social. În acest sat, atunci în Ocolul Siret, ţinutul Neamţ, erau, la 1774, în total, 51 de case din care 25 ale birnicilor, iar 26 ale locuitorilor din categoria rufeturi [82]. Birnici: *Toma Căcarazî*, *Ion Moisăi*, *Chiriac fiul lui Ştefan Hărţan*, *Savin Vicol*, *Enache fiul lui Diaconu*, *Ion Cioinaga*, *Pavăl Vicol*, *Simion Vicol*, *Andrei fiul lui Manole*, *Apostol Cioinaga*, *Manoli Vornic*, *Ştefan Vicol*, *Ion Vicol*, *Panaite ginerele lui Ion Vicol*, *Costandin Cioinaga*, *Toader Vicol cumnat lui*, *Axinte* de asemenea, *Dumitru Morar*, *Aniţa* cu holtei, *Safta Certoceasa* [83], *Toader Măgirean* [84], *Paladi* fratele lui *Ion Maftei*, *Costandin Caloian*; rufeturi: *popa Ştefan*, *popa Andrei*, *Popa Cosma*, *diaconu Manole*, *diaconu Ştefan*, *diaconu Vasile*, *Neculai Porcescu* mazil, *Toader Porcescu* mazil, *Ioniţă Porcescu* mazil, *Gheorghe Porcescu* mazil, *Ioniţă Donici* mazil, *Ilie Porcescu* mazil, *Ioniţă Scorţanu* mazil, *Toader Donici* mazil, *Grigoraş Maftei* mazil, *Toader Balţatu* mazil, *Vasile Istrati* ruptaş, *Constantin fratele lui Pavăl* ruptaş, *Toader Donici* ruptaş, *Ioniţă Donici* mazil, *Ioniţă fiul lui Popa Gavril* mazil, *Ioniţă fratele lui Grigoraş* mazil, *Nastasia*, *Paraschiva*, *Sarafima* [85]. Deoarece atît unii din categoria birnicilor, cît şi din aceea a rufeturilor apar în catagrafia din 1774 numai cu un singur nume (numele mic), nu ştim cărei familii aparţineau ei.

---

[75] Arh. St. Iaşi, Documente, pachet 107/14; Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, CCCCIX/17, 19, 50.

[76] Vezi p. 774/6.

[77] Arh. St., Bucureşti, *Documente istorice*, CCCIX/95 şi CXLI/117.

[78] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, V, 1, p. 224, 230; V, 2, p. 48, 87, 94, 182, 184.

[79] T. Codrescu, *Uricariul*, XIV, Iaşi, 1889, p. 116—119.

[80] Arh. St. Iaşi, Condica K. 374, f. 270; Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, IX, p. 282.

[81] *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, *Recensămintele populaţiei Moldovei din anii 1772—1773 şi 1774*, sub redacţia lui P. V. Sovetov, Chişinău, 1975, partea I, p. 46 şi partea II, p. 64; deoarece catagrafia populaţiei întocmită în 1772—1773 este sumară, o reproduc numai pe aceea din 1774, care exprimă, se pare, mai exact, realitatea demografică.

[82] Birnicii erau, în genere, cei care plăteau biruri; unii le achitau în sistemul cislă (cota parte care revenea unui contribuabil, în raport cu averea sa, dintr-o sumă plătită în comun; această cotă era fixată de obştea satului); alţii plăteau o singură dare numită rupta; aceştia erau „ruptaşi" — de la ruptoare sau învoială; în sfîrşit, în categoria „rufeturi" erau clericii, meşteşugarii, negustorii, răzeşii, mazilii, care achitau birul individual.

[83] Probabil Birtoceasa.

[84] În catagrafia întocmită la 1772 (loc. cit., p. 46), în loc de Măgirean apare Măzărianul; Potrivit condicii liuzilor pe anul 1803, în Porceşti erau 27 de răzeşi dintre care 4 scutiţi de bir, cum şi 18 liuzi ai cămăraşului Iftimie Oatu, toţi menţionaţi numeric (T. Codrescu, Uricariul, vol. VII, p. 270).

[85] *Moldova în epoca feudalismului*, VII, partea II, p. 64.

Numărul locuitorilor satului a crescut la sfîrșitul secolului XVIII și la începutul celui următor. Alte două catagrafii, una din 1820[86] și alta din 1831[87], sînt concludente în această privință. În anul 1774, erau numai 51 de familii, însă cred că unii locuitori ai satului, menționați în alte documente contemporane, purtînd, de exemplu, numele (de familie) *Bîrjovanu, Birtoc, Calarașu, Ciudin, Cocea, Enea, Dănceanu, Giuncul, Joimir, Șoroagă, Ursu* ș.a. nu apar, dar n-aș putea preciza din ce motive, în catagrafia din 1774. În catagrafiile întocmite la 1820 și la 1831 sînt trecute aproape 200 de familii. Negreșit, mulți dintre cei notați mai sus se stabiliseră în Porcești mai înainte de 1774, alții după aceea, fie prin legături de rudenie, fie prin cumpărarea unor pămînturi în laturile acestui sat. Alte nume de familie, care apar în catagrafiile din 1820 și 1831, vin fie de la poreclele unor locuitori — de exemplu: *Mereacră, Uscatul* (epitetul lui Toader), *Hudici* (epitetul lui Gheorghe Porcescu) — fie de la funcțiile bisericești pe care le-au avut unii locuitori: *Diaconu* de la un diacon, *Popa* sau *Popovici* de la un popă, *Preutu* de la un preot, fie de la prenumele (numele mic) ale unor locuitori, de exemplu: *Sava, Ionașcu* de la *Ion*.

Într-o mare măsură, creșterea numărului locuitorilor din Porcești se datorește hrisovului pentru bejenari emis în anul 1756 de domnul Moldovei, Constantin Cehan Racoviță[88]. Din acest hrisov reiese că, în a doua jumătate a secolului XVII și în primele decenii ale celui următor, din cauza unor condiții social-economice apăsătoare, unii locuitori ai satelor au plecat în alte părți, chiar peste hotarele Moldovei; urmare acestui hrisov, ei se puteau reîntoarce de unde au plecat; cred că locuitorii din Porcești cu numele de familie *Bejenaru* și *Moldovanu* sînt descendenții unor bejenari. Proprietarilor de moșii li se îngăduia, prin același hrisov, să aducă muncitori din țările învecinate. Mănăstirea Precista, de pildă, care stăpînea jumătate de Porcești, a adus mai mulți transilvăneni — cunoscuți sub numele de „Ungureni". Ei au fost așezați în partea de răsărit a satului, pe vale, zonă denumită apoi *Porcești Precista*[89]. Boieri din familia Catargiu, care aveau moșii în apropiere, printre care și o parte din Munteni, au adus din regiuni nordice, adică de unde alături de români, trăiau și locuitori de origină etnică ruso-ucraineană, cîțiva muncitori pe care i-au așezat tot în partea de est a satului, pe deal, denumită ulterior *Porcești-Catargiu*[90]. Alți mici proprietari au adus, la rîndul lor, diferiți muncitori în Porcești, care s-au stabilit aici. În catagrafia din anul 1820 se arată care era „ungurean" și care „rus"; de asemenea, cui aparțineau ei.

Nu figurează, în cele trei catagrafii, locuitori cu numele de familie *Abaza, Bălăiță, Ciopreagă, Dabija, Enescu, Giosanu, Ghimpu, Grumeza, Ionașcu, Milica, Nădejde*[91], *Zisu* ș.a. Dacă unii din locuitorii satului trecuți în catagrafii numai cu numele mic (prenumele) nu aparțineau unora din familiile acestea, atunci, foarte probabil, aceștia au venit ulterior.

Pe măsură ce satul creștea sub aspect demografic, în aceeași măsură se întindea și suprafața locuibilă. Treptat, în cadrul ariei geografice a satului, s-au format coturi în care, preponderent, locuiau oameni care aparțineau unei spițe genealogice. În afară de vatra istorică a satului, cunoscută sub numele de *Siliste*, din care locuitorii s-au retras, fiind siliți de boierii Bașotă și Toma Cantacuzino să vîndă ocinile lor, apoi împresurați de arendașii (posesorii) moșiei pe care o avea mănăstirea Precista, se cunosc coturile: *Moisieni* cu locuitori îndeosebi din familia Moisei; *Budrugeni*[92], în care, începînd din secolul XVIII, locuia o ramură a neamului Porcescu; cotul *Oatului* în care au locuit urmașii lui Oatu Stamate din Tutova, ginerele lui Neculai Porcescu[93]; cotu *Marangoci*, proprietatea unui Panainte Marangoci, ginerele lui Lupul Porcescu[94]; *Cotul* în care locuiau mai ales descendenți ai familiei Bîrjovanu; *Ungureni* cu locuitori hrisovoliți, cei mai mulți transilvăneni; *Ruși*, cu vreo patru-cinci familii de origină ruso-ucraineană, aduse tot cu hrisov, în jurul anului 1800.

---

[86] Arh. St. Iași, Catagrafia 1820, Ocolul Siret, ținutul Neamț, filele 122, 123, 124.
[87] Ibidem, Catagrafia din 1831, Ocolul Siret, ținutul Neamț, filele 30—39.
[88] T. Codrescu, *Uricariul*, vol. I, Iași, 1857, p. 12—16.
[89] *Marele dicționar geografic...*, V, p. 57, 690.
[90] *Ibidem*, p. 57, 391.
[91] În intervalul 1800—1830, printre preoții satului era un Toader Nădejde, originar de la Certeeni-Neamț; acesta a avut doi fii, preoți în Porcești „Gheorghe (1830—1850) și Matei (1830—1872); dețin informația de la generalul dr. V. Nădejde.
[92] Numele acestui cot poate veni de la hidronimul Budrug, cum notam mai înainte; vezi p. 773/5.
[93] Arh. St. Iași, Fond, *Spiridonie*, pachetul 107/14.
[94] Arh. St. București, *Documente istorice*, CCCCIX/79.

La jumătatea secolului XIX, locuitorii de pe vale au construit o biserică de lemn, cu hramul „Sfîntul Nicolae", la vreo 500 m de biserica istorică din Silişte, între timp deteriorată şi izolată de sat.

Cîteva toponime curente în vorbirea sătenilor denumesc relieful geografic al satului: *Valea, Coasta, Muchea Dealului, Dealul, Lutăria* (locul de unde localnicii scoteau lutul trebuitor construcţiilor săteşti), *Cierul* (ceair = loc, de obicei îngrădit, pentru păşunat, de la turcismul çair), o parte a coastei sud-est; în acte vechi apare toponimul *vataştină* pentru zona dintre Hociungi şi Porceşti, de pe ambele maluri ale pîrîului.

În decursul secolelor, pe pîrîul Porceştilor, au fost mai multe iazuri şi mori. Din hotarnicile întocmite, una „din luminată poruncă" a domnului Teodor Calimah (1758—1761)[95] şi a doua purtînd data de 8 iulie 1780, în timp ce domnea Constantin Moruzi[96], reiese că erau următoarele iazuri şi mori: iazul lui *Bîrcă*, pe al căruia stăvilar, se pare, trecea drumul dintre Porceşti şi Hociungi; mai la vale, spre răsărit, iazul şi moara, pe vremuri, ale *Iurăşcesei*, iar cînd se întocmea hotarnica întîia ale lui *Ştefan Porcescu;* mai în jos, iazul şi moara lui *Mihăilă;* iazul şi moara din *„Stîlpul Sas din gios de casa Porcescului"* (Lupu); iazul şi moara din *„Stîlpul lui Istrati sân Ştefan"*.

Hotarnicele despre care a fost vorba mai sus cuprind informaţii dar nu deplin concludente, în legătură cu drumurile din satul şi de pe moşia Porceşti: *Drumul Mare* dinspre Hociungi, pe vale, paralel cu pîrîul, spre nord-vest în direcţia Unceşti-Butnăreşti-Roman; *drumul spre Siret,* care trecea prin ţarinile Zăpodia-Poiană-Munteni-Hîrleşti-Siret; *Drumul Mare,* care venea dinspre Bacău prin Filipeşti-Galbeni-Aldeşti, pe muchea dealului (terasa din dreapta Siretului), spre Munteni-Săcueni-Roman; *Drumul Tatarului*[97], care despărţea la sud, cîmpul Broştenilor de al Porceştilor; *Drumuşorul* dinspre dealul Bîrjovenilor spre Silişte (vatra veche a satului); *Drumuşorul Cuciulaţilor,* spre Cuciulaţi-Săcueni care, ulterior, va deveni şoseaua judeţeană Săcueni-Porceşti-Orbic-Buhuşi[98]. Fără îndoială, existau în sat hudiţe care legau coturile, iar pe cîmp şi alte drumuşoare nemenţionate în vechile hotarnice.

Deoarece unele toponime din perimetrul ţarinei Porceşti, despre care este vorba în hotarnice şi diferite acte istorice, dispar din vocabularul localnicilor, le amintesc, în cele ce urmează, fiind ele o istorie nescrisă, „o adevărată arhivă", un izvor de documentare. Unele denumesc particularităţi geografice ale ţarinilor, iar altele provin de la flora de altă dată sau de la numele vechilor aşezări omeneşti şi de la acela al proprietarilor unor părţi din moşia înconjurătoare: *Bahna,* teren mlăştinos, acoperit, altă dată, cu lozie, situat pe ambele maluri ale cursului superior al pîrîului Porceştilor, la 3 km de sat, în direcţia nord-vest; *Poiana,* în vechime, zonă fără vegetaţie lemnoasă, la 2 km de sat spre sud-est; *Şesul,* întindere fără diferenţă de nivel, la 5—6 km spre est, pe Valea Siretului; *Sohodol,* vale seacă, acoperită de ape pluviale şi de păpuriş, în sudul şesului; *Zăpodie,* mic podiş, la 1 km de sat, spre sud; pe vremuri, mai era o zăpodie, la nord-est, în apropierea satelor Unceşti şi Bîrjoveni[99]; *Ciritei,* zonă acoperită de tufăriş, la 4 km sud de sat; *Dumbravă,* pe vremuri, pădure de stejar, între Porceşti şi Hociungi, la sud-vest; *Făget,* altă dată, pădure de fagi, la sud; *Merei*[100], odinioară, codru mereu întins, la nord-est de sat; *Rădi,* pădure tînără şi rară pe şes, la 6 km de sat, spre sud-est; *Zachină,* toponim neexplicabil; *Munteni,* la 6—7 km de sat, spre sud-est, unde în secolul XIV s-au stabilit, probabil, oameni de la munte[101]; *Necoriţă,* o parte din zona Munteni care a fost stăpînită de logofătul Nicoară, apoi de mănăstirea Necorita din Iaşi[102]; *Sârbi,* la 6 km spre est, de la numele satului care a existat în această zonă[103]; *Dealul lui Vodă,* cea mai mare parte a ţarinei de la nord şi nord-vest de sat, stăpînită de domnitori moldoveni, apoi de mănăstirea Precista Mare din Roman; *Gabără,* mică zonă situată la 6 km de sat, în direcţia sud-est, în perimetrul ţarinei Munteni, de la un bătrîn, Gabăr[104], martor în lămurirea unor neînţe-

[95] Arh. St. Iaşi, *Fond Spiridonie,* pachetul XXXVII, plicul 1, nr. 47.

[96] *Ibidem,* pachetul XXXVI, plicul 1, nr. 57.

[97] Numele acestui drum poate veni de la locuitorul Grigoraş Tataru, care locuia în satul Arămeşti şi care, probabil, avea o şurină vecină cu moşia Porceşti sau de la înaintaşii săi *(Moldova în epoca feudalismului,* recensămîntul din 1774, partea II, p. 65).

[98] Hotarnica 1780.

[99] Hotarnica 1780.

[100] Localnicii îi spun *Meri.*

[101] Vezi p. 771/3; *Marele dicţionar geografic...,* IV, p. 419L *DRH,III,* p. 51 şi p. 418.

[102] *DIR,* 5/XVII, p. 448—449; *CDM,* I, p. 437; *CDM,* II, p. 58; *DIR,* 2/XVII, p. 244; *CDM,* III, p. 123.

[103] *DRH,* I, p. 402—403, 417.

[104] Arh. St. Iaşi, *Fond Spiridonie,* pachetul XXXVI, plicul 1, nr. 57.

legeri dintre locuitorii satelor Porcești și Broșteni ; *Valea Ursului*, zonă la 6 km de sat, spre est, care a aparținut unui Ursu [105] ; *Bolocani*, probabil de la antroponimul Bolocan și *Coada Lacului*, de la un ochi de apă, ambele la 5—6 km spre est. În sfîrșit, *Vișinei* (în formă palatalizată : *Gișinei*) *Fintînile Popii*, *Fintînile lui Cioineagă*, *a lui Hermeziu*, *a Roiului*, toponime mai noi, și *Anăloage*, la 6 km sud de sat, de la analogul făcut fălcește, adică de la împărțirea proporțională a unui teren, în această zonă, între răzeși și mănăstirea Precista [106].

Satul Porcești, începînd din anul 1968, nu mai poartă numele său istoric, cunoscut la începutul secolului XV. Această importantă așezare rurală este denumită, acum, Moldoveni, în timp ce satele învecinate : Hociungi, Săcueni, Cuciulați (satul a dispărut), Bîrjoveni, Broșteni, Giulești, Arămești și Tuțcani, în care locuiesc tot moldoveni, păstrează denumirile pe care le aveau în același secol. Adoptarea toponimului *Moldoveni* în loc de Porcești ar putea pune sub semnul întrebării, în general vorbind, originea etnică a celor ce locuiesc în aceste sate ; *ei nu sînt tot... moldoveni !?* Consider că permanența toponimului *Porcești*, veacuri de-a rîndul, continuitatea sa istorică, ar impune, logic și necesar, hotărîrea de a fi readoptat *.

[105] Probabil Ursu despre care este vorba într-un document din ⟨1635—1640⟩ septembrie 20 ; *CDM*, S, 1, p. 187.

[106] Arh. St. Iași, *Fond Spiridonie*, moșia Porcești, pachetul XXXVI, plicul 1, nr. 57 și nr. 68.

* Autorul pregătește o monografie a satului Porcești (Moldoveni).

DATE NOI DESPRE LOGOFĂTUL DUMITRAȘCO ȘTEFAN ȘI SATUL BUCIULEȘTI

DE

NISTOR CIOCAN

În primăvara anului 1852, Isprăvnicia ţinuului Neamţ înştiinţa Departamentul Treburilor din Lăuntru că „privighetorul ocolului Bistriţa înfăţoşază ştiincă că locul numit Bociuleştii, di pi moşiia Podolenii, acest ţinut, undi stă o mănăstiri clădită di piatră, după vechile ştiinţi de la Ştefan voievod, den vremi în vremi s-au surpat de rîul Bistriţa, *iară acmu, de furia puhoiului urmat s-au desfiinţat pînă şi zisa mănăstiri mai pe giumătate" (subl. n.)* [1]. La sfîrşitul adresei urmează o rezoluţie scrisă şi semnată de M. Kogălniceanu: „Să va ceri ştiinţă de la isprăvnicie ca să cerceteze dacă nu este pe acea mănăstire vreo inscripţie, de pe care să se trimită traducere sau copie spre a să publica" [2]. Peste cîteva zile se trimitea şi o adresă către amintita isprăvnicie, în sensul rezoluţiei amintite [3], la 8 septembrie 1852, primind răspunsul următor: „De pe inscripţia de piatră, găsîtă în dialectul sîrbesc la monastire de pi locul numit Bociuleştii, ci s-au surpat de apa rîului Bistriţa, trăgîndu-să copii în două egzămplare, însoţit(ă) de aceasta, să predstavlisăşte onorabilului departament" [4]. Adresa a fost însoţită de copiile a patru înscripţii, toate în limba slavă, din care una după pisania bisericii, iar celelalte după trei pietre de mormînt, toate imitînd cu multă fidelitate textul săpat în piatră (forma literelor, ligaturile, prescurtările, suprascrierile etc.) [5], urmate de traducerea lor în româneşte [6]. Traducerea pisaniei bisericii a fost publicată de Gheorghe Asachi, în „Almanah de învăţătură şi petrecere", Iaşi, 1853, p. 72 [7]. Tot aici aflăm şi preţioase informaţii în legătură cu soarta bisericii şi a satului Bucieleşti. Autorul arată că biserica amintită era o construcţie falnică, menită să dureze multe veacuri, „însă rîul de a căruea furie nime n-au apărat-o, din zi în zi împresura satul, şi locuitorii, nevoind, au neputînd să abată impetul (lovirea) undelor, au părăsit vatra satului, au părăsit biserica unde zac înmormîntaţi părinţii lor, a cărora rămăşiţe, parte încă nevestejite, sînt prada neînvinsului element. După săpătură de mulţi ani, riul au surpat porticul biserecii şi de atuncea către furia sa se unesc viforii ce alungă pe din năuntru şi-i grăbesc peirea" [8]. După cum se vede, dărîmarea bisericii s-a produs în acelaşi timp cu dezafectarea vetrei satului de apele Bistriţei. Ultima menţiune documentară a bisericii din Bucieleşti şi, probabil, şi a satului, datează din anul 1832, cînd biserica era încă în funcţiune [9]. Totuşi satul nu este menţionat nici în *Condica liuzilor* [10],

---

[1] Arh. St. Iaşi, Tr. 1772, op. 2020, dosar 25.068 (Ministerul de interne — felurite pricini), f. 84 r. Documentele din acest dosar, ca şi copiile celor patru inscripţii din anexă, ne-au fost semnalate de colegul Iuliu Ciubotaru, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[2] *Ibidem.*

[3] *Ibidem*, f. 84 v.

[4] *Ibidem*, f. 150 r.

[5] *Ibidem*, f. 151 r., 152 r. şi 155 r.

[6] *Ibidem*, f. 153 r.

[7] *Amintirea unei biserici*, p. 71—73. Pe p. 72 este reprodusă o litografie care reprezintă biserica în întregime aşa cum probabil arăta înainte de a fi dărîmată de apele Bistriţei. Este singura imagine a bisericii care a ajuns pînă la noi. În partea de jos, pe aceeaşi pagină, se află şi planul bisericii.

[8] *Ibidem*, p. 72—73.

[9] Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (foste la Bibl. Acad.), DCCV/161 (Vezi şi Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova,*

nici în Condica Vistieriei Moldovei din 1816 [11], nici în Catagrafiile din 1820 şi din 1831. Apare doar în catagrafiile din 1772 şi din 1774, în prima cu 30 de case, din care 27 birnici şi 3 preoţi [12], iar în cea de a doua cu 26 de case, din care 14 birnici şi 12 „rufeturi" (3 popi, un mazil, 3 văduve şi 5 ţigani) [13]. În prima din aceste catagrafii se face şi menţiunea că este sat în proprietate boierească.

Prima menţiune a satului Buciuleşti este din 1602 februarie 24, cînd Eremia Movilă voievod întăreşte împărăţia moşiilor şi a ţiganilor rămaşi de la Condrea Bucium vornic, între văduva acestuia, Antemia, şi copiii săi. Printre bunurile împărţite se afla şi jumătate din satul Buciuleşti, cu vad de moară în Bistriţa [14]. Peste doi ani, în octombrie 1604, acelaşi domn se afla cu tabăra la Bucureşti, de unde a dat patru documente [15]. În 1627 aprilie 20, întregul sat se afla în stăpînirea lui Dumitraşco Ştefan mare logofăt, după cum se consemnează într-un „Catastiv de sate şi de ocine ce are şi cumpără Dumitraşco Ştefan logofătul cel mare împreună cu giupîneasa dumisale, Ziniica, fata Mogîldei vornicul..." [16]. Aici sînt cuprinse o parte din numeroasele proprietăţi ale marelui boier amintit. Tot aici aflăm date deosebit de interesante privind situaţia satului Buciuleşti în prima jumătate a secolului XVII. Noul proprietar expune pe larg situaţia proprietăţii din acest sat, care fusese al lui Condrea Bucium fost mare vornic şi era împărţit în patru părţi. Fiii lui Condrea Bucium, Grigorie şi Vasilie, puseseră zălog satul la Ştefan logofătul, tatăl lui Dumitraşco Ştefan, deoarece a plătit 200 de berbeci pe care-i luaseră cei doi fii ai lui Condrea Bucium vornic de la mănăstirea Tazlău. Totuşi, se pare că, datoria faţă de Ştefan logofătul a fost achitată în cele din urmă, deoarece, mai tîrziu, trei părţi din acest sat se aflau în proprietatea lui Ionaşco, ginerele lui Vasilie Buciulescul, şi a soţiei sale Tofana, nepoata lui Bucium vornic, pe care au fost nevoiţi să le vîndă lui Dumitraşco Ştefan mare logăfăt, deoarece le-a dat 500 de galbeni pentru a putea plăti nişte lucruri pe care le furaseră. Din cea de a patra parte a satului, Dumitraşco Ştefan a cumpărat trei părţi de la Gheorghie spătar şi de la jupîneasa sa, Nastasia, care le cumpăraseră, la rîndul lor, de la Mărica, Antemia şi Izmaranda, fetele Acsiniei, sora lui Bucium vornic [17]. Pentru aceastăparte de sat fiicele Acsiniei avuseseră un ispisoc de mărturie de la Eremia Movilă voievod [18]. Restul din cea de a patra parte a fost cumpărat, tot de Dumitraşco Ştefan, de la Condrea Borcea, fiul Acsiniei, „sora" lui Bucium vornic. De la toţi aceşti vînzători, Dumitraşco Ştefan a primit dresele pe care le-au avut şi, totodată, şi-a făcut şi un document de întărire de la Miron Burnovschi voievod. Printre cei care au avut părţi de ocină în Buciuleşti este menţionat şi Gheorghe Arapul (Costeanu) fost sluger, care în 1635 martie 27 primea întărire de la Vasile Lupu voievod pentru o

---

Bucureşti, 1974, p. 153, nota 204, unde documentul este datat: 1823, fiind probabil vorba de o greşeală de tipar).

[10] Th. Codrescu, *Uricariul*, VII, p. 269. Aici este amintit numai satul vecin, Podolenii, cu 120 de birnici şi 21 liuzi. Probabil că puţinele case din Buciuleşti, care mai existau atunci ca şi mai tîrziu, au fost prinse în cadrul Podolenilor.

[11] Corneliu Istrati, *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1816*, Iaşi, 1979. Şi aici apare numai satul Podoleni, cu 109 birnici.

[12] *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, 1, Chişinău, 1975, p. 43.

[13] *Ibidem*, vol. VII, 2, p. 31.

[14] Aurel V. Sava, *Documente privitoare la tîrgul şi ţinutul Orheiului*, Bucureşti, 1944. p. 28—29.

[15] *DIR*, A, VII/1, nr. 259, p. 182; nr. 260, p. 182—185 (documentul are următoarea datare topică: „Scris în Buciuleşti, în tabără, la Bistriţa"); nr. 261, p. 185 şi nr. 262, p. 185—186. Popasul curţii domneşti aici se înscrie în cadrul unei peregrinări pricinuită de o epidemie de ciumă, peregrinare începută la 3 iulie 1604 la Galata şi încheiată în acelaşi an, la 29 octombrie, la Davideni (Cf. D. Ciurea, *Date privind situaţia internă a Moldovei la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea*, în „Studii", anul VIII, nr 5—6, 1955, p. 113—114.

[16] *DRH*, A, XIX, nr. 186, p. 241.

[17] *Ibidem*, p. 244. S-ar părea că în catastif este o greşeală în ceea ce priveşte gradul de rudenie al Acsiniei cu Condrea Bucium, deoarece în alt document (*D.I.R.*, XVII/2, p. 9) este menţionată Acsinia, fiica lui Bucium vornic, împreună cu alţi fraţi şi surori. De altfel, chiar în catastiful de faţă, ceva mai sus, se arată că satul Buciuleşti s-a aflat în întregime în proprietatea lui Bucium vornic.

[18] Probabil e vorba chiar de actul în care se află prima atestare a satului (vezi nota 14).

parte din satul Costeni, pe care o primise de la Dumitrașco Ștefan mare logofăt, în schimbul părții sale din Buciulești [19].

După cumpărarea Buciuleștilor, Dumitrașco Ștefan mare logofăt a zidit aici curți și o impunătoare biserică. Despre aceste curți se vorbește atît în cronica lui Miron Costin, cît și în *O samă de cuvinte*, de Ion Neculce. În scrierea lui Miron Costin aflăm prețioase informații și în legătură cu Dumitrașco Ștefan, care a fost „la atîtè domnii boieriu vestitu, cu ocine întemeiate, care nici o casă aicea în țară moșii ca acéle, ocine, sate, curți n-au avut" [20]. Se cunosc cel puțin două curți construite de Dumitrașco Ștefan. Prima e cea de la Bogdana, atestată documentar în 1659 iulie 22 [21]. În 1628 a fost construită, tot de Dumitrașco Ștefan mare logofăt și biserica din satul Rădeana, în apropiere de Bogdana [22]. Cea de a doua curte construită de Dumitrașco Ștefan e cea de la Buciulești, zidită cam în același timp cu biserica, adică în jurul anului 1630 [23]. Probabil cronicarii amintiți se refereau în primul rînd la curțile de la Buciulești, vestite și în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, ba chiar și mai tîrziu. Două din copiile inscripțiilor de la biserica din Buciulești, aflate la Arhivele statului Iași, necunoscute pînă acum și de o mare valoare documentară, pe lîngă altele, atestă și faptul că spre sfîrșitul vieții Dumitrașco Ștefan mare logofăt și-a avut reședința aici. Prima inscripție e chiar a pietrei de pe mormîntul ctitorului. Cea de a doua e de pe piatra de mormînt a lui Gligoraș, cel de-al treilea fiu al marelui logofăt [24]. După moartea lui Dumitrașco Ștefan, satul Buciulești a fost moștenit de fiul său, Gheorghie, care de asemenea a locuit aici, înainte de a ajunge domn al Moldovei. Ion Neculce, în *O samă de cuvinte*, povestește că Gheorghe Ștefan „cînd a fost boier, logofăt mare, *purcegînd din Iași să margă la Buciulești*, fiind el văduvoi, că-i murisă giupîneasa, au tălnit o giupînească săracă, tînără și frumoasă, anume Safta, de niamul Boeștilor", și după, ce s-a urcat în rădvan fără voia amintitei jupînese, *„au întors rădvanul la casa lui"*. *(subl. noastre)* [25]. Curțile de la Buciulești au intrat în istorie datorită evenimentelor petrecute aici după ce Gheorghe Ștefan l-a învins definitiv pe Vasile Lupu. Aici au fost uciși, din porunca noului domn, nepoții de frate ai lui Vasile Lupu, Alexandru paharnic și Enachie comis, fiii lui Gavril hatman [26]. Tot aici a fost adusă și doamna lui Vasile Lupu, împreună cu fiul ei, Ștefăniță, viitorul domn [27], și cei doi frați cantacuzini din Moldova, Toma mare vornic și Iordache mare vistiernic, foști susținători ai domnului detronat. („Era numai de perire amîndoi frații în Buciulești închiși amîndoi, și porunca mergea una după alta să-i omoară") [28]. Ei au scăpat totuși cu viață, datorită intervenției lui Constantin Șerban, noul domn al Țării Românești, după ce au

[19] Arh. St. București, M-rea Rîșca, VI/3 *(CDM*, II, nr. 1072, p. 226).

[20] Miron Costin, *Opere*, ediție critică de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 135.

[21] Arh. St. București, M-rea Bogdana, XXII/1 *(CDM*, III, nr. 427, p. 109). Satul este acum dăruit de Gheorghe Ghica voievod lui Andronic fost mare postelnic, în urma confiscării de la Vasile hatman, fratele fostului domn Gheorghe Ștefan. Satul Bogdana intrase în stăpînirea lui Dumitrașco Ștefan în 1609 iunie 4, prin schimb cu mănăstirea Berzunți *(DIR*, XVII/2, p. 222, nr. 294). Totuși, în 1612 mai 4, Ștefan Tomșa voievod îl întărea din nou numitei mănăstiri *(Ibidem*, XVII/3, p. 80, nr. 132). După această dată nu mai avem alte știri în legătură cu satul Bogdana, pînă la dania din 1659. Probabil, ulterior, Dumitrașco Ștefan a reintrat în stăpînirea acestui sat, unde a construit curți, cu mult timp înaintea celor de la Buciulești.

[22] G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 94 și fig. 132.

[23] Pentru textul pisaniei bisericii de la Buciulești, vezi anexa 1.

[24] Vezi anexele 2 și 3.

[25] Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică de Gabriel Strempel, București, 1982, p. 182. Referirea la Buciulești, se face în subsolul paginii menționate, deoarece se află numai în manuscrisul nr. 254, de la Biblioteca Academiei R.S.R. De fapt, Gheorghe Ștefan, în 1545 iulie 30, era căsătorit cu Safta, fiica lui Toader Boul vistier, pe cînd deținea funcția de mare sulger (Arh. St. București, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), CCLXII/21. Mare logofăt a ajuns abia spre sfîrșitul anului 1651 (N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 449; cf. și C. C. Giurescu, *Valoarea istorică a tradițiilor consemnate de Ion Neculce*, în *Studii de folclor și literatură*, București, 1967, p. 439—495).

[26] Miron Costin, *op. cit.*, p. 169.

[27] *Ibidem*, p. 162. În *O samă de cuvinte* se precizează că Gheorghe Ștefan „a trimis-o la Buciulești, de au închis-o în curțile lui. Și i-au luat averea și multă spaimă i-au făcut" (Ion Neculce, *op. cit.*, p. 183).

[28] Miron Costin, *op. cit.*, p. 169.

fost deposedaţi de întreaga lor avere. („Şi li-au luat tot ce-au avut, şi sate, şi haine, şi odoară, şi cubate, şi bani gata noaozăci de mii de galbeni de aur ungureşti")[29]. Probabil, multe din averile confiscate atunci au fost păstrate chiar la Buciuleşti, deoarece, după pierderea domniei, Gheorghe Ştefan, la plecarea din ţară, „lovindu spre la Buciuleşti, la Comăneşti, au întrat în munţi, în Ţara Ungurească"[30].

Deşi, potrivit informaţiilor provenite de la cronicarii amintiţi, rezultă că Gheorghe Ştefan stăpîneа satul Buciuleşti împreună cu curţile de acolo, totuşi un document din 1657 menţionează că el a dăruit satul Buciuleşti împreună cu multe alte sate şi părţi de sate ctitoriei sale, mănăstirea Caşin[31]. Buciuleştii, ca şi celelalte bunuri donate nu au intrat în stăpînirea mănăstirii Caşin după plecarea lui Gheorghe Ştefan din Moldova, deoarece succesorul său la tron, Gheorghe Ghica, a confiscat toate satele fostului domn, ca şi pe cele ale fratelui său, Vasile hatman[32]. Ceva mai tîrziu, în 1659 noiembrie 30, Ştefăniţă Lupu voievod dăruia acelaşi sat lui Racoviţc Cehan mare logofăt[33], care îl va schimba în 1663 iunie 11, cu Ecaterina, doamna lui Eustratie Dabija voievod. Satul era cu curţi şi cu vecini şi mori[34]. Totuşi, în 1667 ianuarie 30 satul era întărit de Iliaş Alexandru voievod lui Neculai Racoviţă hatman, fiul lui Racoviţă Cehan[35]. Ulterior, satul a reintrat în stăpînirea Ceaureştilor, în împrejurări necunoscute, deoarece în 1717 decembrie, Mihai Racoviţă voievod îl dăruia fratelui său Dumitroşca Racoviţă hatman, în urma confiscării de la Vasile Ceaurul fost mare stolnic, care îi rămăsese dator domnului cu 300 de ughi din desetina de stupi de la ţinutul Bacău, pe care o cumpărase. Pentru aceasta domnul i-a confiscat satul Buciuleşti, împreună cu alte două sate, precum şi casele din Iaşi. În plus, Vasile Ceaurul a fost capul răscoalei împotriva domnului, în 1716, cînd s-a alăturat „cătanelor" care intraseră în Moldova[36].

De la această dată, timp de peste o jumătate de secol nu mai întîlnim alte informaţii documentare privitoare la Buciuleşti. În acest răstimp satul este menţionat indirect o singură dată, în 1760 martie 23, într-o însemnare pe un Penticostar, tipărit la Iaşi, în 1753, care aparţinea bisericii şi sătenilor de aici[37]. Ultima menţiune a existenţei satului se întîlneşte în catagrafiile din 1772 şi din 1774, despre care am discutat mai sus[38]. De acum înainte, despre soarta acestui sat aflăm doar din tradiţia locală consemnată de unii dintre cei care au vizitat acest loc în secolul trecut şi la începutul secolului nostru. În adresa isprăvniciei de Neamţ, din 1852, Buciuleştii erau doar un „loc"[39], lucru explicabil, de vreme ce satul cu acest nume nu mai apare din prima jumătate a secolului. Gheorghe Asachi, la mijlocul secolului trecut, ştia că înaintea puhoiului din primăvara anului 1852, sătenii din Buciuleşti părăsiseră vatra satului, din cauza stricăciunilor produse de apele Bistriţei[40]. În mod surprinzător, informaţii mai exacte despre locul unde s-au strămutat sătenii din Buciuleşti avem din a doua jumătate şi chiar de la sfîrşitul secolului amintit. Astfel, dintr-o lucrare apărută în anul 1872 aflăm că satul Podoleni s-a numit mai înainte Buciuleşti-Luncaşi[41]. Informaţii suplimentare aflăm în *Marele dicţionar geografic al României*. La vocea *Buciuleşti* se menţionează că este o ru-

[29] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 184—185. Pentru intervenţia lui Constantin Şerban, vezi şi Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ediţia Const. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 111—112.

[30] Miron Costin, *op. cit.*, p. 182. La Buciuleşti, noul domn ţinea şi o garnizoană de lefegii nemţi, pentru care, în 1654, s-au plătit de la vistierie 281 ughi şi 19 potronici (Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 267).

[31] Arh. St. Bucureşti, Ms. nr. 628 (Condica Asachi), f. 376—377 *(CDM*, III, nr. 272, p. 79). Probabil numita mănăstire urma să intre în posesia bunurilor amintite după moartea donatorului şi a soţiei acestuia.

[32] Vezi nota 21.

[33] *Ibidem*, A.N., CI/23 (*CDM*, III, nr. 450, p. 114).

[34] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XXII, p. 9—10, nr. 11.

[35] N. Iorga, *Din pribegia lui Gheorghe Ştefan Vodă*, în *RI*, an IX (1923), nr. 4—6, p. 103.

[36] Arh. St. Bucureşti, A. N., MMDXLVIII/4 *(CDM*, V, nr. 1517, p. 414—415). Vezi, ibidem, A. N., MMCMV/6, nr. 68 *(CDM*, V, nr. 1722, p. 471).

[37] „Anuarul Liceului «Petru Rareş» din Piatra-Neamţ", 1936—1940, p. 11.

[38] Vezi notele 12 şi 13.

[39] Vezi nota 1.

[40] Vezi notele 7 şi 8.

[41] Dimitrie Frunzescu, *Dicţionar topografic şi statistic al României*, Bucuresti, 1872, p. 365.

ină izolată, că odinioară aici o fost un sat care, „s-a năruit de puhoaiele Bistriței, iar localitatea s-a strămutat sub coasta dealului de lîngă satul Podoleni" [42]. În același dicționar, vorbindu-se de satul Podoleni, se face precizarea că acesta se mai numește și Buciulești-Luncași, „din cauză că în partea de nord a satului s-au așezat locuitorii retrași în urma desființării satului Buciulești, prin inundările Bistriței" [43]. Faptul că la sfîrșitul secolului XIX se știa de strămutarea locuitorilor din vechea vatră a satului Buciulești, dovedește că localitatea a dăinuit și pe parcursul unei porțiuni din primă jumătate a secolului, în ciuda lipsei sale din catagrafiile oficiale. Faptul acesta se poate explica, cum am mai arătat, prin apartenența Buciuleștilor la moșia Podoleni, și prin numărul mic de gospodării.

Biserica din Buciulești a fost zidită de Dumitrașco Ștefan mare logofăt în anul 1630 (7138) (aprilie 29 — august 31) [44]. Deși aproape jumătate din monument nu mai exista la data cînd a fost vizitat de G. Balș, s-a putut totuși reconstitui întregul plan al construcției ca și alte elemente arhitectonice [45]. Ceea ce s-a observat mai puțin pînă acum este marea asemănare, în anumite privințe, între biserica de la Buciulești și cea de la Rădeana construită, așa cum s-a mai arătat, doar cu un an înainte, de același ctitor. Asemănările sînt vizibile în planul construcției, mai ales la altar și la naos, și în unele elemente ale decorațiunii exterioare. Dintre acestea din urmă amintim: mascarea în exterior a absidelor laterale de ieșiri în formă de dreptunghi, despărțirea fațadei în două cîmpuri de un brîu simplu, prezența unui rînd de caneluri deasupra soclului și decorarea exteriorului cu stele și discuri smălțuite cu cîte un buton la mijloc [46]. Cînd ruina bisericii a fost cercetată de G. Balș, stelele și discurile smălțuite nu mai existau, fiind vizibile doar urmele circulare ale discurilor, deși se mai puteau observa în a doua jumătate a secolului trecut [47] și chiar în timpul primului război mondial [48].

Potrivit unei informații provenind de la mitropolitul Dosoftei, Dumitrașco Ștefan mare logofăt ar fi adus de la Constantinopol la biserica sa nou construită la Buciulești un deget din moaștele Sfintei Paraschiva. Mitropolitul cărturar aflase despre aceasta la curtea lui Eus-

---

[42] George Ioan Lahovari, *Marele dicționar geografic al României*, vol. I, București, 1898, p. 667.

[43] *Ibidem*, vol. IV, București, 1901, p. 790.

[44] Data de lună și de zi nu se poate distinge în fotografia pisaniei, publicată de G. Balș (*Op. cit.*, p. 109, fig. 157), deoarece această parte a datei a fost scrisă cu litere mult mai mici și mai puțin adîncite în partea de jos a chenarului. În primele traduceri ale pisaniei (cea de la Arh. St. Iași și cea publicată de Gh. Asachi) s-a citit numai data de an. La sfîrșitul secolului trecut, I. Tanoviceanu, cu ocazia vizitării moșiei Podoleni, a citit și a decalchiat textul acestei inscripții, pe care l-a publicat numai în traducere (*Inscripțiunile de la Podoleni (Neamț)*, în *AAR*, s. II, t. XXV (1902—1903), Partea administrativă și dezbaterile, p. 31), cu data: 1629 (7138) octombrie 24. Tot 24 a citit ca dată de zi și Virgil Drăghiceanu, în timpul primului război mondial, dar a greșit lectura datei de an: „7175—1666" (Virg. Drăghiceanu, *Biserica din Buciulești-Neamțu*, în *ACMI* pe 1915, București, 1916, p. 85). Nici una din cele două date, de lună și de zi, nu pot fi acceptate, deoarece în pisanie se face mențiunea că biserica a fost zidită în timpul domniei lui Moise (Movilă) voievod, evident prima domnie, după cum ne indică văleatul, domnie care a durat între 1630 aprilie 30 și 1631 decembrie (după 5) (*DIR*, Introducere, vol. I, p. 491). E posibil ca data de lună să fi fost „august", care se poate confunda ușor cu „octombrie".

[45] Pentru descrierea amănunțită a bisericii și pentru considerațiile privind construcția, v. G. Balș, *op. cit.*, p. 106—107, și D. I. Ștefănescu, *Un monument istoric uitat: biserica din Buciulești*, în *RIR*, vol. XVI (1946), p. 63—66).

[46] G. Balș, *op. cit.*, p. 106—107 și 94—96. Cf. și *Monumente istorice și bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974, p. 285.

[47] N. Stoicescu, *Monumentele Țării Românești și Moldovei acum un secol: biserici și mînăstiri*, în *MO*, an XXI (1969), p. 917. E vorba de răspunsul din 1871, la chestionarul inițiat de Alexandru Odobescu, cu privire la urmele arheologice și la monumentele din România. Informatorul prezica că biserica a fost ruinată de Bistrița, pe la anul 1852, că era ruptă cu mal cu tot mai pe jumătate și că pereții exteriori erau ornați „cu flori de tablă de fier, boite".

[48] Virg. Drăghiceanu, *op. cit.*, p. 87. Autorul în calitatea sa de membru al Comisiunii Monumentelor Istorice, propunea în raportul său păstrarea rămășițelor acestei biserici, ca ruină, și trecerea ei în rîndul monumentelor.

tratie Dabija, de la Iordache Cantacuzino mare spătar. Faptul că informatorul trecuse pe la Buciuleşti în urmă cu un deceniu, în împrejurările amintite, face informaţia plauzibilă [49].

După cum s-a mai arătat, un interes deosebit prezintă şi inscripţiile de la biserica din Buciuleşti, care au ajuns sub o formă sau alta pînă în zilele noastre, şi de la care, de fapt a început discuţia de faţă. Prima dintre inscripţiile copiate la mijlocul secolului trecut la biserica din Buciuleşti este cea a pisaniei, care nu a dispărut în urma ruinării bisericii, deoarece, împreună cu una din pietrele de mormînt (cea a lui Constantin Bantăş), a fost dusă la biserica din Podoleni. La sfîrşitul secolului trecut, I. Tanoviceanu le-a găsit aruncate în curtea noii biserici din Podoleni, printre bălării şi rămăşiţele putrede ale vechii biserici de lemn. Prin grija sa, pietrele respective au fost adăpostite în tinda noii biserici [50]. Autorul consideră că această pisanie, perfect conservată, poate servi ca model de epigrafie slavonă, atît prin frumuseţea literelor, cît şi prin combinarea lor [51]. G. Balş a publicat fotografia pisaniei, însoţită de o traducere [52]. S-ar părea că pisania a dispărut de la Podoleni, deoarece I. D. Ştefănescu menţionează că se afla acolo „pînă mai ieri" [53]. Tot în legătură cu numele soţiei ctitorului bisericii de la Buciuleşti, semnalăm un fapt mai puţin obişnuit în epocă: acelaşi personaj apare cu nume diferite în textul pisaniei de la Buciuleşti şi al pomelnicului mănăstirii Bisericani, pe de o parte, şi în documente, pe de altă parte. În documente, soţia lui Dumitraşco Ştefan mare logofăt este numită Zinica sau Zenica, atît în acte domneşti [54], cît şi în catastiful scris de soţul său [55]. Că nu e vorba de persoane diferite reiese din textul pisaniei celeilalte biserici ctitorite de Dumitraşco Ştefan, cea de la Rădeana, unde se spune că biserica amintită a fost făcută de **пан Дѧмитрашко Щефан вел логофет и кнѣгинѣ ег(о), Мариѧ Зенїнка, и чѣд(и) их** [56]. În pomelnicul original al mănăstirii Bisericani, scris în limba slavă veche, Dumitraşco Ştefan şi soţia sa, Maria, apar de două ori: prima dată, în pomelnicul propriu-zis, în secţiunea destinată boierilor [57], iar a doua oară în partea a doua a pomelnicului, unde se indică, în general, acelaşi nume, repartizate după sărbătorile în care se fac pomeniri. „Dumitru logofăt" şi soţia sa Maria şi copiii lor urmau să fie pomeniţi în Simbăta de după Luminare. La această sărbătoare, chiar la început, înaintea lui Dumitru logofăt sînt trecuţi „Ştefan logofăt şi Dochiia" [58]. Nu cumva aceştia sînt părinţii lui Dumitraşco Ştefan? Lucrul este posibil dacă se are în vedere faptul că aici sînt trecuţi o serie de ctitori care au construit unul din turnurile mănăstirii. Din pomelnicul în limba română al aceleiaşi mănăstiri, care este, de fapt, mai mult o cronică a mănăstirii, aflăm că Dumitraşco Ştefan mare logofăt şi soţia sa, Maria, au zidit turnul cel mare al mănăstirii, despre miazăzi, în anul 7139 (1630—1631) [59]. Deci, dat fiind faptul că Dumitraşco Ştefan este

---

[49] Melchisedek, *Cronica Romanului şi a Episcopiei de Roman*, partea I, Bucureşti, 1874, p. 281.

[50] I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 31.

[51] *Ibidem*, p. 32. Tocmai felul original de combinare a unor litere a făcut, în unele cazuri, dificilă lectura numelui soţiei ctitorului, Maria. Astfel, Gheorghe Asachi a citit: Nifia (*op. cit.*, p. 72), această lectură fiind preluată şi de I. D. Ştefănescu (*op. cit.*, p. 66). I. Tanoviceanu în traducerea textului pisaniei omite acest nume, probabil tot din cauza dificultăţii de lectură (*op. cit.*, p. 31). Numele este citit corect: Mariia, în copia de la Arh. St. Iaşi şi în traducerea publicată de G. Balş (*op. cit.*, p. 109—110).

[52] *Ibidem*, p. 109 (fig. 157) şi 108 şi 110.

[53] *Op. cit.*, p. 66.

[54] *DRH*, A, XIX, nr. 168, p. 211—216, şi nr. 185, p. 239—240.

[55] *Ibidem*, nr. 186, p. 241. N. Stoicescu, în *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1971, p. 449, n. 2, arată că în pomelnicul de la Bisericani e trecută şi Maria, lăsînd astfel să se înţeleagă că ar putea fi vorba de o a doua soţie a lui Dumitraşco Ştefan.

[56] „pan Dumitraşco Ştefan mare logofăt şi cneaghina lui, Mariia Zeniica, şi copiii lor" (G. Balş, *op. cit.*, p. 95 (fig. 132).

[57] Elena Linţa, *Pomelnicul de la Bisericani*, în Rsl. XIV, Lingvistică, Bucureşti, 1967, p. 421 şi 438 **Дмитрїе Щефань, Марїѧ и чѧд(и) их**- Dimitrie Ştefan, Mariia şi copiii lor).

[58] *Ibidem*, p. 429 şi p. 443.

[59] N. Iorga, *Pomelnicul românesc al mănăstirii Bisericani*, în *Studii şi documente*, VI, p. 239. Tot aici se mai menţionează că acelaşi ctitor a zidit şi biserica de la Buciuleşti, că a murit în acelaşi an cu soţia sa şi că i-a pus egumenul Parthenie la pomelnic, după cum a notat acesta într-o evanghelie „sîrbească", dăruită de el mănăstirii în anul menţionat mai sus.

unul din cei mai de seamă ctitori din acest pomelnic, se poate admite că înaintea sa au fost înscrişi şi părinţii săi. De altfel, în continuare, tot aici apare şi Vasile hatmanul, fiul lui Dumitraşco Ştefan, şi soţia sa, Irina, iar, marginal, au fost adăugaţi şi copiii lor, Dumitru şi Ileana[60]. Deosebit interes prezintă şi menţiunea că Dumitraşco Ştefan a murit în acelaşi an cu soţia sa. După copia pietrei sale de mormînt, acum se cunoaşte exact data morţii marelui boier amintit: 1630 (7139) noiembrie[61]. Or, fiind vorba de văleatul 7139 (1630—1631) şi, totodată ştiind că Maria Zinica a fost cea care a făcut piatra de mormînt a soţului ei, acesteia i se poate stabili data morţii, în răstimpul noiembrie 1630—31 august 1631. Deci, din datele furnizate de piatra de mormînt a lui Dumitraşco Ştefan, completate cu ştirile din pomelnicul românesc al mănăstirii Bisericani, se poate stabili că boierul amintit a decedat în noiembrie 1630, că a fost înmormîntat în biserica din Buciuleşti şi că, nu după mult timp, adică pe parcursul aceluiaşi an bisericesc a decedat şi soţia sa, Maria Zinica. Rezultă că Dumitraşco Ştefan mare logofăt nu a fost căsătorit de două ori, cum ar sugera la prima vedere, succesiunea cronologică a numelor de botez ale soţiei sale: Zinica, în documentele din anul 1627, şi Maria, în pisania bisericii de la Buciuleşti şi în pomelnicul de la Bisericani. El a avut o singură soţie, care purta două nume, sau, mai degrabă era cunoscută sub numele de Zinica, iar Maria probabil este numele primit la botez. Astfel se explică prezenţa acestui nume în pisaniile de biserici şi în pomelnice. Numele Zinica poate fi o formă diminutivală a numelor Eufrozina sau Zenaida.

Cea de a doua piatră de mormînt de la biserica din Buciuleşti a fost pusă de Gheorghe Ştefan mare spătar fratelui său, Gligoraş, decedat la 14 februarie 1649 (7157)[62]. Acest al treilea fiu al lui Dumitraşco Ştefan apare în documente împreună cu cei doi fraţi ai săi, Gheorghe şi Vasile, abia în 1636 noiembrie 9, cînd marii boieri dau o mărturie privind cumpărarea de către Gavril hatman, fratele lui Vasile Lupu voievod, a unei jumătăţi din satul Goşmani, ţinutul Neamţ, de la Constantin Dracea, care, la rîndul său o primise danie „de la răpăusatul Dumitraşco Ştefan şi de la feciorii săi, Ghiorghiţ(ă) şi Vasilaşco şi Gligoraşco, pentru direapta slujbă ce i-au slujit şi căce a fostu şi omul lor, cum au arătat înaintea noastră şi zapis făcut de feciorii logofătului, de la Ghiorghiţ(ă) şi de la Gligoraşco şi Vasilaşco, căce n-au apucat a-i face zapis logofătul Dumitraşco, că i-au fostu aproape de sfîrşenie, ce i-au făcut de la dînşii, după darea părintelui lor, pre acea giumătate de sat"[63]. Credem că acest zapis a fost întocmit după 1631 martie 8, cînd Moise Movilă îi făcea lui Constantin Dracea această întărire, deoarece în document se arată că a venit înaintea domnului şi a tuturor boierilor „Gheorghie, feciorul răpăosatului Dumitraşco Ştefan logofătul", împreună cu beneficiarul daniei, şi a arătat că tatăl său îi promisese lui Constantin Dracea că-i va cumpăra un sat, pentru slujba sa, „deci n-a apucat să-i dea că i-au scurtat Dumnezău zilele"[64]. Faptul că în acest act nu este menţionată şi soţia lui Dumitraşco Ştefan, ne îndreptăţeşte să credem că la această dată ea era decedată. Dealtfel, formularea de mai sus „i-au scurtat Dumnezău zilele" lasă să se înţeleagă că părinţii lui Gheorghe Ştefan au murit relativ tineri. Cu ocazia publicării pentru prima dată, sub formă prescurtată, a celor două documente în care apare pentru prima dată Gligoraşco Ştefan, N. Iorga, într-o notă, avansa ipoteza că aceasta s-ar putea să fi fost căsătorit cu o orecare Catrina Ceaurească, care dădea în 1682 iunie 1, „nepotului ei Vasile Ceaurul moşia Rădeana"[65]. Evident, această ipoteză nu mai poate fi acceptată acum, cînd se cunoaşte data morţii lui Gligoraşco şi despre care ştim că a murit necăsătorit[66]. Tot în legătură cu Vasile Ceaurul, fiul lui Dumitraşco Ştefan, socotim

---

[60] Cf. N. Stoicescu, *Dicţionar...*, p. 450.

[61] Vezi anexa 2.

[62] Vezi anexa 3.

[63] Arh. St. Iaşi, Fond Spiridonie, XLVIII/4. Am reprodus acest lung citat, deoarece de aici, ca şi din documentul domnesc de întărire pentru aceeaşi cumpărătură, din 1637 februarie 3 (Ghihănescu, *Ispisoace şi zapise*, II$_1$, p. 129—300, nr. 100), reiese că moartea marelui logofăt amintit a survenit pe neaşteptate („de vreme ce tatăl lor n-a apucat a lăsa cu limbă de moarte, nici a-i face lui înscris, ci fiii au făcut zapis de danie şi de miluire").

[64] *Ibidem*, I$_5$, p. 230—231, nr. 133.

[65] N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 576—577.

[66] N. Iorga a cunoscut documentul în discuţie sub forma unui rezumat (Theodor Codrescu, *Uricariul*, XIV, p. 331). Acelaşi document, sub formă de copie, mai fusese publicat în volumul XI al aceleiaşi colecţii, p. 215—216. Aici donatoarea e numită Catrina, jupîneasa lui Costandin Gruescu ban. Din analiza documentului, rezultă că acesta este fals. Mai întîi, beneficiarul daniei, Vasile Ciaur hatman decedase încă înainte de sfîrşitul anului 1678 (Vezi N. Stoicescu, *Dicţionar...*, p. 450 şi nota 8), apoi marii boieri care subscriu actul de

necesar să precizăm că a fost căsătorit de două ori. Prima sa soţie, cu care a avut copii, dintre care unul este Dumitraşco, care va ajunge şi el mare logofăt, a fost Irina, fiica lui Dumitru Buhuş mare vistier. N. Stoicescu, în lucrarea citată, indică numai pe prima soţie, iar în nota 8, referindu-se la un document din 1678 decembrie 28, atrage atenţia că de aici rezultă că soţia lui Vasile Ştefan mai avea alţi doi fii, Vasile şi Gavrilaşco. Or, în rezumatul documentului amintit[67] se precizează foarte clar că „Maria logofeteasa răposatului Vasile logofăt cu fiii ei, Vasile şi Gavrilaşcu, pe care-i are cu primul ei soţ, Grigoraş paharnic, se învoieşte cu Dumitraş clucerul, fiul lui Vasile logofăt[68], să stăpînească el moşiile, iar pojijia casei să o ţie ea". Grigoraş paharnic, primul soţ al Mariei, poate fi identificat chiar cu ajutorul *Dicţionarului* amintit. E vorba de Grigore Miclescu, decedat înainte de 1668 noiembrie 8, care fusese căsătorit cu Maria şi a avut doi copii: Gavril mare logofăt şi Vasile mare jitnicer[69].

Ultima piatră de mormînt din cele care se cunosc că au existat la biserica din Buciuleşti este cea a lui Costantin Bantăş pîrcălab, decedat la 7 septembrie 1675[70]. Aceasta ca şi pisania bisericii este cunoscută, textul ei fiind publicat în traducere, tot de I. Tanoviceanu[71]. În comentariile pe marginea acestei inscripţii autorul prezintă datele cunoscute în acea vreme în legătură cu familia Bantăş şi, în acelaşi timp, atrage atenţia asupra înrudirii acestei familii cu cea a Cantemireştilor, avansînd ipoteza că amintitul pîrcălab ar putea să fie tatăl Aniţei, soţia domnului Constantin Cantemir şi mama lui Dimitrie Cantemir[72]. În stadiul actual al informaţiei privind genealogia familiei Bantăş, se ştie că fostul pîrcălab de Neamţ nu a fost tatăl doamnei lui Constantin Cantemir, ci unchiul ei. Din textul unei însemnări din secolul XVIII, pe un manuscris, făcut de un membru al familiei Arapu, înrudită cu familia Bantăş, reiese că Costantin a fost înmormîntat în interiorul bisericii din Buciuleşti[73].

ANEXE

1.

1630 (7138) (aprilie 29 — august 31) [74]. *Pisania bisericii din Buciuleşti.*

† Изволенїем Ѡ(ть)ца и поспешенїем | С(ы)на и севършенїем С(вѣ)таго Д(ꙋ)ха, | сїѫ с(вѣ)та цр(ъ)ков(ь), идиж(е) ест храм прѣподобна | матири наш(и)] Параскива, начѣсѣ и сетвори пан Дꙋмитрашко Щефан вел логоф(ет) и кни|гинѣ ег(о), Марїа, и цѣди[х] ег(о), въ д(ь)ни бл(а)гочистиваг(о)| и Хр(ис)тꙋлюбиваго, Їѡ [и] Моисеи вод(ъ), в(ъ) л(ѣ)т(о) × зрли.

† Cu voia Tatălui şi cu ajutorul Fiului şi cu săvîrşirea Sfîntului Duh, această sfîntă biserică, unde este hramul preacuvioasei maicii noastre Paraschiva, a început-o şi a făcut-o

danie nu sînt cunoscuţi în epocă (Marcu vistieru, Iordachi Racoviţă vel logofăt, Costin Gongi (Ghenghea) vornic).

[67] Arh. St. Bucureşti, M-rea Bogdana, VII/2, nr. 5 (CDM, IV, nr. 323, p. 91)

[68] Din prima căsătorie, fiul Irinei.

[69] N. Stoicescu, *Dicţionar...*, p. 416 (sub vocea *Miclescu Grigore).*

[70] Vezi anexa 4.

[71] *Op. cit.*, p. 32.

[72] Ibidem, p. 32—33. Comentariile amintite au provocat o polemică cu Nicolae Iorga, care găsise unele din consideraţiile lui I. Tanoviceanu inacceptabile. Pentru această polemică ca şi pentru datele de ultimă oră în legătură cu familia Bantăş, cf. documentatul studiu al lui Ştefan S. Gorovei, *Cantemireştii. Eseu genealogic*, în *RA*, anul L, vol. XXXV, nr. 3, p. 493—507.

[73] Revista „Teodor Codrescu", anul V (1935—1936), p. 62 („7189 — scpt. 7. Moartea lui Costandin Bantaş pîrcălabul, îngropat în biserica Buciuleştilor"). Autorul însemnării a confundat cifra unităţilor de la văleat, Д̃ (4) cu θ (9). Tot acolo, apare şi următoarea însemnare: „Facerea bisericii Buciuleştilor. 7138". Însemnările, inspirate neîndoielnic de pisania bisericii şi de piatra de mormînt amintită, se află pe ultima copertă a ms. rom. nr. 5376, de la Biblioteca Academiei R.S.R.

pan Dumitraşco Ştefan mare logofăt şi cneaghina lui, Maria, şi copiii lor, în zilele binecinstitorului şi iubitorului de Hristos, Io Moisei vodă, în anul 7138 ⟨1630⟩ [74].

După G. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea,* fig. 132.

2.

1630 (7139) noiembrie. *Inscripţia pietrei de mormînt a lui Dumitraşco Ştefan mare logofăt.*

† Съ надгробънїи к<ам>[75]ень, вѣчна емꙋ памѣт(ь), в(ъ) л(ѣ)то × зрлѳ, м(есѣ)ц(а) ног(емврїꙗ), сътвори и ꙋк<рас>[75]и кнѣгинѣ Марїѧ покоиномꙋ панꙋ своемꙋ, Дꙋмитрꙋ Стефань великое[76] логофет, иже и погрибен бил зде.

† Această piatră de mormînt, veşnica lui pomenire, în anul 7139 ⟨1630⟩, luna noiembrie, a făcut-o şi a înfrumuseţat-o cneaghina Maria răposatului pan al ei, Dumitru Ştefan mare logofăt, care a şi fost îngropat aici.

Arh. St. Iaşi, Tr. 1772, op. 2020, dosar 25.068 (Ministerul de interne — felurite pricini), f. 152r. Transcriere slavă.

3.

1649 (7157) februarie 14 *Inscripţia pietrei de mormînt a lui Gligoraş, fiul lui Dumitraşco Ştefan mare logofăt.*

† Съї камен(ь) сътвори и ꙋкраси пан Ґеѡргїе вел спътар братꙋ своемꙋ, покоиномꙋ Ґлигораш, с(ы)нь Димитрашко Щефан бив <в>[77]ел логофът. И прѣстави сѧ въ д(ь)ни г(ос)п(о)дства Їѡ Василїе воевѡд(а), в(ъ) л(ѣ)то × зрнз, месац(а) фев(рꙋарїꙗ), дї д(ь)нѣ.

† Această piatră a făcut-o şi a înfrumuseţat-o pan Gheorghie mare spătar fratelui său, răposatului Gligoraş, fiul lui Dimitraşco Ştefan fost mare logofăt. Şi a răposat în zilele domniei lui Io Vasilie voievod, în anul 7157 ⟨1649⟩, luna februarie, 14 zile.

Arh. St. Iaşi, Tr. 1772, op. 2020, dosar 25.068 (Ministerul de interne — felurite pricini), f. 152 r. Transcriere slavă.

4

1675 (7184) septembrie 7. *Inscripţia pietrei de mormînt a lui Costantin Bantăş pîrcălab.*

† Сиа камен(ь) сътвори ї ꙋкраси пан Костантин Бантош пъркѫлаб, за свое д(ꙋ)ше. Прѧстави сѣ въ д(ь)ни г(ос)п(о)дара Їѡ Антоне Рꙋсет воевода, въ лѣтѡ × зрпд, м(есѣ)ца септеври з.

† Această piatră a făcut-o şi a înfrumuseţat-o pan Costantin Bantoş pîrcălab, pentru sufletul său. A răposat în zilele domnului Io Antone Ruset voievod, în anul 7184 ⟨1675⟩, luna septembrie 7.

Arh. St. Iaşi, Tr. 1772, op. 2020, dosar 25.068 (Ministerul de interne — felurite pricini), f. 155 r. Transcriere slavă.

---

[74] Pentru data de lună şi de zi, vezi nota 44.
[75] Lipsă.
[76] Aşa în transcrierea inscripţiei.
[77] Omis.

DOCUMENTE MOLDOVENE DIN SECOLELE XVI—XVII (I)

DE

D. AGACHE şi M. VOICULESCU

Pentru istoriografia contemporană orice nouă achiziţie de docoumente este importantă, datele pe care acestea le conţin, mai ales cele inedite, contribuind hotărîtor la acoperirea unor lacune resimţite adesea în efortul de reconstituire a unor evenimente din trecutul istoric al poporului nostru. Aceasta cu atît mai mult cînd este vorba nu de acte izolate, ci de un întreg corpus de documente legate între ele fie prin relaţii de posesiune a unor sate aşezate pe întreg teritoriul Moldovei istorice, fie prin continuitatea unor transferuri de proprietăţi către persoane aparţinînd aceleiaşi familii. Este cazul documentelor moldovene aflate la Arhivele Statului Bucureşti, Colecţia Microfilme U.R.S.S., Rola 90, C. 3—211 (din Fondul de acte moldovene de la Institutul de istorie al Academiei de Ştiinţe din Leningrad, (LOII), Fond/238/ — /N. S. Lihačev/) *.

Acesta este un „dosar" aproape complet de documente aparţinînd familiilor Ureche, Movilă, Ciogolea-Buhuş, Lupu, Cantacuzino şi Costin, adică de fapt aceleiaşi familii, ai cărei membri o dată intraţi în raporturi de rudenie directă sau colaterală au participat şi la relaţiile de proprietate asupra pămînturilor moştenite de la înaintaşi sau mai de curînd achiziţionate **.

Din totalul de 94 de acte (dintre anii 1537 şi 1680) cuprinse în acest dosar, 84 se păstrează sub formă de originale (din care 44 în limba slavă — majoritatea însoţite de traduceri —, 38 în limba română şi 2 în limba greacă), iar 10 sub formă de traduceri, de la sfîrşitul veacului al XVIII-lea şi de la jumătatea celui următor, datorate lui Andrei Tălmaciu căpitan, Gheorghe Evloghie dascăl, Simion Cheşco uricar şi, respectiv, lui Hrisant ieromonah.

Pentru început încredinţăm spre publicare un număr de 20 de texte. În principiu, am adoptat criteriile şi normele de editare folosite la *Documenta Romaniae Historica*, cu unele adaptări impuse de intervalul de un secol şi jumătate pe care-l acoperă întregul fond de documente în discuţie, perioadă în care s-au produs modificări importante în redactarea atît a textelor slave, cît şi a celor în limba română.

Deoarece toate piesele provin din acelaşi fond, vom cita doar la primul document depozitul unde se păstrează microfilmul pe care l-am utilizat, la celelalte urmînd a se menţiona numai numărul cadrului de microfilm (C.) ***

---

* Documentele prezentului grupaj au fost predate Redacţiei „Anuarului", de către M. Voiculescu, sub forma unor rezumate, la sfîrşitul anului 1982. Redacţia a cerut autorului publicarea integrală a textelor. Împreună cu D. Agache, autorul regestelor a depus manuscrisul, în formă definitivă, la începutul anului 1984. Între timp, a apărut vol. III din colecţia *Moldova în epoca feudalizmului*, Chişinău, 1982, care cuprinde toate actele prelucrate de cei doi autori. Constatînd diferenţele de lectură şi traducere, precum şi deosebirile normelor de prelucrare, redacţia a hotărît, totuşi, publicarea acestor documente, cu atît mai mult cu cît volumul apărut în 1982 nu este cunoscut în suficientă măsură de cei interesaţi (V. şi nota bibliografică din prezentul tom) — *(n. red.)*.

** O analiză de detaliu, însă a conţinutului şi semnificaţiilor pe care le relevă acest mănunchi de acte medievale moldovene va constitui obiectul unui studiu pe care-l preconizăm să apară după încheierea publicării documentelor.

*** La colaţionarea şi definitivarea pentru tipar a textelor am beneficiat de colaborarea colegului Leon Şimanschi, căruia îi mulţumim şi pe această cale. De asemenea, mulţumim colegei Natalia Trandafirescu pentru transcrierea şi prelucrarea textelor greceşti.

1

1537 (7045) martie 28, Huşi. *Petru Rareş voievod dăruieşte lui Toader şi fraţilor săi, Ion, Luca, Fătul, Manciul, Ion Mărcescul, Isac Ciupercă şi Filip o selişte sub Holmul Negru, dinspre Jijia, care aparţinuse lui Toader Sabie.*

† М(и)л(о)стїю б(о)жїею, мы, Петръ воевода, г(о)сп(о)д(а)ръ Земли Молдавскои. Знаменито чиним ис сим листом нашим въсѣм кто на н(ь) възрит или чтȣчи его оȣслышит, ѡж(е) тоти истиннїи наши слȣги Тоадер и брат(и) его, Їѡн, и Лȣка, и Фътȣл, и Манчȣл, и Їѡн Мръческȣл, и Їсак Чȣпръкъ и Филип, слȣжили нам право и вѣрно. Тѣм мы, видѣвше их правовѣрнȣю слȣжбȣ до нас, жаловали есмы их ѡсобною нашею м(и)л(о)стїю, дали есмы им ѡт нас ȣ нашеи земли, ȣ Молдавскои, едно селище под Чорно Халма, ȣ конец Черно Халма, нижного, ѡткь ѕижїи, да ѡсадѧт собѣ село.

Тое въсе выше писанное да ест им ѡт нас ȣрик, съ въсем доходом, им и дѣтем их, и ȣнȣчатом их, и прѣȣнȣчатом их, и пращȣрѣтом их и въсемȣ родȣ их, кто сѧ им изберет <наиближнїи>[1], непорȣшенно николи, на вѣкы.

А хотар тои селищи щ<о под Чо>[1]рно Халма, ȣ конец Чорно Халма, нижного, ѡткъ ѕижи, да ест ѡт ȣсих сторон по старомȣ хотарȣ, по кȣды из вѣка ѡживали.

А пак кто сѧ покȣсит <т>[1]ѣгати на тое селище, що под Чорно Халма, ȣ конец Чорно Халма, нижного, ѡткъ ѕижи, а т<о>[1]т да не имает добывати николи, на вѣкы, понеж(е) ѡстало тое селище ѡт Тоадера Сабїе, за що ѡи не мог ѡградити тое селище съ иншими межїѧши.

А на то ест вѣра нашего г(о)с(по)дства, выше писаннаго, мы, Петра воев<о>[1]да, и вѣра прѣвъзлюбленних с(ы)нѡв г(о)с(по)дства ми, Їлїѧша и Стефана, и вѣра боѧр наших: вѣра пана Хȣрȣ дворника, вѣра пана Тотрȣшана, вѣра пана Скрипка, вѣра <па>[1]на Блада и пана Твладера[2], паркалабове Хотинских, вѣра пана Данчȣла и пана Личȣла, паркалабове Немецких, вѣра пана Крачȣна и пана Тоадера, пар<ка>[1]лабове Новоградских, вѣра пана Михȣла портарѣ Сочавскаго, вѣра <пана>[3] Драгшана спатарѣ, вѣра пана Матїѧша вистѣрника, вѣра пана Албота постелни<ка>[1], вѣра пана Попъскȣла чашника, вѣра пана Драѯина комиса и вѣра въсѣх боѧр наших молдавских, великих и малих.

А по нашем животѣ, кто бȣдет <г(о)с(по)д(а)р наш>[1]еи земли, ѡт дѣтеи наших или ѡт н(а)шег(о) рода или пак бȣд кого Б(ог)ъ изберет г(о)сп(о)д(а)рем быти ȣ нашеи Молдавскои Земли, тот бы им непорȣшил нашег<о даанїа>[1] и потвръжденїа, али аби им ȣтвръдил и ȣкрѣпил, занȣже есмы им дали и потвр<ъ>[1]дили за их слȣжбȣ до нас.

А на болшее крѣпост и потвръжденїе <т>[1]омȣ въсемȣ выше писанномȣ, велѣле есмы нашемȣ вѣрномȣ панȣ, Тоадерȣ, писати и нашȣ печат привѣсити к семȣ листȣ нашемȣ.

П<ис>[1]а Григорїе Богза, ȣ Хȣсѡх, в(ъ) л(ѣ)то зме, м(ѣ)с(ѧ)ца мартїе, ки д(ь)нь.

(In continuare, două fraagmente dintr-un alt document :)

А на то ест вѣра нашего г(о)с(по)дства, выше писаннаго, мы, Петра воеводї, и вѣра прѣвъзлюбленных с(ы)нов г(о)с(по)дства мы, Їлїѧша, и Стефана и Костантина, вѣра пана Хȣрȣ дворника.

† М(и)л(о)стїю г(о)сп(о)д(а)ръ. Знаменито чиним ис сим листом нашим въсѣм кто на нем възрит или его чтȣчи ȣслышит, ѡж(е) тот<и>[1] истынныи наши слȣги, Тоадер и брат его, Їѡн Жалоба.

Писал Василїе Бȣздѵган, в(ъ) л(ѣ)тѡ з҃нд мартїе к҃е.

⟨Pe verso, mai multe însemnări, din care una de epocă :⟩ Тоадер, и Иѡн, и Лȣка, и Фътȣл, и Манчȣл, и Иѡн Мръческȣл, и Їсак Чȣперкъ и Филип на ѡтн<ина>[1] ⟨două ulterioare :⟩ 7045 ⟨1537⟩ mart(ie) 28, Pătru v(oie)vod Berhoeştii ; ⟨una tîrzie⟩ No 1. 7045 ⟨1537⟩ mart(ie) 28 ; ⟨şi una grecească⟩ Χρνςόβολλον τοῦ Πέτρου β⟨οε⟩β⟨ο⟩δα 7072 ςέλ⟨ς⟩ κώδ⟨ικος⟩ 60,

† Din mila lui Dumnezeu, noi, Petru voievod, domn al Ţării Moldovei. Facem cunoscut cu această carte a noastră, tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se, că aceste slugi adevărate ale noastre, Toader şi fraţii lui, Ion, şi Luca, şi Fătul, şi Manciul, şi Ion Mărcescul, şi Isac Ciupercă şi Filip ne-au slujit nouă cu dreptate şi credinţă. Pentru aceea, noi, văzînd dreptcredincioasa lor slujbă către noi, i-am miluit cu deosebita noastră milă, le-am dat de la noi în ţara noastră, în Moldova, o selişte sub Holmul Negru, la capătul Holmului Negru, la cel de jos, dinspre Jijia, ca să-şi întemeieze acolo sat.

Toate acestea mai sus scrise să le fie de la noi uric, cu tot venitul, lor şi copiilor lor, şi nepoţilor lor, şi strănepoţilor lor, şi răstrănepoţilor lor şi întregului lor neam, cine li se va alege ⟨mai apropiat⟩[1], neclintit niciodată, în veci.

Iar hotarul acestei selişti, care este ⟨sub⟩[1] Holmul Negru, la capătul Holmului Negru, la cel de jos, dinspre Jijia, să fie din toate părţile pe vechiul hotar, pe unde au folosit din veac.

Şi iarăşi, cine se va încumeta să se pîrască pentru această selişte, care este sub Holmul Negru, la capătul Holmului Negru, la cel de jos, dinspre Jijia, acela să n-aibă a cîştiga niciodată, în veci, pentru că a rămas această selişte de la Toader Sabie, deoarece el n-a putut să îngrădească această selişte cu alţi megieşi.

Iar la aceasta este credinţa domniei mele, a mai sus-scrisului, noi, Petru voievod, şi credinţa preaiubiţilor fii ai domniei mele, Iliaş şi Ştefan, şi credinţa boierilor noştri : credinţa panului Huru vornic, credinţa panului Trotuşan, credinţa panului Scripcă, credinţa ⟨pa⟩[1]nului Vlad şi a panului Toader[4], pîrcălabi de Hotin, credinţa panului Danciul şi a panului Liciul, pîrcălabi de Neamţ, credinţa panului Crăciun şi a panului Toader, pîrcălabi de Cetatea Nouă, credinţa panului Mihul portar de Suceava, credinţa ⟨panului⟩[3] Dragşan spătar, credinţa panului Matiaş vistiernic, credinţa panului Albotă postelnic, credinţa panului Popescul ceaşnic, credinţa panului Draxin comis şi credinţa tuturor boierilor noştri moldoveni, mari şi mici.

Iar după viaţa noastră, cine va fi ⟨domn⟩[1] al ţării noastre din copiii noştri sau din neamul nostru sau iarăşi pe oricine îl va alege Dumnezeu să fie domn al ţării noastre, Moldova, acela să nu le strice ⟨dania⟩[1] şi întărirea noastră, ci să le întărească şi să le împuternicească, deoarece le-am dat şi le-am întărit pentru slujba lor către noi.

Iar pentru mai mare putere şi întărire a tuturor celor mai sus scrise, am poruncit credinciosului nostru pan, Toader, să scrie şi să atîrne pecetea noastră la această carte a noastră.

A scris Grigorie Bogza, la Huşi, în anul 7045 ⟨1537⟩, luna martie, 28 zile.

⟨În continuare, două fragmente dintr-un alt document :⟩

Iar la aceasta este credinţa domniei noastre, a mai sus-scrisului, noi, Petru voievod, şi credinţa preaiubiţilor fii ai domniei mele, Iliaş şi Ştefan şi Constantin, credinţa panului Huru vornic.

† Din mila domnului. Facem cunoscut cu această carte a noastră, tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se, că aceste adevărate slugi ale noastre, Toader şi fratele lui, Ion Jalobă.

A scris Vasilie Buzdugan, în anul 7054 ⟨1546⟩, martie 25.

⟨Pe verso, mai multe însemnări, din care una de epocă :⟩ Toader, şi Ion, şi Luca, şi Fătul, şi Manciul, şi Ion Mărcescul, şi Isac Ciupercă şi Filip pe oci⟨nă⟩[1] ⟨şi una grecească :⟩ Hrisovul lui Petru voievod, pagina condicii 60.

Arh. St. Bucureşti, Colecţia Microfilme U.R.S.S., Rola 90, c. 3, Orig., pergament, rupt şi şters la îndoituri. Cu o trad., din 1855 august, de Hrisant ieromonah (c. 4).

EDIŢII : *Moldova în epoca feudalizmului*, vol. II, Chişinău, 1978, p. 271—274, nr. 86 (orig. slav şi trad. rom.).

[1] Rupt şi şters, pe îndoitura doc.

[2] Iniţial, diacul a repetat numele anterior : „Блад', adăugînd apoi peste „в" un „т" şi continuînd cu terminaţia „ера".

[3] Omis.

[4] V. n. 2.

2

1589 (7098) septembrie 20, Iaşi *Petru Şchiopul voievod împuterniceşte pe Andrei, hatman şi pîrcălab de Suceava, să-şi stăpînească satul Podoleni, poruncind totodată locuitorilor să-i dea ascultare.*

† Петръ воевода, б(о)жїею м(и)л(о)стїею, г(о)сп(о)д(а)ръ Земли Молдавскои. Дали есми сес лист г(о)с(по)дств(а) ми нашемꙋ вѣрноми и почетенномꙋ болѣрин(ꙋ), пан(ꙋ] Анд<ре>[1]ю, гетман и пръкълаб Сꙋчавскои: и ког(о) пошлит на то ѡи да ест моцен и силен ис сим листом нашим свѣзати с(ѧ) въ село Подолѣни; и виселѣни ꙋси да прислꙋхает за не<г(о)>[1], въсѣ иж(е) даст вам поꙋченїе, занеж(е) г(о)с(по)дств(о) ми помиловал есми съ тои <село на>[2] вѣрномѵ и почетеномѵ болѣрин(ѵ), пан(ѵ) Андрею, гетман и пръкълаб Сꙋчавскои !

Тем ради, да не смѣет емꙋ ѡпирати прѣд сим листом г(о)с(по)дств(а) ми.

Пис(а) ꙋ Ꙗс, л(ѣ)т(о) з҃чи септ(емврїе) к҃.

† Г(о)с(по)динъ реч(е).

† Строич вел лог(о)фет ѵч(и).

† Билбрад[3] <писал>.

† Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei. Am dat această carte a domniei mele credinciosului şi cinstitului nostru boier, pan And⟨re⟩[1]i, hatman şi pîrcălab de Suceava : şi pe cine va trimite la aceasta el să fie tare şi puternic cu această carte a noastră să se înstăpînească în satul Podoleni şi toţi locuitorii să asculte de dînsul, în tot ceea ce vă va da învăţătură, deoarece domnia mea l-am miluit cu acel ⟨sat pe⟩[2] credinciosul şi cinstitul nostru boier, pan Andrei, hatman şi pîrcălab de Suceava.

Pentru aceea, să nu cuteze a i se împotrivi înaintea acestei cărţi a domniei mele.

Scris la Iaşi, anul 7098 ⟨1589⟩ septembrie 20.

† Domnul a zis.

† Stroici mare logofăt a învăţat.

† Barbă Albă[4] ⟨a scris⟩.

⟨Pe verso, o însemnare tîrzie :⟩ No. 1. 7098 ⟨1589⟩ septemv(rie) 20.

C.9. Orig., hîrtite, rupt şi şters, pecete inelară în tuş. Cu o trad., din 1855, de Hrisant ieromonah (c.8).

EDIŢII : *Moldova în epoca feudalizmului*, vol. II, Chişinău, 1978, p. 351—352, nr. 112 (orig. slav şi trad. rom.).

[1] Rupt şi şters.

[2] Întregit după trad.

[3] În doc. din ⟨1585—1591⟩ (v. Arh. St. Bucureşti, M-rea Neamţ, CXXX/2) semnează : **Бородбела**, tradus în *DIR*, A, XVI/3, p. 267, nr. 325 : Barbă Albă.

[4] V. nota de la textul slav.

3

1592—1593 (7101) ⟨septembrie-august⟩ 17. *Aron Tiranul voievod întăreşte mănăstirii Schimbarea la faţă de la Muntele Sinai satul Borceşti, pe Apa Neagră, ţinutul Soroca, şi biserica de piatră, cu hramul sfîntul arhanghel Mihail şi Gavril, de la Galata, pe care le avea danie de la copiii lui Movilă logofăt.*

† Иѡ Арон воевода, б(о)жїею м(и)л(о)стїею, г(о)сп(о)д(а)ръ Земли Молдавскои. Ѡж(е) г(о)с(по)дств(о) ми дали и потвръдили есми с(вѧ)тѣи монастирю ѡт Синаискаг(о) Гори, е<де>[1]ж(е) ест храм с(вѧ)тое Прѣѡбраженїе Г(оспод)а Б(ог)а и Сп(а)са и<аш>[1] Ї(сѵ)сѵ Х(рист)а, ѡт исписок за дааніе еж(е) и<м>[1]али ѡт сег(о) Петра воевода, едно село, на имѣ Борчещїи, на Черна Водѣ, и съ м<л>[1]ин, що ест оу волѡст Сорочскои, над Нистрѵ, що т<о>[1]е село било им правaa дааніе ѡт Гиѡргїе митрополитѵ бившаг(о) и братов ег(о), Еремїе дворника велика бившаг(о), и Симиѡн чашника и сестра их, Грѣка, дѣти Мовили логоф(е)т(а), занѵж(е) било им <п>рава ѡтнин(ꙋ) и дѣднинꙋ. И також(е), г(о)с(по)дств(о) ми да<д>[1]ох и ꙋкрѣпих пакиж(е) с(вѧ)тѣи монастир виш(е) реч(е)иаа една цр(ъ)ков каменною, еж(е) ест оу Галата, едеж(е) ест храм с(вѧ)того архангела Михаила и Гаврила и прочїих б<е>[1]зплътних сил, и съ садове, и съ ливадѵ и съ хороде, що бил им пакиж(е) дааніе ѡт <с>[1]их виш(е) реч(е)ннїи и бил новос(ъ)здала и ѡчистил(а) за Валика бившаг(о) хетман прѣжде ѡ прѣставленїе его,

Ино г(о)с(по)дств(о) ми, [коли] видѣвше их правих исписоаче ѡт сег(о) Стараг(о) Петра воевода и дааніе им[2] ѡт сих виш(е) реч(е)ннѣи Гиѡргїе бив митрополит и братове его, Еремїе дворинка и Симиѡн чашника и сестра их, Грѣка, а ми, такождер(е), и ѡт г(о)сп(о)дств(а) ми дали и потвръдили есми виш(е) реч(е)нѣи с(вѧ)тъи[3] монастир ѡт Синаиска Гора тог(о) село, на имѣ Борче[е]щ(и), на Черна Водѣ, и съ млин, и ищеж(е) да имают себѣ маи сътворите елици в<е>с[1] хотѣт и також(е) и таа цр(ъ)ков камениаа ѡт <Галата, съ садове и сь ливадѵ и>[4] съ хороде, како да ест и ѡт нас с(вѧ)тѣи мо<настирю ѵрик и дааніе, съ въсем д>[4]оходом, непорꙋшен(о) николиж(е), на вѣки.

А хот<ар того село, на имѣ Борчещїи, и>[4]а Черна Водѣ, да ест ѡт ꙋсих сторонѵ по старом<ѵ Хотарѵ, по кѵда из вѣка ѡ>[4]живали. И инже никто да <сѣ>[5]не имает ѡми<шати или ѡпирати прѣд сим ли>[4]стом г(о)с(по)дств(а) мы.

Ꙋ Ꙗс, в(ъ) л(ѣ)тѡ (зра < . . .>[4] зї.

† Г(о)сп(о)д(и)нъ вел(ѣ)л.

† Никоар(ъ) <писал>.

⟨Pe verso, o însemnare grecească :⟩ Ζρα Μπορτζέστη No. α

Τοῦ ἀυθέντου Ἀρὼν βόδα ἐπικυρωτικὸν τοῦ χωριοῦ Μπορτζέστι εἰς ἱερὸν μοναστήριον τοῦ Σινᾶ.

† Io Aron voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Iată domnia mea am dat și am întărit acestei sfinte mănăstiri de la Muntele Sinai, unde este hramul Schimbării la față a Domnului Dumnezeu și Mîntuitorului nostru Isus Hristos, din ispisoc de danie ce-au avut de la acest Petru voievod cel Bătrîn[6], un sat, anume Borceștii, pe Apa Neagră, și cu moară, care este în ținutul Soroca, deasupra Nistrului, care acest sat le-a fost lor dreaptă danie de la Ghiorghie fost mitropolit și de la frații lui, Eremia fost mare vornic, și Simion ceașnic și sora lor, Greaca, copiii lui Movilă logofăt, fiindcă le-a fost lor dreaptă ocină și dedină. Și, de asemenea, domnia mea am dat și am întărit iarăși sfintei mănăstiri mai sus-scrise o biserică de piatră, care este la Galata, unde este hramul sfîntului arhanghel Mihail și Gavriil și altor puteri fără trup, și cu grădini, și cu livadă și cu îngrădituri, care le-a fost lor de asemenea de la acești mai sus-ziși, și a fost din nou zidită și terminată de Balica fost hatman înainte de moartea lui.

Deci, domnia mea, [cînd] văzînd dreptele lor ispisoace[7] de la acest Petru voievod cel Bătrîn[6] și dania lor[8] de la acești mai sus-ziși Ghiorghie fost mitropolit și frații săi, Eremie vornic și Simion ceașnic și sora lor, Greaca, și noi, de asemenea, și de la domnia mea am dat și am întărit acestei mai sus-zise sfinte mănăstiri de la Muntele Sinai acel sat, anume Borceștii, pe Apa Neagră, și cu moară și încă să aibă a-și mai face toate cîte vor vrea și, de asemenea, și acea biserică de piatră de la ⟨Galata, cu grădini, și cu livadă

şi⟩[4] cu îngrădituri, să-i fie şi de la noi sfintei mă⟨năstiri uric şi danie, cu tot⟩[4] venitul, neclintit niciodată, în veci.

Iar hot⟨arul acelui sat, anume Borceştii⟩[4], pe Apa Neagră, să fie din toate părţile după vechiul ⟨hotar, pe unde din veac⟩[4] au folosit. Şi altul nimeni să nu aibă a ⟨se⟩[5] amesteca ⟨sau a se împotrivi înaintea acestei⟩[4] cărţi a domniei mele.

La Iaşi, în anul 7101 ⟨1592—1593⟩ ⟨...⟩[4] 17.

† Domnul a poruncit.

† Nicoar(ă) ⟨a scris⟩.

⟨Pe verso, o însemnare grecească :⟩ 7101 ⟨1592—1593⟩ No. 1. ⟨Hrisov⟩ întărit de domnul Aron vodă pentru satul Borceşti ⟨ce ţine⟩ de sfînta mănăstire a Sinaiului.

C.12. Orig., hîrtie, rupt parţial. Cu o trad., din 1796 noiembrie 27, de Andrei Tălmaciu căpitan (c.12 a).

EDIŢII : *Moldova în epoca feudalizmului*, vol. II, Chişinău 1978, p. 355—357, nr. 115 (orig. slav şi trad. rom.).

---

[1] Sub îndoitura doc.

[2] În loc de : „ИХ".

[3] În loc de : „СВ(Ѧ)ТѢИ".

[4] Rupt.

[5] Omis.

[6] Sic ! În alte doc. atributul îl desemnează pe Petru Rareş.

[7] Aşa în orig.

[8] V. n. 2.

4

1595 (7103) august 18, Iaşi. *Ştefan Răzvan voievod împuterniceşte pe călugării mănăstirii Galata de la Sinai să-şi stăpînească satul Borceşti, pe Apa Neagră, ţinutul Soroca, interzicînd slugilor domneşti să-i asuprească.*

† Иѡ Стефан воевода, б(о)жїю м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)даръ Земли Молдавскои. Далї есми[1] сес лист г(о)сп(о)дства ми м(о)лебници нашим, калѵгер ѡт с(вѧ)тєи монастир ѡт Синар[2] ѡт Ґалатїꙗ, на то <како>[3] ѡн(и) да сѵт моцен и силен и<с> сим[4] лист г(о)сп(о)дство ми дръжати свои праваго село, <на>[3]имѣ[5] Борчещїи, на Чорна Вода, и съ млєнном, ѵ волост Сорочскомѵ, над Нистрѵ, что имаит данїе ѡт д(ь)ни Претраго[2] воевода, и да имаит дръжати и ѡт г(о)с(по)дства ми, и съ млен, по стараго хотарѵ, и ѡборонити свои правїи хотарѵ и мѣсто[5] по где бѵдѵт хотар им.

Протож(е), никто ѡт наши слѵги, пръкълаб(и), или глобничи, или въ-таж(и), или дешѵгѵбинари или ѡлъкари, или <ин>[3] никто да ни смеет их валовати или пак бантовати, или ѵмишати маи[2] мног(о) пред сим лист г(о)с-(по)дства ми, николиж(е) на вѣки[8]

Пис(а) ꙋ Ꙗс, л(ѣ)т(о) ҂зрг ав(гѵст) иї.

†Сам г(о)сп(о)д(и)нъ казал.

Стеван боевод <m.p.>.

Калѵгер вел вист(ѣрник) ѵчил.

† Зазѵл <писал>.

⟨Pe verso, două însemnări greceşti :⟩ Зсг α<ὐγούστ>ου ᾐί
Τοῦ Στεφάνον βοεβόντα διὰ τὸ Μπορτζέστη.
No. β.
7103 αὐγούστ<ου> 18.
Τοὐ Στεφάν<ου> βοεβὸδα ἐπικυρωκόν.

† Io Ştefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei. Am dat această carte a domniei mele rugătorilor noştri, călugărilor de la sfînta mănăstire de la Sinai, de la Galata, la aceea ⟨ca⟩[3] ei să fie tari şi puternici cu această carte a domniei mele,

să stăpînească satul lor drept, anume Borceştii, pe Apa Neagră, şi cu mori, în ţinutul Soroca, deasupra Nistrului, pe care l-au avut danie din zilele lui Petru voievod, şi să aibă a stăpîni şi de la domnia mea, şi cu moară[6], după vechiul hotar, şi să apere hotarul lor drept şi locul pe unde va fi hotarul lor.

Pentru aceea, nimeni din slugile noastre, pîrcălabi, sau globnici, sau vătafi, sau deşugubinari sau olăcari, sau nimeni ⟨altul⟩[3] să nu îndrăznească să-i învăluiască sau iarăşi să-i prigonească sau să se amestece mai mult înaintea acestei cărţi a domniei mele, niciodată în veci.

Scris la Iaşi, anul 7103 ⟨1595⟩ august 18.

† Însuşi domnul a spus.

Ştefan voievod ⟨m.p.⟩.

Calugher mare vistiernic a învăţat.

† Zazul ⟨a scris⟩.

⟨Pe verso, două însemnări greceşti:⟩ 7103 ⟨1595⟩ august 18. ⟨Hrisovul⟩ lui Ştefan voievod pentru Borceşti. No. 2. 7103 ⟨1595⟩ august 18. ⟨Hrisov⟩ întărit de Ştefan voievod.

C.14. Orig., hîrtie, pecete inelară în ceară. Cu o trad., din 1796 noiembrie 27, de Andrei Tălmaciu căpitan (c.15).

EDIŢII: *Moldova în epoca feudalizmului*, vol. II, Chişinău, 1978, p. 371—372, nr. 124 (orig. slav şi trad. rom.).

Acest document — întrunind toate atributele autenticităţii — conţine cîteva elemente demne de remarcat. Mai întîi, nu numai că se adaugă încă o piesă la zestrea atît de sărăcăcioasă în ceea ce priveşte actele interne emise din cancelaria lui Ştefan Răzvan, în episodica-i domnie pe tronul Moldovei, dar este, probabil, şi *ultimul* dat la curtea domnească din Iaşi înainte de a părăsi ţara sub ameninţarea înaintării armatei polone condusă de Zamoyski. Apoi, este singurul act cunoscut pînă acum pe care figurează semnătura autografă a domnului, care, după caracterele grafiei extrem de stîngace, trădează lipsa instrucţiei cărturăreşti necesare celui care se afla pe tronul ţării. In sfîrşit, prin menţionarea lui Calugher mare vistiernic ca ispravnic al actului se poate ajunge la o încheiere privind neconcordanţa datelor din inscripţia de pe piatra de mormînt a lui Iane Calughera din Pogoniana, de la biserica Sf. Nicolae din Suceava [v. I. Zugrav, *Vechi pietre funerare din Suceava*, în *MMS*, an. XLV, 1969, nr. 3—4 (martie-aprilie], p. 186—187), tranşînd-o în favoarea celei slave. Deci, data morţii acestuia trebuie considerată ca fiind *24 martie 1596*

---

[1] Titla, făcută deseori ca un „т" poate fi citită, aici ca şi în alte cazuri, ca un „ст„

[2] Aşa în orig.

[3] Omis.

[4] In text, un singur „с" cu funcţie dublă.

[5] „ѣ" făcut ca „ѣ"

[6] V. mai sus: *mori*.

5

1597 (7105) iulie 5, Suceava. *Ieremia Movilă voievod întăreşte lui Sava aprod jumătate din satul Vlăşineşti, cumpărată de la Dumitru fost pitar şi de la surorile lui, Ileana şi Mărica.*

† Ѡ҃ Ґрємїа Могила воєвода, б(о)жїею м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)д(а)рь Земли Молдавскои. Ѡ҃ж(е) пр҃їндошѣ, пр҃ѣд нами и пр҃ѣд нашими болѣри, слуга нашь, Думитрv бив питар, и сестри его, Илѣна и Мѣрїика, с(ы)нове Хилип бившїи кистѣрник, по ихъ доброю волю никим непонvждени а ни присиловани, и продали ихъ правою wтнинv и викvпленїе wт(ь)ца ихъ, от испысоче кvпежнїи wт Мнкvл воєводе и wт Петра воєводе и wт потвр҃ъжденїе тиж(е) wт Петра воєводе, и wт самом г(о)с(по)дстве(а) ми, половина села Кѣлъшинещїи, вишнаа част, половина wт wба болоти, и wт лѣса половина и wт поле половина; та продали слvзи нашемv, Сава апрод, за єдна сто и два десѣт талєри сребрънныхъ. И запладил им исплѣна wт пр҃ѣд нами.

Тѣм раде, како да ест емѵ и ѡт нас ѵрик и ѡтнинѵ, емѵ и дѣтем ег(о), съ въсем доходом.

Протож(е), ни да сѣ не ѵмишает прѣд сим листом нашим.

Пис(а) ѵ Сѵчав(ѣ), л(ѣ)т(о) ҂зре юл(їа) е҃.

† Г(о)с(по)д(и)нъ реч(е).
† Строич вел логофет ѵчил и искал.
† Строич лѡгофет <m. p.>.
† Дѵмитрѵ <писал>.

<Pe verso, o însemnare de epocă :> † Пол сел(о) Блъшинещ(и), кѵпно Сави. ⟨și una grecească :⟩ 7105 ἰο<υ>λ<ίου> 5. Βελσηνέστι.

† Io Eremia Moghilă voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Iată au venit, înaintea noastră și înaintea boierilor noștri, sluga noastră, Dumitru fost pitar, și surorile lui, Ileana și Măriica, fiii lui Filip fost vistiernic, de bunăvoia lor, nesiliți de nimeni și nici asupriți, și au vîndut dreapta lor ocină și cumpărătură a tatălui lor, din ispisoace[1] de cumpărătură de la Iancul voievod și de la Petru voievod și de întăritură de asemenea de la Petru voievod, și de la însămi domnia mea, jumătate din satul Vlășinești, partea de sus, și jumătate din amîndouă bălțile, și jumătate din pădure, și jumătate din cîmp ; și le-au vîndut slugii noastre, Sava aprod, pentru o sută și douăzeci de taleri de argint. Și le-a plătit lor deplin înaintea noastră.

De aceea, să-i fie și de la noi uric și ocină, lui și copiilor lui, cu tot venitul. Pentru aceea, nimeni să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre.

Scris la Suceava, anul 7105 ⟨1597⟩ iulie 5.

† Domnul a zis.
† Stroici mare logofăt a învățat și a iscălit.
† Stroici logofăt ⟨m.p.⟩.
† Dumitru ⟨a scris⟩.

⟨Pe verso, o însemnare de epocă :⟩ † Jumătate din satul Vlășinești, cumpărătura lui Sava ⟨și una grecească ;⟩ 7105 ⟨1597⟩ iulie 5. Vlășinești.

C.16. Orig., hîrtie, pecete inelară în ceară.

EDIȚII : *Moldova în epoca feudalizmului*, vol. II, Chișinău, 1978, p. 372—374, nr. 125 (orig. slav și trad. rom.).

---

[1] Așa în orig.

6

1605 (7113) februarie 20, Suceava. *Ieremia Movilă voievod întărește lui Ihnat Ciogolea pîrcălab și cumnatului său, Miron Romășcel aprod, o bucată de loc din hotarul satului Berivoești, stăpînită de Săbiiani, și o bucată de loc din vatra aceluiași sat, stăpînită de Stavăr.*

† Иѡ Єремїꙗ Могила воевода, б(о)жїею м(и)л(о)стїею, г(о)сп(о)д(а)ръ Земли Молдавскои. Дали есми[1] сес лист г(о)с(по)дств(а) ми болѣринѵ наш вѣрномѵ, Ихнат Чоголѣ пръкълаб, и шѵринѵ своемѵ, Мирон Ромъшчел апрод, на то <како>[2] да сѵт моц(ь)ни и силнии сим листом нашим ѵвѣзати сѧ и держати их правaа ѡтнинѵ и дѣднинѵ, една бѵкатѵ за мѣсто, что держѵт Събиꙗнїи, что тот мѣст(о) ест ѡткъ хотар их и ест за хотарѵ Беривоещим, и една бѵкатѵ за мѣсто ѡ<т>[2] ватрѵ село Беревоещим, еж(е) дръжат Ставѫр. А аще сѣ мнит им кривда а ѡни бѵдѵт стати лицем и бѵдѵт соби принести их привилїа съ что дръжат(и).

Протож(е) <никто>[3] да не смѣет их задержати или ѡпирати их пред сим листом нашим.

Пис(а) v Сvчавѣ, в(ъ) л(ѣ)тw ҂зргї фев(рvарїе) к҃.
† Г(о)сп(о)д(и)нъ велѣл.

⟨Pe verso, o însemnare grecească :⟩ Σερβικὸν. 7113 φεθ<ρουαρίου> 20. Περχοέστιη. 'Ο(?) τοῦ 'Ηγνάτη Τζογγώληα.

† Io Eremia Moghilă voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei. Am dat această carte a domniei mele boierului nostru credincios, Ihnat Ciogolea pîrcălab, şi cumnatului său, Miron Romăşcel aprod, pentru aceea ⟨ca⟩[2] să fie tari şi puternici cu această carte a noastră să ţină şi să stăpînească dreapta lor ocină şi dedină, o bucată de loc, pe care o stăpînesc Săbiianii, care acel loc este dinspre hotarul lor şi este din hotarul Berivoeştilor, şi o bucată de loc din vatra satului Berivoieştilor, pe care o stăpîneşte Stavăr. Iar dacă li se va părea lor cu strîmbul, iar ei să stea de faţă şi să-şi aducă privilegiile lor cu care stăpînesc.

Pentru aceea, ⟨nimeni⟩[3] să nu îndrăznească a opri sau a se împotrivi înaintea acestei cărţi a noastre.

Scris la Suceava, în anul 7113 ⟨1605⟩ februarie 20.

† Domnul a poruncit.

⟨Pe verso, o însemnare grecească :⟩ Sîrbesc. 7113 ⟨1605⟩ februarie 20. Berhoeşti. ⟨Zapisul⟩ lui Ignat Ciogolea.

C.21. Orig., hîrtie, rupt la îndoituri, pecete inelară în ceară, deteriorată. Cu o trad., din 1850 august, de Hrisant ieromonah (c.19).

---

[1] Titla, făcută deseori ca un „т", poate fi citită, aici ca şi în alte cazuri, ca un „ст".

[2] Omis.

[3] Rupt şi şters.

7

1606 (7114) martie 12, Iaşi. *Ieremia Movilă voievod dăruieşte lui Isac Balica mare căminar satul Podoleni, pe apa Moşnei, ţinutul Fălciu, fost domnesc, sub ascultarea braniştei tîrgului Iaşi.*

Suret de la Irimie Movila voevod, l(ea)t 7114 ⟨1606⟩ mart(ie) 12.

† Facem înştiinţare pentru adevărat credincios boiarul nostru, Isac Balica vel căminar, care slujind noao cu dreaptă credinţă, osibit de altă milă a noastră, miluitu-l-am pre dînsul întru al nostru pămînt moldovenescu cu un satu, anum(e) Podolénii, ce-i pe apa Moşnei, la capul braniştii noastre din tîrgul Iaşului, din gios, la ţinut(ul) Fălciului, car(e) acel satu, anume Podolénii, la capul braniştii din gios, la ţin(u)t(ul) Fălciului, au fostu al nostru drept domnescu, supt ascultarea braniştii noastre din tîrgul Iaşului. Deci, tot acel de mai sus scris satu, să fii lui de la noi ocină şi moşii şi uricu, cu tot venitul, lui şi copiilor lui, nepoţilor şi strănepoţilor lui şi a tot neamul ce să va alegi mai aproap(e), neruşuit niciodată în véci.

Iar hotarul acelui sat de mai sus scrisu să fii despre toate după hotarul cel vechi, pe unde au umblat din veacu.

Pentru aceea, credinţa domnii méle, Irimiia voevod, şi a preaiubiţi fii domnii méle, Costantin, Alexandru şi Bogdan voevod, şi credinţa tuturor boiarilor noştri : dum(nealui) Uréache vor(nic) de Ţara de Gios, şi credinţa dum(nealui) Cîrstea vel vor(nic) de Ţara de Sus, şi dum(nealui) Oroş hat(man), şi dum(nealui) Barnovschi vel post(elnic), şi dum(nealui) Veveriţă vel spăt(ar), şi dum(nealui) Cărăiman vel pah(arnic), şi dum(nealui) Grigori vel stol(nic), şi dum(nealui) Stroici vel vist(iernic) şi dum(nealui) Vorontar vel com(is) şi credinţa tuturor boiarilor mar(i) şi mici.

Iar dup(ă) a noastră viiaţă, cine va fi domnu ţărăi aceştii să nu strici a noastri danii şi miluiri, iar cine s-ar ispiti să strici a noastră danii şi miluiri să-l răpască mîniia lui D(u)mnezeu mai vîrtos decîtu pravul şi pulberea şi să fii neiartă de domnul D(u)mnezeu şi de 12 verhovnici ap(o)stol(i) şi de 318 părinţi ce-au fostu la Nechea şi de toţ(i) sfinţii car(e) i-au plăcut lui D(u)mnezeu, să aibă parte cu Iuda şi cu procletul Aria şi cu toţ(i)

necredincioşii jidovi car(e) au strigat asupra lui H(risto)s: sîngeli lui asupra[1] asupra lor şi a feciorilor lor!

Iar pentru mai mari credinţa şi întăritura, am poroncit cinstitului şi credinciosului boiarului nostru, dum(nealui) Lupului Stroici vel logof(ă)t, să scrii şi a noastră peceté cătră această adevărată carté a noastră să o lége.

S-au tălmăcit de Euloghie dascal, anul 1767 ghen(arie) 24.

⟨Pe verso, o însemnare grecească:⟩ Τοῦ 'Ιερημία βώδα δάνια εἰζ τὸν 'Ιςακ καμινάρι Μπαλίκα διὰ τὸ Ποτολένι.

⟨Hrisovul⟩ lui Ieremia voievod pentru ⟨moşia⟩ Podoleni, danie ⟨făcută⟩ lui Isac Balica căminar.

C.22—23. Trad. rom., din 1767 ianuarie 24, de Evloghie dascăl.

---

[1] Anulat de traducător cu o linie

8

1610 (7119) noiembrie 12, Iaşi. *Constantin Movilă voievod întăreşte lui Constantin Roşca fost ceaşnic şi soţiei sale, Sofronia, o parte din satul Păniceşti, ţinutul Iaşi, cumpărată de la Gavril şi surorile lui, Rusca şi Ţiganca.*

† Иѡ Костантин Могила воевода, б(о)жїю м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)д(ар)ъ Земли Молдавскои. Ѡж(е) прїндоши, пред нами и пред [и пред] н(а)шими болѣри, Ґаврил и сестри ег(о), Руска и Циганка, дѣти Блъчи, внуци Томи Немикѫ, по их доброи воли, неким непонуждени а ни присиловани, и продали их правою ѡтн(и)ну и дѣднину, ѡт нижнѣа половина села Пъничещи половина, вишнѣа част, что у волост Ꙗскому, ѡт испривилїе что имали ѡт . . . [1] воеводї за . . . [1]; та продали шурину своему, слуѕи н(а)шему вѧрному, Костантин Рошка бив чашник, и кнѣгини ег(о), Софронїи, за ѡсим десѧт талер(и) сребних. И заплатил им исплъна ѡт пред нами и пред н(а)шим съвътом[2].

Тъм радї, како да ест ему и ѡт нас ѹрик и отн(и)ну и потвръжденїе, съ въсем доходом. И ин да с(ѧ) не умишает.

Пис(а) ѹ Ꙗс, в(ъ) лѣт(о) ҂зрѳї но(ем)в(рие) в҃ї.

† Ґ(о)с(по)д(и)нъ реч(е).

† Костантин Могила воевода <m. p.>.

† Пътрашко вел л(о)гоф(е)т ѹч(и) и искал <m. p.>.

† Ѹчи(ни)те емѹ и ѹрик[3].

† Небожатко <писал>.

⟨Pe verso, două însemnări, din care una ulterioară:⟩ 7119 ⟨1610⟩ noemv(rie) 12. Ispisoe pre a patra parte[te] sat den Păniceşti, de la Costantin voevod, Roşcăi vist[tist]iarnic ⟨şi una grecească:⟩ Λιὰ τὸ Πανισέστι

† Io Costantin Moghilă voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei. Iată au venit, înaintea noastră şi înaintea [şi înaintea] boierilor noştri, Gavril şi surorile lui, Rusca şi Ţiganca, copiii lui Vîlcu, nepoţii lui Toma Nemica[4], de bunăvoia lor, nesiliţi de nimeni şi nici asupriţi, şi au vîndut dreapta lor ocină şi dedină, din jumătatea de jos a satului Păniceşti, jumătatea de sus, care este în ţinutul Iaşi, din privilegiul pe care l-au avut de la.... [1]; şi au vîndut-o cumnatului lui, slugii noastre credincioase, Costantin Roşca fost ceşanic, şi soţiei lui, Sofroniia, pentru optzeci de taleri de argint. Şi le-a plătit deplin înaintea noastră şi înaintea sfatului nostru.

Pentru aceea, să-i fie lui şi de la noi uric şi ocină şi întărire, cu tot venitul. Şi altul să nu se amestece.

Scris la Iaşi, în anul 7119 ⟨1610⟩ noiembrie 12.

† Domnul a zis.

† Costantin Moghila voievod ⟨m.p.⟩.

† Pătraşco mare logofăt a învăţat şi a iscălit ⟨m.p.⟩.
† Faceţi-i lui şi uric [3].
† Nebojatco ⟨a scris⟩.
⟨Pe verso, o însemnare grecească !⟩ Pentru Păniceşti.
C.25. Orig., hîrtie, pecete inelară în tuş. Cu o trad., din 1855 august, de Hrisant ieromonah (c.28).

---

[1] Loc alb.
[2] În loc de : „съвѣтом"
[3] Acelaşi scris ca şi la numele marelui logofăt.
[4] Sic !

9

1610 (7119) noiembrie 22, Iaşi. *Constantin Movilă voievod întăreşte lui Dumitrachi Chiriţă postelnic părţile din satul Popenţeni, pe Obrejie, ţinutul Iaşi, cumpărate de la Maxim şi sora lui, Odochia, şi, respectiv, de la Răzmilici, fiul Alexandrei.*

† Иѡ Костантин Могила воевода, б(о)жїю м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)даръ Земли Молдавскои. Ѡж(е) прїидошѣ[1], пред нами и пред нашими болѣри, Маѯин и сестра его, Ѡдокїѧ, дѣти Пъраски, внѵци Дѹмитрѵ Бѵтѵрич, по их доброи воли и продали их правою ѡтн(и)нѵ и дѣднинѹ, ѡт испривилїе что имает ѡт . . . [2] воеводї, третаа част ѡт въсег(о) села Попенцѣни, на Ѡбрѣж(ие), что ѵ волост Ꙗскомѵ; та продали н(а)шемѵ вѣрномѵ болѣринѵ, п(а)нѵ Дѵмитракїе Кириц(ъ) пост(елник), за пет десѣт тал(ери) личних.

И пак, прїидош(ѣ) пред нами Ръзмилич, с(ы)нъ Алеѯандреи, внѵк Тити, по ег(о) доброи воли, и продал въсѣ част его, что с(ѧ) изберет ѡт тогож(е) села, Попенцѣни; та продал тиж(е) нашемѵ болѣринѵ, Кирици пост(елника), за два десѣт тал(ери). И заплатил им исплъна.

Тѣм радї, како да ест емѵ, и ѡт нас, ѡтн(и)нѵ и потвръжденїе, съ вес доход. Ин да с(ѧ) не ѵмишает.

Пис(а) ѹ Ꙗс, в(ъ) л(ѣ)то ҂зрѳї но(ем)в(рїе) кв҃.
† Г(о)с(по)ди(н)ъ реч(е).
† Костантин Могила воевода ⟨m. p.⟩
† Вел логофет ѵчил и искал ⟨m. p.⟩.

⟨Pe verso, o însemnare tîrzie :⟩ 7119 ⟨1610⟩ noemv(rie) 22, Popinţeni ; ⟨şi alta grecească :⟩ Διὰ τὸ Πεπιντζὲνι.

† Io Costantin Moghilă voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei. Iată au venit, înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri, Maxin şi sora lui, Odochiia, copiii Părascăi, nepoţii lui Dumitru Buturici, de bunăvoia lor, şi au vîndut dreapta lor ocină şi dedină din privilegiile pe care le-au avut de la... [2] voievod, a treia parte din tot satul Popenţeni [3], pe Obrejie, care este în ţinutul Iaşi ; şi au vîndut boierului nostru credincios, panului Dumitrache Chiriţă postelnic, pentru cincizeci de taleri curaţi.

Şi iarăşi a venit înaintea noastră Răzmilici, fiul Alexandrei, nepot lui Titea, de bunăvoia lui, şi a vîndut toată partea lui care se va alege din acelaşi sat, Popenţeni [3], şi a vîndut-o de asemenea boierului nostru, Chiriţă postelnic, pentru douăzeci de taleri. Şi i-a plătit lui deplin.

Pentru aceea, să-i fie lui şi de la noi ocină şi întărire, cu tot venitul. Altul să nu se amestece.

Scris la Iaşi, în anul 7119 ⟨1610⟩ noiembrie 22.

† Domnul a zis.

†Costantin Moghila voievod ⟨m.p.⟩.

† Marele logofăt a învăţat şi a iscălit ⟨m.p.⟩

⟨Pe verso, o însemnare grecească :⟩ Pentru Pepinceni.

C.29. Orig.i, hîrtie, pecete inelară în ceară. Cu o trad., din 1885 august, de Hrisant ieromonah (c.30).

[1] Aici şi în continuare „ ѣ" făcut ca „ъ".
[2] Loc alb.
[3] În textul slav : Попенцѣни.

10

1611 (7119) martie 14, Iaşi. *Constantin Moghilă voievod întăreşte lui Ilea Băcioc jumătate din satul Ciorna, ţinutul Soroca, cumpărată de la Gheorghe Veveriţă şi de la surorile lui, Condachia şi Solomia.*

† Иѡ Костантин Могика воевода, б(о)жїю м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)даръ Земли Молдавскои. Ѡж(е) прїидошѣ, пред нами и пред нашими болѣри, слуга наш Гиѡргїе Вѣвериц(ъ), и сестри ег(о), Кандакїѧ и Соломїѧ, (сы)нове . . [1] по их доброи воли, неким непонуждени а ни присиловани, и продали их правою ѡтн(и)ну и дѣднину и викупленїе, половина села ѡт Чорна, и съ мѣсто за стави на потоци села, что ꙋ волост Сорочскои, что било им половина ѡт половина село за дѣднину, а половина ѡт половина било им викупленїе ѡт ꙋика их, Матеѩш; та ѡни продали съда нашему вѣрному, Или Бъчок дворник, за три ста талер(и) сребних, ѡт испривилїе что имали ѡт . . . [1] воевода за . . . [1]. И заплатил им исплъна, ѡт пред нам и пред наш<и>[2]ми болѣри.

Тѣм радї, како да ест ему, и ѡт нас, урик и ѡтн(и)ну и потвръжденїе съ вес доход. Ин <да с(ѧ) не уми>[2]шает.

Пис(а) у Ꙗс, в(ъ) лѣто ҂зрθї мартїе дї.
† Г(о)с(по)дн(и)ъ реч(е).
† Костантин Могила воевода <m. p.>.
† Пътрашло вел луг(о)ф(е)т ꙋчил и ислал <m. p.>.

⟨Pe verso, o însemnare ulterioară :⟩ Un ispisoc a lui Bocioc vornic, de la Costantin Moghila vodă, pentru giumătate de sat de Ciorna, ce-au cumpărat Bocioc vornic, 7119 ⟨1611⟩ mart(ie) 14 ⟨şi una grecească :⟩ Χορίω Τζόρνα εἰ τξινούτω μιτὴ χορίω ἀγορὰ θιὰ τριακὸτια καραγρὸτια

† Io Costantin Moghilă voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei. Iată au venit, înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri, sluga noastră, Ghiorghie Veveriţă [3], şi surorile lui, Candachiia şi Solomiia, fiii... [1] de bunăvoia lor, nesiliţi de nimeni şi nici asupriţi, şi au vîndut dreapta lor ocină şi dedină şi cumpărătură, jumătate din satul Ciorna, şi cu loc de iazuri pe pîrîul satului, care este la ţinutul Soroca, care jumătate din jumătate de sat le-a fost lor dedină, iar jumătate din jumătate le-a fost lor cumpărătură de la unchiul lor, Mateiaş ; şi ei au vîndut-o acum credinciosului nostru, Ilea Băcioc, pentru trei sute de taleri de argint, din privilegiul pe care l-au avut de la... [1]. Şi le-a plătit deplin înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri.

Pentru aceea, să-i fie lui şi de la noi, uric şi ocină şi întărire, cu tot venitul. Altul ⟨să nu se⟩[2] amestece.

Scris la Iaşi, în anul 7119 ⟨1611⟩ martie 14.

† Domnul a zis.

† Costantin Moghila voievod ⟨m.p.⟩.

† Pătraşco mare logofăt a învăţat şi a iscălit ⟨m.p.⟩.

⟨Pe verso, o însemnare grecească :⟩ Satul Ciorna din ţinutul Soroca, jumătate de sat, cumpărătură pentru 300 de caragroşi.

C.31. Orig., hîrtie, pecete inelară în ceară, timbrată

[1] Loc alb.
[2] Sub timbrul peceţii.
[3] În textul silav : „Вѣвериц(ъ)",

11

1612 (7120) ianuarie 30, Iaşi. *Ştefan Tomşa II voievod întăreşte călugărilor de la mănăstirea Galata, de la Sinai, satul Borceşti, pe Apa Neagră, ţinutul Soroca, interzicînd slugilor domneşti să-i asuprească.*

† Иѡ Стефан воевода б(о)жїею м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)д(а)ръ Земле Молдавскои. Дали и поновили есми[1] сес лист г(о)с(по)дств(а) ми м(о)л(е)бъници нашим, калѹгером ѡт с(вѧ)таа монастир ѡт Синаи, ѡт Ґалатїꙗ, на то <како>[2] ѡни да сѹт моц(ь)ни и силни сим листом г(о)с(по)дств(а) ми дѫржати свои праваго село, <на>[2] имѣ Борчещїи, на Чорна Вода, и съ млинна, ѹ волост Сорочкомѹ, на Нистрѹ, чтѡ имают данїе ѡт д(ь)ны Петраго воевода, и да имают дѫржати и ѡт г(о)с(по)дств(а) ми, и съ млин по стараг(о) хотарѵ, и ѡборонити свои правїю хотарѵ и мѣсто по где бѹдѹт хотарѵ им.

Протож(е), никто ѡт наш слѹги, пъркѫлави, или глобници, или вътаж, или дѹшѹгѹбинари или ѡлъкари, или <ин>[2] никто [да не с] да не смѣет их валовати или влѣчити или ѹмишати сѣ прѣд сим листом г(о)с(по)дств(а) ми, николиж(е) на вѣкы [прѣд сим лист наш].

Пис(а) ѹ Ꙗс, в(ъ) л(ѣ)то зрк генарїе л҃.

† Сам г(о)сп(о)д(и)нъ казал.

† Воико лѡг(о)ф(е)т ѹч(и).

† Бѹцѹрка <писал>.

⟨Pe verso, o însemnare grecească :⟩ 7120 ἰαν <ουα> ρίου 30. Τοῦ Στεφάνου βοεβὸδα ἐπικυρωτικὸν.

† Io Ştefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei. Am dat şi am înnoit această carte a noastră rugătorilor noştri, călugărilor de la sfînta mănăstire de la Sinai, de la Galata, la aceea ⟨ca⟩[2] ei să fie tari şi puternici, cu această carte a domniei mele, să stăpînească satul lor drept, anume Borceştii, pe Apa Neagră, şi cu moară, în ţinutul Soroca, pe Nistru, pe care l-au avut danie din zilele lui Petru voievod, şi să aibă a stăpîni şi de la domnia mea, şi cu moară, după vechiul hotar, şi să apere hotarul lor drept şi locul pe unde va fi hotarul lor.

Pentru aceea, nimeni din slugile noastre, pîrcălabi, sau globnici, sau vătafi, sau deşugubinari sau olăcari, sau nimeni ⟨altul⟩[2] [să nu] să nu îndrăznească să-i învăluiască sau să-i hărţuiască sau să se amestece înaintea acestei cărţi a domniei mele, niciodată în veci, [înaintea acestei cărţi a noastre].

Scris la Iaşi, în anul 7120 ⟨1612⟩ ianuarie 30.

† Însuşi domnul a spus.

† Voico logofăt a învăţat.

† Buţurcă ⟨a scris⟩.

⟨Pe verso, o însemnare grecească :⟩ 7120 ⟨1612⟩ ianuarie 30. ⟨Hrisov⟩ întărit de Ştefan voievod.

C.33. Orig., hîrtie, pecete în ceară, deteriorată. Cu o trad., din 1796 noiembrie 27, dei Andrei Tălmaciu căpitan (c.33 a).

---

[1] Titla, făcută deseori ca un „т", poate fi citită, aici ca şi în alte cazuri, ca un „ст".

[2] Omis

12

1613 7121) februarie 25, Iaşi. *Ştefan Tomşa II voievod întăreşte lui Ihnat Ciogolea şi soţiei sale, Sofronia, satul Berevoieşti, pe Corovia, ţinutul Iaşi.*

† Стефан воевода б(о)жїею м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)д(а)ръ Земли Мѡлдавскои. Ѡж(е) дали и вратили есми слѵга г(о)сп(о)дствѵ ми, Ихнат Чоголи, и кнѣгинѣ его, Софронїѧ, их правою ѡтнинѵ и дѣднинѵ, село Беревоещ(и), что на Коровїѧ, ѵ волост Ꙗскои, по что их правою ѡтнинѵ и дѣдни-

нѵ-але ѡт на кнѣгинѣ его, Софронїѧ-и за что ѡн слѵжил г(о)с(по)дств(а) ми и земли нашеи ȣ Ц(а)р(и)град.

Тѣм радї, како да ест им, и ѡт нас, ѵрик и правою ѡтнинѵ и дѣднинѵ, съ въсѣм доходом. И ин да сѣ не ȣмишает прѣд сим листом нашем.

Пис(а) ȣ Ꙗс, л(ѣ)т(о) ҂зрка ф(е)в(рѵарїе) ке.

† Г(о)сп(о)д(и)нъ казал.

† Конко вел логоф(е)т ȣч(и) и искал <m. p.>.

† Мармѵре <писал>.

⟨Pe verso, o însemnare grecească :⟩ Πιρχοέστη. Τοῦ Ἡγνάτη Τξνγγώληα.

† Ştefan voievod. din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei. Iată am dat şi i-am întors slugii domniei mele, Ihnat Ciogolea, şi soţiei sale, Sofroniia, dreapta lor ocină şi dedină, satul Berevoeşti, care este pe Coroviia, în ţinutul Iaşi, pentru că este dreapta lor ocină şi dedină — însă ocina cneaghinei lui, Sofroniia — şi pentru că el a slujit domniei mele şi ţării noastre la Ţarigrad.

Pentru aceea, să le fie lor şi de la noi, uric şi dreaptă ocină şi dedină, cu tot venitul. Şi altul să nu se amestece înaintea acestei cărţi a noastre.

Scris la Iaşi, anul 7121 ⟨1613⟩ februarie 25.

† Domnul a spus.

† Voico mare logofăt a învăţat şi a incălit ⟨m.p.⟩

† Marmure ⟨a scris⟩.

⟨Pe verso, o însemnare grecească :⟩ Birhoeşti. ⟨Zapisul⟩ lui Ignat Ciogolea.

C.34. Orig., hîrtie, pecete domnească mijlocie în ceară. Cu o trad., de la mijlocul sec. XIX, de Hrisant ieromonah (c.35).

13

1614 (7122) martie 23, Iaşi *Balş al doilea logofăt dă mărturie referitoare la împărţirea lui Ihnat Ciogolea şi soţia sa, Sofronia, cu cumnatul său, Stratul (Stratie) şi soţia sa, Grozava, a satelor Lamanova, ţinutul Soroca, Berehoeşti, ţinutul Iaşi şi Vătămani, ţinutul Neamţ.*

† Се ȣбо аз, Балше фторїи логофет, свѣдѧтелствȣем, съ сим нашим листѡм, како прїидоша прѣд нами Ихнат Чоголѣ и съ шȣрином своим, Стратȣл, и раздѣлили с(ѧ) сам доброволно съ всѣми[1] ѡтнинами, что ѡни имают ѡт на своих кнѣгинѣх. И достало с(ѧ) част п(а)нѵ Ихнат Чоголѣ и кнѣгини ег(о), Софронїи, половина села Ламанова, нижнѣа част, <с>[2]ъ сȣсиди, и съ половина ѡт ѡбѣх мл(и)н(о)ве, что ест ѵ волост Сорочскомѵ, и половина се<ла>[2] Берехоещїи, нижнѣа част, съ дворове, и съ сѵсиде и съ став ѵ ц(а)р(и)нѵ и ѡт портȣ двор[р]ов(ъ) е<ще ч>[2]етири жерди за фалче ѵ вишнѣа част.

А вчасти[1] Стратїе и кнѣгини его, Грозава, дос<та>[2]ло с(ѧ) паки половина села Ламанова, вишнѣа част, и съ половина ѡт обѣх мл(и)н(о)ве, тѵт тамо; и такождере половина села Берехоещїи, что ѵ волост Ꙗскомȣ, вишнѣа <част съ>[2] сѵсиди, и половина села К(ъ)тъмани[1], что, ѵ волост Нѣмцȣ; але пан Ихнат Чоголѣ да не <и>мает ни едно дѣлѡ съ таа половина села К(ъ)тъманїи тъкмо да имает коситї или ѡрати съ своим плѵгом а съсѣди да не имает сътворитї ѵ ватрѫ.

Иног(е) аз, ꙗ<к>[2]о ѵвидѣхом междȣ [междѵ] ними такове доброволное токмеж, сътворихом им сес запис, како да имают соби сътворити от сес запис и исписок ѡт велич(и)ствїю си г(о)с(по)д(и)нѵ.

И при сїꙗ токмеж и раздѣленїе приключили с(ѧ) Савин бив сѵлжар, Ѡнчюл вив старостѣ, и Крȣюш хън(сар), и Мармѵре ѵрикар, и Кръчюн вив

столник и ино многи людї добрих. И на болшаа вѣрност наших печатї приложи есми къ семѵ лист<ѵ>[2].

И аз, Глигорїе дїѩк писах, да с(ѧ) знает.

Пис(а) ѵ Ѩс, <л(ѣ)>[2]т(о) ҂зркв м(а)рт(їе) кг.

Єст и другїи таковїи запис ѵ рѹ<к>[2] Стратѹл чашник бив.

Аз Балше лѡг(о)ф(е)т искаах <m.p.>.

Аз Бръчюн бив столник <m.p.>.

. . . . . [3]

, , . , ... , ... [3]

† Аз Ѡнчюл бие старосте <m..p.>.

⟨Pe verso, mai multe însemnări grecești :⟩ 7122 μαρτ<ίου> 23.
Σερβικὸν μὲ τήν μετάφρασιν αὐτοῦ. Περχοέστη ''Ετωζ Зρλβ.

† Adică eu, Balș, al doilea logofăt mărturisim, cu această carte a noastră, că au venit înaintea noastră Ihnat Ciogolea și cu cumnatul său, Stratul[4], și s-au împărțit înșiși de bunăvoie cu toate ocinile pe care ei le-au avut de pe cneaghinele lor. Și s-a cuvenit partea panului Ihnat Ciogolea și a cneaghinei lui, Sofroniia, jumătate din satul Lamanova, care este în ținutul Soroca, partea de jos, cu vecini, și cu jumătate din amîndouă morile, și jumătate din satul Berehoești, partea de jos, cu curți, și cu vecini, și cu heleșteu în țarină și de la poarta curților patru prăjini de falce în partea de sus.

Iar în partea lui Stratie[5] și a cneaghinei lui, Grozava, s-a cuvenit iarăși jumătate din satul Lamanova, partea de sus, și cu jumătate din amîndouă morile, ce sînt tot acolo; și de asemenea, jumătate din satul Berehoeștii, care este în ținutul Iași, ⟨partea⟩[2] de sus, ⟨cu⟩[2] vecini, și jumătate din satul Vătămani, care este în ținutul Neamț; însă panul Ihnat Ciogolea să nu aibă nici o treabă cu acea jumătate din satul Vătămani, numai să aibă a cosi ori a ara cu plugul său iar descălecătură[6] să nu-și facă în vatră.

Deci, eu, dacă am văzut între [între] dînșii o bună învoială ca aceasta, le-am făcut lor acest zapis, ca să aibâ a-și face de la acest zapis și ispisoc de la măria sa domnul.

Și la această tocmeală și împărțeală s-au întîmplat: Savin fost sulger, Onciul fost staroste, și Cruiuș hînsar, și Marmure uricar, și Crăciun fost stolnic și mulți alți oameni buni. Și pentru mai mare credință, am pus pecețile noastre la această carte.

Și eu, Gligorie diac am scris, să se știe.

Scris la Iași, anul 7122 ⟨1614⟩ martie 23.

Este și alt asemenea zapis la mîinile lui Stratul fost ceașnic[7].

Eu, Balș logofăt am iscălit ⟨m.p.⟩.

Eu, Crăciun fost stolnic ⟨m.p.⟩.

. . . . . [3]

. . . . . [3]

Eu, Onciul fost staroste ⟨m.p.⟩.

⟨Pe verso, mai multe însemnări grecești :⟩ 7122 ⟨1614⟩ martie 23. Sîrbesc cu traducerea lui. Berhoești. Anul 7132 (sic !).

C.36. Orig., hîrtie, șase peceți inelare, în tuș, din care cinci rotunde și una octogonală. Cu o trad., din 1765 martie 2, de Simion Cheșco uricar (c.37).

---

[1] După „в", paieroc.
[2] Rupt.
[3] Iscălitură indescifrabilă.
[4] Mai jos : Stratie.
[5] Mai sus : Stratul.
[6] Termen folosit în trad. lui Simion Cheșco uricar, dar fără sensul „de vecini" pe care îl implică originalul.
[7] Această mențiune este, desigur, un indiciu că trad. rom. (incompletă și defectuoasă), publicată în *DIR*, A, XVII/3, p. 163, nr. 254, se referă la celălalt act, al cărui orig. încă nu a fost depistat sau, poate, a dispărut.

14

1614 (7122) martie 30, Iaşi. *Nebojatco uricar dă mărturie că Iane arnăut, cumnatul său, se dă vecin mănăstirii Sfîntul Sava din Iaşi cu toată partea din bucate, din haine şi jumătate din satul Vlăşineşti, pe Prut, ţinutul Iaşi.*

† **Аз, Небожатко ѹрикар,** mărturisescu cu ceastă [1] scrisoare a noastră [1] cum eu ştiu că se-au dat Iane arnăut [1], cumnatu-miu, mănăstirii [1] de la S(vea)tii Sava din tîrg din Iaşi, se-au dat cu toată [1] partea sa din bucate ce au avut, şi din haine, şi o giumătate de sat de Vlăşineşt(i), pre Prut, în ţinutul Iaşilor, ce-i iaste a lui dereaptă [1] cumpărătură [1], încă o au dat mănăstirei [1].

Şi zapis scris grecéşte încă şi-au făcut de iaste în mîna călugărilor [1].

De aceasta eu scriu şi mărturisescu cum ştiu.

Пис(а) ѵ Ꙗс, в(ъ) л(ѣ)т(о) зркв март(їє) л҃.

⟨Pe verso, o însemnare grecească :⟩

C.38. Orig., hîrtie, pecete inelară rotundă în tuş, bine păstrată

---

[1] In textul chirilic : **частѫ, ноастрѫ, арнѫѹт, мънѫстирї, тоатѫ, дереаптѫ кѹмпѫрътѹрѫ, кълѹгѫрилор.**

15

1615 (7123) iulie 27, Iaşi. *Ştefan Tomşa II voievod dăruieşte mănăstirii Solca satul Podoleni, ţinutul Fălciu, fost domnesc, ascultător de straja din braniştea domnească de la Iaşi.*

† **Къ имѣ Ѡтьца и С(ы)на и С(вѧ)т(а)го Д(ѹ)ха, с(вѧ)тѣи живоначѣлнѣи, единосѫщнѣи и нераздѣлимѣи Тро(и)ци единомѹ Б(о)гѹ, въ трех ипостасѣхь, покланѣе[мо]мѹ и славимѹ ед(ин)ѹдръжава и вел(ико)лѣпїе величествѣ в(ъ) в(ѣ)кы, амин. Се азь, рабь вл(а)д(и)цѣ г(оспод)ѹ Б(о)гѹ и Сп(а)сѹ н(а)шемѹ Їсѵс(ѵ) Х(ри)стѹ, иже ѡт въсеѫ д(ѹ)ши правовѣрны и православны, истинны поклоник с(вѧ)тѣи Тро(и)ци, бл(а)гоч(и)стивїи Їѡ Стефан воевода, б(о)жїею м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)д(а)рь Земли Мѡлдавскои, с(ы)нь бл(а)гочистиваго Стефана Тѡмши воевода. Ѡж(е) г(о)сп(о)дств(о) ми, бл(а)говоленїем въседръжителѣ Б(о)га и промислом своег(о) м)и)л(о)ср(ь)дїа, ѡт младїства возраста нашего, б(о)голюбным желанїе въжделѣхом стопам бл(а)годѣанїѡм послѣдовати бл(а)гоч(и)їим прѣжде бывшїим старїим г(о)сп(о)дарїе, дѣдовом и прѣдѣдом нашим, которїи съзидашѣ цр(ъ)к(ъ)ви и монастир въ славѫ и поХвалѫ страшномѹ и великолѣпномѹ имени Б(о)гѹ наншемѹ въ памѣт себѣ и родителем их, которїи и на прѣста<в>[1]лени своим тѣлеса их нынѣ с(вѧ)то ꙗко живи почивают, въ дѣла < творенїа>[1] рѫк своих, д(ѹ)ша их въ рѫцѣ Б(о)жїи. Ѡ сем ѹбо г(о)с(по)дств(а) ми въсегда печалѹꙗще и ѡт <ср(ъ)д(ъ)чнїѫ>[1] болѣзни желаꙗще, ѹбо прѣбл(а)гїи Б(о)гъ иж(е) въ м(и)л(о)сти прѣбогати, непрѣзрѣв прошенїа нашѧ, иже бл(а)гонадежним бл(а)годѣтел, нѫ бл(а)говоли и ѹм(ило)ср(ъ)див сѣ на нас и дарова нам крѣпост и бл(а)гоприлѹчнѫ врѣме ꙗко даеже нами желаемое ѹлочим.**

Того радї, съ бл(а)говоленїем б(о)жїем и съ бл(а)гословенїем м(о)лебником и ѡт(ь)цем нашим, кѵр Анастасїѹ архїепископѹ и митрополитѹ Сѹчавскомѹ, и кѵр Павлѹ еп(и)ск(о)пѹ Романскомѹ и кѵр Аѳанасїе еп(и)ск(о)пѹ

Радовскомꙋ, г(о)сп(о)дств(о) ми начѣхом и сътворихом цр(ъ)ков и монастир въ Б(о)гꙋ ꙗвленнаго нам мѣсто, Солка имѣнованїе, и еж(е) и ѡс(вѧти)т сѧ въ имѣ с(вѧ)тых прѣхвалних и пръвосѣдалних връховних ап(о)ст(о)л Петра и Павла и прочїим с(вѧ)тым връховным ап(о)ст(о)л.

Тѣмже г(о)с(по)дствꙋ ми, по елико силѣ и прилеж Б(о)годаннаго г(о)сп(од)ствїю ми, г(о)с(по)дствꙋ ми прикїихом с(вѧ)таа цр(ъ)ков и монастир и паки пом(и)ловахом нашѣ м(о)л(ь)бѫ и монастир съ село гл(а)гол(е)мїи Подолѣнїи, что ꙋ волѡст Флъчїискои, съ въсѣми хотарами и съ[3] въсѣми доходами его, что ѡног(о) выш(е) писаннаго село было наш прав г(о)сп(о)д(а)рскыи, прислꙋшено къ страж ꙋ бранище г(о)сп(о)дствꙋ ми Ꙗсшких.

Тог(о) ради, тот выше писанїи село Подолѣнїи да бѫдет ѡт нас више писаннѣи с(вѧ)тѣи монастир Солци съ[3] въсѣми хотарами его, каждꙋ полинꙋ своемꙋ и съ синож<а>[1]тами ег(о) и съ въсѣми доходами его, и ѡт полѣ и ѡт водꙋ и ѡт лѣсꙋ, непорꙋшенно николиж(е), на <в>[1]ѣкы вѣчних, въ памѣт г(о)сп(о)дствꙋ ми и г(о)сп(о)жди г(о)с(по)дств(а) ми и прочїим Б(о)годанним нам с(ы)новем и въ зад(ꙋ)шею и ѡтпꙋщенїю грѣхом нашим и родителем нашим.

А аще кто покꙋс<и>[1]т <...>[1]знет разорит наше даанїе и м(и)лованїе, еж(е) г(о)с(по)дств(о) ми дадохом нашеи м(о)л(ь)би ново<създанномꙋ свѧ>[1]томꙋ монастир, и възмет ѡт неѧ сїи виш(е) писанное село, таковы ꙋбо да бѫдет проклѣт и треклѣт ѡт Г(оспод)а Б(о)га, сътворителѣ н(е)бо и землѣ, и ѡт пр(ѣ)ч(и)стаа м(а)т(е)ръ Г(оспод)а Б(о)га и Сп(а)са нашег(о) Исѵс(а) Х(ри)ста и ѡт в҃ї с(вѧ)тых връховных ап(о)ст(о)л въ нихже и д҃ евангелести такожде и ѡт т҃иї с(вѧ)тых и Богоносних ѡт(ь)цъ наших, еже въ Никеистѣм градѣ <пр>[1]авославїе и вѣрѧ ꙋтвръдишѧ и Тро(и)цѫ растръѕателѣ, неистоваго Арїѫ анаѳимѣ подад(о)шѧ; и прѣд страшном Х(ри)ст(о)вѣм съдищꙋ, неꙋмолеми съперници да имает таковїи, самих с(вѧ)тых връховнїѫ ап(о)ст(о)лы Х(ри)ст(о)с(о)вы, Петра и Павла, съ въсѣм ап(о)ст(о)лскым лыком и да осѫжден бѫдет таковїи съ възъпившими на Г(оспод)а нашего Їсѵс(а) Х(ри)ста рекѫщем: кръв его на них и на чѣдѧ их и да имаѫт част съ Їꙋдоѫ, прѣдателѣ Г(о)с(по)д(и)нѣм, въ безконн(е)чнїѫ мѫкы, амин.

Пис(а) ꙋ Ꙗсѡх, в(ъ) л(ѣ)тѡ ҂зркг, м(ѣ)с(ѧ)ца юꙋлїа, к҃з д(ь)ни.
Стефан воевода <m p>.
† Їѡнашко третїи лог(о)ф(е)т писал.

† În numele Tatălui și al Fiului și al Sfîntului Duh, Treime sfîntă izvoditoare de viață, de o ființă și nedespărțită a unuia Dumnezeu, în trei ipostaze, la a cărui putere și poruncă, preamărite în veci, ne închinăm și pe care le slăvim, amin. Iată eu, robul stăpînului Domnului Dumnezeu și Mîntuitorului nostru, Isus Hristos, care din tot sufletul sînt dreptcredincios și dreptmergător, adevărat închinător Sfintei Treimi, binecredinciosul Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei, fiul binecredinciosului Ștefan Tomșa voievod. Iată domnia mea, cu bunăvoința lui Dumnezeu atotțiitorul și prin grija milosîrdiei sale, de la vîrsta copilăriei noastre am năzuit cu dorință fierbinte să mergem pe urmele facerilor de bine ale binecredincioșilor, bătrînilor domni care au fost mai înainte, moșilor și strămoșilor noștri, care au zidit biserici și mănăstiri întru slava și mărirea înfricoșătorului și mărețului nume al Dumnezeului nostru și întru pomenirea lor și a părinților lor, ale căror trupuri, și după săvîrșirea lor, se odihnesc acum în sfințenie ca și cum ar fi vii întru faptele ⟨...⟩[1] lor, sufletele lor în mîinile lui Dumnezeu. Deci, domnia mea întotdeauna îngrijindu-ne și din durerea inimii rîvnind la aceasta, preabunul Dumnezeu, care în milostivire este preabogat, nu a trecut cu vederea rugăciunea noastră, pe care ca un binefăcător cu mare speranță am făcut-o, ci a binevoit și s-a milostivit asupra noastră și ne-a dăruit putere și vreme cu bună priință ca să dobîndim cele care au fost dorite de noi.

Drept aceea, cu bunăvoința lui Dumnezeu și cu binecuvîntarea rugătorilor și părinților noștri, chir Anastasie arhiepiscop și mitropolit de Suceava și chir Pavel episcop de Roman și chir Athanasie episcop de Rădăuți, domnia mea am început și am făcut biserica și mănăstirea în locul care ne-a fost arătat de Dumnezeu, numit Solca, și care s-a și sfințit întru numele sfinților prealăudați și întîișezători apostoli de frunte, Petru și Pavel, și a celorlalți sfinți apostoli de frunte.

Deci, domnia mea, după cîtă putere și după prilejul care a fost dăruit de Dumnezeu domniei mele, domnia mea am înzestrat sfînta biserică și mănăstire și iarăși am miluit ruga și mănăstirea noastră cu satul care se numește Podoleni, care este în ținutul Fălciu, cu[2] toate hotarele și cu toate veniturile lui, care acel mai sus scris sat a fost al nostru drept domnesc și ascultător de straja din braniștea domniei mele de la Iași.

Drept aceea, acel mai sus scris sat Podolenii să fie de la noi sfintei mănăstiri mai sus scrie Solca cu[2] toate hotarele lui, fiecare după felul său și cu fînețele lui, și cu toate veniturile lui, și din cîmp, și din apă și din pădure, neclintit niciodată, în vecii vecilor, întru pomenirea domniei mele și a doamnei domniei mele și a celorlalți fii dăruiți nouă de Dumnezeu și pentru sufletul și iertarea păcatelor noastre și ale părinților noștri.

Iar dacă cineva se va încumeta să ⟨...⟩[1] strice dania și miluirea noastră, pe care domnia mea am dat-o rugii noastre, sfintei mănăstiri din nou zidită, și va lua de la ea acest mai sus scris sat, unul ca acela să fie deci blestemat și de trei ori blestemat de Domnul Dumnezeu făcătorul cerului și al pămîntului și de preacurata maică a Domnului Dumnezeului și Mîntuitorului nostru, Isus Hristos, și de cei 12 sfinți apostoli de frunte, între ei și cei patru evanghelişti, de asemenea și de cei 318 sfinți și purtători de Dumnezeu părinți ai noștri care au fost în cetatea Nicheia, întărind dreapta slăvire și credință și dîndu-l anathemii pe hulitorul Treimii, neînfrînatul Arie; și în fața înfricoșătoarei judecăți a lui Hristos unul ca acela să aibă neîndurători pîrîși pe înșiși sfinții apostoli de frunte ai lui Hristos, Petru și Pavel, cu tot soborul apostolicesc și unul ca acela să fie osîndit împreună cu cei care au strigat asupra domnului nostru Isus Hristos, zicînd: sîngele lui asupra lor și asupra copiilor lor, și să aibă parte cu Iuda, vînzătorul Domnului, în muncile cele fără de sfîrșit, amin.

Scris la Iași, în anul 7123 ⟨1615⟩, luna iulie, 27 zile.

Ștefan voievod ⟨m. p.⟩.

† Ionașco al treilea logofăt a scris.

C.42—43. Orig., hîrtie, rupt la îndoituri și pătat, pecete domnească mijlocie în ceară. Cu o trad., din 1855, de Hrisant ieromonah (c.40—41).

---

[1] Pătat.
[2] După conturul difuz al literelor.
[3] Scris deasupra rîndului.

16

1616 (7124) iunie 12. Floci. *Ștefan Tomșa II voievod dăruiește satul Volcineț, pe Bîc, ținutul Orhei, pierdut de Frățiman ceașnic în viclenie, lui Ieremia vornic, pentru că acesta a prins „limbă" de la vrăjmașii săi pe Grigorie Mogîldea.*

† Нѡ Стефан воевода, б(о)жїю м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)д(а)ръ Земли Мѡлдавскои. Ѡж(е) г(о)с(по)дств(а) ми ꙋм(и)л(о)стивих сѧ и помиловахом на слѵѕѣ наш, Єремїѧ дворник, съ едно село на имѣ Болчинецѵл, что на Бък, ꙋ волост Ѡрхеискомѵ, радї его правовѣрною слѵжбѵ, что ѡн слѵжил г(о)с(по)дств(а) ми въ земское, когда билом г(о)с(по)дств(о) ми въ ѡраш Флочи—послахом его ꙗзика радї и принесошѧ до г(о)с(по)дств(а) ми на Глигорїе Моглъдѣ ѡт тим врагом г(о)с(по)дств(о) ми и земское—что, тое село, било даанїе ѡт г(о)с(по)дств(а) ми Фръциман чашник и изгѵбил его въ свои хиклѣнство, когда възвиѕали с(ѧ) съ тими болѣри над г(о)с(по)дств(а) ми и над земли наш съ ѡгнъ и съ меч и велик разбою сътворишѧ съ г(о)с(по)дств(а) ми близ ви(но)градї Ꙗскаг(о) Тръг(а).

Тѣм радї, како да ест емѵ, ѡт г(о)с(по)дств(а) ми, даанїе и помилованїе съ въсѣм доходом, непорꙋшенно николиж(е), въ вѣки. И ин да сѣ не ѵмишает.

Пис(а) ѕ Флоч, в(ъ) л(ѣ)т(о) ⁓зркд, юн(їа), ѕ̃ї д(ь)нн.
† Сам г(о)сп(о)д(и)нъ вел҃ѣл.
† Стефан воевода <m.p.>.
† Мармvре <писал>.

† Io Ştefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei. Iată domnia mea m-am milostivit şi am miluit pe sluga noastră, Eremia vornic, cu un sat, anume Volcinetul, care este pe Bîc, în ţinutul Orhei, pentru dreptcredincioasa lui slujbă pe care el a slujit-o domniei mele şi ţării cînd am fost domnia mea în oraşul[2] Floci : l-am trimis pe el pentru ⟨a prinde⟩[3] limbă şi a adus la domnia mea pe Grigorie Mogîldea de la acei vrăjmaşi ai domniei mele şi ai ţării — care, acel sat, a fost danie de la domnia mea lui Frăţiman ceaşnic şi l-a pierdut în viclenia sa cînd s-a ridicat cu acei boieri asupra domniei mele şi asupra ţării noastre cu foc şi cu sabie şi făcînd mare război cu domnia mea aproape de viile tîrgului Iaşi.

Pentru aceea, să-i fie lui, de la domnia mea, danie şi miluire cu tot venitul, nestrămutat niciodată în veci. Şi altul să nu se amestece.

Scris la Floci, anul 7124 ⟨1616⟩ iunie, 12 zile.

Însuşi domnul a poruncit.

† Ştefan voievod ⟨m.p.⟩.

† Marmure ⟨a scris⟩.

C.46. Orig., hîrtie, pecete mică rotundă în ceară, deteriorată. Cu o trad., din 1855 august, de Hrisant ieromonah (c.47).

[1] Omis.
[2] Aşa în orig.
[3] Subînţeles în textul slav.

Actul acetsta îngăduie cîteva consideraţii referitoare la o perioadă de mari convulsiuni politice, în care Ştefan Tomşa al II-lea a jucat unul din rolurile principale (v. N. C. Bejenaru, *Ştefan Tomşa II (1611—1616; 1621—1623) şi rivalitatea turco-polonă pentru Moldova*, Iaşi, 1926). Emis pe teritoriul Ţării Româneşti, cu puţin timp înainte ca el să fie mazilit, documentul a devenit ulterior inoperant în ceea ce priveşte dania. Importante sînt însă elementele pe care le conţine. Astfel, se poate constata că la acea dată ex voievodul Moldovei (pe tron se afla Alexandru Movilă) era în oraşul Floci. Apoi, se poate preciza că din grupul boierilor care îl însoţeau făceau parte Eremia vornic şi Marmure diac, aşa cum se poate vedea că între boierii de la Iaşi, răsculaţi în toamna anului 1615, s-au aflat Frăţiman ceaşnic şi Grigorie Mogîldea, ultimul amintit ca fost pîrcălab la 18 ianuarie 1615 (v. *DIR*, A, XVII/3, p. 187—188, nr. 285). Trebuie, de asemenea, remarcat că menţiunea expresă din document : „...cînd s-a ridicat cu acei boieri... şi făcînd mare război cu domnia mea aproape de viile tîrgului Iaşi", confirmă pe deplin relatarea lui Miron Costin privitoare la lupta de la Fîntîna lui Păcurar (v. Miron Costin, *Opere*, ed. critică de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 62).

17

1616 (7125) septembrie 12, Iaşi. *Radu Mihnea voievod împuterniceşte pe călugării mănăstirii Galata, metoh la Sinai, să-şi stăpînească satul Borceşti, pe Apa Neagră, pe malul Nistrului, ţinutul Soroca, interzicînd slugilor domneşti să-i asupărească.*

† Їw Радvл воевода, в(о)жїею м(н)л(о)стїю, г(о)сп(о)д(а)рь Земли Мwлдавскоѳ. Дали и потвръдили есми мwл(ь)ви нашеи, с(вѫ)тѣи монастири Галатїи, метwх Синаистѣи, где ест храм С(вѫ)т(а)го ар(х)а(н)гела Михаила и Гаврїила, правое ен даанїе и милованїе, селw Корчецїи, на Чврна Вода, и съ млиновє въ тоеж(є) водv, на в(є)рхv Нистрѳ, въ вол(о)ст Сорwчскоѳ, что имает с(вѫ)тая монастир wт ѳ(нко)ви г(о)с(по)дств(а) ми, Петръ воевода, съ въсѣми хотарами его и доходами, якож(є) имает с(вѫ)тая монастир испишки за потвръжденїе и wт Єремїа воевода и wт Стефан(а) воевода. Також(є) да имает и wт г(о)с(по)дств(а) ми twт село, съ млинами и съ

въсѣми хотарами, <н>[1]епорѵшен(о), съ въсѣми доходамї, николиж(е) на вѣки вѣчних.

Того радї, и вес слѵги наши, пр<ъкълаби>[1], или глобници, или вътаж(и), или дѹшигѹбинари или ѡлъкарове, да не и<маете вълази>[1]ти радї виш(е) писанних въ тѡг(о) селѡ. Инак ни чините. И ин да сѣ не ѵми<шает прѣд сим>[1] листѡм нашим.

Пис(а) ѵ Ꙗс, в(ъ) л(ѣ)тѡ ҂зрке сеп(темврїе) в҃ї.

† Г(о)с(по)д(и)нъ реч(е).

† Гѣнгѧ вел логофет ѵчил.

Аз Гѩнгѣ логофет и с(ѧ) искаах <m.p.>.

† Дѵмитрѵ <писал>.

⟨Pe verso, două însemnări greceşti :⟩

† Io Radul voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei. Am dat şi am întărit rugii noastre, sfintei mănăstiri de la Galata, metohul Sinaiului, unde este hramul Sfinţilor arhangheli Mihail şi Gavril, dreapta ei danie şi miluire, satul Borceştii, pe Apa Neagră, şi cu mori în aceeaşi apă, pe malul Nistrului, în ţinutul Soroca, pe care îl are sfînta mănăstire de la unchiul domniei mele, Petru voievod, cu toate hotarele şi veniturile lui, aşa cum are sfînta mănăstire ispisoace de întăritură şi de la Eremia voievod şi de la Ştefan voievod. De asemenea, să aibă şi de la domnia mea acest sat, cu mori, cu toate veniturile şi cu toate hotarele, neclintit niciodată în vecii vecilor.

Pentru aceea, şi toate slugile noastre, pîr⟨călabi⟩[1], sau globnici, sau vătafi, sau duşegubinari sau olăcari să nu ⟨aibă a intra⟩[1] pentru acestea mai sus scrise în acel sat. În alt chip să nu faceţi. Şi altul să nu se amestece ⟨înaintea acestei⟩[1] cărţi a noastre.

Scris la Iaşi, în anul 7125 ⟨1616⟩ septembrie 12.

† Domnul a zis.

† Gheanghea mare logofăt a învăţat.

† Eu Gheanghea logofăt m-am iscălit ⟨m.p.⟩.

† Dumitru ⟨a scris⟩.

⟨Pe verso, două însemnări greceştit :⟩

C.48. Orig., hîrtie, pecete domnească mijlocie în ceară, timbrată Cu o trad., din 1796 noiembrie 27, de Andrei Tălmaci căpitan (c.49).

---

[1] Sub timbrul peceţii. Întregit după trad. din 1796.

18

1616 (7125) octombrie 6, Iaşi. *Radu Mihnea voievod întăreşte lui Constantin Roşca vistiernic o parte din satul Păniceşti, ţinutul Iaşi, cumpărată de la nepoţii lui Toma Nemică şi părţi din satul Corneşti, pe Bucovăţ, ţinutul Lăpuşna, pentru care a plătit capul la nişte răufăcători.*

† Нѡ Радѵл воевода, б(о)жїею м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)д(а)ръ Земли Мѡлдавскои. Дали и потвръдили есми нашемѵ вѣрномѵ болѣринѵ, Костантин Рошка вистїѩрник, ег(о) правою ѡтнинѵ и кѵпежно, ѡт нижнеа половина село Пъничещ(и), половина, вишнаа част, что ѵ волост Ꙗскомѵ, что ѡн соби кѵпил ѡт Гаврил и сестри ег(о), Рѵска и Циганка, дѣти Блъчи, внѵц(и) Томи Немикъ, за ѡсим десѣт талер(и) сребръних, за что сът[1] ѡн(и) племиниц(и) кнѣгинї ег(о), Софронїи.

И тиж(е), даем и потвръждаем виш(е) писанному болѣрину нашему, Рошка вистїꙗрник, ег(о) правою ѡтнину и купежно, въсѣ част елико с(ѧ) изберет част Андронику Брахое ѡт село Корнещ(и), у Буковъц, что у волост Лъпушнои; також(е), и част Кондри, с(ы)нь Пътр[р]ꙗ, елико с(ѧ) изберет част ѡт(ь)ца ег(о), ѡт нарѣденїи еж(е) имали, по что ѡн платил главѫ Меги, и Глигуци, и Кондри и Данови ѡт там, за что украли били лѕ пчел Маркови ѡт Драгомирещ(и) и Їѡнови ѡт Брътѣн(и) и поиман(н) били лицем и ведени били до погибѣл. Таж(е), въ том, приидошѣ вратїꙗ их, Мътею, и Павел и Гаврил и сестра их, Настасїѧ, и купно съ виш(е) писанїи злодѣи и дал(и) ему въсѣх тих частї виш(е) написаних, а Рошка вистїꙗрник дал за них една сто талер(и) битих и искупил их ѡт погибѣл. але имал Данул увратит тим виш(е) писаним дружинам своим что с(ѧ) прїидет ег(о) част.

Тѣм радї, тѣх въсѣх виш(е) писаних част за ѡтни<ни како>[2] да сът ему и ѡт нас ѡтнини и купежни, съ въсем доходом. И ин да с(ѧ) не умишает.

У Ꙗсох, в(ъ) л(ѣ)то ҂зрке ѡкт(омврїе) ѕ.
† Г(о)с(по)д(и)нъ велѣл.
† Аз Гꙗнгѣ логофет и с(ѧ) искаах <m.p.>.
† Тъутул <писал>.

⟨Pe verso, mai multe însemnări, din care una de epocă :⟩ Пис(а) ꙋрик сел(о) Пън(и)чещи ; ⟨una ulterioară :⟩ Pănişeşti ; ⟨alta modernă :⟩ No. 3. 7125 ⟨1616⟩ octo(m)v(rie) 6 ⟨şi una grecească :⟩

† Io Radul voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei. Am dat şi am întărit credinciosului nostru boier, Costantin Roşca vistiernic, dreapta lui ocină şi cumpărătură, jumătate din jumătatea de jos a satului Păniceşti, partea de sus, care este în ţinutul Iaşi, pe care el însuşi a cumpărat-o de la Gavril şi de la surorile lui, Rusca şi Ţiganca, fiii lui Vîlcu, nepoţi lui Toma Nemică[3], pentru optzeci de taleri de argint, pentru că ei sînt nepoţi cneaghinei lui, Sofronia.

Şi, de asemenea, dăm şi întărim mai sus scrisului nostru boier, Roşca vistiernic, dreapta lui ocină şi cumpărătură, toată partea cît se va alege partea lui Andronic Brăhoi din satul Corneşti, pe Bucovăţ, care este în ţinutul Lăpuşna ; de asemenea, şi partea lui Condrea, fiul lui Petrea, cît se va alege partea tatălui său, din drese ce ei au avut, pentru că el a plătit capul lui Meghea, şi lui Gliguţa, şi lui Condrea şi lui Dan de acolo, deoarece au furat 36 de stupi lui Marcu din Dragomireşti şi lui Ion din Brăteni ; şi au fost prinşi de faţă şi au fost predaţi spre pieire. Astfel, întru aceea, au venit fraţii lor, Matei şi Pavel şi Gavril şi sora lor, Nastasia, împreună cu mai sus scrişii răufăcători, şi i-au dat lui toate acele părţi mai sus scrise, iar Roşca vistiernic a dat pentru ei o sută de taleri bătuţi şi i-a răscumpărat de la moarte, însă să aibă Danul a întoarce acelor mai sus scrişi tovarăşi ai lui cît se cuvine partea lui.

Pentru aceea, toate aceste părţi mai sus scrise de ocini, să-i fie de la noi ocini şi cumpărături, cu tot venitul. Şi altul să nu se amestece.

La Iaşi, în anul 7125 ⟨1616⟩ octombrie 6.

† Domnul a poruncit.
† Eu Gheanghea logofăt m-am iscălit ⟨m.p.⟩.
† Tăutul ⟨a scris⟩.

⟨Pe verso, mai multe însemnări din care una de epocă :⟩ S-a scris uric pentru satul Păniceşti ⟨şi una grecească :⟩

C.50. Orig., hîrtie, pecete domnească mijlocie în ceară, timbrată. Cu o trad., din 1855 august, de Hrisant ieromonah (c.51—52).

---

[1] Aici şi mai jos, сът pentru сѫт.
[2] Sub timbrul peceţii.
[3] Aşa în orig.

19

1617 (7125) februarie 14, Iaşi. *Necula vistiernic dă mărturie că lasă în continuare în stăpînirea mănăstirii Solca satul Podoleni, ţinutul Fălciu, dat în „socotinţa" lui de Radu Mihnea voievod, obligîndu-se numai să oprească oamenii de a se mai împrăştia din acest sat.*

Се аз, Некꙋла вистїꙗрник пишем и даем знати сим записом нашим[1] de rîndul acestui sat, pre nume Podolénii, în ţinutul Fălciiului, cum acest sat fost-au dat de dumnul Ştefan voevod la a sa monăstire, la Solca, iar deac-au eşit Ştefan voevod din domnie şi am venit noi cu măriia sa, Radul voevod, în ţără şi au şedzut în scaun, venit-au igumenul şi cu tot săborul de la monăstirea de la Solca şi cu oameni den sat den Podoléni de s-au ieluit cum să pustieşte satul pentru multe neputinţe şi dzîsuri şi de unii ⟨şi⟩[2] de alţi(i).

Întru céea, măriia sa, Radul voevod, datu-l-au să hie suptu socotinţa noastră, şi noi singuri nu l-am priimit să hie luat şi eşit de la monăstire, ce numai pentru să scutescu să nu să răşchire oameni(i), să rămîe pustiiu, iar satul tot să hie mănăstirei, cumu iaste dat de domnu său carele au făcut acea svîntă monăstire.

Iar[re] carele după urma noastră va vrea să ia acel sat de la svîntă monastire, de la Solca, şi va dzice c-au fost boerescu, acela om să nu hie a lui Dumnedzău, ce să hie dipărtat de mila svenţiei sal(e) şi să hie într-un loc cu dracul şi să aibă pîrîş pre Petru ap(o)st(o)lu şi pre Pavăl, carii simtu mai mari slujitori a lui Dumnedzău şi hram acelui svînt locu şi acei monăstiri. Iar eu améstec cu aceia să nu aibu.

Atîta scriu şi mărturisescu, cu cestu zapis al mieu, да сѣ знает[3].

Пис(а) ꙋ Ꙗс, в(ъ) л(ѣ)т(о) ҂зрке, м(ѣ)с(ѧ)ци фев(рꙋарїе), д҃ї д(ь)нъ. Некꙋла <m.p.>.

⟨Pe verso, o însemnare grecească :⟩

C.53. Orig., hîrtie, pecete inelară în ceară.

[1] Adică eu, Necula vistiernic, scriem şi dăm ştire cu acest zapis al nostru.
[2] Omis.
[3] să se ştie.

20

1618 (7126) ⟨martie 6⟩[1], Huşi. *Şoltuzul şi pîrgarii tîrgului Huşi dau mărturie că Ulina, fiica lui Gligan din Mogoşeşti, a vîndut lui Ion Cogălniceanul un loc de prisacă în Valea Mănăstirii.*

† Eu şoltuzul şi 12 pîrgari и въси стари менчанн[2] ѡт тръг Хꙋши[3]. scriem şi mărturisim cu ceastă carte a noastră cum au venit înaintea noastră Ulina, fata lui Gligan den Mogoşeşti, de au vîndut de bunăvoia ei, de nimene nevoit(ă), nici asuprit(ă), de au vîndut un loc de prisacă, în Valea Mănăstirei, lui Ion Cogălniceanul, dereptu dzéce taleri, denaintea noastră şi denaintea a mulţi oameni buni şi denaintea Dumei şi Ştefan diiacul, slugile hatmanului.

De aceasta scriemu şi mărturisimu cu ceastă carte a noastră şi cu ale noastre suflete. Şi unde va mérge această scrisoare să să creadză.

Тое пишем и зравствꙋите[4] ѡт г(о)с(под)а, амин[5].

Пис(а) ꙋ Хꙋши, въ <март>[6]и <ѕ҃>[6], ҂зрк҃ѕ.

⟨Pe verso, o însemnare tîrzie :⟩ 7126 ⟨1618⟩ mart(ie) 6.

C.54. Orig., hîrtie, trei peceţi inelare rotunde în tuş.

[1] Datele de lună şi zi întregite după însemnarea de pe verso.
[2] În loc de : мешчанн.
[3] toţi bătrînii orăşeni din tîrgul Huşi.
[4] În loc de : здравствꙋите.
[5] Aceasta scriem şi sănătate de la Domnul, amin
[6] Pătat.

DIN ARHIVA ISTORICĂ A ROMÂNIEI CONTEMPORANE (III): GENERALUL TITUS GÂRBEA DESPRE ULTIMA ÎNTREVEDERE HITLER—ANTONESCU

DE

GH. F. ANGHELESCU și GH. BUZATU

Studiile de sinteză și monografiile, lucrările cu caracter memorialistic și volumele de documente tipărite în ultimii ani au elucidat aspectele fundamentale referitoare la condițiile interne și externe în care s-a pregătit, s-a declanșat, s-a desfășurat și a triumfat insurecția română din August 1944, eveniment de importanță cardinală pentru istoria patriei și una dintre cotiturile decisive ale ultimei faze a celui de-al doilea război mondial, cu efecte pozitive pentru precipitarea situației politico-diplomatice și militare în direcția prăbușirii Germaniei hitleriste. Cu toate acestea, noi documente și noi mărturii afluează pe masa istoricului, care are datoria să examineze temeinicia noilor dovezi, să le coroboreze cu cele deja cunoscute și să prezinte cititorului noile concluzii pe marginea împrejurărilor în care au survenit fapte mai recente ale istoriei noastre. Este și cazul ultimei întrevederi pe care mareșalul Ion Antonescu a avut-o cu Adolf Hitler, la începutul lunii august 1944, și despre care în literatura de specialitate se pot întîlni numeroase referințe[1], mai ales că faptul s-a petrecut cu numai cîteva săptămîni înainte de prăbușirea regimului antonescian la 23 August 1944. Dar, mai mult decît atît, detalii despre vizita mareșalului la Cartierul General al Führerului de la Rastenburg se pot desprinde din stenogramele ajunse pînă la noi — una datorată părții germane, cunoscută și comentată de numeroși istorici români și străini[2], alta datorată lui Ion Antonescu însuși, din momentul în care s-a decis să-și dicteze impresiile șefului cabinetului său militar, colonelul Radu Davidescu. De reținut, că ambele variante au fost tipărite, cu ani în urmă, în paginile revistei „Magazin istoric"[3]. De această dată, punem la îndemîna cititorului „depoziția" unui martor al evenimentului — generalul în rezervă Titus Gârbea, care în acele momente premergătoare insurecției îndeplinea funcția de șef al Misiunii Române pe lîngă Înaltul Comandament al *Wehrmachtului (O.K.W. — Oberkommando der Wehrmacht)*, astfel că, după cum opinează domnia-sa, a avut un rol important în pregătirea întîlnirii Hitler-Antonescu, cu scopul ascuns de a „provoca" o precizare a raporturilor între Berlin și București, ceea ce ar fi îngăduit retragerea României din *Axa* fascistă. Textul pe care-l prezentăm, în anexă, a fost înregistrat pe bandă de Gh. F. Anghelescu și se tipărește cu permisiunea generalului în rezervă Titus Gârbea, care a consemnat pe ultima pagină a dactilogramei: *„București, 1 aprilie 1986 — Sînt de acord cu redactarea și publicarea acestor amintiri pe care le-am avut în 1944 (febr.-august) ca șef al Misiunii Române pe lîngă Comandamentul Suprem German (OKW). General (r) Titus Gârbea"*. După victoria insurecției, autorul acestor rînduri a participat la războiul antihitlerist, mai întîi ca general de brigadă în cadrul Marelui Stat Major Român, apoi drept comandant al Detașamentului Prahova, comandant al artileriei Corpului IV Armată și, în sfîrșit, comandant al artileriei Armatei I pe teatrele de operațiuni din Ungaria, Cehoslovacia și Austria.

---

[1] Vezi A. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din August 1944*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979, p. 415 și urm.; Gh. Buzatu, ed., *Actul de la 23 August 1944 în context internațional. Studii și documente*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, *passim*.

[2] Andreas Hillgruber, Hrsgb., *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, II, *1942—1944*, Frankfurt am Main, Bernard und Graefe Verlag für Wehrwesen, 1970, pp. 481—501.

[3] *Ultima întrevedere Hitler-Antonescu*, în „Magazin istoric", nr. 3/1968, pp. 39—47; *Antonescu despre ultima întrevedere cu Hitler*, în idem, nr. 7—8/1968, pp. 38—43.

ÎNTREVEDEREA HITLER-ANTONESCU DIN 5 AUGUST 1944

I. *Inițiativa întîlnirii.*

Întrevederea lui Antonescu cu Hitler de la 5 August 1944 a fost cerută de români. Celelalte au fost, mai mult sau mai puțin, inițiate și chiar comandate de Hitler. N-am vrut niciodată, în situația în care m-am găsit eu în timpul acestui război, să ies cu ceva în evidență, dar pot să afirm că autorul și susținătorul acestei ultime întrevederi între Antonescu și Hitler am fost eu. Am fost eu pentru că la nivelul la care mă găseam și în convorbirile cu marii șefi, militari mai ales, și chiar politici germani, mi-am dat seama că mergeam către prăpastie. Și, cînd a survenit atentatul de la 20 iulie 1944, mi-am dat seama că poporul german, un popor răbdător și foarte disciplinat, a ajuns la capătul răzdării și unele cercuri militare și politice au pus la cale acest atentat ca să scape de acest Hitler care-i duce la pierzare. Nu m-am grăbit după acest atentat. După ce am avut o întrevedere cu ambasadorul Japoniei, generalul K. Oshima, m-am dus și la Berlin ca să vorbesc cu ministrul nostru și cu alte personalități și cu cunoscuți de-ai mei, pentru a-mi da seama cît de adîncă este această nemulțumire ce a culminat cu acest atentat. După ce am făcut această călătorie și după ce am raportat la București, cît mai curînd pentru a informa verbal în legătură cu perspectivele foarte importante, cu caracter militar și politic. Într-adevăr, mi-am dat seama că de pe urma acestui atentat, care dovedea o profundă ruptură între poporul german și dictatura nazistă, Hitler s-ar fi putut întîmpla să dispară. Deci, mi-am dat seama că este momentul să se tragă concluziile, iar războiul să se încheie printr-un compromis pentru România sau chiar printr-o predare fără condiții. Am susținut de mai multe ori că trebuie să vin imediat la București pentru chestiuni de armament. Deci, repet, organizatorul sus-amintitei întrevederi am fost eu, șeful misiunii militare pe lîngă Hitler, pe lîngă *O.K.W.* și *O.K.H.*. Ducîndu-mă la Berlin și vorbind cu ministrul României, generalul Ion Gheorghe, i-am pus întrebări în legătură cu necesitatea tragerii unor concluzii de pe urma atentatului asupra lui Hitler. Ministrul a fost foarte surprins de întrebarea mea și a cerut explicații. Răspunsul meu a fost că trebuia găsită o cale de încheiere a războiului. Fără să stea pe gînduri, ministrul a refuzat propunerea mea, motivînd acest lucru prin faptul că Hitler ar fi ripostat vehement acestei posibilități. Cerbicia Führerului era bine cunoscută, dar în sinea mea eram convins de viabilitatea ideii pe care o formulasem și în această ipoteză era bine ca partenerul de la București, Antonescu, să vină și să discute pe șleau asupra acestei probleme complexe. Știam la acea vreme că însuși Antonescu declarase că încercase încă din 1943, odată cu desprinderea de *Axă* a Italiei, să încheie o pace separată, în cooperare cu partea italiană. Promotorul acestei idei a fost Mihai Antonescu, mîna dreaptă a mareșalului Antonescu. Revenind la întrevederea amintită, trebuie să repet că eu am ținut cu orice preț ca Antonescu să vină. Mi s-a răspuns că Antonescu era cam bolnav, că era foarte ocupat și n-ar putea veni. Eu însă insistam în direcția soluționării retragerii din război, fiind nevoit, pentru a-mi duce la îndeplinire hotărîrea, să apelez la un subterfugiu : am propus lui Antonescu să vină doar pentru a-l felicita pe Hitler pentru că scăpase cu bine după acest atentat, ceea ce părea necesar. Mi s-a răspuns că acesta era, în adevăr, un argument puternic. Eu i-am spus atunci generalului Șteflea, șeful Marelui Stat Major Român, acestea, felicitările, erau, paradoxal, pe ultimul plan ca importanță, cea mai arzătoare problemă fiind încheierea războiului. Mi s-a spus să aștept și, începînd cu data de 24 iulie, cînd eu raportasem la București, au trecut destule zile, vizita nefăcîndu-se decît la 5 august. A mai fost încă o dată nevoie să merg eu la București pentru a-i convinge pe acei demnitari că vizita este necesară. Acum, cînd îmi deapăn aceste amintiri sînt și în posesia altor informații și știu că în acea vreme se duceau tratative de pace la Cairo și la Stockholm, altele, mai înainte, în Spania și Portugalia, iar o întîrziere a întrevederii între Hitler și Antonescu ar fi avut efecte negative asupra evenimentului ulterior. În desfășurarea importantei întrevederi s-a produs un fapt care mi-a demonstrat că Antonescu tergiversase întîlnirea tocmai pentru a vedea rezultatele tratativelor de la Cairo și Stockholm. Am mai spus și cu alte prilejuri că Antonescu suferea de un complex de inferioritate la aceste întrevederi, datorat în bună parte faptului că își dădea seama că Hitler făcea erori și că își distrugea propria creație, acea mașină de război, bazată pe realizările economiei germane interbelice.

II. *„Aștia sînt gangsteri"*

Ziua în care s-a hotărît Antonescu să stabilească data întrevederii m-a umplut de bucurie. Hitler a fost foarte încîntat de această vizită și, mai mult decît atît, i-a trimis urgent unul dintre avioanele personale, un cvadrimotor puternic, care în ziua de 5 august 1944, în

jurul orei 11, a sosit la Rastenburg („Wolfschanze"), aducînd pe Antonescu şi suita sa, destul de numeroasă : pe lîngă personalităţi militare, era prezent şi ministrul nostru de externe, în eventualitatea unor discuţii politico-diplomatice. Fără prea multă ceremonie la sosire, a început imediat conferinţa. Convorbirile au fost lungi, durînd aproape şase ore, dar, spre dezamăgirea noastră, Hitler n-a vorbit, într-un discurs uriaş, de 3—4 ore, decît despre ticăloşia tuturor şi în special a poporului german, total lipsit de recunoştinţă pentru el, cel ce-l scosese din fundul prăpastiei şi-l ridicase pe culmi neajunse încă de nimeni. Era atît de penibilă această atmosferă cu plingerile Führerului, alternate cu izbucniri de revoltă şi cu ameninţări care nu făceau deloc cinste unei persoane atît de sus-puse încît nega însuşi scopul lui Hitler, acela de a-i demonstra lui Antonescu că dreptatea era de partea sa, că războiul a luat acea întorsătură pentru că toţi îşi pierduseră încrederea în geniul său politic şi militar şi a ameninţat din nou, fie şi cu represaliile, încrederea poporului german. Toţi cei prezenţi, în frunte cu Antonescu obosisem tot ascultîndu-l. În cele din urmă, această poliloghie a luat sfîrşit şi s-au putut discuta chestiunile cu adevărat importante, de ordin militar. A luat cuvîntul pentru aceasta nu Keitel, comandantul armatei, cel îndreptăţit să poarte discuţiile, ci Guderian, cel răspunzător de frontul de Est. Dar acesta, un om cu adevărat inteligent, cu multă judecată, abia luase conducerea acestui front uriaş, de la capul Nord şi pînă în Balcani şi încă studia ceea ce avea de făcut. Dotat cu o mare putere de gîndire, Guderian şi-a dat seama de importanţa capitală a frontului de Est, după ce frontul de Vest fusese străpuns de Aliaţi în Normandia şi de faptul că menţinerea acestui front de Est, pe care erau masate efective militare şi umane enorme, era imperios necesară, mai ales după ce Armata Roşie îşi începuse operaţiunile de amploare din vara lui 1944. Comandantul frontului de Est a făcut cunoscute observaţiile sale, arătînd că cel mai probabil loc prin care Armata Roşie urma să-şi concentreze ofensiva era frontul românesc, singura porţiune întinsă care nu fusese teatrul unor operaţiuni militare de amploare. El a cerut lui Antonescu să impulsioneze armata română, pentru a participa alături de armata germană la oprirea ofensivei sovietice. Marele atu, a subliniat Guderian, este terenul românesc, cu puternica cetate a Carpaţilor, ce ar fi putut să împiedice punerea în valoare a principalei forţe sovietice, armata blindată. Antonescu şi-a dat seama că teritoriul ţării va deveni un teatru principal al operaţiunilor militare şi că, pentru a rezista, nemţii ar fi lăsat de bunăvoie teritoriul românesc pradă distrugerii. În acest moment a intervenit Hitler, care a încercat să convingă că el nu va ceda teritoriul românesc nici în ruptul capului, că doar împrejurări deosebit de grele l-ar face să renunţe la acest spaţiu de manevră. Antonescu asculta concentrat. În concluzie, Guderian cerea nimic altceva decît ca Marele Stat Major german, mînă-n mînă cu cel român, să pregătească evacuarea regiunilor vizate din nord-estul României, iar apărarea să fie asigurată pe lanţul Carpaţilor şi pe Dunăre, între care să fie masate mari efective umane germano-române. Din nou a intervenit Hitler, care a afirmat că această retragere, urmată de cedarea teritoriilor se va face numai la ordinul lui expres, că românilor li se cerea, de fapt, doar o pregătire a terenului. Aceste intervenţii au făcut dovada faptului că Hitler ajunsese să capete teamă de a ceda noi teritorii, au pus în evidenţă greşelile pe care Führerul le făcuse în aprecierea evenimentelor, faptul că acţiunile lui puteau să mai salveze ceva. Hitler a încercat să dovedească necesitatea luptei totale pentru stăvilirea ofensivei sovietice, a luptei pe *Haupt Kampf Linie* (linia principală de luptă). A luat, apoi, cuvîntul Antonescu, care era constient că a-l ajuta în continuare pe Hitler echivala cu pierderea unor provincii româneşti. Hitler a insistat din nou asupra faptului că cedarea de teritorii ar fi făcută numai în disperare de cauză. Pe fondul acestei discuţii, în contradictoriu cu Guderian, Führerul a făcut o evidenţiere impresionantă; el spuse textual : „Trebuie să mulţumim mareşalului Antonescu, care consimte la această retragere pe Carpaţi în extremis". Antonescu ripostează că s-ar putea rezista şi la faţa locului, dacă germanii s-ar hotărî să dea ajutoarele mereu solicitate şi mereu refuzate sau acordate într-un procent infim. Urmează un moment tensionat ; Hitler, încruntat şi nervos, sare din domeniul militar al discuţiei în domeniul politic, fără legătură. El îi cere lui Antonescu să răspundă dacă va lupta, ca aliat al Reichului, în fruntea armatei române pînă la limita extremă. Mareşalul a fost surprins şi indignat de această întrebare fără ocol, care îndepărta perspectiva încheierii războiului. Foarte dezamăgit, Antonescu a răspuns prin nişte întrebări. Iată-le : *„Imi cereţi să mă sinucid împreună cu poporul şi armata mea? Cum este cu putinţă? Cum puteţi crede că aş putea lupta alături de diviziile germane, înarmate aşa de bine, cînd aţi refuzat mereu să-mi acordaţi ajutoarele militare solicitate? Cum credeţi că veţi menţine frontul de Răsărit o dată cu intrarea în război a Turciei* [2 august 1944], *intrare ce oferă Aliaţilor posibilitatea cuceririi Mării Negre şi a Bulgariei, chiar lîngă noi? Cum credeţi că, lipsiţi de apărarea antiaeriană, putem rezista raidurilor aliate?*" Reacţia neaşteptată a lui Antonescu l-a descumpănit pe Hitler ; acesta nu se aştepta la atîta vehemenţă şi din

această cauză răspunde cu lucruri care nu pot să stea în picioare. Astfel, se baza pe dușmănia de secole dintre Rusia și Turcia, și era convins că Turcia nu va ataca direct *Axa*. Această eroare îi dă din nou prilejul lui Antonescu să vorbească deschis, să-și dezvăluie opiniile. Hitler parează atacul și schimbă ideea, declarînd că-și va onora de acum încolo promisiunile de ajutor și că va readuce în România diviziile germane dizlocate de pe frontul de Răsărit, pentru a asigura linia de rezistență românească, nedîndu-și seama că, de fapt, în acea conjunctură, acest lucru era imposibil. Convorbirea capătă aspectul unui conflict în care cei doi parteneri dau și primesc răspunsuri dure. Toți erau vădit obosiți și Hitler a suspendat convorbirile, motivînd necesitatea refacerii fizice a părților. Dar adevăratul rezultat al discuțiilor se vădește a fi fost nul. Ieșind din sala de conferințe, Antonescu se depărtează de germani și, față de mine și de ministrul nostru la Berlin, a izbucnit revoltat: *„Auzi domnule, domnule, domnule... Aștia sînt gangsteri / Ai văzut, domnule, mi-a pus mîna în gît și m-a întrebat dacă sînt de acord să mă sinucid cu el, împreună cu armata și poporul român? /"* Antonescu își trăda tulburarea lăuntrică printr-un zbucium exterior vizibil. Se gîndea probabil și la tratativele secrete pe care le începuse. În acele momente, delegația noastră a fost invitată la masă; trebuie să spun că nu am fost percheziționați la intrare, dar fiecărei persoane române i se fixaseră una sau două „umbre" în sală. A fost o masă simplă și scurtă (s-au servit: o supă cu găluști cu carne Klops, carne fiartă cu cartofi fierți, un compot Ruhbarber, un pahar cu bere). Hitler era la pămînt atît fizic, cît mai ales moral, după atentatul nereușit. Au urmat ore de odihnă pentru toți, dar ne-am dat acum seama că despre pace sau armistițiu nici nu mai era vorbă. Eram total și profund dezamăgiți, noi românii. În seara zilei de 5 august 1944 au mai avut loc convorbiri între Antonescu și Keitel, una mai scurtă, și una mai îndelungată între Antonescu și Guderian, în exclusivitate, în cadrul problemelor militare.

III. *Divergențe între consilierii mareșalului*

S-a convenit ca a doua zi, înainte de plecare, să se mai pună la punct unele probleme militare și să se stabilească planuri și măsuri pentru modul în care vor acționa românii în eventualitatea retragerii. Se stabilise ca Antonescu și Hitler să nu se mai întîlnească în ziua plecării, fapt care a întărit astfel convingerea tuturor că la întîlnirea din ajun nu se realizase nici o înțelegere importantă, că tot ce se discutase va avea ca efect o oarecare mișcare de trupe, în realitate neimportantă.

Cu puțin înaintea plecării, Antonescu m-a chemat pe peluza aeroportului pentru a-mi da instrucțiuni, dar și-a dat seama că era necesar să fie de față și ministrul nostru, generalul Ion Gheorghe. Ne-am depărtat cu vreo sută de pași de grupul german, iar Antonescu ne-a întrebat franc: „Ce-i de făcut? Care-i soluția?" Ministrul a spus că pacea sau armistițiul ar fi fost ultimul lucru pe care Hitler le-ar cere, iar România trebuia să aibă aceeași atitudine. Om realist de felul lui, ministrul și-a dat seama că germanii au pierdut războiul și a declarat că, într-adevăr, se afla într-o situație foarte gravă din cauza luptei pe două fronturi care se mișcă mereu și că vor fi, în final, înfrînți. Generalul Ion Gheorghe era convins că poporul german se va ridica după război, la fel cum a făcut-o și după 1918 și că poporul român nu trebuia să se desprindă de el, ci să cadă odată cu acesta. După aceea, Antonescu se îndreptă către mine și-mi ceru părerea asupra problemei. Eu n-am ezitat să răspund, deși ministrul era de față, că, după părerea mea, propunerea domniei-sale ar fi privită ostil de majoritatea covîrșitoare a românilor, care n-ar accepta în nici un fel un asemenea punct de vedere. Mă uitam la ministru, care, cu o mimică adecvată, îmi împărtășea ostilitatea pe care o încerca în fața răspunsului meu și mi-am dat seama că singura șansă de salvare de la prăpastie era ieșirea din război, ruperea imediată a unei alianțe la al cărui capăt se afla sinuciderea. Antonescu a căzut într-o scurtă meditație, dar nu i se putea citi pe chip ce gîndea despre cele două puncte de vedere total contradictorii ale noastre. După acest interval de tăcere, mareșalul a declarat că va pleca la București, unde va aștepta atacul de neînlăturat al sovieticilor, timp în care ministrul va avea misiunea să intervină prin orice mijloace pe lîngă aparatul diplomatic german pentru oprirea războiului. Cred că vă închipuiți mirarea care s-a așternut pe chipul generalului Ion Gheorghe, mai ales cînd Antonescu a precizat că trebuia să acționeze cum poate pentru a obține de la nemți un ajutor cît mai substanțial și pentru a opri retragerea de divizii germane de pe frontul românesc. Iar mie Antonescu mi-a cerut să intervin pe lîngă Keitel și Guderian pentru a obține de la nemți armament și apărare antiaeriană. Acestea au fost ultimele cuvinte rostite la acea întîlnire din 5 august 1944.

Avionul era gata de zbor; delegația română s-a suit în aparat după ce-și luase rămas bun într-o atmosferă rece. Ministrul nostru de externe n-a spus nici măcar un cuvînt în timpul întrevederii, de altfel el fiind antipatizat de cercurile germane. Avionul a intrat pe pistă și a decolat, a făcut un tur deasupra noastră, după care s-a îndepărtat spre sud-est. Imediat însă ce și-a stabilit direcția, avionul se întoarce brusc și aterizează în apropiere. Toți cei prezenți am fost absolut mirați de întîmplare. Antonescu a fost convins că era vorba de o mașinație ordonată de Hitler, care, supărat de faptul că mareșalul îl înfruntase atît de deschis, ar fi ordonat să fie arestat. A coborît foarte nervos și ni s-a comunicat că totul s-a întîmplat datorită unei pene de motor a avionului, care nu mai putea face în deplină siguranță zborul și că delegației îi va fi pus la dispoziție un alt avion. Într-adevăr, peste un sfert de oră a apărut un avion identic, dar în tot acest timp Antonescu nu-și găsea liniștea, frămîntat, mi-a mărturisit mai apoi la București, de gîndul care-l avusese că i se va întîmpla același lucru ca și lui Horthy, care a venit la o întrevedere și a fost arestat în martie 1944, după care Ungaria a fost ocupată. Temerea era întemeiată, căci cu mai multe luni înainte aflasem că exista un plan asemănător și pentru România („Margarethe II") și că putea fi aplicat în caz de necesitate. Deși nu se dăduse nici un ordin de aplicare a planului, toți știau că discuția de la 5 august, atît de vehement purtată de Hitler și Antonescu, l-ar fi putut determina pe Hitler să aplice planul „Margarethe II". Temerea românilor nu s-a adeverit însă, căci avionul ce aparuse a îmbarcat toată delegația noastră și a ajuns cu bine la București. Cel mai dezamăgit dintre toți am fost eu, căci problema semnării păcii sau măcar a armistițiului nici măcar nu a fost amintită, iar tot timpul afectat convorbirilor a fost ocupat de lunga plîngere a lui Hitler și de acea discuție vehementă și în contradictoriu ce a culminat cu izbucnirea neașteptată a Führerului și cu răspunsul lui Antonescu prin întrebări dure, deschise, la care Hitler nu a putut răspunde cu nimic convingător.

IV. În ajunul sfîrșitului

Iată, în încheiere, mai multe lămuriri și date despre convorbirile, despre discuțiile purtate de Antonescu, secondat de generalul Ștefănescu, cu Keitel și Guderian. Înainte de a se stabili data precisă la Rastenburg, adică la O.K.W., m-am interesat în dreapta și în stînga pentru a afla cum va fi abordată problema păcii și a armistițiului. Cea mai sigură sursă de informații au fost ofițerii în rezervă, cu grad de miniștrii plenipotențiari, care la un pahar de băutură fină își exprimau deschis opiniile și informațiile. Toți, fără excepție, au fost mirați de întrebarea mea, dar au admis că ar fi posibil să fie abordată această temă, a păcii și a armistițiului, avîndu-se în vedere faptul că la întrevederea cu Ion Antonescu fuseseră invitate toate personalitățile importante germane și că se formase un curent de nemulțumire a maselor. Mi s-a explicat după convorbiri că însuși Hitler ordonase acea mobilizare de somități pentru a demonstra unitatea de nezdruncinat a tuturor comandanților germani, unitate ce nu se lăsase destrămată, credea Hitler, nici de atentatul de la 20 iulie 1944. Din delegația noastră făcea parte și șeful cabinetului lui Antonescu, colonelul Davidescu, care era depozitarul gîndurilor mareșalului cu privire la conducerea aparatului de stat, mai erau două persoane civile din suita lui Ică Antonescu, ministrul de externe al nostru, și apoi ofițeri din suita lui Ion Antonescu și a lui Ștefănescu, în total partea română fiind reprezentată de vreo 15 persoane. Temîndu-mă de eventualitatea ca ordinul de evacuare să nu cadă brusc, în jurul datei de 10 august m-am întors în România pentru a-i pregăti pe ai noștri în cazul unei retrageri pe Carpați. Ajuns la București, mi-am dat seama de atmosfera penibilă care a urmat convorbirii cu Hitler, atmosferă creată de dezamăgirea tuturor celor ce așteptaseră ca discuțiile să aibă urmări pozitive. Chiar de la întoarcerea delegației toți și-au dat seama că rezultatul întrevederii era nefavorabil. În zilele de 14—15 august 1944 am putut sta de vorbă cu fostul ministru la Berlin, Radu Crutzescu, care, în acord cu lumea diplomatică românească, mi-a spus că ne îndreptăm spre prăpastie, că Antonescu nu mai are cum să conducă țara în acea situație și că singura soluție ar fi fost ieșirea cu orice preț din război. În schimb, ministrul nostru în Germania mi-a reproșat deschis poziția pe care o adoptasem, pretinzînd că soluția propusă de mine era inadmisibilă; considera că, dacă s-ar fi adoptat punctul meu de vedere, ne-am fi dat pur și simplu pe mîna inamicului! De ce oare nu și-a dat seama că, în acest caz, poporul ar fi supraviețuit, ar fi avut o șansă mai bună de scăpare? Și de partea germană dezamăgirea își făcuse apariția, mai ales printre figurile Ministerului german de externe.

Cît privește reacția cercurilor conducătoare apusene, după informațiile culese de la personaje germane, ar fi foarte greu să vă spun ceva, căci n-am aflat mare lucru. În zilele următoare atentatului nereușit, măsurile luate au fost atît de severe, atît de dure, încît toți

acei care mai înainte îşi mai prezentau informaţiile, îşi puseseră stavilă exprimării, temîndu-se de represaliile superiorilor lor. Chiar Guderian, superior multor colegi germani, era timorat, neliniştit de acea stare de fapt şi, după cum mi-a mărturisit, a intervenit pe lîngă Hitler pentru a se pune capăt campaniei de suspiciuni şi de represalii.

După 5—6 august 1944 mareşalul Ion Antonescu a avut acelaşi rol militar pe frontul de Est, nu i s-a retras rolul său, el conducea efectiv problematica liniei de rezistenţă Focşani-Nămoloasa-Galaţi-Marea Neagră. Tot frontul îl conducea Guderian, iar Grupul de Armate „Ucraina Sud" îl conducea generalul colonel Hans Friessner.

Ion Antonescu nu avea ideea fermă de-a rămîne pînă la sfîrşit alături de Hitler şi nici gîndul să rămînă împreună cu România, cu armata ei şi cu tot neamul nostru alături de Germania. Părerea lui Antonescu cu privire la valoarea strategică şi valoarea politică a lui Hitler, poate, mai înainte, să fi fost de admiraţie reală, dar, în 1943 şi 1944, sînt convins că dictatorul român era mult mai critic faţă de acesta. Atitudinea lui Antonescu, eu socotesc, ca unul care am fost de faţă la ultima întrevedere între cei doi dictatori, a fost o atitudine demnă faţă de Hitler. Această conferinţă s-a sfîrşit fără nici o concluzie, fără nici un rezultat. Eu am sperat că în această conferinţă avea să se discute şi o cerere de armistiţiu şi de deschidere a tratativelor de pace. Am sperat, dar era o simplă speranţă, ca a celui care se agaţă, cînd este vorba să se înece, şi de un pai. Dar n-a fost vorba, o clipă numai, despre vreo chestiune politică, precum problema vitală a păcii sau a armistiţiului.

RELAȚIILE ȚĂRII ROMÂNEȘTI CU UNGARIA ÎN 1344—1345. PE MARGINEA UNOR OBSERVAȚII CRITICE.

DE

ȘERBAN PAPACOSTEA

Geneza și începuturile statelor române alcătuiesc una din cele mai dificile probleme ale istoriografiei noastre. Complexitatea factorilor care au concurat la închegarea Țării Românești și apoi a Moldovei și raritatea surselor în care se oglindește procesul ca și primele manifestări ale celor două state în raporturile internaționale explică larga gamă a ipotezelor îmbrățișate de specialiștii chestiunii. Ca în atîtea alte situații istoriografice similare, demersul istoriografic e deosebit de dificil și prin forța lucrurilor contradictoriu în privința faptelor înseși ca și a cronologiei lor. Controversele vin de la sine și sunt un factor sigur de progres.

Una din lucrările pe care le-am consacrat constituirii statelor române — *Triumful luptei pentru neatîrnare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești* — publicată într-o culegere colectivă de studii consacrate aceleiași teme, a suscitat cîteva observații din partea unuia din cei mai competenți specialiști ai acestui domeniu de cercetare, Maria Holban *(Pe marginea unor ipoteze și deducții,* în *AIIAI*, XIII, 1985, 2, p. 689—692).

Problema în discuție e aceea a momentului restabilirii legăturilor dintre Țara Românească și regatul ungar, după marea înfruntare din 1330, și a urmărilor acestui act: campania antităt ară a celor două puteri și reconstituirea episcopiei Milcoviei din inițiativa regelui Ungariei, Ludovic de Anjou, în 1347.

Pentru cei mai mulți dintre cercetătorii acestor împrejurări, împăcarea s-a produs, astfel cum o afirmă izvorul care ne-a transmis faptul — biografia lui Ludovic datorată lui Ioan de Tîrnave — în 1343 sau în 1344, cînd a avut loc întîlnirea între Nicolae Alexandru, fiul lui Basarab, și regele Ungariei de curînd înscăunat în urma morții lui Carol Robert. Reconcilierea dintre cele două state, în cadrul tradițional feudo-vasalic, a făcut posibilă acțiunea militară antităt ară care, între altele, a avut drept urmare extinderea extracarpatică a regatului în 1344. Încercarea unuia din medieviștii noștri, Emil Lăzărescu, de a deplasa evenimentul în deceniul următor a fost întîmpinată cu argumente decisive de către Z. Pîclișanu în chiar vremea cînd a fost făcută (v. studiul nostru citat, p. 173, nota 30). Faptul că observațiile lui Z. Pîclișanu la încercarea de reinterpretare a evenimentelor legate de întîlnirea dintre Nicolae Alexandru și Ludovic de Anjou au rămas neobservate și neutilizate de unii cercetători care au reluat ulterior aceleași chestiuni nu le reduce cu nimic valoarea; ele rămîn și astăzi nezdruncinate.

De primă însemnătate în acest context e problema episcopiei Milcoviei; a luat ea efectiv ființă în 1347 și, în caz afirmativ, s-a aflat ea înlăuntrul sau în afara limitelor regatului ungar?

În observațiile critice discutate, răspunsul e negativ, în opoziție cu cele susținute de noi. Temeiul principal al negației fiind de ordin filologic se impune o discuție pe acest teren.

Unul din argumentele studiului nostru în favoarea ființării efective a episcopiei Milcoviei în 1347 în limitele regatului e acțiunea misionară lansată de papalitate în chiar anul următor, 1348, cînd Clement VI îi îndemna pe minoriții din Ungaria să trimită misionari „în părțile Cumaniei și ale altor națiuni necredincioase aflate *în* hotarele regatului Ungariei".

E drept, cum constată autoarea observațiilor critice la studiul nostru, că în citatul latin reprodus în textul cercetării mai sus citate, a apărut greșit prepoziția *intra* în loc de *infra*, cuvînt pe care l-am tradus prin *în*. Îndreptățește însă această constatare concluzia că prin restaurarea textului, prin repunerea lui *infra* în locul lui *intra*, se modifică sensul frazei și se răstoarnă traducerea pe care am propus-o? Să urmărim mai întîi opinia autoarei:

„Observăm că în citatul din n. 23, prepoziţia din original *infra* este înlocuită prin inadvertenţă prin *intra* care îi schimbă total sensul. Căci nu mai poate fi vorba de părţile Cumaniei, etc., aflate înlăuntrul hotarelor („*intra* fines"), ci în afara lor („*infra* fines"), *dincolo de ele*. În sensul acesta este şi traducerea din *DIR*, XIV, 4, p. 443, doc. 627 din 31 mai 1348. Deci nu se mai poate deduce de aici înglobarea lor recentă în cuprinsul regatului Ungariei, cum se afirmă în citatul dintre paranteze. Acest îndemn al lui Clement VI a fost folosit şi de noi în 1962 pentru a deduce existenţa unor teritorii în afara stăpînirii regelui Ungariei... eliberate pe altă cale decît prin mijlocirea lui..." (p. 690).

Concluzia autoarei ar fi îndreptăţită dacă *infra* în textele medievale ar însemna într-adevăr „dincolo", cum propune textul mai sus citat; ceea ce însă nu e cazul. O privire în dicţionarele de specialitate înlătură orice posibilitate de îndoială. Astfel Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, s.v.: *Infra* passim pro *intra*, unde italicum *fra (infra* pretutindeni cu valoare de *intra*, de unde cuvîntul italian *fra*; urmează exemple); J. F Niermayer, *Mediae latinitatis lexicon minus*, s.v.: 1. *à l'intérieur de, within a space:* „Arbor inclusus infra oratorium; ...infra muros Ravenne urbis recipere", etc.; 2. *pendant, during...*". Aşadar *infra* are, atît spaţial cît şi temporal, exact acelaş înţeles ca şi *intra*. Traducerea din 1955, *DIR*, XIV, 4, e deci eronată şi a indus în eroare şi pe cei care au adoptat-o făcînd din ea temelie a interpretării faptelor istorice. Timpul îndelungat care s-a aşternut asupra acestei erori nesemnalate nu îi poate conferi legitimitate ştiinţifică. *Tempus non facit jus!*

Restabilirea sensului corect al actului papal din 1348 conferă toată greutatea, dacă mai era nevoie, şi celui din 1347; în această vreme episcopia Milcoviei era sub controlul lui Ludovic de Anjou şi faptul nu putea fi decît o consecinţă a campaniilor antităţare victorioase semnalate de izvoare.

Dealtminteri, parcurgerea dosarului referitor la episcopia Milcoviei, în cele două decenii după reînfiinţarea ei, ar fi ea *singură* lămuritoare în problema dezbătută. În însuşi actul din 1347 dioceza e localizată de papă „*in* regno Ungarie" (Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 4), în dependenţă canonică de arhiepiscopia de Calocea. La 12 februarie 1353, Inocenţiu VI, constatînd că scaunul episcopal al Milcoviei devenise vacant prin decesul, în dioceză, al titularului său, numeşte un nou episcop („dudum siquidem ecclesia Milchoviensis per obitum bone memorie ultimi episcopi Milchoviensis qui *in partibus illis* diem clausit extremum destituta pastore...") ; e vorba, aşadar, de un episcop *rezident*, a cărui numire e comunicată, aflăm din indicaţiile registrului papal, arhiepiscopului de Calocea şi regelui Ludovic, de papă (I. C. Filitti. *Din arhivele Vaticanului*, I, Bucureşti, 1913, p. 6). La numai două luni mai tîrziu, un alt act din arhivele curiei papale precizează: „electus Milchoviensis in provincia Colocensi" *(ibidem*, p. 7). În 1364, cu prilejul numirii dominicanului Albert de Usk în scaunul Milcoviei, papa îl recomandă pe noul titular arhiepiscopului de Calocea „tanquam suffraganeo" *(ibidem*, p. 9). În septembrie 1371, Grigore XI îi solicită regelui Ludovic de Anjou sprijin în favoarea unui nou episcop numit în fruntea diocezei Milcoviei, Nicolae de Buda, originar „din acele părţi" (Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 175). Într-o scrisoare direct legată de această numire, papa afirmă că dioceza Milcoviei se află *în* hotarele regatului, „lîngă necredincioşi" („...quod sua Milcoviensis ecclesia, quae *in* confinibus regni Ungarie et prope infideles consistit..." ; *ibidem*, p. 176). Actele papale din 1347 şi 1348, larg lămuritoare prin ele însele, sînt aşadar confirmate şi prin cele succesive privitoare la Milcovia şi la statutul politic al acestei dioceze catolice. Pentru cunoaşterea unui fapt individual, procesul istoric poate fi un izvor tot atît de însemnat ca şi documentul care îl oglindeşte direct; deseori cercetarea diacronică a unei realităţi istorice oferă soluţii acolo unde documentaţia este sau pare insuficientă pentru a lămuri un eveniment sau un fapt istoric.

Ca şi episcopia cumană în secolul XIII, episcopia Milcoviei, succesoarea ei, a fost produsul unui val expansiv al regatului ungar, arpadian în primul caz, angevin în al doilea. Ţara Românească şi apoi Moldova au reacţionat împotriva ei ca faţă de un corp străin şi au eliminat-o în cele din urmă; e ceea ce explică şi scurtimea existenţei ei.

CONSIDERAŢII ASUPRA ORIGINII VECINIEI ÎN MOLDOVA

DE

LIVIU BURLEC

În rîndurile de mai jos ne-am propus să abordăm originea veciniei în Moldova, deoarece pînă acum tratarea acestui subiect în diferite lucrări de istorie feudală sau a relaţiilor agrare nu a lămurit în chip mulţumitor toate aspectele legate de această problemă.

Se va evita inventarierea a tot ce s-a scris pe această temă, trecînd direct la prezentarea concluziilor la care am ajuns şi apelînd la diversele opinii doar în măsura în care acestea susţin sau exprimă puncte de vedere diferite decît încheierile noastre.

Nu socotim necesar să mai aducem dovezi documentare despre sensul general al cuvîntului *vecin*. Toţi istoricii înţeleg prin acest termen ţărănimea dependentă. Sub forma românească *vecin* el apare doar în secolul XVII, fiind traducerea exactă a slavului *sused*, pe care-l întîlnim încă din secolul XVI, păstrîndu-se apoi neîntrerupt pînă la dispariţia veciniei.

Asupra originii acestei instituţii şi a termenului cu care este denumită s-au emis diferite păreri. Marcel Emerit îl leagă de slavorusul *vece*, adunare a obştii [1]. Fiind însă o traducere românească, el nu poate proveni din rusescul *vece*, care înseamnă adunare a oamenilor liberi şi ar avea, în acest caz, o accepţie diferită de cea a documentelor româneşti. A. Boldur afirmă că „în zadar am căutat în occidentul Europei fenomene lexice de analogie" şi pune pe vecin (sused) în legătură cu sused (vecin) din Galiţia şi Podolia, unde înseamnă membru al obştii [2]. Pe de altă parte, încă din 1904, A. V. Gâdei a emis o altă ipoteză conform căreia numele de *vecin* ar veni de la *vicus* = sat [3]. Cei mai mulţi istorici îl leagă însă de latinescul *vicinus* (vecin), părere pe care o împărtăşim şi noi, dar nu în sensul pe care îl dă Valeria Costăchel [4] şi P. P. Panaitescu, de „cel ce stăpîneşte cu vecinii împreună, alături" [5], ci în accepţia pe care i-a dat-o D. Cantemir, R. Rosetti, N. Iorga ş.a., adică de om venit din altă parte, din afara obştii, străin de sat [6].

---

[1] M. Emerit, *L'origine du mot vecin*, în *RHSEE*, VII, 1930, p. 201—207.

[2] A. Boldour, *Originea şi sensul cuvîntului vecin*, în vol. *În amintirea lui C. Giurescu*, Bucureşti, 1944, p. 169.

[3] A. V. Gâdei, *Contribuţiuni pentru istoria socială a ţărănimii noastre şi pentru istoria raporturilor economice dintre ţărani şi proprietari pînă la 1864*, în „Buletinul Ministerului Agriculturii..." XVI, 1904.

[4] „La origine, vecinul era membru al obştii, cu timpul însă, după ce obştea a fost înrobită, termenii vecin-vecinie, arată starea de dependenţă". (V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, 1957, p. 116.

[5] P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1964, p. 43.

[6] „Ţăran curat moldovean nu se află şi cei care se găsesc se trag fie din ruşi fie din transilvăneni sau, cum se numesc obişnuit la noi, ungureni... Că acesta este adevărat o dovedeşte chiar numele de ţăran, care în moldoveneşte se numeşte *vecin* şi care arată că cei pe care norocul armelor moldovenilor i-a supus la munca cîmpului le-a fost mai înainte vecini" (D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 299). Aceste păreri au fost împărtăşite şi de N. Iorga în *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, Bucureşti, 1908, p. 21—22 şi Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova*, I, Bucureşti, 1907, p. 271.

Că acesta pare a fi sensul real credem că o confirmă şi forma slavă *susedi*, sub care apar vecinii în primele documente din Moldova secolului XVI — formă aflată, după părerea noastră, în strînsă legătură şi avînd acelaşi sens cu termenul *podsusiedki* (vecini) întîlnit în Rusia în secolul XVI, cum erau numiţi ţăranii care, neavînd mijloace de a cultiva pămîntul ei înşuşi, se aşezau în *curtea* altor ţărani mai înstăriţi şi munceau pămîntul acestora [7].

Spre aceeaşi interpretare s-a îndreptat şi C. Giurescu, analizînd instituţia *rumâniei* în Ţara Românească. Cuvîntul *vecin* îl consideră românesc, dar în înţelesul grecescului *paroicos* [8], termen desemnînd pe cei care vin să se aşeze pe pămîntul altuia. El considera, de asemenea, că din Ţara Românească denumirea de *vecin* a trecut în Moldova, dar nu în forma românească, ci tradusă prin slavonul *sused*.

Adeziunea la una sau alta din etimologiile enumerate a fost determinată şi de felul cum rezolvă fiecare autor sorgintea instituţiei.

Asupra originii veciniei au fost emise de-a lungul timpului două teorii de bază, care la diferiţi cercetători suferă anumite nuanţări. *Prima* şi cea mai veche începe cu M. Costin şi D. Cantemir, fiind însuşită apoi de R. Rosetti, N. Iorga, Gh. Panu [9]: ea consideră că vecinii se trag din străinii aşezaţi forţat sau benevol pe moşiile boiereşti. Această teorie bazată doar pe afirmaţiile lui D. Cantemir sau instituţia unor istorici, fără a aduce argumente în sprijinul ei, este considerată astăzi depăşită de către istoriografia noastră [10].

A doua teorie consideră originea veciniei în începutul procesului de destrămare a obştilor. Cei mai autorizaţi exponenţi ai acestei păreri au fost Valeria Costăchel şi P. P. Panaitescu. Potrivit afirmaţiilor Valeriei Costăchel, vecinii apar la sfîrşitul secolului XVI, cînd se accentuează procesul de diferenţiere în cadrul obştii, lucru confirmat de sporirea categoriei săracilor în rîndul ei, care-şi pierd pămîntul şi ies din obşte. Unii dintre aceştia îşi cîştigă existenţa prin practicarea meşteşugurilor sau a negoţului, ceilalţi se aşază din nou pe pămîntul boierilor pe bază de învoială. Autoarea face observaţia justă că la sfîrşitul secolului existau două categorii de ţărani dependenţi: a) ţărani băştinaşi din obşte, cu drept de strămutare şi păstrînd dreptul de moştenire asupra delniţei; b) ţărani săraci, fără delniţe, siliţi să se aşeze pe baza unei învoieli cu boierul [11].

P. P. Panaitescu vedea şi el originea veciniei în obştea dependentă, momentul de „criză" al procesului de aservire constituindu-l *legarea de glie*. „Feudalul are acum putere deplină asupra ţăranilor, îi poate supune la orice munci şi la oricîtă muncă, îi poate muta de pe un domeniu pe altul, ca pe nişte robi" [12]. Şi el sesizează existenţa a două categorii de ţărani dependenţi: cei băştinaşi: cei constituiţi în obşti şi cei veniţi de aiurea, angajaţi cu învoială. Numai că el răstoarnă raportul real, vecinii fiind băştinaşii din obşti [13], în timp ce „oamenii cu învoială", veniţi de aiurea, erau liberi de a se muta la împlinirea învoielii" [14].

Termenul de *vecin* (sused) apare relativ tîrziu în documentele din Moldova; cel mai vechi document care aminteşte de existenţa vecinilor datează din anul 1545, din timpul lui

---

[7] Vezi Alexandre Miller, *Considérations sur le développement des institutions agraires de l'Ukraine au XVII-e et au XVIII-e siècles*, în „Revue internationale de sociologie", sept.-oct. 1928, p. 513. Aceeaşi părere o împărtăşeşte şi I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele române pînă la 1864*, în: I. C. Filitti, *Opere alese*, Bucureşti, 1985, p. 300

[8] C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, Bucureşti, 1943, p. 219—220.

[9] Gh. Panu, după ce criticase pe Miron Costin şi Dimitrie Cantemir, ajunge şi el la concluzia că o parte din vecini ar fi putut proveni din străinii aşezaţi în Moldova sau din oamenii noi aşezaţi în sate. cf. Gh. Panu, *Cercetări asupra stării ţăranilor*, vol. I, Bucureşti, 1910, p. 157—158.

[10] V. Mihordea, *Relaţiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, Bucureşti, 1968, p. 19.

[11] V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *op. cit.* p. 126—127.

[12] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 263.

[13] „Vecinii erau ţăranii dependenţi, băştinaşii, cei constituiţi în obşte, numele lor înseamnă, membru al obştii". A se vedea P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al ţăranilor în Ţările Române*, în *SMIM*, I, 1956, p. 77.

[14] *Ibidem*, p. 78—79.

Petru Rareș[15]. Pînă la sfîrșitul secolului mai apare, după știința noastră, de două ori[16], pentru ca începînd cu secolul XVII să-l întîlnim masiv în documentele vremii.

Considerăm că acest lucru nu este întîmplător, ci, din contră, semnificativ, în sensul că acum se conturează categoria vecinilor, diferită de restul țărănimii. Ceea ce începe să deosebească în primul rînd pe *vecini* de restul țăranilor este statutul *economic* al acestora, deoarece din punct de vedere social și juridic exista o diferențiere încă din secolele precedente. Într-adevăr, în documentele secolului XV ei apar sub numele de *săraci (uboghie liudi)* sau *liudi*, mai rar *siraci*, *siromahi*, deși din punct de vedere economic pînă la sfîrșitul secolului XVI acești săraci nu se deosebeau de restul țărănimii, unii dintre ei fiind relativ bogați[17]. Nici în această perioadă ei nu erau stăpîni de moșie, ci ședeau pe un loc boieresc, mănăstiresc sau domnesc, dar stăpînul satului avea tot interesul ca să mențină pe acești *săraci*, într-o perioadă cînd mîna de lucru era relativ rară, creîndu-le condiții asemănătoare cu ale celorlalți țărani. Termenii de *uboghi*, *liudi*, *sirac*, *siromah* se folosesc atît cînd este vorba de orășeni cît și atunci cînd se referă la o parte din locuitorii satelor boierești sau mănăstirești. În documentele slavone, prin acești săraci se înțeleg toți acei care locuiau și foloseau o proprietate străină[18]. Cel mai frecvent apar în scutirile acordate de domni unor sate: „și să fie în pace de toate angheriile cîte sînt asupra altor *săraci* ai domniei mele" Ceea ce este interesant de remarcat e faptul că această formulă se folosește aproape întotdeauna cînd este vorba de întemeierea unor sate-slobozii[19].

Că în *săracii* secolelor XV—XVI trebuie să vedem originea *vecinilor*, în cea mai mare parte, ne-o confirmă următoarele exemple. La 1 martie 1627 Miron Barnovschi dăruiește m-tirii Sf. Sava din Iași satul Uricani „cu tot venitul și cu robi și cu *vecini*", scutindu-l de toate dările și slujbele, în afară de birul împărătesc[20]. Într-o nouă scutire, din octombrie același an, pentru satul respectiv, domnul poruncește slugilor să lase în pace satul de toate obligațiile „care sînt asupra altor săraci ai domniei mele", numai să dea darea împărătească[21]. Faptul că sînt puși în relație *vecinii* cu *săracii* nu lasă nici o urmă de îndoială asupra faptului că ambii termeni reprezintă aceeași categorie socială.

Această echivalență mai era valabilă și în secolul XVIII. La 1705 se judecă o pricină între egumenul și călugării de la mănăstirea Aron-Vodă cu biv postelnicul Miron Darie pentru stăpînirea a „*doi vecini*, anume Toader și cu frate-său Ion". Călugării „au dat rămas" pe Miron postelnicul, cu martorii care au declarat că „acești 2 *liudi*, Toader și brat ego Ion" sînt vecinii mănăstirii[22].

Pentru desemnarea acelorași locuitori se folosește, din secolul XVII, și cuvîntul *mișel*, cu același înțeles de *om sărac*[23]. De regulă, și el apare în documentele în care sînt acordate scutiri pe un termen limitat celor ce se așează în slobozii, domnul cerînd „slugilor" sale să nu pretindă nici una din „angheriile cîte sînt pre alți *mișăi* ai domniei mele"[24].

---

[15] Editorii colecției *DIR*, îl consideră îndoielnic (*DIR*, A. *Moldova*, 1/XVI, p. 607—608. Leon Șimanschi a demonstrat, însă, autenticitatea acestui document (L. Șimanschi, *Autenticitatea și datarea unor acte publicate în „Documente privind istoria României*, în *AIIAI*, I, 1964, p. 91—92).

[16] *DIR*, 3/XVI, doc. 350 și 4/XVI, doc. 364.

[17] Cf. *DRH*, II, doc. 166. Aceeași idee și la C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Iași, 1984, p. 85.

[18] V. și C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 85. În Serbia, a existat de asemenea o categorie socială purtînd denumirea de *săraci*. În articolul 59 din „Zaconicul lui Ștefan Dușan" se vorbește de „siromahi", precizîndu-se că „cine e siromah n-are ocină". Este interesant de remarcat faptul că săracii din Serbia apar și sub denumirea de *uboghie liudi*, ca-n Moldova. (St. Novacovici, *Zaconicul lui Ștefan Dușan*, Belgrad, 1898, p. 50). *Apud:* V. Costăchel, *Dezagregarea obștii în Țările Române în evul mediu*, în „Studii și referate privind istoria României", vol. I, București, 1954, p. 760.

[19] *DRH*, XIX, doc. 27, 41 și XXII, 188 s.a.

[20] *DRH*, XIX, doc. 158.

[21] *Ibidem*, doc. 248.

[22] *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, II, *Moldova*, București, 1966, doc. 19. (în continuare se va cita *DRA*, II).

[23] *Mișel* provine din latinescu *miser*, *-era*, *-erum*, *misellus*, *-a*, *-um*, devenit *meșel* și prin disimilarea primului *-e-*, *mișel*.

[24] *DRH*, XIX, doc. 58; XXI, doc. 57; *DIR*, 4/XVII, doc. 633.

Că *sărac* şi *mişel* sînt termeni sinonimi şi denumesc aceeaşi categorie socială rezultă şi din actele epocii. La 1619 Gaşpar voievod porunceşte dregătorilor din tîrgul Şchei să lase în pace satul Şcheuleţi de orice dări „care sînt pe alţi *săraci* ai domniei mele“ [25]. În 1626 Miron Barnovschi, într-o altă carte, către vătămanul din acelaşi sat Şcheuleţi, îi cere să apere „bucatele tuturor *mişeilor* noştri de acolo din sat“ [26]. Se vede, aşadar, cum la un interval de şapte ani locuitorii din satul amintit sînt numiţi cînd *săraci*, cînd *mişei*, ceea ce dovedeşte că cele două denumiri erau acordate aceleiaşi pături sociale [27].

Prin *săracii* din documentele moldoveneşti trebuie să înţelegem în primul rînd oamenii lipsiţi de pămînt — pămîntul fiind principala bogăţie într-o economie„ aproape exclusiv naturală — care vin şi se aşează pe o moşie străină, obligîndu-se la prestarea unor munci în folosul stăpînului acesteia.

C. C. Giurescu a emis părerea că cuvîntul *siromah* (sărac) este de origină grecească, fiind un derivat din *heiromachos* şi însemnînd muncitor cu mîinile, om ce trăieşte din munca braţelor sale [28]. Indiferent de forma pe care o găsim în documentele vremii: *uboghi, liudi, mişel, sirac, şiromah,* cuvîntul acoperă aceeaşi realitate socială: ţărănimea lipsită de pămînt, în dependenţă, *vecinii.*

Acest înţeles rezultă şi din cunoscuta scrisoare a lui Ştefan cel Mare adresată „tuturor boierilor, şi mari şi mici, şi tuturor judecilor şi tuturor judecătorilor, şi tuturor *săracilor* (siromahom), de la mic pînă la mare, din tot ţinutul Brăilei“.

În răspunsul acestora se precizează „de la toţi boierii brăileni şi de la toţi cnejii şi de la toţi *rumînii* (blaceh) scriem ţie, domnului moldovenesc Ştefan voiievod“ [29]. Relaţia între *săraci* şi *rumîni* este evidentă.

Din acest punct de vedere nu putem împărtăşi părerea lui P. P. Panaitescu, care, în cunoscuta sa lucrare, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova,* înţelege prin sărac (siromah) întreaga ţărănime, atît cea liberă cît şi cea dependentă [30]. Încă înainte, V. Costăchel a pus în legătură pe *săraci* cu „dezagregarea obştii“, considerîndu-i pe aceştia ca membri săraciţi, care s-au desprins de obşte, pierzîndu-şi drepturile [31]. Singurul amendament pe care-l aducem concluziilor Valeriei Costăchel este acela că aceşti *săraci* existau încă înainte de dezagregarea obştilor şi deci nu pot proveni în totalitate din membri decăzuţi ai acestora. Noi considerăm că cel puţin pentru secolele XV—XVI majoritatea acestora provin din locuitorii veniţi din regiunile învecinate (Transilvania, Muntenia, Polonia, Rusia, Serbia ş.a.), unde exploatarea era mai accentuată, şi aşezaţi pe locurile pustii, în cadrul unor slobozii sau în anumite sate care mai puteau hrăni şi alţi oameni decît mebrii obştii.

Termenul *vecin* se impune de-abia în secolul XVII şi acest fenomen trebuie pus în legătură cu amintita diferenţiere economică între locuitorii pămîntului, cînd posesiunea unei moşii sau lipsa acesteia devine esenţială în definirea statutului persoanei respective. Acest lucru iese mai cu seamă în evidenţă în secolul XVIII, cînd ţăranii traşi la „vecinătate“ reuşesc să scape dacă dovedesc că sînt posesorii unei moşii, deci moşinaşi.

Astfel, la 1714 locuitorii din Drăguşeni şi Drăgăneşti dau mărturie pentru Ion, Larion şi Gherasim, feciorii lui Simeon Gherghel din Ciumuleşti, pe care fiul lui Stroescul îi trage la vecinătate; unul declară că „nu sînt *vecini,* ci sîntu *moşinaşi* şi *răzăşi* neam de neamul lor şi *moşiile li-s într-un loc* cu feciorul Stroescului. Iară acmu, întîmplîndu-se de *s-au strămutat oamenii, el îi trage să fie vecini,* şi ei vecini nu sînt rod de rodul lor“. Un alt martor confirmă şi el „precum nu sînt vecini şi sînt *oameni de moşie*“ [32].

Ni se pare foarte relevantă o analiză etimologică a termenilor care desemnează ţărănimea dependentă şi cea liberă. Astfel, Fr. Miklosich arată că *sărac* сиромъ derivă dintr-o veche slavonă *siru* care înseamnă orfan [33]. De aici considerăm că vine înţelesul derivat,

---

[25] *DIR,* 4/XVII, doc. 398.

[26] *DRH,* XIX, doc. 56.

[27] Că mişeii, săracii erau vecini ne-o demonstrează şi apelativele cu care sînt denumiţi locuitorii satului Tămăşeni, *mişei (DIR,* 4/XVII, doc. 633; *DRH,* XXI, doc. 57) sau *vecini (DIR,* 3/XVII, doc. 178).

[28] C. C. Giurescu, *Despre „sirac“ şi „siromah“,* în *RI,* XIII, 1927, p. 23—43.

[29] I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească, în sec. XV şi XVI,* vol. I, Bucureşti, 1905, p. 282—283.

[30] P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească...,* p. 47.

[31] V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *op. cit.,* p. 126.

[32] *DRA,* II, doc. 52; v. şi doc. 20.

[33] Fr. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprache,* Wien, 1866, Cf. şi C. C. Giurescu, *op. cit.,* p. 24.

de necăjit, nenorocit, sărman, lipsit de cele necesare vieții, care nu a primit moștenire o avere, fiind nevoit să lucreze cu mîinile (siromah) pentru a-și cîștiga existența.

Am văzut din exemplul de mai sus că pentru a te apăra de „vecinătate" trebuia să dovedești că ești *moșinaș, moșan, om de moșie.* Toți acești termeni derivă din *moș* [34] (bunic, bătrîn, bărbat care moșește), desemnînd o persoană cu bunici, cu părinți, care i-au lăsat cele necesare vieții, pămînt în primul rînd. Din acest sens derivă *moșie* (avere moștenită) sau *moșan* (moștenitor, băștinaș, originar din), opus celui de *sărac* (orfan, lipsit de avere) sau *vecin* (venit din altă parte, străin, fără pămînt).

Că prin *săraci* erau desemnați cei fără pămînt ne-o confirmă însăși etimologia cuvîntului *țăran,* posesor de pămînt, din latinescul *terra* = pămînt. Cu același sens avem cuvîntul *zemlianin* în Polonia și în toate țările rusești și ucrainiene ale vechii Polonii, cuvînt derivat din ЗЕМЛЪ, deci țăran, și care înseamnă mic stăpîn de moșie [35].

Cel puțin pentru mentalitatea epocii distincția era clară, lucru care rezultă și din catastihul de cisle rămas din 1591 de la Petru Șchiopul. Inventariind categoriile de contribuabili, documentul specifică la toate ținuturile numărul de *țărani istov* (așa în document) și *săraci,* numai cînd ajunge la ținutul Putnei precizează *oameni țărani,* fără a mai aminti categoria săracilor. Ori se știe că Vrancea constituia încă pe timpul lui Dimitrie Cantemir o asociație de obști, o „republică", cum o numește acesta [36], unde toți oamenii trăiau în devălmășie. Considerăm că lipsa săracilor din acest catastif de cisle nu este întîmplătoare, ci reflectă o realitate: existența în exclusivitate a unei țărănimi libere în regiunea respectivă.

Pe lîngă denumirile analizate în rîndurile precedente, pentru desemnarea țărănimii aservite mai întîlnim în secolele XVI—XVII și termenul de *poslușnic,* uzitat, de altfel, și în Țara Românească. Deși prin *poslușnici* nu se înțeleg exclusiv țăranii dependenți, ci termenul se aplică adesea și meșteșugarilor și robilor, el este deosebit de semnificativ pentru a contura statutul vecinilor. Astfel *poslușania,* munca prestată pe moșiile boierești și mănăstirești, devine principala trăsătură care diferențiază vecinii de restul țărănimii, ei avînd sub acest aspect obligații sporite „să aibă ei a sluji pentru *ce va fi* treaba și *poslușania* sfintei mănăstiri" [37].

Că vecinii erau numiți și poslușnici rezultă foarte clar din documente. Trimițînd o scrisoare către egumenul și soborul de la mănăstirea Sf. Ilie la 1623, Ștefan Tomșa precizează: „Așijderi acei oameni ce v-am dat domnia mea *poslușnici,* să-i certați, să *poslușască* și să lucredză mănăstirei, la ce va fi lucrul și poslușenia, însă și voi să-i socotiți cînd vor veni la magherniță, cu bucate și băutură, că aceia vă sînt voao *vecini* și *poslușnici*" [38].

Din analiza semantică a tuturor termenilor cu care este denumită țărănimea aservită în Moldova *(susedi, vecini, săraci, mișei, poslușnici)* se pot desprinde caracteristicile generale ale *veciniei,* în timp ce fiecare denumire separat, subliniază cîte o trăsătură specifică acestei clase. Așadar *vecinii* sînt oameni străini de obște, de sat, lipsiți de pămînt, care vin și se așează pe locul unui boier, mănăstiri, sau chiar a unui țăran, fiind obligați să dea dijma din produse și să presteze munci stăpînului moșiei. De la sfîrșitul secolului XVI în rîndul vecinilor vor intra chiar și unii membri ai obștilor care din anumite motive se văd obligați să-și vîndă pămîntul și să se „vecinească". Cînd vorbim de „străini" nu o facem în sens etnic, ci în sensul unei persoane care nu face parte din obște, care reprezenta forma de bază a organizării social-economice și juridice în epoca de care ne ocupăm [39] și care s-a prezentat în tot cursul evului mediu ca un sistem închis, refractar la orice element venit din exterior.

Același statut al *vecinilor* rezultă și dintr-o definire oficială a vremii. Prin actul de desființare a veciniei din iunie 1749 se precizează: „*Vecinii robi nu sînt,* nici se stăpînescu cu nume de robie; fiindcă numai țigani au acea robie, carii cu femeile și cu copiii lor slujescu, pe toate zilele stăpînilor săi. Iară vecinii numai partea bărbătească slujescu, scoțînd la lucru numai un om dintr-o casă, măcar cîți ficiori va ave omul, aseminea slujescu ca și *lăturalnicii,* iară partea femească nu slujește; nici au acea supunere ca robii, că *vecin* va să zică *sătean megieș fără de moșie,* atîta numai că din sat nu este volnic ca să iasă; care poroncă este și de la domnie și a visteriei și a pravilei..." [40].

---

[34] *Dicționarul limbii române* (serie nouă) vol. VI, București, 1965, s.v. *moș.*

[35] P. P. Panaitescu, *op. cit.,* p. 49

[36] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae,* București, 1973, p. 303.

[37] *DRH,* XXI, doc. 347.

[38] *DIR,* 5/XVII, doc. 312.

[39] H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe,* vol. II, București, 1959, p. 25 și urm. P. P. Panaitescu, *op. cit.,* p. 11 și urm.

[40] *DRA,* II, doc. 260.

Actul este foarte clar ; el afirmă existenţa pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti a două categorii de ţărani dependenţi : a) *vecinii* — ţărani fără moşie şi b) *lăturaşii* (lăturalnicii) — ţărani cu moşie. Ceea ce deosebea încă aceste categorii era cuantumul de muncă datorat stăpînului, mai mare vecinii, mai mic lăturaşii. Lucrul este confirmat şi de „reglementările" din deceniul cinci al secolului XVIII. Astfel, prin „aşezămîntul" lui C. Mavrocordat din 7143, lăturaşii erau obligaţi să presteze 12 zile de muncă, iar vecinii după „obiceiu" (prin acest „obiceiu" se înţelege în actele moldoveneşti „cît va fi treaba"), adică mai mult. dovadă că prin actul amintit mai sus li se impun 24 de zile

Vecinii. În continuare, vom căuta să analizăm originea şi statutul celor două categorii de ţărani dependenţi. Vom începe cu *vecinii.* Am văzut că asupra provenienţei acestora au fost emise două teorii : prima afirma că vecinii provin din străini aşezaţi în ţară, a doua că-şi au originea în membrii săraciţi ai obştilor.

În ce ne priveşte considerăm că cele două teorii nu numai că nu se exclud, ci din contră, printr-un proces complementar, reuşesc să explice mai concludent originea ţărănimii dependente în Moldova. În ciuda acestei „simbioze" între cele două teorii, putem considera totuşi, că în evoluţia instituţiei în diferite perioade prevalează unul sau altul din cele două izvoare ale veciniei aduse în discuţie mai sus. Astfel, pentru secolele XV—XVI, principala dacă nu singura sursă de vecini erau străinii aşezaţi în ţară, în timp ce pentru secolul XVII şi prima jumătate a celui următor membrii săraciţi ai obştilor reprezintă principala obîrşie a acestora.

Vom începe analiza noastră asupra originii veciniei cu primul izvor al acesteia : străinii, deoarece este mai vechi şi dă şi trăsăturile definitorii ale instituţiei pe care le-am înfăţişat mai sus. Chiar din primele documente care amintesc de existenţa vecinilor se conturează statutul acestora : sînt oameni lipsiţi de pămînt, care se aşează pe moşia unui stăpîn, de aici decurgînd obligaţia de a da dijma şi a presta munci în folosul acestuia, sfîrşind prin a i se interzice să părăsească hotarul satului.

În rîndurile ce urmează vom recurge la prezentarea cîtorva documente care să probeze aserţiunile anterioare. Printr-un uric din 3 sept. 1585, domnitorul Petru Şchiopu întăreşte pîrcălabului Bucium „dreapta lui ocină şi cumpărătură, un loc întreg, ce se numeşte Lunca Mare, şi împrejurul ei prin toate părţile, din privilegiul de cumpărătură ce a avut de la Ion voevod, ca să-şi *întemeieze acolo sat.* Şi deasemeni, *cine va veni* în acest loc, în Lunca Mare, *să fie vecin* credinciosului nostru boier pan Bucium pîrcălab de Hotin, însă din altă ţară, ungur sau muntean sau sîrb sau grec, iar el să aibă de la noi slobozie pe cinci ani" [41].

În acelaşi sens dă şi Eremia Movilă la 1602 o carte boierului Grigorie şi vătămanului său din satul Vertiporoh „să cheme oameni din alte ţări în slobozie, în satul Vertiporoh. Fie orice limbă ar chema în satul lor, sau rus sau leah sau ungur sau sîrb sau grec sau muntean, de la domnia mea să aibă slobozie pe trei ani acel sat, să nu dea [...]. Pentru aceia, nimeni să nu îndrăznească să-i supere sau să ia de la oamenii mei, *săracii domniei mele care vin la noi în slobozie* în ţara domniei mele" [42].

La 1612, Ştefan Tomşa scrie pîrcălabului de Roman să rezolve o plîngere a episcopiei din oraş împotriva şoltuzului şi pîrgarilor, care vor să tragă cu tîrgul un sat de lîngă Roman „unde se chiamă *Posluşnicii* sfintei episcopii şi sînt *oameni adunaţi din alte ţări şi din* zilele de demult... Deci domnia mea am lăsat pe toţi oamenii să-şi ia *vecinii* care au fugit din zilele lui Constantin voevod, iar pe acei care au fugit mai de demult să-i lase foarte în pace, să fie unde sînt" [43].

Relevant pentru statutul celor adunaţi pe moşia unei mănăstiri sau boier este uneori chiar numele satului — *Posluşnicii* în cazul nostru — care le confirma indirect calitatea de vecini.

Marele armaş Nestor Pârvana se hotărăşte şi el, în 1618, să contribuie la înzestrarea mănăstirii Tazlău. „De aceea am cerut de la sînta mănăstire Tazlăul, mai sus spusă *o seliştе care se numeşte Ostropcani...* ca să facem noi mori şi case şi sat şi *vecini* şi alte clădiri care vor fi de trebuinţă, cît vom fi noi în viaţă" [44].

Se vede şi în acest caz cum vecinii „se fac" prin aşezarea unor oameni pe o moşie în care stăpînul acesteia are un drept anterior aşezării celor colonizaţi.

La 1623 Radu vodă Mihnea scria slugilor domneşti : „voi să aveţi a lăsa foarte în pace acei *vecini* ai sfintei mănăstiri sfîntul Sava din satul anume Guşeţei, să nu aveţi a-i

[41] *DIR*, 3/XVI, doc. 350.
[42] *DIR*, 1/XVII, doc. 59.
[43] *DIR*, 3/XVII, doc. 159.
[44] *DIR*, 4/XVII, doc. 299.

trage la nimic și nici vitele să nu le luați pentru alți oameni sau pentru alte sate, nici la podvoade, pentru că sînt vecinii sfintei mănăstiri Sava, și *se strîng vecini acolo*“ [45].

Același lucru rezultă și dintr-o carte de la 17 aprilie 1626 a lui Miron vodă Barnovschi către Athanasie episcop de Roman, și ureadnicul și vătămanul din satul Ilișești: „pentru că oricîți oameni vor chema ei din alte țări, fie de ce limbă va fi, și oamenii care vor fi de acolo, *vecini vechi* și vor veni la acea selișce ei să aibă de la domnia mea slobozenie pe trei ani... și să fie în pace de toate angheriile, cîte sînt asupra altor *săraci* ai domniei mele“ [46].

Rezultă și de aici că cei care se vor așeza pe o silișce erau vecini, lucru întărit și de faptul că scutirile acordate sînt puse în relații cu *săracii*.

Acest lucru este confirmat de o scrisoare a lui Ștefan Tomșa din 1623 către călugării de la mănăstirea Sf. Ilie care s-au jeluit „pentru rîndul celui loc de ocină domnească ce v-am dat domnia mea acolo și neșce poslușnici ce v-am dat acolea, are acel loc, să vă hie vecini și poslușnici“ [46 bis].

În continuare ne-am propus să prezentăm cîteva exemple de sate create pe locuri pustii despre statutul cărora locuitori nu se precizează nimic în actul de întemeiere, dar care în timp apar cu calitatea de vecini.

Chiar primul document în care apare numele de săraci (uboghi) confirmă presupunerile noastre. Astfel la 12 aprilie 1458 Ștefan cel Mare întărește mitropoliei de Roman satele Leucușani și Dragomirești scutindu-le de toate slujbele și dările domnești, care sînt trecute pe seama mitropoliei. „Toți săracii să asculte de mitropolia noastră și alt judecător să nu-i judece afară de mitropolit sau de protopopul lui sau de dregătorul lui“. Că aceste sate sînt slobozii este mai presus de îndoială, căci formula din document este specifică acestui gen de hrisoave. „Iar cine va trăi în aceste sate, de *orice fel de limbă*, ei să nu plătească nici iliș, nici dare, nici podvadă, nici la morile noastre să lucreze“ [47]. Pe lîngă faptul că însuși documentul îi numește *săraci*, ei apar mai tîrziu ca vecini ai episcopiei de Roman [48].

Un alt exemplu în acest sens ni-l oferă satul Șepteliceni. Printr-un uric din 3 ianuarie 1588 Petru vodă Șchiopul dă și miluiește pe armașelul Șeptilici cu „o selișce într-un loc de pustiu, unde se cheamă la Fîntîna Caplei, ca să-și întemeieze sat acolo [...] să fie slobod și de bunăvoie, pentru cîți oameni va chema, ruși sau sîrbi sau greci, la acest loc în sat la Fîntîna la Caplena, să nu ne lucreze nouă nici un fel de muncă, nici iliș să nu plătească“ [49]. Acest sat întemeiat este vîndut hatmanului Andrei pentru 1500 de zloți tătărești după cum rezultă dintr-un document din 23 iunie 1589: „a venit înaintea noastră Șaptelici armaș de bună voia lui nesilit de nimeni și a vîndut dreapta sa ocină și cumpărătură, un loc pustiu unde se cheamă la Fîntîna Caplei, ce acum se numește Șapteliceni în ținutul Sorocii [...]. Și acolo n-a fost niciodată sat, ci el singur și-a întemeiat“ [50]. Că locuitorii acestui sat erau vecini ne-o confirmă un document de la Constantin vodă Movilă (28 februarie 1610—11) prin care acesta scrie marelui ceașnic Băcioc: „Dăm știre de rîndul satului Șepteliceni din ținutul Soroca, căci a fost acel sat al cneaghinei Andreiasa și ai ținut pînă acum acel sat, dar acum domnia mea m-am milostivit și iarăși i-am dat ei acel sat, cu tot venitul. Pentru aceia cum vei vedea această carte a domniei mele, tu să lași satul ei și vecinii ei în pace și mai mult să nu te amesteci acolo“ [51].

Tot așa, la 1611, Constantin Movilă întărește lui Vasile Oraș „o selișce anume Șindricenii care este sub bucovină în ținutul Hîrlăului, care acea selișce a fost a noastră dreaptă domnească, ascultătoare de ocolul tîrgului Dorohoi și stă toată pustie, de demult“ [52]. Aici se întemeiază un sat ai cărui locuitori aveau statut de vecini, după cum rezultă dintr-o carte a lui Ștefan Tomșa din 1614 către Rugină din Seleșeu, prin care îi cere să vină la judecată cu locuitorii din Șendriceni: „iar tu să vii să stai de față cu acei vecini ai domniei mele dn ocolul Dorohoiului“ [53].

---

[45] *DIR*, 5/XVII, doc. 328.
[46] *DRH*, XIX, doc. 41.
[46 bis] *DIR*, 5/XVII, doc. 312.
[47] *DRH*, II, doc. 70.
[48] Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, vol. I, București, 1907, p. 277.
[49] *DIR*, 3/XVI, doc. 457 și 458.
[50] *Ibidem*, doc. 522.
[51] *DIR*, 2/XVII, doc. 369.
[52] *DIR*, 3 XVII, doc. 31.
[53] *Ibidem*, doc. 269.

În acest sens, afirmația lui D. Cantemir că „țăran curat moldovean (a se înțelege vecin n.n.) nu se află și cei care se găsesc se trag fie din ruși, fie din transilvăneni sau cum se numesc obișnuit la noi ungureni" [54] o putem considera exagerată doar pentru secolele XVII—XVIII, dar aproape de realitatea din Moldova din secolele XV—XVI.

Proveniența vecinilor dintre autohtoni pînă la sfîrșitul veacului XVI și începutul celui următor era aproape exclusă de existența formei social-economice de organizare a românilor: *obștea*. „Obștea țărănească era o asociație de gospodării familiale pe baza unui teritoriu stăpînit în comun, în care colectivitatea ca atare are drepturi anterioare și superioare drepturilor gospodăriilor alcătuitoare, drepturi exercitate printr-un singur organ de conducere denumit obște" [55]. Dreptul de protimisis care a acționat pînă tîrziu este o dovadă a dreptului superior al obștii asupra pămîntului. Or, pînă la sfîrșitul secolului XVI toate obștile au trăit în diviziune, fie că erau libere, fie că erau sub stăpînire boierească sau mănăstirească. Chiar și după aceea mult timp se vînd doar părțile ce „se vor alege" și nu loturile delimitate pe teren.

Pentru primele două secole de la întemeierea domniei, diferențele economice între vecini și obșteni erau aproape inexistente, trăind toți după „legea românească" (adică dînd a zecea parte din produse și unele slujbe); exista însă o diferențiere *morală*: obșteanul se știa proprietar, și avea această calitate și după ce fusese încredințat cu satul unui boier sau unei mănăstiri, în timp ce vecinul știa că dreptul de stăpînire al boierului este anterior așezării lui pe pămînt. În condițiile nevoilor tot mai mari de numerar de la sfîrșitul secolului XVI și începutul celui următor, această diferențiere *morală* evoluează spre una economică. Acum obligațiile țărănimii față de stăpîni încep să nu mai fie valorizate după *legea românească*, ci în sens feudal de *rentă*. Documentele care încep să surprindă această „schimbare" apar, nu întîmplător, la sfîrșitul secolului XVI. Astfel la 1597 diacul Murgoci și răzeșii săi primesc o carte de stăpînit pentru satul Tălăbești. „Iar cine ar sămăna sau ar cosă acolo, iar el să aibă a le lua tuturar dejmă de pe hotarul lui" [56]. În același sens avem o carte de la Constantin vodă Movilă pentru diacul Drăgan și Gheorghe Petrescu „ca să fie tari și puternici, cu această carte a domnie' mele ca să-și ia dijma din pîine de la acei ci vor fi arat pe a lor drepți ocine în sat Ignăceni și-n sat Copaleva... ca să aibă a-și lua dijma din toate acele, precum mai sus scriem și să aibă a-și opri dijma, finățile lor, ca să nu le cosască nimene fără de știrea lor" [57].

Același sistem de „dijmuire" îl întîlnim și într-o carte a lui Ștefan Tomșa din 1622 către egumenul de la mănăstirea Bistrița cu care „să hie tare și puternic, cu cartea domniei meli, a lua *dijma* din pîine și din vin, de la sat de la Mogești, oameni de la cine va hi arat pe locul sventei mănăstiri se de la cine va avea vii pe locul mănăstirei" [58].

De la sfîrșitul secolului XVI alături de această categorie de vecini, proveniți din rîndurile celor care s-au așezat pe o moșie boierească sau mănăstirească, mai apare o categorie de vecini proveniți din rîndurile membrilor obștii care din diferite motive au fost obligați să-și vîndă pămîntul sau să-l dea stăpînului închinîndu-și și persoana totodată. Această dublă origine a vecinilor este foarte bine surprinsă de o „carte" a lui Gașpar voevod din 1619 dată egumenului de la mănăstirea Sf. Sava pentru „a căuta și a strînge și a loa pre toți vecini căți vor fi fugiți den satul sventii mănăstirii den Strueșți [...] prea căți i-au apucat dereptu-ria [...] și pre *acii de moșii* și pre acii ce *s-eu închinat de bunăvoia lor să vii vecini*, ori unde-i va găsi în țeara domnii mele" [59].

Din a doua jumătate a secolului XVI dominația otomană asupra Moldovei se intensifică. Opriți în expansiunea lor spre apus de Habsburgi, iar înspre nord de polonezi, turcii, cu un sistem economic militar-feudalist parazitar, vor căuta să suplinească cîștigurile pe care le aduceau războaiele victorioase, prin sporirea obligațiilor din țările supuse. Acest lucru a fost favorizat atît în Țara Românească cît și în Moldova de sistemul politic existent, lipsa unei succesiuni ereditare precise, la domnie, lăsînd deschisă calea luptelor politice între diverși pretendenți. De această conjunctură va profita Poarta care va interveni tot mai deschis și mai des în numirea domnilor. Desigur sprijinul sultanului, vizirului sau a altor înalți demnitari trebuia recompensat prin numeroase daruri sau acceptarea sporirii tributului. Confirmările, reconfirmările în domnie, achitarea datoriilor contractate cu prilejul investirii în domnie, nesi-

[54] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 299.
[55] Henri H. Stahl, *op. cit.*, p. 25
[56] *DIR*, 4/XVI, doc. 221.
[57] *DIR*, 2/XVII, doc. 56.
[58] *DIR*, 5/XVII, doc. 156.
[59] *DIR*, 4/XVII, doc. 388

guranța unei domnii îndelungate, fac ca domnii să devină tot mai necruțători în perceperea impozitelor, care încep să devină tot mai oneroase și mai arbitrar percepute. Apariția în documentele vremii, după enumerarea obligațiilor cunoscute, a formulei „iar dacă se va mai adăuga vreo dabilă pe țara domniei mele, pentru vreo greutate" [60] arată că aceasta devenise o practică curentă.

Se crează astfel o armată de slujbași-perceptori care „strîng" tot mai mult pe contribuabili. Lipsa de numerar, camăta mare vor face ca țărănimea să se prăbușească sub povara unei fiscalități din ce în ce mai apăsătoare și a unor agenți fiscali tot mai intoleranți în exercitarea prerogativelor domnești. Lipsa de numerar se datora și impunerii monopolului turcesc asupra comerțului țărilor române. Devenind „chelerul" împărăției, acestea se văd obligate să practice un comerț dezavantajos, în care cerealele și vitele sînt plătite în mod arbitrar, de obicei sub valoarea lor. Nu rareori se întîmplă ca marfa trimisă spre Poartă să dispară pe drum și, în aceste condiții, revenea țării obligația să o înlocuiască ; alteori pretențiile turcilor depășeau posibilitățile Moldovei, iar nu în puține cazuri se pretindea pentru o parte din produse valoarea în bani.

Nu trebuie neglijat nici faptul că din secolul XVII în rîndurile boierimii ,vor pătrunde tot mai mulți greci. Aceștia, rupți de țară, de pămînt, de țărănime, de mentalitățile românești nu vor avea alt țel decît sporirea cîștigurilor prin orice mijloace.

La prăbușirea economică a țărănimii începînd cu a doua jumătate a secolului XVI, vor contribui, pe lîngă condițiile defavorabile în raporturile cu Poarta, și normele juridico-administrative existente în Moldova : sistemul răspunderii colective penale, posibilitatea celor căzuți în pedeapsă de a-și „plăti capul", achitînd „dușegubina", posibilitatea celui ce a plătit impozitele cuiva de a se despăgubi din averea acestuia (ca în sistemul bizantin) ș.a.

Cei ce posedă „banul", slujbașul domniei în primul rînd, expropriază pe cei ce nu mai pot face față sarcinilor fiscale crescînde. Documentele de la sfîrșitul secolului XVI și începutul celui următor încep să surprindă acest dureros proces de deposedare a țărănimii de pămînt și de „vecinire" a ei.

Una dintre cele mai oneroase obligații care apăsa asupra țărănimii era birul, în continuă creștere în secolul XVI. La agravarea acestei obligații și a altora, contribuiau și modalitățile feudale de recompensare a slujbașilor, care-și rezervau o parte din venitul domniei, fapt ce ducea la numeroase abuzuri. Tot mai numeroase documente atestă pe „vecinii care au fugit din satele lor de cislă" [61]. Perpetuarea pînă tîrziu a zicalei „a da bir cu fugiții" (adică a nu-l da) lasă să se înțeleagă imposibilitatea pentru țărănime de a mai face față acestei sarcini, găsind în fugă și așezarea pe o altă moșie singura salvare.

Pentru cei ce posedau pămînt o modalitate de a ieși din această situație era aceea de a-și „închina" moșia și persoana unui stăpîn, devenind vecinul acestuia, care-i prelua astfel obligațiile fiscale. Astfel, la 1617, mai mulți locuitori din Drăgoiești își dau moșiile postelnicului Aslan „ca să aibă a ne plăti de toate dabilele cîte vor hi peste an, ce sîntem noi scriși, doi galbeni în sat, la dajde [...] derept aceea nime să n-aibă nici o treabă cu partea noastră, ce să va alege din sat în Drăgoiești, că o am dat noi de bună voia noastră, dumisale *și să-i him noi vecini* și dumnealui ca să aibă a ne scuti de greutățile noastre" [62].

La 1627 stolnicul Dumitrașcu se plînge lui Miron Barnovschi de trei locuitori din Greci care „au dzis că i *s-au dat vecini* în sat în Cernat și s-au mutat birul din satul lor în siliște în Cernat. Deci deac-au vădzut nevoe de dabile, ei au fugit". Domnul decide ca în schimbul cheltuielilor pe care le-a avut stolnicul cu ei să le oprească ocinile din Greci, pînă cînd ei vor achita cheltuielile lui Dumitrașcu [63]. Foarte interesant de remarcat este faptul că cei trei locuitori din Greci în satul lor nu aveau statut de vecin, ci doar cînd s-au dus și s-au așezat în Cernat, pe siliștea stolnicului, au primit această calitate, continuînd să aibă moșiile intacte în Greci, dovadă că ele sînt oprite de stolnic pînă cei trei vor achita datoriile față de acesta.

Același motiv, lipsa de bani și neputință de a face față obligațiilor fiscale, îl determină pe Nuor și pe soția sa Piiatra din Zărnești să se dea vecini paharnicului Pană ; și „ne-am dat noi de bunăvoia noastră dumisale paharnicului Pană cu moșie noastră ce avem în sat în Dzărnești și cu toate bucatele noastre de cîte avem, iar dumnealui paharnicul să

[60] *DRH*, XIX, doc. 54 ș.a.
[61] *DIR*, 4/XVII, doc. 476.
[62] *Ibidem*, doc. 116.
[63] *DRH*, XIX, doc. 150.

aibă a ne socoti cu îmbrăcăminte şi de dajde de zloţi, de lei, de toate angariile, să hi grija dumisale, iar după moartea noastră bucatele ce vor rămîne să aibă a se griji dumnealui“ [64].

La 1662, domnul Moldovei confirmă unui Dumbravă mai multe cumpărături de ocine, din care 5 au fost făcute „cînd [cu] foametea cea mare de şi-au scos capetele din foame“ [65].

Căderea în „vecinătate“, în contextul fiscalităţii apăsătoare, este favorizată şi de sistemul juridico-administrativ al Moldovei în care exista posibilitatea pentru cei găsiţi vinovaţi de a se salva achitînd dușegubina. Numeroase sînt documentele care surprind acest proces nefast pentru ţărănimea moldoveană.

La 1611, Blaga, fiul Pergăi din Plăcinţeni, îşi vinde partea lui de ocină din sat lui Ionaşco Vrabie staroste pentru 30 de taleri, cu care „ş-au plătit capul de la spînzurătoare, fiindcă au furat o vacă de la Matei medelnicer şi l-au prins de faţe“ [66]. Acelaşi se vede obligat să vîndă şi ocina din satul Totoleşti, tot lui Ionaşcu Vrabie, pentru că „au plătit capul ficiorului său Gheorghie, ginerele lui Creţul, de către Ionaşco staroste, fiindu că au furat o vacă de la Mihail din Totoleşti şi una din Bîrlad şi l-au prins de faţe“ [67].

Cioban din Teleneşti îşi vinde la 1614 ocina din sat vătafului Gorciu din Mihăilaşea pentru 41 taleri. „Şi cu aceşti bani am răscumpărat pe un fecior al meu, anume Negruţ, pentru că panul Sturzea hatmanul a vrut să-l spînzure“ [68]. Aceeaşi vînzare apare şi într-un alt document din acelaşi an 1614 [69], fără să se mai precizeze motivele pentru care a fost vîndut pămîntul, ceea ce lasă să se înţeleagă că sub redactarea stereotipă a documentelor trebuie să fi fost cauze adînci care au dus la înstrăinarea ocinelor, determinate de nevoi pecuniare.

Tot astfel, Dumbravă din Bahna îşi pierde la 1614 pămîntul din sat pentru că „au căzdut întru nevoia, printru neştii stopii ce i-au prins faţă la noi, a lui Marco a lui Rojniţă. Deci am căzdut la Zaharie din Berbeşti, deci i-am dat oceana din Bahnă şi mi-au plătit capol, de au dat 15 taleri“ [70].

O altă posibilitate de „vecinire“ era uşurată de existenţa unei norme juridice de inspiraţie bizantină, prin care cel ce a plătit impozitele cuiva se putea despăgubi din averea acestuia (din pămînt în special). Aceeaşi prevedere opera şi în cazul împrumuturilor nerambursate la scadenţă. La 1605, Crăciun şi Şuşul din Micleşti pîrăsc în faţa vătafului din ţinutul Vaslui pe Vasilica Valineasa, pentru nişte bani pe care îi dăduse acesteia pentru a plăti dabilele fiului ei. I se dă termen peste două săptămîni ca să achite datoria, după care i se mai prelungeşte termenul cu o săptămînă, dar, neavînd bani să plătească, „a dat ea pentru acei bani ocinile ei, cît se va alege, cu tot venitul din satul Micleşti“ [71].

În acelaşi an 1605, Eeremia Grama şi cu soţia sa Mărica pun zălog la Boul vistier, un loc de casă cu tot venitul din satul Potlogeni, pentru 30 de taleri. „Şi cînd a fost la zi, ei nu au răscumpărat acel loc de casă, ci s-au lipsit şi au rămas. Pentru aceia, să-i fie lui şi de la noi ocină cu tot venitul“ [72].

La 1623 Vlaşca vistiernicel din Leucuşeni se jeluieşte domniei că înscrierea la cislă a apucat acolo un om, Pătrăşcanu, care apoi a fugit din sat şi a lăsat cisla de acolo, care a fost plătită de Vlaşca. De aceea, acesta pretinde să stăpînească ocina acestuia din Leucuşeni, pe care o stăpînesc oamenii lui. Domnul decide ca ocina să fie stăpînită de Vlaşca, iar „dacă li se va părea vreo strîmbătate cu el, ei să-i întoarcă acele averi, cît va fi dat pentru el“ [73].

Lăturaşii. Pentru ca statutul vecinilor să fie mai bine conturat se impune să ne oprim, pe scurt, asupra *lăturaşilor, lăturalnicilor,* cu care îi pune în relaţie actul de desfiinţare a veciniei. Asupra calităţii acestor locuitori nu trebuie să ne lăsăm înşelaţi de apelativul cu care este denumită această categorie, care ar lăsa să se înţeleagă că este vorba de oameni veniţi din altă parte spre a lucra pe o moşie sau a cislui pentru dări cu locuitorii din sate, cum pare a reieşi din unele documente [74]. Este evident că această denumire nu poate acoperi realităţile sociale ale Moldovei secolului XVIII, în care numărul celor veniţi şi aşezaţi cu

[64] *DRH*, XXI, doc. 388.
[65] Gh. Ghibănescu, *Surete şi Izvoade*, X, Iaşi, 1915, p. 351—352.
[66] *DIR*, 3/XVII, doc. 11.
[67] *Ibidem*, doc. 10.
[68] *Ibidem*, doc. 270.
[69] *Ibidem*, doc. 280.
[70] *Ibidem*, doc. 260.
[71] *DIR*, 1/XVII, doc. 292.
[72] *Ibidem*, doc. 286.
[73] *DIR*, 4/XVII, doc. 455.
[74] V. Mihordea, *op. cit.*, p. 144—146

invoială era relativ mic, ei fiind repede asimilați cu vecinii, după cum am avut prilejul să arătăm în rîndurile anterioare. În acest sens este concludent așezămîntul lui Constantin vodă Mavrocordat din 1743, prin care se interzice vecinirea noilor veniți pe moșii: „*Oamenii străini ce vor veni să se așeze pe moșii* mănăstirești sau boierești, ori cît vor vrea pe acele moșii, *să nu se vecinească*, afară de cei ce vor fi vechi vecini" [75].

Dar acest gen de măsuri sînt luate doar spre sfîrșitul existenței acestei instituții, cînd un domn reformator precum Constantin Mavrocordat constatase că vecinia devenise perimată atît sub aspect fiscal, cît și al progresului social-economic.

Întrebuințarea denumirii de lăturași în amintitul așezămînt al lui Constantin Mavrocordat ni se pare că nu este întîmplătoare, ci se subscrie ansamblului de măsuri cu caracter modernizator pe care a căutat să le pună în aplicare în Țările Române în cei aproape 40 de ani de domnie. Prin folosirea acestui termen, el înglobează ansamblul țărăniimi în această categorie lipsită de moșii, de proprietate, transformînd-o astfel în simpli embaticari. Desigur că acest document nu putea anula, dintr-un condei, vechile obișnuințe, vechiul drept nescris al pămîntului, dar constituia începutul unui proces ale cărui reverberații le întîlnim și la 1848, în discuțiile controversate și uneori diametral opuse din cadrul Comisiei proprietății, asupra problemei agrare.

Că acesta era în concepție scopul reformelor lui Constantin Mavrocordat, de-a înlocui vechile relații feudale cu altele de tip burghez, ne-o demonstrează și actul de desființare a rumâniei din Țara Românească de la 1746; aici procesul de „rumânire" era mai avansat decît în Moldova, întreaga clasă dependentă fiind cuprinsă sub numele de rumîni. Este adevărat însă că documentul face o dihotomie în cadrul acesteia: *rumâni cu moșie* și *rumâni fără de moșie*, pentru ca în final să devină toți fără moșie, adică simpli chiriași pe pămînt străin. Textul așezămîntului precizează: „Rumânii fiind vînduți cu moșiile lor din vremile cele vechi la strămoșii noștri, așa am găsit cu cale, mai mult pentru ușurarea sufletelor noastre, că la oricine den neamul boerescu sau la mănăstire vor fi rumâni cu moșiile lor, *moșiile să rămînă la stăpînirea noastră*; iar cît pentru capetele rumânilor fără de moșie, care dintre noi va vrea din bunăvoința lui ca să-i iarte pentru a sa pomenire, bine va face" [76]

Dispariția în scurt timp după aceea a termenilor de rumân, vecin și înlocuirea lor cu cel de clăcaș, demonstrează în timp efectul reformelor lui Constantin Mavrocordat.

În încheiere ne-am propus să încercăm a stabili un raport între numărul vecinilor și restul țărănimii. Acest raport nu poate fi urmărit evolutiv, din lipsa unor catagrafii, recensăminte periodice, totuși pentru anumite etape el poate fi surprins cu toată paucitatea documentelor referitoare la această problemă.

Pentru sfîrșitul secolului XVI, pe care l-am considerat un moment de răscruce în evoluția veciniei, acest raport îl putem surprinde cu ajutorul amintitului catastih de cisle al lui Petru vodă Șchiopul din 1591.

În acest act nu apare apelativul de *vecin*, care, după cum am văzut, se folosește doar în mod excepțional în secolul XVI. În schimb, întîlnim cel de *săraci*, a căror situație este rea specifică vecinilor din secolul XVII și prima jumătate a celui următor. Am arătat că pînă la sfîrșitul veacului XVI statutul vecinilor nu era diferit de cel al restului țărănimii în condițiile în care rezerva boierească era ca și inexistentă, iar perceperea dijmei esențială.

Acest lucru ne este confirmat de un izvor istoric, foarte recent, pus în circulație; este vorba de epopeea istorico-literară *Ruinae Pannonicae* aparținînd poetului umanist Christian Schesaeus (1535—1585) născut la Mediaș. Iată situația Moldovei în timpul lui Despot-Vodă (1561—1563) descrisă de această epopee: „Acesta [pămîntul Moldovei — *n.n.*] a unit neamuri felurite prin armonia legilor, / Puterea liberă de a trăi a fost lăsată fiecăruia, / După obiceiul neamului său, numai să-și plătească dările cerute, / Censul, și să împlinească porunca domnului nesilit și de bună voie" [77].

Desigur, în interpretarea catastihului sînt unele greutăți, datorate inconsecvenței cu care a fost acesta alcătuit pentru diferitele ținuturi. Dacă pentru majoritatea acestora săracii sînt trecuți separat de restul țărănimii (istov, cum o numește documentul, pentru 5 ținuturi (Tecuci, Fălciu, Orhei, Tutova, Cîrligătura) aceștia sînt incluși în aceeași cifră cu țăranii istov. Prin *țărani istov* trebuie să înțelegem toți țăranii proprietari de pămînt, spre deosebire de *săraci*, lipsiți de pămînt. Termenul *istov* apare fie sub formă de locuțiune adjectivală — *de*

[75] Apud Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 455.

[76] *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, I. *Țara Românească*, București, 1961, doc. 300.

[77] „Convorbiri literare", 5/1985, p. 6 (trad. Traian Diaconescu).

istov, = cu totul, gata de tot, deplin, complet, cu desăvîrşire, definitiv, etc.[78] — fie sub formă adjectivală cu înţeles de *curat, adevărat, exact, precis, amănunţit.* În stadiul actual al cercetărilor ne este foarte greu să precizăm cu exactitate dacă în această categorie intră doar ţăranii dependenţi aflaţi pe moşiile boiereşti sau mănăstireşti, cum a crezut P. P. Panaitescu[79] sau intră şi ţăranii liberi, răzeşii.

Această ambiguitate este întreţinută de faptul că, de exemplu, în ţinutul Putna, unde ştim că pe vremea lui Cantemir exista numai o ţărănime liberă, pe care documentul amintit, redactat în limba română, o numeşte *oameni ţărani*, apare şi categoria *nemeşilor, curtenilor, vătafilor*, pe care P. P. Panaitescu îi consideră răzeşi, motiv ce ne determină să nu-i împărtăşim opinia în ce priveşte ţăranii istov.

De altfel şi el remarcă just existenţa a două categorii de ţărani dependenţi: *ţăranii de istov*, cei cu pămînt, vite şi unelte, şi *săracii* cei ce nu au mijloace de muncă[80]. Nu putem însă împărtăşi părerea acestuia, cînd îi consideră pe ţăranii istov, vecini propriu-zişi ceea ce ar face ca la sfîrşitul secolului XVI în cvasi-totalitate ţărănimea să fie constituită din vecini. Acest lucru contravine vădit cu realităţile sociale, politice şi militare ale epocii respective cît şi cu alte date (e drept parţiale, dar semnificative) pe care le avem dintr-o perioadă cînd vecinia ajunsese la apogeu. Astfel, din cele 161 de sate alcătuind averea lui Iordache Ruset, după catastiful de la 25 februarie 1732, doar 35 apar cu vecini, sau din cele 104 sate sau părţi de sate lăsate de vistiernicul Gheorghe Ursache la moartea sa doar, 45 dintre ele figurează ca avînd vecini[81].

Din catastihul lui Petru Şchiopul rezultă că, exceptînd cele cinci ţinuturi unde cele două categorii de contribuabili apar amestecate, pentru cele 17 ţinuturi cele două categorii apar distincte, înregistrîndu-se un număr de 3848 de săraci (vecini) la un număr de 26.209 ţărani cu ocine.

În aceste condiţii putem conchide că vecinii reprezentau la sfîrşitul secolului XVI, un număr relativ mic circa 14% din ansamblul ţărănimii. Pe ţinuturi, raportul dintre vecini şi ceilalţi ţărani variază de la 1/4 pînă la 1/15, sau întîlnim chiar ţinuturi fără nici un sărac, precum Putna şi Iaşi.

Concluzii. În acest studiu nu ne-am propus decît o cercetare a originii veciniei. Pentru a lămuri sorgintea instituţiei a fost nevoie, însă, să ne ocupăm şi de alte aspecte ale ei, fără însă a putea epuiza toată problematica pe care o incumbă.

Referitor la această temă există în istoriografia noastră două teorii de bază referitoare la începuturile veciniei. Prima îşi are începutul în afirmaţiile lui Dimitrie Cantemir şi consideră pe vecini ca provenind din străinii aşezaţi în ţară, benevol sau forţat, de unii domnitori de la începuturile statului moldovean. Această explicaţie a fost însuşită de R. Rosetti, N. Iorga ş.a. Fără a aduce argumente pentru susţinerea ei, această părere este considerată astăzi caducă.

A doua teorie, ai cărei principali exponenţi au fost Valeria Costăchel şi P. P. Panaitescu, vedea sorgintea acestei instituţii exclusiv în membrii săraciţi ai obştii, pe cale de dezagregare.

În studiul de faţă noi am repus în discuţie cele două teorii, demonstrînd, pe cît ne-a fost posibil, faptul că cele două opinii nu se exclud, ci se completează reciproc, explicînd mai complet începuturile instituţiei.

Astfel am demonstrat că pînă la începutul secolului XVII principalul izvor al veciniei erau străinii colonizaţi în ţară, în timp ce pentru secolul XVII şi prima jumătate a celui următor, pînă la desfiinţarea veciniei, ţăranii săraciţi ai obştilor constituiau principalul izvor al acestei categorii.

---

[78] *Dicţionarul limbii române*, vol. II, partea I, Bucureşti, 1943, s.v. *istov*.
[79] P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare...* p. 92.
[80] *Ibidem*, p. 92.
[81] *Apud* Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 260.

ÎN JURUL CRONICARULUI VASILE BUHĂESCUL *

DE

ANDREI PIPPIDI

De curînd, într-un articol din „Cronica" (XXI, 10, 7 martie 1986, p. 6), Ştefan S Gorovei a deschis discuţia cu privire la paternitatea *Istoriilor Ţării Rumâneşti şi Ţării Moldovei*, cumpilaţia unui Vasile cămărăşul de izvoade, alcătuită în 1733 din porunca lui Constantin Mavrocordat. Interesul problemei şi — de ce n-am spune-o ? — plăcerea unui dialog public cu prietenul şi colegul nostru ne-au îndemnat să căutăm fără întîrziere dacă identificarea propusă de Şt. S. Gorovei, după care autorul cronicii ar fi un anume Vasile Buzilă, merită mai multă crezare decît cea veche.

Editînd manuscrisul românesc nr. 3442 de la Biblioteca Academiei în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie" în anii 1913—1914 şi 1922, Em. Em. Kretzulescu, pe atunci preşedintele Societăţii istorice române, a atribuit acest text lui Vasile *Buhăescul*, căruia îi schiţa chiar o biografie, pe temeiul a numai cinci documente [1]. Nu-i de mirare deci că personajul a rămas oarecum inconsistent, singurul argument care-l îndreptăţea pe Kretzulescu să-l considere autor al *Istoriilor* fiind o menţiune din 1731 a lui „Vasile cămărăşul", însoţită de explicaţia : „Vasile Buhăescul uricariul, carile iaste acmu cămăraş de izvoade" [2].

La rîndul său, Şt. S. Gorovei a fost condus atît de interesul său pentru spiţele de neam moldoveneşti, cît şi de cercetările sale privind mediul în care a fost citită traducerea „de la Coşula" a lui Herodot, către identificarea autorului cronicii cu un alt dregător contemporan şi semi-omonim. Vasile Buzilă a deţinut şi el funcţia de cămăraş de izvoade la un moment dat, înainte de 1735. Ceea ce reţine însă mai mult atenţia în cazul lui este că se trăgea dintr-o familie de cărturari — din care am presupus că făcea parte şi Simion Dascălul, fratele popii Toader din Glăvăneşti [3] —, familie în care urmaşii unui diac de divan de la începutul secolului XVII au fost, timp de trei generaţii, logofeţi de vistierie. Exemplu caracteristic, adăugăm, de profesionalizare, de consolidare a unei poziţii sociale, educaţia constituind chezăşia statutului şi a carierei, după cum întîlnim şi altele, numeroase, în această vreme de formare a tipologiei intelectualului român [4]. Originea lui Buzilă sau împrejurarea că fiul său va comanda o copie a traducerii lui Herodot nu sînt totuşi decît argumente indirecte, a căror valoare pentru problema care ne interesează aici, nu trebuie exagerată.

În definitiv, despre Vasile Buzilă personal, nu se ştie (încă) nimic care să indice, dacă nu preocupări istorice, măcar o familiarizare cu documentele care să-l fi făcut capabil de a îndeplini însărcinarea dată de Mavrocordat, de a aduna „den multe letopiseţe" materialul expunerii cronologice paralele a trecutului Moldovei şi Ţării Româneşti. În afară de titlul de

---

* Comunicare prezentată la „Zilele Institutului", 9 mai 1986.

[1] *RIAF*, XIV, 1913, p. 151—154 : 1 mai 1726 (doc. CXVII—81), 18 noiembrie 1731 (doc. CXXV—151), 3 august 1741 (doc. CXXXV—163), 15 noiembrie 1751 („doc. neaşezat"), 17 martie 1764 (doc. LXXXIX—242). Trimiterile, ca şi mai departe în articolul nostru, se fac la fondul fost la Biblioteca Academiei (BARSR), ulterior transferat la Arhivele Statului din Bucureşti.

[2] Doc. citat în nota precedentă.

[3] In recenzia la D. Velciu, *Grigore Ureche* (1979), în *RdI*, 32, 1979, nr. 10, p. 1995,

[4] Un colectiv de la Institutul de studii sud-est europene din Bucureşti începuse acum zece ani investigarea acestei teme, într-o lucrare intitulată *Viaţa intelectuală la români în sec. XVII—XIX*. Capitolul care reprezintă contribuţia mea nu este încă pregătit pentru tipar.

„biv cămăraș de izvoade", cu care apare în 1735, nimic. De altfel, articolul din „Cronica" nu conține nici un argument substanțial pentru a demonstra că Vasile Buhăescul nu a scris *Istoriile*, ci doar sugerează motive de a crede că altcineva ar fi putut să le scrie. Cu toate precauțiile de rigoare, Șt. S. Gorovei se întreabă dacă presupunerea că Buhăescul ar fi același cu Vasile cămărașul *este singura posibilă*, dar ajunge la concluzia că acest boiernaș vasluian „nu mai poate fi privit ca autorul *cert* al respectivei scrieri". Față de îndoielile exprimate de un coleg care și-a cîștigat o mare autoritate în materie și cu atît mai mult cu cît, în încheierea articolului citat, ni se spune că „este sarcina cercetărilor viitoare să dezlege enigma", am crezut că acest apel merită un răspuns.

Unul dintre procedeele obișnuite ale criticii istorice în asemenea situații, analiza externă a izvorului, nu poate fi aplicat, deoarece manuscrisul autograf al cronicii lui Vasile cămărașul s-a pierdut. Există numai o copie în limba română, caligrafiată de popa Flor din București, pe care Șt. S. Gorovei o datează din „a doua jumătate a secolului al XVIII-lea", pe cînd Aurora Ilieș susține că este „din prima jumătate a sec. al XVIII-lea" [5] iar Gabriel Strempel se menține prudent la afirmația: „sec. XVIII (mijloc)" [6]. De fapt, știind că cel mai vechi dintre manuscrisele copiate de popa Flor, dascălul de la școala slavonească de la Sf. Gheorghe, este o traducere din rusește datată 1747, se poate preciza că activitatea acestui faimos copist s-a desfășurat între anii 1749 și 1769 [7]. Textul a fost tradus în 1734 în limba greacă de medicul Lazăr Scriba din Trapezunt, care a adăugat cîteva informații suplimentare față de original — extrase din cartea lui Giovanni Sagredo, *Memorie istoriche de' monarchi ottomani*, publicată pentru prima oară la Veneția în 1673 [8]. În același manuscris (Biblioteca Academiei, ms. gr. 516), lista vizirilor este continuată pînă în 1742. O a doua traducere, descoperită de I. Bogdan în arhivele Ministerului de Externe din Moscova, se intitulează **История земли Волоския а Молдавския, выбранная из разных журналов Василием Камарашем** [9].

Nici critica internă nu poate ajuta la identificarea autorului *Istoriilor*, deoarece în acest rezumat analitic nu răzbat accente personale. De altfel, între Buzilă și Buhăescul, dregători mărunți și fără vreun rol politic, nimeni nu s-ar aștepta să găsească diferențe din acest punct de vedere. Atunci, pentru a recunoaște care dintre cei doi ar fi fost mai potrivit pentru sarcina de a întocmi o asemenea lucrare, rămîne de comparat personalitatea unuia cu a celuilalt și de văzut ce-l recomanda pe fiecare.

Toate datele despre Buzilă au fost culese de Șt. S. Gorovei [9 bis]. Aceeași operație cu privire la Vasile Buhăescul trebuie să țină seama de aproape o sută de documente care s-au adăugat la cele cunoscute de Em. Kretzulescu. O primă atestare, la 16 mai 1711, îl menționează sub numele de „Vasilie, ginerele lui Antiohie Ciujdea din Buhăești", între răzeșii din acest sat de pe Jijiia, în ținutul Hîrlău [10]. Un Vasile uricarul, hotarnic, menționat în 1711,

---

[5] I. Crăciun și A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne privind istoria românilor, sec. XV—XVIII*, București, 1963, p. 119.

[6] G. Strempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, I, București, 1959, p. 69.

[7] I. Barnea, *Un miniaturist român din secolul al XVIII-lea: popa Flor*, extras din *BOR*, LXVI, 1948, nr. 11—12, p. 3 (data 1747 este a traducerii).

[8] BARSR, ms. gr. 516, fost ms. 195 de la Muzeul Național de Antichități, f. 1—159. Pasajele din Sagredo la f. 18 și 36. Lista marilor viziri la f. 160. Urmează un indice de nume, f. 177—191, lista cronologică a domnilor, f. 201—205, și genealogiile lor, f. 209—217. Titlul complet e reprodus de C. Litzica, *Catalogul manuscriptelor grecești*, București, 1909, p. 12. Vezi și Gh. Cront, *L'Académie de Saint-Sava de Bucarest au XVIII-e siècle*, în *RESEE*, IV, 1966, 3—4, p. 465—466, corectat de Ariadna Camariano-Cioran, *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Thessaloniki, 1974, p. 386—387. Manuscrisul provine din biblioteca Mitropoliei din București, după cum a observat D. Russo, *Studii și critice*, București, 1910, p. 99—101.

[9] G. Mihăilă, studiu introductiv la I. Bogdan, *Scrieri alese*, București, 1968, p. 86. Cf. D. P. Bogdan, *Legăturile slavistului I. Bogdan cu Rusia*, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, III, București, 1963, p. 291—292: „o cronică a țărilor române în limba rusească de la 1733, despre a cărei existență n-a știut nimenea pînă acum" (16 septembrie 1908, scrisoare către Maria I. Bogdan).

[9 bis] Ștefan S. Gorovei, *Miscellanea genealogica* (II), în *AIIAI*, XXIII/1, 1986, p. 443—447.

[10] N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 150, 560. Semnează „Vasilie Grecul biv vătav za căl[ă]raș de Țarigradu și Ionașco ficiorul Buhăescului ce-au fostu vornic de poartă și David Ciujdea și Gavrilaș ficiorul lui Postolachi Ciujdea și cu alți răziași frați ai noștri, carii or mai hi".

1721 și 1723, pare a fi un personaj diferit, Vasile Popa, căruia Dimitrie Cantemir îi spunea „sluga noastră“ [11]. Alt Vasile Buhăescul care, în 1704, era „curtean de cămară, om bătrîn și de frunte megieaș de lîngă sat de lîngă Hulturești“ [12]. (Vulturești, la 3 km. de Buhăești) era fiul unui Coste din Buhăești și cumnat cu Antiohie Ciujde [13]. Fiind el însuși hotarnic [14], a fost între 1704 și 1709 vornic de poartă (sau „de gloată“) [15].

Acel Vasile Buhăescul de care ne ocupăm, — fiu al celuilalt [15 bis] — intrat prin căsătorie în această familie a descendenților unui Toma din Oșești pe Stavnic de la începutul veacului XVII, va fi cunoscut ca uricar din anii 1723 și următorii pînă în 1731, cînd era cămăraș de izvoade [16]. La 12 septembrie 1737 era vtori logofăt [17]. Doi ani mai tîrziu, în 1739, a făcut parte, alături de Ion Neculce, din delegația care l-a primit solemn pe feld-

---

[11] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, p. 335 : „Vasilie uricariul“ și vel clucerul Ștefan Catargiu cercetează litigiul de hotar între satele Săvești și Dimăciani ; idem, *ibidem*, XVI, p. 18 : „eu Vasile uricariul am tălmăcit de pe rusăe pe rumâneaște“, în suretul unui act de la 12 mai 1609 ; idem, *ibidem*, XXII, p. 83—85, la 8 decembrie 1721 apare „Vasile Popa uricar hotarnic“ ; T. Bălan, *Documente bucovinene*, IV, Cernăuți, 1938, p. 26, un Vasile uricarul la 11 mai 1723. Există și Vasilie uricarul din Podobiți, în 1715 (M. Costăchescu, *Sânești în „Ioan Neculce“* Buletinul Muzeului Municipal Iași (= *IN*), 4, 1924, p. 23).

[12] Toma G. Bulat, *Documentele mănăstirii Văratec*, Chișinău, 1939, p. 37, la 28 ianuarie 1704.

[13] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, II, 2, Iași, 1910, p. 161, la 26 iunie 1648, Pascal și Vasilie, fiii lui Coste de Buhăești, vînd cu 40 de zloți partea lor din Clicești pe Bîrlăzel, în ținutul Vaslui, vistiernicului Iordachi Cantacuzino ; idem, *op. cit.*, III, 1, Iași, 1910, p. 146, întărirea zapisului de mai sus de către Ștefăniță Lupul la 12 august 1660 ; *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale* (=*CDM*), IV, p. 250, la 23 septembrie 1687, răzeșii din Negrești pe Bîrlăzel se judecă pentru un vad de moară cu vel cămărașul Matei Sturza, printre cei trimiși în cercetare fiind Vasile Buhăescul. Acest document a fost comentat de Mircea Ciubotaru, *O străveche așezare de pe Valea Bîrladului : Negrești (jud. Vaslui)*, I, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 327—328. „Antiohie ficior Ciojdoae din Buhăești“ e menționat și la 8 februarie 1690, cf. Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, IV, 1, Iași, 1914, p. 153 ; *ibid.*, p. 160, la 20 martie 1690, Vasilie Buhăescul și cumnatul său David, feciorul Ciujdoaii, sînt martori la hotărnicia satului Marcoviceni. Soția lui Vasile se numea Bretia *(ibidem*, V, 1, p. 13—14, 28 noiembrie 1695).

[14] *CDM*, IV, p. 300, 23 martie 1691 ; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, IV, 1, p. 198, 26 iunie 1691 ; N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 145, 21 iunie 1692. Curtean de cămară în iulie 1691, vezi BARSR, doc.CLXI—50 și III—141. Cf. despre o moară a lui la Vulturești T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 34, 1 decembrie 1692, și despre două ocini la Buhăești, obținute de el în schimbul unei iepe la 1 iulie 1699, N. Iorga, *op. cit.*, p. 149. Cumpără încă o ocină la Buhăești la 7 mai 1702, BARSR, doc. MDXXI—63 și 64. Fratele său, Crăciun Cuhpe, menționat la 20 decembrie 1700, BARSR, doc. MDXXI—70. Vasile Buhăescul e martor la 5 aprilie 1701 (Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, V, 1, Iași, 1921, p. 80—81) și hotarnic la 4 aprilie 1703 (T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 125).

[15] N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, București, 1909, p. 203 ; I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, III, Bîrlad, 1915, p. 73 ; N. Iorga, *Neamul Agarici, răzeși fălciieni și vasluieni — cîteva documente*, în *ARMSI*, s. II, XXXVII, 1914, p. 197 ; *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, II, ed. V. Mihordea, București, 1966, p. 109 ; T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 38—39, 133—134 ; *CDM*, IV, p. 454.

[15 bis] Comunicat de Ștefan S. Gorovei.

[16] T. Bălan, *Documente bucovinene*, IV, p. 47, 49, 57, 59, 75 („eu Vasilie Buhăiescu diac am scris“, 13 iulie 1727), 77 ; *Documente privind relațiile agrare*, II, p. 163 ; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace*, V, 1, p. 120—121 ; Radu Rosetti, *Cronica Bohotinului*, București, 1905, p. 167 ; Em. Kretzulescu, *art. cit.*, p. 151—152. Un Vasile uricarul (altul ?) apare ca hotarnic între 15 iulie 1732 și 10 august 1740, cf. BARSR, doc. CDLXI—80, 83, 85. Despre Toma din Oșești, tatăl lui Porcea paharnic și al lui Postolachi, vezi Arh. St. Buc., M-rea Socola, pachet V, și *DIR*, A, XVII, IV, p. 479—480, 497—498. Bunicul lui Vasile Buhăescul era acest Postolachi, după cum rezultă dintr-un document de la 26 ianuarie 1705, publicat de N. Iorga, *art. cit.*, p. 197.

[17] T. Bălan, *op. cit.*, IV, p. 144, 195 ; BARSR, doc. MDXXI—72, 31 aprilie 1739.

mareşalul Münnich la intrarea sa în Iaşi[18]. În continuare vtori logofăt în 1741[19], apoi vel pitar în 1742—1743[20], biv vel pitar pînă în 1749[21], este înălţat pentru scurtă vreme la rangul de vel medelnicer, după care semnează ca biv vel medelnicer în anii 1750—1756[22]. Ultima sa funcţie în divanul domnesc a fost cea de vel paharnic, pe care o deţine din 1756[23]. Nu va mai avea acest titlu după 1759[24]. Data morţii lui Vasile Buhăescul este probabil 1763, văduva sa, Maria, fiind înscrisă în acelaşi an printre „giupîneasele săraci" care aveau dreptul la un ajutor din partea domniei[25]. Dintre copiii lor, Măriuţa, căsătorită cu paharnicul Sandu Miclescu, mai era în viaţă în 1805[26]. Un fiu, Ştefan Buhăescul, a avut o carieră asemănătoare cu aceea a tatălui său: diac între 1741 şi 1750[27], cămăraş de izvoade în anii 1750—1756[28], treti logofăt în 1757[29] şi vel comis înainte de 1760[30]. Prin urmare, datele privitoare la această familie nu se deosebesc de cele scoase la iveală de Şt. S. Gorovei în legătură cu Vasile Buzilă, cu înaintaşii sau cu descendenţii săi.

O serie de documente conţin informaţii despre averea lui Vasile Buhăescul, sporită apreciabil în cursul carierei sale. Încă din 1711, ea cuprindea 18 „pămînturi" la Buhăeşti şi în satul vecin, astăzi dispărut, Comăneşti pe Rebricea[31]. După treizeci de ani, cumpăra de la cumnatul său Andreiaş Huşanul părţi de moşie la Negreşti-Vaslui[32]. Mai avea şi o parte din satul Moimeşti-Iaşi[33]. În 1760, prin schimb, obţinea părţi din moşia Boroseşti (pe

---

[18] I. C. Filitti, *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés Roumaines avec la France*, Bucarest, 1915, p. 258. Anexată la scrisoarea mareşalului către cardinalul de Fleury, la 19/30 septembrie 1739 este o listă a demnitarilor care au venit să-l salute, între care „Jean Mouta, juge supérieur de la Haute Moldavie" (Neculce, identificat prin porecla mamei sale, „muta") şi „Basile Bouchojeskoul, conseiller de la chancellerie".

[19] BARSR, doc. CXXXV—163. La Em. Kretzulescu, *loc. cit.*, treti logofăt.

[20] BARSR, ms. rom. 237, f. 146 v.; T. Bălan, *op. cit.*, IV, p. 183—184; N. Iorga, *Studii şi documente*, XXII, p. 265; Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XXV, p. 25, 119, 140.

[21] T. Bălan, *op. cit.*, V, Cernăuţi, 1939, p. 20, 23 noiembrie 1746; BARSR, doc. MDXXI—74, 27 ianuarie 1749.

[22] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, XVI, p. 127, şi XXIV, p. 37; T. Bălan, *op. cit.*, V, p. 82, 86; Em. Kretzulescu, *art. cit.*, p. 152; *Documente privind relaţiile agrare*, II, p. 303 (în loc de Vasile, „Simion"!); *IN*, 4, p. 43 şi 171; N. Iorga, *Studii şi documente*, XVI, p. 332; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, III, 2, Iaşi, 1912, p. 77; BARSR, doc. DXIII—94 şi DXIII—22.

[23] De la 1 iunie 1756, cf. Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, V, 1, p. 163.

[24] Biv vel paharnic la 30 ianuarie 1759, cf. N. Iorga, *Procesele călugărilor de la Sîntilie şi Gheorghe, pisarul leşesc*, în *ARMSI*, s. III, t. IV, 1925, p. 15. Mai vezi Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XXV, p. 41—42, 44; T. Bălan, *op. cit.*, V, p. 199.

[25] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, II, Bucureşti, 1903, p. 85; Gh. Ghibănescu, *Sama vistieriei Moldovei în 1763*, în *IN*, 5, 1925, p. 74. El este, la 17 martie 1764, „răposatul paharnic", cf. Em. Kretzulescu, *art. cit.*, p. 152.

[26] *IN*, 4, p. 116—119. Testamentul ei, datat 28 martie 1815, într-o copie confirmată de mitropolitul Veniamin Costachi, este transcris în *Condica documentelor ce adeverează ghenealoghiia familiei Miclescu împreună cu arborul spiţei şi stema* (într-o colecţie particulară din Bucureşti). Altă fiică, Ilinca, a fost căsătorită cu spătarul Ioan Gheuca, vezi Em. Kretzulescu, *art. cit.*, p. 154, şi *IN*, 5, p. 166—168.

[27] T. Bălan, *op. cit.*, IV, p. 183—184.

[28] *Ibidem*, V, p. 67.

[29] *Ibidem*, p. 161; *Documente privind relaţiile agrare*, II, p. 327; I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, II, Bîrlad, 1912, p. 37; Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XV, p. 141; idem, *Ispisoace şi zapise*, IV, 2, p. 228.

[30] N. Iorga, *Studii şi documente*, VII, p. 219; idem, *Documente Callimachi*, I, Bucureşti, 1902, p. 454; Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XXV, p. 44. Văduva sa Ileana moare în 1782. Avuseseră un fiu, Vasile, „ci au răposat mai înainte", după cum se precizează în testamentul citat al Mariei Miclescu.

[31] Vezi mai sus, nota 10.

[32] BARSR, doc. MDXXI—73, 17 septembrie 1741.

[33] BARSR, ms. 237, f. 146 v., cartea domnească a lui Grigore Ghica, la 25 iunie 1742, către vel pitarul Vasile Buhăescul, „ca să-şi apire parte ce are în sat în Moimeşti, ce este la ţinutul Iaşului, nimi să nu calce iarba sau să strice rădiul".

teritoriul actualei comune Scînteia din județul Iași) și o pivniță de piatră la Iași, pe podul Hagioaiei[34]. Tot la Iași, în Muntenimea de Sus, la marginea orașului dinspre Copou, avea un loc de casă, dăruit de domnul Moldovei, Ioan Theodor Callimachi, ca un semn de prețuire, poate pentru învățătura sa[35].

De remarcat este și faptul că Vasile Buhăescul a continuat, indiferent de funcțiile pe care le-a ocupat, să fie chemat să judece diverse litigii de proprietate a căror rezolvare impunea consultarea documentelor. Pînă în prezent, cunoaștem nu mai puțin de 25 de hotărnicii făcute de el[36]. Într-o împrejurare, în 1752, „neîntîmplîndu-să vel logofăt", Vasile Buhăescul semnează în locul marelui demnitar absent[37]. Poziția sa excepțională în cadrul cancelariei domnești, indicată și de calitatea de „conseiller de la chancellerie" care i se atribuia în 1739[38], este dovedită de o notă tergală a vel stolnicului Iordachi Cantacuzino Deleanu, cu data de 20 aprilie 1753, pe un act de la Alexandru Iliaș din 1632: „acestu ispisoc l-am găsit eu în scrisorile Movileștilor și l-am găsit cu ciară și cu pecete domnească, cu mătase aurită... Și eu l-am dat la dumnelui medelnicer Vasili Buhăescul să stea la dumnelui, fiindcă *dumnelui știe toate obiceiurile cele vechi cum au fostu și la toate giudecătili celi vechi cum au fostu, dumnelui le știi și pi dumnelui întreabă divanul*"[39]. Așadar, o experiență recunoscueă chiar de mai marii săi, respectată ca o memorie vie a țării, ceea ce echivalează cu competența necesară unui istoric. Este chiar o întrebare dacă nu cumva arzul boierilor moldoveni adresat hanului Crimeii în septembrie 1758, semnat, între alții, și de Vasile Buhăescul, nu a fost cumva redactat de acest cărturar căruia noul domn, Ioan Th. Callimachi, avea să-i arate favoarea sa[40]. Semnătura lui poate fi, deși cu greu, descifrată și pe o plîngere către Poartă, în 1760, față de stricăciunile pricinuite de turcii din raiaua Benderului, în ținuturile de graniță Lăpușna, Orhei și Soroca, despre care se spune în acest document că „sântu celi mai roditoare... celi mai cu mulți oameni și lăudate a țării Moldovei"[41]. În

---

[34] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, XXV, p. 44; Arh. St. Buc., M-rea Doljești, XX—52. Această pivniță, fostă a lui Ștefan Bosie, cu crișma ei și patru dughene, în Tîrgul de Sus, la Iași, este menționată și în testamentul Mariei Miclescu din 1815.

[35] La 19 decembrie 1760, „loc de casă și de grădină și de vie", cf. *IN*, 4, p. 116—119. Vezi și N. Docan, *„Frate"*, în „Arhiva societății științifice și literare din Iași", XI, 1900, p. 423—424, care publică un zapis „de pe la 1770—80" (în realitate, din 1761—1762).

[36] Ciorăști, 1 mai 1726 (Em. Kretzulescu, *art. cit.*, p. 152); Bălăneasa, 10 octombrie 1744 (Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, XXV, p. 25, 119, 140); Ostrița, 3 septembrie 1751 (T. Bălan, *Documente bucovinene*, V, p. 82) și 3 septembrie 1752 *(ibid.*, p. 86); procesul dintre egumenul Slatinei și satul Rădășeni, 15 mai 1752 *(Documente privind relațiile agrare*, II, p. 303); Drăgoești, 31 iulie 1754 (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III, 2, p. 77); Pașcani, 20 octombrie 1755 (BARSR, doc. DXIII—94), Pleșești, 21 octombrie 1755 (Bul. Ioan Neculce, 4, p. 43), Deleni și Ruși, 20 octombrie 1756 (BARSR, doc. DXIII—22); Frătești și Brițcani, 20 iulie 1758 (Arh. St. Buc., Episcopia Romanului, VI—5); Poienile și Dulcești, 22—27 iulie 1758 (ibid., VI—6 și 7); litigiul dintre mănăstirile Sf. Ilie din Suceava și Sf. Vineri din Iași, 30 ianuarie 1759 (N. Iorga, *Procesele călugărilor de la Sîntilie*, p. 15); Balcăuți, 19 septembrie 1761 (T. Bălan, *op. cit.*, VI, p. 32); Petriceni, Hliboca, Camenca și Fîrceni, 1 octombrie 1761 *(ibid.*, IV, p. 108) — Camenca, 15 octombrie 1761 *(ibid.*, p. 137); Cupca, 15 octombrie 1761 *(ibid.*, p. 210); Tereblecea, 1 noiembrie 1761 *(ibid.*, VI, p. 38); Ropcea, 2 noiembrie 1761, *(ibid.*, V, p. 175); Crasna, 2 noiembrie 1761 (BARSR, doc. DCXIII—125) și 5 noiembrie 1761 (T. Bălan, *op. cit.*, VI, p. 40); Fîrceni, 26 noiembrie 1761 (ibid., p. 75) și 8 ianuarie 1762 (N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 184); Hliboca și Petrăuți, fără dată, menționată la 15 februarie 1762 *(ibid.*, II, p. 185 și T. Bălan, *op. cit.*, III, p. 62—63), Sămășcani, fără dată, menționată la 24 septembrie 1766 (Aurel V. Sava, *Documente privitoare la tîrgul și ținutul Orheiului*, București, 1944, p. 263—264); Frenciugi, fără dată, menționată în ianuarie 1808 (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, X, p. 222).

[37] T. G. Bulat, *Documente Văratec*, p. 48.

[38] Vezi mai sus, nota 18.

[39] *DRH*, A, XXI, p. 189.

[40] Valerică Berbecaru, *Un document inedit cu privire la incursiunea tătarilor în Moldova la mijlocul sec. al XVIII-lea*, în „Memoria Antiquitatis" I, 1969, p. 376—379.

[41] N. Iorga, *Două arzuri ale țării către sultan în sec. XVIII*, în *ARMSI*, s. III, t. XVI, 1935, p. 209, citește: „Vasili vel stol." dar să se compare facsimilul nr. 2 cu semnătura lui Vasile Buhăescul reprodusă de Em. Kretzulescu, *art. cit.*, p. 154.

ambele texte, al căror caracter dramatic le imprimă o valoare literară, se recunoaşte un condei exersat.

Dacă, pentru a susţine ipoteza că Vasile Buzilă ar fi scris cronica pînă acum atribuită lui Vasile Buhăescul, au putut fi invocate „anumite relaţii cu Ion Neculce", acelaşi lucru este adevărat şi în ce-l priveşte pe celălalt autor posibil. Documentul din 1726 prin care lui Neculce, întors din pribegia din Rusia, i se restituia moşia Boian a fost redactat de Vasile Buhăescul [42]. El şi Neculce vor ieşi împreună în întîmpinarea armatei victorioase de la care unii, în 1739, aşteptau eliberarea Moldovei. Faptul că în noiembrie 1737 Neculce revenea asupra manuscrisului cronicii sale, introducînd comentarii dintre cele mai amare cu privire la starea ţării sub domnia lui Grigore Ghica, ar putea fi în legătură cu traducerea cronicii lui Buhăescul în limba rusă, care nu s-a făcut, probabil, chiar în acelaşi moment, ci în 1739, cînd succesele feldmareşalului Münnich au prilejuit desigur un interes special la Moscova pentru istoria celor două principate [43].

Mai există însă un argument, poate hotărîtor, pentru a-l socoti pe Vasile Buhăescul mai capabil de a scrie o cronică decît pe Buzilă ale cărui preocupări istorice n-au fost încă dovedite. Este însemnarea de pe un manuscris al compilaţiei care cuprinde *De neamul moldovenilor*, de Miron Costin, cronica lui Nicolae Costin şi cronica anonimă pentru anii 1661—1705 : „acestu litopisăţu l-au dăruit dum. Vas[i]li Buhăescul, biv vel pitar, dum. lu[i] Dumitraşco Balasach[i] vel sărdar" [44]. Data aproximativă pare a fi 1742, căci în anul următor Balasachi, viitorul favorit „obraznic şi nerusinat" al lui Matei vodă Ghica [45], dăruit la rîndul său manuscrisul banului Iordachi Balş, a cărui fiică, hătmăneasa Safta Ruset, este una din puţinele cititoare din această epocă pe care le cunoaştem prin adnotările lor pe cărţi [46]. Oricum, e de presupus că Buhăescul a citit textul. Împrumuturile din cronica lui Nicolae Costin care se constată în *Istoriile Ţării Româneşti şi a ţării Moldovei* [47] sugerează că exemplarul dăruit şi, probabil, chiar copiat de Buhăescul îi servise pentru a-şi redacta lucrarea, cu zece ani în urmă. Este explicabil că nu a oferit o copie a propriei sale opere : aceea fusese comandată de domn, luată de acesta cu el şi nu va fi copiată de popa Flor decît în perioada 1756—1758, cînd Constantin Mavrocordat se găsea la Bucureşti. Din acelaşi motiv nu au apărut nici mai tîrziu alte copii manuscrise în Moldova.

Nădăjduim că motivele de a-l prefera pe Vasile Buhăescul lui Vasile Buzilă, ca autor al istoriei paralele a principatelor, vor fi găsite destul de convingătoare. Discuţia în jurul

---

[42] I. Tanoviceanu, *Un document istoric*, în „Arhiva societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi", IV, 1893, p. 335—350 ; T. Bălan, *Documente bucovinene*, IV, p. 67.

[43] Despre primirea lui Münnich la Iaşi, vezi Ion Neculce, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. G. Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 825—828, deşi autorul nu mărturiseşte că participase la recepţiile oferite de comandantul trupelor ruse. Detaliile adăugate în ms. Mihail (cf. *Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaf Luca*, ed. Zamfira Mihail şi Paul Mihail, Bucureşti, 1980, p. 228—229) aparţin deci cronicarului însuşi. Vezi *ibid.*, p. 194, 214, 221, pasajele reproduse de editori în notă datează „de acmu de la noiemvrii la vălet 7246", deci din acelaşi moment cu textul de la p. 224. Stratul redacţional ulterior, după retragerea armatei de ocupaţie, este favorabil lui Grigore Ghica.

[44] BARSR, ms. rom. 1298, f. 78—83 v. Vezi G. Ştrempel, Fl. Moisil, L. Stoianovici, *Catalogul manuscriselor româneşti*, IV, Bucureşti, 1967, p. 490 ; Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iaşi, 1975, p. 103 ; G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, I, Bucureşti, 1978, p. 280.

[45] I. C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Gr. Cantacuzino*, Bucureşti, 1919, p. 252 ; *Cronica Ghiculeştilor*, ed. Nestor Camariano şi Ariadna Camariano-Cioran, Bucureşti, 1965, p. 585, 661.

[46] Aurora Ilieş, *O cititoare de letopiseţe în secolul al XVIII-lea, hătmăneasa Safta Ruset*, în „Studia bibliologica", III, 1969, p. 539—543.

[47] *Ibidem*, p. 542, n. 9 : „n-ar fi exclus ca manuscrisul de mai sus să fie chiar autograful său". De comparat Nicolae Costin, *Opere*, I, ed. C. A. Stoide şi I. Lăzărescu, Iaşi, 1976, p. 75 şi urm. cu *Istoria Ţării Româneşti şi a Moldovei*, ed. Em. Kretzulescu, în *RIAF*, XIV, 1913, p. 157 şi urm., de exemplu pasajele despre moartea lui Cazimir cel Mare, omagiul lui Petru I faţă de Polonia, domnia lui Iuga, cucerirea Smolenskului.

numelui acestui cronicar minor din secolul XVIII are şi utilitatea de a înmulţi exemplele de cărturari români care, într-o vreme pe nedrept considerată a fi marcat un regres cultural, au contribuit la consolidarea cunoştinţelor istorice şi, pe această cale, a conştiinţei unei identităţi naţionale. Încă o dovadă se aduce astfel că N. Iorga nu greşea observînd ca trăsătură caracteristică pe care regimul fanariot a imprimat-o culturii româneşti „ceea ce am putea numi spiritul de cancelarie, de birou" [48]. De aceea, nu putem să nu-i dăm dreptate lui Şt. S. Gorovei atunci cînd, atrăgînd atenţia asupra cămărăşilor de izvoade sau logofeţilor de taină, dintre care mulţi au fost cărturari de seamă, declara că „un întreg capitol din istoria vechii noastre culturi" aşteaptă încă să fie cercetat. Cît despre iniţiativele lui Constantin Mavrocordat, ca patron al istoriografiei din ţările române, acesta este un subiect la care avem intenţia de a ne întoarce cu alt prilej.

[48] N. Iorga, *Ştiri despre Axintie Uricariul*, în *ARMSI*, s. III, t. XVI, 1934, p. 25.

DOUĂ DOCUMENTE FALSE PRIVITOARE LA „ACADEMIA" LUI VARTOLOMEI MAZEREANU DE LA MĂNĂSTIREA PUTNA

DE

N. A. URSU

Despre existența la mănăstirea Putna, în anul 1778, a unei școli teologice în care se studiau „Ceaslovul, Psaltirea, Octoihul, Catihisisul moldovenește și ruseșe, Alcătuirea scrisorilor moldovenește, Psaltichia după melodia grecească, Gramatica, Gheografie cea tălmăcită de episcopul Amfilohie după Bufier, Retorica, Piatra scandelii asupra despărțirii besericii Răsăritului de Apusului, Epistolie arhiepiscopului Evghenie, Istorie besericească după Evsevie și alți istorici de la începutul creștinătății până la veacul al noole și până la soborul din Florenție, și scurtata Teologhie platonească" vorbește pentru prima dată Isidor Onciul, în articolul *Ceva despre mersul și dezvoltămîntul culturei teologice și clericale în Bucovina*, publicat în „Candela", II, 1883, p. 3—4. Onciul ia informațiile respective dintr-un document rămas „în original" printre hîrtiile lui Isaia Băloșescu (1763—1834), fost egumen al mănăstirilor Dragomirna și Putna, apoi episcop al Bucovinei (1823—1834), prin a cărui stăruință s-a înființat, în anul 1826, institutul teologic din Cernăuți. Aecst document, care i-a fost pus la dispoziție „din parte amicală" și pe care Isidor Onciul îl reproduce în întregime, este un atestat școlar, eliberat la 1 aprilie 1778 de către arhimandritul Vartolomei Mazereanu, „mădulari al academicești teologhii Kievului și îndreptători școalelor domnești, episcopești și monastirești a Moldaviei", și de ieromonahul Ilarion, „mădulari a filosofilor Patmosului și învățători Psaltichiei școalelor Moldaviei", fostului lor elev Ioan, viitorul episcop Isaia, fiul preotului Gheorghie Vasilievici Băloșescul din Putna. După ce a studiat în școala respectivă „de la fiirea lui cea de cinci până acum la vîrsta lui cea de doisprezece ani", Ioan a fost călugărit, sub numele Isaia, iar pentru că, deși „în vîrstă mică", era „în precepere bună", profesorii lui îl recomandă „pentru cinul ierodiaconiei, ca după acee să fie și al doile dascal în școala de aice". Actul este semnat de „Arhimandrit Vartolomei Mazerean", de „Ilarion ieromonah, mădulari a filosofilor Patmosului" și de episcopul Dositei al Rădăuțului, care îl certifică prin formula: „Am văzut, blăgoslovim și întărim". Negăsind în documentele mănăstirii Putna sau în însemnările de pe manuscrisele și cărțile vechi aflate în biblioteca ei nici o altă știre care să confirme existența școlii respective, Isidor Onciul încheie articolul său cu următoarele observații: „Dară de cînd și de cine a fost întemeiată acea școală, ce învățători au funcționat la ea, cît ținea cursul și pînă cînd a esistat, acum nu se mai știe. Zic bătrînii cum că învățătoriul din urmă să fi fost grec, carele, pentru niște fapte necuviincioase, temîndu-se de «stăpînirea noauă (austriacă), trecu cordonul» și așa se desființă și școala".

Trei ani mai tîrziu, acest document este republicat de către posesorul lui, George Popovici, sub titlul *Opt documinte române privitoare la mănăstirea Putna (1707—1778)*, în „Candela", V, 1886, p. 557—567. Vorbind despre importanța documentelor respective, G. Popovici afirmă: „Documîntul publicat sub VIII, testimoniul viitorului episcop Isaia Băloșescu, reclamă un interes aparte pentru lumina ce o revarsă asupra organizației școalelor mănăstirești și a persoanei arhimandritului Măzăreanu, căruia îi datorim o sumă de copie de cronici și de condici de documinte" (p. 557), iar în descrierea lui face următoarele observații: „Acest prețios act este scris pe o jumătate de coală de hîrtie groasă și gălbie, și anume în partea inferioară a paginei dintăi. Dimensiunea coalei etse: 30,7 cm. lung, 44 cm. înălțime. Slovele sînt caligrafice, dar încep a se înalbi. Aruncăturele sînt rare. În stînga subscrierii episcopului Dositei Herescul vine pecetea episcopiei de Rădăuți (întipărită în negru). Celelalte doauă sînt pecețile călugărilor subscriitori; aceste sînt întipărite în ceară roșie, dar imaginea lor nu se poate bine discerne. Liniamîntul semnului de fabrică [= filigranul hîrtiei] este: [urmează desenul respectiv]" (p. 567).

În anul 1886, cu prilejul unei călătorii de studii în Bucovina, V. A. Urechia achiziționează documentul, pe care îl publică în același an, în cuprinsul unei note la ediția Miron Costin, *Opere complete*, tom. I, București, 1886, p. 684—685, precedat de următoarea observație: „Cum că *Măzăreanul*, în care noi am fost ghicit pe un bărbat serios și învățat, era în adevăr așa,ar putè dovedi numeroase documente din Bucovina. Noi dăm aice minunata *diplomă* ce eliberează Măzăreanul unui școlar al său din mănăstirea Putna, unde pe la 1778 dirigea o școală românească, al căreia program este indicat de chiar diploma de mai jos" (p. 684 ; sublinierile autorului).

V. A. Urechia reproduce documentul și în studiul *Arhimandritul Vartolomei Măzăreanul (1720—1780)*, București, 1889 [1], p. 26—27, însoțit de următoarele comentarii: „Ne rămîne a arăta că arhimandritul Măzăreanu a fost și unul din apostolii învățămîntului între români [...] Astfel, pe la 1778 poartă titlul de *«îndreptătoriu al școalelor domnești, episcopești și mănăstirești a Moldovei»* [...] Titulatura aceasta a inspectorelui suprem al școalelor este o întreagă revelațiune pentru istoria școalelor române și clasificațiunea lor. De această cestiune însă aiurea mă voi ocupa. Aci voi să arăt că Măzăreanu era nu numai *«îndreptătoriu»* sau inspector școalelor, dar că, pe la 1778, ținea — și încă de mulți ani — școală în mănăstirea Putna, împreună cu ieromonahul Ilarion, «mădularíu a filosofilor Patmosului și învățătoriu Psaltichiei în școalele Moldovei». Rezultă aceasta din o diplomă ce ambii dau școlarului lor «tinerelul Ion, fiul preotului Gheorghe Vasilievici Bălășescul» de absolvire a școalei. Anexez această diplomă, ce am dobîndit dintre actele mănăstirei Putna, în Bucovina, la 1886, în toată întinderea ei. Ea pare să fie scrisă întreagă de către învățatul îndreptător al școalelor, care o și semnează" (p. 24—26 ; sublinierile autorului). Însoțit de comentarii similare, documentul este reprodus de V. A. Urechia și în *Istoria școalelor de la 1800—1864*, tom. I, București, 1892, p. 41—42.

Mai tîrziu, atestatul respectiv este reprodus în întregime de către Dimitrie Dan, în studiul *Arhimandritul Vartolomei Măzereanu. Schiță biografică și bibliografică, cu mai multe anexe*, București, 1914, p. 54, după transcrierea lui V. A. Urechia din ediția citată a operelor lui Miron Costin, și de către Ion Nistor, în lucrarea *Istoria bisericii din Bucovina și a rostului ei național-cultural în viața românilor bucovineni*, București, 1916, p. 211—212, după transcrierea din 1883 a lui Isidor Onciul. Din comentariile lui I. Nistor pe marginea acestui document, reținem următoarele observații: „Pe vremea Moldovei exista la Putna o Academie teologică, condusă cu adîncă pricepere de eruditul arhimandrlt *Vartolomei Măzăreanul*. Școala aceasta își continuă activitatea sa un timp oarecare și după ocuparea Bucovinei. Dintr-un certificat de studii, care s-a eliberat la 1778 unui absolvent al acestei Academii, lui Isaia Baloșescu, episcopul de mai tîrziu al Bucovinei, cunoaștem și materiile care se predau la acest așezămînt de înaltă cultură bisericească [...] După anul 1778 nu se mai pomenește nimic despre Academia de la Putna ; se vede că ea fu desființată scurtă vreme după anul acesta, fiindcă continuarea vechilor așezăminte moldovenești nu era după placul noilor stăpînitori ai Bucovinei" (p. 27—28 ; sublinierile autorului). Puțin mai departe, vorbind despre institutul teologic înființat la Cernăuți, în anul 1826, de către episcopul Isaia Băloșescu, I. Nistor afirmă: „Noul Institut avea organizația unei școli superioare pentru disciplinile teologice, întocmită după modelul *Academiei de la Putna*, la care își făcuse studiile episcopul Isaia. Numai cu privire la limba de predare a materiilor bisericești se observă marea deosebire între Academia lui Vartolomei Măzăreanul de la Putna și cea a învățăcelului său Isaia de la Cernăuți. La noua Academie teologică din Cernăuți [...], *în limba română*, ca limbă oficială a eparhiei, *nu se împărtășea nici o singură disciplină teologică*" (p. 45—46 ; sublinierile autorului).

Prin lucrările citate, prin istoriile literare și prin diferite studii de istorie bisericească și de istorie a învățămîntului, care au preluat și au comentat în mod similar informația oferită de acest document, în istoria culturii românești s-a statornicit credința, întemeiată „documentar" (!), că la mănăstirea Putna a existat, pe la 1778, o atare „academie teologică" [2], încît ar putea să surprindă afirmația noastră că, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, *nu a existat la mănăstirea Putna o asemenea academie*, că Vartolomei Mazereanu *nu a fost membru al academiei din Kiev și nici dascăl și inspector școlar al Moldovei*, că *nu a existat atunci la Putna un dascăl grec de psaltichie numit Ilarion, care să fi studiat în insula Patmos*, iar *documentul* care „atestă" toate aceste lucruri *este un fals*.

---

[1] Extras din „Analele Academiei Române", Memoriile Secțiunii istorice, seria II, tom. X.

[2] Vezi, de exemplu, *Istoria învățămîntului din România*, vol. I (de la origini pînă la 1821), București, 1983, p. 254.

Intrigat de faptul că existența „academiei" lui Măzăreanu nu este confirmată de nici un alt document sau însemnare contemporană, că Vartolomei Mazereanu însuși, care în numeroasele sale manuscrise autografe consemnează diverse lucruri, nu menționează nicăieri existența unei atare școli, nici faptul că a fost dascăl și inspector școlar al Moldovei[3], că atestatul respectiv conține o serie de afirmații exagerate, puțin verosimile, am supus acest document unei atente cercetări, pentru a-i verifica autenticitatea. Printr-o întîmplare fericită, s-a păstrat și originalul documentului, putînd deci să-l cercetăm și sub aspect grafologic. După ce l-a publicat de trei ori, V. A. Urechia a depus documentul respectiv la Biblioteca Academiei Române, iar de aici a fost transferat la Arhivele Statului din București[4]. Un examen diplomatic al acestui document nu s-a făcut pînă în prezent.

Principalele particularități grafologice, lingvistice și stilistice care demonstrează că documentul este fals sînt următoarele :

1. Grafia chirilică a textului prezintă particularitatea că, în majoritatea cazurilor (de 35 de ori), fonemul *d* este notat cu *d* cursiv din alfabetul rusesc. Doar în cinci locuri apare obișnuitul *d* chirilic românesc. Cum însă grafia textului este identică cu grafia semnăturii lui „Ilarion ieromonah, mădulari a filosofilor Patmosului", fapt care arată că el ar fi scris documentul, ar trebui să admitem că grecul respectiv scria românește cu acel *d* cursiv rusesc, care apare cu totul sporadic în textele românești ale secolului al XVIII-lea. Căci documentul nu este scris de Vartolomei Mazereanu, cum a presupus V. A. Urechia.

2. Semnătura lui Vartolomei Mazereanu nu este autentică, după cum se poate cu ușurință constata prin raportarea ei la semnăturile din manuscrisele sale autografe aflate la Biblioteca Academiei Române, la Biblioteca Centrală Universitară din Iași, la mănăstirea Putna și în alte locuri.

3. În mod evident, neautentică este și semnătura episcopului Dositei al Rădăuțului. Cea autentică este bine cunoscută din documentele semnate de el[5].

4. Cum a observat George Popovici, în anul 1886, imaginile peceților în ceară roșie ale lui Vartolomei Mazereanu și Ilarion „nu se pot bine discerne". Ele nu se pot „discerne" pentru că, fiind false, în mod intenționat au fost făcute să fie ilizibile. Autentică este numai pecetea episcopiei din Rădăuți, pentru că aceasta a mai putut fi găsită la episcopia Bucovinei, la data cînd a fost falsificat documentul.

5. Textul documentului este redactat într-un stil administrativ mai nou decît cel obișnuit în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. De exemplu, în fraza : „cu voia tatălui său zis mai sus și a maicii sale Anastasiei, *născută* Gherle", folosirea adjectivului *născută* cu sensul „din familia..." este specifică stilului administrativ modern, creat sub influența limbilor occidentale, în secolul al XIX-lea. În limba română din secolul al XVIII-lea se foloseau în astfel de cazuri sintagmele *fiica lui...* sau *din neamul...* Datarea documentului, în fraza : „s-au scris în monastirea Putna, la *1 Aprilie 1778*" (numele lunii fiind scris cu majusculă, ca în secolulal XIX-lea și mai tîrziu !), este, de asemenea, modernă. În secolul al XVIII-lea era încă în uz citarea *inversă* a datelor calendaristice : întîi anii (de la geneză sau de la Hristos), apoi luna și ziua. Tot modernă este și folosirea prepoziției *după* în frazele : „gheografie cea tălmăcită de episcopul Amfilohie *după* Bufier", „istorie besericii *după* Evsevie și alți istornici".

6. Redactorul documentului nu cunoștea forma corectă a verbului de proveniență neogreacă *afierosi* „a consacra, a dedica", frecvent în limba română din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În text apare forma coruptă *afiorisi :* „îl *afiorisim* noi pentru cinul ierodiaconiei", pe care este imposibil să o vedem trecînd prin pana ieromonahului grec Ilarion, dacă un grec ar fi scris acest document.

Faptul puțin verosimil relatat în acest atestat școlar este că elevul Ioan ar fi urmat cursurile școlii respective de grad gimnazial de la vîrsta de cinci pînă la doisprezece ani, cînd a fost călugărit. Or, în mod firesc, cursurile unei școli mănăstirești nu puteau fi urmate de un elev de vîrstă preșcolară, iar în monahism nu putea fi primit un copil de doisprezece ani, oricît de dezvoltat și de capabil ar fi fost el.

---

[3] La pretinsa „academie", la care el ar fi fost profesor, Mazereanu se putea referi, în mod firesc, în amănunțitul său testament, alcătuit la 1 ianuarie 1779, așa cum a menționat serviciile și daniile făcute în repetate rînduri mănăstirii Putna. Vezi Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 56–63.

[4] Fond *Documente istorice*, CXX/2.

[5] Un facsimil al semnăturii episcopului Dositei Herescu a publicat Dimitrie Dan, în *Cronica episcopiei de Rădăuți*, Viena, 1912, ilustrația nr. 4.

Lista materiilor care s-ar fi predat în acea şcoală conţine, de asemenea, unele exagerări. De exemplu, alcătuirea unui curs de istoria bisericii creştine după opera lui Eusebiu din Cezareea şi după scrierile altor istorici ai creştinismului, pînă la soborul de la Florenţa, ar fi fost o sarcină deosebit de grea, dacă nu imposibilă, pentru Vartolomei Mazereanu. La fel de dificilă ar fi fost şi predarea unor cursuri de teologie polemică, după cunoscuta scriere a lui Ilie Miniat, Πέτρα σκανδάλου (tradusă de Vartolomei Mazereanu, pentru mitropolitul Iacob Putneanul, în anul 1756), sau după *Scrisoarea contra latinilor* a lui Evghenie Vulgaris, tradusă în româneşte de un anonim moldovean, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

După cît se pare, persoana care a elaborat acest fals certificat şcolar a citat în el drept materii predate în „academia" putneană două tetxe româneşti pe care le-a putut cunoaşte numai sub forma lor tipărită mult după anul 1778. În această situaţie sînt „scurtata teologhie platonească", despre care credem că este *Gramatica teologhicească*, tradusă din ruseşte de Amfilohie Hotiniul, după *Învăţătura ortodoxă* a lui Platon Levşin, mitropolitul Moscovei, şi „Gheografie cea tălmăcită de episcopul Amfilohie după Bufier", care este cunoscuta *Gheográfie de obşte*, ambele tipărite la Iaşi, în anul 1795. În eventualitatea că Amfilohie a tradus cărţile menţionate pînă în anul 1778, este greu de presupus că, după anexarea Bucovinei de către austrieci, în anul 1775, unele copii după aceste traduceri au mai putut ajunge la mănăstirea Putna, spre a fi predate de Vartolomei Mazereanu în „academia" de acolo. Probabil însă că Amfilohie Hotiniul, care traduce geografia lui Buffier după o ediţie italiană din anul 1775 [6], nu a efectuat această lucrare pînă în aprilie 1778, cînd i s-ar fi eliberat actul respectiv fostului elev Isaia Băloşescu, ci mult mai tîrziu.

Numele şi calitatea lui „Ilarion ieromonah, mădulari a filosofilor Patmosului şi învăţători psaltichiei şcoalelor Moldaviei" sînt, de asemenea, inventii. În documentele autentice şi în diversele însemnări privitoare la mănăstirea Putna din această perioadă nu apare numele unui ieromonah Ilarion, dascăl de psaltichie, care, dacă ar fi existat, nu putea fi cu totul ignorat. Dimitrie Dan a crezut că „acesta se strămută mai tîrziu la mănăstirea Neamţul, unde trăduse în anul 1782 din greceşte un *Exaimeron*" [7], identificîndu-l astfel în persoana ieromonahului Ilarion dascălul din obştea lui Paisie Velicikovski de la Dragomirna, apoi de la Secu şi Neamţ, care însă era român, originar din Ţara Românească. În anul 1778 acesta era duhovnic la Secu şi colaborator apropiat al lui Paisie.

Interpretînd în mod eronat, sub influenţa celor afirmate în acest fals atestat şcolar, o menţiune din testamentul lui Vartolomei Mazereanu, Dimitrie Dan a crezut că „Măzereanu conducea în Putna o şcoală «mare», pentru clerici şi fii de boieri, şi una «mică», pentru copiii începători şi cei din popor" [8]. În realitate, Mazereanu afirmă în testamentul său, sub titlul: *Cele ce am făcut întăi la mănăstire veche*, adică la biserica de lemn din satul Putna, despre care legenda spune că ar fi fost adusă de Ştefan cel Mare de la Volovăţ, că a făcut, între alte reparaţii şi acareturi, „o şcoală mare" şi „o şcoală mică, tot supt un acoperemînt", deci o clădire pentru şcoală, cu două săli de clasă. Paragraful următor al testamentului este intitulat: *Ce am mai dat mănăstirii vechi după ce am venit de la mănăstire Solca*, unde Mazereanu fusese stareţ în anii 1768—1774. Aşadar, el a făcut acea şcoală cu două săli de clasă, la biserica veche din satul Putna, înainte de anul 1768, iar în testament se referă la ea în ordinea unor obiecte şi acareturi, deci la o *clădire*, nu la o *instituţie* şcolară [9].

De peste o sută de ani, istoricii învăţămîntului românesc din Moldova în secolul al XVIII-lea, precum şi istoricii mănăstirii Putna, împletesc, în mod eronat, datele fictive aflate în documentul fals de care ne ocupăm cu informaţiile autentice privitoare la *şcoala elementară din satul Putna*, care a fost înfiinţată în anul 1759, fiind atunci organizată şi îndrumată de către mănăstirea Putna. Şcoala respectivă funcţiona în sat, pe lîngă aşa-numita „mănăstire veche", adică la vechea biserică de lemn din Putna, despre care legenda spune că ar fi fost adusă aici de la Volovăţ, de către Ştefan cel Mare. Pînă la construirea unei noi biserici în satul Putna, „mănăstirea veche" a fost multă vreme folosită drept biserică a satului. Şcoala înfiinţată pe lîngă această biserică era frecventată de *copiii satului*, nu de călugări, după cum atestă hrisovul domnitorului Ioan Calimah, din 25 iunie 1759, prin care, la propunerea mitropolitului Iacob Putneanul, se creează la Putna primul post de învăţător plătit de stat, din fondul special alocat şcolilor, constituit din dajdea anuală a preoţilor:

---

[6] Vezi Claudio Isopescu, *Il vescovo Amfilohie Hotiniul e l'Italia*, Roma, 1933, extras din revista „L'Europa Orientale", fasc. IX—X, 1933, p. 19—25.

[7] Dimitrie Dan, *Arhimandritul Vartolomei Măzereanu...*, p. 54.

[8] *Ibidem*, p. 53.

[9] *Ibidem*, p. 61.

„Iarăş ne mai arată sfinţia sa părintele mitropolitul că la monastirea Putnei este trebuinţă ca să se afle o şcoală, *căci, fiind loc depărtat, nu pot copiii a agiunge pe la celelalte şcoale*, şi mai ales că se află acolo un dascal, care de cîţiva ani învaţă cu mare folos a ucenicilor. Deci domnia me şi acolo să fie dascal şi şcoale am întărit, hotărînd ca, de acum înainte, dascalul ce va fi acolo să aibă a lua din banii şcoalelor, ce este obicei de strîng de pe preoţi, cîte 60 lei pe an, adecă 30 lei la Sfîntul Dimitrie, şi 30 lei la Sfîntul Gheorghie, pentru osteneala sa, şi aceasta să fie una din celelalte şcoale ce sînt numite în hrisovul domniei sale Grigorie Voievod" [10]. Menţiunea aceasta din hrisovul de la 1759 constituie deci actul de înfiinţare a postului de învăţător şi a *şcolii elementare din satul Putna*, nu a unui post de dascăl în obştea mănăstirii Putna. Sprijinul acordat de mitropolitul Iacob Putneanul pentru înfiinţarea acestei şcoli, desigur la insistenţele sătenilor, a inspirat, probabil, acţiunea ctitoricească a lui Vartolomei Mazereanu, care, cîţiva ani mai tîrziu, cu prilejul efectuării unor lucrări de renovare a „mănăstirii vechi", a construit aici, pentru şcoala sătească respectivă, un local cu două săli de clasă.

Dascălii putneni menţionaţi în însemnările aflate pe unele manuscrise din acea perioadă sînt laici, foşti învăţători la această şcoală elementară înfiinţată în anul 1759 la „mănăstirea veche", singura şcoală care a existat la Putna în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Astfel, pe foile unui manuscris miscelaneu „cam din 1776", descris de Dimitrie Furtună, sînt menţionate numele unui „Ştefan dascal din mănăstirea Putnii", care pe o *Alexandrie* aflată la mănăstirea Vorona semna, la 1 iulie 1791 : „Ştefan Rahirez vel dascal Putnii", al unui „Ilie dascal ot Putna, vlet 1786", care în 1794 era „diacon i dascal" şi trăia retras în satul Zamostea, judeţul Dorohoi, şi al unui „Vasile dascal Putnii" [11]. O *Alexandrie* aflată în ms. *1296* de la Biblioteca Academiei R. S. România a fost copiată în anul 1781 de un „Gheorghi dascal", „în şcoala Putnii, în mănăstirea Putnii" [12].

Arhimandritul Vartolomei Mazereanu nu a funcţionat însă nici ca dascăl, nici ca director al şcolii de la „mănăstirea veche" din satul Putna. Acolo el îşi amenajase doar locuinţa, în preajma unei mari livezi plantate de el, din care o parte a lăsat-o prin testament obştii mănăstirii Putna. Ca atare, dascălii menţionaţi de la „şcoala Putnii" nu pot fi consideraţi elevi sau colaboratori ai săi de la pretinsa „academie" a mănăstirii Putna. Căci Mazereanu a fost, fără îndoială, un om cult şi cu oarecare talent literar, dar nu în măsura, evident exagerată, în care ni-l prezintă istoria literară românească de pînă acum. Preocupările lui erau mai modeste (de traducător şi copist, cu plată) şi mai practice, cum afirmă el însuşi în testamentul său : „Eu, păcătosul, în toată viaţa me m-am silit cu sfintele besereci, cu chiliile, cu livezile iproci, la care înnoiri şi faceri mi-am cheltuit toţi banii". El nu afirmă că s-ar fi „silit" şi cu *dăscălia* sau cu organizarea unor şcoli. Aureola lui Mazereanu (creată de istoria literară) de dascăl învăţat, membru al academiei din Kiev, de inspector şcolar şi de ctitor al unei „academii teologice" la mănăstirea Putna are la bază numai afirmaţiile din *falsul atestat şcolar atribuit lui*, datat 1 aprilie 1778 şi publicat prima dată în anul 1883.

Din cele arătate mai sus rezultă în mod limpede că atestatul şcolar respectiv este fals. Se pune acum întrebarea : cînd şi cu ce scop a fost comis acest fals ? Fireşte, la această întrebare nu poate fi dat un răspuns precis. Admiţînd faptul că documentul a fost găsit, într-adevăr, printre hîrtiile rămase de la episcopul Isaia Băloşescu, s-ar putea presupune că el a fost alcătuit prin anii 1822—1824, la episcopia din Cernăuţi, în cercul apropiaţilor lui Isaia Băloşescu, fie cînd se pregătea alegerea lui în funcţia de episcop al Bucovinei (în anul 1823), pentru a dovedi oficialităţilor austriece că are studii academice, fie cînd Isaia Băloşescu milita pentru înfiinţarea unui institut teologic la episcopia din Cernăuţi (în anii 1824—1825), pentru a se dovedi cu actul respectiv că în Bucovina a mai existat o asemenea instituţie de învăţămînt teologic. Exagerările privind înzestrarea intelectuală excepţională a copilului Ioan, viitorul episcop Isaia, şi călugărirea lui la vîrsta de 12 ani aruncă însă o îndreptăţită îndoială asupra posibilităţii ca documentul să fi fost alcătuit de Isaia Băloşescu sau cu ştirea lui. Este posibil deci ca documentul să fi fost alcătuit şi mai tîrziu, de către un căr-

[10] Vezi Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. I, Iaşi, 1852, p. 69. Sublinierea noastră.

[11] Vezi D. Furtună, *Esopia dascălului Ştefan de la Putna*, în „Tudor Pamfile", II, 1924, nr. 4—12, p. 49—52, şi N. C. Enescu, *Ştefan vel dascăl de la Putna*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", XLV, 1969, nr. 5—6, p. 348—353.

[12] Vezi G. Ştrempel, *Copişti de manuscrise româneşti pînă la 1800*, Bucureşti, 1959, p. 78, şi G. Ştrempel, Fl. Moisil, L. Stoianovici, *Catalogul manuscriselor româneşti*, vol. IV, Bucureşti, 1967, p. 485.

turar bucovinean care a vrut să demonstreze prin el că în provincia sa, ocupată atunci de austrieci, a existat în secolul al XVIII-lea o şcoală românească de grad mai înalt.

•

Al doilea document fals privitor la existenţa „academiei" de la Putna a fost publicat de Petru Rezuş, sub titlul *Vechea şcoală teologică de la Putna. O scrisoare inedită a lui Vartolomei Măzăreanul. La 225 de ani de la naşterea lui*, în „Altarul Banatului", II, 1945, nr. 3—4, p. 150—156 (cu un rezumat în limba franceză). Este vorba de o scrisoare pe care ar fi trimis-o Vartolomei Mazereanu, la 15 ianuarie 1774, monahului Teodosie Scînteie de la Solca, prin care îl invită pe acesta să vină cît mai curînd la Putna, ca să urmeze cursurile „academiei duhovniceşti" de acolo şi să-l ajute la „tipărnicitu cetaniile" (!) sale. Petru Rezuş afirmă că această „scrisoare inedită" a lui Mazereanu, „scrisă cu prea frumoase litere chirilice", a ajuns „vremelnic şi accidental" în posesia sa, „totuşi destul pentru a o descifra şi a o împărtăşi şi altora, cu minunatele sale flori stilistice şi comori de informaţie istorică ce le cuprinde", şi că a transcris-o cu litere latine „cu stricta observare a textului, doar ici-colo îndulcind arhaismele prea anevoie de înţeles pentru vremurile şi oamenii de azi" (p. 151). Editorul nu a comunicat însă unde se află originalul scrisorii. După un deceniu, P. Rezuş a republicat această scrisoare, cu comentariul puţin refăcut, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", XXXI, 1955, nr. 9, p. 496—500, sub titlul *În legătură cu Academia duhovnicească de la mănăstirea Putna*. Nici de data aceasta d-sa nu a comunicat unde se află documentul respectiv.

Observînd că scrisoarea publicată de P. Rezuş este falsă, m-am adresat d-sale, la 13 martie 1984, cu următoarea rugăminte: „Vă rog foarte mult să-mi spuneţi dacă originalul ei se mai află în posesia Dv., iar dacă nu o mai aveţi, Vă rog să-mi indicaţi biblioteca, arhiva sau persoana particulară care o deţine în prezent". Cu promptitudine şi deosebită amabilitate, P. Rezuş mi-a răspuns, la 17 martie 1984, următoarele: „Adeveresc prin prezenta scrisoare că documentul lui Vartolomei Măzăreanu există şi mi-a fost pus la dispoziţie în anul 1945 de prof. dr. Dimitrie Cioloca, un colecţionar pasionat, însă zgîrcit. Din întreg Banatul adunase o adevărată comoară (icoane, tablouri, documente, monede romane, obiecte preistorice etc.). Casa lui era un adevărat muzeu. Nu mai înşir cărţile rare pe care le avea. Studiind în Bucovina şi dînd doctoratul, a fost găzduit la Mănăstirea Putna. Avea manuscrise şi hrisoave. Cu mare greutate m-a lăsat să copiez documentul la care vă referiţi. Preţul cerut mi-a fost inaccesibil [...]. Înainte de a pleca la Facultatea din Suceava, aparţinînd Universităţii ieşene (1947)[13], am încercat să fac o fotocopie, dar n-am reuşit. Prof. Cioloca a murit prin 1950, şi tot ce-a adunat a rămas moştenitorilor (2 feciori). Ce s-a întîmplat cu minunata lui colecţie, unde sunt documentele, nu mai pot şti. Sînt convins, totuşi, că ele se află în posesia cuiva care a avut alte posibilităţi materiale [...]. V-am scris cu multe amănunte întreaga istorie a unui *original* document cercetat de mine, dar, deocamdată, risipit cu întreaga colecţie a prof. Cioloca în alte mîini". Scrisoarea din care am citat pasajele de mai sus este în posesia subsemnatului.

În primul rînd, considerăm cu totul naivă însăşi ideea atribuirii unei asemenea scrisori-prospect lui Vartolomei Mazereanu. Admiţînd că despre existenţa la mănăstirea Putna a unei „academii duhovniceşti, aidoma după chipul celeia de la Chievul Ucrainţilor, den svînta lavră Pecersca" (!), pe care ar fi înfiinţat-o fostul mitropolit Iacob I Putneanul, nu s-ar fi ştiut încă nimic în mănăstirile învecinate (ceea ce este incredibil!), era nevoie ca Vartolomei Mazereanu să recurgă la o dezlînată şi siropoasă scrisoare, pentru a-şi invita, cu o jumătate de an înainte, un cunoscut de la Solca să vină la studii la Putna? Era mănăstirea Solca în altă ţară, în altă provincie? Apoi, trimiterea unui monah la studii avea şi caracter de „ascultare", încît o asemenea invitaţie nu i se putea face direct, ci prin intermediul obştei şi al stareţului mănăstirii de care aparţinea.

După cum se ştie, în secolul al XVIII-lea, ca şi mai înainte sau mai tîrziu, relaţiile dintre mănăstirile ortodoxe româneşti erau foarte strînse, circulaţia călugărilor de la o mănăstire la alta fiind destul de intensă. Îndeosebi hramurile mănăstirilor respective şi pelerinajul la moaştele unor sfinţi ori la anumite icoane „făcătoare de minuni" prilejuiau vizite între monahi, iar diversele informaţii se transmiteau astfel pe cale orală. Admiţînd totuşi că Vartolomei Mazereanu i-a scris, în ianuarie 1774, monahului Teodosie de la Solca, ce rost avea să-i amintească, cu vorbe pompoase, o serie de lucruri bine cunoscute atunci nu numai de călugări, ci şi de ţăranii din nordul Moldovei: că Putna este ctitoria lui Ştefan Vodă şi

[13] Este vorba de Facultatea de teologie, unde P. Rezuş a fost profesor.

că acolo vieţuia fostul mitropolit Iacob I, retras din scaunul mitropolitan al Moldovei în anul 1760, ori amănuntul că acesta a mutat de la Rădăuţi la Putna „osemintele i ţărna" părinţilor săi „Adrian i Mariana" ?

Între anii 1763—1775, în obştea lui Paisie Velicikovski de la mănăstirea Dragomirna se adună un mare număr de călugări români, atît din Moldova cît şi din Ţara Românească ori din Transilvania. Acolo s-au făcut, de către ieromonahii Macarie şi Ilarion, numeroase traduceri din literatura patristică greacă, după care s-au efectuat multe copii. O parte dintre aceste copii, cu variate şi preţioase însemnări, s-au păstrat pînă în zilele noastre. Este de mirare faptul că nu s-a aflat pînă în prezent nici o însemnare de epocă, fie şi aluzivă, privitoare la existenţa în acea perioadă a unei atare „academii" la mănăstirea Putna. Dacă o asemenea academie ar fi existat, nu se putea ca ea să nu fie menţionată în diverse însemnări de către unii din absolvenţii ei, atît din mănăstirea Putna cît şi din mănăstirile vecine. În mod ciudat, în aceste documente false de care ne ocupăm i se atribuie lui Vartolomei Mazereanu înfăptuirea unei importante instituţii şcolare şi funcţii administrativ-didactice cu care s-ar fi putut mîndri, dar pe care el nu şi le menţionează nici în numeroasele şi variatele sale manuscrise autografe din perioada respectivă, nici în minuţiosul său testament autograf alcătuit la 1 ianuarie 1779.

După cum lesne se poate constata prin comparaţia scrisorii publicate de P. Rezuş cu atestatul şcolar datat 1 aprilie 1778 (vezi anexele), această scrisoare este o pastişă a vechiului atestat, făcută de către o persoană şi mai puţin familiarizată cu limba română a secolului al XVIII-lea, în speţă cu limba numeroaselor texte autografe ale lui Vartolomei Mazereanu. Ca atare, scrisoarea este plină de formulări care imită în mod nefericit limba română veche : „să afle de ştire Frăţia Ta că noi *avem a ne afla* cu bine i cu sănătate", „precum *se are a şti* încă de pre vremea vlădiciei sale la Rădăuţ...", *„să nu ai a te zăticni şi a afla zăbavă* [...], *ci să ai a agiungere* aicea cu sîrg", „îmi ai a sta cu priinţă întru ajutoriu la *tipărnicitu cetaniile* meale" (citãm după textul publicat de P. Rezuş în anul 1945). Firește, asemenea formulări artificiale nu apar (nu pot să apară) în scrisul lui Vartolomei Mazereanu. Formularea „la *tipărnicitu cetaniile* meale", mai ales, este de-a dreptul absurdă[14].

Falsificatorul a folosit în scrisoare, aproape peste tot (de 13 ori), conjuncţia slavonească şi rusească *i* („ascultarea *i* dragostea", „Adrian *i* Mariana", „moldovenesc *i* rusăsc", „lucrurile *i* faptele" etc.), în locul conjuncţiei corespunzătoare româneşti *şi*, care este folosită în mod curent în scrisul lui Mazereanu.

Falsificatorul foloseşte în mod impropriu verbul *a pribegi*, în fraza : „den svînta lavră Pecersca, pre unde noi ne-am ostenit *a pribegire* mai istan", pentru că Mazereanu nu putea să afirme că *a pribegit* în Rusia, nici în 1757, cînd a fost trimis de către mitropolitul Iacob Putneanul pentru milostenii, nici în anii 1769—1770, cînd a făcut parte dintr-o solie a Moldovei la împărăteasa Ecaterina a II-a.

Falsificatorul foloseşte neologismul *oseminte*, în fraza : „a[le] căror *oseminte* i ţărnă au fost adăpostite aicea". Acest neologism (< fr. *ossements*, lat. *ossamenta)* apare în limba română abia către mijlocul secolului al XIX-lea (vezi *Dicţionarul limbii române* al Academiei, tomul VII, partea a 2-a, litera O, Bucureşti, 1969, p. 337—338).

În scrisoare apar multe fraze grandilocvente, cu aspect modern : „la *mîndra ctitorie* a lui Ştefan Vodă", *„duhulu strămoşilor*, carele pluteaşte aice preste toate lucrurile", „la Putna *vechiului Ştefan Voievod cel Mare*" şi altele. Formularea din ultimul citat a fost decupată de falsificator din titlul *Cuvîntului de pomenire vechiului Ştefan Voievod...*, editat de M. Kogălniceanu în „Arhiva românească" din 1841 şi atribuit de N. Iorga lui Vartolomei Mazereanu, sub al cărui nume l-a republicat Ioan Bianu, în anul 1904.

Falsificatorul a reprodus în scrisoare informaţiile privitoare la „academia" de la Putna după textul atestatului şcolar mai vechi, uneori cu aceleaşi fraze sau sintagme. Astfel, titlurile lui Mazereanu şi ale lui Ilarion, precum şi materiile predate sînt menţionate cu aceleaşi cuvinte şi în aceeaşi ordine. Apare şi aici fraza : „istoria bisericii *după* Eusebie şi alţi istorici". „Informaţiile" în plus pe care le conţine pretinsa scrisoare a lui Mazereanu faţă de vechiul atestat sînt, în intenţia falsificatorului, precizări la unele chestiuni „neelucidate" de vechiul act. De exemplu, în scrisoare este „dezvăluit" faptul că „academia" a fost înfiinţată de fostul mitropolit Iacob Putneanul, rezident, după anul 1760, la mănăstirea Putna. De asemenea, printr-o menţiune neverosimilă din fraza de încheiere a scrisorii, ni se „descoperă" în mod indirect anul naşterii lui Vartolomei Mazereanu, necunoscut pînă în prezent.

---

[14] La mănăstirea Putna nu a existat niciodată o tipografie, iar cea de la episcopia Rădăuţului a funcţionat în anii 1744—1745.

In sfîrşit, atragem atenţia asupra felului în care a fost „transcrisă" scrisoarea, relevînd unele particularităţi grafice care ni-l dezvăluie pe falsificator. Cuvintele *archiepiscop, archimandrit, ieromonach, monach* sînt scrise cu *ch*, nu cu *h*. Dacă P. Rezuş ar fi transcris textul, aşa cum afirmă d-sa, după „originalul" scris „cu prea frumoase litere chirilice", cuvintele menţionate nu puteau fi transcrise, în anul 1945, decît cu *h*, aşa cum se scriau ele cu ortografia de atunci a limbii române. Căci în chirilică trebuiau să fie scrise tot cu *h*. Faptul că P. Rezuş le scrie cu *ch* arată că d-sa le-a luat ca atare, împreună cu contextele în care apar, din ediţiile citate mai sus ale atestatului şcolar pe care l-ar fi eliberat Mazereanu la 1 aprilie 1778, în care *h* chirilic din cuvintele respective a fost transcris prin *ch*, potrivit uzului ortografic al vremii. O altă particularitate grafică, anume transcrierea literei chirilice ѳ prin *ft*, nu prin *t* sau *th*, în cuvîntul *Varftolomeiu*, ne indică chiar şi ediţia vechiului atestat pe care a utilizat-o P. Rezuş la alcătuirea noului fals: cu *ft* a fost transcris acest cuvînt de către Isidor Onciul, în ediţia din 1883 a atestatului respectiv, iar de aici textul a fost reprodus (cu păstrarea lui *ft*, în cuvîntul *Varftolomeiu*) de către Ion Nistor, în lucrarea citată, din anul 1916. Dacă P. Rezuş ar fi transcris din chirilică acest nume, în anul 1945, l-ar fi scris *Vartolomei*, aşa cum îl scrie în studiul respectiv, în care vorbeşte despre Mazereanu. Neavînd însă cultura filologică necesară pentru a face ca scrisoarea falsă pe care o comitea să pară autentică, P. Rezuş a crezut că grafiile cu *ch* şi *ft* din cuvintele menţionate, aflate în ediţia din 1883 a vechiului atestat, reprezintă particularităţi ale scrisului lui Vartolomei Mazereanu şi, ca atare, le-a introdus şi pe acestea în scrisoare, ca să-i confere autenticitate. Dar caracterul ei artificial şi modern este evident.

Am citat mai sus cîteva exemple de formulări artificiale aflate în scrisoarea atribuită lui Mazereanu. Este vorba în primul rînd de folosirea formei compuse din indicativul prezent al verbului *a avea* + infinitivul altor verbe, cu valoare de indicativ prezent. După cum au constatat şi autorii *Dicţionarului limbii române* al Academiei (tomul I, partea I, *A — B*, Bucureşti, 1913, s.v. *avea*, p. 384), în textele vechi româneşti asemenea forme compuse au diverse sensuri (în general de viitor), dar nu şi pe cel de indicativ prezent. Faptul că forme artificiale similare cu cele citate din scrisoare se întîlnesc şi în romanele istorice scrise de P. Rezuş, unde sînt folosite de autor cu intenţia de a sugera aspectul arhaic al limbii personajelor respective, constituie o evidentă legătură stilistică între aceste romane şi scrisoarea atribuită de P. Rezuş lui Vartolomei Mazereanu. Citǎm doar cîteva exemple din ultimul roman al lui P. Rezuş, *Dumbrava roşie* (Editura Militară, Bucureşti, 1984): „Acestea sunt lucruri pe care le *are a şti* mai bine fiul nostru" (p. 52), „Vulpea crede că acesta-i semn de slăbiciune, dar iarăşi *are a se înşela*" (p. 66), „războiul acesta nu ţine mult, ca toate războaiele pe care le *are a duce* măria sa în acest sfîrşit de veac" (p. 69). „În privinţa aceasta *are a semăna* mai mult mamei" (p. 72), „Mai *are a spune* acel duşman al nostru că nu avem ce căuta pe scaunul ţării Moldovei" (p. 87), „Nouă [...] *nu au a ne place* unele lucruri care se petrec sub ochii noştri" (p. 215).

Alt element de legătură lingvistică între romanul menţionat al lui P. Rezuş şi scrisoarea atribuită lui Vartolomei Mazereanu îl constituie cuvîntul *ucrainţ* „ucrainean". În scrisoare: „la Chievul *Ucrainţilor*". În roman: „cei care o duc mai greu sunt *ucrainţii* ceii de o lege cu noi" (p. 21), „Aceştia sunt *ucrainţi* de legea noastră" (p. 84). După cîte sîntem informaţi, cuvîntul acesta nu este atestat în limba română veche. A fost creat, probabil, de P. Rezuş, după ucr. sau rus. *ukrainet*, ori după pol. *ukrainiec*, dar artificialitatea lui este evidentă. În limba română veche, „ucrainenii" erau numiţi fie *cazaci*, fie *ruşi*. În graiurile româneşti din nordul Moldovei sînt numiţi *huţani*.

Adverbul *istan* „anul acesta", folosit în scrisoare: „pre unde noi ne-am ostenit a pribegire mai *istan*", se întîlneşte de asemenea în romanul citat al lui P. Rezuş: „două bărbinţe de brînză de *ist-an*" (p. 218).

Din cele arătate rezultă în mod limpede că scrisoarea atribuită lui Vartolomei Mazereanu este, în realitate, un produs literar al lui P. Rezuş. Ca atare, „adeverinţa" din răspunsul pe care ni l-a dat la 17 martie 1984 şi „informaţiile" oferite de d-sa în legătură cu soarta „originalului" scrisorii lui Mazereanu din 1774, citate mai sus, sînt tot inventii, menite să inducă în eroare cercetarea autenticităţii textului „transcris din chirilică" pe care l-a publicat.

Rigoarea demonstraţiei ne obligă să reproducem din nou, în anexe, aceste două documente false. O facem şi cu credinţa că, văzîndu-le în întregime, cititorii le vor observa şi mai bine, în lumina celor arătate mai sus, caracterul lor fals şi vor evita folosirea „informaţiilor" oferite de ele, care, din păcate, sînt acreditate de toate studiile şi lucrările de sinteză de pînă acum privitoare la istoria culturii româneşti din perioada respectivă.

ANEXE

Prima anexă reprezintă textul „atestatului" editat de Isidor Onciul în anul 1883, iar anexa a doua textul „scrisorii" lui Mazereanu publicată de Petru Rezuș în anul 1945.

I

„Smeritul Archimandritu[15] Mănăstirii Putnii Varftolomeiu Mazeranul, mădulariu alu academicești Teologii Chievului și îndreptătoriu școalelor domnești, episcopești și mănăstirești a Moldaviei; Așijderea eu Ilarionu ieromonachu, mădulariu alu filosofilor Patmosului și învățătoriu psaltichiei școalelor Moldaviei dăm adeverință cu această carte a noastră cum că tinerelul Ioanu, fiiul preotului Georgie Vasilieviciu Băloșescul de aice, s-a ținutu în grija noastră de la fiirea lui cea de cinci pînă acum la virsta lui cea de doisprăzece ani și s-a învățatu de noi și prin ai noștri vătavi ai școalei de aice Ceaslovul, Psaltirea, Octoichul, Catechisisul moldovinește și ruseșce, Alcătuirea scrisorilor moldovinește, Psaltichia după melodia grecească, Gramatica, Geografia cea tălmăcită de Episcopul Amfilochie după Bufier, Retorica, Piatra Scandelii asupra despărțirii bisericii răsăritului de a apusului, Epistolia Archiepiscopului Eugenie, Istoria bisericii după Eusevie și alți istorici de la începutul creștinătății pînă la veacul alu noauălea și pînă la soborul din Florența, și scurtata Theologhie Platonească, toate bine, unele și de rostu și cu înțelegere. Și astăzi, cu voia tatălui său zisu mai susu și a maicii sale Anastasiei născută Gherle, și cu Blagoslovenia părinților duchovnici Gherman și Zenovie, s-a îmbrăcatu în cinul monahicesc și s-a pusu numele din cinu Isaie. Așa, dacă și este elu în vîrstă mică, dar în pricepere bună, îl afiorisim noi pentru cinul ierodiaconiei, ca după acea să fie și alu doile dascal în școala de aice. S-a scrisu în mănăstirea Putna la 1 Aprilie 1778. Archimandritu Varftolomeiu Mazeranu m.p. Ilarionu ieromonachu, mădulariu al filosofilor Patmosului m.p. Am văzutu, blagoslovim și întărim, Dosofteiu Episcopu Rădăuțului m.p.".

II

„Ție, frate întru Hristos Teodosie Scînteie, osîrduitor monachu la svînta Monastire a Solcăi, carte cu pohtire hierbinte de la noi, iar de la bunul Dumnezeu toate harurile, scriu eu Archimandritul Varftolomeiu Mazeranul, mădulariu al Academicestii Theologhii Chievului i îndreptătoriu școalelor domnești, episcopești i monastirești a[le][16] Moldaviei, den svînta Monastire Putna.

Să afle de știre Frăția Ta că noi avemu a ne afla cu bine i cu sănătate la mîndra ctitorie a lui Ștefan Vodă ot Putna i ne ostenim cu lucrul nostru știutu, care iaste cetania svintelor cărți, punerea lor de pre limba moschicească pre românie, acmu dentăia oară, apoi grija de tipărnicitu, pe lîngă care ni sau mai adaus grijă nouă.

Stămu toți cu ascultarea i cu dragostea la poalele înalt preaosfințitului proin mitropolit Moldovii Iacov, care cu de la sine voie sau prostit din scaun i își petreace aicea ceale de pre urmă zile a[le] veleatului său, cu cinste proslăvindu pomenirea adormiților părinților săi Adrian i Mariana, a[le] căror oseminte i țărnă au fost adăpostite aicea de la Rădăuț. Precumu se are a ști încă de pre vremea vlădiciei sale la Rădăuț, apoi la Ieși, iaste acest vlădică mare iubitoriu de știință theologhicească, dreptu care a deschis, în chiliile de la obștejitia Putnii, o Academie duhovnicească, aidoma după chipul celeia de la Chievul Ucrainților, den svînta lavră Pecersca, pre unde noi ne-am ostenit a pribegire cu ființa noastră becisnică mai istan, căreia zmerenia me sa învrednicitu a hi îndreptătoriu i înainte stătătoriu.

Să nu ai a te zăticni și a afla zăbavă den vre o pricină oarecare, Frăția Ta, ci să ai a agiungere aicea cu sîrg ați adăpa mintea la izvorul cunoștințelor noastre umilite și a[le] precinstiților vătaji de la școala de aicea. Ai a învăța ceaslovul, psaltirea, catehisisul moldovenesc i rusăsc, alcătuirea scrisorilor moldovenește, gramatica, geografia, retorica, piatra scandelei, epistolia archiepiscopului Evghenie, precumu istoria bisericii după Eusebie și alți istorici de la începutul creștinătății i scurata theologie platonească, dar mai cu seamă ai a auzire cîntare svîntă, cum mai măiastră nu se poate alta, de la dascălul nostru ilin de psaltichie, ieromonachu Ilarionu, care a avut a veni tocmai den țara Eladei, de pre un ostrov care se

[15] Nu a putut fi marcat tipografic caracterul consonant al lui — *u* din aceste texte.
[16] Croșetele sînt ale „editorului" scrisorii. Am reprodus întocmai și ortografia textului.

află în marea Eghee, cu numele Patmosu, aflîndu-se a hi vestit mădular al filosofilor de acolea.

Duhulu strămoşilor, carele pluteaşte aicea preste toate lucrurile i faptele noastre, are a te împlea, dar mai cu seamă îmi ai a sta cu priinţă întru ajutoriu la tipărnicitu cetaniile meale.

Te îmbrăţoşez, frate întru Domnul Teodosie, pre tine i pe igumen Artimonu ot Solca, dorinduvă spăsenie sufletească. Aşteptute la Putna vechiului Ştefan Voievod cel Mare, pînă în vară. Archimandritu ot Putna Varftolomeiu, întru al cincizeci şi patrulea an al pămînteaştei meale petreaceri, vleato 7282 [1774], Ghenarie dnia 15".

ADDENDA

După ce prezentul articol fusese trimis la tipar, colegul Iuliu Ciubotaru (căruia îi aducem şi aici mulţumiri) ne-a semnalat existenţa în colecţia de documente a filialei din Suceava a Arhivelor Statului *(Documente,* III/62) a gramatei de numire a lui Vartolomei Mazereanu, la 16 august 1755, în funcţia de arhimandrit al mănăstirii Putna. Actul acesta, semnat de mitropolitul Iacob Putneanul, cuprinde o serie de date biografice ale lui Mazereanu (fireşte, furnizate de el), *necunoscute pînă acum,* şi anume: călugărit în rasofor „din mici tinereţele lui", în anul 1733 a fost hirotonit ierodiacon de mitropolitul Antonie; în anul 1743 a fost călugărit în mantie şi hirotonit ieromonah de mitropolitul Nichifor; pleacă apoi în Rusia, la „Belgrad", unde se afla fostul mitropolit al Moldovei, Antonie; după moartea acestuia, Mazereanu este numit, la 1 octombrie 1748, egumen al mănăstirii Solnoveski, din eparhia „Belgradului"; în anul 1754, la cererea mitropoliei Moldovei, pentru „treaba tălmăcirii cărţilor de pe limba slovenească pe limba moldovenească", Sinodul Rusiei l-a eliberat din acea funcţie; întors în Moldova, Mazereanu a şi tălmăcit cîteva cărţi, „cu care nu puţin folos a făcut patriei sale" (vezi volumul *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente, 1393—1849,* Bucureşti, 1983, p. 304, fişa nr. 923). Iată, aşadar, cum datele preţioase aflate în acest document *autentic* dezmint „informaţiile" din cele două documente *false* comentate şi republicate mai sus.

1. Vartolomei Mazereanu nu a studiat la academia (seminarul) din Kiev. El nu putea deci să afirme mai tîrziu că este „mădulariu al academiceştii teologhii Chievului", căci, dacă ar fi studiat la Kiev, nu este posibil ca tocmai acest fapt foarte important din viaţa lui să fi fost omis la alcătuirea gramatei respective din 1755. În realitate, el şi-a petrecut o parte din anii tinereţii la Belgorod (oraş la nord de Harkov, între Harkov şi Kursk), lîngă părintele său sufletesc Antonie (căruia îi fusese ucenic). Acest Antonie, fost ieromonah putnean, apoi episcop al Rădăuţului şi mitropolit al Moldovei, emigrase la 1739 în Rusia, unde a fost mitropolit la Cernigov, apoi la Belgorod. A murit la 2 ianuarie 1748. (Vezi şi Ion Neculce, *Opere,* Bucureşti, 1982, p. 841—842, 855—856).

2. Vartolomei Mazereanu nu putea să afirme (cu totul nepotrivit şi neobişnuit ca formulă de încheiere a unei scrisori) că, în 1774, el se afla „întru al cincizeci şi patrulea an" al vieţii (fiind deci născut în 1720 !), pentru că în 1733, cum arată gramata citată, el fusese hirotonit ierodiacon. Or, această hirotonie nu o putea primi în copilărie, la vîrsta de *13 ani.* În 1733 Mazereanu trebuie să fi avut cel puţin 18 ani, fiind deci născut prin anii *1710—1715.*

În acelaşi fond de documente al filialei Suceava a Arhivelor Statului se află şi trei dări de seamă ale eparhiei Rădăuţului, din anii 1766 şi 1767, privind încasarea impozitului datorat de preoţi şi plata, din acest fond, a dascălilor de la şcolile din eparhie înfiinţate prin hrisoavele domneşti din 1747, 1759 şi 1766 (vezi Teodor Codrescu, *Uricariul,* vol. I, Iaşi, 1852, p. 62 şi 69, şi vol. XIV, Iaşi, 1889, p. 191). Astfel, în darea de seamă din 22 iunie 1766 *(Documente,* IV/49) şcoala mănăstirii Putna este menţionată cu 30 de lei, pe prima jumătate de an, alături de cea din Botoşani, cu 40 de lei, şi cea de la episcopia din Rădăuţi, cu 40 de lei, în darea de seamă din [26 octombrie] 1766 *(Documente,* IV/51) şcoala de la Putna este menţionată cu 30 de lei, pe a doua jumătate de an, alături de cea de la Rădăuţi, cu 40 de lei, iar în darea de seamă din 8 iunie 1767 *(Documente,* IV/57) plata dascălului de la Putna, cu 30 de lei, pe jumătate de an, este menţionată alături de cea a dascălilor din Rădăuţi, cu 40 de lei, din Dorohoi, cu 20 de lei, din Botoşani, cu 40 de lei, şi din Cîmpulung, cu 20 de lei (vezi catalogul de documente citat, p. 368, fişa nr. 1114, p. 371, fişa nr. 1125, şi p. 376—377, fişa nr. 1139). Aşadar, şcoala de la mănăstirea Putna este menţionată aici în rîndul şcolilor destinate *instruirii elementare a copiilor* din ţinuturile respective, care aveau dascăli plătiţi de stat, din fondul constituit în acest scop prin perceperea impozitului anual datorat de cler, fond administrat, sub controlul Vistieriei, de către mitropolia Moldovei.

PE MARGINEA LUCRĂRII LUI FRANZ BABINGER DESPRE ISTORIOGRAFII OTOMANI *

DE

MIHAIL GUBOGLU

Profesorul Franz Babinger (1891—1967)[1] a desfăşurat, timp de o jumătate de secol şi mai bine, o bogată activitate ştiinţifică în domeniul turcologiei istorice. Numărul studiilor şi articolelor sale originale se ridică la circa 150. Un mănunchi dintre ele se referă la istoria Ţărilor Române în relaţiile lor multiple cu Imperiul otoman, pe care le-am semnalat cu altă ocazie[2]. În afară de aceste contribuţii valoroase, F. Babinger a scris cîteva opere de mari proporţii şi de o deosebită valoare istorică. Prima din această ultimă categorie este *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke* (abr. GOW)[3], Leipzig, „Otto Harrassowitz", 1927, (VIII+477 p.), lucrare de mare erudiţie, care i-a conferit un renume mondial. În coloanele revistelor de istorie, economie, bizantinologie şi turcologie au apărut recenzii elogioase, două aparţinînd marelui istoric român Nicolae Iorga[4], una cunoscutului arabist Vasile Radu[5] şi alta savantului turc Fuat Köprülü (m. 1966). Vasile Radu şi îndeosebi F. Köprülü au avut unele observaţii critice, în sensul că numeroase opere istorice reclamă referiri asupra conţinutului lor. După F. Köprülü, o serie de bio-bibliografii referitoare la cronicarii turci sînt „simpliste", „lacunare" şi „eronate". De asemenea, trebuie reţinută concluzia recenzentului V. Radu care, după ce prezintă o listă de 44 de titluri de opere istorice, cu eventuale ştiri şi pentru Ţările Române, spune: „Pentru a ne fi putut da seama de fiecare carte din lucrarea lui Franz Babinger, şi să fi putut scoate conţinutul faptelor care ne privesc, ar fi trebuit ca autorul să fi făcut o analiză mai amănunţită a cărţilor şi manuscriselor pe care le citează. De multe ori eşti silit să recurgi la cărţi care nu se află în ţară şi la cataloage de biblioteci streine. Lucrarea sa — printr-o analiză mai amănunţită a cărţilor şi manuscriselor — ar fi avut o mai mare importanţă şi s-ar fi putut consulta cu mai mult folos" (p. 169). Cu unele obiecţii, toţi recenzenţii au fost, însă, de acord asupra valorii acestui studiu bio-bibliografic privind cronicarii turci, ghid preţios în istoriografia otomană de la origine şi pînă în zilele noastre. Această operă monumentală a fost schiţată de Franz Babinger într-un articol intitulat *Originea şi fazele istoriografiei otomane*[6]. Spre deosebire de Carl Brockelmann, autorul operei *Geschichte der arabischen Literatur*, în două volume (I, Weimar, 1898; II, Berlin, 1902), F. Babinger a căutat să fie mai sintetic. O asemenea lucrare, amănunţită, reclamă, desigur, cîteva volume de mari proporţii. Babinger a recunoscut în prefaţa sa că are lipsuri şi chiar greşeli. În stadiul cercetărilor de atunci, multe manuscrise istorice turceşti nefiind catalogate încă, nu se putea face ceva mai bun.

Prof. dr. C. Üçok (Ankara) ne-a dat o bună traducere turcă a acestei lucrări, deşi cu unele erori tipografice, şi mici scăpări, şi fără să respecte transliteraţia internaţională

---

* Franz Babinger, OSMANLI YAZARLARI VE ESERLERI (Istoriografii otomani şi operele lor), Çeviren (traducător), Prof. Dr. Coşkun Üçok, Edit. Kültür ve Turizm Bekanliği", Ankara, 1983, XVI + 502 p. in 8° (Doğumun 100. Yilinda Atatürk Yayınları: 44).

[1] Cf. Hans Joachim Kissling, *Franz Babinger (1891—1967)*, în *SOF*, 1967, p. 375—379.

[2] Mihail Guboglu, *Franz Babinger...*, în *SAO*, VII, 1968, p. 233—235.

[3] Mit einem Anhang: *Osmanische Zeitrechnungen*, von Joachim Mayr (Walchsee).

[4] În „Revue historique", 1928, p. 81—88 şi în „Byzantinische Zeitschrift", 1928, p. 144—146 (N. Iorga).

[5] În *RIR*, I, 1931, p. 161—169 (V. Radu).

[5a] În revista „Türkiyat Mecmuası" (abr. „TM") I (Istanbul, 1927), p. 584 şi II (1928), p. 567 şi urm.

[6] În „Revista Fundaţiilor Regale", Nr. 4, apr. 1938.

a elementelor islamice, adaptîndu-le alfabetului turc modern, latin, din 1928. Obiectiv trebuie să recunoaştem că traducerea turcă n-a apărut în aceleaşi condiţii grafice ca originalul german. Orice cercetător istoric, turc, care ştie cîtuşi de puţin germana, va apela tot la GOW. Cu toată bogăţia sa, literatura istorică turcă modernă, neavînd o astfel de operă, traducerea ei este bine venită. Ea poate fi la îndemîna cercetătorilor istorici, lingvişti şi literaţi, turci, nefamiliarizaţi cu germana. Autorul a renunţat la anexa din GOW privind *Cronologia otomană* de Joachim Mayr (Walchsee), fiind depăşită. Cercetătorul turc poate folosi pentru transformări de date *Călăuza... (Kılavuz)* istoricului Faik Reşit Unat (m. 1964) [7]. În schimb, a făcut unele completări bibliografice la o serie de istoriografi otomani asupra cărora vom reveni. Din prefaţa lui C. Üçok (p. VII), aflăm că traducerea turcă era de mult pregătită, dar ea a văzut lumina tiparului abia cu ocazia centenarului naşterii lui K. Atatürk, prin propunerea consilierului ministerial Yavuz Bülend Bakîler, fost discipol al traducătorului. Traducerea este dedicată lui Kadri Üçok, tatăl traducătorului, pentru merite în cultura turcă. Traducerea, de altfel ca şi originalul, privită în ansamblu, cuprinde prefaţa autorului F. Babinger (p. IX—XIII), lista de abrevieri mai importante (p. XV—XVI), o *Introducere la istoriografia otomană* (p. 3—6) şi *Începuturile activităţii cronicăreşti la turci* (p. 7—10). Urmează bio-bibliografia istoriografilor otomani, începînd cu primul analist Yakşi Fakir (m. cca. 1400) şi pînă la Mehmed Tahir (m. 1925), numerotaţi de la 1 pînă la 376 (p. 11—444). Schiţa bio-bibliografică a fiecărui istoriograf este însoţită de indicarea manuscriselor păstrate în diverse biblioteci din lume, cu cotele respective, cu ediţii, traduceri integrale sau fragmentare (extrase), contribuţii la bio-bibliografia fiecărui autor, depistate din diverse reviste turceşti şi străine, şi izvoarele. Se indică lucrări mai vechi şi mai noi, de autori care au folosit ca izvor cronicarul turc respectiv. Deci, lucrarea este cît se poate de sistematică şi amănunţită. Multe lucrări istorice au nume sau titluri poetice care nu ne spun despre ce este vorba. Ne asociem părerii mai vechi a lui V. Radu, anume că unele referiri mai ample asupra conţinutului operelor ar fi uşurat cercetarea şi depistarea lor. Ca anexă, are *Addenda et corrigenda* cu unele mici completări şi precizări la unele cronici turceşti, de exemplu indicări de depozite pentru manuscrise istorice otomane (p. 444—451). Aici este inserată bio-bibliografia cronicarului turc *Enverî*, din secolul XV (sub nr. 12a, p. 445—446); despre existenţa acestuia şi pregătirea unei ediţii de Mükrimin Halil (1928), F. Babinger aflase abia la apariţia lucrării sale. Un *Indice* de autori, în ordinea alfabetică (p. 453—468) şi altul tot alfabetic, după numele operelor (p. 469—485) sînt foarte utile pentru folosirea lucrării. Un *Indice toponomastic general* (p. 487—502) încheie lucrarea.

Socotim că C. Üçok a procedat bine adăugînd la bio-bibliografia unora dintre cronicari-istoriografi date noi (manuscrise, ediţii, traduceri). Numărul acestora este extrem de mic: s-a limitat la unele manuscrise şi ediţii ale Societăţii de istorie turcă *(Türk Tarih Kurumu)* din Ankara, care au fost la îndemîna sa. Orice completare este menţionată ca aparţinînd traducătorului *(Çeviren)*. Unele dintre aceste completări nu sînt dintre cele mai indicate, altele sînt discutabile. Astfel, în partea introductivă la discutarea vechii cronici turco-oguze, *Oğuz-Name*, atribuită bătrînului Dede Korkud (p. 9, nota 2), se adaugă la notă ediţia învechită a lui Orkhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut...* Istanbul, 1938 şi 1943. Aici, traducătorul putea aminti şi ultima ediţie tot de Orhan Ş. Gökyay, *Dede Korkut hikâyeleri* (Povestirile bunicului Dede Korkut), Ankara, 1976, VIII + 248 p., + miniaturi în culori. Merita să fie menţionată şi ediţia critică de Doç. Dr. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabi. Metin — Sözlük* (Cartea bunicului Korkut. Text şi vocabular), Ankara, 1964, 217 p. Din cercetările şi ediţiile turceşti despre „Cronicile oğuze", amintim: Kırzioğlu M. Fahrettin, *Dede Korkut Oğuznameleri* (Oguzname'lele lui Dede Korkut), I, Istanbul, 1952 şi Z. Veledî Togan, *Oguz Destanı. Reşideddin Oğuznamesi, Terciime ve Tahlili* (Epopeea oguză Oguzname a lui F. Raşideddin (m. 1316), traducere şi analiza ei), Istanbul, 1972. O bibliografie bogată despre aceste „Cronici oguze" ne-a dat-o turcologul sovietic A. N. Kononov (1958) [8]. Unele dintre ele au fost scrise înainte de fondarea

---

[7] *Hicrî tarihleri Milâdî tarihine çevirme Kılavuzu* (Ghidul transformării datelor hegirei în date creştine), ed. a III-a, edit. Türk Tarih Kurumu (abr. TTK), Basimevi, Ankara, 1959, XVI + 175 p.

[8] *Rodoslovenija Turkmen — Sočinenie Abu'l-Gazi Hana Hivinskago* (Spita turcmenă — Opera lui Abu'l Gazi Han de Hiva), Izdat. Akad. Nauk. SSSR. Moskva-Leningrad, 1958, p. 181—190 (Literatura).

Imperiului otoman (1299), altele după, eventual pînă la cucerirea Constantinopolului, constituind nucleul istoriografiei otomane.

La nr. 22, M. Neşrî... : pe lîngă manuscrisul (mss.) nr. 45 din Biblioteca Societăţii de istorie turcă, indică şi ediţia critică a Cronicii lui Neşrî [9], ceea ce noi n-am putut folosi la timpul oportun. La nr. 42, Kemâl Paşa Zade (sau Ibn Kemâl)... (p. 70) se adaugă, în text, ed. Şerafettin Turan, *Tevârih-i Âl-i Osman* VII. Defter, TTK. Ankara, 1957 şi I. Defter 1970. Amintim, aici, că a apărut şi II. Defter (vol.), (Ankara, 1983), cuprinzînd studiul şi textul (ed. Ş. Turan) în caractere arabe. La nr. 191, Evliya Celebi... : se spune „manuscrise nepublicate", ele însă au fost publicate în transcriere latină (Istanbul, 1928—1938). La nr. 194, în loc de *Şerefnâme* se impunea numele cronicarului Şeref bin Şemseddin. La nr. 217, Na'îmâ se indică un nou manuscris de Salim efendi, în Biblioteca Societăţii de istorie turcă din Ankara, intitulat *Tarih-i Na'ima'nın muhtasarî* (Prescurtarea cronicii lui Na'ima). F. Babinger nu putea să-l cunoască, instituţia TTK, fiind înfiinţată de Atatürk abia în 1931 ! Acelaşi lucru şi pentru un mss. de Fındıklılı Silâhdar Mehmed Aga (sub nr. 223) TTK. nr. 521. Aici, se impunea să se adauge : F. Silâhdar Mehmed, *Nusretnâme* (Cartea Victoriei) ed. de Ismet Parmaksızoğlu (Ankara, 1962—1969, 2 vol). La nr. 299, (Relatări de ambasade otomane sec. XVII—XIX), se adaugă Faik Reşit Unat, *Osmanlı sefirleri ve sefâretnâmeleri* (Ambasadorii otomani şi relatările lor de ambasade), ed. Bekir S. Baykal, TTK. Ankara, 1968. La nr. 332, în loc de *Chejrullah* se dă forma corectă Hayrullah (GOW, p. 360). La nr. 343, Mustafa Nuri Paşa... : se adauyă ediţia de Prof. dr. Neşet Çağatay, TTK. Ankara, I—II (1979) şi III—IV (1980). La nr. 348, Ahmed Cevdet Paşa..., se completează cu „Memorii" *(Tezâkir)*, ed. Câvid Baysun, TTK., 1953, 1963 şi 1967. La acestea se reduc completările lui C. Üçok.

Traducătorul a procedat bine prin respectarea numerotării istoriografilor otomani, în ordinea lor cronologică. Dar cronicarul Enverî, de la addenda nr. 12a (GOW, p. 410—411), putea să fie publicat după Tursun Bey (nr. 12). S-a respectat cronologia înşirării istoriografilor de F. Babinger, care este, însă, arbitrară şi relativă. De pildă, sub nr. 11 apare Karamani Mehmed paşa (m. 5 mai 1481), iar sub nr. 10 este Urudj (recte tc. Oruç) b. Adil (GOW, p. 23—24, trad. p. 25—27). Or. Oruç era încă în viaţă la 1506 (cf. Irène Beldiceanu-Steinherr, *Un legs pieux du chroniqueur Urudj* [9a]), în timp ce cronicarul Aşık Paşa-zade, decedat imediat după 1484/889 H., apare sub nr. 21 ! Se impune, deci, o aşezare mai justă a cronicarilor turci, luîndu-se ca bază cel puţin anii decedării lor.

Manuscrisele unui număr considerabil de cronicari turci sînt date ca necunoscute, fiind notate în GOW prin „unbekannt" sau „sind nicht bekannt". De exemplu, numerele : 13 — Şehdî ; 13 — Kemal S., ; 20 — Suzî Celebi ; 29 — Sa'fî ; 30 — Tâc Beyzâde Ca'fer Celebi, Biblioteca Halis Efendi ? Istanbul (fără cotă), dar manuscrisul se găseşte sigur în Biblioteca Universităţii din Istanbul, TY. nr. 5723. La nr. 44 — Eyubî (mss. necunoscut) ; idem la nr. 47 — Zekeriya Çelebizade ; 50 — Nasuh Matrakci (GOW, p. 67), domnia lui Suleiman I Magnificul (1520—1547) „unbekannt", or manuscrisul respectiv se găseşte în Biblioteca Muzeului de Arheologie din Istanbul (microfilm la Direcţia Generală a Arhivelor Statului Bucureşti) ; la 54 — Agehî Mansur Celebî ; 56 — Gazalî Mehmed ; 70 — Sirvanî Eflatun ; 74 — Ahmed ; 76 — Şihâbî ; 78 — Nureddin 'Ali ; 80 — Dülgherzâde Mehmed b. Ali ; 83 — Muhammed (Adâ'î) Sâlih ; 119 — Mehmed b. Abdül-Aziz ; 121 — Mehmed Cevrâhzade) ; 124 — Taşköprüzâde Kemmâleddin ; 158 — Buhammed b. Allân ; 169 — Ali b. Mehmed ; 170 — Ahmed b. Abdülhalim (= Şarih ül-Mennarzade) mss. „unbekannt" [vezi Biblioteca Topkapı Serayı Müzesi (= TKSM), Istanbul Ms. Revan 1169] ; 198 — A. 'Abdî Paşa, mss. Biblioteca TTK. (Ankara) ; nr. 44 — (Traducător) ; 199, Hüseyn Hezargrad, se adaugă mss. Biblioteca TTK. Ankara, 502 ; 201 — Abdullah b. Ibrahim ; 215 — Abdeddin b. Ibrâhim ; 218 — Zihnî Mehmed Berberzâde ; 219 — Mehmed Nâtih Celebîzâde ; 235 — Mehmed Afvî ; 259 — Mehmed Rahmî ; 273 — Ismâil Ziyaeddin, Ziya'î ; 275 — Hasmet ; 277 — Mehmed Abdullah, Musâzade ; 286 — Abdurrezâlk Bahir Paşa ; 293 — Süleyman Sa'deddin Mustakimzade ; 302 — Hasan 'Izzet („mss. probabil la Istanbul") etc. La unii istoriografi, cu manuscrise necunoscute, se indică ediţii, traduceri integrale sau parţiale, ceea ce este un avantaj pentru munca de cercetare.

---

[9] *Mehmed Neşrî Kitâb-i Cihân Nümâ. Neşrî tarihi*, ed. Faik Reşit Unat — Dr. Mehmed Koymen, edit. Türk Tarih Kurumu" ⟨vol.⟩ I, Cilt (Ankara, 1949) şi ⟨vol.⟩ II (1957).

[9a] În *BSOAS*, XXXIII, 2 (London, 1970), p. 359—363.

Astfel, la cei 377 de istoriografi otomani bio-bibliografiați, circa 25 nu au indicări de manuscrise și traduceri. Se indică de traducător unele noi msse la Biblioteca TTK./ Ankara și cîteva ediții ale acestei Societăți de istorie turcă. Or, se știe că în cele peste 50 de biblioteci din Istanbul, în frunte cu Biblioteca Süleymaniye, sînt numeroase fonduri și colecții de manuscrise ale istoriografilor otomani în cele trei mari limbi islamice (turcă, arabă și persană). O succintă prezentare cu un mic istoric, cu cataloagele respective, a dat directorul Muammer Ülker, *La Bibliothèque de la Süleymaniye*, enumerînd 95 de fonduri-colecții de manuscrise. În afară de Süleymaniye, cu vreo 40 de biblioteci anexe, Bibliotecile Universității Beyazîd, Bellediye (Municipal) și fostul palat imperial TKSM au colecții importante de manuscrise. O bună parte din manuscrisele istorice și geografice, conservate în bibliotecile din Istanbul, au fost catalogate sub titlul: *Istanbul Kütüphaneleri Tarih Coğrafya yazmaları Kataloğları*, 3 volume, Istanbul, 1944. A urmat catalogul de manuscrise istorice și geografice din orașul Magnesia (Manis) de Ismet Parmaksızoğlu, *Manisa Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu*, Istanbul, 1952. Este meritul profesorului Agâh Sırrı Levend care a reușit să catalogheze aproape trei sute de cronici minore *(Fetihnâme, Gazavâtnâme, Nusretnâme, Zafernâme* etc.) din bibliotecile turcești și străine cf. *Gazavat-Nameler ve Mihaloğlulu Ali Bey'in Gazavat-Namesi*, TTK., Ankara, 1956, 392 p. + 100 facs. Unele nefiind semnalate în GOW, fac să crească simțitor numărul cronicarilor turci și al manuscriselor necunoscute lui F. Babinger. Biblioteca fostului palat imperial Topkapi Sarayı, azi Muzeu republican, cuprinde vreo 25 000 de manuscrise islamice (turco-arabo-persane), care au fost catalogate, în bune condiții, de Fehmâ Edhem Karatay [11] (m. 1967). O bună parte sînt manuscrise istorice, cronici turcești, istorii otomane, istorii literare etc. Cele o sută de manuscrise neislamice (greco-latine, ebraice, slave, armenești etc.), printre care și evanghelia lui Ștefan cel Mare (1502) [12], au fost catalogate de Adolf Deissmann [13].

Un interes deosebit prezintă și manuscrisele turcești din bibliotecile europene; pentru cele de la Biblioteca Națională din Paris, e catalogul lui Emile Blochet, *Catalogue des manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale*, 2 volume, Paris, 1932—1933; cele din bibliotecile Suediei au fost inventariate de K. V. Zetterstéen, *Die arabische, persische und türkische Handschriften der Universität zu Upsalla...*, Upsala, I (1930) și II (1935). Am inventariat și noi, parțial, și am semnalat, începînd din 1946, manuscrisele orientale (turco-arabo-

---

[10] În *„Travaux et Recherches en Turquie 1982"*. Extrait, p. 111—126 (= Publié à l'initiative de l'Institut d'Études Anatoliennes d'Istanbul).

[11] *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu* (abr. = TKSM.-TY.K.) (Catalogul manuscriselor turcești din Biblioteca Muzeului Topkapi), întocmit de Fehmi Edhem Karatay, (vol.) C. I, n-rele 1—1985, C. 2, n-rele 1986—3088, Istanbul, 1961, 2 vol. Cf. Mihail Gugoblu, *L'importance pour l'histoire des Pays Roumains des manuscrits Turcs de la Bibliothèque Topkapı Sarayı d'Istanbul décrit par Fehmi Edhem Karatay*, în *SAO*, VII (1968), p. 249—258. Tot de F. Ed. Karatay vezi *TKSM. Ktp. Farsça Yazmalar Kataloğu* (Catalogul manuscriselor persane din Biblioteca TKSM.), No. 1—940, Istanbul, 1961, 353 p. (O serie de manuscrise istorice privesc și țările române); *TKSM. KTp. Arapça Yazmalar Kataloğu* (Catalogul manuscriselor arabe din Biblioteca TKSM.), Istanbul, I, No. 1—2171 (Istanbul, 1962), 660 p.; C. II, No. 2171—4679 (1964), 776 p.

[12] Biblioteca TKSM., Istanbul, msse Gavrî Islâmî (neislamice), no. 72, 270 fol. Primele pagini lipsă, cu miniaturile în culori, ale celor 3 evangheliști (Microfilmat în 1967 pentru DGAS — București). Succint descris de Adolf Deissman/prof. Berlin, *Forschungen und Funde im Serai*. Mit einem Verzeichnis der nichtislamischen Handschriften im Topkapu Serai zu Istanbul, von..., Berlin und Leipzig, 1933, no. 72; (Bazîndu-se pe o relatare a lui St. Romanskij/Sofia, A. D. califică acest tetraevanghelier slav de proveniență moldovenească. După relatarea cronicarilor turci M. Gelâlzâde și I. Pecevî, în 1538, au fost duse la Istanbul și Evangheliile ornate (Incil) etc.), cf. Mara Harisiadis (Belgrad) — *Les miniatures du Tetraévangile moldave de la Bibliothèque du sérail à Istanbul*, în *Rsl*, XII, Filologie, 1965, p. 249—251 + 6 pl.

[13] Printre manuscrisele neislamice, A. Deismann descrie, mai amănunțit, cronica lui Kritobul din Imbros consacrată lui Mehmed II (1451—1467), cf. *Forschungen und Funde...*, No. 3, p. 44 și urm. Manuscrisul autograf al lui Kritobul din Biblioteca TKSM., Istanbul, nefiind folosit în ediția cunoscutului bizantinist V. Grecu (București, 1963), a fost microfilmat pentru DGAS București.

persane) din Biblioteca Academiei Române[14] și a filialei sale din Cluj[15]. Turcologul italian Ettore Rossi ne-a lăsat *Elenco dei manoscritti turchi della Biblioteca Vaticana*, Roma, 1953. Sub redacția turcologului cehoslovac Josef Blaškovič a apărut *Arabische, türkische und persische Handschriften der Universitäts-Bibliothek in Bratislava*, 1961. În fine, sub redacția turcologului sovietic acad. A. D. Kononov s-a publicat *Opisanie tiurschih rukopisej Instituta Narodov Azii. I. Istoria*, Moscova, 1965. De asemenea, în coloanele revistelor de istorie, de orientalistică și de turcologie au fost prezentate numeroase manuscrise istorice turcești. Toate acestea scot la lumină noi manuscrise și noi istoriografi otomani care completează opera lui F. Babinger, unele avînd informații și pentru trecutul Țărilor Române.

Următoarele studii și articole sînt utile pentru o mai bună fundamentare a părții introductive din GOW: Akdes Nimet Kurat (Ankara), *Bizansın son ve Osmanlıların ilk tarihçileri* (Ultitmii istoriografi ai Bizanțului și primii ai Imperiului otomtan), în „Türkiyat Macmuasi" [= TM.] III (Istanbul, 1933), p. 285—206; Victor Louis Ménage (Anglia, SOAS), *The Beginnings of Ottoman Historiography*, în „Historians of the Midle East", ed. Bernard Lewis and M. M. Holt, O.U.P. 1962, p. 168—169; Atsız, *Türk Tarihinde mseseleler* (Probleme în istoria turcă), Ankara, 1966, 160 p.

Bazat pe cataloagele și inventarele de mai sus, îmi permit să fac o serie de completări la istoriografii otomani, în ordinea numerotării lor, atît la F. Babinger cît și la C. Üçok, indicînd prin *ad* orice *adaus*.

Ad 1. **Yakşih Fakih...**: V. L. Ménage, *The Menâqib of Yakşi Fakih*, în „BSOAS", XVI, 1 (London, 1963), p. 50—54.

Ad 2. **Ahmedî...**: Banarlı N. Samî, *Ahmedî ve Tevârih-i Mülük Âl-i 'Osman* (Ahmedi și epopeea cronicilor dinastiei otomane) în „TM", VI (1936—39), p. 9—176; Ahmed Ateş, *Metin tenkidi Hakkında Dastan-i Tevârih-i Mülük Âl-i 'Osman* (Despre critica textului a epopeei cronicilor dinastiei otomane), în „TM", VII—VIII (1940—1942), p. 253—267; Çiftçioğlu N. Sâmî: *Dâstân ve Tevârih-i Mülük Âl-i 'Osman* (Epopeea și cronicile stăpînirii dinastiei otomane), în „Osmanlı Tarihleri" I, (Istanbul, 1949), p. 77—319; Nihâd M. Çetin: Ahmedî'nin *„Mirkad iil-edeb" hakkında* (Despre scara literară a lui Ahmedî), în „TM" XIV (1965), p. 217—230 + facs.

Ad 4. **Ahmed Dâ'î...**: *Ahmed-i Dâ'î Hayatı ve Eserleri* (Viața și operele lui A. Dâ'i), ed. Ismail Hikmet Ertaylan, Istanbul, 1952, 191 p. (studiu) + 429 p. (text facsimilat) în 8° (Türk Edebiyatı Örnekleri VII).

Ad 5. Istoriografia pe timpul lui Murad II (1421—1451)...: Yazıcızade 'Ali (cca. 1390—1451) a scris o cronică selgiucă *„Selcukname"* sau *Tari-i Âli Selcük* (Cronica dinastiei selgiuce) msse Biblioteca TKSM, Istanbul, fond Revan 1390, R. 1391 și R. 1392 (Microfilmate pentru DGAS — București) — cf. Paul Wittek, *Yazıcıoğlu Ali on the Christian Türks of the Dobruja*, în „ASOA" XIV (London, 1952), p. 639—668; idem, *Les Gagaouzes = Les gens de Kayka'-us*, în „Rocznik Orientalistyczny", XVII (Krákow, 1951—1952), 1953, p. 12—24; Aurel Decei, *Le problème de la colonisation des turcs seldjukides dans Dobrogea au XIII-e siècle*, în „Tarih Araştırmaları Dergisi", 1968 (vol.) Cilt: VI, Sayı: 10—11, Ankara, 1972, p. 85—111 (vezi și versiunea română în *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 169—192 și M. Guboglu, *Crestomația turcă...*, București, 1977—78, p. 23—49 etc. Deci, fiind numai semnalat în notă (GOW, p. 15, n. 2), se poate întocmi bio-bibliografia lui Yazıcıoğlu Ali, care are un fragment privind colonizarea tulcilor selgiuci ai lui Izzeddin Kaykaus din Anatolia în Dobrogea și domnia acestuia din Crimeea pînă în sudul Moldovei, sub oblăduirea lui Berke, hanul Hoardei de Aur; V. L. Ménage, *The Annals Murad II*, în BSOAS, XXIX (1976), p. 36—76.

Ad 9. **Ahmed...** (Ibn Arabşah, m. 1450): Hüsnü, *Ibni Arabşah*, în „TM", III (1933), p. 157—184; necunoscut lui F. Fabinger și nemenționat de C. Üçok: *Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehemmed Hân — Izlâdi ve Varna savaşları (1443—1444) üzerine Anonim Gazavâtnâme* (Expedițiile sultanului Murad, fiul lui Mehmed han — O cronică anonimă despre luptele de la Zlatița și Varna, ed. Halil Inalcik — Mevlûd Oğuz, ed. TTK. Basımevi, Ankara, 1978, 112 p. (text transliterat) + 129 p. (text facsimilat)[16]. Imediat după cuce-

[14] *Inventarul manuscriselor orientale din Biblioteca Academiei Române*. Cu o introducere de Ion I. Nistor, în *ARMSI*, s. III (1946), p. 17—55 (cu anexă mss.).

[15] Mihail Guboglu, *Manuscrisele și tipăriturile orientale din fondul „T. Cipariu" al Bibliotecii filialei din Cluj a Academiei R. P. Române*, în „Limbă și literatură", III (București, 1957), p. 147—167.

[16] Recenzat în „Revista de istorie", t. 32, nr. 12, 1979, p. 1390—1399 (M. Guboglu).

rirea Istanbulului, Chalil b. Isma'il b. Schejch Bedreddin Samauna a scris *Die Vita (Menaqibname) des Schejch Bedreddin Mahmud, gen. Ibn Qadi Damauna* I. Teil Urtext ed. facsimilată de Fr. Babinger, Iaşi, 1943 (Institutul de turcologie); Mihail Guboglu, *Cronici turceşti...*, I (1966), p. 21—28 (în colaborare). Cu Halil b. Ismail am păşit în istoriografia din vremea lui Mehmed II uCuceritorul".

Ad 9. **Şükrüllah,** *Behcet üt-tevârih,* în „Osmanlı Tarihleri" I (Istanbul, 1949), p. 36—76 şi în *Cronici turceşti...*, I, p. 29—32 (II).

Nesemnalate în GOW: Beşir Celebi, *Tevârih-i Âl-i Osman* (Cronicile dinastiei otomane), mss. Biblioteca Muzeului Izzet Koyunoğlu, Konya, (Microfilmat pentru DGAS în 1960), ed. Ismail Hikmet Ertaylan, Istanbul, 1946, 189 p., in 4°. (Ilyas), *Istanbul-fethinden bahs eden bir manzume* (Poemă în versuri privind cucerirea Constantinopolului), ed. Ünver A. Süheyl, în vol. „Fâtih ve Istanbul", II, 7—12 (Istanbul, 1954), 201 p. + 1 pl.; Lugal Necâti — Adnan Sadık Erzi, *Fâtih devrine ait Münşe'at Mecmuasi* (Colecţia epistolară privind epoca lui Mehmed II), mss. Viena, Biblioteca Naţională H.O. 161, Istanbul, 1956, 108 p. (Istanbul Fehi Derneği — Istanbul Enstitüsü Sayını). Ma'alî, Biblioteca TKSM., Istanbul, Hazine 1412, cronica rimată, în persană, dedicată cuceririlor şi expediţiilor lui Mehmet II (1451—1481), Robert Anhegger, *Fâtih devrinde yazılmış Farsça manzum bir eser: Mu'âli'nin Hünkâr namesi,* în „TM", I, 1—2 (1949—50), p. 145—146.

Ad 10. **Urudj b. Adil** în *Cronici turceşti...*, I, p. 47—64 (IV); V. L. Ménage, *On the recenssions Uruj's „History of the Ottomans"*, în „BSOAS", XXX (1967), p. 314—322, idem, *Of Uruj's Ottoman Cronicle,* în „Der Islam" (1971); ed. „1001 Temel eserler" (transliterat după mss. Manisa, Istanbul, 1971 ?); *Crestomaţie turcă...*, p. 208—242.

Ad 11. **Karamanî Mehmed Paşa...:** Karamanlı Mehmed Nişangi Nehmed Paşa, *Tevârih-i es-Selâtin — Osmanlı Sultanları tarihi* (Cronica sultanilor otomani), trad. turcă de Konyali Ibrahim Hakkı, în „Osmanlı Tarihleri" (1949), p. 323—369.

Ad 12. **Tursun Bey,** în *Cronici turceşti...*, I (1966), p. 65—79 (V); ed. Ahmed Tezaşar, *Fatih'in Tarihi „Tarih-i Ebu'l Feth"* (Cronica sultanului Mehmed II „Cuceritorul"), Istanbul, 1972, 198 + 16 p. (Terciiman 100 Temel Eser); *Războieni 1476...*, ed. DGAS — Bucureşti, 1977, 273—276 (Mihail Guboglu); ed. critică Mertol Tulum, Istanbul, 1977, XXXII p. (studiu) + 272 p.; *Crestomaţie turcă...*, p. 185—206. Ebu'l Hayr Rumî, *Saltuknâme* (Cartea lui Baba-Saltuk), mss. Biblioteca TKSM, Istanbul, H. 1612 (Microfilmat pentru DGAS), în Fahir Iz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir* (Proza în vechea literatură turcă), Istanbul, 1964, p. 286—323 (extrase în caractere arabe), *Crestomaţie turcă...*, p. 50—61.

Ad 12a. **Enverî...:** Irène Melikoff, *Le Destan d'Umur Pacha (Düsturname-i Enverî)*, Paris, 1954, 155 p. (2510 versuri); Paul Lemerle, *L'Émirat d'-Aydin, Byzance et l'Occident. Recherches sur „La Geste d'Umur Pacha"...*, Paris, 1957, 276 p.; *Cronici turceşti...*, p. 33—45 (III); *Crestomaţie turcă...*, p. 102—158.

Ad 17. **Iliyas b. Hızir** Uzun Firdevsi...: Firdevsî Rumî, KUTBNÂME (Cartea polară), ed. (Hazırkayanlar) Ibrahim Olgun — Ismet Parmaksızoğlu, ed. TTK. Ankara, 1980, XXXIII p. + 1 h. + 367 p.; Turhan Dağlioğlu, *Uzun Firdevsî = Firdevsî-i Rumî,* în „Uludağ Dergisi", 1937, nr. 10; M. Fuad Köprülü, art. *Firdevsî,* în „Islâm Ansiklopedisi" (fasc.) 36 Cüz (Istanbul, 1947), p. 649—651.

Ad 20. **Suzî Celebi...:** *Prizenski Suzî Celebi,* ed. Al. Olesnicki, ed. Üsküp/Scoplje — 1934, trad. română Th. Trîpcea, *Din cronica rimată a lui Suzi Celebi,* în: „Balcania", V, 1 (1942), p. 433—444; A. S. Levend, *Gazavat-Nameler...*, p. 1818—361 (Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat-Namesi); *Cronici turceşti...*, I, p. 141—147 (IX); Alessio Bombaci, în „Histoire de la litterature Turque", trad. fr. Irène Melikoff, prèface Louis Bazin, Paris, 1968.

Ad 21. ... **(Aşıkpaşazâde):** Aşikpaşaoğlu Ahmed Aşîki, *Tevârih-i Âl-i Osman,* ed. Çiftçioğlu Atsız, în „Osmanlı Tarihleri", I (1949), p. 77—319; Fuat Köprülü: *Aşık Paşa-Zade,* în „Islâm Ansiklopedisi" (abr. = I.A.), I (Istanbul, 1950), p. 706—709; Richard F. Kreutel(tr.), *Vom Hirtenzelt zur Hohen Pforte.* Frühzeit und Austieg des Osmanenreiches nach der Chronik Denkwürtigkeit und Zeit läufte des Hauses Osman von Derwisch Ahmed, gennant 'Aşık Paşa-Sohn. Graz etc.: Styria, 1959, 334 p. + 3 h. (Osmanische Geschichtschreber 3); *Cronici turceşti...*, I, p. 81—105; ed. (transliterată) *Aşikpaoğlu Tarihi* (Cronica lui Aşikpaşa fiul), ed. 1a, Istanbul, 1970, V (Prefaţa de Atsız) + 234 p.; *Crestomaţie turcă...*, p. 77—101.

Ad 22. **M. Neşrî...:** Faik Reşit Unat, *Neşrî tarihi üzerinde yapılan çalışmalara toplu bir bakış* (O privire de ansamblu asupra cercetărilor cronicii lui Neşrî), în „Belleten", VI, 25 (Ankara, 1943), p. 177—210; *Ğihannüma. Die altosmanischen Chronik des Mevlana Mehemne Nešrî*, ed. Franz Taeschner, „Otto Harrassowitz", Leipzig, Band I, (1951), Bd. II. (1955) in 8° (ed. facsimilată); Fahir Iz, în „ETEN" (1964), p. 627—647 (5); V. L. Ménage, *Neshri's History of the Ottomans the Sources and development of the Ottomans Text, London* — Oxford University Press, 1964, XVI + 86 p. (London Oriental Series 16); *Cronici turceşti...*, I, p. 107—134 (VII); *Crestomaţie turcă...*, p. 243—270 (IX).

Ad 23. **Anonim:** *Tevârih-i Âl-i Osman...:* A. Antalffy, *Vechea cronică otomană* (ca izvor pentru istoria Românilor), în „Revista istorică", XXIII, 7—9 (Bucureşti, 1937), p. 217—235; Faik Reşit Unat, *Anonim bir Tevârih-i Âli Osman nüshası hakkında*, în VI Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1967, p. 271—274; Kissling Hans Joachim (ed.), *Eine Anonyme altosmanische Chronik über Sultan Bäjezid II*, în „Der Orient in der Forschung (Wiesbaden, 1967), p. 409—433; *Cronici turceşti...*, I, p. 177—187 (XI) şi *Crestomaţie turcă...*, p. 241—298 (X).

Ad 25. **Ruhi Celebi:** V. L. Ménage, *Edirne'li Rûhî'ye atfedilen Osmanlı tarihinden iki parça* (Două fragmente din cronica otomană dedicată lui Ruhi din Adrianopol), în „Ord. Prof. Ismail Hakki Uzunçarşili Armağani", TTK., Ankara, 1975, p. 311—330.

Ad 26. **Sinan Celebi Bihişti...:** *Tri- Kronika Osmane te pabotura mbi lutfën Shqiptaro-turkete shek. XV.* (Bihishti, Ruhi dhe Idris Bitlisi) (Trei cronici otomane despre lupta albanezilor împotriva otomanilor în secolul XV: Bihişti nr. 25, Ruhi şi Idris Bitlisi nr. 28) în „Studime historike", Tirranë, 1967, p. 225—237.

Ad 27. ? **Kıwam ed-Din Jusuf...:** Kıvâmî, *Fetihnâme-i Sultan Mehmed*, ed. facsimilată de Franz Babinger, Istanbul „MV", 1955, 322 p.; *Crestomaţia turcă...*, p. 161—183.

Ad 28. **Idris Bitlisi...:** Traho, Salij, *Bitka na Kosovu 1389 godine u istoriji Idrisa Bitlisija* (Bătălia de la Cossova în istoria lui Idrisi Bitlisi), în „Prilozi za orijantalnu filologiju" (Sarajevo) (abr. POF), 14—15 (1964—65), p. 329—352; M. A. Mehmed, *Chronika Idris Bitlisi v kačestve v istočnika po istorii pokorenija Balkanskogo poluostrova Turkami*, în *RESEE*, III, 1—2 (1965), p. 95—129.

Ad 30. **Tâc Beyzâde Ca'fer Çelebi...:** Tâci-Zâde Sa'di Celebi, *Münşeât* (Corespondenţă epistolară), ed. Prof. Necâti Lugal — Doç. Adnan Erzi, Istanbul, 1956, VIII + 92 p. (p. 42—44, XIII: despre „Cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe/Kili ve Akkirman de Bayezid II în 1484/889 H.); Tahsin Gemil, *Fetihnâme a sultanului Mehmed al II-lea privind campania din 1476 împotriva Moldovei*, în „Revista Arhivelor", nr. 3 (Bucureşti, 1982), p. 252—258 (După *Inşâ-i Tagizâde*, Biblioteca Universităţii Istanbul, TY. nr. 5723, p. 54—56.

Ad ? (nesemnalate în GOW): Anonim, *Tarih-i Sultan Bayezid* (Cronica sultanului Bayezid II), mss. TKSM., Istanbul, Revan 1272, 82 fol. cu zece miniaturi, reprezentînd corăbii şi cetăţi (Chilia etc.). Se descriu lupta lui Bayezid II cu fratele său Gem sultan (prinţ), cucerirea cetăţilor moldoveneşti Chilia şi Cetatea-Albă *(Kili ve Akkerman)*, Modon şi Koron din Moreea etc. Anonim. *Vaka'yi-i Sultan Bayezid ve Selim* (Evenimentele din timpul sultanilor Bayezid II şi Selim I), mss. Biblioteca TKSM, E.H., 1416, 67 fol.). Se descriu întîmplările sub sultanii Bayezid II şi Selim I (1481—1520).

Ad 42. **Şemseddin Ahmed...** *(Kemâl Paşa-Zâde)...:* Hüseyin Gazi Yurdaydın, *Kemâl Paşa-Zâde'nin Tevârih-i Âli- Osmanın onuncu cildi hakkında* (Despre vol. X al cronicii lui K. Pş.-zade = Ibn Kemal), în „VD" III (Ankara, 1956), p. 107—115; Turan Şeraffettin (ed.): Ibn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman* VII. Defter (Tenkitli transcription), TTK. Ankara, 1957, CX + 598 p.; idem, *Ibn-i Kemâl'in Kanunî Süleyman'a bir mektubu* (O scrisoare a lui Ibn Kemal către Soliman „Legislatorul), în „TV." Yeni Seri I, 2 (Ankara, 1958), p. 221—224 + 1 pl. facs.; V. L. Ménage, mss. Fâtih nr. 4205: *an autograf of Kemâl Pashazade's:* — *Tevârih-i Âl-i Osman*, în „BSOAS", XIII (1960), p. 250—264; *Cronici turceşti...*, I, p. 191—218 (XII); M. Şakir ülkütaşır, *Ibn-i Kemâl*, în „TK", VIII, 88 (Ankara, 1970), p. 271—275; Atsız, Kemâlpaşa-oğlunun eserleri (Operele lui Kemâlpaşa-zâde) în „Sarkiyat Mecmuası", VI şi VII (Istanbul, 1972), p. 83—135; dr. Ahmet Uğur, *Dresden'de Kemâl Paşa-Zadeye atfedilen yazma eserleri* (Opere în manuscris în oraşul Dresden atribuite lui Ibn Kemâl), în „Islâm Ilimleri Enstitüsü", Ankara, 1977, p. 315—343 (Privesc domnia lui Bayezid II, plecarea lui Bayezid II în Moldova pentru cucerirea cetăţilor Chilia şi Cetatea Albă („Kili ve Akkirman", p. 316 etc.); *Războieni — 1476*, Bucureşti, 1977, p. 318—339 (nr. 69 — M. Guboglu); *Crestomaţie turcă...*, p. 299—362 *(Fetihname-i sefer-i Mohaç)*.

Ad 44. **Eyûbî...:** Robert Anhegger, *Istanbul Su yolları'nın inşasına bir kaynak — Eyûbî'nin Menâkib-i Sultan Süleyman"*, în „TD.", I, 1—2 (Istanbul, 1949—50), p. 119—138.

Ad 50. **Nasuh Matrakçi** — F. Babinger, bazat pe catalogul manuscriselor turceşti din Biblioteca al-Ahzar (Cairo) de Ali Hilmi 1306 H./1889, semnalează un mss. *Fethname-i Qara Boghdan* — „Cronica cuceririi Moldovei" (GOW, 66, n. 1) de Ebu/recte Abu, era arab) — Ishak numit „choğa-i ğihan", crezînd că este vorba de expediţia lui Suleiman I Magnificul din 1538 în Moldova. De fapt, Abu-Ishak este numele copistului, iar *„choğ-i ğiban"* („stăpînul lumii") e epitetul sultanului Bayezid II, cuceritorul cetăţilor Chilia şi Cetatea-Albă. Aceeaşi confuzie şi la A. S. Levend, *Ğazavat-Nameler...*, p. 50. Problema a fost lămurită de Andrei Antalffy, *Două documente din Biblioteca egipteană de la Cairo despre cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe în 1484*, în „Revista istorică", XX, 3—4 (Bucureşti, 1934), p. 33—34. Un mss. *„Fetih-name-i Kara Boğdan* — „Cartea cuceririi Moldovei" apud Wilhelm Pertsch, *Die türkischen Handschriften der Königlichen Bibliothek*, Berlin„ 1889, no. 495. Fără a vedea manuscrisul, nu ne putem pronunţa despre care expediţie în Moldova ar fi vorba. Un alt mss. *Gazavat-i Sultan Süleyman* din Biblioteca Aya-Sofya, nr. 3319 (transferată în 1970 la Süleymaniye) aparţine lui Kodja Nişangi Mustafa, în care se descrie campania lui Suleiman Magnificul, în Moldova, din 1538/945 H. Aurel Decei, *Un „Fetih-nâme Kara Boğdan" de Nasuh Matrakçi*, în „Fuad Köprülü Armağanı" (Mélanges Fuad Köprülü), Istanbul, 1953, p. 113—124 + 3 facs.; Hüseyin G. Yurdaydın, *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi* (Cronica lui Suleiman de N. Matrakçi), în „V. Türk Tarih Kongresi", 1965, TTK. Ankara, 1960, p. 374—387. (Se referă şi la campania în Moldova). Hüseyin G. Yurdaydın, *Matrakçı Nasuh'un miniyatürlü iki yeni eseri* (Două opere noi cu miniaturi ale lui N. Matrakçi), în „Belleten" TTK., XXVIII, 110 (Ankara, 1964), p. 229—233 + 6 pl. (una privind aspectul cetăţii Chilia). Are ştiri şi despre Moldova. Hüseyin G. Yurdaydın, *Matrakçı Nasuh'un hayatı ve eserleri ile ilgili yeni bilgiler* (Ştiri noi în legătură cu viaţa şi operele lui N. Matrakçi), în „Belleten", TTK., XXIX, 114 (1965), p. 329—354; *Cronici turceşti...*, I, p. 221—232; H. G. Yurdaydın, *An Ottoman Historian of the XVI-th Century: Nasuh al-Matraki and his Beyan-ı Menazil-i Irakayn and his importance for some 'Iraki cities*, în: „Turcica", VII, Paris-Strasbourg, 1975, p. 179—187; Nasüh's Silahi (Matrakçı), *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i'Irakeyn* (Descrierea menzilurilor expediţiei în cele două Irak'uri :/arab şi persan/), ed. Prof. Dr. Hüseyin G. Yurdaydın, TTK. Basimevi — Ankara, 1970, XXXIII, 307 (studiu în caractere latine) + 1 h. (TTK. Yayınları I. Dizi — Sa. no. 3). Ediţie splendidă cu un fragment privind trimiterea de olăcari în Moldo-Valahia *(Buğdan-Eflak)*, (p. 240), ştiri despre Măcin-Çin (p. 118) şi *Akkerman* (p. 220) etc.

Ad 52. **Şehi Çelebi...:** *L'ouvrage de Sefi Çelebi historien Ottoman du XVIe siècle*, ed. Joseph Matuz, Paris: Adrien Maisonneuve, 1968, 232 p. (Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut Français d'Istanbul 20).

Ad 57. **Mühieddin al-Gemali...:** Fahir Iz, în ETEN, p. 563—591; *Cronici turceşti...*, I, p. 271—298; *Crestomaţie turcă...*, I, p. 271—298.

Ad ? 57a. **Anonim,** *Futuhah-ı Ğamilâ ve Vuk'uat-i Gariba*, mss. persan, Biblioteca TKSM, Istanbul, Hazine, nr. 1592, 31 fol. (62 p.)[17] cu miniaturi turceşti în culori (copiat de Hobi aş-Sirâzi Muzaffer în 15555—56). Cronică rimată în care se descrie cucerirea cetăţilor bănăţene: Lipova, Pecika *(Peč)*, Timişoara etc. de Sokollu Mehmed paşa, beylerbey de Rumelia, şi de vizirul Kara Ahmed paşa în 1551—1552 (959 H.).

Ad 64. **Lütfi paşa...:** Fahir Iz, ETEN, p. 648—653; *Cronici turceşti...*, I, p. 233—250 (XII); *Crestomaţie turcă...*, p. 363—376 (XII).

Ad 86. **Mustafa b. Celâl (Koca Nişânci...:** *Ğazavat-i Sultan Süleyman*, mss., Biblioteca Aya-Sofia, Istanbul, nr. 3319 (transferată în 1970 la Biblioteca Süleymaniye); cronica ornată cu miniaturi reprezintă un capitol din opera sa *Tabakat al-Memâlik...*, privind campania lui Suleiman I Magnificul în Moldova. *Cronici turceşti...*, p. 257—288 (XVI); *Geschichte Sultan Süleyman Kanuni's von 1520 bis 1557 oder Tabakat ül-Memalik ve Derecat ül-Mesalik* von Celalzade Mustafa gennant Koca Nişanci, Herausgegeben: Petra Kapert, Wiesbaden, 1981, 181 p. + 4a — 528a facs. Despre expediţia lui Süleyman în Moldova — la p. 306a—323a.

Ad 86a. **Süleyman-Nama (Cartea lui Suleyman),** mss. persan, Biblioteca TKSM., Istanbul, H. 1517, cronica rimată în care se descrie epoca lui Suleyman I Magnificul (1521—1526); în Biblioteca TKSM., Istanbul, se păstrează o duzină de manuscrise turceşti intitu-

[17] Descriere succintă apud F. Ed. Karatay, *Biblioteca TKSM. Farça Yazmalar* (1961), p. 61—62, p. 2390—2399.

late *Suleyman-nâme* (Cronica lui Suleyman)[18], avînd fragmente şi ştiri pentru ţările române.

Ad 92. **Abdulhâtif (Lâtifî)...**: Evsâf-ı Istanbul (Descrierea Istanbul'-lui), Hazırlayan (ed.) Nermin Suner (Pekin), Istanbul, 1977, XXXII p. (Introducere) + 112 p. (Text transliterat în c. latine şi indice) + 12 facs. (nesemnalat în GOW).

Ad 109. **Sa'deddin (Hoca Efendi)...**: **B. P. Hasdeu,** *Relaţia turcă despre bătălia de la Valea Albă între sultanul Mehmed şi Ştefan cel Mare* în 1474—1476 (Cu ocazia împlinirii a 400 de ani), traducere după V. Bratutti, în „Arhiva Istorică a României", I[2] (Bucureşti, 1865), p. 31—35 (nesemnalat în GOW); Ahmed Refik, *Beşiktaşta Hoca Saddettin Efendi hamaminın yaptılmasına dair* (Despre construirea băii lui Hogea Sadettin efendi la Beşiktaş), în „Istanbul Hayatı" (Viaţa din Istanbul), (1553—1591), 1935 „Devlet Basımevi", p. 3132 (nr. 34); Ahmed Refik, *Hoca Sadeddin Efendi'nin Eflaktta bazı kimselr'de parası olduğuna dair* (Cu privire la paralele lui Hogea Sadeddin efendi la unii indivizi din Ţara Românească), în: „Istanbul Hayatı (1000/1591—1100/1689)", 1931, Istanbul, „Devlet Matbaası", p. 17, no. 30; Akdes Nimet Kurat, *Hoca Sadeddin Efendi'nın Türk-Ingiliz münâsebetleri'nin tesisi ve gelişmesinedeki rölü* (Rolul lui Hogea Sadeddin efendi în fondarea şi dezvoltarea relaţiilor turco-engleze), în „Mélanges Fuad Küprülü", Istanbul, 1953, p. 305—315; Münir Aktepe, *Hoca Sa'deddin Efendi'nin Tâcü't-tavârih'i ve buun Zeyli hakkında* (Despre „Coroana istoriilor" lui Hogea Sa'deddin efendi şi anexa acesteia), în „TM" (1958), p. 101—116; *Cronici turceşti...*, I, p. 298—332 (XVIII), Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-Tevârih* (Coroana istoriilor), Cilt /vol./ I, ed. Sadeleştiren (adaptare de) Ismet Parmaksızoğlu, Istanbul, 1974, XIV p. (Introducere + 1 miniatură în culori) + 383 p. (Text transliterat); Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevârih* (Coroana istoriilor), ed. Ismet Parmaksızoğlu, „Kültür Bakanliği", Ankara /vol./ 1, 2 (1979), /vol./ 3 (1978).

Ad 110. **Mustafa b. Ahmed (ALI)...**: **Köprülüzâde Fuad,** *Müverrih Âli'nin: Nasihat üs-Selâtin hakkında* (Despre sfatul sultanilor), în „Hayat Mecmuası", Istanbul, 1927, p. 364—365; M. Cacid Baysun, *Müverrih Âli'nin Mevâ'id ünnefâ'is Kavâid il-Mecâlis'i hakkında* (Despre opera istoricului Ali: Promisiuni plăcute şi regulele medjlisiene), în „TD", I, 1—2 (Istanbul, 1949—1950), p. 393—400; Çiftçioğlu N. Atsız, *Âli'nin bibliyografyası* (Bibliografia lui Ali), Istanbul, 1958, 121 p. (Süleymaniye Kütüphaneleri Yay„ 3); John Robert Walsh (Edinburgh), *Müverrih Âli'nin bir istida'-nâmesi* (Un arz sau cererea-petiţia istoricului Ali), în „TM" XIII (1958), p. 131—140; Abdülkadir Karahan (Istanbul), *Âli'nin bilinmeyen bir eseri: „Mecm'ua'l-Bahreyn"* (O operă necunoscută a lui Âli: „Colecţia mărilor") în „V. Türk Tarih Kongresi" — oct. 1961, TTK. Basimevi — Ankara, 1967, p. 329—339; *Cronici turceşti...*, I, p. 334—357 (XIX); Suzan Anne Skiliter (Cambridge), *The Circumstances of Lepanto as described by the Contemporary Historiyan Ali's*, în „Künh ül-Ahbar"..., Greenwich, 1971.

Ad ? 112. **Ömer Derây Bey...**: Hazai Georg, *Tarih-i Üngürüs* (Macar Bilimler Akademisi Doğu Kütüphanesinde bulunan Tercüman Mahmud'- un eseri üzerine notlar) /Note despre opera tălmaciului Mahmud, neamţ de origine, m. 1571, găsită în Biblioteca orientală a Academiei de ştiinţă maghiară/, în „VI. Türk Tarih Kongresi — 1961, Ankara, 1967, p. 355—358; alt mss. *Tarih-i Üngürüs*, Biblioteca TKSM., Istanbul, Revan, 1302, 100 fol. atribuit de M. Tahir ('OM. III, 91) lui 'Ali, menţionat în GOW (p. 134, n. 1), dar ar aparţine altcuiva! (cf. Ibnül Emin M. Kemal, *Nenâkıbı Hünevveran mukaddime* — introducere, p. 98)[19]. Nu este exclus ca autor să fie Ömer sau dragomanul Mahmud.

Ad 113. **Mustafâ (Selâniki)...**: Msse Biblioteca TKSM, Istanbul, Revan 1137, R. 1139; Bağda 201, B., 202[20]; mss. Biblioteca Institutului de orientalistică, Leningrad, C/S 565, 391[21] fol.; mss. Biblioteca Kiril şi Metodiu, Sofia[22] etc. (nesemnalate în GOW). Fiind o cronică importantă şi pentru epoca lui Mihai Viteazul, se impune o ediţie critică; *Cronici turceşti...*, I, p. 357—398 (XX); Selânik Mustafa, *Tarih-i Selaniki. Die Chronik des Selaniki,*

---

[18] Cf. F. Ed. Karatay, Biblioteca TKSM.TY, msse Revan 1286, R. 1099, R. 1282, R. 1288, R. 1287; E.H. 1395, B. 1288, H. 1421, H. 1340, H. 1324 etc.

[19] Cf. F. Ed. Karatay, Biblioteca TKSM.TY., p. 235, nr. 709.

[20] F. Ed. Karatay, Biblioteca TKSM.TY., I, p. 342—344, n-rele 735—740.

[21] A. N. Kononov, *Opis Tiurskih Rukopis.., Istorie*, I (1965), p. 175, nr. 165.

[22] Folosit de noi în *Cronici turceşti...*, I (1966), cuprinzînd şi continuarea la ediţia veche (după 1591).

Istanbul 1281 H. (1864), Reprint Freiburg, Klaus Schwarz, 1970, VII + 351 p. (o simplă reproducere !) ; *Crestomaţie turcă...*, p. 377—388 (XIII).

Ad 117. **Aynı Ali... : ed. Hadiye Tuncer**, Aym Ali Efendi : *Osmanlı Imparatorluğunda eyâlet taksimatı, toprak dağıtımı ve bunları mali güçleri* (Împărţirea în provincii în Imperiul otoman şi greutăţile/nevoile financiare ale acestora), Bugünki dile çeviren (trad.)..., Ankara, 1964, „Gürsoy Basımevi", VIII + 89 s./p. in 8° ; cf. şi Ayni Ali Efendi : *Kanuname-o Âl-i Osman. Osmanli Devleti Kanunlari* (Codurile dinastiei otomane. Codurile Imperiului otoman). Bugünkü dile çeviren (trad.) : Hadiye Tuncer, Ankara, 1962 „Resimli Posta Matbaas", XII + 262 s.p. in 8° (Tarih Bakanlığı Yayınları..., H. 7).

Ad 132. **Hüseyn Tuğî Celebi... : Mihat Sertoğlu,** *Tuğî Tarihi = Ibretnüma. Ikinci Sultan Osman'ın şehâdeti vak'asından bahseder* (Cronica lui Ruğî descrie evenimentul asasinării sultanului Osman II, 1622), în „Belleten", TTK., XI, 43 (1947), p. 489—514.

Ad **Seyyid Lokmân** (Şahnâmeci), *Oğuz-nâme* (Cronica oğuză, recte Selcüknâme), mss. Biblioteca Naţională Viena, Or. Hd. Nr. 1001 (Microfilm — Austria, DGAS) ; Mihail Guboglu, *Seyyid Lokman'ın Oğuznâmesi (= Selçuknâmesi) M. 1599/H. 1008 tarihli eseri hakkında* (Despre opera lui S. Lokman, Oğuznâme/Selçüknâme din 1599/1008 H.). Comunicare la „III. Milletlerarası Türkoloji Kongresi", Istanbul 26, Eylûl/sept. 1979, program, p. 18.

Ad 142. **Ta'likzâde Mehmed... :** *Sahnâme*, mss. Türk ve Islâm Eserleri Mûzesi (Microfilmat pentru DGAS, 1967).

Ad 147. **Mehmed b. Ahmed Nerkesi... :** Sâlih Trako, *Al-Vaşfu'l-kâmil ahvali vezir'* Bosanskog vezira Murteza-paša od Muhammeda Nergisi'-yu (Biografia vizirului bosniac Mehmed Nergisi), în „POF", X—XI (Sarajevo, 1960—1961), p. 179—192 ; John Robert Walsh, *The Esbâbî bi'l-Mekâtib (Münše'at-I* „corespondenţa epistolară")/ of Mehmed Nergesi Efendi, în „Arhivum Ottomanicum", I (1969), p. 213—302.

Ad 148. **Ahmed Hasan Bezzâde**, *Tarih-i Hasan Bey-zade* (Cronica lui Hasan Beyzade), mss. Biblioteca TKSM., Istanbul, fond Bağdat 207, 405 fol.[23] (nesemnalat în GOW, microfilm Turcia, rola 73, c. 1—620 DGAS) ; M. Cavit Baysun : Hasan Bezade Ahmed Paşa, în „TM." X (1951—53), p. 69—76. *Războieni — 1476*, Bucureşti, 1977, p. 306—316 (M. Guboglu).

Ad 148a. **Hâlisî ?**, *Zafer-Nâme* (Cronica victoriei)..., 1030 H./1621, 187 fol. (nesemnalat în GOW), Yaşar Yücel, *Yeni bulunan II. Osman adına yazılmış „ZAFER-NÂME"*, în „Belleten", TTK. XLIII, 170 (Ankara, 1979), p. 313—364 cu facs. ; *II. Osman adına yazılmış Zafer-Nâme*, ed. Prof. Dr. Yaşar Yücel, Ankara, 1983, XXXIX p. (Introducere) + 187 p. (facs.).

Ad 154. **Hağı 'Ali... :** *Kamaniče seferine dair tarihçe* (Cronică privind expediţia asupra Cameniţei /1673/), mss. Biblioteca Süleymaniye, Istanbul, fd. Lala Ismail, nr. 308, 136 fol. (apud GOW „unbekannt") ; A. S. Levend, *Gazavat-Nameler*, p. 127 ; *Cronici turceşti...* (1974), p. 203—230 (V.).

Ad 163. **Mustafa, Koç Bey...** : Mss. Biblioteca Academiei R. S. România, Msse Orientale[24] ; *Koçi Bey Risâlesi* (Tratatul lui Koci beg), Istanbul, 1972, XVIII + 168 p.

Ad 166. **Abdulkâdir** /Topçular Kâtibi/, *Tarih-i Âl-i 'Osman*, Msse Biblioteca Naţională Viena şi în Turcia (Microfilme, Turcia, rola 10, c. 362—692), Biblioteca Süleymanie nr. 2151 (1591—1644) (nesemnalate în GOW).

Ad 170. **Ahmed b. Abdulhalim**, *(Tarih ul-Mennarzâde), Tarih...*, mss. Biblioteca TKSM., Istanbul, Revan 1169 ; *Crestomaţie turcă...*, p. 403—459 + facs.

Ad 172. **Ibrâhim Peçevî... :** *Peçevî tarihi = Tari-i Peçevî*, ed. Murad Uraz, Istanbul, 1968, 1969, 2 vol. *Peçevi Tarihi*, ed. Prof. Dr. Bekir Şıtkı Baykal, I (Ankara, 1981) ; II (1982) ; *Cronici turceşti...*, p. 469—525 (XXIII).

Ad 173. **Mustafa b. Abdullah, Haci Kalfa** (Halîfe) : Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Celebi* Hayatı, şahsiyeti ve eserleri (Viaţa, personalitatea şi operele lui Hagi Kalfa), în „TD", VIII, 12—12 (Istanbul, 1955).

Ad **Kâtip Celebi.** *Hayatı ve eserleri hakkında incelemeler* (Cercetări despre viaţa şi operele lui Kâtip Celebi = Hagi Kalfa), edit. TTT. Basımevi — Ankara, 1957, 225 p., 8° (Articole şi studii semnate de Orhan Şaik, Mükrimin Halil Inanç, Tayyib Gökbilgin, Hâmid Sudî Selen, Bedî N. Şehsüvâloğlu, Hilmî Ziya Ülken) ; V. L. Ménage, *Kâtip Çelebina*, în : BSOAS, XXVI, 1 (1963), p. 173—175 ; M. Guboglu, *Cronici turceşti...*, II, (Bucureşti, 1974), p. 25—124 (I) ; Muhammad Hamidullah ; *Kâtib Celebi, el-Ilhâm'ül Mukaddes min'el-*

[23] Cf. F. Ed. Karatay, Biblioteca TKSM.TY., p. 245—246, nr. 745 şi 746 (mss. E.H. nr. 1434, 486 fol.).

[24] Mihail Guboglu, *Manuscrisele orientale din Biblioteca Academiei*, în „Studii şi cercetări de documentare şi bibliologie", nr. 2—3 (Bucureşti, 1967), p. 277—287 + facs. pl.

Feyda'il-Akdes (Inspirația sf. din sf. scriptură), în „Islâm tetkileri dergisi", Istanbul, 1971, p. 153—215 + facs. (în text).

Ad 174. **M. Hemdemî Solakzade...** : *Cronici turcești...*, II, p. 125—165 (II).

Ad 175. **Abdul'Azîz,** *Kara Celebizâde : ...Ravdet ül-ebrâr*, în *Cronici turcești...*, I, p. 527—559 : și *Süleymannâme*, ibid., p. 530—540.

Ad 176. **Şarı Abdullah, 'Abdî...** : Adnan S. Erzi, *Türkiye Kütüphanelerinde notlar ve vesikalar* (II) — II. *Murad'ın Varna muharebesi hakkında feth-nâmesi* (Scrisoarea de biruință a sultanului Murad II în bătălia de la Varna — 1444/848 H. în colecția lui Sari Abullah, *Inș'a...*, „Belleten", TTK. XIV, 56 (1950), p. 595—647 (text transcris).

Ad 177. **Hüseyn Vecihi...** : mss. Biblioteca TKSM., Istanbul, R. 1153 (DGAS, Microfilme, Turcia), *Cronici turcești...*, II, p. 166—168 (III).

Ad 180. **Mehmed Halife III...** : în *Cronici turcești...*, II, p. 189—202 + facs. ; *Târih-i Gılmânî* (Cronica slujitorului), ed Sadeleștiren (adaptare) : Kâmil Su, „MEB", Istanbul, 1976, XVI + 267 p.

Ad 190a. **Aziz efendi,** *Kitâb-i tevârih* (Cartea istoriilor), mss. Biblioteca Köprülü (Süleymaniye), nr. 213 (Arh. St. București, Microfilme-Turcia, rola 75, cadre 1—295).

Ad 191. **Evliya Çelebi ;** *Tarih-i Seyyâh* (Cartea călătorului) și *Seyahat-nâme* (Cartea călătoriei), msse Biblioteca TKSM., Istanbul, fond Revan, nr. 1457, 188 fol. ; R. 1458, 342 fol. ; R. 1459, 378 fol. ; R. 1460, 360 fol. ; Bağdad, nr. 300, 437 fol. ; B. 201, 437 fol. ; B. 301, 482 fol. ; B. 302, 509 fol. ; B. 303, 601 fol. ; B. 304, 374 fol. ; B. 305, 408 fol. ; B. 307, 187 fol. ; B. 306, 387 fol. ; B. 308, 3883 fol. ; fd. Sultan Ahmed, 3600, 13 fol. (fragment) [25]. (Parțial și vag semnalate în GOW, p. 221—222). Câteva msse bune în Biblioteca Istanbul a Universității TY. ...(nesemnalate în GOW) ; *Evliya Celebi Seyahatnâmesi*, ed. transliterație (c. latine), Istanbul, 1928—1938, 4 vol. (VII, VIII, IX și X) ; Mehmed Zilli ibn Derviș, Evliya Çelebi : *Müntahabat-ı Evliya Çelebi* (Bucăți alese din Evliya Celebi), Istanbul (ș.a.) 103 p., 8° ; Necip Asim Yazıksız, *Evliya Celebi seyahat-nâmesi*, în revista „Türk Tarih Encümeni Mecmuası" Yeni Seri — 1 /vol./ Cilt. 2, sayı (nr.), Istanbul, 1930 ; Reșat Ekrem Koçu, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 4 vol., Cilt, Istanbul, 1938, 1944, 1949 ; Arar Hikmet, *Evliya Çelebi'nin mezarı Adana'da mı ?* (Mormîntul lui Evliya Celebi este la Adana ?, în EM., 1949. Ord. Prof. Cavid Baysun, *Evliye Çelebiye dair notlar* (Note cu privire la Evliya Çelebi), în „TM", XII (1955), p. 257—274 : Zuhurî Danișman, *Evliya Celebi*, în revista Resimli Tarih Mecmuası", sayi (nr.) 5, Istanbul, Mayis, 1950 ; Mustafa Nihat (Özön), *Evliya Çelebi eserine nazaran* (Cu privire la opera lui Evliya Celebi), în „Dergâh Mecmuası", 1338/1920, Istanbul, n-rele 29, 31, 32 și 35 ; Faik Reșit Unat, *Evliya Celebi*, în „Aylık Ansiklopedisi", Cilt. (vol.) II, p. 292 și urm. ; M. Çağatay, Uluçay : *Evliya Celebi*, Istanbul, 1957, 32 p., ; M. Lütfü Ikiz, *Evliya Celebi ve Dante* (Evliya Celebi și Dante), în „Hilâl", no. 1 (Ankara, 1958), p. 14—15 ; Meșküre Eren, *Evliya Celebi Seyahatnâmesi Birinci Cildinin Kaynakları üzerinde bir Araștırma* (O cercetare asupra izvoarelor vol. I din „Cartea călătoriilor" lui Evliya Celebi), Istanbul, 1960 ; Abdülkadir Inan, *Evliya Çelebi'nin Heșdekleri hangı Ulus ?* (Heșdecii lui Evliya Çelebi ce populație este ? =/Baskurzii/), în „Türk Kültürü", I, 3 (Ankara, 1963), p. 33—35 ; M. Cavid Raysun, *Evliya Çelebi* în „Islâm Ansiklopedisi", (Fasc.) 33, Cüz, ed. a 2-a, Istanbul, 1964, p. 400—412 ; Cafer Erkiliç, *Evliya Çelebi*, Istanbul, 1969 ; Danișman Zuhuri (ed.), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Istanbul, 1969—1971, 15 vol. (Cilt) ; Atsız : *Evliya Çelebi Seyahatnâme sinden seçmeler* (Culegeri din „Cartea călătoriei" lui Evliya Celebi), Istanbul, 1972, 308 p. (Editura „MEB". Türk Kültür Kaynak Eserleri Dizisi) ; Naih Tan, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi. Folklorik Dizin Denemesi* (după ed. Z. Danișman), Ankara, 1972, 115 p. ; Nevzatlı Gözay, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi üzerine* (Asupra „Cărții călătoriei" lui Evliya Çelebi), în revista „TK", nr. 119 (Eylûl/sept. 1972, Ankara), p. 1188—1189 ; Dr. Metin And, *Evliya Çelebi üzerine bir kaynakça Denemesi)*, în : „Bibliyografya", I (Ankara, 1972), p. 29—31 și I, 2 (1972), p. 95—97 ; Tevfik Temelkuran și Necâtî Aktaș, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi...*, Istanbul, 1977—1982.

Despre călătoria lui Evliya Çelebi în Palestina — cf. St. M. Stephen, *Evliya Tschelebi's travers in Palestine*. With notes by L. A. Mayer, în „Quaterly of the Department of Antiquieties in Palestine", nos. 4 (1935), p. 103—108 ; 154—157 ; 5 (1936), p. 69—73 ; 6 (1938), p. 84—88 etc.

---

[25] F. Ed. Karatay, *op. cit.*, p. 455—457, n-rele 1373—1386.

[26] *Ibidem*, p. 267—268, n-rele 827—833.

Evliya Celebi în Europa : — R. Bleichsteiner, *Die Kaukasische Sprachproben in Evliia Celebi' Sejahatnamesi*, în „Caucazica", II (1934), p. 84—126 ; F. Babinger, *Evlijâ Tschelebi's Reisewege in Albanien*, în revista „MSOB", XXXIII, 11 (1930), p. 138—178 (cu extras) ; M. R. Delić, *Iz putapisa Evlije Celebije* (Din călătoria lui Evliya Celebi), în „Domovina", II (1921), p. 48—125 ; III (1922), p. 12—61 ; G. Elezović, *Iz putovanija Evlije Celebije*, în „Glasnik Jugo-Slovenskog Profesorskog drujtva", XI, 3 (mart. 1931), p. 182—183 ; IV, p. 273—274 ; V, 263—274 ; XII (dec. 1931), p. 355—360 ; Gliša Elezović : *Evlija Celebija* (Svetski putnik putopusak), „Sirpski Knijovi Glasnik), XXXIV (1934), p. 515—528 ; G. Elezović, *Iz putopisa Evlije Celebi'je*, în „Glasnik Istorikskog Drustva u Novom Sadu", IV (1931), p. 308—314 şi 455—460 ; V (1932), p. 79—86 ; VI (1933), p. 351—355 ; VII (1934), p. 304—311 ; VIII (1935), p. 101—111 ; G. Elezović, *Evlija Celebija o Beograd* (Evliya Celebi despre Belgrad), în „Beogradske opstinske novine", 50 (1932), p. 45—55 ; G. Elezović, *Povratak Evlije Celebije iz Erdelja u Beograd nierog opis grada Avale* (Întoarcerea lui Evliya Celebi din Transilvania şi descrierea or. Alba Iulia ? cu Avale), în „Beogradske opstinske novine", 50 (1932), p. 448—450 ; G. Elezović, *Evlija Celebija o Skoplia* (tc. Üsküdar), în „Zbornik Skopskog Naučnog dreiva za istoriju Južno-Srbije i msjedni oblasti", 1 (1953), p. 311—325 ; G. Elezović, *Iz putopisa Evlije Celebije*, în „Istorijke Časopis Istoriskog Istanbul Srpske Akademije Nauka", I (1948), p. 105—131 ; P. Darvingov. *Un grand voyageur turc*, în „La Bulgarie", 15 mai 1943 ; F. Sapho, *Evliia Celebi kod Zrinskog*, în „Napredak kalendar za godina 1932", Sarajevo, 1932, p. 58—66 : F. Sapho, *Hrvati u Ebliia Celebijami putopiso* (Croaţii în călătoria lui Evliya Celebi), în „Hrvatskoko Kolo" (Izdanje Matice Hrvatsek). Knj. XIII (1933), p. 41—50 ; F. Sapho, *Hrvati u Evlija Celebijami putopisu*, în „Kalendar Narodne Uzdanice", Sarajevo, 1942, p. 71—7: ; S. Szillaba, *A. Töröseg 1660—1664-ben Evlia Scelebi nyoman*, Buda, 1905, 36 ţ. ; Franz Taeschner, *Die neue Stambuler Ausgabe von Evlija Tschelebi's Reisewerk* în „Der Islam", Bd. XVIII, Hft. 3—4, Berlin-Leipzig, 1929, p. 299—310 ; A. Vajtiszky, *Evlia Scelebi feliek a magyarok herezmdorarol es katonay jelemerol*, în „Hadtörtenelmi Közlemevivvek 2 (1914), p. 283—292 ; 458—465 ; V. Jazvo, *Evlija Celebi Prioncije Stjepan Al. Jablonović*, în „Osvit, g.", V (1902), p. 66—70, 74—80, 82—83, 85—87 ; A. Kadić, *Sarajevo proje 270 godina* (po Evliji Celebiji), în „Gajret", XI, 1977, p. 7—8 ; /S. F. Kemura/. *Iz Sejahatname Evliie Celebiie*, în „Glasnik Zemalskog Muzeja u Bosni i Hercegovini", Knj. XX, Saraievo, 1908. p. 183—201 ; 289—341 ; G. Jacob, *Evlijâ Tschelebi Sijâhatnamesi*. I. Band, în „Türkische Bibliothek", Bd. 10, Berlin, 1909, p. 144—155 : G. Jacob, în *„Quellen zur Geschichte islamischer Neu-Werke"*, în „Der Islam", Bd. III (Hamburg, 1912), p. 358—368 ; G. Jacob, *Eine archäologische beachtenswerte*. Notiz bei Evlija Tschelebi, în „Der Islam", III (1912), p. 184—185 ; (G. Jacob), *Aus Evlijas Schilderung Adrianopels nach Kodex Tschudi-Menzel*, Band III. Einige bessere Lesarden nach Kodex Menzel". J. Jacob, in „Türkische Hilfsbuch", t. I (Berlin, 1916), p. 50—58 ; W. R. Hallidav, *A Turkish Traveller of the Seventtenth Century. History*, 29 (1944), p. 144—151 : Al. Bombaci, *Il viaggio in Abissinia di Evliya Celebi* (1673), în „Annali del Reale Istituto superiore Orientale di Napoli", II (Neapole, 1943), p. 259—275 ; A. Bombaci, *Evliya Celebi*, in „Histoire de la litterature turque", Paris, 1968, p. 339—346 ; *Evliya Celebi*, în „Enciclopedia Noepli", III (1955), p. 478 ; *Evliya Celebi*, în „Dizionario Enciclopedico Italiano", IV (1956), p. 574 ; *Evlija Effendi von Tschelebi*, în „Grand Dictionnaire Universelle du XIXe siècle", VII, p. 1172 ; M. T. Petti Suma, *Il viaggio in Sudan di Evliia Celebi* (1671—1672), în „Annali Istituto (Universitario) Orientale di Napoli", NS, 14 (1964) ; A. Pallis, *In the Days of the Janissaries*. Old turkish life as depicted in the Travel-Book of Evlija Chelebi, London, 1951, XX + 236 p. : Richard F. Kreutel, *Evliia Celebi's Bericht über die Türkische Grossbotschaft des Jahres 1665 in Wien...*, în „Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes", Bd. 51 (Wien), 1948—50), p. 188—242 ; Richard F. Kreutel. *Im Reiche des Goldenen Apfels. Des türkischen Weltenbummlers Evliya Weltenbummlers Evliya Celebi denkwürdige Reise in das Giaurland und in die Stadt und Festung Wien anno 1665*, Graz, etc. : Styria, [1]1957, [2]1963, 260 p. (Osmanische Geschichtsschreiben 2) ; Hazim Šabanović, *Evliia Čelebiia : Putopis. Odlomci o Jugoslovenskim zemliama* (Călătoria lui Evlia Celebi pe pămînturile Jugoslaviei), Sarajevo, „Svietlost", 1957, 2 vol. ; Ana Stepanovna Tvertinova, *Evliia Celebi : — Kniga putesestviia* (Cartea Călătoriei...). Văpusk (fasc.), I, *Zemii Moldavii i Ukrainy*, Editura „Akad. Nauk. SSSR. Institut Narodov Azii", Moskva, 1961, 338 p. (Pamjatnik literatury narodov Azii, 6) ; Helène Turkova, *A propos du siège de Constantinople d'après Seyahatname* in „Byzantinoslavica", t. XVII (Prag, 1956), p. 125—127 ; eadem, *Annotations critiques au texte du Seyahatname d'Evliya Çelebi*, tom. I, chap. 10, concernant le siège de Constantinople de l'édition „Ikdam", Constantinople 1895—1896, d'après le Manuscript de Vienne. Oesterreichische National-

bibliothek, Mixt. 1382, in: „Archiv Orientální" (Prag, 1957), p. 156—158; eadem, *Die Reisen und Streifzüge Evlija Celebi in Dalmatien und Bosnien in den Jahre 1659—1661.* Übersetz und bearbeitete nach den Manuscripten Bešir Aga und Bağdad Köşkü /Istanbul, Saray/, Prag, Orientalisches Institut 1965, 157 p. (Dissertationes Orientales 5); Mehmed Mujezinović, *Autogramm Evlije Çelebi in trijemu Djami u Foče* (Autograful lui Evliya Celebi la intrarea in geamia din Foča), în „Naše starine", IV (Sarajevo, 1957), p. 291—293 + 2 pl.; T. Ciecierska Chlapowa, *Extraits de fragments du Seyahatname d'Evliya Celebi concernant l'Afrique Noire*, în „Folia Orientalia", VI (Kraków, 1964), p. 239—244; Z. Abrahamovicz, (tr.), *Kniega podroży Evliji Cselebiego* (Cartea călătoriilor lui Evlija Celebi), Warszawa, 1969, XXXVIII + 477 p.; Paul Hidiroğlu, *Das religiöse Leben auf Kreta nach Evliya Çelebi, Leiden*, E. J. Brill, 1969, XI + 101 p. + 8 h. *Cu privire la ţările române:* Jean Deny, *Les perègrinations du müezzin Evlija Tschelebi en Roumanie*, în „Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga", Paris, 1933, p. 199—215; Maior Ionescu-Dobrogeanu, *Din călătoria lui Evlia Celebi în Dobrogea*, în „Buletinul Societăţii Regale de Geografie", XXXIV (1915), fasc. I, p. 210—213; Andrei Antalffy, *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în 1659*, în *BCIR*, XII (1932), p. 5—56; Gh. Zerva, *Călătoria lui Evlia Celebi efendi în Ţara Românească*, în *BCIR*, VI (1937—1938), p. 247—281; Nicolae Firu, *Evlia Celebi călător turc despre ocuparea cetăţii Oradea de către turci*, Oradea, 1937, 32 p.; Andrei Antalffy, *Despription du monastère des Trois Hièrarches*, Extraits du „Voyage d'Evliya Tschélébi", în *SAO*, I (1958), p. 5—11. Mihail Guboglu, *Evliya Çelebi — De la situation sociale-économique des Pays Roumains vers le milieu du XVIIIe siècle*, in *SAO*, IV (1962), p. 153—196; idem, *Evliya Çelebi: De la situation politique, administrative, militaire, culturelle et artistique dans les pays rommains (1651—1666)*, în *SAO*, V—VI (1967), p. 3—48; idem, *Le voyage d'Evliya Çelebi dans le Banat*, în *SAO*, VII (1968), p. 3—75; idem, *Călătoria lui Evliya Celebi în Banat*, în „Studii de istorie a Banatului", vol. VII (Timişoara, 1970), p. 23—60; idem, *Evliya Tchelebi in Sud-Sibenbürgens — Beschreibung der Städte Fogarasch, Kronstadt und Hermanstadt*, în „Forschungen für Volks und Landes Kunde", ed. Carl Göllner, Sibiu-Bukarest, 1965, p. 119—130; M. A. Mehmet, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominaţia otomană în veacurile XIV—XVII* (Mărturiile călătorului Evliya Celebi), în „Studii", XVIII, 5 (1965), p. 1097—1116 (după manuscrisul trad. de Seyid Abdullah Muratcea, Institutul de istorie „N. Iorga"); *Evliya Celebi* (1611—1684 ?) în *Călători străini despre ţările române*, V, Bucureşti, 1976, p. 311—820.

Ad 194. **Şerefnâme**, recte Şeref b. Şemseddin (numele autorului).

Ad 198. **'Abdurrahman 'Abdî Paşa...**: msse Biblioteca TKSM., Istanbul, H. 1363, R. 1222, B. 217, B. 218, K. 915 (nesemnalate în GOW; DGAS, Microfilme, Turcia).

Ad 199. **Hüseyin Hezârfen...**: msse Biblioteca TKSM., Istanbul, R. 1180, R. 1181, R. 1182, R. 1183, R. 1184, R. 1185, A. 3087 (nesemnalate în GOW); Robert Anhegger, *Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Osmanlı Devleti teşkilâtına dair mülâhazalar* (Observaţiile lui Hezarfen Hüseyin efendi cu privire la organizarea Imperiului otoman), în revista „TM", X (1951—1953) ;p. 365—393.

Ad 200. **Mehmed b. Ahmed, Teşrifâtîzâde...** Richard F. Kreutel (tr.), *Kara Mustafa vor Wien. Das türkische Tagebuch der Belagerung Wiens 1683 Verfasst vom Zeremonien Mester der Hohen Pforte.* Graz-Wien-Köln, „Styria", [1]1955, [3]1966, 194 p. + 1 pl. (Osmanische Geschichtsscheiber 1); idem, ed. München, Deutschersschreiber Tagebuch-Verlag, 1967, 142 p. (Dokumente 450); Ahmed Ağa, *Viyana kuşatması günlüğü* (Jurnalul asedierii Vienei), ed. trad. Esat Nermi, Istanbul, 1970; *Crestomaţie turcă...*, p. 857—887.

Ad 209. **Yusûf Nâbi...**: *Fetih-name-i Kamanice*, mss. Biblioteca TKSM., Istanbul, H. 1629, 62 fol.; *Cronici turceşti...*, II, p. 276—286 (VII).

Ad 217. **Na'imâ...**: Ahmed Refik, *Menfâ'da Naîma Efendi* (Naima efendi în exil), în „Türk Tarih Kurumu Encümeni", Istanbul, 1931, p. 51—55 A. Refik, *Naîma*, Istanbul, 1932, 33 p.; Münir Aktepe, *Naimâ tarihi-nin yazzma nüshaları hakkında*, în „TD", I, 1—2 (Istanbul, 1949—1950), p. 35—52; Asâf Halet, *Naima. Hayatı, Sanatı, Eserleri* (Viaţa, arta şi operele lui Naima), Istanbul, „Varlık Yayınevi", 1953, 139 p. (Türk Klâsikleri); M. A. Mehmet, *Cronici turceşti...* (Bucureşti, 1980), p. 1—128.

Ad **217. Osman b. Ahmed (din Timişoara)...** : Richard F. Kreutel, und Otto Spies (tr.), *Leben und Abenteuer des Dolmetscher's Osman Aga. Eine türkische Autobiographie aus der Zeit der Grossen Kriege gegen Österreich unter Benutzung der Vorarbeiten von Hans Griesbuch*, Bonn, 1954, XXX + 188 p. + 1 h. (Bonner orientalische Studien) ; Richard F. Kreutel, *Der Gefangene der Giauren. Die Abenteuerlichen Schicksale des Dolmetschers Osman Aga aus Temeschwar vom ihm selbst erzählt.* Graz etc. ; Styria, 1962, 233 p. (Osmanische Geschichtsschreiber 4) ; Richard F. Kreutel und Friedrich Kornauth (tr.), *Zwischen Paschas und Generalän. Bericht des Osman Aga aus Temeschwar über die Höhe Punkte seines Wirkens als Diwan Dolmetscher und Diplomat*, Graz, etc. ; Styria, 1966, 176 p. + 1 h. (Osmanische Geschichtsschreiber 5) ; Richard F. Kreutel, *Die Schriften des Dolmetscher's Osman Aga aus Temeschwar*, în : „Der Orient und die Forschung", Wiesbaden, 1967, p. 434—443 ; Yazman Mehmed Şevkî, *Viyana Kapılarından döniiş ve Osman Ağaşının Çilesi* (În toarcerea de la porţile Vienei şi strădania lui Osman aga), Istanbul, 1962, 192 p., 8° *(Tarih Konuşuyor Serisi* — „Seria : Istoria vorbeşte" 3) ; Yazman Mehmed Sevkî, *Viyana muhasarasından sonra Avusturya lılara esir düşen Osman Ağa'nın hâtıraları* (Memoriile lui Osman Aga din Timişoara căzut în captivitatea austriecilor după asediul Vienei), Yayınlayan (publicat de)..., Istanbul, „Nur-Gök Matbaası", 1962, 128 p., 8° (Tan Yeri Yayınları) ; *Temeşvalı Osman Aga Gâvurların esiri* (Osman aga din Timişoara, prizonierul ghiaurilor). ed. Esat Nermi, Istanbul, 1971, 309 p. ; Sevim Ungün, *Vâhid Mahtîmî ve Mora Fetih-nâmesi* (Pecetluirea unică şi scrisoarea de cucerire a Moreei), în „TD", XV, 20 (1950), p. 101—116 ; XVI, 21 (1966), p. 63—76 ; XVII, 22 (1967), p. 169—180. Se descrie expediţia turcilor în Moreea (1715/1127 H.), completînd opera lui N. Iorga cu acelaşi nume (Bucureşti, 1914).

Ad 220. **Dâmâd Mehmed Paşa...** ed. Abdülkadir Özcan, Defteradar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayat* (Esenţa evenimentelor), I, 1656—1684, Sadeleştiren (adaptare)..., Istanbul, 1977, 261/—262/ p. ; *Crestomaţie turcă...*, p. 885—891.

Ad ? (nesemnalat în GOW) : Anonim, *Sulh-Nâme-i Amucazâde Hüseyin Paşa* (Tratatul de pace al lui Amudjazâde (Köprülü) Hüseyin paşa), mss. Biblioteca TKSM., Revan 1411, 127 fol. Cuprinde descrierea evenimentelor între 1094 şi 1110 H. (1683—1699), de la asediul Vienei pînă la pacea de la Karlowitz, avînd ştiri bogate şi pentru ţările române.

Ad 223. **Fındıklılı Mehmed Aga (Silâhtar)...** : **mss. autograf** în Biblioteca Beyazid, Istanbul, nr. 2369, 326 fol. (Arh. St. Bucureşti, Microfilme, Turcia/1967, rola 23) ; Silâhdar Fındıklılı, *Nusretnâme* (Cartea Victoriei), ed. (adaptare) Ismet Parmaksızoğlu, „MEB", Ankara, 1962—1969, 2 vol. ; *Cronici turceşti...*, II, p. 289—539 ; *Crestomaţie turcă...*, p. 884 (facs.) ; Orhan F. Köprülü, *Râşid Tarihi'nin Kaynaklarından biri : Silâhdar'ın Nusretnâmesi* (Cartea victoriei a lui Silahtâr : unul dintre izvoarele lui Râşid), în „Belleten" TTK., XI, 43 (Ankara, 1943), p. 473—487.

Ad 237. **Mehmed Râşid...** : msse în Biblioteca TKSM, Istanbul, R. 1228, 691 fol., R. 1229, 579 fol., R. 1230, 437 fol., R. 1231, 291 fol., R. 1232, 419 fol., R. 1233, 441 fol., R. 1234, 409 fol., R. 1235, 494 fol., R. 1236, 290 fol., R. 1237, 222 fol., R. 1238, 214 fol., R. 1239, 172 fol., R. 1240, 133 fol., B. 220, 397 fol., H. 1362, 433 fol. (nesemnalate în GOW)[27] ; Ali Kemâl, *Raşid Müverrihmi ? Şairmi ?* (Râşid este istoriograf sau poet ?), Istanbul, 1334 H. (1916), Sancakoıyan Mathaası 112 8° (nesemnalat în GOW), art. de Orhan F. Köprülü apud nr. 223 ; M. Baysun, *Müvverili Râşid Efendi'nin Iran elçiliğine dair* (Cu privire la solia istoriografului Râşid efendi în Iran), în „TM", IX (1959), p. 145—150 ; M. Münir Aktepe, *Vaka-nüvis Raşid Mehmed Efendi'nin Eşeref Şah nezdindeki elçiliği ve siyâsî muhabereler ve buna tekâdüm eden siyâsî nuhabereler* (Ambasada istoriografului Raşid efendi pe lîngă şahul Eşref şi relaţiile politice preliminare), în „TM", XII (1955), p. 155—179 ; M. A. Mehmet, *Cronica lui Mehmed Raşid ca izvor pentru campania de la Prut*, în „Studii", nr. 4 (1961), p. 920—933.

Ad ? (nu este în GOW) : **Ibrahim Bartanlı** (din Bartan), mss. în Biblioteca Süleymaniye, fd. Es'at Efendi nr. 2044. De la 1696—1716 a trăit la Timişoara şi Lipova, a întreprins călătorii în Transilvania ; după 1716 a trăit la Hotin ca cebecibaşı. Opera sa geografică prezintă interes şi pentru cercetările istorice, are fragmente şi ştiri privitoare la ţările române ; cf. Orhonlu Cengiz, *XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Cografya ve Bartanlı*

---

[27] F. Ed. Karatay, *op. cit.*, p. 283—287, sub n-rele 883—889.

Ibrahim Hamdi'nin Atlasi (Geografia la turcii osmanlii şi atlasul lui Ibrahim Hamdi din Bartan), în „TD", XIV (1964), p. 115—140.

Ad 251. **Ibrahim Na'imeddin...:** originar din Timişoara a scris: *Hadikat's-şüheda* (Grădina de eroi martiri), msse la Ankara şi Istanbul, cf. A.S. Levend, *Gazavat-Nameler*, p. 149 (DGAS, Microfilme-Turcia...).

Ad 253. **Abdülbâki Saçdi,** *Veka'i Eflâk* (recte Boğdan), mss Biblioteca Süleymaniye-Millet, fd. Ali Emiri, tarih, nr. 80; cf. A. S. Levend, *Gazavat-Nameler...*, p. 138.

Ad 262. **Süleyman Izzî...:** msse în Biblioteca TKSM., Istanbul, H. 1326, H. 1327, H. 1328, H. 1329 şi R. 1261, R. 1262, R. 1263, R. 1264 şi R. 1265 (nesemnalate în GOW)[29]; *Cronici turceşti...*, p. 275—284.

Ad 268. **Ismâ'il Asım:** Biblioteca TKSM., Istanbul, B. 222; *Cronici turceşti...*, p. 245—252, „I.A.", III (1945, p. 370—375.

Ad ? **Abdî Tarihi:** (Cronica lui Abdî), msse Biblioteca Süleymaniye, Esat't Efendi 2135 şi Biblioteca Fatih-Millet 409; ed. Faik Reşit Unat, *1730 Patrona ihtilâli hakkında bir eser* (O operă despre răscoala lui Halil Patrona în 1730), TTK. Basımevi — Ankara, 1943, XII + 78 p.

Ad ? **Destâri, Salih** — *Destâri Sâlih tarihi* (Cronica lui S. Destari), ed. Bekir S. Baykal..., *Patrona Halil ayaklanmasın hakkında bir kaynak* (Un izvor despre răscoala lui H. Patrona), Ankara, 1962, 51 + 71 p. (Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi).

Ad 272. **Mehmed Subhi...:** msse în Biblioteca TKSM., Istanbul, R. 1256, R. 1257, R. 1258, R. 1259, R. 1260 etc. (nesemnalate în GOW)[28]; *Cronici turceşti...*, III, p. 253—273. Se impunea folosirea acestor manuscrise (unele microfilmate pentru DGAS).

Ad 274. **Mehmed Hâkim...:** *Vekayi'-Nâme-i*, mss. Biblioteca TKSM., B. 231, 483 fol. şi B. 233, 304 fol. Cronică în care se descriu evenimentele otomane între 1752 şi 1767 (1166—1180 H.).

Ad 276. **Mustafa Reşid, Ceşmezâde...:** ed. Bekir Kütükoğlu, *Ceşmezâde tarihi Vasıf tarihinin kaynakları* (Cronica lui Ceşmezâde M. R. este din izvoarele istoriei lui Vasıf), Istanbul, 1959, 125 p. (Istanbul Üniv. Ed. Fak. 2).

Ad 288. **Ahmed b. Ibrahim, Resmî...:** mss. Biblioteca TKSM., Istanbul, H. 445 şi mss. nr. 105 Biblioteca „V. A. Urechia" Galaţi (ornat). Prhesc descrierea Ţării Româneşti pe la 1759 (nesemnalate în GOW), cf. Mihail Guboglu, *Două manuscrise turceşti de Ahmed Resmî efendi în Biblioteca „V. A. Urechia" privind ţările române*, în vol. „Centenarul primei biblioteci publice din judeţul Galaţi", Galaţi, 1974, p. 133—155; *Prusya sefâret nâmesi*, traducere fragmentară (după o traducere polonă) de B. P. Hasdeu, în „Arhiva istorică", I, 1865; Faik Reşit, *Osmanlı sefirleri ve Sefâretnâmeleri* (Ambasadorii otomani şi relatările lor de ambasade), ed. Bekir S. Baykal, Ankara, 1968, p. 112—116 (XX); Const. I Karadja, *Detalii asupra ambasadorilor turci la Stockholm* (1727, 1733), în „Revista istorică", XV, 1929.

Ad 296. **Sa'dullâh Enverî...:** *Vekayi'-Nâme*, msse Biblioteca TKSM., B. 234, 511 fol.; H. 1571, 54 fol. Descrierea evenimentelor între 1785 şi 1787.

Ad 290. **Ahmed Cavid...:** *Tarih-i müntehab* (Istorie aleasă), mss. Biblioteca TKSM., H. 1399, 2 vol. Descrierea relaţiilor turco-ruse între 1626—1782.

Ad **Zekeriyyâ-Zâde Mehmed Sa'id,** (nesemnalat în GOW), *Vekâyi-i (-Nâmesi)*, *mss. Biblioteca TKSM.*, H. 1572, 191 fol. Cronica evenimentelor otomane între 1768 şi 1771. Au ştiri şi pentru ţările române.

Ad 304. **Ahmed Vasıf...:** msse la TTK. Ankara (trad. p. 366) şi la Biblioteca TKSM., Istanbul, H. 1405 (nesemnalat în GOW)[30]; Bekir Kütükoğlu, *Müverrih Vâsıf'ın kaynaklarından Hâkim tarihi* (Cronica lui Hâkim din izvoarele lui Vasıf), în „TD" V, 8 (1953), p. 69—76; VI, 9 (1954), p. 91—122; VII, 10 (1954), p. 79—102; Bekir Kütükoğlu (ed.), Ceşme-Zâde Mustafa Reşid: *Ceşme-Zâde tarihi* (Cronica lui Ceşme-Zâde), Istanbul, 1959, XXIV + 125 p. *(Vasıf tarihinin kaynaklarından* — „Din izvoarele cronicii lui Vasif", Istanbul Üniv. Edeb. Fak. yay. 754); *Cronici turceşti...*, III, p. 285—387. Ediţia folosită

---

[28] *Ibidem, p. 292—293*, sub n-rele 912—917.
[29] *Ibidem*, p. 299—301, sub n-rele 930—939.
[30] *Ibidem*, p. 305, nr. 952.

de noi inițial (1959) a fost incompletă, se impunea completarea prin msse. (DGAS, Microfilme-Turcia).

Ad 308. **Ahmed Asım...:** mss. or. Biblioteca Academiei R. S. România, nr. 239 (achiziționat în 1949 la referatul nostru); *Cronici turcești...*, III, p. 389—426. A murit în 1820, nou în 1819, cf. Köprülü Fuat, *Asım Efendi*, în „I.A., I (1950), p. 665—673; Ömer Asım Aksoy, Mütercim Asım (A. — tălmaciu), Ankara, 1962, 60 p.; *Cronici turcești...*, III, p. 389—426.

Ad 317. **Mehmed Arif, Tüfenkçibaşı...:** msse Biblioteca TKSM., Istanbul, H. 1595: *Vaka'i-Selimiye*, un mss. la Biblioteca Beyâzid și altul la Belediye (Istanbul), cf. Fahri C. Derin, *Tufenkçi-Başı Arif Efendi tarihçesi.* /Istanbul, 1973 ?/, p. 379—443. Se descrie detronarea și asasinarea lui Selim III, întronarea lui Mustafa IV, răscoala lui Kabakçı Mustafa (1807—1808) etc.

Ad 342. **Namık Kemâl...:** ed. Tarik Hakkı Uss, *Silistre muhasarası* (Asedierea Silistrei /de către ruși — 1853/), Istanbul, 1946, IV + 128 p.; Namık Kemâl, *Terâcim-i ahvâl. Sultan Selim /I/* (Schițe biografice — Sultanul Selim I), Istanbul, (s.a.), 101 p., 8°; Kaya Bilgelil, *Harabat karşısında Nâmık Kemal* (N.K. în fața ruinei), Istanbul, 1972, 303 p. (Irvan Yayınevi).

Ad 343. **Mustafa Nuri Paşa...:** *Netayic ül-Vukuat tekmileri* (Completări la „Urmarea evenimentelor"), vol. II—III, TTK. Ankara, 1961, 104 p.; Prof. dr. Neşet Çağatay, *Mustafa Nuri Paşa ve eserleri* (M. Nuri pașa și operele sale), în „Belleten", TTK., XLII, 167 (Ankara, 1978), p. 445—463 + 1 portret (M. Nuri pașa).

Ad 345. **Ahmed Vefik Paşa...:** Hikmet-i tarih. I, Kitap (Istoria înțelepciunii; cartea I-a), Istanbul (s.a.), 44 p., 8°; *Ebu'l Gazi Bahadur Han — Evsaf-i secere-i türkî* (E. Gazi Bahadur han — Caracteristica arborelui genealogic turcesc), Mütercim (traducător) Ahmed Vefik pașa, Istanbul (s.a.), 152 p., 8°; M. Z. Pakalın, *Ahmed Vefik Paşa*, Istanbul, 1942, 317 p., 8°; Murat Uraz, *Ahmed Vefik Paşa*, Istanbul, 1944, 53 p.; Abdullah Vansel, *Ahmed Vefik Paşa'nın şahsiyeti'nin teşekkülü, hususî hayatı ve muhtelif karakterleri*, în „Belleten", TTK. nr. 113 (Ankara, 1956), p. 121—175; Ion Matei, *Ahmet Vefik Paşa'nın Rumenlerle Münâsebetleri* (Relațiile lui A. Vefik pașa cu românii), traducere de Zeynep Kerman, în „Türk Dili ve Edebiyatı Dergsi", Istanbul, 1973, p. 48—81 (Istanbul Üniv. Fakültesi); idem, *Sur les relations d'Ahmed Vefik Pacha avec les Roumains*, în *SAO*, VII (1969), p. 71—103. Este o corespondență interesantă, constînd din 35 de scrisori adresate de Ahmed Vefik Paşa diplomatului și scriitorului român Ion Ghica, între 1850 și 1858.

Ad 348. **Ahmed Cevdet Paşa...:** *Mukkademe-i Ibn Haldun* (Proleogomene de Ibn Haldun), Tercüme eden (traducător) Cevdet Paşa, Istanbul, 1277 H. (1860—61), 3 vol.; *Vak'a-nüvis Cevdet Paşa'nın evraki* (Actele istoricului oficial „Vak'a-nüvis" Cevdet pașa), în „TOSEM", VIII, 45 (Istanbul, 1334 H./1916); VIII, 46 (1334 H.) și VIII, 47 (1935); Cavid Baysun, *Cevdet Paşa-nın Işkodra me'muriyetine aid vesikalar* (Documente privind misiunea lui Cevdet Paşa la Şkodra), în „TD", XIV, 19 (Istanbul, 1964), p. 41—56; XV, 20 (1965), p. 28—38. *Tazâkir-i A. Cevdet Paşa* (Memoriile lui A. Cevdet), 1—40 (4 Kitab — „Cărți", ed. Cavid Baysun, edit. TTK., Ankara, 1953—1967, 4 vol. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* (Istoria lui Cevdet), ed. adaptată (în c. alfabet latin) de M. Dündar Günday și Tevfik Temelkuran, edit. „Sabah", Istanbul, 1972—1974, 12 vol.; Cavid Baysun: *Cevdet Paşa, Şahsiyeti'ne ve ilim sahasındaki faaliyetine dâir* (Despre personalitatea și activitatea științifică a lui A. Cevdet pașa), în „TM", XI (1954), p. 213—230; M. Şâkir Ülkütaşır, *Cevdet Paşa Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri* (Viața, personalitatea și operele lui Cevdet pașa), (1822—1895), TDK., Ankara, 1945, 65 p.; idem, *Tanzimat devrinin büyük bilgini Cevdet Paşa* (Cevdet pașa mare învățat al epocii reformelor „tanzimat"), în „TK", VIII, 90 (1970), p. 406—409; istoria lui Cevdet abundă în știri pentru țările române.

Ad 350. **Ismail Galib Edhem...** (numismat selgiuc-otoman), ed. Ismail Galib: *Takvim-i meskûkâtı Selçukiyye* (Catalogul monetelor selgiuchide) (Istanbul, 1309 A. H. (1891—92) tarihli nüshasının tıpkı basımı). Ankara, 1971, 145 p. + 5 pl. (Atay Yayınlari); continuat de Ekrem Kolerkılıç, *Türklerde Para* (Banii la turci), Istanbul, 1957 (?); Nuri Pere, *Osmanlılarda madenî para* (Monete de metal la otomani), Istanbul, 1968, X + 310 p. + pl. și mai ales Ibrahim Artuk — Cecriye Artuk, *Istanbul Arkeoloji Müzelerindeki Islâmî Sikkeleri Kataloğu* (Catalogul monetelor islamice din Muzeele de arheologie din Istanbul), Istanbul, I (1971), II (1974).

Ad 352. **Lütfi Efendi...:** Ismail Hakkı Uzunçarşılı, *Sultan Abdülâziz vak'asına dair vak'anüvis Lüfti Efendi'nin bir risâlesi* (O broșură a istoricului oficial Lütfi efendi cu privire la omorîrea sultanului Abdül-Aziz), în „Belleten", VII, 28 (1943), p. 349—373. Istoria lui

Lütfi, în 12 vol. *(Tarih-i Lütfi)*, abundă în informaţii privitoare la ţările române şi la România.

Ad 377. **Ahmed Refik** (1876—1937) are numeroase scrieri istorice privind istoria şi istoriografia otomană între 1900 şi 1923, unele privitoare la ţările române — cf. Muzzafer Gökman, *Tarih sevdiren Adam Ahmed Refik Altunay* (Omul care face să fie iubită istoria), Istanbul, 1978, 436 p.

*

Fără a fi exhaustive, aceste completări atît la opera de mare erudiţie a lui F. Babinger cît şi la versiunea turcă de C. Üçok socot că vor fi utile pentru cercetările istorice de pretutindeni. Ar fi fost de dorit ca traducătorul să ne dea o ediţie îmbunătăţită şi adăugită, eventual şi într-o limbă de mai mare circulaţie. Cu ani în urmă, prof. F. Babinger, ca director al Institutului de Turcologie de pe lîngă Universitatea din Iaşi (1939—1940), intenţiona să dea o nouă ediţie, mai bună, cu unele completări. Dacă după 13—15 ani de la apariţia acestei lucrări se impunea reeditarea ei, astăzi, după mai bine de şase decenii, se impune şi mai mult o nouă ediţie, îmbunătăţită şi adăugită.

ACTE FALSE ÎN COLECȚIA „DOCUMENTE PRIVIND ISTORIA ROMÂNIEI", SERIA A (MOLDOVA) (II) *

DE

C. CIHODARU

Se mai cunosc documente îndoielnice în ceea ce privește autenticitatea provenind și de pe la alte mănăstiri. Unele din acestea pot fi considerate autentice numai în urma lămuririi unor contradicții existente în cuprinsul lor. Astfel stă cazul, de pildă, cu documentul emis la 30 noiembrie 1540 de Ștefan voievod Lăcustă pentru a confirma proprietățile mănăstirii Humor. Se începe cu enumerarea celor care intraseră în această situație încă din secolul XV. În continuare se arată separat că a venit înaintea domnului logofătul Toader Bubuiog și a dăruit susnumitei mănăstiri satele Corcești, de sub Cozancea, Feredeieni și Brăiești, de pa Sitna [116]. Contradicția care s-a strecurat aici constă în faptul că donatorul acestor sate murise încă de la 1 ianuarie 1539 și nu mai putea fi prezent în fața domnului la data de 30 noiembrie 1540. Mormîntul său acoperit de o piatră pe care s-a săpat data morții sale, se află la mănăstirea amintită și călugării de acolo o cunoșteau. Constatarea lipsei de concordanță între realitate și afirmațiile documentului ar putea sugera ideea că documentul acesta este un fals făurit mai tîrziu. Pergamentul, scrisul și pecetea păstrată îl vădesc însă ca document autentic. Contradicția semnalată mai sus se poate explica doar prin faptul că mănăstirea a cerut acum confirmarea tuturor proprietăților sale și a prezentat în acest scop acte mai vechi și mai noi doveditoare a stăpînirii sale. Ultimul a putut fi un ispisoc dat de însuși Ștefan Lăcustă, probabil în toamna anului 1538, puțin înainte de moartea logofătului, pentru a-i întări donația făcută mănăstirii Humor.

Uricarul din 1540, a lucrat mecanic la redactarea unui nou uric, general, dat pentru întărirea proprietăților mănăstirii. El a înregistrat mai întîi proprietățile menționate în urice mai vechi, din secolul XV și în continuare a recopiat, fără prea multe modificări textul documentului obținut de Bubuiog, puțin timp înainte de moartea sa, referitor la cele trei sate donate de el mănăstirii.

Dacă actul mănăstirii Humor din 30 noiembrie 1540 se poate include printre cele autentice, nu tot același lucru se poate spune despre altul emis de Radu Mihnea în anul 7121 <1612—1613> pentru a confirma stăpînirea călugărilor de la mănăstirea Secul asupra satelor Dumbrăvița și Movilița [117] de pe valea rîului Moldova [118]. Data acestui document păstrat numai sub forma unei traduceri defectuoase a fost considerată greșită, întrucît în anul arătat Radu Mihnea nu deținea încă domnia în Moldova [119]. Suretul nu a fost făcut după actul original, ci numai după o copie a acestuia transcrisă într-o „condică domnească". Traducătorul, ieromonahul Iorest, eclesiarh la mitropolie, nu a redat complet textul actului dat de Radu Mihnea, ci s-a preocupat să reproducă luxul de amănunte cheltuit în descrierea hotarului dintre satele arătate și moșia Răciuleni a mănăstirii Moldovița. În act s-ar lăsa să se înțeleagă că Dumbrăvița și Răciulenii fuseseră în trecut proprietate comună a acestor două mănăstiri.

---

* Prima parte a acestui studiu a fost tipărită în acest „Anuar", tom XXIII/1, 1986; numerotarea notelor urmează în continuare.

[116] *DIR*, XVI, 1, p. 401.

[117] În prezent, satul Movileni din com. Dumbrăvița, jud. Suceava, la sud de orașul Fălticeni.

[118] *DIR*, XVII, 4, p. 13.

[119] Radu vodă Mihnea a avut două domnii în Moldova: prima în anii 1616—1619 și a doua în 1623—1626.

Preocupat de descrierea hotarelor, redactorul actului uită să menționeze cine a făcut delimitarea, în baza cărei hotărîri și ce martori au participat la ea. Uită să arate cine a redactat actul original și numele logofătului care garanta exactitatea afirmațiilor cuprinse în el. Data greșită, formularul folosit, descrierea maănunțită a hotarelor și faptul că mănăstirea nu făcea uz de un document original, aflat în păstrarea ei, ne face să credem că actul analizat mai sus este un fals neîndoielnic.

În aceeași grupă se poate clasa, desigur, actul publicat sub data de 4 mai <1625> [120]. Este o carte de apărat prin care domnul Radu Mihnea înputernicea din Hîrlău pe un duvalm [121] aflat în slujba mănăstirii Bisericani să-și stăpînească ocina sa din satul Măstăcani. Data înscrisă în document este de 7135 (1627) mai 4 și nu poate fi reală, întrucît Radu Mihnea murise cu un an mai înainte. S-ar putea admite că ea a fost greșită de scriitorul neîndeminatec care a copiat actul în secolul XIX. Așa au crezut de altfel și editorii respectivi ai volumului din colecția *DIR*. Totuși, data de 4 mai 1627 nu este singura eroare strecurată în copia la care ne referim, căci în calitate de ispravnic al actului apare un „Dregoi Ureche vornic". Chiar dacă am admite că „Drăgoi" este o lectură greșită pentru „Grigore", totuși un Ureche cu rangul de vornic pe acea vreme rămîne necunoscut. Cînd în cuprinsul unui act apar mai multe contradicții care nu se pot explica, sîntem îndreptățiți să-l considerăm fals.

Vinovați de falsificarea unor acte s-au făcut nu numai călugării de la mănăstirile Sucevița, Todireni, Bistrița sau Neamț, ci și cei de la mănăstirea Pobrata. De la ei provine un uric, ce se pretinde a fi fost dat de Ieremia Movilă voievod la data de 1 martie 1605, în legătură cu stabilirea hotarului dintre satul lor Săvești și satele Zăvoieni și Șoimărești, stăpînite de Nestor Ureche mare vornic, de Mogîldea vornic și de un alt boier Cocriș. Aceștia se plînseră domnului că apa Moldovei rupsese o parte din teritoriul satelor din proprietatea lor, arătat mai sus. Acest teren era acum folosit de oamenii din satul Săvești al mănăstirii Pobrata [122]. S-a întîmplat că la scurt timp după jaloba boierilor amintiți ca domnul însuși, însoțit de mitropolit, de cei doi episcopi și de alaiul său să treacă pe la acele sate și neavînd nimic mai bun de făcut, s-a hotărît să cerceteze el însuși hotarele dintre satele menționate. Și-a suflecat pulpana mantiei și apoi, însoțit de membrii înaltului cler, de boieri și de oameni buni și bătrîni, a urmărit hotarul mergînd din semn în semn. Nu se arată dacă domnul și-a pus sau nu „brazda pe cap". A făcut lucrul acesta ca un tînăr sportiv, deși era înaintat în vîrstă și obez, iar aceasta se întîmpla pe o vreme cum poate fi cea din ultimele zile ale lunii februarie. Se arată că documentul a fost redactat la 1 martie 1605 și scris de Dumitru la Iași. Afirmația aceasta este falsă căci în ziua aceea, precum și în cele precedente sau următoare domnul se afla la Suceava [123] și petrecea la curtea sa de acolo. Editorii n-au observat însă această contradicție care singură dovedește că documentul este fals.

Colecția amintită cuprinde și alte documente false, considerate drept autentice. Ele se referă mai ales la împărțiri de ocini și la hotărnicirea unor sate. Autorii lor nu mai trebuie căutați printre călugării de la mănăstiri, ci în rîndurile unor boieri și boiernași cum ar fi, de pildă, unii din neamurile Sofioiu, Tîmpa, Tăutu, Năbojatco, Jora și alții. Luarea în discuție și includerea lor în categoria celor îndoielnice este absolut necesară. În general ele au date greșite, nu respectă formularul obișnuit la redactarea actelor de către dieci în cancelarii și conțin în textul lor diferite contradicții.

De la Sofioiul sau Ciofioiul au rămas mai multe acte a căror autenticitate este îndoielnică. Ele se referă la împărțirea sau hotărnicirea unor ocini în a doua jumătate a secolului al XVI-lea sau chiar de la începutul secolului următor.

În această categorie intră un act care ar voi să pară o „copiî de pe un uric din let 1602", deși în rîndul următor i se dă un alt titlu și anume: „zapis de ocină". Cu toate acestea textul care urmează nu respectă nici formularul de uric, nici pe acela de zapis. Actul

---

[120] *DIR*, XVII, 5, p. 343.

[121] „Duvalm", îngrijitor de cai.

[122] *Ibidem*, XVII, 1, p. 202—204.

[123] *Ibidem*, p. 201. Într-un document din 4 martie 1605 rupt însă și șters, se arată că domnul era la Iași. Lectura datei trebuie să fie revizuită căci la 6 martie din nou domnul se afla la Suceava. Documentul în cauză nu este însă din 4 martie, ci din *4 mai* și cronologic a fost încadrat greșit în volum.

cere „să se știe cum a cumpărat Sohioiul și cu jupîneasa dumisale Marie și cu fratele dumisale, Dan, oameni din altă țară, ungureni" și anume că „au cumpărat la sat la Poiană [124], de la fratele lui Bote Bucium, de la Maria, Mușa și Dumca un loc din Poiană în sus" etc. [125]. În coninuare se dă o lungă și amănunțită hotarnică. Pretinsul teritoriu cumpărat de la fiicele lui Bucium se întindea de la apus de satul Poiana, din malul Siretului în jos pînă aproape de Tîrgul Nicorești, unde se afla „Valea Lupii" și de aici spre răsărit peste „troian" [126] și apoi peste Tecucelul cu Apă și Tecucelul Sec „pînă în hotarul Cernicăi", lîngă satul Brăhășești. În prezent, pe acest terioriu de peste 200 de km^2, se află satele Poiana, Hulești, Vișini (Diaconi) și Buciumeni. După această amănunțită descriere a hotarului se arată că a plătit vînzătoarelor arătate „600 de zloți tătărești". Acestea erau nepoaele lui Ivanco, fratele lui Șendrea hatmanul [127]. Cumpărătorul descrie el însuși hotarele moșiei arătate. Nu se menționează nici hotarnicul care a făcut delimitarea, nici „oamenii buni și bătrîni, megieși de primprejur", nici martorii care au fost de față la plata celor 600 de zloți. Nu se spune pe baza căror acte stăpîniseră fiicele lui Bucium locul arătat. Se neglijează să se dea ainformații asupra persoanei care a făcut copia sau traducerea și cine a controlat exactitatea ei. Actul este, desigur, un fals și nu trebuie clasat în categoria celor autentice.

În colecția de care ne ocupăm aici s-au mai publicat și alte documente referitoare la familia Sofioiu. În textul lor s-au strecurat contradicții care pun sub semnul întrebării autenticitatea lor. Dă mai puțin de bănuit un document din 10 mai 1570, păstrat numai sub forma unei traduceri făcute la 30 noiembrie 1756 de către Evloghie dascălul. Actul în cauză a fost dat de Bogdan voievod, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, descendenților dintr-o oarecare Cerna, pentru a li se confirma stăpînirea asupra ocinilor moștenite de la ea. Conținutul acestui act este dispus în conformitate cu formularul obișnuit al cancelariei domnești din Moldova acelei vremi. Lipsește din cuprinsul actului lista sfatului domnesc și formula de coroborare, dar acestea au putut fi omise la redactarea originalului sau de către traducător. În dispoziție nu se mai repetă numele tuturor participanților la împărțirea ocinilor, ci numai al primului dintre ei. Doi din aceștia, Găneasa, soția unui oarecare Gaoea și Giurgea sînt dați nominal, dar al treilea a fost omis. Se vede însă din context că numele său era Oraș. Descendenții acestor trei urmași ai Cernei formează cele trei grupe de moștenitori care participă la împărțire. Satul întreg Negoiești, jumătate din Costești și Poiana Păunești se împart în cîte trei părți, cîte una de fiecare grupă. De remarcat că în acest document Sofioul apare cu numele de Toader Ciofioiul [128].

Mai există și alte documene relative la împărțirea satelor Negoiești și Costești. Spre deosebire de cel examinat mai sus, textele lor au un conținut dubios. Unul din ele, păstrat tot numai în traducere, pretinde că ar fi fost dat de domnul Petru Rareș la data de 23 iunie 1551. Este deci anterior celui din 10 mai 1570 de care ne-am ocupat în rîndurile precedente. Are același obicet: confirmarea de către domn a satelor arătate mai sus la aceleași grupe de moștenitori în urma împărțirii lor. Se observă aici unele deosebiri în ceea ce privește redarea numelor celor care participă la partaj. Astfel reprezentanta primei grupe de moștenitori este Anița, fiica lui Ghinesii [129] și nu Anna, fiica Gănesii. Tabălăiesa, poartă numele deformat de Tibilieasă [130]. Persoanele înserate în grupa a doua și a treia sînt arătate ca nepoți ai Annei sau Aniței și nu veri [131] ca în cealălalt document. Cei din grupa a doua sînt fiii Girinii și nu ai lui Giurgea ca în 1570. Aceasta este dovada că și falsificatorii aveau în față textul documentului slav în care expresia în cauză avea forma сынн Ѵюрцинн pe care ei au redat-o prin „fiii lui Girgina", în loc de cum era corect „fiii lui Giurgea" [132].

Nu ni se mai spune nimic în legătură cu originea proprietății împărțite. Cu gîndul la amplificarea hotarnicei cu diferite amănunte de teren, autorii sau autorul falsului au uitat

---

[124] Sat în județul Covurlui situat imediat la nord de Tg. Nicorești.

[125] *DIR*, XVII, 1, p. 35—36.

[126] E vorba de valul de pămînt care merge de la nord de satul Poiana spre Prut. Hotarul locului descris îl atingea însă după trecerea peste pîraiele cu numele de Tecucel.

[127] Portarul de Suceava, Șendrea, cumnatul lui Ștefan cel Mare.

[128] De la „Ciofu" sau „Ciufu".

[129] Mai jos totuși forma „Gănești" care se pare că este corectă. Cealaltă vine de a Ghinea.

[130] Mai jos totuși, Tabălăiesă și forma aceasta este cea corectă.

[131] În original va fi fost forma и племенницн ихъ — „și verii lor" — tradusă în 1570 prin „rudeniile" și nu greșit „nepoții lor".

[132] Forma numelui Giurgea la cazul Genetiv în limba slavă: Giurgina.

cu totul pe Cerna, bunica moştenitorilor. Satul Negoieşti şi satul Costeşti (jumătate) s-au împărţit la fel în cîte trei părţi pe cele trei grupe de moştenitori, dar loturile căzute în partea lor sînt descrise cu numeroase amănunte topografice.

În dispoziţie, plasată la sfîrşitul actului, domnul întărea „părţile scrise mai sus" numai Anii, fiul (sic) Gănesi, „ca să le fie lor (sic) cu tot venitul".

În încheiere se pretinde că „ispisocul sîrbesc", adică documentul slav original, ar fi fost transpus în limba română de Simion Cheşcul uricar şi după textul acestei traduceri, Ilie Căpitanul diac ar fi făcut o copie la 1 august 1765 din porunca vornicului de poartă Tuduri cu ocazia unei hotărncii. Copia analizată aici a fost executată de marele logofăt D. Filipescu în anul 1816, probabil de pe exemplarul lăsat de Ilie diac. El o face şi el singur îi certifică exactitatea. S-ar părea însă că la data arătată, el nu se mai afla în viaţă [133].

Comparat cu cel din 10 mai 1570, documentul din 23 iunie 1551 are textul amplificat la descrierea ocinlor împărţite. Fiind vorba de aceeaşi lucrare şi părţile cuvenite fiecăreia din cele trei cete de rudenii fiind aceleaşi, ar fi fost natural ca la confirmarea din 1570 să se repete aceleaşi amănunte. Se mai punea întrebarea, cum s-a putut întîmpla ca în timp de 19 ani să nu se mai producă nici o schimbare în compoziţia celor trei cete de rude. Din cele 13 persoane care au participat la prima împărţire nici una nu a decedat, nici una nu şi-a vîndut sau schimbat partea. Desigur unul din cele două acte nu este autentic doran raasnrd mfwyaocmfwy cmfwyoicmfwyoi mfofococmfof omfm
şi bănuiala cade asupra celui cu o vechime mai mare.

Cu totul altă situaţie prezintă un alt document care pretinde că este o traducere „de pe un ispisoc sîrbesc de la Bogdan voievod din let 7074 iunie 22, ceea" ce înseamnă 22 iunie 1566 după era noastră cronologică [134]. Se vede din capul locului că falsificatorul nu cunoştea data de început a domniei lui Bogdan Lăpuşneanu, căci în anul arătat domn al Moldovei era Alexandru, tatăl lui Bogdan. Prin acest nou act domnul întărea stăpînirea lui Toader Sofioiul, fost stolnic şi a unora din rudele sale, în urma unei noi împărţiri asupra celor două sate menţionate mai sus şi a unor locuri de prisăci. Spre deosebire de trecut, de data aceasta nu s-a mai împărţit o jumătate din Costeşti, ci satul în întregime. Pentru aceasta s-au prezentat în faţa domnului şi a sfatului său Petre Oräş, cu fraţii săi Matieş şi Brătăuş şi unul „mai mic", Ilie Oräş, precum şi surorile lor Stanca, Anica şi Neacşa. Împreună cu ei a venit şi Toader Sofioiul, cumnatul lor, căsătorit cu Stanca, una dintre cele trei surori ale Orăşilor, menţionate mai sus. Deşi s-a procedat acum la confirmarea unei noi împărţiri, nu au fost de faţă mai mulţi dintre moştenitorii menţionaţi în celelalte acte relative la satele în cauză şi nu se arată în nici un fel că li s-ar fi făcut şi lor parte. Astfel nu mai sînt menţionate printre moştenitori, Ana, fiica Gănesii, Tabălaiasă, una din surorile fraţilor Oräş şi cele trei surori ale lui Sofioiul. Nu se arată în nici un fel dacă şi-au vîndut sau donat partea mai înainte. De altfel, în acest nou act, genealogia copărtaşilor nu mai este cea dată de celelalte documente. Aici Toader Sofioiul nu mai este vărul Anei Gane şi al Orăşilor, ci cumnatul celor din urmă.

Deşi s-a prezentat şi ea în faţa domnului, Neacşa, sora fraţilor Oräş, nu a participat în nici un fel la împărţire. Nu ni se arată pentru care motiv nu a căzut în partea ei nici un lot. Nu ni se spune că şi-ar fi dăruit sau vîndul moştenirea, aşa cum au făcut trei din fraţii ei.

După ce se enumeră toate persoanele care s-au înfăţişat domnului şi sfetnicilor săi, în document se arată că Sofioiul a prezentat un zapis, mărturisind că fraţii Matieş şi Brătauş Oräş, împreună cu sora lor Aniţa, şi-au vîndut acestuia părţile lor din satele arătate. Nu se arată preţul vînzării şi nici martorii care au asistat la facerea zapisului. Faptul pare ciudat, întrucît, după cum se afirmă în pretinsa mărturie, ei fuseseră aleşi dintre boieri şi nu din oameni de rînd. Întrucît vînzătorii s-au prezentat toţi înaintea domnului, rămîne de neînţeles de ce a fost necesar să se mai prezinte de către cumpărător zapisul lor de mărturie. De altfel „boierii" martori făcuseră deja, fără a mai aştepta confirmarea domnului, hotarnica părţilor cumpărate „arătîndu-le semnele locului".

Ar fi fost normal ca după expunerea relativă la vînzarea locurilor moştenite de cei trei fraţi să se înregistreze în act dispoziţia prin care domnul întărea noului proprietar

---

[133] Satul Bîrgăuani din ţinutul Neamţ aparţinea soţiei sale logofeteasa Filipescu. Întrucît ea şi nu soţul ei a fost înscrisă în catagrafia întocmită în acest an, înseamnă că el nu mai era în viaţă. V. Corneliu Istrate, *op. cit.*, p. 11.

[134] *DIR*, XVI, 2, p. 178—179.

ocinile cumpărate. În locul ei descoperim numai cîteva propoziții incorect construite în care se face constatarea că cei trei „de nimene siliți, nici asupriți, ș-au vîndut a lor ocini și moșii".

În continuare se arată, uneori destul de confuz, modul cum s-au împărțit cele două sate și locurile de prisăci. Ambele au fost divizate în șase părți, din care patru au revenit lui Sofioiul și soției sale, iar două au rămas lui Petre și Ilie Orăș. Ciudat pare faptul că în satul Costești [135], pe pîrîul Boțbitirului [136], existau „patru locuri de heleșteu și patru vaduri de moară". Textul actului se prelungește peste măsură prin adăugarea unei hotarnici extrem de amănunțite fără a se specifica la ce sat sau parte de ocină se referă.

La sfîrșit se adaugă că „acest suret de pe sîrbie l-am scos la let 7149 <1641> ghenarie 8. Scis-a condicarul". Asupra acestuia nu se dă nici o referință. Nu ni se spune nici ce nume avea, nici în serviciul cui se afla. Urmează certificarea din 1816 a lui Dimitrie Filipescu, mare logofăt, la fel ca și în cel din 23 iunie 1551, că actul „este asămini de pe cel adevărat scris de mini". Ea nu este suficientă pentru a garanta autenticitatea actului. Nerespectarea formularului folosit la redactarea documentelor în cancelaria domnească, contradicțiile descoperite în cuprinsul lui, data greșită, genealogia proprietarilor deosebită de cea din actul dat la 10 mai 1570, pentru aceleași sate, toate se prezintă ca argumente pentru a clasa și acest act referitor la proprietățile lui Sofioiul în categoria celor false.

Întrucît actul din 10 mai 1570 a fost al mănăstirii Bogdana, vecină cu satul Negoiești, se poate presupune că urmașii unora din proprietarii citați mai sus au donat acesteia părțile lor din acele sate. Cu intenția de a smulge o parte din terenurile stăpînite de mănăstire s-au falsificat mai tîrziu două din actele citate mai sus, cel de la Ștefan Rareș din 23 iunie 1551 și cel de la Bogdan Lăpușneanu, cu data greșită de 22 iunie 1566.

Sofioiul, deși se imaginase, pe bază de acte false, ca mare proprietar în Moldova, nu are nu nume recunoscut în arhondologia acestei țări. Nu tot același lucru se poate spune despre unii boieri din neamul Jora, pe seama cărora s-au falsificat, de asemenea, acte.

În colecția de care ne ocupăm s-au publicat în categoria celor „îndoielnice" cîteva documente care privesc achiziții de ocini făcute de unii boieri din acest neam. Astfel se prezintă cel din 23 martie 1529, prin care domnul Petru Rareș întărea stăpînirea lui Toader Jora, staroste de Tecuci, asupra satelor Brumărești, Piscani și Puntișeni de pe pîrîul Nogea, moștenite de la bunicul său Radu Pisc [137]. La fel, în aceeași categorie au fost înglobate zapisele din 23 februarie 1612 și din 10 decembrie, același an, prin care zapise Ionașcu Jora, mare cămănar, cumpăra ocini din satul Bahna de la Gărdan, de la mama acestuia și de la „hitregul" lui, Lazor, armaș din Rupturi [138]. S-a constata că hîrtia acestor acte și scrisul lor nu este acela al vremii pretinse de datele lor și prin urmare au fost bine categorisite ca „îndoielnice". Nu tot cu aceeași grijă și atenție s-a cercetat alt act, păstrat numai în traducere, publicat în aceeași colecție, cu data de 20 decembrie 1622. Prin el Ștefan Tomșa voievod întărea stăpînirea aceluiași Ionașco Jora, devenit acum armaș, asupra unor sate „de pe locul Hotinului", anume Stănceștii, Burlești, Micșănești și Șoricari, cumpărate de la diferiți vînzători cu suma de 840 zloți tătărești și 320 de taleri. În dispoziție se arată că domnul întărea stăpînirea lui Ionașco Jora armaș asupra celor patru sate și „la tot neamul lor „nerușinat" [139] în veci [140]. Nu se arată cine este autorul traducerii și la ce dată a făcut-o.

Deși nu avea la dispoziție originalul, copia aceasta a fost certificată de un oarecare Costache Crupenschi de la Isprăvnicia ținutului Tutova. Tot pe ea, un membru al acestei familii, comisul Enache Jora, rămas în anul 1812 în teritoriul de la răsărit de Prut, a notat că „orighinarile cele adevărate sînt la neamurile mele din Moldova și am dat această copie la mîna moșului Arghirie Cuza ca să cerceteze de cine se stăpînesc acele moștii și să le înfățișeze la comisia hotărîtoare, la ținutul Hotinului". Însemnarea aceasta poartă data de 5 septembrie 1822. Rămîne de neînțeles faptul pentru care Arhirie Cuza trebuia să se prezinte la comisia hotărîtoare cu o copie, așa zis legalizată la Bîrlad și nu cu originalul ei,

---

[135] Satul Negoiești există în prezent în comuna Căiuți din județul Bacău, în apropiere de mănăstirea Bogdana. Celălalt sat, Costești, a dispărut. Se afla în apropiere, tot pe Trotuș.
[136] În celelalte acte „Boțpater".
[137] *DIR*, XVI, 1, p. 601—602.
[138] *Ibidem*, XVII, 3, p. 234, 236.
[139] În loc de *nerușăit* „nestricat".
[140] *DIR*, XVII, 5, p. 175.

rămas la Jorăştii din Moldova, care îşi aveau casele la Bîrlad sau prin împrejurimi şi erau uşor de descoperit.

Expresia „locul Hotinului" întrebuinţată în act pentru localizarea celor patru sate, în loc de „ţinutul Hotinului" ne arată că această copie a fost fabricată după desfiinţarea raielii turceşti de la Hotin. Adăugăm aici că s-a omis să se arate originea stăpînirii şi actele prezentate de vechii proprietari cu ocazia vînzării sau, în caz de lipsă, justificarea ei. Rămîne, deasemenea, curios faptul că numai o parte din vechii proprietari vînd ocinile lor pe taleri, în timp ce alta, pe zloţi tătăreşti. Se pare că acum, în primele decenii ale secolului al XVII-lea vînzarea unor ocini pe zloţi în loc de taleri sau ughi, constituie un anacronism.

Contradicţiile semnalate mai sus sînt suficiente pentru a înscrie şi acest act în categoria celor suspecte.

S-a înregistrat în categoria celor „îndoielnice" un document relativ la vînzare de ocini aparţinînd familiei Tăutu. Astfel s-a considerat suspect un act de la Bogdan voievod cu data, evident greşită, de 15 decembrie 1429. Editorii l-au atribuit anilor 1568—1572, adică vremii lui Bogdan Lăpuşneanu. Motivele care i-au determinat să-l treacă în categoria celor „îndoielnice" sînt întemeiate [141]. Nu este cazul să mai reluăm discuţia asupra lor. Nu s-a făcut însă legătura cu un alt act publicat în acelaşi volum, doar cu cîteva pagini mai înainte, purtînd data de 9 februarie 1570. S-a păstrat sub forma unei copii făcute de pe un suret semnat de Simeon Cheşco uricar [142]. Din document lipseşte partea numită *intitulaţie*, dar aceasta ar fi putut fi omisă de traducător. Lipseşte şi expunerea în care trebuia să se arate că a venit înaintea domnului „Ion, nepot Tăutului ce au fost logofăt" şi a vîndut dreapta sa ocină, a patra parte dintr-un sat Tăuri şi din alta a patra parte, jumătate, „slugilor noastre credincioase Condrea şi Gheorghe". Locul unde trebuia să se înregistreze preţul a rămas alb.

Se poate deci constata că nu s-a urmat formularul obişnuit în cancelaria domnilor Moldovei din acea vreme. Ca şi în documentul declarat îndoielnic în anexă, acea a patra parte din satul Tăuri le este „dreaptă ocină şi cumpărătură" din zilele „neamului" domniei mele Alexandru Vodă. „Neamul" acesta era însuşi tatăl domnului. Se vede că falsificatorii aveau în faţa lor un uric de la Bogdan voievod Lăpuşneanu în care numele lui Alexandru Lăpuşneanu era precedat de apelativul slav РОДИТЕАЪ „părintele". Ei au făcut legătură între termenul slav arătat în cuvîntul românesc *rudă* şi astfel a apărut în traducere expresia „neamului domniei mele". Nu credem că o a semenea eroare putea fi săvîrşită de uricarul Chicoş.

În cazul cînd satul le era, aşa cum se arată, de ocină, adică moştenit de la tatăl lor, numele acestuia ar fi trebuit să fie consemnat în act. La fel, dacă satul ar fi fost cumpărat de ei în zilele lui Alexandru Lăpuşneanaua, se pune întrebarea de ce au aşteptat să ceară întărirea abia în al doilea an de domnie al fiului acestuia, Bogdan.

O altă abatere de la procedura obişnuită la redactarea actelor în cancelaria domnească constă în faptul că nu s-a arătat filiaţia celor doi cumpărători şi nu s-a specificat gradul de înrudire dintre ei. În cazul cînd Condrea şi Gheorghe erau străini unul de altul, trebuia să li se facă acte separate.

În lista sfatului domnesc au rămas multe locuri albe, iar lectura numelor unor dregători nu este corectă. S-au înregistrat în ele trei fraţi ai domnului, Mihail, Petru şi Constantin, în loc de doi : *Mihail-Petru şi Constantin*.

În formula de coroborare numele marelui logofăt a fost redat corect, Gavril şi nu Constantin ca în actul fals dat în anexă la îndoielnice. Totuşi, la sfîrşit, după înregistrarea datei, s-a mai trecut încă o dată numele marelui logofăt Gavril, ca şi cum ar fi semnat actul, ceea ce pe atunci nu se obişnuia.

Încheierea la toată această discuţie este că în categoria de documente „îndoielnice" nu trebuie să se înglobeze numai actul privind cumpărătura unei părţi din satul Tăuri, făcută de Peterman, de la Ion Tăutul [143], ci şi acela dat lui Condrea şi Gheorghe, pentru partea cumpărată de ei în satul arătat de la acelaşi proprietar.

Se mai poate, de asemenea, considera fals un alt act privitor la Tăuteşti. E vorba de cartea domnească din 18 iunie 1601 prin care domnul Ieremia Movilă împuternicea pe

---

[141] *Ibidem*, XVI, 2, p. 239—240.

[142] *Ibidem*, p. 217—218.

[143] Ion Tăutul, fiul lui Pătraşcu, nepotul lui Ion Tăutul, mare logofăt în vremea lui Ştefan cel Mare, a trăit în timpul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu. La 20 aprilie 1554, el vindea satul Călineşti pe Brusniţa lui Matiaş vistier ; v. *DIR*, XVI, 2, p. 57—58.

Zaharia, Toader și Mărica, fiii „Tăutului ce au fost logofăt mare", să stăpînească satul Bălilești [144]. Avuseseră proces cu răzeșii din Negoiești și îl cîștigaseră [145]. Aceștia, „în ziua soroculuí", „au fugit și s-au dosît și n-au stătut față la judecată". Domnul a văzut însă privilegiile Tăuteștilor sau cum spune în act „a lor ispisoace și dreptăți bune, ce au ei la mîna lor cu dreaptă judecată și le-a dat să stăpîneascâ susnumita moșie."

Neobișnuit în acest act este faptul că pe lîngă semnătura logofătului Stroici, mai iscălește și un logofăt al treilea, precum și un pitar Nicoară. Traducerea s-a făcut de Procopie Golăescu „uricar domnesc și dascăl domnesc". De la Tăuteștí actul a ajuns la Chiriac Cristian serdar care, aflînd că un Constantin Tăutu este „moșinaș", i l-a dat lui.

Curios nu este numai faptul că pîrîții „nu au stătut la judecată", că „au fugit și s-au dosît", ci și acela că fii de ai marelui logofăt Tăutu de pe la începutul secolului XV trăiau încă și se judecau pe la anul 1601, cînd puteau să fi avut pese 100 de ani.

Suspiciuni provoacă, de asemenea, un raport făcut de un hotarnic cu numele de Popa și au provocat și lui Ion Tăutul stolnic, care l-a posleduit, ceea ce înseamnă că l-a cercetat, la 16 octombrie 1803 și nu că l-a colaționat cu vreun alt act, fie original, fie traducere. În această privință nu face nici o mențiune. Actul în cauză este un raport adresat de un hotarnic oarecare, cu numele de Popa, marelui logofăt din acea vreme la data de 11 iunie 1625. Îi aducea la cunoștință că doi proprietari din satul Băloșeni [146], anume Ionașcu cămăraș și Pintilie Barbovschi, îi aduseseră poruncă domnească să le despartă părțile lor de ocină din satul arătat și să le hotărnicească [147]. Ei s-au grăbit să aducă la îndeplinire porunca, au adunat oameni din sat și din împrejurimi și au procedat la stabilirea părților ce li se cuveneau celor doi din jumătatea satului respectiv. Primul din ei a luat o parte din acea jumătate, iar cel de-al doilea, trei părți. Le-au trasat apoi hotarele făcînd o descriere sumară a acestora. Cîțiva martori au semnat la sfîrșit.

Din cele arătate mai sus nu se poate constata ceva suspect în conținutul acestui act. Totuși posleduitorul a notat că data acului „a fost tocmită", ceea ce înseamnă *corectată*. La fel, semnalează și alte locuri din text corectate. Mai adaugă apoi că patru rînduri din cuprinsul lui „au fost șterse cu condiul, încît nu se mai pot citi". Notele făcute de Ion Tăutul diminuează într-o largă măsură valoarea acestui raport ca act autentic. Nu putem ști cărui mare logofăt a fost înaintat, căci în adresă nu ni se spune nimic în această privință. Nu știm, de asemenea, ce domn a dat porunca de hotărnicire, căci data corectată nu mai este valabilă.

Desigur, modificările ulterioare făcute în textul actului urmăreau folosirea lui în vederea cotropirii unor terenuri dintr-o parte sau alta. Ele nu s-au putut opera pe textul trimis marelui logofăt, ci pe o copie scoasă de pe el. În lipsa documentului original, nu putem spune nimic despre hîrtie, scris, peceți și semnături. O datare cît se poate de largă, mergînd pînă la jumătate de secol, s-ar putea obține prin identificarea beneficiarilor. Pe Pentelei Barbovschi îl întîlnim, împreună cu soția sa Maria și socrul său Lupul, în calitate de vînzător al unei părți din satul Cordăreni de pe pîrîul Iubăneasa la data de 12 mai 1643 [148]. În anii următori apare în diferite împrejurări ca, de pildă, reclamant în procese, vînzător de ocini și martor [149]. Pentru ultima dată îl întîlnim la 24 februarie 1671 [150]. Probabil că a mai trăit, dar nu mai știm nimic despre el. S-a căsătorit a doua oară cu fiica unui oarecare Haleschi.

Pe cămărașul Ionașco îl descoperim menționat, în afară de acul cercetat mai sus, în altul cu data de 31 octombrie 1649, ca hotarnic al ocinilor lui Iane vătav din satul Totoești [151] și pentru ultima oară în septembrie 1675 în calitate de martor la vînzarea unor ocini din satul Glăvănești [152]. Toate datele enumerate mai sus, constituie o dovadă că cei doi erau la data de 1625 foarte tineri, poate chiar copii și nu puteau face acte de dispoziție în ceea ce privește averea lor.

---

144 Corect, *Bălinești*; sat pe Siret, în ținutul Suceava.

145 *DIR*, XVII, 1, p. 14.

146 Satul Băloșeni se afla în județul Botoșani. A dispărut.

147 *DIR*, XVII, 5, p. 350—351.

148 Arh. St. București. M-rea Doljești, XXII/8, 9.

149 Ibidem, Ms. 646, f. 51 (10 nov. 1644), M-rea Bîrnova, XXII/1 (17 iulie 1647); M-rea Doljești XXII/10, 11 (9 martie 1657).

150 Ibidem, M-rea Agathon, II/28 (nr. 31) (24 febr. 1671).

151 Ibidem, Ms. 628, f. 334.

152 Ibidem, Ms. 540, f. 10 v.; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, p. 272.

Printre actele „îndoielnice", publicate în colecţia cercetată, se află şi o mărturie fără dată, făcută de un şoltuz de Tecuci, al cărui nume nu s-a păstrat şi de cei 12 pîrgari ai lui. În ea se arată că Ursul din Totoleşti a vîndut o ocină din satul Plăcinţeni lui Ionaşcu Vrabie pîrcălab „drept un bou de giug" preţuit la 15 taleri [153]. Editorii au considerat actul acesta „suspect, deoarece aici se menţionează oraşul Tecuci, iar Ionaşco Vrabie este arătat ca pîrcălab". Au restabilit data de 25 februarie 1611 şi numele şoltuzului, Iane, cu ajutorul altor două rezumate publicate în acelaşi volum [154].

Să vedem ce spun cele trei rezumate, nu două, publicate în volumul arătat. Primul din ele este rezumatul unei mărturii dată de *Iane şoltuzul de Bîrlad* şi de cei 12 pîrgari ai lui, arătînd că Blaga din Totoleşti, deci din acelaşi sat cu Ursul, a dat ocina sa din acel satpentru a plăti capul fiului său Gheorghe ,ginerele lui Creţul la Ionaşco Vrabie staroste. Măruria poartă data precisă de 21 februarie 1611. Al doilea act este tot o mărturie, dată de acelaşi Iane şoltuz, fără a se mai arăta că este de Bîrlad şi de cei 12 pîrgari ai săi, la aceeaşi dată de 25 februarie 1611. În ea se arată că Blaga, fiul Pergăi din Plăcinţeni, au vîndut partea lui din acel sat pentru a-şi plăti „capul de la spînzurătoare", fiindcă a furat o vacă de la Matei medelnicer şi l-au prins. Vinde tot lui Ionaşco Vrabie staroste [155].

În sfîrşit o a treia piesă neluată în seamă de editori la discutarea autenticităţii actului privitor la Ursul din Totoleşti precum şi la datarea lui este tot rezumatul unei mărturii dată de şoltuzul Iane Ţigănaş şi de cei 12 pîrgari ai săi, cu privire la cumpărarea unei părţi de ocină din satul Plăcinţeni [156] de către Ionaşco <Vrabie> staroste de la Solomon, fiul lui Nicoară Plăcintă [157]. Nici acest act n-a fos datat şi în cuprinsul lui nu se arată numele oraşului gospodărit de acest şoltuz.

Spre deosebire de rezumatul clasat la „îndoielnice" în celelalte trei, Ionaşco Vrabie poartă titlul de „staroste". Satele Totoleşti şi Plăcinţeni erau în ţinutul Tecuci. Administrarea acestuia era încredinţată, ca şi cea de la Putna sau Cernăuţi, unui staroste. Prin urmare, ţinînd seamă de localizarea proprietăţilor sale, putem spune că Ionaşco era staroste de Tecuci. Iane Ţigănaş era şi el şoltuz ales în acest oraş. El nu trebuie să se confunde cu Iane şoltuzul din Bîrlad, menţionat în primul rezumat [158].

Ca şi cel trecut la îndoielnice, nici cel care priveşte vînzarea de ocini făcută de Solomon, fiul lui Nicoară Plăcintă, nu are dată. Ea a fost restabilită de editori care l-au considerat că a fost dat tot la 25 februarie 1611. Datarea aceasta poate fi considerată valabilă numai dacă Iane şoltuzul de Bîrlad este una şi aceeaşi persoană cu Iane Ţigănaş. O asemenea identificare nu este însă posibilă. Cel din urmă nici nu a fost şoltuz la Bîrlad, ci aşa cum arată un act din 31 ianuarie 1633 a fost „voitul" (şoltuzul) oraşului Tecuci de la acea dată [159]. Este menţionat într-un act prin care domnul Alexandreu Iliaş întărea stăpînirea lui Drăguş peste o parte de ocină din satul Mărişeşti, dată de Lupu al Nastei, pentru că i-a plătit capul dintr-o vinovăţie. Prin urmare data actului prin care Solomon, fiul lui Nicoară Plăcintă vindea lui Ionaşco Vrabie staroste o ocină din satul Plăcinţeni nu mai poate fi din 25 februarie 1611, cum au propus editorii, ci anul 1633 sau unul apropat de acesta. Este necesară o asemenea toleranţă întrucît şoltuzii erau aleşi pe timp de un an, dar puteau fi realeşi. Iane Ţigănaş a mai putut fi voit sau şoltuz de Tecuci şi în anii anteriori sau în cei care au urmat, deci documentul în cauză ar fi dintr-o dată exprimată prin „circa 1633". E mai sigură o dată anterioară, căci în actul de care ne ocupăm, Ionaşco Vrabie deţine funcţia de staroste, iar în altul 12 octombrie 1631 este arătat ca fost pîrcălab (staroste) [160]. Prin urmare actul nu poate avea o dată anterioară celei de mai sus.

Dacă revenim acum la mărturia dată de un şoltuz de Tecuci, nenumit, lui Ionaşco Vrabie pîrcălab pentru a-i confirma cumpărarea unei ocini din acelaşi sat Plăcinţeni, trecută de de editori la categoria „îndoielnice", trebuie să arătăm că argumentul adus de aceştia nu este valabil. În primul rînd actul nu a fost emis de Iane, şoltuzul de Bîrlad, ci de un şoltuz de Tecuci pe care nu-l cunoaştem, iar între titlul de pîrcălab purtat aici de Ionaşco Vrabie şi acela de staroste, acordat în alte acte, nu este nici o deosebire. Starostele de Tecuci se putea

---

153 *DIR*, XVIII, 3, p. 233.
154 *Ibidem*, p. 8, (nr. 10, 11).
155 *Ibidem*.
156 Sat pe Zeletin în fostul ţinut Tecuci, în prezen în jud. Galaţi.
157 *DIR*, XVIII, 3, p. 8 nr. 12.
158 *Ibidem*. p. 8. nr. 10.
159 *DRH*, XXI, p. 362.
160 Arh. St. Bucureşti, M-rea Neamţ, LXXXVI/10. Cu acelaşi titlu, de *fost pîrcălab*, într-un alt act, *ibidem*, LXXXVI/1, publicat şi în *DIR*, XVII, 2, p. 143.

intitula și pîrcălab. Prin urmare nici data de 25 februarie 1611 stabilită de editori după Iane șoltuz de Bîrlad nu se mai poate menține. El poate fi deci anterior datei de 31 octombrie 1631 și este rezumatul unui document autentic. Prin urmare, trebuie scos din categoria „îndoielnice"

*

În *Documenta Romaniae Historica* s-au publicat, la capitolul „false" două documente, privind proprietăți de pe rîul Tazlău ale unor boieri din neamul Tîmpa[161]. Nu cred că poate fi vreo legătură între ei și paharnicul Miron Tîmpa de la care, de asemenea, ne-au rămas cîteva documente suspecte referitoare la satul Jugani din ținutul Hîrlău[162]. Primul dintre acestea este o poruncă dată de Ieremia Movilă voievod, la 16 iulie 1603, către ureadnicul Procopie din Ștefănești și către șoltuzul și pîrgarii de acolo[163]. Domnul arată că în fața sa s-au pîrît „în cele trecute zile" păharnicul Miron Tîmpa din satul Iugani cu Părasca din Ștefănești, cu „neamul" ei Gheorghe, cu fratele „ii", Ioan din Iugani și cu Gheorghe din Vicoleni. Aceștia i se plînseseră că au vîndut lui Miron niște ocini din satele Iugani și Vicoleni, dar acesta nu le plătise prețul convenit de 100 de taleri, ci numai 40. Cereau să li se dea și restul. Se poruncea dregătorilor amintiți să facă cercetări și să aducă în fața lor jurători care să susțină afirmațiile jeluitorilor. Aceștia nu au putut aduce însă jurătorii ceruți. Pe de altă parte mărturia „credincios boierului nostru, Veveriță mare vornic", precum că el ar fi cumpărat și alte părți Tîmpei pentru acea parte din Iugani, nu a fost crezută de domn „și a rămas minciunoasă". Ca urmare domnul a dat dreptate lui Tîmpa și a respins pretențiile celorlalți. Se adaugă că aceasta era a treia judecată dintre părțile împricinate în fața divanului. Cu toate că mărturiile așa-zisului „mare vornic" Veveriță se dovediseră „minciunoase", el apare ca ispravnic de act în locul marelui logofăt Stroici.

Documentul este suspect nu numai pentru formularul său și pentru procedura neobișnuită a luării jurămîntului în fața unor dregători de tîrg și nu a sfatului domnesc, ci și pentru afirmația mincinoasă că în anul 1603 în sfatul lui Ieremia Movilă ar fi existat un mare vornic cu numele de Veveriță. Toate documentele din acel timp arată că această dregătorie a fost deținută pe atunci de boierul Nestor Ureche. Concluzia la toate acestea este că documentul în cauză e un fals și că trebuie inclus în categoria acestora.

Tot fals este și actul următor și anume o mărturie pentru vînzarea părților de ocină menționate mai sus, trecută de editori ca fiind după data de 16 iulie 1603. De fapt ea este anterioară. E vorba de o vînzare făcută în fața multor „oameni buni" dintre care se dau numai doi, anume Lele și Odre Soronarul. Se menționează și vînzarea unor ocini din satul Dănești de pe Bașeu, deși în actul precedent nu se spune nimic despre ele[164].

În aceeași categorie intra, de asemenea, un alt act din 3 februarie 1604, referitor la un proces dezbătut în fața domnului între Miron Tîmpa păharnicul din Iugani și un oarecare Gheorghe împreună cu ai săi pentru ocini din satul arătat. Formula „Veveriță vornicu au învățat" ne arată că este vorba de un fals ispravnic de act[165]. Și apoi ni se mai spune că s-au pîrît de mai multe ori și Miron a rămas pe Gheorghe și pe frații săi.

Seria de falsuri continuă cu alte piese datate din anii următori. Unul din acestea este cel care cuprinde o poruncă a domnului Constantin Movilă din 30 aprilie 1609, adresată unui vătaf cu numele de Bobin[166]. Îi arăta că i s-a jeluit Tîmpa paharnicul din Iugani asupra lui Iosip aprodul și a lui Lazăr pitar. Tîmpa „așa au zis" în fața domnului, că are *un loc de iaz* în cumpărătura sa din satul Iugani. Domnul arata lui Bobin că nu „a crezut gura lui că este stîlpit și *împărțit*". De aceea îi cere să cerceteze și în cazul cînd spusele lui se vor confirma, să oprească pe Iosip și pe Lazăr să mai „vîneze pește în acel heleșteu". Din context nu apare clar că dacă era numai un loc de iaz sau un heleșteu în care se putea vîna pește.

Actul citat mai sus se poate pune în legătură cu altul, emis după pretenția falsificatorilor, de domnul Constantin Movilă vodă cu data de 30 mai 1602. Se vede că ei nu cunoșteau prea bine cronologia domnilor din Moldova. Documentul acesta se referă tot la procesul care a urmat între Tîmpa pe de o parte și Iosif aprodul și Lazor pitar pe de altă parte

---

161 *DRH*, II, p. 414—415.

162 Nu este nici o legătură între păharnicul arătat și Tîmpa vătah, proprietar de ocini prin ținutul Nemț. v. *DIR*, XVII, 2, p. 10—11, 22, 27, 86, 135.

163 *DIR*, XVII, 1, p. 109—110.

164 *Ibidem*, p. 110.

165 *Ibidem*, p. 127—128.

166 *Ibidem*, XVII, 2, p. 207—208

pentru acelaşi heleşteu. Domnul hotărăşte celor din urmă să lase în pace heleşteul lui Tîmpa şi să-şi repare altul din cele trei vechi existente pe teritoriul satului [167]. Menţionarea lui Constantin Movilă ca domn în 1602 se potriveşte, ca şi atestarea unui mare vornic Veveriţă în anul următor.

Desigur că şi actul din 20 martie 1597 se înscrie în categoria celor suspecte [168].

Toate actele citate mai sus sînt copii a căror exactitate după nişte pretinse traduceri făcute de pe originale este certificată de Constantin Leondari sulger şi logofăt de taină la data de 15 octombrie 1815.

Nu există nici o siguranţă că la datele arătate mai sus Tîmpa mai era în viaţă. Aşa s-ar părea după un document din cele mai autentice din 26 februarie 1605, prin care cneaghina Rusca, fiica lui Tîmpa, nepoata lui Iurşa, vindea o parte din satul Popeni pe Iubăneasa din ţinutul Dorohoi lui Isac Balica [169].

O altă serie de falsuri stă în legătură cu satele Vlădeni, Băloşeni şi Găureni de pe Jijia. Toate sînt din primele decenii ale secolului al XVII-lea şi au strînsă legătură cu persoana uricarului Arsene Nebojatco. Tatăl său era simplul răzeş, Nebojatco, aşa cum arată un document autentic cu data de 4 aprilie 1581, locuitor în satul Vlădeni, de pe Jijia şi copărtaş acolo cu alţi 16 proprietari mărunţi ca şi el [170]. Primul act îndoielnic din grupa aceasta este cel datat de editori ca fiind din 26 septembrie 1610 [171]. Este vorba de o traducere în limba română a unui raport cu data reală de 24 septembrie 1609 (7118) întocmit de Nebojatco uricar şi de Gavriil stolnic cu privire la hotărnicirea unui loc din satul Găureni, cotropit de către Ion Hăugul. Acesta s-ar fi folosit de o hotarnică făcută de boierul Veveriţă şi de un uric bătrîn, fals. Păgubaşul, marele ceaşnic Costea Băcioc s-a plîns domnului împotriva acestei samovolnicii şi a obţinut de la el poruncă, adresată celor doi slujitori notaţi mai sus, pentru efectuarea unei noi hotărnicii.

Editorii au procedat la corijarea datei întrucît au observat că raportul în cauză este anterior poruncii domneşti care poartă data de 20 iunie 1610 [172]. Au considerat că Nebojatco, care a scris şi semnat atîtea acte ieşite din cancelaria domnească în acea vreme nu a folosit stilul bizantin, ceea ce nu este de crezut şi că şi-a datat raportul după stîlul de la - ianuarie

Hotarnicii au adunat „oameni buni şi bătrîni" care cunoşteau stîlpii puşi de boierul Veveriţă. I-au scos şi au procedat la o nouă hotărnicire.

S-ar putea admite că traducătorul sau copistul a transcris greşit data de 7118 (1609) în loc de 7119 (1610), sau că Nebojacto nu avea cunoştinţă despre stilul bizantin, dacă aceasta ar fi singura contradicţie observată în actele redactate de dînsul. Hotărnicirea de mai sus s-a făcut în defavoarea lui Ion Hăugul. Cu toate acestea, relaţiile dintre el şi Nebojatco au continuat să rămînă amicale. În mai multe cazuri acesta a trebuit să recurgă la bunele oficii ale uricarului pentru redactarea unor acte privind achiziţionarea de către el a unor noi proprietăţi. Aşa, de pildă, la 20 aprilie 1610, el a cumpărat nişte ocini din satul Băloşeni de la Drăgan Tărîţă şi de la sora sa Motrea. Mărturia privind acest transfer de proprietate a fost dată de uricarul Nebojatco, împreună cu Maxim Budză pitar din Băloşeni, cu Micul vătav şi cu Sava din Vlădeni. La sfîrşit, în afară de menţiunea că actul a fost scris de Nebojatco, nu avem nici o semnătură, nici o punere de deget. Există numai amprentele a două sigilii inelare. Aceasta înseamnă că în afară de cel care a scris actul a mai fost un martor.

Pe verso s-au scris ciornele unor alte două mărturii privind cumpărarea unor ocini din satul Vlădeni şi din Băşeni tot de Ion Hăugul pitar. Actul considerat drept original se află la Arhivele Statului Iaşi [173]. Se prea poate ca el să fi fost redactat la data pretinsă, vînzarea însă era fictivă, întrucît vînzătorii nu au fost de faţă şi nici toţi martorii arătaţi. Ion Hăugul încerca pe astfel de căi să dea un aspect legal al stăpînirii sale asupra unor ocini părăsite de rude ale sale fugite peste hotare.

Privit numai sub aspectul formal, documentul din 28 noiembrie 1612 are înfăţişarea unuia din cele mai autentice acte. Cu toate acestea o examinare mai atentă a conţinutului, precum şi a scrisului duc la cu totul alte rezultate. Ispisocul domnesc, cu data de mai sus cuprinde hotărîrea dată de Ştefan Tomşa voievod în procesul intentat de data aceasta de Ion

---

[167] *Ibidem*, p. 286.
[168] *Ibidem*, XVI, 1, p. 196—197
[169] *Ibidem*, VII, 1, p. 196—197.
[170] *Ibidem*, XVI, 3, p. 154
[171] *Ibidem*, XVII, 2, 321—322.
[172] *Ibidem*, p. 303.
[173] Arh. St. Iaşi, Fond Spiridonie, III/II/39 ; *DIR*, XVII, 2, p. 290—291.

Hăugul pitărel lui Nebojatco uricar pentru un stufăriș și un grind[174] „de peste Jijia dinspre apus". Nu se arată numele satului pe a cărui hotar se afla acel stufăriș. Hăugul și ai săi prezentau domnului un uric foarte vechi, de la Ștefan voievod cel Bătrîn, de la întemierea țării și a voit cu acel uric să treacă peste Jijia în acel stufăriș. Domnul a constatat însă că acel uric este foarte vechi „pentru mai mulți ocol" și au ieșit dintr-însul vînzări. Se mai judecaseră tot pentru acel stufăriș în timpul domniei lui Ieremia Movilă și Constantin Movilă, cu care ocazie Nebojatco fusese cel care cîștigase. Cîștigă și de data aceasta. Domnul trimite pe Stoica armașul să ridice stîlpi pe matca Jijiei Vechi care urma să devină hotar între ocinile celor două părți în litigiu[175]. Actul se încheie cu formulele „domnul a poruncit" și „Voico vel logofăt a învățat și a iscălit". Cu toate acestea nu poartă nici semnătura domnului nici pe a logofătului arătat. Are totuși pecete aplicată.

Se indică apoi că el a fost scris de Marmure uricarul. Planșa sa fotografică este reprodusă la pagina 303 în volum[176]. În fața ei, pe pagina 302 a fost reprodus un alt document scris de același Marmure. Din compararea celor două planșe se poate constata că scrisul din documentul analizat mai sus nu este al lui Marmure. Confruntat cu clișeele altor documente scrise de acest uricar, precum și cu cele scrise de însuși Nebojatco, vădește că el este opera acestuia[177]. Avînd acces la pecetea domnească, uricarul necinstit a avut curajul să întocmească acte fictive în favoarea sa și în dauna rudelor sale din satul Vlădeni.

„Uricul vechi făcut de la Ștefan voievod cel Bătrîn de la întemeierea țării" pe satele „ocol", anume „Găureni de pe Turia, Bășeni de pe Turia, Băloșeni de pe Jijia... Potîngeni peste Jijia și pe Misești și pe Mălășești și pe Forăști și pe Vlădeni" ar mai fi fost folosit și mai înainte de Ion Hăugul și rudele sale la 15 ianuarie 1611, cînd s-au prezentat înaintea domnului Constantin Movilă și au cerut să li se dea și să li se alipească la satul lor Vlădeni de pe Jijia „cîte o bucată de hotar" din acele sate enumerate mai sus. Domnul judecă procesul fără a mai face cercetări printre proprietarii satelor menționate și respinge cererea jăluitorilor pe motivul că „acel uric este foarte vechi și nu poate fi de credință, ca să ia locul atîtor sate și să le lase fără hotar". Pentru a nu face „mai mult tulburare, domnul a luat de la ei acel uric și a întărit satelor mai sus scrise „vechile lor hotare, pe unde au folosit și au stăpînit din veac și pe unde au și privilegii și pe unde au apucat și oamenii bătrîni". Se hotărăște însă că peste Jijia spre apus să nu aibă a stăpîni. Actul are expresii care se repetă, iar o parte din textul său este ștearsă cu o linie neagră.

În legătură cu uricul vechi de la Ștefan vodă cel Bătrîn, „de la întemeierea țării", în actele privind satele arătate mai sus s-au strecurat unele contradicții. Astfel la 24 septembrie 1609 (în document 1610) la hotărnicirea locului încălcat de Ion Hăugul, hotarnicii i-au cerut acestuia să le înfățoșeze actul în cauză, dar el a refuzat, motivînd că se află la un răzeș stabilit în Polonia. Se vede că a mințit căci în anul 1611, cu ocazia procesului care a avut loc în fața divanului domnesc, el împreună cu răzeșii săi l-au prezentat domnului, care l-ar fi luat de la ei, „ca să nu se mai facă mai mult tulburare". Nici afirmația aceasta nu corespunde adevărului, întrucît la 28 noiembrie 1612, cu ocazia altui proces între Ion Hăugul și Arsene Nebojatco, uricul în cauză, cum s-a văzut mai sus, a fost prezentat din nou la divan. În documentul dat cu acea ocazie domnul spune: „iar acel uric vechi nu l-am luat de la dînșii, ci l-am lăsat la ei, pentru că sînt scrise în el și alte sate". Nu putem deci să credem nici o afirmație, nici alta. Contradicțiile evidențiate mai sus sînt altă dovadă că actele în publicate în colecția citată[178]. *Nici forma și nici conținutul lor nu lasă nimic de bănuit.* Totuși în caz de folosire ele trebuie cercetate cu cea mai mare grijă.

Mai există și alte documente relative la Arsene Nebojatco uricarul și la Ion Hăugul publicate în colecția citată[178]. Nici forma și nici conținutul lor nu lasă nimic de bănuit. Totuși, în caz de folosire, ele trebuie cercetate cu cea mai mare grijă.

Aceleași probleme pune un alt document publicat în colecție cu data de 3 septembrie 1594 (7103). Este vorba de uricul emis de Aron voievod pentru a confirma lui Toma și lui Fădor „un loc de pustie ce-i pe Cotelnic la fîntînă, din gios de Iasnovăț ce se cheamă acum satul Cotelnici"[179]. Urmează apoi adausul „însă giumătate din acel sat și dintr-acel loc ca

---

[174] În text „poduscă".

[175] *DIR*, XVII, 3, p. 105—106.

[176] *Ibidem*, p. 303.

[177] Marmure nu a semnat alte acte cu numele de „Marmuri". De asemenea expresia *vă leato* din dată la el este exprimată numai prin literele „*lt*" („leato" = anul).

[178] *DIR*, XVII, 3, p. 157—158, 163—164; XVII, 4, p. 159—160, 357—358, 393—394, 394—395.

[179] *Ibidem*, XVI, 4, p. 114—115.

să fie slugii noastre lui Toma şi Făđor, iar cealaltă giumătate să fie a slugilor noastre Dragoman şi surorii lui Maria şi fraţilor lor Ţigan şi Săracul". Nu se spune nimic despre felul rudeniei care exista între Toma şi Făđor şi între ceilalţi. Urmează o hotarnică amănunţită. Lista sfatului domnesc provoacă alte nedumeriri. Neobişnuită este prezenţa la această confirmare de loc în pustie a înalţilor ierarhi ai ţării, mitropolitul împreună cu cei doi episcopi. Nu se dă în schimb numele portarului de Suceava, a marelui vornic de Ţara de Jos şi al pîrcălabilor de Hotin, Neamţ şi Roman. Vartic apare acum la începutul lui septembrie 1594 ca mare vornic al Ţării de Sus. Din documente se poate constata însă că el a deţinut dregătoria de mare vornic al Ţării de Jos în primii ani de domnie ai lui Aron Vodă. Administrase şi Ţara de Sus însă aceasta spre sfîrşitul domniei lui Petru Şchiopul. În primăvara anului 1594, el nu mai apare în sfatul domnesc. La 4 mai 1594 în locul său, ca mare vornic al Ţării de Jos, este Moţoc. Cealaltă vornicie, a Ţării de Sus, o deţine Tamaş [180]. Din actul cu data 12 decembrie 1594 se vede că Vartic nu mai era în viaţă [181]. Se amintea acum de „hiclenia" lui şi de faptul că în timpul răscoalei şi-a pierdut viaţa în munţi. El este menţionat pentru ultima oară în documente ca vornic al Ţării de Jos, la 20 aprilie 1593 [182]. În primăvara anului următor nu mai este înregistrat printre membrii sfatului domnesc. La 4 mai 1594 în locul său găsim mare vornic al Ţării de Jos pe Moţoc [183]. Se poate deci admite că rebeliunea lui Vartic s-a produs în a doua jumătate a anului 1593, perioadă în care după 7 august pînă la 28 decembrie documentele emise de cancelaria domnească lipsesc [184].

Actul original nu s-a păstrat. El a fost tălmăcit în limba română de Evloghie dascălul la data de 13 octombrie 1765. După această traducere nouă ni s-a transmis o copie în secolul XVIII. În situaţia actuală nu putem stabili dacă Evloghie a tradus într-adevăr un document autentic sau dacă el a tradus în realitate un act cu privire la un loc de pustie pe Cotelnic. În orice caz cuprinsul uricului emis de Aron Vodă lui Toma şi Făđor nu a existat în forma în care ni s-a transmis. El a fost modificat de cei interesaţi să-şi lărgească stăpînirea lor acolo. Adaosul interpolat priveşte celelalte persoane adăugate pe lîngă Toma şi Făđor, hotarnica şi membrii sfatului domnesc ale căror nume au putut fi culese din alte documente ale vremii.

Tot fals este un alt document datat de editori ca fiind din ⟨1605⟩ octombrie 12. În cazul acesta avem de a face cu un raport înaintat marelui logofăt de Avram din Misihăneşti. Acesta, la porunca domnului Ieremia Movilă, provocată de cererea unui răzeş, merge să împartă satul Blăgeşti [185], unde locuieşte Petre Hadîmbul, în patru părţi. Merge acolo, strînge oameni buni şi bătrîni şi procedează la împărţirea satului. A împărţit satul cu prăjina şi nu cu stînjenul, lucru neobişnuit. O parte a dat-o lui Petre Hadînmbul şi lui Dumitru Goia [186], alta Todosiei, fiica lui Nechita din Petriş, cu fraţii săi. Curios este faptul consemnat în raport că „pe din sus s-au venit mie, lui Avram". Iată deci un dregător interesat în hotărnicire. E de mirat cum domnul a încredinţat o asemenea sarcină, unuia care putea să procedeze cu lipsă de obiectivitate. Continuă mai departe că „lîngă mine, din sus, s-au venit Todosiei.... din Movileni. Pune pietre şi stîlpeşte atît în vatra de sat, cît şi în pădure (lucru neobişnuit). Nu scrie actul în satul Blăgeşti (sau Drăgeşti), unde îl asistaseră martorii şi care trebuiau să-l semneze, ci în satul Petreşti de unde era Todosia. Întrebarea este dacă el a dus acolo martorii care au asistat la hotărnicire pentru a-i adeveri că nu a lucrat de unul singur. Hotărît lucru şi documentul acesta poate fi trecut în rîndul celor false.

Printre documentele false trebuie să se înscrie, de asemenea, unul pe care l-ar fi dat domnul Simeon Movilă din let 7112 (1604) iulie 27 [187]. Întrucît în anul arătat Simeon Movilă nu ajunsese încă domn, editorii au corijat data şi au prefăcut-o în ⟨1606—1607⟩ iulie 27. Nu s-au gîndit nicidecum că documentul poate să fie fals. Prin acest act domnul împuternicea pe Drăgan diacul şi pe Gheorghe Petărescul să ia dijmă „din pîine la cei ce vor ara" în satul Ignăceni şi în satul Copaleva, unde se cheamă Ivanuşca. Aceeaşi împuternicire le-o dă şi pentru un loc de pe Copaleva unde se cheamă Fîntîna *Cheldea*, precum şi pentru altul de pe Răut, „unde se chiamă Fîntîna lui *Cheptine*. Autorul falsului nu avea de unde să ştie că în

[180] *Ibidem*, p. 106.
[181] *Ibidem*, p. 117.
[182] *Ibidem*, p. 80.
[183] *Ibidem*, p. 106.
[184] *Ibidem*, p. 90—93.
[185] Scris peste numele satului Drăgeşti.
[186] *Ibidem*, XVII, 1, p. 259.
[187] *Ibidem*, XVII, 2, p. 54.

secolul XVII sunetul *c* urmat de vocalele *e* sau *i* nu se palatalizase încă și că pe atunci cuvîntul Cheptine se rostea Peptine. El pretindea că traducerea documentului ar fi fost făcută de Ioan căpitan în Iași și adeverită de „clocerul" Pavel Debrici.

Fals este, de asemenea, un document cu data de 28 ianuarie 1605 (7113) care pretinde că ar fi fost dat de domnul Simeon Movilă unui oarecare Mavrichi Grecul pentru a-i întări niște ocini din satul Dărmănești de pe Trotuș, cumpărate de la mai mulți vînzători [188]. Redactorul actului nu respectă formularul documentelor emise de cancelaria domnească în acea vreme. Mavrichi cumpără ocini împreună cu „vad de moară ce este în ocolul Trotușului". Se spune apoi că „i-au plătit și i-au plinit plata deplin înaintea noastră" sau „și au plătit deplin..., precum au mărturist toți de față". El adusese însă numai zapise de la vînzători, nu și pe aceștia. Se menționează apoi „un alt zapis tot de la acei oameni ce scriu mai sus". Formula de încheiere: „Singur domnul a poruncit" este pusă la începutul actului. Nu se poate găsi nici o explicație faptului că traducătorul a greșit data. Cu mai multă siguranță se poate presupune că falsificatorul nu cunoștea exact limitele domniei lui Simeon Movilă.

Nu credem că se poate acorda credit în ceea ce privește autenticitatea, unui alt document, dat la 15 iunie 1607 de către același domn Simeon Movilă cu ocazia unui proces dezbătut în fața sa între Tudor împreună cu fratele său Costea călugărul, strănepoții lui Cozma, deoparte și Vitold staroste, de alta. Obiectul judecății îl constituiau niște săpături, făcute în Dumbrăvița, „între hotare, din seliștea Medelenilor" [189]. Jeluitorii au prezentat domnului un „ispisoc credincios de la Ion Despot Vodă". În schimb starostele Vitold a arătat „un ispisoc de la răposatul frate-său Ieremia Vodă", ispisoc încheiat cu formula „iar care s-ar scula dintre dînșii ⟨cu pîră⟩ va fi de mare certare", completată cu adausul neobișnuit „și se va lua de la dînșii tot ce vor avea și se va da la visterie".

În această parte, documentul este rupt iar lectura lui este nesigură. Se pare că Vitold a mai adus o mărturie ⟨făcută⟩ de Puiul aprodul, cu „oameni buni și de aproape megieși" în care se fixa că aceia dintre ei „care s-ar scula" ⟨cu pînă⟩ să plătească „ferie 12 galbeni" la visterie. Urmează apoi decizia judecății: „ca să ție sluga noastră Vitold staroste". Dar și după aceasta, a mai prezentat „o mărturie de la Petru Vodă și alta de la Iancu Vodă" „cum că acele săpături pe supt Dumbravii au fost făcut cu desila și fără de voia lor, cînd au hotărît frat⟨ii⟩lor și au venit pe partea lor acele săpături". Urmează apoi, într-un noian de cuvinte îngăimate fără rost, a căror punctuație nu a mai putut fi corect stabilită de editori, o a doua dispoziție că „ace poiană mai sus de sat, între hotare dintre seliștea Medelenilor, au rămas slugii noastre, lui Vitold starostele, ca să le stăpînească cu uric și cu tot venitul" [190].

Nu este de crezut că se poate arunca vina stropșirii cuvintelor și a modului confuz în care a fost redactat textul acestui document pe vreun traducător neinteligent, căci acesta dacă ar fi existat și ar fi avut în fața sa originalul, ar fi redat, pe cît posibil, formularul folosit la redactarea lui. Un document redactat în felul acesta ar fi fost imposibil să iasă din cancelaria domnească. El este opera unui falsificator din secolul XVIII.

Fals pare să fie, de asemenea, un document redactat în limba română, în numele lui Constantin Movilă voievod, la data de 8 aprilie 1609. E vorba de o carte domnească prin care Simion, Damian și cu toți răzeșii lor erau împuterniciți să-și stăpînească satul lor, Piperceni, din ținutul Orhei. Satul fusese „închinat" de Ion Rusuleț și răzeșii săi boierului Vasile Lozenschi stolnic [191]. E curios că răzeșii, despre care a fost vorba, aveau vecini în acel sat. Nu se menționează nici un proces cu Vasile Lozenschi. Documentul a fost rupt, probabil, cu ocazia unei judecăți.

Nu poate fi, de asemenea, considerat drept autentic actul după care s-a făcut copia publicată în colecția noastră cu data de 26 octombrie 1616. Nu putem ști dacă a fost făcută de pe o traducere sau de pe un original românesc. Actul ar fi fost dat de Radu Mihnea voievod cu ocazia unui proces care a avut loc între Ignatie Ciogolea pîrcălab și Stratul biv păharnic, pe de o parte și Ionașcu Cujbă, pe de alta, pentru o jumătate din satul Manova [192]. Ionașcu Cujbă a arătat în fața domnului, că a cumpărat locul în cauză în timpul domniei lui Ștefan Tomșa voievod, dar că a neglijat să-și facă mărturii de la boieri și acte de la alți domni. Fraza care urmează este extrem de confuză. O redăm pentru ca cercetătorii să poată judeca singuri conținutul ei și să aleagă ce vor crede că este bun în favoarea autenticității acestui act: „Și cu sfatul nostru am cercat și am giudecat pre dînșii cu driapta noastră giu-

188 *Ibidem*, 2, p. 83—84.
189 Sat pe Berheci, județul Galați.
190 *DIR*, XVII, 2, p. 117—118.
191 *Ibidem*, p. 202.

decată, după legea pămîntului şi am aflat din lege, cum Ionaşcu Cujbă deosebi şi-au cerşut banii de la cine au vîndut, devreme ce s-au aflat că cîte au grăit un cuvînt fără dreptate şi s-au hotărît înaintea domniei mele şi a toată legea ţării pentru ace giumătate de satu ce mai sus scrie, Manova, încă din zilele lui Constantin Vodă şi s-au îndreptat cu pîrîtorii de la moşinaşi şi îndreptîndu-se şi s-au pus între sine mare legătură, altă judecată înainte să nu mai aibă". Tot atît de confuză este şi încheierea actului care arată că „pentru mai mare sluga noastră Ionaşcu cu Ignatie Ciogole şi cu Stratul pentru aceasta, aceeaşi iarăşi să nu mai fie în veci. Şi aceasta li s-a dat ca să nu mai îndrăznească înaintea scrisorii domneşti. Se poate considera o traducere proastă, dar şi cu ocazia traducerii actelor de către nepricepuţi se produc falsificări.

E greu de crezut apoi că diacul Şerban care ar fi redactat un act la Focşani în ziua *tîrgului de joi* la 5 decembrie 7124 privitor la o cumpărătură de ocini pe care o face un oarecare Costache în satul Drăghiceşti ar fi folosit stilul de la 1 ianuarie şi nu pe cel bizantin în vigoare [193]. În primul caz am avea anul 1616 şi în adevăr ziua de 1 decembrie a căzut într-o marţi. În cazul al doilea obţinem 1615 şi nu putem trage altă concluzie decît că documentul este fals. Neobişnuiţi sînt şi cei doi pîrcălabi, care administrează ţinutul Putnei, în loc de un singur staroste.

Editorii s-au oprit, de asemenea, prea puţin asupra altui zapis datat „din zilele lui Ştefan Vodă (Tomşa) din domnia întîia, văleat 7120 (1612) luna martie zilele 20". S-a observat însă că „văleatul a fost adăugat de altă mînă şi cerneală" [194]. Desigur cineva a încercat să înlăture o eroare evidentă, fără a lua în consideraţie că numai faptul acesta poate constitui o falsificare. Intervenţia arătată nu a stabilit totuşi autenticitatea documentului. Oricine se poate întreba, în cazul cînd în adevăr actul ar data din timpul primei domnii a lui Ştefan Tomşa (1611—1616), cum de a putut şti redactorul lui că acest domn va mai cîrmui ţara încă o dată. Persoana care a rectificat data a încercat, fără a reuşi, să repare o eroare făcută de primul falsificator, dar prin aceasta actul nu a dovenit autentic.

192 *Ibidem*, XVII, 4, p. 58.
193 *Ibidem*, p. 68—69.
194 *DIR*, XVII, 3, p. 70—71.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI ACTUALE

Dezbatere organizată în cadrul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" la 3 decembrie 1984

Al. Zub

Profitînd de prezența la Institutul nostru a doi distinși istorici, dr. Al. Duțu și prof. dr. Pompiliu Teodor, prea bine cunoscuți pentru a mai fi nevoie de o prezentare, să încercăm un dialog pe marginea direcțiilor de azi în istoriografie, dialog util întotdeauna și mai ales astăzi, cînd domeniul de care ne ocupăm cunoaște un semnificativ proces de înnoire. Un asemenea proces presupune, desigur, nu numai oferte noi (care la o analiză mai atentă se vădesc uneori nu tocmai noi), dar și contestații la fel de semnificative. Fapt este că timpul nostru asistă la o spectaculoasă deschidere a istoriografiei spre un cîmp problematic mai larg și mai complex. „Teritoriul" istoriei (pentru a relua formula lui Em. Le Roy Ladurie) cunoaște o sensibilă expansiune și un relief mai variat, odată cu „atelierul" celui care (expresia lui F. Furet) o profesează. *Teritoriu* și *atelier*. Am folosit anume termenii pentru a evoca, în strînsă conexiune reciprocă, pe de o parte lărgirea continuă a sferei de interese a istoriografiei, iar pe de alta complicarea corespunzătoare a instrumentarului la care aceasta trebuie să recurgă. J. B. Duroselle observa de curînd o triplă expansiune a istoricului: în trecut, prin sondarea celor mai îndepărtate vremuri, pînă la antropogeneză; în spațiu, prin aducerea istoriei la nivel planetar; tematic, prin variația nesfîrșită impusă anchetei istorice. Un examen sumar al publicațiilor de specialitate din ultimii ani ne-ar edifica sub acest unghi. Sînt expansiuni autentice, chiar dacă ele nu se arată a fi atît de noi pe cît se crede. N. Iorga, pentru a pomeni doar un nume, nu gîndea altfel atunci cînd își iniția elevii în *generalitățile* istoriei, cînd schița proiectul unei vaste *istoriologii* sau cînd recomanda, reluînd un îndemn rankean, ca nimic din ce e omenesc să nu rămînă străin de ancheta istoricului. Recuperarea „preistoriei", aducerea „sălbaticilor" în cîmpul de interes al cercetării, diversificarea continuă a modalităților de a chestiona trecutul se regăsesc lesne la marele nostru istoric. Închizînd însă această paranteză cu aer revendicativ, trebuie să spunem că efortul istoriografiei de a-și lărgi cîmpul atenției, concomitent cu instrumentele de lucru, e cît se poate de legitim. Putem privi acest efort din interiorul profesiei, ca o consecință firească, ținînd de istoria istoriografiei dar și ca răspuns la provocările venite din partea altor discipline antropologice, a filosofiei, sociologiei, etnologiei mai ales. Cîștigul ni se pare evident. Situată la confluența disciplinelor umane, istoriografia le însumează, le sintetizează și devine, în proiectele celor mai ambițioși, o știință regentă, o nouă *summa* care trebuie să dea seama de destinul umanității în durată. S-a vorbit, de aceea, nu fără temei, de un „imperialism" al istoriografiei, în snesul ambiției acesteia de a-și însuși rezultatele dobîndite de alte discipline convergente, spre a le valorifica cu metode și instrumente proprii. Fără geografie, etnologie, psihologie, antropologie, lingvistică, filosofie și atîtea alte domenii, ea nu se mai poate concepe astăzi, după cum nici fără complexul instrumentar pe care și l-a construit în ultimele decenii. O istorie problematizată, sensibilă la anchetele întreprinse în alte zone ale științelor despre om și gata să pună la lucru orice „noutate" caracteristică, e ceea ce se așteaptă astăzi. Mai receptivă la idei, ea se vede constrînsă a-și revizui situația, iar analizele operate, ici și colo, în volume speciale, în reviste de profil sau cu ocazia marilor congrese, denotă o extensie de orizont și un spor al conștiinței de sine, o conștiință autocritică. Criza istorismului ne previne că o istorie separată de orice gîndire sistematică nu e posibilă, că între una și alta nu trebuie să ne imaginăm o antinomie ireductibilă, ci mai curînd o tensiune creatoare. Apărîndu-se de prejudecăți „sistematice", A. D. Xenopol mărturisea că a ajuns la sistem prin analiza

faptelor. Tot așa, ostil față de orice sistem în genere, Iorga avea să spună că întîia lui sinteză nu s-a închegat decît la intervenția „sistemului" și era mîhnit că tocmai sistemul fusese trecut cu vederea de critici. Cele două exemple nu sînt fără o semnificație mai largă. Pentru istoricul de azi, care dispune de o masă enormă de informații și căruia i se promite (pe alocuri și are) un echipament complex de cuprindere și organizare a acesteia, problema esențială s-ar putea formula astfel: unde e locul său în raport cu faptele și respectiv cu „sistemul" ordonator. Mai poate el păstra, acum, vechea iluzie a cuprinderii fără rest și a restituției fără greș a cîmpului evenimențial? Încă A. D. Xenopol a simțit nevoia să organizeze faptele serial, pentru a le pune în evidență însemnătatea. N. Iorga căuta formula de ieșire din puzderia de fapte, iar răspunsul său, impracticabil pentru marea masă a istoricilor, se cunoaște. Pârvan (spre a rămîne în același cîmp de experiențe) deplîngea încă mai insistent lipsa ideilor, a criteriilor de valorizare în istoriografie, recomandînd cea mai atentă investigație în sfera gîndului și sentimentelor. Un curs de „istoria gîndului liric în lumea mediteraneană" ar surprinde și azi. El părea firesc, la 1920, cînd Pârvan a ținut un ciclu de șase prelegeri pe această temă, convins că „unde nu e viață spirituală nu e nici istorie". Nu putem insista aici, într-o discuție nepregătită, al cărei rost e doar să încerce a defini situația noastră în cadrul istoriografiei, să identifice, eventual, probleme și soluții. Vom spune numai că de un secol și jumătate, de la Hegel, filosofia se interesează de istorie și istoria a trebuit să manifeste un interes progresiv pentru filosofie. Ea a și fost, la o vreme, *istorie filosofică*, determinînd reacții legitime în sfera profesionalității. Marxismul, pozitivismul, istorismul german sînt direcții explorabile cu folos sub acest unghi. Marxismul a propus o metodă de interpretare a istoriei plecînd de la substratul economic, pentru a demonstra că toate formele culturii țin de suprastructură. În secolul nostru, K. Mannheim, Max Scheler ș.a. au reluat problema cu apel nu la substratul economic, ci la alte substrate. Împrumutînd de la științele naturii o metodă simplificatoare, pozitivismul n-a putut oferi un răspuns convenabil, iar istorismul legitimat de un W. Dilthey avea să sufere îngroșări nepermise într-o direcție funestă pentru omenire. Distincția operată de acesta din urmă între științele naturii și științele umane *(Geisteswissenschaften)* trebuie interpretată ca un îndemn la evitarea simplismului, la a considera mai atent specificitatea istoriei, Dificultatea, s-a spus, nu e de a explica ci de a înțelege. Căci a înțelege înseamnă a putea să te transpui în situația altora. A descinde în miezul alterității, a-i descifra formele, structurile, sensul, devine o necesitate pentru istoric. Fără filosofie și fără sprijin din partea altor discipline ale spiritului, el n-o poate face însă. Pârvan avea dreptate, desigur, atunci cînd spunea, încă la începutul secolului nostru, că istoricul trebuie să fie oarecum și filosof pentru a ști să valorizeze realitatea. Căci realitatea nu devine semnificativă decît provocată de istoric. O exigență deplin actuală. În lumina ei, să lăsăm oaspeții aici de față să-și spună cuvîntul.

Pompiliu Teodor

Invitația făcută de colegul Al. Zub cu numai cîteva clipe mai înainte de a participa la această dezbatere ne-a luat oarecum prin surprindere. O înțelegem însă ca un mijloc de a comunica deschis și sincer cîteva din gîndurile ce ne frămîntă în mod deosebit și la care am avut ocazia să reflectăm adesea prin natura profesiei noastre.

Pentru liniile directoare ale fenomenului supus atenției noastre, ar trebui amintită mai ales enciclopedia cu titlul *La nouvelle histoire*, coordonată de Jacques Le Goff, cu asistența lui Roger Chartier și Jacques Revel în 1978. Lucrarea s-a voit, și a fost în bună măsură, un îndreptar pentru deslușirea sferei, a structurii și a conținutului acestui curent istoric care traversează nu numai domeniul tradițional, ci și pe acela al noilor științe umane (sau sociale) și chiar întregul teritoriu al cunoașterii. Cele zece studii de fond ale volumului indicau principalele aspecte ale procesului de înnoire metodologică și teoretică: istoria și „lunga durată"; istoria mentalităților; antropologia istorică; istoria structurilor; istoria culturii materiale: „istoria imediată"; marxismul și noua istorie; „istoria marginalilor"; istoria imaginarului. Un studiu dintre acestea, datorat chiar coordonatorului, definea global „noua istorie", subliniind, de asemenea, în cuvîntul introductiv, condiția actuală a domeniului pe care Marc Bloch a surprins-o bine atunci cînd vedea în ea „une science en marche", dar și „une science dans l'enfance". Tocmai această necontenită dezvoltare și mișcare pe care o sugerează primul dintre enunțuri ridică probleme pentru noi, și ele se văd mai ales din felul în care istoriografia noastră participă la dezbaterea istoriografică mondială. Ea nu poate fi mulțumitoare, cel puțin din două motive.

Mai întîi fiindcă această „participare" nu se traduce mereu printr-o luare de cuvînt îndrăzneață și originală, în dialogul direct cu ideile ce frămîntă comunitatea istorică. Este vorba mai mult de o participare la nivel declarativ (prin note sau recenzii), cel mai adesea entuziastă, fără o discuție de fond a ideilor respective.

În al doilea rînd, atunci cînd acest dialog se înfiripă totuși, el este în contratimp. Aș aminti în acest sens interesul care s-a manifestat la noi în ultima vreme cu privire la istoria vieții cotidiene. Interesul e salutar și el răspunde unui deziderat al cercetării, dar care nu mai se bucura de actualitate pe mapamond unde specialiștii au început să exploreze structurile cotidianului.

Or, a fi în ton cu direcțiile actuale ale cercetării istoriografice din lume nu este o simplă chestiune „de modă". Este o condiție a cercetării românești care trebuie să-și prezinte mai mult și mai eficient realizările pe piața mondială. Ceea ce practic este imposibil c'tă vreme modul de prezentare a acestor realizări nu mai corespunde gustului și exigențelor actuale. Faptul s-ar putea urmări în activitatea congreselor, conferințelor sau colocviilor internaționale, unde un anume anacronism cu direcțiile actuale ale gîndirii și ale metodologiei dezavantajează efortul firesc și necesar de afirmare în atenția lumii. Aș spune că șansa marilor noștri istorici de a se afirma dincolo de hotare a depins și de felul în care ei s-au raportat la istoriografia străină.

Exemplul lui N. Iorga este mereu pilduitor. Într-un moment de iradiere a prestigiului *Școlii Analelor*, el a știut nu numai să fie în pas cu preocupările ei, dar în multe privințe să le anticipeze , așa cum scrisul său oferă sugestii regăsibile în căutările istoriografice de azi *.

Alexandru Duțu

Ar trebui să adăugăm că „noua istorie" nu a apărut numai din efortul conștient al specialiștilor de a investiga teritorii neglijate de predecesori sau din dorința lor de a folosi noi metode. „Noua istorie" este replica dată de această disciplină schimbărilor profunde intervenite în cunoștințele noastre și în existența noastră cotidiană. Istoria se scrie întotdeauna pentru contemporani și este evident că un specialist din zilele noastre nu ar mai putea întocmi studii pentru a demonstra un adevăr de toți recunoscut sau pentru a contribui la dezvoltarea cunoașterii, într-o epocă gata să revizuiască tot ceea ce trecutul a considerat evident și saturată de date noi. Istoria pune astăzi probleme, caută soluții, regăsește certitudini în numele unei autorități pe care și-a cucerit-o prin strădania unor mari maeștri, de la Herodot la Iorga. „Istoria nouă" pare a fi ieșit din frămîntarea specialiștilor francezi, dacă ascultăm numai pe Jacques Le Goff ; dar, de fapt, noile tendințe și noile dimensiuni au rezultat din efortul colectiv de a da răspuns unui timp complicat prin mărturia timpului. Aceste răspunderi le întîlnim în toate marile istoriografii și de aceea se pot, cu ușurință, identifica convergențe cu „școala *Annalelor*" în toate aceste istoriografii. În orice caz, nimeni nu poate face astăzi abstracție de lucrările istoricilor italieni sau polonezi, atunci cînd sînt căutate noi soluții și direcții, după cum oricine constată că numere din „Quaderni storici" sau „Past and Present" sînt adeseori mai interesante decît fascicole din „Annales". Sînt multe noi domenii, dar nu puține invadate de senzațional, așa cum se face mare tapaj în jurul unor noi metode, curînd descoperite a fi fost utile doar unui sector redus din viața trecutului, cum este cazul metodei cantitative.

Ceea ce trebuie subliniat este faptul că noua istorie a impus o nouă concepție a documentului, după cum accentuează justificiat Jacques Le Goff în articolul *L'histoire nouvelle* din sinteza, la care s-a făcut deja apel, apărută în seria „Les encyclopédies du savoir moderne", în 1978 : documentul „nu este inocent, nu decurge numai din alegerea făcută de istoric, el însuși în parte determinat de epoca și mediul său, ci este produs conștient sau inconștient de către societățile din trecut atît pentru a impune o imagine a acestui trecut, cît și pentru a spune „adevărul"... Cine deținea într-o societate din trecut producerea mărturiilor care, voluntar sau involuntar, au devenit documente ale istoriei ?... În același timp, trebuie să ne oprim asupra tăcerilor istoriei, să explicăm lacunele și să așezăm istoria atît pe aceste viduri, cît și pe porțiunile solide care au supraviețuit". Altfel, cum am putea reface istoria țărănimii, pornind doar de la ceea ce a scris clasa dominantă ? Sau cum am putea readuce la lumină lumile considerate „barbare" de civilizații animate de suficiența imperială ?

* În lipsa unui text scris, publicăm o reconstituire aproximativă (nota redacției).

Or, în asemenea condiții, mai putem să ne fixăm ca unică obligație reconstituirea trecutului „așa cum a fost el", după cum dorea Ranke? O nouă lectură se impune pentru a elimina nociva tendință de a sugera că ceea ce s-a întîmplat mai tîrziu a fost efectul unui eveniment anterior, tendință nocivă pentrucă restrînge istoria la evenimentele de suprafață, iar viața oamenilor la senzațiile epidermei și pentrucă obturează devenirea popoarelor mici, mereu situate în umbra marilor state care pretind că au creat singure civilizația. De îndată ce se interiorizează, istoria se îndreaptă mai curînd spre partea cuvîntătoare decît spre cea necuvîntătoare și favorizează studiile care redau procesul unei reflexii, în dauna celor care se mulțumesc să înșire fapte. Istoria care gîndește ia locul istoriei care istorisește. Este cazul sintezei lui Braudel, *Structurile cotidianului*, de curînd apărută în traducerea lui Adrian Riza, o carte despre oameni. Apoi, istoria se deschide spre alte domenii, pentru că fără filosofie ea nu poate înțelege nimic, așa cum ne-au dovedit-o numeroși călători străini insensibili la autentice opere de artă sau la manifestări profund umane, neobservate sau răstălmăcite de ei. Putem astăzi să vorbim despre raporturile cu trecutul ale oamenilor din secolele 16—18 fără să avem în vedere ceea ce ne-au dezvăluit lucrările fundamentale ale lui France Yates *(The Art of Memory)* sau Paolo Rossi *(Clavis universalis)*? Putem să susținem că toate experiențele artistice care nu se încadrează în stilul baroc sînt „înapoiate" sau „rudimentare?" Grupajul de studii române apărute în revista *Baroque* de la Montauban dovedesc contrariul, întrucît dezvăluie un dialog variat și plin de aspecte esențiale între artiștii români și cei străini, între cărturarii noștri și cei din centrele cîștigate de baroc. Urmărind acest dialog a denumit editorul revistei întregul grupaj „Tentația barocului în Sud-Estul european".

Istoria nouă poate să însemne modă și interes ziaristic pentru eveniment, așa cum poate încuraja o aprofundare a îndatoririlor profesiunii de istoric, mereu chemat să surprindă o devenire, să descopere semnificații, să readucă în prezent valori uitate. Această istorie își poate propune să reconstituie trecutul pentru a regăsi oamenii cu modul lor de a-și organiza existența cotidiană, dar și perenitatea ca grup, societate, stat, umanitate. De aceea, cercetarea mărturiilor culese din diverse domenii este obligatorie sau cel puțin de reținut și aceasta mai ales într-un caz ca cel românesc în care, pentru epoca îndepărtată, sînt întîlnite puține documente scrise și acelea în mare majoritate redactate în stil oficial, fără vibrație față de intimitate sau de alte feluri de manifestare umană, situate pe alte nivele culturale. Or, istoricul care dorește să treacă dincolo de mediul curții se va adresa și altor documente decît celor scrise.

Apoi, istoria se scrie într-un permanent dialog cu specialiștii din alte părți ale lumii, un privilegiu deținut mai ales de istoricii din țări mici și mijlocii. Rezultate ale dialogului apar atunci cînd o panoramă universală este completată cu date despre cultura noastră, ca în cazul „dosarului de concurs", adică al indicațiilor bibliografice, pus la dispoziția celor doritori să întocmească lucrări de diplomă despre *Europa la sfîrșitul secolului 18, către 1780—1802* în publicația de largă difuzare „L'Information historique" de la Paris, vol. 46, 1984, no. 4. În acest material întocmit cu cunoscuta-i competență de către profesorul Louis Trénard, se precizează că indicațiile nu se referă la țările scandinave, Rusia și Imperiul otoman, dar în acest continent restrîns studiile române sînt prezente. Mai departe, rezultate mai rodnice pot fi consemnate atunci cînd studii române sînt citate în cadrul unor dezbateri pe probleme dintre cele mai actuale, astfel că sînt implicate în discuții opinii și concluzii ale unor cercetări române.

În sfîrșit, istoria nouă poate fi practicată și pentru a introduce în atenția lumii contemporane experiențe din trecut altfel structurate decît cele care sînt analizate pentru a li se descoperi sensuri mai mult dorite decît aflate. S-a vorbit despre „rezistența" culturală de la noi ca despre un refuz de a accepta noul, mai înainte de a cîntări bine natura refuzului și binefacerile noului; reluată cu date și interpretări noi, „rezistența" din trecut poate dezvălui un atașament față de valori importante, experiențe instructive, permanențe ale naturii umane care nu pot fi sfărîmate. Decît să vorbim, în termeni braudelieni, despre „închisoarea duratei lungi", mai bine să ne întrebăm de ce durata lungă a menținut vii o serie de valori de-a lungul evului mediu român atît de variat și atît de fascinant. În orice caz, reconstituirea trecutului ni se pare că atinge un punct maxim de interes, atunci cînd apar în lumină tradiții de viață și de gîndire, altfel decît cele considerate paradigme. În fond, astfel îmbogățim imaginea trecutului și prin ea umanitatea noastră dornică să afle căi și mijloace capabile să o scoată din impasul creat de refuzul de a accepta noul. Reconstituirea tradiției, nu numai prin studii de largă respirație, dar și prin analize restrînse la un obiect, la un răstimp limitat, la un spațiu puțin întins, pentru a pătrunde mai bine în profunzimi, ne redă liniile mari ale devenirii și permanențe care îngăduie mereu o

raportare la partea cea bună din existența umană. Dar pentru aceasta este necesar să facem o nouă lectură a documentului pentru a-l sili să ne mărturisească tot ceea ce știe despre oameni.

Gh. Platon

Discuția de astăzi, prilejuită de prezența la Iași a distinșilor noștri colegi de la București și Cluj-Napoca — Al. Duțu și Pompiliu Teodor — prezintă un interes deosebit; ea poate constitui preludiul unei dezbateri mai largi, de interes general, capabilă să definească nu numai *stadiul* în care ne aflăm în însușirea metodologiilor, în angajarea pe calea modernizării, ci să îngăduie, totodată și o verificare, un pronostic asupra perspectivei.

La nouvelle histoire (Paris, 1978) la care a făcut apel colegul Pompiliu Teodor, cu cele 10 *articole* ale sale, ne oferă imaginea exactă a preocupărilor din occident în domeniul istoriografiei. O recentă analiză inserată în „Revista de istorie", cu privire la realizările românești în același sens, poate sugera prilejul unei comparații. Cîntărirea obiectivă — latura cantitativă nu ne avantajează, firește — reliefează, limpede, că preocupările românești, orientarea în direcția *noii istorii* nu izvorăsc din tendința de a ne racorda, cu orice preț, la curentele considerate „la modă"; ele reprezintă expresia nevoii organice a proprii noastre istorii de a-și lărgi spațiul de cuprindere, în acord cu realitățile vremii în care trăim, de a găsi răspunsuri mai complete la unele probleme complexe ce nu au putut fi explicate satisfăcător prin intermediul mijloacelor și a metodologiilor tradiționale. Preocupările în direcția realizării *istoriei totale*, aducerea în cîmpul cercetării a unor domenii noi, puțin sau incidental explorate, izvorăsc, așadar, din nevoile intime ale istoriografiei noastre. Înaintarea în acest sens nu poate fi decît treptată, realizările solicitînd *durata*.

Reevaluarea istoriografiei noastre în spiritul și cu mijloacele de investigație ale marxismului a îngăduit realizarea unui însemnat pas înainte. Cîștigul poate fi evaluat prin realizările ultimelor patru decenii. Adoptarea noii metodologii a îngăduit nu numai o nouă perspectivă; a aliniat, direct și sigur, istoriografia noastră pe o direcție compatibilă cu *spiritul epocii*. Resursele ideologice nu au fost cîtuși de puțin epuizate. După o îndelungată concentrare a eforturilor asupra laturilor economice și sociale, cu rezultate spectaculare, uneori, constatăm, astăzi, măsura în care stăruința asupra politicului și a ideologicului, în aceeași perspectivă marxistă, completează contururile istoriei actuale a României, la nivelul și la condițiile timpului în care trăim.

Convingerea noastră este că există o perfectă compatibilitate între marxism și istoria nouă. În viziunea marxistă, în centrul preocupărilor se găsește omul și activitatea sa complexă. Istoria este datoare să îmbrățișeze viața și activitatea umană, să se oprească și să stăruie, să explice și să definească „tot ceea ce aparține omului, depinde de om, servește și exprimă omul, marchează prezența, gusturile, felul de a fi al acestuia". Această definire timpurie, făcută de L. Febvre domeniului *istoriei noi*, în accepțiunea sa cea mai generală, este perfect de acord cu spiritul și metodologia marxistă (cf. *Vers une autre histoire*, în vol. *Combats pour l'histoire*, Paris, 1984, p. 418).

Din aceste considerații, credem noi, prudența și restricțiile în abordarea numeroaselor domenii ale *noii istorii* nu pot avea, în cazul nostru, aceeași justificare ca aceea în care încercarea de apropiere se face de pe pozițiile inverse acelora pe care ne situăm noi.

Istoria nouă, în sensul ei deplin, de orientare spre un orizont integrator, reprezintă o cerință egal solicitată atît cercetării, cît și predării la catedră. În această privință, oarecum, cercetarea este privilegiată; ea are avantajul abordării treptate, a aplicării la domenii limitate, la început, al extinderii graduale. Activitatea la catedră impune, de la început, încă, viziunea globală. Cursurile generale, mai cu seamă, în conformitate cu cerințele actuale, impun o arie mult mai largă de cuprindere, nu întotdeauna acoperită de cercetarea istorică. Dificultățile sînt firești; realizările și perspectivele, însă, rămîn încurajatoare, ne stimulează.

Colegii care au luat cuvîntul au subliniat existența preocupărilor noi în cercetare, eficiența acestora. S-a remarcat faptul că demografia istorică a căpătat, deja, un cadru corespunzător de activitate (existența *laboratorului de demografie* și realizările de pînă acum sînt probante), că istoria mentalităților, departe de a constitui o simplă *preocupare mondenă*, a devenit o necesitate. Contribuțiile esențiale, în acest domeniu, ale lui Al. Duțu reliefează faptul că începuturile au fost, deja, depășite. Și alte domenii, am mai amintit și revirimentul actual al sociologiei, se înscriu cu realizări notabile.

Nu considerăm că este necesar să înregistrăm, aici, orientările și realizările. Doresc să remarc faptul că, la Iași, atît în domeniul cercetării, cît și în activitatea de catedră, orientarea spre noua istorie a fost făcută înainte chiar ca liniile acesteia să fi fost definite

în accepțiunea complexă de astăzi. Reprezentanții generațiilor care, în ultimele decenii, și-au consacrat activitatea fenomenelor istoriei moderne, beneficiind de îndrumarea inițială a marelui profesor care a fost Dimitrie Berlescu, au fost obișnuiți să analizeze fenomenele pe spațiile largi pe care s-au desfășurat, într-o conexiune și cu implicații care au impus, întotdeauna și mereu, apelul la discipline ajutătoare, ca sociologia și etnografia, demografia, statistica, psihologia socială ș.a. Chiar dacă nu a putut să fie valorificat în raport cu cerințele multiple ale orizontului de astăzi, imensul material documentar care a făcut obiectul de cercetare al colectivului de istorie modernă a fost analizat, atunci, într-o viziune care se apropie mult de cerințele istoriei totale de astăzi. Ca urmare a acestui fapt, restrîngîndu-ne observațiile asupra istoriei moderne, avem convingerea fermă că atît cei care lucrează în domeniul cercetării, cît și cei care-și desfășoară activitatea *la catedră* manifestă apetența necesară pentru a se cantona, fără dificultate, în circuitul modern al istoriei, în acord cu spiritul și nevoile actuale dar și cu cele de viitor ale societății noastre. Realizările de pînă acum — în ciuda dificultăților (acestea nu lipsesc) sînt tot atîtea certe promisiuni.

Înțelegînd, așadar, procesul de modernizare a istoriei nu ca o cerință a modei și, deci, pasageră, ci ca o necesitate imperioasă, impusă de nevoia de a pătrunde în spațiile cele mai intime și de a găsi explicațiile cele mai plauzibile proceselor și fenomenelor istoriei, de *a reconstitui istoria așa cum a fost*, privim procesul actual de înnoire a istoriei nu din exterior; avem convingerea că ne aflăm situați în interiorul său.

Stefan Lemny

Șansa fiecărei culturi de a accede la direcțiile metodologice și de gîndire proprii azi „noii istorii" depinde în bună măsură de zestrea ei istoriografică. Scrisul istoric francez, cel mai frecvent asociat vocabulei aflată în discuție, ni se pare edificator în acest sens. Situația sa privilegiată n-ar fi de înțeles fără însemnatele tradiții ale cercetării istorice cărora instituțiile din ultima vreme le-au dat și mai multă rigoare. Comparația comportă nuanțări, dar ele nu înlătură constatarea că bilanțul cercetărilor istorice românești este încă departe de a oferi o imagine mulțumitoare. Explicații se pot găsi destule. Pentru discuția de față, mai însemnată însă mi se pare înțelegerea felului în care o asemenea tradiție istoriografică poate susține efortul de înnoire evocat aici cu temei.

Cu riscul de a repeta un adevăr bine știut, cred că fenomenul istoriografic românesc comportă în această privință o notă proprie, una ce exprimă racordarea dintre *posibilitățile sale* — în general, precare — și ambițiile înnoitoare, demne, fără îndoială, de condiția istoricului de azi. Sînt compatibile cele două laturi? În acest fel aș sintetiza dilema (căci o dilemă este în fond) cercetărilor noastre actuale față de „noua istorie". Răspunsul depinde de talentul și priceperea fiecăruia și nu în ultimul rînd de însăși materia supusă anchetei, una ce comportă specificitățile istoriei românești. În ce mă privește, întrevăd un răspuns pozitiv în măsura în care fiecare din elementele avute în vedere (posibilitățile și aspirațiile de cercetare) sînt considerate cu toată importanța cuvenită. Aceasta înseamnă a ține seama de precaritatea instrumentelor de lucru, a edițiilor de documente, a studiilor „fundamentale" și a sintezelor, care îndeamnă mai departe la cultivarea vechiului îndemn pozitivist (din păcate, în continuă diminuție a forțelor) fără a ignora, în aceeași vreme, ceea ce se petrece util ca experiență istoriografică, sub raportul metodei și viziunii, în alte zone.

Pentru o mai bună explicitare, aș evoca doar un fenomen care îmi este mai apropiat de preocupări: societatea românească în secolul XVIII. Istoriografia noastră dispune în această privință de studii remarcabile cu privire la relațiile sociale și politice, la aspectele de gîndire și evoluția ideilor, la coordonatele culturale și istoria literaturii, dar o istorie *globală* a societății din acea vreme continuă să lipsească și să pară temerară. Cum să dai seama de evoluția *întregului* cînd literatura susceptibilă să stea la baza unei asemenea întreprinderi încă nu a fost explorată integral și sistematic, cînd maldăre întregi de documente sînt încă neinventariate, ca să nu mai vorbim de valorificarea și de editarea lor? O istorie totală, așa cum rîvnește efortul istoriografic actual n-ar fi apoi de conceput fără explorarea mentalităților, a nivelului psihologic și a îndeletnicirilor cotidiene, dar pentru fiecare din aceste deziderate, la care se adaugă și altele, cercetătorul are de parcurs îndelungate preparative: cunoașterea cărturarilor vremii, evaluarea mai precisă a impactului socio-cultural al lecturii și cărții, analiza cadrului de viață (arte, literatură, arhitectură) în care s-a manifestat viața în toată multituddinea ei de forme.

Nu înclin, desigur, pentru ideea că abia cînd toate postulatele cercetării „tradiționale" se vor fi împlinit, istoricul își va îngădui plăcerea de a se îndrepta spre noile orizonturi ale cunoașterii din perspectiva curiozităților ce animă azi pe ceilalți membri ai breslei sale. Cercetarea ar trebui gîndită mai curînd în mod concomitent, astfel încît ea să răspundă numeroaselor nevoi ale cunoașterii trecutului (nevoi ce țin în bună măsură de ancheta „tradițională") și să fie receptivă, în același timp, la sugestiile modernizatoare din lume, fie ele în sens metodologic, tematic sau de limbaj.

Vasile Neamțu

În istoriografia europeană, în ultimele două secole, s-a manifestat o nedisimulată preferință pentru istoria politică și, în acest cadru, s-a rezervat un spațiu larg personalităților și războaielor. Desigur, lupta robului pentru libertate, a popoarelor pentru independență și unitate prezintă o deosebită importanță și trebuie să i se acorde toată atenția, ea avînd și un pronunțat caracter educativ. Frecvent însă, istoricii se străduiesc să clădească socluri înalte pentru marii măcelari ai omenirii și, în această privință, exemplele ce se pot da sînt numeroase. Nu trebuie totuși să uităm că asemenea războaie sînt „accidente" ale istoriei și concentrîndu-ne asupra lor riscăm să facem o „istorie a accidentelor" și, uneori, să-i absolvim de vină pe cei ce le-au provocat.

Sînt unele războaie mai lungi și dramatice ca cel de șapte, treizeci sau o sută de ani, care, în unele țări, au fost și mai sînt ignorate sau, în cel mai bun caz, amintite doar în treacăt. Foametea și marile epidemii care, de-a lungul secolelor, au secerat multe, foarte multe milioane de oameni, au fost înfruntate cu curaj și speranțe, dar este cazul să ne întrebăm dacă victoriile, atîtea cîte s-au obținut — căci lupta continuă — se bucură de tot atîta spațiu în lucrările de sinteză, ca, de pildă, bătălia de la Crécy și dacă s-a stăruit îndeajuns asupra „comandanților". Unii binefăcători ai omenirii, ca Parmantier și Pasteur, sau creatorii unor științe noi, ca Racoviță, sînt niște bieți anonimi, în raport cu Atila. Este oare vorba numai de o greșită ierarhizare a valorilor ?

Este drept că, mai ales după ultima mare conflagrație mondială, a început să se acorde o mai mare atenție factorilor de durată, structurilor. „Școala Analelor", cu Lucien Febvre, Fernand Braudel ș.a., are meritul de a fi stimulat cercetările întreprinse în această direcție și s-au obținut rezultate dintre cele mai interesante, dar, mi se pare că, totuși, nu trebuie să se ajungă la ostracizarea istoriei politice sau a celeia a culturii. Oricum, mai devreme sau mai tîrziu, nu va putea fi evitată calea istoriei totale.

În acest context, nu se pot „inventaria" aici realizările și neajunsurile istoriografiei noastre. În mod sigur, nu dispunem de o informare documentară de consistența celeia a țărilor care n-au stat „în calea tuturor răutăților" și rezultatele obținute de cercetătorii străini sînt, pentru noi, nu rareori, inaccesibile. Este, desigur, un handicap greu de nesocotit.

Dacă este să avem în vedere doar evul mediu, va trebui să constatăm că și la noi s-au obținut succese și că în tratarea unor probleme s-a mers pe drumul sănătos al cercetării interdisciplinare, reclamat mai ales de rolul important care s-a atribuit arheologiei. Fără îndoială că mai sînt multe dificultăți de învins și că drumul ce trebuie străbătut este lung. Mi se pare, totuși, că schimbul de valori culturale, pe plan larg, nu se ridică la un nivel suficient de înalt, că prea puține lucrări românești de valoare sînt publicate în limbi de largă circulație, pentru a se putea impune atenției istoriografiei străine și a-și găsi, în cadrul ei, locul cuvenit.

L. Boicu

Colegul Pompiliu Teodor ne-a prevenit că discuția noastră este, oarecum, improvizată. „Acuză" agravată de importanța și disponibilitățile temei care face obiectul acestui schimb de opinii. Falsă aprehensiune, de vreme ce dezbaterea învederează că ideile participanților sînt trainic așezate, doar comunicarea poartă amprenta improvizației ; s-o luăm ca atare : este și sinceră, are și farmec. Util, fericit ales (iar alegerea nu mai este o improvizație) titlul temei, probleme ale *istoriografiei actuale !*

Nimic din ceea ce am auzit pînă acum nu mi-a slăbit atenția. Constatăm cu toții o comuniune de preocupări și gînduri. Nu lipsesc însă îndoielile și chiar contrarietățile. Este firesc și bine. Dacă ar fi să reducem discuția noastră la expresia ei elementară, atunci s-ar cuveni să răspundem la întrebarea ce este un istoric modern, adică în pas cu vremea în

care vieţuieşte, creează şi învaţă pe alţii să descifreze rosturile lui *zoon politikon* din-totdeauna.

La cele ce s-au spus, cîteva cuvinte aş adăuga din parte-mi. Adaosul începe, neplăcut, cu o banalitate: niciciînd, nici în evul mediu „întunecat", păstrînd proporţiile, oamenii n-au încetat să inoveze dintr-o înclinare ce ţine de fire şi împrejurări avînd forţa deciziei sociale în care individul dacă nu se pierde, nu se poate sustrage unei înriuriri copleşitoare. Iar astăzi mai mult decît oricînd. Nu există adevăr absolut în istorie (nici măcar datele cronologice „sigure" — din cauza calendarelor), ci o necontenită străduinţă de acumulare a adevărurilor relative care, spune Adam Scharf, sînt momentan absolute. Dar nici o concepţie, curent, şcoală, metodă noi nu exclud total pe cele vechi; de regulă se nasc din ele, fie şi prin antiteză, aşa cum pozitivismul a apărut ca o reacţie la romantism fără să provoace decesul acestuia din urmă. Firește, au existat şi impulsuri care au dispărut fără să lase măcar semnul unei lovituri de floretă. Nici ele nu se cuvin ignorate. Totul trebuie supus judecăţii critice, în absenţa căreia un istoric încetează să fie istoric.

În anii din urmă, „Revue historique" publicase într-unul din Buletinele sale anexă o dezbatere consacrată metodei-concepţie a mentalităţilor. Critici aspre, de repudiere, dar o repudiere a pretenţiei de posesie a cheii unice în istoriografie. *Noua istorie* exclude evenimentul. Dar există istorie fără eveniment? Nu. Evenimentul este însăşi istoria în desfăşurare. Eliminarea lui conduce la metaistorie. Numai că istoria nu se reduce la eveniment sau, mai bine-zis, nu este scopul, ci calea, mijlocul menite să ne apropie de înţelegerea profundă a istoriei. Nu mai puţin important este „ce face" istoricul cu evenimentul. Unii istorici cantonaţi în *document* au un fel de idiosincrazie faţă de discursul ideatic. Este şi aceasta o căderе în altă extremă. Nu puţini sînt cei sceptici în privinţa utilizării metodelor şi gîndirii înnoitoare în istoriografia patriei. Într-adevăr, secole de restriște, de răvăşiri şi jafuri ne-au sărăcit zestrea surselor documentare. Ei se întreabă de cînd dispunem de registre mitrice, de statistici etc., pentru a folosi, de pildă, metoda cantitativă. Acesta nu este însă un motiv pentru a renunţa la străduania de însuşire a tot ceea ce este nou în gîndirea şi metodologia istoriografică. S-a spus aici că eseistica în istorie e un fel de erezie. Or, eseistica de calitate, întemeiată pe cunoaşterea şi adevărul istoric, poate nu numai delecta pe istoric, ci-i poate deschide şi orizonturi noi în practica *stricto sensu* a profesiunii. Există eseişti şi... eseistică. Istoria îşi are legile ei; ea cuprinde, fără a se confunda, teoria şi filosofia istoriei ca domenii autonome. Ea nu ignoră nici eseistica.

Istoricului de astăzi îi este indispensabilă însuşirea noilor idei, concepţii, teorii, metode istoriografice, şi nu numai. *Ceea ce nu înseamnă că el devine modern dacă li se aliniază fără discernămînt critic.* El poate scrie şi despre cultura porumbului, dar depinde în *ce scop şi cum.* Nimic nu e de ignorat, totul este de cunoscut şi însuşit în spirit critic. Moda trece, eticheta rămîne ceea ce este. S-a afirmat aici, şi pe bună dreptate, că în opera lui N. Iorga aflăm idei de cea mai strictă actualitate conceptuală şi metodologică. În unele din lucrările sale, Albert Sorel este un istoric *avant la lettre* al mentalului. Dar ideile nu s-au închegat în concepţii ale zilelor noastre. Nu ignorăm ideile. Cu atît mai puţin ne e îngăduit să nesocotim concepţiile.

Ştefan S. Gorovei

Problemele aflate aici în dezbatere şi chipul în care ele au fost abordate s-ar părea că indică o mai mare receptivitate a istoriografiei epocii noastre moderne — e sugestiv, de altfel, însuşi faptul că, excepţie făcînd profesorul Neamţu, toţi antevorbitorii mei sînt specialişti ai acestei perioade! Abandonarea sau trecerea în plan secund a modului tradiţional de a scrie istoria pentru a aduce în planul întîi metodele noi de investigare a trecutului, după modelele oferite de curentele sau şcolile istoriografice europene, presupune, însă, o completă şi amănunţită cunoaştere a vieţii trecute (ceea ce a realizat şcoala pozitivistă), pentru că numai în felul acesta se poate încerca o nouă lectură a documentului, cum s-a spus aici. S-ar putea ca aceasta să fie posibil în ceea ce priveşte istoria noastră modernă. În ceea ce priveşte, însă, Evul nostru de mijloc — început încă într-o perioadă pentru care nu avem nici un document scris (secolele VIII—XIV) şi prelungit pînă în secolul XVIII (incluzînd, astfel, şi lungul apus, de vreun veac şi jumătate, al epocii medievale) — abandonarea metodelor tradiţionale mi se pare contraindicată. Nu putem trece la o nouă lectură a documentului, atîta vreme cît nu s-a făcut încă nici lectura propriu-zisă: nu putem face lectura „în filigran", cîtă vreme textul însuşi nu a fost stors de toate informaţiile pe care le conţine, pe care le indică sau pe care le sugerează.

Privind lucrurile din punctul de vedere al medievistului, nu putem avea prea mult optimism : sîntem, încă, în ceea ce privește cunoașterea globală, generală, a trecutului nostru, acolo unde ne-a lăsat A. D. Xenopol. Uriașa operă a lui N. Iorga — un adevărat continent, plin de hățișuri, de drumuri înfundate și de largi căi luminoase pe care geniul său le-a trasat sau doar le-a indicat — a devenit ea însăși un subiect de cercetare : va mai trece încă timp pînă la asimilarea completă a roadelor sale. Opera lui Gh. I. Brătianu este și ea încă foarte departe de a fi complet cunoscută și asimilată. S-a arătat cît de modernă este opera lui Brătianu, chiar la patru ori cinci decenii de la scrierea ei — și s-a citat aici studiul său, de o mare actualitate în chiar zilele noastre, despre *formulele de organizare a păcii*. Scrierile acestor oameni — și mă gîndesc nu numai la Iorga și Brătianu, dar și la Pârvan, Panaitescu, N. Bănescu sau I. Ursu — au avut o largă audiență în rîndurile specialiștilor străini datorită pe de o parte bogatei informații pe care au pus-o în circulație iar pe de altă parte — modului în care, fiind la curent cu metodele practicate de istoriografia europeană, au știut să organizeze și să prezinte această masă de informații noi. Prin aceasta, ei au fost moderni și au rămas moderni, marcînd o epocă de aur în istoria meseriei noastre.

Azi, discutînd despre modernitatea și modernizarea acestei meserii, nu cred că trebuie să începem prin abordarea unor metode care, practicate în alte contexte, pot fi aducătoare de roade bogate, dar care, la noi, nu pot aduce decît o sărăcire a cunoștințelor noastre. Noi sîntem încă — și precizez încă o dată că restrîng spațiul la care mă refer doar la Evul Mediu — în stadiul în care este nevoie (nevoie arzătoare, vitală) de o serioasă cercetare în spirit pozitivist : avem nevoie, înainte de toate, de a ști *cum a fost* și *ce a fost*. N-aș vrea să se înțeleagă, de aici, că pledez pentru acea cercetare care înșiră unul după altul documentele, care alcătuiește liste de domnitori și iubește foarte mult precizia cronologică (deși este și aceasta o etapă, și încă una fundamentală, indispensabilă, în cunoașterea trecutului !). Există, însă, în îndelungata noastră istorie medievală atîtea pete albe, încît se poate spune că mai mult *nu știm*, decît *știm !* Și aceste pete albe nu acoperă numai segmente din istoria noastră politică, ci din *întreaga* istorie a vieții care s-a desfășurat, secol după secol, pe aceste pămînturi. Cunoștințele noastre sînt destul de vagi și nesigure nu numai în privința evenimentelor, a vieții și activității principilor sau demnitarilor care au condus acest popor în veacurile trecute — și aici să-mi fie îngăduit să-mi exprim dezacordul cu formula care s-a aplicat acestor personalități („măcelari ai istoriei") — dar și în ceea ce privește istoria instituțiilor, a comunităților urbane și rurale, a comunicațiilor, a vieții culturale și economice și așa mai departe. S-a spus că, la vremea cînd la noi s-au tradus masiv lucrările despre *viața zilnică* într-un anumit loc și o anumită vreme, moda aceasta era deja trecută, pe plan european. Dar nu e ciudat că nici chiar în momentul acela nu s-a încumetat nimeni să scrie o carte despre — să zicem — viața zilnică în Moldova lui Vasile Lupu sau în Muntenia lui Matei Basarab (ca să iau ca exemplu două domnii pentru care există o bază documentară mai bogată și mai variată ?) Și atunci, cît de modern ne apare un personaj despre care, la vremea lui, s-a făcut mult haz și au circulat multe anecdote, anume I. Kalinderu, autorul unor cărți* despre portul bărbii la romani, sau despre podoabele unei frumoase romane !

Modernizarea istoriografiei noastre și racordarea la cea europeană nu se poate face prin simpla adoptare a metodelor folosite — aș îndrăzni să zic : experimentate doar — în alte spații culturale. Istoriografia franceză ori cea germană — la care în mod obișnuit ne raportăm — au în urmă secole întregi de cercetare amănunțită, pe verticală și pe orizontală (dacă se poate spune așa) și, ceea ce e și mai important, dispun de uriașe arhive, bine păstrate și bine ordonate (în marea majoritate a cazurilor). Prin forța lucrurilor, noi sîntem constrînși să ne scriem istoria pe o bază documentară destul de îngustă și ori cîte eforturi am face pentru a o lărgi și îmbogăți, elementele principale (vechile arhive interne) nu le vom mai avea niciodată. Cel tentat de o reconstrucție globală trebuie să consume o cantitate uriașă de timp și de energie ca să recupereze cîte o informație din mărturii privind spațiile sau domeniile învecinate ! Domenii întregi au rămas foarte slab (uneori de loc) investigate, după cum o bună parte din ceea ce s-a lucrat în alte domenii trebuie (dintr-un motiv sau altul) înlocuit și cercetarea reluată. Aici nu poate fi vorba despre ceea ce francezii numesc „brûler les étapes", pentru că sînt etape peste care nu se poate sări, pur și simplu ! Aici este nevoie de o răbdătoare muncă de reconstrucție migăloasă, punînd știre lîngă știre, după verificările prealabile și atît de necesare. Vremea cărților făcute din alte cărți ar trebui să apună și istoricii să se întoarcă la materia primă a meseriei lor : documentul, scris ori nescris. Ar fi necesară o nouă, amplă și viguroasă confruntare cu

* V., însă, și Al. Lapedatu, *Scrieri alese*, Cluj-Napoca, 1985, p. 225—226.

materialul documentar, cu tot ceea ce se află încă nefolosit sau chiar necunoscut în aceste „grînare ale istoriei", cum a numit Charles Samaran arhivele.

Dar despre toate aceste aspecte ale modernizării cercetărilor de medievistică românească am mai avut prilejul să-mi expun părerile și verbal, și în scris[1], în anii din urmă, și nu văd nici un motiv pentru ca ele să fie, astăzi, altele.

Gh. Buzatu

Am ascultat, cu deosebit interes, intervențiile antevorbitorilor mei. Sînt deosebit de bucuros că particip la această dezbatere „improvizată", dar care se bucură de prezența unor reputați specialiști. Întîlnirea noastră însăși reprezintă o continuare, ori, mai degrabă, o ilustrare a discuțiilor purtate în momentul de față de către istorici în privința rostului, destinului, esenței disciplinei lor. Este istoria o armă politică și, dacă da, care va fi viitorul ei, care vor fi limitele descoperirii și, mai ales, ale comunicării adevărului asupra trecutului? *Istoria totală* constituie un obiectiv admirabil ca program, afirmat și realizat de către marii istorici (deși, observ, cu predilecție spre finele activității lor, adică atunci cînd sinteză oferă incontestabile tentații în raport cu analiza), dar cum o putem revendica azi, cînd informațiile se „aglomerează" în cantități impresionante? În asemenea context, istoria *culturală* reprezintă, este adevărat, o șansă de-a ajunge la istoria totală, cu condiția esențială de-a nu rămîne la suprafața lucrurilor, de-a nu forța similitudinile, de-a nu ignora resorturile adînci ale atitudinilor ideologice ale „actorilor" ce s-au perindat pe scena istoriei, de a nu disprețui, în ultimă instanță, faptele, care, ele, cunoscute în profunzime și bine corelate, nu numai că însoțesc ci și elplică acțiunile eroilor. Ca unul care mă ocup de domeniul istoriei contemporane, mai precis de istoria celui de-al doilea război mondial, cu referire specială la locul și rolul României în context, socot de datoria mea să precizez că — pentru epoca respectivă — încă multe decenii „șansa" este de partea istoriei zise „evenimențiale", și aceasta din multiple rațiuni. În primul rînd, trebuie să avem în vedere că, în orice moment practic, cunoștințele noastre se îmbogățesc prin acțiunile planificate din majoritatea țărilor lumii de despuiere a arhivelor și de publicare a unor colecții de documente, prin activitatea editorială cu totul remarcabilă ce se manifestă în apariția anuală a circa 20 000 de titluri lucrări de specialitate (cărți, studii, articole etc.) pe tot mapamondul. Apoi, să nu neglijăm că însăși „dispoziția" noastră de-a ne apropia și de-a face cunoscut adevărul asupra celor petrecute între 1939 și 1945 sporește continuu, impunîndu-se, ca atare, să beneficiem de această situație. Sînt și multe alte argumente ce se pot aduce, inclusiv faptul că despre conflagrația mondială ultimă nu lipsesc numeroase și remarcabile istorii „totale" (preferabile fiind acelea realizate de autori, iar nu de colective, precum cele datorate lui Henri Michel, Sir B. H. Liddell Hart ș.a.), difuzate în tiraje impresionante și care, totuși, se constituie în „etape" spre refacerea — mai apropiată ori mai depărtată? — marii fresce a anilor 1939—1945. Ca unul care m-am ocupat de insurecția română din August 1944, mai precis de pregătirea și declanșarea ei, vă rog să-mi îngăduiți să-mi exprim convingerea că numai acum, după ce am refăcut „radiografia" cvasi-completă a faptelor de acum 40 de ani, pot pretinde că știu cu precizie în ce cadru s-a „mișcat" fiecare personaj, de ce a făcut-o așa și nu altfel, de ce s-a manifestat într-un anume fel ș.a.m.d., astfel că numai pe baza cunoașterii profunde a trecutului se poate tinde la așteptata și necesara istorie totală. Spunînd acestea, nu vreau să tăgăduiesc că nu ne trebuie modele, dimpotrivă, imperativul reconstituirilor sintetice nu trebuie să ne fie străin nici chiar atunci cînd, din motive diverse, realizăm studii de cea mai pură acribie științifică.

Al Zub

Discuția noastră, chiar dacă improvizată, se anunță rodnică. Nu vom trage, firește, o concluzie, ci ne vom mărgini la cîteva note marginale. A reieșit limpede, sper, din intervențiile făcute, că istoriografia traversează acum un proces înnoitor și că istoriografia română, în speță, face eforturi de acomodare demne de luat în seamă. Ele presupun un orizont mai larg sub unghi teoretic, metodologic, tematic, un efort mai intens de

[1] Ștefan S. Gorovei, *Orizont medievistic*, în „Ateneu", anul 20, nr. 8 (165), august 1983, p. 7 (titlul nu-mi aparține; textul înaintat redacției se intitula *„Acest Ev Mediu românesc" — pentru o înnoire a studiilor de istorie medievală românească*).

asimilare a noilor idei și tehnici caracteristice pentru vîrsta actuală a disciplinei. Totuși, această deschidere se întîmplă mai mult la nivel individual, structurile cercetării rămînînd într-o relativă întîrziere față de ofertele „avangardiste" ale domeniului. Faptul este explicabil, desigur, dar aceasta nu trebuie să ducă la autosatisfacție. Dimpotrivă, recunoașterea acestei întîrzieri și analiza cauzelor se cade a constitui un motiv de incitație redresantă, un punct de sprijin pentru un program mai adecvat noilor exigențe. Echipele angajate în studiul metodologiei, în explorări de ordin cantitativ sau în analize privitoare la sfera imaginarului (pentru a evoca oarecum chiar limitele) reprezintă încă prea puțin în raport cu ceea ce se așteaptă de la istoriografia noastră de azi. Un orizont mai vast? O paletă mai largă de întrebări? O perspectivă integratoare mai generoasă? Un raport mai just între analiză și sinteză? Mai multă cutezanță în studiul marilor teme? Diversificarea tematică a anchetei? Sînt exigențe mai mult sau mai puțin permanente. Ele comportă însă, în zilele noastre, o rezonanță specială, legată de noile oferte ale istoriografiei, îndeosebi de programul „noii istorii" franceze, la care s-au făcut referiri insistente în cursul dezbaterii. Alte experiențe, alte „școli" ar putea fi evocate cu folos. N-am făcut aici decît să identificăm, în treacăt, probleme, să manifestăm interes pentru o formulă sau alta. S-au rostit rezerve, s-au pus întrebări, s-au propus remedii. A reieșit destul de clar că e nevoie de un dialog continuu cu celelalte „școli" istoriografice și de o ritmizare a inițiativelor proprii pe calea congreselor de specialitate, a instituțiilor de resort, a dezbaterilor în presă ș.c.l. Dacă nu se pot „arde etapele" în acest domeniu, nici nu trebuie să așteptăm ca fiecare etapă să se desfășoare în cadență firească. O accelerație premeditată e necesară pentru a asigura inerenta sincronizare cu celelalte școli. „Instinctiv", mulți se îndreaptă — și nu fără folos — spre acea erudiție căreia pozitivismul i-a asigurat un prestigiu aparte. Ea le aduce un anume „succes", iar întrucît procură „date noi" suscită și stima publică. Se poate mulțumi istoriografia cu atît? La altă extremă, ispita de a construi rapid, spectaculos, înainte de a dispune de informații suficiente, nu e mai puțin riscată. Între extreme, atîtea soluții intermediare se întrevăd. Nu avem de ales între erudiția factologică și „ignoranța enciclopedică" de care vorbea M. Bataillon. A defini și organiza faptele e o necesitate inexorabilă, ca și restituția fragmentară. Dar totul trebuie făcut în perspectiva întregului, a sintezei integratoare. Orice studiu serios implică o „defrișare" prealabilă a „terenului", o anchetă cît mai deplină și în cele din urmă o restituție plauzibilă. A crede însă că a fost epuizat cîmpul faptelor și că imaginea propusă e singura cu putință este naiv. Avem astăzi pentru multe evenimente sau personalități imagini foarte diferite și ele se vor multiplica, cu certitudine, în viitor. Lucrul acesta nu trebuie să descurajeze, dimpotrivă. Istoriografia provoacă la gîndire, contrariază rutina, invită la efort restitutiv pe cont propriu. Pârvan știa să observe acest lucru, ca student, distingînd între „adunători de izvoare, istorici și filosofi", dar punînd toate aceste ipostaze în relație legitimă, socotindu-le deci ca trepte legitime și complementare. Analiza critică și efortul elucidării nu sînt suficiente. Istoricul trebuie să aspire la treapta unde critica și restituția fragmentară se topesc în sinteză, alimentînd-o, făcînd-o posibilă. Erudiția nu e scop în sine, ci instrument de cunoaștere, o „slujnică" a istoriei (H.-I. Marrou), înțeleasă nu ca însumare de date, ci ca sinteză. Cultura generală a istoricului, problematica meseriei sale, ancheta întreprinsă, comprehensiunea, explicația sînt necesare în perspectiva sintezei, toate raportabile la nivelul realității obiective, iar a stopa efortul restitutiv sub nivelul sintezei nu e de înțeles. Sinteza, din care H. Berr a făcut stindard de școală, angajează integral personalitatea cercetătorului. Nici unei generații nu-i este permis să o ignore, pentru simplul motiv că fără sinteză istoria nu poate fi abordată convenabil nici la celelalte nivele. Cine nu-și amintește de motivația, mereu actuală, adusă de Xenopol? Fiecare epocă trebuie să elaboreze propria-i sinteză, pornind de la informația existentă. A aștepta ca mai întîi să fie strînse toate documentele înseamnă să amîni fără termen sinteza. Una e să ai un program de lucru limitat la nivelul sistematizării datelor sau la acela al restituției fragmentare, alta să contești legitimitatea sintezei, amînînd-o pînă cînd toate sursele vor fi fost puse în valoare. Toate sursele? Dar aceasta nu e practic cu putință, iar în al doilea rînd, oricîte surse am avea la îndemînă, ele tot fragmentare sînt. Fără a subestima efortul unei restituții cît mai ample a documentelor, nu ne rămîne decît să transgresăm fragmentul în direcția sintezei, ori de cîte ori e posibil, supunînd documentele la o anchetă mai nuanțată, în stare să le scoată la lumină virtuțile. Să mai spunem, împreună cu J. Le Goff, că documentul însuși nu este inocent și că istoricul poartă cu sine un anume determinism al epocii? Desigur, istoricul e dator să restabilească sensul adevărat al documentelor, corectîndu-le „deviația" subiectivă. Dar el e dator să interogheze și spațiul din afara acestora, să se ocupe de „tăcerile" istoriei, să umple cu logica și imaginația lui acel spațiu, pentru a contura pe

cît posibil întregul. O nouă lectură a documentului? Ar trebui să spunem că această lectură nu poate fi decît mereu nouă, dacă experienţa noastră e autentică şi dacă îi rămînem credincioşi. Explorăm realităţile de odinioară într-un orizont mereu extensibil şi cu o sensibilitate pe care „istoria" vie o modifică mereu. Metodele tradiţionale, perfect legitime la anumite nivele, nu trebuie să interzică noile anchete, a căror legitimitate iese din discuţie. „Nu putem face lectura în filigran, s-a spus aici, cîtă vreme textul însuşi nu a fost stors de toate informaţiile pe care le *conţine*, pe care le *indică* sau pe care le *sugerează*" (s.n.). Dar cînd pornim de la *conţinut* pentru a ajunge la *indicaţie* şi la *sugestie*, nu ne mişcăm oare de la realitatea primară către proiecţia „în filigran" de care s-a vorbit? „Istoria e mereu alta, de la un timp la altul, de la un popor la altul, de la un individ la altul", spunea Pârvan şi această noutate continuă a istoriei, reală, trebuie în definitiv să ne bucure. Ea sporeşte considerabil sarcinile istoricului, dar îi face „aventura" cu atît mai pasionantă. Ca disciplină complexă, cumulardă, situată la intersecţia ştiinţelor despre om, istoria îşi înnoieşte într-una instrumentarul, profitînd de vecinătăţi, de „provocările" ce-i vin din alte domenii de cunoaştere. La porţile istoriei, s-a spus, ar trebui să stea îndemnul ca nimeni să nu intre dacă nu e (puţin) şi filosof, în sensul dispoziţiei de a medita sistematic pe marginea destinului uman. Aceasta nu vrea să însemne teoretizare *à tout prix*, ci depăşire a empiriei configurate de surse, efort de a înţelege singularul sub specia generalului, a introduce în restituţie un concept structurant, capabil să domine varietatea nesfîrşită şi deconcertantă a faptelor. Empiric, asemeni furnicii, sau raţionalist, precum păianjenul din dilema baconiană, orice istoric ar trebui să-şi dorească soarta albinei, care ştie să adune, să prelucreze şi să construiască în acelaşi timp. Istoricul total, preocupat şi de instrumentele profesiei şi de restituţia fragmentară şi de aspectele ei filosofice, rămîne o ţintă greu de atins, dacă nu intangibilă. Ea merită însă toată osteneala şi toată devoţiunea. N-am putea încheia mai bine această discuţie menită a rămîne deschisă decît repetînd cuvintele deja rostite aici (Gh. Buzatu): „Imperativul reconstituirilor sintetice nu trebuie să ne fie străin nici chiar atunci cînd, din motive diverse, realizăm studii de cea mai pură acribie ştiinţifică".

I. *DOCUMENTA ROMANIAE HISTORICA*

OBSERVAȚII ASUPRA INDICILOR DE NUME

Unele oiconime din bazinul hidrografic al rîului Trotuș

Utilitatea indicelui de nume pentru o colecție de documente de importanță națională, așa cum este *Documenta Romaniae Historica (DRH)*, este indiscutabilă.

In cadrul indicelui, identificarea și localizarea corectă a oiconimelor este deosebit de importantă, dar nu și ușor de înfăptuit.

Dificultățile identificării vechilor așezări, dar și necesitatea corectării unor localizări greșite, în cadrul indicilor de nume ale volumelor colecției, apărute pînă în prezent, au fost subliniate și de alți cercetători [1].

Considerăm necesare cîteva observații cu privire la un număr de 29 de oiconime trotușene care, în volumele apărute pînă acum [2], fie că sînt localizate diferit de la un volum la altul, fie că localizarea este prea vagă, fie că este greșită.

Editorii colecției de documente *DRH* s-au servit, pentru întocmirea indicilor de nume, de lucrarea, în manuscris, a lui Alexandru I. Gonța, *Indicele numelor de locuri din Moldova* [3], în elaborarea căreia autorul a utilizat o serie de lucrări mai vechi [4], care trebuie folosite cu circumspecție, deoarece conțin și informații eronate. De aceea este necesar ca aceste informații să le confruntăm și cu alte surse (arhivistice, bibliografice, cartografice) pentru a evita perpetuarea unor confuzii.

Pentru a ușura munca de întocmire a indicilor de nume pentru volumele [5] în pregătire, ale colecției, ar fi necesară întocmirea unui instrument de lucru capabil să urmărească, pe baza unei solide investigații arhivistice și bibliografice, evoluția istorică a fiecărei localități în parte.

Un asemenea instrument de lucru, capabil să ne permită stabilirea datelor extreme ale atestărilor documentare ale așezărilor, denumirilor și evoluția administrativ-teritorială a

---

[1] Mircea Ciubotaru, *Toponime istorice în bazinul superior al Birladului*, în *AIIAI*, XVIII (1981), p. 677—682; Ion T. Sion, *Cu privire la unele toponime medievale de pe cursul inferior al rîului Birlad*, în *AIIAI*, XXI (1984), p. 533—536; Paul Păltănea, în *AIIAI*, XXII/2, 1985, p. 796—803.

[2] *DRH*, A, I—III, XIX, XXI—XXII (6 vol.), București, 1969—1980.

[3] Alexandru I. Gonța, *Indicele numelor de locuri din Moldova privind DIR (1384—1625)*. I—III, 3 vol. (manuscris dactilografiat la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" Iași).

[4] Pentru zona trotușeană, credem că s-au folosit lucrările: Mihail Canianu și Aureliu Candrea, *Dicționar geografic al județului Putna*, București, 1897, 404 p.; Constantin D. Gheorghiu: *Dicționar geografic al județului Neamțu (la anul 1890)*, București, 1895, 392 p.; George Ioan Lahovary, general C. I. Brătianu, Grigore G. Tocilescu: *Marele dicționar geografic al României alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe de...*, I—V, București, 1898—1902; Ortansia Racoviță: *Dicționar geografic al Județului Bacău*, București, 1895, XVI + 599 p. Din aceste lucrări au fost preluate unele informații eronate, după cum se va vedea în cuprinsul articolului de față.

[5] Se găsesc în diferite stadii de finalizare șapte volume. Un număr de șase volume, V—VI (1527—1576) și XXIII—XXVII (1635—1644) pregătite pentru tipar de către colectivele de istorie medievală de la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" și Facultatea de Istorie și Filosofie din Iași, iar un volum, XX (1629—1631), de către Maria Bălan, cercetătoare la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" din București.

acestora, este lucrarea noastră, în manuscris, *Dicţionar istoric al localităţilor trotuşene*[6], de care ne-am folosit în redactarea articolului de faţă.

S-au notat cu cifre arabe oiconimele, în ordine alfabetică, iar cu litere mici diferitele variante de localizare ale unui aisonim propuse de editori.

1. *Alboteşti, sat, ţ. Bacău ⟨lîngă Poduri, c. ~ , j. Bacău⟩ ; (*DRH*, XXI, p. 572)

Localitatea Alboteşti este atestată într-un document din 28 august 1632[7]. Aşezarea se menţine pînă la mijlocul secolului XVIII, dată după care devine siliştе, existentă şi la sfîrşitul veacului trecut[8]. Siliştea se repopulează, în deceniile 4—5 ale secolului nostru, devenind la 27 septembrie 1952 localitate componentă a oraşului Moineşti[9].

În urma reorganizării administrativ-teritoriale din august 1968, localitatea Alboteşti a fost înglobată oraşului Moineşti[10], astăzi fiind un cartier al oraşului.

2. a) *Bădeşti, sat ⟨pe Tazlăul Mare ; lîngă Scorţeni, c. ~, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, I, p. 437).

b) *Bodeşti, sat la Poiana Boului, pe Tazlăul Mare ⟨lîngă Scorţeni, c. ~ , j. Bacău⟩ ; (*DRH*, III, p. 567).

c) Dudeşti, sat ⟨pe Trotuş, j. Bacău⟩ : (*DRH*, *I*, p. 443)

Editorii volumului I socotesc a fi diferite satul Bădeşti, întărit la 8 iunie 1443 de Ştefan voievod lui Iliaş Şanga[11], de satul Budeşti, întărit la 3 septembrie 1448 de Petru voievod lui Ulea şi fratelui său Iuga[12]. În documentul din 1448 nu se face menţiunea expresă că satul Budeşti ar fi situat pe valea Trotuşului. Cu excepţia satului Tiseşti, celelalte sate, Şperleşti, Proceşti, Neagăşeşti, Boşoteni, siliştea lui Petrilă şi Budeşti, sînt situate pe valea Tazlăului. Este posibilă o schimbare a proprietarilor satului. În ce fel, nu avem informaţii. Satul a existat pînă în primele decenii ale secolului XVIII. Într-un document din 22 februarie 1654 sînt menţionate părţile de moşie care au aparţinut hatmanului Gavril şi anume cele din Iadomireşti (Scorţeni), Poiana Boului, Fărţigani şi Bodeşti[13]. Moşiile Bădeşti şi Fărţigani sînt menţionate la sfîrşitul veacului trecut ca fiind situate în apropiere de Poiana Boului[14].

Prin urmare, vechiul sat Bădeşti, trebuie localizat pe teritoriul satului Poiana Boului care la 8 septembrie 1950 a fost înglobat în satul Grigoreni[15] (c. Scorţeni, j. Bacău).

3. Chirişomu, sat ⟨ţ. Trotuş ; Chiricel (?), or. Comăneşti, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, XXI, p. 584).

---

[6] *Dicţionarul istoric al localităţilor trotuşene* (CXV + 850 p. dactilo + 1 h.) este conceput în trei părţi. O primă parte cuprinde îndrumări pentru folosirea dicţionarului, abrevieri, clasificarea şi prezentarea arhivelor cercetate, precum şi o amplă bibliografie selectivă, reprezentînd partea tehnică a lucrării. Partea a doua reprezintă dicţionarul propriu-zis, împărţit în 4 subcapitole (1 : localităţi actuale (215) ; 2 : localităţi desfiinţate (99) ; 3 : localităţi dispărute (273) şi 4 : aşezări străvechi (69). Am considerat necesar să urmăresc trei elemente fundamentale pentru istoricul unei localităţi : I : identificarea teritorială (localizarea administrativă actuală, localizarea geografică şi cadrul natural) ; II : toponimia (evoluţia, clasificarea şi etimologia oiconimului) ; III : evoluţia administrativ-teritorială a localităţii (de la prima atestare documentară pînă astăzi). Ultima parte grupează anexele, indicele şi harta codurilor de localizare.

[7] *DRH*, A, XXI, p. 237—241 (nr. 184). Toate volumele din colecţiile *DIR* şi *DRH*, citate în continuare, aparţin aceleeaşi serii *A., Moldova.*

[8] Ortensia Racoviţă, *op. cit.*, p. 3.

[9] *Indicator alfabetic al localităţilor din Republica Populară Română*, Bucureşti, 1956, p. 108.

[10] „Buletinul Oficial", nr. 163—165, Partea I, din 20 decembrie 1968, p. 1684. Vezi şi Ion Iordan, Petre Gîştescu şi D. I. Oancea, *Indicatorul localităţilor din România*, Bucureşti, 1974.

[11] *DRH*, I. p, 335—336 (nr. 237).

[12] *Ibidem*, p. 405—407 (nr. 284).

[13] D. Constantinescu, *Documente moldoveneşti din secolele XV—XVII*, în *AIIAI*, VII (1970), p. 350 (nr. 21).

[14] Ortensia Racoviţă, *op. cit.*, p. 191.

[15] „Buletinul Oficial", nr 50 din 8 septembrie 1950 (anexa) ; *Împărţirea administrativ-economică a teritoriului Republicii Populare Române.* Legea nr. 5 pentru raionarea administrativ-economică a Republicii Populare Române, Bucureşti, 1950, p. 69.

Pentru fosta localitate Crişom (Chirisomul, Chirişomu, Crişomul de Sus, Crişon) avem date suficiente pentru a o localiza corect. Prima atestare documentară a aşezării este din 16 iunie 1604 cînd Ieremia Movilă voievod întăreşte lui Petru Puiul părţi din satul Chirisomul cumpărat de la Toader Crinteş [16]. Pînă în secolul XVIII, Crişomu îl găsim menţionat destul de frecvent în documente. După această perioadă nu mai apare în izvoarele statistice de la sfîrşitul secolului XVIII şi prima jumătate a secolului XIX, devenind silişte sau fiind probabil contopit în satul Oneşti. Reapare în 1870 ca unul din cătunele comunei rurale Caşin [17]. După 1887, Crişomu trece la comuna rurală Oneşti [18]. La 8 septembrie 1950 sete înglobat în localitatea Oneşti [19] (astăzi municipiul Gheorghe Gheorghiu-Dej). Crişomu există şi astăzi ca stradă în municipiul Gheorghe Gheorghiu-Dej, j. Bacău.

4. Costeşti, sat, pe Valea Iepei ⟨în Şesuri (?), c. Măgireşti, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, II, p. 475).

Deşi nu mai este atestat în alte documente, după poziţia geografică faţă de celelalte aşezări menţionate în documentul din 1481 [20] (Românești, Măzărăiţi, Poiana Călugăriţii şi Secătura), se poate presupune că vechiul sat Costeşti este localitatea Şesuri de astăzi. Cînd a avut loc schimbarea denumirii este greu de precizat. În 1774, cînd este pentru prima dată menţionat, satul Şesuri avea 31 de case [21], fiind o aşezare de mărime medie printre aşezările zonei, ceea ce exclude o întemeiere de dată recentă. Concluzia care s-ar impune este aceea că atît Costeşti, cît şi Şesuri, reprezintă două denumiri ale aceleiaşi aşezări.

5. *Dănăeşti, sat ⟨ţ. Putna ; în Mănăstioara, c. Fitioneşti, j. Vrancea sau pe Trotuş, aproape de vărsare⟩ ; (*DRH*, XXI, p. 591 ; *DRH*, XXII, p. 377).

Satul Dănăeşti (Dănăileşti, Dăneşti) este menţionat documentar începînd cu anul 1627 [22]. Chiar din acest prim document reiese clar că satul, aflat în apropierea unor sate cum ar fi Ruginești, Văleni şi Copăceşti, trebuie plasat pe cursul inferior al rîului Trotuş. Intr-un document din 12 iunie 1663 se face menţiunea că satul este situat pe apa Trotuşului [23]. Referitor la sat există cîteva zeci de documente, ultimul datînd din jurul anului 1700 [24]. După părerea noastră, satul trebuie localizat aproape de confluenţa Trotuşului cu Siretul, pe teritoriul localităţii Burcioaia, or. Adjud, j. Vrancea.

6. *Doleşti, sat, pe Tazlăul Sărat ⟨lîngă Leontineşti, c. Ardeoani, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, I, p. 455).

La 19 februarie 1412 Alexandru cel Bun dăruia lui Roman diac şi fratelui său Toader, fiii lui Stanislav de la Neamţ, satele Doleşti şi Leontineşti, pe Tazlăul Sărat [25]. În anii ⟨1458—1461⟩, Ştefan cel Mare întărea lui Duşca, fata lui Toader Dobrişan, şi fiilor ei, satele Dolieşti şi Liontineşti, şi părţi din Măzănăeşti şi din Poiana Călugăriţii [26]. La 31 martie 1481 cancelaria domnească emitea un nou document pentru aceleaşi sate, însă, în favoarea fiilor Duşcăi [27]. La această dată satul Doleşti apare sub numele de Românești. Sub această denumire satul este atestat şi în secolele XVI—XVII, ultima menţiune fiind din 22 februarie 1652 [28].

Satul trebuie localizat pe teritoriul localităţii Leontineşti, c. Ardeoani, j. Bacău.

---

[16] *DIR*, 1/XVII, p. 168 (nr. 238).
[17] Dimitrie Frunzescu, *Dicţionar topografic şi statistic al României...*, Bucureşti, 1872, p. 152.
[18] *Indicator al comunelor urbane şi rurale din Regatul României*, Bucureşti, 1887, p. 568.
[19] „Buletinul Oficial", nr. 50 din 8 septembrie 1950 (anexa) ; *Împărţirea administrativ-economică a teritoriului Republicii Populare Române...*, 1950, p. 80.
[20] *DRH*, II, p. 358—359 (nr. 235).
[21] *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. VII/2, *Recensămintele populaţiei Moldovei din anii 1772—1773 şi 1774*, Chişinău, 1975, p. 309—310.
[22] *DRH*, XIX, p. 321—322 (nr. 236).
[23] Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, XCVIII/53.
[24] Arh. St. Iaşi, *Documente*, CCXVII/18.
[25] *DRH*, I, p. 45—47 (nr. 32).
[26] *DRH*, II, p. 100 (nr. 68).
[27] *Ibidem*, p. 358—359 (nr. 235).
[28] D. Constantinescu, *op. cit.*, p. 349 (nr. 20).

7. a) *Fărloești (sec. XVI : Fărlăești), sat, pe Tazlăul ⟨Sărat și Solonț ; lîngă Stănești, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, II, p. 482).
b) *Forloești, sat, ⟨probabil ț. Bacău⟩ ; (*DRH*, XXII, p. 382).

Satul Fărloești (Fărlăești, Fîrloești, Forloești, probabil și „Polăești") este atestat documentar pînă la începutul secolului XVIII. După 3 martie 1715 [29] nu mai apare în nici un izvor documentar. Într-un document din 18 iunie 1660 [30] moșia Fîrloești apare în apropiere de satul Dingani care este situat pe teritoriul localității Măgirești (astăzi un cătun al satului). Considerăm că este corectă localizarea acestei așezări pe teritoriul localității Stănești, cu precizarea că vechea așezare Fărloești era la jumătatea distanței dintre Stănești și Măgirești.

8. a) *Floceşti, sat, pe Tazlăul Mare ⟨probabil lîngă Frumoasa, c. Balcani, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, II, p. 483).
b) Floceşti, sat, pe Tazlăul Mare ⟨Floreşti, nume schimbat recent din Floceşti, c. Căiuţi, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, III, p. 586).

În primul rînd ambele localizări sînt greșite. În al doilea rînd, satul există și astăzi și poate fi identificat cu precizie. Atestat la 8 octombrie 1472 [31], satul datează cu certitudine de pe vremea lui Alexandru cel Bun și este frecvent menționat în documentele din secolele XVI—XVII. La 8 iunie 1645 Vasile Lupu întărea mănăstirii Tazlău satul Floceşti, „numit acum Bîlcani", ț. Bacău, danie de la Ștefan cel Mare, pentru care avusese pîră cu Nicoară din Edomireşti (= Scorțeni) și cu tot neamul care se trage din Pătru Bîlcoci [32]. Prin urmare Floceşti reprezintă vechea denumire a satului Balcani, c. ~ , j. Bacău.

9. *Hîrtăneşti, sat, pe Oituz ⟨lîngă Filipeşti, c. Bogdăneşti, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, II, p. 488).

Satul Hîrtăneşti (Hărtăneşti) este atestat documentar în perioada 1465—1765 [33].

Deşi pentru această perioadă avem la îndemînă un număr de 17 documente, nu este necesar să apelăm la ele, întrucît localizarea se poate face ușor pe baza toponimiei. Vatra satului a existat pe Dealul Hîrtăneşti (partea dinspre Bogdăneşti). Pe acest teren astăzi există o frumoasă livadă aparținînd fermei Bogdăneşti. Așezarea trebuie localizată pe teritoriul localității Bogdăneşti, c. ~ , j. Bacău.

10. a) Iadumireşti, sat, ț. Bacău (*DRH*, XXI, p. 607).
b) Idomireşti (Domireşti, sec. XVI : Sodomireşti), sat, pe Tazlăul Mare ⟨probabil lîngă Balcani, c. ~ , j. Bacău⟩ ; (*DRH*, II, p. 490).

Iadomireşti (Domireşti, Dumireşti, Edimireşti, Edomireşti, Edumereşti, Edumireşti, Iadumireşti, Idomireşti, Sadumereşti, Sodomereşti) este menționat destul de frecvent în perioada 23 septembrie 1477 [34] — 22 februarie 1654 [35]. Posibilitatea identificării corecte a acestei așezări ne oferă documentul din 22 februarie 1654. La această dată domnitorul Gheorghe Ștefan întărea lui Ștefan Boul, mare vornic al Țării de Sus, satul Iadomireşti, care acum „se numesc Scorțenii", pe Tazlăul Mare, ț. Bacău [36].

Iadomireşti reprezintă deci vechea denumire a satului Scorțeni, c. ~ , j. Bacău.

11. a) *Mănești, sat, pe Tazlău ⟨lîngă Brătila, c. Helegiu, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, I, p. 475).
b) Mănești, sat, pe Tazlău, ț. Trotuș ⟨la sud de Ciortea, înglobat în Brătila, c. Helegiu, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, II, p. 498).
c) *Mănești, sat, pe Tazlău, ț. Trotuș ⟨lîngă Brătila, c. Helegiu, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, XXI, p. 620).

---

[29] Th. Codrescu, *Uricariul*, XVII, Iași, 1891, p. 255—258.
[30] Arh. St. București, *Documente istorice*, CCXLVIII/33.
[31] *DRH*, II, p. 280 (nr. 188).
[32] *CDM*, II, p. 355 (nr. 1784).
[33] *DRH*, II, p. 180 (nr. 125).
[34] *Ibidem*, p. 317 (nr. 210).
[35] D. Constantinescu, *op. cit.*, p. 350 (nr. 21).
[36] *Ibidem.*

Amintit în două documente false, primul din 1399[37] iar al doilea din 23 martie 1449[38], primul document autentic fiind din 3 octombrie 1587, prin care Blaj şoltuzul şi cei 12 pîrgari din Tg. Trotuş mărturiseau că vătaful Costea din Zemeşti cumpărase o parte din Măneşti de la comisoaia Marta[39]. Satul este mai vechi, întrucît un document din 1622 menţiona un privilegiu de la Petru Rareş[40].

Date despre satul Măneşti ne oferă şi numeroşi călători străini din secolul XVII precum Petru Bakšić (1641)[41], Bartolomeo Basetti (1643)[42], Giovanni-Battista del Monte Santa Maria (1670)[43], Vito Piluzzi din Vignanello (1671) şi 1682)[44], Iacob Dluski (1683)[45]. Ultima menţiune documentară despre Măneşti este din 1 august 1735[46]. Ca toponim mai era încă menţionat la sfîrşitul secolului trecut[47].

Dintre cele trei localizări propuse de editori, corectă este cea de-a doua.

12. Măzăreşti, sat, pe Cernu ⟨inclus în Poduri, c. ~ , j. Bacău⟩ ; (*DRH*, I, p. 475).

Măzăreşti este una din numeroasele variante ale denumirii satului Mîrzăneşti (Mădzănăeşti, Măzănăeşti, Măzărăeşti, Măzărăiţi, Mărzăneşti, Mîrzeneşti). Satul a fost desfiinţat în 1968 şi înglobat localităţii Ardeoani, c. ~ , j. Bacău[48].

13. Mihneşti, sat, pe Pîrîu ⟨în Borzeşti, l.c.a.m. Gheorghe Gheorghiu-Dej (Oneşti), j. Bacău⟩ ; (*DRH*, III, p. 609 ; *DRH*, XIX, p. 699).

Aşezarea este greşit localizată. Situată pe Pîrîu Mare, afluentul stîng al rîului Trotuş, este departe de Borzeşti. De fapt, Mihneşti reprezintă vechea denumire a satului Păltinata (schimbarea denumirii datînd dintr-o perioadă anterioară anului 1835)[49]. Din 1968 localitatea Păltinata aparţine c.s. Gura Văii, m. Gheorghe Gheorghiu-Dej, j. Bacău[50].

14. Năsoeşti, sat, ţ. Bacău ⟨azi Cetăţuia, c. Strugari, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, XXI, p. 626).

De la 1 ianuarie 1965 vechiul sat Năsoeşti, atestat documentar la 16 septembrie 1491[51], îşi schimbă denumirea în Strugarii de Sus[52]. La 1 august 1968 satul este desfiinţat şi înglobat satului Strugari, c. ~ , j. Bacău[53]. Nu trebuie confundat cu satul Cetăţuia, situat tot pe pîrîul Nadişa, amintit pentru prima oară în catagrafia din 1846[54].

15. *Ongheni, sat pe Tazlăul Sărat, ţ. Bacău ; (*DRH*, XXII, p. 404).

Este menţionat doar în documentul din 7 noiembrie 1634 prin care Vasile Lupu întărea lui Tofan Sechel, fost căminar, părţi din satele Forloeşti şi Ongheni[55]. În acelaşi document este pomenit un privilegiu de la Ştefan cel Mare. Ongheni trebuie localizat nu prea departe de Fărloeşti, pe teritoriul localităţii Măgireşti, c. ~ , j. Bacău.

---

[37] *DRH*, I, p. 417 (nr. II).
[38] *DRH*, II, p. 414 (nr. I).
[39] *DIR*, 3/XVI, p. 368—369 (nr. 454).
[40] *CDM*, II, p. 33 (nr. 91).
[41] *Călători străini despre Ţările Române*, vol. V, Bucureşti, 1973, p. 248—251.
[42] *Ibidem*, p. 186—188.
[43] *Ibidem*, *vol.* VII, Bucureşti, 1980, p. 219.
[44] *Ibidem*, p. 90, 94, 106.
[45] *Ibidem*, p. 375.
[46] Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, L/36.
[47] Ortensia Racoviţă, *op. cit.*, p. 355.
[48] „Buletinul Oficial", nr. 163—165 din 20 decembrie 1968, p. 1693.
[49] Constantin C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX. Constatări istorice, geografice, economice şi statistice pe temeiul hărţii ruse din 1835*, Bucureşti, 1957, p. 214.
[50] „Buletinul Oficial", nr. 163—165 din 20 decembrie 1968, p. 1513.
[51] *DRH*, III, p. 187 (nr. 94).
[52] *Împărţirea administrativă a teritoriului R.P.R.*, Bucureşti, 1965, p. 40.
[53] „Buletinul Oficial", nr. 163—165 din 20 decembrie 1968, p. 1694.
[54] Th. Codrescu, *Uricariul*, XV, Iaşi, 1889, p. 383.
[55] *DRH*, XXII, p. 311—312 (nr. 278).

16. *Pleşeşti (Pleşăştii) pe Catlovea, sat ⟨Bähnăşeni, ţ. Bacău⟩ ; (*DRH*, XIX, p. 712).

Identificarea satului Pleşeşti cu Bähnăşeni este greşită, izvorîtă probabil dintr-o confuzie. Este adevărat că vechea denumire a localităţii Bähnăşeni a fost Pleşeşti. În cazul nostru, în document se precizează că satul Pleşeşti este situat pe Catlovea [56], toponim care trebuie identificat cu pîrîul Caraclău.

Pe teritoriul localităţii Caraclău, c. Bîrsăneşti, j. Bacău, se mai păstrează şi astăzi toponimul Pleşeşti. Cea mai veche menţiune a satului Pleşeşti este din 10 martie 1502 [57], iar ultima din 1722 [58].

17. *Polăeşti, sat, pe Tazlăul Sărat ⟨lîngă Stăneşti, c. Măgireşti, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, I, p. 489).

Localizarea este corectă, cu precizarea că, în mod aproape sigur, Polăeşti este o denumire deformată a satului Fărloeşti. Pentru alte detalii a se vedea observaţiile privitoare la Fărloeşti.

18 Poşorcani sat ⟨ţ. Adjud, lîngă Popeni, c. Căiuţi, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, XXII, p. 409).

Pe cursul inferior al pîrîului Popeni, în aval de localitatea cu acelaşi nume, există şi astăzi toponimul Siliştе. În acest loc trebuie localizat satul dispărut Poşorcani, care este atestat documentar în perioada 7 decembrie 1634 [59] — 4 aprilie 1739 [60].

19. *Radul Dumbravnic (unde s-a chemat ~), sat, pe Trotuş ⟨probabil aproape de confluenţa acestuia cu Siretul, j. Vrancea⟩ ; (*DRH*, I, p. 490).

Oiconimul apare menţionat doar în documentul din 1430 [61]. Aşezarea a fost situată în lunca Trotuşului, nu departe de confluenţa acestuia cu Siretul.

Prin urmare, aşezarea trebuie localizată pe teritoriul satului Burcioaia care aparţine oraşului Adjud, j. Vrancea.

20. *Rădiul, sat, ţ. Trotuş ⟨în c. Bîrsăneşti, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, XXI, p. 637).

Aşezarea Rediu (Rădiu, Rediul) este localizată prea vag. Într-un document din 12 septembrie 1633 se face precizarea că satul Rediu aparţine ocolului tîrgului Trotuş [62]. În alte documente din 1 iulie [63], respectiv 15 noiembrie 1635 [64], se face menţiunea că siliştea Pleşeşti ţine de Rediu. În sfîrşit, nu departe de satul Caraclău, înspre Tîrgu Trotuş, se află dealul Rediu. Vechiul sat trebuie localizat pe acest deal de pe teritoriul satului Caraclău, c. Bîrsăneşti, j. Bacău.

21. Romăneşti (Romăneşti), sat, pe Tazlăul Sărat ⟨lîngă Leontineşti, c. Ardeoani, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, II, p. 514).

Pentru acest sat a se vedea observaţiile făcute pentru Doleşti.

22. *Săcălişeşti (Sacălişeşti, Săcăloşăşti, „cari i-au zis Edomireşti", Edumireşti), sat, la gura Tazlăului, p. Trotuş ⟨lîngă Slobozia Mielului, azi Slobozia, l.c. a m. Gheorghe Gheorghiu-Dej, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, II, p. 515).

Localizarea este corectă cu precizarea că aşezarea există şi astăzi sub forma unui cătun, numit Siliştе, care aparţine localităţii Slobozia. Satul Săcăluşeşti a fost atestat documentar pînă la 1803 cînd a devenit siliştе. O dată cu înfiinţarea satului Slobozia Mielului, amintit în 1803 [65], o parte din locuitorii vechii aşezări s-au strămutat probabil în noul sat, situat la mică distanţă, pe malul celălalt al pîrîului Belci, afluent al rîului Tazlău. Aşezarea este într-adevăr, aşa cum pomenesc documentele, nu departe de confluenţa Tazlăului cu Trotuşul.

---

[56] *DRH*, XIX, p. 241—248 (nr. 186).
[57] *DRH*, III, p. 453 (nr. 332).
[58] Arh. St. Iaşi, *Documente*, DCCCI, f. 219.
[59] *DRH*, XXII, p. 326—327 (nr. 288).
[60] Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, XXVIII/90.
[61] *DRH*, I, p. 143 (nr. 96).
[62] *DRH*, *XXI*, p. 495 (nr. 393).
[63] *CDM*, II, p. 230 (nr. 1090).
[64] *Ibidem*, p. 235 (nr. 1116).

23. *Silişti, sat ⟨ţ. Trotuş, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, XXI, p. 642).

Propunem identificarea oiconimului Silişti cu aşezarea Floceşti, amintită pentru prima oară într-un document din 9 iunie 1546[66]. La această dată Petru Rareş întărea împărţirea moşiilor Floceşti, Dărmăneşti, pe Trotuş, şi Brătuleşti, pe Uz, între urmaşii lui Ivaniş Tătarul.

Satul este cu mult mai vechi deoarece într-un document din 28 martie 1609 se menţioncază privilegii de la Iliaş şi Ştefan voievozi[67], deci de pe la 1436—1442.

Ultima menţiune a satului este din 7 februarie 1632 cînd sînt amintiţi doi martori din Silişti[68]. Satul trebuie localizat pe teritoriul localităţii Dărmăneşti, c. ~ , j. Bacău, pe cursul inferior al rîului Uz, la distanţă nu prea mare de confluenţa cu Trotuşul.

24. Sîrbşori, sat ⟨probabil Sîrbi, ţ. Bacău⟩ ; (*DRH*, XIX, p. 720).

Indicaţia este prea vagă pentru că nu precizează despre care aşezare Sîrbi este vorba Pe teritoriul comunei Scorţeni au existat două sate cu acest nume.

A existat un sat Sîrbi, înglobat în anul 1952 în satul Scorţeni, c. ~ , j. Bacău[69], dar care este atestat abia după 1835, şi care a mai purtat şi denumirea de Sîrbii-Scorţeni

În cazul de faţă este vorba de satul Sîrbi care a fost desfiinţat în 1968 şi înglobat în satul Floreşti, c. Scorţeni, j. Bacău[70]. Satul Sîrbi (Sărbi, Sîrbşori, Sîrghi) atestat la 5 iunie 1470[71], la începutul secolului XVII s-a mai numit şi Oprişoae Ciorna[72], iar în 1864—1870 Sîrbii-Unguri[73].

25. *a)* *Şperleşti, sat ⟨ţ. Trotuş ; lîngă Turluianu, c. Bereşti-Tazlău, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, XXI, p. 644).

b) *Şperleşti, sat ⟨pe Turlui ; lîngă Bîrzuleşti, c. Sănduleni, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, I, p. 501 ; *DRH*, II, p. 522).

A doua localizare este corectă. Încă de la primul document care atestă aşezarea, 28 ianuarie 1409, se arată clar că Şperleşti, împreună cu Procesti, Negrileşti, Neagăşeşti şi Coman sînt situate pe Turlui[74]. Localitatea Turluianu nu se găseşte pe Turlui, ci pe pîriul Strîmba, afluentul dreapta al rîului Tazlău.

26. a) Tazlău, m-re ⟨în s. Tazlău, denumire schimbată în Zemeş, c. ~ , j. Bacău⟩ (*DRH*, II, p. 524).

b) Tazlău, m-re pe Tazlău ⟨Sărat ; în s. Tazlău, nume schimbat în Zemeş, c. ~ , j. Bacău⟩ ; (*DRH*, III, p. 637).

c) Tazlău, m-re ⟨ţ. Trotuş ; în c. Măgireşti, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, XXI, p. 648).

În cazul de faţă, pare surprinzătoare localizarea greşită, în toate cele trei variante, a mănăstirii Tazlău, ctitorie a lui Ştefan cel Mare, pentru care avem o bibliografie extrem de bogată.

Lipsa de circumspecţie, în folosirea informaţiilor unor lucrări mai vechi, a făcut ca localizarea cu totul eronată a mănăstirii Tazlău din *Dicţionarul geografic al judeţului Bacău*[75] să fie preluată prin intermediul *Indicelui numelor de locuri* al lui Alexandru I. Gonţa şi de către editorii volumelor citate mai sus. La sfîrşitul veacului trecut existau nu mai puţin de patru aşezări cu numele Tazlău[76] (actualele localităţi Tazlău, j. Neamţ, Zemeş, j. Bacău, fostele localităţi Tazlău de Jos şi Baia de Petrol, j. Bacău). Nu este cazul

---

[65] La 1774 satul avea 33 de case. Cf. *Moldova în epoca feudalismului*, VII/2, p. 356.

[66] *DIR*, 2/XVII, p. 197—198 (nr. 262).

[67] *Ibidem*.

[68] *DRH*, XXI, p. 7 (nr. 7).

[69] *Indicator alfabetic al localităţilor din Republica Populară Română*, Bucureşti, 1954, p. 390.

[70] „Buletinul Oficial", nr. 163—165 din 20 decembrie 1968, p. 1694.

[71] *DRH*, II, p. 249—250 (nr. 167).

[72] *CDM*, II, p. 127 (nr. 561).

[73] *Indicele comunelor României după noua organizare a legei comunale*, Bucureşti, 1865, p. 10.

[74] *DRH*, I, p. 34—36 (nr. 24).

[75] Ortensia Racoviţă, *op. cit.*, p. 528—529.

[76] *Indicator al comunelor urbane şi rurale din Regatul României*, Bucureşti, 1887, p. 29, 30, 202.

să mai invocăm vechi hotarnice sau alte izvoare documentare pentru că localizarea mănăstirii Tazlău nu poate fi făcută decît în satul Tazlău, c. ~ , j. Neamț.

27. Tătești, ț. Bacău ⟨lîngă Lucăcești⟩ ; (*DRH*, XIX, p. 726).
Așezare menționată la 28 octombrie 1439 [77] a existat pînă în secolul XVIII. Moșia Titești este pomenită la sfîrșitul veacului trecut lîngă Lucăcești [78]. Satul dispărut, Tătești, trebuie localizat pe teritoriul fostei localități Lucăcești, înglobată în 1968 în orașul Moinești, j. Bacău [79].

28. *Vlăicești la Trotuș, sat ⟨probabil j. Bacău⟩ ; (*DRH*, XIX, p. 737).
Menționat doar în documentul din 20 aprilie 1627 [80], satul dispărut Vlăicești credem că ar trebui localizat pe teritoriul satului Brătești, c. Bîrsănești, j. Bacău, pe locul denumit Siliște. Credem că nu trebuie confundat cu satul Voicești (1626 [81]—1665 [82]) care a existat pe teritoriul localității Brătila, c. Helegiu, j. Bacău.

29. a) *Zămișășți (Dzemești, sec. XIX : moșia Zemișu), sat (seliște), pe Tazlău, ț. Trotuș ; ⟨la sud de Caraclău, c. Bîrsănești, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, II, p. 532).
b) *Zeameș, sat ⟨ț. Trotuș ; lîngă Brătila, c. Helegiu, j. Bacău⟩ ; (*DRH*, XXI, p. 660).
Satul Zămișășți (Dzemești, Geameși, Gemeș, Zămeașți, Zămești, Zeameș, Zeameși, Zămeșu, Zemeș, Zemiș), atestat între 6 octombrie 1462 [83] și 1 septembrie 1707 [84], trebuie localizat pe teritoriul localității Caraclău, c. Bîrsănești, j. Bacău, pe locul denumit Siliște (în apropierea dealului Perchiu). Între cele 20 de documente privitoare la Zămișășți există un document din 20 octombrie 1698 care arată că satul era situat lîngă moșia Perchiu [85].
In toate situațiile de mai sus, precizarea că o așezare este localizată pe teritoriul unei localități actuale trebuie înțeleasă în sensul că aceasta se află în apropierea sau lîngă localitatea respectivă.

Corneliu Stoica

---

[77] *DRH*, I, p. 286—288 (nr. 202).
[78] Ortensia Racoviță, *op. cit.*, p. 344. Aici apare ca o variantă a numelui satului Lucăcești.
[79] „Buletinul Oficial", nr. 163—165 din 20 decembrie 1968, p. 1684.
[80] *DRH*, XIX, p. 241—248 (nr. 186).
[81] *Ibidem*, p. 32—33 (nr. 24).
[82] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, 1908, p. 254—257.
[82] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvodae*, IV, 1908, p. 254—257 (nr. CCXXIX).
[83] *DRH*, II, p. 159—160 (nr. 111).
[84] Arh. St. Iași, *Documente*, CDXXVIII/41.
[85] Ibidem, CDXVII/22.

II. *VARIA*

Precizări utile și reveniri necesare

Este, cred, o datorie nu numai față de colegii de breaslă, dar și față de întregul public iubitor de istorie, de a le semnala, pas cu pas, completările și îndreptările pe care — uneori întîmplător, alteori prin noi cercetări — le poți aduce la propriile lucrări tipărite. Nu mai puțin, este o datorie de a semnala cazurile cînd, dintr-o întîmplare sau alta, anumite idei sau afirmații sînt preluate eronat, ducînd la alterarea sensului inițial. Precizările de acest gen nu sînt niciodată inutile iar revenirile, în aceste cazuri, apar necesare.

1. Pornind de la o informație dată de Sylvia Agémian în cartea sa *Manuscrise miniate armene în colecții din România* (București, 1982, p. 14 și 27, n. 8), am expus, într-un scurt articol, posibilitatea ca prima mențiune a orașului Iași să dateze din 1376 *(Cea mai veche mențiune a orașului Iași?*, în „Cronica", nr. 8 din 24.II.1984, p. 1—2), anunțînd, totodată, că pentru verificarea acelei informații m-am adresat istoricului armean dr. Suren Kolangian. Transcriu, în continuare, un fragment din scrisoarea pe care d-sa mi-a trimis-o la 21 mai 1984, în legătură cu manuscrisul nr. 8029 păstrat în Matenadaranul din Erevan și despre care s-a spus că are o notiță atestînd că a fost „cumpărat în 1376 la Iași, de către croitorul Aslan din Caffa" (Sylvia Agémian, *op. cit.)*: «Notița aceasta a fost publicată prima dată în volumul *Colofoane ale manuscriselor armene din secolul XIV*, de L. Hacinian, Erevan, 1950, p. 52; nu se pomenește de orașul Iași, ci se spun numai următoarele: „Croitorul Aslan din Caffa / Care m-am dus în regatul ungar / Am cumpărat această carte Vartan / În anul 1376". Greșeala a fost comisă de A. Abrahamian, în *Schiță sumară de istorie a coloniilor armene* (Erevan, 1964, p. 359), unde se susține că Aslan din Caffa ar fi cumpărat manuscrisul la Iași în anul 1376. Greșeala provine din cuvîntul ZAS, care trebuie citit ZA[I]S, adică „această (carte a lui Vartan")" și nu AS, care înseamnă în armeană *Iași*, cum e scris în memorialele manuscriselor armene din 1451 și 1460».

Urmărirea filierei unei erori se vădește, și acum ca și alteori, folositoare. Dar, pe de altă parte, trebuie să recunoaștem, că este, practic, imposibil de a verifica *pe original* toate informațiile culese din cărțile specialiștilor (totuși...). În cazul de față, fără amabilitatea istoricului dr. Suren Kolangian — căruia îi adresez și aici mulțumiri călduroase pentru promptitudinea cu care a răspuns solicitării mele — eroarea lui A. Abrahamian, preluată de Sylvia Agémian, ar fi putut face carieră lungă și în istoriografia noastră.

În aceeași ordine de idei, privind începuturile orașului Iași, în legătură cu numele său, trebuie să mai fac o precizare, impusă de faptul că o mai veche afirmație, fiindu-mi eronat receptată, a fost plasată și folosită într-un context care-i deformează sensul inițial: «Produce nedumerire însă faptul că după apariția în 1964 a recentei ediții a cronicii lui Jan Dlugosz, fără a se ține seama de precizările lui A. Philippide în legătură cu iașii-*sagitarii* din Ungaria medievală, s-a reeditat etimologia iassonă a numelui orașului Iași, istoricul C. Cihodaru procedînd la identificarea iasi/philistei, care totuși, după opinia lui Șt. S. Gorovei, rămîne „insuficientă și neconvingătoare"[34], ca de altfel întreaga supoziție privind etimologia ungurească a Ialilor» (Alexandru Andronic, *Iașii pînă la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție*, Iași, 1986, p. 33). Nota 34, din acest citat, trimite la recenzia pe care am făcut-o primului volum din *Istoria orașului Iași* (Iași, 1980), în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 727; numai că, aici, se poate vedea că recenzentul a afirmat cu totul altceva: «Profesorul Cihodaru e de acord că numele Iașilor derivă de la al unui grup de oameni. D-sa opinează pentru tălmăcirea cuvîntului *iași* prin *arcași*, extins apoi la *arcari* (explicația

se află şi în comentariile la ediţia din 1964 a *Analelor* lui Dlugosz, p. 353, nota 14: „Apud Hungaricos auctores, praeter Kumanos leguntur etiam Jasi (sing. jász, plur. jászok = sagittarii) cum cognomine Philistaei". În cazul de faţă, trebuie avut în vedere ca în explicaţiile care se caută să funcţioneze echivalenţa iaşi/filisteni; *explicaţia editorilor poloni ai operei lui Dlugosz nu mi se pare îndestulătoare şi nici convingătoare*" (sublinierea e de acum!). Aşadar, *neîndestulătoare* şi *neconvingătoare* — iar nu „insuficientă şi neconvingătoare" — se referă la (repet) „explicaţia editorilor poloni ai operei lui Dlugosz" şi nu la identificarea *iaşi/philistei* (pentru care, dealminteri, *nu* pledează profesorul C. Cihodaru).

Folosesc acest prilej pentru a afirma şi mai răspicat că în explicarea numelui oraşului nostru trebuie să se ţină seama de echivalenţa *iaşi/filisteni:* indiferent ce realitate etnică se ascunde sub numele *iaşilor,* este obligatoriu ca *aceeaşi realitate* să fie acoperită de numele, cu rezonanţă biblică, al *filistenilor.* De altfel, în ultimul său studiu, Renate Möhlenkamp a adus suficiente dovezi, culese din documente ungureşti din a doua jumătate a veacului XIV pentru echivalenţa *Philistei/Jazones* (Renate Möhlenkamp, *Contribuţii la istoria oraşului Iaşi în secolele XIV—XV,* în *AIIAI,* XXI, 1984, p. 65, n. 39). *Este singura explicaţie care se poate argumenta şi susţine;* ocolirea ei sau refuzul de a o discuta nu contribuie la progresul cercetărilor în acest domeniu.

2. În tomul XXII/2, 1985, al „Anuarului", prezentînd al doilea volum cu rezultatele cercetărilor arheologice de la Baia, am insistat şi asupra unui personaj a cărui „identificare — *falsă şi falsificatoare* — bîntuie istoriografia noastră de vrei trei decenii" (p. 812): *Stanciu aurarul,* presupus a fi fost un... meşteşugar de lux! Un document din 16 iulie 1575 arată că el şi soţia sa, Vasutca (poate şi părinţii acesteia din urmă) au fost îngropaţi în biserica mănăstirii Voroneţ, fiind socotiţi ctitori („unde zac şi trupurile acestor mai sus scrişi ctitori" — *DIR,* 3/XVI, nr. 75, p. 57). Actul în cauză consemnează şi întăreşte o donaţie făcută mănăstirii Voroneţ de ultimii urmaşi ai acestor ctitori, „monahul Tudosie fost ceaşnic şi sora lui Odochia, fiii lui Drăgoi, nepoţii Vasutcăi, fiica lui Romaşco, nepoata lui Drăgoi, femeia lui Stanciu aurarul" *(ibidem).*

Am omis, însă, un amănunt — neimportant pentru discuţia de acolo, e drept, dar de însemnătate atît pentru istoria Voroneţului cît şi pentru istoria dreptului de ctitorie: tot la Voroneţ au fost îngropaţi şi cei doi donatori menţionaţi la 16 iulie 1575. Lespedea lor (comună), ajunsă ulterior în afara bisericii, arată că Eudochia a murit la 26 ianuarie 1568 (7076) iar Teodosie monahul (Teofan ca schimnic) — la 8 decembrie 1574 (7083) (cf. I. Zugrav, *Voroneţul,* în *MMS,* 1—2/XXXIX, 1963, p. 84, după E. Kozak, *Inschriften aus der Bukowina,* Viena, 190). Aşadar, în virtutea dreptului ctitoricesc — şi ar fi de urmărit provenienţa acestui drept la neamul lui Drăgoi *marele* — cîteva generaţii de urmaşi au avut locul de veci la Voroneţ; va fi fost vechiul lăcaş de acolo (anterior celui construit de Ştefan cel Mare) ctitoria neamului lui Drăgoi? Mai trebuie observat că la data cînd se întărea Voroneţului donaţia celor doi, la 16 iulie 1575, *ambii donatori erau deja morţi,* fără ca documentul respectiv să menţioneze acest lucru: *ori s-a copiat mecanic textul unui document anterior, ori acesta, din 16 iulie 1575, e fals.*

3. Tot în ordinea datoriilor faţă de cei care urmăresc, citesc şi folosesc dezbaterile din paginile acestei reviste, trebuie să semnalez că, datorită amabilităţii cercetătorului dr. Al. Mareş, am putut lua cunoştinţă de existenţa unui exemplar din celebra carte a lui Ioanichie Galeatovski, *Nebo novoe* (Liov, 1665), aflat la Biblioteca Academiei R. S. România. Am putut, astfel, verifica unele din supoziţiile formulate anterior (cf. *AIIAI,* XXII/2, 1985, p. 451) cu privire la diversele date: Galeatovski nu dă nici un an, ci datează „minunile" icoanei de la Neamţ numai prin raportarea la domnia lui Gheorghe vodă Ştefan. Data *6999 martie 31* lipseşte; ea se află în manuscrisele 1269 şi 3259, conţinînd istoria mănăstirii Neamţului a celebrului călugăr cărturar Andronic. Prima impresie care se degajă din compararea textelor incluse de Galeatovski în *Nebo novoe* cu povestirea mitropolitului Gheorghe IV poate să ducă la concluzia că *o parte din scrierea lui Nicolae „Milescu" din 1655 e de regăsit în tipăritura lioveană din 1665,* întrucît este evident că Galeatovski a folosit „rapoarte" — *unele datate* — trimise din locurile unde s-au petrecut asemenea „minuni".

Acumularea de noi informaţii şi constatări, prin lămurirea unor aspecte colaterale subiectului, dar de importanţă majoră pentru lămurirea lui, îngăduie reluarea cercetării cu privire la prima scriere, din 1655, a celui ce avea să devină Nicolae spătarul (Milescu). Rămîne şi aceasta între datoriile către cititori...

Ştefan S. Gorovei

Gheorghe Costa-Foru, doctor în drept de la Paris (1850)

La Cluj-Napoca, Editura „Dacia", a apărut recent cartea *C. G. Costa-Foru. Din Viața și opera unui mare democrat român*, Antologie, note și studiu introductiv de Florea Nedelcu și Florian Tănăsescu, Col. „Testimonia", 1986.

În revista „România literară", XIX, nr. 38 de la 18 sept. 1986, p. 19, Z. Ornea publică o recenzie despre această carte. El menționează că tatăl lui Constantin G. Costa-Foru a fost marele jurist Gheorghe Costa-Foru, „primul [român] doctor în drept cu diploma obținută în capitala Franței, apoi profesor universitar și primul rector al universității bucureștene".

Z. Ornea săvîrșește o eroare. Gheorghe Costa-Foru nu a fost primul român doctor în drept de la Paris.

În cunoscuta revistă „Dreptul", n-rele 28 și 29 din 1928, a fost tipărită lista celor dintîi români doctori în drept de la Paris, listă întocmită după cercetări efectuate în arhiva Facultății juridice din capitala Franței.

Din actele păstrate în această arhivă se constată că primul român care a obținut, la Paris, diploma de doctor în drept a fost, la 1820, Petru Manega. Al doilea român care a obținut, la Paris, această diplomă a fost Dumitru Gr. Filipescu, la 1833. După înapoierea în patrie, el a participat, împreună cu Nicolae Bălcescu, cu Eftimie Murgu și cu alții, la vestitul complot din 1840 și a fost condamnat la opt ani detențiune la mănăstirea Snagov. Al treilea român doctor în drept de la Paris a fost Dumitru Mavrocordat, la 1847. El făcea parte dintr-o familie de greci fanarioți, stabilită în Moldova. Urmează, în ordinea cronologică, Gheorghe Costa-Foru care, la 16 august 1850, a susținut teza de doctorat la Facultatea juridică din capitala Franței.

Așadar, Gheorghe Costa-Foru a fost al patrulea român doctor în drept de la Paris.

Eroarea săvîrșită de Z. Ornea, prin întîietatea acordată lui Gheorghe Costa-Foru, a fost comisă și de alții. Citățm, ca exemplu, pe Pompiliu Eliade care, în lucrarea sa *Histoire de l'esprit public en Roumanie au dix-neuvième siècle*, I, Paris, 1905, p. 254, nota 1, a afirmat că Gheorghe Costa-Foru a fost primul român doctor în drept de la Paris.

Errare humanum est.

Constantin C. Angelescu

CONTRIBUŢII LA *BIBLIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ VECHE* (III) *

DE

PAUL MIHAIL

25.

Manifestul împăratului şi ucazul către Senat pentru înfiinţarea Curţii Penale Supreme, Chişinău, 1826, lb. rusă şi română.

N-am văzut exemplare.

Sf. Sinod, cu ucazul nr. 5080 din 2 iunie 1826, face cunoscut arhiepiscopului Dimitrie al Chişinăului, că i se trimit de la Ocîrmuitorul Senat cîte un exemplar din manifestul Împăratului şi ucazul Senatului dat de împărat la 1 iunie, tipărite la St. Peterburg la 2 iunie, privitoare la înfiinţarea Curţii Penale Supreme (Верховнаго Уголовнаго Суда) pentru judecarea după lege a răufăcătorilor, care au atentat asupra tronului şi ordinei de Stat (на испроверженне Престола и Государственнаго порядка) în 19 decembrie a trecutului an (1825), spre cunoştinţa generală.

Rezoluţia din 19 iunie 1826 a arhiepiscopului Dimitrie al Chişinăului: „ Распубликовать" (A se publica).

Din dosar nu se poate preciza dacă manifestul şi ucazul s-au tipărit numai în româneşte.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa arhierească din Chişinău, dosar cu ucazuri pe 1826, f. 119.

26.

Ucaz ca în biserici să nu se păstreze cărţi cu caractere civile, Chişinău, 1826, lb. română.

N-am văzut exemplare.

Prin ucazul nr. 5306 din 16 iunie 1826 al Sf. Sinod, se dă de ştire că, potrivit poruncii împăratului ca în biserici să nu se afle cărţi tipărite cu „caractere civile", s-a hotărît, în legătură cu ucazurile din 1787 iunie 28, 1802 februarie 9 şi 1824 noiembrie 27, ca în biserici să se păstreze numai cărţile de cult, tîlcuirile Sf. Scripturi, instrucţiunile clerului în slujba lor, cărţi învăţătoare a credinţei ortodoxe şi blagocestiei; operele traduse din limba greacă şi lucrările ierarhilor bisericii greco-rosieneşti, editate şi tipărite cu învoirea Sinodului şi a Cenzurei Duhovniceşti în litere bisericeşti şi civile. Celelalte cărţi tipărite în tipografiile particulare, fără învoirea Sinodului şi a Cenzurei Duhovniceşti, să nu se păstreze la biserici şi de la nimeni să nu se primească.

Rezoluţia arhiepiscopului Dimitrie din 30 iunie 1826: „A se tipări şi da de ştire bisericilor moldoveneşti prin ucaz, iar la celelalte, a se trimite cele alăturate".

La 3 august, se raportează că s-au tipărit 860 exemplare.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Muzeul Bisericesc din Chişinău, dosar cu ucazuri pe 1826, f. 201.

---

* Numerotarea fişelor şi a fotografiilor continuă pe aceea din tomul precedent.

27.

Ucaz pentru încoronarea împăratului, Chişinău, 1826, lb. română.

N-am văzut exemplare.

Potrivit ucazului Nr. 6758 din 23 august 1826, Sf. Sinod porunceşte să se dea de ştire prin ucazuri, că la 22 august a.c. în Moscova, în Catedrala mare a Adormirei, s-au încoronat majestăţile lor şi pentru această „mare bucurie a toată Rossia" se prescrie să se săvîrşească slujbă cu priveghere, iar după liturghie Te Deum cu îngenunchiere şi tragerea clopotelor în trei zile.

Rezoluţia arhiepiscopului Dimitrie al Chişinăului şi Hotinului: „30 august 1826. Pentru aceasta am dat dispoziţia ca în bisericile oraşului Chişinău să se facă azi slujba cu priveghere, iar mîine după liturghie, slujba de mulţămire.

Despre aceasta se va scrie de la numele meu locţiitorului gubernatorului local, iar Dicasteria va tipări de îndată acest ucaz în limba moldovenească şi-l va trimite pentru întocma îndeplinire".

La 7 septembrie 1826 se raportează că s-au tipărit 890 ucazuri moldoveneşti.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa arhierească din Chişinău, dosar cu ucazuri pe 1826, f. 44.

28.

Ucaz pentru autorizarea transportului de sare din Basarabia pe mare şi la Odesa, Chişinău, 1826, lb. română.

N-am văzut exemplare.

Sf. Sinod, cu ucazul nr. 9001 din 30 octombrie 1826, face cunoscut arhiepiscopului Dimitrie al Chişinăului că Ocîrmuitorul Senat publică hotărîrea Împăratului pe jurnalul Consiliului de Miniştri, prin care se autorizâ a se transporta pe mare sarea din Basarabia, contractată pe baza pravilelor trecute pentru comerţul cu Basarabia şi învoirea, ca în viitor să fie adusă sarea către porto-franco Odesa. Aceasta se face pentru uşurarea negustorilor de sare care au încărcate vase cu sare din lacurile din Basarabia şi care nu cunoşteau încă noul aşezămînt, prin care sarea în Rusia se importă numai prin două puncte, Maiac şi Parcani, ci au contractat a o aduce pe mare la Odesa, Nicolaev, Cherson, Ovidiopol şi alte locuri. Noile pravile, întărite la 17 februarie 1825, învoiesc a se aduce sarea în Rusia, din Basarabia, numai în punctele: Moghilău, Dubăsari, Maiac, Parcani şi acum în porto-franco — Odesa. Se cere a se aduce aceasta la cunoştinţa poporului.

Prin rezoluţia din 15 noiembrie 1826, arhiepiscopul Dimitrie al Chişinăului porunceşte a se tipări ucazul „în moldoveneşte" şi a se trimite pe la biserici.

La 13 decembrie 1826, se raportează că ucazul s-a tipărit în 875 exemplare şi se cere a se fixa preţul lui.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa arhierească din Chişinău, dosar pe anul 1826, f. 23.

29.

Cărţi deschise pentru luarea cailor de olac, Chişinău, 1827, lb. română şi rusă.

În *Vedomostia* anului 1827, a tipografiei duhovniceşti a Casei arhiereşti din Chişinău pe luna decembrie, sub § 36 se află însemnarea:

„Pentru Ocîrmuirea oblastii Basarabiei s-au tipărit 3 000 cărţi deschise (открытыхъ листовъ) în l. moldovenească şi rossienească, plătindu-se 27 ruble asiguraţii".

În „ Объявление ", foaie volantă tipărită la Chişinău în 1827, se aminteşte de tipărirea cărţilor deschise:

„După ce se va înfăţoşa din partea acelor cinovnici cărţi deschise pentru luarea cailor de olac, bătrînii satului sînt datori de a le da trăsuri fără de progonuri şi fără cît de puţină zăbavă. Acele cărţi deschise sînt tipărite la Tipografia aceştii Ecspediţii în limbile moldove-

nească și rossienească și tot acum spre a să da la vremi de trebuință sînt trimasă și la toate Pămînteștile Isprăvnicii supt iscălitura Cilenului și cu punire pecetii aceștii Ecspediții, așăjdire și cu număr".

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa arhierească din Chișinău, dosar pe anul 1827, f. 53.

30.

Ucazul Sf. Sinod pentru aducerea la cunoștință generală, că pe traseul drumului principal din Basarabia, distanțele la poștă se plătesc cîte 8 copeice de verstă, Chișinău, 1827, lb. română.

N-am văzut exemplare.

Potrivit ucazului nr. 13 811 din 31 decembrie 1826, Sf. Sinod a primit de la Ocîrmuitorul Senat știrea că: „Directorul principal al Departamentului poștei găsind de cuviință că traseul ce pornește de la Sanct-Peterburg [...] prin Dubăsari, Odesa, Chișinău și pînă la granița Moldavei face parte din traseul principal bielorus care trece prin Porhov și Vitebsc [...] și chiar în Oblastia Basarabiei se plătesc verstele cîte 8 copeice, aceasta pe baza ucazurilor împărătești din 12 noiembrie 1806, 4 mai 1812 și 26 iunie 1818, acum fiind întărite de Consiliul de Miniștri, se dă de știre aceasta, spre cunoștință generală".

Arhiepiscopul Dimitrie al Chișinăului, primind ucazul la data de 5 februarie 1827, după ce l-a ascultat la 11 februarie 1827 la Dicasterie, scrie rezoluție: „Poruncesc tipografiei duhovnicești a se tipări acest ucaz în limba moldovenească, cu îndatorirea ca preoții la biserici să-l aducă la cunoștința poporului, trei duminici de-a rîndul".

La 1 martie 1827 se raportează că ucazul s-a tipărit în 880 exemplare și s-a distribuit pe la biserici.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Muzeul Bisericesc din Chișinău, dosar pe 1826, f. 24.

31.

Ucazul Sinodului că prescripțiunile extra ale autorității duhovnicești să fie distribuite prin judecătoria județeană a zemstvei, Chișinău, 1827, lb. română.

N-am văzut exemplare.

Prin ucazul nr. 13 460 din 31 decembrie 1826, Sf. Sinod, potrivit știrilor primite de la Ocîrmuitorul Senat, poruncește ca distribuirea diferitelor prescripțiuni ale autorității duhovnicești către bisericile de sate, la care se atașează: *Manifeste și ucazuri împărătești* pentru aducerea la cunoștința generală prin citirea în biserici, de asemenea *Forme ale numelor împărătești*, tabelele și adausurile la ele să fie făcute prin judecătoria județeană a zemstvei, care la rîndul ei o va trimite parohilor prin poliția satelor. Aceasta pentru a se aduce la biserici informațiile necesare, iar pe de altă parte a se comunica parohienilor prescripțiunile extra ale autorității.

Primit la 22 ianuarie 1827, rezoluția arhiepiscopului Dimitrie este: „A se publica și tipări de îndată în limba moldovenească". La 3 februarie 1827 se raportează că s-au tipărit 880 exemplare.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa arhierească din Chișinău, dosar cu ucazuri pe 1827, f. 37.

32.

Ucazul Senatului către Ocîrmuirea oblastei Basarabiei, pentru curmarea fugăritului, Chișinău, 1828, lb. rusă și română.

Pentru tipărirea ucazului în lb. rusă și română, la dosar se află originalul venit sub nr. 56 615 de la Ocîrmuitorul Senat, tipărit în folio pe două pagini, pe hîrtie albastră.

Originalul este iscălit de „Ober secretar Vilinschi, secretar Iaşmovi N. Povîtcic Tiţeico" Jos pe pag. 2-a „По 1-му департаменту. О мѣрахъ прекращения бродяженичества въ Новороссийском края и Бессарабіи" (Pentru întîiul Departament. Despre curmarea fugăritului în regiunea Novorosiei şi Basarabia).

Se întregeşte [1] cu informaţia că s-a tipărit în Chişinău, în copie, în septembrie 1828.

Un exemplar cercetat are însemnarea: „Acest exemplar s-a dat la biserica din sat Mănceştii ca să se cetească de slujitorii bisericeşti în auzul a tot norodul în duminica ce vine după liturghie. Blagocin Feodor Costin. Anul 1828". Alt exemplar are însemnarea: „1828 s-au primit dechemvrie 8 zile" В.М. Городище (în mănăstirea Horodiştea).

La dosar se află originalul traducerii în lb. română, de pe care s-au tipărit, în tipografia duhovnicească a Basarabiei, în Chişinău, un număr de 900 exemplare în luna septembrie, la comanda ocîrmuirei oblastei Basarabiei. În dosar nu se arată plata făcută. Traducerea în manuscris, faţă de cea tipărită, prezintă unele schimbări în redactarea frazei. Manuscrisul traducerii are 4 pagini pe hîrtie plină albastră, cu filigran, cifre în alb „1822" şi literele „ М. Ф. А. Г. ". *Inceput:* „Còpie primită la 9 septembrie a anului 1828. Înrădăcinarea brodeajestva în împărăţie au alcătuit totdeauna cè mai însemnată zădarnică supărare Ocîrmuirii. Spre disrădăcinarea acestui rău au fost întrebuinţat în feliuri de vremi aspre măsuri, însă unile din acele nu au dovidit disăvîrşit dorita întregimi... avînd scopos spre a aşeza sfîrşit acestui rău armat în partea Novorosiei şi a Bessarabiei, Noi am cunoscut de trebuinţă a porunci celi în gios următoare:

1-ii) Fugarilor şi brodeşilor ci au mers din alte gubernii în partea Novorosii şi a oblastei Bessarabiei, să li să lasă dreptate pe temeiul ucazului din 9 noiembrie a anului 1827 a să scri la pomeşcicii (moşierilor) şi în satile haznelii, însemnîndu-se pentru aceasta cel mai di pè urmă soroc la 15 sept[emvrie] a anului 1828.

2-ee) De la 15 sept[emvrie] cel mai di pe urmă soroc...

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Muzeul Bisericesc din Chişinău, dosar 47/pe anul 1828, f. 71—73. (Fig. 7—8).

33.

Nicolae I Împăratul. *Manifest pentru începerea războiului cu perşii şi mobilizarea recruţilor*, St. Peterburg, 1828, lb. rusă şi română.

Inceput: Сохраненіе Мира, коим доселѣ Россія наслаж далась, всегда было первым предметомъ постоянных НАШИХ попеченій...
Pentru păzirea păcii de care pînă acum Rossiea s-au bucurat, totdeauna au fostu cel mai întîi scopos a statornicii noastre îngrijiri...

Cu năprasnica năvălire a Perşilor, linişte hotarelor Noastre de peste Munţii Caucazului au fostu struncenată...

I-îi) Să se ieie în toată Împărăţiea din cinci sute sufleti cîte doi recruţi, afară di Gruzia şi Bassarabia şi guberniile Hersonului, Ecaterinoslavului, a Poltavii, a Slobotko-Ucrainii, a Kievului şi a Podoliei (pag. 2).

Sfîrşit: Dat în Sanctu-Petersburgu la 14 april anul de la Naşterea lui Hristos 1828, iar a împărăţiei Noastre al triilea. Cel adevărat iscălit cu însuşi mîna împărăteştii Sale Măriri aşa: Nicolai.

Tipărit în Sanctu Peterburgu la Senat, april 15, anul 1828 (p. 3).
Указъ Правительствующему Сенату (Ucaz Ocîrmuitorului Senat).
Cuprinde nouă instrucţiuni numai în limba rusă (p. 4).

În folio, are patru pagini pe hîrtie gri. Textul tipărit pe două coloane, în dreapta textul în lb. română cu litere ruseşti civile.

Exemplarul cercetat are însemnarea: Полученъ 1828 юня 1го дня (S-a primit la 1 iunie 1828) (f. 4) şi В монастырь городишский (la mănăstirea Horodiştea) (p. 1).

Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail. (Fig. 9—12).

[1] *BRV*, IV, p. 157, nr. 476.

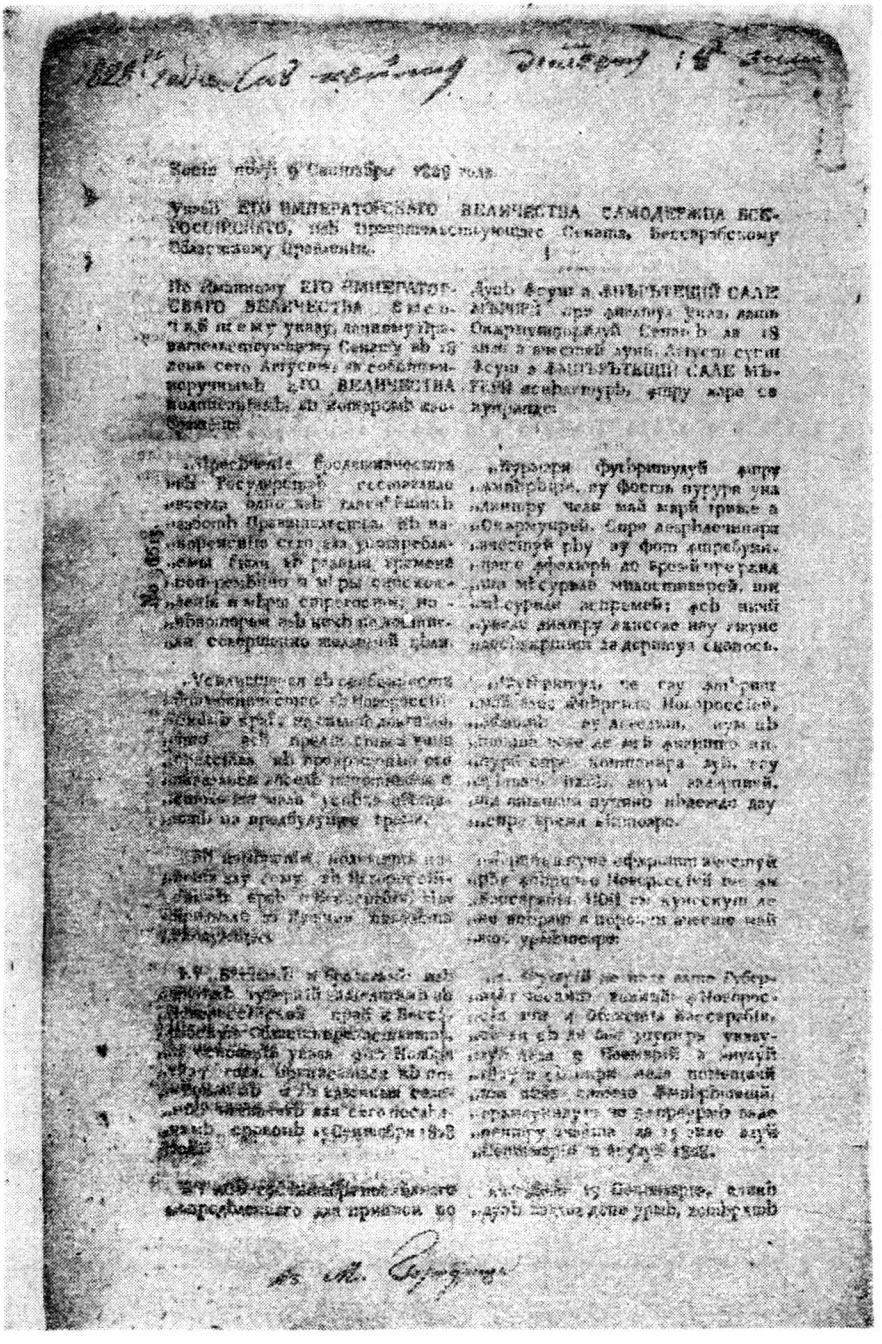

Fig. 7

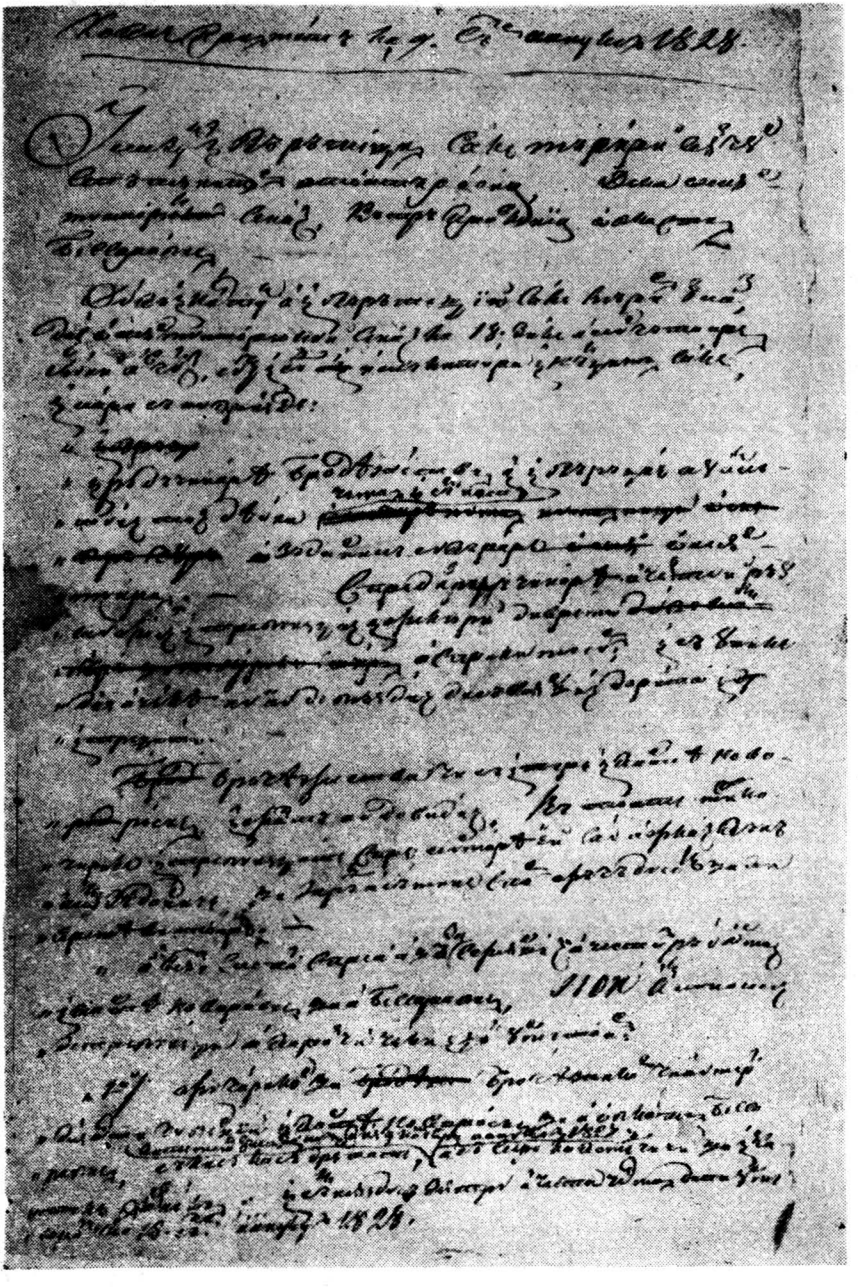

Fig. 8

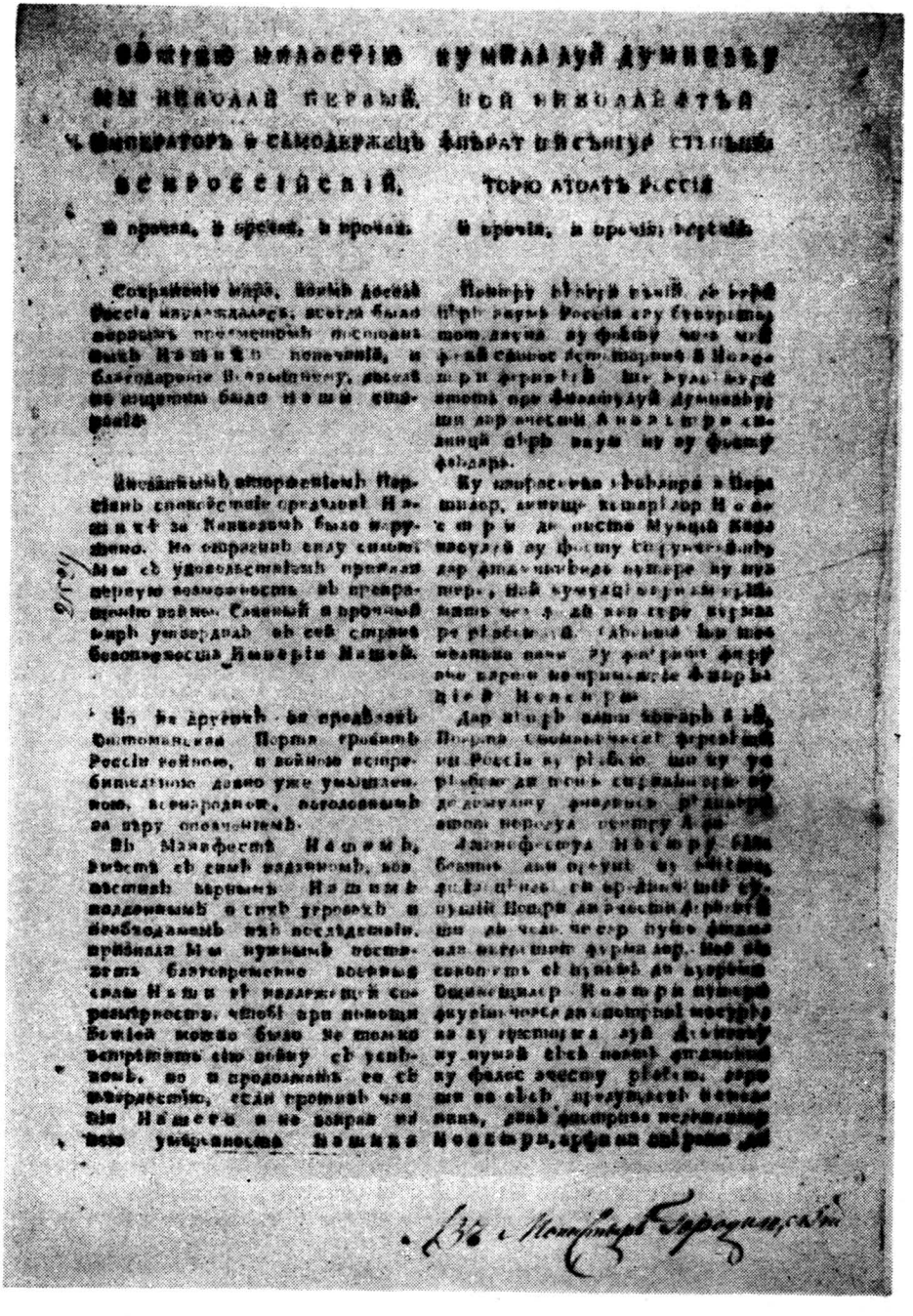

Fig. 9

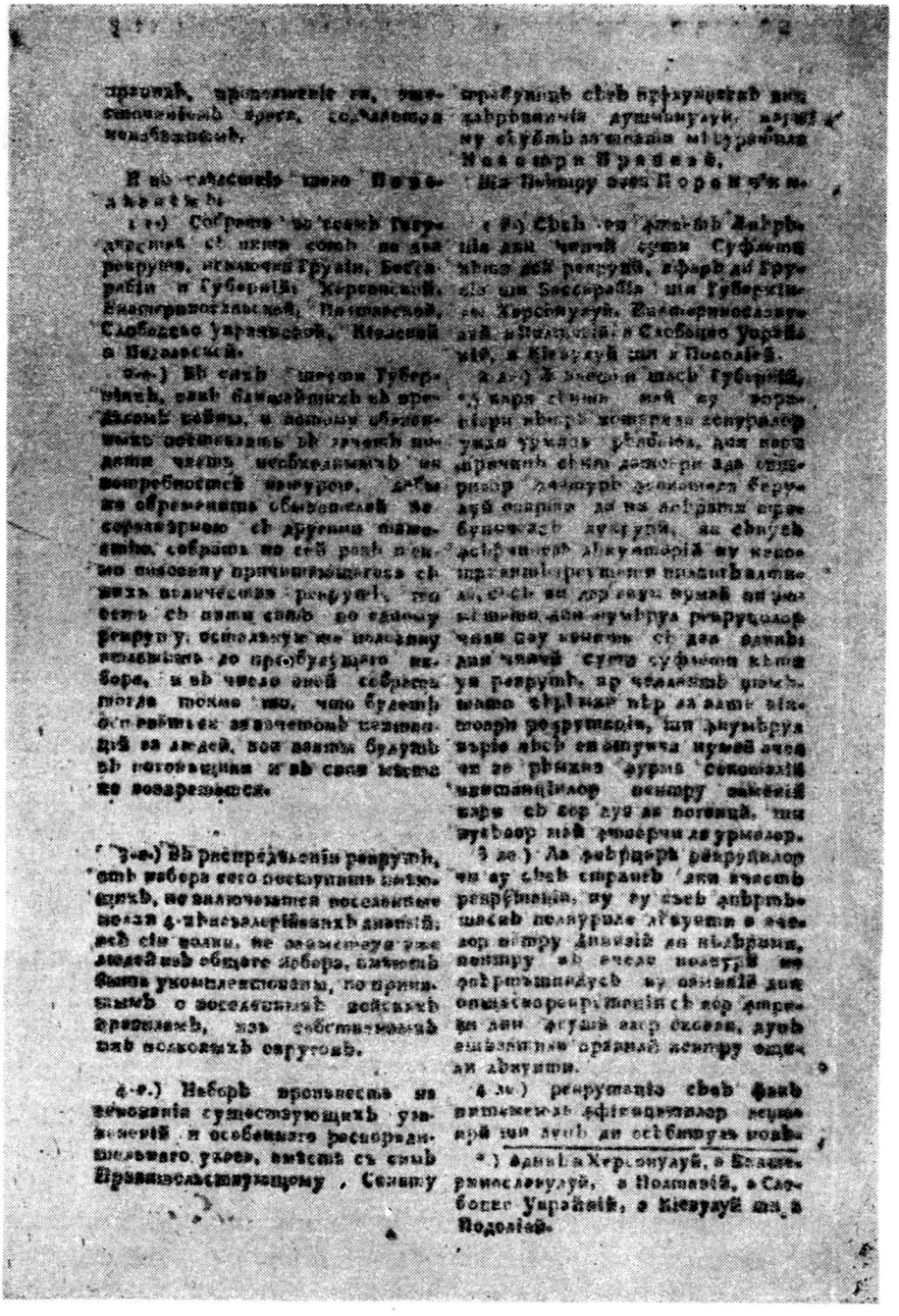

Fig. 10

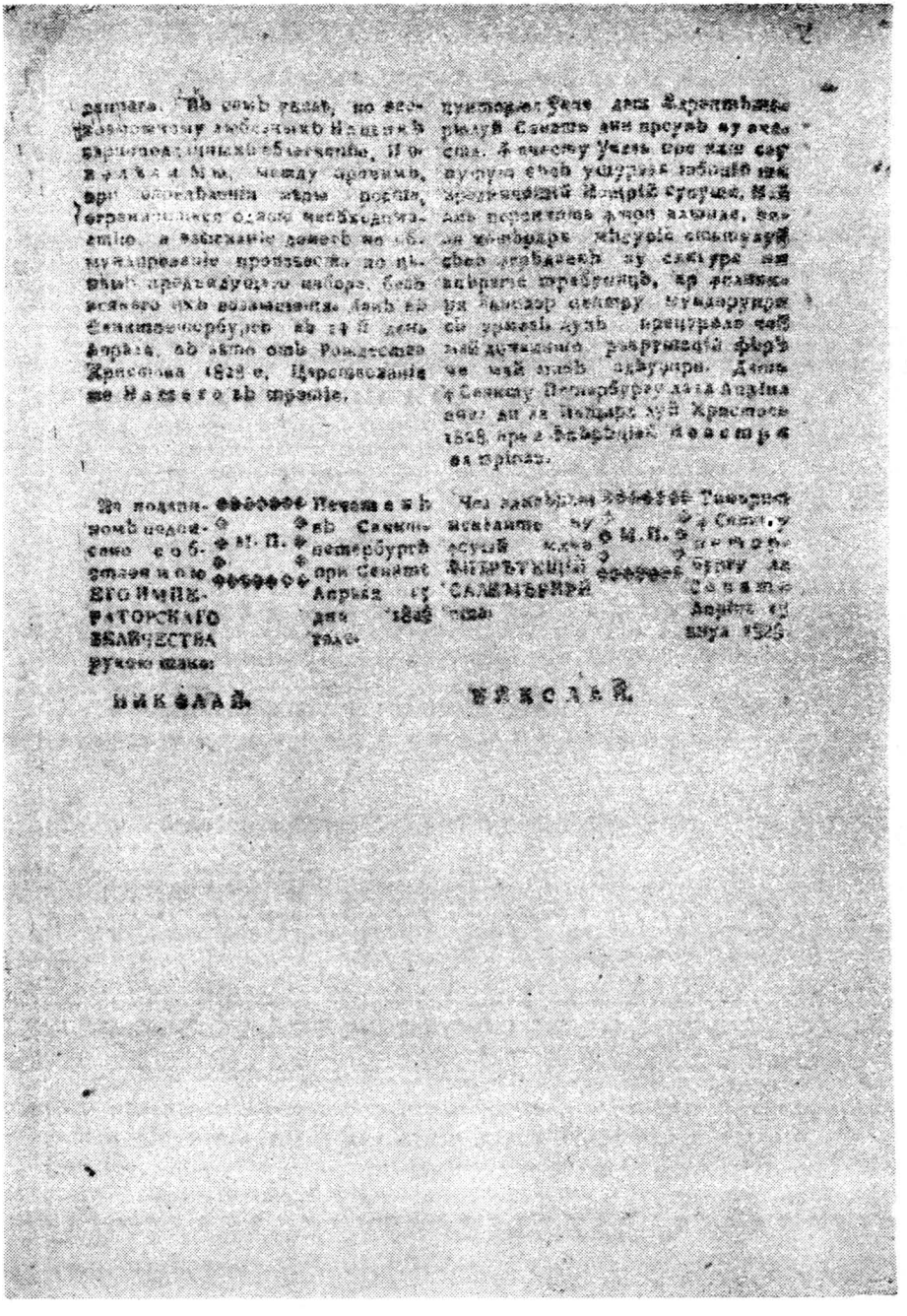

Fig. 11

Получено 1828го Іюня 1го дня

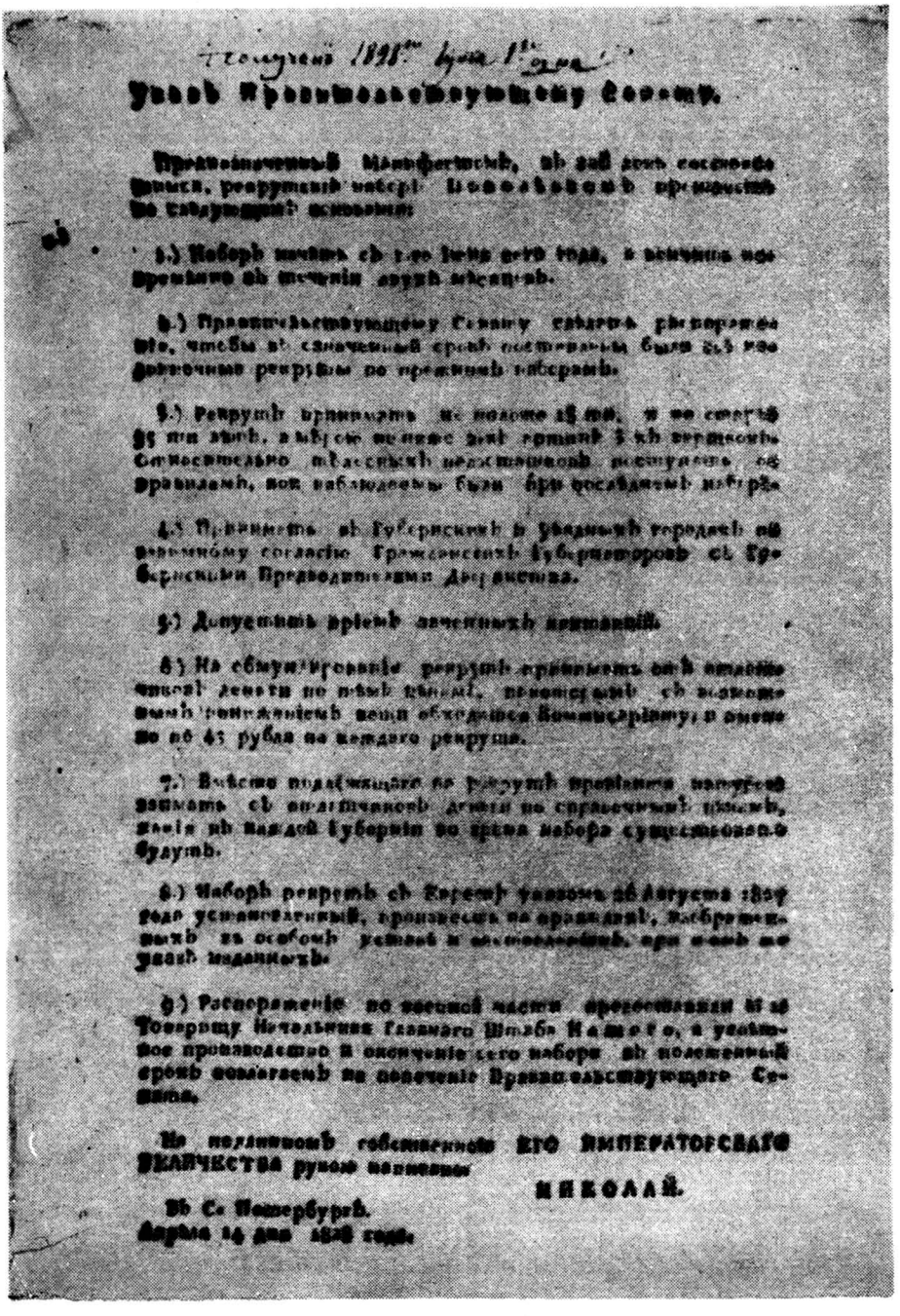

Указъ Правительствующему Сенату.

Предназначенный Манифестомъ, въ 2ой день состоявшимся, рекрутскій наборъ Повелѣваемъ произвесть на слѣдующемъ основаніи:

1.) Наборъ начать съ 1-го Іюня сего года, а окончить непремѣнно въ теченіи двухъ мѣсяцевъ.

2.) Правительствующему Сенату сдѣлать распоряженіе, чтобы въ означенный срокъ поставлены были всѣ недоимочные рекруты по прежнимъ наборамъ.

3.) Рекрутъ принимать не моложе 18 ти, и не старѣе 35 ти лѣтъ, а мѣрою не ниже 2-хъ аршинъ 3-хъ вершковъ. Относительно тѣлесныхъ недостатковъ поступать по правиламъ, кои наблюдаемы были при послѣднемъ наборѣ.

4.) Принимать въ Губернскихъ и Уѣздныхъ городахъ по взаимному согласію Гражданскихъ Губернаторовъ съ Губернскими Предводителями Дворянства.

5.) Допустить пріемъ зачетныхъ квитанцій.

6.) На обмундированіе рекрутъ принимать отъ отдатчиковъ деньги по тѣмъ цѣнамъ, по которымъ съ возможнымъ пониженіемъ вещи обходятся Коммисаріату, а именно по 43 рубля на каждаго рекрута.

7.) Вмѣсто подлежащаго на рекрутъ провіанта натурою взимать съ отдатчиковъ деньги по справочнымъ цѣнамъ, какія въ каждой Губерніи во время набора существовать будутъ.

8.) Наборъ рекрутъ съ Евреевъ указомъ 26 Августа 1827 года установленный, произвесть на правилахъ, изображенныхъ въ особомъ уставѣ и заставленіяхъ, при томъ же указѣ изданныхъ.

9.) Распоряженіе по военной части предоставляя Ему Товарищу Начальника Главнаго Штаба Нашего, а успѣшное производство и окончаніе сего набора въ положенный срокъ возлагаемъ на попеченіе Правительствующаго Сената.

На подлинномъ собственною ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА рукою написано:

НИКОЛАЙ.

Въ С. Петербургѣ.
Апрѣля 14 дня 1828 года.

Fig. 12

34.

Relaţie pentru războiul ruso-turc, Chişinău, 1828, lb. rusă şi română.

Главная Квартира въ лагерѣ при Карасу 20 Іюня 1828.
Glavnaia Kvartiră în lagărul ce iast[e] lîngă Karasu 20 iunie 1828 anul.
Inceput: Turceasca cetate Anapa s-au supus la 12 iunie armelor Rossieneşti... iar la această 20 zi s-au priimit... înştiinţare că cetatea Brailov s-a curăţit.
Sfîrşit: Tot întru ace vreme... ce au fost trimis către cetatea Tulcea, au adus înştiinţare, cum că această cetate ieri aşijderea s-au supus oştirilor...".

Foaie volantă, 25,5 × 17 cm. Hîrtie verzuie. Textul pe două coloane, cel în lb. rusă cu literă civilă, cel în lb. română cu caractere chirilice, ambele pe două pagini. Exemplarul cercetat are însemnarea: „S-au priimit 1828 goda meseaţa iulie 14 zile. Въ монастырь Городищеской" (la mănăstirea Horodiştea).

Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail. (Fig. 13—14).

35.

Relaţie despre războiul ruso-turc, Chişinău, 1828, lb. rusă şi română.

La cele cunoscute[2], se adaugă alte foi volante.

A.
Inceput: „La 9 zile de la Ghenerali-Adiiutant Graful Orlov, ce au fost trimis către cetatea *Macini*, s-au primit înştiinţare, că la 4 iunie Djafar Paşa cel ce ocîrmuia într-însa, au început a tractarisi... care tractarisire, la 5 iunie în 9 ceasuri sara s-au şi isprăvit cu norocire...
La 12 zile desdimineaţă s-au pristavlisit de către Gheneral Leitenant Redigher... cheile şi 4 steaguri a cetăţii *Chiustendgi*.
Tot întru aceiaşi zi 12, tocmai la sosirea Glavnei Cvartiri în Carasu, au fost aduse de către General Leitenant, cneazul Madatov, cheile şi 14 steaguri a cetăţii *Ghirzova*...
Sfîrşit: Nacealnicul a Glavnului Ştab Graful Dibici. S-au tipărit în Duhovniceasca Tipografie a Chişinăului, la anul 1828.
Foaie volantă în 8°. Text pe două coloane, în dreapta cel în lb. română cu caractere cirilice. Alt exemplar, cu textul rus pe foaie separată. Însemnarea: (în traducere: S-a primit în 1828 luna iulie 22, la mănăstirea Horodiştea).

B.
Înştiinţare de la Armiea cea lucrătoare.
Inceput: Oştenescul Gubernator a Tiflissului, Gheneral Adiiutant Sipeaghin înştiinţează pe Domnul Împărat, cum că cetatea *Poti* la 15 a trecutei luni iulie s-au închinat purtătoarelor de biruinţă Rossieneştilor arme...
Sfîrşit: S-au tipărit în Duhovniceasca Tipografie a Chişinăului la anul 1828.

Foaie volantă în 23 × 18 cm. Hîrtie albastră. Textul pe două coloane, în dreapta cel în lb. română, cu caractere chirilice. Exemplarul cercetat are însemnarea: „S-au primit la m-rea Horodiştea la 1828 septembrie 4 zile. Să se facă paraclis de mulţămire".

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalele care se păstrau la Muzeul Bisericesc din Chişinău, dosar cu ucazuri pe 1828, f. 16—17. (Fig. 15).

36.

Relaţie despre războiul ruso-turc, Chişinău, 1828, lb. rusă şi română.

Копїя съ копіи. Cópie de pe copie

A. *Inceput:* Сего 27 Маіа въ присутствіи Государя Императора переходъ Авангарда нашего чрезъ Дунай, вблизи Турецкой крепости Исакчи...

[2] *BRV*, III, p. 610, nr. 1404.

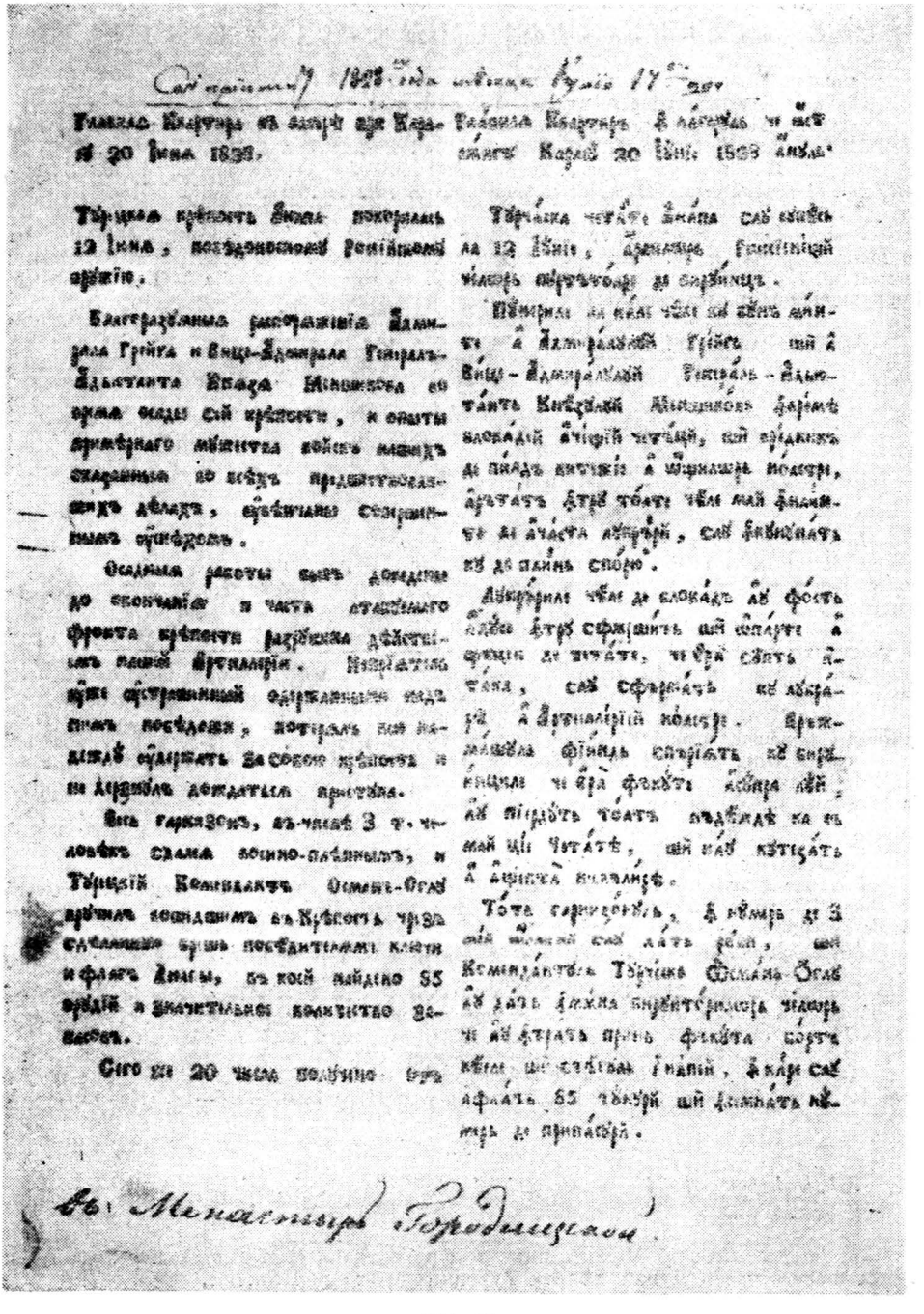

Славная Викторія въ лагерѣ при Кара-си 20 Іюня 1828.

Турецкая крѣпость Анапа покорилась 12 Іюня, посредствомъ россійскаго оружія.

Благополучныя распоряженія Адмирала Грейга и Вице-Адмирала Генералъ-Адъютанта Князя Меншикова во время осады сей крѣпости, и опыты примѣрнаго мужества войскъ нашихъ сухопутныхъ во всѣхъ предпринятыхъ дѣлахъ, ознаменованы совершеннымъ успѣхомъ.

Осадныя работы были доведены до окончанія и часть атакованнаго фронта крѣпости разбитыя дѣйствіемъ нашей артиллеріи. Непріятель изъ отчаяннаго сопротивленія видя уже почти послѣднія, потерялъ всю надежду одержать надъ собою крѣпостца и не дерзнулъ дождаться приступа.

Онъ гарнизонъ, въ числѣ 3 т. человѣкъ самаго воинно-пылкаго, и Турецкій Комендантъ Осман-Оглу вчера сошедшись въ крѣпости чрезъ сдѣланныя брешь послѣдствіемъ клятвы и флагъ Анапы, въ коей найдено 55 орудій и достаточное количество запасовъ.

Сего же 20 числа получено отъ

Славна Викторія въ лагерѣ при Карасу 20 Іюня 1828 года.

Турска крепость Анапа сав покорила се 12 Јуна, оружјем Руског Царства.

Пловидба и рад чете ког Адмирала Грејга и Вице-Адмирала Генерал-Адјутанта Кнеза Меншикова дарили сваког Официра чистим, ког одликују до пуне енергије и ширине погледа, друге тобож чак ни Адмирале не смеју, сав дивљење ће до пуне среће.

Опкољени чак до бокова ће фосе сваки дан сужавају ни опкољене ће ужас да умре, и већ сваки ће тако, сав сферају ка обали ће Артилерији помоћи. Вражјевска фиока спознаје ће сиромашни и већ фоке сопствена лађа, ће пођоше тобож лађевође ка њој ни чекају, ни шаљу кућама ће.

Тобож сарцинтель, ће њему је 3 ког Турског сва дана рећи, ни Комендантова Турска Осман-Оглу ће дају једна пушкарница чекају и ће друге прво фоке сопствена једна, ће који сав афлаш 55 топови ни једнако њему је пушкарја.

Ко Менаџмент Гордијевски.

Fig. 13

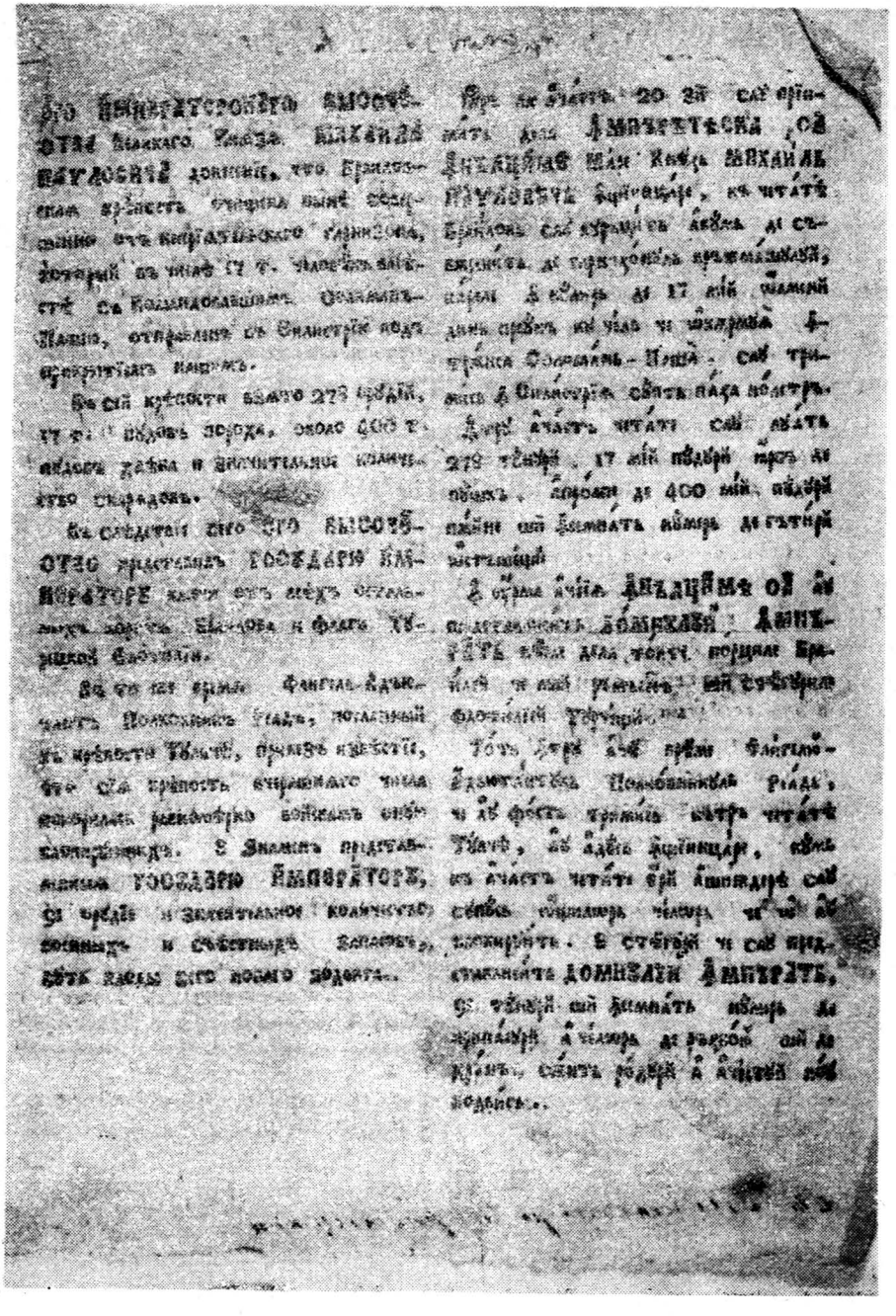

Fig. 14

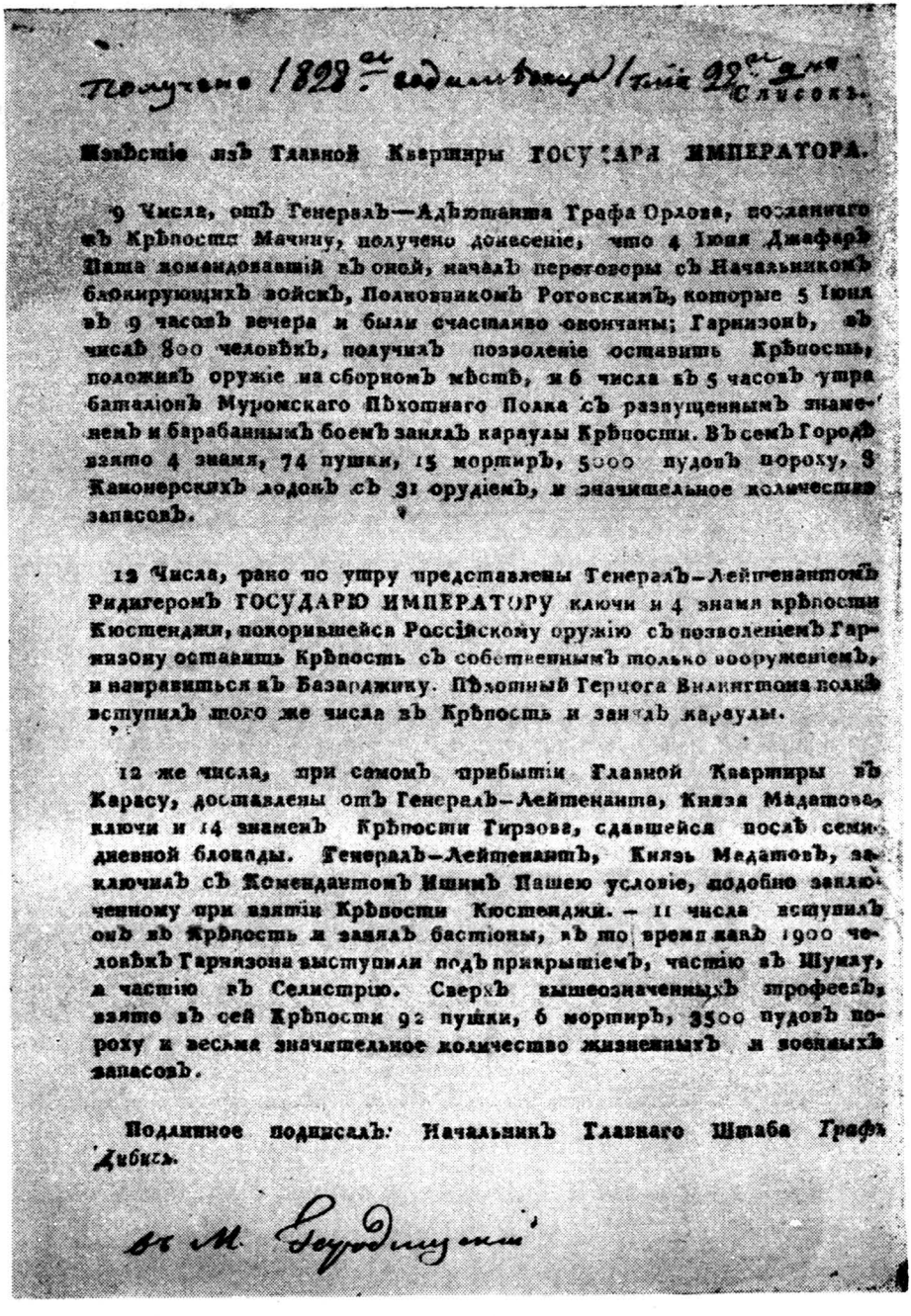

Получено 1829 го апреля 1 дня 22 го числа. Слисовъ.

Извѣстіе изъ Главной Квартиры ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА.

9 Числа, отъ Генералъ—Адъютанта Графа Орлова, посланнаго въ Крѣпости Мачину, получено донесеніе, что 4 Іюня Джафаръ Паша командовавшій въ оной, началъ переговоры съ Начальникомъ блокирующихъ войскъ, Полковникомъ Роговскимъ, которые 5 Іюня въ 9 часовъ вечера и были счастливо окончаны; Гарнизонъ, въ числѣ 800 человѣкъ, получилъ позволеніе оставить Крѣпость, положивъ оружіе на сборномъ мѣстѣ, и 6 числа въ 5 часовъ утра баталіонъ Муромскаго Пѣхотнаго Полка съ развернутымъ знаменемъ и барабаннымъ боемъ занялъ караулы Крѣпости. Въ семъ Городѣ взято 4 знамя, 74 пушки, 15 мортиръ, 5000 пудовъ пороху, 9 Канонерскихъ лодокъ съ 31 орудіемъ, и значительное количество запасовъ.

12 Числа, рано по утру представлены Генералъ-Лейтенантомъ Ридигеромъ ГОСУДАРЮ ИМПЕРАТОРУ ключи и 4 знамя крѣпости Кюстенджи, покорившейся Россійскому оружію съ позволеніемъ Гарнизону оставить Крѣпость съ собственнымъ только вооруженіемъ, и направиться въ Базарджику. Пѣхотный Герцога Виртемберга полкъ вступилъ того же числа въ Крѣпость и занялъ караулы.

12 же числа, при самомъ прибытіи Главной Квартиры въ Карасу, доставлены отъ Генералъ-Лейтенанта, Князя Мадатова, ключи и 14 знаменъ Крѣпости Гирзова, сдавшейся посль семидневной блокады. Генералъ-Лейтенантъ, Князь Мадатовъ, заключилъ съ Комендантомъ Ишимъ Пашею условіе, подобно заключенному при взятіи Крѣпости Кюстенджи. — 11 числа вступилъ онъ въ Крѣпость и занялъ бастіоны, въ то время какъ 1900 человѣкъ Гарнизона выступили подъ прикрытіемъ, частію въ Шумлу, а частію въ Селистрію. Сверхъ вышеозначенныхъ трофеевъ, взято въ сей Крѣпости 92 пушки, 6 мортиръ, 3500 пудовъ пороху и весьма значительное количество жизненныхъ и военныхъ запасовъ.

Подлинное подписалъ: Начальникъ Главнаго Штаба Графъ Дибичъ.

Fig. 15

La acest mai 27 zile s-au săvîrşit în fiinţa Domnului Împărat trecerea Avangardului nostru preste Dunăre. Lîngă Turceasca cetate Isaccea... (p. 1.). La trecerea peste Dunăre s-au arătat cu deosebită osîrdie şi cu neînfricoşare Cazacii a Secii Zaporojenilor... (p. 2).

Sfîrşit: Cea adevărată relaţie au iscălit Gheneralul-Adjutant Graf Dibiciu. De pe cea rusească tălmăcindu-se pe limba moldovenească, s-au tipărit în Chişinău. 1828 anul 15 zile iunie.

B. *Inceput:* Послѣ перехода Авангарда нашего 27-го числа Маія чрезъ Дунай...

În urma trecerii Avangardului nostru în 27 zile mai peste Dunăre, oastea a Corpusului de pedestrime.

Sfîrşit: Şi numai 6 au putut a să ascunde în Mătcin. Paguba despre partea noastră... să lăţeşte numai pînă la 10 oameni ucişi şi răniţi.

Două foi volante în mărime 22,5 × 18 cm. Hîrtie verzuie. Textul în lb. română în chirilice, în dreapta, textul în lb. rusă în caractere civile.

Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail. (Fig. 16, 17, 18, 19).

37.

Relaţie pentru războiul ruso-turc, Chişinău, 1828, lb. rusă şi română.

Извѣстіе изъ Главной Квартиры ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА, 16 Іюля. Лагерь при крѣпости Шумлѣ.

Înştiinţare de la Glavnaia Kvartir a Domnului Împărat, din 16 zile iulie. Lagher lîngă cetatea Şumlea.

Inceput: Astăzi s-au priimit înştiinţare de la Gheneral-Adiiutant Graful Paskevici-Erivanskii, care au intrat în hotarăle Turţii Aziaticeşti, cum că cetatea *Karsi* s-au închinat la 23 zile iunie...

Sfîrşit: pînă la 6 mii oameni robiţi, 2 mii ucişi, 151 tunuri şi 33 steaguri.

Foaie volantă, 21,5 × 18 cm. Pe hîrtie verzuie. Textul în lb. rusă cu litere civile, cel în lb. română cu caractere chirilice, ambele pe o faţă.

Exemplarul cercetat are însemnarea sus: „S-au primit la 1828 anul septem[vrie] 4 zile", iar jos: "Въ м. Городицкій" (la mănăstirea Horodiştea). Apoi: „să să facă paraclis de mulţamire".

Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail. (Fig. 20).

38.

Relaţie pentru războiul ruso-turc, Chişinău, 1829, lb. rusă şi română.

Копія Còpie.

Inceput: Въ малой Валахіи при селеніи Байлешти, Генерал-Маіоръ Баронъ Гейсмаръ разбилъ 14-го Сентября на голову... În Valahia cea mică lîngă satul Băileşti, Gheneral-Maior Baron Gheismar au sfărîmat cu totul la 14 septemvrie pe Seraskir de la *Viddin,* care ieşise cu 26 mii de oameni şi cu 30 tunuri spre a lua oraşul *Craiov*[a]... Cu ajutorul lui Dumnezeu cea vajnică Turcească cetate *Varna* s-au luat la 29 septemvrie...

Sfîrşit: Paşa Omer-Vrioni înştiinţîndu-se pentru luarea cetăţii aceştia, s-au depărtat întru aceeaşi noapte şi să alungă de către al nostru otread.

Foaie volantă în 17,5 × 14,5 cm. Textul pe două coloane, în dreapta cel în lb. română cu caractere chirilice, în stînga cel în lb. rusă civilă, ambele pe două feţe. Hîrtie gri.

Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail. (Fig. 21—22).

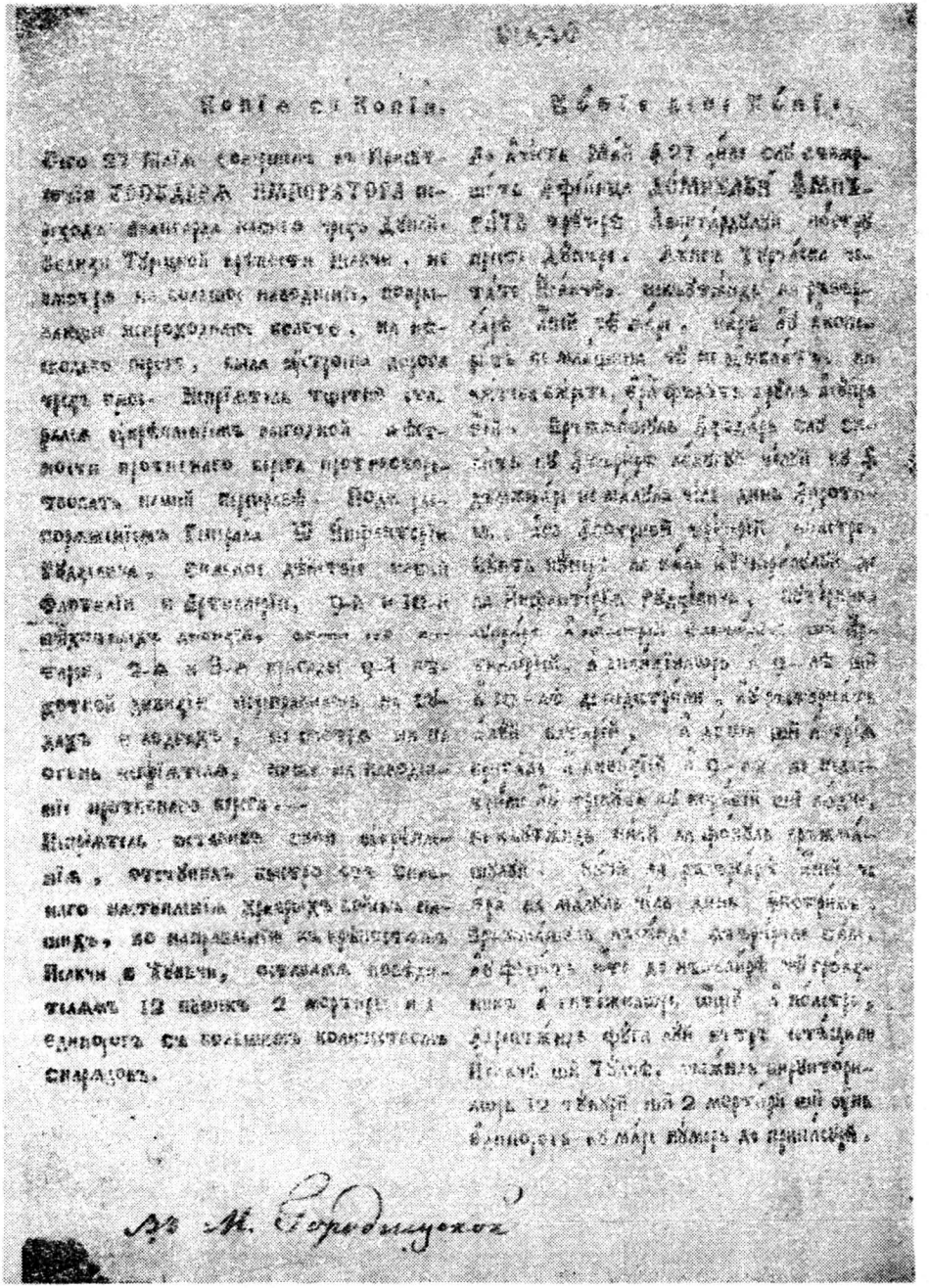

Fig. 16

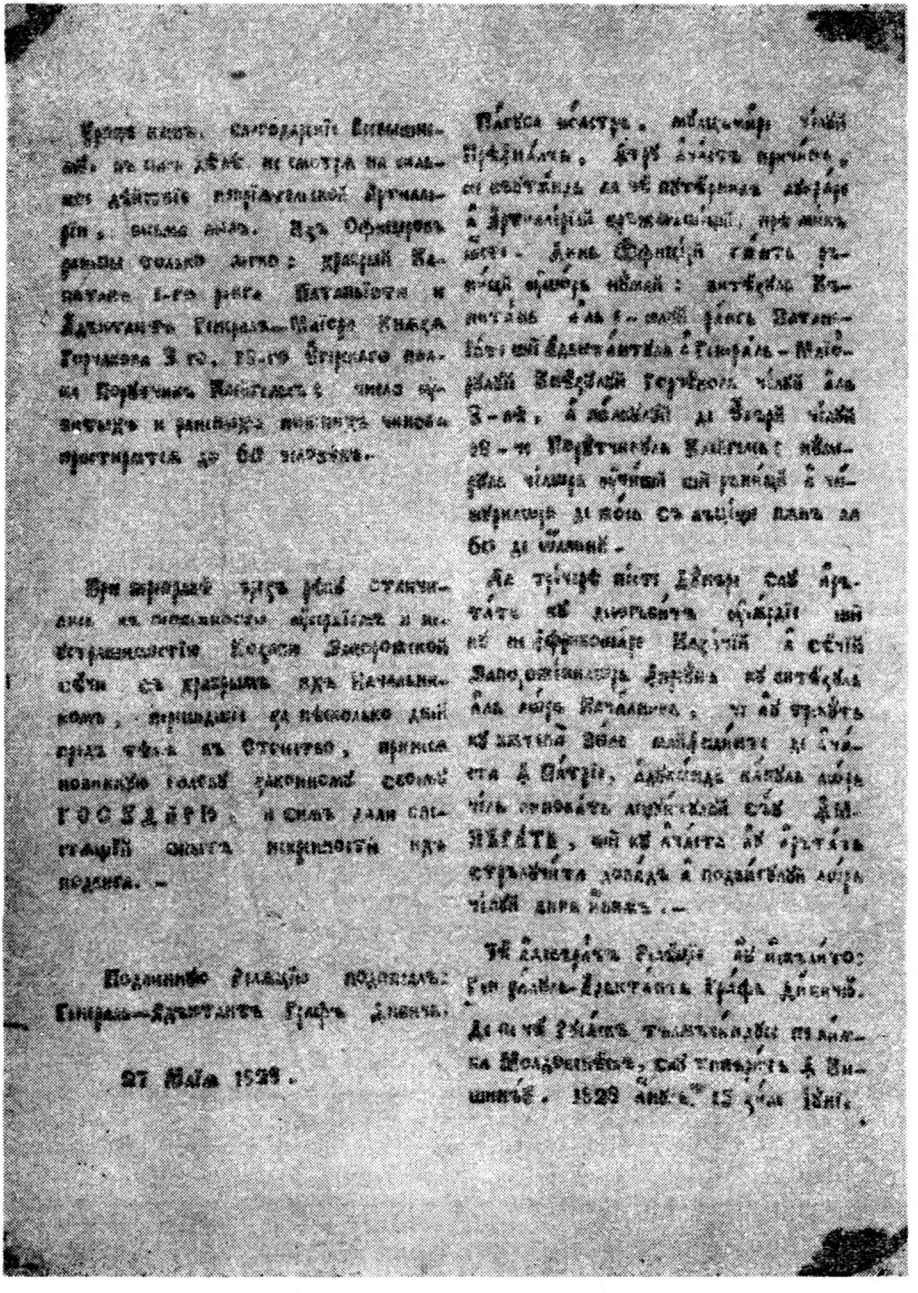

Fig. 17

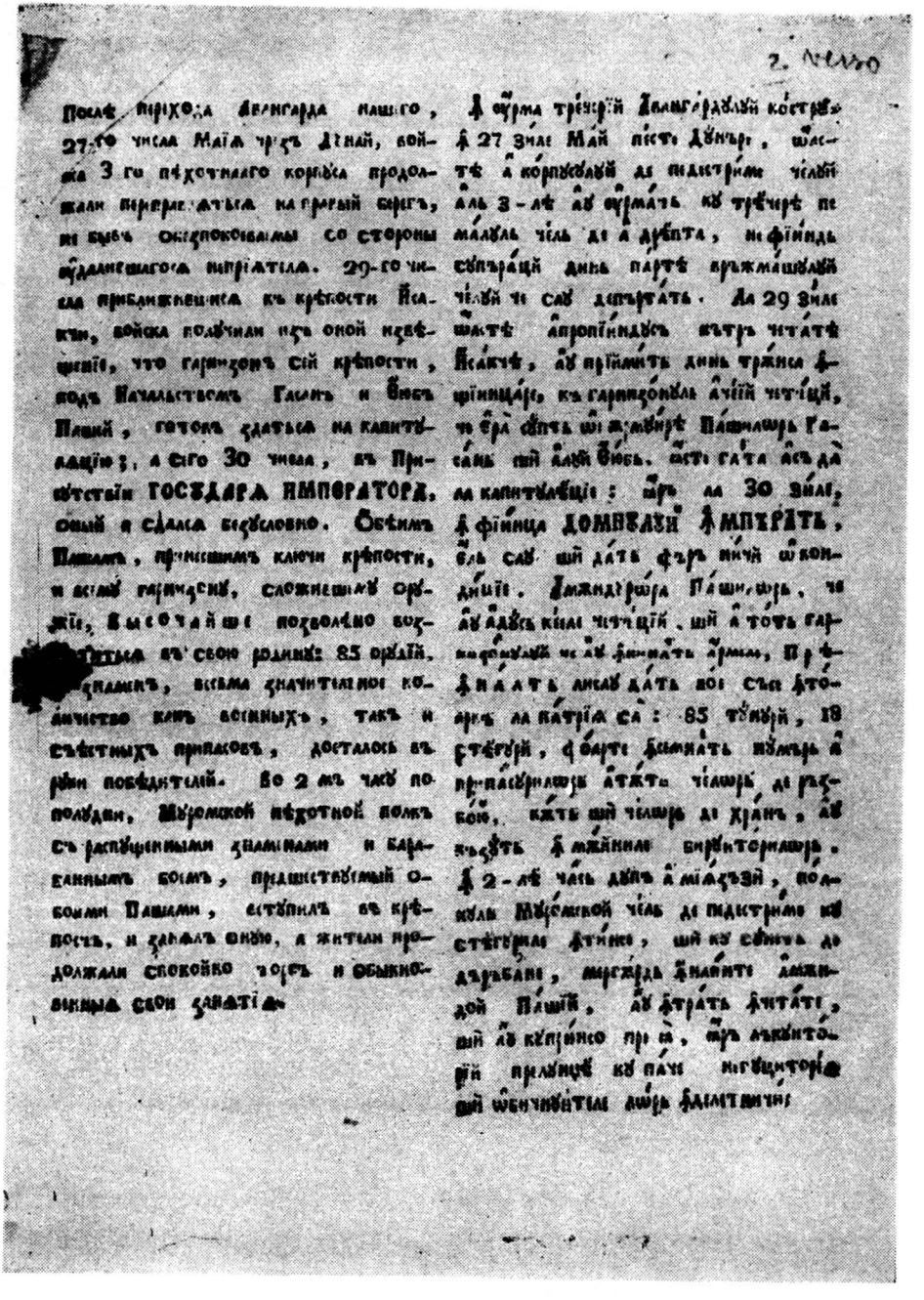

После прихода авангарда нашего, 27-го числа Мая чрезъ Дунай, войска 3-го пѣхотнаго корпуса продолжали переправляться на правый берегъ, не имѣя ни съ какой стороны безпокоившаго ихъ непріятеля. 29-го числа приближившись къ крѣпости Исакчи, войска получили изъ оной извѣстіе, что гарнизонъ сей крѣпости, подъ Начальствомъ Гасанъ и Бинъ Паши, готовъ сдаться на капитуляцію; а сего 30 числа, въ присутствіи ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА, оный и сдался безусловно. Всѣмъ Пашамъ, принесшимъ ключи крѣпости, и всѣмъ гарнизонамъ, сложившимъ оружіе, Высочайше позволено возвратиться въ свою родину: 85 орудій, [illegible] знамя, весьма значительное количество какъ военныхъ, такъ и съѣстныхъ припасовъ, досталось въ руки побѣдителей. Во 2-мъ часу пополудни, Муромской пѣхотной полкъ съ распущенными знаменами и барабаннымъ боемъ, предшествуемый обоими Пашами, вступилъ въ крѣпость, и занялъ оную, а жители продолжали спокойно торгъ и обыкновенныя свои занятія.

Ѧ оурма трѣтїй Дѣлиградскїй костеръ Ѧ 27 Зиле Маи пасте Дѫнѫрѣ, шасте а корпусѹлѹй дѣ пѣдестроме челїй ѣлѣ 3-лѣ ѣй оурмать къ трѣчерѣ пе мѧлѣ чѣлѣ дѣ а дѫбита, нефиндѣ сѫпѫраці динѣ партѣ врѫжмашѹлѹй чѣлѹй ч сѧ дѣпъртать. Ла 29 Зиле шатѣ ѧпропиндусѣ къръ читатѣ Исакчѣ, ѧй примитъ динѣ трѫнса Ѧшїнцїре, къ гарнизонѹлѹ ѧчїй читїцї, ч ѳра сѫпъ шѧзѣчѣ Пашишѹ Гасанъ шй ѣлѹй Бѣсъ. шъ гата сѫ дѣ ла капитѹлацїе: шъ ла 30 Зиле, Ѧфиница ДОМНЕДЗѢ ѦМПЪРАТЪ, ѣлъ сѧ шй дѣтъ фъръ нїчї шѹпондиціе. Дѫнѫрѣ Пашишѹ, ч ѧй ѣдѣсъ кѣлї читїцї, шй а тоте гарнизоѫнѹлѹй чѣ ѧй фѫнатъ ѫрмѧ. Пр фѫнатъ ѧнлѹ дѣтъ вої съ стоарѣ ла патрїа сѧ: 85 тѫнѹрї, 18 стегѹрї, ѳ барѣ фѫнатъ нѫмъръ ѧ прѣпасѣрилоръ ѧтѧтъ чѣлоръ дѣ рѫзбої, кѫтъ шй чѣлоръ дѣ хранѣ, ѧй ръсѣтъ Ѧмѧйнѣ бирѣторилоръ. Ѧ 2-лѣ часъ дѫпъ ѧмѧзѣдѫ, подкѹлъ Мѹромскої чѣлъ дѣ пѣдестроме кѹ стегѹрѣлѣ фѫнїе, шй кѹ сѫнчъ дѣ дѫрѫбанѣ, мерцѣнд Ѧнаинтѣ дѫмнѣдої Пашѣ, ѧй ѳтратъ ѧнтатї, шй ѧй кѣпїнсо прїѧ, фъръ ѫкѫнтоѫ прилїцѣ кѫ пачѣ нѣгоцїторїѧ шй ѡбїчнѣїтѣлѣ дѫмъ ѳлѫнтѣнѣ.

Fig. 18

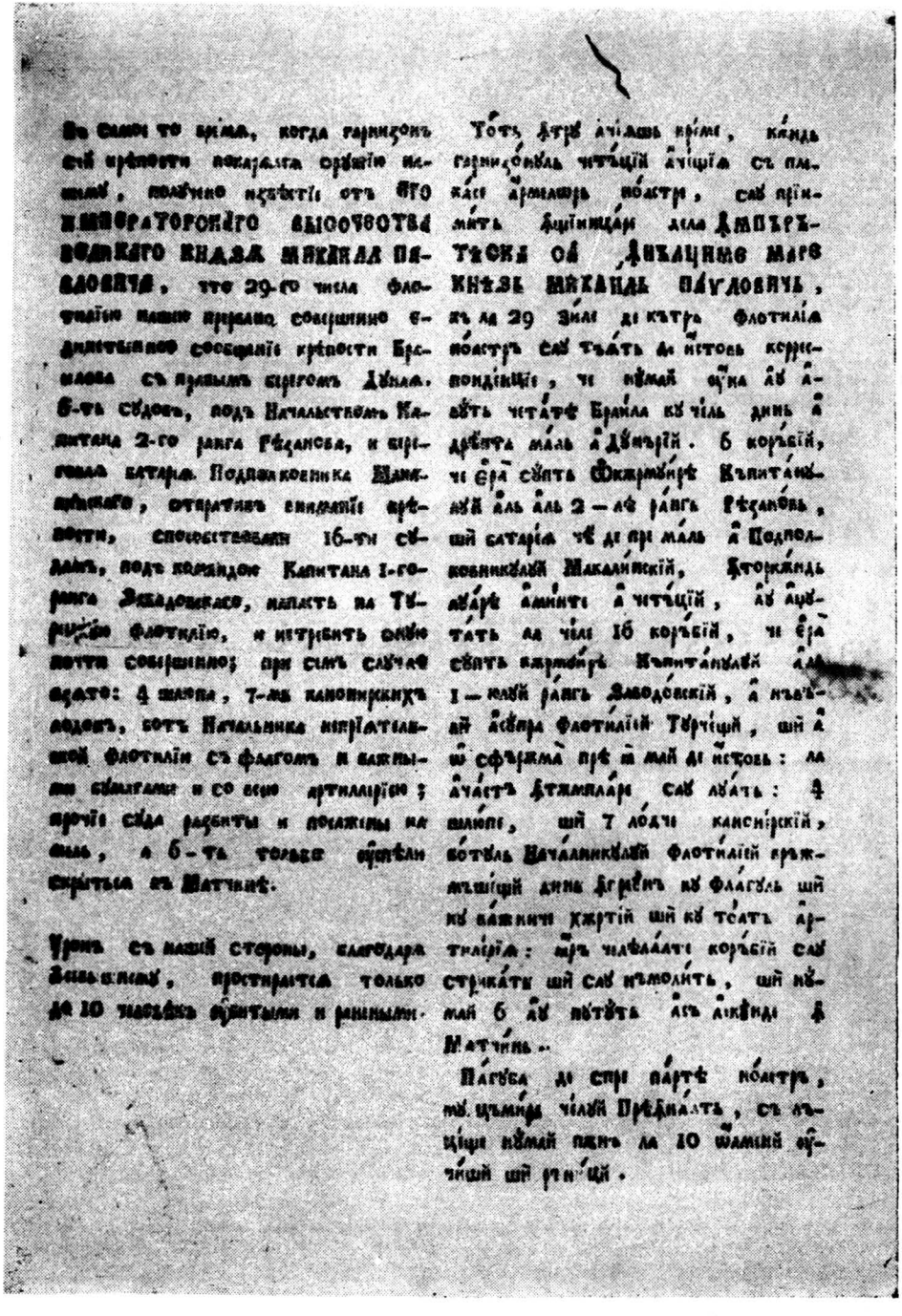

Во семи то время, когда гарнизонъ сей крѣпости покидалъ оружіе и знамя, получено изъѣстіе отъ Его Императорскаго Высочества Войскаго Князя Михаила Павловича, что 29-го числа флотиліи нашей приказано совершенно сдѣлательно сообщаться крѣпости Брандова съ нижнимъ Дунаемъ. 6-ть судовъ, подъ Начальствомъ Капитана 2-го ранга Рѣзанова, и сотня сатарія Подполковника Макаевскаго, отправлены вчерашняго утра, соотвѣтствовали 16-ти судамъ, подъ командою Капитана 1-го ранга Завадовскаго, плаютъ на Турецкой флотиліи, и истребить оную почти совершенно; при семъ случаѣ взято: 4 шлюпа, 7-мь канонирскихъ лодокъ, хотъ Начальника непріятельской флотиліи съ флагомъ и капитанскими судами и со всею артиллеріею; прочія суда разбиты и положены на мель, а 6-ть только успѣли скрыться въ Матчинъ.

Уронъ съ нашей стороны, благодаря Всевышнему, простирается только до 10 человѣкъ убитыми и ранеными.

Тотъ дрꙋ а҃чаш҃ вр҃ме, ка҃нда гарни҃зонꙋлъ чет҃ꙋщій а҃чіа҃ сѣ пла҃кат҃ а҃рмеа҃ꙗ по҃стꙋ, сав҃ пр҃ім҃ат҃ ѳ҃ціи҃нцар҃ дела Д҃мпъра҃тѣскꙋ оу҃ Д҃нѣлеанме Маре Кнѧзе Михаилъ Павловичꙋ, къ ла 29 зиле де кътрꙋ флотиліа по҃стꙋ сав҃ тѣат҃ де нѣтовъ коррес-пондіи҃ꙋ, ч҃ и҃май о҃ꙗ а҃ꙋ а҃вꙋт чет҃ат҃ Брандова къ чѣл дин҃ѣ а҃ дрꙋм҃ат҃ маль а Д҃нъꙗрій. 6 корꙋбій, ч҃ ера҃ сѣт҃ат҃ Фкомандꙋ҃ Къпитанꙋлꙋй а҃ль а҃ль 2—а҃ ранꙋ Рѣзановъ, шй сатарія ч҃ѣ де при маль а Подполковникꙋлꙋй Макаевскій, ѳторнадꙋ а҃ꙋ҃ а҃мынт҃ а҃ чет҃ꙋщій, а҃ꙋ а҃ꙋвꙋт҃ а҃ꙋ чѣл 16 корꙋбій, ч҃ ера҃ сѣт҃ат҃ командꙋ҃ Къпитанꙋлꙋй а҃ль I—лꙋй ранꙋ Завадовскій, а҃ лꙋа҃ꙋ а҃сѣра флотиліи҃ Тѫрчіи҃, шй а҃ ꙋ҃ сфѫрмꙋ пр҃ѣ м҃ай де нѣтовъ: ла а҃част҃ ѳ҃тминаре сав҃ а҃вꙋт҃: 4 шлюпе, шй 7 лодꙋ канонірскій, вотꙋлъ Началникꙋлꙋй Флотиліи҃ прежмꙋщій дина ѳ҃ргинъ а҃ꙋ флагꙋлъ шй ка҃ ва҃пинꙋ ҂ жѫтій шй ка҃ тоат҃ артіліа҃: ѫ҃ч чѣфа҃ат҃ корꙋбій сав҃ стрикат҃ шй сав҃ нъмолит҃, шй нѣмай 6 а҃ꙋ пꙋтꙋт҃ а҃ꙋ а҃нѣнд҃ ѣ Мат҃чинъ.

Пагꙋба де спр҃ парт҃ нѣстр҃, ка҃ цѣмꙋ҃ чѣлꙋй Предѣлат҃, сѫ лꙋ҃ціи҃ нѣмай пинъ ла 10 ѫмѣнꙋ оу҃ꙋ҃ шй рꙋ҃нꙋ҃.

Fig. 19

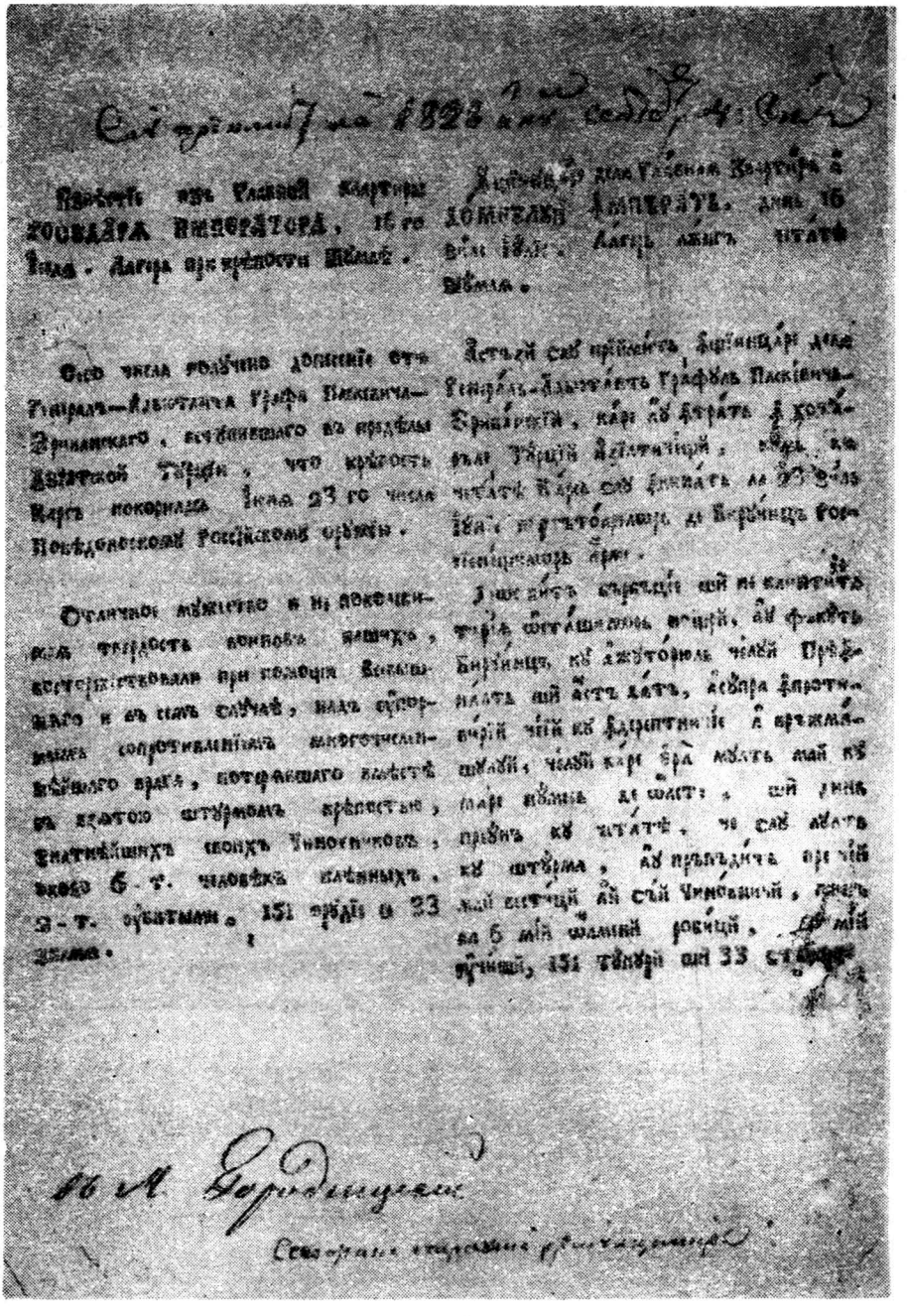

Fig. 20

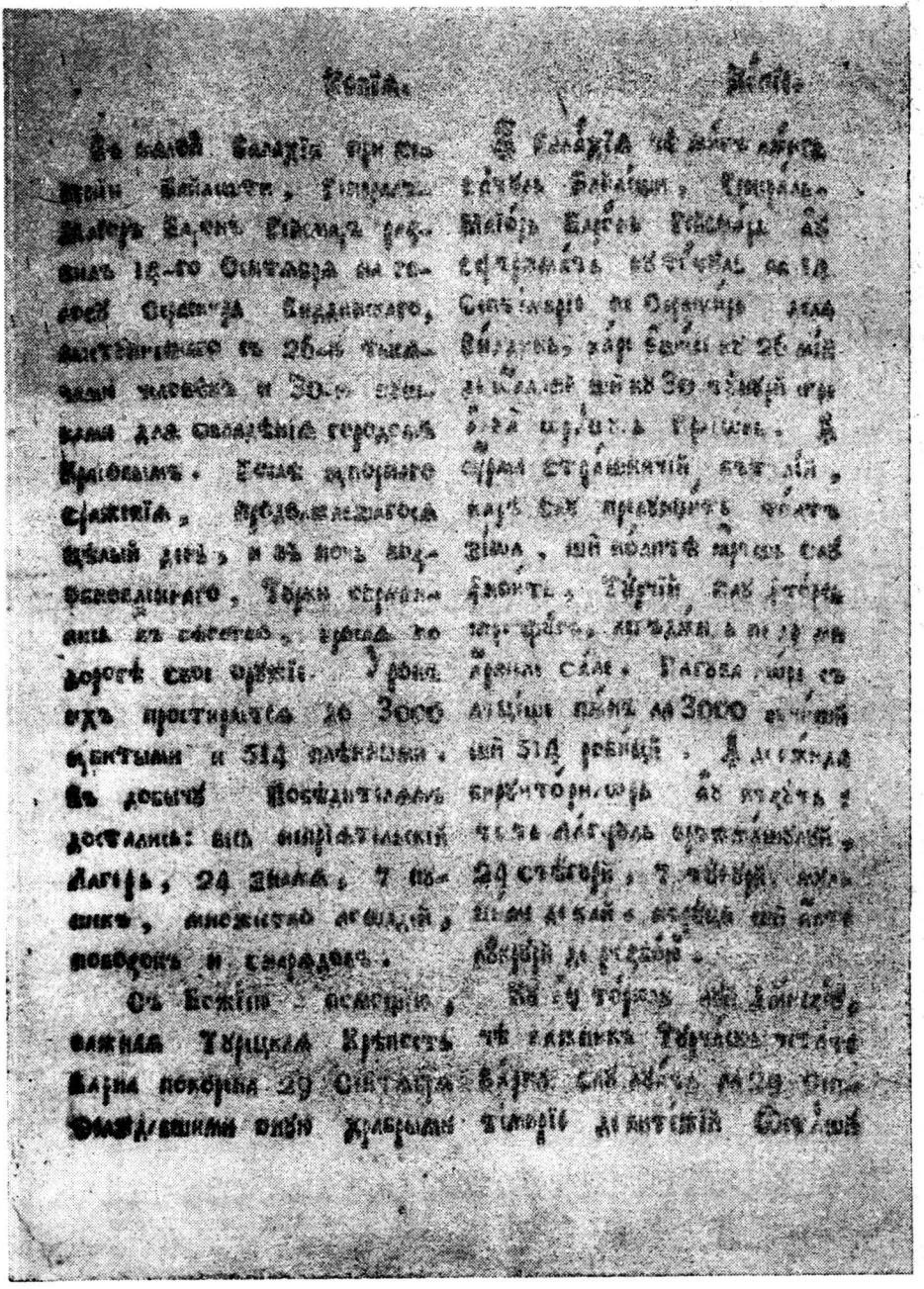

Fig. 21

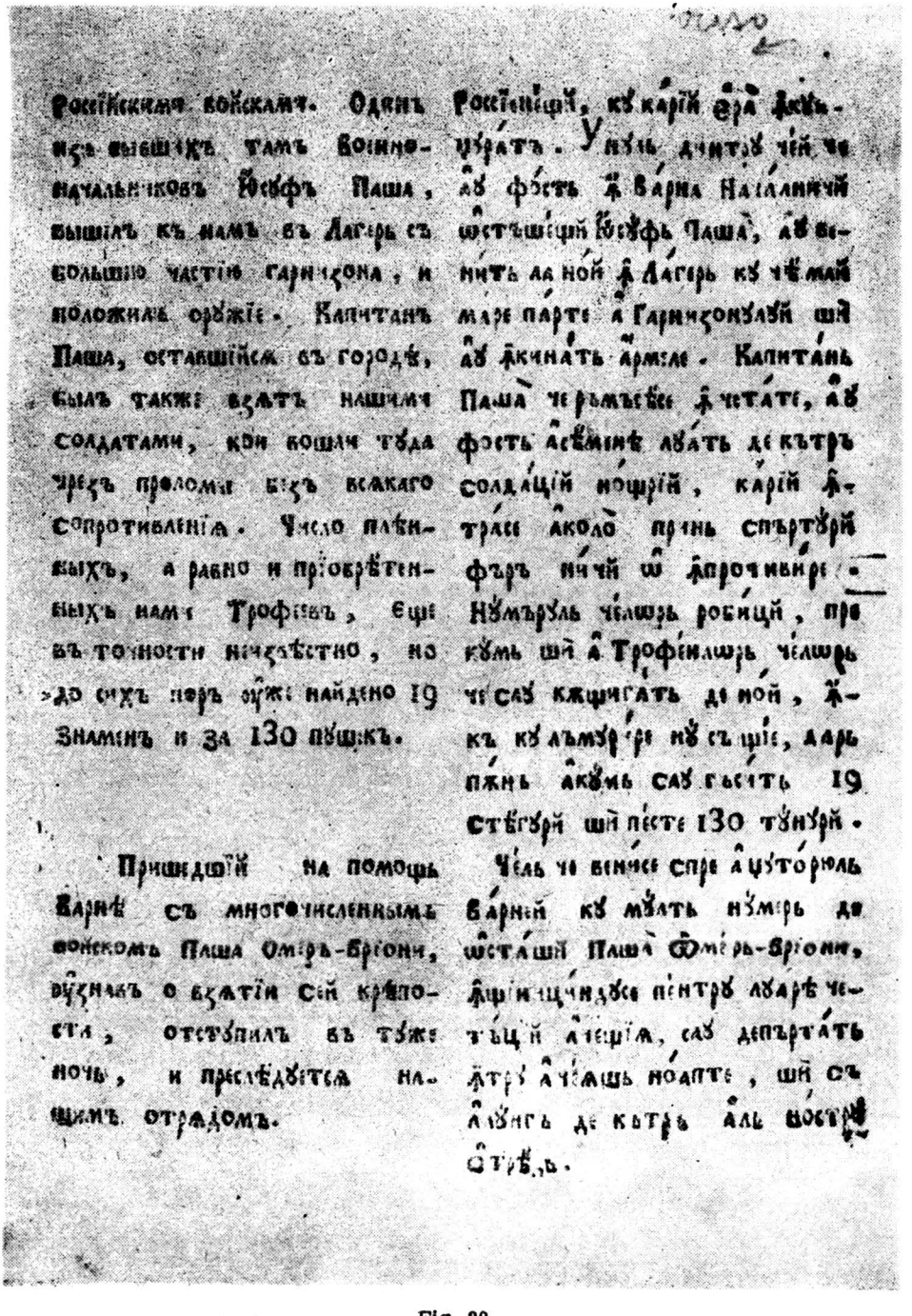

Россійскимъ войскамъ. Одинъ изъ бывшихъ тамъ военноначальниковъ Юсуфъ Паша, вышелъ къ намъ въ Лагерь съ большею частію гарнизона, и положилъ оружіе. Капитанъ Паша, оставшійся въ городѣ, былъ также взятъ нашими солдатами, кои вошли туда чрезъ проломы безъ всякаго сопротивленія. Число плѣнныхъ, а равно и пріобрѣтенныхъ нами Трофеевъ, еще въ точности неизвѣстно, но до сихъ поръ уже найдено 19 знаменъ и за 130 пушекъ.

Пришедшій на помощь Варнѣ съ многочисленнымъ войскомъ Паша Омеръ-Бріони, узнавъ о взятіи сей крѣпости, отступилъ въ туже ночь, и преслѣдуется нашимъ отрядомъ.

Россіенещи, ку карій ера ѫкуцурать. Унуль динтру чей че ау фость ѫ Варна Началничи ѡстъшещи Юсуфь Паша, ау венить ла ной ѫ Лагерь ку чѣ май маре парте а Гарнизонулуй ши ау ѫкинать армеле. Капитань Паша че ръмъсесе ѫ четате, ау фость асѣменѣ луать де кътръ солдацій нощрій, карій ѫтрасе аколо принь спъртурй фъръ ничи ѡ ѫпротивире. Нумъруль челѡрь робицй, пре кумь ши а Трофеилѡрь челѡрь че сау кѫщигать де ной, ѫкъ ку лъмурире ну съ щіе, дарь пѫнь акумь сау гъсить 19 стѣгурй ши песте 130 тунурй.

Чель че венисе спре а цуторюль Варней ку мулть нумерь де ѡсташи Паша Ѡмерь-Бріони, ѫщіинцундусе пентру луарѣ четъцій ачещія, сау депъртать ѫтру ачеѧшь ноапте, ши съ алунгъ де кътръ аль ностру отрѣдъ.

Fig. 22

39.

Relație pentru războiul ruso-turc, Chișinău, 1829, lb. rusă și română.

La cele cunoscute [3], se adaugă alt exemplar.

Început: Glavnocomanduiușcii a doi Armii Gheneral — Adiutant Graf Dibici de la 31 zi a trecutului mai 1829 înștiințează... cum că primind raport de la gheneral de infanterie Roti pentru eșirea marelui viziriu din *Sumle* cu foarte însemnate puteri și pornirea lui către întâritul oraș Pravode... la 24 zile mai, s-au pornit spre a să împreuna cu oștile gheneralului Roti, având ca scop cu această mișcare a scoate cetate Pravode din blocada vizirului...

Sfîrșit: Glavnocomanduiușcii, în vreme trimiterei raportului său, au purces cu toată oastea către Maraș, cu nădejde a întîmpina pe acest drum pe viziriul cu rămășițele Armiei lui...

Foaie volantă, în folio. Textul în lb. română cu caractere chirilice pe o față. Pe verso, textul în lb. rusă cu litere civile. Exemplarul cercetat are însemnarea: „Această înștiințare s-au primit la biserica cu hramul sfinților Voevozi din satul Sîngera la anul 1829 iulie în 6 zile".

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul ce se păstra la Muzeul Bisericesc din Chișinău, dosarul 69 pe anul 1829, f. 71—73.

40.

Înștiințare privind curățirea lucrurilor ascunse aduse de peste granițe; îndeplinindu-se curățenia nimeni nu va fi pedepsit, Odesa, 1829, septembrie 18, lb. română.

Început: În curgerea anului 1828 și întru începutul anului 1829 carantinele cele de la Dunăre, de la Prut și de la Dnestru nu au fost următoari datoriilor sale, ceii dintîi au slobozit pre toți sau printr-o singură afumare sau după o observație numai de patru zile, iar cele de pre urmă au fost cu totul fără lucrare... Încungiurările războiului au fost pricina unii ca acești slăbiri... nu așa cum cer pravilele carantinii. Cele ce s-au întîmplat nu de mult în Chișinău... au împărtășit în sfîrșit otrava ciumii...

Sfîrșit: căreia neîmplinitori arătatii măsuri pot să se supue însuș pre sine și pe alții. Odesa, septemvri 18 zile 1829 anul. Cel adevărat iscălit Ghineral Gubernator al Novorosii și al Bessarabiei Graf Voronțov.

În folio, copie manuscrisă de pe foaia volantă, în culoare verzuie, tipărită la Odesa în 1829, poartă însemnarea „S-au primit 1829 noembrie 28 zile".

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul ce se păstra la Muzeul Bisericesc din Chișinău, dosar cu ucazuri pe anul 1830, f. 6. (Fig. 23).

41.

Erlic, Chișinău, 1829, lb. rusă și română.

In *Vedomostia* tipografiei duhovnicești din Chișinău pe luna noembrie 1829, sub § 63 se află însemnarea:

„Pentru conducerea oblastiei Basarabiei, pe hîrtie dată s-a tipărit 10.000 exemplaruri, Earlichi, și s-a primit 30 ruble asignații". Tipăritura aceasta completează măsurile luate pentru combaterea boalei ciumei din Basarabia de Politicescul Gubernator al Basarabiei, prin Объявленіе — Înștiințarea" tipărită la 1829, în Chișinău [4].

In dosarul schitului Horodiște se află o copie manuscrisă a acestei tipărituri în limbile rusă și română, cu caractere chirilice: ярлыкъ. предьявитель сего житель И селенія И...

. . . . . .

Данъ за подписомъ нашимъ и печатью И мсца... дня 1829 года.

„Erlic. Înfățășătoriul acestuia lăcuitoriul satului N: cu numile N. merge după însuș a lui trebuință la satul N. cu vade N. și de venirea sa în acel sat datoriu este a înfățoșa acest erlic mai întăi la casa di obștii spre a să scri vremea venirei sali și pornire din acel sat,

[3] *BRV*, IV, p. 157, nr. 481.
[4] *BRV*, III, p. 668, nr. 1450.

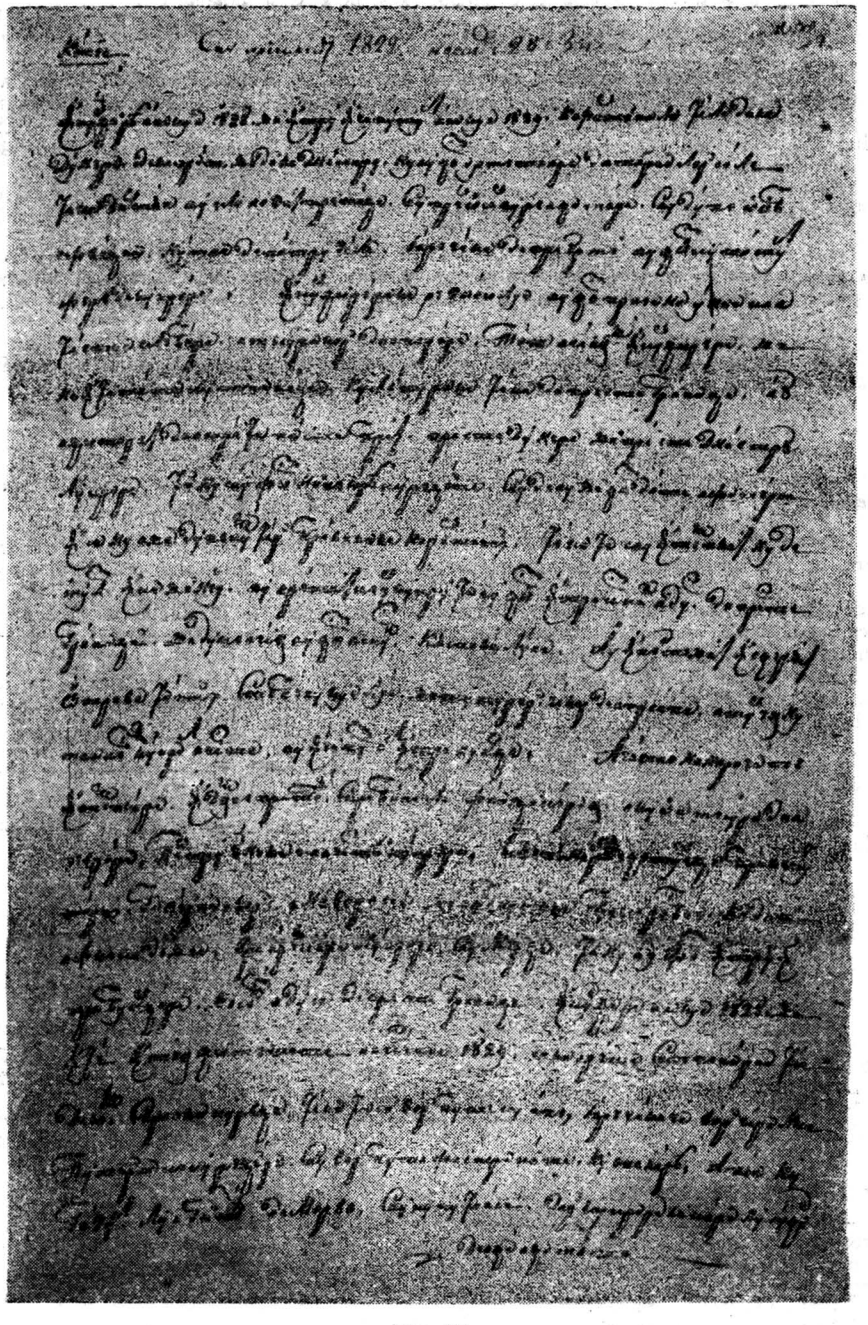

Fig. 23

iar di acolo niče ca cum pi la alte sate să nu să ducă... întîmplare luîndu-l supt bună pază să trimaţă la zemskii sud. S-au dat supt iscăliturili şi pecetea noastră. Anul luna şi zilile. Iscăliturile bătrînilor. Locul peceţii. În cel adivărat iscălit Politicescul Gubernator a Besarabiei Sorocunschi".

Manuscrisul este pe o pagină albă, care are filigran „1828" şi cu însemnarea sus : De la Ocolaşi s-au priimit această copie 1830 go goda ghenvarea 7 dni.

Jos : Г. проистосу м. Городищъ архимандриту Виктору Околашь...

(Proistosului m[ănăstirei] Horodişte, arhimandritului Victor Ocolaş).

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra în Muzeul Bisericesc din Chişinău, dosar pe anul 1829, f. 28. (Fig. 24).

42.

Înştiinţare către moşierii şi posesorii din Basarabia, cerîndu-li-se sprijin pentru curăţenia de obşte şi acordarea favoarei de a-şi cureţi singuri banii şi asignaţii şi poliţe, Chişinău, 1830, lb. rusă şi română.

ОБЪЯВЛЕНИЕ

Inceput : Объявляется всѣм господамъ памещикамъ и поссесорам Бессарабской Области что при имѣющим наступить въ Мартѣ мѣсяцъ съ перваго появленія теплаго времени всеобщем очищеніи сей Области...

(Se face cunoscut tuturor domnilor moşieri şi posesori din oblastia Basarabiei, că prin ivirea timpului cald la începutul lunii martie, curăţirea generală în această oblastie...).

Sfîrşit : тѣ [изъ помещиковъ и поссесоровъ, которые пожелаютъ тайно сами очищать свои государственныя ассигнацію и венселя... должны озаботиться пріобретеніемъ снхъ ящиков изъ городов... на собственный свой счетъ...

(Acei din moşieri şi posesori cari vor dori singuri în mod tainic să-şi curăţe propriile asignaţii ale statului şi poliţele în cutia cu fum, sînt obligaţi să se îngrijească a-şi procura aceste cutii din oraşe pe cont propriu).

Г. Кишиневъ февраля...днѣ 1830 года.

Бессарабскій гражданскій губернаторъ Сорокунскій.

Foaie volantă, în folio, pe hîrtie verzuie. Textul în lb. rusă cu caractere civile, pe o faţă.

Exemplarul cercetat are însemnarea : S-au primit Obiavlenija aceasta la 1830, martie 18. Altă ediţie [5] :

Объявляется всѣм жителям... что всеобщее очищенія края сего имѣется начаться 30 числа сего Марта мѣсяца и будеть продолжаться 15 дней...

(Se face cunoscut tuturor locuitorilor... că curăţenia de obşte în regiune se va face cu începerea din ziua de 30 martie curent şi va continua 15 zile...).

Completăm aceste ediţii cu informaţia despre tipărirea foii volante şi în limba română : Conducerea tipografiei raportează : În tipografia duhovnicească din Chişinău în 1830 în luna martie ziua 3 s-au tipărit la comanda Guvernatorului civil al Basarabiei, în limba moldovenească, 900 de *înştiinţări* către „pomeşcicii şi posesorii oblastiei Basarabiei" cerîndu-li-se sprijin pentru curăţenia de obşte care avea să înceapă cu venirea timpului cald. De asemenea li se acorda favoarea de a curăţi în lada cu fum, banii în asignaţii şi haine.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul ce se păstra la Muzeul Bisericesc din Chişinău, dosar cu ucazuri pe anul 1830, f. 19 şi Casa arhierească din Chişinău, dosar 43 pe anul 1830, f. 22. (Fig. 25).

---

[5] *BRV*, IV, p. 158, nr. 487.

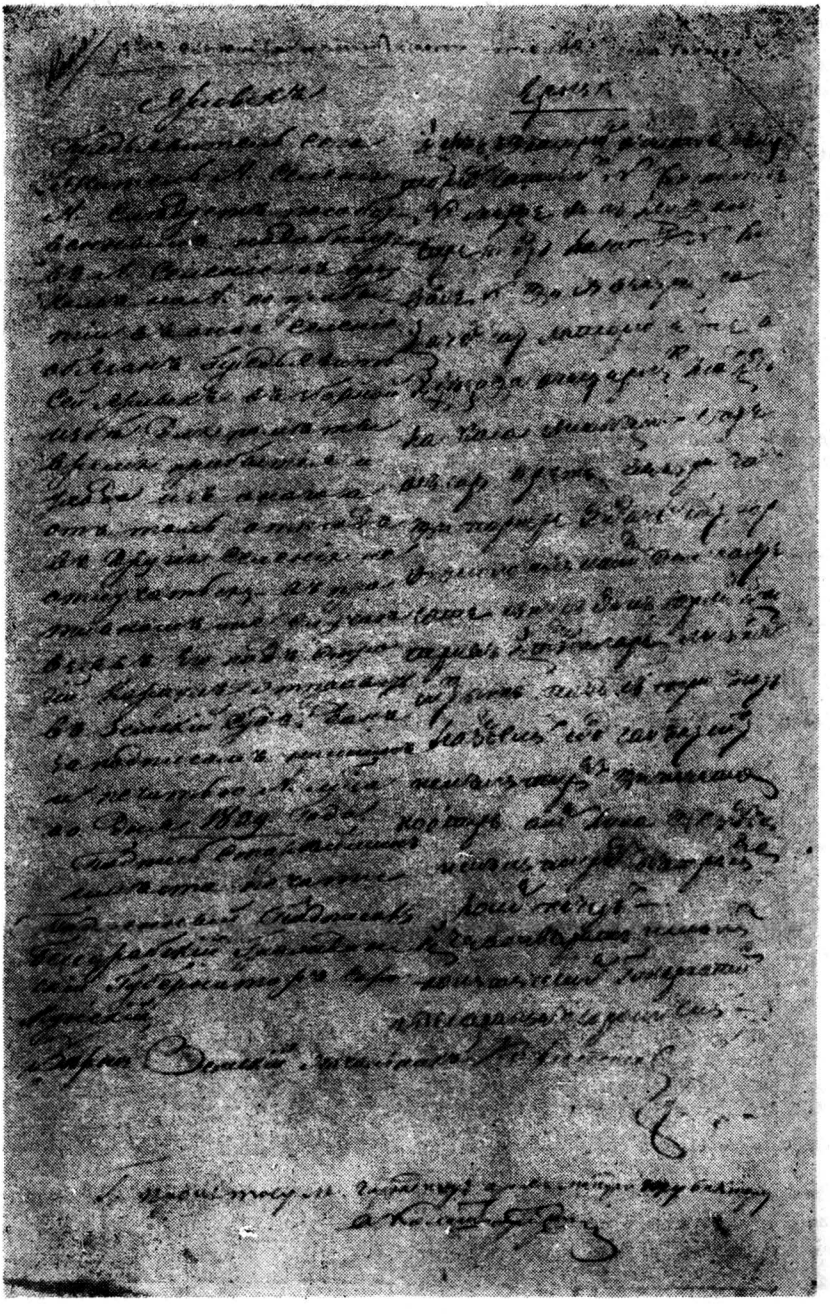

Fig. 24

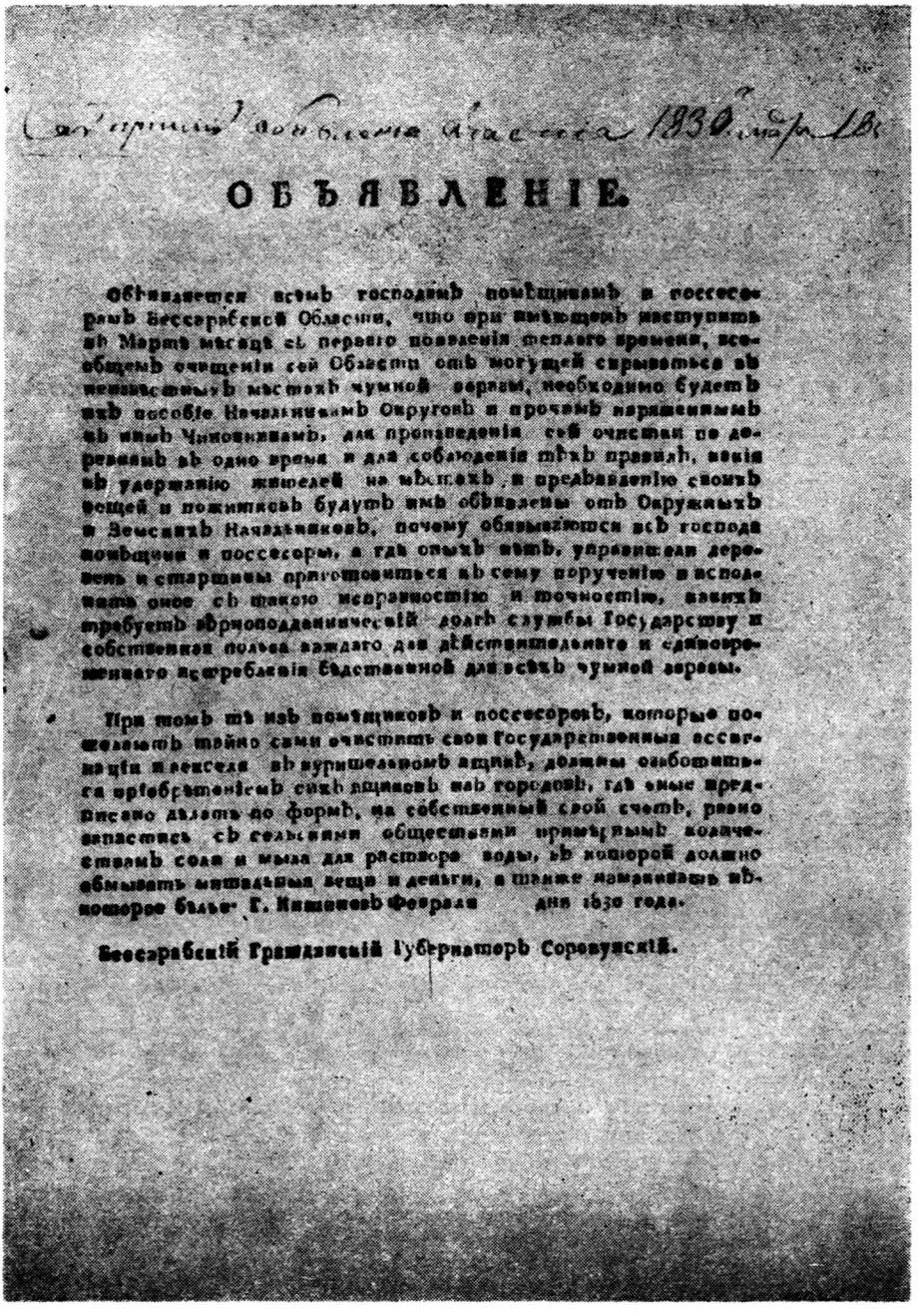

Сей приказъ объявлена Ачаевскія 1830 года 18

ОБЪЯВЛЕНІЕ.

Объявляется всѣмъ господамъ помѣщикамъ и поссесорамъ Бессарабской Области, что при имѣющемъ наступить въ Мартѣ мѣсяцѣ съ перваго появленія теплаго времени, всеобщемъ очищеніи сей Области отъ могущей скрываться въ неизвѣстныхъ мѣстахъ чумной заразы, необходимо будетъ ихъ пособіе Начальникамъ Округовъ и прочимъ наряженнымъ къ нимъ Чиновникамъ, для произведенія сей очистки по деревнямъ въ одно время и для соблюденія тѣхъ правилъ, какія въ удержанію жителей на мѣстахъ и предъявленію своихъ вещей и пожитковъ будутъ имъ объявлены отъ Окружныхъ и Земскихъ Начальниковъ, почему обязываются всѣ господа помѣщики и поссесоры, а гдѣ оныхъ нѣтъ, управители деревень и старшины приготовиться къ сему порученію и исполнить оное съ такою исправностію и точностію, какихъ требуетъ вѣрноподданническій долгъ службы Государству и собственная польза каждаго для дѣйствительнаго и единовременнаго истребленія бѣдственной для всѣхъ чумной заразы.

При томъ тѣ изъ помѣщиковъ и поссесоровъ, которые пожелаютъ тайно сами очистить свои Государственныя ассигнаціи и векселя въ курительномъ ящикѣ, должны озаботиться пріобрѣтеніемъ сихъ ящиковъ изъ городовъ, гдѣ оные предписано дѣлать по формѣ, на собственный свой счетъ, равно запастись съ сельскими обществами примѣрнымъ количествамъ соли и мыла для раствора воды, въ которой должно обмывать мительныя вещи и деньги, а также намакивать нѣкоторое бѣлье. Г. Кишиневъ Февраля дня 1830 года.

Бессарабскій Гражданскій Губернаторъ Соровунскій.

Fig. 25

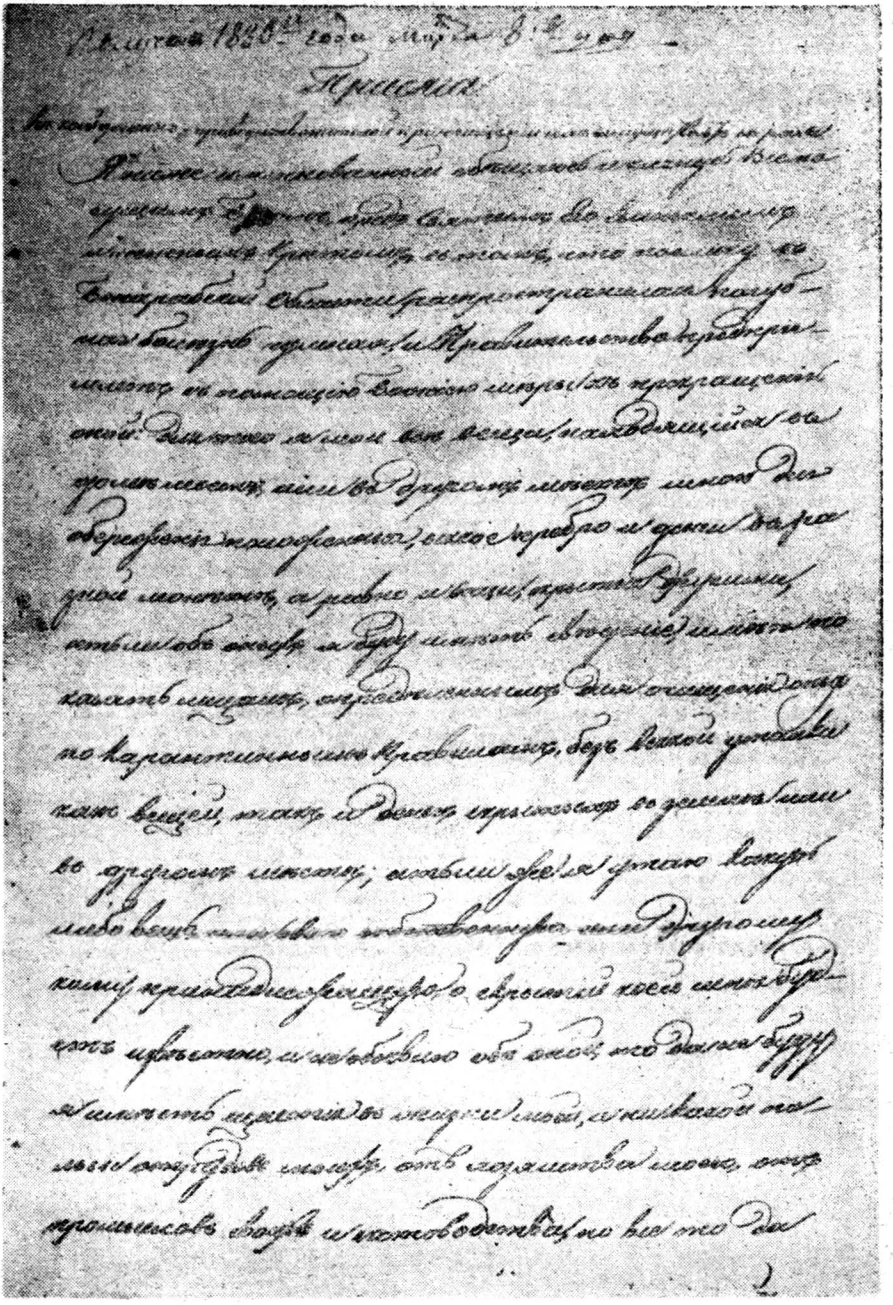

Fig. 26

43.

Jurămînt în legătură cu curățirea lucrurilor după ciumă sau mort, Chișinău, 1830, lb. română.

Conducerea tipografiei duhovnicești raportează: „În tipografia duhovnicească din Chișinău în luna martie ziua 3-a anul 1830 s-au tipărit la comanda Guvernatorului civil al Basarabiei, în limba moldovenească, 3 000 de *Jurăminte* pe care trebuie să jure locuitorii la curățirea averii lor de la ciumă sau mort".

Manuscrisul *Jurămîntului* în limba rusă: (... În caz dacă nu aduce toate lucrurile, sau nu spune toate despre lucrurile ascunse, sau îngropate în pămînt, proprii sau ale altuia sau cunosc ceva ascuns „să nu am noroc în viața mea, nici un folos de la munca mea și toată averea mea să se prefacă în praf împrăștiată de vînt de pe fața pămîntului și către toată averea mea diavolul să se atingă, ca să mă cuprindă vaietul și tremurul lui Cain, bubele și rănile lui Ghiezi, soția mea să rămînă văduvă, copiii mei să rămînă săraci și lipsiți de hrană pentru toată viața și sufletul meu după moarte să fie aruncat în iadul muncilor vecinice cu diavolii...").

În folio, hîrtie albastră.

Exemplarul cercetat are însemnarea: Получено 1830 го года марта 8 го дня (S-a primit în anul 1830 martie în 8 zile).

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul ce se păstra la Muzeul Bisericesc din Chișinău, dosar nr. 29 din 1830, f. 28. (Fig. 26).

ADDENDA *

1.

Mitropolitul Gavriil Bănulescu, *Formă la ectenii* (Mănăstirea Neamț), 1808, iunie, lb. română.

Formă la cele întîi mari ectenii.

Început: Pentru prea bine Credinciosul Singur Stăpînitor Marele Domnul nostru împărat ALEXANDRU PAVLOVICI...

Sfîrșit: Iară la Vohod după rînduială să se pomenească întîi împărățeștile nume cu familia lor, apoi prea Sfîntul Îndreptătoriul Sinod.

S-au dat din porunca Preasfințitului Mitropolit Gavriil, al Sfîntului Îndreptătoriului Sinod Cilen, și al aceluiași în Moldavia, Valahia și Basarabia Exarh.

La anul de la Nașterea lui H[risto]s 1808, în luna lui iunie.

Foaie în 40 × 23 cm. Textul pe o față încadrat cu ornament de tipar. Litera începătoare II în casetă ornamentată, de 2,5 × 2,5 cm. Hîrtie groasă, gri, cu filigran heraldic.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul ce se păstra la Muzeul bisericesc din Chișinău. (Fig. 27).

2.

Ucazul Sinodului, Împărătescului Sfat și Îndreptătoriului Senat prin care Împăratului Alexandru Pavlovici i se adaugă titlul Blagoslovit și hotărîrea de a-i ridica monument și de a i se bate medalie, Chișinău, 1814, lb. română.

Să face știre către tot Norodul.

Început: Cea cu bucurie pentru toată Efropa înștiințare, de întrarea cu Slavă a ÎMPĂRĂTEȘTII SALE MĂRIRI împreună cu oștile sale cele purtătoare de biruință în Parij și

* Materiale depistate după ce numerele 1—43 fuseseră deja culese și paginate *(n. red.)*.

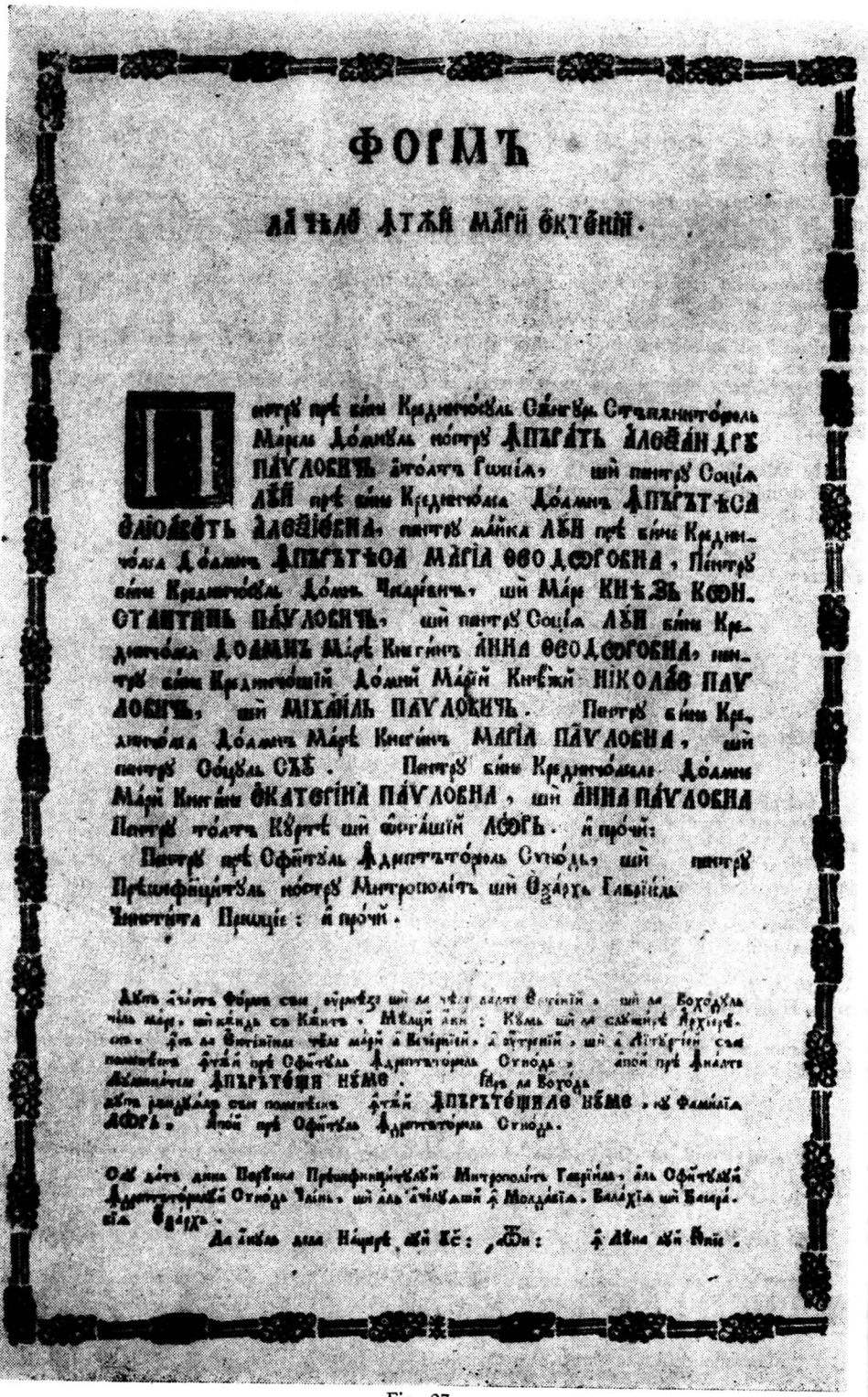

ФОГМЪ

ЛѢТѢЛѲ ѦТѦЙ МАГИ ѲКТѲНІЙ.

Пентрѹ прѣ свѣтѹ Крѧдинтѡѹлѹ Сѫнтѹ Стефанинтѡполѹ Марѳ Дѡмнѣ пѡнтрѹ ѦПѢГАТЬ ѦЛЄѮѢНДГЪ ПАѴЛѲВИЧЪ ѧтѡтъ Гѡспѡ, шй пентрѹ Соцїа ЛѢЙ прѣ свѣтѹ Крѧдинтѡѹлѹ Дѡмнѣ ѦПѢГАТѢСА ЄЛЄѮѢТЬ ѦЛЄѮѢЄВНА, пентрѹ мѫнка ЛѢЙ прѣ свѣтѹ Крѧдинтѡѹлѹ Дѡмнѣ ѦПѢГАТѢСА МАГІА ѲЄѲДѠГОВНА, Пентрѹ свѣтѹ Крѧдинтѡѹлѹ Дѡмнѣ Чѧрѣвнѣ, шй Мѧрѳ КНѦЗЬ КѲНСТАНТІНЬ ПАѴЛѲВИЧЬ, шй пентрѹ Соцїа ЛѢЙ свѣтѹ Крѧдинтѡѹлѹ ДѠМНѢ Мѧрѳ Кнѧгѡнѣ ѦННА ѲЄѲДѠГОВНА, пентрѹ свѣтѹ Крѧдинтѡшїй Дѡмнѣ Мѧрїй Кнѧжї НІКѠЛѦЄ ПАѴЛѲВИЧЬ, шй МІХѦЇЛЬ ПАѴЛѲВИЧЬ. Пентрѹ свѣтѹ Крѧдинтѡѹлѹ Дѡмнѣ Мѧрѳ Кнѧгѡнѣ МАГІА ПАѴЛѲВНА, шй пентрѹ Ѻбщѹлѹ СѢѮ. Пентрѹ свѣтѹ Крѧдинтѡѹлѹ Дѡмнѣ Мѧрїй Кнѧгѡнѣ ѲКАТЄРІНА ПАѴЛѲВНА, шй ѦННА ПАѴЛѲВНА Пентрѹ тѡатѣ Кѫрѣ шй фрѣцїшїй ѦѲѮГЪ. й прѡчї:

Пентрѹ прѣ Ѳфїцїѹлѹ Ѧрхїепїскѡпѹлѹ Сѵнѡдѹ, шй пентрѹ Прѣѡсфѧнцїѹлѹ пѡстрѹ Мїтрѡполїтъ шй Ѳѕѧрхъ Гаврїїлъ Іерѳтѳта Прїнцїе: й прѡчї.

Дѣтѣ ѧтѣтъ Фѳрѣ сѫи ѻтрѣкѫ шй ле чѣ дѣтѣ Ѳфїцїй, шй ле Бохѡдѣ чѣ мѧрѳ, шй кѣндѣ сѳ Кѣнтѣ. Мѣлцй ѧвѣ: Кѣмѣ шй ле сѫвѣрѣ Ѧрхїерѳ. сѵ. ѧѳ ле Ѳфїцїѣнѣ чѣ мѧрѳ ѧ Вѣчѳрїй, ѧ ѵтрѣнїй, шй ѧ Лїтѫрґїй сѫи пѡмѣнїтѣ ѳтѣй прѣ Ѳфїцѣлѹ Ѧрхїепїскѡпѹлѹ Сѵнѡдѹ, ѧпѡй прѣ Ѧнѧлѳ Ѧрхїстрѧтѡрѹлѹ ѦПЪРѢТЄШЛЄ НѢМЄ. Ѳѕѧ ле Бѡгѡдѣ ѧѳ ѳѕѧ ѧвѣлѣ сѫи пѡмѣнїтѣ ѳтѣй ѦПЪРѢТЄШЛЄ НѢМЄ, ѫ Фѧмїлїа ѦѲѮГЪ. Ѧпѡй прѣ Ѳфїцѣлѹ Ѧрхїепїскѡпѹлѹ Сѵнѡдѹ.

Ѻѕѣ ѧтѣтъ дѣлѹ Пѧрѳѵѣ Прѣѡсфѧнцїѣлѹй Мїтрѡполїтъ Гаврїїлъ, ѧлѣ Ѳфїцїѣлѹй Ѧрхїепїскѡпѹлѹ Сѵнѡдѹ Чѣнъ, шй ѧлѣ ѧчѣлѣшй ѫ Мѡлдѡвїа. Вѧлахїа шй Вѣнґрѡвлахїа Ѳѕѧрхъ.

Дѣтѣ дѣлѹ Нѣмцѣ, ѧй ѪЄ: „ѠѲ: ѫ ѦѴна ѧй ѲѲїй.

Fig. 27

apropierea doritei Păci, au umplut inimele tuturor... Coleghiile, adică Prea sfîntul îndreptătoriului Sinod, Împărătescul Sfat și îndreptătoriul Senat au făcut o deosebită obștească adunare, în care împreună socotind ce feliu de dare din obștească cunoștință vor să pue la picioarele Domnului Împărat pentru proslăvirea patriei, fiindcă cu bărbăția lui și cu neclintita statornicie s-au alungat cele neobicinuite năvăliri a vrăjmașului, care au îndrăznit a intra în hotarele Rossiei, nenumărate polcuri a deosăbite noroade s-au biruit, s-au gonit și s-au strîcat. Evropa care aștepta ne apărată pie[r]zarea sa cu căderea cei de pe urmă îngrădiri a nespînzurării sale, cu uimire au văzut cele purtătoare de biruință steaguri a împăratului Alexandru și ale aleaților săi piste malurile Nemenului, Vislii, Odrii, Elbii și a Renului. În grabă războiul au întrat chiar în inima stăpînirii lui Napoleon, în grabă cele din umră a lui socotințe s-au făcut cunoscute, de iznoavă i s-au dat lui vestite războaie. Parijul s-au închinat biruitorilor și Franța, după multe pătimiri întorcîndu-ș pe legiuitul monarh, au împreunat mulțemitoriul glas al său către prăznuitoarele strigări a Evropei...

§ 2-le: A adăogînd către sfințit Numele Lui titlul Blagoslovit...

§ 3-le: să se tiposască un Medal, și să se ridice în orașul Scaonului un Monument...

Sfîrșit: să se păzască spre pomenirea urmașilor, într-o deosebită raclă la obștească adunare a Îndreptătoriului Senat.

S-au tipărit în Sanct Peterburgul la Senat, avgust 3, iar de pe acela în Sinod, la anul 1814. Iar moldavenește s-au tălmăcit și s-au tipărit în Exarhiceasca Tipografie a Basarabiei în Chișinău, în anul 1814.

Însemnare: Am primit ucazurile aceste în luna noiemvrie 8: 1814, schitului Horodiștii, nacealnic Victor ieromonah.

In folio, două foi tipărite cu caractere chirilice, pe hîrtie albastră cu filigran. Ucazul s-a tipărit în 900 exemplare și s-a transmis bisericilor, mănăstirilor și conducerii Duhovnicești din Tiraspol, contra 25 para, conform raportului Dicasteriei către Mitropolitul Gavriil.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail după originalul ce se păstra la Muzeul Bisericesc din Chișinău, dosar cu ucazuri pe anul 1814. (fig. 28).

3.

Apelul Ministerului Finanțelor pentru ridicarea monumentului și baterea medaliei în cinstea Împăratului Alexandru Pavlovici, Chișinău, 1814, lb. română.

La cele cunoscute[6], se adaugă că exemplarul complet are șase pagini. La p. 3, § 2: „ca această jertvire să se adune nu îndată, ci în curjire de patru ani, începînd de la zi întîie Ghinariu anului viitoriu — 1815.

§ 7: Iulie 30, anul 1814. Cea adevărată au iscălit Ministrul Finanțiilor Guriev.

Sfîrșit: In Chișinău, avgust 21 zile al anului 1814. Cea adevărată au iscălit-o Ocîrmuitoriul Oblastii Basarabii, Inginer Gheneral Maior și Cavaler Garting.

In folio, 6 pagini pe hîrtie albastră verzuie, cu filigran „1813".

Exemplar în păstrarea lui Paul Mihail din Iași.

4.

Alexandru I Împăratul, *Manifest de încorporarea Cnejiei Varșovei, pentru cumpănite stări și rînduiele în Europa*, Chișinău, 1815, lb. română.

Înștiințăm de obște, pre tot Norodul.

Început: Cea stăpînitoare din vechiu în Rossia Legea Pravoslaviei îndestulatul Izvor a vetejiilor norodului s-au înălțat cu izbîndă înaintea feții lumii spre mîntuirea Evropii...

Impreunarea supt un schiptru a unii mari părți ce au fost a Cnejiei Varșavei s-au socotit de trebuință spre întemeierea ceii de obște cumpănite stări și rînduiale în Evropa. (p. 2). Cu aceasta să îngrădește siguranția hotarălor noastre, să ivește un zid tare, care vicleșugurele

[6] cf. *AIIAI*, XXII/2, 1985, p. 762—763

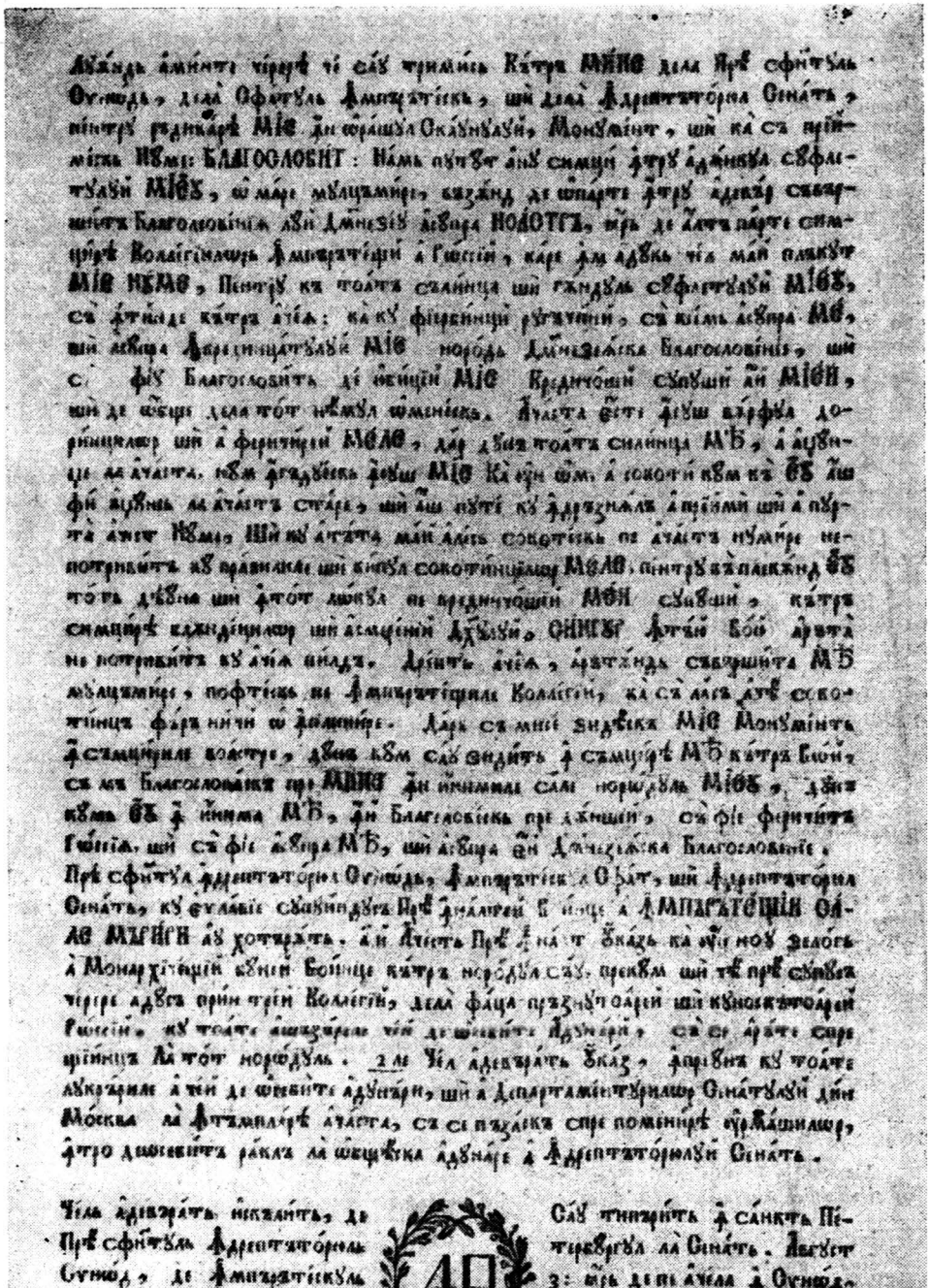

Fig. 28

și îndrăznirile vrăjmașilor le depărtează, să nască legăturele frăției neamurilor, care cu o dinpreună uniune a nașterei sînt legate între sine din început.

Pentru aceea am socotit noi de bine a lucra soarta acestii țări, întemiind cea dinlăuntru ocîrmuire a ei pe osăbite pravili potrivite cu limba, cu obiceiul lăcuitorilor și asemănate cu starea lor cea de loc, urmînd învățăturile legii creștinești, a căria stăpînire cuprinde atîta număr de noroade a deosăbite feliuri de neamuri, însă cu toate acestea năravurile și obiceiurele lor, carele îi deosebesc, îi păzesc nestrămutați. Am voit noi ca întemeiind fericirea supușilor noștri celor noi, să semănăm în inimele lor sîmțirea de priință cătră Scaunul Nostru, și cu aceasta să ștergem pentru de asuprire urmile celor mai denainte necazuri care au curs de la cea pierzătoare neunire și îndelungată vrăjmășie.

Sfîrșit: S-au dat în Viena la 9 zile mai, la anul de la nașterea lui H[risto]s 1815, iară a Împărăției Noastre al 15. Cea adevărată însuși cu mîna Împărăteștii Sale Măriri iscălită așa: ALEXANDRU.

S-au tălmăcit în limba moldovenească și s-au tipărit în Exarhiceasca Tipografie a Basarabiei, anul 1815, iulie 9 zile.

Insemnare: Satul Cremenciucu, la biserica cu hramul sfîntului Ierarh Nicolae.

Două foi volante, ultima pagină albă. Textul cu caractere chirilice. Hîrtie gri, groasă, cu filigran „1813".

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul ce se păstra la Muzeul Bisericesc din Chișinău. (Fig. 29).

5.

Raport al Ober procurorului Sf. Sinod ca anual, la 14 septembrie, să se citească în biserici „Actul Sfintei Alianțe" împreună cu „Manifestul" ce a urmat, (Chișinău), 1817, lb. română.

N-am văzut exemplare.

Dicasteria Exarhicească raportează la 30 noiembrie 1817 Mitropolitului Gavriil că docladul [raportul] Ober procurorului Sf. Sinod, cneazul Golițin, către Împăratul Alexandru, aprobat de Împărat la 27 octombrie 1817, tipărit la Moscova, a venit de la Sf. Sinod. În raport se propune ca anual în ziua de 14 septembrie să se cetească în bisericile de la orașe și sate „Actul Sfintei Alianțe" semnat la 14 septembrie 1815 în Paris și Manifestul Împăratului semnat la 25 decembrie 1815 în St. Petersburg. Raportul, potrivit poruncii Mitropolitului, s-a tradus în limba moldovenească și s-a tipărit în 890 exemplare. Se cere aprobare a se trimite pe la biserici, mănăstiri și conducerea Duhovnicească de la Tiraspol, cu preț de 20 para.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul ce se păstra la Muzeul Bisericesc din Chișinău, dosar nr. 13 din 1817, f. 23.

6.

Alexandru I Împăratul, *Manifest pentru logodna Marelui Cneaz Mihail Pavlovici,* Chișinău, 1823, lb. română.

Facem știut tuturor credincioșilor Noștrii supuși.

Inceput: ...Noi am așezat, ca să alegem pre Crăiasca Înălțimea Sa Prințessa Virtembergului Șarlota spre însoțire Preiubitului Fratelui Nostru Marelui Cneaz Mihail Pavlovici, după însuș și a lui plecare.

La cinci zile ale aceștii luni dechemvrie... au primit Ea Pravoslavnica Greco-Rossienești Biserici mărturisire și la Sfînta Ungere cu mir s-au numit Elena Pavlovna.

Sfîrșit: S-au tipărit în Sanctpeterburg la Senat, dechemvrie în șase zile, și de pre dînsul la Presfîntul Sinod în 7 zile anul 1823. Iar pre limba moldovenească tălmăcindu-să, s-au tipărit în 28 dechemvrie, tot întru acest an, în Duhovnicească Tipografie a Bessarabiei, în orașul Chișinău.

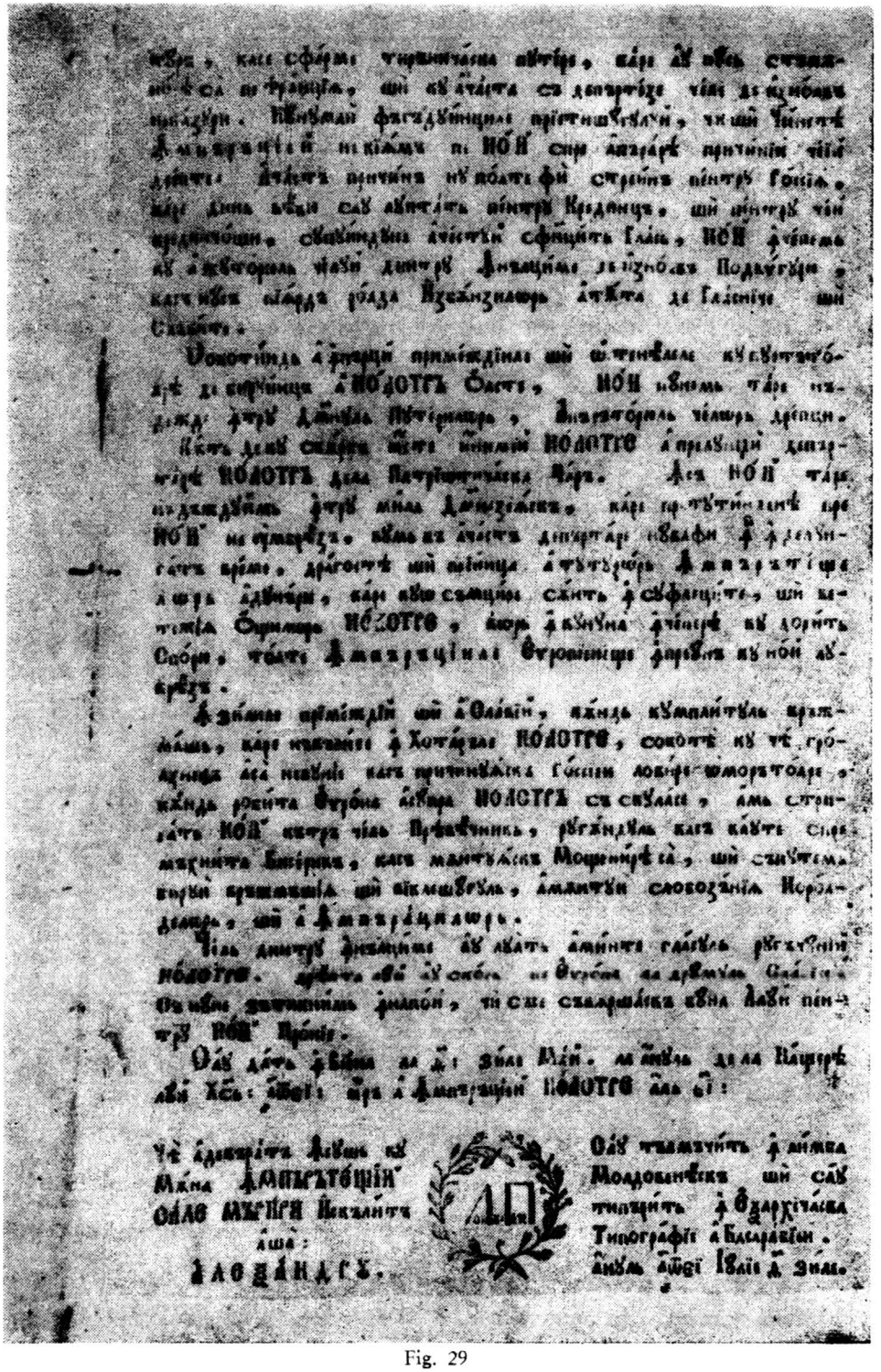

Fig. 29

In folio, text pe o față, hîrtie verzuie cu filigran.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul ce se păstra la Arhiva Casei Arhierești din Chișinău.

7.

Marele Duce Constantin Pavlovici, *Scrisori de renunțare la tron. Manifestul lui Alexandru Împăratul. Scrisoare către Ministrul de Justiție*, St. Peterburg și Chișinău, (1825), lb. română.

BRV, III, p. 480 și 481, sub nr. 1261 și 1262 publică două titluri ale scrisorilor de renunțare la tron a Marelui Duce Constantin Pavlovici.

Ediția pe care o semnalăm cuprinde: *Copie* de pe scrisoarea lui Constantin Țesarevici din 14 ianuarie 1822 dată în Varșovia, prin care se leapădă de Clironomia Scaunului împărătesc, *copia* din 2 februarie 1822 din St. Peterburg a Împăratului Alexandru către Constantin Țesarevici prin care, primind dovezile arătate, își dă asentimentul, *Copia* Manifestului lui Alexandru Împăratul din 16 august 1823, prin care întărește renunțarea lui Constantin Țesarevici la clironomia Scaunului și recunoaște pe fratele său Nicolae, *copie* de pe scrisoarea din 26 noiembrie 1825 către Împărăteasa mamă, prin care reînnoiește renunțarea la clironomia Scaunului și *copie* de pe scrisoarea din 26 noiembrie 1825 din Varșovia către fratele său Nicolae, ca să primească jurămîntul său și credincioasă supunere.

In folio, 7 pagini + 1 albă, pe hîrtie albastră verzuie, tipărit la St. Peterburg.

Adăugăm și o altă *ediție*, tipărită în Duhovniceasca Tipografie din Chișinău, care față de ediția tipărită la St. Peterburg are pe ultima pagină scrisoarea lui Constantin Pavlovici către Ministrul de Justiție, datată 8 dechemvrie 1825, Varșava. Această ediție, pe hîrtie gri, are și completarea, la sfîrșit: Verno, secretar și iscălitura acestuia. Exemplarul are însemnarea: 1826, ghenvari 10 zile, Blagocin Ierei Cozma Brăducean.

Scrisoarea din 8 decembrie către Ministrul de Justiție a fost imprimată și *separat*, pe o singură față a unei foi volante independente, cu caractere chirilice, pe hîrtie groasă gri.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Arhiva Casei Arhierești din Chișinău.

8.

Formă la ectenii și Adăogire la praznicele înalte împărătești și a zilelor de victorie, Chișinău, 1825, lb. română.

Început: Să fie după aceasta. ALEXANDRU. S. Peterburg, 22 martie 1825... Adăogire către Tabla înaltelor împărătești praznice și a victorialnicelor zile. *Fevruar 25* „nașterea... marei cnejne Mariei Mihailovnii... *iulie 22*, numele... Împărătesei Mariei Feodorovnei... marei cneghină Mariei Pavlovnei.

Sfîrșit: S-au tălmăcit de pe cea rusască și s-au tipărit în Duhovniceasca Tipografie a Chișinăului, Aprilie 6 zile, 1825 anul.

Foaie (35 × 22 cm.). Hîrtie albastră verzuie cu filigran. Textul pe o față.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fond Paul Mihail, după originalul care se păstra la Tipografia Casei Arhierești din Chișinău.

9.

Formă la ectenii. Adăogire la praznicele împărătești și zile de victorie, Chișinău, 1827, lb. română.

Început: Formă. La ecteniile cele întîi mari, la vecernie, la utrenie, și la liturghie Adăogire către tabla Inaltelor Împărătești Praznice și a Victorialnicilor zile

Sfîrşit: S-au tălmăcit de pe cea rusască şi s-au tipărit în Duhovniceasca Tipografie a Bessarabiei în Chişinău, Septemvrie 7 zile 1827 anul.

Foaie volantă (35 × 22 cm.). Textul cu caractere chirilice pe o faţă. Hîrtie albastră verzuie. Se adaugă ziua de *16 august*, ziua naşterii marei Cnejne Ecaterina Mihailovna şi ziua de *24 noiembrie*, ziua numelui marei cnejne Ecaterina Mihailovna. Cu scrisul de mînă se adaugă la *ectenii* după Anna Pavlovna şi soţul ei: şi pentru noul născut Marele Cneaz Constantin Neculaevici.

Insemnare: S-au dat aceasta din poronca înalt preasfinţiei sale Dimitrie, Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului şi cavaler, la biserica S[fîntului] Ierarh Nicolae la satul Cremenciucu la anul 1827 octomvrie în 10 zile. Blagocin ierei Cozma Brăducean.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul ce se păstra în Arhiva Tipografiei Casei Arhiereşti din Chişinău. (Fig. 30).

10.

Nicolai I Împăratul. *Manifest de începerea războiului cu Poarta*, Chişinău, 1828, lb. română.

La cele cunoscute[7] adăugăm o altă ediţie. Se ştia că Manifestul are 2 foi in folio, cu text pe două coloane, în stînga cel rusesc şi datat din 25 aprilie 1828. Exemplarul nou e datat 27 aprilie 1828, are numai textul în limba română pe o foaie, pe ambele feţe. Hîrtia verzuie cu filigran.

Sfîrşit: S-au tipărit în Sanct Peterburg la Senat, aprilie în 14, iar de pre acela la Presfintul Sinod în aceeaş zi a anului 1828. (Au contrasignarisit:) Viţe Canţelar Graf Nesselirod. S-au tălmăcit pe limba moldoveneasca şi s-au tipărit în Duhovniceasca Tipografie a Bessarabiei, în Chişinău, aprilie 27 zile, 1828 anul.

Insemnare: S-au dat aceasta la biserica S[fîntul] I[erarh] N[icolae] la satul Cremenciucu la anul 1828, mai 18 zile.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra în Arhiva Tipografiei Casei Arhiereşti din Chişinău.

11.

Relaţii despre războiul ruso-turc, 28 iunie 1828, (Chişinău), lb. rusă, lb. română.

La cele cunoscute[8] se adaugă:

Inceput: Glavnocomanduistii a deosebitului Corpus a Cavcazului Gheneral Adiutant Graf Paşkevici-Erivanskii de la 28 zile a trecutii luni Iuniiu, înştiinţează... s-au pornit el cu toate oştile sale spre cetatea Gassan-Kale... la 23 zile... au cuprins cetate.

Sfîrşit: adecă de la 13 zile a lui Iunie, în curjire de 14 zile, au trecut doao rînduri a înalţilor munţi, acoperiţi cu omăt, au sfărîmat doao Turceşti Armii, au luat doao tabere... au robit pre însuş Seraskirul... per patru mari Paşi ai lui, şi au luat întru stăpînire ţentrul puterii vrăjmaşului cel de la răsărit.

Foaie (35,5 × 22,5 cm.). Hîrtie gri, cu filigran. Textul român tipărit pe o întreagă pagină şi şase rînduri pe pagina cu textul în limba rusă.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fond Paul Mihail, după originalul ce se păstra la Tipografia Casei Arhiereşti din Chişinău. (Fig. 31).

---

[7] *BRV*, III, nr. 1399, p. 609.
[8] *Ibidem*, nr. 1404, p. 610.

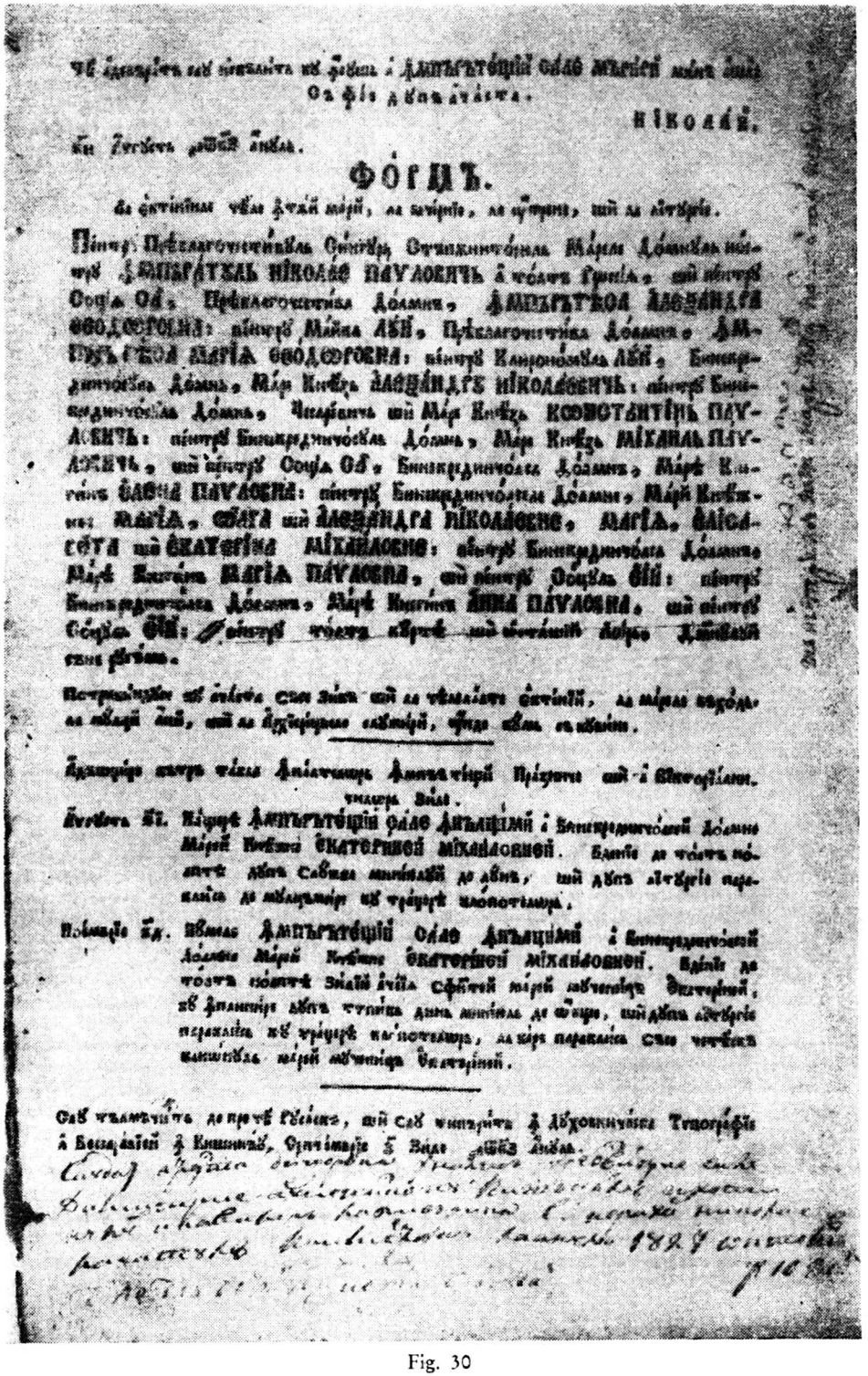

Fig. 30

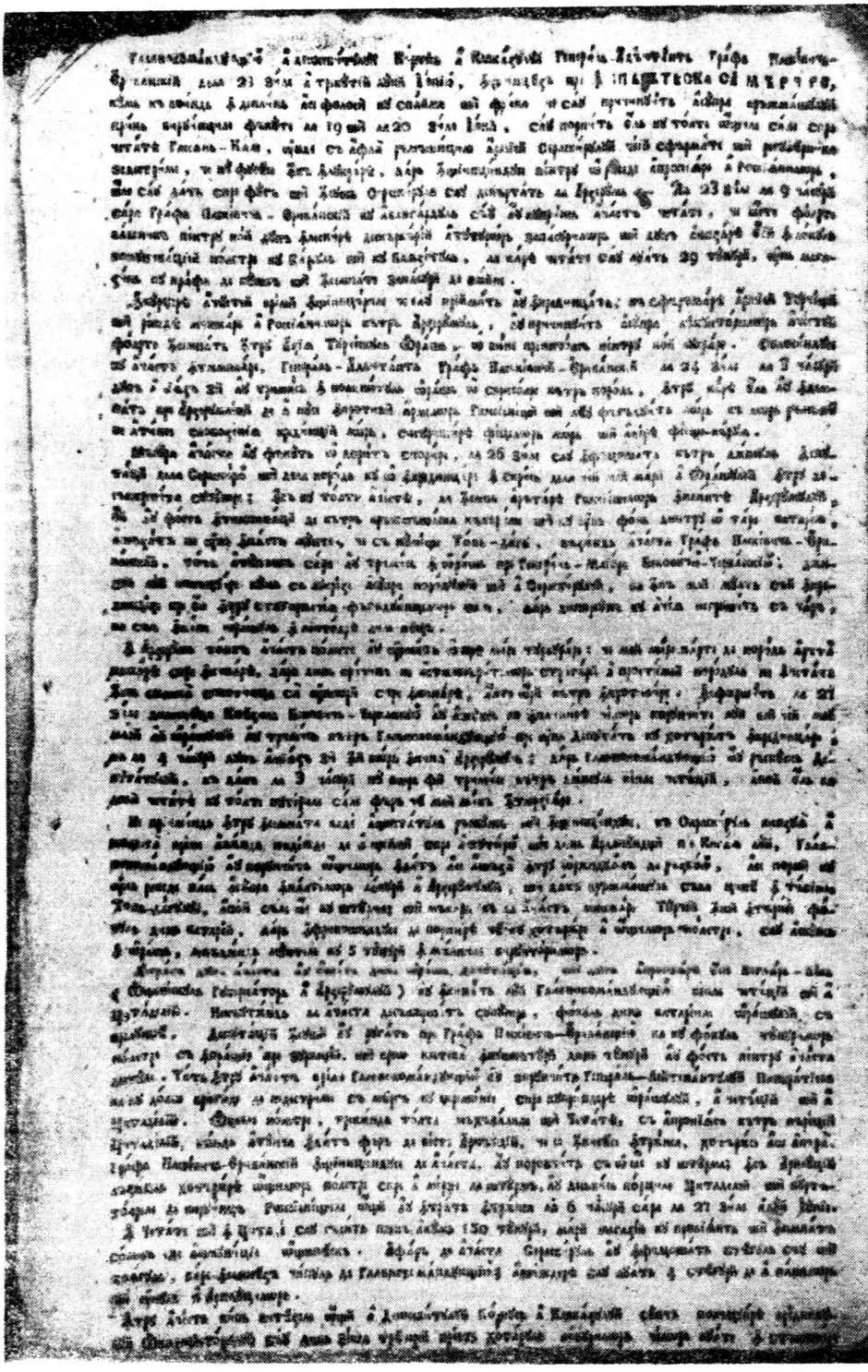

Fig. 31

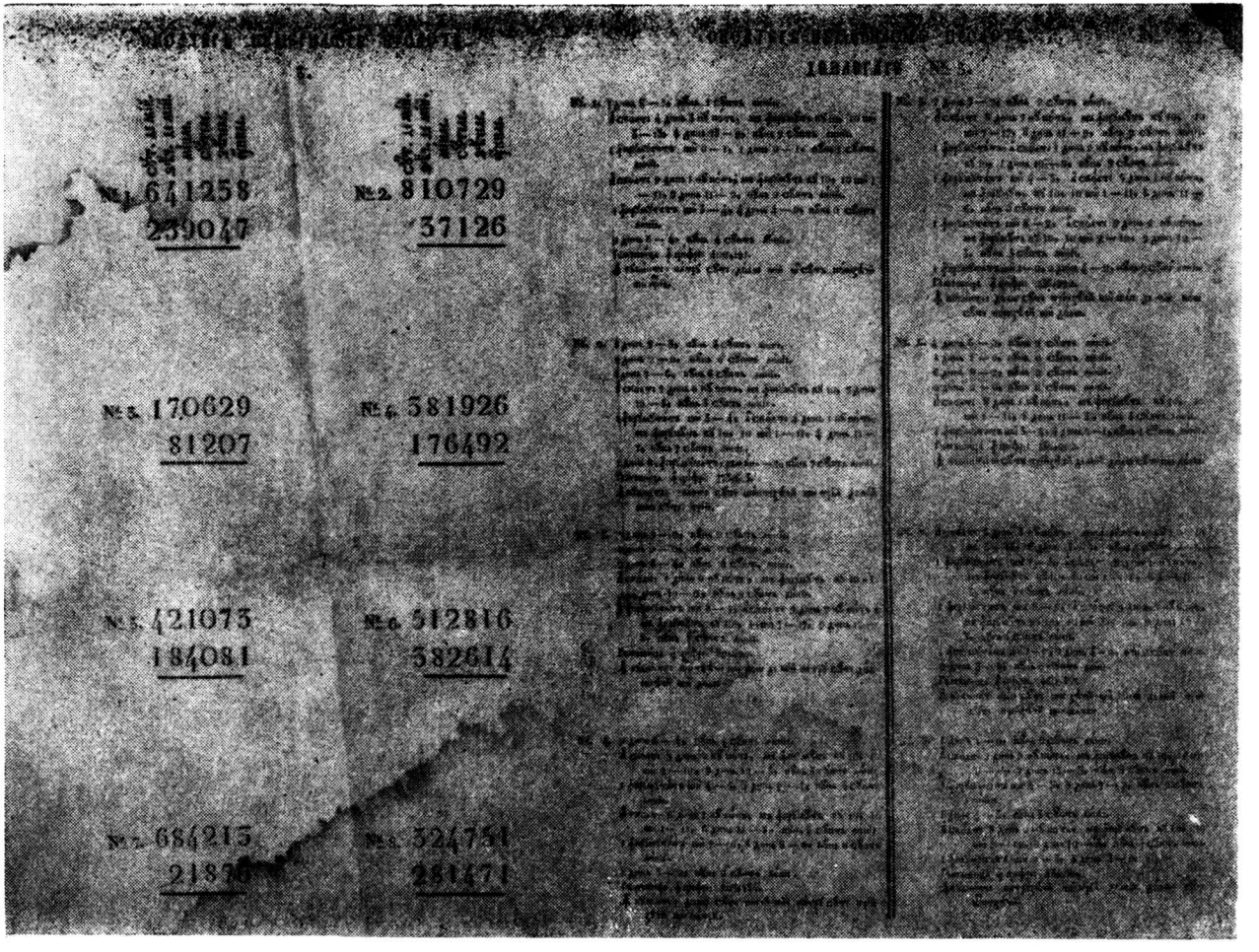

Fig. 32 Tabla nr. 23 din *Tablele lancasteriene* (1822). Cf. *AIIAI*, XXII/2, 1985, p. 764.

ISTORIA ROMÂNILOR

ION LĂNCRĂNJAN, *Cuvînt despre Transilvania*, Bucureşti, Ed. „Sport-Turism", 1982, 192 p.

Nu e prima dată cînd Ion Lăncrănjan îşi rosteşte, în faţa obştii bineînţeles, gîndurile cu care se confruntă conştiinţa sa de fiu al Transilvaniei, „vatră-cetate" a românismului dintotdeauna şi de pretutindeni. De altfel, acest *Cuvînt* se constituie din cugetări şi trăiri mărturisite de-a lungul anilor, reunite într-o carte, care, aşa cum precizează autorul însuşi, „poate fi considerată o mărturisire de credinţă faţă de întreaga Ţară, nu numai faţă de Transilvania". S-a remarcat, şi pe bună dreptate, fapt recunoscut şi de Ion Lăncrănjan, că în paginile acestei cărţi se află înscris un imn de slavă adresat pămînturilor natale. În acelaşi timp, s-a observat că volumul în discuţie este numai în parte unul de publicistică, întrucît aria sa tematică şi modul de abordare a acesteia îl înscriu în rîndul lucrărilor revelatorii pentru istoria unor străvechi pămînturi româneşti. Implicat plenar în actualitatea publică a epocii sale, Ion Lăncrănjan aduce în discuţie unele dintre temele fundamentale ale istoriei contemporane, judecîndu-le, cu responsabilitate şi probitate civică, în funcţie de istoria generală a ţării. De aceea, se justifică întru totul afirmaţia autorului după care mărturisirea sa de credinţă este în acelaşi timp un demers istoric, „o cercetare a trecutului de luptă a Transilvaniei — şi a Ţării". Explorînd trecutul şi descifrînd prezentul poporului său, el nu ni se mărturiseşte din ipostaza istoricului, care, adesea, se rosteşte numai în funcţie de un document, prob dar arid, lipsit de capacitatea de a reda complexitatea trăirilor dintr-un anumit moment al devenirii noastre permanente. O astfel de mărturie este mai ales una de suflet şi în asta rezidă valoarea întregului demers. Fără acestea, istoricul de mîine nu va reuşi să reconstituie vreodată adevărata radiografie sufletească a Transilvaniei.

Unele dintre textele ce compun poemul epic la care ne referim au mai fost publicate. Dar, aşa cum lesne se poate observa, ele nu au fost concepute în funcţie de o anumită conjunctură. Reunite, între coperţile acestei cărţi, fiecare devine o lespede a unui edificiu cu valoare de monument. Merită a fi remarcată structura sumarului, care începe cu o *rapsodie*, a cărei rostire pregăteşte trecerea la tema *meleagurilor natale*, pentru a se ajunge, firesc, la aceea a *patriotismului românesc*, numindu-l astfel, întrucît, pentru noi, noţiunea de patrie se confundă cu viaţa însăşi, cu românismul, neputînd fi îngrădită într-o definiţie generală. Pentru orice român, patriotismul este condiţia esenţială a existenţei sale, cu care de fapt se identifică. Abia în momentul în care cele două părţi de început au fost topite într-o adevărată exortaţie, urmează *epilogul*, ce reia laitmotivul întregului demers.

Acest *Cuvînt despre Transilvania* nu a fost gîndit şi nici nu se vrea un studiu de istorie naţională. Cu atît mai puţin o lecţie de istorie. Dar, o mărturisire de credinţă, ca aceea de faţă, nu era posibilă fără a se apela la istoria patriei. Aşa cum am remarcat deja şi cum subliniază de altfel şi autorul, cartea care a rezultat din transcrierea acestei mărturisiri vorbeşte mai ales despre ceea ce nu consemnează sau nu reţine de obicei istoria. „Istoria noastră, a românilor, precizează Ion Lăncrănjan, istoria Ţărilor Româneşti, de la întemeiere şi de dincolo de întemeiere, din clipa zămislirii unui popor şi pînă în preajma clipei de faţă, din ziua în care un soldat dac — *Soldatul lui Decebal* — a aruncat jumătatea de paloş cu care rămăsese în mînă şi a băut apă dintr-o cupă romană şi pînă în miezul zilei de azi, — a cunoscut momente de mare şi frămîntată afirmare, a suit din cataractă în cataractă, pierzînd totul în anumite împrejurări, în afară de suflet, în afară de aspiraţie". Cartea la care ne referim ne vorbeşte mai ales despre sufletul şi aspiraţiile românilor care au traversat seco-

lele, pentru a afirma lumii adevărata lor identitate. Numele reluate mereu, pentru că altfel nici nu se putea, întrucît referirile se fac la idei și fapte concrete, sînt cele ale lui M. Eminescu și N. Bălcescu, Horea și Avram Iancu, M. Sadoveanu și L. Blaga, N. Iorga și V. Pârvan etc. Locurile și localitățile asupra cărora se revine, fie că este vorba de Valea Frumoasei sau Abrud, sau de multe altele, sînt abordate ca un teritoriu de istorie românească. Peste toate, însă, se ridică Alba Iulia, simbolul înălțărilor noastre dintotdeauna, locul spre care ne-am îndreptat de fiecare dată cînd izbînzile se cereau a fi rostite de acolo de unde începuse afirmarea celor mai înalte dintre aspirațiile naționale. Alături de aceste locuri și de oamenii lor, în cartea lui Ion Lăncrănjan apar toți aceia care au făurit istoria, conferindu-i durată și autenticitate. În primul rînd, țăranul, „unic și de neclintit erou, mai temerar decît toți voievozii, mai măreț prin simplitatea lui inimitabilă decît orice rege, — rege el însuși, prinț al înțelepciunii și al curajului, frate cu țărîna și prieten cu stelele, om al muncii dar și filozof, cunoscător prin tradiție al unor adevăruri profunde, iubitor, mai presus de orice, al cinstei și al dreptății".

Istoria Transilvaniei s-a clădit prin urmare, așa cum demonstrează fiecare dintre paginile acestei cărți, pe dăinuirea și continuitatea românească. Profilul psihologic al românului din Transilvania, însă, își are particularitățile sale distincte, care s-au cristalizat astfel „pentru că o idee a lui, un vis aproape fantastic — de Unire și de regăsire prin Unire — i-a trecut mereu pe dinainte, ca o pasăre de lumină, ca un vultur de foc". De aceea, românul din această parte a țării s-a simțit el însuși, iar Transilvania s-a regăsit pe sine, pentru totdeauna, după ce *Unirea* a devenit o realitate. Ajuns în acest punct al excursului său, Ion Lăncrănjan recurge, pentru prima dată, dar nu întîmplător, la documentul istoric. Rezoluția Adunării Naționale a românilor aflați la Alba Iulia, la 1 Decembrie 1918, se constituie într-o încheiere firească, irepresibilă, a oricărui *Cuvînt despre Transilvania*, astfel încît reproducerea sa în această carte era reclamată ca o necesitate stringentă.

Scrutînd istoria Transilvaniei și urmărindu-i ascensiunea către momentul unic al acelei zile de început de iarnă a anului în care sacrificiile de pe toate cîmpurile de luptă ale primului război mondial luaseră sfîrșit, demersul întreprins de Ion Lăncrănjan capătă tot mai mult o tentă caracteristică investigațiilor istorice, care presupun, cum singur recunoaște, „o discernere obiectivă a tuturor tendințelor care s-au manifestat de-a lungul vremii în legătură cu această «vatră-cetate»". Așa se explică, bineînțeles, tonul, adeseori polemic, al unora dintre pasajele cărții, determinat de reiterarea unor acte sau tendințe revizioniste sau iredentiste, de cei care, sfidînd adevărul istoric, încearcă să răstălmăcească valoarea de simbol a *Unirii*, valoare dobîndită prin jertfele unui neam care nu a încetat nici o clipă să spere și să lupte pentru realizarea supremelor sale idealuri. Concluziile la care se ajunge sînt acelea ale cuiva născut în Transilvania, care îi cunoaște istoria și care a trăit și a suportat consecințele martiriului impus românilor în 1940. Pentru un om care nu-și poate concepe biografia în afara istoriei pămînturilor transilvane, „sună străniu orice pretenție revizionistă maghiară, externă sau internă, pentru că *istoria* și-a spus cuvîntul în această problemă complicată, dacă nu chiar tragică". Răspunzînd acelora care gîndesc sau se manifestă în așa fel încît vor numaidecît să reînvie în memoria umanității cele mai triste momente din istoria zbuciumată a Europei, era și firesc ca fraza sa să devină ascuțită, atît timp cît pentru el Transilvania e o „cîntare nespusă și chemare nerostită", este mai mult decît un colț de țară, e *Țara* însăși.

Mărturia pe care o depune Ion Lăncrănjan în fața istoriei acestor vremuri este mărturia unui făuritor de istorie, implicat deci în ascensiunea acesteia, pe care o dorește pe măsura acelei tradiții unice, proprie românilor. Într-o întreprindere fundamentată pe asemenea premise, nu puteau lipsi întrebările care vizează elucidarea unor probleme de istorie românească, mai vechi sau mai noi. Astfel, una dintre aceste întrebări privește înaintarea Transilvaniei în vremea cînd aceasta acuza impactul cu supliciul dominației străine, iar istoria ei era falsificată ori ascunsă pentru a fi uitată. Referindu-se la perioada ce a urmat celui de al doilea război mondial, autorul se întreabă „dacă nu se putea rezolva altfel niște lucruri, dacă n-ar fi fost mai bine și dacă nu s-ar fi putut păstra mai mult din ceea ce a fost pe la sate mai înainte, din ceea ce era bun și trainic, din ceea ce a fost efectiv, de veacuri, *durabilitate și permanență*". Confruntat cu întrebările fundamentale ale istoriei neamului său, Ion Lăncrănjan își răspunde sieși și nouă în același timp. Prin toate, acest *Cuvînt* se vrea un răspuns al unui om care se simte întrebat și deci *trebuie* să se rostească. Cartea ce înscrie această mărturie ni se înfățișează astfel ca o carte de identitate, care se legitimează în fața prezentului, dar și a viitorului, cu istoria națională. Asemenea cărți valorează mai mult decît multe documente de arhivă, seci și impersonale, care păstrează întipărite, în albul lor imaculat, nume, fapte, cifre, dar nu și suflet.

Gh. I. Florescu

ION T. DRAGOMIR, *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. R., 1983, 183 p.

Lucrarea cu caracter monografic, referitoare la preistoria României, este rezultatul unor cercetări de peste două decenii şi cuprinde o analiză exhaustivă a inventarului arheologic din peste 90 de aşezări de tip Stoicani-Aldeni, dintre care 25 au fost cercetate prin săpături sistematice, fiind însoţită şi de un bogat material ilustrativ, o hartă cu aria de răspîndire şi tabele combinate, referitoare la inventarul ceramic (formă, decor, provenienţă, elemente transmise tradiţional, etapa în care apare).

Cercetările întreprinse, în primul rînd de autorul lucrării, şi de alţi specialişti, au permis aducerea în circuitul ştiinţific a unor date noi, concludente, în legătură cu apariţia, dezvoltarea şi periodizarea aspectului cultural Stoicani-Aldeni. S-au făcut observaţii importante asupra stratigrafiei şi cronologiei aşezărilor, se cunosc mai bine problemele legate de fortificarea acestora şi de arhitectura construcţiilor de locuit. Autorul a elaborat un riguros repertoriu ceramic al aspectului în discuţie, însoţit de ample referiri la unelte şi plastică.

Aspectul cultural Stoicani-Aldeni (denumit la început Gumelniţa-Ariuşd şi apoi Aldeni II) are un caracter regional şi constituie un *facies* cultural de tranziţie. Apariţia sa este determinată de întrepătrunderea a două mari arii culturale eneolitice extracarpatice, Gumelniţa A_1 (în sudul Moldovei, sudul R. S. S. Moldoveneşti şi R. S. S. Ucraineană) şi Cucuteni A_1 (în nord-estul Munteniei). Elementelor pure, aduse de aceste culturi interferente, li se adaugă altele, rezultate din sinteza lor finală, unele preluate din alte culturi, ca de pildă Criş, cea a ceramicii liniare, Vinča, Boian, Precucuteni, Hamangia, sau Petreşti, care, pe lîngă elementele proprii, au transmis şi unele aparţinînd culturilor Tisa şi Lengyel. Aria de formare a aspectului cultural Stoicani-Aldeni este curbura Carpaţilor, iar aria de răspîndire cuprinde nord-estul Cîmpiei Române — limita vestică —, sudul Moldovei (Bodeşti, Roşieşti, Berezeni) — limita nordică —, nordul Dobrogei cu prelungiri la Costineşti şi Strasimirova-Varna — limita sudică —, iar la est de Prut, regiunea cursului inferior al acestuia (Kokora I, Furmanovka) — limita estică. Existenţa unor aşezări în ariile pure Gumelniţa A_1 şi Cucuteni A_1 reprezintă circulaţia aspectului cultural Stoicani-Aldeni.

Privitor la tipul de aşezări (Cap. I. *Aşezări*), cercetările au arătat că purtătorii acestui aspect cultural preferau de obicei locurile înalte (*tell*-uri, terase înalte sau mai joase), aşezate în apropierea unui curs de apă, fortificate natural sau artificial. Săpăturile sistematice dintr-un număr de aşezări (Cap. II. *Consideraţii stratigrafice*) au demonstrat că la baza aspectului cultural Stoicani-Aldeni este o locuire mai veche de tip Boian-Gumelniţa, permiţînd în acelaşi timp, periodizarea acestuia pornind de la cercetările de la Suceveni. Pe baza tipului de locuinţă, al vetrelor şi al inventarului ceramic, s-au stabilit trei etape ce corespund cu cele trei niveluri de aşezare menţionate.

În capitolul III — *Locuinţe şi anexe* — autorul face o prezentare pe niveluri a tipului de construcţie de locuit, bordeie, locuinţe de suprafaţă cu podină de lut bătut şi locuinţe de suprafaţă cu podină de vălătuci (chirpic ars), aşezată pe un grătar de lemn, special amenajat, arsă ulterior. În legătură cu acest ultim tip, I. T. Dragomir se raliază părerii mai vechi a arderii intenţionate a platformei, ce are ca rezultat realizarea unei durabilităţi şi confortabilităţi sporite, necesare împotriva umezelii şi animalelor cavernicole. Se propune şi reconstituirea unor locuinţe pornind de la exemplarele miniaturale existente în aria culturilor neo-eneolitice apropiate. O atenţie deosebită se acordă vetrelor şi gropilor şi se remarcă absenţa totală a cuptoarelor.

Uneltele şi armele (Cap. IV) sînt tratate pe grupe de materii prime ; silex (Prut, Nistru, prebalcanic), piatră, os, corn, lut ars şi aramă. Analiza atentă a materialului litic a permis unele observaţii interesante, prelucrarea unor piese de silex în atelierele locale şi obţinerea altora (silex prebalcanic) prin relaţii de schimb, menţinerea repertoriului uneltelor de silex în toate etapele, dar şi frecvenţa mai mare a silexului de Prut şi Nistru în ultima şi mai ales în vecinătatea culturii Gumelniţa. Se remarcă şi evoluţia tehnică în prelucrarea uneltelor de piatră şlefuită sau lustruită. Piesele din os, corn, la care se adaugă şi cele din oase de peşte mare, carapace de broască ţestoasă şi colţi de mistreţ, sînt în general puţine. Rare sînt şi piesele de aramă, la care se adaugă, unicat, o groapă amenajată pentru topirea minereului de cupru, descoperită la Bolgrad.

Partea cea mai amplă a lucrării este rezervată *ceramicii* (Cap. V), care constituie, de fapt, şi procentajul cel mai mare în cadrul inventarului arheologic al aşezărilor. Autorul prezintă cele trei categorii ceramice (grosieră, de bună calitate şi fină) cu detalii asupra variantelor tipologice, a prelucrării tehnice şi, în mod deosebit, asupra decorului, minuţios analizat, astfel că se poate surprinde afinitatea şi continuitatea tipologică dintre etapele evolu-

tive. Se fac, de asemenea, diferenţieri între nivelurile de locuire, staţiuni arheologice diferite şi, chiar, între zone geografice, astfel că se pot observa influenţele culturilor imediat învecinate. În interpretarea aspectului cultural Stoicani-Aldeni se face apel la nivelul Suceveni III, cu ceramică bicromă pictată de culoare albă de caracter Cucuteni A_1, găsindu-se legătura organică dintre evoluţia Precucutenianului I—III şi evoluţia Cucutenianului A_2—A_3. Aspectul susmenţionat realizează orizontul ceramicii bicrome, prin care s-a dezvoltat ceramica cucuteniană de la pictura bicromă cu alb, liniară (Precucuteni III şi Cucuteni A_1) la cea tricromă pe fond brun. Analiza stratigrafică şi cronologică demonstrează sinteza aspectului cultural Stoicani-Aldeni şi o plasează anterior fazei Cucuteni A_2.

Cultivarea primitivă a plantelor reprezintă o ocupaţie majoră, avîndu-se în vedere numărul mare de unelte şi diversitatea lor. Analizele sporolinice făcute de cercetători sovietici în aria Stoicani-Aldeni dau informaţii asupra solurilor cultivate de grîu, orz, ovăz şi mei. Autorul consideră, pe bună dreptate, că trebuie să fi existat şi unele unelte mai specializate, care puteau fi folosite la desfundatul terenului, iar restul utilajului descoperit să fi avut rol doar în întreţinerea recoltelor.

Creşterea animalelor domestice ocupa un loc de frunte şi analiza materialului ostealogic, mai bogat chiar decît ceramica, a permis observaţia că ponderea cea mai mare o aveau cornutele mari. Vînătoarea, în schimb, ocupa un loc secundar. Amplasarea aşezărilor lîngă ape şi utilajul descoperit indică prezenţa pescuitului, şi, legat de acesta, culesul diferitor scoici şi melci.

Trebuie să adăugăm la acestea olăritul, deşi nu s-a descoperit nici un cuptor în toată aria de răspîndire, prelucrarea silexului, a pietrei, a osului, a cornului, a pieilor, torsul, ţesutul, împletirea papurei şi a rogozului (Cap. VI, *Ocupaţiile*).

Plastica (Cap. VII), specifică comunităţilor neo-eneolitice, este analizată în decursul celor trei etape de dezvoltare. Predominantă este cea antropomorfă feminină, reprezentată în picioare, cu decor sau fără, cu certe influenţe Gumelniţa A_1, Precucuteni şi Cucuteni A_1. În etapa a treia se observă o evoluţie a plasticii, o mare diversitate a formelor, decorului şi nuanţei pastei. Există o strînsă legătură între repertoriul ornamentării ceramicii şi acela al plasticii figurinelor antropomorfe. Plastica zoomorfă, mai rară, este mai ales ilustrată de reprezentarea păsărilor (cultul păsării), ceea ce indică o trecere de la reprezentările miniaturale zoomorfe la vasele de tip *askos*, element considerat de autor ca specific comunităţilor Stoicani-Aldeni. O altă caracteristică este apariţia simbolurilor solare pe vase de cult şi a pandantivelor rombice cu atribute rituale, legate de cultul soarelui şi al recoltelor bogate (Cap. VIII. *Obiecte de cult şi de podoabă*).

Datele care se referă la ritul de înmormîntare sînt, din păcate, destul de sărace, ceea ce, în mare parte, se datorează faptului că nu s-a descoperit încă nici o necropolă; se cunosc doar cîteva morminte izolate, toate aflate în vatra aşezărilor, unele deranjate, iar cele *in situ* oferă puţine informaţii. Se practica inhumaţia în poziţie chircită, gropile erau acoperite cu pietre şi se aduceau ofrande. Cultul soarelui este documentat prin mai multe elemente: orientarea inhumaţilor, reprezentările plastice şi apariţia unor gropi rituale (Cap. IX. *Rit de înmormîntare şi credinţe magico-religioase*).

În ceea ce priveşte organizarea social-economică a acestor comunităţi, materialul descoperit indică şi dezvoltarea patriarhatului, iar unele locuinţe de dimensiuni foarte mari, sau împărţite în cîte două camere, ar fi legate de familia-pereche. Oricum, este lesne de constatat caracterul sedentar al aşezărilor, dovedit de grosimea nivelurilor succesive de locuire, la care se adaugă soliditatea locuinţelor şi fortificaţiilor (Cap. X. *Consideraţii generale*).

Din punctul de vedere al cronologiei relative, aspectul cultural Stoicani-Aldeni se plasează între Precucuteni III — Boian V şi Cucuteni A_2 — Gumelniţa A_2, iar pe baza analizelor de C_{14}, cronologia absolută este între 3800—3600 î.e.n.

Cornelia-Magda Mantu

V. SPINEI, *Realităţi etnice şi politice în Moldova Meridională în secolele X—XIII. Români şi turanici*, Iaşi, Ed. „Junimea", 1985, 238 p.

În desfăşurarea istoriei spaţiului carpato-dunăreano-pontic, din primele secole ale mileniului II al e.n., contactele civilizaţiei româneşti cu civilizaţia ultimilor populaţii migratoare turanice, pătrunse în această vreme aici, prezintă, neîndoielnic, o deosebită importanţă prin semnificaţiile aparte de ordin etno-cultural şi politic, care definesc în ansamblu realităţile din perioada imediat premergătoare constituirii statelor feudale româneşti, de sine stătătoare.

In acest sens, ca o contribuție științifică de valoare se înscrie și recenta lucrare a cercetătorului ieșean Victor Spinei, „Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X—XIII. Români și turanici", apărută în anul 1985 în editura „Junimea" din Iași.

Cercetător consacrat și unul dintre cei mai buni specialiști ai acestei interesante și încă destul de puțin cunoscută perioadă din istoria Moldovei, autor al unor importante studii privind epoca respectivă și al lucrării „Moldova în secolele XI—XIV", București, 1982, V. Spinei prezintă, în cartea recent apărută, aspecte noi de un real și actual interes științific, bazîndu-se pe numeroasele și concludentele informații obținute prin intermediul cercetărilor arheologice, coroborate cu știrile din izvoarele scrise referitoare la epoca respectivă.

Pentru a facilita înțelegerea corectă și de ansamblu a realităților istorice din acest spațiu geografic, autorul înfățișează, într-un prim capitol, cadrul geografic și raporturile sale cu elementul antropic, evidențiind divtrsitatea mediului geografic și particularitățile sale, nu întotdeauna prielnice, cu care locuitorii zonelor respective s-au confruntat adesea de-a lungul timpului. Pe lîngă acestea, locuitorii regiunilor amintite, afectate aproape permanent de marile migrații de populații nomade, au fost nevoiți continuu să se adapteze circumstanțelor politice create în cursul secolelor, astfel că, evoluția locuirii autohtone nu poate fi pe deplin înțeleasă decît în strînsă corelație cu aceste deplasări de populații alogene.

O cuprinzătoare trecere în revistă a situației politice din teritoriul carpato-dunăreano-pontic și din regiunile sale învecinate este prezentată în capitolul II al lucrării. Autorul înfățișează, începînd din secolul IX și pînă la sfîrșitul secolului XIII, evenimentele istorice care s-au petrecut, fie în legătură cu „prezența" statului bulgar la Dunărea de Jos, fie cu incursiunile ungurilor, pecenegilor, cumanilor sau tătarilor pe teritoriul țării noastre, dar și cu politica statului bizantin față de pericolele pe care le prezentau aceste migrații, începînd mai ales de la sfîrșitul veacului X, cînd Bizanțul revine cu stăpînirea sa în regiunile dunărene. În legătură cu situația politică din perioada respectivă, se cuvine să subliniem pozițiile juste pe care se situează autorul și critica, bazată pe noi și convingătoare argumente, a unor ipoteze privind mai ales originea, vechimea și continuitatea neîntreruptă a vlahilor din regiunile respective. Reținem, de asemenea, rediscutarea de către autor și a unor interesante probleme de ordin politic referitoare la constituirea și evoluția cnezatelor de Kiev și de Halici, în contextul evenimentelor istorice care se derulează îndeosebi în secolele XI—XIII, în directă legătură și cu invaziile pecenego-cumane sau tătărăști.

O mențiune specială se cuvine acordată analizei atente a situației politice din intreg spațiul locuit de români, mai ales privitor la apariția, evoluția și rolul formațiunilor prestatale din Transilvania sau din Dobrogea.

Un interesant și documentat capitol, al III-lea, se referă la antinomia dintre sedentarismul agricol românesc și nomadismul pastoral turanic. Cercetînd metodic și comparativ diversele aspecte ale realităților etno-demografice ale epocii, așezările, modul de trai al românilor și migratorilor, tipurile de locuințe și anexele gospodărești, complexele funerare, ocupațiile principale, agricultura și creșterea vitelor, meșteșugurile, comerțul, viața social-politică, viața religioasă, preocupările artistice și altele, autorul demonstrează limpede superioritatea modului de viață al autohtonilor, față de nomadismul populațiilor turanice.

În sfîrșit, un ultim capitol, al IV-lea, tratează contactele și interferențele dintre români și turanici. În evoluția acestor raporturi, autorul precizează mai multe etape, fiecare cu particularitățile sale, subliniind, cu temei, constatarea că, cel puțin în domeniul culturii materiale, ca să nu mai vorbim de cel al vieții spirituale, astfel de contacte și interferențe nu au fost prea numeroase, fapt firesc, avîndu-se în vedere stadiul de dezvoltare, incomparabil mai înalt, în care o societate sedentară, în general, și în speță aceea românească, se afla în comparație cu acela al migratorilor. Unele influențe, de altfel bine cunoscute și puse mai demult în evidență, s-au produs doar în toponimie și onomastică, o anumită importanță avîndu-o cele de origine cumanică, concentrate geografic îndeosebi în partea centrală și de sud a Moldovei, dar existente și în alte zone. În legătură cu aceste influențe, trebuie, de asemenea, să subliniem analizele pertinente ale autorului care, într-o mai largă, dar critică discuție, apreciază cu justețe, de la caz la caz, originea, evoluția și valoarea lor istorică reală.

De asemenea, se analizează natura raporturilor de ordin economic, care s-au putut stabili între românii sedentari și migratori, cu ocupații și mod de viață total diferit, dar, pentru o anumită vreme, într-o strînsă interdependență, determinată de prezența temporară a turanicilor aici și de caracterul de stăpînitori al acestora.

Fără îndoială, așa cum pe bună dreptate conchide și V. Spinei, prezența temporară a migratorilor în anumite regiuni ale Moldovei a constituit o frînă în dezvoltarea societății românești, fără a putea anihila complet evoluția ei ulterioară. Impunerea prestațiilor deter-

minate de perceperea tributului au putut, desigur, duce și la apariția unor raporturi de altă natură, precum și la receptarea de către migratori a unor influențe culturale autohtone, fără a avea însă drept consecință modificări ale modului lor de viață nomad. Condițiile geografice și politice, nu au putut astfel permite integrarea acestor nomazi vieții sedentare autohtone, deși nu este exclus, după părerea noastră ca, într-o măsură mai mică, în unele zone, o asemenea integrare să fi avut totuși loc. Ea ar explica, pînă la un anumit punct, influențele turanice în toponimia și onomastica românească.

Bazată pe o bogată informație, lucrarea cercetătorului V. Spinei, oferă neîndoielnic, puncte de vedere noi în interpretarea evenimentelor istorice, care au avut loc în zonele meridionale ale Moldovei, relevînd cu argumente concrete și elocvente persistența populației românești în aceste regiuni, stadiul ei avansat de dezvoltare și organizare social-economică, culturală și politică, mijloacele și împrejurările care au determinat menținerea elementelor etnice românești aici, în ciuda tuturor vicisitudinilor acestor vremuri, extrem de tulburi.

Abordînd probleme diverse, deosebit de interesante și de o evidentă actualitate, V. Spinei vădește o temeinică cunoaștere a realităților istorice din perioada respectivă, pe care le-a analizat cu discernămînt și competență, oferind noi și convingătoare interpretări, ipoteze și concluzii, menite să constituie o bază concretă de plecare în aprofundarea unor aspecte încă insuficient elucidate. Dintre acestea, ni se par insuficient de bine precizate, mai ales încadrările cronologice ale unor descoperiri, pe baza cărora au putut fi formulate concluzii interesante, dar susceptibile de amendări în stadiul actual al cercetărilor. Așa, de pildă, ar putea fi rediscutată concluzia care se desprinde pe baza celor cîteva fragmente de cazane de lut, puse de autor pe seama infiltrațiilor maghiare de la sfîrșitul secolului al IX-lea, fragmente aflate în așezările de tip *Dridu* de la Spinoasa, Epureni și Bîrlălești, avîndu-se în vedere că nivelul arheologic în care au fost descoperite vestigiile amintite nu aparțin veacului al IX-lea, ci datează în mod cert de la sfîrșitul secolului al X-lea, vreme cînd prezența ungurilor aici nu mai poate fi admisă. Rectificări în încadrarea cronologică a unor descoperiri, ca de exeplu unele de la Dodești, ni se par, de asemenea, necesare, cu atît mai mult cu cît ele provin din complexe închise, bine precizate, datînd dintr-o perioadă anterioară celei propuse de V. Spinei.

Asemenea neconcordanțe minore, inerente de altfel în ansamblul unei lucrări, care abordează o problematică atît de diversă, arată cît de complexă și cît de anevoioasă este de fapt cercetarea perioadei secolelor X—XIII. De aceea, meritul incontestabil al lucrării cercetătorului V. Spinei, este de a fi deslușit limpede multe din necunoscutele aspecte ale acestei epoci, de a fi dat răspunsurile corecte și îndelung așteptate la multe din întrebările ridicate de cercetarea realităților etnice și politice din Moldova la începutul celui de al doilea mileniu al e.n

Scrisă cu claritate și conciziune, întemeiată pe o documentație cuprinzătoare, lucrarea de față se înscrie ca o valoroasă contribuție la cunoașterea istoriei Moldovei prestatale.

Însoțită de o bibliografie bogată și de o ilustrație excelentă, lucrarea constituie o realizare științifică de prestigiu, menită să evidențieze aspectele importante și definitorii ale evoluției societății românești de la est de Carpați într-o perioadă istorică, pe parcursul căreia, în contextul evenimentelor produse de ultimele mari pătrunderi ale populațiilor migratorii, au avut loc multiple și semnificative transformări etno-culturale și politice care, într-un anumit sens, au prefigurat bazele viitorului stat feudal, independent.

Dan Gh. Teodor

P. P. BYRNJA, *Moldavskij srednevekovyj gorod v Dnestrovsko-Prutskom meždureč'e (XV-načalo XVI v.)*, Kišinev, Ed. „Știința", 1984, 206 p.

Cartea lui P. P. Bîrnea, consacrată problemei complexe a procesului de formare a orașelor medievale din interfluviul Nistru-Prut în secolele XV—XVI, constituie o interpretare și generalizare a descoperirilor arheologice din ultima vreme, realizate atît pe baza propriilor cercetări din diverse sate și orașe ale zonei, cît și a investigațiilor întreprinse de specialiști din R. S. S. Moldovenească și din alte republici ale U.R.S.S.

In *Introducere* (p. 3—20), autorul face o prezentare a stadiului actual al cercetărilor în problema genezei orașelor medievale din Moldova și o coroborare a datelor arheologice cu nomenclatura unor așezări din acest spațiu, înscrise în lista orașelor rusești, cel mai vechi izvor scris, datînd de la sfîrșitul secolului XIV, referitor la vechimea centrelor urbane de la est de Carpați.

De o deosebită importanţă sînt cercetările efectuate de B. A. Tomoşciuk cu privire la cetăţile Hotin şi Ţeţina, autorul identificînd Hmielovul cu Gorodokul, de pe Ceremuş, din lista mai sus amintită. În legătură cu oraşele Hotin şi Cernăuţi, acelaşi autor îşi exprimă scepticismul faţă de rezultatele unor viitoare cercetări arheologice, considerînd că vechile vetre de locuire ale acestora se află pe teritoriul actualelor centre urbane. De un interes aparte sînt şi cercetările de la Orheiul Vechi, datorate lui G. D. Smirnov, precum şi acelea ale lui L. L. Polevoi, de la Costeşti sau din alte aşezări din regiune, datînd din perioada Hoardei de Aur.

În ceea ce priveşte Orheiul Vechi, săpăturile arheologice din ultima vreme, efectuate de autorul cărţii, au constituit punctul de plecare al problematicii complexe privind geneza oraşelor medievale de la est de Carpaţi, acesta nelimitîndu-se, ca în titlul lucrării, la interfluviul Nistru—Prut, ci extinzînd aria cercetărilor la întreg teritoriul voievodatului Moldovei din secolele XIV—XVI.

În capitolul I, intitulat *Istoria constituirii oraşelor în interfluviul Nistru—Prut*, se cercetează geneza oraşelor din secolele X—XII, apoi a acelora din secolele XIII — prima jumătate a secolului XIV, incluzîndu-se şi etapele evoluţiei oraşului medieval Orheiul Vechi.

Din punct de vedere metodologic, autorul subliniază importanţa studiului genezei oraşelor medievale într-un context amplu, considerîndu-le ca fiind o consecinţă a generalizării feudalismului. După părerea lui P. P. Bîrnea, oraşul reprezintă un organism social-economic deosebit în sistemul statelor feudale, iar geneza acestuia depinde de întregul proces de dezvoltare a societăţii de pe teritoriul dat. Prin urmare, se apelează la rezultatele cercetărilor întreprinse de G. B. Fedorov, care, prin săpăturile arheologice din horodiştile de la Echimăuţi (secolele IX—XI) şi Alcedar (secolele IX—XII), dovedeşte existenţa unor aşezări fortificate, acestea fiind, în acelaşi timp, şi centre meşteşugăreşti şi comerciale (Cap. I/1, p. 21—30).

În continuare, autorul se referă direct la secolul XIV, cercetînd aşezările de caracter urban din perioada Hoardei de aur şi îndeosebi din prima jumătate a veacului, cînd, în timpul Hanatului lui Uzbek (1312—1340), se produce cel de al doilea val al expansiunii mongolilor peste Nistru, spre Dunăre.

Din punct de vedere arheologic, sînt cercetate aşezările de pe văile rîurilor Răut şi Botna. În consecinţă, rezultatele obţinute de arheologii din R.S.S. Moldovenească permit să se cunoască cu mai multă exactitate caracteristicile urbane ale Orheiului Vechi, din zona actualelor sate Trebujeni şi Butuceni (Cap. 1/2, p. 31—38). Iată de ce, în paragraful 3, autorul ne prezintă etapele fundamentale ale formării oraşului medieval moldovenesc, bazîndu-se, în primul rînd, pe rezultatele obţinute la Orheiul Vechi (p. 38—47).

În capitolul II, *Oraşul medieval moldovenesc ca tip de aşezare (pe baza datelor nomenclaturii medievale)*, P. P. Bîrnea prezintă o încercare de a stabili tipologia aşezărilor urbane din regiunea est-carpatică.

Ca izvor istoric, autorul foloseşte, în primul rînd, *lista oraşelor ruseşti îndepărtate şi apropiate*, reanalizînd fragmentul cu oraşele din Moldova. Aceste oraşe sînt localizate şi prezentate pe scurt, introducîndu-se însă în context şi alte centre urbane din zonă care lipsesc din lista menţionată.

În ordinea geografică a prezentării oraşelor din listă se face şi localizarea următoarelor centre urbane: Chilia şi Cetatea Albă, Iaşi, Roman, Neamţ, Piatra, Suceava, Siret, Baia, Ţeţina, Hmielov şi Hotin, la care se adaugă Bîrladul, Vasluiul, Bacăul, Tecuciul, Tîrgul Frumos, Hîrlăul, Sărata, Adjudul, Tîrgul Trotuş, Dorohoiul şi Soroca. Totodată, autorul subliniază că majoritatea localităţilor menţionate în listă aveau denumirea slavonă de *torg*, iar cea de *mesto* numai Baia, Siretul, Suceava, Vasluiul şi Bîrladul. Denumirile medievale de *forum*, *oppidum*, *civitas* corespund termenilor slavi de *gorod*, *mesto*, *torg*; ele reprezentau, după opinia autorului, denumiri corespunzătoare tipului de aşezare urbană din secolele XIV—XV, cînd a avut loc procesul de constituire a oraşului medieval din zonă (p. 49—60).

Capitolul III, *Caracteristica oraşului medieval moldovenesc*, cuprinde localizarea oraşelor, numărul populaţiei, componenţa social-economică, organizarea teritorială şi administrativă, ca procese de constituire şi evoluţie ulterioară a centrelor urbane respective. Se evidenţiază, în primul rînd, vatra oraşului, planimetria şi construcţiile de caracter urban, ocolul şi organizarea administraţiei urbane acolo unde izvoarele permit precizări în acest sens (p. 61—122).

În ceea ce priveşte problema localizării oraşelor, autorul se referă la centrele urbane propriu-zise din secolul XV şi din prima treime a veacului XVI, localizînd, în total, 26 de oraşe. (p. 67, fig. 2). Dintre acestea, menţionăm în interfluviul Prut—Nistru, de la nord la sud, Hotinul, Şerbeştii, Soroca, Orheiul Vechi, Tîrgul Sărata, Cetatea Albă şi Chilia. Oraşul

Costeşti, de pe rîul Botna, lipseşte, acesta fiind distrus în perioada de alcătuire a statului moldovenesc independent sub primii voievozi, cînd este înlăturată, după 1362, stăpînirea Hoardei de Aur din zonă. Apoi, autorul localizează, între Prut şi Carpaţi, restul aşezărilor urbane, începînd cu Ţeţina, Hmielov, Cernăuţi, Siret, Suceava, Baia, Dorohoi, Tîrgu Neamţ, Tîrgu Frumos, Hîrlău, Piatra, Roman, Iaşi, Vaslui, Bacău, Tîrgu Trotuş, Bîrlad, Adjud şi Tecuci (p. 60—70).

Referitor la componenţa etnică şi socială a populaţiei oraşelor medievale, se face o distincţie între acelea formate anterior statului independent, în care exista un amestec etnic de populaţie, alături de autohtoni fiind prezenţi armenii, ungurii şi saşii, şi aşezările urbane născute odată cu procesul de constituire a statului independent al Moldovei, cu populaţie predominant autohtonă. Totodată, P. P. Bîrnea atrage atenţia asupra faptului că în Moldova s-au stabilit pentru o perioadă îndelungată de timp, datorită unor conflicte religioase, populaţii din Transilvania şi din centrul Europei, de religie husită, chiar din prima jumătate a secolului XV. În acelaşi timp, în legătură cu oraşele Cetatea Albă şi Chilia este relevată importanţa menţionării în aceste centre a orăşenilor de origine italiană şi armeană.

O importanţă aparte se acordă oraşului Orheiul Vechi, autorul rezumînd cercetările anterioare, care şi-au găsit o expunere largă în lucrarea colectivă despre *Antichităţile oraşului Orheiul Vechi (perioada moldovenească)*. Subliniem importanţa descoperirilor din locuirile de tip urban aparţinînd populaţiei autohtone de la Orheiul Vechi, care se aseamănă cu acelea similare de la Baia, dovadă certă a autohtonismului începuturilor vieţii urbane în Moldova. Din punct de vedere social, autorul scoate în evidenţă caracterul specific al orăşenimii respective, de meseriaşi şi negustori liberi, ceea ce a permis în procesul evolutiv să se organizeze şi la est de Carpaţi oraşele de tip comună, cu administraţie formată din 12 consilieri conduşi de un pîrgar.

În ceea ce priveşte aspectul exterior al Orheiului Vechi, sînt cercetate unele probleme urbanistice, în care sens, construcţiile de lemn ale orăşenilor reprezintă elemente certe de arhitectură urbană. Astfel, este prezentată vatra oraşului, planimetria acestuia şi locuinţele orăşenilor, subliniindu-se că, pe baza analogiilor, construcţiile din lemn sînt cunoscute nu numai în interfluviul Nistru—Prut, ci şi la apus de acesta, la Suceava, Baia şi în alte locuri. Autorul se referă aici la descoperirile intrate în circuitul ştiinţific şi datorate cercetărilor arheologice întreprinse de M. D. Matei, Al. Andronic, Eug. Neamţu, V. Neamţu, St. Cheptea, dar şi pe rezultatele investigaţiilor efectuate de G. D. Smirnov şi G. F. Cebotarenko. Construcţiile semnalate sînt locuinţele îngropate în pămînt şi de suprafaţă, atelierele meşteşugăreşti, care dovedesc că, indiferent de planimetrie şi de sistemele defensive, oraşele respective reprezentau, în primul rînd, aglomerări de meşteşugari şi negustori.

Un loc destul de important în cadrul acestui capitol îl ocupă studierea hotarului de caracter rural al oraşului moldovenesc, începînd cu sfîrşitul secolului XV şi pînă în secolul XVII. Tot aici sînt discutate şi unele probleme de administraţie şi conducere orăşenească, invocîndu-se izvoarele scrise.

În capitolul IV, intitulat *Meşteşugurile şi comerţul în oraşele din interfluviul Nistru—Prut*, se specifică diversificarea meşteşugarilor şi a produselor acestora pe piaţa locală, se fac referiri la oraş-centru comercial, la caracterul semi-agrar al aşezărilor urbane.

În mod deosebit se studiază oraşul — centru de producţie meşteşugărească —, începînd cu prelucrarea metalelor şi ramurile adiacente. În acest sens, pe baza descoperirilor de la Orheiul Vechi se insistă asupra meşteşugului fierăritului. Sînt prezentate o serie de unelte, arme din fier, accesorii de harnaşament, precum şi diverse obiecte specifice mediului urban, care fac dovada practicării pe scară largă a acestui meşteşug.

Olăritul, o altă ramură meşteşugărească, este reprezentat atît prin cuptoarele de ars ceramica găsite în oraşele din interfluviul Prut—Nistru, cu analogii la Suceava, Baia, Iaşi, Vaslui şi Bîrlad, cît şi prin ceramica de uz comun, de lux şi ornamentală care dovedeşte nivelul avansat al producţiei respective în zona cercetată. Alături de alte meşteşuguri de caracter urban şi de prezenţa negustorilor, oraşul fiind considerat centrul unei pieţe locale, autorul stăruie şi asupra caracterului semi-agrar al oraşelor medievale din interfluviul menţionat.

Bazat pe o bibliografie foarte bogată, atît din U.R.S.S., cît şi din R. S. România, autorul a putut, în încheiere, să tragă una din concluziile importante, şi anume că geneza şi dezvoltarea oraşului medieval autohton din Moldova s-a aflat într-o strînsă legătură cu geneza şi dezvoltarea însăşi a statului feudal independent al Moldovei.

Pe temeiul izvoarelor scrise, evidenţiindu-se denumirile aşezărilor de caracter urban din Moldova, autorul a putut prezenta în lucrarea sa 23 de oraşe, centre meşteşugăreşti şi comerciale, dintre care 6 (Chilia, Cetatea Albă, Orhei, Tîrgu Sărata, Hotin, Cernăuţi, tîrgu-

şorul Şerbaca) se aflau în interfluviul Nistru—Prut, la care se adaugă la începutul secolului al XV-lea oraşul şi cetatea Soroca, restul fiind la apus de Prut (p. 180—183).

Lucrarea este însoţită de un succint rezumat în limbile engleză şi franceză.

Cartea se adresează arheologilor, istoricilor, etnografilor şi, în general, tuturor acelora ce se interesează de istoria Moldovei. Alături de lucrarea lui C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967 şi a lui L. L. Polevoi, *Studii de istorie geografică a Moldovei în secolele XII—XV*, Chişinău, 1979, cartea pe care am prezentat-o completează informaţia istorică în domeniul genezei şi dezvoltării oraşelor medievale autohtone, fiind o generalizare a eforturilor depuse de istoricii din R. S. S. Moldovenească în cunoaşterea mai amănunţită a acestei regiuni atît de importante a sud-estului Europei.

Alexandru Andronic, Rodica Popovici

ÉMILE TURDEANU, *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, Leiden, E. J. Brill, 509 p.

În pragul împlinirii a 75 de ani, profesorul Emil Turdeanu a adunat, între coperţile unui singur volum, studii şi articole redactate pe parcursul a peste patru decenii (1939—1982); „firul roşu" care le uneşte şi le justifică acest „acoperiş" comun este afirmat, clar şi răspicat, prin însuşi titlul volumului. Orînduite în ordinea cronologică a subiectelor, 17 studii şi articole sînt recuperate din diverse publicaţii, adăugîndu-li-se unul inedit; trei dintre ele sînt grupate sub un titlu comun, astfel încît cele 18 studii şi articole alcătuiesc numai 16 titluri.

Intr-o formă elegantă şi îndemînatecă, regăsim în acest volum toate studiile importante pe care profesorul Turdeanu le-a închinat literaturii române vechi; reproduse pagină pe pagină după publicaţiile în care au apărut iniţial — păstrîndu-se, deci, şi paginaţia originală — studiile sînt urmate de o masivă secţiune de „Corrigenda şi note complementare" (p. 431—454) şi de o amplă bibliografie (p. 455—481). Autorul explică, el însuşi, în *Avant-propos*: „Asociat ansamblului cercetărilor noastre, acest volum contribuie la o imagine mai precisă a activităţii literare care s-a manifestat la români, mai întîi sub forma textelor slave impuse de Biserică, mai tîrziu şi sporadic, prin scrieri greceşti şi, într-un chip natural şi permanent, începînd de la sfîrşitul secolului XV, în limba română, care, dealtminteri, a fost întotdeauna singura limbă vorbită de masa populaţiei. În adevăr, dacă slavona n-a depăşit decît incidental cadrul unei limbi instituţionale — limbă a Bisericii şi a cancelariei pînă la începutul secolului XVII — şi dacă greaca a rămas mărginită la lucrări aduse sau scrise de intelectuali imigraţi în Ţările Române din cauza evenimentelor — luînd un caracter mai accentuat, dar de loc preponderent, în secolul XVIII, în epoca zisă «fanariotă» — româna este singura limbă vie şi dominantă, singura care se dovedeşte aptă să genereze o literatură originală şi variată şi să stabilească o legătură spontană între intelectuali şi popor" (p. VII).

Primul studiu (tipărit iniţial la München, în 1959) priveşte „raporturile literare şi religioase" dintre Principatele Române şi slavii de sud (p. 1—14), punînd în evidenţă nu numai etapele dezvoltării literaturii în haina slavonă, dar şi opera de asistenţă culturală organizată de români pentru ortodocşii sud-dunăreni aflaţi sub jugul otoman. Unora dintre etapele şi personalităţile evocate în acest studiu cu caracter de sinteză le sînt consacrate lucrările următoare. Astfel, *Les premiers écrivains religieux en Valachie: l'hégoumène Nicodème de Tismana et le moine Philothée* (iniţial, în *RER*, II, 1954) este închinat acestor doi cărturari de la începuturile cunoscute ale activităţii literare din Muntenia — Nicodim de la Tismana, al cărui nume „apare la originea celor mai frumoase iniţiative culturale ale epocii sale" (p. 17) şi Filotei, fostul mare logofăt al lui Mircea cel Bătrîn, autorul celebrelor *Pripeale*, tipărite în 1536 la Veneţia de Božidar Vuković (ceea ce justifică afirmaţia autorului, din studiul anterior — p. 6 — că „ediţia din 1536 ar trebui să ocupe un loc de onoare în marea *Bibliografie românească veche* datorată iniţiativei lui Ioan Bianu"); scrierea lui Filotei este — se subliniază şi aici — „prima scriere provenind din Ţările Române care să fi fost publicată înt străinătate. Cu acest titlu, ea trebuie să-şi găsească un loc de onoare în *Bibliografia românească veche*. Ediţia sa din 1536 ar trebui să figureze în rîndul al cincilea, dacă nu chiar în al patrulea, după cele trei cărţi de cult imprimate în Muntenia, în 1508, 1510 şi 1512 de călugărul sîrb Macarie şi după un *Octoih*, abia semnalat şi a cărui dată de 1535 este mai mult decît îndoielnică" (p. 49).

Sub nr. 3, se reproduce un studiu devenit demult celebru şi a cărui importanţă este, acum, de mare actualitate: *Grégoire Camblak: faux arguments d'une biographie* (iniţial, în *RES*, XXII, 1946); după biografiile datorate episcopului Melchisedec (1884) şi lui A. I. Iaţimirski (1904), studiul profesorului Turdeanu venea să cureţe terenul (pentru a spune aşa) de toate „aluviunile" introduse de cei doi învăţaţi predecesori în cercetarea vieţii şi operei lui Grigore Ţamblac; autoritatea lor a fost, însă, aşa de mare, încît chiar şi azi unele dintre „argumentele" lor mai apar în lucrări de specialitate, fără a se ţine seama de faptul că, dintre aceste „argumente", unele se întemeiau pe confuzii lesne de explicat iar altele pe falsuri fără ruşine create şi puse în circulaţie de cel care a văduvit mănăstirile noastre de nenumărate manuscrise: Iaţimirski însuşi. Patru decenii de la tipărirea sa, studiul profesorului Turdeanu rămîne baza sigură şi solidă pentru orice nouă încercare de reconstituire a unei anumite etape — cea românească — din viaţa şi opera lui Grigore Ţamblac.

Les lettres slaves en Moldavie: le moine Gabriel du monastère de Neamţu (1424—1449) (*RES*, XXVII, 1951) este un studiu oarecum complementar celui precedent, ţinînd seama de faptul că Grigore Ţamblac şi Gavriil Uricul au fost „confundaţi", semnul de egalitate pus între aceste două personaje permiţînd prelungirea vieţii celui dintîi pînă spre mijlocul veacului XV... Rolul lui Gavriil Uricul este azi prea bine cunoscut; el are un loc de onoare şi în istoria artelor, pentru măiestria pe care a dovedit-o în împodobirea manuscriselor cu miniaturi. Unul din aceste manuscrise, datînd din 1429, aflat la Bodleian Library (Ms. Canonici Gr. 122), face obiectul celui de-al cincilea studiu, *The Oldest Illuminated Moldavian Ms.* (*SEER*, XXIX, 1951).

Următoarele două studii privesc activitatea literară din Moldova în perioada 1457—1552, adică de la urcarea pe tron a lui Ştefan cel Mare pînă la cea a lui Alexandru vodă Lăpuşneanu — *L'activité littéraire en Moldavie à l'époque d'Etienne le Grand (1457—1504)* (*RER*, V—VI, 1960) şi *L'activité littéraire en Moldavie de 1504 à 1552* (*RER*, IX—X, 1965); sînt studii care au rămas *de referinţă* pentru subiectele în cauză, ilustrînd — prin repertoriile de manuscrise — direcţiile pe care a evoluat activitatea literară în Moldova în perioada amintită.

Sub nr. 8, un studiu de un interes deosebit, mai ales din punct de vedere metodologic, continuă cercetarea din cele două precedente, dar — într-un fel — şi pe aceea din studiul despre Ţamblac: *Le* Sbornik *dit «de Bisericani»: fausse identité d'un manuscrit remarquable* (*RES*, XLIV, 1965); manuscrisul în cauză fusese descris în 1899 de acelaşi Iaţimirski, menţionîndu-se că ar avea o însemnare din 1512 atestînd că o parte (un *Nomocanon*) a fost copiată în mănăstirea Neamţului cu hramul Pantocratorului pentru mănăstirea Bisericani. În realitate, această însemnare este, pur şi simplu, „opera" lui Iaţimirski, dornic să dea biografiei lui Ţamblac încă un argument colateral (prin atestarea hramului de la Neamţu). Profesorul Turdeanu demontează cu răbdare, erudiţie şi logică însemnarea respectivă, pentru a arăta felul cum a fost ea confecţionată şi scopurile urmărite de falsificator prin introducerea diverselor informaţii. Pentru întreprinderi similare, în domeniul istoriei sau istoriei literaturii, e de reţinut această afirmaţie a autorului: „Nu e de loc necesar să acumulezi probe pentru a recunoaşte un document fals. O singură incompatibilitate majoră în conţinutul său ajunge pentru a ne trezi rezervele, după cum ajunge o greşeală, chiar şi măruntă, în trucarea unei bancnote pentru a dezvălui frauda" (p. 221). Cercetarea conţinutului — Nomocanonul, liste de patriarhi, de împăraţi bizantini etc., plus cronica moldo-sîrbă (de un interes aparte e scrisoarea din 1443, prin care patriarhii de Alexandria, Antiohia şi Ierusalim condamnă hotărîrile conciliului florentin) — a condus la datarea zbornicului în vremea lui Grigorie Roşca, după mijlocul veacului XVI. Trei ani mai tîrziu, avînd în mîini manuscrisul, la Biblioteca Academiei de Ştiinţe din Leningrad, Ion-Radu Mircea a confirmat, după filigrane, datarea propusă de profesorul Turdeanu prin critica internă (p. 444).

Cu *Le métropolite Anastase Crimca et son oeuvre littéraire et artistique (1608—1629)* (*RES*, XXIX, 1952) pătrundem în veacul XVII. Micromonografia pe care profesorul Turdeanu a dedicat-o acum trei decenii şi jumătate acestui prinţ al Bisericii şi al culorii este încă în bibliografia obligatorie a subiectului. Repertoriul manuscriselor ieşite din mîinile lui Crimca sau, din îndemnul şi sub oblăduirea sa, din ale călugărilor din scriptoriul de la Dragomirna se îmbogăţeşte mereu cu noi piese (v. p. 445—447 şi Ştefan S. Gorovei, *Anastasie Crimca şi Petru Movilă. Completări bibliografice*, în *MMS*, 10—12/LXI, 1985, p. 725—726).

În limba română (reprodus din „Rumanian Studies", II, 1973), studiul despre *Cronograful românesc de la Sigmaringen (1679—1684)* duce, prin concluziile sale (confirmate ulterior de Doru Mihăescu — p. 447—448), la luminarea legăturilor culturale ale românilor locuitori în cele trei principate. „Va trebui să se scrie, cîndva, o carte nouă despre cultura românească de altădată. O carte cu hărţi, ca un fel de geografie spirituală a poporului ro-

mân", îndeamnă, cu deplin temei, profesorul Emil Turdeanu (p. 270), argumentînd apoi: «Scriitorilor români care, privind cumpăna vremurilor, se plîng mereu de căderea poporului român în „sub-istorie", li s-ar dovedi existența continuă și spornică a unei culturi, de caracter popular dar și cult, și trainică peste veacuri și peste hotare — *deci peste istorie* — fără de care nu se poate pricepe nici sentimentul organic al unității Românilor de pretutindeni, nici sinteza spontană a culturii lor moderne. Iar istoricilor neo-roesslerieni, care își închipuie că existența poporului român e un dar al providenței, dacă nu chiar al strămoșilor lor, și că realizarea Statului român liber și întregit a fost un fel de „happy end" neprevăzut al primului război mondial, li s-ar dovedi neîntreruptele legături de secole dintre Românii de pretutindeni și creșterea continuă a conștiinței că, uniți prin aceeași origine, prin aceeași limbă și prin aceeași cultură, ei au dreptul să trăiască liberi și cuprinși în aceeași țară» (p. 271).

Următoarele două studii, de sub nr. 11 și 12, continuîndu-se și completîndu-se, introduc în această pasionantă frescă a vechii culturi românești amănunte despre partea pe care au adus-o cărturarii de limbă greacă, începînd din a doua jumătate a veacului XVIII: *Les controverses des jansénistes et la création de l'imprimerie grecque en Moldavie (Mélanges Mario Roques*, III, 1952) și *Le livre grec en Russie: l'apport des presses de Moldavie et de Valachie (1682—1725) (RES*, XXVI, 1950). Nu mai puțin, este vorba aici de un capitol de amplă colaborare între culturi și între personaje ilustre ale Ortodoxiei: numele spătarului Nicolae „Milescu", al patriarhului de Ierusalim Dosithei Notaras și al lui Dosoftei, mitropolitul Moldovei, revin foarte des. Tot un capitol de interacțiune și de colaborare culturală evocă studiul — cel mai vechi, ca dată, din întregul volum — *L'oeuvre inconnue de Georges Branković (RES*, XIX, 1939); frate al mitropolitului Sava Brancovici, „despotul" Gheorghe a lăsat cîteva scrieri care interesează cultura noastră, fiind redactate în românește; în 1939, profesorul Turdeanu a prezentat două asemenea manuscrise (conținînd rugăciuni, un catehism și sfaturi pentru călători) iar în 1940 P. P. Panaitescu a dat la lumină cronica lui Gheorghe Brancovici *(RIR*, X, 1940, p. 80—129).

Sub nr. 14 este inclus un studiu inedit: *Le roman* de Barlaam et Ioasaph *en roumain: les versions d'Udrițe Năsturel, de Vlad Bețulescu et des „Vie des Saints"*. Studiu amplu (p. 329—380), de analiză amănunțită a diverselor versiuni — avem și stema manuscriselor (p. 360) — cu circulație în toate trei principatele noastre, el pune în lumină, și pe această cale, relațiile care au existat, neîntrerupt, între românii locuitori de o parte și de alta a Carpaților. E, desigur, de regretat că, încheindu-și studiul în 1982, profesorul Turdeanu n-a mai putut folosi studiul lui N. A. Ursu despre Daniil Panoneanul („Cronica", nr. 43 din 23.X.1981, p. 5 și 8; cf. și *AIIAI*, XX, 1983, p. 532—533), căruia îi atribuie versiunea românească a celebrului roman.

Lord Byron dans la poésie roumaine (RER, III—IV, 1957) urmărește receptarea operei marelui romantic englez, de la Eliade Rădulescu, Grigore Alexandrescu și Costache Negruzzi pînă la Eminescu, Macedonski și Ștefan Petică.

Sub titlul *Trois historiens de la littérature roumaine*, sînt reunite trei studii: *L'oeuvre de N. Cartojan* (scris cu prilejul alegerii acestuia ca membru al Academiei Române și publicat în bBuletinul Institutului Român din Sofia", I, 1, 1941); *Mario Roques et la littérature roumaine ancienne* (scris cu prilejul împlinirii a 50 de ani de activitate științifică a învățatului francez și tipărit la Paris în 1953) și *L'oeuvre de N. Iorga (RER*, IX—X, 1965).

Florilegiu românesc din vasta operă a profesorului Emil Turdeanu [1], prezentul volum ne pune în față o parte din masiva contribuție pe care autorul a adus-o, în 55 de ani de activitate științifică (a debutat în 1932, în „Arhiva pentru știință și reformă socială", întemeiată și condusă de D. Gusti), pentru cunoașterea vechii culturi românești. Ne-am fi bucurat să avem, reunite sub coperțile aceluiași volum, și unele dintre contribuțiile mai „mărunte", dar pline de viață și de informații prețioase, precum cele din ciclul *Oameni și cărți de altădată* (1951, 1953, 1954, 1963, 1964) sau *Manuscrisele robite de cazaci la 1653* (1966), ilustrative pentru soarta patrimoniului nostru cultural și artistic de-a lungul veacurilor.

Elegantul volum pe care editura olandeză E. J. Brill ni l-a dăruit sugerează alcătuirea unei ediții românești a operei profesorului Emil Turdeanu, înmănunchiind — așa cum a propus și Dan Zamfirescu în 1974 —, într-unul sau mai multe volume, scrierile care privesc cultura românească veche. Pentru că, în fond, aceste scrieri sînt destinate în primul rînd celor care se ocupă de aceste probleme și, între aceștia, cercetătorii români sînt cei dintîi beneficiari ai trudei de atîtea decenii a profesorului Emil Turdeanu.

Ștefan S. Gorovei

[1] Cf. Dan Zamfirescu, *Contribuții la istoria literaturii române vechi*, București, 1981, p. 262—271.

ARIADNA CAMARIANO-CIORAN, *L'Épire et les Pays Roumains*, Jannina, éd. de l'Association d'études épirotes, 1984, 292 p.

Pentru istoria relațiilor greco-române, această carte este deosebit de prețioasă. Ea completează o bibliografie deja destul de bogată (p. 233—248), iar pentru relațiile româno-epirote contribuția este esențială. Autoarea folosește atît documentele publicate în ultimul timp, cît și sintezele românești și adaugă multe documente inedite de la Arhivele Statului din București.

Monografia are cinci capitole: I. Mănăstiri din Țara Românească închinate celor din dioceza Pogoniani; II. Mănăstiri din Țara Românească închinate celor din dioceza Jannina; III. Ajutoare financiare acordate Epirului de către epiroți stabiliți în Țările Române; IV. Epiroți — prinți domnitori, secretari princiari și înalți demnitari în Țările Române; V. Intelectuali epiroți în Țările Române. Prefața este semnată de Const. Frontzos, președintele Asociației de studii epirote.

În Țara Românească și în Moldova epiroții s-au refugiat de-a lungul secolelor ca într-un „pămînt al făgăduinței" (p. 1). Ei au emigrat și la Veneția, în Austria, Ungaria și Rusia, dar în cel mai mare număr au venit în Țările Române. La începutul secolului XIX multe familii s-au refugiat în Basarabia; în jurul Chișinăului, la 1830, se găseau 200 de greci, dintre care 120 erau din familia Delvinaki. Fluxul epiroților în Țările Române continuă și după unirea Epirului cu Grecia, în 1881.

La sfîrșitul secolului XVII, grecii trăitori în Țările Române se organizează în colonii și negustorii în companii comerciale. Cele mai numeroase colonii au fost la București, Craiova, Brașov, Sibiu și în porturile Giurgiu, Brăila, Constanța.

Începînd din secolul XVI, călugări epiroți au cerut sprijinul voievozilor și boierilor din Țările Române pentru locașurile lor. Comunitatea greacă din Veneția apelează la Vasile Lupu și Matei Basarab pentru susținerea școlilor și săracilor din Epir. Așa după cum afirma N. Iorga: „timp de mai multe secole Țările Române au protejat învățămîntul ortodox, ca și viața monastică a grecilor, de unde a izbucnit apoi idealul lor de regenerare" (p. 4). La rîndul lor, boierii, doamnele lor și negustorii au manifestat generozitate față de susținerea Epirului. Ca rezultat al acestor ajutoare, începînd din secolul XVI un mare număr de mănăstiri și schituri din Epir capătă proprietăți românești: domenii, livezi, păduri, lacuri, bogate hanuri, turme etc. Toate aceste proprietăți au determinat înființarea metoacelor pentru administrarea lor. Mănăstirile care au avut metoace în Țara Românească sînt din două dioceze: din Pogoniani, mănăstirile Goura de Dipalitza, Molyvdoskepatsou și Dryanou, iar din dioceza Jannina, mănăstirile Sf. Părinți și Profetul Ilie din Zitsa, cea din Vella și biserica Sf. Apostoli din Katsikà. Datorită subvențiilor și donațiilor către aceste două dioceze, numeroși epiroți au exercitat o mare influență asupra voievozilor și boierilor. De asemenea, donații s-au acordat în egală măsură pentru școli. Autoarea regretă că nu poate calcula în total marile sume de bani de care au beneficiat mănăstirile și școlile epirote, din cauza documentelor și testamentelor care s-au pierdut.

În capitolul I (p. 13—44) se prezintă istoricul mănăstirilor din Țara Românească închinate diocezei Pogoniani, printre care Biserica Ghiorma Banul sau Greci din București, care astăzi nu mai există, fondată la 1565, cu inscripție din 1719, care era proprietatea Hanului Greci, cu privilegii de la Leon Tomșa, Gheorghe Duca, Constantin Brâncoveanu.

Mănăstirea Stavreopoleos, în funcție și astăzi, a fost fondată de călugărul epirot Ioanikios din Ostanitsa, astăzi Aidonohori. Acesta, după o călătorie în Rusia, adunînd o importantă sumă de bani, ajungînd la București în 1722 cumpără un teren de la Despa Popeasca și construiește un han cu 80 de prăvălii și 80 de odăi. În 1724, cu cîștigul realizat ridică biserica ce va purta numele de Stavropoleos după titlul mitropolitan pe care l-a căpătat în 1726. În 1841 turnul și mănăstirea au suferit de pe urma cutremurului și ulterior turnul a fost demolat. Biserica, restaurată de Comisia Monumentelor Istorice, este unul dintre cele mai expresive monumente, prin picturile exterioare și ansamblul decorației exterioare. Ioannikios a închinat mănăstirea cu hanul și moșiile sale mănăstirii epirote Goura de Ostanitsa în 1728, donație repetată prin testamentul său din 1733. Ajuns mitropolit el a administrat fundația pînă la decesul său în 1742. Nicolae Mavrocordat a contribuit la susținerea așezămîntului cu 50 taleri anual și alte scutiri, fiind apoi urmat de alți voievozi de după el. Studiul enumeră apoi donațiile diferiților boieri și jupînese.

Mănăstirea Valea din secolul XVI a fost și ea închinată mănăstirii Goura din Epir. Un document din 1623 de la Radu Mihnea atestă că la acea dată, mănăstirea era deja metoc epirot, ea avea trei domenii care aduceau un venit de 4000 de ducați. În prezent este biserică de sat din județul Dîmbovița. Datorită administrației neglijente a superiorilor

mănăstirii, s-a iscat o lungă corespondență între Mitropolitul Neofit al Ungrovlahiei și Patriarhia ecumenică.

Mănăstirea Bradul (din jud. Buzău), fondată de vornicul Radu Mihalcea, din secolul XVI, închinată diocezei de Pogoniani, este menționată în documente din secolul XVII cu multe proprietăți, una în jud. Ilfov și șase în jud. Buzău.

În sfîrșit, mănăstirea Codreni din jud. Ilfov, existentă din secolul XVI, a fost închinată în secolul următor de către voievodul Radu Mihnea mănăstirii Molyvdoskepastou de Dipalitsa ; aceasta, la rîndul ei, acorda 1000 de taleri anual pentru școlile din dioceza Pogoniani. O parte din veniturile mănăstirii Codreni erau închinate unei alte mănăstiri din Epir, Dryanou.

Capitolul despre mănăstirile din Țara Românească închinate diocezei Jannina se referă la mănăstirea Sărindar, din București cu toate proprietățile, închinată mănăstirii Sf. Părinți din Zitsa ; mănăstirea Mislea din jud. Prahova închinată de Leon Tomșa (1629—1632), mănăstirea Sf. Ioan din București închinată mănăstirii Sf. Profet Ilie din Zitsa, care după secularizare a devenit biserica comunității grecești din București, unde slujba se oficiază în limba greacă. Mănăstirea Băbeni (din jud. Buzău), cu metocul său Bordești au fost închinate mănăstirii Vella, iar mănăstirea Deduleşti, din același județ, fondată în 1619—1620 de postelnicul Dediul, a fost închinată mănăstirei Sf. Apostoli de Katsikà. Pe lîngă aceste mănăstiri închinate, autoarea prezintă pe larg informația pentru subvențiile pe care le-au primit anual de la voievozii români două dintre cele mai vechi așezăminte epirote : mănăstirile Sosinou și Brodetsi.

În capitolul III (p. 97—143), sînt enumerați epiroții stabiliți în Țările Române care și-au ajutat locurile de baștină (numai în sumar sînt inserați peste 50 de asemenea personalități). Manos Ghiouma a donat suma de 20.356 ducați pentru școala înființată de el, care a fost apoi subvenționată de-a lungul mai multor generații. Dintre filantropi reținem pe Panayotis Hagi Nicou, D. Filitti, Gheorghios I. Metaxos, Evanghelis Zappas, și multe alte nume. Autoarea subliniază că „numai tradiționala ospitalitate a poporului român de care s-au bucurat mulți epiroți în condițiile libertății de acțiune, le-a permis să vină astfel în ajutor pămîntului lor natal" (p. 143).

Capitolele IV (p. 144—160) și V (p. 161—232) ne informează cu conștiinciozitate și atenție față de amănuntul semnificativ despre genealogia și destinul epiroților care s-au distins pe diferite planuri în domeniul conducerii de stat (domnitori, secretari, înalți demnitari), ca cei din familiile Ghica, Duca, Suțu, Caragea sau Zotos Tzigara, Dimitrie Pamperis, Nicolaos Varcosis, frații Missios, Nicolaos Villaris, Dimitrie Polyzou și alții. Dintre intelectualii greci din Țările Române au fost de origine epirotă vistiernicul Stavrinos, mitropolitul Matei al Mirelor, Panos Mavranghelos de Dipalitsa, Nicolaos Kerameus, ca și alți profesori ai Academiei domnești din București sau din Iași, de exemplu, Nicolaos Zerzoulis, Lambros Photiadis, Constantinos Ioannou, Constantinos Chrysidas, Gheorghios Ghennadios, Néophytos Doucas, Polyzois Kontos ș.a. Autoarea conchide că „nu a existat nici un alt popor care să fi beneficiat în asemenea măsură de acțiunile de binefacere ale particularilor generoși" (p. 227). Alături de alte categorii sociale, la fel de zeloși au fost și intelectualii.

Autoarea își pune întrebarea de ce mănăstirile epirote au avut metoace numai în Țara Românească, nu și în Moldova și care ar fi explicația acestui fapt (p. 10, nota 29). Dar în cartea sa se menționează că mănăstirea Dryanou „avea un metoc la Iași, cu hramul Sf. Ioan ; acest metoc după afirmația lui I. Lambridis, aducea un venit de 9000 de florini de pe urma prăvăliilor și a proprietăților (moșiilor)" (p. 42). Chiar dacă legăturile bisericești ale bisericii din Moldova cu Epirul au fost de mai mică amploare, ajutoare provenind din Moldova pot fi semnalate începînd încă din secolul XVI. Astfel, din lucrarea de față aflăm că frații Simotas, mari negustori în Moldova pe vremea lui Petru Șchiopul (1578—1579 și 1582—1591) și a lui Ieremia Movilă (1600—1606) au refăcut complet mănăstirea Sosinou, situată la 35 de km de Jannina, încît ei sînt considerați „fondatorii" ei (p. 88—89). Biserica Sf. Gheorghe din orașul Dipalitsa a fost ridicată, de asemenea, cu banii unui epirot care era negustor la Iași (p. 44 și nota 118). Anastasios Dimitrios Karastathis din Iași a lăsat, prin testamentul său din 1830, o parte din averea sa pentru biserica Sf. Spiridon din Iași și pentru săracii orașului iar o parte școlii din Skamnali, iar nepotul său, Dimitrios Karastathis, a donat 250 000 taleri pentru comuna sa natală Negades și 1000 de florini imperiali pentru ca școala de acolo să-i poarte numele, adăugînd o moșie a sa din Moldova care aducea un venit anual de 4000 florini imperiali (p. 112—113). Școala din Vradeto a fost creată și întreținută de marele negustor din Iași Nicolaos Tzigaras (p. 128). Și ajutoare voievodale au existat din partea moldovenilor și alăturăm informații inedite în acest sens, aflate în Sinodicul mănăstirii Sf. Voievozi din dioceza Poponiani. De altfel, cercetările în această direcție au fost mai puțin asidue.

O bogată bibliografie și un detaliat Indice însoțește lucrarea Ariadnei Camariano-Cioran. Această adevărată „Carte de aur" a Epirului este în egală măsură interesantă și pentru istoriografia română. Const. Frontzos subliniază în prefața sa și contribuția pe care lucrarea o aduce la „înțelegerea mutuală între două popoare".

Paul Mihail

VALERIU VELIMAN, *Relațiile româno-otomane (1711—1821). Documente turcești*, București, 1984 (795 p. + ilustr.).

Interpretarea veacului XVIII româno-otoman va fi fără îndoială reînnoită de acest masiv volum de surse diplomatice scrise în turca osmană, alcătuit de Valeriu Veliman sub egida Direcției generale a arhivelor statului. Cele treizeci de fotografii anexate culegerii dau cel mai bine măsura trudnicului efort al editorului pentru descifrarea, transcrierea și traducerea documentelor, depistate în arhivele stambuliote (la Președinția Consiliului de Miniștri și Muzeul palatului Topkapi) și Biblioteca națională „Chiril și Metodiu" din Sofia de profesorul Mihail Guboglu și de Valeriu Veliman însuși. Volumul se deschide printr-o introducere (p. 5—30), urmată de o notă asupra ediției (p. 31—34) — ambele rezumate în franceză (p. 35—41) — și de lista documentelor (de fapt rezumatele acestora) în aceeași limbă (p. 42—71). Spațiul cel mai întins (p. 73—760) este consacrat editării în transcriere cu alfabet latin — și turca actuală — ceea ce face volumul accesibil tuturor turcologilor și traducerii în română a 260 de documente, precedate fiecare de un regest și urmate de mențiunile arheografice, de notele editorului. Un substanțial glosar (p. 761—778) și un succint indice de nume proprii (p. 779—795), alături de mențiunatele fotocopii încheie lucrarea.

Din mulțimea știrilor cuprinse în documente, cea mai mare parte se referă, așa cum o anunță titlul culegerii, relațiilor româno-otomane în anii 1711—1821. Și în cadrul acestora, ponderea covîrșitoare o au raporturile economico-financiare, caracteristică a secolului XVIII, cînd principatele române deveniseră, prin excelență, *chilerul* — cămara imperiului Semilunii (vezi doc. 137, p. 361). Obligațiile contractuale între principatele române și Poartă erau reglementate chiar prin beratul de investitură, ce stabilea cuantumul dării (gizie), al haragiului (doc. 13, p. 31 ; 39, p. 135). Se avea în vedere uneori și starea economică, „puterea" țărilor române (doc. 50, p. 165), mai cu seamă în modalitățile de eșalonare a sumelor totale (doc. 149, p. 405). Cîteva documente (nr. 90, p. 239—241 ; 140, p. 371 și 177, p. 485—487), din anii 1739, 1751 și 1776, relevă cuantumul haraçului Țării Românești, în secolul XVIII — evoluția sa de la 141 718 1/2 guruși (1702—1703), 135 000 (1728—1729), 305 500 (1759), pînă la 619 pungi de akče (1776) sau 309 500 guruși, în vreme ce gizia Moldovei la cea din urmă dată era de 135 pungile de akce și 444 1/2 guruși. Cifrele confirmă și aduc un spor de precizie față de informațiile surselor neotomane [1]. Este interesant de remarcat că evidența haraçului (gizie) a Țării Românești și Moldovei se făcea la *Ma'den Kalemi* (Cancelaria minelor), originea acestei situații avînd de bună seamă o semnificație istorică. Cu totul excepțional, după devastatorul război ruso-otoman din 1768—1774 și pustiirile pasvangiilor din anul 1802, haraçul a fost suprimat pe doi și respectiv un an (doc. 230—231).

La haraç se adăuga însă — cu excepția anilor 1718—1723 — darea de bairam, a cărei valoare în Țara Românească a crescut de la 90 281 1/2 (1703) la 120.281 1/2 guruși (1715), apoi de la 50 000 guruși (1724) a scăzut pînă în 1734 la 30 000 de guruși (doc. 50, 90, 214). Confirmările în domnie ocazionau și ele darea de *mukarer*, evaluată în Țara Românească la 1718—1719, la cîte 50 de pungi iar în 1722 la 70 de pungi ; în Moldova valoarea sa la 1719 și 1721 era de cîte 20 de pungi (doc. 47, p. 154—156). Nu același era cuantumul mukarerului sau a dării pentru cucă *(kuka akčesi)* la instalarea în domnie : la 1716 Nicolae vodă Mavrocordat cheltuia 137 pungi și 140 guruși pentru acest „dar" împărțit sultanului, mamei sale, agalelor, primei soții a sultanului *(baš Kadyn)*, gărzii de halebardieri (doc. 47, p. 154—155) ; la 1730 Mihail Racoviță achita 200 de pungi (doc. 69, p. 199).

[1] Vezi M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în *SMIM*, II, 1957, p. 43—45, 26 ; concordanțe aproape perfecte de cifre permit calcularea valorii de schimb a monedelor vremii.

In a doua jumătate a secolului XVIII, termenii de *kudumiyye* şi *rikâbiyye* se impun pentru darurile obişnuite anuale sau de investitură şi confirmare ale domnilor Ţării Româneşti şi Moldovei (doc. 139, 209, 213, 241), bani, blănuri, giuvaeruri şi „celelalte havaieturi la locuri cuvenite" (p. 479).

În pofida aspectului fastidios al întreprinderii, calcularea tuturor acestor sume devine treptat posibilă graţie şi evidentului surplus de informaţii al noilor documente. Dacă se ţine seama şi de vechile constatări referitoare la deprecierea raportului între argint — în care se calculau pungile diferitelor dări — şi aur, se poate conchide că în secolul XVIII şi la începutul celui următor s-a produs o scădere reală a obligaţiilor financiare impuse principatelor române de Poarta suzerană.

După o veche tradiţie, alături de haraş, pînă în pragul veacului XIX, mai este atestată şi darea de către Ţara Românească a 25 de şoimi pentru palatul sultanului (doc. 211 din 1793).

Semnificativă dintr-un punct de vedere sociologic şi al evoluţiei statale otomane, îmi pare — după documentele analizate — cheltuirea masivă a veniturilor destul de importante provenite din ţările române extracarpatice pentru pensii, salarii, deci orientarea lor spre consum, rarissimă fiind utilizarea pentru investiţii publice: cetatea Bender/Tighina la 1741 (doc. 98, p. 257—258) sau arsenalul de la Top-hane (doc. 51, p. 167).

Cu mult mai ample, de o diversitate şi profunzime abia bănuită sînt raporturile economice ale românilor cu lumea otomană. Esenţială, dar nu unică, este problema aprovizionării Istanbulului, centrul încă vital al unui imperiu tricontinental[2]. Achiziţii de grîne (doc. 180, 215, 220, 232), de vite mari, de cai şi oi (doc. 94, 190), de grăsime, cerviş, seu (doc. 64, 226), de miere, ceară, caşcavaluri (doc. 35, 196, 226), de sare (doc. 109) concurau la buna desfăşurare a vieţii cotidiene a metropolei constantinopolitane, graţie „chilerului" românesc.

În confruntarea cu realităţile, aici cu datele noilor surse, teoria monopolului comercial otoman îşi pierde — asemeni tuturor dogmelor — infailibilitatea. Dacă în aprilie 1734 Poarta ordona interzicerea exportului de vite vii către regatul Poloniei şi Imperiul romano-german (doc. 73, p. 206—207) — ceea ce ar confirma ideea monopolului — în vara aceluiaşi an la cererea principelui de atunci al Moldovei, Constantin Mavrocordat, se revenea asupra interdicţiei, permiţîndu-se exportul boilor mari şi în alte ţări decît acelea stăpînite de Semilună, veniturile astfel realizate fiind — după argumentarea lui Constantin Mavrocordat — principala sursă de bani lichizi a locuitorilor pentru plata birului (doc. 75, p. 209—210).

Starea de lucruri la întreaga frontieră dunăreană a imperiului, de la Sulina la Belgrad, năvăleşte în furioasa poruncă a sultanului Mahmud I din decembrie 1750 — ianuarie 1751: drumurile comerciale româneşti către Sfîntul Imperiu romano-german, Veneţia, Raguzza angrenau nu numai produsele principatelor ci şi ale provinciilor otomane limitrofe, provocînd atît penuria de zaharele la Istanbul cît şi daune vămilor osmane (doc. 122, p. 318). Dincolo de forme, interesul Porţii pentru funcţionarea căilor comerciale sud-est europene era evident, permeabilitatea şi schimburile externe ale principatelor române fiind între posibilităţile de depăşire a intransigenţei unei politici voluntariste, a unei despoţii orientale în vădit dezacord cu legile economice.

Se constată astfel, în tot cursul secolului XVIII, păstrarea cîtorva din vechile pieţe externe de desfacere a produselor româneşti: cea otomană este desigur prioritară. Motivaţia pare, în stadiul actual al cercetării, politică. Imperiul otoman impunînd principatelor române orientarea exporturilor lor spre sudul Dunării şi mai ales spre Istanbul, pentru nevoile unui aparat de stat şi a unei populaţii neproductive hipertrofiate.

Documentele dezvăluie mecanismele interne mărunte ale comerţului româno-otoman: încercările comune de reglementare a situaţiei şi numărului de negustori ai Porţii — de la *capan* (kale) — care operau la nord de Dunăre (doc. 67, 174, 196), abuzurile unora, îndeo-

---

[2] Numeroase sugestii şi contribuţii în volumul AIESEE, *Istanbul à la jonction des cultures balcaniques, méditerranéennes, slaves et orientales, au XVIe—XIXe siècles*, Bucarest, 1977, precum şi studiul special al Mariei Mathilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Contribution à l'étude de l'approvisionnement en blé du Constantinople au XVIIIe siècle*, în *SAO*, I, 1958.

[3] Pentru Cîmpulung, ca şi pentru Tîrgovişte unde Curtea domnească îşi încetează definitiv funcţionarea, vezi Alexandru A. Vasileseu, *Oltenia sub austriaci*, vol. I, Bucureşti, 1929.

sebi ale *lazilor* originari din ținutul Trabizonului/Trebizonda și măsurile spre înfrînarea și alungarea acestora (doc. 8, 44, 46, 67, 117, 118).

La 1732 iarmarocul *(panayrul)* Cîmpulungului Muscelelor își păstra o parte din vechea însemnătate, atrăgînd cu mărfurile lor și negustorii musulmani „din cele patru zări" (doc. 71, p. 202). Decăderea a fost provocată aici, ca și la orașul de Floci, de războaiele devastatoare din 1736—1739 și 1768—1774. Sprijiniți de puterea suzerană, negustorii otomani aveau desigur un ascendent de care uneori abuzau, introducînd monede devalorizate, ciuntite, tocite (doc. 58), sau impunînd tranzacții pe veresie (doc. 221). Cu excepția însă a celor comise de lazi aceste abuzuri erau rare.

O foarte interesantă listă din 1786 (doc. 196) cuprinde achizițiile de grăsime topită — 27 940 ocale (36 t) — cașcaval — 56 712 ocale (73 t) și miere — 1 848 ocale (2,4 t) făcute în Țara Românească pentru halele stambuliote în doar 9 zile, între 3 și 12 august. Numele și originea unora dintre negustori sînt utile pentru a stabili preponderența celor musulmani în comerțul cu grăsime topită și miere, a celor creștini la cașcavaluri. Documentul indică totodată ascensiunea burgheziei mari din Țara Românească și a celei creștine din provinciile otomane.

Un surplus de informații de primă mînă și în domeniul vieții politice. Din evenimentele anului 1711 — al sfîrșitului războiului curuților și al înfrîngerii campaniei ruse conduse de Petru I la Prut — cîteva ecouri: reîntoarcerea de la București în Transilvania în 1722 a familiei generalului rákóczian Csáki (doc. 45), răscumpărarea de la tătari a unor robi din Moldova (doc. 3). Un mănunchi de noi documente (11, 12, 13, 14, 17), luminează căderea lui Constantin vodă Brîncoveanu, complicitățile, slăbiciunile și credința diferiților participanți sau martori ai tragediei unei familii domnitoare românești. O uriașă comoară de artă — vasele de argint poleite cu aur ale Brîncovenilor și Cantacuzinilor, în greutate de peste 105 kg — a fost distrusă și transformată în lingouri pentru vistieria dinlăuntru *(enderûn hazinesi)* a sultanului (doc. 19).

Variate documente se referă la războiul austro-otoman din 1716—1718 (nr. 21, 22, 24, 25, 27, 28, 31, 32, 33, 37, 48), la rebeliunea tătară din Bugeac în anul 1728 (nr. 60), la ecourile românești ale războiului de succesiune polonă (nr. 77—78). Și mai numeroase sînt documentele despre războiul ruso-austro-otoman din anii 1736—1739, la urmările lor, mai apropiate sau mai îndepărtate, și în primul rînd definitiva unificare a Olteniei cu Muntenia în cadrul Țării Românești și aceea, temporară, a ținutului Hotinului la Țara Moldovei (nr. 73—93, 98, 103, 106, 116, 133, 141, 152). Este remarcabil efortul pentru asigurarea administrației domnești în Oltenia în fața ingerințelor otomane, radiind îndeosebi de la Diiu (Vidin). O fericită completare a *Cronicii Ghiculeștilor, Efemeridelor dacice* și a rapoartelor capuchehaielelor Moldovei către Constantin vodă Mavrocordat[4] este scrisoarea confidențială adresată probabil marelui vizir prin care se dezvăluia înțelegerea secretă și jurată dintre cei trei veri, principii Mavrocordat și Grigore Ghica, marele dragoman Alexandru Matei Ghica precum și ambasadorul francez, marchizul de Villeneuve (doc. 97, p. 254—256). Pacea de la Belgrad, marele și ultimul succes al diplomației franceze în Orientul apropiat, a fost totodată o victorie a politicii externe românești, soldată cu reunificarea Olteniei și Hotinului. Anularea efectelor negative a două războaie, cel din 1711, ruso-otoman, și 1716—1718, austro-otoman, a fost marea operă a Mavrocordaților și Ghiculeștilor, continuatori ai politicii înțelepte a lui Constantin vodă Brîncoveanu. Ea avea să coste viața marelui dragoman și exaporit, prințului nominal al Moldovei și Țării Românești, Alexandru Ghica, executat din ordinul Porții (februar 1741) sub varii acuzații și în fapt pentru reunirea ținutului și cetății Hotinului la Moldova.

Alte documente privesc războiul ruso-otoman din 1768—1774 (nr. 162—170, 176—177), răpirea nord-vestului Moldovei (Bucovinei) de către Imperiul romano-german (nr. 173, 182, 189), convenția de la Ainali-Kavak din anul 1779 (doc. 181) și noile confruntări ruso-austro-otomane din 1787—1792 (doc. 198—207, 209, 212) și ruso-otomane din 1806—1812 (235—240, 243—244). De un deosebit interes îmi pare scrisoarea marelui vizir din 2 mai 1812 către sultan ca și hatt-i hümâyunul lui Mahmud II din care reiese că pînă la această dată Poarta otomană nu era dispusă să cedeze Imperiul rus decît o treime din Bu-

[4] *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695—1754*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, 1965, p. 480—511; Constantin Dapontès, *Ephémérides daces*, ed. Emile Legrand, vol. I, Paris, 1881, p. 303—309; *Reprezentanța diplomatică a Moldovei (30 august 1741 — decembrie 1742)*, ed. Ariadna Camariano-Cioran, București, 1985, p. 76.

geac, celelalte două treimi, cu cetățile și cazalele Ismail și Chilia rămînînd Înaltului devlet (doc. 240, p. 697—699). Evoluția reală a tratativelor diplomatice de la București în intervalul 2—28 mai 1812 și felul cum s-a ajuns totuși la anexiunea de către Imperiul rus a ținuturilor Moldovei dintre Prut și Nistru rămîne un mister [5]. Erau cunoscute, grație mai cu seamă rapoartelor diplomatice și condicelor interne publicate de N. Iorga în *Documentele Callimachi* [6] preocupările otomane pentru fortificarea noii frontiere a Prutului (doc. 243), o curiozitate este însă proiectul de „echilibrare" a suprafețelor Moldovei și Țării Românești prin stabilirea unui nou hotar între principate pe riul Ialomița (doc. 225) [7].

Din puzderia informațiilor de tot soiul, unele mărunte dar verigi indispensabile întregirii unor serii sau ansambluri se poate reconstitui — dincolo de titlul culegerii — viața românească a secolului XVIII. Cu aspectele ei demografice (doc. 34, 112), economico-financiare (doc. 49, 57—58, 67, 105, 114, 125, 216), urbanistice — aflăm într-un rînd ce problemă a constituit-o aducerea țevilor de plumb pentru cunoscutele cișmele ieșene ale lui Grigore III Ghica (doc. 157), militare (doc. 188, 243, 246) etc.

Geografia istorică este și ea cîștigată prin numeroasele referiri la localități și mai ales hotare (doc. 16, 29, 30, 34, 36, 43, 68, 101, 110, 112, 121, 145, 148, 184, 218). Pentru prima dată viața ținuturilor de frontieră, a cazalelor otomane pe pămîntul românesc se lasă descoperită mai mult decît în liniile foarte generale ale știrilor de pînă acum (doc. 34, 41, 42, 48, 49, 57, 62, 72, 74, 105, 108, 111, 115, 125, 128, 143, 146, 158). Aceeași constatare și pentru civilizația dobrogeană a secolului XVIII (doc. 6, 18, 46, 76, 80, 96, 99, 100, 123, 132, 133, 144, 171, 183, 193, 254). Fie-mi îngăduit să relev prima confirmare în mediul românesc dobrogean a antroponimului arhontelui Cărvunei din veacul XIV și fratele lui Dobrotiță, Balica, purtat la 1758 de un harabagiu din Pecineaga (doc. 132, p. 348).

În fine, în pofida tezelor comode general acceptate — conștiincios prezentate în introducere — caracterizarea etapei istorice parcurse de poporul român în secolul XVIII drept „epoca fanariotă", precum și limitele ei, 1711 — 1821, capătă grație noului volum de documente o nouă dezmințire.

Sergiu Iosipescu

ARNOLD HUTTMANN, *Reiseeindrücke aus Landstrichen des heutigen Rumänien. 1773 bis 1915*, München, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, 1984, 44 p.

Receptarea spațiului sud-est european și, implicit, a celui românesc în conștiința europeană a secolelor XVIII și XIX este o temă predilectă, în ultima vreme, în istoriografia germană contemporană. Dizertații și lucrări speciale de amploare i-au fost consacrate, în ultimii ani, în R. F. Germania.

Două cărți de referință: „Der Balkan in deutschen und österreichischen Reiseberichten (1912—1918)", Wiesbaden, 1981, 288 p. de Mechthild Golczewski și recenta carte a binecunoscutului romanist, profesor Klaus Heitmann de la Universitatea din Heidelberg: „Das Rumänenbild im deutschen Sprachraum. 1775—1918. Eine imagologische Studie", Böhlau Verlag, Köln, Wien, 1986, 364 p. atestă în mod vădit acest interes. Aceleași teme îi consacră și Arnold Huttmann prezentul opuscul de 44 de pagini.

Din capul locului, autorul ne previne că atenția sa se concentrează numai asupra unor impresii de drum ale peregrinilor care au traversat țara noastră în drum spre alte destinații și nu asupra relatărilor de mai largă respirație ale călătorilor care au zăbovit mai îndelung la noi. Arnold Huttmann se oprește, prin urmare, numai asupra cinci descrieri de călătorie din perioada 1773—1915. Fiecare privește altă provincie istorică a României, Johann Karl Büttner descrie Banatul (1773), Helmuth von Moltke — Muntenia (1835), Julius Edel și Joseph Szabó — Moldova (1835), turiștii englezi Stephens și Bryce — Transilvania (1866) și chirurgul berlinez dr. James Israel — România din preajma intrării în primul război mondial (1915). De ce acești călători și nu alții? Răspunsul ni-l dă însuși autorul: pentru că impresiile lor sînt pline de farmec, călătorii vădesc deosebit spirit de observație și pentru

[5] Vezi totuși documentul publicat de Chantal Lemercier-Quelquejay, în *CMRS*, VI, 2/1965, p. 240—244.

[6] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, București, 1902, p. 360.

[7] Documentul 225, ciorna traducerii osmane a unui raport al lui Scarlat vodă Callimachi, trebuie desigur plasat curînd după instalarea principelui la Iași (septembrie 1812).

că relatările lor sînt, în totalitate, după opinia lui Arnold Huttmann, „necunoscute istoriografiei ardelene (sic) și, parțial, și celei românești" (p. 42). Afirmația necesită neapărat o corecție. Din cele cinci descrieri de călătorie prezentate, trei (și anume: cele ale lui J. K. Bütner, ale lui Helmuth von Moltke și Julius Edel, Joseph Szabó) sînt bine cunoscute, parțial reproduse și pe larg comentate în istoriografia românească.

Astfel, de pildă, pasaje din însemnările de drum ale lui H. von Moltke, mai ales cele privind trecerea viitorului mareșal al Prusiei prin Craiova și București, în 1835, în drum spre Constantinopol, au fost reproduse încă din 1929 de pasionatul bibliofil Constantin I. Karadja (vezi Const. I. Karadja, *Craiova și Muntenia în 1835 după ziarul de drum al contelui Moltke*, în „Arhivele Olteniei", 1929, VIII, nr. 45—46, p. 528—530), au fost, de asemenea, semnalate și reproduse parțial de N. Iorga în a sa *Istorie a românilor prin călători* (ediția a II-a) și în *Istoria Bucureștilor*, 1939, și apoi reproduse și comentate critic de Francisc Pall, *Cu prilejul unei comemorări. Moltke și românii*, în „Convorbiri literare", LXXV, nr. 9—10, 1942, p. 588—597.

La fel stau lucrurile cu însemnările din călătoria naturalistului Julius Edel și a farmacistului Joseph Szabó prin Moldova în 1835, descrise de D. Ciurea în lucrarea colectivă V. Rășcanu, Gh. Năstase, D. Ciurea și E. Ciurea, *Istoricul „Societății de medici și naturaliști din Iași" (1830—1960)*, București, (1961), p. 22 și apoi reproduse în traducere românească de Ștefan G. Ciulei, Nina și Ecaterina Ciulei, *Manuscrisul cu însemnări din călătoria naturalistului Julius Edel și a farmacistului Joseph Szabó prin Moldova în 1835*, în G. Brătescu, *Momente din trecutul medicinii. Studii, note și documente*, București, 1983, p. 253. A. Huttmann amintește această recentă apariție editorială.

Rămîn mai puțin cunoscute relatările englezilor Stephens și Bryce (de observat că A. Huttmann nu are în vedere numai călătorii de origine germană) din călătoria prin Transilvania în vara anului 1866, pe care Arnold Huttmann le comentează succint, remarcînd calitățile de observatori politici ale turiștilor englezi. Ei remarcă aversiunea comună a tuturor naționalităților conlocuitoare față de regimul absolutist habsburgic. Despre români scriu favorabil: sînt arătoși, cu forme plăcute, îmbrăcați în costume adesea deosebit de frumoase, confecționate în economia casnică.

Demn de semnalat ca o noutate pentru istoriografia noastră este numai jurnalul inedit de călătorie de la Berlin la Constantinopol, din anul 1915, prin Ardeal și vechiul Regat al chirurgului berlinez, prof. dr. James Israel (1848—1926): „Meine Reise zum Sultan. Tagebuch-Notizen vom 10. Juni bis 3 August 1915", publicat integral, pentru prima dată, de Arnold Huttmann. Paginile jurnalului descriu pitoresc și spiritual călătoria în timp de război, nu lipsită de peripeții, a renumitului chirurg, chemat urgent la Constantinopol pentru o intervenție chirurgicală asupra Sultanului Mohammed V Reșad (1844—1918), operație, de altfel, încununată de succes, în pofida vîrstei înaintate a pacientului, la acea dată (73 de ani). Jurnalul furnizează interesante informații politice despre încercările nereușite ale Germaniei Kaiserului Wilhelm II de a trece prin România neutră, prin contrabandă, arme și muniții în Turcia aliată. În schimb, o mare parte din petrolul exploatat de numeroasele și rentabilele sonde de pe Valea Prahovei, văzute direct de călător și comparate cu o adevărată pădure, iau, pe calea apei, din portul Giurgiu, drumul Germaniei. Atent observator, dr. James Israel este sensibil la frumusețile naturale neasemuite văzute în drumul său prin Carpați, supranumiți „Alpii transilvăneni", la curățenia și bunăstarea gospodăriilor țărănești din Ardeal, care vădesc „einen grossen Wohlstand und eine hohe Kultur" (p. 35). Capitala României, cu eleganța prăvăliilor de pe Calea Victoriei, cu animația circulației, cu distincția vestimentară a doamnelor ce se plimbă pe Corso (aceeași Calea Victoriei) îi lasă definitiv medicului berlinez impresia unui mare oraș apusean. În pagini pline de culoare, vizitatorul, uimit la tot pasul, evocă, într-un stil personal, atmosfera capitalei din preajma intrării României în primul război mondial.

Meritul cărții lui Arnold Huttmann nu stă atît în valoarea intrinsecă a materialelor selectate din vasta literatură de călătorie de expresie anglo-saxonă din perioada de la sfîrșitul secolului XVIII și pînă în pragul veacului XIX, ci în faptul de a fi scos din uitare mărturii mai vechi și mai noi, mai mult sau mai puțin cunoscute, mărturii, în general, favorabile poporului român, și care atestă latinitatea limbii și a originii sale. Desigur, unele însemnări de călătorie despre România sînt inedite și au fost pentru prima dată publicate integral aici. Comentariul putea fi însă mai puțin anemic, iar bibliografia, în special cea românească, mai completă. Comparația cu studiul mai vechi, din 1971, al lui Manfred Steinkühler, *La Roumanie vue par les voyageurs allemands (1800—1940)*, în „Mélanges de Philologie Romane dédiés à la memoire de Jean Boutière", Liège, 1971, tom. II, p. 911—931, în care sînt valorificate pe coordonate istorico-politice și social-economice mărturiile

unor călători germani pe meleagurile românești (dintre care amintim pe H. von Moltke) se impune de la sine în favoarea lui M. Steinkühler.

Totuși, maniera în care sînt prezentate impresiile de călătorie fac din opusculul lui A. Huttmann o carte ce se invită a fi citită atît de specialist, cît și de publicul larg. Apariția ei trebuie salutată, parafrazîndu-l pe prof. Mihai Isbășescu, „ca pe o mărturie de prietenie, căreia nu i se poate răspunde decît tot prin prietenie și gratitudine"

Steluța Măriș

KLAUS HEITMANN, *Das Rumänenbild im deutschen Sprachraum 1775—1918. Eine imagologische Studie*, Köln/Wien, Böhlau Verlag, 1985, IX + 364 p.

Cine a urmărit mai de aproape activitatea științifică a profesorului Klaus Heitmann de la Heidelberg nu poate fi surprins de această monografie consacrată imaginii României în spațiul germanofon [1]. Alte studii, mai restrînse, dar la fel de erudite și la fel de generoase ca perspectivă, o anunțau cu ani în urmă, cînd același neobosit autor publica o interesantă analiză a „specificului național" în cultura română [2] și comenta impresiile lui C. Rădulescu-Motru despre Germania interbelică [3]. În altă parte, s-a ocupat, cu aceeași deplină competență, de gîndirea politică a lui Eminescu [4], de Sextil Pușcariu în spațiul german [5], de contribuția lui Emil Fischer la dezvoltarea românisticii [6]. A îngrijit chiar, consensual, și o culegere de studii sub un titlu semnificativ pentru programul său de cercetări: *Rumänisch-deutsche Interferenzen* (1986). Frecvente dări de seamă și sinteze bibliografice atestă apoi un contact permanent cu publicațiile noastre de specialitate și un interes la fel de constant pentru integrarea lor într-un context mai larg. Conceptul de interferență asigură o anume unitate de viziune și metodă demersurilor întreprinse de eruditul filolog. În două zone etnoculturale, mai ales, și-a plasat el ancheta: în cea franceză, studiată imagologic în *Das französische Deutschlandbild in seiner Entwiclung* (1966), iar istorico-literar în *Der Französische Realismus von Stendhal bis Flaubert* (1979; tradusă și la noi în 1983); în cea românească, printr-o suită de studii culminînd cu monografia imagologică de care ne interesăm aici. În fond, studiul privitor la specificul românesc (1970) e tot un demers imagologic și face pandant cu cel relativ la evoluția imaginii franceze a Germaniei. Mișcîndu-se în teritoriul romanisticii, filologul se arată a fi și un istoric avizat, dispus chiar să examineze aparte problemele istoriografiei în evul mediu [7]. Perspectiva istorico-culturală îi domină inițiativele mai de seamă. O recunoaștem și în aceasta din urmă, cea mai amplă și cea mai sistematică de pînă acum.

Publicat în seria *Studia Transylvanica*, serie ce întregește revista *Siebenbürgisches Archiv*, studiul imagologic *Das Rumänenbild im deutschen Sprachraum* cuprinde, afară de inerenta prefață, douăsprezece capitole, o bibliografie și un indice. De ce l-a cuprins într-o colecție privitoare la Transilvania? „Fiecare pagină a cărții, ni se spune de la început, privește poporul cel mai vechi și alcătuind numeric etnocomponenta cea mai puternică acolo".

---

[1] Klaus Heitmann, *Das Rumänenbild im deuschen Sprachraum 1775—1918. Eine imagologische Studie*, Köln/Wien, Böhlau Verlag, 1985, IX + 364 p.

[2] Idem, *Das „rumänische Phänomen": die Frage des nationalen Spezifikums in der Selbstbesinnung der rumänischen Kultur seit 1900, in SOF*, XXIX, 1970, p. 171—236.

[3] Idem, *Ein rumänisches Urteil über das Deutschland der frühen Weimarer Republik: C. Rădulescu-Motru. Reiseeindrucke von 1921/1922*, in Buletinul Bibliotecii Române", Freiburg, V (IX), 1975/1976, p. 547—572.

[4] Idem, *Eminescu als politischer Denker*, in *Wechselwirkungen in der deutschen und rumänischen Geisteswelt am Beispiel Mihai Eminescu*, hrg. von Ernst J. Tetsch u. Paul Miron, Stuttgart, 1977, p. 69—101. Versiune românească în vol. *Eminescu în critica germană*, ed. Sorin Chițanu, Iași, 1985, p. 192—228.

[5] Idem, *Sextil Pușcariu, Deutschland und die deutsche Wissenschaft*, in *Siebenbürgen als Beispiel europäischen Kulturaustausches*, hrg. von Paul Philippi, Köln, Wien, 1975, p. 117 sqq.

[6] Idem, *Emil Fischer (1855—1921) und seine Beiträge zur Rumänienkunde*, in *Rumänistik...*, 1985, p. 18 sqq.

[7] Idem, *Das Verhältnis von Dichtung und Geschichtsschreibung in älterer Theorie*, in *Zum mittelalterlichen Literaturbegriff*, Darmstadt, 1985, p. 201—244.

Românitatea transilvană nu poate fi studiată în afara problemelor puse de romanitatea orientală în întregul ei. Specificități inerente, mai ales pînă la 1918, unde studiul se și oprește, trebuie definite în al doilea rînd. Unitatea culturală a etniei române de o parte și de alta a lanțului montan e în afară de orice discuție și ea rămîne perspectiva cea mai justă în abordarea chestiunii. Intîia limită cronologică a abordării corespunde cu momentul cînd lumea germană a cunoscut un spor sensibil de interes pentru zona carpato-dunăreană, de unde mulțimea rapoartelor, descrierilor, notelor de călătorie etc. Limita din urmă se legitimează prin importanța anului 1918 în istoria ambelor zone etnoculturale. Este evidentă însă preocuparea autorului pentru întreaga istorie a raporturilor dintre ele. Studiul despre specificul românesc în perioada interbelică se și situează de altfel în prelungirea acestei cărți și poate constitui, desigur, nucleul unei cărți viitoare.

Primul capitol din cartea de față se ocupă chiar de „trăsăturile naționale" ale românilor, autorul căutînd să prezinte aici „construirea și problematizarea unei imagini etnice", așa cum aceasta a început să se edifice de pe la finele secolului trecut. Chestiunea însă s-a pus și anterior, cel puțin cu încă un secol înainte, iar analiza lui Klaus Heitmann trece în revistă „imaginile" conturate în timp de călători, diplomați, oameni de afaceri, învățați, militari, ca într-un caleidoscop, iar aceste imagini sînt confruntate mereu cu observațiile comentatorilor de mai tîrziu. Alt capitol privește organizarea interesului german pentru români de-a lungul istoriei, cu un excurs în epoca începuturilor și insistență asupra epocii moderne. Rezultă că „România" era o țară puțin cunoscută în zona germanofonă. Al treilea privește imaginea acestei „Românii" de la finele secolului XVIII pînă la începutul secolului XX, perioadă în care autorul identifică și prezintă dări de seamă geografice (82), descrieri de călătorie (61), publicații de actualitate politică (50), descrieri și cercetări istorice (42), tratate etnologice și etnografice (39), contribuții istorico-literare (36), memorii de război (32), texte literare (31), preocupări economice și social-politice (27), manuale de geografie (21), literatură geografică (20), biografii și scrieri despre dinastie (19), ghiduri de călătorie (19), memorii, însemnări intime, scrisori (10), prezentări istorico-culturale, culturologice și politico-culturale (9), literatură etnografică (4), diverse (6), traduceri de prezentări străine (23), în total 547 lucrări, ceea ce reprezintă desigur un colosal efort de comprehensiune și sistematizare. Autorul se preocupă de „potențialul" surselor și de integrarea lor în ansamblu. Cum se organizează izvoarele în structuri semnificative și ce spun ele, pînă la urmă, despre ființa poporului român? Ca orice portret, observă Klaus Heitmann, și imaginea unei națiuni comportă, calitativ, fluctuații pendinte de individualitatea observatorului, de interesele acestuia, de sentimentele lui, de circumstanțele în care se petrece contactul etc. Conjuncturile politice se răsfrîng și ele asupra imaginii respective. Auto- și heterostereotipiile sînt simetrice și tulbură la rîndul lor „oglinda", ca și simpatia sau antipatia. Etnotipul român formează substanța altui capitol (IV), predilect antropologic și psihosocial. Față de recunoașterea faciesului dacic de către unii ca preponderent, a celui roman de alții, autorul conchide că tipul mixt e totuși cel care domină. Un capitol succint (V) prezintă judecățile globale, reluîndu-se expresiile lui F. W. P. Lehmann (1893) de „tip etnic" pentru însușirile fizice și „caracter etnic" pentru cele sufletești. Următorul (VI) se ocupă de habitudinile de viață ale românilor, în timp ce alt capitol (VII) privește viața morală de familie. Românii în relațiile lor sociale formează materia capitolului VIII, materie bogată și prin excelență contradictorie, ca și aceea a capitolului precedent. Concepției despre lume și viață la români i se consacră capitolul IX, unde însușirile mai importante se prezintă antitetic. Condiționarea istorică a trăsăturilor „naționale" e tratată în capitolul X, iar unele aspecte de prognoză relativă la dezvoltarea națiunii, pe temeiul datelor existente și al unei severe sistematizări, în următorul (XI). Un ultim și succint capitol (XII), gîndit ca aplicație la un moment istoric anume, înfățișează pe români în deceniul dinaintea neatîrnării, deceniu decisiv pentru configurarea statului modern.

Marile probleme ale istoriei noastre se degajă destul de clar din analizele întreprinse. Statutul geopolitic, clasa dominantă și țărănimea, situația de „iloți" a românilor din Imperiul habsburgic, moștenirea cea grea a trecutului, despotismul ca formulă de guvernare, veșnicele războaie duse pe teritoriul românesc, formele de adaptare la situație care au putut întreține imaginea unui popor fără chef de muncă și fără curaj. Mărturiile puse în discuție sînt revelatoare, concluzia ultimă în acord cu simpatia constantă a autorului. Alături de asprele determinații ale istoriei, se degajă astfel și perspectivele dezvoltării, pe seama unui potențial etnopsihologic remarcabil. „Un neam de viitor", iată concluzia și ea parafrazează în fond expresia „ein Land der Zukunft" pusă în circulație încă acum un secol de G. Benger pe seama României. Imaginea ce se poate închipui finalmente din mulțimea contradictorie de aprecieri e tonică, autorul fiind convins că o comparație cu alte popoare, aici imposibilă,

nu alterează „relieful" ce se degajă din datele istoriei şi din observaţiile consemnate în timp de lumea germană. Datorăm profesorului Klaus Heitmann această nouă şansă de confruntare cu noi înşine, de obiectivare imagologică prin analiza mărturiilor totodată externe şi exterioare. Alteritatea, au spus-o încă filosofii antici, e o condiţie a cunoaşterii de sine, ceea ce face din istoria raporturilor cu lumea străină o „lectură" a istoriei ca atare, una dintre cele mai interesante.

Al. Zub

EMANUEL TURCZYNSKI, *Von der Aufklärung zum Frühliberalismus. Politische Trägergruppen und deren Förderungskatalog in Rumänien*, München, R. Oldenbourg Verlag, 1985, 280 p. (Südosteuropäische Arbeiten, 81).

Cine urmăreşte activitatea istoricului Emanuel Turczynski îşi dă seama numaidecît că are de-a face cu un proiect ambiţios şi de lungă durată privitor la procesul modernizării în Europa sud-estică. În această perspectivă şi-a conceput cele mai multe studii şi ea se recunoaşte cu atît mai mult în noua contribuţie: *De la „lumini" la liberalismul timpuriu*. În adevăr, prima cercetare monografică asupra acestui spaţiu se ocupa de *Raporturile culturale germano-greceşti* (1959), o alta urmărea formarea naţiunilor sîrbă şi română (*Confesiune şi naţiune*, 1976), iar între timp autorul a ştiut să arunce sonde fertile în acelaşi complex şi policromatic spaţiu istorico-cultural, ocupîndu-se de instrumentarul iluminist din zonă, de societatea orăşenească în statele dunărene etc. Noul studiu prelungeşte analiza complementar şi trage concluziile unei îndelungate investigaţii. Căci un studiu al ideilor politice din epoca de tranziţie spre vîrsta modernă a societăţii noastre nu poate lămuri mare lucru fără cunoaşterea agenţilor sociali, a „purtătorilor" respectivi şi a revendicărilor în cauză. Asemenea studii s-au mai făcut în alte părţi, iar tentative de explicaţie consensuală se pot recunoaşte şi în istoriografia română, ale cărei înfăptuiri autorul le-a parcurs în bună măsură şi cu spirit critic pînă la zi. Premisa de la care porneşte aici enunţă însemnătatea deosebită a iluminismului şi a liberalismului timpuriu în schimbarea imaginii spirituale a Sud-estului european, într-un moment cînd ideea de justiţie şi cea de libertate intrau în noi raporturi, iar mişcările naţionale colorau decisiv întreaga viaţă colectivă. De unde veneau impulsurile renovaţiei şi cine erau agenţii lor în arealul românesc? Căutînd să răspundă la această dublă întrebare, Emanuel Turczynski ţine seama de poziţia specială a românilor, ca unii ce trăiesc la marginea zonei, jucînd un rol de turnantă, de punte între culturi diverse şi ambiţionînd a-şi păstra propriile tradiţii. Receptivi la înnoirile produse pe continent, ei au ştiut să fructifice împrejurările în interes propriu, rezistînd la presiuni geopolitice de tot felul, asimilînd în grabă ideile noi ce structurau lumea şi influenţînd chiar destinul vecinilor ei de la sud, în timp ce primeau ei înşişi influenţe din centrul şi apusul continentului. Conservatorismul de sursă otomană a dus multă vreme la întîrziere în evoluţie, la izolare şi mizerie, fără să întrerupă nicicînd cu totul legătura cu lumea apuseană. Cu atît mai puternică se va arăta, la momentul oportun, dorinţa de asimilare socio-culturală cu acea lume, ajunsă etalon de cultură şi civilizaţie. Banatul, Transilvania, Bucovina îi şi aparţineau oarecum, ceea ce le conferă un rol aparte în procesul de modernizare a societăţii româneşti. O notă distinctă e conflictul dintre tradiţia autocratică şi noile principii ale lumii moderne, conflict recognoscibil şi dincolo de epoca studiată, ale cărei limite sînt destul de labile. Suprapusă peste iluminismul tîrziu, de coloratură josefinistă în provinciile din imperiu, ea se prelungeşte, cu uşoare schimbări de cadenţă şi accente, pînă la jumătatea secolului XIX: interstiţiu caracteristic deopotrivă pentru mişcarea ideilor şi pentru emergenţa noii clase burgheze, interesată în crearea unui alt cadru juridico-statal şi a unei culturi cu fizionomie distinctă. Structura socială a cercurilor de iniţiativă şi a grupurilor de acţiune arată că nu e vorba aici de o funcţie a societăţii burgheze, ca în Apus, ci de o mişcare politică pornită de boierimea liberală şi asumată de o burghezie *in statu nascendi*. Ca şi în Ungaria, ale cărei stări de lucruri autorul le evocă frecvent, comparativ, elita a jucat un rol de seamă. Motivînd conduita agenţilor politici, în sens larg, el o pune pe seama întîlnirii dintre interesele individuale şi curentele de idei. Ideologia a jucat aici, faţă de Apus, un rol mai mic, liberalismul român avînd o dublă direcţie de atac: contra „oligarhiei" boiereşti şi a „fanarioţilor", pe de o parte; contra protectoratului străin şi a oricărei veleităţi de aservire, pe de alta. Expresii ca „sistem clientelar" sau „cîmp tensional" în raporturile dintre generaţii merită a fi reţinute, ca şi sugestiile privitoare la rolul societăţilor secrete în întregul proces novator, la conflictul dintre ideea autonomiei provinciale şi formula centralistă. Amintindu-l pe Lothar Gall, specialist în materie, autorul îşi asumă ideea că liberalismul nu mai poate fi studiat descriptiv-

fenomenologic, ci prin apel la metoda comparată. Un consens unanim în definirea acestuia (Jean Césaire vorbește chiar de „liberalisme", la plural) nu există, după șase decenii de la studiul lui Guido de Ruggiero și după numeroase contribuții semnificative produse între timp, ceea ce vrea să spună că avem de-a face cu o temă complexă, a cărei abordare a depins în bună măsură de subiectivismul istoricului. Estimări cantitative nu sînt încă posibile decît pe spații și durate mici. Emanuel Turczynski însuși n-a izbutit să meargă prea departe, abandonînd anume o direcție ce se arăta prea puțin fertilă. Lucrarea suscită însă din plin atenția și ar merita desigur să fie tradusă pentru un public larg. Importanța cardinală a temei și modul cum aceasta a fost tratată i-ar asigura succesul și în veșmînt românesc. Cele cîteva capitole ale cărții privesc statul și societatea în epocă, impulsurile modernizării, emergența liberalismului, curentele politice, mișcările naționale, raportul dintre știință și societate într-un moment cînd știința începea să devină „putere" etc. Unele considerații de ansamblu o încheie, iar încheierea propune de fapt o deschidere mai amplă, noi eforturi în direcția aprofundării unei teme atît de generoase, față de care istoriografia mai are încă destule obligații. Analizînd interesele de grup în dinamica modernizării societății noastre, autorul observă că ceea ce a unit diversele grupări existente au fost cultura și istoria. De unde, în analiză, interesul pentru istorism și explicarea prevalării ideii de unitate în raport cu aceea de justiție socială, a tipului de patriot față de celelalte tipuri posibile în epocă. Nu e doar o carte erudită, riguroasă, înnoitoare ca mod de anchetă, ci și una care invită la meditație *.

Al. Zub

ILIE BĂDESCU, *Sincronism european și cultură critică românească. Contribuții de sociologie istorică privind cultura modernă românească*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 328 p.

După binecunoscutele sinteze elaborate de E. Lovinescu, Șt. Zeletin, M. Manoilescu relative la civilizația noastră modernă, cartea lui Ilie Bădescu e poate cea mai semnificativă prin unghiul nou de abordare și prin capacitatea de a integra aspecte contradictorii ale societății românești într-o sinteză mai amplă. Impulsionat de literatura produsă pe aceeași temă în lumea a treia, autorul repune în discuție chestiunile fundamentale de evoluție a culturii noastre în legătură cu dezvoltarea de ansamblu a societății, reactualizînd dezbaterea junimistă din a doua parte a secolului XIX. Filosofia istoriei și gîndirea socială îndeobște se renovează în această lume, deplasînd accentul de la cultura apuseană spre zonele „periferice". Istoria lumii e regîndită sub alte unghiuri decît acela al europocentrismului exclusivist și abuziv. Experiența românească (Maiorescu, Eminescu, Gherea) se vădește anticipativă atunci cînd discută periferialitatea istorică, acum teoretizată de I. Wallerstein, S. Amin, A. G. Frank ș.a., la care Ilie Bădescu face referiri de metodă. O realitate istorică anume ar fi dus la teoria regimurilor xenocrate și a exploatării parazitare (Eminescu), la teoria „formelor fără fond" (Maiorescu) și la teoria „neoiobăgiei" (Gherea), într-un moment de schimbare a „axului economic" de la periferia imperiului spre suburbia metropolelor capitaliste din Apus. Autorul dă expresie unui nou efort de integrare în istoria universală, pornind de la situația românilor în epoca de tranziție, aruncînd o lumină nouă, edificatoare, asupra unei problematici extrem de complexe cu privire la specificitatea dezvoltării capitaliste la periferie, unde istoria s-ar derula altfel decît la „centru". *Cultura critică* este o reacție la provocările capitalismului periferial, un mod specific de sincronizare cu lumea apuseană pe tărîmul culturii, un model așadar ce pare să prolifereze acum în anumite regiuni ale lumii. Cu un aparat conceptual creat în parte anume, Ilie Bădescu încearcă să explice coerent fenomenul românesc, reluînd o veche dezbatere și adîncind-o cu profit. Cartea lui a și stîrnit de aceea reacții entuziaste, alături de rezerve nu mai puțin semnificative. Ideea că în secolul XIX, ieșind din „suburbia imperiului", țările române au intrat economic în suburbia metropolei (capitaliste), în timp ce cultura noastră realiza un sincronism cu marile tendințe ale culturii europene, merită desigur o analiză mai atentă. „Cultura critică, conchide autorul, a dezvoltat o *formula mentis* românească în contextul european, care are multe elemente comune (sincronisme), dar și multe deosebiri (protocronisme) față de cultura occidentală. Ea reprezintă modul specific românesc de a răspunde solicitărilor istorice (conjuncturi europene) din epoca modernă" (p. 11). Dacă pînă de curînd ideea de sincronism era limitată la sfera

* Vezi și Al. Zub, *Cunoaștere de sine și integrare*, Iași, 1986, p. 211—213.

culturii (Lovinescu), noua sinteză o extinde (pe urmele lui Zeletin) la structurile economice, propunînd o explicație integratoare mai amplă. Profundele reflecții eminesciene pe tărîm sociologic i-au fost de cel mai mare folos și ele par să-i fi oferit un bun punct de plecare. Perspectiva e multidisciplinară. Istoria gîndirii economice, istoria ideilor politice, istoria culturii, înțelegerea fenomenului literar vor trage profit din aceasta. Este, desigur, cea mai completă și mai incitantă analiză a procesului de modernizare parcurs de societatea noastră în ultimele secole, pornind de la teoriile deja emise și de la sugestiile cele mai noi ale sociologiei, economiei politice, comparatismului. Analiză sociologică, dar și istorie conceptualizată, atentă la structuri, paradigme, serii de fapte, demersul lui I. Bădescu ține seama de sugestiile de metodă ale structuralismului, alături de explicațiile deja date cu privire la *trenâul* modern al societății românești. Este o tentativă cutezătoare de a regîndi și sistematiza o problematică esențială, susceptibilă de mereu alte eforturi de analiză. Procesele sînt surprinse în mișcare și în interacțiunea dialectică a numeroși factori. Evoluționismul de tip sombartian e transgresat în favoarea unei interpretări mai subtile, una în care ideea lui Xenopol de *serie istorică* e reluată, nu numai în sens de succesiune, dar și de mișcare paralelă. Se pune astfel în valoare o tradiție de gîndire, identificată cu mult înainte și urmărită pînă la școala noastră sociologică. Aportul românesc e pus în lumină pe baza unui examen ce privește nu doar sfera culturii, ci structurile adînci ale societății. Este un examen critic, avînd în miez procesul modernizării, cu interesante reflecții asupra epocii de tranziție. a succesiunii de tipuri (modele culturale, paradigme) caracteristice pentru acest proces și în același timp o punere în valoare a gîndirii lui Eminescu pe seama aceluiași proces. Meritul cel mai de seamă al autorului pare a fi acela de a raporta sistematic evoluțiile petrecute în sfera culturii la modificările de structură ale economiei și la deplasările de accent produse în sfera politicului. Fără pregătire pe tărîm economic, fără să asimileze destul aportul sociologiei, fără sensibilitate adesea pentru sfera artelor, istoricii au preferat multă vreme să rămînă pe un teren „tradițional", de recuperare progresivă, modestă, aglutinantă, a faptelor și de timidă reconstrucție. Metoda lor, cea mai potrivită metodă, era atunci inducția de la fapte la concluzii de ordin general, vizînd uneori și teoria. Tendința actuală e de a face și drumul invers, de la teorie (schemă, model, paradigmă) spre cîmpul faptelor, structurabil în modalități diverse și în măsură deci să ofere răspunsuri diferite. Ele pot fi în orice caz incitante, susceptibile chiar să modifice viziunea noastră asupra trecutului, în orice caz să propună înnoiri ale anchetei. O atare înnoire obține I. Bădescu, deducînd modelul cultural din structurile socio-politice ale dezvoltării. Sinteza propusă în *Sincronism european și cultură critică românească* nu e dealtminteri, în ce-l privește pe autor, absolut nouă. Alte lucrări mai modeste o anunțau : *De la comunitatea rurală la comunitatea urbană* (1980, împreună cu N. Radu) ; *Satul contemporan și evoluția lui istorică* (1981). O gîndire sistematică, matură, disciplinată de o metodologie modernă, era sesizabilă și în lucrările mai vechi. Cu sinteza de acum, autorul cîștigă un loc important în exegeza fenomenului românesc. Ce i se poate reproșa ? O anume redundanță terminologică, lungimi inutile pe alocuri, repetiții obositoare. S-ar putea spune că ele erau inevitabile. La o nouă ediție, textul ar putea să cîștige sub acest unghi, după cum anumite articulații ar putea fi mai bine închegate. Caracterizarea aportului sociologic al lui Eminescu suscită rezerve. Nu e locul să insistăm. Semnalînd doar lucrarea, sîntem convinși că ea va conta, pe un plan larg, în discuțiile viitoare asupra României moderne. O chestiune mai ales se degajă din paginile ei. De ce, în loc să devină o cutie de rezonanță a sistemului, cultura i se opune critic ? Întrebarea l-a preocupat pe Zeletin și avea să rămînă mereu actuală. Astăzi încă ea preocupă spiritele, iar răspunsul diferă. O întreagă serie de lucrări o recunosc, cel puțin în subtext. O sistematizare amplă, ca aceea propusă de Ilie Bădescu, era necesară. Ea aduce limpeziri însemnate și promite altele prin seria dezbaterilor pe care a deschis-o.

Al. Zub

ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, *Lazăr-Leon Asachi în cultura română*, Sibiu, 1985, 524 p

Cercetător competent și asiduu al istoriei, cărturar sensibil și scriitor de vocație, dr. Antonie Plămădeală mai semnează o contribuție de seamă : monografia dedicată lui Lazăr-Leon Asachi, căci scrierea rămîne un exemplu de analiză monografică prin care autorul și-a propus să schimbe locul modestului cleric în ierarhia valorilor din literatura și cultura română. Intenția sa pornește de la o bază sigură : descoperirea unui însemnat fond de manuscrise, în măsură să dea o altă imagine a preocupărilor intelectuale ale aceluia care a fost

tatăl lui Gheorghe Asachi. Cartea la care ne referim are astfel o dublă însemnătate: ea ilustrează un nou efort de interpretare a unui cărturar despre care s-ar fi crezut că s-a spus tot ce era mai important și repune, totodată, în circuitul cunoașterii o valoroasă zestre de texte inedite pe care se întemeiază și interpretarea de față. Exegeza se întîlnește în acest caz cu grija pentru restituirea textelor vechi, astfel încît partea a doua a cărții, intitulată simplu *Addenda. Texte și regeste*, este, de fapt, o veritabilă ediție din scrierile inedite ale lui Lazăr-Leon Asachi.

Avem astfel suficiente motive pentru a stărui pe marginea acestei lucrări atît de bogată în judecăți și informații noi, o lucrare exemplară prin erudiție, rigoare și, nu mai puțin, prin limpezimea stilului. Să adăugăm la aceste însușiri și strategia demonstrației, altfel spus, felul în care autorul a gîndit structura cărții, ținînd seama de faptul că demersul său este în primul rînd unul de reconsiderare. În chip firesc, primul capitol recapitulează contribuțiile și aprecierile de pînă acum în legătură cu viața și opera lui Lazăr-Leon Asachi, multe dintre acestea pornind de fapt de la interesul pentru biografia lui Gheorghe Asachi. Nu întîmplător, în raport cu imaginea bine cunoscută a fiului, efigia lui Lazăr-Leon Asachi a păli. Avînd însă în față toate elementele biografiei acestuia din urmă, ea capătă, indiscutabil, altă lumină. Autorul nu reface o asemenea biografie, mulțumindu-se doar să consemneze ceea ce au spus alții cu un prilej sau altul, astfel încît datele se repetă uneori și momentele de interes deosebit ale celui evocat se pierd fără a-și releva toată însemnătatea. Cîteva dintre acestea ni se par mai ales revelatoare: în 1819, cu prilejul tulburărilor din Iași, el a vorbit mulțimii „ca Demostenes", „ca din amvon!" (p. 12); fiind în preajma marelui mitropolit cărturar Veniamin Costache, îl sfătuia în 1821 pe acesta să nu trimită anumite scrisori la Petersburg, căci ele i se păreau bune „a se grăi din amvon la Iași, dar nu a se ceti în Petersburg" (p. 9—10).

Inainte de a-i cunoaște opera, asemenea fapte spun, desigur, multe despre autorul ei In comparație cu fiul, a cărui genoflexiune față de ocîrmuire se cunoaște, Lazăr-Leon Asachi ne lasă imaginea unui temperament mai spontan și înflăcărat. Fiul a preferat prudența, reformismul uneori. Tatăl său s-a declarat solidar, dintr-un creștinism funciar, cu săracii, strecurînd în prepovedaniile sale de înmormîntare săgețile criticii sociale. Gh. Asachi a trăit împrejurările istorice care i-au înlesnit programul cultural, dar a păstrat o mentalitate retardară. Lazăr-Leon Asachi a trăit chiar la cumpăna celor două veacuri și lumi, cînd inițiativele se stingeau repede. Cu atît mai interesantă efigia sa, căci ea se identifică și rezumă, în parte, o epocă prin ceea ce are ea mai ales. Spiritul său revoluționar într-o vreme marcată de Revoluția franceză, cînd duhul nesupunerii a cuprins și Iașul ar merita o circumstanțiere mai clară. Tentat totuși de faptul inedit, autorul a preferat să stăruie asupra orizontului cultural. Un nou catalog al operelor lui Lazăr-Leon Asachi (cap. II al cărții) sugerează cel mai bine progresul realizat în cunoașterea acestei direcții a personalității celui în discuție. Astfel, catalogul operelor lui Lazăr-Leon Asachi cunoscute și păstrate pînă acum se limita la 8 titluri, 5 dintre ele, originale (cuvîntări, predici), unul, prelucrare *(Jucăria norocului)* și două, traduceri *(Noptile* lui Young și *Bordeiul indienesc* de Bernardin de Saint-Pierre). Mulțumită descoperirii făcută de autor, numărul lor ajunge la impresionanta cifră de 60, fapt în măsură să justifice — fie și numai prin acest aspect — locul autorului în istoria culturii. Intre noile titluri se găsește *Logica* lui Condillac, tradusă în întregime „spre folosul tinerilor neamului românesc pe patrioticeasca limbă" de Lazăr-Leon Asachi în Iași la 1818. Ne aflăm astfel în fața celei dintîi tălmăciri a scrierii respective în cultura noastră, urmată în 1825 de traducerea lui Vasile Vîrnav. A doua lucrare pusă acum în valoare este traducerea după Epictet, amintită de alții pînă acum dar socotită pierdută și, alături de ea, scrierea *Pentru filosofia chinejilor*, despre care nu se poate preciza dacă este traducere sau lucrare originală. Interesantă este și traducerea din limba rusă a *Istoriei bibliotecești bisericii* a lui Filaret Drozdov în a cărui prefață *Către cetitoriul*, Lazăr-Leon Asachi se numea „mădulari al romanicescului neam" (p. 56). Lista operei lui Lazăr-Leon Asachi mai cuprinde *Tîlcuirea sfintei Liturghii*, *Dogmele de biserica Răsăritului păzite*, *Basnele* (traduceri după Esop și La Fontaine), cîteva povestiri și un fond bogat de discursuri funebre și predici care arată talentul oratoric al autorului. Dr. Antonie Plămădeală stăruie asupra fiecărei lucrări, subliniindu-i noutatea și situînd-o în contextul istoriei noastre culturale. Judecînd în ansamblu opera inedită și edită, analiza sa a stăruit mai ales asupra cîtorva aspecte. Unul se referă la principiile cu privire la înnoirea și dezvoltarea limbii române (cap. III). Opera de scriitor și traducător oferă în această privință un bogat material de referință și sprijină constatarea autorului că, fără a avea un program lingvistic și fără a fi un militant asemenea confraților de generație din Transilvania, Lazăr-Leon Asachi poate fi considerat „exponent moldovean al crezului lingvistic al Școlii ardelene" (p. 98).

Observaţiile sînt completate cu analiza unor aspecte speciale : termenii filosofici întrebuinţaţi de cărturar în traducerea lui Condillac (cap. IV) şi vocabularul la *Bordeiul indienesc* (cap. V), dovedind preocupările lingvistice ale autorului, rîvna sa de a îmbogăţi şi înfrumuseţa limba română. El se situa astfel în contingentul cărturarilor ortodocşi care au slujit mişcarea iluministă de la finele secolului XVIII şi începutul secolului XIX (cf. cap. VI), cu precizarea binevenită pe care Antonie Plămădeală o face că „nici n-ar trebui să facem menţiune de *participarea* clericilor la iluminism, cel puţin în perioada lui de început, de pătrundere. Ei n-au *participat ; ei au fost cei dintîi şi singurii în acel moment*" (p. 172). Ca preocupări şi spirit, cărturarul moldovean poate fi aşadar încadrat mişcării de renovare culturală propulsată de Şcoala ardeleană, aşa cum autorul pledează, fără a ignora totuşi bipolaritatea ei confesională : unită şi ortodoxă.

Portretul lui Lazăr-Leon Asachi mai conţine o analiză interesantă a motivului *fortuna labilis* în opera sa (cap. VII), exegeza încheindu-se apoi cu *O scurtă recapitulare în loc de concluzii*, în care locul cărturarului moldav în cultura română este reconsiderat. Autorul se asociază în această privinţă lui Gheorghe Asachi, care socotea că tatăl său „prin a sale numeroase lucrări, întîia dată au deschis la noi carieră literaturii moderne şi au aşezat în limba română cuvinte strămoşeşti" (p. 196). N-am putea spune că este cea mai precisă definire. Oricum am privi-o, cronologia modernizării culturii române este prea complexă pentru a conferi dreptul de întîietate doar unui cărturar. Fără a o supraestima, contribuţia lui Lazăr-Leon Asachi rămîne mult mai importantă decît se credea pînă acum şi este meritul autorului de a o dovedi prin exemplul analizei şi al numeroaselor mărturii inedite.

Pentru acestea din urmă, partea a doua a cărţii merită tot interesul. Ea conţine, sub formă de *Addenda*, 60 de texte inedite din scrierile lui Lazăr-Leon Asachi (excepţie fac numai cîteva, publicate anterior în periodice şi, prin urmare, mai greu accesibile). Deşi autorul nu a intenţionat o ediţie critică, îngrijirea lor sub raportul exigenţelor ştiinţifice se dovedeşte exemplară. Avem astfel la îndemînă un grupaj valoros de scrieri ce definesc preocupările cărturarului, limba şi orizontul său de idei care sînt într-o oarecare măsură specifice vremii. Partea cea mai întinsă din aceste texte o ocupă traducerea *Logbicii* lui Condillac, amplu comentată de Antonie Plămădeală în studiul introductiv, dar care se oferă acum şi altor interpretări. Îndemnul gînditorului francez, tălmăcit în română „Să luăm sama noroadelor de la începutul lor pînă la cădere" (p. 250) are un tîlc ce nu trebuie să fi scăpat nici modestului cărturar de acum două veacuri. Sugestivă este şi traducerea din *Epictet* care ni-l arată atent la folosul obştesc al lecturii, întemeiat pe convingerea că „omul totdeauna cu mai multă poftă citeşte acele cărţi a cărora înţelegere nu este încurcată cu meşteşugul alegoricesc sau a metafizicii" (p. 315). Însăşi preferinţa sa pentru *Istoria bisericească* a lui Filaret Drozdov îndeamnă la reflecţii şi trădează spiritul vremii în care Lazăr-Leon Asachi se încumeta s-o traducă, un moment, cum singur spunea, de „jalnică priveliştе ochilor omeneşti şi pricinuire durerii inimii cu sîmţirea" (p. 366). Cîteva predici la Duminicile Triodului, cuvîntări la praznice împărăteşti, predici la duminicile de după Rusalii, Cuvîntări şi predici ocazionale, cuvîntări funebre întregesc dimensiunile unei opere nu lipsită de originalitate. Istoria culturii cîştigă prin toate acestea un bogat material, în măsură să întreţină interesul pentru cercetarea unui fascinant moment de tranziţie spre modernitatea noastră culturală. Împletind exegeza cu restituţia, Antonie Plămădeală ne-a dat astfel o carte de cea mai mare utilitate prin bogăţia de idei şi informaţii. Ea este şi un model pentru extinderea aceluiaşi gen de monografii şi în cazul altor cărturari, fie ei oricît de modeşti. Triumful culturii naţionale moderne şi apariţia geniilor culturale din veacurile XIX—XX nu s-ar înţelege fără acest precedent, însumînd un îndelungat şi stăruitor efort colectiv.

Ştefan Lemny

BARBARA JELAVICH, *Russia and the formation of the Romanian national state, 1821—1878*, New York—London, Cambridge University Press, Cambridge, 1984, 356 p.

Recenta carte a istoricului american Barbara Jelavich este rodul unei vechi şi statornice pasiuni pentru cunoaşterea problemelor politico-naţionale din spaţiul balcanic şi est-european în epoca modernă, pasiune materializată pînă acum într-un impresionant număr de studii analitice şi de sinteză, fiecare dintre acestea recomandîndu-i autoritatea în domeniu.

Precedată de o necesară *Introducere* consacrată începuturilor influenţei ruseşti în Principatele Dunărene (p. 1—15), lucrarea asupra căreia ne oprim în rîndurile de faţă este struc-

turată în cinci capitole : I. *Protectoratul rusesc* de la instituire și pînă la războiul Crimeii (p. 16—60) ; II. *Sub tutela europeană*, între Congresul de pace de la Paris și dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza (p. 61—98) ; III. *Epoca lui Cuza, 1859—1866*, din perspectiva actelor sale politice fundamentale (p. 101—152) ; IV. *Principele Carol, 1866—1871*, și chestiunile inaugurale ale noului regim (p. 153—214) ; V. *Principele Carol, 1871—1878 ; criza orientală* în context zonal și internațional (p. 215—291). Studiul se încheie printr-un consistent grupaj de *Concluzii* (p. 292—300), *Notele* aferente fiecărui capitol (p. 301—334), o cuprinzătoare *Bibliografie* (p. 335—345) și un foarte util *Indice* general (p. 346—356).

Ceea ce particularizează noul demers, în raport cu cele precedente consacrate special problematicii românești în context național, zonal și internațional, este opțiunea — dealtfel mărturisită în *Prefața* cărții (p. IX) — pentru examenul în dublă perspectivă : pe de o parte, poziția și rolul jucat de Rusia țaristă în procesul constituirii și consolidării statului român modern și, pe de alta, reacția unei națiuni mici față de influența exercitată asupră-i de către o mare putere vecină reprezentînd, deopotrivă, protecția și primejdia în perioada istorică cuprinsă între revoluția lui Tudor Vladimirescu și Congresul de la Berlin. Examenul se desfășoară nu izolat, ci în cadrul complex și mereu schimbător al relațiilor internaționale, la care analistul recurge cu folos și măsură ori de cîte ori demonstrația reclamă viziune largă, integratoare. Nu este vorba, prin urmare, de un studiu linear al raporturilor bilaterale româno-ruse între cele două limite cronologice, chiar dacă ponderea lor precumpănește, ci de o cuprinzătoare analiză a tuturor factorilor care au concurat la cristalizarea, afirmarea sau modificarea atitudinilor, în funcție de împrejurări, pe cele două planuri.

Pentru o mare putere ca Rusia, chestiunea Principatelor române a fost înscrisă, încă din vremea lui Petru cel Mare, în orientarea de ansamblu a politicii sale externe, devenind preocuparea constantă pentru diplomația țaristă abia din a doua jumătate a secolului XVIII. Poziția strategică a Principatelor interesa cercurile politice de la Petersburg din mai multe rațiuni : mai întîi, teritoriul lor se afla în calea ce ducea spre Constantinopol, cale pe care Rusia o voia mereu deblocată ; în al doilea rînd, Moldova și Țara Românească se aflau în imediata vecinătate a Imperiului habsburgic, principalul rival al Rusiei în Balcani ; în sfîrșit, ele constituiau un potențial loc de refugiu pentru rebelii și elementele revoluționare din teritoriile străine aflate sub stăpînire țaristă ori habsburgică, în special polonezi, sau puteau servi drept bază de pregătire a unei agresiuni împotrivă-i din partea vreunei coaliții europene, ca cea constituită în vremea războiului Crimeii. În consecință, Rusia a exploatat orice moment favorabil, utilizînd cele mai variate mijloace : militare, politice și ideologice, pentru a cuprinde Principatele în propria-i sferă de influență, apoi pentru a-și consolida poziția cîștigată, în raport, nu numai cu Imperiul Otoman, ci cu toate puterile europene interesate în zonă.

Pentru Principatele române, orientarea spre Rusia țaristă s-a impus doar ca soluție politică conjuncturală, de contracarare a unei excesive dominații otomane, soluție ce se voia limitată doar la sprijinirea sau, cel puțin, încuviințarea unor acte politice, nicidecum la controlul sau direcționarea lor. Or, instituirea protectoratului — urmînd unor evenimente ce au condus la creșterea treptată a influenței ruse în Principate (1774, 1802, 1812 și 1826) concomitent cu diminuarea dominației turcești — s-a dovedit a fi o povară cel puțin la fel de mare, dacă nu chiar superioară, celei reprezentate de suzeranitatea otomană. Între multele exemple, momentul revoluționar 1848 rămîne sugestiv pe planul dezvăluirii atitudinilor.

O pondere însemnată în economia lucrării revine factorului ideologic, în dubla-i ipostază de ferment și de instrument în practica politică. Pe de o parte, autoarea relevă influența exercitată de liberalismul apusean, îndeosebi de ideile revoluției franceze asupra popoarelor balcanice, în general, a Principatelor, îndeosebi, pe fondul dezvoltării conștiinței naționale a acestora, modificîndu-le atitudinea, deopotrivă, față de Turcia, ca și față de Rusia și contribuind la formarea „mentalității revoluționare balcanice" ; pe de altă parte, este convingător redată măsura în care Rusia țaristă a sprijinit ortodoxismul și mișcările de eliberare ale popoarelor balcanice de sub dominația otomană, în deplină consonanță cu liberalismul dominant al epocii, dar a dezavuat și denunțat totodată ideile revoluționare de care aceleași mișcări erau călăuzite. Concluzia desprinsă de autoare, în temeiul faptelor istorice invocate, este formulată cu limpezime : dezvoltarea și afirmarea conștiinței naționale, a idealului național, contraveneau deopotrivă suzeranității otomane, ca și protectoratului rusesc.

Pentru români, programul național afirmat în vremea revoluției pașoptiste a rămas intact, în pofida adversităților externe, iar elementelor liberale, apreciate ca „cele mai active și mai capabile în viața politică românească", le-a revenit rolul conducător în lupta pentru înfăptuirea obiectivelor naționale. Înlăturarea protectoratului rusesc și instituirea garanției colective, prin hotărîrea Congresului de pace de la Paris, a semnificat un mare cîștig

pentru mișcarea națională românească, eliberată de primejdia unei intervenții externe exclusive cîtă vreme diversitatea și adversitatea intereselor părților garante elimina, practic, soluția legală a potențialei sancțiuni colective. Favorizată astfel de împrejurări, politica faptului împlinit urmată de români, întîmpinînd rezistența fățișă a Turciei și Austriei, avea să provoace suspiciuni și rezerve din partea Rusiei țariste pentru unele acte politice circumscrise Unirii și consolidării statului român (precum: unirea administrativă, secularizarea averilor mănăstirești, legăturile cu revoluționarii polonezi ș.a.), atitudine ce a evoluat apoi pînă la dorința exprimată a șefului diplomației țariste pentru separația Principatelor după silita abdicare a domnitorului Cuza.

Pe fondul întăririi poziției internaționale a statului român, bunele relații întreținute cu Rusia în primii ani de domnie a principelui Carol de Hohenzollern aveau să fie treptat minate de vădita preferință a cercurilor liberale românești pentru strîngerea relațiilor cu Apusul și, îndeosebi, cu Franța, de la care mișcarea națională românească primise sprijin și consilii în momentele ei critice anterioare. Dar prăbușirea Franței în războiul cu Prusia, modificînd raportul de forțe pe plan european, a condus — odată cu reorientările firești în relațiile inter-puteri — la evaziizolarea României, resimțită din plin în vremea crizei orientale din anii 1875—1878. Din această nouă perspectivă, România a adoptat inițial o „justificată neutralitate", negociind și apoi parafînd cu Rusia convenția din 4 aprilie 1877, „menită a-i garanta interesele naționale fundamentale". Evoluția ulterioară a evenimentelor politico-diplomatice și militare din zonă, urmărite în conexiunea și interdependența lor, îngăduie autoarei formularea concluziei că, „în pofida strînselor legături pe care Rusia le-a menținut cu Principatele române în primele etape ale dezvoltării și afirmării lor naționale, realizarea obiectivului final al independenței românești depline a situat cele două regimuri (de la București și Petersburg — n. ns.) în raporturi de adversitate". Deteriorarea raporturilor româno-ruse, provocată în esență de atitudinea Rusiei la încheierea războiului din anii 1877—1878 a motivat și apropierea României de Austro-Ungaria în anul 1883, după cum același joc al împrejurărilor politice internaționale avea să decidă opțiunea României pentru alianța cu Rusia și puterile Antantei în primul război mondial.

Cele cîteva idei desprinse din lectura cărții Barbarei Jelavich sugerează doar, nicidecum nu epuizează, problematica largă și complexă a unui proces istoric (cel al constituirii și consolidării statului național român modern) abordat cu siguranță și precizia specialistului deja consacrat în domeniu. Continuînd suita mai vechilor preocupări, autoarea a desprins din bogăția și varietatea surselor documentare investigate, multe inedite — între acestea se cuvin menționate: arhiva personală a lui N. K. Giers, consul general al Rusiei la București între anii 1858 și 1863, apoi fondurile de microfilme-Rusia (1846—1876) și Casa Regală de la Arhiva Istorică Centrală București, Arhiva M.A.E. București, precum și rapoartele diplomatice din arhivele londoneze și vieneze provenite de la consulii acestor țări la București —, elementele de rezistență ale analizei critice, obiective, a faptelor și fenomenelor istorice în dinamica și interdependența lor.

La curent cu tot ceea ce istoriografia românească și străină, veche și nouă, are mai reprezentativ în aceeași materie, Barbara Jelavich asigură temeinicie și originalitate noului studiu, nu numai prin știința organizării și dezvoltării analizei într-o nouă perspectivă, ci și prin densitatea acestuia sub raport concluziv, calități ce-l fac indispensabil specialiștilor, ca și tuturor celor atrași de cunoașterea nuanțată a istoriei românești încadrată spațiului geopolitic balcanic în epoca formării națiunilor și a statelor naționale.

Dumitru Vitcu

NESTOR VORNICESCU, *Unde-i turma, acolo-i și păstorul. Participarea Mitropolitului Sofronie Miclescu la înfăptuirea Unirii Principatelor Române, 1859.* Craiova, Ed. Mitropoliei Olteniei, 1984, 156 p.

Bibliografia resurecției românești din epoca modernă înscrie cu această lucrare un nou titlu de prestigiu. Sofronie Miclescu, Mitropolit al Moldovei în epoca Unirii, o merita din plin. Fiindcă, în afară de activitatea obișnuită de arhiereu, el a fost un partizan fervent al cauzei naționale, unul dintre cei mai eficienți prin autoritatea de care dispunea. Alți contemporani din cinul monahal au beneficiat deja de monografii corespunzătoare: *Melchisedec Ștefănescu* prin osteneala episcopului Eftimie Luca; *Scarlat* (Sofronie) *Vîrnav* prin grija lui Claudiu Paradais, pentru a nu cita decît două exemple la îndemînă. Despre frații Scriban

și alți arhierei s-a mai scris înainte, iar numeroși clerici de rînd au fost evocați (de pr. Mircea Păcurariu, pr. Scarlat Porcescu, Gh. Vasilescu, N. I. Șerbănescu ș.a.) în legătură cu participarea lor la lupta pentru unitate și independență. Figura întîistătorului Bisericii Ortodoxe din Moldova în epoca Unirii nu putea rămîne, desigur, în afara unei investigații sistematice. Ea a fost întreprinsă de curînd, în cadrul unui vast program de valorificare a trecutului ecleziastic, de dr. Nestor Vornicescu, Mitropolitul Olteniei, a cărui operă istoriografică a prins deja proporții remarcabile. Lăsînd la o parte numeroasele studii mai de amănunt publicate într-o revistă sau alta, să amintim aici volumul *În afara legii* (1976), unde reconstituie, cu apel la cele mai variate surse, figura haiducului Ion Florea, ale cărui urme le-a putut afla și în incinta Mănăstirii Neamț. O largă deschidere spre social și forță analitică, mergînd pînă la restituiri de tip polițist, distinge această primă carte, la redactarea căreia subscrie și A. Sever. Un masiv volum de *Contribuții aduse de slujitorii bisericești pentru independența de stat a României în anii 1877—1878* continuă ancheta (1978), cu același spectru tematic și același spirit de minuție restitutivă, mergînd pînă la reconstituirea unei cronici *sui generis* a războiului de independență din însemnările unui dascăl, Ștefan Cotigescu, făcute pe foile unei Evanghelii. Sînt calități regăsibile și în *Descătușarea 1821*, carte scoasă cu ocazia împlinirii a 16 decenii de la revoluția lui Tudor Vladimirescu. Pasiunea arhivalică, din care au rezultat numeroase știri noi, explică reușitele acestui volum, prețios și prin bogata lui ilustrație. O mireasmă de veche cărturărie se degajă și din *Scrieri patristice în Biserica Ortodoxă Română pînă în sec. XVII* (1983), erudită dizertație despre izvoare, traduceri, difuziune, pe care autorul a ținut să o dezvolte (restrîngînd-o întrucîtva cronologic) pentru un public mai larg sub titlul: *Primele scrieri patristice în literatura noastră sec. IV—XVI* (1984). Este o lucrare monografică esențială, pe care critica a primit-o cu interes și care, în prelungirea contribuțiilor aduse consensual îndeosebi de I. G. Coman, nu va înceta să atragă atenția celor ce se preocupă de cultura noastră veche și străveche. O concluzie rezultă și ea a fost formulată de autor încă în prefață: „Scrierile patristice au reprezentat întîia mărturie despre manifestarea sub raport spiritual a strămbunilor daco-romani la Pontul Euxin și la Dunărea de Jos, ca spațiu aflat în direct contact cu creștinătatea orientală. Atestatele despre circulația lor contribuie în același timp la precizarea locului poporului român în cadrul romanității orientale creștine, sub raportul originii sale etnice și al latinității limbii sale. Textele patristice, circulația lor, argumentează probleme de cea mai mare însemnătate pentru Ortodoxia noastră, pentru istoria și cultura românească: continuitatea prezenței istorice și unitatea spiritual-culturală a poporului român" (p. 13). E un capitol din ceea ce autorul însuși numește, anvizajînd poate un proiect mai vast, *Preliminariile istoriei culturii românești*. Nu s-a oprit însă la „preliminarii", oricît de seducătoare era perspectiva, ci a continuat cercetările în diverse alte capitole de istorie culturală, iar din noile investigații a rezultat monografia dedicată Mitropolitului Sofronie Miclescu în legătură cu lupta acestuia pentru Unire. Titlul, *Unde-i turma, acalo-i și păstorul*, rezumă în plan civic atitudinea personajului, pornind de la declarația făcută de acesta cu ocazia votării Unirii în Adunarea Ad-hoc a Moldovei: un arhiereu nu putea fi decît alături de voința colectivă, atît de clar exprimată în acea Adunare în diverse manifestări populare, în presă, în memorii revendicative ș.a..m.d. Structura lucrării urmează de aproape succesiunea evenimentelor, reconstituite sub unghiul legăturii cu persoana Mitropolitului și a apropiaților săi. Cîteva considerații de ansamblu și de metodă se fac în *Preliminarii*, unde regăsim parcă ideea unificatoare a demersurilor cărturărești ale autorului: „Zorii Unirii românilor în secolul XIX s-au ivit în atmosfera luminoasă și fierbinte a Descătușării interne și externe de la 1821, apoi în atmosfera revoluționară de la 1848, cînd s-au manifestat în mod energic interesele sociale și naționale ale poporului, ideile de unitate a acestor interese și de unire a ținuturilor românești, formal separate prin vitregia împrejurărilor" (p. 7—8). Cadrul evenimențial e, firește, cunoscut. Numeroase studii și monografii i-au precizat, în ultimii ani, contururile, iar documentele noi, puse în circulație printr-un anevoios travaliu arhivalic, au făcut să iasă și mai bine în relief frămîntarea unionistă și realizarea Unirii ca expresie a voinței poporului. Descendent dintr-o cunoscută familie de boieri și ucenic al lui Veniamin Costachi, Mitropolitul Sofronie Miclescu apare ca „un demn păstor", a cărui ascensiune în scaunul arhipăstoresc e doar schițată în note, pentru ca expunerea să se concentreze asupra momentului de înfrigurată agitație din 1856—1859, cînd „fierbea Unirea", după expresia lui Creangă, iar forțele pozitive ale țării s-au solidarizat în jurul partidei naționale. Sînt ani în care, alături de alți ierarhi, arhimandriți și clerici de rînd, Mitropolitul și-a dat obolul la izbînda cauzei românești. Odată decis (se pare că și sub influența consulului francez Victor Place) să iasă în arenă, el a știut să facă uz de înaltele-i prerogative pentru a sprijini cît mai bine această cauză. A făcut-o direct, ca președinte legiuit al Adunării Ad-hoc și al ce-

lei elective, însă și indirect, prin protecția acordată clericilor unioniști, între alții lui Neofit și Filaret Scriban, lui Melchisedec Ștefănescu etc. Cartea ne introduce în atmosfera de tensiune creată în Moldova de politica antiunionistă a ocîrmuirii, evocînd pe larg intrigile administrației, imixtiunile consulare, protestele partizanilor Unirii, mijloacele de persuasiune folosite de unioniști, de la predici și cuvîntări în favoarea cauzei pînă la memorii către comisia europeană de la București și către diverse alte instanțe. Fire discretă și meditativă, Sofronie Miclescu a înțeles că timpul nu era potrivit pentru reculegere, că „turma" avea mai mult ca oricînd nevoie de un „păstor" înțelept și energic. S-a pus, de aceea, în fruntea ei, iar rezultatele se cunosc. Intrigile au fost dejucate, falsificarea primelor alegeri denunțate cu tărie, izbînda unionismului asigurată prin acțiuni bine conduse. Sub căimăcămia lui T. Balș, ca și sub aceea a lui N. Vogoride, ambele ostile curentului național, Mitropolitul a știut să fie la înălțimea misiunii sale, ferm în clipele de cumpănă, energic în exprimarea protestului, ca și în protecția acordată celor persecutați de putere. Actele diplomatice, îndeosebi corespondența secretă a căimăcămiei, sînt analizate cu profit, ca și documentele relative la abuzurile interne ale administrației, cuvîntările arhierești etc. Deschizînd lucrările Adunării Ad-hoc, Mitropolitul declara că „a sosit timpul de a dovedi lumii prin fapte nobletea sîngelui care circulă în noi, de a ne recomanda Europei întregi că merităm îngrijirea ei și că sîntem vrednici de garanția ce ne-a dat" (p. 101). Luînd parte la elaborarea principiilor de organizare a țării, el a participat cu atît mai mult la formularea „dorințelor" relative la autocefalia Bisericii, privită ca o chestiune de demnitate. Tot el a condus ședința de alegere a domnitorului, la 5 ianuarie 1859, cînd a ținut să repete aceeași formulă de solidarizare: „Unde-i turna, și păstorul". Avea să participe apoi la opera noului regim, pînă la 18 mai 1861, cînd și-a dat obștescul sfîrșit, înainte ca domnitorul pe care îl votase să fi putut proclama unirea deplină în adunarea de la București. O viață exemplară a cărei culminație civică formează tema acestui volum de aleasă cărturărie, prevăzut cu rezumate în limbi străine, indici și o bogată ilustrație, extrasă din documentele epocii ori din plastica de mai tîrziu. Un volum menit nu doar să informeze, dar și să bucure prin sentimentul de justiție ce-l inculcă cititorului, prin lumina ce aruncă asupra unui capitol de istorie în care un slujitor al Spiritului a știut să se identifice cu tendința cea mai generoasă a epocii. Autorul, apreciat îndeosebi pentru contribuțiile aduse la cunoașterea literaturii vechi și străvechi din spațiul carpato-danubio-pontic, se vădește și un excelent cunoscător al epocii moderne, la temelia căreia așează un nou studiu monografic.

Al. Zub

Istoria dreptului românesc, vol. II$_1$, București, Ed. Academiei R.S.R., 1984, 393 p. + Bibliografie + indice.

Dintre cele trei volume, cîte urmează să aibă tratatul de istoria dreptului românesc, volumul II (partea întîi) își „arondează" ca obiect sinteza succintă a dreptului în perioada destrămării feudalismului și a formării relațiilor capitaliste (a doua jumătate a secolului XVIII — prima jumătate a secolului XIX). Cei 16 autori (sub coordonarea științifică a prof. univ. dr. docent Ioan Ceterchi, responsabili de volum, conf. dr. D. Firoiu și dr. Liviu P. Marcu) și-au organizat contribuțiile în trei titluri (*I, Privire generală*, p. 15—94 *II, Organizarea de stat*, p. 95—238; III, *Instituțiile de drept*, p. 239—393) și 15 capitole (împărțite, la rîndu-le, pe secțiuni), urmate de o întinsă bibliografie selectivă (p. 395—422) și un indice de materii (p. 423—435).

Alcătuit în respectul principiilor consacrate deja în primul volum (apărut în 1980) și a normelor științifice promovate de instituția patronatoare, noul volum este o reușită, un aport de seamă pe linia îndeplinirii înaltelor năzuințe ale științei istorice românești. Este o carte în care nu se retrospectivează numai istoria dreptului românesc, ci se face și „istorie", în înțelesul cel mai comun. Așa încît, pe lîngă interesul în sine, „specializat", volumul este imperativ complementar istoriografiei dedicate epocii de început a perioadei moderne a istoriei românești, formării și afirmării națiunii române — ceea ce, de fapt, pentru specialiști nu mai trebuie demonstrat. În acest sens, conexiunea dialectică dintre stat și drept a constituit, așa cum arată și structura volumului, o preocupare susținută a colectivului de autori *. Legate de funcțiile statului, se reliefează rolul și eficiența instituțiilor juridice în

* Alcătuit din: dr. Barbu B. Berceanu, lect. dr. Maria Dvoracek, conf. dr. D. Firoiu, prof. dr. H. C. Val. Al. Georgescu, dr. V. Gionea, dr. N. Grigoraș, dr. Alex. Herlea, prof. dr. I. Kovacs, dr. L. P. Marcu, I. Matei, dr. D. Mioc, dr. Ovid Sachelarie, dr. P. Strihan, dr. Val. Șotropa, prof. dr. doc. I. Vîntu, dr. R. Vulcănescu.

modernizarea întregii societăți. La rîndu-i, societatea românească modernă, în preschimbare sincronică dar și diacronică, a oferit premisele unui *progres juridic* corespunzător, evidențiat convingător în lucrarea de față. Alături de structurile administrative feudale, devenite anacronice, apar elementele unei organizări de stat burgheze (începînd, mai ales, cu reformele lui Constantin Mavrocordat), se întocmesc proiecte de constituție, apare ideea separației puterilor în stat, ideea de funcție publică ; legislația scrisă își accentuează caracterul hibrid — dispoziții de drept burghez stau alături de cele feudale — atît în domeniul dreptului civil, cît și a celui penal ; justiția, ca funcție a statului, se manifestă în forme tot mai diversificate. Și — ca rezultat și contribuție, în același timp — în acest sens, pe baza dezvoltării generale și a reformelor modernizatoare, înfăptuite în toate compartimentele vieții social-economico-culturale (reiterate, pe scurt, de autori în titlul I al cărții), apar codurile generale și de ramură, pe bază de sinteză creatoare a sistemelor de drept existente sau de contact cu noile codificări europene, ca expresie a modernizării dreptului românesc, cu păstrarea individualității lui istorice în perfecționare.

În linii sobre, reduse de obicei la ceea ce este esențial, pe lîngă izvoarele dreptului românesc al epocii, organizare de stat, instituții, aplicare și funcționare, se face și o scurtă și erudită trecere în revistă a gîndirii politico-juridice, a învățămîntului juridic în toate cele trei țări române, în perioada bornată în lucrare. Se distinge, contributiv, în suprastructura epocii, și o cultură juridică originală, creație de sinteză, într-o arie de aculturație, în care dreptul roman și cel romano-bizantin au jucat un rol binecunoscut, odată cu afirmarea dreptului românesc, ceea ce individualizează, de fapt, sistemul de drept românesc și în epoca modernă a dezvoltării sale, cînd sînt receptate și influențele sistemelor de drept occidentale.

Analizînd *funcțional* și *structural* evoluția dreptului românesc, în perioada afirmărilor relațiilor capitaliste, în stadiul actual al istoriografiei în domeniu, volumul se remarcă, credem, prin :

1. valoarea de sinteză prioritară, în care sînt valorificate rezultatele de pînă acum într-o înfăptuire științifică de vigoare, satisfăcînd exigențele celor interesați de istoria devenirii națiunii noastre — de la simpli iubitori de slovă, la specialiști ;

2. în felul acesta, lucrarea umple un gol care se simțea tot mai mult, acum cînd sinteza tinde (și trebuie) să ia locul, valorificînd-o, analizei ;

3. contribuțiile de „pionierat" adăpostite, pentru că nu în toate domeniile abordate autorii au putut să folosească studii analitice sau monografii corespunzătoare, deoarece acestea fie că erau incomplete, fie că nu au fost încă scrise (de aici, „recursul" repetat la fondurile de arhivă sau colecțiile de documente) ;

4. elementele ajutătoare oferite celor interesați (izvoare, bibliografii, indici etc.), să se informeze de stadiul cercetării și al rezultatelor, al posibilităților de aprofundare și detaliere a aspectelor speciale ;

5. faeptul că poate constitui un alt „punct de plecare", o nouă treaptă, un bun cîștigat în direcția realizării sintezei anunțate și inițierii altora, chiar și mai bune, mai cuprinzătoare.

Dacă ar trebui să desfășurăm cîștigurile materializate în conținutul volumului, aș fi silit să folosesc, frecvent, trimiteri la fiecare pagină, pentru a valorifica toate contribuțiile, afirmațiile, dovezile, concluziile — mai noi sau reluate, mai ample sau mai succinte — ce se impun a fi reținute din capitolele și secțiunile lucrării. Nu o facem, avînd în vedere premisa valorii globale a volumului, subliniată de la bun început, și nu necesitatea întreprinderii ei. Și pentru ca „beneficiari" să nu fie numai cititorii, avizați sau nu, reținem atenția autorilor asupra unor observații, erori, omisiuni, formulări sau judecăți, semne de întrebare, pe care le ridică lucrul mai atent cu cartea de față și care-i stîrbesc din „rotundul" realizării științifice.

Din, doar, cele 47 de rînduri (p. 15—16) nu rezultă o imagine cît de cît autentică și lămuritoare procesului de dezvoltare a relațiilor capitaliste în Principate în a doua jumătate a secolului XVIII și primele trei decenii din următorul, rămînîndu-se la generalități care banalizează, nu subliniază și nu individualizează (unde este „istoricul" ?). Or, realitatea juridică se suprapune pe o realitate social-economică specifică (care nu poate lipsi dintr-o sinteză integratorie), altfel eventualele întrebări privind „corespondența", „contemporaneitatea", adecvarea rămîn fără răspuns. În schimb, se „vede" foarte bine istoricul dreptului, în analiza aspectelor juridice privind evoluția țărănimii după reformele lui Constantin Mavrocordat (p. 18—20), unde se fac pertinente și interesante aprecieri ; la fel și cu privire la formarea societății de tip capitalist (p. 30—38), dar aici copleșește o anumită tendință spre teoretizare, care ar fi trebuit diminuată prin „aplicații" — exemple, concretizări ilustrative. Ne surprinde că un autor acribios și recunoscut în istoriografia dreptului românesc se rali-

ază, fără analiza critică, detaliată a situației, la concluzia — care, de altfel, începe să fie depășită în istoriografia problemei — privind existența și exercitarea „monopolului comercial impus de Poartă în favoarea ei" (p. 23), cînd se poate dovedi (vezi și recentele volume de documente turcești privind țările române) că acesta s-a redus la un drept de prioritate (și care greva exportul doar a unor anumite produse și, de altfel, tot mai clar normat și chiar restrîns, începînd cu ultimul sfert al veacului XVIII), iar a-l caracteriza pe Nicolae Mavrocordat ca „un preiluminist, mai mult veleitar și speculativ" (p. 24) ni se pare excesiv (chiar dacă aprecierea este prezentă în literatura de specialitate, trebuie să pornească, totuși, de la „operă", de la formația, ideile, faptele și înfăptuirile personajului !). Dacă ne interesează „preistoria" Constituției și reformelor lui Constantin Mavrocordat, de ce nu se face legătura — care există — cu reformele introduse de austrieci (chiar și în domeniul justiției) în Oltenia, în timpul scurtei lor stăpîniri aici ? „Domeniul public nu mai era numit vakuf", în Dobrogea, după 1858 (cînd se introduce codul otoman al proprietății funciare), se afirmă în lucrare (p. 37), dar niciodată „vakuf" (sau „vakîf") nu a desemnat domeniul public în Imperiul otoman (în dreptul otoman), ci proprietatea unui așezămînt religios (sau destinat unei opere de binefacere, putînd fi lăsată și ca moștenire) și nu toate proprietățile funciare (în afara timarelor și zimiilor) erau, anterior anului 1858, proprietatea unor astfel de așezăminte. Bunurile „miriie" cuprindeau și mai înainte astfel de proprietăți, iar după această dată este vorba de extinderea însemnată a proprietății de tip miriie (publice), în consecința aplicării amintitului act normativ (preocupări de a limita bunurile vakuf în profitul miriiei a avut, încă în secolul XVII, și Soliman Magnificul, după care, proprietățile de acest tip precum și cele ale timarioților și zimiilor s-au extins excesiv).

Evenimentele politice din a doua jumătate a secolului XVIII și prima jumătate a secolului XIX, care au influențat starea de drept sau gîndirea juridică din Principate, sînt reduse la cele care au avut loc în anii 1821 și 1848 (p. 40—43). Da, sînt cele mai importante pe plan intern, dar, mai ales, situația de drept internațional a Moldovei și Țării Românești a fost sensibil mai clar normată — și s-a impus, ca atare, opiniei publice europene — în urma evenimentelor politico-militare externe, în care ele au fost antrenate : războiul ruso-otoman, 1768—1774 ; războiu turco-austro-rus, 1788—1791 ; războiul turco-rus, 1806—1812 sau 1828—1829 ; la sfîrșitul cărora, în tratatele de pace încheiate, s-au introdus stipulații importante cu privire la raporturile româno-otomane, la libertățile și privilegiile celor două principate — și chiar cu privire la ordinea internă (în cap. IV, din titlul II, secțiunea III, *Principalele tratate internaționale*, p. 226—230, aceste stipulații ne sînt făcute cunoscute cu ineficientă „zgîrcenie" sau deloc).

Și cu privire la evenimente : de ce cele de la 1821 din Țara Românească sînt prezentate drept „răscoala" condusă de Tudor Vladimirescu sau „mișcarea pandurilor" (răsculații, înăbușirea „răscoalei", p. 40—41) și nu revoluție, așa cum îndreptățesc faptele, programul, ideile și cum susțin unanim rezultatele cercetărilor îndelungate și istoriografia actuală ? ! Este drept, la p. 73 — și în alte locuri — se revine, desemnîndu-se corect evenimentele drept revoluție, dar de către alți autori (informîndu-se, desigur, dintr-o istoriografie a evenimentelor actualizată), ceea ce denotă o carență a coordonării științifice. La fel și disonanțele de stil și multele reveniri și repetiții.

Un autor — care este contrazis de altul — scrie că „prin pacea de la Satu Mare se statornicise stăpînirea austriacă a Transilvaniei" (p. 51), cînd, de fapt, înfrîngerea curuților lui Rákoczi nu are aceste semnificații majore, existînd toate „faptele", toate actele de drept internațional și intern ce consacrară încorporarea și organizarea provinciei românești în granițele Imperiului habsburgic — așa cum se și dezvoltă la p. 29. Coordonarea sau necesitatea consensului este imperioasă, mai ales că bibliografia frecventată de autori nu este aceeași (și nici la fel de recentă), într-un volum de sinteză unitar.

În subcapitolul II, din secț. I a cap. III, titlul I, în p. 74—84, se fac deosebit de clare, esențiale, rezumate și comentarii despre principalele legiuiri din Principate pînă la Regulamentele organice, dar acest subcapitol este precedat de altul „tehnic", teoretizant, cu privire la sistemul izvoarelor juridice (p. 65—72) și prea extins, în raport cu altele și chiar cu necesitățile. Și apoi, despre Regulamentele organice ca izvor de drept, doar cele cîteva rînduri — în care se precizează datele elaborării, adoptării și publicării (p. 84—85) — sînt relevante ? Chiar dacă, în sinteză, necesitatea selectării și rezumării este evidentă, totuși ansamblul, evoluția trebuie realizată — tocmai pentru a se înfăptui sinteza ! Pornind de aici, orice interesat se poate întreba de ce, de exemplu, puterea executivă a domnului este „rezumată" numai la cele ce decurg din prevederile Regulamentelor organice (p. 96—97) ? Precizarea de la p. 113, că „accesul grecilor la marile dregătorii, ce începuse încă din secolul al XVII-lea, a fost în creștere pînă la revoluția de la 1821" nu are valoarea de globalitate

care-i este dată, nefiind întocmai cu realitatea. Pentru că, începînd cu ultimul sfert al secolului XVIII, acest acces a fost, de fapt, în „descreştere" : astfel, dacă hatişeriful din 1774 lăsa la latitudinea domnului numirea dregătorilor, dintre boierii greci sau pămînteni, cu condiţia dovezii de capacitate şi de credinţă, senedul din 1783 dispunea ca boierii pămînteni să fie reintegraţi în posturile anterioare şi „restabiliţi în avantajele lor prime", hatihumaiumul din anul următor recomanda ca „în slujbe să fie primiţi mai cu seamă pămînteni", pentru ca hatişerifurile din 1802 să le asigure dregătorii exclusive etc. De unde pot fi cunoscute atribuţiile marilor vornici amintiţi la p. 116—117 (cu excepţia celora ale velvornicului obştilor şi de aprozi) ? Din volumul I ? Pe lîngă că procedeul nu ar fi nici lesnicios nici uzitat, de ce nu se procedează ca şi în cazul celorlalţi mari dregători ?

Există multe inexactităţi de alt ordin, din care exemplificăm : mitropolitul Gavril Bănulescu Bodoni nu era originar din Cîmpulung (p. 162), ci din Bistriţa ; cea de la p. 389 este triplă — cursurile Facultăţii de drept de la Academia Mihăileană nu aveau o durată de patru ani (ci de trei, atunci cînd „învăţăturile înalte" din Academie vor cunoaşte organizarea şi cuprinderea cea mai dezvoltată, în 1843—1844) şi nu este adevărat că „limbile de predare erau franceza, germana, rusa şi latina" (? !), nici că „învăţămîntul juridic, în timpul domniei lui Mihail Sturdza [...] era deschis numai boierimii şi nu a contribuit la dezvoltarea ştiinţei juridice româneşti, nefiind predat în limba română". Afirmaţiile sînt inexacte iar concluzia stranie : anterior, învăţămîntul juridic predat în limba greacă „a contribuit la dezvoltarea ştiinţei juridice româneşti", dar cel din cadrul Academiei Mihăilene, unde *s-a predat numai în româneşte* — cu toate tendinţele, începînd din 1836, de a înlocui învăţămîntul „înalt" în limba română cu cel în limba franceză (nicidecum în rusă, germană sau latină !) — nu ? ! De altfel, nici în anii 1847—1848 nu s-au predat disciplinele de drept în Academia reorganizată de domn în altă limbă — pentru că... nu s-au predat deloc !. Cifrele (cuantumul) peşcheşului şi bairamlîcului, indicate la p. 197, sînt inversate — cele pentru Ţara Românească cu cele pentru Moldova etc., etc.

Şi unele observaţii de altă natură : de ce Principatele Române se „ortografiază" cu iniţiale mici ? La fel, Apus, Occident, (în sensul circumstanţiat, cunoscut) de ce nu se scriu cu iniţiale mari (p. 91, 74 — de exemplu) ? Reproducerile, cele mai multe, sînt de proastă calitate, iar sub cele de la p. 57 şi 356 data de an, 1794, trebuie schimbată cu 1784 (s-ar înţelege, sub prima, că ar fi vorba despre o altă răscoală) etc.

Un spor de interes pentru cititorul interesat îl constituie şi lista bibliografică, care, deşi „selectivă", însumează nu mai puţin de 888 de titluri. Un spor de rigoare şi unitate în întocmirea ei ar fi adus, desigur, un spor de valoare, care este diminuată de unele scăderi ca :

1. lipsa uniformităţii — titlul trebuie redat complet, la fel şi nr. de volume (vezi nr. 326, p. 404) ; de ce puncte de suspensie (pentru prescurtare), dacă lucrarea (sau vol.) nu au mai fost înseriate, anterior, în listă (vezi nr. 329, p. 404, de exemplu) ? ;

2. inconsecvenţe : printre altele, de ce unele titluri de lucrări străine (recte, în limba maghiară) sînt traduse, iar altele nu (vezi nr. 455 şi 456, p. 408) ;

3. inexactităţi : anii de domnie a lui Mihail Sturdza, din titlul lucrării de la nr. 588, p. 421, trebuie reduşi la 1834—1849 ; în zădar ar căuta cineva interesat, sub titlul de la nr. 393, o lucrare de proporţiile indicate — de 690 p. — cînd, în realitate, aceasta însumează doar 115 p. etc.

Cu toate acestea, s-a putut vedea, din noul volum al sintezei de istoria dreptului românesc, că realizarea acestei istorii este posibilă în registrul superior al operei ştiinţifice şi interesului obştesc, chiar dacă recunoaştem (firesc !) susceptibilitatea unei continui perfecţionări.

Gabriel Bădărău

ISTORIE UNIVERSALA

Născut la Paris în 1830 și prematur stins din viață (1889) într-un moment în care, *tuțiilor Greciei și Romei*, traducere de MIOARA și PAN IZVERNA, traducerea notelor de ELENA LAZĂR, prefață de RADU FLORESCU, București, Ed. „Meridiane", 1984, vol. I, 280 p.; vol. II, 272 p.

Născut la Paris în 1830 și prematur stins din viață (1889) într-un moment în care, după îndelungate acumulări și cîteva realizări istoriografice de referință, forța sa creatoare se manifesta în toată plenitudinea ei, Numa Denis Fustel de Coulanges este apreciat astăzi ca unul dintre cei mai remarcabili reprezentanți ai scrisului istoric francez. Contemporan, pînă în 1886, cu Leopold von Ranke — a cărui personalitate, răsfrîngîndu-și puterea de atracție dincolo de granițele Germaniei, a inspirat și alimentat energiile multor generații de istorici — și, din 1854, cu Karl Lamprecht, un alt mare animator al școlii istorice germane, Fustel de Coulanges a fost printre cei ce, la mijlocul și în a doua jumătate a secolului XIX, au ilustrat în istorie școala critică sau pozitivistă, de sorginte comtiană.

Se știe, desigur — și, tocmai de aceea, nu mai simțim nevoia să insistăm — în ce împrejurări a apărut și ce contribuție substanțială a avut ea la dezvoltarea istoriografiei europene. De multe ori, însă — și din nefericire! — nu rare au fost cazurile în care judecățile de valoare ce i-au fost consacrate s-au lăsat influențate, cu sau fără voie, de maniera categorică în care, mai tîrziu, fondatorii școlii „Analelor" — Marc Bloch și Lucien Febvre — au criticat-o, uitîndu-se că, în fond, aceeași teorie și practică pozitivistă cu care aceștia polemizau acum prezidase și formația lor intelectuală că, de fapt, tonul lipsit de echivoc, ireconciliabil, imprimat vervului lor critic era intenționat exprimat astfel, pentru a sublinia mai bine deosebirile reale care îi opuneau pozitiviștilor și, pe de altă parte, noutatea propriei lor viziuni asupra istoriei. În procesul complex al evoluției culturii — iar istoria este o parte constitutivă a culturii — orice direcție nouă care are ambiția să se impună începe prin a nega parțial sau în totalitate trecutul. Școala „Analelor" franceze nu și-a refuzat nici ea acest demers, util pînă la un punct, în pofida radicalismului său, căci, precum prea bine se cunoaște, întotdeauna și pretutindeni critica a fost o condiție a progresului.

Nu am dorit, prin toate acestea, să sugerăm că atitudinea lui Marc Bloch și a adepților săi față de școala istorică pozitivistă a fost dictată de oportunism intelectual. Pe lîngă faptul că schimbările pe care ei le propuneau în concepția și metoda istorică erau necesare și de o valoare deasupra oricărei bănuieli (direcțiile pe care le-au împrumutat, după aceea, istoriografia franceză și europeană probează acest lucru cu prisosință), reprosurile adresate pozitivismului mai erau și îndreptățite. Predilecția acestuia pentru evenimențial și documentele scrise, refuzul ipotezei — considerată apriori, cum spunea Lucien Febvre, „un cal troian al subiectivității în cetatea obiectivității", adică în opera istorică — și multe altele justificau poziția fondatorilor noii istorii. Nu este însă mai puțin adevărat — și nimeni nu neagă astăzi acest lucru — că, prin metoda riguroasă de lucru cu izvoarele, prin primordialitatea conferită spiritului critic în procesul de creație chiar prin tentativa — e drept, sortită eșecului — de a anula sau, cel puțin, limita, în cadrul aceluiași proces, erorile provocate de subiectivitatea inerentă creatorului, pozitivismul a fost, cum apuneam, o etapă importantă în dezvoltarea scrisului istoric.

Opera lui Fustel de Coulanges oglindește toate aceste merite și scăderi. Nu a scris mult („Sînt necesari — afirma el, într-o propoziție devenită celebră — ani de analiză

pentru o zi de sinteză"), dar ceea ce a scris rămîne, în ciuda limitelor de care am vorbit, remarcabil. *Cetatea antică* este un grăitor exemplu. Primul lucru care se poate spune despre ea este că a avut parte de o posteritate extraordinară. Tipărită în 1864 (deci acum mai bine de 120 ani) cartea ajunsese deja, în 1924, la a 28-a ediție, continuînd, după aceea, să fie republicată periodic. Surprinzătoare — să o recunoaștem — această capacitate de supraviețuire în condițiile în care, de atunci încoace, disciplina istorică a suferit profunde și rodnice transformări, iar orizontul istoricului, prin multiplicarea surselor și acumularea neîncetată a informațiilor, s-a extins dincolo de hotare, pînă la care, în acel moment, nimeni nu bănuia, poate, că se va ajunge.

Cînd apărea pentru prima dată *Cetatea antică*, „nu se știa aproape nimic despre preistoria Helladei, Schliemann încă nu inițiase cercetările sale la Troia și Mycene, preistoria Italiei era învăluită în ceață, iar despre etrusci informația avea un aspect anticvaric" (Radu Florescu, *Prefața*, p. 8).

Ne-am putea întreba atunci, din moment ce este evident că atîtea decenii și prefaceri nu puteau să nu pună în discuție multe din premisele, afirmațiile și metodele de lucru ale autorului, cum se explică această durabilă popularitate deopotrivă în rîndurile unui public care, firește, nu mai este cel din 1864 sau din anii următori, și specialiștilor? Datorită faptului — socotim — că *Cetatea antică* a fost și rămîne un *model*. Nu prin — am mai spus-o — ideea de la care pleacă (determinarea religioasă a structurilor polisului), sau prin ipotezele enunțate, discutabile în lumina analizelor posterioare (în paranteză, fie zis, poate că, dintre toate scrierile lui Fustel de Coulanges, în niciuna nu este, parcă, mai puțin prezentă influența pozitivismului ca în această *Cetate antică* în care mult criticatele ipoteze abundă). Ea a fost și rămîne exemplară, în primul rînd, prin claritatea și logica structurii, care o fac accesibilă oricărei categorii de pasionați ai istoriei. Primul capitol, dedicat credințelor antice, are menirea să-l introducă pe cititor în ansamblul de rituri și practici (aflate, după opinia istoricului, la temelia procesului de geneză a orașului-stat în Grecia și la Roma), înlesnindu-i, astfel, înțelegerea problemelor care urmează. Cel de-al doilea — *Familia* — discută alcătuirea acestui grup uman din care au derivat treptat colectivitățile mai mari — *fratrie, curie, trib* — prin unirea cărora a luat naștere cetatea (organizarea acesteia fiind studiată în capitolul următor). În ultimele două secțiuni ale cărții (intitulate *Revoluțiile* și, respectiv, *Dispariția regimului municipal*) este analizat felul în care regimul politic aristocratic al orașului-stat antic s-a transformat, datorită luptei plebeilor și a demosului, într-unul democratic-sclavagist, devenit la rîndul său caduc în noile împrejurări determinate de transformarea Romei în imperiu și de apariția creștinismului.

Exemplară rămîne cartea, în al doilea rînd, prin întinderea și modul de prelucrare a informației, atîta cît exista atunci, ceea ce i-a permis istoricului, într-un stil sobru, concis și limpede — semn distinctiv al unui artist al cuvîntului — să pună, ca nimeni altul, faptele să vorbească. Sînt, toate acestea, calități care fac din *Cetatea antică* o carte deosebită, rar exemplu de, în același timp, generalitate, coerență și intuiție fecundă.

Nu putem, prin urmare, decît să salutăm inițiativa de a o fi făcut cunoscută și cititorilor români.

Alexandru-Florin Platon

M. ORHAN BAYRAK, *Osmanlı tarihi. Yazarlari (Biyoğrafi ve Biblioğrafi)* [Istoriografii otomani (Bio-bibliografii)], Istanbul, „Osmanlı Yayinevi", 1982, 248 pag. + 1 portret.

Începînd cu Yakși Fakih (m. c. 1400) și pînă la 'Abdurrahman-Seref (m. 1925), Imperiul otoman cunoaște peste cinci sute de cronicari-istoriografi de valoare inegală. Unii dintre ei au scris pînă la 30—40 de opere care s-au păstrat în diverse biblioteci din Turcia și din alte țări, sub formă de mii de manuscrise istorice. Unele privesc și istoria Țărilor Române. După introducerea tiparului în Turcia de către clujeanul Ibrahim Müteferrika (Istanbul, 1729) deși au fost editate un număr considerabil de cronici otomane, ele nu corespund, cu foarte rare excepții, cerințelor editării critice a izvoarelor istorice. Unele cronici, mai vechi, au fost traduse în Europa apuseană, de către J. Leunclavius (1588), V. Bratutti (1649, 1652), Ch. Fraser (1832) etc. Odată cu secolul XIX și cu cel următor, s-a încetățenit obiceiul de a publica extrase-fragmente din cronicile turcești privind anumite țări (de ex. J. Șekowski/Polonia, 1823, 1825; E. Zawalinski/Polonia, 1838; W. Behrnauer — Th. Nöldeke/Viena, 1859—1861 pentru Serbia și Austro-Ungaria; J. Thury/Ungaria, 1893; Imre Karácson/Ungaria, 1914—1916; V. D. Smirnov/Rusia, 1873, 1903; M. Guboglu, București — 1966, 1974 și 1978 pentru Țările Române etc.).

Bogăţia istoriografiei otomane l-a determinat pe M. Süreyya să biobibliografieze un număr considerabil şi de cronicari-istoriografi otomani în opera sa intitulată *Sicill'i Osmanî* (abr.=S'O) sau *Meşâhirî 'Osmaniye* (Celebrităţi otomane), Istanbul 1891—1895, 4 vol. Un alt învăţat turc, Bursalı Mehmed Tahir în *'Osmanlı Müellifleri* (Autorii otomani), Istanbul —1915, 3 vol., a reuşit să ne dea bio-bibliografiile a vreo 1600 de istoriografi, istorici-literari, poeţi şi învăţaţi *('ulema)*, semnalînd peste 20 000 de opere. În Europa, este meritul turcologului Franz Babinger (1891—1967) care a reuşit să ne dea o bună bio-bibliografie a istoriografilor otomani *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke* (abr.=GOW), Leipzig, 1927, 477 p., avînd şi o versiune turcă mai recentă (Ankara, 1982) *. Autorul acestei recenzii a încercat să dea o sinteză a istoriagrafiei otomane de la origine pînă în veacul XVIII [1].

M. Orhan Bayrak (n. 1926), colonel pensionar, cartograf-şef şi scriitor, încearcă să ne dea un repertoriu bio-bibliografic, selecţionat, pentru un număr de 276 istoriografi „otomani". Repertoriul este întocmit nu cronologic, după epoci istorice, ci alfabetic, începînd cu 'Abdî (secolul XVIII) şi pînă la Ziyaî, I. (m. 1788). Deci, aproape o jumătate dintre istoriografii otomani lipsesc în frunte cu *Ahmed Da'î, Hamzawî, Abdurrahman... al-Bistami, M. Emin, Sehdi, Bayati, Sa'dullah, Ilyas Ferdevsî Rumi* [2], *Seb'aî... Çelebi, Şükrü, Ishak b Ibrahim, Suğudi Çelebi, Eyyubî, Mahremî, Nkda'i, Şehi Celebi, Ayas paşa, Ferdi, Kutbeddin, Nihali, 'Abdurrahman Gubarî, Salih b. Gelâl, Şemsî Ahmed paşa, Aynii 'Ali, Hağği 'Ali, Sari 'Abdullah Zu'l-Fikar paşa, 'Osman aga b. Ahmed* (tîlmaci de Timişoara), *Koca Hüseyn, Ahmed Regeb, Mehmed b. Hasan, Hasan Kiridi, Mahmud Sabit, Ahmed Gavid* etc. (Cf. *sub voce*, S'O, 'O.M. şi GOW). Selecţia făcută de autor este foarte relativă, fiind omişi unii dintre istoriografii otomani, poate mai importanţi decît cei incluşi.

În locul celor vreo 200 de istoriografi din epoca otomană, care nu figurează în această operă, autorul a preferat să insereze o serie de istorici turci din perioada republicană, care au scris însă după 29 octombrie 1923 despre Imperiul otoman. Astfel, în ordine alfabetică, figurează *Aktepe Münir* (n. 1917, p. 33—34), *Ayverdi*, E. H. (n. 1900, p. 57—8), *Barkan*, Ö. L. (m. 1979, p. 62) [3], *Baykal*, B. S. (n. 1908, p. 63—64), *Danişmend* I. H. (m. 1968, p. 78—79), *Inalcik*, H. (n. 1916—, p. 119—120), *Inan, Afet* (p. 120—1), *Karal*, E. Z. (m. 1982, p. 127—128) [4]; *Öztuna*, T. Y. (n. 1930, p. 178—179), *Pakalin*, M. Z. (m. 1972, p. 179—180), *Sertoğlu Mithat* (n. 1915—, p. 190—191) etc. Şi la istoricii turci, republicani, selecţionarea este relativă, fiind omis şi *C. Baysur* [5], *T. Gökbilgin* [6], *Bahadur Alkım, Cinghiz Orhonlu* [7], *Osman Turan, Hikmet S. Bayur, Ibrahim Kafeoğlu, Ş. Tekindağ, Neşet Çağatay, A. S. Erzi, Yaşar Yücel, E. Kur'an, Nejat Göyünç, L. Güçer, Halil Sahilioğlu*, etc. Autorul trebuia să facă distincţie între cronicarii-istoriografi din epoca otomană (secolul XIV — 1922) şi acei din Republica turcă, fiind două capitole distincte de istoriografie turcească.

Mai mult, unii istorici străini cu renume care au scris fie despre istoriografia otomană, fie despre Imperiul otoman figurează în lucrare. Astfel, din istoricii români au fost trecuţi D. Cantemir (p. 121—122) cu cinci lucrări fără a menţiona monumentala ediţie Kantemiroglu, *Kitabu 'Ilmi'l-Musiiki 'ala Vechi'l-Hurufat*, despre muzica turcească (Istanbul, 1977)

---

* V. în acest tom, p. 853—869.

[1] Cf. Mihail Guboglu, *L'Historiographie ottomane des XVe—XVIIIe siècles*, în *RESEE*, III, 1—2 (1965), p. 81—93.

[2] Autorul unei cronici rimate *Kutb-Nâme* (Cartea suveranului), ed. Ibrahim Olgun şi Ismet Parmaksızoğlu, TTK. Basımevi-Ankara, 1980, XXXV+367 p., cuprinzînd ştiri privind relaţiile lui Bayezid II cu Ştefan cel Mare (1484 etc.), cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe *(Kili ü Akçirman)*.

[3] Citat cu patru opere, în schimb bibliografia lui Ö. L. Barkan (1902—1979) de M. H. Şakiroğlu în „Belleten" XLIV/173 (1980), p. 153—177 + 1 portret enumeră c. 170 de titluri.

[4] Citat cu nouă lucrări, avea însă mai multe: cf. „Belleten" XLVI/182 (1982), p. 237—473 + 1 portret.

[5] Cf. Ord. Prof. Cavid Baysun 1899—1968, necrolog în „Belleten" XXXIII/129 (Ankara — 1969), p. 97—113 + 1 portret + anexă (doc.), M. Aktepe.

[6] Cf. necrolog de Dr. M. H. Şakiroğlu: *Büyük bir kayıbımız* Prof. M. Tayyib Gökbilgin, în „Belleten" XLV/2, nr. 180, (1981), p. 551—572.

[7] Cf. idem, *Prof. Dr. Cengiz Orhonlu 1927—1976*, necrolog în „Belleten", XL/160 (1976), p. 669—686.

şi traducerea turcească a *Creşterii şi descreşterii Curţii otomane,* de dr. Özdemir Çobanoğlu[8]. N. Iorga (p. 121—122) este menţionat numai cu opt lucrări, care, însă, afară de GOR (1908—1913, 5 vol.) şi *Un izvor neglijat privind cucerirea Constantinopolului*[9], nu privesc istoria otomană (de ex. *Cleopatra, Ovidiu* etc.)[10]. Dintre istoricii străini, au mai fost incluşi: Babinger, Franz (p. 59—60) cu 13 lucrări; Fekete, L. (p. 95—97) cu şapte opere; Gallant, A. (p. 97—98) cu 11 lucrări; Gibbons, N. H. (p. 99) cu două opere; Giese, Fr. (p. 99—100) cu şase opere; Hammer, J. v. (p. 105—107) cu unsprezece lucrări; Lamartine, A. (p. 140—141) cu opt opere; Ranke, L. v. (p. 182—183) cu şase opere etc. Autorul, fiind militar de carieră, a avut grijă să fie trecuţi Goltz paşa, Colmar v. (p. 100—101) cu 12 opere, iar Moltke, H. v. (p. 158—159) cu trei lucrări. În schimb, unii istorici importanţi ca Paul Wittek[11], sau Robert Mantran[12] au fost omişi. Se impunea o mai bună sistematizare a materialului bio-bibliografic de ex. I *Istoriografii epocii otomane* II. *Istoriografii epocii republicane* (în ultimele şase decenii) şi III. *Istoricii străini care au scris despre istoriografia sau istoria otomană.* Fără o astfel de distincţie, se îngreuiază urmărirea lucrării. Aranjarea alfabetică a istoriografilor otomani este discutabilă, în onomastica musulmană nefiind distincţie între nupe şi prenume (de ex. Mustafa Mehmet). Biografiile sînt destul de amănunţite şi bine întocmite; bibliografiile în schimb, foarte incomplete şi arbitrar selecţionate; manuscrisele multor istoriografi otomani sînt semnalate *(El Yazma halinde)* fără însă a se indica depozitele şi cotele respective. Unele manuscrise importante — de exemplu „Cărţi de cucerire a Moldovei" *(Fetihnâme-i Kara Boğdan)* de Tacizâde (p. 206), privind luptele lui Ştefan cel Mare cu turcii; „o descriere economică — geografică-statistică a Ţării Româneşti" *(Eflâk hakkında...* la 1759) de A. Resmî (p. 25) etc. — nu sînt cunoscute autorului. În schimb, multe altele care ne privesc direct sînt semnalate, cele mai multe fiind microfilmate de mine pentru DGAS din Bucureşti între 1966 şi 1982. Unele cronici turceşti, editate în ultimele două decenii, nu sînt cunoscute autorului: Kodja Hüseyin, *Bedâyi ül-Vekâyi* ed. A. S. Tveritnova şi Yu. A. Petrosijan (M. 1961)[13]; *Eine Anonyme altosmanische Chronik über Sultan Bâyezid II,* ed. Hans Joachim Kissling[14]; ediţia facsimilată a cronicii lui M. Gelâlzade, *Tabakat al-memâlik...* (München, 1980)[15], *Cronici turceşti privind Ţările Române, Extrase* (Bucureşti, 1966—1978/80) etc.

Autorul, fiind cartograf, a făcut o bună prezentare a cartografiei otomane vechi, reprezentată de cunoscuţii amirali Kemâl Reis, autorul unei hărţi privind America (1513)[16], Pirî Reis, autorul monumentalei opere *Kitab'ı Bahriye* (Cartea marinei, 1521) etc. (p. 180—182), Seyid 'Ali Reis (1498—1562, menţionat cu patru opere (p. 191—192) cu care s-a ocupat Afet Inan[17]. În schimb, M. Or. Bayrak face abstracţie de unele contribuţii cartografice străine, în frunte cu ale lui H. J. Kissling[18].

---

[8] Cf. Dimitri Kantemir, *Osmanlı Imparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi,* Ankara, Ed. „Kültür Bakanlığı", 1979, 1 (LVIII + 226 p.), 2 (1979), XXII + 386 p. şi 3 (Ankara, 1980), XXXI + 541 p.

[9] Traducere din franceză de Adnan Sadık Erzı şi Fazıl Işıközlü: N. Iorga, *Istanbul'un zaptı hakkında ihmâl edilmiş bir kaynak,* în „Belleten" XIII/49 (Ankara, 1949), p. 107—147 (Traducătorii au fost omişi)

[10] Autorul nu cunoaşte articolul nostru *Nicolae Iorga — istoric al Imperiului otoman şi al relaţiilor româno-turce,* în *AUB, istorie* XXII, *1973,* Nr. *2,* p. *25—48.*

[11] Turcolog englez de origine cehă (m. 1977).

[12] Bibliografia istoricului-turcolog francez Robert Mantran în „Turcica", VII (Paris-Strasbourg, 1975), p. 288—291.

[13] Text facsimilat, cu Introducere de A. S. Tveritonova şi Indice de Yu. A. Petrosjan (Akad. Nauk SSSR.) I, recenzat de Faik R. Unat în „Belleten" XXVII/106 (Ankara — 1963), p. 309—319 + 8 facs. (p. 320—327).

[14] In: „Der Orient in der Forschung" (Wiesbaden — 1967), p. 499—433.

[15] M. Or. Bayrak citează defectuoasa ediţie a maiorului S. Tokdemir (1937).

[16] Cf. Âfet Inan: *Bir Türk amiralı. XVI. asrın büyük geografı Pirî Reis* (Un amiral géographe turc du XVIe siècle Pirî Reis, auteur de la plus ancienne carte de l'Amerique), în „Belleten" I/2 (1937), p. 307—356 + 4 hr.

[17] *Pirî reis'in hayatı ve eserleri. Amerika'nın en eski Haritaları* TTK. Basımevi, Ankara, 1974, 89 p. + I—LX pl., 8° şi în versiune engleză *Life and Works of Pirî reis.* The Oldest Map of America. — Translated by Dr. Leman Yolaç Prof. dr. Engin Uzmen, Ankara, 1975, IX + 88 pl.

[18] *Kemal-Re'is und der 'Herzog von Cantazaro',* în „Festschrift Werner Caskel" (Leiden, 1968), p. 202—211; *Der See-Atlas des Sejjid Nuh* I. *Einleitung und Karten.* München

Biografiile, cu tot luxul de amănunte, au, uneori, impreciziuni ; de exemplu : Oruç beğ (secolul XV) (p. 89) la 1509 era în viaţă [19] ; M. Neşrî (p. 170) este arătat ca mort la 1490, de fapt în 1520 ; marele vizir şi cronicar Lütfi paşa (p. 142) este dat ca mort la 1553, de fapt în 1562 etc. Unele opere importante sînt omise, de exemplu Lokman (p. 141) mai are şi a şaptea operă intitulată *Oğuzname* (Mss. Viena, O. H. nr. 1001) în care se vorbeşte şi despre colonizarea Dobrogei şi Macedoniei *(Kara-Ferya)* cu turci selgiuci [20].

„Cuvîntul înainte", foarte succint (p. 3) trebuia să fie urmat de o *Introducere* în care se impunea analiza scurtă a originii istoriografiei otomane, fazele principale ale evoluţiei sale, curentele progresiste care au existat în această istoriografie, în frunte cu Ibni Haldunismul [21], despre apariţia şi dispariţia statelor, trăsăturile istoriografiei kemaliste etc. Merită să fie semnalate anexele *(Ek)* : 1. „Lista istoriografilor aulici otomani" şi 2. Operele lor (p. 226—227). Aici, se impunea şi o listă a poeţilor de curte, „şahnâmegi", în frunte cu Seyid Lokman (sec. XVI—XVII). 3. Biblioteci din Turcia cu bogate colecţii de manuscrise a. Istanbul : Süleymaniye cu 150 mii de msse, Topkapi Sarayi cu 20 mii de msse, Bibl. Univ. cu 18 600 msse etc. ; c. Biblioteci străine cu msse ca Paris, Londra, Viena, Leningrad etc. ; 4. Primele ediţii de cronici (1727—1831) ; 5. Relatările de ambasade otomane (1655—1843) (p. 234—235 ; 6. Almanahe otomane (1847—1910) (p. 235—236) în care trebuia menţionată opera lui Hasan Duman, director al Bibliotecii Beyâzit/Istanbul, aceste „Salnâmele" [22] avînd ştiri pentru istoria modernă a României. O altă listă priveşte publicaţiile Institutului de istorie otomană, (1910—31), „TOEM" şi ale Societăţii de istorie turcă (TTK Ankara) [23].

Făcînd abstracţie de unele lipsuri, opera recenzată este o călăuză bună, utilă, în istoriografia otomană, atît pentru studenţi cît şi pentru profesori. Se impune lărgirea, adîncirea şi îmbunătăţirea ei. O enciclopedie a istoriografiei turceşti (otomane-imperiale şi republicane), care interesează istoria multor popoare, deci şi trecutul patriei noastre, este o datorie urgentă a ştiinţei istorice.

Mihail Guboglu

MATEJA MATEJIĆ, *The Holy Mount and Hilandar Monastery*, Columbus, Ohio, The Ohio State University, 1983, 90 p.

Interesul constant al istoricilor şi filologilor pentru Muntele Athos se îndreaptă cu precădere spre tezaurul, cunoscut doar parţial, al documentelor şi manuscriselor păstrate în bibliotecile mănăstirilor de aici, datînd din secolul X pînă în zilele noastre. Aşezările athonite au fost în legătură neîntreruptă cu ţările din sud-estul Europei. De la ele s-a împrăştiat acea spiritualitate care a ajutat popoarelor sud-est slave să reziste în perioada ocupaţiei otomane, iar ajutoarele din partea popoarelor şi a principilor ortodocşi, în mod special din partea românilor, au ajutat aceste locaşuri să supravieţuiască, să se refacă după catastrofe, să fie împodobite conform menirii lor. Timp de secole Athosul a fost un important centru cultural. Prin Tratatul de la Lausanne din 1923, i s-a creat statutul de autonomie în cadrul hotarelor Greciei, depinzînd numai din punct de vedere spiritual de Patriarhia Ecumenică. El se autoguvernează prin conducerile celor 20 de mănăstiri şi actele sînt supervizate acum de guvernul grec. Proprietăţile mănăstirilor asupra teritoriului Athosului sînt inalienabile.

— 1966, XVI p. + 211 h. (Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients 1) etc.

[19] Cf. Irène Beldiceanu-Steinherr : *Une legs pieux du chroniqueur Urudj*, în *BSOAS*, (London) XXXIII/2 (1970), p. 359—360.

[20] Cf. Mihail Guboglu, *Seyyid Lokman'în Oğuznâmesi* (recte : Selçuk-nâmesi). „III. Milletlerarası Türkoloji Kongresi" (24—29 sept. 1979).

[21] Cf. Fındıklıoğlu, Z. Fahri : *Türkiyede Ibn Haldunizm*, în „...Mélanges Fuad Köprülü", Istanbul, 1953, p. 153—163.

[22] Cf. *Ottoman Year-Books (Salname and Nevsal)*, „Research Centre for islâmic History Art and Culture (IRICA), Istanbul, 1982, 135 p. + VI, (Prefaţa în arabă) ; Prefaţa în engleză şi franceză de Dr. Ekmeleddin Ihsanoğlu, director al centrului de studii islamice (Beşiktaş — Istanbul).

[23] Sub raport bibliografic, aici, autorul putea menţiona catalogul *Türk Tarih Kurumu Yayınları* — publications de la société turque d'histoire, TTK. Basimevi — Ankara, 1981, 47 p. care nu figurează nici la sumara „Bibliyografya" (p. 248).

Cel mai vechi document referitor la o așezare în această peninsulă datează din anul 963. În mănăstirile și clădirile grandioase ale bibliotecilor din jurul lor au fost depozitate, de-a lungul celor 1000 de ani mii de documente și manuscrise. Unii cercetători au descris, deci, Muntele Athos ca pe un imens muzeu, care păstrează mărturii vii ale secolelor trecute. Lucrarea de față are în vedere și latura „*vie*" a activității monastice din zilele noastre.

Prof. Mateja Matejić este inițiatorul celui mai vast proiect de deschidere a Muntelui Athos pentru lumea științifică, prin microfilmarea pe care a întreprins-o la mănăstirea Hilandar a tuturor manuscriselor slave. Acțiunea sa continuă prin aducerea într-un centru universitar din SUA a microfilmelor manuscriselor slave din sud-estul Europei și prin punerea lor la dispoziția cercetătorilor de pretutindeni. Primul catalog a apărut în 1976 : *Hilandar Slavic Codices*, OSU Slavic Papers no. 2, Columbus-Ohio (cf. și recenzia noastră în *RESEE*, 1977, nr. 4), urmat de un Supplemental Checklist. *Hilandar Room. Slavic manuscripts on microfilm*, by Mateja Matejić and Predrag Matejić, OSU Slavic Papers no. 5, Columbus-Ohio, 1980. Petrecînd, în ultimele decenii, luni întregi în așezările de la Athos, autorul pune la îndemîna lumii științifice, prin generosul său proiect, instrumente de prima mînă pentru cunoașterea culturii spirituale sud-est europene din evul mediu.

În lucrarea de față, M. Matejić realizează o istorie detaliată a vieții monastice din aceste locuri, o analiză a ierarhiei ecleziastice, o explicație a dependențelor dintre așezările de aici, care constituie „cea mai veche republică autonomă monastică, cu cea mai veche democrație" (p. 25). Fiecărei mănăstiri i-au fost rezervate 2—8 pagini, cele mai detaliate fiind informațiile despre Hilandar.

Cea mai veche așezare din această peninsulă este Marea Lavra, dar se presupune că monahismul se practica cu multe secole înainte, în peșteri și în locuri retrase. Astăzi pe acest teritoriu există 20 de mănăstiri cu mai multe zeci de schituri și „colibele" lor ; au existat perioade cînd numărul lor se ridica la peste 300, cu zeci de mii de călugări. Perioadele acestea au alternat cu altele în care vicisitudinele au fost mai puternice, diferitele năvăliri nu au ocolit acest loc, aflat în calea cruciaților și a turcilor, încît numărul celor retrași aici a scăzut foarte mult. Cel mai mare dușman însă, de-a lungul vremii, provocînd ravagii groaznice, a fost focul care a distrus, în repetate rînduri, bunuri de mare valoare culturală și umană. De exemplu, numai focul din 1958 de la Schitul Sf. Andrei a distrus biblioteca cu peste 10.000 de cărți iar la Xeropotam, în 1974, focul a distrus capela decorată cu frescele realizate de Panselinos.

Pentru refacerea acestor distrugeri, care, mai ales în evul mediu căpătau proporții foarte mari, a fost nevoie de consistente ajutoare bănești. De altfel, însăși susținerea mănăstirilor se făcea prin donații. Una dintre cele mai mari susținătoare ale așezărilor din Muntele Athos au fost Țările Române, care timp de peste 500 de ani au contribuit prin ajutoare bănești și mari donații. M. Matejić, unul dintre cei mai avizați specialiști, consemnează cu obiectivitate în cartea sa mărturiile de dărnicie românească în sud-estul Europei, citînd toate mănăstirile ajutate atît de voievozi din Țara Românească și Moldova cît și de boierii și oamenii din popor care își înscriau numele printre donatori. (Ne-am referit pe larg la datele consemnate de autor în recenzia noastră din *RESEE* 1986, nr. 2).

Bibliotecile mănăstirilor păstrează bogate tezaure culturale. Astfel, Marea Lavră are peste 2000 de codice, dintre care 480 pe pergament. Au fost microfilmate 35 de codice slave și unul românesc (p. 17), care se păstrează la Hilandar Room din Ohio State University. Și biblioteca de la Iviron are peste 2000 codice. La Hilandar autorul înregistrează 36 de documente *(Edicts)* românești, pe lîngă miile de documente (Documents) sîrbești și cele 1010 manuscrise grecești. La Dionisiou se păstrează numeroase edicte și aproximativ 5000 de cărți tipărite, la Koutloumousiou 662 manuscrise dintre care 100 pe pergament, multe edicte și 3500 cărți tipărite. La biblioteca de la Pantokrator sînt 350 de manuscrise, dintre care 68 pe pergament, de asemenea 3500 cărți, multe documente și hărți. La Xeropotam, după cercetările autorului sînt 409 manuscrise dintre care 20 pe pergament și 4000 cărți tipărite. Una dintre cele mai bogate biblioteci, cea de la Zograf păstrează 388 de codice slave, dintre care 26 pe pergament și 126 codice grecești. Tezaurul său de obiecte artistice este extrem de bogat. Și la Dochiariou sînt 441 de manuscrise, dintre care 62 pe pergament, la Karakalou sînt 270 de codice, dintre care 42 pe pergament iar la Philoteou 250 de codice, dintre care 50 pe pergament. În kyriakonul de la Sf. Paul se găsesc cam 200 de manuscrise iar în biblioteca aproximativ 500 de codice și 2500 de cărți tipărite. Biblioteca de la Stavronikita păstrează 171 de manuscrise, dintre care 48 pe pergament iar cea de la Xenophont aproximativ 300 de codice și un mare număr de documente, la care se adaugă circa 4000 de cărți.

Deşi focul a făcut în 1761 mari ravagii la mănăstirea Grigoriou, în biblioteca sa se mai păstrează încă 300 de manuscrise şi 4000 de cărţi şi M. Matejić indică faptul că în arhiva acestei mănăstiri sînt foarte multe documente turceşti, ca şi în arhiva bogată de la Esphigmenou ce conţine multe edicte imperiale şi patriarhale alături de 372 de codice, dintre care 75 pe pergament. Unele dintre aceste codice conţin miniaturi de o inegalabilă frumuseţe. Mănăstirea Kastamonitou păstrează 110 codice.

Ştirile referitoare la biblioteca mănăstirii Sf. Panteleimon sînt diferite după autorii care au cercetat depozitele. Astfel, S. Kadas, în *Mount Athos: An Illustrated Guide*, Athena, 1980, p. 137 indica 1300 de manuscrise greceşti şi 600 manuscrise slave, în timp ce P. Christou, în lucrarea sa *Athos: History, Monuments, Life*, Athena, 1970, înregistrase doar 894 mss. greceşti şi 100 de codice slave. Dar catalogul manuscriselor slave publicat de Anton-Emil Tachiaos *(Catalogue of Slavic Manuscripts in St. Panteleimon Monastery*, Salonic, 1982, cf. şi recenzia noastră în *RESEE*, 1983, no. 3) descrie doar 73 de manuscrise. Prof. M. Matejić consideră că aceasta este cifra reală a manuscriselor slave aflate acum la mănăstirea St. Pantelimon (p. 76). Valoarea contribuţiei lui M. Matejić rezidă şi în faptul că afirmaţiile sale se bazează numai pe confruntări la faţa locului, şi acolo unde nu a putut verifica singur, indică surse greceşti.

De altfel, bibliografia lucrărilor ştiinţifice apărute în ultimele decenii referitoare la Athos permite acum cercetătorului să confrunte singur informaţiile. Menţionăm în acest sens, ca izvoare de prima mînă, monografiile lui Paul Mylonas *(Athos and Its Monasteries Through Old Engravings and Other Works of Art*, Athena, 1963), Alexandar Deroko *(Athos The Holy Mount*, Belgrad, 1968) şi, nu în ultimul rînd, erudita contribuţie a lui Virgil Cândea, *Withnesses of the Romanian Presence in Mount Athos*, Bucureşti, 1979. În acest sens apreciem şi contribuţia prof. M. Matejić, care se înscrie ca un eveniment în istoriografia sud-est europeană.

Paul Mihail

Économie et sociétés dans l'empire ottoman (fin du XVIIIe — début du XXe siècle) — Actes du Colloque de Strasbourg (1er — 5 juillet 1980), Publiés par JEAN-LOUIS BACQUÉ-GRAMMONT et PAUL DUMONT, Ed. du ONRS, Paris, 1983, 486 pag. (Colloques internationaux du CNRS. No. 601).

Istoricii Imperiului otoman, atît europeni (J. v. Hammer, J. Zinkeiser şi N. Iorga), cît şi turci (I. H. Uzunçarşılı, E. Z. Karal şi H. Inalcik), bazîndu-se mai mult pe izvoare narative, s-au limitat numai la aspecte politice, militare, administrative şi culturale, neglijînd tocmai latura social-economică a Imperiului Semilunei, de care şi Ţările Române sînt legate prin mii de fire. Or, istoriografia modernă dă prioritate cercetărilor economico-sociale. De aceea, nu este de mirare că, în cursul ultimelor decenii, ştiinţa istorică a scos în evidenţă locul excepţional pe care îl ocupă cercetările despre economie şi societate în lumea Imperiului otoman. Acest stat feudal nu numai şi-a menţinut dominaţia timp de secole pe teritorii întinse, dar a lăsat ca moştenire o documentare extrem de bogată şi de valoroasă, în frunte cu Arhiva Imperiului otoman din Istanbul — *Başbakanlık Arşivi, Topkapı-Sarayi Arşivi* (90 de milioane de documente şi peste 100 000 de condici diverse, „deftere"). La acest tezaur arhivistic, se adaugă şi arhivele statelor europene care, laolaltă, ne îngăduie să cercetăm cu precizie şi claritate etapele evoluţiei acestui stat tricontinental, aliat sau adversar al unor state europene. Cel care a făcut o muncă de pionerat în cercetarea problemelor economice ale istoriei otomane a fost prof. Ö L. Barkan/Univ. Istanbul (m. 1979). La opera sa monumentală — *Bazele juridice şi financiare ale economiei agrare în Imperiul otoman (sec. XV—XVI)*[1], — devenită clasică, a adăugat numeroase contribuţii pînă în pragul morţii sale[2]. Alături de Ö. L. Barkan, cîţiva economişti turci ca N. Berkes, S. Divitçioğlu şi Eldem Vedat au contribuţii importante, despre modul de producţie asiatic-tributar şi problemele Imperiului otoman.

[1] *XV ve XVI-inci* asirlarda OSMANLI IMPARATORLUĞUNDA ZIRAİ EKONIMINIM HUKUKİ VE MALİ SASLARI, Vol. I (Birinci cilt), *Kanunlar* (Codicele), Istanbul, 1943, LXXII + 559 p. + 62 facs. (Üniv. Istanbul, Edeb. Fak.).

[2] Cf. Biobibliografia-Necrolog: *Ord. Prof. Ömer Lûtfi Barkan, 1902—1979*, în „Belleten", Cilt, XLIV, Sayi. no. 173 (Ankara, 1980), p. 153—177 + 1 por.

Pornindu-se de la importanța problemelor social-economice și pentru istoria poporului turc, a avut loc la Ankara, între 11 și 13 iulie 1977, primul Congres internațional de istoria socială și economică a Turciei 1071—1920, la care a participat și țara noastră (M. M. Alexandrescu, Dersca-Bulgaru și M. Guboglu). La propunerea prof. Robert Mantran, șeful delegației franceze, următorul Congres internațional a avut loc la Strasbourg (1—5 iulie 1980) la care au participat tot M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și M. Guboglu. Al treilea Congres internațional de istorie social-economică a Turciei a avut loc la Princeton (S.U.A.), în august 1983.

Comunicările primului Congres de la Ankara au apărut într-un volum sub redacția prof. Osman Okyar (1980). Din comunicările Congresului internațional de la Strasbourg, în număr de vreo 75, au apărut numai 35, cele ale Colocviului-anexă, organizat de CNRS/ Paris, privind problemele economice-sociale de pe la finele secolului XVIII pînă la începutul secolului XX. Volumul, cu prefață substanțială, de prof. dr. Irène Melikoff, gazda și organizatoarea congresului, și de Robert Mantran, a apărut în condiții grafice optime. Comunicările în franceză, engleză și germană, privite în ansamblu, sînt variate, documentate și interesante, unele depășind dimensiunea unor comunicări obișnuite sînt veritabile studii. Amintim de pildă comunicarea lui Jacob M. Landau, *An Arabic Source for Late Ottoman History* (p. 61—107) în care prezintă amplu un manuscris arab al unui musulman din Zanzibar (1288 H./1872) pentru istoria otomană. Comunicările în engleză și germană au, la început, rezumate succinte în franceză, unele sînt însoțite de statistici și grafice, altele de hărți și facsimile, ceea ce face să crească valoarea lor științifică.

Volumul începe cu succinta comunicare a prof. E. Z. Karal (Ankara), *Obstacles rencontrés pendant le mouvement de modernisation de l'Empire ottoman* (p. 11—12), proces complex în care principala piedică era theocrația musulmană, la care adăugăm și autocrația sultanului otoman. I. E. [recte *A* abr. din *Așatovici]* Petrosyan (Leningrad), deși n-a participat, comunicarea i s-a publicat: *On the Motive Force of the Reformist and Constitutionalist Movement in the Ottoman Empire...* (p. 13—24) Ragıp Ege (Turcia), *Réflexions théoriques sur le concept de stagnation dans l'analyse marxiste de l'histoire ottomane* (p. 25—31) în care se tratează succint: I. *Dynamique et stagnation chez Marx et Engels;* II. *Les deux États: l'État idéologique et l'État mythique* și III. *La dynamique historique et l'État de droit;* Osman Okyar, *A New Looc at the Recent political, Social and Economic Historiography of the Tanzimat,* (p. 33—45) în care se critică unele vederi exagerate în istoriografia social-economică despre reformele zise „Tanzimat"; *The Tanzimat and Social Equality* (p. 47—54) în care Bernard Lewis (S.U.A.) arată că islamul, deși era o religie egalitară, totuși era în detrimentul sclavilor, femeilor și necredincioșilor (creștini etc.); articolul analizează încercările reformatorilor otomani pentru ameliorarea statutului celor trei categorii sociale dezavantajoase. Kenan Akyüz (Ankara), Nâmik Kemal et les questions économiques et *financières* (p. 55—60) arată că unele idei ale ideologului turc N. K. își păstrează valabilitatea și pentru Turcia de astăzi; Klaus Kreisler, *Medresen und Derwischenkonvente in Istanbul: Quantitative Aspekte* (p. 109—127), în care se arată numărul seminariilor musulmane și metohelor de dervișii, preocupările acestora etc., dînd și statistici ilustrative cu facsimile din condici (Topkapı Sarayi Arșivi); Carter V. Finley, *Social Dimensions of the Dervish Life, as Seen in the Memoirs of Aşçi Dede Halil Ibrahim* (p. 129—144), prezintă interesul memoriilor lui A. D. Ibrahim Halil pentru viața socială a dervișilor; Ercümend Kuran (Ankara), *Répercussions sociales de la réforme de l'éducation dans l'Empire otoman* (p. 145—147) schițează istoria învățămîntului otoman (secolele XVIII, XIX și începutul secolului XX). Hans-Jurgen Kornrumpf (R.F.G.), *Islahhanelr* (p. 149—156), tratează „Casele de corecție" pentru minori și minore, înființate de Mithat pașa în vilaietul Dunărea *(Tuna),* în care intra și Dobrogea după 1860. Aflăm că orașul Constanța nu acceptase decît o singură „casă de corecție" pentru minori, în timp ce Rusciucul (azi: *Russe)* avea una și pentru fete. Se anexează textul turc al unui Regulament *(Nizâmnâme)* pentru aceste centre de educație; Șerif Mardin, fiul fostului ambasador turc Ş. A. Mardin la București (1964—1970), în *L'aliénation des jeunes Turcs: Essai d'explication partielle d'une „Conscience révolutionnaire"* (p. 157—165), tratînd despre Tanzimatul („reforme") și învățămîntul otoman, școli moderne și amintirile foștilor elevi, menționează și pe dobrogeanul Ibrahim Temi (Megidia/ Constanța), fondatorul primei societăți secrete la Școala de medicină militară din Istanbul. Mourad Wahba, *Influences of Occidental Ideologies on the Ottoman Empire* (p. 167—170), arată că influența apuseană s-a resimțit în Imperiul otoman pe la începutul secolului XIX, inspirîndu-se din operele iluminiștilor. Reformele, începute cu „Tanzimatul" (1841) au fost aplicate de K. Atatürk. Paul Dumont (Paris), în ampla sa comunicare intitulată *La Turquie dans les Archives du Grand Orient de France: les loges maçonniques d'obédience française*

à Istanbul du millieu du XIXe siècle à la veille de la prèmiere guerre mondiale (p. 177—201) prezintă lojile francmasonice de origine franceză la Istanbul (1855—1913); *„L'Étoile du Bosphore"*, *„L'Union d'Orient"*, *Ser* (Amour în armeană), *I Proodos* (Le progrès) și *La Renaissance*. Acestea au contribuit la dărîmarea Imperiului otoman. Louis Bazin, *Censure ottomane et lexicographie: Le Kamus-i Fransevî* (Dicționarul francez) de Sâmî Bey (p. 203—206) arată unele anomalii ale cenzurei lui Abdul-Hamid II (1876—1909); Kemal H. Karpat, *The Ottoman Demography in the Nineteenth Century: Sources, Concepts, Methods* (p. 206—218), prezintă problema demografiei otomane în secolul XIX mai mult sub aspect sociologic; Daniel Panzac, *Les bases démographiques de l'affrontement turco-égyptien de 1830—1840* (p. 219—234), prezintă o hartă cu recensămîntul, din 1831, în Imperiul otoman în care intra și Dobrogea cu Silistra (cu 60 444 bărbați, din care 17 334 raiele nemusulmane) și opt tabele statistice. Creșterea populației din Moldova și Valahia era de 7% în 1839—1889 și 14% în 1889—1913, Nikolai Todorov (Sofia), *Données démographiques sur la population urbaine (Tuna Vilâyeti) en 1866* (p. 235—242) subestimează elementul turcesc, vag menționat și trece cu vederea elementul românesc mai ales în Dobrogea, care aparținea acestui valaiet dunărean. Pe lîngă Anuarele otomane *(Salnâme)* și alte izvoare, care documentează prezența elementului românesc și în viața urbană dunăreană, amintim și de *Abecedarul turco-român* (de fapt o gramatică elementară) de institutorul român Constantin Petrescu, apărut la Rusciuc în 1874. Acest manual didactic era destinat școlilor românești din această provincie, condusă pe atunci de Mithat Pașa, prieten cu Al. I. Cuza. Cele nouă tabele statistice date de N. Todorov sînt sau discutabile sau forțate. Pierre Voillery, *Structures sociales et Renaissance bulgare* (p. 243—249), prezintă o societate bulgaro-otomană mixtă, complexă, evitînd menționarea elementului valah-balcanic. Louba (recte Luba) Belabri, *Les mutations dans les structures foncières dans l'empire ottoman à l'époque du Tanzimat* (p. 251—259), consideră Tanzimatul ca un mare precursor al reformelor republicane, căci opera de modernizare a fost continuată sub republica lui K. Atatürk. Gabriel Baer; *Landlord, Peasant, and the Government in the Arab Provinces of the Ottoman Empire in the 19th and Early 20th Centuries* (p. 261—274), aduce unele considerații importante pentru provinciile arabe și imperiul otoman (sec. 19—20); Feroz Ahmad, *The Agrarian Policy of the Young Turks 1908—1918* (p. 275—288), arată politica agrară a junilor turci după revoluția constituțională din 1908, avînd la bază principiile Tanzimatului. Robert Mantran, *Commerce maritime et économie dans l'Empire ottoman au XVIIIe siècle* (p. 288—296), tratează comerțul maritim și pe Marea Neagră, pe baza capitulațiilor cu Poarta, unul din izvoarele anterioare fiind Evliya Celebi. Se menționează existența unor agenții comerciale la Caffa și în Moldo-Valahia (p. 293) care nu puteau desfășura o activitate prea mare, mai ales după 1774, din cauza concurenței și ostilității rusești. A. Üner Turgay, *Ottoman British Trade Through Southeastern Black Sea Ports During the Nineteenth Century* (p. 297—315), descrie poziția dominantă a Angliei în comerțul pe M. Neagră, în secolul XIX, chiar și după Küciuk-Kainargi (1774). În unele tabele statistice apar România și Bulgaria cu unele cifre pentru import, export și tranzit. M. M. Alexandrescu-Dersca, *Les rapports économiques de l'Empire ottoman avec les Principautés Roumaines et leur réglementation par les Khatt-i Serif de privilèges* (1774—1829) (p. 317—326), sintează a unui articol mai vechi, reia problema monopolului otoman; de vreme ce țările românești, înainte și după Küciuk-Kainargi, exportau produse la Polonia, Rusia, Veneția, Germania etc., monopolul rămîne discutabil. Nejat Göyünç (Istanbul), *The Procurement of Labor and Materials in the Ottoman Empire* (sec. XVI și XVIII) (p. 327—337), Immanuel Vallerstein and Reșat Kasaba, *Incorporation into the World-Economy: Chanche in the Structure of the Ottoman Empire, 1750—1839* (p. 335—354), arată transformarea unui Imperiu universal într-o structură periferică a economiei capitaliste; Salgur Kançal, *La conquête du marché interne ottoman par le capitalisme industriel corcurrentiel,* (1838—1889) (p. 355—409), studiu ilustrat cu statistici în care se arată succesul economic substanțial al țărilor capitaliste industrializate care au transformat Imperiul otoman într-un fel de satelit, cu o poziție marginală; Orhan Kurmuș, *The 1838 Treaty of Commerce Re-Examined* (p. 411—417), conchide că tratatul de comerț anglo-otoman din 1838, a fost piedică serioasă pentru dezvoltarea industriei turcești. Abdul-Kerim Rafeq, *The Impact of Europe on a Traditional Economy: The Case of Damascus,* 1840—1870 (p. 419—432); Boutros Labaki, *La filature de la soie dans le Sandjak du Mont-Liban: Une expérience de croissance industrielle dépendente* (1810—1914) (p. 433—439), cu statistici și curbe grafice. Alda K. Boudjikanian, *Les rôles socio-économiques et politiques des arméniens d'Égypte au XIXe siècle* (p. 441—448); Sadun Aren, *Le problème de l'industrialisation dans l'Empire ottoman au XIXe siècle* (p. 449—458), deși la începutul secolului XIX Imperiul otoman dispunea de o structură socio-economică favorabilă pentru industriali-

zare, totuşi, ţările europene capitaliste, prin presiune economică şi politică, l-au lăsat într-o situaţie de semi-colonie faţă de Europa occidentală. Donald Quataert, *A Provisional Raport Concerning the Impact of European Capital on Ottoman Port and Railway Workers, 1888—1909* (p. 459—470), arată că pătrunderea capitalului şi comerţului european a afectat adînc situaţia clasei muncitoare din Imperiul otoman. Interesantul volum se încheie cu comunicarea lui Jacques Thobie, *Conjuncture et stratégie : le groupe financier de l'ottomane en 1914* (p. 471—483), avînd statistici-grafice cu grupurile financiare din Imperiul otoman care concesionaseră o serie de instituţii şi întreprinderi din acest stat. J. Thobie arată îndeosebi rolul Băncii otomane *(Osmanlı Bakankasi)* în construirea de căi ferate etc., într-o ţară dominată de capitaliştii străini şi menţinută într-o penurie financiară de sub-dezvoltare.

Un indice toponomastic n-ar fi fost de prisos.

Făcînd abstracţie de comunicarea colegei noastre M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, care ne priveşte direct, celelalte comunicări au doar unele ştiri răzleţe pentru Ţările Române şi România (după 1859). Cu toate acestea, volumul recenzat, bogat în conţinut, este cît se poate de interesant şi merită să fie cunoscut şi folosit de istocicii şi economiştii români. Ne interesează nu numai relaţiile economice ale ţerilor române cu Imperiul otoman, ci şi problemele altor state.

Mihail Guboglu

Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire otoman, Louvain, Ed. Peeters, 1983, 503 p.

Cel de-al treilea volum al colecţiei „Turcica" [1], editat din iniţiativa Institutului francez de studii anatoliene (Istanbul) şi a Asociaţiei pentru propăşirea studiilor turce (Paris) — prin grija lui Jean-Louis Bacqué-Grammont şi Paul Dumont [2] — înmănunchiază 17 studii ale principalilor turcologi ai lumii (între ei, regretaţii Ömer Lütfi Barkan şi Bistra Cvetkova), precedate de o sintetică introducere a editorilor (p. 7—9).

Direcţia fundamentală a noii culegeri de studii fusese anunţată de al II-lea Congres internaţional de istorie economică şi socială a Turciei, desfăşurat la Strasbourg în 1980, varietatea şi profunzimea investigaţiilor întreprinse vădind aspiraţia spre reconstituirea vieţii trecute şi a liniilor esenţiale ale dezvoltării. Prezentînd, în cele ce urmează, studiile, îmi voi permite să nu respect ordinea din volum, pentru a începe cu *demografia*, a continua cu *economia* — sau, mai degrabă, *economiile* — şi a încheia cu *societatea*.

Studiul lui Ronald C. Jennings, de la Universitatea Illinois din Urbana-Champaign, *The Population, Society and Economy of the Region of Erciyeş Dağı in the Sixteenth Century* (Populaţia, societatea şi economia munţilor Erciyeş în secolul XVI) este o adevărată monografie (p. 149—250) a ţinutului central anatolian din preajma cetăţilor Kayseri (Caesarea antică), Develi, Qarahisar, Niğde, Ürgüb, străvechea Cappadocie. Cu ajutorul defterelor *(mufassal* şi *tapu defter)* de la Başbakanlik Arşivi din Istanbul şi din secţia Tapu ve Kadastro Dairesi de la Ankara, refăcînd cu grijă tabloul geografiei istorice a locurilor străjuite de conul muntelui vulcanic Argaeus/Erciyeş, înalt de 3916 m [3] (ţinut de păşuni alpine, de vii şi livezi, pe care autorul l-a străbătut), studiul abordează veacul XVI, cînd puterea otomană ajunge, în fine, să se impună aici, prin implantarea *beğlerbeğlik*-ului Dulkadir, cu capitala la Maraş (1522). Cazul este revelator pentru metoda otomană de cucerire : zona, însemnată pentru comunicaţiile Porţilor Ciliciene, disputată între beilicurile turcice Eretna, Karaman şi Dulkadir, situată la răspîntia forţelor expansioniste otomană, mamelucă şi a Mielului Alb, a intrat, temporar şi fragmentar, sub controlul sultanilor Baiazid I, Murad II, Mehmed II, suzeranitatea transformîndu-se treptat în stăpînire directă. Etapele finale ale procesului, oricît ar părea de curios, se leagă de istoria Moldovei în vremea lui Ştefan cel

[1] Volumul anterior al colecţiei de lucrări ce apar în paralel cu renumita revistă „Turcica" a fost *Economies et sociétés dans l'Empire ottoman (fin du XVIIIe — début du XXe siècle* — cf. recenzia precedentă.

[2] Cu concursul Centrului Naţional al Cercetării Ştiinţifice şi Subdirecţiei Ştiinţelor Sociale şi Umane de la Ministerul Relaţiilor Externe din Franţa.

[3] Monografia geografică a ţinutului a fost scrisă de Gerhart Bartsch, *Das Gebiet des Erciyes Dağı und die Stadt Kayseri in Mittel-Anatolien*, în „Jahrbuch der Geographischen Gesellschaft zu Hannover für 1934 und 1935", Hannover, 1935, p. 87—198.

Mare: există o interdependență între rezistența cetății Kayseri în fața forțelor lui Uzun Hasan din 1472—1473, a mamelucilor în 1484—1490[4] și războiul românesc antiotoman din 1473—1486.

Revenind la demografia ținutului, de un deosebit interes îmi pare sedentarizarea păstorilor turcici nomazi și întemeierea satelor la șes — șesul numindu-se *ova*, toponime precum Çukurova existînd aici ca și în Dobrogea[5]. De bună seamă, însă, că prea categoricele aserțiuni ale lui Ronald C. Jennings, după care cei ce plăteau taxa pe oi erau neapărat nomazi și aparțineau clanurilor turcești (p. 166) trebuie înțelese mai nuanțat: predominanța creșterii animalelor în largi zone ale Europei medievale, din Peninsula Iberică și pînă în Crimeea îndeamnă la prudență. Cu atît mai mult, cu cît circa 1500 sate de deal și de munte aveau o existență multiseculară și o populație ortodoxă, elenică[6]. Nu este mai puțin adevărat că afluxul turcic a fost masiv. Un *defter* din 1583 recenza, în preajma Kayseriei, 2993 *neferi* (bărbați adulți), corespunzînd la peste 10.000 suflete, din tribul Danișmend și turcmeni din *uluș*-ul Boz; ei petreceau vara la pășunile alpine *(yayla)* de la Kayseri, unde făceau și agricultură, plătind *uşr* și iernau în Siria *(Arab vilayeti)*. Transhumanța este debordantă, însă, de nomadismul triburilor turcice și kurde, ale căror migrații ating, la 1609, pînă și insulele Chios/Sakiz și Mytilene/Midilli. După fericita expresie a lui Ronald C. Jennings, regiunea Erciyeș reprezenta către anul 1600 o „insulă de sedentarizare și stabilitate" (p. 169) într-o Anatolie centrală mișcătoare[7].

Evoluția populației principalelor orașe ale ținutului între 1500 și 1584, stabilită pe temeiul defterelor, este caracterizată printr-o creștere generală: 261% la Kayseri, 164% la Develi, 248% la Kara Hisar. Procentele nu trebuie, însă, să uimească, fiind vorba de comunități urbane în general restrînse — la 1584, Kayseri avea 8251 bărbați adulți (neferi), Develi — 356 iar Kara Hisar — 519 (p. 172, 176, 179). Dacă sporul populației musulmane și armene a fost în chip decisiv influențat de imigrație, creșterea numărului de *neferi* la Kayseri, de la 60 la 204 (240%) pare să fi fost precumpănitor determinată de cauze interne. Este o confirmare generală a aserțiunii lui Fernand Braudel despre dublarea populației bazinului Mediteranei în secolul XVI. În ceea ce privește demografia sătească, datele obținute pe un eșantion de 15 așezări rurale din sangeacul Kayseri relevă o creștere de 239%, similară cu a orașelor din zonă. În ultimul pătrar al secolului XVI, cele mai mici sate aveau în jur de 50 bărbați adulți iar cele mai mari — depășind chiar orășelele — peste 450, unul dintre ele, Talas, atingînd cifre de 613 (p. 205—207).

Sub raport etnic, este necesar de subliniat valoarea unui minimum de populație urbană, eventual susținută și de satele împrejmuitoare, pentru menținerea instituțiilor religioase și culturale, a însăși ființei naționale a respectivelor comunități.

O însemnată secțiune a studiului (p. 187—236) este consacrată economiei urbane și rurale, așa cum reiese din aceleași defter ale cuantumurilor impozitelor. Peisajul agricol circumurban (ba chiar și *intramuros*) și sătesc este variat — ogoare, grădini, vii, livezi, cu mici garduri de fixare a solului, rotația culturilor și irigații, cu mori și pive hidraulice; o însemnată parte a produselor agro-animaliere comercializate sau industrializate în orașe provenea de la sate și de la triburile nomade. Producția agricolă, destul de inegală, în funcție de specializări, putea atinge, în satul Tomarza de pildă, 776—906 kg cereale pe an, pe cap de locuitor, din care mai puțin de 35% pentru consumul propriu și 20% pentru taxele către stat (p. 210).

Zăbava ceva mai îndelungată asupra studiului lui Ronald C. Jennings se explică prin caracterul său, am zice, exemplar pentru metoda valorificării surselor fiscale otomane. Or,

---

[4] Cronologia a fost restabilită de Irène Beldiceanu-Steinherr și Nicoară Beldiceanu, *Deux villes de l'Anatolie préottomane: Devli et Qarahisar d'après des documents inédits*, în *REI*, XXXIX, 1971, p. 337—386. Studiul pune în lumină și contextul anatolian al încheierii păcii moldo-otomane din 1486.

[5] Rezultă, așadar, că terminația *-ova*, din atîtea toponime de pe pămîntul românesc și din Balcani, poate fi și de origine turcică, nu neapărat slavă. Astfel, disputata „Yurkova" din cronica lui Nešri referitoare la campania otomană în valea Dunării în 1389 este, cel mai probabil, cîmpia de la Ierkökü (Giurgiu). Este necesară restudierea unei întregi serii de toponime de un deosebit interes istoric, precum Hîrșova, Tomorova (Reni) și, în final, cel mai însemnat: Moldova (= Cîmpia [rîului] Molda ?).

[6] V. Spyros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the 11th trough the 15th Century*, Los Angeles, 1971.

[7] Pentru care, a se vedea, pe larg, Xavier de Planhol, *Les fondements géographiques de l'histoire de l'islam*, Paris, 1968.

tocmai pentru cel de-al XVI-lea secol această categorie de izvoare, păstrate, deschide şi pentru Dobrogea şi alte ţinuturi româneşti, atunci cu o organizare administrativă otomană stabilizată, perspectiva unor reconstituiri istorice similare [8].

Lui Kemal H. Karpat i se datorează o altă contribuţie de demografie istorică: *Population Movements in the Ottoman State in the Nineteenth Century: an Outline* (p. 385—428); ea ne interesează în chip nemijlocit. Căci, alături de alte zone ale Rumeliei, studiul priveşte şi Dobrogea. Studiul clasic al regretatului Ömer Lütfi Barkan [9] a relevat însemnătatea politicii de deportări a otomanilor pentru configuraţia etnică a imperiului în secolul XVI. Iată, însă, că evoluţia economică din veacul XIX, ca şi împrejurări politice diverse, au determinat mişcări de populaţii care, schimbînd echilibrele etnice, au complicat pînă la exces harta viitoarelor state naţionale balcanice. Facilităţile acordate de Poarta otomană tuturor celor care doreau să se stabilească în imperiu a determinat mai întîi aşezarea în nordul Dobrogei a lipovenilor sau „vechilor credincioşi", refractari reformelor din Rusia lui Petru I. Este interesant de remarcat prezenţa lipovenilor şi în Turcia occidentală, în jurul lacului Manyas, diminuarea acestui grup fiind cauzată de numărul redus al fetelor de măritat de aceeaşi limbă şi credinţă. O plecare în Imperiul otoman a „mai multor sute" de lipoveni din Dobrogea după instalarea administraţiei româneşti, „pentru salvgardarea libertăţii religioase" (p. 396), este de bună seamă o exagerare, proclamaţia principelui Carol al României, ca şi legislaţia românească introdusă în Dobrogea, instaurînd şi garantînd libertatea tuturor cultelor. În fapt, după datele consulului general otoman la Bucureşti, autorizaţiile de emigrare ale Porţii nu ar fi fost acordate la mai mult de 200 familii de lipoveni şi nemoliaci.

Un mare interes îl înfăţişează reconstituirea de către Kemal H. Karpat a deplasărilor de populaţii bulgare, reconstituire întemeiată pe investigaţii în Arhivele Ministerului de Externe al Turciei. Emigraţia bulgară din Imperiul otoman — cea mai consistentă dintre cele slave — s-a produs la începutul secolului XIX, îndreptîndu-se spre Crimeea şi Kuban, relativ recente anexiuni ale Rusiei, de unde o parte a tătarilor şi circazienilor se refugiaseră în alte posesiuni otomane (p. 397). După Războiul Crimeii, mii de bulgari din Crimeea, proveniţi în majoritate din ţinuturile Vidinului şi Lomului [10], au cerut direct sultanului, la 11 octombrie 1861, permisiunea de a reveni în Imperiul otoman, originalul petiţiei aflîndu-se în arhivele turceşti. Repatrierea s-a făcut pe 21 de nave angajate de guvernul otoman şi care, după îmbarcarea bulgarilor la Feodosia şi Eupatoria, i-au transportat pînă la Sulina şi în nordul Dobrogei. De aici, doar o parte din cele cîteva mii de bulgari s-au întors în satele natale din ţinutul Vidinului, restul stabilindu-se în nordul Dobrogei (p. 399). Kemal H. Karpat reproduce, deasemeni, relatarea unui observator avizat, fostul consul la Galaţi C. A. de Crespigny, publicată în „Morning Post" din 18 octombrie 1876. Alte mii de bulgari emigraţi relativ recent în nordul Mării Negre au solicitat ambasadorului englez la Poartă, Sir Henry Bulwer, şi guvernului otoman revenirea în Peninsula Balcanică. Cu o severă mortalitate, provocată de duritatea vieţii în emigraţie, cîteva mii de bulgari au fost debarcaţi în sudul Dobrogei, la Varna. Cauzele revenirii bulgarilor în Imperiul otoman — asupra cărora autorul nu insistă — sînt multiple: situaţia economico-socială din Rusia, tendinţele de rusificare, discrepanţele între panslavism şi naţionalismul bulgar ca şi planurile balcanice ale politicii cabinetului de la Sankt-Petersburg — fireşte, fiecare cu rolul său.

De proporţii cu mult mai mari a fost emigraţia musulmanilor din Crimeea şi a cerchezilor. După anexarea hanatului tătăresc independent al Crimeii la Imperiul rus, circa 80.000 de tătari şi-au părăsit ţara, refugiindu-se în sud-estul Moldovei (Bugeac), Basarabia,

---

[8] Romanitatea orientală sud-dunăreană medievală a fost studiată graţie defterelor otomane de profesorul Nicoară Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves à l'époque ottomane (1450—1550)*, în *REI*, XXXIV, 1966, p. 83—122; alte contribuţii în *SOF*, XXXI, 1972, p. 140—163; XXXV, 1976, p. 11—68; *REI*, XXXVIII/2, 1970, p. 267—355 şi XL/2, 1972, p. 345—390.

[9] Ömer Lütfi Barkan, *Les déportations comme méthode de peuplement et de consolidation dans l'Empire ottoman*, în „Revue de la Faculté des Sciences Economiques de l'Université d'Istanbul", XI, 1—4, 1953, p. 67—131.

[10] Emigraţia bulgară din aceste zone se produsese, de fapt, în mai multe etape, după războaiele ruso-otomane din 1768—1774, 1787—1792, 1806—1812, 1828—1829, numeroase menţiuni ale fenomenului aflîndu-se în memoriile şi cronicile româneşti ale vremii (cf. V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, I—XIII, *passim*); o analiză detaliată la Al. P. Arbore, *Aşezările bulgarilor în Dobrogea*, în „Arhiva Dobrogei", 1916, p. 17—60.

Dobrogea și, poate, în Anatolia. Înțelegerea ruso-otomană din 1803, pacea din 1812 au marcat noi emigrări, un adevărat exod fiind provocat de debarcarea și organizarea capului de pod aliat în Crimeea. Politica fermă de rusificare dusă de autoritățile țariste după războiul din 1853—1856 [11] a determinat pînă la 1860 emigrarea — după achitarea unor grele impozite — a circa 50.000 de tătari nogai, care s-au așezat mai ales în Dobrogea. Alți 227.627 de tătari crimleni emigrau spre posesiunile Imperiului otoman între 1861 și 1864, stabilindu-se la Istanbul, Izmir, Eskișehir și în alte orașe și sate anatoliene (p. 400—402).

Treptata implantare a administrației imperiale ruse în Caucaz, chiar dacă frînată de rezistența (1830—1859) condusă de șeicul Șamil, s-a încheiat în 1865 cu ocuparea Circasiei. În anii 1858—1864, emigrația cerchezilor a atins cifra de circa o jumătate de milion de suflete, 40.000 de suflete aflîndu-și adăpost în nord-estul Peninsulei Balcanice, inclusiv în Dobrogea, în jurul Tulcei, Babadagului, Cernavodei, Silistrei, Constanței (p. 406, 410).

Studiul lui Kemal H. Karpat confirmă, astfel, pe baza surselor otomane, concluziile istoriografiei românești [12] — din păcate, ignorată de autor — relativ la evoluția etnică a populației dobrogene. O rezervă se impune, însă, față de tabelele înfățișînd variațiile structurii etno-demografice a „populației otomane" (p. 413—414), întrucît pînă la 1877 între otomani sînt incluși și românii, muntenegrenii, sîrbii — deși aceștia aveau state proprii. Este iarăși surprinzătoare dispariția totală, la finele secolului XIX, a românilor din tabelele alcătuite de autor, cînd *tocmai acum* are loc o nouă renaștere culturală și națională a românilor din Peninsula Balcanică!

Cercetarea unui registru cadastral al guvernămîntului Trebizondei, păstrat la Başvekalet Arșivi (fond Maliyeden Müdevver 828) — cercetare întreprinsă de Christiane Villain-Gandossi sub direcția profesorului Nicoară Beldiceanu la École Pratiques des Hautes Études — i-a îngăduit autoarei să înfățișeze, într-un sintetic studiu *(Les éléments balkaniques dans la garnison de Trébizonde à la fin du XVe siècle*, p. 127—147), organizarea militară locală a însemnatului port pontic, evidențiind totodată ponderea musulmanilor balcanici între militarii garnizoanei.

Economiei rurale îi este consacrată o suită de articole, relevînd atît regimul proprietății, cît și organizarea producției: Irène Beldiceanu-Steinherr, *Les laboureurs associés en Anatolie (XVe—XVIe siècles)* (p. 93—104); Halil Inalcik, *The Emergence of Big Farms*, Çiftliks: *State, Landlords and Tenants* (p. 105—126); Mihail H. Svanidzé, *L'économie rurale dans le* vilâyet *d'Akhaltzikhé (Çildir) d'après le „registre détaillé" de 1595* (p. 251—266). O interesantă sinteză braudeliană este studiul *Commerce et industrie ottomans et maghrébins: pôles de diffusion, aires d'expansion* (p. 329—352), datorat lui Traian Stoianovich. Economia urbană este reprezentată de ancheta lui Donald Quataert, *The Silk Industry of Bursa 1880—1914* (p. 481—503).

Comerțului — maritim, desigur — îi sînt consacrate cercetările lui Bruno Simon *(Le blé et les rapports vénéto-ottomans au XVIe siècle*, p. 267—286) și Howard A. Reed *(Yankees at the Sultan's Port: the First Americans and Early Trade with Smyrna and Mocha*, p. 353—384).

Contribuțiile semnate de Bistra Cvetkova și Mihail Dim. Sturdza tratează probleme financiare și, implicit, politice ale Imperiului otoman *(Le crédit dans les Balkans, XVIe—XVIIIe siècles*, p. 299—308; *Haute Banque et Sublime Porte. Préliminaires financiers de la guerre de Crimée*, p. 451—480).

O importantă secțiune a volumului abordează chestiuni instituționale, juridice și mentalitățile, fiind ilustrată de studiul lui Ömer Lütfi Barkan, *Caractère religieux et caractère séculier des institutions ottomanes* (p. 11—58). I se adaugă contribuțiile lui Colin Imber (Zina *in Ottoman Law*, p. 59—92) [13] și Madeline C. Zilfi *(The* Ilmiye *Registers and the Ottoman* Medrese *System Prior the Tanzimat*, p. 309—328).

Din bogăția cuprinsului acestui volum, să mai desprindem oglindirea reciprocă, mai puțin sau mai mult deformată, a două lumi, cea europeană și cea otomană (Hélène Desmet-

[11] V. Jean Saussay, *Il'minskij et la politique de russification des Tatars 1865—1891*, în *CMRS*, VIII, 3, 1967, p. 404—425.

[12] Trecerea în revistă, selectivă, a acesteia de către Ion Bitoleanu în: Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, București, 1979, p. 405—408, 413—417. Pentru statistici, v. și N. P. Comnène, *La Dobrogea (Dobroudja)*, Lausanne-Paris, 1918 și *La Dobrogea roumaine*, Bucarest, 1919.

[13] Studiul sugerează o cercetare comparatistă cu *dușegubina* din vechiul drept românesc.

Grégoire, *La femme ottomane à travers le récit d'une voyageuse européenne du XIXe siècle: la princesse de Belgiojoso*, p. 429—450).

Şi, în sfîrşit, abordarea dintr-un unghi de vedere foarte special a chestiunii, aparent atît de simple, a decăderii Imperiului otoman: Rhoads Murphey, *The Ottoman Attitude Towards the Adoption of Western Technology: the Role of the* Efrenci *Technicians in Civil and Military Applications* (p. 287—298).

Imperial şi european prin anvergură, chiar dacă otoman prin titlu, cel de-al treilea volum al colecţiei „Turcica" reflectă ambiţiile şi posibilităţile turcologiei contemporane, fiind, totodată, un îndemn spre folosirea metodei comparatiste în istorie.

Sergiu Iosipescu

ÖSTERREICHISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN, *Die Habsburgermonarchie 1848—1918*, vol. III_1 şi III_2, *Die Völker des Reiches*, Viena, Ed. Academiei Austriece de Ştiinţe, 1980, XVIII + 774 p. + 2 diagrame + 83 tabele, respectiv XII + 697 p. + 11 tabele, hărţi; vol. IV, *Die Konfessionen*, Viena, 1985, XVI + 864 p., 17 tabele + indici, bibliografie, hărţi.

Comisia pentru istoria Monarhiei austro-ungare a Academiei austriece de ştiinţe îşi apropie realizarea proiectului ambiţios de publicare a unei monografii istorice masive a Imperiului habsburgic, de la Revoluţia din 1848 (das „Sturmjahr") pînă la dezagregarea lui, în 1918. Este o operă de mari proporţii — 10 volume — colectivă, avînd ca autori pe membrii Comisiei respective şi personalităţi ştiinţifice din alte centre universitare din Europa şi S.U.A., şi din care vol. I, *Die wirtschaftliche Entwicklung* a apărut în 1973, iar vol. II, *Verwaltung und Rechtswesen*, în 1975. Sub egida aceleiaşi comisii şi prin grija editorilor principali, Adam Wandruszka şi Peter Urbanitsch, au apărut şi următoarele două volume, III (în două părţi) şi IV, dedicate istoriei popoarelor şi confesiunilor din Imperiul multinaţional austro-maghiar, în interludiul reţinut. Dacă, firesc, istoria Imperiului habsburgic — mare putere vecină şi un important factor al vieţii politice internaţionale a vremii — prezintă un interes sporit pentru istoria românilor, cele două volume de faţă ne reţin în mod particular atenţia — românii fiind numeros reprezentaţi între popoarele şi confesiunile Monarhiei bicefale (aproape trei milioane, în 1910, numai în Ungaria regală).

În cele 6 pagini de început ale vol. III, *Popoarele Imperiului*, Adam Wandruszka discută „dilema" sintetizată în titlul introducerii: *„Necesara uniune a popoarelor" sau „temniţa popoarelor"*, (p. XIII—XVIII). Evidenţiind complexitatea vieţii politice naţionale din Imperiul habsburgic, într-o epocă istorică caracterizată prin avîntul luptei naţionale, odată cu succinte consideraţii referitoare la soluţiile avansate în epocă, soluţii ce urmăreau un plan viabil de împăcare a intereselor naţionale cu cele imperiale în cadrul dublei monarhii: autonomii naţionale, federalizare, „Statele Unite ale Austriei" etc., fără ca acestea să evite colapsul imperiului din 1918.

În cap. I, Erich Zöllner (Viena) discută *Epocile istoriei austriece şi evoluţia noţiunii de austriac pînă la sfîrşitul Monarhiei habsburgice* (p. 1—32), — de la „Osterland", „Österreich", „Österreichische Monarchie", la „Austria", „Donaumonarchie" şi „Doppelmonarchie" sau „Österreichisch-ungarisches Reich", — precum şi înţelesul prezumtivului „Österreichische Volk" sau „Österreichische Nation", cu interesante consideraţii.

Retrospectivarea situaţiei şi a statutului popoarelor din monarhia compozită etnic începe, de fapt, cu cap. II, *Die Deutschen*, defalcat în trei mari părţi. A. *Germanii în Austria. O scurtă privire statistico-descriptivă* (p. 33—153), în care Peter Urbanitsch (Viena) face documentate precizări demografice, confesionale, precum şi referiri la dezvoltarea învăţămîntului, activităţii economice, industriale şi comerciale, viaţa socială a populaţiei germane din imperiu etc. B. *Situaţia politică şi de drept a germanilor în Austria de la 1848 pînă la 1918* (p. 154—339), unde Berthold Sutter (Graz) îşi concentrează atenţia, printre altele, asupra influenţelor naţionale ale reformei de stat thereziene, din 1749 mobilizării popoarelor Austriei, în 1808, de către contele Philip de Stadion; burghezia germană în „era Metternich"; viaţa politică internă (principalele curente şi partide politice germane) de pînă la primul război mondial ş.a.; şi C. *Germanii din Ungaria* (p 340—410) unde cam aceleaşi probleme le reiterează Friederich Gottas (Salzburg), cu referiri, desigur, şi la viaţa politică, culturală şi economică a germanilor din Transilvania. Capitolul include mai multe tabele şi diagrame care ilustrează ponderea şi sporul demografic al populaţiei germane în intervalul 1851—1910.

László Katus (Budapesta), începe cap. III, *Maghiarii* (p. 410—488), cu o interesantă și veche discuție: „ungar" (ungur) sau „maghiar" pentru ca în cel de-al doilea subcapitol — *Dezvoltarea populației* să ofere interesante date statistice, ilustrînd creșterea demografică a maghiarilor din imperiu: 4 867 000 (13,4%) în 1850—1851 (dintre care, 4 mil. în Ungaria și 585 000 în Transilvania) pentru ca în 1910 să se ajungă la 10,1 mil., concluzionîndu-se despre o adevărată „revoluție demografică" în Ungaria (cifrele, desigur, au fost alimentate și de rezultatele politicii de maghiarizare, mai ales după instaurarea dualismului). Se fac, în continuare, pertinente referiri la dialectele limbii maghiare, tipuri antropologice, grupuri etnice, aspecte confesionale, viața economică, urbanism, societatea maghiară, dezvoltarea vieții politice, naționale, cultură, învățămînt (printre altele, în tabelul 52 de la p. 483, cele mai mici cifre referitoare la numărul de școli în limba maternă, în anul școlar 1910—1911, privesc școlile românești în întreaga Monarhie!) etc.

Date principale despre situația populației cehe din Imperiu sînt însumate de Jiří Kořalka (Praga) și R. J. Crampton (Cambridge) în cap. IV, *Cehii* (p. 489—521); definiția „boiemieni" sau „cehi?", statistici, raporturile cu alte naționalități, legături religioase, structura social-politică, învățămînt, raporturile cu statul austriac etc. La fel despre *Polonii*, cap. V (p. 522—554) și *Rutenii*, cap. VI (p. 555—584) din imperiu de către Henryk Batowski (Cracovia) și, respectiv, Wolfdieter Bihl (Viena).

Prestigiosul istoric american, Keith Hitchins (Urbana), autor al unor cunoscute și apreciate studii de istoria Transilvaniei în epoca modernă, semnează cap. VII, *Românii* (p. 585—625), în care sînt bine reprezentate și rezultatele istoriografiei românești în problemă. Capitolul este împărțit în două părți: A. *Transilvania* și B. *Bucovina*, centrate pe rezolvarea sintetizată a dezvoltării politice a românilor din Monarhia habsburgică după 1848, crearea și activitatea Partidului Național Român pînă la primul război mondial, dezvoltarea vieții economice și culturale, amplificarea mișcării naționale, înainte și în timpul conflagrației mondiale; se fac grăitoare referiri la continuitatea și extinderea legăturilor cu românii din Principate și, apoi, România, este incriminată, prin detalii revelatorii, politica de maghiarizare forțată a românilor din Transilvania La fel este reconstituită, în linii esențiale, viața politico-economică și culturală a românilor din Bucovina, pînă la 28 noiembrie 1918, cînd, la Cernăuți, „un Congres dominat de români" a proclamat unirea cu Regatul român. În general, istoria românilor din Monarhia dualistă, în interludiul reținut, este rezultatul unui „exercițiu" de sintetizare, făcut „sine ira et studio", în care obiectivitatea este una dintre calitățile intrinseci ale capitolului.

Aceleași aspecte, ca mai sus, mai rezumate sau mai extinse, sînt reținute și în capitolele următoare: VIII, *Croații* (p. 636—733), de Arnold Suppau (Viena); IX, *Sîrbii* (p. 736—774), de Dimitrije Djerdjević (Santa Barbara); X, *Slovacii* (p. 775—800), de L'udovít Holotík (Pressburg); XI, *Slovenii* (p. 801—838), de Janko Pleterski (Laibach); XII, *Italienii* (p. 839—879), de Umberto Corsini (Trient) și XIII, *Evreii* (p. 880—948), de Wolfdieter Bihl (Viena), cu specificul problematici respective. În cap. XIV, același Wolfdieter Bihl oferă *Notițe despre grupările etnice și religioase mai mici din țările habsburgice* (p. 949—974), armeni, greci, aromâni, țigani, bulgari, ruși, lipoveni, albanezi ș.a.

Deosebit de interesante pentru evoluția și complexitatea problemelor naționale din Imperiul habsburgic, sînt următoarele trei capitole: XV, *Egalitatea în drepturi a popoarelor, ca principiu constituțional. 1848—1918* (p. 975—1 206), de Gerald Stourzh (Viena), în patru părți — A. *Egalitatea națională în drepturi și viața constituțională (1848—1867)*, B. *Egalitatea în drepturi a popoarelor ca un drept burghez de stat*, C. *Egalitatea în drepturi și dreptul limbii*, D. *Dreptul la autonomie națională și dreptul la apartenență națională*, cu sugestive detalieri în numeroasele subcapitole componente; XVI, *Legile naționalităților din Ungaria și problema statului național central maghiar* (p. 1 207—1 303), de Ludowig Gogolák (Viena), cu atît de revelatorii referiri, în ceea ce ne privește, la problema națională a românilor din Transilvania, la începuturile politicii de maghiarizare forțată, inclusiv prin școli, legile asupra naționalităților din 1868 (GA XLIV/1868) din Ungaria și considerații asupra „faimoasei" „Lex Apponyi", sub regimul Feyérváry etc.; XVII, *Asupra problematicii chestiunii naționale în Monarhia habsburgică. 1848—1918* (p. 1 304—1 338), o sinteză ilustrativă, de Robert A. Kann (Princeton-Viena), a specificității acestor aspecte cu originile, explicațiile și soluțiile respective, în viața politică de stat, internă și externă, a Imperiului dominat de pajura vieneză.

Contribuția istoricilor români la volumul III al acestui masiv tratat se concretizează într-o *Anexă*, binevenită, *Transilvania și Bucovina în cadrul Imperiului habsburgic. Bazele geografice, economice și etno-demografice* (p. 1 339—1 351), datorată acad. Ștefan Pascu. Sînt redate, aici, succinte date, fapte, cifre, considerații privitoare la realitățile geografice,

etnice etc., din Transilvania și Bucovina, ce ilustrează unitatea teritoriului istoric românesc, prezența, întotdeauna majoritară și-n mase compacte, a elementului românesc, permanența legăturilor cu Țara Românească și Moldova, cu Regatul României.

Volumul se încheie cu lista tabelelor și diagramelor, indici de nume, de locuri și de materii, o acribioasă hartă a naționalităților din Monarhia austro-ungară.

Cu un conținut strîns legat de cel al volumului anterior, tomul IV, *Die Konfessionen*, este deschis de o introducere a prof. Adam Wandruszka, *Împărăția catolică și imperiul multiconfesional* (p. XI—XVI). Extinsă prin încorporări și cuceriri succesive, fără un temei etnic sau religios, Monarhia habsburgică ajunge să fie nu numai multinațională, dar și multiconfesională și, deși cunoscută ca „un imperiu catolic" sau „a mare putere catolică", în interiorul ei milioane de locuitori „profesau" 7 culte — romano-catolic, greco-unit, greco-ortodox, evanghelic, armean, islamic, mozaic — și multe alte secte. O situație pe marginea căreia autorul introducerii face interesante considerații și oferă explicații larg documentate.

Romano-catolicismul — religie a Casei domnitoare și de stat — se bucură, desigur, de un spațiu extins în cuprinsul volumului, dar nu ca istorie religioasă, ci, mai mult, ca instituție a Monarhiei multinaționale și multiconfesionale: I, *Biserica romano-catolică în Cisletania* (p. 1—247), de Peter Leisching (Innsbruck), unde, în 19 subcapitole, sînt reiterate, de la „moștenirea iosefinistă", toate problemele capitale legate de viața și activitatea bisericii catolice în Austria, reformele organizatorice mai importante, istoricul legăturilor cu Vaticanul, a Concordatului din 1855, a luptei împotriva acestuia, relațiile catolicism-politică, legăturile cu alte confesiuni, cu partidele politice etc. — rezultînd o adevărată frescă a complexului instituțional stat — biserică, viață politică — activitatea bisericii romano-catolice în Imperiul celor două puteri catolice dominante; II, *Biserica romano-catolică în Ungaria* (p. 248—331), de Moritz Csáky (Viena-Graz), în 14 subcapitole autorul înfățișează, printre altele, specificul și dimensiunile raportului stat-biserică în Ungaria, biserică-revoluție, biserică-școală, biserică-naționalitate, cu încheieri deosebit de interesante; III, *Biserica romano-catolică în Croația* (p. 332—398), de Ivan Vitezić (Viena), unde, pe lîngă unele dintre aspectele de mai sus, autorul se referă și la activitatea unor personalități influente ale lumii catolice croate, de pînă la 1918 etc.

Ne interesează, desigur, prioritar, conținutul cap. IV, *Ortodocși și uniți* (p. 399—478), unde cunoscutul profesor Emanuel Turczynski (München) relevă dimensiunile politice, pentru sîrbii și românii din Transilvania și Bucovina, ale organizării vieții lor religioase și bisericești, ale apărării ortodoxiei sau unirii cu biserica Romei, acutizarea problemelor naționale sub forma luptei confesionale etc. Sînt aprofundate unele aspecte legate de problema ierarhiilor în biserica greco-catolică și cea ortodoxă, a mitropoliilor unite, învățămîntul bisericesc legat de aceste culte, reflexele și influențele culturale etc.

În cap. V, Wolfdieter Bihl se referă la *Bisericile armenești* (p. 478—488), în două subcapitole: biserica catolică de rit armean și biserica armeană orientală, așa cum s-a dezvoltat în interiorul Imperiului predominant catolic. Cap. VI, pe un spațiu întins, este dedicat *Istoriei protestantismului în Monarhia habsburgică* (p. 489—595), unde Friedrich Gottas face, de fapt, o istorie a evanghelismului, luteranismului și unitarienismului din „țările Coroanei ungtre" (Transleitania), Slovacia, Boemia, a protestantismului din Monarhia habsburgică; organizare și viață internă, dar sînt subliniate și dimensiunile politice și sociale, inserțiile în viața culturală, școală și literatură etc. O problemă importantă pentru istoria ideilor, a doctrinelor și ideologiilor politico-religioase este cea care constituie obiectul cap. VII, *Mișcarea catolică germană în Austria. De la „Teologia revoluției" la începuturile ateismului* (p. 596—615), de Wolfgang Häusler (Viena), în timp ce Hans Hoyer (Viena) reconstituie, succint, organizarea, legislația, activitatea de editare a publicațiilor etc. din *Vechea biserică catolică* (p. 616—632). Ultimile două capitole sînt dedicate celor două confesiuni reprezentate mai restrîns numeric, dar dintre care, reprezentanții celei dintîi au avut un rol important în viața economică și financiar-comercială din Imperiul habsburgic și după 1848: IX, *Evreimea austriacă între inerție și progres* (p. 633—669), de Wolfgang Häusler și X, *Mahomedanii în Bosnia-Herțegovina* (p. 670—701), de Ferdinand Hauptmann (Graz).

Lista tabelelor și hărților, o bibliografie bogată, deosebit de utilă (dar în care istoriografia românească este puțin reprezentată), indicii de persoane, locuri și materie, încheie conținutul vol. IV al istoriei Imperiului habsburgic între 1848 și 1918. O hartă volantă a răspîndirii confesiunilor în Monarhia austro-ungară, cu explicațiile prof. Peter Urbanitsch, însoțește tomul de față al acestei opere istoriografice monumentale, redactată în respectul exigențelor științifice academice, de referință.

Gabriel Bădărău

ISTORIA ROMÂNILOR

AL. ZUB, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX)*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1985, 312 p.

Cunoscător al operei marilor figuri ale istoriografiei românești moderne și contemporane — M. Kogălniceanu, A. D. Xenopol, V. Pârvan, N. Iorga — al istoriografiei din primele două decenii postpașoptiste, al istorismului românesc din ultimele trei secole, Al. Zub a îmbogățit în mod substanțial cunoștințele și dimensiunea disciplinei. Acestea, la care, în mod firesc, a asociat, cu rezultate remarcabile, editarea de texte cunoscute și necunoscute, au deschis interpretării noi trasee, iar analiza fenomenului în perspectivă europeană, realizată prin excelență, s-a dovedit înnoitoare și fecundă pentru o întreagă generație de istorici.

De acest fapt a beneficiat cel dintîi autorul pentru a putea îmbrățișa noi preocupări în demersul său istoriografic. Și, într-adevăr, lucrarea la care ne referim aici, *De la istoria critică la criticism*, nu este decît consecința firească a efortului de cuprindere cît mai largă în timp a istoriei naționale în context european. De aceea, Al. Zub nu-și propune în noua contribuție să facă o inventariere a creației istoriografice, ceea ce ar fi conferit demersului un caracter tehnic, ci, mai cu seamă, să analizeze și să ierarhizeze o atare producție în strînsă relație cu cerințele epocii de trecere spre noi direcții și noi calități. O sarcină deloc ușoară, nu doar pentru că monografii similare n-au fost întocmite pînă acum iar studiile analitice sînt puțin numeroase referitoare mai cu seamă la opera unor mari istorici, ci și fiindcă raportarea la istoria critică și criticism în istorie ridică probleme cu totul speciale.

Concludente în atare sens sînt structura și fondul lucrării ; după o firească introducere, autorul tratează perspectiva istoriografică, reperele evoluției spiritului critic, bilanțul istoriografic la confluența secolelor XIX și XX, stadiul și valoarea producției istoriografice realizate între romantism și școala critică, geneza școlii critice, program, etape, metodă și implicații teoretice.

Pe parcursul paginilor lucrării, autorul demonstrează că, în condițiile în care istoria istoriografiei a cunoscut și la noi o dezvoltare intensivă, în deplin acord cu exigențele istoriei însăși, ajunsă la vîrsta cînd nu poate ignora nici unul din aspectele ce o compun și cînd eforturile de restituție a propriilor deveniri capătă un caracter tot mai sistematic, se impunea, pentru a obține o apreciere corectă asupra evoluției istoriografiei românești în epoca modernă, un studiu mai adînc asupra ultimelor decenii ale secolului trecut, studiu echivalînd, în bună parte, cu ascensiunea „școlii critice", ai cărei exponenți principali au fost I. Bogdan, D. Onciul, N. Iorga, studiu care să dea seama de progresele realizate pe acest tărîm, ca deschidere teoretică, metodologie, instrumentar și investigații. O monografie pe asemenea coordonate devine utilă chiar dacă, pentru sfîrșitul de secol, istoriografia nu dispune de suficiente restituiri parțiale. În acest mod, Al. Zub caută a umple o lacună.

Autorul își însoțește demersul cu teza fundamentală că critica în istoriografie are o legitimitate necontestabilă în toate domeniile efortului (editarea documen-

telor, metodă, interpretare, limbaj etc.), dar că nici o clipă efortul nu trebuie să conducă la hipercriticism, la negație, cum s-a întîmplat în unele momente ale istoriei României.

Bine scrisă și cumpănită, întemeiată pe un material documentar de o foarte largă proveniență, lucrarea corespunde exigențelor actuale ale istorigrafiei. Autorul, convingător ca în atîtea rînduri prin argumente, interpretare și stil, și-a onorat exemplar datoria ce și-a asumat de a realiza prima monografie asupra „școlii critice", rezolvînd probleme de un interes esențial pentru înțelegerea științei istorice românești în evoluția sa. Este o lucrare plină de idei și de referințe, utilă nu numai în laboratorul profesionistului militant.

I. Saizu

AL. ZUB, *Les dilemmes d'un historien. Vasile Pârvan (1882—1927)*, Bucarest, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1985, 156 p.

Scrierea recomandă atenției străinătății efigia unui cărturar român de seamă așa cum a fost istoricul și arheologul Vasile Pârvan. Nu este o evocare biografică obișnuită, ci regîndirea și problematizarea unei existențe, sesizîndu-i dramaticile dileme în raport cu frămîntările unei întregi societăți. Sînt avute în vedere, cu deosebire, dilemele istoricului. Istoricul s-a dovedit a fi însă mereu dublat de cărturarul cu largi orizonturi, de filosoful preocupat de sensul vieții și al devenirii, de artistul, sensibil la natura și armonia frumosului, încît, scrutîndu-i existența în planul faptelor și al ideilor, Al. Zub reface de fapt un destin reprezentativ pentru evoluția culturii și a istoriografiei românești. Plasat în familia spiritelor alese ale culturii naționale, V. Pârvan își revendică totodată un loc de seamă în patrimoniul valorilor universale, fiindcă experiența sa cărturărească oferă sugestii nu mai puțin incitante pentru dilemele de astăzi ale conștiințelor. Este meritul lui Al. Zub de a le recomanda ca atare într-un demers ce recuperează cîteva din textele autorului puse și anterior în circulație. Sub acest unghi pot fi reținute multe din aprecierile sale. Memorabil este opusculul în întregul său prin modul de analiză pe care îl ilustrează, unul problematizant, îndreptat spre suferința interioară a unui mare cărturar crucificat între mari ambiții și posibilitățile, relativ precare, ale culturii din vremea sa. Dilemele relevă și soluții. Analizîndu-le, cu un remarcabil simț al nuanțelor, Al. Zub recomandă și susține de fapt actualitatea modelului pârvanian.

O cronologie, o bibliografie selectivă și un indice sporesc folosul acestei lucrări, încă una prin care cultura românească se poate prezenta cu cinste peste fruntarii.

Ștefan Lemny

PAUL MIHAIL, *Completări la „Bibliografia Românească Veche"*, în *RITL*, 2, XXXII, 1984, p. 91—94.

Din publicații sîrbești, autorul — ale cărui contribuții în domeniul bibliografiei române vechi sînt cunoscute și au dat, pînă acum, bogate roade (cf. și *AIIAI*, XXI, 1984, p. 501—528 ; XXII, 1985, p. 759—778 ; XXIII, 1986, p. 909—947. — recuperează datele privind publicarea de cărți românești de către Ștefan Novacovici, la Viena, în 1792—1793 (cu implicații, însă, mai largi). Cu privilegiu eliberat de Curtea din Viena, tipografia „slaveno-sîrbă și română" a lui Ștefan Novacovici va da la lumină și cărți românești, dintre care unele erau deja cunoscute. Cercetarea istoricilor literari sîrbi Kornelija Olar și Lazar Ciurcic completează informațiile utilizate în *BRV*.

Cu atîtea completări cîte s-au adus în ultimele două decenii monumentalei opere inițiate de I. Bianu — „un om foarte mediocru" și „deloc simpatic", după aprecierea academicianului Iorgu Iordan, care se vede că judeca meritele și după „simpatii" (cf. Valeriu Mangu, *De vorbă cu Iorgu Iordan*, București, 1982, p. 191) — s-ar cuveni să se întreprindă publicarea unui al cincilea volum din

BRV. Oare doar lipsa unui „om foarte mediocru" și „deloc simpatic" stă în calea acestei necesare completări a unei opere de interes național ? !

Ștefan S. Gorovei

ANDREA DELETANT, DENNIS DELETANT, *Romania*, Oxford / Santa Barbara / Denver, Clio Press, 1985, XVIII, + 296 p.

În seria bibliografică de largă circulație condusă de Robert L. Collison de la *Clio Press*, a apărut de curînd un volum (nr. 59) dedicat României. Alcătuitorii lui sînt Andrea și Dennis Deletant, a căror activitate privind cultura noastră se cunoaște în genere, Andrea ocupîndu-se mai mult de traduceri literare, iar Dennis îndeosebi de istorie culturală și politică. Noul volum, subscris împreună, oferă celor interesați o sinteză *sui generis* asupra țării noastre, cu o sobră introducere, informații esențiale pe domenii, indice și o hartă actuală. După două decenii de la ghidul bibliografic scos de Stephen A. Fischer-Galati, lumea anglo-saxonă și în genere cei preocupați de România sub un unghi sau altul pot dispune astfel de un instrument de lucru pe cît de selectiv pe atît de eficient în funcționalitatea lui. Sînt descrise și adnotate aproape 800 de lucrări, pornind de la cele mai generale, care prezintă „țara și poporul", apoi geografia, populația, naționalitățile, societatea și transformările sociale, serviciile sociale, politica, guvernul, constituția, legile, relațiile externe, economia, finanțele, comerțul și industria, transportul și comunicațiile, agricultura și pădurile, funcțiile publice, sindicatele, educația, știința și tehnologia, limba, artele, sportul, editurile, publicațiile periodice, mass-media, biblioteci și colecții, bibliografii. Un loc aparte îl ocupă informațiile cu privire la preistorie, arheologie, etnografie, istorie, ca și cele relative la literatură, domenii ce comportă și un nivel mai înalt de competență din partea autorilor. România le apare ca „o țară a paradoxului" nu numai pornind de la situația ei geopolitică actuală, dar și urmărindu-i evoluția în istorie. O densă introducere previne pe cititor asupra acestei evoluții, relevînd și elementele încă obscure sau discutabile, alături de însușirile de caracter ale poporului, de starea lui de spirit, cu o dezinvoltură greu de bănuit în lucrările anterioare. Se conturează, din această introducere, efigia unui popor situat la răspîntie, supus la mari presiuni de-a lungul timpului și constrîns mereu la sacrificii, un popor ce manifestă totuși spirit de concordie, toleranță, deschidere. Suferind, el a preferat să-și „interiorizeze" suferința, să o depășească prin sublimare în artă. Bibliografia de care vorbim ne apropie în felul ei de această lume și de problematica ei specifică. Ea informează, însă prin selecția propusă și îndrumă interesul spre anumite sectoare sau probleme. Foarte selectivă, bibliografia în cauză nu reține decît ceea ce părea să fie mai important, dacă nu indispensabil, și mai lesne de regăsit pentru un străin. Din perspectiva specialistului dispus să ignore nevoia de comoditate a „pieței", această selecție apare pe alocuri fragilă și arbitrară. În linii mari însă avem de a face cu un instrument cuprinzător, temeinic și de un folos netăgăduit. Adnotări competente, precise, orientează lectura și incită curiozitatea cititorului, fie acesta specialist, diplomat, om de afaceri sau un simplu turist în căutare de lămuriri esențiale asupra României. Descrieri mai vechi sau mai noi relative la acest spațiu geopolitic și etnocultural, de la Wilkinson la ultimele prezentări de ansamblu, deschid cartea și răspund curiozității celei mai generale. Hărți și atlase dau formă, în limbaj specific, aceluiași spațiu, a cărui devenire, din preistorie pînă în actualitatea cea mai ardentă, e înfățișată apoi, cu minime lămuriri asupra conținutului. Să notăm și cele cîteva lucrări de antropologie, urmate de altele privind sociologia, știința, tehnica etc. Un spațiu relativ amplu se acordă introducerilor în limba și literatura română (gramatici, dicționare, antologii) ca și politicii culturale, muzicii, dansului, cinematografiei, sporturilor. Într-un cuvînt, lucrarea bibliografică semnată de Andrea și Dennis Detelant face un bun serviciu românisticii și răspunde în același timp nevoii tot mai presante de cunoaștere mutuală.

Al. Zub

Bibliografia relațiilor literaturii române cu literaturile străine în periodice (1859—1918). III. Lucrare coordonată de IOAN LUPU și CORNELIA ȘTEFĂNESCU ; întocmită de ANA-MARIA BREZULEANU, CATRINEL PLEȘU, MICHAELA ȘCHIOPU, CORNELIA ȘTEFĂNESCU, București, Ed. Academiei R.S.R., 1985, 308 p.

După criteriile enunțate și etalate în volumele anterioare, ultimul tom investighează literaturile clasice, slave, orientale precum și alte literaturi, urmărind și ecourile literaturii românești în literaturile străine. Precumpănește, desigur, materialul cu valoare literară a cărui evidență amănunțită nu poate scăpa interesului de ordin mai general, privind în general istoria culturii, fiindcă relevă preferințele dintr-un anumit moment felul în care ele s-au cultivat ș.a. Multe din miile de titluri prezintă, apoi, în sine un interes istoriografic sau culturologic și pot servi astfel ca elemente de reper pentru preocupările comparatistice în atari domenii. Volumul se încheie cu un bogat indice, compulsînd informațiile și pentru tomurile anterioare.

Ștefan Lemny

ERICH BECK, *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina. Literatur aus den Jahren 1965—1975*, Dortmund, 1985, 534 p.

La două decenii după impozanta *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina* (München, 1969), care număra peste șapte mii de *poziții*, un nou volum de aceeași factură se adaugă efortului de a sistematiza cît mai deplin informația relativă la acest spațiu, *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina*, apărută de curînd sub semnătura aceluiași neobosit Erich Beck și numărînd alte aproape cinci mii de titluri, se situează în prelungirea celuilalt nu numai cronologic, dar și ca perspectivă documentară. Dacă primul volum era patronat de societatea *Südostdeutsches Kulturwerk*, în cadrul unui program de valorificare a experienței germane în sud-estul continentului, cel de acum apare în seria publicațiilor scoase de *Forschungsstelle Ostmitteleuropa* de pe lîngă Universitatea din Dortmund. Profesorul Emanuel Turczynski, originar din aceeași binecuvîntată zonă culturală și deci sensibil la ceea ce singur numește *bucoviniensia* (în limba vechii erudiții : lucruri bucovinene) prefațează călduros volumul, amintindu-ne cît de anevoie se întocmesc asemenea lucrări și cum el însuși a sprijinit decenii de-a rîndul eforturile de investigație ale autorului, alături de Eugen Paunel, Erich Prokopowitsch ș.a. Dar aproape că nu există bibliotecă de oarecare importanță în România care să nu fi fost solicitată consensual și să nu fi luat astfel notă de strădуința exemplară a autorului. Am avut eu însumi ocazia, după apariția celuilalt volum, să-i semnalaez cîteva surse și am formulat chiar unele observații critice care atunci n-au putut apărea și acum sînt desigur tardive. Ca și cum le-ar fi bănuit de departe (simplă prezumție), Erich Beck a adus în volumul de față ameliorări, la originea cărora trebuie să căutăm un scrupul profesional demn de toată lauda. Metoda e aceeași, oarecum cineastică : de la panoramă (generalități) spre elementele individualizante și de amănunt (domenii, figuri etc.). Materia explorată e aproape exhaustivă, cel puțin ca tendință, ceea ce face ca apelul la acest instrument de lucru să devină eficient. E tocmai de aceea curios că i-a putut rămîne inaccesibil un ghid bibliografic ca acela *(Știința în Bucovina)* din care niște cărturari suceveni (I. Pînzaru, P. Froicu, E. Dimitriu, N. Chircă) au publicat deja trei volume. Și e încă mai curios că se consemnează două lucrări marginale de Wilhelm Nyssen, nu însă și *Bildgesang der Erde : Aussenfresken der Moldauklöster in Rumänien* (Trier, 1977), care a cunoscut și o versiune românească, nici ciclul de versuri închinate aceluiași spațiu spiritual. Lista periodicelor parcurse denotă însă un imens efort de recuperare a informației, iar bibliografia însăși un spirit sistematic, meticulos, atașat valorilor de cultură bucovinene. Nu e la mijloc o simplă nostalgie, oricît de firească, ci credința că lumea de azi poate profita de pe urma experienței istorice a acestei zone, al cărei studiu temeinic abia a început. Un tip de umanitate s-a forjat aici, de-a lunggul secolelor, pe seama unor realități etnoculturale și geopolitice pe cît de complexe pe atît de interesante. În felul ei, sobru, lucrarea izbutește să incite curiozitatea pen-

tru acel *homo bucoviniensis*, activ și fecund, de care s-a mai vorbit. E o operă de dăruire și asceză cărturărească, operă de suflet nu mai puțin. Nu se poate închipui nici un studiu serios asupra Bucovinei fără apel la serviciul gratuit și generos pe care ni-l face, cu acest nou volum, bibliograful Bucovinei.

Al. Zub

Știința în Bucovina. Ghid bibliografic, III, coord. de Nicu CHIRICĂ, Suceava, 1984, 390 p.

Întocmit de I. Pînzaru, Petru Froicu și Eugen Dimitriu, noul volum dedicat personalităților bucovinene (pentru celelalte, vezi *AIIAI*, 1983, p. 508 ; 1984, p. 620) sintetizează note biobibliografice relative la 136 de cărturari născuți ori stabiliți în Bucovina și avînd o activitate științifică notorie pentru zonă. Dintre istoricii declarați ca atare sînt cuprinși aici Nichita Adăniloaie, Alexandru Bocănețu, Nistor Ciocan, Ionel Dîrdală, Vasile Ionescu, Mihai Lazăr, Gh. Ostafi, Filimon Rusu, N. Ursulescu, Alexandru Vasilescu, Adrian Vătămanu, Daniil Verenca, Sever Zotta. Date esențiale de biografie și operă pot fi regăsite astfel, completînd seria istoricilor cuprinși în primele două volume. Interes pentru domeniu prezintă însă și alte figuri cu activitate în cîmpul filologiei, dreptului, filosofiei, bibliologiei etc. O listă de personalități cuprinse în primele volume și un indice onomastic încheie noul volum, a cărui utilitate este indiscutabilă, nu numai ca mod de a valorifica „patrimoniul spiritual local", cum se spune în nota redacțională, ci și ca întregire a instrumentarului relativ la știința și cultura românească în ansamblu. *Știința în Bucovina* ar trebui să rămînă o lucrare deschisă, o „serie" susceptibilă de întregiri periodice și reorganizabilă selectiv în cele din urmă. Autorii merită stima și gratitudinea oricui se interesează de aportul zonei respective la dezvoltarea culturii noastre.

Al. Zub

ȘT. PASCU, GH. HRISTODOL, L. BÁTHORY, GH. IANCU, A. RUSU, N. PĂUN, S. MĂNDRUȚ, I. NISTOR, *Bibliografia istorică a României*, VI, *1979—1984*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1982, 532 p.

Cel de-al VI-lea volum din *Bibliographia Historica Romaniae* (al IV-lea din seria bibliografiei istorice curente) onorează și de data aceasta, selectiv, bilanțul producției istoriografice românești pentru intervalul 1979—1984. Apariția volumului este cu atît mai semnificativă cu cît ea a coincis cu al XVI-lea Congres internațional de studii istorice (Stuttgart, 25 august — 1 septembrie 1985) unde lucrarea respectivă a putut să prezinte astfel bilanțul realizărilor din țara noastră în acest domeniu. Mai precis, e vorba de răstimpul 1979—1984, răstimp marcat de mari evenimente aniversative ce și-au găsit reflectarea și în dezvoltarea istoriografiei românești : 200 de ani de la răscoala din 1784 ; 125 de ani de la Unirea Principatelor ; 65 de ani de la Marea Unire și 40 de ani de la actul de la 23 August 1944.

Indispensabil instrument de lucru, volumul sistematizează o informație vastă, compartimentală, ca și pînă acum, în trei secțiuni principale : Probleme generale Istoria României și Istoria universală, ale căror subdiviziuni au sporit considerabil față de tomurile precedente : științele auxiliare (în primul rînd epigrafia și toponomastica, dar cu regretul că heraldica și genealogia sînt încă deficitare) ; izvoarele istorice problemele teoretice și metodologice ale istoriei ; istoria culturii și civilizației (cu destule domenii încă timid abordate) ș.a. Cu toate că indexarea celor 13 000 de titluri (o medie de 2 600 pe an și aproape 5 000 de autori) sugerează un spor cantitativ al lucrărilor pe teme de istorie, nu ne putem declara satisfăcuți de un asemenea bilanț (cf. *Bibliographie annuelle de l'histoire de France*, Paris, C.N.R.S., 1985, XCIII+881 p.). Și cum bibliografiile constituie de obicei, momente de evaluare, trebuie remarcat faptul că cercetarea istorică românească din ultimii ani a făcut suficiente progrese, renunțînd din ce în ce mai

ferm la istoria evenimențială în favoarea celei problematizante, în care își găsesc aplicare metodele moderne de investigație. Este evident că în acest domeniu, al modernizării cercetării, mai sînt încă destule de făcut pentru a ne putea îngădui abordarea unei *istorii totale*, dar receptivitatea și deschiderea spre noi sfere ale cunoașterii umane indică neîndoielnic conturarea unei fizionomii complexe și de largă cuprindere a istoriografiei române.

Lucrarea se înscrie într-o lăudabilă tradiție a istoriografiei noastre, urmînd criteriile tomurilor anterioare ale bibliografiei istorice curente pe care cercetătorii clujeni o editează din cinci în cinci ani. Ca și pînă acum, titlurile beneficiază de traduceri în limba franceză (asigurate de Delia Marga) și de un indice final, menite să sporească audiența și utilitatea lucrării. Autorii au fost nevoiți, în continuare, să opereze o selecție, din aceleași motive de reducere a numărului de pagini", fapt regretabil ținînd seama de importanța unui instrument de lucru. Operă de migală și inestimabilă valoare științifică, *Bibliografia istorică a României* se cuvine a fi susținută în continuare cu aceeași asiduitate pentru folosul istoriografiei noastre.

Luciar Nastasă

VALENTIN BORDA, *Călători și exploratori români*, București, Ed. „Sport-Turism", 1985, 502 p.

Concepută sub forma unui dicționar și în accepțiunea mai largă a noțiunilor de *călător* și *explorator*, cartea ordonează o vastă literatură în acest domeniu și se recomandă ca un util instrument de lucru. Nu lipsesc personalitățile de anvergură dar și figurile mai puțin cunoscute, demne de atenție sub unghiul tematic al volumului. Dintre „istorici" sînt prezenți : C. D. Aricescu, N. Bălcescu, C. Cantacuzino, D. Cantemir, Miron Costin, C. C. Giurescu, N. Iorga, M. Kogălniceanu, P. Maior, Al. Papiu-Ilarian, V. Pârvan, Gh. Șincai, V. A. Urechia, A. D. Xenopol, fără a mai vorbi de personalitățile culturale sau politice.

Caracterul selectiv al lucrării este evident. O nouă ediție s-ar cuveni să adauge însă și alte nume : Gh. I. Brătianu, Mircea Eliade, P. P. Panaitescu ș.a. Tot atunci ar trebui corectată și o regretabilă eroare : *Romani*, boierul oltean din secolul XVIII, p. 382—384, pe care autorul îl include în dicționarul său, este, de fapt, un personaj imaginar, sub care se ascunde Mayer de Kupferzell (cf. D. C. Amzăr, *Der walachische Fremdenroman Johann Friedrich Mayers*, Wiesbaden, 1961).

Ștefan Lemny

Călători români în Africa, Studiu, antologie și note de MIRCEA ANGHELESCU, București, Ed. „Sport-Turism", 1983, 340 p.

S-au căutat multă vreme urmele călătorilor străini în spațiul nostru. S-au inventariat opinii și s-au pus în circulație texte. Spiritul românesc se dorea răsfrînt în alteritate, confirmat, recunoscut. Era vîrsta adulării și imitației pe care Kogălniceanu o blama la 1840 fără ocol. Ne aflăm astăzi la o vîrstă cînd se caută (cu precădere) urmele românești în lume. Mircea Anghelescu, de la care avem, pînă acum, atîtea studii și ediții de luminoasă acribie (între altele : N. Filimion, D. Rallet și R. Rosetti), subscrie acum una de *Călători români în Africa*, cu o substanțială introducere, note aferente și o hartă a continentului explorat, de la acele *Călătorii în Palestina și Egipt* de D. Bolintineanu (1856) pînă la notele ziaristului Vartan Mestugean din broșura *București — Sakkarah* (1913). Este vorba de 20 călători care au ținut să-și comunice, fie și pseudoepistolar, impresiile despre „continentul misterelor", cum i s-a spus și cum îl recomandă încă autorul în nota preliminară, prevenindu-ne că acest capitol al istoriei noastre a rămas, cu puține excepții, necunoscut pînă azi. Antologia propusă se oprește la întîiul război mondial, în mod justificat, fiindcă după 1918 și călătoriile africane devin un fapt obișnuit, pe care „industria turistică" îl privează de spectaculos și inedit. La selecția textelor s-a avut în vedere caracterul ilustrativ pentru

diversele spații, experiențe, moduri de a fi. Valoarea lor este, desigur, inegală. Notele și comentariile de la urmă sînt complementare studiului introductiv și fac uz de o informație în bună parte nouă, stoarsă din arhive și publicații adesea greu de găsit. Ca și *Literatura română și Orientul* (1975), noul volum pe care ni-l dăruie Mircea Anghelescu se arată a fi o contribuție importantă la cunoașterea legăturilor noastre cu lumea, alcătuind un capitol de imagologie, în sens larg, și de istorie culturală a raporturilor cu un spațiu de un exotism frapant.

Dacă noțiuni despre Africa pătrunseseră la noi încă din secolul XVIII, știri mai precise nu și-au făcut loc decît în epoca la care se referă cartea, unele tot prin manuale și presă, altele prin contacte fără intermediu. Trecînd peste călători mai modești ca Alexandru Christofi (1851) ale cărui însemnări, tîrzii, nu prezintă destul interes, Mircea Anghelescu fixează începutul memorialisticii semnificative pentru contactele cu spațiul african prin V. Alecsandri și D. Bolintineanu, chiar dacă pentru ambii scriitori călătoria a fost un simplu divertisment. Se reține apoi fragmente din N. Bibescu, C. Pruncu, D. Ghica-Comănești, C. Mănescu, Victor Ardeleanul, Basile C. Assan, Sever Pleniceanu, Scarlat Ciornei, Ion Catina, Aurel Varlam, P. Mahu-Mihăilescu, dr. Const. I. Istrati, dr. Sava Simionescu, D. Simionescu și V. Nicolau-Brebu, G. Flaișlen, Jean Câmpineanu-Cantemir, I. Chiru-Nanov, Vartan Mestugean, nume mai puțin cunoscute, în genere, dar semnificative pentru tema cărții. Ele atestă interes pentru lumea din afară, abordată la nivele variabile și îndrumă, prin reflex, spre cunoașterea mai adîncă a propriei umanități. Poate că întrepridul cercetător ne va oferi mai tîrziu bucuria de a străbate, pentru același spațiu african, selecțiuni din memorialistica perioadei următoare, pentru a întregi imaginea unei lumi răsfrîntă în mintea și inima alteia.

Al. Zub

Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească, vol. VI (1566—1570), volum îngrijit de ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU și OLIMPIA DIACONESCU, Ed. Academiei R.S.R., 1985, XXVIII + 369 p. + XX fotocopii ; *Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească*, vol. XXV (1635—1636), volum întocmit de DAMASCHIN MIOC, MARIA BĂLAN, RUXANDRA CĂMĂRĂȘESCU, CORNELIA FOTINO, Ed. Academiei R.S.R., 1985, XXXVII + 586 p. + X fotocopii.

Colectivul de editare a actelor interne (seria B, Țara Românească), de la Institutul de istorie „Nicolae Iorga", adaugă încă două volume (unul din reluarea colecției *DIR*, iar celălalt continuînd firesc publicarea cronologică a documentelor din sec. XVII) la colecția fundamentală de documente medievale *Documenta Romaniae Historica*.

Este, în adevăr, un record în materie dacă ne referim la ritmul de apariție din ultimii ani [1], ceea ce nu poate trezi decît satisfacție în rîndul celor care vor beneficia de noile instrumente de cercetare (dar, poate și o ușoară undă de invidie din partea colectivelor care lucrează la celelalte serii).

Aceleași criterii, statuate încă în *introducerea* la vol. I al colecției aplicate cu o exemplară rigurozitate științifică, au stat și la baza alcătuirii acestor două tomuri.

Volumul VI încorporează documentele dintre anii 1566 și 1570 acoperind, deci, ultimii doi ani din domnia lui Petru cel Tînăr și primii trei ani ai domniei lui Alexandru al II-lea Mircea.

Din cele 255 de acte inserate în acest volum, 65 sînt în plus față de perioada corespunzătoare din vol. III al colecției *DIR*, B., constituind un serios aport al editorilor la îmbogățirea seriei cu noi piese, depistate atît în arhive, biblioteci și muzee din țară (București, Cluj-Napoca, Craiova, Gorj și Iași), cît și din străinătate (Belgrad, Budapesta, Leningrad și Meteore). În felul acesta a fost

[1] Desigur, diferențiat : vol. I (1966), II (1972), III și XI (1975), IV (1981) și V (1983) ; vol. XXI (1965), XXII și XXIII (1969) și XXIV (1974).

sporit în chip considerabil cuantumul și, desigur, valoarea informației, ceea ce va contribui neîndoielnic la reducerea multora din „petele albe" ce îngreuiau în mod vădit pînă acum deslușirea unora din complexele aspecte ale cercetării istorice a perioadei.

Totalitatea documentelor ilustrează variate schimbări în lumea satelor, cu deosebire în sistemul proprietății (danii, vînzări, cumpărări, întăriri și confirmări), diferențierile și raporturile sociale, situația juridică a unor pături sociale (robii, țigani), evoluția relațiilor marfă-bani, activitatea negustorilor, fiscalitatea, convulsiile din viața politică, calamitățile, moravurile și mentalitatea timpului. Trebuie subliniat, totodată, că lingviștii și filologii vor beneficia de un bogat material, lămuritor, în bună măsură, al problemelor privind onomastica și toponimia.

Deși acoperă, ca durată, o perioadă scurtă de timp, valoarea informației incorporată de întregul material documentar publicat în volum se detașează net prin integrarea în curgerea seriei și exploatarea acestuia într-o viziune mai cuprinzătoare.

Celălalt volum, al XXV-lea, înglobează documentele Țării Românești din anii 1631—1636, completînd, deci, informația istorică din prima parte a domniei lui Matei Basarab.

Apariția opus-urilor în care se publică, pentru prima oară în istoriografia română, în mod științific, toate documentele[2] interne muntene (ca, de altfel, și cele din seriile privind Moldova, Transilvania și Relațiile dintre Țările Române) constituie unul din actele de restituție istoriografică de cea mai mare însemnătate. Un număr de 435 documente cuprinse în acest tom, din care 361 văd pentru prima oară lumina tiparului, adică într-un procent de 83% inedite (după cum avertizează calculul editorilor în *Prefața* volumului) vor contribui hotărîtor la descifrarea celor mai diverse domenii de consolidare a țării și a statului muntean la începutul de domnie a lui Matei Basarab. Astfel, numeroase crîmpeie de viață economică, socială, politică și instituțională vor spori, în primul rînd, cunoștințele istoricilor asupra mijlocului celui de al patrulea deceniu al sec. XVII, luminînd însă și unele unghiuri obscure din evoluția istorică a unei epoci mai întinse atît prin completarea imaginii de ansamblu, cît și prin precizări de cel mai mare interes în multiple domenii ale investigației istorice.

Un loc aparte îl ocupă documentele care aduc date noi și clarificări ale raporturilor politice și economice ale Țării Românești cu Poarta. Faptul că majoritatea actelor sînt scrise în limba română (70%) constituie dovada elocventă că procesul constant, masiv și ireversibil de pătrundere a limbii române în redactarea actelor, ca, de altfel, în întreaga cultură s-a accentuat progresiv. Cele 202 zapise față de 206 documente provenite din cancelaria domnească probează îndeajuns impulsul „de jos" în extinderea și consolidarea limbii române în viața culturală a țării.

Efortul imens pe care îl implică alcătuirea unor volume de documente — am afirmat-o și cu alt prilej (v. *AIIAI*, XXI, 1984, p. 621) — nu poate genera decît aprecieri dintre cele mai elogioase pentru un colectiv destul de restrîns de cercetători care, cu modestie, competență, tenacitate și cu o migală dusă pînă la acribie pun la îndemîna atît a specialiștilor, cît și a tuturor celor interesați de trecutul istoric românesc o „materie primă" de o însemnătate asupra căreia este de prisos să mai insistăm.

D. Agache

---

[2] Se înțelege, depistate pînă acum sau care au putut fi aduse din străinătate (prin cercetarea directă a originalelor sau prin microfilmare, xerocopiere și fotocopiere).

Moldova în epoca feudalizmului, vol. III, *Documente slavo-moldovenești (1601—1640)*, alcătuit de D. M. DRAGNEV, A. N. NICHITICI, L. I. SVETLICINAIA, P. V. SOVETOV, sub redacția lui V. P. PAȘUTO, membru corespondent al Academiei de Științe a U.R.S.S., Chișinău, Ed. „Știința", 1982, 447 p. + 29 fotocopii.

Încă 193 de documente medievale moldovene, conservate în arhivele și bibliotecile sovietice, sînt introduse în circuitul științific, odată cu apariția volumului III [1] din colecția *Moldova în epoca feudalizmului*.

Studierea perioadei istorice acoperită de actele incluse în acest tom — aproape jumătate de secol — va fi simțitor înlesnită, îndeosebi prin noutatea informației, avînd la bază proporția covîrșitoare a documentelor inedite (două treimi — după calculul alcătuitorilor ediției).

Majoritatea documentelor se referă la evoluția proprietății funciare, modificări în viața așezărilor (mai ales rurale), diferențieri sociale, fiscalitate, instituții, monedă, dinamica prețurilor etc.

Un bogat material de studiu vor avea la dispoziție filologii și lingviștii — cu precădere cei care explorează domeniile onomasticii și toponimiei, dar nu mai puțin vor avea de profitat specialiștii care se preocupă de istoria limbii. Această ultimă categorie de cercetători va beneficia de noi date privitoare la evoluția procesului de pătrundere și consolidare a limbii române în redactarea atît a actelor emanate din cancelaria domnească, cît mai ales a celor particulare, fenomen sesizabil, de altfel, pentru aceeași perioadă, și în Țara Românească.

Cea mai mare parte a documentelor incluse în acest tom au fost depistate în arhivele de stat și în cele ale instituțiilor științifice. Doar 13 acte au fost descoperite în secțiile de manuscrise ale bibliotecilor și muzeelor.

În volumul III au fost valorificate, în primul rînd, documentele originale din fondul Arhivei Secției din Leningrad a Institutului de istorie al Academiei de Științe din U.S.S.S., necunoscute istoricilor pînă acum, apoi cele păstrate în celelalte instituții menționate în nota asupra ediției.

Ediția prezentă a fost întocmită după normele și criteriile statuate anterior în *Pravila izdaniia slaviano-moldavskih i moldavskih gramot XV—XVII vv.* / Sost. A. N. Nichitici. Otvet. red. akad. L. V. Cerepnin — Chișinău, 1975. De remarcat ținuta elevată a acestui opus, colectivul de cercetători de la Institutul de istorie al Academiei de Științe a R.S.S. Moldovenești străduindu-se să ofere texte de o cît mai mare acuratețe științifică. Totodată, reproducerea unui mare număr de fotocopii (29) după actele originale pune în contact direct cititorul cu textul primar al pieselor, oferindu-i, în felul acesta, putința de a verifica, în situația unei eventuale nedumeriri, verosimilitatea procedeului editorilor.

Desigur, cel mai mult va beneficia de noua apariție editorială colectivul de cercetători angajat la colecția DRH, A. Moldova, și este regretabil că raritatea exemplarelor ajunse în instituțiile de profil din țara noastră nu poate oferi unei categorii mai largi de cititori interesați și chiar unor specialiști posibilitatea de a se documenta.

Nu putem încheia decît exprimîndu-ne satisfacția pentru tipărirea acestui volum și, desigur, speranța justificată că următorul va apărea în curînd.

D. Agache

Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului, vol. V (1640—1644), întocmit de MARCEL DUMITRU CIUCĂ, DOINA DUCA-TINCULESCU și SILVIA VĂTAFU-GĂITAN, București, 1985, 868 p.

Subliniam nu demult (v. *AIIAI*, XX/1983, p. 511), în prezentarea *Catalogului IV*, efortul, competența și stăruința cu care aceiași editori fac să apară ritmic, într-o cadență firească și îmbucurătoare, aceste masive tomuri, care constituie,

[1] Care ne-a parvenit însă abia *în vara anului 1986*...

totodată, excelente instrumente de lucru atît pentru istorici, cît și pentru alte categorii de cercetători ai trecutului neamului nostru, sub multiple aspecte.

Catalogul V confirmă întru-totul speranța exprimată cu acel prilej și apariția acestui opus relevă o dată în plus faptul că interesele unei instituții (Direcția Generală a Arhivelor Statului, sub egida căreia apare seria de *Cataloage)* se pot împleti în chip desăvîrșit cu ale altora atunci cînd cei care au obligația (nu numai de serviciu) alcătuirii unor lucrări ce reclamă, între altele, rezistență în timp, își onorează cu profesionalism și dăruire îndatoririle.

Desigur, cei dintîi care vor beneficia de publicarea *Catalogului* vor fi editorii *DRH,* B. Țara Românească, avînd în vedere că majoritatea pieselor incluse în volumele din sus numita colecție se păstrează în fondurile și colecțiile de la Arhivele Statului.

Cele 1518 regeste de documente dintre anii 1640—1644, dintre care 1108 după originale, incluse în acest tom, au fost depistate în fondurile și colecțiile arhivistice ale Direcției Arhivelor Centrale și ale Filialelor Arhivelor Statului din județele : Argeș, Brașov, Brăila, Buzău, Covasna, Dîmbovița, Dolj, Gorj și Vîlcea.

Informația vastă furnizată de actele interne cuprinse în volum va constitui, netăgăduit, sursa principală pentru studierea dezvoltării Țării Românești pe diverse planuri și care, corelată cu datele incluse în volumul anterior, va contribui la deslușirea unor importante aspecte ale primei jumătăți din domnia lui Matei Basarab. Cele mai multe din aceste date sînt analizate sintetic în *Cuvîntul introductiv,* p. 3—11 (semnat de M(arcel) D(umitru) C(iucă), în care se remarcă, printre altele, că și specialiștii în domeniile științelor auxiliare ale istoriei — sigilografie, genealogie, miniaturistică, filigranologie, diplomatică, cronologie — ca și cei din domeniile onomasticii și toponimiei vor afla în *Catalog* un bogat material de studiu.

În final, se cuvine a exprima toată gratitudinea colectivului format din cei trei specialiști — alcătuitori și ai volumului precedent — care probează că spiritul de echipă, conlucrarea în termeni firești și — nu în ultimul rînd — continuitatea pot conduce la realizări de acest fel.

D. Agache

CENTRUL DE STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE ȘI TEORIE MILITARĂ, *Documente ale Unirii (1600—1918).* Volum întocmit de : colonel CONSTANTIN CĂZĂNIȘTEANU (coordonator), colonel dr. VASILE ALEXANDRESCU, locotenent-major MIRCEA DOGARU, MARIA GEORGESCU, SERGIU IOSIPESCU, ALEXANDRU MARCU, DUMITRU PREDA, dr. DORINA N. RUSU, București, Ed. Militară, 1984, 501 p.

Volumul însumează 310 texte datînd din anii 1593—1919, referitoare la Unirile din 1600, 1859 și 1918. Sînt extrase din rapoarte diplomatice, din corespondența unor monarhi, oameni politici, militari, istorici, din cronici, din presă și din memorii. Fără să aducă nimic nou — o asemenea antologie nici nu-și propune un asemenea țel — culegerea de față conturează, prin mărturiile adunate, imaginea luptei pentru îndeplinirea unui ideal al cărui simbol a devenit Mihai Viteazul. Desigur, orice antologare presupune o selecție și orice selecție implică un anumit grad de subiectivitate ; totuși, mi se pare că a da numai *șapte* texte pentru veacul XVII și tot numai *șapte* pentru veacul XVIII înseamnă a amputa nejustificat tocmai epoca în care s-au pus pietrele fundamentale pe calea *spre împlinirea moștenirii lui Mihai Viteazul* (pentru a prelua chiar titlul unuia din capitolele volumului). E greu de imaginat o asemenea antologie fără — de exemplu — cuvintele frumoase și adînci ale lui Kiril Luccaris, patriarhul Constantinopolului, adresate în 1629 principelui Gabriel Bethlen, cel care visa și el o *restitutio Daciae,* dar prin ruperea românilor de credința strămoșească și trecerea lor la calvinism : „ar trebui mai întîi să se rupă *legătura de sînge și de simțire care zvîcnește în taină, dar cu multă putere, între românii din țara Transilvaniei și locuitorii din țările Munteniei și Moldovei.* Negreșit, Domnii vecini ai ziselor țări niciodată nu vor îngădui aceasta și foarte sigur vor pune piedici, dacă nu

cu armele, cel puțin cu îndemnuri tainice". Nu e și acesta un document care atestă *unitatea de sînge și de simțire?* Nu e tot un *document al Unirii?*

Ștefan S. Gorovei

Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 aprilie 1741 — decembrie 1742). Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat. Traducerea textului grecesc, studiu introductiv, note, comentarii, glosar și indice de ARIADNA CAMARIANO-CIORAN, București, Ed. Academiei R.S.R., 1985, 306 p.

Cunoașterea culturii românești din epoca fanariotă îi datorează Ariadnei Camariano-Cioran contribuții de seamă, aduse încă din perioada interbelică, în spiritul școlii critice îndrumate mai ales de D. Russo. La acestea se adaugă acum un volum de documente istorice de cel mai mare interes: rapoartele agenților lui C. Mavrocordat, texte inedite a căror importanță a mai fost semnalată anterior de editoare (în *Studii*, XIV, 1961). Studiul introductiv la volumul de față reia analiza pe baza valorificării integrale a masivului fond de rapoarte dintre 30 august și decembrie 1742. Ele se află într-un manuscris grecesc de la Biblioteca Academiei, un text curios — cum apreciază editoarea — reprezentînd rapoartele capuchehaielor lui Constantin Mavrocordat către domn dar și, alocuri, răspunsurile acestuia. Fără a fi totuși *Efemeridele lui Constantin Mavrocordat* — cum se indică pe cotorul manuscrisului — ele se înfățișează de fapt — mai precizează Ariadna Comariano-Cioran — ca o continuare a *Efemeridelor dacice* ale lui Daponte.

Importanța unui asemenea izvor documentar nu mai poate fi pusă la îndoială. „Aceste pagini sînt o adevărată oglindă a intrigilor ce se făceau în culisele Porții și ele ne oferă cel mai bogat material informativ pentru istoria dominației otomane în țările române (...). Nici o cronică, nici o relație de călătorie nu egalează bogăția știrilor furnizate de aceste rapoarte" (p. 9). Cîteva roade sustrase din aceste informații se văd în studiul introductiv, cu referiri la dominația otomană, politica domnilor și poziția de clasă a boierimii, lupta țărănimii împotriva exploatării, conflictele din rîndul clasei stăpînitoare ș.c. Posibilitățile de a extinde investigația acestor izvoare — cu multe stereotipii — rămîn însă deschise. Cercetătorii veacului XVIII vor găsi aici destule detalii, în special în legătură cu domnia lui Constantin Mavrocordat, dar și o incitantă introducere în mediul de viață fanariot.

Alcătuit cu toată rigoarea științifică, cu un bogat aparat de note, volumul își dovedește, neîndoios, utilitatea. Un glosar și un indice înlesnesc consultarea. Încă o restituție documentară însemnată îmbogățește astfel instrumentarul cercetării istorice pe care îl slujesc astăzi tot mai puțini cercetători. Cu atît mai mult se cuvine apreciată rîvna editoarei și noua realizare a Editurii.

Ștefan Lemny

VASILE GR. POP, *Conspect asupra literaturei române și literaților ei de la început și pînă astăzi în ordine cronologică*, ediție critică, studiu introductiv și note de PAUL LĂZĂRESCU, București, Ed. „Eminescu", 1982, 374 p.

Apărut în 1875, conspectul de istorie literară subscris de V. Gr. Pop căzuse în cea mai deplină uitare. O ediție critică, însoțită de comentarii și note, ni-l readuce sub ochi, cu aprecierile-i fanteziste asupra începuturilor și detalii utile asupra dezvoltării literaturii mai noi, a celei cultivate de *Junimea* îndeosebi. Scriere de tinerețe (autorul avea doar 25 de ani), conspectul reeditat acum reprezintă una din primele sinteze de acest gen și merita să fie readus în actualitate. Un lung și acribic studiu introductiv ne apropie figura enigmatică a autorului.

Al. Zub

NICOLAE OȚĂLEA, *Alese fabule*. Ediție îngrijită și prefață de MIRCEA POPA, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1958, 296 p.

Într-o excelentă ediție critică, Mircea Popa readuce în circuitul culturii românești unul dintre numele uitate ale literaturii veacului XVIII : Nicolae Oțălea, autorul Fabulelor de la a căror apariție s-au scurs 200 de ani. Un temeinic studiu introductiv *(Un precursor al fabulei românești : Nicolae Oțălea și volumul său de Fabule din 1784*, p. 5—30) fixează importanța genului și efigia autorului. Urmează ediția propriu-zisă, o ediție de mare interes fiindcă pune în circulație o carte deosebit de rară. Editorul însuși o descoperise și o semnalase abia în 1976. Cu atît mai demnă de apreciere rîvna sa de a pune în circulație atît textul vechi al cărții cu slove chirilice cît și textul modern, transliterat. Cartea de *Alese fabule* devine astfel un instrument de lucru și un bun izvor pentru cercetător, căci ea reprezintă, după cum editorul subliniază cu bună dreptate, o „oglindă a epocii".

Ștefan Lemny

ARON DENSUȘIANU, *Cercetări literare*, ed. îngrijită de GEORGETA ANTONESCU, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1983, 307 p.

După o monografie dedicată aceluiași autor (1974), Georgeta Antonescu îi adună sub copertă, cu o introducere, note și glosar, cîteva studii și articole extrase din periodicele transilvane și din volumul *Cercetări literare* (1887), al cărui titlu îl împrumută pentru această primă antologie. Colecția *Restituiri* capătă astfel un nou argument în favoarea sa. Reținem din cuprins paginile despre *Starea criticei literare la români* (1868), cele despre *Regenerarea literaturei române* (1874) și mai cu seamă *Critica unei critice* (1877), ca moment distinct în polemica cu T. Maiorescu. O bună ocazie pentru cei ce se ocupă de critica junimistă să asculte, după vechiul principiu, și cealaltă parte.

Al. Zub

TIMOTEI CIPARIU, *Discursuri*, Ed. îngrijită, antologie și glosar de ȘTEFAN MANCIULEA și ION BUZAȘI, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1984, 191 p.

Seria de *Restituiri* îngrijită de Mircea Zaciu a crescut cu încă un volum de referință, acesta cuprinzînd cuvîntările învățatului canonic Timotei Cipariu, filolog și istoric de prestigiu, una din figurile cele mai luminoase din galeria erudiților ardeleni. Recuperate din reviste și broșuri greu accesibile, uneori și din arhiva cărturarului, textele cuprinse în volum situează mai exact activitatea lui T. Cipariu în legătură mai ales cu școlile blăjene. Sînt discursuri rostite la început sau la fine de an școlar, la împlinirea unui veac de muncă didactică în acel spațiu, la inaugurarea *Astrei* (1861) sau la diverse ocazii legate de aceasta, în ședințele Dietei transilvane, la deschiderea Societății Literare Române (1867) etc. Unele n-au fost rostite, ci numai programate ca atare. Probleme general românești și probleme specific transilvănene se degajă din toate. Un spirit larg și devotat le animă, iar lectura lor e în același timp instructivă și reconfortantă pentru cine se interesează de epocă. Prefața (semnată de Ion Buziași), un glosar și o bibliografie le sporesc utilitatea.

Al. Zub

B. P. HASDEU, *Istoria critică a românilor*, Ed. îngrijită și studiu introductiv de GRIGORE BRÂNCUȘ, cu studiu și note de MANOLE NEAGOE, București, Ed. „Minerva", 1984, 660 p.

După *Getica* lui Pârvan și după *Istoria literaturii române* de G. Călinescu, încă una din marile opere ale culturii române reintră în circulație curentă, prin

grija competentă a filologului Grigore Brâncuș, același care cu un deceniu în urmă ne-a dat o bună antologie hasdeană și somptuoasa ediție *Etymologicum Magnum Romaniae*. Aproape concomitent cu nu mai puțin celebrele *Cuvente den bătrîni* (acestea în restituția lui G. Mihăilă) avem astfel la îndemnă una din marile scrieri care a intrigat generații în șir de istorici și filologi, constituind încă astăzi obiect de dispută. Manole Neagoe glosează, în studiul introductiv, pe marginea operei lui Hasdeu, definind-o sub specia erudiției și a viziunii istorice. Mai departe, Grigore Brâncuș se ocupă de problemele de istorie a limbii române în scrierea pe care o editează, precum și de valorile ei expresive. Textul însuși, stabilit cu acribie filologică și acompaniat de note, la nevoie, va scoate în viitor o mare operă din regimul legendei fastidioase pentru a o face din nou utilă. Cele zece „criterii" de metodă cu care ea debutează sînt încă de strictă actualitate. Ultimul denotă îndeosebi marea deschidere multidisciplinară a autorului: „Istoria fiind partea cea mai supraordinată în clasificațiunea pozitivistă a științelor, nu este nici o ramură a cunoștințelor care să nu poată răspîndi cîteodată o vie lumină asupra unei chestiuni istorice" (p. 8).

Al. Zub

DUILIU ZAMFIRESCU, *Opere*, București, Ed. „Minerva", vol. VII, 1984, 817 p.; vol. VIII, 1985, 638 p. *(Corespondență;* Ediție îngrijită, note, comentarii și indice de Al. SĂNDULESCU).

Cu volumele 7 și 8 din *Opera* lui Duiliu Zamfirescu avem convingerea că destinul creației autorului *Vieții la țară* se află pe un drum bun (spre deosebire de un O. Goga, I. L. Caragiale, C. Negruzzi, I. Heliade Rădulescu ș.a.). Și faptele o dovedesc. Au apărut deja, în intervalul 1979—1983, *șase* volume (aproape anul și volumul) sub îngrijirea regretatului Mihai Gafița și a talentatului Ioan Adam (singur de la vol. 5) pentru ca prezentele tomuri de corespondență — pregătite și comentate de Al. Săndulescu — să înconunoze cea mai mare parte din creația zamfiresciană. Este vorba, într-adevăr, de *creație* pentru că, așa cum observa încă din 1888 N. Fetrașcu, D. Zamfirescu a avut un real talent epistolar, pus în evidență și mai tîrziu de un Em. Bucuța, G. Călinescu, Ș. Cioculescu, E. Lovinescu, T. Vianu, iar nu gratuit același Al. Săndulescu intitula volumul din 1975, *Cele mai frumoase scrisori.*

Corespondența cuprinsă în cele două volume acoperă intervalul dintre 1876 — de cînd datează prima scrisoare — și 1922, însumînd peste 1 000 de pagini. Dacă o bună parte din aceste epistole au fost deja publicate de I. E. Torouțiu, Gh. Cardaș, Em. Bucuța, Al. Săndulescu ș.a., volumele prezente includ și numeroase *inedite,* precum și deosebit de inspirata reproducere în note a răsunsurilor la o parte din corespondența trimisă de Zamfirescu. Nu este cazul și nici locul de a insista asupra destinatarilor — în număr suficient de mare și cu locuri bine determinate în cultura noastră — dar nu putem omite bunele aprecieri, ce se impun, la adresa editorului ce dovedește o înaltă profesionalitate în prezentarea unei corespondențe ce ridică probleme deosebit de complexe. Volumele — ce cuprind în final (VIII) și cîteva *Opinii critice despre corespondența lui Duiliu Zamfirescu* — vin să definitiveze ediția critică a *operei* lui Zamfirescu, dîndu-ne satisfacția de a fi martorii unui veritabil eveniment editorial.

Lucian Nastasă

CONSTANTIN ANTONIADE, *Opere.* Studii selectate, notă asupra ediției, note și comentarii de ION MIHAI POPESCU, București, Ed. „Eminescu", 1985, XLVIII + 746 p.

Personalitate de seamă a culturii și filozofiei românești, C. Antoniade dispune în sfîrșit de o ediție a operei sale. O merita de multă vreme nu numai pentru folosul gîndirii filosofice ci și al istoriei culturii de care numele lui se leagă atît de strîns. Discipol al lui Maiorescu, el a depus eforturile cele mai stăruitoare pentru a face cunoscută la noi opera lui Thomas Carlyle, într-un gest

cu valoare afectivă ce răspundea, deopotrivă, unei nevoi acute de fortificare a pedagogiei naționale prin exemple trainice. Studiul introductiv stăruie în acest sens, dînd o imagine bine compartimentată a filosofului și a omului de cultură. Scrierile ce urmează *(Iluzia realistă, Thomas Carlyle, Filosofia lui Bergson, Imperialismul culturii germane, Renașterea italiană, Figuri din Cinquecento)* reprezintă nu numai un moment din istoria gîndirii românești, ci și contribuții, nu mai puțin incitante astăzi, la istoria gîndirii europene. Readucerea în atenția zilei (pentru prima dată după 23 August 1944 !) a operei lui C. Antoniade nu poate fi, de aceea, decît salutară.

Ștefan Lemny

N. IORGA, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ediție îngrijită, note, comentarii de VALERIU RÂPEANU și SANDA RÂPEANU, studiu introductiv de VALERIU RÂPEANU, București, Ed. „Minerva", 1984, 824 p.

Cea de-a cincea ediție a „romanului" autobiografic al lui N. Iorga (a patra ediție postbelică, după cele din 1972, 1976 și 1982 — cf. *AIIAI*, XXI, 1984 p. 657—658) aduce surpriza plăcută a repunerii în circulație a încă două scrieri, legate organic de *O viață de om : Doi ani de restaurație* și *Isprava*, ambele scrise și tipărite în 1932 ; împreună cu *Supt trei regi* (scrisă tot în 1932), ele sînt indicate în finalul autobiografiei din 1933 drept complementare acesteia. Studiul introductiv și amplele note finale au fost, de la o ediție la alta, îmbogățite și nuanțate, atestînd receptarea și integrarea necontenită a noutăților. *O viață de om* rămîne — și epuizarea rapidă și a acestei noi ediții o vădește cu prisosință — o carte în care se pot găsi îndemnuri, îmbărbătare și întăriri morale. Omul care a avut conștiința că, prin drumurile și cercetările sale, „despică nu atît locurile, cît și vremurile înseși" (p. 153—54) și mîndria că a și *făcut* istoria, nu numai a scris-o și tălmăcit-o, continuă să ne vorbească peste distanțele (care nu sînt numai de ani) dintre el și noi *.

Ștefan S. Gorovei

MIHAI BERZA, *Pentru o istorie a vechii culturi românești*, Culegere de studii editată, cu o introducere și note, de ANDREI PIPPIDI, București, Ed. „Eminescu", 1985, 265 p.

Biblioteca de filosofie a culturii românești, inițiată de Valeriu Râpeanu și deschisă cu reeditarea cărții lui Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești* (1980), ne-a dat, rînd pe rînd, prilejul unor întîlniri cu Tudor Vianu, Victor Papacostea, Mircea Florian, C. Rădulescu-Motru, P. P. Negulescu, I. C. Filitti și Constantin Antoniade, mai apoi cu Petru Comarnescu și din nou cu P. P. Negulescu. Înaintea acestora doi din urmă, a fost rîndul lui M. Berza — întîlnire emoționantă pentru cei care l-au cunoscut și s-au bucurat de privilegiul unor conversații, fie și destul de scurte, fie și în afara dezbaterilor.... istoriografice. Studiul introductiv aparține cuiva care i-a fost dintre cei mai apropiați — și nu numai în cercul oficial al Institutului de Studii Sud-Est Europene — avînd, astfel, posibilitatea de a-l cunoaște îndeaproape. Rîndurile lui Andrei Pippidi evocă, emoționat și delicat, figura istoricului, profesorului, directorului de institut. Aflăm (p. VII, nr. 3) de existența unui însemnat număr de manuscrise inedite, între care o mare lucrare, de 450 pagini, despre *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească (sec. XV—XIX)*, a cărui tipărire ar trebui înlesnită neîntîrziat. Unele studii, din ultimii săi ani de viață, au fost încredințate redacției „Anuarului" spre valorificare.

Din ceea ce ar fi putut constitui materia pentru două sau trei volume, editorul a ales 21 de texte, în română, franceză și italiană (e de înțeles argumentul care a stat la baza hotărîrii de a nu se traduce textele franceze și italiene, dar nu mi se pare tot așa de argumentată hotărîrea de a da *notele* editorului în aceeași limbă ca a textului : volumul se adresează, totuși, publicului românesc).

* La p. 395, „everget" nu e, totuși, o „vădită eroare în textul de bază", emendabilă prin *evergreen :* Vasile Stroescu a fost, în adevăr, un „everget [= binefăcător] național", cum îl definește N. Iorga.

Sumarul — avertizează Andrei Pippidi în *Nota asupra ediției* — „coincide în mare parte cu conținutul volumului *Istoriografie și istorie culturală*, așa cum îl concepea" M. Berza însuși. Avem, astfel, grupate între aceleași coperți, cîteva studii, cîteva splendide eseuri și cîteva discursuri, conferințe și comunicări; cronici și cronicari, istorici și istoriografie, cultura veche românească, istoria ideilor și a mentalităților — sînt temele mari în jurul cărora se grupează și între care se împart cele 21 de texte.

Volumul de față este un început; dacă s-ar rămîne aici, n-ar fi spre folosul nici al nostru, dar nici al icoanei istoricului trecut în lumea umbrelor în 1978. Studiile istorice — indiferent de data alcătuirii lor — studiile de răbdătoare analiză a documentelor și de punere a problemelor ca direcționare a cercetării, pe acestea le așteptăm pentru ca imaginea profesorului M. Berza să fie în adevăr completă. Nu mă îndoiesc că și editorul acestui volum și-a înțeles misiunea în același chip.

Ștefan S. Gorovei

TITU MAIORESCU, *Jurnal și epistolar*, vol. V, ed. îngrijită de GEORGETA RĂDULESCU-DULGHERU și DOMNICA FILIMON, București, Ed. „Minerva", 1984, 597 p.

Temerara inițiativă de tipărire a jurnalului maiorescian (cuprinzînd și scrisorile) continuă cu acest volum ce acoperă perioada 10/22 iulie 1864—7/19 noiembrie 1866, așadar ceva mai mult de doi ani, perioadă extrem de importantă și plină de dramatism din biografia cărturarului. În acest răstimp și-a pierdut ambii părinți, a fost adus la bara tribunalului sub o învinuire calomnioasă, s-a opus tentativei de sfărîmare a Unirii, a întemeiat, împreună cu alți tineri, societatea *Junimea*, a scos pasager ziarul unionist *Vocea națională*, a publicat două scrieri de îndrumare etc. Corespondența și însemnările din noul volum se recomandă ca o sursă inestimabilă de informații cu privire la epocă și la activitatea viitorului mare critic. Reflecțiile relative la stările de lucruri din țară constituie, desigur, latura cea mai interesantă a volumului. Întors în țară cu gînduri mari, preocupat să joace un rol în îndrumarea spiritului public, el întîlnește aici o excesivă inerție intelectuală și o cantonare în lucruri mărunte de natură să-l facă sceptic. Totuși, n-a renunțat, ceea ce indică putere morală, robustețe a spiritului. Volumul de față e o mărturie a zbaterilor sale, pe un „fundal tragic", de a găsi soluții eficiente în sfera lui de acțiune. Răceala ce i se atribuie și pe care el însuși o recunoaște ține oarecum de program, fiindcă în creația individuală, ca și într-o mare operă colectivă, e nevoie de calcul sistematic, de „răceala" inteligenței pentru a face să triumfe adevărul, frumosul și binele, valori dincolo de care un popor rămîne „o simplă semințe etnografică" (p. 130). Volumul întreg, de o mare densitate, merită a fi examinat cu atenție. Munca editoarelor la restituția textului și lămurirea lui prin note e demnă de gratitudinea noastră.

Al. Zub

M. Gaster în corespondență, Ediție îngrijită, prefață, note și indice de VIRGILIU FLOREA, București, Ed. „Minerva", 1985, 199 p.

După o reeditare, în 1983, a *Literaturii populare românești* (datorată lui M. Anghelescu), apare prin grija folcloristului Virgiliu Florea un deosebit de interesant volum de corespondență a lui Moses Gaster. Interesant și folositor atît datorită corespondentului, cît și a inițiativei lui V. Florea de a pune față în față nu numai scrisorile primite ci și pe cele expediate. Deci o ediție ideală, un *adevărat* instrument de lucru ce scutește de multe eforturi. E drept că lucrul a fost posibil, în primul rînd, datorită grijii lui Gaster (cît de inspirată se dovedește!) de a-și păstra copii după scrisorile expediate (60 000 — 70 000 grupate în 71 dosare și 28 volume) dar și a recuperării — atunci cînd s-a putut — a originalelor

(12 dosare). Așa cum ne informează V. Florea, arhiva Gaster se păstrează în prezent la bibliotecile University College din Londra și însumează aproape 150 000 de scrisori dintre care, o bună parte, adresate sau primite, referitoare la oameni de cultură români ca : I. Bărbulescu, M. Berza, I. Bianu (vezi și *Scrisori către Ioan Bianu*, I, 1974, p. 484—486), I. Bogdan (supărat prin 1890 că un ministru voia să-l numească pe Gaster profesor de slavistică la Universitatea din București, I. Bogdan urmînd să ocupe pe cea de la Iași), G. Bogdan-Duică, Gh. I. Brătianu, Șerban Cioculescu (care cu siguranță mai păstrează originalele primite de la Gaster, în legătură cu Caragiale) A. Densușianu, N. Densușianu, C. Esarcu, G. Galaction, Gh. Ghibănescu, C. C. Giurescu, A. Gorovei (vezi V. Florea, *Artur Gorovei către Moses Gaster*, în „Anuarul de floclor", II, 1981, p. 292—297 ; Gaster i-a trimis lui A. Gorovei cîteva însemnări autobiografice pentru istoricul revistei *Șezătoarea*, apărut în „Anuarul Arhivei de folclor", 1932, p. 9—39), B. P. Hasdeu (cu care a avut și cîteva neînțelegeri în urma unui articol semnat de Gaster în *Românul* din decembrie 1881), T. Maiorescu (care a contribuit în 1888 la anularea expulzării lui Gaster), Al. Marcu, Al. Odobescu, G. Pascu, V. Pârvan, Al. Philippide, Ș. Pușcariu (la propunerea căruia Gaster este ales în 1929 membru de onoare al Academiei Române), D. Russo, M. Sadoveanu, D. A. Sturdza (din pricina căruia, în 1885, Gaster este expulzat, stabilindu-se în Anglia), V. A. Urechia ș.a.

În volumul de față este reprodusă corespondența lui Gaster cu N. Cartojan, Lazăr Șăineanu și soții Titulescu, așa cum arătam, atît cea primită cît și cea expediată, însoțită de fiecare dată cu cîte un comentariu în care notele explicative abundă și facilitează înțelegerea materialului documentar. Este de așteptat ca și în viitor V. Florea să valorifice, măcar în parte, imensul material aflat la University College din Londra, cu atît mai mult cu cît aflăm de la Z. Ornea (*Actualitatea clasicilor*, 1985, p. 104) că V. Florea a xerografiat arhiva Gaster (toată !? ; cînd aceasta numără, cu tot cu manuscrise, în jur de 200 000 piese !), iar prin prezentul volum se dovedește un editor deosebit de competent. În această acțiune sperăm că va găsi colaboratori și înțelegere pentru continuarea lucrului început și care prezintă o deosebită importanță culturală.

Lucian Nastasă

Scrisori către Ovid Densușianu, vol. III, ediție îngrijită, note, tabel cronologic și indici de LIVIU ONU, ILEANA VÎRTOSU și MARIA RAFAILA, sub redacția lui Liviu ONU, Ed. „Minerva", București, 1984, 284 p.

Recentul volum cuprinde 307 scrisori primite de Ov. Densușianu de la 100 emitenți situați, în ordinea alfabetică, între Emil Isac și Pericle Papahagi. Ceea ce se remarcă din capul locului este aceeași acribie în restituirea textologică precum și notele deosebit de bogate ce însoțesc corespondența, dovedindu-se utile numai în ceea ce privește persoana emitentului, dar și în stabilirea raporturile ce au existat între acesta și destinatar. Atunci cînd inevitabila eroare s-a strecurat, redactorul volumului, cu deosebita probitate științifică pe care o știm, adaugă o *Corrigenda* (p. VI—VII).

Dintre emitenții români și străini remarcăm pe Emil Isac, Cl. Isopescu, H. Jarnik, J. Jud, Al. Macedonski, F. Manno, A. Meillet, S. Mîndrescu, P. Meyer, W. Meyer-Lübke, Basil Munteanu, M. Montandon, C. Nicoleanu, D. Onciul, R. Ortiz, G. Opresco, P. Papagahi ș.a., ale căror scrisori conțin bogate informații în ceea ce privește viața literară, activitatea lui Densușianu în epocă, probleme de filologie, lingvistică și folclor etc. Ca și în volumele anterioare, redactorii au inclus sub formă de rezumat o serie de scrisori mai puțin semnificative dar care întregesc amploarea solicitărilor epistolare.

Prin recentul tom se pare că ne apropiem de finalizarea unei remarcabile inițiative fără de care orice demers în direcția realizării unei monografii densușiene ar fi caduc. Bineînțeles că în acest sens ar mai fi necesare multe investigații spre zonele biografice puțin cunoscute sau incomplet lămurite, investigații ce ar presupune defrișarea unui imens fond arhivistic național — și nu numai. (De exemplu, în Arhivele Statului din Iași se găsesc numeroase documente ce ar furniza un plus de informații referitoare la anii de studii ieșene sau la rela-

țiile dintre Densușianu și diferiți oameni de cultură ai epocii. Astfel, în fondul Rectoratului Universității din Iași se găsesc procesele-verbale ale ședințelor Senatului din 24, 27 feb. 1900 și 20 ian. 1901— dos. 4/1898, f. 42—45, 53—54 — privitoare la recomandarea lui Densușianu la catedra de limba și literatura română și, pentru anul 1901, la cea de limba franceză din București. Tot în același fond se află intervenția lui N. Iorga — februarie 1931 — în polemica Densușianu — G. Pascu, precum și un „memoriu" justificativ al celui din urmă referitor la disputa filologilor ieșeni cu Densușianu ș.a.).

Lucian Nastasă

N. Iorga și marea răscoală țărănească din 1907. Mărturii documentare, ediție, studiu introductiv și notele de NICOLAE LIU, Iași, Ed. „Junimea", 1984, 318 p.

Începutul carierei politice a marelui savant coincide oarecum cu răscoala țărănească din primăvara lui 1907, eveniment sîngeros și dramatic, în timpul căruia N. Iorga n-a ezitat să ia partea celor umili, devenind, în presă, în adunări publice, în parlament mai apoi, apărătorul asupriților și un acuzator implacabil al regimului care a tolerat pe de o parte o exploatare atît de cruntă, iar pe de alta o represiune atît de sîngeroasă. Arhiva cărturarului și alte fonduri documentare, alături de ziarul „Neamul românesc" și de publicațiile forului legislativ, conțin numeroase date susceptibile să explice conduita lui N. Iorga la 1907. Nicolae Liu, care studiază de multă vreme această prodigioasă personalitate, a găsit oportun să adune în volum informația respectivă, iar ceea ce a rezultat e un mănunchi de texte la care biograful marelui savant și istoricul perioadei vor trebui să facă mereu apel. În prima parte sînt incluse „articole, intervenții parlamentare și alte luări de atitudine politică a lui N. Iorga în chestiunea țărănească", ne previne editorul în *precizările* preliminare. În a doua, se reproduc scrisori primite de savant, personale sau pentru redacția „Neamului românesc", în legătură cu aceeași chestiune. Cîteva din ele au mai fost puse în circulație de Barbu Theodorescu. Cele mai multe se publică acum întîia oară, cu un folos indiscutabil pentru oricine se ocupă de viața cărturarului și de istoria noastră social-politică de la începutul secolului. O lungă și densă introducere *(N. Iorga și „chestiunea țărănească" la 1907)* precede mărturiile documentare și le explică în contextul unei întregi istoriografii, pentru a concluda că „articolele și cuvîntările sale, corespondența păstrată prin grija colaboratorilor săi ne dau posibilitatea azi să aflăm date inedite și convingătoare despre amploarea unei drame și înălțimea unei conștiințe" (p, 43). Este meritul lui Nicolae Liu de a ne fi pus sub ochi un corp de texte indispensabile oricui se interesează de acel dramatic început de secol și de personalitatea prodigioasă a lui N. Iorga.

Al. Zub

Pagini dintr-o arhivă inedită. Ed. îngrijită, studiu introductiv și note de ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, București, Ed. „Minerva", 1984, XLVII + 635 p.

În prețioasa serie de *Documente literare*, se publică acum ceea ce s-a desprins ca esențial din arhiva lui (Elie) Miron Cristea (1868—1939), cărturar, om politic și arhipăstor, întîiul patriarh al României (1925—1939), cel despre care N. Iorga scria că „o soartă ca în povești și ca pe vremea minunilor i-a menit în căsuța de țărani din părțile Topliței să ajungă" la cele mai înalte demnități *(Oameni cari au fost*, IV, 1939, p. 301). Sînt scrisori și documente de interes cultural-artistic și istoric, rămase multă vreme în uitare la mănăstirea Antim. Cele mai multe provin din anii tinereții și privesc activitatea Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român din Transilvania (Astra), pe care destinatarul a servit-o mult timp. Reproduse aici în ordinea alfabetică a emitenților, scrisorile conturează o epocă și indirect un protagonist de marcă. Fie că e vorba de Transilvania dinainte de 1918 sau de România întregită, în destinele căreia Miron Cristea a jucat un rol eminent, ni se dezvăluie date personale, proiecte, inițiative demne

de tot interesul. Studiul introductiv le pune amănunțit în valoare, dînd un nou contur (după monografia lui Ion Rusu Abrudeanu) aceste personalități, contur întemeiat pe o documentație mai amplă și pe o bună cunoaștere a epocii. Nu numai biografia respectivă cîștigă în relief și în detaliu, dar epoca însăși, oamenii cu care a venit în atingere de-a lungul unei vieți nu lipsită de evenimente spectaculoase. Din 1890, cînd era învățător la Orăștie, pînă în preajma ultimei conflagrații mondiale, cînd s-a stins cel mai înalt demnitar ecleziastic al țării, după ce fusese un timp regent și prim ministru, Miron Cristea a parcurs în adevăr un drum plin de evenimente, care se reflectă parțial în filele acestei arhive. Semnatarii scrisorilor sînt personalități demne de tot interesul (A. Bârseanu, I. Bianu, Martha Bibescu, I. Bogdan, V. Branișteanu, I. Chendi, G. Coșbuc, S. Dragomir, Gala Galaction, O. Ghibu, O. Goga, V. Goldiș, Șt. D. Greceanu, D. Gusti, N. Iorga, G. T. Kirileanu, I. Lupaș, S. Mehedinți, T. V. Păcățian, S. Pușcariu, I. Urban-Jarnik, Elena Văcărescu etc.), a căror biografie beneficiază astfel de informații inedite. Complementar, se publică în *Addenta* cîteva texte semnate de Elie Miron Cristea : *Eminescu, viața și opera* (1895) ; *Proverbe, maxime, asemănări și idiotisme colectate din graiul românilor din Transilvania și Ungaria* (1901) ; apeluri, ordine, circulare, o conferință despre rostul teatrului (1911) ș.a. Texte susceptibile să întregească imaginea unui cărturar de multe și generoase inițiative. Apelul (fără dată) pentru întemeierea unui muzeu istorico-etnografic la Sibiu, apel însoțit de un judicios plan tematic, ar trebui citat, dintre acestea, alături de textele folclorice și de prospectul societății de credit și economii „Lumina", care atestă același realism benefic, regăsibil la sorgintea multor inițiative ale sale. Poate că în afară de ceea ce s-a reprodus aici arhiva lui Elie Miron Cristea conține și alte informații utile. Un catalog al ei, la finele volumului, încă ar fi fost util, în vederea unor eventuale noi descinderi. Să ne bucurăm deocamdată pentru sporul de informații și lămuriri pe care noul volum, îngrijit de I.P.S.S. Antonie Plămădeală, îl pune la îndemîna celor interesați. O personalitate proeminentă a epocii și epoca însăși ies îmbogățite pe seama lui.

Al. Zub

LIVIU REBREANU, *Jurnal*, I—II (Text ales și stabilit, studiu introductiv de PUIA FLORICA REBREANU, Addenda, note și comentarii de NICULAE GHERAN, București, Ed. „Minerva", 1984, 581 p. + 437 p.

Consecvenți obiceiului de a restitui contemporaneității date și fapte legate de viața și opera lui Liviu Rebreanu, Puia Florica Rebreanu și Nicolae Gheran ne oferă de data aceasta două volume din jurnalul întemeietorului prozei moderne românești. Era de așteptat ca un asemenea jurnal să existe și cineva să se încumute a-l publica, tomurile oferind un spor de date noi asupra acestei personalități de o complexitate pe care studiile anterioare au reușit doar în parte să o acopere. Și cum spiritul critic este indispensabil oricărui demers creator, primul volum — apărut la începutul anului 1984 — a oferit răgaz criticilor a-și spune punctul de vedere și la această realizare, cu atît mai mult cu cît o stare de spirit a existat încă înainte de concretizarea în volum a însemnărilor jurnaliere ce au aparținut lui L. Rebreanu. Indiferent de opinii, reținem vasta deschidere problematică oferită celor ce au asemenea inițiative, vocația înnoirii și seriozității unora dar și observația ce trebuie făcută : că demersul critic va trebui să rămînă nu numai o manifestare a inteligenței, dar și a bunului simț. Orice etichetare nu va reuși să cuprindă integral marile spirite iar detractorii unei asemenea întreprinderi nu pot fi, în primul rînd, decît lipsiți de perspectivă, compromiși prin superficialitate față de ceea ce ei nu pot face. Este un fapt îndeobște cunoscut că restituirile rămîn opere deschise oricît de mari ar fi dezideratele noastre. Oricîtă trudă ar exista, informația este susceptibilă de noi sporuri cantitative dar și de modificări sub raportul metodologic.

Menit a fi dat publicității la cel puțin treizeci de ani de la moartea sa, jurnalul a purtat povara dispariției premature a marelui romancier și deci a discreției la care autorul a ținut atît de mult. Cu toate acestea, anunțat încă de acum un deceniu de regretatul Mihai Gafița, jurnalul a dovedit greutatea publicării lui

atunci, datorită caracterului lui eterogen şi prin apariţia de noi însemnări jurnaliere. Aceşti zece ani nu au însemnat o tăcere totală. Am avut prilejul în nenumărate rînduri de a găsi în paginile revistei „Manuscriptum" — şi nu numai — referiri şi chiar fragmente din jurnal, menite a veni cu o clipă mai devreme în întîmpinarea pretenţiilor exegeţilor şi ale publicului larg.

Volumele reprezintă tocmai acea „proiecţie interioară la lumea înconjurătoare", cum observa Puia Florica Rebreanu, acea nevoie de a comunica cu sine, un Rebreanu a cărui inteligenţă problematizează. Cititorului i se oferă, astfel, posibilitatea de a stărui asupra unor episoade mai puţin cunoscute din viaţa scriitorului, în calitate de preşedinte al Societăţii Scriitorilor Români, de director al Educaţiei Poporului, director general al Teatrelor, al unor ziare şi reviste şi mai tîrziu ca membru al Academiei. În însemnările sale, Liviu Rebreanu pune în lumină evenimente ale vieţii artistice şi politice, simţindu-i prezenţa în epocă prin raporturile cu diferite persoane, edituri, etc.

Volumul al II-lea, acoperind perioada 1 ianuarie 1937 — 8 iunie 1940 în aparenţă ne dezamăgeşte, aşteptîndu-ne să găsim în paginile sale cele mai neaşteptate dezvăluiri. Lipsa de extraordinar prin caracterul prea „gospodăresc" nu poate oferi decît o altă „faţă" a romancierului. Şi nu este greu de dovedit. Aşa cum reiese din cele două volume ale jurnalului, din *Caiete* (1974) şi *La lumina lămpii* (1981), Liviu Rebreanu avea o psihologie deosebit de complexă şi profundă. O simplă confruntare este revelatoare. Punînd alături — chiar fără comentariu — însemnările jurnaliere, „sterile" şi „banale", din 11—14 aprilie 1938 de la Valea Mare (p. 133—134) şi scrisoarea sa către Puia Florica Rebreanu din 14 aprilie 1938 (ştampila poştei) surprindem ritmul interior în actul creaţiei dar şi complexele sale: „ostenit, extenuat, [lucra la romanul *Gorila*] aş vrea să mă smulg din frămîntarea asta singuratică, să beneficiez de bucuriile mărunte, banale, dar bucurii ale vieţii care trece în ritm din ce în ce mai vertiginos. [...]. Şi tainele acestea [ale creaţiei] nu sînt folositoare pentru alţii. Creaţia adevărată e atît de unică, de personală, încît pentru restul lumii nu poate fi decît un miraj" *(La lumina lămpii,* p. 278—279). Va reveni psihanalizei sarcina de a dezvălui sensurile ritmurilor rebreniene, a acestor suprapuneri de loc ciudate pentru a se integra în stilul vieţii şi gîndirii acestuia. Cu toate acestea, volumele conţin destule informaţii referitoare la perioada pe care o acoperă chiar dacă Rebreanu trăieşte departe de atmosfera luptelor politice. De fapt asistăm la o contemplare de la distanţă cu intuiţii de cele mai multe ori sclipitoare. Viaţa politică sub forma „zvonurilor" îl găseşte nealterat sufleteşte. Rămîn doar fapte cu aprecieri personale dar şi cu un dram de nelinişte în evoluţia politicii internaţionale. Îşi exprimă revolta împotriva asasinilor lui Armand Călinescu, dar îşi manifestă şi rezerva faţă de măsurile de represiune neinspirate ale guvernanţilor.

Jurnalul devine astfel un generic rebranian fără de care creatorul nu poate fi înţeles. De aceea subliniem meritul celor ce s-au îngrijit de această realizare contribuind la lărgirea orizontului biografic rebrenian acum cînd s-au împlinit patru decenii de la stingerea prematură a romancierului. Volumele conţin cîte o addendă cu scopul mărturisit de a suplini şi întregi profilul lui Liviu Rebreanu iar acea „în loc de postfaţă" va rămîne cu siguranţă un document menit să sublinieze avatarurile celor ce impun omologării o mare valoare a spiritualităţii româneşti.

Se remarcă prin consistenţa notelor şi comentariilor de o excepţională bogăţie de informaţii şi rigoare contribuţia lui Niculae Gheran, cunoscut şi prin străduinţa depusă la apariţia celor 12 volume ale operei marelui scriitor.

Lucian Nastasă

OCTAVIAN ILIESCU, *Le droit monétaire dans les Pays Roumains aux XIV-e — XV-e siècles,* în *Numus et historia,* Warszawa, 1985, p. 195—203.

În volumul omagial închinat profesorului Ryszard Kiersnowski la împlinirea a 60 de ani, cunoscut numismat român dă această schiţă de istorie a dreptului

monetar în Țările Române în veacurile XIV—XV ; o asemenea cercetare era de mult necesară : ea pune în lumină poziția principelui emitent („Moneta Moldaviae" sau „Moneta Alexandri" ori „Petri", „Helie", „Stefani") și anumite aspecte particulare, în legătură cu asocierea la domnie (numele domnilor asociați figurează, în legendele monedelor, întotdeauna separate). Sînt analizate, pe scurt, o problemă de ordin iconografic (monedele cu efigia emitentului) și una de ordin heraldic (reprezentarea stemei de stat și a celei dinastice).

Două categorii de mici observații fie-mi îngăduite pe marginea acestei prețioase contribuții la istoria veacurilor XIV—XV. Prima privește folosirea unor termeni nepotriviți mai ales într-un text destinat specialiștilor străini ; astfel, numele domnitorilor români apare peste tot însoțit de titlul *voivode ;* or, se știe că domnitorii români nu erau simpli voievozi, precum cei din Transilvania, din Serbia ori din Polonia, ci erau, *în primul rînd, domni ;* doar acest din urmă titlu evocă *suveranitatea* de care dispuneau domnitorii principatelor române extracarpatice, atribut de care erau lipsiți voievozii din Transilvania, Serbia și Polonia. Prin urmare, în orice text destinat a fi cunoscut, prin intermediul unei traduceri, de specialiștii străini titlul domnitorilor români nu poate fi altul decît *principe,* pentru a da imaginea precisă și a elimina orice posibilitate de confuzii.

Nepotrivită este și folosirea numelui *Mușat* (în traducerea franceză : *Mușat)* pentru Petru I al Moldovei (1375—1391). Este fapt dovedit că acest nume nu înseamnă nimic, familia domnitoare a Moldovei nu avea acest „patronim" ; a-l folosi în continuare înseamnă menținerea unei confuzii a cărei naștere a fost demult explicată. Pentru cineva care ar vrea să folosească o nomenclatură hipercorectă, numele respective ar trebui să fie *Petru al Mușatei* și *Roman al Mușatei* sau, cel puțin, Petru Mușatinul și Roman Mușatinul (așa cum pentru regii Franței din stirpea lui *Hugues Capet* nu spunem Robert *Capet,* Philippe *Capet,* Louis *Capet,* dar putem spune despre fiecare din ei că era un *Capețian).* Forma Petru I, Roman I Ștefan I ș.a.m.d. mi se pare, totuși, cea mai simplă și mai firească.

Din cea de-a doua categorie, fac parte unele precizări de natură cronologică. Astfel, e ciudat că pentru autor anul 1359 continuă să rămînă învestit cu calitatea de a reprezenta „constituirea definitivă" a principatului românesc din răsăritul Carpaților (p. 195) iar domnia lui Bogdan I continuă să fie datată *1359—1365* (p. 196). Dar, ceea ce e și mai ciudat, e faptul că prima emisiune monetară moldovenească păstrează în continuare, pentru d-sa, datarea *1377* (p. 196 și urm.). Într-o comunicare prezentată *acum un deceniu* la Societatea Numismatică din București (publicată apoi în „Suceava", V, 1978, p. 567—571), am arătat că datarea aceasta nu se poate menține, întrucît argumentul *istoric* pe care ea a fost întemeiată s-a dovedit nevalabil (așa-zisa luptă de la „Plonini", datată de P. P. Panaitescu la 1377 și socotită de O. Iliescu drept momentul afirmării independenței Moldovei transpusă, în plan monetar, prin emiterea primelor monede, s-a dovedit, finalmente, databilă *un deceniu mai devreme,* deci legătura cauzală dintre cele două fapte — lupta și emiterea primei monede — nu se mai poate susține) ; nu mai puțin. argumentul *numismatic* (tezaurul descoperit în 1912 la Siret) este și rămîne neconcludent : tot ce se poate spune pe marginea acestui tezaur este faptul că în jurul anului 1377 Moldova încă nu avea monedă proprie — *atît* și *nimic mai mult.* Acestea sînt *fapte* și nu ipoteze ; ignorarea lor nu folosește la nimic și nici nu contribuie la progresul cercetărilor în acest domeniu.

Ștefan S. Gorovei

---

[1] V. și Ștefan S. Gorovei, *Armoiries et rapports politiques : le „cas" moldave au XIV-e siècle,* în *RRH,* 2/XXIII, 1984, p. 117—128, în special p. 122, n. 25.

OCTAVIAN ILIESCU, *Les hyperpères de Vlaicou voda*, în *RRH*, 3/XXIV, 1985, p. 209—216.

Un document de la Vladislav-Vlaicu, datat *circa 1374*[1], menționează dania făcută mănăstirii Vodița de către acest domnitor muntean din veacul XIV în *perperi*; 1000 de perperi la hram, în fiecare an și cîte 300 de perperi care trebuiau împărțiți călugărilor. Moneda respectivă a fost identificată fie drept o monedă emisă de Vladislav-Vlaicu (P. Ș. Năsturel, 1958), fie drept hyperperii bibantini de aur (Octavian Iliescu, 1969). Autorul aduce, acum, în sprijinul mai vechii sale identificări argumentele care permit închiderea dosarului: *„Perperii* din hrisovul lui Vlaicu vodă nu puteau, deci, în nici un caz să reprezinte moneda de argint a acestui voievod, nici piesele divizionare de argint ale hyperperului nominal, bătute la Bizanț începînd din 1376, doi ani după dania făcută mănăstirii Vodița; erau, desigur, hyperperi bizantini de aur, provenind din porturile dunărene încă foarte active în această epocă" (p. 214). Suma cu care se angaja Vladislav-Vlaicu e grăitoare pentru puterea economică a principatului muntean în acea vreme.

Și în acest studiu, aceeași problemă de terminologie: „voivode" pentru cel care era, de fapt, *principe*, „le *voïvode* de Moldavie, Pierre *Muşat*" (p. 215) și, chiar în titlu, Vlaïcou voda"? Ce poate să înțeleagă un istoric străin din „Vlaïcou voda"? „Le prince roumain Vladislav I-er" — formulă aflată chiar în primul rînd al studiului, dar cu adausul „voïvode de Valachie" — era cea mai indicată modalitate de a-l numi pe acela care, în studiile cu circulație în țară, îl putem numi și *Vlaicu vodă*. Și o problemă de titulatură: un domnitor era „voïvode de Valachie" sau „prince de Valachie"? Dacă nu mă înșel, titlul era „X voievod, din mila lui Dumnezeu domn al...".

Ștefan S. Gorovei

ȘTEFAN ANDREESCU, *Alliances dynastiques des princes de Valachie (XIV-e — XVI-e siècles)*, în *RESEE*, 4/XXIII, 1985, p. 359—368.

Înrudirile domnilor din neamul zis al Basarabilor se dovedesc mai diversificate decît acelea statornicite, în aceeași perioadă, de principii Moldovei, orientați mai mult spre spațiul lituano-polon. Suveranii de la Argeș își căutau alianțe matrimoniale în aristocrația bizantină, în cea sîrbă, bulgară, maghiară, transilvăneană[2]; n-au lipsit, bineînțeles, înrudirile cu principii Moldovei. Autorul identifică pe soția lui Radu cel Mare (1495—1508), *Cătălina*, cu o prințesă muntenegreană din neamul *Crnojevic*, numită Ecaterina; folclorul a păstrat, în adevăr, amintirea unei înrudiri între o prințesă muntenegreană și un *Radul voievod*. Cu ani în urmă, am crezut că pot propune identificarea acestei domnițe cu Maria-Despina, soția lui Radu cel Frumos (și mama lui Bogdan III al Moldovei), ca fiică a lui Gheorghe Arianites Comnenul (comunicare din 1975, la Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie din București, rămasă în manuscris). Pentru aceeași Maria-Despina, s-a mai propus și identificarea cu fiica unui „magnat bizantin din Peloponez, Manuil Buchali" (Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI—XVIII*, București, 1983, p. 150, n. 35).

În ceea ce privește înrudirile cu familia domnitoare din Moldova, nu cred că „doamna" Stanca — din care, la 1411, s-a născut viitorul Ștefan II — a putut fi o fiică a lui Mircea cel Bătrîn (p. 365): Stanca nu era soția legitimă a lu Alexandru cel Bun care, în acel an 1411, era căsătorit cu doamna Ana (Neacșa). Mai trebuie observat că soția lui Mircea vodă Ciobanul, doamna Chiajna, era fiica lui Petru Rareș *dar nu și a Elenei-Ecaterina Brankovic* (p. 367), ci provenea dintr-o căsătorie anterioară a domnului Moldovei, care, cu fiica despo-

[1] Autorul trece cu vederea, fără nici o explicație, faptul că pentru acest document a fost propusă și o altă datare decît aceea din *DRH*, B, I, *c. 1370* (cf. Nicolae Constantinescu, *Vladislav I, 1364—1377*, București, 1979, p. 67—68).

[2] Nu se discută, însă, înrudirile lui Vlad Țepeș și ale urmașilor săi.

tului sîrbesc, a avut o singură fată : Ruxanda, viitoarea soție a lui Alexandru vodă Lăpușneanu.

Acest gen de cercetări învederează, pe o cale mai puțin bătătorită, un aspect al locului românilor în istoria universală în cursul Evului Mediu. Continuarea lor se impune cu necesitate.

Ștefan S. Gorovei

J. N. MĂNESCU, *Éléments d'héraldique roumaine dans l'armorial russe*, în *Comunicaciones al XV Congreso de las Ciencias Genealógica y Heráldica, Madrid, 19—26. IX. 1982* *, III, Madrid, 1983, p. 5—23.

Cunoașterea adîncă a heraldicii nu numai din Țările Române, dar și din întregul spațiu est-european, a îngăduit autorului să identifice elemente heraldice românești în armorialul rusesc, așa cum a fost el stabilit în veacul XVIII. Cele mai vechi prezențe ale capului de bour moldav sau acvilei valahe sînt urmarea strămutării unui grup de boieri (de ranguri mici și mijlocii), după înfrîngerea de la Stănilești, împreună cu Dimitrie Cantemir ; așezați în zona Harkovului, ei au continuat să rămînă sub un fel de suveranitate a fostului domn al Moldovei ; în stemele care li s-au acordat, apar, astfel, și elementele heraldice românești. În afară de armoariile Cantemireștilor și ale unei ramuri a Cantacuzinilor, capul de bour apare în blazonul familiei Bantăș-Kamenski, Kulikovski (descendentă din Procopie Caraiman) și Vremev (urmaș căpitanului Toader Vreme), iar acvila munteană se poate regăsi în blazonul familiei Heraskov, al cărei strămoș a fost boierul Udrea Herescul, plecat la 1711, cu fiul său Matei, în suita spătarului Toma Cantacuzino. Posteritatea acestor pribegi, deosebit de interesantă, a fost studiată de istoricul G. Bezviconi *(Roirea familiilor românești peste Nistru*, Iași, 1942). Componenta transilvană a acestor elemente heraldice românești vine din preluarea „îndreptățită" de tradiții privind originile îndepărtate ale unor familii ca Pușkin, Nehliudov ș.a.

Ștefan S. Gorovei

DAN BERINDEI, IRINA GAVRILĂ, *Analyse de la composition de l'ensemble des familles de grands dignitaires de la Valachie au XVIII-e siècle*, în *Comunicaciones al XV Congreso Internacional de las Ciencias Genealógica y Heráldica, Madrid, 19—26. IX. 1982*, I, Madrid, 1983, p. 239—253.

Analiza autorilor privește perioada cuprinsă între anii 1716 și 1820 și a avut în vedere repartizarea rangurilor de prima clasă între reprezentanții diferitelor familii, ranguri al căror număr a fost dublat, după mijlocul intervalului, ajungînd de la *opt* la *15*. În ceea ce privește deținătorii, autorii constată că în proporție de peste 50% erau membri ai unor familii boierești autohtone sau de îndepărtată origine străină, dar de multă vreme românizate (Cantacuzino, Catargiu, Ghica, Rosetti etc.), sau, în cifre absolute, 37 familii de boieri români plus *opt* familii românizate — în total, *45* — față de 44 de familii străine (fanariote, grecești și una tătară). Analiza este dusă și mai departe, pentru a se constata că cele mai înalte demnități au rămas, în perioada arătată, apanajul aproape exclusiv al familiilor românești (74,3%) și al celor românizate (13,7%), după cum altele au fost tot mai mult încredințate familiilor greco-fanariote : spătăria și postelnicia. Deținătorii „ministerului de finanțe", vistiernicii, au fost, în proporție de 65,8%, membri ai unor familii românești și numai 17,07% ai unor familii greco-fanariote. Analiza celorlalte trepte și ranguri va aduce, desigur, completarea acestui tablou, suficient de sugestiv.

Ștefan S. Gorovei

* Cf. *AIIAI*, XXI, 1984, p 667 și *RRH*, 2/XXIII, 1984, p. 117—128.

PAUL CERNOVODEANU, *La structure sociale de la classe des boyards roumains pendant sa dernière phase d'existence institutionnelle (1831—1858)*, în *Comunicaciones al XV Congreso Internacional de las Ciencias Genealógica y Heráldica, Madrid, 19—26. IX. 1982*, I, Madrid, 1983, p. 429—446.

Inflația rangurilor, demonetizarea lor prin ușurința cu care erau acordate (contra... cost, cel mai adesea !), pe de o parte, decăderea vechilor familii și ridicarea unor *homines novi* care vor alcătui clasa burgheză (funcționari, negustori, profesori etc.), pe de altă parte, au concurat la modificarea substanțială a structurii sociale a claseï boierești în ultima etapă a existenței sale instituționale, pînă la suprimarea privilegiilor prin articolul 46 al Convenției de la Paris. Dacă inițial cei proaspăt boieriți erau interesați în păstrarea privilegiilor (de care acum beneficiau și ei), ulterior, mai ales după revoluția din 1848, ei vor milita pentru desființarea acestei „formule perimate" și înlocuirea ei cu „prerogativele dreptului constituțional burghez modern". Și aici cifrele sînt grăitoare : în perioada 1837—1858, în Muntenia au primit diverse ranguri de boierie 5 007 persoane, iar în Moldova, în anii 1849—1856, 2 803 persoane ! Studiul claselor sociale va beneficia de aceste constatări, ca și de cele din comunicarea prezentată de Dan Berindei și Irina Gavrilă.

Ștefan S. Gorovei

MARIA DOGARU, *L'héraldique contemporaine en Roumanie*, în *Comunicaciones al XV Congreso Internacional de las Ciencias Genealógica y Heráldica, Madrid, 19—26. IX. 1982*, I, Madrid, 1983, p. 585—597.

Se trec, mai întîi, în revistă rezultatele obținute în acțiunea de identificare a unor noi izvoare heraldice în valorificarea și interpretarea lor ori în reinterpretarea celor deja cunoscute. Prezența fenomenului heraldic — heraldica fiind socotită, după definiția lui Xavier de Ghellinnck, *un fenomen uman permanent* — în România contemporană este atestată de stema țării, de stemele județene și municipale, de insemnele și emblemele adoptate de unele instituții culturale, precum și de emblemele folosite de unii particulari. În final, autoarea punctează cîteva din sarcinile care revin heraldiștilor români pentru progresul acestei științe (determinarea mai precisă a specificului insemnelor heraldice românești ; identificarea influențelor reciproce produse de schimbul universal de valori culturale ; valorificarea imensului nostru tezaur sigilografic ; lămurirea rolului puterii centrale în recunoașterea simbolurilor folosite în pecețile boierești ; stabilirea unei terminologii unitare și adoptarea unei metodologii adecvate).

Ștefan S. Gorovei

Trepte de civilizație românească, coordonatori : GEORGE G. POTRA, ȘERBAN STATI, CONSTANTIN CRIȘAN, București, Ed. Politică, 1982, 301 p.

Este o culegere de articole tipărite mai întîi în *Revista română* (7—8 și 9—10/1980) și reunite acum în volum, nu fără folos, dat fiind caracterul sintetic al textelor și interesul larg pe care îl suscită cele mai multe. Cîteva sinteze se ocupă de Burebista și epoca sa (Emil Condurachi, M. Gramatopol), altele de etnogeneza română (Radu Vulpe), de permanența luptei pentru neatîrnare, suveranitate și unire (V. Netea), de istoriografia română (Eugen Stănescu), de tezaurele artistice medievale : pictură murală, broderii, miniaturi (V. Drăguț), de arta de inspirație istorică (Val. F. Mihăescu, J. Zamfirescu, Dan Grigorescu). Alte texte au fost strînse sub genericul *vocații*, din care ar fi de amintit cele semnate de Dan Zamfirescu *(Sinteză, echilibru, creativitate)*, C. Crișan *(Civilizația românească și spiritul universal)* și alte meditații istorice care vizează, în fond, destinul poporului nostru.

Al. Zub

FREDERICK KELLOGG, *The Structure of Romanian Nationalism*, în "Canadian Review of Studies in Nationalism", XI, 1984, 1, p. 21—50.

Încă un studiu despre fenomenul național românesc certifică interesul pe care motivul respectiv continuă să-l suscite dincolo de fruntarii. El se datorează acum unui bun cunoscător al istoriei noastre, temeinic informat și sensibil la analiza de mai largi dimensiuni cum acest tip de anchetă o reclamă. Delimitîndu-și oarecum sfera, el stăruie asupra „pilonilor" dezvoltării naționale identificați în limbă, religie, educație, raporturi externe și economice. Toți reprezintă, în fond, un mijloc de a străbate istoria românilor prin intermediul factorilor de coeziune, capabili să fortifice comunitatea de neam și dezvoltarea națională. Astfel gîndită, analiza ajunge pînă în zilele noastre pentru a sugera continuitatea unor direcții ale vieții istorice ce se constituie tot mai clar în paradigme ale acestei zone.

Corectă, în linii generale, analiza conține însă cîteva regretabile erori. Se recunoaște rolul clerului în mișcarea națională dar se afirmă că mitropoliții ortodocși, mai ales în secolul XVIII, au fost mai mult greci decît români (p. 26); conținutul învățămîntului de la Academiile domnești este prezentat ca unul confesional (p. 27), cînd el a fost, în realitate, sensibil la filosofie, științe, medicină ș.a. Și mai gravă este afirmarea caracterului multinațional al statului român din veacul XX (p. 32) prin care se înțelege de fapt existența în structura de ansamblu a populației a minorităților străine.

Ștefan Lemny

NICOLAE URSULESCU, *Evoluția culturii Starčevo-Criș pe teritoriul Moldovei*, Suceava, 1984, 129 p.

Autorul volumului de față este un cunoscut și apreciat cercetător al neoliticului din Moldova, cu studierea căruia se ocupă de peste un deceniu și jumătate. Cercetările sale s-au concentrat mai ales în zona de nord a Moldovei (județul Suceava), unde a efectuat investigații sistematice (Suceava, Ipotești, Probota, Solca, Călinești-Enache) și de suprafață.

Apariția în număr tot mai mare a unor așezări de tip Starčevo-Criș în partea de Nord, dar și în celelalte zone ale Moldovei, impunea necesitatea apariției unei lucrări de sinteză referitoare la prima cultură neolitică de aici. Cercetările intense din ultimele două decenii asupra culturii Starčevo-Criș au permis o cunoaștere mai aprofundată a multor elemente referitoare la viața materială și spirituală a purtătorilor acestei culturi, chiar în legătură cu structura lor antropologică, sau probleme privind evoluția și răspîndirea așezărilor (Introducere).

Lucrarea pe care o prezentăm, are meritul de a cumula toate descoperirile aparținînd culturii Starčevo-Criș din Moldova, iar autorul ei, acela de a fi reanalizat și reinterpretat materiale publicate sau inedite. Din cadrul inventarului arheologic cea mai mare atenție s-a dat ceramicii, fără a neglija însă celelalte componente (unelte, obiecte de podoabă, plastică etc.). Pentru ceramică s-a avut în vedere în mod special natura materialului, tehnica prelucrării, formele de recipiente și motivele decorative utilizate.

În vederea realizării schemei evolutive a culturii Starčevo-Criș pentru Moldova, autorul a împărțit stațiunile în mai multe categorii (A. Stațiuni Starčevo-Criș cu stratigrafie verticală; B. Stațiuni în care au fost cercetate mai multe complexe, nestratificate și stațiuni cercetate doar pe cale perieghetică). Pentru fiecare categorie în parte se analizează tipul de locuință, caracteristicile principale ale ceramicii, analogiile, și se fac precizările cronologice necesare. Autorul a folosit în acest scop sistemul de clasificare al culturii Starčevo-Criș propus de Vladimir Milojčić și completat apoi pentru România de Gheorghe Lazarovici. Pe baza analizei complexe Nicolae Ursulescu distinge în evoluția culturii Starčevo-Criș în Moldova două variante regionale, nordică și sudică (D. Aspecte teritoriale și faze), și consideră că evoluția culturii în discuție pentru această zonă se încadrează în fazele finale III B, IV A și IV B. Rezultatele acestor observații sînt amplu comentate și exemplificate pe materiale provenind din așezări (planșele 4—45) și chiar concretizate într-un tabel cronologic al stațiunilor complexului Starčevo-

Criș din Moldova (Tabelul II, p. 32). În același timp, autorul realizează și o încadrare culturală adecvată a manifestărilor neolitice timpurii din Moldova în aria celor din România și Europa est-centrală (Tabelul III, p. 36).

Lucrarea mai cuprinde o hartă (p. 41) și un repertoriu al descoperirilor Starčevo-Criș în Moldova (p. 42—81).

Apariția lucrării în discuție constituie fără îndoială un eveniment lăudabil, autorul reușind pe baza unei aprofundate documentări și cunoașteri a realităților să aducă date noi referitoare la apariția, evoluția, manifestările tipice și cronologia primei culturi neolitice cunoscute pînă în prezent pe teritoriul Moldovei.

Cornelia-Magda Mantu

DEMETRIUS DVOICHENKO-MARKOV, *The Vlachs: The Latin Speaking Population of Eastern Europe*, în „Byzantion", LVI/2, 1984, p. 508—526.

Prin studiul publicat în prestigioasa revistă belgiană, cercetătorul american reia o problemă mereu actuală, anume „continuitatea perpetuă a elementului roman în estul Europei" (p. 508) în „mileniul întunecat". Recunoscînd în vlahi (români) pe descendenții tracilor romanizați, D. Dvoichenko-Markov pornește de la premisa, acceptată de întreaga noastră istoriografie, că aria de răspîndire a comunităților din trunchiul romanic-oriental corespunde vechii arii de întindere a triburilor tracice, adică din zona egeeană și vestul Asiei Mici pînă în ținuturile mlăștinoase ale Pripetului, Boemia și rîul Bug (p. 508). De aici și intenția autorului de a extinde studiul nu numai asupra vlahilor din Imperiul bizantin, ci și a celor din „întreaga zonă a Europei estice" (p. 509). Folosind izvoare binecunoscute și apelînd la rezultatele obținute de istoriografia română și străină, istoricul american urmărește să evidențieze prezența populației latinofone în diferite regiuni ale Europei centrale și sud-estice în mileniul întîi. Astfel, pentru Pannonia autorul constată că primele indicații privind prezența unei populații vorbind latina datează din timpul stăpînirii hunice, cum ne informează o veche cronică rusă — așa-numita *Cronică greacă* — și Priscus Panites. Mai tîrziu, *Cronica* zisă a lui Nestor aduce „cea mai veche referință la românii din Pannonia și Transilvania" (p. 516), confirmînd, astfel, mărturiile lui Anonymus despre prezența primelor formațiuni politice românești în Banat, Crișana și Transilvania. Acceptînd informațiile notarului maghiar, D. Dvoichenko-Markov se înscrie în rîndul acelor istorici care, *sine ira et studio*, văd în prezența românilor în nordul Dunării o consecință firească a continuității lor în spațiul carpato-danubian.

În legătură cu mențiunile lui Theophylactus Simocatta și Theophanes Confesor relative la cunoscutul episod petrecut în 579 cu prilejul campaniei bizantine în Thracia împotriva avarilor, D. Dvoichenko-Markov arată, pe drept cuvînt, că expresia „torna, torna, fratre" este o „slabă pretenție pentru a demonstra prezența românilor, cu atît mai mult cu cît această știre rămîne destul de neclară „dacă soldații care vorbeau latina (...) erau vlahi [români — *n.n.*] sau o altă populație vorbind latina din Imperiul Bizantin" (p. 511). „Torna, torna, fratre" face parte din rîndul acelor expresii pronunțate în „limba țării", adică limba oficială a Imperiului — latina (cf. H. Mihăescu, *Introducere* la Teofilact Simocata, *Istorie bizantină. Domnia împăratului Mauricius* (582—602), București, 1985, p. 7. Ea se adaugă altor dovezi care demonstrează că pînă în secolul VII latina a continuat să fie limba dominantă în Imperiu (cf. H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București—Paris, 1978, *passim*). Relativ la mențiunile despre românii de la nordul Dunării autorul face observația, cunoscută, de altfel, că între secolele VI și IX nu pot fi găsite referințe directe privind populația romanică, dar aceasta nu înseamnă că ea nu exista (p. 518). Faptul este explicabil dacă avem în vedere că, așa cum observa L. Musset, „dincolo de succesiunea 'imperiilor", există o populație statornică despre care izvoarele nu spun nimic. Mai multe imperii, care ni se par foarte diferite, pentru că se citează numai clanurile conducătoare, care se schimbă cu adevărat, pot fi construite succesiv cu aceleași materiale [umane — *n.n.*] (*Les invasions. Les vagues germaniques*, Paris, 1969, p. 63). Episodul pseudo-Chilbudios, revenirea stăpînirii romane la nordul Dunării

în vremea lui Iustinian, ca și informațiile din *Strategicon*-ul lui Mauriciu despre refugiații romani peste fluviu reprezintă indicații prețioase privind prezența populației vorbind latina în spațiul nord-dunărean. Cît privește identificarea cu românii a numirilor nevocalizate din scrierile geografilor persani și afgani, trebuie căutată mențiunea că istoriografia română a renunțat la o asemenea teză (cf. C. Cihodaru, în *AȘUI*, s. III. Istorie, XV, p. 157—170).

Studiul istoricului american reprezintă o valoroasă contribuție a istoriografiei străine despre spațiul românesc.

Nelu Zugravu

NICOLAE CONSTANTINESCU, *Curtea de Argeș (1200—1400). Asupra începuturilor Țării Românești*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1984, 170 p. („Biblioteca de arheologie", XLIV).

După mai mulți ani de cercetări arheologice în vatra voievodală de la Argeș — și autorul atrage de la primele rînduri atenția asupra sintagmei toponimice *Curtea de Argeș* — Nicolae Constantinescu dă, în această carte, nu doar o prezentare a materialelor ieșite din săpături, ci o întreagă reconstituire a începuturilor Țării Românești prin prisma vieții de la Curtea de Argeș. O primă biserică — Argeș I — se vădește a fi fost ridicată către anul 1200 ; a doua, cea de azi, e ctitoria lui Vladislav-Vlaicu, de pe la 1365—1369. Autorul reia și descrierea săpăturilor anterioare, cu rezultatele lor așa de viu discutate în epocă și, în legătură cu aceasta, problema mormintelor de la Argeș. Întregul proces al constituirii principatului românesc dintre Carpați și Dunăre, în ultima parte a veacului XIII și la începutul celui următor, va trebui revizuit, în lumina acestor constatări noi ; leagănul dinaștilor de la Argeș, anterior marii invazii mongole din 1241, se înfățișează într-o lumină nouă, care se va răsfrînge, inevitabil, asupra cercetării întregului spațiu românesc în veacurile XIII—XIV.

Ștefan S. Gorovei

SERGIU IOSIPESCU, *Balica, Dobrotiță, Ioancu*, București, Ed. Militară, 1985, 192 p. („Domnitori și voievozi", 26).

Izvoare de cele mai felurite categorii — narative, documentare, cartografice, numismatice, arheologice — și o întinsă bibliografie sînt puse la contribuție de Sergiu Iosipescu pentru a reface istoria despotatului dobrogean în vremea celor trei dinaști cărora, spre sfîrșitul veacului XIV, le va succeda Mircea cel Bătrîn, poate în virtutea unei legături de rudenie (după sugestia mai veche a lui I. Minea, entuziast adoptată și argumentată acum de Sergiu Iosipescu). Se discută din nou numele primilor doi dinaști, arătîndu-se larga răspîndire a acestor nume, în diverse variante, în toată aria locuită de români (dar hatmanul Isac Balica, menționat la p. 70, mort în lupta de la Cornul lui Sas, în 1612, nu e fiul lui Gherghina pitarul, ci al lui Leontie/Melentie Balica — menționat și el drept „contemporanul său ceva mai în vîrstă" — soțul Anei-Șcheauca Movilă) : Balea, Balica, Baliță, Balc (de unde și Bălcescu) se regăsesc și în Maramureș, și în Hațeg, în Dolj și în Mehedinți, în Moldova veacurilor XIV—XVI. La fel și Dobrotici, derivat de la Dobre (Dobrul e numele unuia din marii logofeți ai lui Ștefan cel Mare) cu sufixul *-otă* și apoi cu al doilea sufix, de filiație, *-ici* (fiul lui Dobrotă, fără, însă, a fi obligatoriu ca purtătorul unui asemenea nume să fie efectiv fiul unui Dobrotă). Autorul pledează (p. 93—96) pentru forma *Dobrotiță*, diminutivul lui Dobrotă. Și numele celui de-al treilea despot este restabilit în *Ioancu*. O întreagă lume, aproape necunoscută, răsare, într-o formă mai închegată ca pînă acum, în urma reconstituirii migăloase și pasionate — și cu un inevitabil grad mare de ipoteză — pe care a întreprins-o Sergiu Iosipescu în această lucrare despre dinaștii pontici și despotatul lor.

Ștefan S. Gorovei

MIHAIL P. GUBOGLU, *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte jusqu'au début du XVI-e siècle*, extras din *Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan Armağani*, Istanbul, 1984, p. 59—143.

Autorul reia, pe un plan mai amplu și cu o bibliografie adusă la zi, studiul publicat în 1969 în „Revue des Études Islamiques", dînd nouă anexe (fragmente de cronici și documente, dar și textele apocrife ale „tratatelor" din 1391, 1460 și 1511) și patru ilustrații (documente autentice). În ceea ce privește Moldova, autorul admite că documentul descoperit cîndva de Aurel Decei *(sulhnâme)* și datat de acesta în 1479 trebuie plasat în perioada 1480—1481, propunînd chiar ca termen *post-quem* 26 octombrie 1480 (p. 107, n. 192). Fără să se pronunțe pentru o anumită datare, profesorul Guboglu pare a înclina pentru anul 1487 ca an al încheierii definitive a ostilităților moldo-otomane (p. 109) ; de fapt, studiul publicat în 1983 *(RA* și *RRH)* de Tahsin Gemil confirmă fixarea acestui eveniment în *1486* (cf. și cele *Cîteva însemnări pentru istoria relațiilor româno-otomane în veacurile XV—XVI*, în volumul *Românii în istoria universală*, I, Iași, 1986, p. 35—36). Nu se poate decît subscrie la încheierea profesorului Mihail Guboglu : „Acest studiu nu epuizează problemele tributului către Poarta otomană, în ceea ce privește atît cuantumul, cît și evoluția sa, de la începuturi pînă în vremea domniei lui Süleyman Magnificul. Comorile arhivelor turcești, mai ales ale celor din Istanbul, vor putea confirma, infirma sau completa datele acestei probleme sub diversele sale aspecte. Pînă atunci, problema rămîne deschisă" (p. 117).

Ștefan S. Gorovei

GHEORGHE DAVID, *Petru Șchiopul (1574—1577 ; 1578—1579 ; 1582—1591)*, București, Ed. Militară, 1984, 252 p. („Domnitori și voievozi", 25).

Principe din multe privințe interesant — și ca personalitate și prin epoca al cărei reprezentant a fost — Petru vodă Șchiopul s-a bucurat de o prea mică atenție în cercetările de pînă acum. Succesor, în împrejurări tragice, al lui Ioan vodă cel Cumplit și predecesor al lui Ieremia Movilă și al lui Mihai Viteazul în scaunul Moldovei, acest vlăstar de Basarabi se vădește, la o cercetare mai atentă — dar încă superficială — un gospodar, un diplomat și un patron cultural pe care numai comparația cu înaintașii și cu urmașii săi la tron l-au pus, pînă acum, într-o lumină nedreaptă. Gheorghe David și-a asumat o sarcină grea năzuind să aducă o lumină dreaptă asupra acestui personaj *direct* printr-o cercetare de largă popularizare, în lipsa studiilor de strictă reconstituire istorică. Pornind de la izvoare — în special de la cele narative, foarte bogate pentru această epocă — el reușește să refacă un tablou cu suficientă mișcare și viață, de la care va porni, în chip obligatoriu, orice cercetător viitor al acestei perioade și al acestui personaj. Asupra „petelor întunecate" se poate stărui mai mult (nu era, însă, locul potrivit pentru autor în această carte), numai așa înțelegîndu-se mai bine gestul care a pus capăt domniei lui Petru vodă, în 1591, gest care consună, de altfel, cu frumoasele-i cuvinte, care arată că însuși era conștient de zisele „pete negre" : „Acestea sînt *lacrămile săracilor" (cu referire la bani). Petru Șchiopul este un exemplu, un bun* exemplu, pentru felul în care n-ar trebui cercetată istoria : cu ochii ațintiți numai și numai spre momentele strălucind de glorie și de înfăptuiri măreție, riscăm să uităm realizările celor care au pus, zi de zi, cărămizi trainice în zidul edificiului pe care *sprijinindu-se*, ceilalți, *viteții*, vor îmbogăți patrimoniul neamului cu alte pilde. Și istoricul se poate întreba care vor fi fiind — într-o mai lungă perspectivă — cele pe care momentul *acela* le cerea și *le putea primi* ca fiind mai adecvate. Prima monografie despre Petru vodă Șchiopul este un exemplu în acest sens. Am dori să avem, din partea aceluiași autor, și studiile adîncite care să însemne cu adevărat progresul în cercetarea și cunoașterea epocii pe care, prin această carte, a abordat-o cu curaj și cu succes [1].

Ștefan S. Gorovei

[1] Este, însă, absolut regretabilă așezarea pe copertă a chipului lui *Zotu Tzigara* (ginerele lui Petru Șchiopul), ușor de recunoscut chiar și sub „machiajul" pe care o retușare inabilă i l-a adăugat nu numai la chip, dar și la... căciulă ! Bula de aur reprodusă în a treia planșă de ilustrații nu conține și stema Mihneștilor : în scut se află armele lui Ștefan cel Mare, în varianta folosită și de Alexandru Lăpușneanu.

Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice, volum îngrijit de NICOLAE EDROIU, AUREL RĂDUȚIU, POMPILIU TEODOR, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1985, 409 p.

Orice aniversare reprezintă, se știe, prilejul unui bilanț biografic și de activitate. Este unul din momentele vieții — poate din rarele momente — cînd prezentul, pentru o clipă suspendat, cedează locul trecutului, analizei retrospective, menită să reconstituie traiectoria unei evoluții și coordonatele ei definitorii, pentru a extrage sensuri și imbolduri noi pentru strădaințele viitoare.

Demersul este, desigur, nu rareori, de circumstanță și acest lucru explică de ce în astfel de cazuri, elogiile encomiastice răpesc orice șansă de exprimare a evaluărilor lucide.

Nu însă, trebuie să o spunem, și în cazul profesorului Ștefan Pascu. Într-o vreme în care istoriografia românească pare a se situa sub imperiul reexaminărilor globale și al reconsiderărilor frecvente, apropierea de activitatea istoricului clujean trece din domeniul conjuncturii în cel al necesității, devenind o datorie științifică și de onoare. Acest lucru se întîmplă nu numai pentru că profesorul Pascu este, astăzi, unul din decanii de vîrstă și purtătorii de cuvînt ai scrisului nostru istoric — ceea ce ar justifica, îndeajuns, omagierea sa la 70 ani de viață — ci, în primul rînd, fiindcă dimensiunile impresionante ale operei și contribuțiile aduse la progresul cunoașterii istorice fac din rostirea sa prin cuvînt și scris o certă referință la, practic, toate marile probleme ale istoriei naționale. Iată, în fond, de ce editarea volumului de față nu este pur și simplu un gest aniversar, ci, de fapt, omagiul istoriei noastre însăși, al slujitorilor ei, față de — aproape — ultimul *spiritus rector*.

Îngrijit de foștii săi elevi, actuali colaboratori, acesta înmănunchează (pe lîngă biografia istoricului și blibliografia operei sale) contribuții de valoare, venite din aproape toate colțurile țării, axate cu precădere pe problematica istoriei medievale și moderne românești, care a constituit, de altfel, și sfera în care s-a manifestat, cu predilecție, activitatea celui sărbătorit.

Structurată în patru mari secțiuni (A. *Cultură materială*, B. *Populația, Stări sociale*, C. *Mentalități. Interferențe culturale*, D. *Stări de spirit revoluționare*), generoasa tematică a volumului include opțiuni variate și interesante, cum ar fi habitatul rural și urban din țările române în Evul Mediu și epoca modernă (care face obiectul studiilor realizate de Vasile Neamțu, Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu, Ladislau Gyémant), realitățile demografice și sociale din Transilvania și de la sud de Carpați în aceeași perioadă (analizate de Ioan Aurel Pop, Imreh Ștefan, Avram Andea, Nicolae Bocșan, Dan Berindei, Simion Retegan și Acațiu Egyed) sau situațiile limită, care au provocat spiritul revoluționar românesc (înfățișate și investigate, succesiv, de Andrei Magyari, Teodor Pavel, Camil și Hilde Mureșan, Cornelia Bodea, Liviu Maior și Marcel Stirban). Nu sînt ocolite nici preocupări legate de probleme întrucîtva mai pretențioase — dat fiind efortul de exegeză pe care îl presupun — ca, bunăoară, mentalitățile colective și raporturile culturale interromânești (discutate în cea de a treia secțiune a cărții) de istoricii Constantin Cihodaru, Damaschin și Vasile Mioc, Veniamin Ciobanu, Aurel Răduțiu, Mircea Țoca, Doru Radosav, Gheorghe Platon, Gheorghe Ioniță, Vasile Vesa, Vasile Pușcaș).

La aniversarea sa, academicianul Ștefan Pascu primește, astfel, un volum, care se înfățișează la capătul lecturii, în totul, ca o indiscutabilă realizare a istoriografiei noastre contemporane.

Alexandru-Florin Platon

ATHANASIOS E. KARATHANASIS, Οι Έλληνες λόγιοι στή Βλαχία (1670 — 1714). Συμβολή στή μελέτη τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς κίνησης στίς Παραδουνάβιες Ηγεμονίες κατά τήν προφαναριώτικη περίοδο [*Învățații greci în Țara Românească (1670—1714). Contribuție la studiul mișcării culturale grecești în Principatele Dunărene în perioada prefanariotă*), Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1982, 280 p.

Cercetător la Institutul de Studii Balcanice din Thessaloniki, Athanasios E. Karathanasis ne-a oferit pînă acum lucrări valoroase în domeniul istoriei medievale.

În lucrarea de față, autorul abordează o temă care interesează direct cultura popoarelor grec și român.

Este cunoscut faptul că după căderea Constantinopolului, în anul 1453, mulți negustori și învățați greci, nesuportînd dominația otomană, se refugiază în Occident, dar și în Principatele Dunărene, unde domnitorii români, prin rezistența lor la atacurile forțelor cuceritoare otomane, au reușit să păstreze o oarecare autonomie, în raporturile lor cu sultanul.

În tratarea temei autorul nu s-a limitat la perioada de o jumătate de secol (1670—1714) enunțată în titlul cărții, ci încearcă o analiză, a relațiilor medievale eleno-române de la începuturile lor din secolul XIV, mai concret din 1359, cînd voievodul Valahiei, Nicolae Alexandru, a cerut ajutor de la patriarhul Ecumenic pentru a organiza mitropolia țării sale. În acest scop a fost trimis mitropolitul Vicinei, Yakinthos Kritopoulos. De atunci relațiile româno-elene s-au dezvoltat continuu.

Voievozii românilor, care aveau o vastă cultură bizantină, au atras în țările lor reprezentanți ai preiluminismului, care le-au fost foarte folositori în multiplele manifestări de viață culturală din țările lor. Astfel, Constantin Cantacuzino și Constantin Basarab, cu ajutorul unor învățați greci au încercat și au reușit într-un fel, să creeze la curțile lor focare de mișcare culturală, dezvoltate apoi pe baza limbii grecești — limba internațională pentru tot răsăritul ortodox. Ei au dat întîietate necesității promovării învățămîntului în țările lor, în afara schemelor cunoscute, care „exprimau conservatorismul epocii" (p. 213). Așa zișii „iatrofilozofii", care veneau din școlile din apus, au promovat în domeniul filologiei, filozofiei, politicii și diplomației un concept ce exprimă o nouă conștiință, o schimbare a mentalității, care a influențat viața politică și culturală în Principatele Dunărene.

Cartea (după introducere, prescurtările folosite și bibliografie) cuprinde următoarele capitole: 1) *PREGĂTIREA:* a) Cauzele plecării grecilor în Țara Românească din secolul XVI pînă la mijlocul secolului XVII. — 2) *CONTRIBUȚIA LUI IOAN CARIOFIL ȘI A CERCULUI SĂU;* a) Ioan Cariofil și legăturile sale cu Țara Românească; b) Cercul lui Ioan Cariofil și rolul lui în evoluția culturală a Valahiei. — 3) *CONDUCEREA LUMINATĂ A ȚĂRII ROMÂNEȘTI:* a) Constantin Cantacuzino (1640—1716); b) Constantin Basarab (1654—1714). 4) *ACADEMIA DOMNEASCĂ:* a) Profesorii ei între anii 1688—1714 și contribuția lor la începutul renașterii învățămîntului în Țara Românească; b) Absolvenți ai Academiei trimiși ca bursieri de curtea domnească la Universitatea din Padova. — 5) *UMANISMUL RELIGIOS AL BUCUREȘTILOR:* a) Reprezentanți ai umanismului religios grecesc la București; b) Tipografia din București și purtătorii ei. — 6) *DREGĂTORIA GREACĂ A CURȚII DOMNEȘTI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ:* a) Învățați greci grămatici consilieri, diplomați. 7) *INFLUENȚE ALE CENTRELOR CULTURALE DIN EXTERIOR:* a) Prezența în Țara Românească a „iatrofilosofilor" greci proveniți din centrele de învățămînt din Occident. — 8) *CONCLUZII:* a) Privire generală a influenței culturale grecești în Țara Românească în perioada apropiată antefanariotă (1670—1714). — 9) *EPIMETRU* (Adaos): a) Cărți care s-au tipărit în Principatele Române și în Italia în cursul anilor 1690—1714 de grecii cercului curții domnești valahe; b) Îngrijitori, corectori și editori a tipografiei din București în perioada 1690—1714. Urmează un rezumat de cinci pagini în limba franceză și un indice de nume care încheie cartea.

În continuare dăm unele idei ale autorului cărții care, credem, interesează pe cititorii români. Autorul consideră că răspîndirea limbii grecești și a învățămîntului grecesc în Țările române se datorează foarte mult negustorilor greci, care erau o verigă de legătură între elementul românesc local și elenismul din răsărit (p. 24). Prezența accentuată a negustorilor, clericilor, învățaților greci, precum și tendința de moștenire a Imperiului dispărut Bizantin și de apărare a creștinismului a domnitorilor români au fost cauzele care au impus limba greacă în biserică și în învățămînt. Matei Basarab în Țara Românească și Vasile Lupu în Moldova vor fi principalii purtători ai influenței grecești. Ei au înființat Academiile domnești, au trimis bursieri la Universitatea din Padova „unul din cele mai faimoase centre culturale din Europa" (p. 97), au creat, cu concursul patriarhilor Dositei și Hrisant Notaras, tipografia din București „care a deschis noi orizonturi în mișcarea culturală în sud-estul Europei și a elenismului răsăritean, din moment ce Bucureștiul și Iașul erau unicele centre de proveniență a cărții

greceşti din ţări ocupate de turci" (p. 113). Pe vremea lui Basarab — scrie autorul — oraşul Bucureşti devenise „centrul cultural al sud-estului european şi după Constantinopol, cel mai mare centru de viaţa culturală în răsăritul creştin" (p. 161).

Karathanasis consideră pe Ioan Cariofil ca fiind îndrumător al renaşterii culturale în Ţara Românească şi reţine opinia lui Alexandru Duţu (Les livres de sagesse, p. 35) potrivit căreia Ioan Cariofil exprimă noul spirit al umaniştilor epocii, care au determinat reacţia bisericii. Trebuie spui totuşi, că şi biserica, prin Dositei şi Hrisant Notaras, a contribuit la dezvoltarea culturii în Principatele româneşti prin sprijinul ei acordat şcolilor, dar şi prin adunarea multor manuscrise valoroase din diferite centre ale fostului Bizanţ, care au fost trimise în Ţările Române pentru păstrare şi editare (p. 113).

În perioada aceasta începe, după autor, şi contactul popoarelor balcanice cu Rusia pentru izgonirea otomanilor din Peninsula Balcanică (p. 33).

Vorbind de Ioan Comnen, autorul susţine că la întîlnirea boierilor munteni şi moldoveni de la Arnaut Kioi, la 15 iunie 1703, Comnen a susţinut ideea unirii Principatelor, dar sub protecţia Ţării Româneşti (p. 193). Aceste două Principate — conchide autorul — începînd cu secolul XV şi pînă la formarea statelor Balcanice „constituiau un refugiu sigur pentru greci şi pentru ceilalţi intelectuali balcanici" (p. 220—221).

În încheierea acestei prezentări, subliniem că autorul se ocupă pe larg de personalităţile epocii respective, scoate la iveală activitatea lor culturală, religioasă, diplomatică şi politică, trăgînd totodată concluziile necesare. Analiza situaţiei culturale se face de pe poziţii disputate. Corectînd erorile emise de înaintaşii săi, şi folosind o vastă bibliografie, mai ales material arhivistic, Karathanasis a a reuşit să ne prezinte o valoroasă contribuţie istorică pentru epoca tratată.

Elena Gaidagis, Nikos Gaidagis

KEITH HITCHINS, *The ideea of nation. The Romanians of Transylvania 1691—1849*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, 221 p.

Sub acest titlu, completat cu precizarea: *Românii din Transilvania între 1691 şi 1849*, profesorul Keith Hitchins de la Universitatea din Illinois publică o nouă carte privitoare la spaţiul nostru istorico-cultural. După un preţios volum de documente (1970), altul relativ la raportul dintre *Cultură şi naţionalitate în Transilvania* (Cluj, 1972), şi încă unul despre Andrei Şaguna şi epoca sa *(Orthodoxy and Nationality*, Harvard University Press, 1977), autorul subscrie o sinteză asupra interstiţiului amintit, echivalent, în plan general românesc, cu faza de tranziţie spre o societate modernă. Ca şi în celelalte lucrări, titlul însuşi indică o problematizare. Keith Hitchins urmăreşte aici, cu o deplină stăpînire a materiei, geneza şi dezvoltarea ideii de naţiune la românii intracarpatici din momentul încorporării Transilvaniei în monarhia habsburgică pînă la triumful ei paşoptist. Între aceste limite se înscriu mari evenimente şi procese istorice, precum Unirea Bisericii cu Roma, laicizarea progresivă a militantismului naţional etc. După opinia autorului însuşi, noua carte încearcă „a trasa dezvoltarea ideii de naţiune de la ceea ce s-a putut numi conştiinţă etnică spontană la începutul perioadei pînă la instituirea concepţiei moderne de naţiune la 1848". Cu alte cuvinte, el caută să explice cum o idee puternic timbrată religios la început devine o idee seculară, antrenînd consecinţe vitale pentru soarta poporului român. Ancheta întreprinsă se înscrie astfel în preocupările mai noi ale istoriografiei de a depăşi simpla reconstituire de fapte în favoarea istoriei ideilor. Ideea de naţiune, în dinamica ei specifică, e „personajul" conturat aici cu erudiţie şi metodă restitutivă, autorul fiind preocupat însă nu numai de ideea în sine, ci în egală măsură şi de cei care au conceput-o ori au nutrit-o în timp. Sub acest unghi, el se întîlneşte cu studiile întreprinse de Matthias Bernath, Em. Turczynski, Krista Zach, iar pe un plan încă mai larg, incluzînd întreaga zonă sud-est europeană, de Barbara Jelavich, care i-a şi îndrumat de altfel întîii paşi în istoria noastră. Avem de a face cu o întreagă direcţie de studii, în care efortul de a scoate marea problemă a formării unei naţiuni din zona emoţiei partizane spre a-i asigura un tratament mai riguros apare evident. E vizibil iarăşi efortul de a

lămuri mai deplin geneza intelectualității, alături de transferul programatic de la o generație la alta, transfer în care ideologia națională a fost atît de puternic impregnată de istorie, limbă, religie. Contribuția maselor largi la întărirea ideii respective nu e mai puțin relevabilă, împreună cu tentativa de a integra mai strîns această idee în devenirea ei europeană și în realitățile specifice imperiului habsburgic, realități care au făcut ca națiunea română să se definească în Transilvania prin opoziție cu stările privilegiate, ceea ce însemna un accent mai decis pe specificitatea limbii și pe experiența istorică. Noua carte a lui Keith Hitchins constituie încă un pas către sinteza așteptată. Scrisă cu înțelegere, cu erudiție, cu metodă și claritate a expresiei, ea valorifică îndelungi osteneli cărturărești și reclamă un loc eminent în vasta literatură a problemei. O versiune românească i-ar asigura difuziunea și în mediul cel mai legitim de interes.

Al. Zub

FLORIN CONSTANTINIU, *Constantin Mavrocordat*, București, Ed. Militară, 1985, 194 p. („Domnitori și voievozi", 27).

Cu excepția capitolelor ce i-au fost destinate în marile sinteze de istorie a românilor de către A. D. Xenopol, N. Iorga, Const. C. Giurescu, Constantin Mavrocordat nu a prilejuit pînă acum o lucrare specială ca aceea pe care i-o dedică Florin Constantiniu. Bun cunoscător al veacului XVIII, nu numai sub raportul relațiilor agrare (despre care a dat cu ani în urmă o temeinică monografie : *Relațiile agrare în Țara Românească în secolul XVIII*), el era astfel în măsură să circumscrie domnia principelui luminat în lungul șir de domnii fanariote și în realitățile de ansamblu ale epocii. Este ideea directoare a demersului său care începe cu o analiză a condițiilor în care s-a instaurat regimul fanariot (cap. I). De reținut ideea potrivit căreia momentul respectiv a constituit începutul unui proces de lungă durată (p. 19), desfășurat în mai multe etape pe parcursul cărora societatea românească s-a obișnuit cu noua formulă de guvernămînt. Discuția pe această temă (deschisă de Eugen Stănescu și Andrei Pippidi) se îmbogățește acum cu noi sugestii. Mai interesantă ni se pare aceea despre epoca „protofanariotă", cuprinzînd intervalul anilor 1673—1685 cu domniile lui Dumitrașcu Cantacuzino, Antonie Ruset, Gh. Duca (p. 29) și care ar fi meritat o explicare mai largă.

Contextul instaurării regimului fanariot a adus în atenție și figura lui Nicolae Mavrocordat, domnul ce a deschis o nouă fază în istoria Moldovei și a Țării Românești. Caracteristicile domniei sale („demofilia", politica fiscală) explică în parte noile probleme ale lumii românești din veacul XVIII, probleme ce au marcat și domniile fiului său Constantin Mavrocordat. Florin Constantiniu le surprinde cu claritate dimensiunile și contradicțiile ce au determinat opera sa reformatoare (cap. II). Fără a pierde din vedere biografia domnitorului, autorul insistă tocmai asupra acestei opere, fiindcă ea i-a asigurat lui Constantin Mavrocordat locul atît de însemnat în istoria românilor din secolul XVIII. Reforma fiscală (analizată în cap. IV), reforma socială (cap. V), reforma administrativă și judiciară (cap. VI) la care se adaugă și alte dispoziții cu valoare reformatoare au constituit pilonii de referință ai politicii sale, în măsură să susțină și procesul de modernizare a societății românești. În fine, nu mai puțin însemnate s-au dovedit înfăptuirile și inițiativele culturale ale domnului asupra cărora s-a aplecat cu atenția cuvenită și analiza lui Florin Constantiniu pentru a schița imaginea a ceea ce Petru Depasta a numit „o nouă Helada în țara geților". Avem astfel, mult-așteptată cărții de față, cea dintîi perspectivă unitară asupra tuturor înfăptuirilor unui domn adînc legat de istoria societății românești și care își merita un loc în galeria de domnitori și voievozi, evocați de cunoscuta colecție a Editurii Militare. Să mai reținem că domnul se califica pe sine drept, „moștean al patriei" (p. 73) și că el a depus stăruințe pentru a elimina limba greacă din administrație, mustrîndu-și dregătorii (ca pe acela de la Soroca) „să nu mai scrie grecește !" (p. 154). Punînd în relief asemenea însușiri, Florin Constantiniu face astfel un necesar act de justiție istoriografică. Grație contribuției sale, seria colecției de „Domnitori și voievozi" a realizat și prima deschidere spre problematica istorică a veacului

XVIII românesc. Să sperăm, că și alți domnitori de seamă ai aceluiași veac își vor găsi în viitor locul cuvenit și în structura colecției!

Ștefan Lemny

Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări istorice. Coordonatori: NICOLAE EDROIU și POMPILIU TEODOR, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1984, 318 p.

Bicentenarul răscoalei din 1784 a făcut să apară o întreagă serie de lucrări menite să aprofundeze cunoașterea unui moment dintre cele mai însemnate din istoria resurecției românești. Cea subscrisă (cu excepția unui nume) de un grup de istorici clujeni, coordonat de N. Edroiu și Pompiliu Teodor, denotă un efort vizibil de a ieși de sub zodia generalităților de circumstanță și a propune, pe temeiul unei informații mai extinse, noi interpretări. Se trece în revistă istoriografia răscoalei lui Horea (Pompiliu Teodor), de la primele luări de poziție pînă la cele din vremea noastră, analizîndu-se principalele atitudini și interpretări. Reorganizării administrative inițiate de Iosif II în chiar anul răscoalei i se dedică un meticulos studiu (Aurel Răduțiu) menit să arate pînă la ce punct această reformă era minată de caracterul aristocratic al aparatului funcționăresc pe care îl crea. Se reconstituie apoi călătoriile întreprinse de Horea la Viena (Alexandru Neamțu), adunarea țărănească de la Mesteacăn din preajma declanșării răscoalei (N. Edroiu), ultimatul adresat de răsculați nobilimii la 11 noiembrie 1784, ultimat a cărui analiză, după atîtea studii anterioare și după vasta monografie, constituie o nouă și exemplară contribuție a istoricului David Prodan, una menită a adînci și mai mult cunoașterea structurilor mentale țărănești pe seama unei experiențe limită. Altă contribuție se ocupă de frămîntări țărănești din aceeași epocă în Cîmpia Transilvaniei (Magyari Andrei), în timp ce o alta face, sub unghi comparatist, o analogie între răscoala din Boemia (1775) și cea condusă de Horea (Iosif Wolf). Deschiderea metodologică propusă în ultimul text merită a fi reținută: „Este o prejudecată a istoriografiei tradiționale să ne concentrăm numai asupra răspunsurilor la care ne conduc nemijlocit izvoarele și să considerăm că ele constituie întreaga cunoaștere. Istoria narativă este un mod fundamental, plăcut și indispensabil, nivelul primar de a scrie istoria. Ea va fi totdeauna practicată, dar din ce în ce mai mult corelată cu alte nivele ale scrisului istoric. A reduce istoria la izvoare, aranjate cu o mare grijă și într-o ordine logică perfectă, îndepărtînd aspectele interpretative problematice, înseamnă a percepe doar partea vizibilă a unui iceberg, a cărui masă se pierde sub ape. În cazul răscoalei lui Horea, în pofida închiderii cîmpului informațional, cîmpul problematic al cercetărilor are toate șansele de a rămîne deschis, cu condiția ca problematica răscoalei să nu fie considerată doar în sfera exclusivă a izvoarelor. Istoriografia de azi poate oferi abordări care să se sustragă direcțiilor de cercetare consacrate. Istoria comparată constituie una din alternativele la istoria narativă. Cercetarea tradițională admite mai puțin existența unui spațiu pentru puneri de probleme, enunțurile ei decurgînd direct din izvoare. Spre deosebire de ele, enunțurile istoriei comparate provin din viziuni globale, care depășesc limitele producerii prin surse. Demersul comparativ este complementar celui tradițional și nu are pretenția de a i se substitui. Cercetarea comparată nu anulează investigațiile anterioare, ci, pornind de la ele, le verifică și nuanțează. Ea poate propune explicații mai juste și să releve semnificații mai adînci decît descrierea intuitivă sau analiza critică a izvoarelor, potrivit standardurilor hermeneutice obișnuite. Exprimîndu-și direct întrebările, ea este concepută ca un proces interogativ, de punere a problemelor, și prin aceasta poate sesiza și avansa noi teme de reflecție. Așa cum este practicată azi istoria comparată, ea situează gîndirea istorică la nivelul unei noi «obiectivități», care răspunde decupării de probleme în scopuri explicaționale și teoretice" (p. 169—170). Cu această convingere, Iosif Wolf încearcă să traseze un cadru sistematic pentru analiza comparativă a celor două răscoale, iar rezultatul trebuie considerat pe dublul plan al perspectivei metodologice și al analizei ca atare. S-ar putea spune că întregul volum are un subtext metodologic, invitînd la înnoirea anchetei, la spargerea unor clișee pentru a aduce un spor de cunoaștere. În acest spirit se pune în lumină funcționalitatea tradiției răscoalei lui Horea în spațiul transilvan

pînă la 1848 (Gyémánt Ladislau), se caută reprezentările plastice legate de eveniment (Mircea Ţoca), mitul lui Horea în literatură (Maria Platon), centenarul răscoalei în publicistica bariţiană (N. Edroiu). Asistăm pe de o parte la restituiri minuţioase, care adîncesc analiza faptelor contemporane, iar pe de alta la o configurare mai precisă a posterităţii. Studiul introductiv asociază legitim ambele direcţii, nu fără un anume rost bilanţier. Rezumate în limba engleză şi un util indice de nume încheie preţioasa culegere de studii.

Al. Zub

FLORIAN DUDAŞ, *Răscoala lui Horea în tradiţia poporului*, Bucureşti, Ed. „Albatros", 1984, 289 p. + ilustraţii.

Una din întrebările firești ale cercetării, după apariţia excelentei monografii a lui David Prodan, este : ce poate să se mai aducă nou într-o anchetă ca aceasta ? Numeroasele contribuţii scrise cu ocazia celor 200 de ani de la izbucnirea răscoalei n-au fost însă în totalitate realizări de circumstanţă, unele dintre ele dovedind că studiul unui asemenea moment nu şi-a epuizat toate resursele. Este ceea ce rezultă din cartea lui Florian Dudaş, carte preocupată să refacă istoria orală a răscoalei, aşa cum rezultă ea din tradiţia populară, reconstituire cu atît mai importantă cu cît „timp de un veac — în rîndul poporului — istoria orală a ţinut loc istoriei scrise" (p. 6). După alte contribuţii similare, datorate îndeosebi lui Ovidiu Bîrlea, Ioan Şerb, Nicolae Edroiu, Romulus Felea, autorul a cutreierat Zarandul, valea Mureşului, Ţara Moţilor pentru a reconstitui imaginea răscoalei în conştiinţa populară, într-un moment în care faptele de tradiţie sînt ameninţate să dispară. Cîteva mari capitole *(Preludiul, Răscoala, Martiriul, Elogiul)* surprind principalele momente ale răscoalei, aşa cum sînt ele deductibile din relaţiile bătrînilor păstrători ai tradiţiei populare ; o istorie a răscoalei văzută de urmaşii direcţi ai acelora care au făcut-o. Informaţia recuperată astfel de autor merită să reţină şi atenţia istoricilor, care vor găsi în ea suficiente sugestii pentru înţelegerea felului în care realităţile istorice s-au reflectat, peste timp, în mentalul colectiv.

Ştefan Lemny

Horea în publicistica românească de acum un veac, ed. îngrijită, introducere, note şi comentarii de NICOLAE EDROIU, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1985, 226 p.

Un bilanţ — chiar provizoriu şi incomplet — a tot ceea ce s-a scris, pînă acum, despre răscoala lui Horea ar putea oferi, celor care l-ar realiza, posibilitatea să constate imediat că evenimentul în cauză a fost printre cele ce au suscitat în istoriografia noastră din ultima sută de ani şi ceva un interes deosebit şi preocupări de durată. Concretizate în nenumărate studii şi cîteva sinteze de proporţii ca, bunăoară, aceea a academicianului D. Prodan — despre care se poate spune, fără exagerare, că reconstituie imaginea aproape *definitivă* a momentului — eforturile de recuperare integrală şi de analiză a evenimentului sub raportul semnificaţiilor şi implicaţiilor sale sociale, politice, naţionale şi europene şi-a pus amprenta, în grade diferite asupra activităţii, practic, a mai tuturor exegeţilor noştri, cu precădere ardeleni, începînd chiar cu Gh. Şincai, S. Micu, P. Maior şi ceilalţi, contemporani ai eroului martir de la Alba Iulia. Faptul nu este deloc de mirare, dacă nu uităm ce impact a avut răscoala din 1784 asupra oamenilor timpului, ce loc a ocupat ea în cadrul multiplelor prefaceri din ultimul sfert al celui de al XVIII-lea veac, caracteristice îndelungatului proces al genezei şi afirmării naţiunii române.

Profesorul Nicolae Edroiu este unul dintre istoricii amintiţi, numeroşi, care par a-şi fi descoperit în Horea o veritabilă vocaţie. Ne-o arată cam tot ceea ce a publicat el pînă acum. Ne-o arată, încă o dată, şi volumul de faţă, despre răsunetul intern şi internaţional al răscoalei, despre sfîrşitul conducătorului ei.

Sub semnături de prestigiu (Al. Papiu-Ilarian, George Barit, Al. Odobescu etc.), el include, fragmentar, o serie de studii și articole de referință tipărite în preajma centenarului răscoalei (1884) în mai multe periodice din România și din teritoriile de peste munți („Transilvania", „Familia", „Românul", „Tribuna"). Printre cele mai importante sînt, cu siguranță, cele publicate de Ioan V. Rusu și Nicolae Densusianu, primul, autor al celei dintîi reconstituiri globale a evenimentului, al doilea, al unei sinteze — *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria, 1784—1785* — rămasă pînă de curînd, mai precis, pînă la opera similară a acad. D. Progan, oglinda cea mai completă și fidelă a acestuia.

Trebuind, inevitabil, să selecteze, ediția nu a putut reține decît fragmentele cele mai semnificative în plan istoriografic și, totodată, edificatoare pentru maniera în care autorii lor înțelegeau să folosească, atunci, aniversarea răscoalei în beneficiul cauzei naționale. Din lectura lor succesivă (textele sînt aranjate în ordine cronologică), se degajă o imagine originală a evenimentelor, dar, în același timp și sentimentul unei nete imprecizii conceptuale, care ne arată încotro trebuie să căutăm originile dezbaterii actuale în legătură cu caracterizarea mișcării din 1784 *(răscoală* sau *revoluție* populară ?).

Însoțit de o substanțială introducere la istoriografia problemei, de cîteva note și comentarii lămuritoare la textele prezentate, studiul — corect întocmit — se dovedește, în mare măsură, util deopotrivă specialiștilor și marelui public.

Alexandru-Florin Platon

D. PRODAN, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, ed. nouă cu adăugiri și precizări, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 517 p.

„Clasică" prin limpezime și prestigiu de la apariție (1948), monografia *Supplex Libellus Valachorum*, gîndită ca o contribuție la istoria formării națiunii române, i-a adus istoricului D. Prodan încă de atunci notorietatea. O nouă ediție („refăcută", 1967) și o versiune engleză i-au probat între timp temeinicia, relevînd din nou marea acribie științifică a autorului, iar cea de acum, a treia, plină de „adăugiri și precizări", îi recomandă apartenența la patrimoniul clasic al istoriografiei noastre. Față de momentul primei apariții, atît de neprielnic, autorul se poate socoti fericit. „Azi, declară el, am satisfacția că cercetările de toate naturile, mulțimea de lucrări care s-au produs de atunci încoace și se produc mereu sub ochii noștri nu le-au infirmat, le pot menține și azi. Nici edițiile succesive ale lucrării nu le-au schimbat, le-au fortificat doar cu noi probe, cu noi materiale ilustrative", cu precizări de detaliu ca acelea cuprinse și în ediția de față (p. 7). În „peisajul, luxuriant de acum, al unei mari teme de istorie națională", *Supplex Libellus Valachorum* ocupă un loc distinct grație pasiunii erudite și răbdătoare a profesorului D. Prodan, care a știut să-și plaseze anchetele întreprinse în cîteva mari momente ale istoriei. Împreună cu *Răscoala lui Horea* (1979), scoasă și aceasta într-o nouă ediție (1984), monografia dedicată faimosului *Supplex* acoperă o epocă dintre cele mai dramatice și mai semnificative din istoria poporului nostru. D. Prodan se ocupă aici de importanța, cuprinsul și soarta memoriului, de sistemul politic din Transilvania, de geneza „națiunii române" din această provincie, începînd cu momentul Mihai Viteazul și urmărind apoi diversele forme de rezistență din sec. XVII—XVIII (de la unirea cu biserica Romei pînă la răscoala lui Horea), pentru a-și concentra atenția asupra noilor idei social-politice (origine, difuziune, receptare) și a noilor forme de acțiune politică, culminînd cu *Supplex Libellus Valachorum*. Era acesta un act revoluționar ? Un act retrograd ? „Nici una, nici alta. În devenirea istorică alternativele nu sînt două, ci trei. A treia alternativă e *progresist*, cea mai persistentă alternativă a devenirii umane, acum sub nume de *reformist*, *iluminist*. Pe aceasta se plasează, fără echivoc, *Supplex Libellus*" (p. 427). Pentru istoric, a cerceta momentul Horea și cel reprezentat de *Supplex*, situate în imediată succesiune, constituie o experiență dintre cele mai instructive. Căci Horea contase pe suveranitatea poporului răzvrătit, opunîndu-se impilării cu lancea, în timp ce autorii *Supplex*-ului conteză pe mărinimia unui despot luminat, sperînd într-o prefacere lentă, produsă „de sus". Ce aduce nou momentul din

urmă e „obiectivul național" bine definit, un obiectiv dincolo de care românimea transilvană se credea îndrituită să-și vadă rezolvat și programul social. Semn de realism politic, mai ales că el coincide cu „restituțiile" constituționale de pe continent. Apelul la istorie nu indică spirit retrograd, ci întemeiere mai solidă. „Cu tot istorismul său deci, conchide D. Prodan, cu toată adaptarea argumentației sale la o mentalitate retrospectivă, *Supplex Libellus* nu încetează de a fi un act progresist îndreptat cu fața spre viitor" (p. 433). Spre a întări parcă această perspectivă, autorul reproduce, ca anexă, alături de *Supplex*-ul din 1792, pe cel întocmit la 1743 de Inochentie Micu. Analiză magistrală, demonstrație fără cusur. Ea îi privește nu doar pe istorici.

Al. Zub

ELVIRA SOROHAN, *Introducere în opera lui Ion Budai-Deleanu*, București, Ed. „Minerva", 1984, 294 p.

Istoria culturii române în secolul XVIII îi datorează pînă acum profesoarei Elvira Sorohan cîteva contribuții remarcabile. Cunoscătoare erudită a vechiului scris românesc, atentă mai ales la valoarea hermeneutică a textelor, ea a putut să meargă dincolo de interpretarea obișnuită, înnoind imaginea unor cărturari de seamă și a epocii însăși. O asemenea direcție de studii o deschidea cartea despre Dimitrie Cantemir *(Cantemir în cartea hieroglifelor*, București, 1978) și o continuă acum sinteza monografică despre Ion Budai-Deleanu. Interesul pentru descifrarea limbajului criptic ar putea fi nota caracteristică de continuitate în cele două preocupări : prima, confruntată mai ales cu simbolistica animalieră din *Istoria ieroglifelor ;* a doua, cu simbolul extras din mitologia clasică, descifrabil în poezia *Sibylla de anno 1795* a ilustrului reprezentant al Școlii ardelene. Faptul nu trădează astfel doar o modă literară, regăsibilă la cei doi cărturari, ci însăși o modalitate de comunicare, proprie veacului. Ancheta ilustrată cu erudiție de Elvira Sorohan oferă astfel sugestii interesante pentru definirea unei întregi serii a culturii și ideologiei românești, marcată la un capăt al ei de principele moldav, iar la celălalt, de pleiada cărturarilor de la sfîrșitul secolului XVIII din rîndul cărora face parte și I. Budai-Deleanu. Angajarea lor într-un efort care să schimbe cursul istoriei românești este însușirea importantă ce-i reunește, încît ea nu a putut să îmbrace decît forme critice. Atitudinea se explică apoi prin biografia cărturarilor, decișii să forțeze destinul, angajîndu-se în lupta politică directă sau în activitatea revoluționară secretă. Cantemir ilustra mai curînd prima formă ; inițierea și participarea sa la o confrerie de factură politică antiotomană pe care o presupune autoarea (p. 26) nu se întemeiază pe argumente. I. Budai-Deleanu nu era străin însă de activitatea confreriilor secrete din Ardeal și Bucovina a căror țel era luminarea și emanciparea națională a compatrioților săi. Este meritul incontestabil al autoarei de a stărui asupra acestui moment din biografia cărturarului, unul ce luminează dintr-un unghi nou viața culturală și politică a românilor la sfîrșitul secolului XVIII.

Întreaga efigie cărturărească a lui I. Budai-Deleanu, așa cum o schițează autoarea, se arată utilă în această privință. După conturarea biografiei, „ca integrare în curentul ideilor contemporane", contribuția sa la doctrina luminilor transilvane (conceptul de luminare, teoria dreptului civil, filosofia istoriei, filosofia socială) aduce alte elemente în acest sens. Opera științifică și programul luminării (în care se detașează interesul filologic și cel pentru „istoria polemică") întregesc acest contur, opera literară — *Țiganiada* îndeosebi — ocupînd în mod firesc partea cea mai întinsă a studiului.

Demersul Elvirei Sorohan ni-l relevă pe I. Budai-Deleanu „ca pe un enciclopedist de profil cantemirian", dar și ca „una dintre cele mai vii conștiințe ale Europei luminilor" și „un raționalist, apărător al drepturilor politice ale românilor" (p. 289).

Introducerea anunță astfel un mod de analiză bogat în sugestii, capabil să adîncească efigia unui cărturar de seamă și, prin aceasta, imaginea societății românești în veacul luminilor.

Ștefan Lemny

VENIAMIN CIOBANU, *La granița a trei imperii*, Iași, Ed. „Junimea", 1985, 204 p.

Volumul de față este o continuare pe un plan amplificat și cu o profunzime sporită a celui publicat de autor în anul 1980, la Editura „Junimea" și intitulat *Jurnal ieșean la sfîrșit de veac (1775—1800)*. Totuși, concepția, metodologia și informația abordării problematicii nu îngăduie să calificăm *La granița a trei imperii* drept o ediție augmentată și revăzută a lucrării precedente.

O introducere, trei capitole *(Marea nedreptate, Sfidînd primejdiile, Intenții și fapte)*, rezumate în limbile franceză și germană și un indice (Nume de locuri și persoane) se constituie într-un rod al unui efort științific țintind la atingerea unei trepte în plus spre împlinirea unui vechi gînd (amintit de Ven. Ciobanu) al lui N. Iorga : „istoria noastră se înalță cu cît o cunoaștem mai bine".

Alegerea de autor a perioadei (ultimele trei decenii ale secolului XVIII) și a temei nu este întîmplătoare. Mai întîi, sfîrșitul secolului XVIII se înfățișează ca un moment de cotitură în istoria universală. Ce-i drept, lestul feudal este covîrșitor, sistemul echilibrului de forțe care conduce la împărțirea popoarelor între marile puteri prin ignorarea oricăror considerente etnice, ca să nu mai vorbim de cele naționale, nu dă semne de crepusculare. Dar, pe de altă parte, lumea „se cutremură", firește, vechea lume. Independența Statelor Unite ale Americii, Revoluția franceză, tendințele reînnoirii sînt fenomene care deschid și lărgesc pistele reînnoirii universale, piste care nu ocolesc teritoriul locuit de români.

Acesta este cadrul (simplificat de noi) în care autorul își plasează obiectul cercetării sale. Un punct central de convergență al evenimentelor în zonă este Iașul. Marele merit al lui Ven. Ciobanu stă și în aceea că nu reduce desfășurările *politice și ideologice* la capitala principatului moldav, ci extinde conexiunile în două mari planuri : țările române în totalitatea lor și implicațiile insidioase, dure, violente, răvășitoare pornite din exterior, totul fiind clădit pe o proiecție dictată de statutul geopolitic al țărilor române situate *la granița a trei imperii*.

Cartea împrospătează și chiar reînnoiește nu numai informația, ci și concluziile. De pildă, „marea nedreptate", adică răpirea Bucovinei, este explicată, (pe lîngă ceea ce se știa pînă acum) și prin intenția Austriei de a implica Rusia în acel rapt. Precizări foarte importante se fac în legătură cu poziția diferitelor categorii sociopolitice față de problemele ce confruntau pe români și ingerințele, presiunile, dictatului extern, străduințele către salvare, spre menținerea ființei de stat, a identității naționale, prepararea căilor menite să conducă, fie și mai tîrziu, la emancipare etc. Autorul stăpînește această inextricabilă materie pînă la amănunt. Acesta din urmă nu intră însă în uz decît pentru a servi deslușirii principalelor direcții ale desfășurărilor, de unde și claritatea expunerii, interesul cu care e urmărită, evitarea zonelor de umbră, opace și superflue. Demonstrația este de o rigoare exemplară și am putea-o defini cu deplină justificare, fără de cusur.

Cartea este indispensabilă pentru cine își propune să deslușească soarta politică internațională a românilor la sfîrșitul secolului XVIII. Ea ni se oferă ca o nouă dovadă a însușirilor care-l onorează pe autor și istoriografia raporturilor internaționale ale României de-a lungul secolelor.

L. Boicu

STELA MĂRIEȘ, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781—1862*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza", 1985, 173 p.+XIV anexe

Motivîndu-și demersul, în cuprinsul unei necesare *Introduceri*, autoarea notează, din capul locului, că, „dincolo de conturarea configurației" acestei categorii a populației orășenești din Moldova, de precizările privind numărul, ocupația, poziția și importanța ei în structura societății, prin studiul consacrat supușilor străini urmărește să contribuie la „o mai cuprinzătoare înțelegere" a unei problematici extrem de complexe, cu largi implicații de ordin politic, economic, social, național și ideologic.

Aceste promisiuni preliminare sînt împlinite în cuprinsul lucrării, în succesiunea și cu ponderea pe care Stela Mărieș le-a considerat necesare. [I. *Situația su-*

supușilor străini în Imperiul otoman. Regimul capitulațiilor în Turcia; II. *Înființarea consulatelor străine în Principatele Române*; III. *Supușii străini în Moldova în perioada 1781—1862* (A. *Privilegiile supușilor străini*; B. *Situația social-economică a supușilor străini în Moldova*; C. *Categoria protejaților*); IV. *Rolul supușilor străini în viața social-economică, politică și culturală a Moldovei*].

Așa cum se poate constata din enunțarea titlurilor, cercetarea a obligat la considerarea problematicii multiple a întregii epoci. Categoria supușilor străini nu poate fi analizată prin detașare, separînd-o de epoca în cuprinsul căreia a acționat. Mai mult decît în cazul altor categorii fiscale sau sociale, ea se integrează organic în epocă, influențînd, într-o anumită manieră, asupra tuturor articulațiilor acesteia. O epocă complexă, de adînci prefaceri, situată la interferența a două lumi, care se înfruntă, dramatic și care solicită cercetătorului o precisă cunoaștere și orientare.

Într-un oarecare sens, supușii străini reprezintă o expresie a procesului de integrare a Principatelor în Europa timpului, condiția lor juridică fiind legată de natura specifică a relațiilor internaționale. Situarea lor în structura societății timpului impune observații și constatări în legătură cu numeroase și importante procese și fenomene ale istoriei noastre. Studiul *demografic*, cu privire la evoluția în timp și spațiu a categoriei, îngăduie verificarea *teoriilor sociologice* cu privire la echilibrul existent între străini și autohtoni în cadrul societății românești, a bazei pe care se sprijină teoria *păturei superpuse*, pe care a elaborat-o și a îmbrățișat-o M. Eminescu. În egală măsură, poziția socială și rosturile economice ale supușilor străini sînt organic legate de procesul de formare a burgheziei române, de specificul pe care l-a îmbrăcat în Moldova evoluția acestui proces.

Istoria acestei *categorii sociale* este strîns legată de procesul de modernizare a societății românești, de lupta pentru eliberarea și independența acesteia. Poziția contradictorie a supușilor străini în viața internă a Principatelor se reflectă, negativ, în natura relațiilor internaționale în care sînt angajate Principatele române. Punct strategic de mare importanță militară, Moldova și Țara Românească au fost, totodată, o arenă pe care s-au ciocnit și s-au înfruntat multiple interese economice și politice ale Puterilor europene. În cuprinsul acestor confruntări, care au creat românilor o situație extrem de complicată, supușii străini au îndeplinit rolul unui adevărat cal troian. Lupta pentru restrîngerea și abolirea privilegiilor și a jurisdicției consulare reprezintă o parte importantă a luptei pentru independență; ea verifică, limpede, cît de greu a fost drumul românilor spre libertate, cu cîte eforturi au cucerit și impus dreptul de a fi ei înșiși, în țara si pe pămîntul lor.

În sfîrșit, cel care încearcă să-i situeze pe supușii străini în condițiile epocii în care evolua societatea românească nu poate să nu surprindă contradicția, limpede conturată, între contribuția activă a acestei categorii la opera de modernizare, pe de o parte și rolul politic negativ, pe de alta. Situația privilegiată de care se bucurau supușii străini, întreținută de natura relațiilor puterilor europene cu Poarta și de statutul juridic internațional al celor două Principate (a României pînă la independență) a reprezentat o piedică în calea identificării intereselor acestei categorii cu interesele generale și obiectivele luptei naționale românești, complicînd datele acesteia.

Studiul Stelei Mărieș, sprijinit pe o impresionantă informație inedită, se înscrie în sfera totalității; investighează problematica unei epoci complexe, utilizînd metodologia corespunzătoare. Pune, soluționează sau sugerează numeroase probleme, reprezentînd, netăgăduit, o importantă contribuție, exemplar realizate, la cunoașterea începuturilor și dezvoltării vieții noastre moderne.

Gh. Platon

NICHITA ADĂNILOAIE, ANASTASIE IORDACHE, PAUL OPRESCU, ALEXANDRU PORȚEANU, APOSTOL STAN, *Unitatea națională a românilor în epoca modernă 1821—1918*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1985, 278 p.

A devenit, de multă vreme, un adevăr banal constatarea că epoca modernă, secolul XIX îndeosebi, reprezintă — la noi și pretutindeni — un domeniu pre-

dilect al anchetei istorice şi, totodată, serioasă probă de încercare pentru mulţi dintre cei ce nutresc ambiţia de a-şi arăta şi verifica harul exegetic. Explicaţia stă nu doar în — fără nici o exagerare — imensul volum documentar specific epocii, ale cărui sugestii fecunde au fost, nu rareori, capabile să imprime cercetării cele mai neaşteptate traiectorii, spre concluzii cîteodată surprinzătoare. Dacă este adevărat că demersul la prima vedere gratuit al investigaţiei trecutului se întemeiază întotdeauna pe consideraţii şi determinări profund actuale, atunci se poate spune că interesul istoriografiei faţă de secolul naţionalităţilor a fost alimentat deopotrivă — şi, poate, mai mult încă — de *actualitatea* evenimentelor şi fenomenelor sale caracteristice (geneza naţiunilor şi emergenţa spiritului naţional, afirmarea libertăţii şi progresului ca idealuri universale, constituirea statelor naţionale moderne etc.), ale căror implicaţii nu au încetat să afecteze, după cum e lesne de observat, lumea contemporană.

Printre cele mai recente dintr-o amplă serie consacrată acestei problematici la noi este şi sinteza pe care o semnalăm prin rîndurile de faţă, preocupată să urmărească evoluţia ideii de unitate la români în epoca modernă. Chiar dacă nu excelează prin originalitatea interpretărilor şi a concluziilor — ceea ce, să o recunoaştem, devine din ce în ce mai greu astăzi, dacă ne gîndim la ce şi, mai ales, la cît s-a scris pînă acum referitor la problema în discuţie — cartea are, totuşi, meritul de a relua şi sistematiza analize mai vechi, relative la factorii istorici ai formării naţiunii române, la trăsăturile definitorii ale culturii naţionale, la aspectele constituirii şi dezvoltării statului naţional modern şi raporturile dintre unitate şi independenţă etc., în paralel cu sublinierea unor aspecte mai puţin cunoscute ale manifestărilor ideii de unitate.

De remarcat este şi faptul că autorii volumului nu-şi restrîng cercetarea — şi e firesc să fie aşa — numai la perimetrul Principatelor dunărene. Analiza lor are în vedere *întreg* teritoriul românesc în graniţele sale istorice, legăturile dintre *toţi* românii, peste despărţirile artificiale impuse de conjuncturile ştiute. Dacă spaţiul circumscris de analiză este cel care trebuie să fie, limitele temporale, în schimb, între care aceasta se încadrează, ni se par contestabile. Este, totuşi, greu de înţeles de ce se opresc autorii la anul 1821 cînd se ştie că, de fapt, primele luări de poziţie în favoarea unităţii debutaseră cu cîteva decenii bune mai devreme, într-un secol care — paradoxal — începe înainte de 1800 şi nu se termină decît la sfîrşitul primului război mondial.

Oricare ar fi, însă, adevărul, această opţiune cronologică nu ştirbeşte meritele unei cărţi care se recomandă ca un adaos de calitate la ampla bibliografie a problemei.

Alexandru-Florin Platon

Culture and Society. Structures, Interferences, Analogies in the Modern Romanian History, edited by AL. ZUB, On Behalf of the „A. D. Xenopol" Institute of History and Archeology of Iaşi for the 16th International Congress of Historical Sciences (Stuttgart, 1985), Iaşi, 1985, 206 p. + Notes on Contributors (p. 207—210) şi Index (p. 211—222).

Prilejuit de ultimul Congres internaţional de ştiinţe istorice, volumul — gîndit şi realizat de istoricul Al. Zub — se înscrie pe linia eforturilor sistematice ale editorului şi colectivului din care face parte — consensuale, de altfel, cu o preocupare constantă a istoriografiei româneşti din ultimele decenii — de a situa istoria românilor într-o necesară şi utilă perspectivă europeană şi, totodată, de a oferi din timp în timp, celor interesaţi de trecutul nostru cîteva repere în măsură să-i ajute a şi-l apropia mai mult.

Reunind contribuţii variate din domenii destul de diferite, el pare, totuşi, lipsit de unitatea *tematică* pe care titlul — în ciuda generalităţii sale — încearcă să o acrediteze. Dar nu şi de cea — cu mult mai importantă — a *obiectivului, conceptelor* şi *metodelor*. Ceea ce motivează studiile adunate în paginile sale este, deopotrivă, preocuparea comună a autorilor lor de a regîndi anumite probleme specifice procesului de modernizare a României în intervalul cuprins între secolul XVIII şi ajunul celui de al doilea război mondial, precum şi consensul deliberat

de a aduce în discuție concepte și metode originale, în măsură să facă posibilă, din alt unghi, realizarea acestei opțiuni.

S-a apelat, bunăoară, la *model* pentru a se explica, mai bine, atît analogiile și interferențele culturale româno-europene (Sorin Antohi, *Un modèle d'utopie à l'oeuvre dans les Principautés Danubiennes*, Andrei Corbea, *Zur Problematik eines „deutschen Modells" der Junimea Gesellschaft)*, străduințele în direcția elaborării unei căi proprii, românești de dezvoltare (I. Saizu, *Romanian Efforts towards an Original Pattern of Economic Development : the Inter-War)*, procesul de integrare politică a Principatelor române în Europa luminilor (Leonid Boicu, *In Search for a Model of Juridical and Political Statute of Romanian Principalities during the 18th Century)* sau specificul autohton al unor sisteme ideologice europene (Gh. Platon, *Le libéralisme roumain au XIXe siècle : émérgence, étapes, formes d'expression)*, cît și, pe de altă parte, contribuția gîndirii și a diplomației românești la viața politică internațională în perioada interbelică (Gh. Buzatu, *Organization of Peace : „N. Titulescu" Model.)*

A fost verificat și conceptul de *tipologie* în legătură cu maniera de constituire a statelor naționale în prima jumătate a secolului XIX (Dinu C. Giurescu, *Landmarks in the Building up of European National States : First Half of the XIXth Century)*, dar și cu alte fapte, de ordin cultural, de astă dată.

Aplicată aceleiași sfere, precum și istoriei relațiilor internaționale, ideea de *strategie* a putut, la rîndu-i, inspira cîteva din foarte bunele texte ale volumului (Al. Zub, *Critical School in Romanian Historiography : Genetic Model and Strategy*, Mihai Dinu Gheorghiu, *La stratégie critique de la revue „Viața Românească", 1906—1916* ; Liviu Antonesei, *Le moment Critèrion — un modèle d'action culturelle;* Valeriu Florin Dobrinescu, *The Strategy of Romania's Neutrality at the Outbreak of the Two World Wars : A Comparative Study* ; Ștefan Afloroaei, *Temps historique et critique de la culture : C. Rădulescu-Motru).*

La prima vedere oarecum colaterale tendințelor dominante semnalate, studiile lui Victor Neumann *(Rezeption und Einordnung der Geschehnisse im Banat des 18 Jahrhunderts : „Temeswarer Nachrichten")* și Ștefan Lemny *(La critique du régime phanariote : Clichés mentaux et perspectives historiographiques)* — primul, dorind să vadă care era mecanismul de receptare și răspîndire a noutăților în și prin presa epocii Luminilor, al doilea, referitor la critica regimului fanariot — se potrivesc, de fapt foarte bine cu celelalte, prin interesul arătat față de unele aspecte ale mentalului colectiv și formele lor de manifestare.

Sînt, acestea, numai cîteva din elementele de noutate ale volumului, care l-ar putea recomanda cu folos tuturor celor curioși să constate cît de mult poate modifica o perspectivă nouă de observație imaginea acceptată a unor fenomene în general foarte bine cunoscute.

Alexandru-Florin Platon

MALGORZATA WILLAUME, *Drogi do niepodległości polskie i rumuńskie koncepcje polityczne i ich realizacja w latach 1837—1849*, Warszawa—Lódź, PWN, 1984, 169 p.

Bine cunoscută celor ce se ocupă de relațiile româno-polone, participantă fidelă la lucrările comisiei de resort, autoarea subscrie acum, în seria monografică a Universității din Lublin, un întins studiu relativ la aceste relații în perioada 1837—1849. Noua ei cercetare se sprijină pe un vast material de arhivă, recoltat în Biblioteca Czartoryski din Cracovia, în Biblioteca Academiei Polone, Biblioteca Polonă din Paris, Arhivele Statului din Iași, nu mai puțin pe izvoare tipărite (îndeosebi memorii și corespondență), presă de epocă și, desigur, pe studiile deja existente asupra aceluiași subiect. Ideea de a examina comparativ concepțiile politice vehiculate de polonii și românii înainte de revoluția pașoptistă merita să fie pusă în lucru. Malgorzata Willaume a făcut-o în deplina cunoaștere a mișcării politice de idei în cele două țări. Interesantă paralela între statutul organic introdus în Polonia de autoritățile țariste în 1832, dar neaplicat, și regulamentele organice din principatele române. Colaborarea dintre Hôtel Lambert (avîndu-l în frunte pe A. Czartoryski) și opoziția condusă de I. Câmpineanu stă în centrul

analizei și ea a dus la două modele de organizare a statutului, chiar dacă înrudite. Unitatea politică a țărilor române se afla în centrul amîndurora, ceea ce voia să însemne că se viza, în fond, un statut de independență. Înclinarea partidei aristocratice polone de a lega cauza română de integritatea imperiului otoman e una din slăbiciunile proiectului polon, prezentată ca atare în volum. De unde lipsa unei anumite sincronizări în ce privește acțiunile întreprinse și eforturile românilor de a-și închega pe cont propriu programul de la 1848. Concepută în cinci capitole, cu un rezumat pentru străini, bibliografie și indice, analiza întreprinsă de Malgorzata Willaume suscită din plin interesul specialiștilor. O adîncire a surselor românești îi putea aduce, poate, nuanțări utile.

Al. Zub

ANASTASIE IORDACHE, *Pe urmele lui Dumitru Brătianu*, Ed. „Sport-Turism", București, 1984, 348 p.

Dacă pentru generația de apostoli ai cauzei românești de la mijlocul veacului trecut Dumitru Brătianu a fost un nume ilustrativ, în posteritate el a intrat ca un nedreptățit. Deloc privilegiat al demersurilor istoriografice, el a rămas mai curînd un preferat al referințelor generale, colective ori în context, imaginea sa situîndu-se adeseori în conul de umbră a marelui său frate mic, Ion C. Brătianu. Paradoxul rezidă și în sporul de prestigiu dobîndit de iluștrii săi contemporani, antrenați continuu în viața politică a țării, dar și în intransigența propriei conduite, asociată unei rare modestii, comparabilă doar cu cea a moldoveanului Costache Negri. Iată de ce recenta apariție a unei lucrări monografice, în prestigioasa deja serie *Pe urmele lui...*, sub semnătura unuia dintre cei mai autorizați istorici, poartă pecetea actului justițiar față de memoria distinsului patriot Dumitru Brătianu.

Temeinicia gestului reparator este asigurată de profunzimea demersului și de rigoarea analizei întreprinsă pe o bază documentară extrem de bogată și de variată, care, laolaltă, conferă cărții o autentică valoare științifică și o impun cu autoritate în rîndul lucrărilor de referință ale genului.

În cuprinsul celor nouă capitole ale cărții, Anastasie Iordache urmărește atent traiectul personalității lui Dumitru Brătianu, în conexiune cu marile evenimente ale epocii, de la primii pași făcuți pe plaiurile argeșene natale, urmînd dramaticii ani ai îndelungatului periplu european și pînă în amurgul înnegurat al vieții. Astfel, cititorul, beneficiind de academicul ghidaj al autorului, are posibilitatea să-l însoțească imaginar pe D. Brătianu în variatele-i ipostaze : de școlar, dotat și tînăr studios, în țară, ca și în „orașul luminilor", de colaborator de pe pozițiile liberalismului la ziare și reviste pariziene, de combatant pe baricadele revoluției franceze și de fruntaș al revoluției române de la 1848, de emisar al guvernului provizoriu în străinătate și apoi de exilat, de militant activ pentru dobîndirea drepturilor naționale fundamentale, ca reprezentant al diplomației oficioase sau oficiale românești în vremea formării și consolidării statului național, în sfîrșit, ca parlamentar și om politic atras în vîltoarea vieții publice și de partid.

Profilul politico-moral al revoluționarului unionist, diplomatului, omului politic și patriotului este admirabil sintetizat în următorul pasaj al cărții : „Sincer animat de cele mai bune intenții, pentru patria și poporul său, Dumitru Brătianu n-a găsit mijloacele cele mai adecvate pentru a acționa cu maximum de eficiență în opera de edificare și consolidare statală. Îndoctrinat cu precepte sublime dar imuabile, a preferat să rămînă același pînă la sfîrșitul vieții, în pofida scurgerii timpului care devenea necruțător cu cei care întîrziau sau nu înțelegeau să țină seama de schimbările de mentalitate și interes ale unei lumi care se bucura din plin de roadele Unirii și ale Independenței. Rigiditatea în principii venea în contradicție formală cu pragmatismul economic și politic, care implica maleabilitate, adaptabilitate, concesii reciproce, toleranță spirituală pentru oamenii care traversau rapid, în timp de decenii, ceea ce necesitase secole pentru alte țări..." (p. 339).

Ilustrația adecvată și bibliografia selectivă a lucrării canalizează singura obiecție spre lipsa unui indice general, a cărui utilitate într-o contribuție științifică nu mai necesită demonstrație.

Dumitru Vitcu

DANA DUMITRIU, *Introducere în opera lui C. A. Rosetti*, București, Ed. „Minerva", 1984, 215 p.

Cunoscută prin cîteva volume de proză *(Migrații*, 1971; *Masa zarafului*, 1972) și mai ales printr-un roman istoric *(Prințul Ghica*, 3 vol., 1982—1986), cunoscută nu mai puțin ca autoare a unui studiu despre proza de analiză și introspecție *(Ambasadorii sau despre realismul psihologic*, 1976), Dana Dimitriu subscrie acum un eseu despre C. A. Rosetti, ca „introducere" în opera pașoptistului. După monografia lui Marin Bucur (1970), e a doua sinteză ce i se dedică, și nu fără temei, acestui personaj de generoasă dăruire, scrutat deopotrivă și ca scriitor. Minoră, opera lui ar prezenta prin chiar aceasta o anume exemplaritate, căci permite apropierea de miezul epocii mai mult decît o poate face literatura de vîrf. Unele aspecte se arată a fi, în viziunea autoarei, chiar moderne. Legătura cu epoca, dar și temeiul rezistenței se degajă din această analiză, în care explicațiile de ordin sociologic stau alături de o fină analiză de text. Ceea ce rezultă e un personaj caracteristic pentru epoca regenerării naționale, un personaj încrezător în programul asumat, sincer cu sine și atunci cînd se manifestă teatral, gata de orice exces. Ca mulți dintre colegii săi de generație, C. A. Rosetti rămîne exemplar tocmai prin capacitatea lui de jertfă, prin supunerea existenței sale la un program ce o transcende. Dana Dimitriu îi conturează efigia prin raportare continuă la împrejurările unei epoci pe care a știut să o exploreze din aproape atunci cînd scria despre un alt protagonist al ei, Ion Ghica. Motivarea noului excurs e demnă de reținut căci indică o finalitate ce ține nu doar de literatură, dar și de istoria mentalităților: „Avem, deci, față de opera lui C. A. Rosetti în primul rînd un interes istoric. Vrem, cu alte cuvinte, să descoperim prin el *gustul epocii*, idealul ei intelectual, valabil ca simbol, ca etichetă inconfundabilă. Cu atît mai mult, cu cît registrul minor în care se săvîrșește pagina literară în cauză aparține unei mari personalități, iar epoca este una de transformări radicale în evoluția României moderne" (p. 6). Proza dedicată lui Ion Ghica n-a avut alt scop. Interogația cu care se încheia (II, p. 407) aceasta („Ion Ghica? Ce se poate spune despre Ion Ghica?") revine și în cartea despre celălalt pașoptist, poate pașoptistul prin excelență, patetic, contradictoriu, dacă nu chiar de expresie confuză: „Cine a fost C. A. Rosetti?" Ea arată nu numai cît de greu se poate ajunge la un rezultat sigur, cît de incert e la urma urmei conturul pe care istoricul îl dă unui personaj, dar și nevoia de a lua distanță, metodologic, în raport cu propriul rezultat. Cert e că această *introducere* se apropie sensibil de un personaj interesant, pe cît de contradictoriu, și de o epocă.

Al. Zub

PAUL PĂLTĂNEA, *Viața lui Costache* Negri, Iași, Ed. „Junimea", 1985, 280 p.

Monografia de față, consacrată lui Costache Negri, a fost precedată de cea publicată în 1965 de Pericle Martinescu — om de aleasă formație intelectuală. În ciuda însușirilor autorului, ea nu a răspuns așteptărilor, fie ele și modeste. Așadar, una din cele mai remarcabile și fascinante personalități ale istoriei noastre, Costache Negri, era văduvit de un portret istoriografic pe măsura meritelor și dimensiunilor sale de om și bărbat de stat, patriot înflăcărat pînă la uitarea și jertfa de sine. Acest gol și-a propus să-l înlăture Paul Păltânea, care se numără, grație studiilor sale și, cu deosebire, prin contribuțiile la cunoașterea vieții lui C. Negri, între cei mai îndreptățiți cercetători științifici la aspirația de a ni-l restitui pe unul din corifeii renașterii naționale „așa cum a fost el".

Întreprinderea nu este lesnicioasă chiar pentru un specialist atît de avizat în temă ca Paul Păltânea, deoarece personalitatea lui C. Negri s-a forjat și s-a exprimat într-o epocă istorică complexă, de „trecere", îmbibată de largi și inextricabile contradicții în toate planurile, de la cel economic la morală și „revoluție" vestimentară. Este de observat că autorul și-a intitulat volumul *Viața*... nu și *Opera*, dar plasarea accentelor invederează că Paul Păltânea n-a ignorat faptul că opera nu poate fi desprinsă de viața personală, fără să mai vorbim de cea

publică, mai mult : o definește. Unul din cele mai importante merite ale lui Paul Păltânea stă în apelul direct la sursa documentară cea mai probantă, frecvent inedită, de unde și foarte numeroasele precizări istoriografice. Nu mai prejos se află comentariul, interpretarea, adică înțelegerea corectă a raportului personalitate istorică — evoluția societății — receptarea actuală. Zece capitole (primul : Strămoșii și părinții, ultimul : Elogiul posterității) și un indice (nume de persoane și locuri) alcătuiesc cartea de netăgăduită precizie și valoare a vieții lui Costache Negri.

L. Boicu

I. DUMITRU-SNAGOV, *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne 1866—1887* Rome, 1984, 112 p.

După o masivă culegere de documente pe aceeași temă, cu referire însă la perioada anterioară (Le *Saint-Siège et la Roumanie moderne 1850—1866*, Rome, 1982 *, harnicul cercetător I. Dumitriu-Snagov ne oferă acum un volumaș de regeste relative la crearea ierarhiei catolice pe teritoriul național român și evenimentele contemporane. Sînt 172 de notițe elaborate pe seama documentelor din Archivum S. Congregationis de Propaganda Fide, Archivio della S. Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Archivum Secretum Vaticanum și alte fonduri arhivalice, pe care autorul le-a explorat cu atenție, oferindu-ne un prim instrument orientativ. Regestele, oricît de precise, oricît de clare, nu pot înlocui însă documentele. O ediție a acestora, în viitor, e necesară și n-o putem aștepta decît de la hărnicia aceluiași explorator. Introducerea care precede regestele ne previne deja asupra concluziilor la care s-ar putea ajunge studiind documentele înseși. Rezultă că în pofida atitudinii sale față de mișcarea risorgimentistă, diplomația vaticană a sprijinit statul român, rostindu-se în favoarea dreptului la autodeterminare. Crearea unei ierarhii ecleziastice (arhiepiscopat catolic la București, 1883 ; episcopat la Iași, 1884), după ce în 1853 fusese instituită Provincia Ecleziastică de la Făgăraș și Alba Iulia, a rezultat din această solicitudine, servind deopotrivă interesele României și pe acelea ale Vaticanului.

Al. Zub

KEMAL H. KARPAT, *Ottoman Urbanisme : The Crimean Emigration to Dobruca and the Founding of Mecidiye, 1856—1878*, în „International Journal of Turkish Studies", vol. 3, nr. 1, Winter 1984—1985, University of Wisconsin, Madison, p. 1—25.

Prof. dr. Kemal Karpat, de la Universitatea din Wisconsin, ne oferă prin acest studiu nu numai cea dintîi lucrare științifică temeinică consacrată unuia din centrele urbane de seamă ale Dobrogei, ci și o nouă mărturie grăitoare a sentimentelor sale față de locurile unde și-a petrecut copilăria și tinerețea.

Bazat pe documente descoperite de Domnia sa în Arhiva Președinției Consiliului de Miniștri (*Başbakanlık Arsivi*) din Istanbul, prof. K. Karpat pune în evidență aici date precise, necunoscute pînă acum, privind întemeierea și dezvoltarea orașului Medgidia între anii 1856 și 1878, realizînd o veritabilă micromonografie a localității din acea perioadă.

Firmanul din 2 Muharrem <12>73 (2 septembrie 1856) este considerat de autor drept actul oficial de <re>naștere a orașului Medgidia. Din același document reiese limpede faptul că localitatea a fost fondată „să adăpostească refugiații din Crimeea și să servească ca un centru pentru dezvoltarea economică a Dobrogei centrale" De bună seamă, autorul nu a scăpat din vedere faptul că orașul Medgidia s-a înălțat pe temeliile vechiului tîrg Karasu, atestat documentar încă din veacul XVI, dar ruinat de războaiele ruso-turce, în special de cel din 1828—1829. Războiul Crimeei, dintre anii 1853 și 1856, a intensificat feno-

* Vezi *AIIAI*, XX (1983), p. 537—538.

menul emigrărilor în masă în Dobrogea (numai în anul 1856 au părăsit Crimeea peste 50 000 oameni).

Construirea noului oraş s-a făcut în baza unor principii şi planuri moderne, promovate de noua politică urbană adoptată după proclamarea Tanzimatului (1838). Tezaurul central otoman a suportat cheltuielile de ridicare a edificiilor publice din oraş şi a acordat ajutoare băneşti pentru construirea locuinţelor particulare. De asemenea, fiecare familie de imigrant a primit bani pentru hrană şi, apoi, pămînt, boi şi seminţe. Documente ale aceleiaşi cancelarii fiscale indică cu exactitate şi ajutoarele pe care autorităţile otomane le-au acordat românilor dobrogeni întorşi la căminele lor, în primăvara lui 1857, după ce, în timpul războiului, se refugiaseră în stînga Dunării. Astfel, pînă la refacerea gospodăriei, fiecare din aceste familii a primit cîte 8 chile (200 kg) de grîu şi 4 chile (100 kg) de orz, iar în plus, fiecare, membru al familiei a primit cîte 642 grame de făină pe zi.

Documentele oficiale luate în consideraţie de autor arată că edificarea localităţii a fost una din problemele prioritare ale guvernului imperial din acea vreme ; ea era legată şi de chestiunea construirii primei linii de cale ferată de pe teritoriul otoman, care, după cum se ştie, a fost cea dintre Cernavodă *(Bogazköy)* şi Constanţa, începută în 1857 şi finalizată în 1860, de către o companie engleză. Noul drum de legătură dintre Dunăre şi Marea Neagră a fost de natură să aducă modificări structurale în viaţa economico-administrativă şi social-demografică a Dobrogei. Zona nordică a provinciei (cu oraşul Babadag şi porturile dunărene Măcin, Isaccea şi Tulcea) a început să cedeze vizibil în faţa rapidelor progrese ale regiunii mediane, cu <re>înfloritoarele ei porturi Constanţa şi Cernavodă, şi cu noul ei centru urban de la Medgidia, situat pe calea ferată, la jumătatea distanţei dintre Dunăre şi mare. Autorul notează, de asemenea, şi faptul că drumul de fier dobrogean a impulsionat şi activitatea economică din Moldova, Muntenia şi Transilvania (îndeosebi sub aspectul creşterii animalelor pentru export), ceea ce a contribuit desigur şi la strîngerea vechilor legături dintre această provincie istorică şi întregul spaţiu românesc.

Potrivit condicilor fiscului otoman, în anul 1866, populaţia impozabilă a Medgidiei era de 2 112 persoane (8 000—10 000 oameni), iar în 1872 ea crescuse la 3 705 persoane (dintre care 1 313 nemusulmani, în marea majoritate români), deci la un total de 16 000—18 000 de oameni. În tabloul statistic, din anul 1878, obţinut de consulatul francez de la Tulcea, referitor la populaţia Dobrogei de la nord de Valul lui Traian, se arată că Medgidia era locuită la acea dată de 4 664 de turco-tătari şi de „4 000 bulgari". Prof. K. Karpart atrage atenţia asupra faptului că în acest ultim indice s-a strecurat o evidentă eroare de tipar, în realitate fiind vorba de *4 000 români*, deoarece absolut „nici o sursă otomană nu-i menţionează pe bulgari în Medgidia". De altminteri, în acelaşi tabel sînt menţionaţi şi 2 233 locuitori români în satele dependente de Medgidia.

Relevînd şi mutaţiile intervenite în structura social-demografică şi în mentalul tradiţional al locuitorilor Medgidiei, prof. K. Karpat conchide că fondarea şi dezvoltarea acestei localităţi a reprezentat o reuşită în procesul de transformare capitalistă a economiei şi societăţii, „proces accelerat foarte mult după ce Dobrogea a devenit parte a României, în 1878".

Tahsin Gemil

PAUL E. MICHELSON, *Zeletin on Romanian Development* în *Proceedings of the Society for Romanian Studies*, I, 1985, p. 16—20.

Faptul că Ştefan Zeletin continuă să suscite din ce în ce mai mult interesul istoricilor, economiştilor şi sociologilor prin vigoarea şi originalitatea creaţiei sale, nu poate fi întîmplător. Recent, opera acestui gînditor a început să fie luată în discuţie de P. E. Michelson, apărînd un prim studiu referitor la ideile şi concepţiile lui Zeletin cuprinse în *Burghezia română* (Bucureşti, 1925), dar cu promisiunea de a se reveni cu o critică asupra acestora din perspectiva ultimilor cincizeci de ani de cercetări relative la dezvoltarea naţională a României.

Valoarea şi semnificaţia lucrării lui Zeletin a fost deseori subliniată în epocă — lucru pe care îl face şi Michelson — pentru a mai insista acum. Important ni

se pare reacția contemporanilor prin polemicile ce au fost generate — dintre care cea cu Șerban Voinea a făcut obiectul unui studiu special acum cîțiva ani (Daniel Chirot, *Neoliberal and social democratic theories of development : the Zeletin-Voinea debate concerning Romania's prospects in the 1920's and its contemporary importance*, în *Social Change in Romania 1860—1940*, University of California, 1978, p. 31—52) — și care puneau în discuție însuși destinul societății. În acest context, opera lui Zeletin reprezintă, în primul rînd, un punct de vedere, dar și o concepție unitară asupra „dezvoltării capitalismului național". De asemenea, ținînd cont de varietatea problemelor abordate (politice, sociologice, culturale ș.a.), gîndirea lui Zeletin nu poate fi redusă doar la cîteva idei simplificatoare. Să nu uităm că *Burghezia română* nu a fost scrisă de un ideolog liberal. De altfel, cum singur mărturisea, „noua noastră pătură cîrmuitoare îmi e destul de repulzivă", în schimb, „dacă-i pledez interesele, aceasta e numai în urma unor supreme rațiuni teoretice. Am conștiința că apăr un interes social superior, deși acest interes colectiv contrazice în mod brutal sentimentele mele" (scrisoarea către Gh. Brătianu din 20 dec. 1926, BARSR, S. 56/CDIII).

Și acest „interes superior" se întemeia pe convingerea că „așezarea" socială a României moderne nu era o creație artificială a unui grup de personalități, ci rezultatul unui întreg proces istoric necesar, început încă din 1829. Mai mult, așa cum arăta și T. Herseni (în *Sociologia românească*, p. 30), în timp ce unii se manifestau doar prin a *critica* evoluția burgheziei române, Zeletin merge la *explicarea* acestei evoluții, la „necesitatea istorică" a capitalismului român. În acest context, după apariția cărții (care a fost publicată parțial, mai întîi, sub formă de articole în „Arhiva pentru știință și reformă socială", III, 1922, 2—3, p. 223—263 ; 4, p. 405—448 ; IV, 1, p. 35—67 ; 2, p. 173—201), Zeletin își va continua preocupările, nu lipsite uneori și de o aspră critică la adresa burgheziei, oferind articole ca *Marea finanță în economia și politica României* (în „Independența economică", VIII, 1925, 2, p. 28—37), *Dezvoltarea burgheziei în România. Considerații generale* (în „Năzuința românească", Craiova, V, 1926, 3, p. 1—5), *Prin noi înșine* (în „Viața românească", XXI, 1929, 1, p. 114—119) sau lucrarea sa din 1927, *Neoliberalismul*.

În cazul studiului de față, după ce prezintă ideile și concepțiile din *Burghezia română*, Michelson socotește lucrarea lui Zeletin „clară atît prin metodologia sa materialistă cît și prin aprecierea favorabilă a liberalismului român". Ceea ce rămîne însă foarte important, nu numai pentru istoricul american ci, în primul rînd, pentru cercetătorii români, este „dacă lucrarea lui Zeletin ne ajută să elucidăm dezvoltarea României sau dacă ea constituie un obstacol pentru înțelegerea clară a trecutului României". Deci, este de așteptat o evaluare prin confruntarea ideilor sociologului român cu realitatea, nu fără a socoti studiul lui Michelson o prețioasă contribuție adusă la elucidarea acestei probleme.

Lucian Nastasă

D. ȘANDRU, *Creditul agricol în România. 1918—1944*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1985, 179 p.

Ancorat de mai mulți ani în problematica atît de vastă și de complexă a istoriei agriculturii românești, D. Șandru a putut da cîteva monografii și zeci de studii care, prin soliditatea informațiilor și a interpretărilor, și-au asigurat durata. Recent, acestora, el a adăugat lucrarea consacrată creditului agricol, partajată pe cîteva probleme esențiale : istoricul organizațiilor de credit agricol pînă la prima conflagrație mondială ; evoluția acelorași instituții pînă la declanșarea crizei economice din 1929—1933 ; reforma organizațiilor respective ; conversiunea datoriilor agricole ; istoricul creditului agricol după ieșirea din impasul economic ; rețeaua băncilor comerciale și finanțarea agriculturii ; politica dobînzilor și rezultatele ei.

În temeiul unui bogat material, prelucrat cu maximum de atenție, autorul ajunge la una din cele mai semnificative concluzii : între cele două războaie mondiale, toate categoriile de producători rurali s-au străduit să modernizeze propriile exploatări și să practice o agricultură intensivă. Dacă un atare progres a

fost, în ansamblu, lent, faptul s-a datorat, în mod constant, nu producătorilor, ci neîndestulării cu capital și scumpirii creditului bancar într-o anumită perioadă.

Prin urmare, o carte-cheie pentru înțelegerea agriculturii sub raportul producției, o carte încărcată de informații culese din arhivele centrale și județene, deosebit de utilă pentru specialiști și cititorii de rînd în cunoașterea uneia din problemele de bază ale istoriei României.

I. Saizu

Presa străină despre contribuția României la victoria asupra fascismului, volum întocmit de C. CĂZĂNIȘTEANU, FL. CONSTANTINIU, AL. DUȚU, București, Ed. Militară, 1985, 187 p.

Bogata reflectare în presa străină de mare circulație atît în anii conflagrației mondiale, cît și în perioada postbelică a substanțialului efort militar și economic al României la înfrîngerea Germaniei hitleriste, a determinat pe trei harnici istorici să înmănuncheze într-un volum cele mai reprezentative texte din ziarele și revistele străine care au elogiat curajul și sacrificiile poporului român. Pe scurt, toată presa din China pînă în Statele Unite ale Americii și din Suedia pînă în Africa ecuatorială au apreciat intrarea României în coaliția antihitleristă și efortul ei militar și economic ca unul din evenimentele de însemnătate decisivă ale celui de-al doilea război mondial ; prin curajoasa hotărîre românească s-a prăbușit tot dispozitivul Wehrmacht-ului din sud-estul Europei, a fost considerabil grăbită și agravată criza politică a regimurilor din statele aflate în orbita celui de-al treilea Reich, care au văzut în fapta României o pildă de urmat, și s-a smuls economiei de război germane o importantă sursă de petrol și de alte materii prime de mare valoare strategică.

Aprecierile, întemeiate pe cunoașterea adevărului istoric, reprezintă — arată editorii textelor — „o excelentă dezmințire a afirmațiilor tendențioase întîlnite în lucrările unor publiciști străini, care urmăresc minimalizarea sau chiar negarea rolului României la înfrîngerea Germaniei hitleriste". Așadar, o carte în care sînt adunate cele mai reprezentative texte de prețuire existente în presa internațională referitoare la semnificația actului de la 23 August 1944 și la contribuția României la înfrîngerea Germaniei, o carte utilă atît specialiștilor, cît și marelui public.

I. Saizu

DAN CRUCERU, *Diacronismul culturii. Eseu despre evoluția sistemului cultural*, București, Ed. „Meridiane", 1984, 218 p.

Abordată aici cu precădere din perspectiva filosofiei culturii, tema „temporalității actelor de cultură și a culturalității timpului" prezintă interes și pentru filosofia istoriei, la care se și face apel. „Am dorit să evidențiem ideea că timpul nu este doar o formă de existență a materiei în general, ci și axa verticală pe care se structurează și evoluează cultura, că omul este o ființă istorică tocmai pentru că/și în măsura în care este o ființă culturală. Pornind de la faptul că nu există cultură în afara timpului istoric, nu putem concepe timpul social obiectiv, ca și cel psihologic subiectiv, într-un cuvînt timpul uman, în afara culturii, în afara creației, a instituirii și trăirii valorilor" (p. 5—6). O mai strînsă articulare a acestei perspective cu filosofia istoriei ar fi de întreprins. Dincolo de motivația introductivă, trei capitole structurează demersul : 1) *Om, cultură, societate ;* 2) *Dinamismul culturii constituante ;* 3) *Evoluția socială și culturală.* În analizele și sistematizările din volum, ca și în bibliografia finală, istoricul poate afla destule puncte de sprijin pentru propria-i reflecție.

Al. Zub

ALEXANDRU DUȚU, *Călătorii, imagini, constante*, București, Ed. „Eminescu", 1985, 333 p.

Între scrierile istorice dedicate investigării mentalului colectiv la noi, cele aparținînd lui Alexandru Duțu constituie termeni de referință. Ultima dintre acestea — *Călătorii, imagini, constante* — se înscrie pe aceeași linie de studiere a istoriei culturii prin prisma mentalităților, inițiată încă de *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII (1700—1821)*.

Pornind, în capitolul introductiv *(Mai multă substanță cu mai puțină artă)* de la ideea — care a făcut obiectul unui volum anterior — a legăturilor dintre literatura comparată și istoria mentalităților, Alexandru Duțu propune o nouă lectură a textului literar, într-un mod capabil să dezvăluie atît resorturile adînci, mentale ale acestuia, cît și, pe un plan mai larg, interferența, interdependența culturilor, cu precădere în zona de sud-est a Europei. Modalitatea de investigare este aceea a reflectării reciproce dintre două civilizații care intră în contact. Compararea imaginii pe care ne-o formăm despre o lume „străină" cu realitatea acestei lumi sau a imaginii pe care această lume și-o făurește despre noi cu cea prin care noi înșine ne definim, dezvăluie structuri mentale profunde. Acest joc de oglinzi — cu caracteristici deformante — poate fi urmărit în fiecare dintre cele trei secțiuni ale lucrării. În prima dintre ele, *Colocvii și călătorii*, sînt descrise itinerarii spirituale la Ohrida, New York, Passau, Scwanberg, Torino, Atena, Berlin și contactele pe care le-au prilejuit cu specialiști străini în literatura comparată.

Dacă, în acest capitol, „L'image de l'autre" se formează pe retina unui călător contemporan, în cel de-al doilea, *Jocul imaginilor*, analiza mecanismului ei de formare urmează o altă cale, coboară mai adînc în trecut. Ea se oprește, mai întîi, asupra *Imaginii neamțului și turcului după asediul Vienei*, asupra noilor forme de contact și a dialogului mental — care „a inspirat măsurile politice și a alimentat soluțiile intelectuale" (p. 103) — dintre români, pe de o parte, austrieci și turci, pe de altă parte, după 1683. În acest contact al structurilor mentale, Alexandru Duțu vede premisele acțiunilor unui Șerban Cantacuzino sau Constantin Brîncoveanu, ale istoriografiei românești din secolele XVII—XVIII.

Un alt studiu — *A fost Marele Turc european ?* — își propune să ancheteze evoluția imaginii Europei în scrierile elaborate în diferite țări ale continentului, procesul prin care — în urma transformărilor lente și neliniare ale clișeelor mentale — cultura europeană a început să prindă contur, ca o totalitate, ca o unitate în diversitate (p. 118). Întrebarea care se punea, chiar după perceperea în comun a valorilor culturale, era aceea a limitelor Europei. În încercarea de delimitare a acestora în raport cu nivelul mental al civilizației, Alexandru Duțu analizează relația dintre mentalitatea europeană și cea otomană, imaginile reciproce ale celor două lumi, precum și modificarea treptată a acestora, integrarea tîrzie a „barbarului" — cum era considerat Marele Turc — în lumea europeană.

Comunicării prin scrisori îi este dedicat un alt studiu, care se referă la progresul — specific epocii moderne — de creștere a informației și de intensificare a circulației acesteia. Acum, are loc o micșorare mentală a distanțelor, o integrare progresivă, tot mai complexă, a românilor în Europa. Corespondența, care a jucat un rol important în această integrare, a făcut posibilă „o introducere a valorilor românești în circuitul universal și a valorilor universale în cultura noastră" (p. 171). În paralel cu investigarea relațiilor dintre culturile scrise din Balcani *(Locul culturii române în dezvoltarea civilizației cărții în Sud-Estul european)*, Alexandru Duțu cercetează expansiunea scrisului prin analiza comparată a artei plastice și a literaturii în același spațiu. În *Individualizarea imaginarului* este prezentat mecanismul de reflectare, la nivelul structurilor mentalului colectiv, a prefacerilor multiple care au pregătit și inițiat epoca modernă. Imaginea lumii, a trecutului, a celuilalt, a omului suferă acum modificări de esență, iar autorul urmărește aceste transformări în modul în care ele pătrund în literatură, sînt produse și reflectate într-un anumit climat mental.

În cea de a treia parte a volumului — *Cultura comună* — după o analiză a raportului dintre *Literatura populară și cultura scrisă*, este traversată — prin intermediul unor personalități ca : Neculce, Ienăchiță Văcărescu, Horea, Tudor Vladimirescu, M. Sadoveanu, N. Iorga, V. Papacostea, G. Călinescu, exponenți re-

prezentativi — o perioadă îndelungată asupra căreia imaginile succesive se formează prin intermediul unor mari oameni de cultură. Explicarea resorturilor fiinţării şi evoluţiei mecanismelor mentale dezvăluie, în acest fel, o nouă perspectivă asupra istoriei culturii româneşti.

Se poate spune, în încheiere, că lucrarea lui Alexandru Duţu dă naştere, pe lîngă bucurie — reală ! — a lecturii, unei nostalgii : aceea că universul generos al structurilor mentale în spaţiul românesc este, deocamdată, prea puţin explorat.

Cristiana Oghină

NESTOR VORNICESCU, *Scrieri patristice în Biserica Ortodoxă Română pînă în sec. XVII : izvoare, traduceri, circulaţie*, Craiova, 1983, 447 p. (extras din „Mitropolia Olteniei", 1—6/1983).

Înrudită tematic cu volumul *Scriitori bisericeşti din epoca străromână* (1979) de prof. dr. Ioan G. Coman şi elaborată ca teză de doctorat sub îngrijirea aceluiaşi autor, noua carte subscrisă de Mitropolitul Olteniei, Nestor Vornicescu, e o contribuţie importantă la studiul culturii şi spiritualităţii româneşti pînă în sec. XVII. Partea I prezintă, după schiţarea cadrului general, primele scrieri patristice daco-romane : Epistola Bisericii din Gotia către Biserica din Capadocia, lucrări ale episcopilor de Tomis (Teotim I, Ioan, Teotim II, Valentinian), lucrări de Ioan Cassian, Dionisie Exiguul, călugării sciţi, Laurenţiu de Novae şi Niceta de Remesiaha. Partea următoare se ocupă de scrieri patristice de limbă greacă şi slavă din sec. XIV—XVI. A treia, ultima, se ocupă de cele dintîi traduceri româneşti din Sfinţii Părinţi, îndeosebi de versiunile identificate pînă acum din *Cuvînt la învăţătură al Sfîntului Ioan Gură de Aur în noaptea Sfintelor Paşti*, cuvînt parafrazat în *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* şi în *Pisania* de la Mănăstirea Curtea de Argeş. Este o cercetare erudită, pluridisciplinară şi de orizont, a cărei finalitate e să pună în lumină scrierile patristice alcătuite sau utilizate în spaţiul de cultură şi în timpul menţionat. Care au fost acele scrieri, ce rol au avut în contextul specific al vieţii creştine pe teritoriul ţării noastre, întrucît se poate vorbi aici de o continuitate patristică şi cum au circulat textele respective în zona carpato-danubio-pontică ? Sînt întrebări la care autorul a căutat să dea răspuns, punînd la contribuţie o vastă bibliografie şi reexaminînd cu spirit critic datele strînse printr-o lungă şi acribică osteneală. În ce priveşte metoda, trebuie spus că atît în problemele de ansamblu cît şi în cele de amănunt, autorul a recurs la cercetarea interdisciplinară pentru a rezolva chestiuni de paternitate, conţinut, difuziune, istoriografia teologică fiind concepută astfel nu izolat, ci la contactul cu alte discipline auxiliare. „Procedura metodologică — avertizează autorul — implică invocarea unor argumente din domeniul istoriei culturii, al istoriei literare vechi, al filologiei şi lingvisticii cu rigoarea şi ponderea cuvenite, ţinînd seama de orientările diferite dintre aceste discipline şi teologie cu disciplinele ei, în speţă patristica românească — patristica avînd o tematică şi obiective proprii, implicînd o perspectivă specifică, îndreptîndu-se spre un anumit tip de valori spirituale" (p. 21). Valori de neocolit, a căror contribuţie la dezvoltarea limbii şi literaturii noastre, a fiinţei noastre etnice, a specificului românesc în genere comportă o însemnătate considerabilă. Un „umanism" patristic s-a putut defini (după lucrările profesorului I. G. Coman) mai bine, iar în legătură cu aceasta contextul vieţii sociale în care s-a format şi a făcut primii paşi poporul român. Evoluţia nu e paralelă, ci convergentă pînă la identificare. Studiul textelor patristice e, de aceea, esenţial pentru cunoaşterea începuturilor noastre ca neam. „Aproape tot ce s-a scris în literatura patristică din *epoca de aur*, ne previne autorul, s-a aflat în manuscrise copiate sau păstrate pe teritoriul ţării noastre, în versiuni diferite : greceşti, slavone, româneşti, continuînd cu o mare parte a textelor elaborate de scriitori bisericeşti din secolele VI—VIII şi de cei din epoca postpatristică. În epoca veche a culturii scrise româneşti, scrierile patristice au constituit texte clasice de învăţătură în general şi de educaţie morală creştină, literatura omiletică şi cea agiografică avînd un mare prestigiu, prin capacitatea lor de înrîurire spirituală şi morală" (p. 375). Etnicitate şi ortodoxie, în cazul nostru, sînt aspecte com-

plementare ale unui proces unic. Simultaneitatea etnogenezei și a creștinării în spațiul carpato-danubio-pontic definește un aspect specific, de care istoria trebuie să țină seama. „Afară de aceasta, conchide autorul, prin romanitatea sa etnolingvistică, poporul român este puternic individualizat, romanitatea îi particularizează cultura, păstrînd de-a lungul istoriei un caracter propriu, absolut distinct în comunitatea popoarelor ortodoxe" (p. 375). Cartea merită desigur un examen de aproape. O bibliografie selectivă, un indice general, bogate ilustrații, un *curriculum vitae* edificator pentru personalitatea autorului și un rezumat o încheie, sporindu-i folosul și înlesnindu-i utilizarea.

Al. Zub

IOANICHIE BĂLAN, *Pateric românesc ce cuprinde viața și cuvintele unor cuvioși părinți ce s-au nevoit în mînăstirile românești, secolele XIV—XX*, București, Ed. Institutului Biblic și de Misiune, 1980, 735 p.

O lucrare de mult necesară prin informația nouă ce cuprinde acest *Pateric românesc*, produs al multor ani de căutări și de muncă, prestată oriunde pe teritoriul țării pentru a reconstitui pe cît posibil urmele vieții monahale. Avem astfel „chipuri și cuvinte de aleasă povățuire", cum spune în prefață prof. dr. Dumitru Stăniloaie, recomandînd lucrarea ca o amplă contribuție la cunoașterea spiritualității românești. Dincolo de biografiile schițate, mai mult sau mai puțin sumar, dincolo de gîndurile fixate pios în masivul tom, lucrarea comportă și o altă însemnătate, aceea de a risipi opinia existentă în lumea din afară, că poporul nostru n-a avut o viață spirituală de acest tip, cu atît mai puțin una specifică lui. Răspunsul e limpede și impresionant. O amplă galerie de portrete se înșiruie în volum pentru a da seama de acest „monahism secular cu o bogată experiență și tradiție pămînteană", de centrele sihastre care au fortificat viața spirituală de-a lungul Carpaților, secole în șir, de mănăstirile și schiturile în care s-a căutat păstrarea unui tip de umanitate prielnic conviețuirii pașnice și înălțării sufletului. „Oportunitatea tipăririi unui *Pateric* autohton — observă autorul — este justificată și de circulația atît de intensă a vechilor paterice ortodoxe, în diverse variante, pe tot spațiul românesc, cum este *Patericul Părinților egipteni* din secolul IV, renumit în toată lumea creștină. Apoi *Lavsaiconul* din anul 419, *Limonarul* din secolul VI, ambele scrise tot în Egipt ; *Convorbiri cu Părinții* (De colationis), *Patericul părinților apuseni*, celebra operă a sfîntului Ioan Casian din secolul V, *Patericul părinților italieni*, scris de sfîntul Grigorie Dialogul și tradus la mînăstirea Căldărușani în anul 1805 ; *Otășnicul* (= *Pateric*) cu extrase din scrierile și viețile Sfinților Părinți ; *Patericul Mînăstirii Pecersca din* secolul XVI și altele" (p. 7). Patericele românești, cîte vor fi fost, s-au pierdut. Se menționează *Patericul Mitropolitului Varlaam*, apoi *Patericul Moldovei* scris de Veniamin Costachi *și în fine un alt Pateric cuprinzînd viețile unor „sfinți care s-au nevoit* pe pămîntul Românei" (1888). La baza lor se află *Viețile Sfinților* (Dosoftei) și tradiția orală. O nouă compulsare și sistematizare a faptelor, pentru a da seama de intensitatea, difuziunea și specificul monahismului românesc era nu numai necesară, dar și o datorie față de valorile respective. Este vorba de peste 300 figuri semnalate din secolul XIV pînă aproape de vremea noastră. O scurtă prezentare biografică e urmată, unde a fost posibil, de fapte și cuvinte de învățătură, transmise în scris sau prin viu grai. „O bună parte din cuvintele părinților le-am extras din textele tipărite și din manuscrise, menționînd operele pe care le-am folosit. Unde am considerat că unele scrisori, prefețe de cărți și însemnări personale sînt mai reprezentative, cum este cazul cu mitropoliții Veniamin Costachi, Grigorie Dascălul și Andrei Șaguna sau starețul Gheorghe și sfîntul Calinic de la Cernica, pe acestea le-am adăugat integral, sub formă de anexe. Pe lîngă textele scrise, am folosit ca izvoare documentare eparhiale și mînăstirești, ca și cele de stat, completate cu mărturiile duhovnicilor, ale ucenicilor și rudelor apropiate, căutînd să reconstituim, pe cît posibil, cîteva momente mai importante din viața și experiența lor duhovnicească. Textele folosite, notele biografice, ca și cuvintele de învățătură care formează miezul acestui volum sînt redate cît mai fidel posibil, în grai

curat românesc, pe înțelesul tuturor" (p. 11—12). Am reprodus această mărturie de metodă fiindcă ea denotă un scrupul și o conștiință profesională ce țin de perimetrul istoriografiei. Deprinderi cărturărești de bună factură disting această carte, aliniabilă între cele care sporesc neașteptat de mult informația noastră despre viața monahală, iar prin reflex despre aceea a poporului însuși.

Al. Zub

ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, *Tradiție și libertate în spiritualitatea ortodoxă, cu pagini de Pateric românesc* și o prefață de DUMITRU STĂNILOAE, Sibiu, 1983, 410 p.

O carte demult necesară și de o mare frumusețe, izvorîtă din problemele lumii de azi, însă și din nevoia de a redefini specificul spiritualității noastre. Dimensiunea istorică nu lipsește, dar ține mai mult de subtext și are un rost integrator. Cu bun temei, prefațatorul o recomandă ca pe o carte ce pune în lumină „frumusețea echilibrată și plină de cumințenie și de cuviință a spiritualității" românești, „trăită în mod accentuat și exemplar de monahismul nostru" (p. 7). Ea s-a înfiripat din confruntarea voită sau nevoită cu spiritualitatea de tip apusean și definește o viziune înaltă, susceptibilă a înlesni apropierea între comunități cu tradiții deosebite. O înțelegere mai adîncă a unui anumit tip de umanitate rezultă și pentru istoric. Multe din înfăptuirile noastre de seamă n-ar putea fi înțelese fără cunoașterea acestui tip, care nu e strict circumscris monahismului. Tradiție și libertate! Termenii nu se opun disjunctiv, ci se complinesc. Analiza lor, întemeiată pe o îndelungă experiență, duce însă în la accente noi, conforme cu nevoile lumii contemporane. Cartea — o carte de înțelepciune — se încheie cu identificarea de trăsături specifice ale spiritualității noastre. După volumul *Dascăli de cuget și simțire românească* (1981), excelent primit de critică, autorul face astfel un pas mai departe, plasînd analiza într-un registru superior. Noua sa carte, indispensabilă pentru cine se ocupă mai ales de tradiția isihastă, e corelabilă cu studii mai vechi întreprinse de Tit Simedrea, Dr. Dumitru Stăniloae, Ioanichie Bălan ș.a. Scrisă cu talent scriitoricesc, ea va rezista și ca text literar. Istoricul va fi însă interesat mai mult de analiza specificului nostru spiritual.

Al. Zub

AUGUSTIN Z. N. POP, *Mărturia documentelor de la vechile tiparnițe românești la Nicolae Labiș*, București, 1985, 228 p.

Cunoscut ca unul dintre cei mai fecunzi istorici literari contemporani, Augustin Z. N. Pop oferă un volum lipsit de o tematică anume. Sînt incluse documente, diverse adnotări, amintiri personale și note de lectură strînse de autor de-a lungul a mai multor decenii de fructuoasă cercetare în diverse biblioteci și arhive. Unele pot fi găsite în studii mai vechi ale lui Augustin Z. N. Pop, dar, care, adunate, măresc garanția unei largi utilizări.

Un prim studiu se oprește asupra *Vechilor tiparnițe românești*, accentul căzînd, cum e și firesc, ținînd seama de preocupările anterioare *(Din istoria culturii argeșene*, 1965), pe apariția și dezvoltarea imprimeriei de carte în regiunea cuprinsă între Argeș și Olt, fără a neglija însă și celelalte regiuni locuite de români. Urmărind activitatea editorială de la Cîmpulung și Govora la mijlocul secolului XVII autorul arată, din nou, că este vorba, de fapt, de o singură tiparniță care, după incendiul din 1636 de la Cîmpulung, este mutată la Govora. Mărturie stau identitatea caracterelor, a semnelor tipografice, gravurilor, inițialelor ș.a. De menționat contribuția tipografilor din Muntenia la tipărirea primelor cărți caucaziene (1709 și 1710). Studiul se oprește la prima jumătate a secolului XIX.

Referindu-se la „opera poetică" a lui Dosoftei, Augustin Z. N. Pop schițează confluențele spirituale ale epocii, cu referiri directe, comparatiste, asupra psalmistului moldovean. Interesante apar documentele privitoare la Nicolae Bălcescu, în primul rînd fragmentul din amintirile lui I. Bălăceanu (p. 63—72) pus în circulație de Augustin Z. N. Pop încă din 1962 în „Limbă și Literatură". Capitole prețioase sînt și cele referitoare la C. D. Aricescu, Aron Pumnul, G. Coșbuc, A. Gorovei, .T. G. Kirileanu, G. Topîrceanu, C. T. Stoica, Al. Sahia, M. Eminescu ș.a.

Ne vom opri doar la partea consacrată relațiilor dintre Al. Odobescu și D. A. Sturdza pentru a reaminti, tot pe baza unor documente, multe cunoscute, că aprecierile referitoare la fostul președinte al Academiei (1882—1884) suferă de unele neconcordanțe cu realitatea. „Circumstanțele vitrege" nu au nici o legătură cu „atitudinea de clasă a factorilor plenipotenți angajați în murdăriile politicianiste" deoarece altul a fost cadrul în care s-au desfășurat faptele. Iar formula de mai sus nu se potrivește în cazul lui Odobescu, a cărui origine socială și genealogie este cunoscută, diferită de cea a lui Eminescu, de exemplu. „Loviturile materiale ucigătoare" trebuiesc căutate, în mare parte, și în temperamentul său care, la un moment dat, a dus la lichidarea averii părintești și nu la D. A. Sturdza care ne apare, debarasați de prejudecăți, ca o personalitate onestă, cinstită, cu o neobișnuită putere de muncă, creatorul celor 10 volume de *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, colaborator la colecția *Documente privitoare la Istoria Românilor* și cu multe alte merite în sînul Academiei, așa cum reiese și din volumul de *Scrisori către Ion Bianu* (1974). „Loviturile materiale" au venit, în primul rînd, din partea soției sale Sașa care, în 1888, avea o datorie de 40 000 lei aur, la Paris, girați tocmai de... Grigore Manu ; tot la Paris, Sașa avea închiriat un apartament la unul din cele mai luxoase hoteluri, Hugues ș.a. Dacă adăugăm firea risipitoare a scriitorului (pe care G. Călinescu îl prezintă în *Istoria literaturii române* ca un „erou balzacian"), faptele relatate de A. Z. N. Pop ne apar în cu totul altă lumină (vezi în acest sens și *Manuscriptum*, 1971, 1, p. 162—168).

Este inclus în volum și grupajul de scrisori trimise de N. Iorga lui I. Bogdan, publicate încă din 1965 în „Tribuna" (25 noiembrie, p. 8—9). Această corespondență a fost inclusă și în volumul îngrijit de E. Vaum, *N. Iorga, Corespondență* (I, 1984), care datează unele din scrisori, schimbîndu-le cu această ocazie și ordinea cronologică. Tot în legătură cu N. Iorga sînt cele patru epistole trimise acestuia de către Elena Farago în anul 1907. Este dezvăluită activitatea acesteia în ceea ce privește ajutorarea familiilor de țărani lovite de represiunea guvernanților în urma răscoalelor.

Pagini interesante sînt dedicate și lui L. Rebreanu. În ciuda unor detractori (T. R.), care simplifică prea mult procesul creator, A. Z. N. Pop, prin documentele oferite, ne dezvăluie configurația șantierului de lucru rebreanian. De altfel, recentele volume de *Jurnal* vin să confirme, încă o dată, personalitatea deosebit de complexă a celui ce a fost creatorul romanului modern românesc.

Lăudabilă inițiativa de a reuni o serie de studii mai vechi sub forma unui volum, dar se impunea, totuși, menționarea acestui lucru. În acest caz, trebuia înlăturat termenul de „inedit", textele revăzute și completate cu note, prevăzute cu indicarea publicării inițiale iar pentru o mai rapidă și folositoare utilizare se impunea un indice. Regretăm că cei ce au ajutat pe ilustrul cercetător la colaționarea materialului nu au săvîrșit o asemenea operație, volumul căpătînd aerul de improvizație.

Lucian Nastasă

ALEXANDRU DUȚU, *Humanisme, Baroque, Lumières : l'exemple roumain*, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 146 p.

Sinteza despre umanism, baroc și Lumini în cultura română se situează pe linia preocupărilor majore ale acelui tip de intelectual cu totul deosebit, pe care-l întrupează Al. Duțu, într-o cultură care astăzi pune accentul îndeosebi pe specializarea profundă, dar îngustă, intelectualul care, perfect cunoscător al unei epoci istorice, știe să depășească amănuntele furnizate de erudiție prin genera-

litatea filosofică şi morală a ideilor pe care le slujeşte. Nu sînt mulţi (deocamdată) cei ce acumulează informaţia numai pentru a o depăşi prin căutarea semnificaţiilor comune ale unor serii de fapte (istorice, artistice, sociale, culturale etc.), cei care subordonează munca de acumulare inteligenţei ce are viziunea globală a faptelor, capacitatea de a compara şi de a privi toate formele manifestării spiritului uman în *devenirea* lor. Al. Duţu este unul dintre aceştia, care reeditează, la sfîrşitul secolului XX, modelul umanistului renascentist, erudit pentru a putea fi filosof. Nu este de mirare că epoca de predilecţie a cercetărilor este este perioada umanismului şi a luminilor — prototipul intelectual al cercetătorului de azi acolo se află, iar consonanţa spirituală este o condiţie esenţială a realizării viziunii autentice în filosofia culturii.

Al. Duţu reia în această sinteză, care îşi propune să prezinte trăsăturile specifice ale culturii române din secolele XVI—XVIII, deosebindu-le prin comparaţie cu alte culturi ale lumii, teza esenţială care i-a prezidat alcătuirea tuturor studiilor anterioare şi care reprezintă contribuţia sa originară la filosofia culturii şi la metodologia comparatismului : considerarea unui eveniment cultural din perspectiva istoriei unei *mentalităţi specifice*, determinate naţional, istoric, conjunctural. Istoria culturii ca istorie a mentalităţilor presupune investigaţii în mai multe discipline ale spiritului, ca şi capacitatea de a depăşi fapte acumulate, degajîndu-le prin comparaţie trăsăturile comune şi pe cele specifice. Din această perspectivă, clasica metodă a comparatismului, depistarea surselor şi a căilor de penetrare a ideilor într-o anume civilizaţie şi cultură, devine insuficientă ; semnificaţia culturală este dată de unghiul de răsfrîngere al unei idei, de reflectarea ei în funcţie de o mentalitate preexistentă, rod al dezvoltării unor factori multiplu cumulaţi. Specificul devine astfel tot atît de important ca şi elementul comun, general. Capitolele sintezei lui Al. Duţu (Contacts culturels et évolution des mentalités, Humanisme et baroque européen — unité et diversité, Lumières et mondernisation socioculturelle, La voix des lettrés) tocmai acest specific îşi propun să-l evidenţieze.

Întemeiat pe cele mai importante texte istorice, literare, sapienţiale dintre 1650 — 1930, Al. Duţu degajează cîteva trăsături specifice ale umanismului românesc :

1. Elogiul Antichităţii şi al virtuţilor civice, rezultat al studiilor filologice şi al noii imagini asupra Romei. Primei imagini a Romei, a Romei antice, prezentă permanent sub forma conştiinţei apartenenţei la spaţiul latinităţii, i se adaugă imaginea celei de a doua Rome, rinascimentale. Cele două imagini se grefează pe fondul bizantinismului, urmărit ca mentalitate atît în cîmpul istoriei cît şi în cel al artei. Bizantinismul unit cu latinitatea dau modelului cultural românesc specificul şi originalitatea. Spaţiul grec modelează mentalitatea autohtonă în sensul imprimării unui caracter preponderent civic, al „politiei" (din gr. „politheia"), care precede noţiunea, introdusă în secolul XIX, de „civilizaţie". Ideea cultivării virtuţilor, a înnobilării prin cultură, promovarea modelului civic roman este esenţială pentru această epocă. Specificul ei : „Cultura care a dezvoltat orientarea spre „politheia" a adus în primul plan deziderate socio-politice — în cazul românilor, lupta contra dominaţiei străine ; instrucţiunea, cartea, activitatea savantă au fost toate puse în serviciul obiectivelor practice imediate, de unde absenţa preocupărilor speculative şi caracterul angajat al luminismului românesc" (p. 121).

2. „Translatio studii" şi imaginea Europei. Deplasarea interesului cultural de la Atena spre Italia Renaşterii este legată de demonstrarea latinităţii şi continuităţii poporului român în Dacia, dar şi de „a doua multiplicare a activităţilor intelectuale" (prima multiplicare coincidea cu momentul în care raţionalismul ortodox devenise dominant), de circulaţia mult mai diversificată a cărţii şi de impunerea modelului unei Europe luminate.

3. Demonstrarea demnităţii românilor şi combaterea „nopţii abuzurilor", elemente caracteristice ale luminismului transilvănean.

Sinteza pe care Al. Duţu o propune astăzi implică ea însăşi un model cultural, caracteristic pentru mentalitatea dominantă a epocii noastre : modelul cunoscătorului care acumulează informaţie erudită pentru a-şi defini originalitatea şi specificul.

Roxana Sorescu

ALEXANDRU NICULESCU, *Outline History of the Romanian Language*, Bucharest, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981, 187 p.

După cele două volume privind *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, unul de *contribuţii gramaticale* (1965) şi celălalt de *contribuţii socio-culturale* (1978), ambele de un interes eminent, distinsul filolog Alexandru Niculescu subscrie o sinteză asupra istoriei limbii române pentru lumea din afară, schiţînd stadiul bibliografic al problemei şi ocupîndu-se apoi de originea limbii noastre, de termenul *român*, de elementele de *substrat*, de chestiunea latinităţii, de continuitatea daco-romană, de formarea limbii române şi contactele cu lumea nelatină, de aportul slav, de româna comună şi contactele cu populaţiile migratoare, de întemeierea statelor feudale autonome şi elementele turceşti infiltrate în limbă, de influenţa greacă, de primele atestări ale scrisului în limba română, de textele secolului XVI şi de evoluţia ulterioară a limbii noastre, cu un interesant paragraf relativ la procesul de occidentalizare romanică a acesteia sub impactul şcolii ardelene şi al contactelor tot mai strînse cu lumea apuseană, de chestiunile privind limba latină în secolele XIX—XX, pînă la româna de azi. Scurte încheieri definesc individualitatea acestei limbi în raport cu „surorile" ei romanice, note şi o bibliografie selectivă avertizează asupra domeniului. Istoricii preocupaţi de problema etnogenezei şi continuităţii noastre, ca şi cei care se ocupă de istoria culturii vor afla în acest compendiu stadiul la care s-a ajuns într-un domeniu susceptibil de investigaţie pluridisciplinară.

Al. Zub

MIHAELA MANCAŞ, *Limbajul artistic românesc. Secolul al XIX-lea*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, 339 p.

La capătul multor contribuţii mai analitice pe teme de istoria limbii în legătură cu creaţia artistică (v. bibliografia din volum, p. 334), autoarea subscrie un studiu de sinteză asupra limbajului artistic românesc în secolul trecut, procedînd aşadar la analiza poeziei pre-moderne sub unghiul convenit, a epocii paşoptiste, a junimismului, pentru a se opri la limbajul poetic simbolist : interstiţiu relativ scurt, dar de mare însemnătate în evoluţia limbii noastre literare, căci limba aceasta de la 1820 era mai aproape de limba de la 1700 decît de cea manipulată de creatorii simbolişti. Mutaţiile petrecute între timp consună cu ceea ce s-a petrecut în structurile social-politice şi cu întreaga dezvoltare a culturii, marcînd paşii făcuţi în direcţia modernizării. Ca sinteză, lucrarea umple un gol şi e utilizabilă nu doar de specialiştii în materie.

Al. Zub

GEORGE MIREA, *Junimea, Implicaţii lingvistice*, Iaşi, Ed. „Junimea", 1983, 238 p.

Studiu monografic menit să aprofundeze o chestiune pentru care s-a consumat deja multă cerneală. Subintitulînd-o „aparenţă şi esenţă în chestiunea unificării limbii române literare moderne", autorul adoptă un punct de vedere critic, polemic, concepîndu-şi lucrarea ca pe un mijloc de a reexamina şi resistematiza contribuţia junimistă la afirmarea limbii şi culturii române unitare, denunţînd prejudecăţi, îndreptînd erori, ajustînd aprecieri puse în circulaţie fără un temei destul de solid. Este regretabil că autorul n-a structurat totuşi materia într-un fel care să uşureze lectura, cu atît mai mult cu cît un rezumat o destinează şi străinătăţii.

Al. Zub

ION GHEŢIE şi AL. MAREŞ, *Originile scrisului în limba română*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, 464 p.

Ocupîndu-se de cea mai veche epocă a literaturii române şi încercînd să ofere o imagine cît mai cuprinzătoare a ei, cei doi autori caută să stabilească

care este epoca de formare a tradiției grafice românești și, în același timp, epoca locul și împrejurările în care au apărut cele mai vechi texte românești, ajunse pînă în zilele noastre.

Primele texte rotacizante, descoperite în Bucovina, în ultimele decenii ale secolului trecut, au impresionat puternic prin caracterul neobișnuit al limbii, care părea foarte arhaică, deși manuscrisele nu păreau a fi anterioare secolului XVI. În consecință, s-a susținut că originalele transcrierilor ar fi fost mult mai vechi (între secolele X și XV). Odată cu încercarea de a se stabili epoca de alcătuire a traducerilor originale, cercetarea originilor scrisului românesc intra într-o nouă fază, caracterizată prin tendința de a se descoperi însuși momentul cînd a luat naștere literatura cultă românească. Prin aceasta, studiul problemei a fost mutat din domeniul investigației obiective în acela al speculației pure. Teoriile formulate în decursul timpului nu aveau la bază informații istorice doveditoare și criterii valabile de datare, de unde caracterul lor arbitrar. Opiniile formulate în legătură cu epoca, locul și împrejurările scrierii celor mai vechi texte românești erau într-o măsură mai mare sau mai mică speculative, întemeiate pe idei preconcepute, ceea ce a făcut să fie invocate, în cursul demonstrației, numai faptele de limbă care veneau în sprijinul convingerilor prealabile ale autorilor. Se observă, totodată, mai ales în lucrările elaborate în ultimele decenii, insuficienta folosire a ultimelor achiziții ale științelor filologice și lingvistice în privința datării, localizării și filiației textelor, rămînîndu-se la cunoștințele atinse în urmă cu 70—80 de ani. Pe parcursul timpului s-au constituit unele locuri comune, adevărate dogme, sprijinite pe autoritatea unor savanți și primite fără un prealabil examen critic de majoritatea specialiștilor. Astfel, s-a crezut că limba textelor rotacizante trebuie să dateze neapărat de dinaintea secolului XVI, că traducerea celor mai vechi texte religioase s-a putut efectua numai în cadrul unei mișcări cultural-religioase patronată de reformă, că leagănul scrisului românesc este Maramureșul istoric, împreună cu Ardealul învecinat.

Lucrarea aflată în discuție plasează problema într-o perspectivă schimbată. În concepția autorilor, problema originii scrisului în limba română nu se reduce la un singur moment, cel inițial, ci la o succesiune de asemenea momente, adică la un proces, în desfășurarea căruia se disting trei etape mai importante, din care cea de a treia se întinde pe parcursul secolului XVI și poate fi numită epoca consolidării tradiției grafice românești. Autorii au examinat toate textele din secolul amintit, aproape 200, în relațiile lor reciproce. Procedînd astfel, ei operează cu fapte reale, palpabile, și nu cu ficțiuni. Chiar dacă nu s-a putut stabili momentul apariției scrisului și al literaturii românești, s-au rezolvat o serie întreagă de probleme importante: datarea și localizarea cît mai riguroasă a monumentelor de limbă, stabilirea în amănunt a relațiilor genealogice dintre ele, repartiția lor pe centre culturale și schimbul de produse literare desfășurat în epoca respectivă.

Un spațiu foarte întins (peste 200 p.) ocupă trecerea în revistă a tuturor textelor românești de dinainte de anul 1601, enumerîndu-se și examinîndu-se critic opiniile formulate în legătură cu diferite chestiuni de ordin filologic ridicate de exegeza lor: datare, localizare, filiație, paternitate, autenticitate, model străin, reproduceri, curent cultural. Expunerea consacrată fiecărui monument în parte are un caracter monografic. După o sumară descriere a textului sînt amintite cele mai importante chestiuni de ordin filologic ridicate de cercetarea lui.

Deosebit interes prezintă și capitolul intitulat *Originile limbii române literare*, în care autorii demonstrează, folosindu-se și de unele lucrări recente, că nu poate fi vorba de crearea unei limbi literare încă din secolul XVI. De asemenea, rolul tipăriturilor coresiene în crearea limbii literare unice este adus la adevărata sa importanță, arătîndu-se că intenția de a realiza o limbă literară unică, atribuită lui Coresi de unii cercetători, nu are un temei real.

Nistor Ciocan

CĂTĂLINA VELCULESCU, *Cărți populare și cultură românească*, București, Ed. „Minerva", 1984, 220 p.

Suita de studii (unele publicate anterior în periodice de specialitate) ce alcătuiesc volumul de față atrage atenția asupra unei însușiri importante a vechii

culturi românești ce rezultă din rolul activ al componentei ei populare. Ea e greu de refăcut de vreme ce ilustrarea materială (vechiul folclor) s-a pierdut și nu poate fi decît cel mult dedusă din forme de expresie transfigurată : literatura scrisă, arta figurativă. Analiza cîtorva motive, cu atenție pentru amănuntul revelator, o conduce pe autoare tocmai spre relevarea „aceleiași entități sufletești : cultura română" (p. 6—7). Demersul ei propune în acest sens cîteva eșantioane de analiză, menite să recomande mai curînd „o modalitate de lucru". Unul dintre aceste eșantioane privește raportul dintre cărțile populare și arta plastică, raport deductibil din ilustrarea unui motiv semnificativ cum a fost parabola inorogului, parabolă cu o circulație universală dar care în reprezentările românești comportă unele însușiri specifice. De notat mai ales că „din mulțimea de simboluri țesute în jurul făpturii imaginare a inorogului, românii au cunoscut atît echivaloarea lui cu Moartea, cît și identificarea antinomică, cu Viața sau cu Binele" (p. 22).

Alt eșantion de analiză are în vedere raportul dintre literatura scrisă și cultura orală. El pune în lumină ipostaza „înțeleptului" sau „cărturarului", sensibili la mesajul cărților populare cum s-au vădit a fi Neagoe Basarab sau D. Cantemir. Cu referire la cel dintîi autoarea aduce noi argumente care dovedesc că a citit și utilizat în propria scriere părți însemnate din *Fiziolog*, carte îndrăgită în epocă pentru gîndirea simbolică pe care a ilustrat-o. Procedeul este extins și în cazul lui Dimitrie Cantemir pentru a se surprinde, prin cîteva analogii prezența în orizontul său livresc, formativ, a fabulelor esopiene tipărite încă de la finele secolului XV în mai multe orașe europene.

Urmărind raportul dintre nivelul scris și cel oral, autoarea s-a apropiat apoi de mentalitatea rurală, chestiune însemnată în structura de ansamblu a anchetei fiindcă „intensitatea și durata în timp a preferinței pentru oralitate (una din notele definitorii ale culturii românești vechi — n. Șt. L.) se datorează prepondereței elementului rural" (p. 53). Presiunea unei mentalități aflată sub semnul oralității se distinge în tradiția istoriografică, în lucrările copiștilor și în profilul traducerilor. Concluzia ce se detașează este că „pentru vremea cînd literatura în limba română și-a afirmat profilul propriu se poate vorbi nu doar de „influențe ale folclorului" asupra culturii scrise, ci de o structurare a acesteia după legile celei orale, (p. 62). În fine, printre părerile ce s-au exprimat despre amintitul raport dintre cultura orală și cea scrisă, acelea ale copiștilor și cititorilor „despre ei înșiși", prezintă o importanță aparte asupra căreia autoarea a stăruit în chip justificat. Ea surprinde astfel „unitatea de atitudini în relația om-carte, în ciuda diferențelor temporale și sociale", (p. 73). Destinul în spațiul românesc al cîtorva culegeri bizantine *(Prologul, Pildele* lui Varlaam) cu destinație orală completează demersul. Edificator este mai ales exemplul transilvan care arată că la sfîrșitul secolului XVIII românii trăiau cultura bizantină „ca pe o realitate vie", participînd totodată „la marile mișcări sociale ale vremii". În acest fel, preluarea modelului bizantin „nu a dus la manifestări epigonice, ci a supraviețuit într-o *forma mentis*... care îmbina într-un tot neprevăzutul cu permanența, cele văzute cu cele nestiute, viața interioară a omului cu prezența lui în societate", cum se subliniază cu trimitere la o recentă aserțiune în același sens a lui Al. Duțu (p. 101). *Fiziologul* — comentat adesea pe parcursul lucrării dar cu deosebire în paginile dedicate ediției de la Bistrița — este una din scrierile specifice acestui cod spiritual ale cărui imagini „se încrustau ireversibil în memorie pe calea auzului sau a văzului", (p. 113). O altă scriere este *Erotocritul* poetului cretan Cornaros, gustată de tîrgoveți, slujbași provinciali, oameni de pe treptele medii ale ierarhiei bisericești și boieri fără vreun rag însemnat, scriere în care cititorii căutau „o paradigmă" din care să se desprindă un model (166). Ultimul capitol al cărții *(O sociologie a publicului)* propune o discuție pe marginea a 39 de liste de prenumeranți dintre anii 1815—1853, discuție întemeiată pe metoda matematică de analiză a datelor numerice, (12 097 de prenumeranți la 21 276 volume), cu alte informații privind evoluția gustului de lectură în raport cu zonele istorice, clasele sociale etc. O anexă cuprinzînd *Fiziologul* (p. 180—195) și indici de nume încheie contribuția atît de importantă a autoarei într-un domeniu dificil ca acela al istoriei vechii culturi românești.

Ștefan Lemny

CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, LIDIA DEMÉNY, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII—XIX)*, București, Ed. „Eminescu", 1985, 264 p.

Specialistă mai ales în istoria culturii medievale, Cornelia Papacostea-Danielopolu ne-a dat cîteva lucrări de seamă, între care *Intelectualii români din Principate și cultura greacă, 1821—1859*, (1979) și *Literatura în limba greacă din Principatele Române, 1774—1830* (1982). Ea subscrie acum, împreună cu Lidia Demeny, un nou studiu despre carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană în secolele XVII—XIX, ultima autoare ocupîndu-se, în volum, de sec. XVII, iar amîndouă de partea introductivă și de capitolul I : sursele de informații și stadiul cercetării. Titlul indică o preocupare monografică. În realitate, avem de-a face cu două demersuri distincte, unul relativ la funcția cărții în umanismul românesc (cap. II—IV), altul despre cartea grecească la noi și în zonele vecine (cap. V—VII). Motivația e bilanțieră, după cum rezultă din primele pagini, autoarele fiind preocupate să facă o sinteză a cercetărilor de pînă acum. Ele recunosc caracterul multidisciplinar al domeniului, însă și dificultatea de a realiza o astfel de cercetare, mai ales cînd aceasta vizează întreg spațiul sud-est european. De aceea și procedează oarecum clasic, examinînd cărțile tipărite sau manuscrise și însemnările respective. Impactul cărții asupra societății, amintit mereu, n-a putut fi aprofundat cu mijloacele existente. O mulțime de studii sînt încă necesare înainte de a se trece la o sinteză pe acest tărîm, iar autoarele pledează, împreună cu Nedelcu Oprea, pentru un atlas al circulației cărții românești vechi, ca adjuvant al bibliografiei respective și suport pentru analize mai aplicate. Cartea a constituit un mijloc eficient de consolidare a unei noi conștiințe civice încă în sec. XVII. Laicizarea progresivă a tiparului a făcut ca sfera beneficiarilor să se extindă considerabil, ceea ce a dus la diversificări tematice, specializări, aprofundări etc., adică la o funcție socială mai importantă a cărții. Se relevă rolul ortodoxiei în păstrarea specificului național și în sprijinirea efortului defensiv antiotoman în sud-estul Europei. „Ne-am oprit îndeosebi asupra raporturilor dintre politic, religios și cultural în lumea ortodoxă, se spune în introducere, căci finalitatea celor mai multe acte de cultură — chiar în cazul tipăririi unor cărți bisericești sau al daniilor generoase ale domnilor români către mănăstirile de la muntele Athos — a avut o semnificație politică, de afirmare a unei continuități dinastice, în cazul lui Șerban Cantacuzino, de exemplu — cel mai strălucit reprezentant al acestui ineluctabil *Byzance après Byzance*— și în orice caz de afirmare a personalității și forței materiale și spirituale a poporului român" (p. 13).

Se înțelege că istoria cărții și tiparului nu poate fi tratată decît în legătură cu întreaga viață intelectuală (curente de gîndire, școală etc.), lucru de care autoarele erau conștiente din capul locului. În ce măsură au izbutit să dea contur schiței promise ? Dincolo de datele generale despre tiparul chirilic la români în sec. XVII, funcția socială a cărții tipărite, unitatea de limbă, origine și neam a românilor, sînt de reținut sistematizările relative la tiparul grec în Țările Române și în principalele centre ale diasporei, capitole mai consistente ca informație, ca și acelea privitor la difuziunea cărții, cu care se încheie volumul. Judecata asupra secolului XVIII, consanantă cu reevaluări mai vechi sau mai noi, trebuie reținută : „Se conturează deci, în cazul tiparului grec din țara noastră, mai ales în ultima sa perioadă, participarea noastră la curentul pentru o cultură care să-și însușească ultimele cuceriri ale științei europene, ale gîndirii sale social-politice și în general ale libertății de gîndire. În această mișcare, de o importanță fundamentală pentru viața politică și spirituală a poporului român, rolul fanarioților încetează de a mai fi nefast, căci cei mai mulți dintre ei se raliază, în ultimele decenii, sprijinirii culturii chiar dacă nu toți realizau că puterea lor avea să fie curmată odată cu biruința națională". Astfel, „tiparul grec și legăturile sale cu Țările Române constituie nu numai un capitol al relațiilor dintre poporul român și poporul grec, ci și un capitol de istorie a culturii balcanice, o formă de cultură a lumii ortodoxe din sud-estul Europei care nu poate fi ignorată de istorie" (p. 260). Noul demers, alăturînd o contribuție relativă la umanismul românesc și una privind cartea grecească la noi și într-un spațiu mai amplu, ține astfel de direcția comparatistă a cercetărilor balcanologice inițiate de N. Iorga și sistematizate de Victor Papacostea, direcție mereu actuală și profitabilă.

Al. Zub

I. D. LĂUDAT, *Momente din viața Școlii normale „Vasile Lupu" din Iași*, 1982, 107. p.

După *Universitatea românească în perioada 1918—1948* (Iași, 1980, 158 p.) și după *Istoricul Seminarului pedagogic universitar și al Școlii de aplicație de pe lîngă Școala normală* (Iași, 1980, 105 p.), autorul reunește sub copertă, în aceeași formă grafică provizorie, cîteva contribuții legate de istoricul școlii, al cărui elev a fost, cu ocazia împlinirii a 125 de ani de existență (1855—1980). Textele se resimt, firește, de aerul festiv care le-a generat, dar ele conțin destule date pozitive pentru a fi reținute în perspectivă istorico-culturală. Se evocă episoade din prestigioasa tradiție a școlii pe care au onorat-o atîția dintre marii noștri cărturari și se prezintă două lucrări relative la acea școală: *Tradiție și continuitate* (1975); *Omagiu* (1980). Lista directorilor și indicele de nume subliniază caracterul documentar al lucrării, ca și adaosul de la urmă, cuprinzînd bibliografia autorului.

Al. Zub

COSTICĂ-IOAN GÂRNEAȚĂ, GRIGORE GÂNEȚ, *Filiala Arhivelor Statului Județul Vaslui*, București, 1984, 71 p.

Imagine sintetică a tezaurului documentar, micromonografia Filialei Arhivelor Statului din Vaslui reține atenția prin grija cu care autorii prezintă principalele fonduri ale arhivei. Merită a fi subliniate cele ale instituțiilor politice, economice, sociale, sanitare, ș.a. ce pun în evidență aspecte din trecutul istoric al acestui județ. Se impun cele peste 1600 de documente, provenind în cea mai mare parte din colecții particulare (A. Ursăcescu, Scarlat Crețu, Ioan Macarie, pr. Gh. Moraru și pr. Ioan Popa-Mînjești) și care cuprind informații valoroase în legătură cu evoluția unor proprietăți, domeniu încă puțin studiat de istorici. Diversitatea și bogăția documentelor impune acum editarea unui *Catalog* a întregului fond arhivistic vasluian — a cărui necesitate nu mai este cazul să o subliniem — desăvîrșindu-se această inițiativă a Direcției Generale a Arhivelor Statului.

Lucian Nastasă

VASILE GH. MIRON ș.a., *Filiala Arhivelor Statului Județul Suceava*, București, 1984, 72 p.

În seria menită să familiarizeze cu istoria și fondurile instituțiilor noastre arhivalice, serie scoasă sub egida Direcției Generale a Arhivelor Statului, o nouă micromonografie atrage atenția. Întocmită de arhiviști cu vechi state de serviciu (Vasile Gh. Miron, Mihai-Ștefan Ceaușu, Gavril și Sevastița Irimescu) și scoasă în bune condiții grafice, ea prezintă mai întîi cîteva repere în evoluția județului, apoi istoricul filialei, de la înjghebările din evul mediu pînă azi, pentru a se opri pe larg asupra valorii fondurilor (administrative, judecătorești, economice, școlare, ecleziastice) și colecțiilor deținute. Cîteva ilustrații atrag luare aminte asupra unor documente mai de seamă (între acestea, actul de naștere al istoricului Dimitrie Onciul), punctînd lucrarea cu valori plastice. Un rezumat în limba franceză îi extinde accesibilitatea. E un ghid util, pe care specialistul și-l dorește mai amplu și mai analitic.

Al. Zub

G. BRĂTESCU (red.), *Apărarea sănătății ieri și azi. Studii, note și documente*, București, Ed. Medicală, 1984, 596 p.

Sub un titlu cu iz propagandistic se adună o serie de studii de istoria medicinii care interesează de aproape numai pe cei ce lucrează în specialitate, dar istoriografia îndeobște. Promotorul și coordonatorul lor e harnicul dr. G. Brătescu, binecunoscut în acest domeniu, căruia i se asociază peste 70 de colaboratori, spre

a schița mai întîi probleme ale apărării sănătății „azi" (p. 7—42) și a se consacra apoi unor momente, aspecte, probleme de istorie a medicinii. Ar fi imposibil să amintim aici toate contribuțiile, numeroase și uneori cu totul remarcabile. Sînt teme ce denotă preocupări insistente de a defini căile și metodele medicinii în spațiul românesc, așa cum se face pretutindeni în lumea civilizată. O mare publicație de istorie, *Histoire, économie et société* (Paris), debuta nu demult (1982) cu o declarație ce invită pe istorici să conlucreze nu numai cu celelalte științe sociale și umane, dar și cu alte discipline, între care biologia și medicina. A și consacrat, de curînd, un întreg număr (4/1984) „sănătății, medicinei și politicii privind sănătatea". Este ceea ce se face și în volumul *Apărarea sănătății ieri și azi*, unde întîlnim date și analize dintre cele mai diverse, începînd din secolul XV, cînd se constată probabila cunoaștere a circulației cardio-pulmonare în Transilvania (Samuel Izsák). Epidemii de pestă în secolele XVII—XIX (Paul Binder, K. Fabritius, P. Cernovodeanu, A. Huttmann, M. Cornescu, I. Galffy) și holeră (Șt. Gămănescu), chestiuni de veche chirurgie (Elisabeta Marin, V. Bînzar), de medicină montanistică (Gabriela Rusu), despre impactul epidemiilor asupra societății românești la începutul epocii moderne (Louis Roman), sfaturile marelui ban C. Bălăceanu (1815) către fiii săi (C. Bălăceanu-Stolnici, C. Papacostea-Danielopolu), învățămînt medical (I. F. Georgescu, Corneliu Ionescu, P. Păltănea, G. Brătescu, Em. Gheorghiu, F. Popescu, D. Mastacan, P. Verone, Remus Ion Doctor), biografii de medici și farmaciști (G. Nussbacher, G. Brătescu, C. Berceș, D. Dumitrescu, Dan Berindei, M. C. Gheorghiu, V. Bostănaru, C. Iugulescu, N. Marcu, P. Cortez, I. Negru etc.), instituții medicale (V. Bîlbie, A. Cerbu), discipline de profil (G. Brătescu, N. Steresc u, M. Neagu), chestiuni teoretice (H. Wald, R. Răutu), diverse însemnări (C. Tanovici, C. Ionescu, Șt. I. Niculescu), pacienți celebri (Alfred Reiner, I. Făgărășanu) etc. Un foarte util bilanț privitor la istoriografia medicală românească (G. Brătescu) încheie volumul (p. 531—582), iar un indice de nume îi înlesnește folosirea.

Al. Zub

HANS BARTH, *Conrad Haas. Leben und Werk in Wort und Bild*, Bukarest, „Kriterion" Verlag. 1983, 60 p. + 47 il.

Scurtă biografie a învățatului sas Conrad Haas din Brașov, al cărui manuscris (1529—1569), privitor la rachete, semnalat de mai multe ori de istorici, a început să vorbească lumii abia după primul zbor în cosmos, fiind „redescoperit" și pus în circulație cu toată pompa publicitară. Lucrarea informează asupra acestui caz interesant de „protocronism", fără să încerce o explicație. Faptul în sine contează. Dar nu s-a întîmplat același lucru cu atîtea din ideile cvasi-contemporanului Leonardo? A cunoaște, azi, ceva din „preistoria rachetei moderne" (D. Todericiu) nu e fără folos nici pentru istoriografie, căci provoacă la meditație.

Al. Zub

Istoriografia literară românească, 1944—1984, București, Ed. „Minerva", 1984, 287. p.

De o certă utilitate pentru istoric e această culegere de texte bilanțiere, publicate fără mențiunea vreunui editor, însă avîndu-l lector de carte pe Z. Ornea. Se urmăresc edițiile științifice de opere (Ion Roman), biografiile, monografiile, studiile literare (Al. Săndulescu, Nicolae Mecu), sintezele (Mihai Zamfir), demersurile comparatiste (Dan Grigorescu), reconsiderarea literaturii „vechi" (Alexandru Duțu), folcloristica (George Munteanu), instrumentele de lucru (Mircea Anghelescu) Deși scos la un prilej festiv, volumul denotă preocuparea de a consemna cît mai riguros „faptele" și a le defini semnificația în perspectivă istorico-literară. De reținut și preocuparea de a prezenta literatura română ca „un text absolut unitar", susceptibil deci de investigație sistematică în oricare din articulațiile lui (Mihai Zamfir, p. 135 sqq.). La fel, cea menită a integra mai corect fenomenul literar românesc în istoria literaturii universale (Al. Duțu). Un bilanț de mare utilitate și

pentru istoriografia propriu-zisă, unul ce merită desigur, dată fiind marea densitate informativă, să fie prevăzut cu un indice.

Al. Zub

ADRIAN MARINO, *Littérature roumaine — littératures occidentales*. Traduction par ANNIE BENTOIU, Bucarest, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 227 p.

Fidel programului său de cercetare a culturii române în context universal, program din care s-a înfiripat deja o operă cu profil distinct, Adrian Marino pune la îndemîna celor interesați un nou volum, reunind texte mai vechi sau mai noi în care literatura noastră e raportată la valorile europene. Este vorba de „opt studii de literatură comparată, consacrate unora dintre principalele etape ale modernizării literaturii române și în același timp apropierii sale de cultura apuseană", așadar de idei, teme, interferențe, cum notează autorul în prefață, precizînd că are în vedere momente mergînd de la descoperirea „Europei" de către iluminiștii români la receptarea personalității lui Benjamin Franklin, de la ossianismul romantic la ideea de realism și la imaginea lui Baudelaire în conștiința noastră poetică, de la impresionismul critic lovinescian la impactul unor curente de avangardă : futurismul și impresionismul. Sînt jaloane, în fond, ale unei sinteze menite a integra literatura română în firească ei universalitate. Se vădește anume că în anumite momente cel puțin această literatură a fost sincronă orientărilor din Apus și că un complex „provincial" s-a instalat destul de tîrziu. Perspectiva noului demers e critică și comparatistă. Autorul reia vechea sa idee cu privire la natura creatoare a interferențelor. „Recepția — observă el — nu este niciodată pasivă, nici automatică ori servilă ; naționalizată în toate împrejurările, ea capătă ritmuri și sensuri ale unei evoluții particulare" (p. 5). A doua concluzie importantă ce se degajă explicit din volum e că „în literatura noastră, ca și aiurea, conștiința ideologică și literară se arată, cel puțin în cazurile studiate, mai avansată, mai evolutivă, mai complexă decît realizarea propriu-zisă ; de fiecare dată programul e în avans față de operă ; el ascultă infailibil de propria-i logică, de legile structurii sale ; dar toate ideile literare nu implică o literatură simetric realizată care să le corespundă riguros și imediat. Viața ideilor și viața temelor își păstrează deci și în spațiul românesc autonomia specifică" (p. 5—6). De unde și principiile de metodă, recomandînd studiul ideologic, tematic, stilistic și încadrarea sistematică în contextul internațional, pentru a disocia apoi elementele esențiale de materialul documentar, care în absența unei idei structurante nu înseamnă nimic. Fără o idee directoare, fără o schemă de bază rațională și bine articulată, insistă autorul, nu se poate obține ordinea și ierarhia ce dau sens faptelor. Structurile ideologice, literare și spirituale nu se revelează decît pe temeiul unor scheme sintetice. În spiritul noilor direcții ale cercetării, ni se propune așadar „ordinea sistematică" în locul celei cronologice, sincronia în locul diacroniei. Studiul comparatist practicat de autor devine astfel o hermeneutică, o explorare sistematică a semnificațiilor textuale. Un asemenea studiu condamnă implicit sărăcia documentară și abuzul factologic, plasîndu se pe linia unei investigații moderne, atentă la fapte dar transgresîndu-se mereu în direcția structurilor coerente, a semnificațiilor cît mai ample. Comparatismul documentar, de un folos incontestabil dar tranzitoriu, e depășit în favoarea unui comparatism universalist, teoretic și militant, în sensul profesat și de un alt teoretician al domeniului, căruia Adrian Mariano i-a dedicat un incitant studiu : *Etiemble ou le comparatisme militant* (Paris, 1982). O atare atitudine e valabilă desigur și în cercetările istorice propriu-zise. Faptele sînt indispensabile, validarea lor necesară, însă prin ele însele nu înseamnă nimic. „Lectura" lor presupune introducerea unei scheme interdisciplinare, susceptibilă să le confere ordine și sens. Studiile cuprinse în volum, avînd un subtitlu nu mai puțin semnificativ *(Rencontres)*, sînt exemplare sub acest unghi, iar de exemplaritatea lor au a profita și istoricii preocupați să depășească acumularea de „fișe cronologice" pentru a da cercetării lor un sens mai înalt.

Al. Zub

Dialoguri. Contribuții la valorificarea moștenirii clasice și romantice în literatura română și germană (Dialoge. Zur Rezeption der klassischen und romantischen deutschen und rumänischen Literatur), ed. de ALEXANDRU OPREA, și WALTER DIETZE, București, 1982, 495 p. (Biblioteca *Manuscriptum*).

Volum interesant ca formulă, căci adună, în două limbi, la capătul unei colaborări fructuoase între așezăminte de profil din România și R. D. Germană, contribuții privitoare la recepția literaturii clasice și romantice din cele două spații de cultură. Demersul se integrează direcției comparatiste actuale. S-au ales momente-cheie din evoluția clasicismului și romantismului pentru a ilustra forme de receptare, ecouri, paralelisme, specificități. Structura volumului, ca și modul de tratare indică un interes vădit pentru acele teme care răspund mai bine sensibilității contemporane. Problemele privitoare la clasicism și romantism din cele două culturi au fost puse în lumină de Walter Dietze pentru Germania și de Al. Oprea pentru România. Reflecții generale despre clasicism și tendințe clasice în literatura română subscrie Dim. Păcurariu, în timp ce W. Heise raportează clasicismul german la actualitate. Incitant, demersul lui Paul Cornea cu privire la literatura de inspirație istorică a romantismului românesc. Alte demersuri vizează raportarea lui Eminescu la cele două curente (Edgar Papu) și a lui G. Călinescu la clasicism (F. Băileșteanu). În fine, substanța „istorică" a dramei schilleriene *Wallenstein* e relevată de H. D. Dahnke, în timp ce B. Leistner descoperă la Peter Hacks ecouri ale esteticii lui Schiller. Sumare note bibliografice și un indice de nume încheie, în mod util, volumul.

Al. Zub

Le comparatisme roumain, I, coord. par ROMUL MUNTEANU, Bucarest, Ed. „Univers", 1982, 287 p.

Aproape simultan cu volumul dedicat de Adrian Marino „întîlnirilor" dintre literatura română și cultura Apusului (*Littérature roumaine, littératures occidentales*, 1982), Editura „Univers" reunește un număr de studii, în ideea de a defini probleme și aspecte ale comparatismului românesc, de a-i schița istoria. Un prim grupaj de studii se ocupă de teoria comparatismului, cu referiri la literatura comparată (R. Munteanu) și probleme de metodologie în istoria literară (idem), la invarianta poetică și literatură comparată în concepția lui Etiemble (A. Marino), la raportul dintre literatura comparată, iconografie și tematologie (D. Grigorescu). Un al doilea grupaj reunește studii de istoria comparatismului, cu un popas în perioada interbelică (Mircea Anghelescu), și evocarea cîtorva figuri ilustrative ale domeniului : *N. I. Apostolescu* (V. Voia), *Ch. Drouhet* (C. Bejenaru), *Gh. Bogdan-Duică* (D. Petrescu), *Ramiro Ortiz* (D. P. Panaitescu), *D. Popovici* (D. Petrescu). Alte studii, strînse în al treilea compartiment, pune în relație critica românească cu anumite literaturi străine, invocînd aporturile lui *N. Iorga* (M. Popa), *G. Călinescu* (R. Munteanu), *M. Ralea* (N. Tertulian), *T. Vianu* (E. Papu, M. Martin), *Perpessicius* (D. Petrescu), *E. Lovinescu* (E. Simion). O inițiativă demnă de toată lauda, cu atît mai mult cu cît ea înlesnește specialistului străin accesul la o problematică esențială pentru definirea fenomenului cultural românesc.

Al. Zub

ION ISTRATE, *Barocul literar românesc*, București, Ed. „Minerva", 1982, 388 p.

Un foarte pătrunzător și inteligent studiu despre cultura „veche" românească ne propune Ion Istrate în cartea sa dedicată barocului literar, deși fenomenul avut în vedere de el este mult mai larg decît cel literar sugerat de titlu. Fiindcă, în concepția autorului, sensibil la metodele moderne de anchetă, natura fenomenului literar care s-a dezvoltat odată cu apariția cărților populare nu trebuie căutată numai în texte și în originea lor, ci în relația care s-a stabilit între text și ascultător, în ceea ce *deveneau* aceste texte la lectură. Faptul invită insistent la depășirea vechiului perimetru de analiză restrîns la cultura scrisă, punînd în valoare și

alte manifestări, adeseori interpretate izolat : ortografia textelor, ilustrația de carte ș.a. îndreptîndu-și analiza spre cărțile populare, autorul constată astfel încît conținutul lor textual era reformulat în secolele XVII—XVIII „cu voce tare și în baza unui angajament retoric foarte puternic" (p. 142). Rezultă de aici — continuă el — că „natura și calitatea fenomenului literar care se petrecea cînd textul era citit nu poate fi înțeleasă și nici aproximată printr-o întoarcere la text, deoarece conținutul său era reclădit mereu, prin vorbire, într-un mod nou, plecînd de la forma sa scrisă ca de la o partitură". Însemnătatea unui asemenea punct de pornire nu poate fi relevată îndeajuns aici, după cum demonstrația autorului și concluziile atît de interesante ar merita un spațiu de analiză mult mai larg.

Studiul reevaluează conținutul culturii românești, cantonînd în fondul ei *de oralitate* asupra căruia atrăgea atenția mai ales Al. Duțu. Planurile avute în vedere îi îngăduie autorului formularea unei idei deosebit de originale : cărțile populare nu formează pe teren românesc o literatură originală (apreciere la care nu subscriem) și cu atît mai puțin o literatură barocă, dar „baroc este (...) modul în care au circulat, felul în care au fost înțelese, chipul în care s-au modelat ele în sensibilitatea omului de odinioară, în calitatea indiscutabilă pe care și-au asumat-o atunci, aceea de primă experiență lirică majoră petrecută pe teren românesc" (p. 178). Astfel, apariția formelor literare moderne precede literatura luminilor și se datorează barocului, înțeles nu ca rezultat al unor influențe conjuncturale, ci al evoluției din interiorul societății, o societate în care — preluînd metafora autorului — „luminile culturii au reușit să se răzbune asupra cerului înnegurat al istoriei" (p. 359).

Aspectele relevate însă de studiu sînt mult mai numeroase și ele vor provoca, fără îndoială, discuții interesante. Cît de îndreptățită este concluzia unui „asianism literar sincronic al culturii române vechi" (p. 193) ? Sau respingerea categorică a ideii de raționalism și preiluminism în cazul lui D. Cantemir (p. 251), văzut de autor, după Mircea Muthu, ca un „medieval" ? Asemenea acestora, multe aprecieri șochează, fiind menite să incite la reconsiderare vechi culturi românești din perspectiva unor metode moderne a căror utilitate o dovelește și această carte.

Ștefan Lemny

LUMINIȚA BEIU-PALADI, *Romantismul italian și literatura română a secolului al XIX-lea. Relații și similitudini*, București, Ed. „Minerva", 1982, 191 p.

Încă un titlu demn de reținut din seria „confluențelor" editate de *Minerva* După *Eminescu și Leopardi* (Ion Cheie-Pantea), studiul subscris de Luminița Beiu-Paladi vine să acopere un gol în ce privește raporturile literaturii noastre cu romantismul italian. Subintitulîndu-și studiul *Relații și similitudini*, autoarea face o opțiune de metodă, căutînd legături și analogii acolo unde o istoriografie mai veche nu vedea decît influențe unilaterale. Calea i-a fost deschisă de Ramiro Ortiz la începutul secolului *(Per la storia de la cultura italiana in Rumania*, 1916), luminată apoi de studiile întreprinse de N. Iorga, G. Călinescu, Al. Marcu, Al. Ciorănescu, Cl. Isopescu, Nina Façon, Al. Balaci ș.a., studii ale căror limite și neîmpliniri sînt scoase totuși în evidență cu folos, autoarea analizînd complexul de raporturi stabilite între cei doi factori ai ecuației comparatiste. După *preliminarii* de ordin bibliografic și metodologic, un capitol sintetic circumscrie locul Italiei în formarea conștiinței naționale românești, un altul se ocupă de momentul Asachi, urmat de contribuția notorie a lui Heliade, cu care intrăm în plin romantism. Un capitol distinct privește modelul italian în concepția cărturarilor ardeleni (T. Cipariu, S. Bărnuțiu, Al. Papiu-Ilarian, Iosif Hodoș etc.), iar un altul studiază modalități de receptare a romantismului italian în perioada pașoptistă (1830—1860). Ecouri literare ale Risorgimentului italian în cultura română formează substanța altui capitol, menit să acopere deceniile următoare (1860—1880). În fine, un capitol se ocupă de Leopardi și generația eminesciană, acoperind, în economia cercetării, ultimele două decenii ale secolului cu o anexă în care se indică traducerile apărute în volume și în periodice de la 1874 la 1901. Capitolul final cuprinde

concluzii și perspective. „Atenția acordată factorului emițător a scos în evidență, prin analiza ecourilor extraitaliene ale romantismului italian, și o serie de semnificații nu întotdeauna evidențiate de critica italiană : linia tradiționalistă, strălucirea atinsă în domeniul muzicii și mai ales caracterul patriotic. În același timp, lucrarea punînd în ecuație directă romantismul italian și cel românesc, subscriindu-le, prin stabilirea unei identități structurale, aceluiași tip de romantism risorgimental, a încercat să completeze și să nuanțeze afirmațiile unor critici occidentali care încadrează în tipul amintit, alături de romanticii italieni, doar pe cei germani..." (p. 169—170). De unde recomandarea de a se studia mai atent, acest tip de romantism (risorgimental), în care ar intra centrul și sud-estul Europei.

Al. Zub

ELENA TACCIU, *Romantismul românesc : un studiu al arhetipurilor*, I, București, Ed. „Minerva", 1982, 552 p.

După studiile întreprinse în ultimele decenii de D. Popovici, Paul Cornea, Vera Călin, Edgar Papu, un alt studiu monografic începe cu acest volum, pentru care autoarea era pregătită *(Mitologie romantică*, 1973). Organizată în două cărți, noua monografie (seria *Momente și sinteze)* cuprinde într-o primă parte analize psihosociologice, raportînd romantismul la revoluție, examinînd cultul eroilor, problema istoriei și a eposului revoluționar, pentru a se opri îndelung asupra eroilor romantici : N. Bălcescu, Maria și C. A. Rosetti, Cezar Bolliac, I. Catina, Elena Negri, B. P. Hasdeu, M. Eminescu, Al. Macedonski, N. Iorga. Cartea a doua, *Poetica*, încearcă să fixeze dialectica romantismului, evocă modele culturale și literare, comentează lecturi romantice ș.a., pentru a conchide, pe urmele lui E. Lovinescu, că „romantismul românesc este un efect al receptării într-un «orizont de așteptare» de natură psihosociologică și estetică" (p. 513). Perspectiva diacronică se conjugă aici cu privirea sincronică, sinteza organică a influențelor urmînd a fi relevată în volumul al doilea. Note și un rezumat pentru străini completează lucrarea în chip util. Istoricii vor fi interesați cu deosebire de paragrafele introductive, care se ocupă de romantism și revoluție, cultul eroilor, raportul dintre istorie, romantism și cultură (p. 13—49), de cîteva figuri romantice : Bălcescu, Hasdeu, Iorga (p. 100—112, 151—161, 184—192), ca și de problema istoriei naționale, în primul rînd a izvoarelor narative (p. 304—338). Volumul întreg merită atenție pentru sugestiile pe care le oferă și istoriografiei.

Al. Zub

GRIGORE VEREȘ, *Opera lui Charles Dickens în România*, București, Ed. „Minerva", 1982, 315 p.

Prețioasa colecție de „confluențe", menită să pună în valoare legăturile noastre cu lumea pe tărîm cultural, recomandă un nou studiu de valoare, dedicat soartei lui Dickens în România. Traducerile, studiile critice, mențiunile de un caracter mai lerg care au marcat prezența operei dickensiene în cultura noastră de-a lungul unui secol și jumătate, de la întîiile ecouri în presa de peste munți pînă la ultimele versiuni editoriale. S-ar putea spune că marele prestigiu al prozatorului în spațiul românesc se datorează mesajului său demofil și umanitar, că societatea noastră a fost receptivă și oarecum constantă în simpatia ei pentru simpatizantul lumii de jos. Istoricul ideilor, al sensibilității și al mentalului colectiv află în cuprinsul acestui comentariu dens și aplicat elemente de reconstituire dintre cele mai prețioase. De la preliminarii pînă la paginile concluzive, el va putea urmări destinul receptării unei opere, odată cu mutațiile survenite în mediul receptor. E un alt mod de a privi istoria, scrutînd reflexul social al creației, mod consonant cu noile orientări ale istoriografiei. Căci dacă interesul pentru opera însăși e legitim și se menține, începe a interesa tot mai mult și „orizontul de așteptare", proiecția acesteia în mentalul colectiv. Studii ca acela semnat de către distinsul anglist Grigore Vereș sprijină eforturile cunoașterii de sine prin examenul sistematic al contactelor cu alteritatea.

Al. Zub

MIRCEA ANGHELESCU, *Scriitori și curente*, *București*, Ed. „Eminescu", 1982, 217 p.

După volumele *Preromantismul românesc* (1971), *Introducere în opera lui Gr. Alexandrescu* (1973), *Literatura română și Orientul* (1975), apărute la interstiții egale, și după edițiile scoase între timp (N. Filimon, 1975—1978 ; Dimitrie Rallet, 1979), istoricul literar Mircea Anghelescu semnează o nouă carte : *Scriitori și curente*. Reapar aici teme predilecte, precum : idealul moral al omului în literatură română din secolul XVII ; model etic și model literar în cronicile muntene din a doua jumătate a aceluiași secol ; barocul și retorica persuasiunii la Cantemir ; preromantismul ca epocă tranzitorie ; romantism și atmosferă romantică la începutul secolului XIX. Cîteva profile completează tabloul : Nicolae Milescu. I. Heliade-Rădulescu, Constantin Sion, N. Filimon, Traian Demetrescu, Iuliu Cezar Săvescu. Ancheta asupra romantismului se prelungește în analiza nuvelelor lui Delavrancea. Cu studiul despre Macedonscki începe seria dedicată simbolismului românesc, cu intenții reconsiderative, serie încheiată cu observații despre satanismul bacovian. Curente așadar și scriitori pe întinderea a trei secole, într-o analiză făcută cu intenția de a integra socio-cultural și de a lămuri procese de mare finețe. O problemă de metodă se degajă din studiul întreprins. „A înțelege opera unui mare scriitor, mai ales a unui scriitor aparținînd altei vîrste istorice, observă autorul, presupune putința noastră de a o plasa din nou, fie și numai pentru o clipă, în apele amniotice din care aceasta s-a născut ; simplul contact cu textul nu este suficient pentru că, în peisajul epocii sale, el poate însemna — și adesea chiar înseamnă — altceva decît pare azi să însemne, așa cum atîtea cuvinte aveau la origine alt sens decît au pentru noi, acum. Operația de restituire, plasarea operei în contextul care a generat-o este greoaie și delicată în același timp, niciodată competă, niciodată definitivă ; ea poate fi imaginată în nenumărate feluri, venind din nenumărate direcții. Una din cele mai vechi și mai fertile este aceea de a plasa opera în raport cu tendințele mai generale ale epocii sale, cu un curent artistic sau ideologic. Investigația poate aduce sugestii neașteptate, nu prin încadrarea scriitorului în patul procustian al unor trăsături comune grupului, ci tocmai prin evidențierea unor diferențe, a unor particularități care îl individualizează". Interesante ni se par mai ales eseurile privitoare la literatura secolului XVII și la acea din epoca de tranziție, în care autorul și-a mai exercitat acuitatea disociativă, dar și studii cu totul noi, precum acela despre vitriolantul paharnic Sion, în care se recunoaște o șansă de a accede la „particularitățile nedisimulate ale unei mentalități și ale unei epoci dintre cele mai frămîntate" (p. 98). Interesante sînt și celelalte articulații ale volumului, toate depășind oarecum sfera istoriei literare, pentru a o viza pe aceea a ideilor și mentalităților. Interpretări noi se propun pentru proza lui N. Filimon, pentru ipostaza romantică a lui Delavrancea, pentru Macedonski, pentru Traian Demetrescu. Cu ultimii, la care se adaugă necunoscutul Iuliu Cezar Săvescu, Șt. Petică, D. Anghel s.a., se face un popas în literatura sfîrșitului de secol, atît de fertilă în sugestii. Paginile de la urmă, despre „satanismul bacovian" nu sînt mai puțin relevabile. Istoricul interesat să cunoască atmosfera unei epoci, obsesiile ei, modalitățile de acomodare și de refuz, va găsi în aceste pagini, ca și în volumul întreg, observații demne de tot interesul.

Al. Zub

IULIAN NEGRILĂ, *Scriitorii tribuniști din perioada arădeană*, Timișoara, Ed „Facla", 1983, 216 p.

Studiul grupărilor care au animat viața culturală la finele secolului trecut și în primii ani din secolul nostru cunoaște, de la un timp, progrese notabile, atît prin sistematizări bibliografice, pe reviste, cît și studii, monografii, sinteze asupra curentelor respective. Presa transilvană pare a se găsi chiar într-o situație privilegiată, de la *Foaia* lui Barițiu la *Gînd românesc*. Studiul lui Iulian Negrilă despre mișcarea tribunistă, plasat în etapa ei arădeană, așadar de la apariția *Tribunei poporului* (1896) pînă la 1912, pune în lumină un moment de seamă, întărind ideea militanților ce s-au grupat în jurul acelei publicații (Aurel P. Barcianu, I. Russu-Șirianu, V. Lucaci, V. Mangra ș.a.), că acolo unde este ziar românesc, este și viață româ-

nească. Se înfăţişează mai întîi mişcarea literară înfiripată în jurul *Tribunei* (1884), continuată în noua etapă : V. Alecsandri, G. Coşbuc, B. Ştefănescu-Delavrancea, Şt. O. Iosif, Al. Vlahuţă, D. Anghel, O. Goga, M. Sadoveanu, I. Slavici, I. Agîrbiceanu ş.a. Apare limpede contribuţia acestui periodic la dezvoltarea literelor româneşti, dar şi la reluarea activismului politic, pe linia ideilor naţionale, misiune relevată şi prin unele texte din *addenda*. O bibliografie a colaborărilor literare sporeşte interesul documentar al volumului.

Al. Zub

MIRCEA MUTHU, *Paul Zarifopol între fragment şi construcţie*, Bucureşti, Ed. „Albatros", 1982, 139 p.

Maiorescian ca ţinută, Paul Zarifopol trece în cultura română drept un critic rebarbativ, care şi-a făcut din apărarea esteticului un crez inebranlabil, în numele căruia a militat de-a lungul unei cariere publicistice bine conturate. „Diagnostician fin, operînd incizii adînci în mentalitatea nu numai literară din perioada interbelică, mentalitate tratată caustic şi cu aristocratică detaşare", aşa ni-l prezintă Mircea Muthu în seria „Contemporanul nostru", relevînd spiritul modern ce se degajă din opera analizată. „Frumuseţea e un bine prea intens şi prea curat ; în apărarea acestui bine, orice asprime e dreaptă", declara acesta, căutînd o justificare pentru propriile injustiţii critice pe care le făcuse. Atitudinea hipercritică trebuie căutată probabil la originea fragmentarismului operei sale : „Omul de mare cultură se interzice pe sine însuşi în mod deliberat... Principiile ferme, filosofice şi estetice, au dus la un sistem trădat permanent de fragmentul de viaţă interioară al modernului", observă autorul, definind astfel dilema unui cărturar de elită, unul care, mai ales după întîia conflagraţie mondială, a jucat un rol de seamă în cultura noastră. După ediţia îngrijită de Al. Săndulescu *(Pentru arta literară*, I—II, 1971) şi după exegeza întreprinsă de Al. Paleologu *(Ipoteze de lucru*, 1980), un nou pas înainte se face în direcţia cunoaşterii acestui critic straniu, al cărui negativism a putut genera injustiţii (cazul Pârvan, de pildă), dar care prin intransigenţa profesată a rămas exemplar. Critica lui nu se limitează (cum nu s-a limitat nici cea a lui Maiorescu) la sfera literaturii, ci priveşte fenomenul românesc ca atare. Mircea Muthu ne ajută să-l înţelegem şi să ne înţelegem.

Al. Zub

CONSTANTIN KIRIŢESCU, *Portrete. Oameni pe care i-am cunoscut*, Introducere de CONSTANTIN C. KIRIŢESCU, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, 366 p.

După volumul le memorii, *O viaţă, o lume, o epocă* (1979), Constantin C. Kiriţescu se îngrijeşte de apariţia unor *Portrete* datorate biologului, profesorului şi, pentru mai bine de două decenii, înaltului funcţionar din cadrul Ministerului Instrucţiunii, Constantin Kiriţescu (1876—1965). Autor de manuale, promotor — ca unul din „cazacii lui Haret" — a celor mai avansate metode de educaţie şi învăţămînt, participant activ la dezbaterile epocii, cu o deplină prezenţă în cadrul Biroului Internaţional de Educaţie şi în alte organisme menite a stimula cooperarea internaţională în domeniile culturii şi învăţămîntului, C. Kiriţescu este îndeobşte cunoscut în istoriografia românească prin monumentala — şi totuşi nereeditata — sa lucrare *Istoria războiului pentru întregirea României* (ed. I, 1924, 2 vol. ; ed. II, 1925—1927, 3 vol.).

Este cît se poate de firesc ca volumul de faţă să stîrnească interesul, cu atît mai mult cu cît, din cele peste 2000 pagini de manuscris ale memoriilor, numai o parte au văzut luminat tiparului, în 1979. Curiozitatea de atunci ne este satisfăcută prin perspicacitatea şi bunul gust de care dă dovadă Costin C. Kiriţescu în colajul materialului inedit cu cel răspîndit prin volumele de literatură beletristică *(Printre apostoli* — 1929, *Flori din grădina copilăriei* — 1933, *Făclii stinse* — 1938 ş.a.), în studiile pedagogice grupate în volume *(În slujba unei credinţe* — 1933), s-au cules din textele unor conferinţe, toate datorate tatălui său.

Reţine atenţia unele portrete din anii tinereţii şi ai maturităţii (celelalte fiind excluse din motive subiective) ca cele ale lui Gr. Antipa, Al. Odobescu, Spiru Haret, Dr. C. I. Istrati, Gh. Munteanu-Murgoci, Ion Bianu, D. D. Pătrăşcanu, I. G Duca, T. Maiorescu, I. Petrovici, Take Ionescu, S. Mehedinţi ş.a., pentru ca un spaţiu destul de întins să-i fie rezervat lui Constantin Angelescu, de mai multe ori ministru al Educaţiei Naţionale. Era şi timpul ca un asemenea „portret" să fie pus în circulaţie (e drept nu totdeauna într-o postură avantajoasă — dar să nu uităm subiectivismul oricăror „memorii") cu atît mai mult cu cît, intenţional, a fost călăuzit de cele mai entuziaste planuri în opera de ridicare a vieţii culturale din lumea satului şi oraşului românesc, ca o „reeditare" a campaniei haretiene de la începutul veacului nostru. (vezi şi Ştefan C. Ioan, *Amintiri*, Bucureşti, 1943, p. 206—208).

Portretele, bine creionate, surprinzînd esenţialul dar şi cotidianul, oferă dovada unui fin observator al epocii sale. „Bun administrator, minte ascuţită şi memorie remarcabilă" — cum îl caracteriza C. C. Giurescu în *Amintirile* sale (p. 204) — C. Kiriţescu dovedeşte şi un real talent literar, acurateţea textului imprimînd o mare putere de sugestie. Nu putem încheia această succintă prezentare fără a sublinia meritul lui Costin C. Kiriţescu — fiul ilustrului pedagog şi semnatarul *Introducerii* — de a strînge între coperţile unor volume „o viaţă, o lume, o epocă", aşa cum a văzut-o Constantin Kiriţescu.

Lucian Nastasă

Amintiri despre Liviu Rebreanu, Text stabilit, antologie şi prefaţă de ION POPESCU-SIRETEANU, Ed. „Junimea", Iaşi, 1985, 203 p.

Printr-o foarte bună iniţiativă a Editurii Junimea se continuă seria de *Amintiri despre...* cu documente-mărturii referitoare la Liviu Rebreanu. Consecvenţa este explicabilă cu atît mai mult cu cît centenarul naşterii creatorului romanului modern românesc a prilejuit numeroase manifestări culturale, reeditări, ca să nu mai insistăm asupra interesantelor volume de *jurnal* rebranian.

Volumul reuneşte, într-o excelentă ţinută editorială, evocări aparţinînd lui Camil Baltazar, Al. Cerna-Rădulescu, O. Han, I. Th. Ilea. Gavril Istrate, Eugen Jebeleanu, Eugen Lovinescu, Şt. Pavelescu, I. Peltz, Fanny şi Puia Rebreanu, I. M. Sadoveanu, Grigore Sălceanu, Vl. Streinu, Ieronim Şerbu, C. Theodorescu, V. Ţiţescu şi Tudor Vianu. Nu putem omite din această succintă prezentare contribuţia lui Ion Popescu-Sireteanu care a dovedit o deosebită intuiţie în selectarea materialului prezentei antologii.

Lucian Nastasă

TEOFIL FRÂNCU, *Preumblări*. Ed. îngrijită, prefaţă şi note de LUANA POPA, postfaţă de NICOLAE LASCU, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1982, 315 p.

Un prim volum, singurul pînă azi din publicistica lui Teofil Frâncu, vede lumina tiparului în preţioasa serie clujeană „Restituiri". Două cicluri *(Preumblări în Bucureşti* şi *Amintiri din Ardeal)* îi asigură substanţa, una documentară în primul rînd. Documentară e şi prefaţa editoarei, căci reconstituie un profil biobibliografic prea puţin cunoscut pînă acum. „Pentru cei care cercetează contextul spiritual al sfîrşitului veacului XIX, personalitatea acestui cărturar ardelean stabilit în România capătă cu totul alte dimensiuni : a fost unul dintre fruntaşii luptei naţionale a românilor transilvăneni atît în domeniul politic cît şi în cel cultural" (p. 26). Celor două cicluri memorialistice li se adaugă nişte însemnări despre Eminescu, o critică la adresa sintezei xenopoliene de istoria românilor şi o mărturie din viaţa patriotului transilvănean Ladislau Vaida. La urmă, un studiu comparativ despre rotacism la moţi şi istrieni, iar în *addenda* o scurtă evocare a autorului de către Nicolae Lascu.

Al. Zub

CONSTANTIN DUMITRESCU, *Oracolul și clepsidra*. Cu o prefață de HORIA BĂDESCU, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1983, 220 p.

Cartea pe care ne-o propune Constantin Dumitrescu este o carte de interviuri cu personalități implicate în viața culturală dar și politică din veacul XX : medici, naturaliști, scriitori, istorici, profesori, ziariști, arhitecți, cei mai mulți legîndu-și amintirile de actul Marii Uniri la care au participat. Este o carte interesantă pentru evocarea atmosferei istorice produsă de amintitul act dar și pentru exemplele de viață pe care le propune. Alături de numele de rezonanță (Cella Delavrancea, acad. Eugen Popa, Șt. Meteș, Al. Ivasiuc, I. D. Ștefănescu, Iuliu Hațieganu) altele mai puțin cunoscute astăzi se dovedesc, în egală măsură bine venite în dialogul cu generația Marii Uniri : Alma Mohora Popovici, Kristóf György, Moise Baltă, N. Carandino, Ionel Pop, Ion Nicușită, Octavian Șireagu ș.a. Înregistrarea pe bandă de magnetofon și apoi publicarea unor amintiri ale octogenarilor și nonogenarilor participanți la evenimentele culturale și politice din trecut se dovedesc astfel o bună inițiativă. De aceasta va trebui neîndoios să țină seama și istoricul, preocupat de detaliile atmosferei politice și culturale, mai lesne de reconstituit prin impresiile participanților direcți la evenimente. Interviurile îndreptățesc convingerea prefațatorului „că istoria *mare* este la fel de interesantă din perspectiva istoriei *mici*" întrucît „prin natura sa particulară, viziunea celor ce depun mărturie scapă de sub cortegiul de factori și necesități care așează halouri asupra realității" (p. 4). Poate nu ar fi rău, pornind de la acest exemplu, să ne gîndim la o „arhivă sonoră" în care și alte personalități participante la viața politică și culturală de altă dată să-și găsească locul cuvenit în memoria posterității.

Stefan Lemny

L. KALUSTIAN, *Simple note*, IV, București, Ed. „Eminescu", 1985, 153 p.

L. Kalustian își continuă seria *Simplelor note* cu un al IV-lea volum (cele anterioare fiind deja prezentate în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 809 ; XX, 1983, p. 479—480 ; XXI, 1984, p. 639), mai redus decît precedentele, dar tot atît de interesant prin varietatea abordărilor. Autorul pare, ca și pînă acum, fascinat nu numai de corifeii culturii noastre naționale dar și de acei contemporani lui, rude în timp, care nu numai că au devenit amintiri din ce în ce mai palide, dar care păreau a intra în anonimat. O redecantare valorică a celor din urmă se impunea cu atît mai mult cu cît, la o succintă privire, s-au dovedit personalități, de cele mai multe ori de o sensibilitate uimitoare. Este cazul unui Demetrescu Brăila, D. Murărașu, D. Braharu, Picuț Pătruț sau Alexandrina Mihăescu, Margareta Sterian ș.a. Aparițiile editoriale îi oferă prilejul lui Kalustian de a emite valoroase puncte de vedere. Este cazul „jurnalului" ce a aparținut lui Liviu Rebreanu, a unei părți din opera lui George Mihail-Zamfirescu sau a *Întregirilor documentare la biografia lui Eminescu* datorită lui Augustin Z. N. Pop. Într-adevăr, impresionantă activitatea celui din urmă care și-a dedicat aproape întreaga viață cunoașterii lui Eminescu.

Ca și celelalte, actualul volum se impune atenției atît prin conținut, cît și prin calitățile pe care le dovedește autorul : fin observator, comentator și memorialist.

Lucian Nastasă

PERICLE MARTINESCU, *Umbre pe pînza vremii*, București, Ed. „Cartea Românească", 1985, 221 p.

O lucrare „autobiografică", cu informații inedite asupra unor evenimente și personalități ce au ilustrat mișcarea noastră culturală între cele două războaie mondiale, dar și cu destule opinii personale, oferite din perspectiva a cîtorva decenii, asupra acestui mediu intelectual.

În afara „emoțiilor debutului" găsim referiri la Emil Botta, Tudor Arghezi, G. Bacovia, G. Enescu, Corneliu Temensky, Neagu Rădulescu, Simion Stolnicu, Matei Alexandrescu, Sergiu Malagamba ș.a. Interesante pagini de jurnal despre atmosfera

zilelor de 27—29 noiembrie 1940, cînd a avut loc asasinarea și, două zile mai tîrziu, înmormîntarea lui Nicolae Iorga, precum și „contacte vechi cu Mircea Eliade" evocate de autor cu prilejul unui interviu acordat lui Mircea Handoca.

Volumul se impune deci, atît prin stil cît și prin bogăția rememorărilor, oferind suficiente sugestii pentru o viitoare „Istorie a literaturii române interbelice".

Lucian Nastasă

ILEANA CORBEA, NICOLAE FLORESCU, *Biografii posibile*, București, Ed „Eminescu", 1984, 287 p.

Lucrarea *Biografii posibile*, căreia am putea să-i adăugăm ca subtitlu „dialog asupra deschiderii europene a culturii române", continuă o mai veche serie, începută încă din 1973, de interviuri cu diferite personalități pe marginea valențelor spirituale și de creație ale națiunii noastre. Este, în primul rînd, o reîntîlnire fericită cu Al. Balaci, Ion Brad, Virgil Cândea, Anton Dumitru, Mihnea Gheorghiu, Nicolae Manolescu, Al. Paleologul, Edgar Papu, Al. Piru, Cornel Regman, Eugen Simion și G. Uscătescu, prilej de a cunoaște resorturile intime ale unor opțiuni — ceva asemănător a reunit Dorin Tudoran în *Nostalgii intacte* (1982) — ce au depășit profesionalitatea, confundîndu-se cu marile noastre realizări culturale. Interviul generează un adevărat flux al memoriei în direcția reașezării valorice a unor dispăruți și pe nedrept uitați. Pledoaria lui Al. Balaci în direcția reconsiderării unuia dintre cei mai buni traducători ai *Divinei Comedii*, Al. Marcu, cu siguranță că va găsi ecou în contemporaneitate. (Deja Al. Balaci s-a ocupat de reeditarea cărții *Valoarea artei în Renaștere* — 1984). Cît de actuale și totuși neglijate sînt primele sale studii privitoare la *Reflecții de istorie românească în scriitori italieni din sec. XIV și XV* sau *Spania și Portugalia în romanticii italieni*, ca să nu mai vorbim de *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României* ș. a.

Problema integrării potențialului românesc în cultura universală este abordată de Virgil Cândea prin optica „că tot ce facem valoros este deopotrivă național, european și universal". Ideea revine și la Mihnea Gheorghiu, cel ce a făcut un mare elogiu dialogului dintre culturi și care nu se dezminte nici de data aceasta prin perspectiva ce o oferă evocărilor sale. Cu toată circumspecția pe care o menținem față de orice interviu, volumul, prin problematica abordată, va constitui un document autentic, de o valoare deosebită, o pătrundere în sufletul creatorului pe calea spovedaniei.

Lucian Nastasă

NICOLAE FLORESCU, *Profitabila condiție*, București, Ed. „Cartea Românească", 1983, 341 p.

Titlul ascunde „aventurile secrete" care i-au înlesnit autorului apropieri semnificative de unele creații ale culturii noastre, prin intermediul unor materiale de arhivă, de la Sadoveanu, privit ca scriitor al „rememorării", la Anton Holban și dureroasa-i întoarcere spre sine, de la M. Blecher și Pavel Dan la Mircea Eliade, Eugen Ionescu și Octav Șuluțiu. Două scriitoare, Hortensia Papadat-Bengescu și Alice Voinescu, și-au aflat locul în această companie, a cărei notă specifică pare a fi nevoia de confesiune, fie aceasta și disimulată, ascunsă, transfigurată prin intermediul ficțiunii. Dacă istoria a consacrat metoda ascensiunii de la document la construcție, de la fapt la o realitate transcendentă, se poate imagina și drumul invers, „de la realizare spre intenție", de la operă la sursele ei, care înseamnă mai totdeauna biografie. Este calea parcursă de autorul volumului de față, care încearcă să extragă din pasta narativă partea de mărturisire nudă, personală, a creatorului Între biografie și operă, el observă o relație osmotică, din care se poate trage profit în direcția unei mai bune cunoașteri de sine. „Scriitorul — demiurg, erou și povestitor în același timp — își joacă la nesfîrșit șansa de a evada din realitatea clipei și a se înscrie pe orbita eternului" (p. 8). Rememorabile și foarte utile pentru istoricul preocupat de idei și mentalități, paginile despre „memorialistică sau

conștiința prezenței în timp" (p. 9—36), pagini asociabile de altfel cu reflecții diseminate pretutindeni în volum și mai ales în capitolul dedicat lui Mircea Eliade ca memorialist.

Al. Zub

Z. ORNEA, *Actualitatea clasicilor*, București, Ed. „Eminescu", 1985, 268 p.

Binecunoscut pentru activitatea sa în domeniul istoriei culturii românești — relevată de mai multe ori în paginile *Anuarului:* XVI (1979), p. 602—609; XVIII (1981), p. 797; XIX (1982), p. 823; XX (1983), p. 540; XXI (1984), p. 659 — Z. Ornea oferă o carte de o structură aparte, reunind unele comentarii asupra cîtorva restituiri ce și-au făcut simțite prezența în „microcontinentul" nostru editorial. Sînt analize în adevăratul sens al cuvîntului, precise și elegante (cum de altfel ne și așteptam), în care ideile originale abundă, nu fără temei. Găsim observații asupra unui întreg program al reeditărilor și restituirilor, nu fără a-și arăta îngrijorarea față de viitoarea penurie de cadre competente ce ar trebui să ducă pînă la capăt această muncă. Nu lipsesc considerațiile de ordin cultural asupra reeditărilor (nu oricare, ci a celor ce comportă profesionalism), acestea devenind, pentru autor, restituirea unor conștiințe culturale dar și rezultatul unei munci ce necesită „putere (fizică), răbdare, cunoștințe erudite și devotare de benedictin" (p. 8).

Referindu-se la edițiile din Neculce, Hasdeu, Bolintineanu, Bolliac, Maiorescu, Eminescu, Dobrogeanu-Gherea, Gaster, Topîrceanu, Lovinescu, Blaga, Pillat, Rebreanu, Iorga ș.a., Z. Ornea dovedește competență și acribie, menajamentele negăsindu-și locul (așa cum, din păcate, nu ne-a obișnuit încă „critica" noastră profesionistă). În acest context ne asociem autorului în a condamna amputarea textelor sub pretextul apărării esteticului. Nu mai este nevoie de încă o reflecție asupra acestui fapt; au făcut-o alții mai cu competență. Nu trebuie uitat însă că opera în sine se bucură de un adevărat *status quo* care în nici un caz nu trebuie afectat, indiferent de pretext.

Demersul lui Z. Ornea se impune prin calitate, erudiție și o viziune sistematică, dovedind — ca și în alte rînduri — o deosebită personalitate critică.

Lucian Nastasă

VALERIU RÂPEANU, *Memoria și fețele timpului*, București, Ed. „Cartea românească", 1983, 219 p.

Articolele publicate de Valeriu Râpeanu în revistele culturale din anii din urmă și reunite în volumul de față au un corolar sugestiv exprimat de chiar titlul cărții. Fiindcă „pentru mine — sîntem avertizați de la început — istoria a fost expresia totală a unui timp, deosebitele ei *fețe* luminîndu-se, influențîndu-se și definindu-se reciproc. Dar nu le-am considerat în relația lor directă, imediată, care poate fi pînă la urmă și înșelătoare, ci în jocul de lumini și umbre, de tainice reverberații" (p. 5—6). Pasiunea pentru dimensiunea istorică a actului critic străbate astfel eseistica lui V. Râpeanu și îi conferă o notă distinctă în publicistica actuală. Fără a proveni dintr-un profesionalism bine conturat, se cuvin menționate în acest sens mai ales contribuțiile despre *Metamorfozele barocului autohton* și *Reverberațiile și nostalgiile clasicismului*, remarcabile pentru sugestiile puse în discuție. Ceea ce unifică în rest articolele volumului de față este nota puternic evocatoare. Sînt rememorate portretele unor personalități de seamă (G. Enescu, Cella Delavrancea), după cum sînt schițate efigiile unor personalități contemporane (dispărute de curînd sau în viață) într-o ierarhie anume stabilită: erudiții (Șerban Cioculescu, Al. Rosetti, P. Comarnescu, Dan Hăulică), scriitorii (Emil Botta, I. Peltz, Aurel Baranga, Dinu Săraru), ziariștii (Tudor Teodorescu-Braniștea, L. Kalustian), artiștii (H. H. Catargi, Dumitru Ghiață, Marius Bunescu, Valentin Gheorghiu, Ion Voicu, Gh. Zamfir), scriitori și artiști străini (Giraudoux, Camus, Casals, Markevitch, Bruno Walter). Ultima parte a cărții reliefează mai clar atitudinea militantă a autorului față de problemele actuale ale culturii românești, în care se detașează îndeosebi pledoaria

pentru o mai corectă ilustrare a istoriei. Alături de sugestiile interesante pe care le conține, ultima carte a lui Valeriu Râpeanu se recomandă incitantă prin maniera în care istoria a transgresat preocupările unui om de cultură căruia îi datorăm și cîteva prețioase restituiri ale clasicilor istoriografiei noastre.

Ștefan S. Gorovei

MIRCEA ZACIU, *Viaticum*, (București), Ed. „Cartea românească", 1983, 308 p.

Simbol al unei prezențe active în publicistica românească, volumul din urmă al lui Mircea Zaciu scoate în evidență mai bine una din obsesiile ce a determinat această prezență. *Argumentul* la carte aduce în acest sens explicațiile necesare, pornind și de la ceea ce înțelege E. Lovinescu prin *Viaticum* : „o hrană spirituală dintre cele mai prețioase, o îmbărbătare la luptă". „Prelungind meditația lovinesciană — ne previne Mircea Zaciu — gîndul unei istorii literare ca memorie eficientă și promptă se impune firesc. Ea poate stabili — prin instrumentarul metodologic azi atît de divers, dar prin variabilele unei sensibilități modificate evident în raport cu aceea a predecesorilor noștri — acea *poetica perennis* a unei literaturi". Cartea este, de fapt, o suită de medalioane culturale, începînd de la *Asachi cel „de nimeni iubit"* pînă la T. Arghezi. Ceea ce le evidențiază în chip deosebit este puterea lor evocatoare ca și noutatea și nuanțele interpretării pe marginea unor personalități de seamă ale culturii noastre : I. Heliade Rădulescu, Kogălniceanu, C. Negruzzi, T. Codrescu, N. Filimon, Hasdeu, Eminescu, Caragiale, Slavici, Iorga, O. Goga, Bacovia, E. Lovinescu. Nu numai criticul literar, ci și istoricul culturii va găsi astfel în rîndurile cărții de față o companie reconfortantă, dar și utile considerații sau sugestii metodologice. Adunarea articolelor în volum — pe care editura „Cartea românească" o sprijină de cîtăva vreme într-o serie distinctă — face astfel un bun serviciu cultural, înlesnind perceperea unitară a celor mai de seamă prezențe din publicistica actuală.

Ștefan Lemny

M. UNGHEANU, *Interviuri neconvenționale*, București, Ed. „Cartea Românească", 1982, 207 p.

Interviurile lui M. Ungheanu cu 14 personalități ale vieții noastre culturale ating adesea „teritorii" în care istoria și istoricii sînt implicați, direct sau indirect, prin desemnare sau prin context — atunci cînd istoria și cercetarea istorică nu constituie terenul efectiv al discuției. În această ultimă categorie se înscriu interviurile cu Virgil Cândea, Dan Zamfirescu și Edgar Papu. În cel dintîi, se pledează pentru o „lectură nouă" a textelor vechi, singura cale pentru a așeza în cadre corecte realitățile culturii românești din veacurile XV—XVIII. Pentru aceeași redimensionare — prin lectură nouă, optică nouă, abordare nouă — pledează și Dan Zamfirescu și Edgar Papu. La romancierii intervievați, se constată interesul pentru istorie și pentru raportul istorie—literatură, cu observații de care istoricii înșiși ar trebui să țină seamă : „dincolo de documentele și hărțile bătăliilor" se află „rațiunea superioară, copleșitoare și misterioasă, care ne apropie de filozofie și poezie" (Marin Preda, p. 15). Paul Anghel elogiază „sentimentul intim de libertate, de conștiința libertății pe care au avut-o oamenii politici" implicați în evenimentele de la 1877—1878 (p. 176). Restituirea clasicilor este terenul discuțiilor cu Liviu Rusu (despre Maiorescu), Al. Piru (despre Ibrăileanu) și Al. Oprea (pentru Panait Istrati), cu detalii care țin, totuși, și de *istoria* unei epoci, a cărei imagine se completează și se nuanțează prin ele. E foarte sugestiv faptul că *scriitorii* deplîng absența unei ediții integrale Iorga : «s-a prostit hîrtia pe fel de fel de traduceri „rentabile", în loc să se „pornească" o mare ediție Nicolae Iorga sau să se încheie, cum s-ar fi cuvenit de mult, ediția Eminescu» (Ion Lăncrănjan, p. 64).

St. S. Gorovei

WLADISLAW PODLACHA, GRIGORE NANDRIȘ, *Umanismul picturii murale postbizantine*, București, Ed. „Meridiane", vol. I, 359 p.; II, 236 p. 1985.

Editura „Meridiane" purcede prin aceste două volume la importante restituiri. Primul volum constituie traducerea în limba română, efectuată încă din 1940 de prof. Grigore Nandriș a celei dintîi sinteze privind *Pictura murală din Bucovina* datorată specialistului polonez Wladyslaw Podlacha și apărută la Lwow în 1912 sub titlul *Malowidla scienné w cerkwiach Bukowiny*. Cel de-al doilea volum — *Umanismul picturii murale postbizantine din Estul Europei* — este traducerea din engleză a lucrării *Christian Humanism in the Neo-Byzantine Mural Painting of Eastern Europe*, Wiesbaden, 1970, elaborată de Grigore Nandriș, fost profesor la Universitatea din Cernăuți în perioada interbelică. Ediției din 1970 i se adăuga și cele prime două părți — *Sistemul picturilor* și *Iconografia* — ale cărții lui Wladislaw Podlacha.

Ediția românească a acestor două lucrări este prefațată de Vasile Drăguț într-o reușită încercare de a sublinia contribuțiile esențiale ale amintiților autori care au scris despre valorile artei feudale românești la o distanță de peste jumătate de secol. Dar cum din momentul apariției primei sinteze a lui Wladislaw Podlacha despre *Pictura murală din Bucovina* au trecut peste șapte decenii, iar lucrarea lui Grigore Nandriș a fost elaborată pînă în 1968 și utilizînd, în cea mai mare parte, o bibliografie mai veche despre arta din nordul Moldovei din motive independente de voința sa, cercetătoarea Anca Vasiliu a făcut un mare serviciu aducînd la zi, de cele mai multe ori, aparatul critic. Îngrijind această ediție în ideea înlesnirii navigării cititorului prin bibliografia atît de abundentă azi despre subiectele în discuție A. V. a manifestat însă unele preferințe pentru anume opinii. Cu speranța că cele de mai jos vor fi apreciate ca bine intenționate notăm cîteva observații.

La p. 97, notele 39 și 40, se apreciază încă drept autor al *Vieții Sf. Ioan cel Nou de la Suceava* mitropolitul Grigorie Țamblac și se indică o amplă bibliografie. Să amintim însă și o altă opinie, aceea datorată lui Petre Năsturel care atribuie amintita scriere mitropolitului Moldovei, Grigorie, argumentînd convingător această paternitate [Petre Năsturel, *Une prétendue oeuvre de Grégoire Tsamblak «Le martyre de Saint Jean le Nouveau»* în „Actes du premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes" (1966), vol. VII, Sofia, 1971, p. 345—351].

În afara datării ansamblului pictural de la Arbure la 1541 și a aprecierii lui Dragoș Coman ca autor al acestuia (vezi p. 71, nota 8; p. 95—96, notele 30 și 36; p. 275, nota 11 și p. 293, nota 8, vol. I.; și p. 79, nota 1; p. 167 nota 8, vol. II) există și o altă opinie exprimată în paginele acestei publicații (vezi tom. XII, 1975, p. 35—55; tom. XVIII, 1981, p. 167—181) după care atît decorul interior, cît și cel exterior au fost realizate pînă la 1510, iar Dragoș Coman nu este altceva decît umil și nepriceput restaurator al frescelor interioare la 1541. Aceasta însă nu scade cu nimic valoarea lor deosebită, opinie la care am subscris de multă vreme.

La p. 294, nota 18, A. V. atribuie lui Alexandru cel Bun biserica Probota veche „la care s-ar fi descoperit fragmente de frescă". În realitate este vorba de biserica datorată lui Ștefan cel Mare, cu două faze de execuție, ambele avînd picturi interioare și exterioare (Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, *O primă ctitorie și necropolă voievodală datorată lui Ștefan cel Mare; Mănăstirea Probota*", în SCIA, AP, 1977).

Surprinzătoare este citarea, pentru elementele de factură gotică din arhitectura moldovenească, a *Dicționarului de artă medievală românească* de Vasile Drăguț și a cărții Mirei Voitec-Dordea, *Reflexe gotice în arhitectura Moldovei* (cu concluziile acesteia din urmă sîntem întrutotul de acord) și nu amintește de *Arta gotică în România* de Vasile Drăguț. Dacă A.V. a făcut-o pentru că nu este de acord cu exagerările cuprinse în amintitul volum, atunci trebuie felicitată pentru curajul opiniei.

Ion I. Solcanu

PAUL HENRY, *Monumentele din Moldova de nord. De la origini pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Contribuții la studiul civilizației moldave*, București, Ed. „Meridiane", 1984, 303 p. cu 82 fig.+LXVIII pl.

Pe linia binevenitelor restituiri se situează și traducerea în limba română a ediției franceze a cărții *Les églises de la Moldavie du Nord des origines a la fin du XVI-e siècle. Architecture et peinture. Contribution à l'étude de la civilisation* moldave, apărută la Paris în 1930 și datorată fostului profesor le la Universitatea din Cernăuți și apoi director al Institutului Francez din București în perioada de după primul război mondial, Paul Henry.

Dintre primele sinteze asupra artei Moldovei din secolele XIV—XVII semnate, în ordine cronologică, de Wladyslaw Podlacha, G. Balș, I. D. Ștefănescu și Paul Henry, aceea pe care o prezentăm aici are, neîndoielnic, cel puțin un avantaj în plus datorat, pe de o parte, judicioasei compartimentări, iar pe de alta pentru că acordă spații sensibil egale istoriei social-politice, arhitecturii și picturii teritoriului de la est de Carpați. Lucrarea este structurată în patru cărți — I. *Originile*; II. *Arhitectura religioasă moldovenească în epoca lui Ștefan cel Mare*; III *Arhitectura moldovenească în secolul al XVI-lea*; IV. *Pictura* — fiecare dintre acestea cuprinzînd mai multe capitole.

Sinteza datorată lui Paul Henry, apărută pe temeiul unei cercetări de teren și a unei bibliografii întinse încă pe atunci și semnată, în cea mai mare parte, de oameni de știință de peste hotare, a fost precedată de publicarea unor studii proprii dintre care cel privitor la *Folklore et iconographie religieuse, contribution à l'étude de la peinture moldave* este cel mai semnificativ. Aici enunța una dintre ideile care străbate sinteza d-sale, aceea a autohtonismului realizatorilor școlii moldovenești de pictură, opinie întemeiată pe observații iconografice și stilistice.

Cu toate că autorul rămîne tributar unor păreri deja exprimate, și chiar în unele probleme cheie ale artei de la est de Carpați cum ar fi, spre exemplu, începuturile picturii exterioare datate pentru perioada domniei lui Petru Rareș în ciuda judicioasei remarci că „trecerea de la decorarea cu ajutorul zidăriei însăși la utilizarea generală a frescei nu a fost făcută în mod brusc și că, timp de cîțiva ani cel puțin, s-a folosit o formulă intermediară" (p. 210) Paul Henry, în ansamblu, încadrează corect și argumentat acest fenomen artistic notînd că în secolul al XVI-lea „pictura moldovenească își dă întreaga măsură a geniului său" iar artiștii își „manifestă originalitatea, fie în temele iconografice, fie în expresie și sentiment" (p. 154).

Ediția românească a operei lui Paul Henry este îngrijită și postfațată de Vasile Drăguț într-un salutar efort de corectare și aducere la zi a bibliografiei nu însă fără a întîlni și unele erori semnalate de noi și cu alte prilejuri. Dintre acestea amintim doar pe aceea după care lui Alexandru cel Bun ar fi ctitorit mănăstirea Probota veche, care alături de Bistrița, „s-au dovedit a fi dintru început mult mai complexe din punct de vedere planimetric și mult mai bogat decorate" și că în ambele cazuri „este vorba de edificii de plan triconc dezvoltate în lungime și prevăzute cu o încăpere a mormintelor, de asemenea cu un pronaos..." iar cercetările arheologice ar fi surprins și la Probota lui Alexandru cel Bun „fragmente importante de frescă" (p. 297 și nota 26 de la p. 301). În acest sens, citează studiul semnat de Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna din *MMS*, nr. 7—9, 1977, p. 586—599 în care, de fapt, se demonstrează netemeinicia opiniei după care mănăstirea veche de la Probota ar fi ctitorită de Alexandru cel Bun și se argumentează că monumentul de zid și decorat atît în interior cît și în exterior a fost construit în a doua jumătate a secolului XV.

Ion I. Solcanu

ION SOLCANU și COSTACHE BUZDUGAN, *Biserica Voroneț*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1984, 96 p.

Cea mai celebră dintre ctitoriile bucovinene beneficiază acum de o nouă lucrare monografică, inclusă în seria „Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei", în care au apărut anterior lucrări despre mănăstirile Cetățuia, Solca și Neamțu, despre vechea catedrală mitropolitană din Suceava și despre

catedrala mitropolitană din Iași. Spre deosebire de unele dintre acestea, cea de față este închinată în exclusivitate podoabei picturale a Voroneţului. Frescele interioare și cele exterioare sînt amănunțit descrise și explicate, în două capitole ; într-un altul se explică mesajul frescelor de la Voroneț, interpretat ca fiind o dovadă a conștiinței autonomiei ierarhiei bisericești din Moldova (p. 53) ; capitolul întreg e interesant, prin explicarea unor aspecte ale teologiei românești oglindite de picturile Voroneţului. Ultimul capitol e intitulat *Zugravii* (într-o formă mai puțin diferită, a format obiectul unui articol în acest „Anuar" — Ion I. Solcanu, *Autorii ansamblului pictural de la Voroneț*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 373—378). Probabil localnic, Ionașco Chiril, autorul „celor mai de seamă fresce exterioare" de la Voroneț, capătă, astfel, un loc de frunte între pictorii noștri medievali (desemnarea autorului ansamblului de la Bălinești drept „ieromonahul Gavril *Uric*" — p. 57 — este, desigur, o scăpare de condei). Pentru un *Ivan* ca pictor al Voroneţului a pledat și P. Ș. Năsturel *(Minutiae variae*, în „Cyrillomethodianum", VII, 1983, p. 39—40). Lucrarea este prefațată de mitropolitul Teoctist al Moldovei și Sucevei și se încheie cu rezumate în limbile franceză, engleză și germană. Ilustrațiile în culori — 25 în text și 24 în afara textului — dintre care unele foarte bine executate, aduc în paginile cărții frînturi din farmecul neegalat al frescelor voronețene. Nu putem decît regreta că din această carte lipsesc capitolele despre istoria mănăstirii de la Voroneț, a cărei existență este, desigur, mult mai veche decît cea a ctitoriei lui Ștefan cel Mare din 1488. Pagini din istoria țării s-au scris și între zidurile mănăstirii de la Voroneț ; între egumenii ei, cunoaștem personalități deosebit de interesate, începînd cu celebrul Daniil Sihastrul și sfîrșind cu penultimul, Macarie, depus de către autoritățile habsburgice în 1782 din cauza opoziției pe care o manifesta față de comisia însărcinată cu inventarierea bunurilor mănăstirii (cf. și Nicolae Cojoc, în *MMS*, 3—4/LXII, 1986, p. 251—255). Evocarea vieții și activităților comunității monahale de la Voroneț și o listă a egumenilor trebuie avute în vedere pentru o eventuală nouă ediție.

Scrisă cu căldură și înțelegere, cartea despre picturile Voroneţului este o contribuție la cunoașterea vieții artistice, culturale și religioase din Moldova medievală.

Ștefan S. Gorovei

DORINEL ICHIM, *Monumente de arhitectură populară din județul Bacău Bisericile de lemn*, Ed. Episcopiei Romanului și Hușilor, 1984, 416 p. cu fig.

Două studii de sinteză asupra monumentelor religioase de arhitectură în lemn erau publicate de Ioana Cristache-Panait și Titu Elian (în *MMS*, 1969, nr. 7—8 și în BMI, 1972, nr. 2) în care autorii stabileau principalele tipologii, sisteme de construcție etc., fiind prezentate aici, spre exemplificare, și o parte a edificiilor din județul Bacău. Ulterior, la începutul anilor '80, Dorinel Ichim publica în *Carpica* cîteva monografii ale unor monumente de arhitectură populară în lemn din județul Bacău. Pe aceste premise și extinzînd sfera investigațiilor sale autorul a clădit lucrarea care a determinat rîndurile de față.

Deschis cu un *Cuvînt înainte* datorat P. S. Eftimie, episcop al Eparhiei Romanului și Hușilor (p. 5—7) demersul lui Dorinel Ichim se continuă cu o cercetare asupra stadiului bibliografiei privind *Bisericile de lemn ale Bacăului* (p. 10—20), de fapt ale județului Bacău. Cele 47 de micromonografii ale bisericilor de lemn mai reprezentative, însoțite de desene, relevee, schițe și fotografii de ansamblu și detalii reprezintă contributia de seamă a autorului. Fiecare monografie este bine structurată, urmînd o schemă prestabilită, deschizîndu-se, în afara cîtorva, cu un scurt istoric al localităților respective. Observînd cu justețe că „Biserica de lemn este locul de interferență a artei culte cu arta populară și reprezintă din acest punct de vedere o sinteză a spiritualității medievale românești. Aici sînt adăpostite minunatele icoane pe lemn și pe pînză, mobilierul cu o splendidă decorație încrustată, carte veche și un vechi inventar de cult. Ambientul acesteia este completat cu decorul interiorului, asemănător cu cel al casei țărănești. Mobilierul tradițional din lemn, textilele de interior se întîlnesc aici ca într-o adevărată expoziție" monografia fiecărui monument cată a cuprinde toate aceste aspecte. Autorul tratează pe rînd despre istoria monumentului, tehnici și materiale de construcție, planimetrie,

sistem de acoperire, și de boltire, decorația sculpturală și picturală, zestrea de obiecte de cult — cruci, icoane, tetrapoade, strane, sfeșnice, iconostase (mai corect par a fi denumite tîmple sau fruntarii) și cărți de cult, pietre mormîntale etc.

Oprindu-se asupra a 47 de biserici de lemn, dintre cele mult mai numeroase existente în județ, Dorinel Ichim are prilejul să identifice tehnici diverse de încheiere a bîrnelor, de la cele vechi, *în cheutori*, spre altele mai noi, *în frînghiu* sau în *tăietură oblică* precum „tălchile" (tălpile) abisidei centrale de la biserica de lemn din Ciolpani. Motivele sculptate care decorează cele mai multe dintre consolele interioare sau exterioare ale monumentelor, precum cele antropomorfe, zoomorfe — *cap de lup* și *cap de berbec*, acestea afrontate ; *cap de cal* etc. — sau geometrice simbolizînd soarele și apa trimit la straturi arhaice de credințe și obiceiuri ale căror valoare semnificantă s-a pierdut de-a lungul vremurilor.

În decorul pictural al interioarelor se identifică scheme iconografice tradiționale sau pictori populari (la Țeposu—Motoșeni) cu viziuni proprii asupra iconografiei, adeseori pigmentate cu elemente preluate „din viața cea de toate zilele".

Alături de acestea lucrarea relevă o latură socială, a contribuției colectivității la edificarea monumentelor și identificarea unor categorii de meșteri lemnari care populau lumea satului românesc din secolul XVIII și pînă către prima jumătate a secolului nostru.

Cîteva concluzii pot fi desprinse de cititorul avizat și ele privesc raportul dintre arhitectura de zid și cea de lemn, pe de o parte și arhitectura laică de lemn și cea religioasă de lemn, pe de altă parte. Se poate constata astfel că arhitectura religioasă de lemn a stat în această perioadă sub semnul influenței celei de zid. La Horgești, spre exemplu, bîrnele sînt cioplite în formă de obadă spre a imprima absidei centrale a biserici un traseu semicircular (p. 142—145) sau la Gura Văii de Sus bisericii i s-au adăugat contraforți masive de zid pe laturile de nord (doi) și de sud (unul).

În cazul relației arhitectura laică (locuință) de lemn și arhitectură religioasă de lemn sugestia a venit mai întotdeauna de la prima spre cea de a doua, monumentele prezentate conservînd în planimetrie, distribuția compartimentelor, tehnici de construcție ale acoperișului etc. atari influențe.

Înainte de a încheia aceste considerații despre această bine-venită lucrare datorată cercetătorului băcăuan Dorinel Ichim să semnalăm însă unele neajunsuri care pot deruta pe cititorul neavizat. Deși autorul promite la p. 15 că va prezenta „în exclusivitate bisericile... durate din bîrne în tehnica cununilor orizontale" întîlnim însă și un exemplu de edificiu de cult construit din împletitură de nuiele. Caz cu totul particular, apreciat de autor, biserica *Sf. Niculae* din Gura Văii (Rîpele de Jos) este „făcută din gard de nuiele, împletit în amnari de stejari, acoperit în interior și în exterior cu lut amestecat cu pleavă" semnalare fericită, dealtfel.

O altă observație, spre a ne mărgini doar la acestea două, privește prioritatea tehnicii de construcție din împletituri de nuiele. La p. 15 autorul apreciază că tehnica de construcție a bîrnelor orizontale este mult mai veche, pentru ca la p. 136 să accepte ideea aceea confirmată de cercetările istorice, conform căreia „cea mai veche tehnică de construcție în țara noastră este, fără îndoială, cea a nuielelor împletite pe un suport de furci puternice de lemn, îngropate în pămînt".

Dincolo de aceste observații și poate și altele care mai pot fi făcute se cuvine a remarca efortul autorului de a înmănunchea în acest volum un material deosebit de prețios prin amploarea și diversitatea sa privind un important capitol al spiritualității românești din pragul epocii moderne dar cu adînci rădăcini în epocile anterioare.

Ion I. Solcanu

GHEORGHE BRATILOVEANU, MIHAI SPÂNU, *Monumente de arhitectură în lemn din ținutul Sucevei*, București, Ed. „Meridiane", 1985, 133 p.+107 pl. h.-t.

Remarca după care teritoriul locuit de români se încadrează unei *străvechi civilizații a lemnului* nu este de dată recentă dar o întîlnim reluată și argumentată într-o lucrare apărută postum a regretatei cercetătoare Corina Nicolescu *(Case, conace și palate vechi românești*, București, 1979). Bogăția pădurilor din munții

Carpaţi, a zonelor submontane şi chiar a celor mai joase a determinat, de-a lungul zecilor de veacuri, o „înfrăţire" a locuitorilor acestor pămînturi cu lemnul. Lemnul a devenit tovarăşul de drum al românului prin această viaţă, din el îşi făurea locuinţa pentru sine şi adăpostul pentru vieţuitoarele domestice, din el îşi lucra mai toate accesoriile din casă, de la lingură, căuş, blide, furcă de tors pînă la leagănul nou-născutului şi tot din lemn îşi făurea cea mai mare parte a uneltelor de muncă, de la ţăpoi pînă la mori şi pive prin intermediul cărora punea forţa apei să lucreze pentru el.

Mai mult decît atît însă, lemnul, prin căldura fibrei lui, mai apropiat de firea românului şi tocmai datorită uitatei înfrăţiri cu el, a constituit şi materialul purtător al gîndurilor şi dragostei de frumos. Prin lemn şi pe lemn s-a transportat o gîndire artistică a neamului românesc, o gîndire de organizare a volumelor şi formelor, a spaţiului chiar şi atunci cînd făurarul dădea la iveală obiecte de uz casnic şi gospodăresc, de folosinţă zilnică. Dar toate aceste realităţi au fost specifice unei lumi a satului întemeiată pe o anume economie, pe cea agrar-păstorească în care obiectele manufacturate au pătruns cu greu şi nu numai din motive financiare ci, mai cu seamă, dintr-un anume conservatorism al valorilor milenare. Această economie agrar-păstorească, specifică zonelor montane şi submontane ale României, a suferit în ultima jumătate de veac, şi-ndeosebi în ultimele trei decenii, importante modificări ca urmare a profundelor mutaţii sociale şi economice petrecute însă la scara întregii ţări, modificări care au rupt firul unei asemenea evoluţii ce părea firească, cu anume concepţii de viaţă determinate de deprinderi străvechi şi destrămînd astfel un univers în care românul gîndea şi se exprima „prin basme şi poezie" proiectîndu-l într-o altă etapă a civilizaţiei sale, a celei tehnocrate care, dacă nu exclude, cel puţin limitează autenticul în creaţia populară şi deschide nenumărate căi pentru fals şi kitch.

Iată numai cîteva gînduri neîntîlnite în cartea celor doi autori suceveni, Gheorghe Bratiloveanu şi Mihai Spânu dar sugerate de lectura ei şi dacă ar fi numai atît şi încă ar trebui să le mulţumim. Lucrarea *salvează* însă pentru viitorime, într-o consemnare riguroasă a adevărului, tezaurul de arhitectură de lemn — laică şi religioasă — din partea de nord a Moldovei. Structurată în patru capitole — I. *Arhitectura de lemn din ţinutul Sucevei. Evoluţie, tipologie, tehnică de execuţie, elemente decorative*, p. 7—29 ; II. *Case şi anexe gospodăreşti de lemn*, p. 30—53 ; III. *Instalaţii tehnice ţărăneşti*, p. 54—58 ; IV. *Biserici de lemn*, p. 59—119 — probează a deplină cunoaştere a materialului ales spre tratare monografică. Dincolo de meritul incontestabil al autorilor de a fi cercetat un număr impresionant de unităţi arhitectonice în lemn — instalaţii de tehnică ţărănească, case şi anexe, lăcaşuri de cult — trebuie semnalată prezentarea unitară a acestui întreg tezaur de artă ca fiind mărturia superioară a unei continuităţi de străveche locuire a românilor pe aceste meleaguri.

O dovadă a acestei continuităţi este considerată de autori a fi prezenţa locuinţelor monocelulare, tipologie care se întîlneşte pe teritoriul românesc încă în epoca metalelor.

O atenţie particulară trebuie acordată observaţiei după care între arhitectura laică de lemn şi cea religioasă există puncte de convergenţă, concluzie care se desprinde şi din lucrarea semnată de Dorinel Ichim. Prezenţa unor planuri simple la unele biserici de lemn, apropiate de cele ale caselor ţărăneşti, sugerează tipuri arhaice, din vremurile de început ale creştinismului la români.

Autorii stabilesc, ca şi în cazul locuinţelor, o evoluţie de la simplu la complex în care arhitectura de zid a venit cu unele sugestii. O atare sugestie pare a fi decroşarea absidelor laterale, cel mai adesea cu un traseu pentagonal, traseu identificat arheologic încă din secolul al XV-lea, tot la o biserică de lemn, pe platoul din faţa Cetăţii de Scaun a Sucevei.

Fără a prezenta sursele şi răspîndirea diverselor motive decorative, interpretarea acestora, semnificaţia lor etc, lucrarea le inventariază, ceea ce poate constitui pentru viitor o bază de noi cercetări pentru cei interesaţi.

Demersul celor doi autori cîştigă în valoare atît prin numeroasele desene incluse în text — schiţe, planuri, detalii ale motivelor ornamentale etc., cît şi prin cele 107 fotografii color şi alb negru dintre care unele deosebit de sugestive pentru înţelegerea acestui capitol al creaţiei populare din nordul Moldovei, parte intrinsecă a unei străvechi culturi româneşti.

Ion I. Solcanu

Arta românească în „secolul luminilor", coord. RĂZVAN THEODORESCU, București, 1984, 189 p.

Cîteva inițiative cărturărești indică în vremea din urmă un spor de interes pentru interstițiul cunoscut în istorie ca veac al luminilor. Adrian Marino a dedicat o bună parte din volumul *Littérature roumaine — littérature occidentale* (1982) acestui interstițiu, iar Romul Munteanu a strîns într-un prim volum o serie de studii (nu mai puțin de 11 colaboratori) privind *La culture roumaine à l'époque des lumierès* (1982), după ce dăduse o amplă antologie, numeroase studii istorico-literare și un număr special din *Cahiers roumains d'études littéraires* (2/1977). Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe ne-au dat, între altele, prețiosul *Fragmentarium iluminist* (1972) și o amplă introducere la antologia *Școala ardeleană* (1983). În afară de numeroase studii mai restrînse, primul a îngrijit și o frumoasă culegere de contribuții *(Enlightenment and Romanian Society*, 1980), iar de curînd și-a strîns în volum parte din cercetările întreprinse de-a lungul anilor *(Interferențe iluministe europene*, 1984), cu un nou bilanț al cercetărilor de specialitate. Un atare bilanț, raportînd bibliografia recentă a secolului XVIII la un fenomen istorico-cultural mai amplu, desfășurat în trei secole și mai bine de evoluție mentală, îi datorăm și eminentului istoric al culturii Alexandru Duțu, care în *Humanisme, baroque, lumières : l'exemple roumain* (1984) a încercat să lege mai strîns același interstițiu de procesul modernizării noastre socio-culturale. Dincolo de varietatea de teme și de orizont a diverselor contribuții, un sensibil progres se poate observa în ordine metodologică. Abordări de tip tradițional, istorizant, stau alături de analize structurale, marcate de un descriptivism morfologic. Multitudinea abordărilor e, firește, un semn de vitalitate. O nouă culegere se adaugă acum inițiativelor din ultima vreme, aceasta privind *Arta românească în „secolul luminilor"*. Scoasă sub egida Academiei le Științe Sociale și Politice și coordonată de Răzvan Theodorescu, ea cuprinde 18 contribuții de interes variabil, însă convergente sub unghi tematic și în măsură să dea seama de marile mutații produse în sensibilitatea românească a secolului XVIII. Structuri artistice și mentalități caută să identifice coordonatorul volumului, situînd epoca între un postbizantinism specific și o deschidere modernă, consonantă cu schimbările produse în restul Europei. Cercetînd-o „sub specia figurativului", autorul distinge „noutățile" de tradiție și conturează un mod românesc de a vedea, o mentalitate proprie acelui veac. Acestei mentalități îi consacră Alexandru Duțu un prețios studiu, definind concepte, imagini și reprezentări caracteristice. Debizantinizare ? Occidentalizare ? Europenizare ? Nici o formulă nu corespunde integral realității, cu atît mai puțin cele ieșite din constatarea unei rupturi, acolo unde o sinteză mai atentă ar putea să observe o discretă continuitate. Tradiția culturală a jucat un rol mai important decît se credea, iar studiul ei adîncit corectează desenul realităților culturale românești, relevînd două coordonate fundamentale : trecerea de la formele culturii orale la acele ale culturii scrisului tipărit și trecerea de la arta memoriei la arta de a descoperi „autenticul". De unde accentul, în analiză, pe relația oral/scris, cultură/literatură, retorică/imaginație, urmărită deopotrivă la nivel conceptual și în structurile respective. Comparatismul e de rigoare și el duce la sesizarea de scheme, de modele capabile să asigure coerența discursului mental. *Configurații tradiționale și „moderne" în arta românească a veacului al XVIII-lea* identifică, în același volum, Corina Popa, în timp ce Radu Crețeanu circumscrie tendințe filosofice în pictura murală din epocă, pictură căreia Anca Vasiliu îi dedică un studiu sub unghiul raportului dintre real și virtual, iar Andrei Paleolog un altul despre frizele cu filosofi și sibile. Mutații iconografice în pictura murală maramureșeană (Anca Bratu), erminie și liberă inspirație în pictura *in tempera* de la 1800 (Ana Dobjanschi), ctitori (Ioana Cristache-Panait, C. Bălan), barocul țărănesc în pictura transilvană (Roswith Capesius), fenomenul muzical românesc din epocă (H. Trebici-Marin, E. Zottoviceanu), tendințe și mentalități în arhitectura capitalei (Tereza Sinigalia), occidentalizarea vestimentației boierești (Adrian-Silvan Ionescu), teatrul cult și teatrul popular (M. Moraru), tradiționalism și clasicism în arhitectura românească (Mihai Ispir), iată cîteva teme complementare din cuprinsul volumului, la care se adaugă un interesant articol despre cosmografii și istoriografie (Cătălina Velculescu). Ne aflăm în fața unui volum de studii asupra epocii luminilor în spațiul românesc care, atît ca orizont documentar, cît mai ales sub

unghi metodologic, reprezintă un pas înainte. Îngrijindu-l, Răzvan Theodorescu face un bun serviciu istoriografiei noastre, verificînd încă o dată eficiența unei formule.

Al. Zub

CLAUDIU PARADAIS, *Un ctitor uitat — Scarlat Vârnav*, Iași, Ed. „Junimea", 1984, 152 p.

Este întru totul firească și deci explicabilă înclinarea istoricilor de a da întîietate studiului evenimentelor și personalităților de prim rang ale trecutului. Dar, oricît de prodigioase ar fi, ele nu încetează să se constituie ca părți dintr-un întreg. Sînt asemenea piscurilor semețe la care se poate ajunge pășind pe căi ocolitoare și escaladînd altitudini aferente. Scarlat Vârnav (1813—1868) a fost una din personalitățile de rangul al doilea, ale cărei patriotism și vocație de ctitor i-au conferit însă un loc aparte în galeria înaintașilor noștri marcanți. Uitarea s-a așternut, totuși, prea curînd asupra sa. Astăzi, de-abia dacă cei cît de cît avizați își mai amintesc că de numele său se leagă fondarea Pinacotecii ieșene. Iată însă că șeful Muzeului de artă al Complexului muzeistic din Iași, Claudiu Paradais, ni-l „restituie" printr-o frumoasă și solidă monografie. Autorul și-a propus, și a reușit deplin, să contureze „personalitatea acestui înflăcărat patriot, relevînd [...] că donația lui de tablouri către Muzeul Național (cum s-a numit inițial Pinacoteca ieșeană) nu a fost un simplu act întîmplător, ci a constituit doar una dintre numeroasele ofrande pe care donatorul le-a adus patriei, mergînd [...] pînă la jertfirea întregii sale averi, care nu era deloc neglijabilă" (p. 9—10). Membru fondator și casier al Societății studenților români din Paris (decembrie 1845), care-și avea sediul în chiar locuința sa, inițiator, prin donație, al Bibliotecii române din Paris (1846) cu același sediu, pașoptist înfocat, unionist consecvent, de expresie radicală, ctitor al unui nou spital la Bîrlad etc., Scarlat Vârnav și-a încoronat tumultoasa-i activitate prin așezarea bazelor patrimoniului de pictură universală al primei pinacoteci de stat din România, actualul Muzeu de artă din Iași, „silind aproape statul" (p. 53) să accepte valoroasa donație făcută în 1847 (16 tablouri, din care numai 12 proveneau din colecția marchizului de Las Marismas, la care a mai adăugat încă două pînă în 1861).

Claudiu Paradais își desfășoară expunerea în două planuri: biografia lui Scarlat Vârnav și opera sa, ambele întemeinduse pe o foarte largă și minuțioasă cercetare a surselor documentare, inclusiv arhivistice. Valoarea precizărilor și a contribuțiilor originale ale autorului este incontestabilă. Între altele, cititorul va reține și rolul jucat de Scarlat Vârnav la mănăstirea Neamț în secularizarea parțială din 1859 a averii mănăstirilor neînchinate. Claudiu Paradais crede, și pe bună dreptate, că trecerea (1858) în călugărie a lui Scarlat Vârnav poate fi explicată numai prin luarea în considerare a intențiilor sale reformatoare. La acest capitol al cărții este de semnalat o omisiune bibliografică (Radu Rosetti, *Conflictul dintre guvernul Moldovei și mănăstirea Neamțu*, părțile I și II, București, 1910) de care se face vinovat, între alții, și semnatarul rîndurilor de față. Important este însă că lucrarea lui Claudiu Paradais nu are, prin aceasta, de suferit.

Cel de al doilea plan al volumului lui Claudiu Paradais se confundă, pînă la un punct, cu o schiță istorică a Muzeului de artă ieșean, în care accentul cade covîrșitor pe donația lui Scarlat Vârnav. Fiecare piesă își are fișa sa: de la bibliografia ei amănunțită la analiza detaliată a ipotezelor și opiniilor privitoare la paternitate, autorul propunînd propria-i soluție bazată pe o desăvîrșită stăpînire a instrumentelor cu care operează demonstrația. Remarcabil este spiritul critic al autorului, de unde și disocierile între cert și incert, între supoziție și determinare, el nesfiindu-se, cînd este cazul, să corijeze păreri proprii mai vechi (p. 104—105). După lectura cărții, donația lui Scarlat Vârnav va fi privită cu alți ochi, mai luminoși și, neîndoielnic, mai calificați pentru o judicioasă filtrare.

L. Boicu

ADRIAN PETRINGENARU, *Imagine și simbol la Brâncuși*, București, Ed. „Meridiane", 1983, 126 p. cu figuri în text.

Multă vreme neînțeleasă, creația lui Brâncuși continuă să suscite interesul, reținînd atenția unui număr mereu crescînd de exegeți români sau străini pentru care decodificarea sensurilor sculpturilor sale reprezintă însăși sensul existenței lor. În șirul acestora, specialiștii români —V.G. Paleolog, Petre Pandrea, Petru Comarnescu, Mircea Eliade, Constantin Noica, Mircea Deac, Ion Pogorilovschi etc. — au un ascendent asupra celorlalți care constă în apartenența lor la aceeași cultură la a cărui izvoare s-a adăpat și demiurgul de la Hobița. Acest avantaj îl fructifică și Adrian Petringenaru deși, în investigația sa, a beneficiat și de îndrumarea prestigiosului filosof și estetician Mikel Dufrenne.

Spre a ajunge la identificarea semnificațiilor capodoperei brâncușiene de la Tg. Jiu, ansamblu monumental compus din *Poarta sărutului, Masa tăcerii, Coloana fără sfîrșit,* autorul se apropie treptat, mai întîi de creator și de cadrul socio-cultural al formării sale ca artist, de evasitotalitatea creației brâncușiene în specificul *seriilor* ei, de raportul ce se poate stabili între opera de artă și receptor etc. ceea ce asigură demersului metodă și temeinicie.

Tocmai pe aceste premise se evidențiază că opera lui Brâncuși, fără a fi de mare întindere, este, în schimb, de o impresionantă profunzime a sensurilor și semnificațiilor pe care sculptorul le-a urmărit, pe calea înaintării progresive, de la particular la general, pe firul cîtorva teme, fiecare lucrare din serie incluzînd semnificațiile precedentelor, amintirea lor, din ce în ce mai epurată formal, pe măsura extinderii la sensuri concentrice noi" (p. 21).

Pe această linie se situează nu numai teme ca „pasărea", „ovoidul", „sărutul", asupra cărora a revenit de-a lungul întregii vieții ci și lucrări din afara „seriilor" ca *Supliciul — Prometeu,* toate însă încadrîndu-se la ceea ce Adrian Petringenaru numește *sculptură-idee* care presupune o mare comprehensiune între temă și realizarea ei vizuală, capabilă de o intensă revigorare a semnificațiilor ideei.

Pentru interpretarea ansamblului monumental de la Tg. Jiu autorul restabilește mai întîi titulatura inițială și numărul lucrărilor eliminînd, rînd pe rînd, opiniile care includeau în ansamblul mai multe componente decît trei, adică patru sau chiar cinci și care ar fi corespuns unei *alei a scaunelor* și o *a doua masă.*

Ca și în cazul altor opere brâncușiene, Adrian Petringenaru urmărește evoluția motivului, etapă de etapă, pentru fiecare lucrare în parte, înlesnind astfel decodificarea sensurilor lor. Pe aceste temeiuri, corelate cu existența mai multor nivele de receptare a operei de artă, autorul avansează din semnificație în semnificație, de la particular la general, lărgind mereu cercurile și căutînd corespondențe simbolistice în timp care coboară pînă la reprezentările mitice, sacrale, arhetipale ale culturilor neolitice, iar în spațiu, evoluînd, pînă la străvechi reprezentări mitice din civilizațiile chineză și hindusă. O atare optică de interpretare a creației brâncușiene nu pare cu nimic forțată chiar dacă, pe alocuri, impresia există. Este însă, dincolo de orice îndoială, exegeza care asigură cea mai mare deschidere spre interpretarea și înțelegerea creației lui Brâncuși

Ion I. Solcanu

WILHELM NYSSEN, *Die Flamme des Heils. Fresken der Orthodoxen Kirche St. Johannes des Täufers in Ferentari bei Bukarest,* Köln, Luthe-Verlag, 1983, 100 p.

Devotat spiritualității noastre, cu care l-a pus în contact nu numai o vie, legitimă curiozitate, dar și destinul, dr. Wilhelm Nyssen (v. *AIIAI,* 1978, p. 619—620 ; 1980 ; p. 795—796 ; 1982, p. 846) ne oferă acum o exegeză a picturii murale de la biserica Sf. Ioan Botezătorul din Ferentari, biserică nouă (1935—1938), de factură autohtonă și de o remarcabilă valoare artistică, pictorul ei fiind un călugăr, doctor în teologie, Gheorghe Ciobanu. Cele 18 reproduceri de o calitate

excepțională și comentariile aferente sporesc valoarea acestei lucrări, a șaptea din seria „Koinonia" pe care autorul însuși o îngrijește, la Köln, în ideea de a pune la îndemîna lumii apusene valori ale spiritualității patristice.

Al. Zub

ELENA GRIGORIU, *Zorii teatrului cult în Țara Românească*, București, Ed. „Albatros", 1983, 183 p.

Studiul vechilor așezăminte de cultură preocupă în chip legitim pe cercetătorii interesați de geneza culturii noastre moderne. Istoria teatrului a beneficiat, în ultimii ani, de numeroase inițiative publicistice, de la studii de amănunt pînă la vaste sinteze. Cea subscrisă de Elena Grigoriu privește începuturile teatrului cult în provincia sud-carpatică, de la contribuția Academiei domnești din capitală pînă la literatura dramatică de limbă română din primele decenii ale secolului XIX. Autoarea se ocupă, într-o primă secțiune, de teatrul grecesc, în a doua de Societatea Filarmonică, de Teatrul Național, de școala de muzică vocală, literatură și declamație, de variatele componente ale mișcării teatrale. Literatura dramatică în limba română, alcătuită din traduceri, formează un capitol distinct, al treilea, ca și literatura dramatică originală, cu care se încheie propriu-zis lucrarea. Date noi, stoarse mai ales din Arhivele Statului București, îi asigură interesul documentar.

Al. Zub

IORDAN DATCU, *Dicționarul folcloriștilor*, II, *Folclorul muzical, coregrafic și literar românesc*, București, Ed. „Litera", 1983, 248 p.

După un prim volum (1979), dedicat folclorului literar, împreună cu S. S. Stroescu (v. *AIIAI*, XVII, 1980, p. 776), Iordan Datcu subscrie acum încă unul menit să trateze în aceeași manieră folclorul muzical și coregrafic pe de o parte, să întregească informațiile privitoare la folclorul literar pe de alta. La cele 352 articole din volumul precedent, el adaugă alte 162, sistematizînd informația pe autori, cu o parte biografică, alta de interpretare a operei și una de bibliografie pentru fiecare „voce". O bibliografie generală precede lucrarea. Un indice de nume o încheie. Materia însăși, organizată clasic, comportă o mare bogăție și o varietate legitimă, ceea ce a presupus din partea autorului eforturi considerabile. Alături de nume cunoscute în folcloristica noastră se aliniază altele mai modeste, ale căror contribuții nu puteau fi trecute cu vederea. „Botanistul nu elimină din perimetrul preocupărilor sale mușețelul pentru motivul că nu este frumos ca garoafa", spunea Călinescu, citat în *Cuvînt înainte* ca o motivație a includerii de nume mai modeste, dar nu insignifiante, în dicționar. E un instrument de lucru admirabil, care va putea fi, desigur, completat în viitor și a cărui utilitate se anunță în afara oricărei îndoieli. „Pentru alcătuirea acestui dicționar — mărturisește autorul — am studiat nemijlocit cărțile în cauză, am cercetat sute și sute de reviste și ziare, am făcut investigații în arhivele specializate din Capitală și din țară, am purtat o bogată corespondență. Rezultatul este că, în cea mai mare parte, n-am inventariat lucrări știute, ci am adus un bogat fond de informații inedite, bibliografice și biografice, fapt pentru care dicționarul se adresează unei categorii mai largi de cititori, nu numai folcloriștilor" (p. 6). Istoricii atenți la fenomenul cultural și la diversele aspecte ale vieții sociale, nu vor întîrzia să profite.

Al. Zub

ADRIAN FOCHI, *Paralele folclorice: coordonatele culturii carpatice*, București, Ed. „Minerva", 1984, 326 p.

Făcînd pandant tematic cu o lucrare mai veche, *Coordonate sud-est europene ale baladei populare românești* (1975), noua carte subscrisă de Adrian Fochi o continuă în direcția definirii raporturilor noastre culturale în domeniul cîntecului epic cu vecinii și în primul rînd cu slavii de la nord, pentru a identifica subiectele ce aparțin — ca invenție epică și prelucrare — numai folclorul românesc. Se încearcă în felul acesta o extindere a temeiurilor noastre de autocunoaștere prin artă. Dar nu e decît un început, autorul schițînd în treacăt o cale nouă de cercetare comparativă a unei întinse zone folclorice, una care necesită colaborarea specialiștilor din mai multe țări. „Am avut de dovedit — conchide autorul — că regiunea Carpaților de nord a participat, prin oamenii săi la marile curente culturale ce s-au dezvoltat în zonă, contribuind și ea în modul cel mai larg cu putință — la crearea unui mod specific de viață și de gîndire" (p. 307). Pentru aceasta, prestigiosul folclorist a recurs nu numai la argumentele specifice, dar și la cele de ordin istoric, lingvistic, etnografic, spre a pune în lumină caracterul de convergență culturală al regiunii și a construi un sistem de coordonate pe care să se bizuie cercetarea folclorică de acest tip. Deocamdată, observă Adrian Fochi, în bun spirit comparatist, „cunoaștem numai fața românească a lucrurilor, ceea ce este desigur prea puțin pentru a putea aprecia cum se cuvine natura și importanța relațiilor noastre cu acești vecini ai noștri. Numai avînd un raport precis de reciprocitate se va putea spune ceva exact, sigur și pertinent despre aceste relații" (p. 308). Spre deosebire de sinteza lui Erich Seeman ș.a. *(European folk ballade*, Copenhaga, 1967), care ignoră cu superbie pe români, plasîndu-i la remorca „provinciei balcanice", studiul de față afirmă că „România reprezintă una din cele mai importante vetre de creație epică din Europa, atît prin numărul general de subiecte care circulă în folclorul nostru, cît și prin marele număr de subiecte care circulă numai la noi. La aceasta trebuie să adăugăm și faptul că noi românii am reușit să aflăm și o formă adecvată pentru exprimările conținutului, care nu este balcanică, ci derivă din specificul stilului oral întemeiat pe marile posibilități expresive ale limbii noastre" (p. 312). E un studiu fundamental, din care istoricul interesat de sfera culturii poate profita în chip eminent.

Al. Zub

GHEORGHE VRABIE, *Eposul popular românesc. Teme. Motive. Structuri poematice*, București, Ed. „Albatros", 1983, XXI + 328 p.

Despre valoarea documentar etnologică a folclorului românesc s-a scris adesea, văzîndu-se în acesta un mod de a sonda zestrea afectivă a poporului și de a reface istoria, mai ales în zonele obscure, vitregite de alte izvoare. Contribuțiile lui Gh. Vrabie au oferit în acest sens sugestii utile pe care studiul de față le repune în atenție printr-o cercetare specială, întemeiată pe analiza tipologică și comparată a creației populare. Consecințele cercetării depășesc interesul strict folcloric, comutînd ancheta într-o perspectivă europeană și, mai ales, sud-est europeană, preocupată de specificitatea și, deopotrivă, de universalitatea unor fenomene capabile să releve specificul național al fiecărui popor. „Dar metoda analizei comparative sincronice, potrivită valorificării artistice a folclorului — ne asigură autorul — ne-a dus la o circumscriere a mediului din care eposul și-a tras seva. Numai arătînd ambianța legendară, a vieții istorice și sociale din trecut, în care a putut să se ivească o idee epică, în jurul căreia s-au polarizat episoade frecvente, ceva din modul de trai al poporului, s-a ajuns la o mai firească dezlegare a unor probleme ce au preocupat și preocupă folcloristica: originea și stratificările istorice ale eposului" (p. XIV). În această viziune, studiul analizează o seamă de motive ale folclorului, grupate în jurul cîtorva teme fundamentale: eposul legendar-mitologic (jertfa zidirii, călătoria fratelui mort, cîntecul șarpelui, nunta soarelui, cîntecul gerului), eposul haiducesc, balada por-

turilor dunărene, balada nuvelistică. Studiul interdisciplinar al spiritualității românești ar fi de neconceput fără sugestiile venite din partea unei asemenea anchete, o anchetă pe care istoria culturii de astăzi tinde să și-o integreze tot mai mult.

Ștefan Lemny

ADRIAN FOCHI, *Femeia lui Putiphar (K 2111). Cercetare comparată de folclor și literatură*, București, Ed. „Univers", 1982, 325 p.

Istoria ideilor și temelor literare, ca și folcloristica, înregistrează în acest studiu un cîștig dintre cele mai semnificative. Autorul e un folclorist binecunoscut, care explorează fenomenul românesc în perspectivă comparatistă, extinzînd sensibil orizontul documentar și pe acela al interpretării. Mai ales în ultima perioadă, el și-a îndreptat atenția spre comparatism, tărîm fertil, în care a adus contribuții de seamă: *Recherches comparées de folklore sud-est européen*, 1972; *Coordonate sud-est europene ale baladei populare românești*, 1975. Publicînd în *Serta slavica* (1971) un studiu despre legenda lui Putiphar, eminentul folclorist anunța o temă pasionantă, care l-a obligat apoi la studiul relației dintre istorie și mit, folclor și literatură, lărgind amploarea unei monografii. Celebrul motiv biblic, prezent în toate marile culturi ale lumii, se regăsește într-o formă originală și în folclorul nostru. *Cîntecul lui Vartici* (K 2111), consemnînd un fapt istoric real, dar pe o schemă arhaică, existentă la poporul român din vechime și absentă la vecini, e o probă de continuitate culturală și de spirit creator. Un fapt real, uciderea hatmanului Petru Vartic la 7 aprilie 1548, devine zvon, iar prin caracterul său misterios, un fapt mitic, proiectat pe un motiv imemorial. Demonstrația, întemeiată pe o enormă erudiție de comparatist, e convingătoare, autorul examinînd riguros toate ipotezele și oprindu-se în cele din urmă la singura plauzibilă, aceea care pune motivul existent în folclorul nostru în legătură cu unele culturi străvechi și îi definește vocația universalizantă „Noi am adăugat, conchide autorul, la ceea ce ne-a venit dintr-alte părți, mica noastră contribuție artistică, ce face ca versiunea noastră să aibă o ținută artistică proprie și originală, iar piesa — deși împrumutată — a devenit o parte neruptă a spiritualității noastre populare și o dovadă despre specificul creativității poporului român" (p. 265). Exeget remarcabil al acestui specific, Adrian Fochi pune la lucru o hermeneutică asupra căreia ne atrage atenția stăruitor: „Mai mult însă decît rezultatele directe ale studiului, credem în eficiența metodologiei utilizate și sperăm într-o confruntare de opinii care să fertilizeze munca în acest domeniu" *(ibid.)*. Este îndemnul unui cărturar ce-și onorează profesia ca puțini alții și care a adus pînă acum servicii eminente culturii române.

Al. Zub

LUCIA CIREȘ, LUCIA BERDAN, *Descîntece din Moldova. Texte inedite*, Iași, 1982, LXII + 420 p.

Caietele Arhivei de folclor (II), care apar sub îngrijirea lui Ion H. Ciubotaru, avînd a valorifica un întreg tezaur de documente orale din spațiul est-carpatic, continuă cu o colecție de *Descîntece din Moldova**. Studiul introductiv, semnat de Lucia Cireș, atrage atenția asupra caracterului desuetudinar al descîntecului ca specie folclorică, distingînd între valoarea sa cognitivă și cea pragmatică. Textele inedite luate în studiu aduce elemente noi, de pildă tipurile de descîntece și procedee compoziționale încă neatestate, informații suplimentare despre *iele, zburător* și alte ființe demonice, detalii noi în credințele despre ursită, șarpe, vrăji etc. Constatarea că perspectiva magică se îngustează mereu în favoarea unei concepții

* Primul volum: *„Bătrînească". Doine, bocete, cîntece și jocuri din Rădăuți-lor*. Cercetare monografică de Florin Bucescu, Silvia Ciubotaru, Viorel Bîrleanu, Iași, 1979, LII + 349 p.

scientiste nu duce la concluzia că ea dispare, ci la aceea că ea capătă funcții noi, ceremoniale, etice, estetice. „Multe dintre elementele constitutive ale descîntecului, de fapt provenite dintr-un fond cultural ancestral, vor dăinui, probabil, în basme (ființe fantastice, animale și obiecte miraculoase, imagini ale tărîmurilor necunoscute), în poezia de urare și felicitare (întemeiată tot pe virtuțile magice ale cuvîntului), în ghicitori (metafore și tabuuri), în incantații și jocuri de copii (invocațiile către lună, soare etc.)" (p. L). Valoarea poetică a multor texte nu e mai puțin demnă de reținut. Descîntecele însești sînt divizate în tipuri simple și tipuri mixte, cele dintîi fiind luate în considerație sub unghiul denumirii agentului nociv, al invocațiilor, al poruncilor și exorcismelor, al analogiilor, al formulelor magice și parodiilor. Note și variante, o bibliografie, indici și un glosar încheie volumul.

Al. Zub

G. DEM. TEODORESCU, *Poezii populare române*. Ed. critică, note, glosar, bibliografie și indice de GEORGE ANTOFI, prefață de OVIDIU PAPADIMA, București, Ed. „Minerva", 1982, XLI + 904 p.

Programul de restituiri al Editurii Minerva înscrie un nou titlu important și o nouă reușită: *Poezii populare române* de G. Dem. Teodorescu, apărute sub îngrijirea lui George Antofi. Textul se dă întreg pentru a servi deopotrivă folcloriștilor și celor din afara disciplinei, interesați de cultura populară. Îl recomandă, cu circumstanțierile bibliografice de rigoare, Ovidiu Papadima, excelent cunoscător al domeniului, care observă că celebra culegere cuprinde toate speciile mai de seamă de folclor, afară de proverbe, și că spre deosebire de altele, ea dă și folclorul orășenesc, strîns din mediile cele mai diverse. Apreciată cu deosebire la apariție (1885) și folosită de atunci în mod curent, aproape un secol, culegerea lui G. Dem. Teodorescu e un monument de cultură populară, a cărui perpetuare în conștiința noilor generații se cuvenea asigurată printr-o asemenea ediție, mai ales că la originea acestui veritabil *corpus* folcloristic stă nu numai o vastă anchetă de teren, dar și paciente căutări în volume, publicații periodice și vechi manuscrise, ceea ce îi conferă un caracter complex, iar sub unghi metodologic un caracter exemplar. Orice om de cultură trebuie să-și dorească o asemenea culegere între cărțile de căpătîi, căci ea dă seama de spiritualitatea unui popor și constituie un punct de reazem al conștiinței naționale. Materia cuprinde aproape o mie de piese folclorice, rînduite în 16 specii. Ample note și comentarii o însoțesc, spre a da seama de geneza colecției, locul ei în epocă, receptarea și ecoul ei în cultura românească. Un indice de informatori, un glosar și o bibliografie încheie prețiosul volum.

Al. Zub

VASILE GOLBAN, *Estetica ceremonialului social în obiceiuri*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 151 p.

Literatura de ceremonial, studiată cîndva de Dan Simonescu (1939), e supusă unui nou examen, acum într-un cadru cronologic extins și din perspectivei estetică, după ce obiceiurile au fost multă vreme obiect de studiu, mai ales pe tărîm etnografic și folcloric. O atare temă presupune apel la istorie, antropologie, etnologie, istoria artei, folcloristică, deci studiu multidisciplinar, întreprins cu o metodă cît mai riguroasă. Sub acest unghi, lucrarea suferă. Ea avea nevoie de un cadru mai larg și de o metodă mai riguroasă pentru a putea duce mai departe cunoașterea unei teme atît de complexe. Aceasta nu înseamnă că i se neagă utilitatea ca sinteză introductivă, o sinteză ce invită la aprofundări.

Al. Zub

ION H. CIUBOTARU, SILVIA CIUBOTARU, *Ornamente populare tradiționale din zona Botoșanilor. Cusături, țesături*, Botoșani, *CJCES*, 1982, 141 p.

Studiul întreprins de Ion H. Ciubotaru și Silvia Ciubotaru face parte dintr-un vast program de valorificare a tradițiilor etnografice și folclorice în spațiul moldav, explorat sistematic și supus analizei pe zone etnoculturale. Zona Botoșanilor merită desigur atenție și e lăudabil faptul că autorii s-au oprit asupra ei, cu o finalitate în același timp științifică și reparatoare. Detașînd dintr-un complex studiabil în viitor pe mai multe planuri „capitolul" privitor la cusături și țesături, ei au avut în vedere, explicit, mai mulți factori : nevoia de a adînci cunoașterea unor valori etnografice și de artă populară ; integrarea lor în ansamblul creației de acest gen din întreg spațiul românesc ; corectarea unor afirmații neîntemeiate în acest domeniu. Demersul e implicit polemic. „Împrejurări asupra cărora nu ne propunem să stăruim au făcut ca, sub aspectul cercetării, vreme îndelungată, zona etnografică a Botoșanilor să rămînă într-un cvasianonimat, faptele de cultură populară de aici fiind consemnate cu totul sporadic și numai în contextul generalităților", declară autorii, adăugînd că un reviriment s-a produs abia în ultimii ani. Propria lor inițiativă ține de acest reviriment și contribuie la fortificarea lui. Ni se prezintă mai întîi modalități și categorii de ornamente, cu numeroase exemplificări, apoi compoziția și cromatica, pentru a se conchide că zona în discuție comportă elemente originale și că ea necesită noi investigații, iar pe deasupra un sprijin mai activ din partea forurilor competente. Note bibliografice, un rezumat pentru uzul străinătății, un amplu corpus ilustrativ, un indice de nume și o hartă a localităților investigate încheie lucrarea, una din acelea pe care s-ar putea întemeia o bună cunoaștere a fenomenului creator popular.

Al. Zub

ALEXANDRU LIGOR, *Țăranii. Rădăcini, chipuri și port, de la Posada la Alba Iulia (1918)*, București, Ed. „Sport-Turism", 1984, 261 p.

Un unicat în producția noastră de carte e acest volum despre țărani, izvorît din pasiunea atașantă a unui spirit ce se revendică de la respectiva clasă socială, proclamîndu-i interesul peren. Dincolo de omagiul gîndit de autor, trebuie să recunoaștem în explicațiile introductive și o bună informare, alături de simțul plastic și de rigoarea selecției. Modest, autorul ne trimite nu la comentariu și nu la legendele, totuși atît de bine alese, cît la imagini, convins că acestea vorbesc de la sine, dezvăluind fiecăruia un univers colorat specific, după experiența de care dispune, după gradul de implicare în istoria clasei țărănești. Sînt evocați, mai întîi *truditorii*, apoi *luptătorii*. La *sfat* sau *în clipe de răgaz*, ei vădesc același spirit. „Țăranii români, preluînd de la strămoșii lor daco-romani dragostea pentru muncă și pentru viața cumpătată și frumoasă, au sporit moștenirea prin propriile forțe, dovedind a avea un rost fundamental în istoria națională. Ei au dat lumii și pîine și bucurii și trăinicie", se spune la urmă, după evocarea îndeletnicirilor perene ale acestei clase : agricultură, păstorit, pescuit, creșterea albinelor, meșteșugurile. Cînd s-au revoltat, de-a lungul istoriei, revolta lor era expresia nevoii celei mai aspre, a disperării, a imperativului demnității. Oameni pașnici, în esența lor, ei poartă un mesaj de concordie pe care istoria nu poate să nu-l consemneze. Documente grafice de proveniențe diverse îi arată în ipostaze caracteristice. Se adaugă picturile, realizate de români (G. Tattarescu, T. Aman, N. Grigorescu, I. Andreescu, Șt. Luchian, G. Pătrașcu, O. Băncilă, C. Ressu) sau de străini (A. Raffet, M. Bouquet, D. A. Lancelot, D. Preziosi, T. Valério, Ch. Doussault). Volumul de față se oprește la 1918, în pragul unei epoci care avea să adauge numeroase alte mărturii plastice cu privire la țărănimea noastră. Un altul ar urma să-l continue, spre a oferi nu numai dovezi ale istoriei, dar și un suport de meditație activă. „Căci poporul român — își încheie Alexandru Ligor pledoaria — a fost mai întîi un popor de țărani. De aceea și noblețea sufletească a poporului i se datorează, cu precădere, tot lui, țăranului. Țăranului care ne-a înfrumusețat istoria. Țăranului plămădit pentru eternitate". Ne vom întoarce mereu la acest album, nu pen-

tru nostalgiile pe care el le poate stîrni, ci pentru înțelegerea mai bună a unui fenomen de adîncime al istoriei noastre. Imagini culese de pe ceramica de la Cucuteni, de pe marea Columnă a lui Traian, de pe ziduri vechi de mănăstire, din stampe, din acuarele, din vechi manuscrise, din cărți risipite în lume, din tablourile artei moderne vin să reamintească adevăruri ale istoriei și să îndemne la concordanță. Note despre artiștii mai de seamă ne-au lăsat reprezentări de țărani și o bibliografie selectivă încheie prețiosul volum.

Al. Zub

PICU PĂTRUȚ, *Miniaturi și poezie. Comori ale artei populare românești*, București, 1985, 193 p. + 122 fig. color.

Cu concursul *Asociației România* a văzut lumina tiparului la „Arta grafică", în condiții remarcabile, un volum închinat vieții și operei țăranului poet și pictor Picu Pătruț. Creația sa, parte „a unui subconștient colectiv de cînd lumea" și în care regăsim „reperele unei durate de veacuri, permanențele de statut ontic și spiritual al unui popor vechi, cu o creativitate turnată în tipare inconfundabile" cuprinde *lucrări dramatice (Irozii* și *Mironosițele*, ambele pe teme religioase), *poetice, miniaturi* și *melodii*, surprinzînd prin multilateralitatea și originalitatea ei.

Fragmente din creația lui Picu Pătruț au fost publicate încă de acum o jumătate de veac, o altă parte vede lumina tiparului acum, iar ultima, deloc neglijabilă, își așteaptă încă editorii. Să le mulțumim însă celor care au contribuit la realizarea acestei lucrări alcătuită din două părți bine distincte. Prima se constituie dintr-o serie de evocări ale omului și creatorului — miniaturist, poet, dramaturg — Picu Pătruț, contribuții semnate de autorizați interpreți, precum Zoe Dumitrescu-Bușulenga *(Picu Pătruț*, p. 5—16), Vasile Drăguț *(Picu Pătruț — miniaturistul*, p. 16—32), Octavian O. Ghibu și Crișan I. Mircioiu *(Repere privind viața și opera lui Picu Pătruț*, p. 33—59) secvență care se încheie cu binevenitele *Tabel cronologic* (p. 60—66) și *Scrieri despre Picu Pătruț, selectiv, pe autori, în ordine cronologică* (p. 67—69). Cea de a doua parte a volumului conține, selectiv, *stihuri* (p. 74—156) și *miniaturi* color, în număr de 122. Dată fiind destinația, volumul se încheie cu rezumate în limbile de largă circulație — franceză, engleză, germană (p. 166—193).

Ion. I. Solcanu

ISTORIE UNIVERSALĂ

PIERRE CHAUNU, *Pour l'histoire*, Paris, Librairie Académique Perrin, 1984, 428 p.

Nevoia de a reflecta la rosturile și condiția istoriei — a istoriei ca disciplină a cunoașterii — se bucură și astăzi în spațiul francez de ilustrări dintre cele mai interesante. O întreagă tradiție a gîndirii istorice a hrănit acest apetit reflexiv în care rigoarea domeniului se îmbină în chip armonios cu eleganța spiritului, sensibil la tot ce este uman, predispus la problematizare și dialog. Nu e momentul de a rememora exemple ilustre de la Bossuet și Voltaire la Lucien Fabvre sau Braudel. Respectul pentru atelierul cercetării și pentru restaurarea trecutului, altfel spus pentru profesionalism, a avut mereu în cultura franceză un pandant firesc în plăcerea de a medita la însăși condiția cercetării ca un mijloc de autocunoaștere dar și de fixare a interesului pentru acest domeniu în conștiința publică. Este ceea ce „noua istorie" nu conține să practice ca încă o deviză a realizării în pactul ei social și cultural.

Cartea lui Pierre Chaunu se alătură la acest efort, lăsînd să i se înțeleagă limpede deschiderea și intențiile din chiar avertismentul autorului : „Ce recueil est un combat pour une histoire utile, une histoire qui ne refuse pas la vocation qui lui revient, depuis les lumières, d'une insertion suppletive dans notre difficile et douloureuse identité, un combat pour faire connaître dans ce pays le travail des historiens de métier, dont la fonction n'est pas, principalement, de distraire mais d'instruire" (p. 7—8).

Totuși, ea este ceva mai mult decît atît. Gîndită ca o culegere de articole risipite în coloanele presei, ea dă seama de încă o latură a istoricului de vocație. S-o lămurim. Pierre Chaunu este unul din marii istorici ai Franței, cunoscut mai ales prin ilustrarea istoriei seriale și cantitative în gigantica monografie *Séville et l'Atlantique*, 12 volume, 1955—1960, 7 343 p., și autor al unei opere prodigioase (*La civilisation de l'Europe clasique*, 1965 ; *La civilisation de l'Europe des lumières*, 1971 ; *La Peste blanche*, 1976 ; *La mort à Paris*, 1977 ; *Histoire et Imagination*, 1980 ; *Le Chemin des Mages*, 1983, în total peste 45 de volume !).

Spirit laborios, sensibil la cele mai variate direcții de anchetare a istoriei, el n-a contenit să fie prezent în presa de largă difuzare (*Le Monde, Nouvel observateur, Figaro* ș.a.) cu reflecții, note, recenzii despre o variată producție istoriografică. Nimic „savant" și „universitar" în concepția acestor articole menite să informeze cititorul asupra domeniului ca atare prin viața cărților ce îl compun. Ele arată prezența publică a autorului ca încă o datorie a profesiei sale, aceea de a păstra mereu legătura cu conștiința colectivă.

Sutele de comentarii, prilejuite cel mai adesea de cărți nou apărute în istoriografia franceză pot fi și o radiografie a unui larg orizont livresc. Strînse acum în volum și clasate într-o ierarhie a intereselor și temelor ele dau seama și de un fenomen istoriografic mai larg, fie în legătură cu istoria istoriografiei ca atare *Les cuisines de Clio)*, fie în legătură cu epoci, momente, teme și personalități ale istoriei (*Princes et seigneurs ; L'angoisse des commencements ; De la langue et de la culture ; Au coeur religieux ; La démographie historique* ș.a.).

Un indice înlesnește consultarea cărții atît de utilă pentru conturarea direcțiilor de preocupări actuale în istoriografia franceză.

Ștefan Lemny

ANDREI MARGA, VASILE MUSCĂ (coord.), *Teme hegeliene*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1982, 328 p.

Editat cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la moartea filosofului (1831), volumul *Teme hegeliene*, prefațat de Dumitru Ghișe, are o structură quadrupartită: 1. Contextul istorico-filosofic; 2. Teme filosofice; 3. Interferențe; 4. Rezonanțe românești. Prefața atrage luarea-aminte asupra actualității permanente a filosofiei hegeliene, actualitate ce rezidă în faptul că această filosofie s-a nutrit din ceea ce Revoluția franceză a adus mai bun cu ea: principiul libertății universale. Principiu creator și fertil, el însuși de o perpetuă actualitate, care a revitalizat mereu gîndirea filosofică. Gestul filosofilor români de a-l raporta pe Hegel la gîndirea epocii noastre ține de această actualitate și contribuie la fortificarea ei. „Reîntoarcerea la Hegel nu e, în bună măsură, decît o revenire la noi înșine", observă prefațatorul, în concordanță cu admirabila exegeză a filosofului Constantin Noica: *Cît de clar poate fi înfățișat Hegel*. Pornind de la Kant, la care rațiunea se frînge în trei orientări distincte, conducînd o dată la logică și teoria cunoașterii, a doua oară la etică, a treia la estetică și armonia naturii, Hegel unifică disciplinele filosofice în sens platonician, restituind unitatea filosofiei. O dialectică pozitivă numai la Platon și Hegel ar fi de găsit. Marea reușită a celui din urmă: el a izbutit „să împlînte schemele cugetului în viață, în rătăcirile, în creațiile, în instituțiile și în istoria omului" (p. 20). *Hegel și istoria germană* se intitulează demersul lui Vasile Muscă, demers urmat de altul subscris de Virgil Ciomoș despre *Hegel versus Kant*. Urmează cîteva analize tematice, subscrise de Gh. Vlăduțescu, Al. Boboc, G. Toma *(Rațiunea în istorie)*. I. Maxim-Danciu, C. I. Gulian, K. Szegö, A. Codoban, I. Irimie, I.-V. Bădică. *Interferențele*, reunind alte exegeze (Achim Mihu, Andrei Marga, Gavril Mate, Iosif Volf), ultimul tratînd despre *Istoriografia contemporană și Hegel*. Un ultim compartiment raportează pe Hegel la Maiorescu (Liviu Petrescu), la Eminescu (Ioana Em. Petrescu) și la D. D. Roșca (Călina Mare). Două texte sînt mai ales interesante pentru istorici: cel despre *Rațiunea în istorie*, unde G. Toma definește oarecum filosofia hegeliană a istoriei, și cel subscris de Iosif Wolf, care o raportează la istoriografia contemporană. Apreciat în epocă și ca istoric, Hegel a rămas în conștiința posterității mai cu seamă ca filosof. Efigia „istoricului" e însă demnă de interes și o raportare a acesteia la Ranke, dar și la orientările mai noi, e necesară. „Oare Hegel n-a fost și el un istoric al mentalităților? Analiza etosului popular și a psihicului colectiv, a mentalității și a sensibilității religioase, a formelor de pietate colectivă indică deja, cu peste un secol și jumătate în urmă, *noua* direcție de cercetare" (p. 232—233).

Al. Zub

Immanuel Kant, 200 de ani de la apariția Criticii rațiunii pure. Coordonatori: AL. BOBOC, M. FLONTA, R. PANTAZI, I. PÂRVU, București, Ed. Academiei R.S.R., 1982, 278 p.

Bicentenarul unei opere care a influențat decisiv filosofia modernă a dat loc pretutindeni la manifestări adecvate, ceea ce înseamnă nu numai legitime omagii la adresa gînditorului de la Königsberg, ci și ocazii de a-i aprofunda opera: „secolul nostru este adevăratul secol al criticii, căreia totul trebuie să i se supună", observa Kant, înțelegînd deci că propria lui filosofie se cade a fi abordată critic. Este ceea ce și fac autorii acestui volum de studii legate de *Critica rațiunii pure*, de la a cărei tipărire s-au împlinit, în 1981, două secole. Nu e vorba de simple glose marginale, ci de o dezbatere menită să-l apropie pe Kant de epoca noastră, ceea ce poate contribui la adîncirea și reconstrucția unor domenii de interes actual: teoria cunoașterii, filosofia științei, logica, metodologia ș.a. S-a avut în ve-

dere, preliminar semnificația istorică a criticismului kantian (Al. Boboc), apoi studii mai speciale organizate în patru părți : I. *Filosofia critică și teoria științei* (Oct. Onicescu, P. Botezatu, M. Flonta, M. Golu, V. Săhleanu) ; II. *Aspecte logico-metodologice* (Al. Surdu, M. Țurlea, I. Pârvu, Petru Ioan, A.-P. Iliescu) ; III. *Interpretări ale filosofiei critice* (Const. Noica, Al. Boboc, P. Dumitrescu, G. Vlăduțescu, A. Pârvu, V. Tonoiu, N. Culic) ; IV. *Kant și filosofia românească* (S. Ghiță, R. Pantazi, G. Al. Cazan, N. Gogoneață, G. Epure). Ultimul grupaj e cel care interesează mai mult pe istoricul ideilor, căci dă seama de „soarta" lui Kant în spațiul românesc, temă asupra căreia ne previne în chip util și bibliografia de la urmă, unde sînt menționate, între altele, lucrări de I. E. Torouțiu, I. Petrovici, G. Bogdan-Duică, S. Ghiță, N. Balea, C. Noica, R. Pantazi, R. Tomoiagă, Al. Boboc. Este încă un aport românesc la ceea ce numește demult *Kantforschung*.

Al. Zub

Perspectiva filozofică în abordarea fenomenelor sociale, coordonator : OLTEA MIȘCOL, București, Ed. Academiei R.S.R., 1983, 171 p.

Sub egida Institutului de Filozofie, o nouă culegere de studii, interesînd în bună măsură și pe istorici, s-a publicat de curînd. Accentul cade mai ales pe cunoașterea și metodologiile particulare în istorie, etică, teoria culturii, medicină, domenii unificate aici de o viziune de ansamblu, filosofică, asupra fenomenelor abordate. Se încearcă definirea unei particularități metodologice ale teoriilor din științele sociale (Clara Dan), pornindu-se de la caracterul lor evolutiv, de la cadența alertă a dezvoltării obiectului lor. Analiza școlii sociologice române ocazionează pe de altă parte definirea unor funcții specifice ale modelării praxiologice în epistemologia științelor sociale (N. S. Dumitru). Încă un text ne propune analiza critică a două viziuni contemporane asupra idealului explicativ în istorie : una apărînd antinomia metodei ; alta optînd pentru unitatea metodologică a științei (Mircea Flonta). De polisemia conceptului de cultură (Oltea Mișcol) și de progresul cultural ca expresie a „umanizării" omului (Elena Gheorghe) se ocupă alte două texte, urmate de schița unei sistemice umane (Al. Partheniu). De reținut sistemul „tetradei logice" (teză, antiteză, sinteză pozitivă, sinteză negativă), cu „dubla polarizare" propusă, implicînd finalmente o analiză între două sinteze.

Al. Zub

FLORIN DRUȚĂ, *Marxism și freudo-marxism*, București, Ed. Politică, 1982, 109 p.

Încercarea de a se realiza o sinteză între materialismul dialectic și istoric pe de o parte și freudism pe de alta e demnă de atenție, mai ales că ea are urmări asupra dezvoltării istoriografiei. Pornind de la această constatare, autorul examinează șansele și neșansele unei conjuncții a psihanalizei cu marxismul, de care s-a făcut și se face încă mult caz în anumite medii intelectuale : Wilhelm Reich, Herbert Marcuse, Erich Fromm, Reuben Osborn ș.a. Unii (Fromm, Marcuse) țin de „Școala de la Frankfurt", fiind înrudiți ideologic cu Ernst Bloch, Habermas, Horkheimer, Adorna. Toți țin însă de „noua stîngă", al cărei rol în mișcarea contestatară din ultimul sfert de secol se cunoaște. Este în fond, o tentativă de a extinde psihanaliza asupra „continentului" istoric și cultural, ceea ce — dincolo de absolutizările propuse de spiritele mediocre — poate avea urmări pozitive. Căci înțelegerea inconștientului presupune analiza societății în care trăiește omul, ca și cunoașterea aspirațiilor acestuia. Eseul lui Florin Druță se ocupă, în acest spirit, de investigarea psihanalitică a socialului (orizont problematic și carențe explicative), de analiza freudo-marxistă a sferei antropologice, de raportul dintre psihanaliză și politică și de freudo-marxism între realitate și utopie, pentru a conchide că *„lectura marxistă* făcută psihanalizei de gînditorii amintiți a permis analize stimulatoare

asupra unor fenomene sociale contemporane, critica din *interior* a raționalității ideologice și tehnologice capitaliste" (p. 104).

Al. Zub

Materia, spațiul, timpul în istoria filosofiei, ediția întocmită de GEORGETA TĂNASE, I—II, București, Ed. „Minerva", 1982, XLII+371+306 p.

O antologie cu asemenea temă nu poate decît să-i intereseze pe istorici, de vreme ce „materia" meditației lor o constituie timpul social-istoric, estimat sub unghi spațial. Perspectiva cronotopică le este inerentă și de aceea ideile filosofilor despre materie, timp și spațiu nu le pot rămâne indiferente. „Filosofia — avertizează Al. Tănase în prefața antologiei — este chintesența unei culturi și tocmai de aceea conceptele sale fundamentale nu-i interesează doar pe filosofi. Din universul ontologic al filosofiei decurge universalismul ei gnoseologic și axiologic ; conceptele ei alcătuiesc matricea categorică a oricărei gîndiri și nici o formă a culturii nu se poate constitui și exista cu totul în afara unui orizont filosofic, nu poate ignora cadrele generale ale unei gîndiri elevate. Un atare statut matricial au îndeosebi conceptele : materie, existență, spațiu, timp, mișcare, conștiință, libertate, condiție umană etc. Dintre acestea, materia, spațiul și timpul, ce constituie obiectul prezentei antologii, alcătuiesc nucleul unei viziuni materialiste despre lume, iar evoluția acestor concepte, molul în care sînt interpretate apar cu deosebire relevante pentru linia materialistă și dialectică în filosofie" (p. VII). În afară de principalele școli filosofice, din antichitate pînă azi, se reproduc excepte din gînditorii români despre materie (I, 153—168), spațiu și timp (I, 308—368). Un nume n-ar fi trebuit să lipsească din această articulație : V. Pârvan, semnificativ și pentru tema antologiei.

Al. Zub

RADU FLORIAN, *Eppur, si muove !*, București, Ed. „Cartea românească", 1983, 345 p.

Autor al mai multor volume de interpretări marxiste (între altele, unul despre *Sensul istoriei*, 1968), Radu Florian adună sub copertă cîteva noi studii ce cuprind momente contemporane ale asimilării marxismului sau oferă interpretări mai nuanțate, în același spirit, pentru teme familiare ca aceea despre timpul și sensul istoriei, revoluție, cunoaștere și acțiune, comunicarea generațiilor etc. Istoricilor li se propune astfel, într-un moment cînd se vorbește de marxism la plural, de „marxisme imaginare" și de „moartea marxismului", să mediteze cu profit asupra simburelui viu al doctrinei. Enunțul galilean din titlu vrea să-i rezume soarta.

Al. Zub

REINHART KOSELLECK, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt/M., Suhrkamp Verlag, 1984, 289 p.

O recentă, prestigioasă colecție ("Suhrkamp Wissenschaft Weisses Programm") repune în circulație, cîteva cărți importante pentru gîndirea contemporană : *Die Bildung des wissenschaftlichen Geistes* (G. Bachelard) : *Geist und Natur, eine notwendige Einheit* (G. Bateson) ; *Die feinen Unterschiede* (P. Bourdieu) ; *Ethnopsychoanalyse* (G. Devereus) ; *Die Zeit der Kathedralen* (G. Duby) ; *Die elementaren Formen des religiösen Lebens* (E. Durkheim) ; *Philosophisch-politische Profile* (J. Habermas) ; *Leidenschaften und Interessen* (A. O. Hirschman) ; *Aesthetische Erfahrung und literarische Hermeneutik* (H. R. Jauss) ; *Hand und Wort* (A. Leroi-Gourhan) ; *Die elementaren Strukturen der Vervandschaft* (C. Lévi-Strauss) ; Vergangene Zukunft (R. Koselleck). Ultima din serie reprezintă o nouă ediție (a treia, prima apărînd în 1979) a unei cărți larg folosite, una din cele mai incitante pentru gîndirea istorică

de azi. Studiile cuprinse în volum se concentrează, deschis ori implicit, asupra experienței temporale. Legătura trecutului cu viitorul, mai ales, e tematizată aici, pornindu-se de la diverși gînditori, din antichitate pînă azi. Mărturiile puse în discuție tind să releve situații concrete, experiențe, așteptări, speranțe, prognoze ce constituie tot atîtea trăsături de unire între o dimensiune și alta a duratei. S-a spus deja că meditațiile lui Koselleck reprezintă, în timpul din urmă, cea mai valoroasă contribuție germană la o teorie a istoriei (K.-O. Faber). Divizată tripartit, lucrarea se ocupă de legătura între trecut și viitor în istoria modernă, de teoria și metoda chestiunii temporalității, de semantica schimbării istorice. În orice articulație ne-am fixa interesul, ea oferă observații memorabile. „Ceea ce face ca istoria să fie istorie, spune Koselleck, nu se poate deduce numai din izvoare, pretinzînd o teorie a istoriilor posibile spre a face ca izvoarele să vorbească. Partinitate și obiectivitate se limitează atunci una pe alta în cîmpul tensional format de teorie și de exegeza izvoarelor. Una fără alta nu se poate în cercetare". Dacă omul se definește ca ființă prospectivă, istoriografia e chemată să țină seama de raportarea lui continuă, tensionată, la trecut și la viitor deopotrivă. Cartea lui R. Koselleck merită desigur un popas mai analitic.

Al. Zub

Wissenschaftliche Beiträge der Friedrich-Schiller-Universität Jena, 1982 : Beiträge zur Literaturgeschichte und — methodologie, Jena, 1982, 207 p.

Culegere de studii a germaniștilor de la Universitatea din Jena și Iași, cuprinde — sub îngrijirea lui Horst Fassel și Klaus Hammer — contribuții diverse, de la aceea privind perspectivele învățării literaturilor străine în România (Silvia Buțureanu) pînă la ancheta întreprinsă de Klaus Hammer cu privire la creația lui Christoph Hein. Considerații interesante despre romanul istoric, pornind de la Lion Feuchtwanger, subscrie, în prelungirea unor preocupări mai vechi, Sorin Chițanu. Integrarea metodologică în învățămîntul literaturii îl preocupă, teoretic și sistematizator, pe Horst Fassel. Două texte se referă la literatura poporană (Karla Müller, M. Markel, Ulrich Kaufmann), iar altele cîteva, mari scriitori în viziune comparatistă : Goethe și Hafis (Ursula Wertheim), Lenau (H. Macher), Heine (I. Wegner), Fontane (Ilse Müller). Un grupaj demn de atenție e acela privitor la Bertold Brecht (R. Munkelt, D. Ignasiak, I. Häussler, Andrei Hoișie), ultimul încercînd să definească un „model" brechtian de recepție estetică, text corelabil cu acela despre receptarea lui Jean-Paul la Günter de Bruyn (G. Schmidt și S. Müller). În fine, încă două contribuții s-ar cuveni relevate : una despre structura temporală în romanul german modern (H. Müller), și alta despre „psihograma timpului" (K. Hammer). Ca și volumul *Dialoguri. Dialoge*, editat aproape simultan de istoricii literari din Weimar și București (1982), acela pe tema receptării moștenirii clasice și romantice, volumul de la Jena a dus la o bună colaborare în direcția unor cercetări moderne de istorie literară.

Al. Zub

BRONISLAW BACZKO, *Les imaginaires sociaux. Mémoires et espoirs collectifs*, Paris, Payot, 1984, 242 p.

Preocupat îndeosebi de studii asupra utopiei, autor al unor cărți despre secolul XVIII *(Lumières de l'utopie ; Rousseau : solitude et communauté ; Une éducation pour la démocratie)*, B. Baczko extinde acum cadrul anchetei sale, ocupîndu-se de „speranțele colective", de „ideile-imagini utopice în spațiul cultural și social", idei ce se deplasează tot mai mult din zona ficțiunii spre aceea a istoriei : „timpul devine locul de investiție maximal al utopiei" (p. 7). Speranțele nu mai sînt plasate într-o insulă închipuită, ci în viitor, ideile utopice servesc de releu pentru alte forme de imaginar colectiv, precum miturile politice moderne : stat-națiune, progres, revoluție. „Ancheta noastră comportă o dublă polarizare : de o parte utopiile, de alta amintirile *(mémoires)* colective. Numai în abstract memoria și speranța colectivă se opun ; în realitatea istorică, foarte adesea una o completează pe

cealaltă. Numai în schemele simpliste utopia e mereu subversivă şi memoria colectivă mereu conservatoare ; realităţile istorice se arată a fi mai bogate şi mai complexe", conchide autorul, prevenindu-se contra simplificărilor curente (p. 9). Ce se întîmplă azi cu aceste „imaginare sociale" ? După ce precizează termenii şi temele, jalonînd sfera unei cercetări oarecum la modă, autorul se ocupă de statutul acestor imaginare în secolul XVIII şi în secolul XX, luînd drept cîmpuri aplicative două epoci mai caracteristice, ultima aducîndu-l în plină actualitate. Definirea funcţiilor multiple ale imaginarului în viaţa socială se face ţinînd seama de o lungă tradiţie intelectuală. Interesul metodologic al cărţii primează.

Al. Zub

NORMAN MACRAE, *The 2025 Report. A Concise History of the Future, 1975—2025*, New York, MacMillan, 1984, 258 pp.

Meditînd în iminenţa morţii (în 1794 a scăpat de ghilotină numai luînd otravă), marchizul de Condorcet devenea cu fiecare zi mai sigur de caracterul ineluctabil al progresului, postulînd de pe această poziţie predictabilitatea „destinului viitor al omenirii pe baza rezultatelor istoriei". Era în aceste cuvinte esenţa ideologiei radicale a revoluţiei franceze, care avea să fie treptat înlocuită (e curios cum optimista himeră a progresului, impusă în plină teroare, lasă loc, în vremuri mai paşnice, analizei cumpănite !) de evoluţionism. După Darwin şi Spencer, deşi însuşi Comte se interesa de viitor, lumea ştiinţifică s-a preocupat exclusiv de trecutul uman şi de prezentul etern al naturii, dînd viitorul pe mîna unei minorităţi oarecum ostracizate, considerată nu tocmai în toate minţile. Nutrind, dintr-un complex de inferioritate încă activ şi azi, ambiţii pozitiviste, istoriografia s-a dezinteresat progresiv de urmarea eroicelor poveşti, doldora de date şi *exempla*, pe care le producea întru acoperirea trecutului şi prezentului. Conjecturarea unei eventuale continuări a istoriei/istorisirii trebuia să cadă în mîna literaţilor (care ştim ce departe au ajuns : romanele unor autori de *science fiction* năzăresc aventuri peste milioane de ani) pentru a reveni, pe căi ocolite, în discursul istoriografic. Asta în vreme ce sub semnul apocalipsei moderne, profeţia cîştiga iar teren, iar preocupările medievale de istorie a viitorului (continuate în Renaştere de bizarul Francesco Patrizzi, contemporanul lui Nostradamus-cel-redescoperit-de-mass-media), prin intermediul unui Croce, atrăgeau luarea-aminte a lumii academice.

Sechele pozitiviste, sublimate ca ambiţie epistemologică, tot se mai vădeau : Ossip K. Flechtheim teoretiza pe la mijlocul anilor '60 viitorologia (el spunea „Futurology", cercetătorii noştri găseau, cam la un deceniu distanţă, echivalentul valah, o vreme în vogă), iar Bertrand de Jouvenel, deja impus la finele anilor '50, relansa conceptul „futurible", *mot-valise* fabricat de iezuitul spaniol din secolul XVI Luis de Molina pentru a desemna o „sciencia media" (combinaţie de viitor şi posibilitate). Mi-ar trebui cîteva zile numai ca să transcriu lista lucrărilor dedicate de atunci viitorului : de la rapoartele unor grupuri oficiale de experţi (O. N. U., F.A.O., etc.) pînă la ultimele opuscule confecţionate de profeţi fără vocaţie. Şi nu pun la socoteală biblioteci întregi de literatură de anticipaţie (confundată uneori cu viitorologia, deşi, dacă e să vorbesc limba istoricilor literari S. F., acest gen e un „exerciţiu asupra posibilelor laterale", viitorologia fiind astfel un exerciţiu asupra posibilului consecutiv ; în S. F. extrapolarea e sabotată de ticurile pitoreşti ale ficţiunii, în viitorologie extrapolarea — modelată pe computer — caută să atingă o paradoxală rigoare).

Cele de mai sus trebuie rechemate în minte de lectura cărţii lui Norman Macrae, o *ficţiune politică* (subgen definit, între alţii, de I. şi G. Bogdanoff, experţi în S.F.) scrisă de fapt de trei autori : semnatarul, prestigios conferenţiar şi colaborator la *The Economist* (unde a publicat adesea pronosticuri care s-au adeverit senzaţional), fiul acestuia, Christopher, specialist în computere, şi un om de ştiinţă misterios, care şi-a motivat dorinţa de a rămîne anonim prin divergenţa între scenariul viitorologic comun şi alte lucrări ale sale, pe cont propriu, redactate din perspectiva relativismului moral ateu. Recenzia mea nu va face, de bună seamă, un rezumat al cărţii, fiindcă nu ea, în sine, importă cel mai mult. Chestiunea amănuntelor (unele de-a dreptul seducătoare : societate computerizată, flexibilă, globală, eliberată de iminenţa războaielor de orice fel, abundenţă, etc.) rămîne prea dependentă

de factori subiectivi și de interpretarea datelor obiective. Profețiile, atîtea cîte sînt și așa cum sînt (în cazul de față Mircea Eliade ar putea observa că sistemul *vaticinia ex eventu*, patentat de iudeii terorizați de istorie, este nemuritor și din ce în ce mai minuțios), vor putea fi controlate de aceia dintre noi care apucă termenul final al prognozei, precis stabilit (escatologia nu mai jonglează cu cronologii mistice). Remarcabilă este în special tendința de a extinde în toate sensurile durata despre care se fac afirmații istoriografice : viitorul pare cu adevărat următoarea zonă de investigație a istoricului.

La drept vorbind, folclorul intelectual a impus în ultimele decenii (mai radical după Orwell) remarca spirituală potrivit căreia trecutul e din ce în ce mai puțin previzibil ; mai poate mira oare pe cineva că, avînd ca unică garanție *posibilul* (garanție absentă în privința trecutului, unde *posibilul* e o jenantă carență a cunoașterii), tot mai mulți autori sondează viitorul ? După ce a refulat (mai mult sau mai puțin) rebela tentație a ucroniei (cum, o spun modest, chiar eu insistam undeva), e oare de neiertat că înșiși istoricii se vor lăsa captivați de inepuizabilul obiect de studiu care e viitorul ?

Am văzut că Norman Macrae și colaboratorii prevăd un viitor radios (nu voi începe și aici să vorbesc de utopie !). Pentru cei care cred că se va întîmpla altfel, am o veste bună : Norman Macrae, co-autor al celebrei cărți *The Third World War* (două volume coordonate de generalul N.A.T.O. Sir John Hackett), scria că a treia conflagrație mondială urma să înceapă în august 1984. Dacă s-a înșelat atunci, cine știe...

Sorin Antohi

VICTOR KERNBACH, *Dicționar de mitologie generală*, București, Ed. „Albatros", 1983, 783 p.

Seria dicționarelor pe domenii scoasă de Editura Albatros sporește cu un nou instrument de lucru, unul din cele mai ample și mai bune elaborate din cîte dispunem. Față de acel *Mic dicționar mitologic greco-roman* întocmit de Anca Balaci (1966) și un succint *Dicționar de mitologie* subscris de George Lăzărescu (1979), noul volum, conceput pe o bază mult mai extinsă, inițiază o „radiografie" minuțioasă a domeniului, „proiectînd" un întreg univers de idei, concepte, simboluri, cu o prefață de Gh. Vlăduțescu, din care citățm : „Operă de erudit, dar și de filosof al culturii în genere, pentru că avînd semnificații multiple mitul cere o analiză extrem de cuprinzătoare, ceea ce Victor Kernbach și face cu subtilitate și rafinament, acest dicționar vorbește nu numai cercetătorului religiilor, ci și filosofului, istoricului, poetului, omului de știință, esteticianului, istoricului literar și de artă, antropologului. Instrument de lucru pentru orice om de cultură specializat, chiar și pentru specialistul în materie, *Dicționarul* lui Victor Kernbach are marea virtute de a fi, de a putea fi, o carte pentru toți. Deci nu numai pentru istorici și filosofi, esteticieni și antropologi etc., dar și pentru cititorul pur și simplu" (p. 17—18). Cine cunoaște *Enigmele miturilor astrale* (1970) și *Miturile esențiale* (1978) află aici o confirmare strălucită a acelorași calități de erudiție, gîndire sistematică și claritate expresivă.

Al. Zub

CASSIUS DIO, *Istoria romană* III, Traducere, note și indice de dr. A. PIATKOWSKI, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1985, 943 p.

O operă de căpetenie a antichității, *Istoria romană* a lui Cassius Dio, izvor de un interes cu totul aparte pentru istoria noastră, este acum la al treilea volum al versiunii românești. Traducerea și comentariul aparține, ca și ale primelor două volume (vezi notele noastre în *AȘUI*, Istorie, 1, 1974, p. 99—100 și *AIIAI*, XV, 1978, p. 663—664), profesoarei Adelina Piatkowski, a cărei autoritate în domeniu este unanim recunoscută.

Tomul acesta cuprinde cărțile LVI—LXXX, unde sînt relatate evenimentele dintre anii 9 și 231 e.n. De la domnia lui Commodus (180—193) la aceea a lui Se-

verus Alexander, izvorul acesta dobîndește o valoare sporită. Autorul este martor al evenimentelor, este participant, implicat direct în desfășurarea istorică. Conștient de însemnătatea trăirii efective a faptului istoric, Cassius Dio își avertizează și cititorii : „povestesc acestea și cele ce urmează nu pe baza tradiției transmise de alții, ci din proprie cunoaștere". O cunoaștere nemijlocită și autorizată pentru că naratorul a avut rosturi politice, a fost aproape de întîmplări : *pretor* în 193, *consul suffectus* în 205, *curator ad corrigendum statum civitatum* la Pergamon și Smyrna, *proconsul* al provinciei Africa în 223, *legat* al Dalmației (224—226), *legat* al Pannoniei Superior (226—228), *consul ordinarius* în 229.

Volumul la care facem referință este de o importanță fundamentală pentru trecutul românilor. Sînt aici informații de valoare unică privind istoria geto-dacilor precum : luptele lui Decebal din vremea lui Domițian (LXVII, 6, 7, 9, 10), războaiele lui Traian și cucerirea Daciei (LXVIII, 6—16), portretul literar (singurul cunoscut) al marelui rege care a fost Decebal : „om cu mare pricepere în treburile războiului, cu mare iscusință și în executarea operațiilor de luptă. Știa foarte bine cînd era momentul să atace și cînd trebuia să se retragă, era meșter în a întinde o cursă și în a cîștiga victoria în luptă, iscusit cînd era cazul să profite din plin de victorie sau cînd era în folosul lui să părăsească bătălia, dacă se simțea în inferioritate. Aceste însușiri au făcut din Decebal pentru multă vreme un adversar al romanilor demn de teamă" (LXVII, 6). De asemenea, portretul lui Traian, împăratul virtuos, om care „se distingea în cel mai înalt grad prin firea sa dreaptă, prin vitejia sa și prin modestia felului său de viață [...] ; avea un suflet minunat [...], îi stima și îi ridica în cariera lor pe toți oamenii de bine [...]. Nu apleca urechea cîtuși de puțin la vorbe și nu era nici rob mîniei..." (LXVIII, 6). Podul de piatră peste Dunăre, care întrecea toate celelalte lucrări ale timpului, îi prilejuia autorului „admirația pentru acest împărat" (LXVIII, 13).

În economia acestui volum de 943 p., textul lui Cassius Dio, în transpunere românească, ocupă 503 p., *Codicele* editorului (Ursulus Pilippe Boissevain) apoi 5 p., *Indicele* de nume, impresionant prin cuprinderea lui, are 164 p. Rămîn 266 p care adună laolaltă *Comentariul* traducătoarei. Cine parcurge aceste note realizează măsura erudiției celei ce le-a adăugat textului pentru a-l desluși, a-l face mai accesibil cercetătorului ori cititorului interesat de lumea veche. Este aici măsura muncii magistrului care a agonisit în viață multă știință. Este o sinteză a ceea ce filologia clasică de pretutindeni a făcut pentru cunoașterea unui timp istoric din care s-a inspirat și a învățat lumea medievală și modernă.

Profesoara Adelina Piatkowski, își dedică această osteneală unui savant care a ilustrat istoria veche a României : profesorul Radu Vulpe.

N. Toderașcu

DIDEROT, *Scrisori către Sophie Volland*. În românește de SANDA OPRESCU Selecție, prefață și note de ANGELA ION, București, Ed. „Univers", 1982, 496 p.

Fie și în forma selectivă în care se prezintă în actuala ediție românească, scrisorile lui Diderot nu au doar o valoare literară. După cum subliniază insistent autoarea prefeței, ele constituie inestimabile documente pentru veacul XVIII, sub raportul mentalității, culturii și civilizației franceze. Pe acest fundal se consuma „cronica" iubirii lui Diderot, dezvăluind, „în spațiul mintal al epocii luminilor, prezența valorilor spirituale care vor afirma, în epoca romantică, primatul sensibilității și al afectivității" (p. 19). Cu aceste precizări, însoțite de altele, lectura scrisorilor „marelui inclasabil al epocii luminilor" se anunță incitantă sub unghi istoriografic, pentru puterea lor de a sugera atmosfera intelectuală — la un anume nivel — a veacului XVIII.

Ștefan Lemny

JOHANN GOTTFRIED HERDER, *Scrisori*. Trad. și note de CRISTINA PETRESCU, București, Ed. „Univers", 1981, 429 p.

Studiile herderiene au luat în ultimul timp o amploare considerabilă. Volumul de față reproduce selectiv ediția *Herders Briefe in einem Band* (Berlin-Weimar,

1970) și constituie, alături de antologia de *Scrieri* (1973), semne ale interesului românesc pentru opera gînditorului care a marcat atît de mult palingeneza germană și în genere evoluția culturii moderne. Ample și utile note îl însoțesc. Un indice de nume încă ar fi fost necesar.

Al. Zub

MIHAI MAXIM, *Limba turco-osmană*, curs practic, Universitatea din București, București, 1984, 226 p. + anexe + bibliografie.

Amintindu-și cuvintele scrise, acum 70 de ani, de N. Iorga — „în cel mai scurt timp va trebui să recîștigăm și aici [în studiul și însușirea limbii osmane — *n.ns.*] timpul pierdut" — profesorul M. Maxim face, practic, începutul. Mai bine zis „desăvîrșește" un altul (datorat prof. M. Guboglu) — predarea cunoștințelor de limba izvoarelor istoriei otomane și relațiilor româno-otomane studenților în istorie (și nu numai lor), publicînd cursul de față — primul de acest gen din învățămîntul nostru istoric. Astfel, după începerea editării izvoarelor otomane privind istoria noastră, se inițiază posibilitatea pregătirii celor care să le folosească fără mijlocirea traducerii. Turcologi erudiți și cunoscători ai limbii turco-osmane avem, editori de documente în această limbă nu ne lipsesc, rezultatele muncii lor științifice sînt cunoscute și unanim recunoscute, dar se prefigurează posibilitatea continuării și dezvoltării, a „diseminării", prin preocuparea de a învăța și pe alții ABC-ul (deocamdată) turcologiei.

Devansîndu-i pe filologi și născut din nevoia presantă de a avea, cu un ceas mai devreme, un ghid de inițiere în osmanistică, cursul este o gramatică „comprimată" de turco-osmană, adaptată necesităților concrete, actuale ale învățămîntului nostru istoric. (Pînă la apariția lucrării de față, nu exista în limba română nici un manual de turco-osmană, în afară de *Gramatica limbii otomane*, de Adam V. Cotula, apărută la Constantinopol, în 1905, în beneficiul minorității românești din Imperiul otoman). Anterior, în 1972, apare primul curs universitar de turcă modernă (A. Baubec, *Limba turcă*, București) și dicționarele turc-român și român-turc (de același, în 1977 și, respectiv, 1979), care facilitează, oarecum, doritorilor lucrul cu acest manual, deoarece formarea unui turcolog începe, de fapt, cu studiul limbii turce moderne.

Valorificînd cele mai cunoscute gramatici ale limbii torco-osmane (în special monumentala *Grammaire de la langue turque. Dialecte Osmanli*, Paris, 1921, 1 216 p., de Jean Deny) s-a renunțat, firesc, la considerațiile filologice mai ample, au fost culese exemplele ilustrative din textele cu o terminologie istorică, iar „aplicațiile" s-au făcut pe astfel de texte. Structura manualului este cea obișnuită pentru o gramatică — *Introducere, Alfabetul turco-osman, Semnele de vocalizare, Armonia vocalică, Accentul, Articolul, Substantivul, Sufixe, Adjectivul, Adverbul, Numeralul, Verbul, Conjuncții, Interjecții, Postpozițiile* — însoțită de sumare elemente de sintaxă turco-osmană și cronologie musulmană, precum și de anexe bine venite: proverbe turcești, toponime și etnonime otomane, antroponime otomane (toate în scrierea arabă și transliterație modernă) și, bineînțeles, o bibliografie corespunzătoare.

De remarcat aici că prezentul curs practic poate fi deosebit de util multor interesați, dar, în primul rînd, studenților istorici din anii I—II de la facultatea de profil a Universității din București (singura, la noi în țară, în care se predă acest curs !), care se „introduc" și la orele prof. M. Maxim în regulile și normele scrisului și gramaticii otomane, eventuali alți începători (și nu numaidecît studenți) avînd de rezolvat singuri unele dintre dificilele probleme ale „A"-ului, care lipsesc din ABC-ul de față (grafica specială a scrierii cu caractere arabe, tehnica legării literelor, transliterația etc.). Cu toate progresele, incontestabile, înregistrate la noi în domeniul studiilor turcologice, inclusiv al studierii limbii turcești, apariția manualului de față a trebuit să depășească, pe lîngă dificultățile începutului, un obstacol real major — lipsa caracterelor tipografice arabe, precum și a unui dicționar osmano-român. Cu toate acestea, avem în față un curs practic care este o primă apariție reușită, un început care, sîntem siguri, va continua și datorită autorului acestui manual.

Cînd numărul cunoscătorilor de limbă turco-osmană va fi mai însemnat și după ce va fi publicat un volum sporit din documentele otomane, multe pagini din istoria noastră vor fi rescrise.

Gabriel Bădărău

JOHN A. GARRATY, PETER GAY (eds.), *The Columbia History of the World*, Second Dorset Press Printing, New-York — London, Harper & Row Publishers, 1983, 1 237 p.

Apărută pentru prima oară în anul 1972, ca rod al unui pilduitor efort colectiv desfășurat vreme de șapte ani de un număr de 40 de profesori și colaboratori ai Universității Columbia din New York, noua ediție a *Istoriei universale* pune la dispoziția celor interesați un impresionant volum de date, fapte și procese surprinse evolutiv, în dinamica și interdependența lor, acoperind — în mărturisita intenție a editorilor — „tot ceea ce reclamă însemnătate istorică de la nașterea universului și pînă în zilele noastre".

Încurajați de vechiul și îndrăznețul proiect din 1886 al octogenarului savant Leopold von Ranke, din a cărui parțială materializare au desprins concluzia că o întreprindere de asemenea proporții se situează peste puterile unui singur individ, oricît de dotat, inițiatorii noului proiect au apelat la colaborarea unui mare număr de specialiști, toți activînd în acei ani în cadrul aceleiași prestigioase instituții de învățămînt superior care a fost și a rămas Universitatea Columbia. Printre ei întîlnim nume binecunoscute în istoriografia europeană și universală, precum : René Albrecht-Carrié, profesor emerit și specialist în domeniul istoriei diplomației europene, cu cîteva lucrări de referință pentru secolele XIX—XX (*A Diplomatic History of Europe since the Congress of Vienna ; Italy from Napoleon to Mussolini ; France, Europe and the Two World Wars* s.a.), Elias J. Bickerman, profesor emerit și specialist în domeniul istoriei iudaismului și al lumii greco-romane (*From Ezra to the Last of the Maccabees ; Chronology of the Ancient World*, ș.a.), Shepard B. Clough, profesor emerit și expert în domeniul istoriei economice europene (*European Economic History ; The Rise and Fall of Civilization*), Eugene F. Rice Jr., specialist în domeniul istoriei moderne europene (*The Renaissance Idea of Wisdom ; The Foundation of Early Modern Europe*, s.a.) etc.

Avînd o misiune deloc ușoară în condițiile coordonării contribuțiilor unui număr atît de mare de colaboratori ce reprezentau domenii, perioade și, firește, stiluri diferite, cei doi editori, aflați în dialog continuu pe parcursul elaborării, deopotrivă, cu colectivul și cu fiecare autor în parte, au izbutit finalmente să ofere o versiune globală a istoriei universale, pe care au individualizat-o prin asocierea în titlu a numelui instituției patroane. Un impresionant volum de material faptic și interpretativ este organizat pe cinci mari diviziuni : I. *Antichitatea*, analizată în cuprinsul a 21 de capitole ordonate în cinci secțiuni (Preistorie generală ; Orientul antic ; Civilizația asiatică ; Antichitatea clasică : evreii și grecii ; Antichitatea clasică : Roma) ; II. *Lumea între anii 500 și 1500*, cu 17 capitole și patru secțiuni (Arabii ; Asia și Africa ; Europa medievală ; Bizanțul) ; III. *Spre epoca modernă*, cu 23 de capitole ordonate în patru secțiuni (Renașterea și reforma în Europa ; Formarea statelor moderne timpurii ; Spre o singură lume ; Iluminismul) ; IV. *Era revoluțiilor*, este tratată în 18 capitole și cinci secțiuni (Europa și marile puteri ; Revoluție în lumea apuseană ; Reacțiune și rezistență ; Revoluția industrială ; Noi forțe, noi idei) ; V. *Lumea modernă*, analizată în 22 de capitole acoperind ultimele 3 secțiuni ale cărții (Spre destrămare ; Marele război mondial : 1914—1945 ; Prezentul meditativ).

Precedată de *Cuvîntul înainte* aparținînd președintelui în exercițiu al Universității, William J. McGill și de obișnuita *Introducere*, semnată de cei doi coordonatori, noua ediție *Columbia* a *Istoriei universale* se încheie cu succinte dar utile *Note asupra colaboratorilor* și cu foarte necesarul *Indice general*. Pentru a-i înlesni consultarea și înțelegerea, fiecare dintre cele 101 capitole ale lucrării debutează printr-o cronologie a evenimentelor majore tratate în text și se încheie prin recomandările bibliografice pentru perioada și problematica abordate. Accesibili-

tatea textului este asigurată și prin materialul ilustrativ adecvat compus dintr-un număr de 81 de hărți.

Ca orice compendiu de acest gen, lucrarea colectivă a istoricilor americani nu este și nu poate fi perfectă ; imaginea globală, oricît de clară la prima vedere, a istoriei umanității din perspectiva prezentului este supusă implacabil retușului pe măsura apropierii de articulațiile ei, pentru a nu mai vorbi de detalii. În categoria acestora din urmă pot fi incluse și sumarele referiri la spațiul geopolitic românesc doar în contextul confruntărilor militare de amploare din zonă, al formării statului național român modern și al evenimentelor politice imediat posterioare celui de al doilea război mondial.

Cum autorii nu și-au propus o istorie a popoarelor lumii, nici o enciclopedie a civilizației universale, ci o sinteză dintr-o perspectivă bine definită, deopotrivă de temerară datorită și numeroaselor convergențe, recenta ediție a *Istoriei universale* reprezintă, neîndoielnic, o reușită, a cărei utilitate nu mai necesită nici recomandare, nici demonstrație ; iar maniera în care au realizat lucrarea se constituie în profitabilă sugestie pe plan metodologic.

Dumitru Vitcu

ION HURDUBEȚIU, *Istoria Suediei*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1985, 378 p.

Inițiativa lui I. Hurdubețiu de a oferi cititorilor români o istorie sintetică a Suediei nu poate fi decît de bun augur. În afara faptului că este cea dintîi lucrare de acest gen în literatura noastră de specialitate, volumul constituie și un pas înainte în stimularea studiilor de istorie suedeză în România, precum și a relațiilor dintre cele două țări.

Nu s-ar putea spune că istoria Suediei este mai puțin cunoscută la noi. Opera științifică a mai multor istorici suedezi a depășit de mult, prin prestigiu, granițele acestei țări, unii dintre aceștia impunîndu-se chiar, prin contribuțiile valoroase, și pe plan internațional. Exemplul lui Oscar Montelius, pentru a aminti doar un istoric (arheolog) mai vechi, este revelator. (Acesta a propus o schemă cronologică simplificată, de patru perioade neolitice și cinci de bronz, aplicabilă la întreaga Europă nordică, în locul numelor de așezări și de epoci generalizate care, pînă atunci, creaseră confuzii în preistoria Europei. Schema sa, dezvoltată prima dată în 1880, a fost inclusă în *Les Civilisations primitives en Italia*, 1895, *Les Temps préhistoriques en Suède et dans les autres Pays Scandinaves*, 1895, și în *Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien* 1900).

În ceea ce privește preocupările istoricilor români față de istoria Suediei acestea au fost sporadice, legate aproape întotdeauna de istoria românilor. De aceea partea mai mult cercetată a fost primul deceniu al secolului XVIII, cînd înfrîngerea lui Carol XII la Poltava și refugierea acestuia la Bender a dus la înăsprirea relațiilor ruso-turce, care vor degenera în conflictul din 1711.

Volumul lui I. Hurdubețiu vine să acopere, în mod fericit, o lipsă a istoriografiei românești, oferind date deosebit de interesante. Anexele din finalul cărții *(Familiile domnitoare ale Suediei, Lista șefilor misiunilor diplomatice suedeze acreditați în România* și *Imnul național suedez)* însoțesc această proiecție românească a istoriei poporului suedez.

Lucian Năstasă

Historia Gdańska. Tom I *do roku 1454*, Pod redakcja Edmunda Cieślaka (Istoria Gdańskului. Tom I, pînă la anul 1454, Sub redacția lui EDMUND CIEȘLAK), Gdańsk, Wydawnictwo Morskie, 1985, 799 p.

A apărut ediția a II-a a primului volum al monumentalei lucrări de sinteză dedicată istoriei Gdańskului. Tomul I, care deschide seria ce va îmbrățișa istoria acestui oraș din cele mai vechi timpuri pînă în epoca contemporană, este redactat, cum va fi de altfel întreaga serie, sub conducerea bine cunoscutului istoric

Edmund Cieślak. Profesor la Institutul de istorie al Academiei de Ştiinţe a Poloniei, filiala din Gdańsk, Edmund Cieślak şi-a consacrat cea mai mare parte a activităţii sale ştiinţifice cercetării istoriei Gdańskului şi a zonei Mării Baltice, în general. El beneficiază de colaborarea unora dintre cei mai cunoscuţi şi apreciaţi, în ţară şi străinătate, istorici şi arheologi.

Potrivit tematicii abordate, volumul a fost divizat în trei mari părţi. Prima, redactată de dr. Leon Jan Luka, directorul Muzeului de arheologie din Gdańsk, specialist în preistoria Pomeraniei, este intitulată *Ziemia Gdańska w okresie wczesnośredniowiecznyn — od VII w. do polowy X w.* (Teritoriul Gdańskului în perioada evului mediu timpuriu — din secolul VII pînă la jumătatea secolului X); cea de-a doua, redactată de dr. Andrzej Zbierski, cercetător la Institutul de istorie a culturii materiale PAN, centrul din Gdańsk, şi prof. Kazimierz Jasiński, de la Universitatea Nicolae Kopernik din Toruń, specialist în istoria Pomeraniei din secolele XII—XIII, este intitulată *Gdańsk w okresie panowania królów polskich i ksiazat pomorskich — od IX w. do XIII w.* (Gdańsk-ul în perioada domniei regilor polonezi şi a cnezilor pomeranieni). În sfîrşit, cea de a treia — *Pod panowania krzyżackim — od 1308 r. do 1454 r.* — este cea mai dezvoltată şi a fost redactată de bine cunoscutul istoric Marian Biskup, profesor la Institutul de istorie PAN, filiala din Toruń, specialist, între altele, şi în istoria Pomeraniei din secolele XIV—XV. Fiecare din cele trei secţiuni este subîmpărţită în părţi, capitole, subcapitole şi paragrafe, potrivit complexităţii problematicii abordate.

Această întreprindere de o asemenea anvergură a fost considerată necesară din două motive esenţiale. În primul rînd, pentru că istoria oraşului este strîns legată nu numai cu cea a Pomeraniei, ci şi cu cea a întregii ţări şi chiar a Europei, îndeosebi a bazinului Mării Baltice. În al doilea rînd, pentru că evoluţia sa istorică s-a repercutat şi în domeniul vieţii cotidiene a tuturor păturilor şi categoriilor sociale ale locuitorilor săi. Autorii s-au străduit să pună în evidenţă în egală măsură şi aportul cetăţeanului de rînd al oraşului la dezvoltarea sa multilaterală. De aceea, s-a încercat prezentarea tuturor aspectelor vieţii economice, politice, social-culturale şi artistice. Prin urmare, monumentala lucrare, în totalitatea ei, se adresează nu numai cercurilor ştiinţifice, ci şi unor foarte largi cercuri de cititori. În consecinţă, aparatul critic a fost restrîns la strictul necesar, s-au evitat polemicile ştiinţifice, limbajul strict specializat, optîndu-se pentru un stil cît mai accesibil.

Veniamin Ciobanu

JEAN-PIERRE ARRIGNON, *Remarques sur le titre de kagan attribué aux princes russes d'après les sources occidentales et russes des IX-e—XI-e s.*, în „Зборник радова Византолошког Института /Recueil des travaux de l'Institut d'études byzantines", XXIII, Belgrad, 1984, p. 63—71.

În două izvoare narative, unul din secolul IX şi altul din secolul XI, titlul de „kagan" este atribuit unor conducători ruşi; în cel dintîi *(Annales de Saint-Bertin)*, este menţionat un grup de *Rhôs* care în 839 a ajuns la Ingelheim, la împăratul Ludovic cel Pios, însoţind o ambasadă a împăratului bizantin Theofil; regele acestor *Rhôs* s-ar fi numit *kagan*. După ce analizează împrejurările în care acest grup a ajuns la Ingelheim, arătînd că nu poate fi vorba de o solie din partea vreunui „suveran" rus, autorul explică apariţia termenului *kagan* sub pana episcopului Prudentius de Troyes (autorul analelor), ale cărui „calităţi de cărturar şi de excelent latinist" sînt cunoscute: este vorba de şeful khazar în slujba căruia se aflau acei mercenari scandinavi care se numeau pe ei înşişi cu termenul *Rhôs*. Cel de-al doilea izvor este *Slovo o Zakone i Blagodati*, aparţine mitropolitului Ilarion de Kiev şi a fost scris în 1051; aici, titlul de *kagan* este folosit de patru ori în legătură cu cneazul Vladimir şi de două ori în legătură cu fiul acestuia, Jaroslav. Analiza textului îngăduie autorului să conchidă că „alegerea acestui titlu este datorată unui cărturar şi unui cleric" — mitropolitul Ilarion, cu alte cuvinte, grijuliu să redea, prin titulatură, autoritatea cnejilor kieveni, dar fără să atingă susceptibilităţile bizantine (prin atribuirea titlurilor de *Caesar* sau *Basileus*, care ar fi dus la acuzaţia de uzurpare), într-o vreme cînd dinastia

rurikidă de la Kiev tocmai intrase în „familia" bizantină (prin căsătoria lui Vladimir, în 986, cu Ana, sora împăraților Vasile II și Constantin VIII).

Ștefan S. Gorovei

JEAN-PIERRE ARRIGNON, *Les relations diplomatiques entre Byzance et la Russie de 860 à 1043*, în *RES*, LV/1, 1983, p. 129—137.

Într-o primă etapă, în anii 860—867, relațiile între ruși și împărăția bizantină se limitează la atacarea Constantinopolului (18 iunie 860) de către un trib varego-slav, ai cărui membri au revenit apoi în Taurida, unde misiunea lui Constantin-Chiril i-a adus la creștinism ; așezați în interiorul frontierelor *oikumene*-ei bizantine, acești ruși au devenit supuși ai imperiului, însărcinați cu paza stepelor nord-pontice. A doua fază este marcată, în veacul X, de tratatele comerciale încheiate în 911 și 944 și de călătoria cneaghinei Olga la Constantinopol (data este disputată ; după părerea autorului — 957). În fine, ultima fază a încorporării Rusiei în „familia" bizantină de state și monarhi este deschisă de creștinarea cneazului Vladimir și de căsătoria acestuia cu prințesa Ana (ambele s-au petrecut în 988) ; această căsătorie a adus Rurikizilor de la Kiev nu numai înrudirea cu familia imperială, dar și dreptul la moștenirea imperiului, ceea ce explică intervenția kieveană în afacerile bizantine la mijlocul veacului XI, cînd cneazul Jaroslav cel Înțelept, fiul *porfirogenetei* Ana, și-a trimis fiul, pe Vladimir Jaroslavici, cu flota sub zidurile Constantinopolului, profitînd de revolta generalului Gheorghios Maniakes. Eșuînd în această încercare de a interveni în afacerile bizantine, Jaroslav a inaugurat o politică de alianțe matrimoniale, măritîndu-și fiicele cu principi de Norvegia, Ungaria și Franța și căsătorind un alt fiu (Vsevolod) cu fiica lui Constantin IX Monomahul. Intrați în *oikumene*-ea bizantină, moștenind *jus regnandi* imperial, bucurîndu-se, astfel, de o „participare" la demnitatea imperială, rușii — încheie autorul — spre deosebire de bulgari și de sîrbi, n-au mai căutat să-și însușească această demnitate. Cîtă vreme Bizanțul a mai trăit, se înțelege.

Ștefan S. Gorovei

STEVEN EPSTEIN, *Wills and Wealth in Medieval Genoa, 1150—1250*, Cambridge/Massachusetts and London, Harvard University Press, 1984, 271 p.

Cartea lui Steven Epstein, asistent-profesor la Universitatea din Colorado, Boulder, se concentrează asupra a două coordonate importante ale istoriei sociale : familia și filantropia, urmărite în perimetrul Genovei medievale (1150—1250), într-o perioadă de afirmare a Genovei în Italia și în Mediterană, caracterizată pe plan politic de dobîndirea statutului de comună liberă, de războiul victorios cu Pisa, de relațiile speciale cu Sfîntul Imperiu Romano-Germanic și, nu în ultimul rînd, de expansiunea către răsărit, mijlocită de participarea la cruciade.

Autorul pornește de la studiul documentului legal și religios, oglindă fidelă a modului în care era organizată viața socială și spirituală în orașul de la Marea Ligurică. Judecat în ansamblu, acest tip de document extrem de bogat reprezentat nu depășește impresia de masă indigestă de fapte disparate. Juxtapunerea, însă, a cadrului legal cu exemple concrete, cu „cazuri" — lucru pe care testamentul îl face prin definiție — reprezintă după autor formula ideală. Deși încorsetat de retorica legală și de tradiție, testamentul oferă cel mai comprehensiv tablou al vieții și intereselor individuale. În ultimă instanță, în el se reflectă ceea ce o persoană și, prin extrapolare, o societate consideră important : familia și filantropia.

Studiul acestui act de decizie personal întregește imaginea asupra familiei medievale în perioada cînd aceasta rezistă și supraviețuiește stressului exercitat de urbanizarea activă și de revoluția comercială. Fațetă complementară a grijii pentru familie, filantropia conferă testamentului caracter de autobiografie în miniatură.

Faptul că familia şi filantropia, precum şi relaţia lor multiplă surprinsă în testament, se află în centrul de interes al cărţii se verifică şi prin structurarea materialului în cele şapte capitole : capitolul 1 abordează testamentul ca document de istorie socială genoveză şi face referiri concrete la condiţiile de producere, păstrare şi implementare prin lege ale sale ; capitolul 2 trece în revistă motivaţia şi circumstanţele care stau la originea alcătuirii testamentului : cine, unde, cînd şi de ce ; capitolele 3 şi 4 se ocupă de menţionarea membrilor familiei în textul testamentului, stabilind priorităţi ; capitolul 5 este dedicat studiului ceremoniei funerare ca ritual în legătură cu filantropia ; capitolul 6 vizează filantropia socială şi spirituală, iar capitolul 7 realizează investigarea listei de inventar ca document edificator pentru modul de acumulare a averii. Din sumar nu lipseşte o mostră de testament, plasată la finele volumului.

În paginile de concluzii cercetătorul, mereu circumspect, întreprinde un demers generalizator, punînd permanent în lumină nota specifică altor oraşe ale Italiei medievale. Tot în final pot fi întîlnite notaţii de natură sociologică. Este evidenţiat rolul crescînd al notarului şi al cuvîntului scris în epocă ; este urmărită, de asemenea, evoluţia testamentului de la statutul de privilegiu a celor cu poziţie în viaţa socială şi economică pînă la cel de accesoriu de rutină.

În ansamblu, volumul de faţă afirmă şi demonstrează că Genova dă cel mai timpuriu exemplu de oraş care combină valori spirituale şi necesităţi sociale în sprijinul ordinii sociale existente.

Steven Epstein îşi susţine concluziile cu o bogată informaţie, colectată nu numai din literatura dedicată aspectelor economico-sociale ale vieţii citadine din Italia medievală, ci şi din arhivele municipale ale Genovei, care mai păstrează încă numeroase fonduri de manuscrise inedite din primele secole ale mileniului II.

Anca Colibaba, Ştefan Colibaba

JEAN DELUMEAU, *Le péché et la peur. La culpabilisation en Occident (XIII-e—XVIII-e siècles)*, Paris, Librairie Arthème Fayard, 1983, 741 p.

O istorie culturală a păcatului, astfel îşi intitulează autorul introducerea explicativă, observînd că niciodată vinovăţia şi ruşinea nu s-au bucurat de atîta atenţie în Europa occidentală a secolelor XIII—XVIII. E un fapt greu explicabil care îndrumă spre însăşi inima universului uman, înlesnind identificarea unui ansamblu de relaţii şi atitudini ce definesc pînă la urmă o mentalitate colectivă. A-l cerceta, este a regăsi gîndirea unei societăţi despre libertate, viaţă şi moarte, eşec şi rău, raporturile cu transcendenţa. Secole în şir omul s-a putut întreba, de exemplu, dacă Dumnezeu e mai curînd bun decît drept fără să poată obţine un răspuns definitiv. O „maladie a scrupulului" s-a ivit în secolul XIV şi ea a făcut repede progrese, definind oarecum interstiţiul abordat de Jean Delumeau, profesor la Collège de France, specialist în epoca Renaşterii şi a Reformei. În fond, el continuă aici investigaţii mai vechi, deja notorii prin *Le Christianisme va-t-il mourir* (1977) şi mai ales prin *La Peur en Occident, XIV-e—XVIII-e siècles* (1978), care l-a făcut celebru. O concluzie se impune, aceea că în perioada respectivă o anume angoasă a făcut ca agresivitatea omului apusean să caute cîmp de expresie nu numai în exterior, în lupta cu adversarii creştinismului, dar şi lăuntric, în lupta cu sine, care denotă în fond o teamă de sine şi defineşte un adversar. Viaţa creştină însăşi apare ca o luptă („une guerre continuelle", spune un comentariu din secolul XVI), în sensul *agoniei* de care avea să vorbească şi Unamuno. Un duh anxios pare a pluti peste această lume occidentală ce se lasă totuşi angrenată progresiv în ciclul modern şi acest spirit a dus desigur la dramatizarea păcatului pe seama unei conştiinţe culpabile : confesorul trece astfel înaintea prinţului şi a notarului, puterea clericală cunoaşte un avans considerabil. Culminaţia artei portretului coincide cu acest efort masiv de interiorizare. O legătură a existat desigur între sentimentul de vinovăţie, nelinişte şi creativitate. De unde aceste recomandări de principiu : istoricul nu trebuie să judece trecutul, ci să-l facă înţeles ; neputîndu-şi ascunde implicarea, el trebuie să se silească totuşi a-i diminua urmările în planul cunoaşterii ; iar cînd culpabilizează pe culpabilizatorii ecleziastici de odinioară, trebuie să o facă prudent şi cu mo-

destie, căci epoca noastră e încă mai culpabilă prin ororile comise. „Teama e ambiguă, conchide autorul. Ea poate fi, după caz, salutară sau destructivă. *Timeo, ergo sum*, constată, nu fără umor, un filosof și e adevărat că, privită în față, teama e o 'somație de a fi'. Ea e 'creatoare de existență' și „se ajunge în lume prin stăpînirea teamei" (p. 625). Păcatul implică o teamă de sine care poate deveni fecundă prin tensiunea ce mișcă elitele. Hiperculpabilizarea poate însă descumpăni și steriliza. O istorie culturală a păcatului devine legitimă și posibilă. Doctrina „dispreţului de lume" capătă, în perspectiva ei, o însemnătate extraordinară. Jean Delumeau a făcut din ea „obiect istoriografic", examinîndu-l cu știință și rigoare, spre a lămuri — prin apel la întregul context de epocă — pesimismul doctrinei și al practicii creștine, pesimism legat de vicisitudinile istorice parcurse de Occident, începînd de la „marea ciumă" pînă la finele războaielor religioase.

Al. Zub

LÉON POLIAKOV, *La causalité diabolique. Essai sur l'origine des persécutions*, Paris, Calmann Lévy, 1980, 249 p.

Scriind o vastă istorie a antisemitismului (4 vol.), autorul a crezut că poate defini o „viziune polițienească a istoriei" *(plot theories* la anglo-saxoni), viziune conform căreia *intrigile* și *conspirațiile* unor grupuri de marginali ar sta la originea răului existent într-o epocă sau alta. După o trecere în revistă a istoriografiei de acest tip, Léon Poliakov se ocupă aici de principalele grupuri umane care au jucat în istoria Europei rolul țapului-ispășitor, fiind tratate ca responsabile pentru diversele epidemii, războaie, revoluții, dezastre. De la Lucien Lévy-Bruhl la Karl Popper, tema a fost mereu tratată, fie și episodic, fie și de o manieră diletantă. Explicațiile „diabolice" abundă mai ales în legătură cu marile revoluții: iezuiții și papalitatea pentru Revoluția engleză; Curtea și aristocrația de o parte, francmasonii și filosofii de alta pentru Revoluția franceză; evreii și (la nevoie) burghezia pentru romantismul german etc. L. Poliakov aruncă lumini noi mai ales asupra genezei marilor curente ideologice, fiind preocupat de fascinația produsă mereu de o cauzalitate elementară și exhaustivă, care echivalează sub unghi psihologic cu cauza primară. Așa s-ar explica și succesul mișcărilor extremiste din epoca modernă. „Demonii se află pretutindeni, e probabil că în general credința în acțiunea demonilor stă la rădăcina conceptului nostru de cauzalitate", observa Albert Einstein, iar observația marelui savant stă pe frontispiciul cărții, ca una ce trimite la „cauzalitatea diabolică" prezumată în titlu. Un eseu demn de atenție pentru oricine se interesează de ideea persecuției în istorie și de mecanismele psihologice care explică identificarea de țapi-ispășitori. De observat că acest tip de anchetă nu e deloc nou. El profită însă, în ultima vreme, de pe urma studiilor interdisciplinare (lucrările lui J. Piaget sînt larg folosite de Poliakov) și anunță „rezolvări" durabile.

Al. Zub

Die Türkei in Europa. Beiträge des Südosteuropa-Arbeitskreises der Deutschen Forschungsgemeinschaft zum IV. Internationalen Kongress der Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen, Ankara, 13—18.8.1979, herausgegeben von KLAUS-DETLEV GROTHUSEN, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1979, 272 pag. + 2 h. + 12 pl.

Tipărit în optime condiții grafice, volumul cuprinde, după un „Cuvînt înainte" *(Vorwort*, p. 5—7), studii și articole din zece domenii: I. *Geographie*; Herbert Louis/München, *Die Stellung Anatoliens am Rande Europa* (p. 11—19); II. *Byzantinistik*: Armin Hohlweg/München, *Der Kreuzzug des Jahres 1444* — Versuch einer christlichen Allianz zur Vertreibung der Türken aus Europas, (p. 20—37), în care se arată participarea Țării Românești *(Walachei)* și rolul lui Iancu de Hune-

doara în bătălia de la Varna (noiembrie 1444). Articolul suferă din cauza izvoarelor otomane și lucrărilor turcești. III. *Kunstgeschichte :* Klaus Wessel/München, *Osmanischen Einflüsse in der nachbyzantinischen Buchmalerei* (p. 38—44) ; Marcell Restle, *Türkische Elemente in der bayerischen Architektur des 18. und 19. Jahrhunderts* (p. 45—52) ; IV. *Geschichte :* Klaus Kreiser/Istanbul, *Über den „Kernraum" des Osmanischen Reiches* (p. 53—63) ; Hans Georg Mayer, *Wie stellten sich die Osmanen zur Wohlfahrt ihren Länder* (p. 64—78) ; Klaus-Detlev Grothusen, *Die Orientalische Frage als Problem der europäischen Geschichte* — Gedanken zum 100. Jahrestag des Berliner Kongress (p. 79—86) ; V. *Kirchengeschichte und Theologie :* Ernst-Christoph Sutner/Wien, *Die Konfrontation der Ostkirchen mit westlicher Theologie unter osmanischer Herrschaft* (p. 97—106), arată situația bisericei din Transilvania și Moldo-Valahia, unde (după 1529) ortodoxismul era în luptă acerbă cu protestantismul și calvinismul. Berthold Spuler, *Betrachtungen zur Lage des Islams in der heutigen Türkei...* (p. 107—117) ; VI. *Linguistik :* Michael Fritsche, Oldenburg : *Türkisch-balkanische Parallelitäten und türkische Elemente in den Verwandtschaftsterminologien der sprachen* (p. 118—136) ; Ingrid Mönch, *Sozialpsychologische Implikationen im Fremdsprachenunterricht mit türkischen Arbeitnehmern* (p. 137—144) ; Norbert Reiter, *Das Problem Komparativ* (p. 145—150), se prezintă comparativul în limbile balcanice ; VII. *Literaturwissenschaft :* Reinhard Lauer/Göttingen, *Das Osmanische Reich als Weltmodell...* (p. 151—166) ; Hermann Gross, *Die deutsch-türkische Wirtschaftsbeziehungen* (p. 167—191) ; VIII. *Wirtschaftswissenschaft :* Werner Gumpel, München, *Die Türkei im wirtschaftlichen Entwicklungsprozess Europas* (p. 192—198) ; Theodor D. Zotschew, *Die Türkei und die Europäische Gemeinschaft* (p. 199—227), cu diverse statistici ; IX. *Politik- und Kommunikationswissenschaft ;* Franz Ronnerberger/Nürnberg, *Der Beitrag der Türkei zur politischen Modernisierung* (p. 229—246) ; X. *Rechtswissenschaft :* Franz Mayer/Regensburg, *Die Türkei, ein Glied der europäischen Staaten- und Rechtsgemeinschaft* (p. 246—259).

Urmează un Indice *(Register)* (p. 260—270) bine întocmit din care reținem *Dobrudscha* (p. 25) ; *Donaufürstentümer* (p. 38) ; *Hirsova* — Hîrșova (p. 58) ; *Hunyadi* J. (p. 29, 30, 31, 34, 36) ; *Moldau*, Fürstentum (p. 42, 97) și *Walachei* (p. 25, 97). Lista autorilor la volum (p. 271) cu adresele lor.

Mihail Guboglu

ANDRÉ CLOT, *Soliman le Magnifique*, Paris, Librairie Arthème Fayard, 1983, 469 p.

Bazat pe o foarte întinsă bibliografie, autorul — istoric și ziarist — a fost tentat să reînvie, în paginile cărții sale, un om și o epocă din multiseculara istorie a otomanilor ; a ales ce era mai strălucitor și mai glorios din această istorie : pe sultanul Süleyman I, pe care europenii l-au numit *Magnificul* iar turcii — *Legislatorul*. Cele două părți ale cărții sînt intitulate *Le sultan des sultans* și *L'empire des empires*, fiind consacrate vieții și campaniilor lui Soliman și, respectiv, organizării și vieții Imperiului otoman din vremea sa. Un număr de 16 anexe lămuresc unele aspecte particulare. Un tabel genealogic și unul cronologic, un mic glosar de termeni turcești și bibliografia încheie volumul. Din istoriografia românească, André Clot nu cunoaște decît două scrieri ale lui N. Iorga — *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Gotha, 1908—1913 și *Histoire des Etats Balkaniques*, Paris, 1925 — și una de I. Ursu : *La politique orientale de François I-er*, Paris, 1908. Din tot ce s-a tipărit la București și Iași, în ultimele decenii, autorul pare să nu cunoască nimic — nici măcar prin intermediul recenziilor din revistele străine. Așa se face că Moldova apare sub protectoratul otoman din 1516, că Suceava este capitala Transilvaniei și că trupele otomane ocupă *abia acum, în 1538*, Chilia și Cetatea Albă. Descrierea campaniei din 1538 ocupă abia 26 de rînduri (p. 161—162). În această deficiență a cărții, însă, responsabilitatea nu revine în întregime autorului : cazul acesta vădește încă o dată necesitatea imperioasă ca noi înșine să ne facem cunoscută istoria noastră dincolo de hotare. *Aceasta este, din multe puncte de vedere, o datorie de îndeplinit.*

Ștefan S. Gorovei

FERNAND BRAUDEL, *Jocurile schimbului*, Traducere și postfață de ADRIAN RIZA, București, Ed. „Meridiane", 1985, I : 462 p. ; II : 447 p. (Biblioteca de artă, 404, 405).

Fernand Braudel este, fără îndoială, reprezentantul cel mai de seamă al celei de a doua generații de istorici a „școlii de la Annalles", cei care aveau să impună o nouă viziune asupra istoriei, aceea a unei „istorii a oamenilor", militînd pentru transformarea istoriei într-un veritabil instrument de cunoaștere.

Cărțile lui Braudel aveau să surprindă, de fiecare dată, prin concepția originală, metodologia folosită, viziunea globală asupra fenomenelor istorice, uimind și fascinînd totodată pe cititor, împingînd tot mai departe bornele cunoașterii istorice. „Întreg efortul lui Braudel în articolele lui de metodă ca și în activitatea lui de învățămînt — sublinia Maurice Aymard — tinde atunci să creeze condițiile dialogului, să așeze dezbaterea la cuvenitul său nivel, să apere, împotriva primejdiei permanente a unei fragmentări a cunoașterii, unitate necesară a științelor oamenilor. O unitate care implică elaborarea unui limbaj comun, căruia istoria poate să-i aducă dimensiunea fundamentală a timpului".

Nici una din cărțile lui Braudel nu incită mai mult pe istoric decît *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XV-e—XVIII-e siècles.* Tome I—III, Paris, Librairie Armand Colin, 1979 ; Tome I : *Les structures du quotidien : le possible et l'impossible ;* Tome II : *Les jeux de l'échange ;* Tome III : *Le temps du monde.*

Lucrare monumentală, prin proporții, dar mai ales prin concepție și complexitate a demersului istoric, șochează cititorul încă de la prima lectură.

Inițiativa Editurii „Meridiane" de a oferi specialiștilor, dar și publicului larg, versiunea românească a uneia dintre cele mai însemnate realizări ale istoriografiei contemporane, în cadrul colecției Biblioteca de artă și în condiții grafice ireproșabile, este cu atît mai merituoasă.

Lucrarea *Jocurile schimbului* reprezintă a doua parte, publicată de Editura „Meridiane" (prima parte, *Structurile cotidianului : posibilul și imposibilul,* Traducere și postfață de Adrian Riza, București, I : 343 p. ; II : 447 p. (Biblioteca de artă, 381, 382), din studiul *Civilizația materială* al lui Fernand Braudel, urmînd ca în curînd să apară în versiunea românească și a treia parte a studiului, intitulată *Timpul lumii.*

Primele două părți, *Structurile cotidianului* și *Jocurile schimbului* reprezintă o cercetare tipologică, prima încercînd să descifreze limitele posibilului în lumea preindustrială, a doua opoziția dintre economie și activitatea superioară a capitalismului.

Este un studiu care se situează la interferența dintre social, economic, politic și cultural, bazat pe metoda comparativă proiectată în viziunea „duratei lungi", a unei durate cu trei dimensiuni : un timp geografic (geo-istoric), un timp social și un timp scurt (timpul individual).

Prima parte, poate cea mai complexă, surprinde structurile cotidianului : demografia, alimentația, costumul, locuința, tehnicile, moneda și orașele.

Partea a doua este concepută ca un joc complex în care se confruntă, de multe ori sub forme greu sesizabile, economia și civilizația, materialul și spiritualul, joc deconspirat în capitole incitante (Uneltele schimbului ; Economia față cu piețele ; Producția sau capitalismul acasă la alții ; Capitalismul la el acasă ; Societatea sau „ansamblul ansamblurilor").

Partea a treia a studiului, *Timpul lumii* este o istorie a evoluției economiei mondiale în secolele XV—XVIII, surprinzîndu-se preponderența și persistența unor anumite forme ale economiei preindustriale.

Scrisă într-un limbaj de o mare plasticitate, *Civilizația materială,* principala operă a creației braudeliene, monumentală prin proporțiile demersului istoric, originală prin concepție și metodologie, va rămîne cu siguranță ca una dintre lucrările fundamentale, de referință, ale istoriografiei contemporane.

Corneliu Stoica

FERNAND BRAUDEL, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, traducere de MIRCEA GHEORGHE, prefață de ALEXANDRU DUȚU, 2 vol., București, Ed. „Meridiane", 1985, 415 + 393 p.

În ultimul timp, Editura „Meridiane" — prin colecția „Biblioteca de artă. Arte și civilizații" — și-a asumat lăudabila sarcină de a oferi cititorului român o adevărată „serie" Braudel, deschisă, din 1984, cu opera sa capitală, *Civilisation matérielle. Economie et Capitalisme. XV-e—XVIII-e siècles* (a apărut deja în versiune românească vol. I, *Les Structures du Quotidien* [1] și vol. II, *Les Jeux de l'Echange* [2]. Este dificil a surprinde doar în cîteva rînduri personalitatea regretatului istoric francez, precum și rolul acestuia la răspîndirea „spiritului *Analelor*" și a ceea ce se numește „nouvelle histoire". A fost într-adevăr „un océan d'intelligence et de savoir dans lequel on navique ébloui" *(Valeurs Actuelles*, 27 mai 1985), iar recenta sa alegere în rîndul „nemuritorilor" de sub Cupolă nu semnifică numai o apreciere a celor aproape cincizeci de ani de activitate în cîmpul istoriei, dar și acceptarea de către această „sacră" și totuși „conservatoare" instituție a unui nou mod de a gîndi istoria. Și nu întîmplător alegerea sa ca membru al Academiei Franceze a coincis cu apariția celei de-a 6-a ediții din *La Méditerranée et le monde méditerranéen a l'époque de Philippe II* (2 vol., ed. Armand Colin, 1985, 1 256 p.). Așadar, recenta versiune românească este însoțită de o fericită coincidență și, totodată, de o necesară popularizare a unei lucrări de referință și a unui istoric care de mai bine de 30 de ani orientează această știință, fixînd noi direcții de cercetare, îndrumînd studenții, stabilind criteriile raporturilor cu alte discipline etc. De altfel, articolele sale de metodă au fost incluse într-un volum de *Ecrits sur l'histoire* (Paris, Flammarion, 1969), veritabilă continuare la *Combats pour l'histoire* a lui L. Febvre (Paris, A. Colin, 1953) și precursoare al impozantului volum *La Nouvelle Histoire* (sub direcția lui J. Le Goff, R. Chartier și J. Revel, cu zece articole de fond și 120 de note biografice sau tematice, CEPL, Retz, Paris, 1978).

Ce a însemnat *Mediterana și lumea mediteraneană...*, nu este greu de descifrat prin simpla confruntare a manierei de a scrie istoria pînă la *școala Analelor* și cea de după. Chiar în geneza cărții faptul este detectabil, întrucît, Braudel, contrar viziunii unui G. Monod, Langlois, Seignobos ș.a., se îndepărtează de personalitatea regelui și de istoria evenimențială în profitul unei istorii de *lungă durată*, în acest caz *Philippe II, l'Espagne et la Méditerranée* devenind *La Méditerranée et le monde méditerranéen...*, marea fiind personajul central. Abordarea este „globală", situînd istoria mării în cea a regiunii „Mării Mediterane" care se întinde de la Atlantic și pînă în Sahara. Ideea centrală rămîne confruntarea dintre geografie și istorie, relația dintre om și mediul înconjurător, cu o mulțime de observații din domeniul economic și politic. Cartea este într-adevăr „un livre de contemplation" și merită, credem, să reproducem aprecierea lui Lucien Febvre făcută cu prilejul susținerii tezei de doctorat a lui Braudel, la Sorbona, în februarie 1947 : „Fernand Braudel — scria Febvre în *Annales*, 2, 1947, 2, p. 223—224 — est celui qui, répudiant les voies de la facilité", realizează „une thèse d'une ampleur et d'une nouveauté et d'une originalité singulières sur la Méditerranée au temps de Philippe II. Toute une révolution dans cette substitution des personnages : un homme d'une part, un roi, une politique à la mesure des autres hommes, des autres rois, des autres politiques — et un personnage collectif d'autre part, un personnage d'une ampleur et d'une éternité incomparables, cette Méditerranée qui, depuis qu'elle existe, n'a cessé d'animer, de vivifier des contrées entières de notre globe, et qu'il s'agit de saisir, dans son unité à la fois et dans sa diversité, à un moment décisif de son évolution historique et humaine".

Lucian Nastasă

[1] V. *AIIAI*, XXII/2, 1985, p. 936.
[2] V. prezentarea precedentă.

BERNAL DIAZ DEL CASTILLO, *Adevărata istorie a cuceririi Noii Spanii*, I—II, Ed. „Meridiane", 1986, cuvînt înainte, text ales și traducere de MARIA BERZA, vol. I—II, 271 + 269 p., ilustrații și hărți.

Departe de a fi o simplă cucerire de noi teritorii, Conquista a avut implicații multiple asupra desfășurării ulterioare a istoriei europene (și nu numai a acesteia), a prilejuit — alături de celelalte descoperiri geografice — confruntarea civilizației europene tradiționale cu cea necunoscută și nebănuită a noului continent. Avînd în vedere nivelul înalt atins de civilizația aztecă, cucerirea relativ rapidă a teritoriului mexican poate să pară suprinzătoare, întîmplătoare, rezultat al superiorității militare și organizatorice a spaniolilor. În egală măsură, însă, ea poate fi înțeleasă și prin dezvăluirea altor resorturi, mai profunde, legate de mentalitățile diferite, de comportamentul și motivațiile deosebite care îi animau pe cuceritori și pe cuceriți.

Posibilitatea unei asemenea interpretări noi este oferită de volumele apărute la Editura „Meridiane", care transcriu — în traducerea și selecția Mariei Berza — cronica unuia dintre „primii descoperitori și conchistadori ai Noii Spanii" : Bernal Diaz del Castillo. Scrisă la o vîrstă la care amintirea numeroaselor lupte din Mexic îl îndreptățeau pe autor să revendice celor pe care îi servise o binemeritată răsplată, *Adevărata istorie a cuceririi Noii Spanii* înfățișează operațiile militare de supunere a populației aztece, situîndu-se într-o dispută polemică declarată cu cei care, pînă atunci, denaturaseră realitatea expediției spaniole, adevărul asupra Conquistei.

Privită, de regulă, ca operă a marilor ei conducători, cucerirea Noii Spanii este, în viziunea cronicarului, rezultatul eforturilor colective, în care spiritul de aventură, îndrăzneala, dăruirea celor mai mulți dintre anonimii participanți au jucat un rol cel puțin egal cu cel al liderilor cunoscuți (Juan de Grijalva, Francesco Hernandez de Cordoba, Hernando Cortés). Înfățișînd numeroasele neajunsuri cu care s-au confruntat spaniolii cuceritori, subliniind, cu sinceră admirație, drama celor, pînă la urmă, învinși, zugrăvind splendidele realizări ale civilizației mexicane, cu nimic inferioară celei europene, autorul ne oferă o imagine „dinăuntru" a fenomenului incitant și complex care a fost Conquista și, prin aceasta, prilejul de a pătrunde în complicatele articulații ale mentalităților timpului.

Din cele 214 capitole — în care sînt descrise nenumăratele lupte, intrigile și neliniștile spaniolilor, frînturi ale civilizației mexicane așa cum erau ele percepute de către cuceritori — ediția românească a cronicii ne pune la dispoziție doar acea parte care este (așa cum sîntem asigurați de traducătoare) relevantă, atît pentru evenimentul istoric supus atenției, cît și pentru calitățile deosebite ale operei. Hărțile și ilustrațiile — după Codicele Florentin, Codicele Bourbon, după pînze din Tlaxcal ș.a. — întregesc, deși, poate, nu întotdeauna concludent, spusele cronicarului.

Ca document istoric, scrierea lui Bernal Diaz del Castillo trebuie privită luînd în considerație distanța în timp dintre evenimentul trăit și consemnarea lui și, mai ales, finalitatea ei declarată. Sub imparțialitatea titlului, autorul ascunde o motivație personală, expusă cu insistență, care nu răpește, însă, nimic din valoarea și farmecul cronicii sale. Cu intenția explicită de a „nu suci adevărul într-o parte și în alta", Bernal Diaz del Castillo scrie literatură în adevăratul înțeles al cuvîntului ; traducerea a încercat să nu-i altereze această calitate.

Limba vie, savuroasă (după expresia lui Unamuno) portretele admirabile, cursivitatea epică, îmbinarea informațiilor veridice cu produsele imaginației, reconstituirea „aerului" vremii în care a fost scrisă, fac din *Adevărata istorie a cuceririi Noii Spanii* o lectură plăcută și interesantă.

Cristiana Oghină

PHILIP LONGWORTH, *Alexis Tsar of All the Russias*, New York, Franklin Watts, 1984, 304 p.

Profesor de istorie la McGill University, din Montreal, Philip Longworth este autor al mai multor cărți, între care *The Cossacks*, iar în prezent se ocupă cu elaborarea unei istorii generale a Europei de est.

Alexis Tsar of All the Russias este o monografie consacrată uneia din marile personalități politice ale Rusiei medievale a cărui domnie și activitate marchează începutul perioadei de ascensiune treptată a Rusiei către rangul de mare putere europeană. O evoluție ce a fost urmărită de autor în cadrul celor zece capitole ale cărții : *The Education of a Prince ; In the Shadow of Marozov ; The Pursuit of Good Order ; Spiritual Rearmament ; Alexis Goes to War ; The Autocrat Asserts Himself ; Tempests and Turning Points ; Trials ; Renaissance ; Legacies and Reputations.*

Una din problemele cruciale ale politicii externe a Rusiei a continuat să fie reprezentată și în această perioadă de cea a raporturilor ei cu Polonia. Declanșarea marii răscoale cazăcești condusă de Bogdan Hmielnițchi în anul 1648 a adus cele două țări vecine și rivale în fața unei noi situații de a cărei manieră de rezolvare avea să depindă configurația politică în sud-estul european. În primii ani ai conflictului polono-ucrainean, țarul s-a menținut în expectativă, în pofida deselor apeluri de ajutor din partea lui Bogdan Hmielnițchi. Căci, un conflict cu Polonia ar fi pus Rusia într-o situație deosebit de periculoasă, de vreme ce nu era exclusă posibilitatea unei alianțe polono-tătare și chiar o intervenție suedeză împotriva ei. Ucraina prezenta însă o importanță majoră, deoarece, între altele, ea deschidea calea Rusiei către Balcani. Cum, pe măsură ce situația din Ucraina devenea tot mai critică, raporturile ruso-polone se deteriorau cu rapiditate, fapt ce a dus la anularea *în fapt* a *păcii veșnice* dintre Polonia și Rusia încheiată în anul 1634. În acele împrejurări, ținînd cont și de amenințarea lui Bogdan Hmelnițchi potrivit căreia, în caz că țarul persista în refuzul de a lua sub protecția sa Ucraina, el avea să se adreseze în acest scop sultanului, Alexei a demarat preparativele în vederea unui război cu Polonia, încă din anul 1651 (p. 59 și urm.). Un război care, așa cum sublinia și autorul, *was to change his outlook* [a țarului — *n.ns.*] *on the world and the fate of Russia*" (subl. ns.) (p. 91). Și în adevăr, la sfîrșitul lui, (a cărei evoluție a fost urmărită în cap. V — p. 92 și urm.) a fost pe punctul de a deveni unul din cei mai mari monarhi ai lumii, datorită faptului că polonii i-au oferit tronul țării lor după decesul regelui ei ; iar pentru că s-a alăturat imediat Poloniei invadată de suedezi, împotriva cărora a pornit un nou război, țarul s-a aflat foarte aproape de a obține mult rîvnita ieșire la Marea Baltică (p. 109—117). Oricum, cele două războaie i-au adus recunoașterea ca putere europeană (p. 109). O poziție pe care Alexei și colaboratorii săi s-au străduit să o consolideze printr-o vastă activitate reformatoare pe plan intern și printr-o susținută activitate politico-diplomatică și militară pe plan extern.

Sprijinită pe o largă bază documentară, în cadrul căreia documentele de arhivă cercetate în Uniunea Sovietică, Veneția și Anglia ocupă un loc important, monografia lui Philip Longworth constituie o nouă și valoroasă contribuție la cunoașterea istoriei relațiilor internaționale din Europa răsăriteană a secolului XVII. Or, dată fiind interdependența dintre această evoluție și cea a poziției internaționale a țărilor române din aceeași perioadă, ea prezintă un interes deosebit și pentru istoricii români.

Veniamin Ciobanu

CORNELIA CÎRSTEA, *Antioh Cantemir*, Craiova, Ed. „Scrisul Românesc", 1984, 141 p. + note.

Puține „fragmente" de istorie într-un nou studiu monografic despre viața și opera lui Antioh Cantemir, lucrare care se adaugă celor aproape 30 de articole, note și studii din literatura critică apărută la noi, pînă la împlinirea a 140 de ani de la moartea prințului literat, diplomat și filosof, care a fost fiul marelui enciclopedist român, Dimitrie Cantemir.

Succint, noul studiu abordează datele biografice ale poetului, activitatea diplomatică în timpul rezidenței de la Londra și Paris, literatura satirică și traducerile, concepția despre lume și despre artă, raporturile lui Cantemir cu lumea literară și diplomatică a timpului, modalitățile de receptare a literaturii clasice greco-latine în scrisul poetului de origine română, receptarea acestuia

în mediul literar în care a trăit şi locul în literatura căreia îi aparţine. Dintre cele două ipostaze ale personalităţii lui Antioh Cantemir care s-au fixat în imaginea posterităţii, Cantemir — omul de litere şi Cantemir — diplomatul, predominantă este, în lucrarea de faţă, cea dintîi. Istoricul capătă puţine satisfacţii pentru interesele strict „arondate" profesiei sale, culegînd doar unele date de istoria internă a Rusiei după Petru I, despre perioada „bironovşcina" (atribut sub care a rămas în istorie guvernarea ţarinei Ana de Curlanda, cînd puterea lui Biron, favoritul acesteia, ajunge nemăsurată, instituindu-se o cruntă teroare, exercitată de străini), din istoria familiei Cantemir, din problemele diplomaţiei europene şi ruseşti după 1731 (de la 1 ianuarie 1732, Antioh Cantemir era ambasador imperial la Londra, iar din martie 1738, la Paris), fără a fi noutăţi, dar, desigur, complementare îi sînt şi datele privind celelalte aspecte ale vieţii şi activităţii lui Antioh Cantemir, deoarece „reconstituirea" faptului politic şi analiza celui cultural duc în aceeaşi direcţie — restituţia integrală a personajului şi epocii.

După un *Cuvînt înainte*, de 1 p., aspectele abordate de autoare sînt dezvoltate în cinci capitole (I, *La cumpăna timpurilor, Profil biografic*, p. 6—20; II, *Poetul şi diplomatul. Ambasador la Londra şi Paris*, p. 21—47; III, *Vocaţia ctitoriei*, p. 48—59; IV, *Convergenţe clasiciste şi iluministe*, p. 60—111, cu patru subcapitole şi V, *Antioh Cantemir în conştiinţa posterităţii*, p. 112—141), urmate de şapte pagini de note (143—150). Noutăţile sînt puţine, chiar nesemnificative (doar încercarea de a transa unele probleme, ca cea a anului naşterii lui Antioh Cantemir — care este, totuşi, 1709 şi nu 1708, cum indică unele biografii — precum şi sintetizarea opiniilor critice cu privire la opera acestuia din literatura specială în limba rusă), lucrarea avînd un caracter, oarecum, bilanţier — trecerea în revistă, însumarea părerilor din literatura critică privind activitatea şi creaţia ambasadorului poet, autoarea raliindu-se, nu fără exerciţiu critic, la soluţiile şi concluziile cele mai largi (şi mai noi) susţinute de specialişti.

Reţinem şi noi încheierile la care ajunge, pe această cale, autoarea, că operele lui Antioh Cantemir (satire, epistole, epigrame, epopee, eseuri etc.) se înscriu „în contextul clasicismului european de model francez", urmînd „îndemnul propriu al creaţiei poetice franceze: imitaţia operelor antichităţii şi imitaţia naturii" (p. 60), sau, referitor la problema locului şi rolului acestuia în literatura rusă — care a primit „soluţii" divergente: de la diletantism, lipsă de originalitate şi valoare, la cele de fondator, de „ctitor", „întîiul poet laic", „pionierul literaturii ţării sale", „întemeietor al filosofiei laice în Rusia", „întîiul istoric rus al culturii literare" — că analiza pertinentă a operei şi autoritatea criticilor ruşi şi sovietici (şi străini) impun, pe măsură ce timpul trece, aceste din urmă judecăţi ca cele ultime şi de valoare (de fapt, în ultimul capitol, în acest „bilanţ" sînt „evocate şi căile de pătrundere în conştiinţa istoriei şi a criticii literare româneşti a scrierilor lui Antioh Cantemir în care concluziile sînt în sensul celor subliniate mai sus). Convinşi fiind şi noi că *meritul de întemeietor al lui* Cantemir în literatura rusă este „pe zi ce trece mai trainic" şi că valoarea operei suscită în permanenţă interesul la lectura atentă a creaţiei cantemireştiene, întrebăm, totuşi: — unde-s folosite, în documentarea lucrării de faţă, documentele „referitoare la Antioh Cantemir şi la familia Cantemirilor, la epoca şi instituţiile ei, documente aflate în Biblioteca V. I. Lenin din Moscova şi biblioteca (sic!) Saltîcov-Scendrin din Leningrad", pe baza cărora, „mai ales", s-a realizat studiul monografic (cum anunţă însăşi autoarea, la p. 5), dacă din notele ce îl succed nu rezultă că ar fi fost utilizate (nu este indicat nici un fond documentar, nici o cotă, trimiterile sînt făcute, exclusiv, la lucrările bibliografice propriu-zise)?; unde-i lista prescurtărilor, din moment ce ele sînt folosite (nu cele de repetiţie a aceleiaşi opere)?; autoarea fiind, probabil, filolog, cum se explică greşelile gramaticale prezente, de genul: folosirea iniţialei mici pentru Imperiul otoman (p. 8) sau, în p. 5, cele două instituţii-biblioteci se scriu odată cu iniţială mare şi altă dată cu literă mică etc. Am mai întreba dacă n-aveau loc, nu erau nimerite, unele anexe cu „mostre" mai dezvoltate din opera marelui om de litere rus, în afara celor „încrustate" în text (chiar dacă scrierile sale au fost editate la noi)?

În rest, un text clar, fluent, sobru, care ni-l reaproprie pe clasicul rus de origine română, Antioh Cantemir.

Gabriel Bădărău

DAVID F. GOOD, *The Economic Rise of the Habsburg Empire, 1750—1914*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1984, 309 p. + Appendix + Bibliography + Index.

În cei aproape 650 de ani anteriori lui 1919, Imperiul habsburgic a influențat profund cursul istoriei europene, mai ales ca mare putere politică și teritorială. Deși, din secolul al XVIII-lea, puterea dinastiei habsburgice decade, teritoriile întinse controlate i-au asigurat, totuși, statutul de mare putere pînă în ajunul primului război mondial. În marea parte a istoriografiei și literaturii economice de pînă acum, s-a susținut că acest statut nu s-a răsfrînt și-n ceea ce privește dezvoltarea economică a imperiului, care a eșuat în a realiza o creștere susținută a tuturor provinciilor, anterior colapsului de după primul război mondial. Pornind de aici, David F. Good își fixează obiectivul central al cărții sale în a demonstra că „greutatea copleșitoare a evidenței performanțelor în structura economiei habsburgice conduce la respingerea hotărîtă a tezelor falimentului economic".

Argumentarea și demonstrarea noii sale teze (susținută și de convingătoare tabele, statistici, hărți etc.), autorul (cu preocupări din studenția de la Pennsylvania de istoria economiei, studiind, apoi, un an la Viena) le face în cele opt capitole ale lucrării: I, *Cadrul secolului al XVIII-lea (The Eighteenth — Century Setting)*, p. 11—37; *Creștere susținută în Vest (Sustained Growth Emerges in the West)* p. 38—73; III, *Revoluție și Reformă; Impactul economic al anului 1848 (Revolution and Reform; The Economic Impact of 1848)*, p. 74—95; IV, *Unitate economică în provinciile habsburgice (Economic Unity in the Habsburg Lands)*; p. 96—124; V, *Dezvoltarea economică dominantă: Creșterea economică se extinde (Overcoming Uneven Developement: Economic Growth Spreads)*, p. 125—161; VI, *Sfîrșitul secolului al XIX-lea: o privire macroeconomică (The Late Nineteenth Century: A Macroeconomic Look)*, p. 162—185; VII, *Capitalismul austriac se schimbă (Austrian Capitalism Transforms)*, p. 186—236; VIII, *Economia habsburgică într-o perspectivă comparativă (The Habsburg Economy in a Comparative Perspective)*, p. 237—256; urmate de trei anexe referitoare la estimările producției industriale pentru Austria și Ungaria, între 1830 și 1913; indicatorii integrării economice și dezvoltării economice și la evaluările venitului provinciilor din Austria, între 1911 și 1913.

Cartea este, înainte de toate, una de istorie economică, utilizînd metodologia și instrumentele specifice domeniului. Apelul documentar este adresat statisticilor financiare, comerciale etc. oficiale austriece și maghiare, pentru a da temeinicie afirmațiilor și demonstrației. Lucrarea nu este lipsită de un important profit complementar și pentru istorici, care își pota întregi reconstituirile privitoare la istoria Imperiului habsburgic și a popoarelor sale. Cei români ar putea observa, de exemplu, că autorul nu face, niciodată, deosebire între Ungaria și Transilvania, că românii lipsesc din această țară din harta de la pagina 17, și ar dovedi că maghiarii nu au reprezentat, niciodată, jumătate din populația de aici (p. 19). ș.a.

Scrisă într-un stil lucid, accesibil, în condiții grafice excelente, într-un volum elegant și frumos legat, cartea lui David Good se înfățișează conform standardelor academice contemporane.

Gabriel Bădărău

JAMES JOLL, *Europe since 1870. An International History*, Penguin Books, 1983, ed. a 3-a, 550 p.

Se știe prea bine cît de ample, profunde și, în același timp, decisive pentru destinul omenirii au fost prefacerile social-economice, politice, culturale și eveni-

mentele ultimilor o sută zece ani de istorie europeană. De aceea, tentativa de a le înfăţişa şi analiza pe toate laolaltă, în cuprinsul unei singure sinteze, nu poate să nu stîrnească — oricît de necesar şi util ar fi în sine demersul — legitime îndoieli în privinţa şanselor de reuşită.

Asumîndu-şi, hotărît, toate riscurile, J. Joll (fost profesor la prestigioasa London School of Economics şi colaborator apropiat al mai multor universităţi americane) îl realizează, totuşi, oferind celor iniţiaţi şi publicului larg cartea de faţă, care îl situează printre specialiştii genului.

De fapt, ea nu este — sau, mai bine zis, nu este numai — o istorie a relaţiilor internaţionale, ceea ce o deosebeşte, întrucîtva, de sintezele publicate, bunăoară, de P. Renouvin şi J. B. Duroselle în Franţa. Pe lîngă expunerea principalelor evenimente ale perioadei — războiul franco-prusac, primul şi al doilea război mondial — şi a modificărilor provocate de ele în echilibrul de forţe european şi mondial, ea reuşeşte să integreze şi alte elemente şi unghiuri de vedere rar prezente în texte de acest fel. Este vorba, mai întîi, de marile idei şi doctrine politice ale epocii (liberalismul, imperialismul, fascismul, reformismul social-democrat, comunismul) analizate în geneza şi multiplele lor implicaţii social-economice şi culturale. În al doilea rînd, de impactul evenimentelor şi ideilor asupra literaturii, artei şi mentalităţilor, fenomen care este studiat şi în sens invers, din punctul de vedere al influenţei acestora din urmă asupra celor dintîi.

Chiar dacă informaţiile pe care le pune la dispoziţie nu sînt, întotdeauna, ireproşabile sub raportul exactităţii (mai ales în privinţa realităţilor est-europene, a celor româneşti, în special), cartea istoricului englez — altminteri bine scrisă şi construită pe un solid suport documentar — reprezintă o lectură interesantă şi utilă pentru toţi cei ce doresc să cunoască mai bine cea mai recentă perioadă din frămîntata istorie a continentului nostru.

Alexandru-Florin Platon

ADELINE DAUMARD, ALTIVA PILATTI BALHANA, CECILIA MARIA WESTPHALEN e MARCIA ELISA DE CAMPOS GRAF, *História social do Brasil : teoria e metodologia*, Curitiba, Ed. da Universidad Federal do Paraná, 1984, 259 p.

Un preţios ghid pentru studiul societăţii braziliene, în lumina noilor orientări ale istoriografiei, e această carte rezultînd din colaborarea a trei cercetătoare din Curitiba (Paraná) cu profesoara Adeline Daumard de la Universitatea din Amiens. E o operă de orientare teoretică şi metodologică ce se sprijină pe experienţe concrete pentru a înlesni concluzii şi ipoteze de lucru. Formaţia şi preocupările autoarelor (istorie socială, demografie istorică, metode cantitative etc) au permis să se abordeze o tematică variată, pusă în studiu de la început pe seama direcţiei croite de Şcoala *Analelor* şi a unei vaste explorări arhivalice mai cu seamă în spaţiul parizian. Introducerea ne şi previne de altfel asupra faptului că se aplică „metode franceze" la cazul în speţă, limitat şi acesta la secolele XIX—XX. Lucien Febvre, Fernand Braudel, Ernest Labrousse, G. Jacquement, R. Mousnier sînt citaţi consensual, dar Adeline Daumard, una dintre autoare, ţine şi ea de aceeaşi *şcoală*. „Cum să abordăm problemele braziliene ?". Întrebarea vine în întîmpinarea celor ce se iniţiază în asemenea probleme, însă ea are şi un caracter pur metodologic, comparativ. Volumul de faţă e un răspuns şi el începe prin a recomanda, în bună tradiţie, „şcoala documentelor", definind categoriile de izvoare şi dificultăţile ce se ivesc în studiul acestora, pentru a circumscrie apoi aria de studiu, modalităţile de anchetă, grupele sociale, viaţa colectivă, studiul comportamentelor etc. Metoda primează practicii, iar metoda comparativă se impune ca obligatorie. „Model" unic de cercetare sau ipoteze multiple ? Accentul cade aici pe funcţia înnoitoare a ipotezei de lucru. Partea secundă a cărţii e mai aplicativă şi priveşte bazele istoriei sociale braziliene : cadru, instrumente de lucru, tipuri de izvoare. A treia, avînd acelaşi caracter, se ocupă de explicaţia surselor. O bibliografie esenţială încheie, util, volumul. Rezultat remarcabil al muncii de echipă, *História social do Brasil* e un bun îndemn la sistematizarea acestui domeniu de studii, atît de complex, pentru oricare istoriografie.

Al. Zub

CONSTANTIN BUȘE, *De la Bolivar la Cardenas*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 365 p.

Preocupările istoricilor români pentru istoria Americii Latine nu mai surprind astăzi pe nimeni. Din cadrul acestor inițiative se desprinde noul demens al lui C. Bușe ca o etapă importantă spre realizarea unei prime sinteze românești de istorie a Americii (sau Americilor) Latine, autorul oprindu-se doar asupra cîtorva state ca Peru, Haiti, Nicaragua, Brazilia, Mexic și Chile. Bazat pe informații — în marea lor majoritate inedite — din Arhivele Ministerelor de Externe din Franța și România, C. Bușe surprinde condițiile specifice ale luptei de eliberare socială și națională, a interferențelor aspectelor naționale cu cele sociale din statele Americii Latine. Sînt evocate personalitățile care s-au impus în lupta pentru emancipare politică, eroi naționali, simboluri ale luptei pentru independență. José de San Martin, Bernardo O'Higgins, Miquel Hidalgo, José Carlos Mariatequi, Benito Juarez, Emiliano Zapata, Augusto Cesar Sandino, Luis Carlos Prestes ș.a. sînt doar cîteva personalități care ilustrează fapte. Deasupra tuturor se situează Simón Bolivar (cf. *AIIAI*, XXI, p. 684), „pionier" al luptei anticolonialiste, „conducător al uneia din marile bătălii ale umanității pentru emancipare" (p. 52).

Inițiativa din 1980 a editurii „Scrisul Românesc" de a publica lucrarea profesorului Guillermo Moron despre *Istoria Venezuelei* a găsit deci ecouri în rîndurile istoricilor români, imprimînd o nouă direcție în cercetarea istoriei universale. Lucrarea lui C. Bușe este un exemplu ce se cere a fi continuat, recomandîndu-se atît prin calitatea sugestiilor, cît și a sublinierii importanței pe care o reprezintă Arhiva Ministerului de Externe din România pentru studiul istoriei universale.

Lucian Nastasă

SERGE-CHRISTOPHE KOLM, *Le libéralisme moderne. Analyse d'une raison économique*, Paris, P.U.F., 1984, 230 p.

Încă o carte sporește bibliografia unei teme prodigioase. Liberalismul a pasionat mereu pe cercetătorii din diverse domenii și continuă să le incite interesul. Noul demers, avînd ca obiect de studiu liberalismul modern, ține de perspectiva economică. Autorul e un specialist reputat, a cărui listă de lucrări numără deja destule titluri ce anunțau oarecum cartea pe care o semnalăm : *La bonne économie* (1984), *Le bonheur-liberté* (1982) ; *Solutions socialistes* (1978) ; *Justice et equité* (1971) etc. Liberalismul economic e definit aici ca ideea cea mai de seamă din epoca modernă, constituind problema centrală a oricărei societăți, „inima ideologică" a modernității, în raport cu care se definesc atitudinile. Ca unul ce sprijină orice soluție pe libertatea individuală și pe eficiența economică, liberalismul modern stîrnește încă reacții ostile. Căci din „laissez faire, laissez passer" au ieșit deopotrivă revoluțiile industriale și, paradoxal, economiile planificate de mai tîrziu, inspirate, acestea, de antiliberalism. Analiza se referă la fenomenul contemporan, în trei părți, dar acordă în cea dintîi oarecare atenție conceptualizării și „rădăcinilor". Este, în fond, o „critică a rațiunii economice liberale", apreciată ca „o gîndire fundamentală și fragilă" în același timp, una reunind cele mai brutale contraste. Cine se ocupă de fenomenul contemporan, îndeosebi, află în acest volum observații demne de interes.

Al. Zub

DAVID THOMPSON, *England in the Twentieth Century (1914—1979)*, with additional material by GEOFFREY WARNER, Penguin Books, 1982, 382 p.

Volumul este ultimul dintr-o serie mai numeroasă apărută în cunoscuta colecție „The Penguin Books" consacrată istoriei Angliei. Tipărit cu mai bine de douăzeci de ani în urmă de către D. Thompson — profesor de istorie modernă și contemporană la mai multe universități engleze de prestigiu — el a fost reeditat de curînd, cu mai multe completări, de G. Warner, care i-a adăugat și un necesar ultim

capitol referitor la transformările intervenite în situația internă și în statutul internațional al Angliei pe parcursul ultimelor două decenii (partea a IV-a : *From Affluence to Uncertainty (1964—1979)*. Acest epilog provizoriu termină — deocamdată în acest punct — istoria contemporană a Marii Britanii (înfățișată în celelalte trei părți : *From Great War to Great Depression (1914—1929)*, *From World Crisis to World War (1930—1945)* și *From Welfare State to Affluent Society (1946—1964)*, o istorie, de fapt, a unei îndelungate și penibile tranziții : de la Anglia conservatoare și imperială la o altă Anglie, aproape în exclusivitate (vest) europeană și interlocutor privilegiat al S.U.A.

Instructivă și interesantă mai ales pentru cei mai puțin familiarizați cu evoluția „perfidului Albion", cartea reprezintă o utilă contribuție la o posibilă istorie generală a epocii contemporane, care își așteaptă încă autorii.

Alexandru-Florin Platon

EMMANUEL LE ROY LADURIE, *Paris-Montpellier, P.C.—P.S.U., 1945—1963*, Paris, Ed. „Gallimard", 1982, 262 p.

Ceea ce frapează la mulți dintre istoricii care dau „tonul" astăzi în Franța e angajarea lor, adesea pasionată, în cotidian, asumarea unei atitudini ce iese din sfera istoriografiei pentru a se înscrie în aceea a unui civism militant. Emmanuel Le Roy Ladurie, unul din cei care au conferit prestigiu „noii istorii" *(Montaillou, village occitan* e un studiu de referință) își evocă în *Paris-Montpellier* (colecția „Témoins") cei aproape douăzeci de ani de activitate militantă, mărturisindu-se petainist la 12 ani, comunist la 20, socialist la 30, retras din viața politică la 40. Născut în Normandia catolică și regală, acolo unde Marea Revoluție nu părea să fi lăsat urme prea evidente, el s-a atașat unui ideal care cerea devoțiune activă, într-o epocă profund marcată de avansul mișcărilor democratice. Cartea se oprește la anul 1963, cînd istoricul s-a mutat de la Montpellier la Paris, părăsind orice activitate politică și dedicîndu-se cercetării, concomitent cu munca didactică, nu fără nostalgia anilor petrecuți în fierbintele Languedoc. Alături de R. Aron, P. Chaunu, Ph. Ariès, încă un istoric de marcă a ținut să-și evoce astfel avatarurile, socotindu-le exemplare pentru generația sa. *Paris-Montpellier* nu e atît dovada unui abandon, cît a unei alte modalități de luptă, acum împotriva oricărei forme de totalitarism.

Al. Zub

ROMUL MUNTEANU, *Clasicism și baroc în cultura europeană din secolul al XVII-lea*. Partea a II-a, București, Ed. „Univers", 1983, 429 p.

În continuarea promisă a primei părți a acestui studiu, asupra căruia am stăruit anterior (în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 849—850), Romul Munteanu analizează *spectrul poeziei*, altfel spus, direcțiile în evoluția romanului, fiecare discutată în cîte un capitol distinct. Analiza privește cu deosebire istoria genului, dar concluziile nu pot scăpa atenției istoriei culturii, în general. Una dintre ele arată că, în domeniul prozei, secolul XVII reprezintă „un timp al plăcerii de-a fabula, o vreme a exploziei fanteziei neîngrădită de forța coercitivă a realității sau de legile manualelor de poetică" (p. 412). Spiritul veacului n-ar fi de înțeles fără această notă definitorie, iar cercetarea minuțioasă a distinsului profesor în domeniul literaturii slujește și cunoașterea realităților culturale din secolul XVII. „Ca și poezia, conchide el, proza reprezintă un text continuu, o tensiune infinită de rescriere a realității, de refacere sisifică a *marelui tot nemărginit*, care este însăși existența" (p. 420).

Ștefan Lemny

La Réfraction des Lumières au XIX-e siècle. Textes des communications présentées au VI-e Congrès International des Lumières, Bruxelles (24—31 juillet 1983). Réunis et présentés per RAYMOND TROUSSON, în *Oeuvres et critiques*, X, 1985, nr. 1, 180 p. (Tübingen, Paris, „Günter Narr Verlag").

Interesul pentru felul în care iluminismul s-a reflectat în conştiinţa posterităţii nu şi-a pierdut din prospeţime. El a provocat o dezbatere specială pe această temă la ultimul Congres al Luminilor şi, de curînd, fascicola din *Oeuvres et critiques* condusă de Wolfgang Leiner cu colaborarea lui Claude Faisant şi Ernst Behler. Dezbaterea s-a limitat la veacul XIX şi la ideea de „refractare". Cum precizează Raymond Trousson, coordonatorul numărului, s-a urmărit în acest fel analiza sentimentelor şi resentimentelor prin care veacul XVIII a fost perceput de către posteritatea sa. Este ceea ce îşi propune să înfăţişeze volumul, apelînd la exemplul unor scriitori ca Gérard de Nerval, Stendhal, George Sand, Emile Zola şi la romanul realist german. Nu mai puţin sugestive sînt meditaţiile unor filosofi, ca Hegel şi Pierre Leroux, dar şi ideile unui critic ca Villemain sau ale unui spirit de largă cuprindere ca Ernst Renan. Sînt aduse în atenţie sub acelaşi unghi presa italiană, reformismul portughez şi liberalismul francez. Volumul sondează astfel fenomenul receptării Luminilor franceze într-un spaţiu mai larg, european, şi asigură o bună problematizare a iluminismului, în general. În dilemele de acum un veac ale receptării sale pot fi regăsite în fond dilemele permanente ale cercetării ce se confruntă nu odată cu clişee stînjenitoare. Sondarea unor idei din perspectiva impactului lor în posteritate serveşte astfel însăşi nevoii de obiectivare a cunoaşterii lor. Se înţelege utilitatea anchetelor de acest fel şi nevoia de a le extinde şi asupra spaţiului românesc, nu mai puţin interesant pentru felul în care s-a produs „refracţia" Luminilor.

Ştefan Lemny

ERNST JOHANN, BERTHOLD SPANGENBERG, *Deutsche Kulturgeschichte. Die Zeit von 1860 bis zur Gegenwart*, München, Nymphenburger Verlag, 1984, 268 p.

Este una din numeroasele sinteze de istorie germană scrise din perspectivă culturală. De la K. Lamprecht nici nu se mai pot închipui asemenea lucrări fără a lua în cercetare şi fenomenul culturii. Cea de faţă reactualizează un text publicat cu un sfert de secol în urmă. Noţiunea de *cultură* e privită aici într-un sens destul de larg, evitîndu-se vechea opoziţie, artificială, între *Geisteswissenschaften* şi *Naturwissenschaften*. S-a putut pune astfel în lumină interdependenţa domeniilor, mai ales că în spaţiul german cultura a fost legată, mai mult decît în altele, de istoria statului şi de situaţia internă. Un particularism specific a marcat nu mai puţin această cultură. Faptul, apoi, că frontierele de stat n-au coincis niciînd cu frontierele culturii nu e fără consecinţe. Noua sinteză îl relevă cu claritate. „Was ist des Deutschen Vaterland?" Cu această întrebare începe excursul de faţă, evocînd „evenimentele" mai de seamă de la 1860 pînă la proclamarea imperiului, căruia i se consacră apoi un substanţial capitol, ca şi Republicii de la Weimar. Mult mai sumar e tratată epoca dictaturii naziste. Etapa Republicii Federale beneficiază, la urmă, de o justificată atenţie. E o sinteză „clasică", tradusă deja în mai multe limbi, utilă oricui vrea să se iniţieze în istoria germană din ultimul veac. Cronologia finală şi indicele general înlesneşte consultarea.

Al. Zub

MIRCEA ELIADE, *Contribuţii la filosofia Renaşterii [Itinerar italian]*, texte stabilite de CONSTANTIN POPESCU-CADEM, prefaţă de ZOE DUMITRESCU-BUŞULENGA, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1985, 176 p.

O remarcabilă iniţiativă a „Revistei de istorie şi teorie literară" va oferi tuturor celor interesaţi de fenomenul literar românesc o serie de texte inedite, dezbateri, anchete, memorii, eseuri, jurnale, numere de reviste nedifuzate, documente refe-

ritoare la biografia unor scriitori ş.a. sub forma unor suplimente anuale ce vor alcătui colecţia „Capricorn".

Primul volum este într-adevăr o plăcută surpriză, prin tipărirea tezei de licenţă a savantului român Mircea Eliade, reputat profesor de istoria religiilor la Chicago. Şi faptul acesta, se pare, nu este întîmplător, deoarece, sub formă de foileton, revista a publicat în zece numere şi teza de doctorat, *The Comparative History of Yoga Techniques*, susţinută de Eliade în 1933 la Universitatea din Calcutta. Revenind la volumul de faţă, subiectul tezei lui Eliade ar putea să surprindă, dată fiind evoluţia sa ulterioară. Şi totuşi, a fost şi este în spiritul lui Eliade să şocheze prin vastele sale disponibilităţi intelectuale, prin natura abordărilor, sesizînd, chiar de la primul său articol (*Cum am descoperit piatra filozofală*, 1921) şi pînă astăzi, aceeaşi voluptate culturală pe care timpul a calmat-o, conferindu-i seninătatea necesară marilor creaţii. De altfel, în multe privinţe, Eliade este un renascentist, încadrat într-o gigantică evoluţie intelectuală, eliberat încă din tinereţe de austeritatea academismului, dominat de o fantastică sete de cunoaştere etc.

În cele peste 70 pagini de manuscris (54 de tipar) Eliade abordează fenomenul rinascimental cu un deosebit simţ critic, depăşind spaţiul italian şi extinzîndu-şi observaţiile şi asupra mişcării filozofice spaniole, atît de frecvent considerată „de import". Predilecţia pentru unii gînditori renascentişti este evidentă. Pico della Mirandola, dintre italieni, cu *De dignitate hominis* pare a-i stîrni admiraţia, aşa cum Luis Vives şi chiar Francisco Sánchez, din peninsula iberică, îi reţin atenţia prin modernismul lor echilibrat, conciliator şi lipsit de prejudecăţi.

Cartea de faţă este prevăzută şi cu însemnările jurnaliere ale tînărului Eliade care, în vederea documentării, a întreprins două călătorii în Italia (martie-aprilie 1927 şi aprilie-iulie 1928). Contactul pare a fi benefic nu numai prin cunoaşterea directă a unei culturi, dar şi prin întîlnirile sale cu Giovanni Papini — în al cărui *Un uomo finito*, Eliade îşi găsise drumul propriului său destin (v. şi *Papini, Eu şi lumea*, în „Viaţa literară", II, 1927, nr. 65, p. 1—2) — sau Giovanni Gentile.

Se impun deci bunele aprecieri la adresa celor care şi-au asumat această sarcină de a relua colecţia „Capricorn" (serie coordonată de Zoe Dumitrescu-Buşulenga, redactor responsabil : Nicolae Florescu) şi de a o inaugura cu lucrarea lui Mircea Eliade — dovedind competenţă în selectarea marilor valori spirituale româneşti.

Lucian Nastasă

R. N. BERKI, *The History of Political Thought. A Short Introduction*, London and Melbourne, „Dent", 1984, 216 p.

Cartea este mai curînd o introducere cu valoare metodologică, căutînd să distingă conceptele operante într-un studiu de istorie a gîndirii politice. Fără abuz bibliografic, cu predilecţie pentru eseistică şi problematizare, sînt analizate pe rînd raporturile dintre gîndirea politică şi experienţa politică, dintre gîndirea politică şi istorie, cu o aplicaţie mai specială apoi la gîndirea politică din antichitate (din perspectiva filozofiei unde ea şi-a găsit îndeobşte locul), din evul mediu (din perspectiva viziunii religioase), din zorile epocii moderne şi, în fine, din epoca modernă (pînă în preajma revoluţiei de la 1848), cînd domeniul s-a constituit ca atare. Concluziile punctează apoi cîteva pilde ce se desprind dintr-un asemenea studiu. *Introducerea* lui R. N. Berki, profesor şi director al Institutului de Studii Europene al Universităţii din Hull, este astfel un îndreptar folositor, capabil să dea seama de ansamblul ideilor ce s-au vehiculat într-un vast domeniu al gîndirii de la Socrate pînă la Marx. Reeditările succesive ale scrierii (apărută mai întîi în 1977) sînt încă un semn al interesului pe care l-a provocat.

Ştefan Lemny

CRIȘAN I. MIRCIOIU, *Albert Schweitzer*, *Cluj-Napoca*, Ed. „Dacia", 1983, 242 p.

O carte așteptată despre una dintre personalitățile cele mai interesante ale secolului. Medic, filosof și scriitor alzacian, care se revendică filosofic de la Goethe și de la „hindusul dezinteresat, sfîntul Gandhi", Albert Schweitzer (1875—1965) și-a dedicat cea mai mare parte din viață ridicării continentului african, unde a trăit 35 de ani, devotîndu-se unei umanități în favoarea căreia n-a ezitat să se rostească mereu. Distins cu cel mai mare premiu pentru activitatea sa, el declara în 1953 : „M-am simțit mai bine înțeles cînd l-am auzit pe președintele Comitetului Nobel spunîndu-mi că primeam Premiul pentru Pace mai puțin pentru rezultatele materiale ale acțiunii mele cît pentru spiritul care le animă, și adăugînd că contribuția mea pentru pacea lumii ar consta în favorizarea dezvoltării spiritului de fraternitate între oameni, popoare și rase" (p. 178). A pune la îndemîna publicului român o biografie atît de semnificativă e un gest ce merită simpatie și prețuire.

Al. Zub

HOMAI J. SHROFF, *The Eighteenth-Century Novel. The Idea of Gentleman*, London, „Edward Arnold", 1983, 298 p.

Este urmărit motivul „gentlemanului" în literatura europeană a veacului XVIII. Locke, Shaftesbury, Mandeville, Pope, Johnson, Chesterfield, Rousseau sînt numele de referință ale acestei anchete ce își propune să refacă atitudini și comportamente din perspectiva criticii sociale și a moravurilor sesizabile la autori. Făcînd suma rezultatelor unei asemenea radiografii, ultimul capitol al cărții *(Who Was then the Gentleman ?)* schițează și liniile generale ale portretului în discuție. Un studiu sugestiv pentru sondarea mentalităților și, nu mai puțin, pentru perspectiva geografică avută în vedere de autor (prima ediție a cărții a apărut în 1978 în India).

Ștefan Lemny

WERNER BAHNER, *Forme, idei, evoluții în literaturile popoarelor romanice*, trad de YVETTE DAVIDESCU, București, Ed. „Univers", 1982, 359 p.

Cunoscutul romanist, căruia îi datorăm, între altele, un studiu despre romanitatea românilor în filologia noastră din sec. XV—XVIII (1957), un altul despre conștiința lor lingvistică și istorică de la 1780 pînă la 1880 (1967) și încă unul despre N. Bălcescu (1970) [1], subscrie acum un volum despre forme, idei, evoluții în literaturile romanice. Traducerea acestuia e un fapt îmbucurător, dat fiind că el se adresează nu doar filologilor, ci în același timp istoricilor și altor categorii de cititori. Un capitol, mai ales, va interesa pe oricine se interesează de umanismul românesc : *Elemente naționale în conștiința lingvistică și istorică a cronicarilor români din secolul al XVII-lea* (p. 110—120). Este o bună schiță a gîndirii istorice românești în secolul citat, cu referire la conștiința romanică a poporului nostru, care a jucat un rol decisiv în asigurarea continuității sale ulterioare. De remarcat apoi capitolul despre aspecte comune și specifice ale iluminismului în țările romanice (p. 168—240), ca și acelea privitoare la Mably și Rousseau în cadrul iluminismului francez.

Al. Zub

[1] Vezi *AIIAI*, VIII, 1971, p. 531—532.

VIORICA GUY MARICA, *Pictura germană între gotic și Renaștere*, București, Ed. „Meridiane", 1981, 295 p.

Seria de „curente și sinteze", în care autoarea a mai publicat o monografie *(Arta gotică)*, sporește acum cu un studiu mai întins despre pictura germană în secolele XV—XVI, raportată la evoluția spirituală a societății respective. „Reluînd sintagma iluministului Lessing, de primordială importanță ni se pare nu comentarul estetic detașat, cît adevărul unic și neconfundabil în care se cristalizează devenirea lăuntrică a artistului german, gîndirea și simțirea cînd antagonică, cînd confluentă a acelei dramatice epoci pe care arta o reflectă în unitatea contrariilor sale" (p. 6). „Astfel, raționalismul practic se înfrățește cu demonicul, cerebralismul saturnian se înclină în fața opulenței senzoriale. Excesul și cumpătul se împreună, fascinația clipei se încrustează în viziunea eternității îndurerate, revelînd simultaneizarea artistului german ca sclav și stăpîn al universului, dedublarea paradoxală a ființei sale lăuntrice care se autoexprimă printr-o insolită pozitivare (p. 282). Autoarea decupează în această realitate complexă capitole despre (I) naturism, manierism; (II) spațiul figurativ; (III) normele umanului; (IV) cristalizarea satirică; (V) sentimentul fatalității; (VI) canon și anticanon; (VII) dimensiunea tragică; (VIII) expansiunea perspectivică; (IX) capcanele imaginarului; (X) marea scenă a lumii; (XI) iradieri și confluențe. O bibliografie selectivă și sumare note încheie volumul.

Al. Zub

ALEXANDRU MARCU, *Valoarea artei în Renaștere*, cuvînt înainte de ALEXANDRU BALACI și prefață de MANOLE NEAGOE, Ed. „Meridiane", București, 1984, 443 p.

Este cît se poate de firesc ca timpul să discearnă și să readucă în fața posterității ceea ce se dovedește a fi viabil și valoros din cultura unei națiuni. În acest context, inițiativa editurii Minerva de a retipări lucrarea lui Al. Marcu, *Valoarea artei în Renaștere*, nu poate fi decît de bun augur. Prin aceasta se deschide un „dosar" ignorat mai multă vreme pe nedrept, un „dosar" ce cuprinde momente semnificative din istoria culturii noastre interbelice și care merită să fie discutat. De altfel, într-un articol mai vechi (inclus în vol. *Simple note*, III. 1983, p. 89—95), L. Kalustian se întreba, „cu toată cuviința", „ce ne dă dreptul să ținem sub oboroc roadele de spirit ale lui Alexandru Marcu?" Și iată că, după numai un an, acea „îndărătnicie atît de aprigă și atît de neagră", a fost înlăturată, — așa cum s-a întîmplat și cu altele — beneficiind nu numai de volumul amintit, dar și de un „Cuvînt despre autor" datorat fostului său discipol și renumit italienist, Al. Balaci, și o „Prefață" semnată de Manole Neagoe.

Asistăm astfel, prin cele cîteva repere bibliografice, la o sumară reconsiderare a celui care a fost „animatorul întregii activități de cunoaștere a culturii italiene în România, între cele două războaie" (am citat dintr-un interviu acordat de Al. Balaci în februarie 1984) dar și la un îndemn în direcția aprofundării monografice a vieții și operei lui Al. Marcu. Dacă un alt contemporan de-al său, Cl. Isopescu, a lucrat multă vreme neștiut și neajutorat de autorități pentru popularizarea în Italia a celor mai reprezentative creații spirituale românești, traducînd sau stimulînd traduceri din I. L. Caragiale, I. Brătescu-Voinești, N. Iorga, Eminescu, Camil și Cezar Petrescu, Creangă, Agîrbiceanu, L. Rebreanu ș.a. (v. L. Tonelli, *Claudio Isopescu*, în „Rassegna Nazionale", Roma, fasc. 4, 1931), Al. Marcu a oferit, în sens invers, excepționale traduceri din G. Papini (în legătură cu aceasta vezi scrisoarea lui Papini către Marcu, din 20 iunie 1928, aflată la BCS, ms. 9695, referitoare la traducerea în românește a *Vieții lui Isus*), L. Pirandello, N. Machiavelli, C. Goldoni, Emilio de Marchi, V. Alfieri, G. Boccacio, G. D'Annuntio, dar mai ales acea minunată versiune românească a *Divinei Comedii*. Dacă mai adăugăm studiile și articolele de italienistică răspîndite în cele mai diverse publicații din Peninsula italică precum și în cele românești, întregim imaginea unui cărturar de o mare anvergură și disponibilitate spirituală. Efectul benefic al activității lui Ramiro Ortiz în România, al Școlii Române din Roma,

al strînselor relații culturale italo-române este încă odată probat și în cazul lui Al. Marcu.

Preocupările sale nu s-au rezumat doar la atît. A valorificat, cu mare competență, importante fonduri de arhivă (românești și italiene), elaborînd lucrări de o deosebită valoare relative la istoria modernă a României, îndeosebi a relațiilor italo-române în această perioadă *(Vasile Alecsandri și Italia; Simion Bărnuțiu și Pietro Monti: Cavour și Unirea Principatelor; Un student român la Pisa și Paris, către 1820: Simion Marcovici; Simion Bărnuțiu, Al. Papiu Ilarian și Iosif Hodoș la studii în Italia; Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României* ș.a.); pentru o vreme s-a ocupat de *Cronica română* în revista condusă de J. Reynoud, „Latinité. Revue des Pays d'Occident", a condus publicația „Studii italiene" ș.a. Ca o recunoaștere a meritelor sale, Academia Italiană i-a acordat, în 1940, marele premiu „San Remo".

Dar ceea ce a rămas constant în preocupările lui Al. Marcu, încă de la începuturile activității sale axate pe literatura medievală și modernă italiană, a fost acel fenomen fascinant și unic în istoria umanității: Renașterea. După *Figuri feminine din Renaștere; Epica Renașterii; Realitate și artă în Renaștere; Simțul armoniei în Renaștere* ș.a., urmează această cutezătoare întreprindere, *Valoarea artei în Renaștere* care a cunoscut două ediții românești (1941 și 1943) și una italiană (Florența, 1943). Deși tributar lui Burckhardt, Al. Marcu reușește să ofere noi perspective *valorii*, apreciată prin prisma mentalităților epocii, a împlinirilor și deziluziilor de atunci, în toate domeniile creației spirituale. Analiză fructuoasă și pătrunzătoare, oscilînd între reflecțiile lui Burckhardt, G. Papini și G. Gentile (cuprinse în vol. *Studi sul Rinascimento*, Firenze, 1923, dar pe care Al. Marcu nu îl citează în note), nu fără a se putea detașa punctele de vedere originale ale autorului.

O dovadă a interesului deosebit acordat de Marcu renașterii este și inițiativa lui de a crea la București o secție românească a „Institutului de studii asupra Renașterii" din Florența, al cărui animator era Papini (acestuia îi este dedicată și lucrarea prezentă). Deja, în 1942, Al. Marcu primise adeziunea unor numeroși oameni de cultură români. A. Oțetea, un alt fecund cercetător al Renașterii, socotea că „nimeni mai mult decît autorul atîtor studii strălucite asupra Renașterii nu era mai indicat să ia o asemenea inițiativă, menită să răspîndească la noi rezultatele studiilor asupra Renașterii și să stimuleze activitatea cercetătorilor noștri. Cînd se vor cunoaște la noi condițiile în care s-a dezvoltat Renașterea, se vor risipi o serie de iluzii sterile și ne vom pune mai serios pe muncă pentru ridicarea culturii românești" (BCS, ms. 13533).

Iată de ce prezenta reeditare constituie un deosebit act de cultură care, credem, va stimula noi inițiative în direcția realizării unui volum — pentru început — cu cele mai reprezentative lucrări ale lui Al. Marcu. (Ne gîndim, în primul rînd, la Editura „Eminescu" cu restituirile din „Biblioteca de filosofie a culturii românești" ce apare sub îngrijirea lui Valeriu Râpeanu).

Lucian Nastasă

ALEKSA ĆELEBONOVIĆ, *Realismul burghez la sfîrșitul secolului XIX (1860—1914)*. În românește de ILEANA VULPESCU, Prefață de DAN GRIGORESCU, București, Ed. „Meridiane", 1982, 198 p.

Schimbările survenite în mentalul colectiv în a doua parte a sec. XIX, ca rezultat al marilor mutații ce timbrează secolul întreg, s-au răsfrînt și asupra artei, o artă dominant burgheză și uneori realistă. Asocierea realismului cu caracterul burghez l-a interesat pe autor în acest studiu ce privește deopotrivă psihologia artei și a publicului, sociologia civilizației vizuale și a gustului, istoria artei și istoria în genere, studiu comprehensiv și dens, în care Aleksa Ćelebonović nu s-a mărginit la marii pictori din epocă, ci a explorat mulțimea de „mici maeștri" de care nu se mai interesează acum decît sociologia, pentru a recompune o mentalitate, un nivel artistic, o epocă în care opțiunile nu erau așa de limpezi cum ne par nouă astăzi. Un climat social specific se desprinde din analiza

specimenelor respective şi de acest climat istoricul, nu numai istoricul de artă, are a se interesa. „Sfîrşitul secolului XIX şi începutul secolului XX au văzut înflorind un tip de pictură realistă, iubit şi preţuit de contemporani. Mai tîrziu, aceasta cade într-o uitare aproape completă, iar de-atunci încoace, dacă istoria artei face uneori aluzie la el, n-o face niciodată fără severe rezerve. În palmaresul acestui tip de pictură, figurează numele lui Cabanel şi cel al lui Gerson. Această formă de pictură nu era singura în epocă. Alte moduri de expresie picturală se dezvoltau în umbra ei, iar uneori chiar intrau în conflict cu ea. Şi totuşi astăzi reconstituim această epocă referindu-ne la anumite curente care-i erau mai puţin familiare şi care n-au căpătat importanţă decît mai tîrziu. Este deci în folosul nostru, conchide autorul, să redescoperim un gen care-şi merită titlurile de glorie, căci fără el trecutul nostru artistic ni s-ar părea pînă la urmă trunchiat. Astfel, istoria artei este datoare să reconsidere toate operele necunoscute din acea perioadă, în măsura în care-şi propune, alături de celelalte ştiinţe să restituie imaginea exactă şi completă a dezvoltării istorice a civilizaţiei noastre“ (p. 29). Este ceea ce face el însuşi pentru interstiţiul 1860—1914, procedînd ca un arheolog preocupat de restituirea minuţioasă a unor aşezări din vechime. Istoria artei devine în felul acesta un auxiliar indispensabil în efortul de cunoaştere şi restituţie istorică.

Al. Zub

PERIODICE ROMÂNEȘTI

„Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași" (serie nouă), s. III, a. *Istorie*, t. XXXI, 1985, p. 104.

Tomul XXXI coincide cu aniversarea a 125 ani de la crearea Universității din Iași, fapt oglindit de altfel și în conținutul publicației.

În deschiderea volumului, Gh. Platon semnează articolul *Universitatea din Iași, simbol al spiritualității românești*, trasînd cadrul în care a evoluat acest așezămînt de cultură, vizavi de afirmarea idealului național. În aceeași tematică se înscriu studiile semnate de Ion Agrigoroaiei (*Universitatea din Iași în perioada interbelică. Preocupări științifice*, p. XIX—XXXVI) și D. D. Rusu (*Inaugurarea Universității din Iași. Ecouri și semnificații*, p. 1—8). Cel dintîi are drept scop reconstituirea — în cadrul transformărilor survenite în viața social-politică a României din această perioadă și pe baza unor bogate surse de arhivă, inedite — principalelor direcții și preocupări spirituale ale profesorilor ieșeni, contribuția acestora la tezaurul culturii universale; D. D. Rusu abordează momentul inaugurării Universității dintr-o cu totul altă perspectivă, și anume sub raportul modalităților „în care epoca a receptat și reflectat pasul decisiv în fundamentarea învățămîntului superior în Principatele Române".

Substanțial, sub raportul ideilor, este și articolul lui Em. Bold și Gh. Tanasă despre *Evoluția legislației învățămîntului superior în epoca contemporană*, subliniindu-se menirea învățămîntului, a factorilor politico-științifici în reformarea și modernizarea învățămîntului superior, imperativ al întregii societăți românești de după 1918.

Două studii de istorie medievală poartă pecetea profesionalismului, primul despre *originea Sioneștilor* — pornind de la uricul emis de Ștefan II, la 27 mai 1447 — și semnat de C. Cihodaru, al doilea despre un subiect mai puțin abordat de istoriografia românească, referitor la înfăptuirile cultural-artistice din timpul domniei lui Alexandru Lăpușneanu, și care vine, alături de alte studii datorate lui Gh. Pungă, să întregească profilul unei epoci pe care istoricul ieșean o cunoaște atît de bine.

Epoca modernă este întregită prin contribuțiile lui E. Gluck *(Cîteva date privind răsunetul internațional al Revoluției din 1821)* și M. Iacobescu *(Idealul unității național-politice în gîndirea și acțiunile românilor din Bucovina în timpul revoluției de la 1848—1849)*. De o structură aparte este articolul lui Mihai Todosia *(Subdezvoltarea în confruntarea de idei contemporane)* ce își fixează ca scop urmărirea conceptului de subdezvoltare economică și cauzele care au generat-o precum și a teoriilor cu privire la eradicarea subdezvoltării și a reducerii decalajelor.

În ceea ce privește metodica predării istoriei, Gh. Tanasă este semnatarul articolului *Îmbinarea învățămîntului frontal cu activitatea pe grupe în studierea istoriei în școală*. În final, dar nu și în ultimul rînd, subliniem importanța studiului semnat de M. Dinu, L. Măgirescu, D. Boghian, referitor la tumulul cu morminte princiare daco-getice de la Cucuteni—Băiceni, studiu ce valorifică una din cele mai importante descoperiri arheologice din ultimii ani, descoperire care prin strădania prof. M. Dinu a fost restaurată și pusă la adăpost într-un mod cît se poate de ingenios.

Volumul se încheie cu rubrica de recenzii, realizată cu competență de I. Agrigoroaiei, Em. Bold, Alexandru-Florin Platon, Gh. Platon și Gh. Pungă.

Lucian Nastasă

„Analele Universității București", *Istorie*, anul XXXIV, 1985, 108 p. Études publiées à l'occasion du XVI-e Congrès International des Sciences Historiques (Stuttgart, 1985).

Circumscris unei problematici interesante și generoase prin numărul și valoarea sugestiilor în măsură a fi fructificate de ancheta istorică, raportul dintre *istorie* și *cultură* — care a mai făcut, deja, obiectul unor substanțiale investigații — inspiră, acum, și studiile reunite în volumul de față.

Precedat de două articole cu caracter mai general, consacrate istoriei contemporane a țării în cele două decenii de la Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român (Gh. Ioniță) și, respectiv, contribuției României la victoria Națiunilor Unite împotriva fascismului (Constantin Bușe), ele delimitează un spectru tematic destul de larg, care merge de la analiza reflexelor sociale și politice în cultură (Zoe Petre, *Polarisation sociale et intégration politique dans la culture grecque)*, pînă la reconstituirea cunoscutei legături dintre cultura savantă și cea populară din unghiul inedit al credințelor în paranormal (Jean-Bruno Renard, *Culture savante et culture populaire ; le cas des croyances au paranormal).*

Situate între aceste două puncte de reper, celelalte texte dezvăluie preocupări complementare, legate fie de factorii care au putut contribui, într-o epocă sau alta, la conservarea și difuzarea bunurilor culturale — cazul, bunoară, al călugărilor anglo-saxoni în secolele X—XI (Antonia Gransden, *Anglo-Saxon Monks and the preservation of English Culture* c. 950 — c. 1100) și al orașelor medievale (Radu Manolescu, *Les villes — centres de diffusion de la culture dans l'Europe Occidentale (du XII-e siècle à la Renaissance)* — fie de unele aspecte ale interferențelor spirituale în spațiul românesc (Lucian Boia, *Sur la diffusion de la culture européenne en Roumanie (XIX-e siècle et début du XX-e siècle)*; Maria Totu, *On the Part Played by Romania in Training Intellectuals and Specialists for Foreign Countries ;* Ioan Scurtu, *Mass and Elite Culture in Romania between the Two World Wars).*

Dacă, totuși, imaginea de ansamblu care se degajă, la capătul lecturii, nu este prea unitară — însăși structura volumului, conceput numai ca o culegere de articole, o face, practic, imposibilă — cititorul avizat beneficiază, în schimb, citindu-l, de condițiile necesare pentru a afla ipoteze și interpretări noi, în măsură să-i întrețină interesul față de problematica în discuție.

Alexandru-Florin Platon

„Anuarul de lingvistică și istorie literară", Iași, t. XXIX, 1983—1984, seria A, 574, p. ; B, 342 p.

Deosebit de interesante se dovedesc și cele două volume editate sub egida Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor din Iași. Din sumarul acestora reținem studiul semnat de G. Ivănescu referitor la *Elementele traco-dacice păstrate în limba română* (A, p. 5—10) precum și pe cele ale lui V. Arvinte *(Împrumuturi de origine germană — săsească — în română*, A, p. 11—22), C. Frâncu, I. A. Florea, I. Oprea, toate grupate la rubrica *Istoria limbii române*. Cu prilejul aniversării a 150 de ani de la nașterea lui Simion Bărnuțiu, I. Oprea publică articolul *Un făuritor al limbii și culturii românești moderne : S. Bărnuțiu* (A, p. 523—532). Tomul de lingvistică mai cuprinde studii semnate de D. Cobeț, I. Nuță, (în legătură cu paternitatea *Gramaticii* atribuite lui A. Lambrior), S. Dumistrăcel, D. Hreapcă, V. Frățilă, I. Toma, G. Macovei, D. Moldovanu (despre stratificarea genetică a toponimiei românești și problema continuității românilor) ș.a.

Seria B este inaugurată de rubrica Eminesciana ce grupează articole de D. Irimia, G. Istrate (*„Luceafărul" lui Eminescu și editorii lui*, B. p, 9—32), S. Crețu, E. Munteanu. Studii interesante mai oferă M. Anghelescu, T. Petrescu, A. Corbea, L. Berdan, M. Ursache, G. Drăgoi (un portret al scriitorului Delavrancea în tinerețe, B, p. 193—196), N. Cantemir, precum și cîteva coordonate biografice referitoare la Dimitrie Beldiman, Al. Hrisoverghi, Ecaterina Chinezu, oferite de Gh. Sirechi. Un loc aparte îl ocupă publicarea cap. I dintr-un studiu inedit redactat de Petru Caraman, intitulat *Contribuție la caracterizarea Doinei* (B, p. 63—76).

Volumele se dovedesc, ca și pînă acum, deosebit de consistente atît în ceea ce privește conținutul științific cît și al rubricii de *critică și bibliografie.*

Lucian Nastasă

„Arhivele Olteniei" (serie nouă), 4, București, 1985, 288 p

Cu două contribuții marcînd două evenimente aniversative: 20 de ani de la Congresul al IX-lea al P.C.R. (Victoria Bistriceanu) și 40 de ani de la victoria asupra fascismului (Mircea Mușat) debutează sumarul celui de al IV-lea tom (serie nouă) al revistei oltene, compartimentată, in continuare, ca și precedentul volum, în secțiunile: Istorie; Filosofie. Sociologie. Economie; Filologie; Etnografie și folclor și obișnuita rubrică finală de Recenzii și prezentări de cărți.

Istoriei i se rezervă și în acest volum un spațiu mai mare, acoperind aproape toate perioadele cronologice, de la neolitic pînă în 1945. Majoritatea studiilor și articolelor se referă la regiunea Olteniei, dar sînt incluse destule contribuții care privesc întreg teritoriul românesc. Au fost valorificate, în primul rînd. rezultatele descoperirilor arheologice: tipuri de locuințe din neolitic, complexul cultural Boian V — Gumelnița, și două tezaure (unul roman și celălalt medieval). Contribuțiile referitoare la opera și personalitatea lui Gr. C. Tocilescu aparțin lui Șt. Ștefănescu, iar cele privind imunitatea feudală românească lui A. Busuioceanu.

Perioada modernă este pe larg reprezentată cu aspecte din situația țărănimii, evoluția arendășiei, lupta pentru unitate și independență națională ș.a.

La rubrica de note și documente se publică un act inedit din 1619, se fac precizări biografice despre cronicarul Dionisie Eclisiarhul etc.

Celelalte discipline beneficiază de aportul unor specialiști care dau consistență sporită acestui volum, substanțial îmbogățit, și dătător de speranțe în continuarea efortului redacției de a-i asigura și menține ținuta științifică necesară.

D. Agache

„Carpica", XVI, Bacău, 1984, 238 p.

Păstrîndu-și ritmul firesc de apariție, anuarul muzeului băcăoan continuă să aducă în circuitul științific studii, comunicări, note privind în special spațiul fostului ținut și actualului județ Bacău. Noul volum se deschide cu un grupaj dedicat actului de la 23 August 1944, cu articole semnate de Ioan Scurtu și Vasile Florea. Din cele 12 materiale incluse în rubrica „Arheologie — Istorie", jumătate au subiecte de arheologie veche (semnate de Ioan Mitrea, Viorel Căpitanu, Vlad Zirra și Sergiu Haimovici); patru studii privesc epoca medievală: *Noi contribuții arheologice privind istoria așezării urbane de la Trotuș* de Alexandru Artimon (urme consistente de la finele veacului XIV, cînd s-a ridicat o biserică, în interiorul și în jurul căreia s-au cercetat multe morminte); *Bacăul oglindit în documentele cancelariei Moldovei secolului al XV-lea* (Ioan Ciută); *Ținutul Bacău în secolele XV—XIX* (Ioan Murariu); studiul *Contribuții la cunoașterea Cobîlei de pe Siretul Mijlociu (sec. XV—XIX),* sub semnătura lui Gheorghe Burlacu, începe cercetarea metodică a așezărilor din zona Cobîlelor

băcăoane — străveche formațiune teritorială, cu rosturi legate de viața economică — dintre care în această primă parte se dau fișele a 18 sate. Bogate și precise *Note la biografia lui Costache Rosetti-Tețcanu*, cu un document inedit despre pătimirea pașoptiștilor exilați din Moldova, dă Paul Fălțănea. Rubrica se încheie cu studiul lui Ionel Marin *(Din lupta antifascistă, antirevizionistă și antirăzboinică a maselor muncitoare din Valea Bistriței).*

La rubrica „Etnografie", Dorinel Ichim prezintă unele *Dovezi etnologice și paleoetnologice privind vechimea viticulturii în Moldova centrală.*

O recenzie, *Cronica vieții științifice* și un necrolog (pentru Hadrian Daicoviciu) încheie volumul.

Ștefan S. Gorovei

„Cercetări agronomice în Moldova", Iași, 1984—1985.

„Cercetări agronomice în Moldova", fondată la Iași în 1968, de regulă apărînd pe piața cărții cu patru numere pe an, a ajuns la cifra de 72 volume (numere). Destoinicul Colegiu de redacție, format din specialiști de cele mai variate discipline, a putut impune un bine meritat prestigiu revistei, întrucît a persistat în efortul de a prezenta rezultate și recomandări pe grupe și subgrupe de ramuri științifice: economie rurală, mecanizarea agriculturii, îmbunătățiri funciare, cultura plantelor de cîmp, hortiviticultură, zootehnie și medicină veterinară, integrarea cercetării și învățămîntului cu producția, agrometeorologie, istoria agriculturii.

Ultima grupă de preocupări dorim să o semnalăm în rîndurile de față, pentru anii 1984—1985, cînd au fost publicate nu mai puțin de 16 articole, cu tematică de la comuna primitivă, pînă în zilele noastre, care interesează, deci, categoria de istorici. Nu lipsesc nici articolele care subliniază sau resubliniază atașamentul exemplar pe linie profesională al unor personalități.

Din prima categorie, se recomandă articolele consacrate celor mai vechi dovezi de practicare a agriculturii la Brad, în care reputatul arheolog V. Ursachi, pune în circuitul științific, cu semnificațiile respective, propriile sale descoperiri, creșterii ovinelor în Moldova secolului XVIII, istoricului sericiculturii, informațiilor despre primii medici veterinari din Moldova, protecției plantelor în Moldova, toate patru datorate lui Gh. Sibechi, care își pendulează cu autoritate științifică preocupările pentru secolele XVIII—XIX, istoricului apiculturii în Moldova, semnat de V. Juncu și V. Nemescu, subsumat interesului de a pune pe coordonate științifice una din îndeletnicirile cu vechi tradiții la răsărit de Carpați. Sub raport social și modernizator se remarcă articolele referitoare la demografia rurală, în care Ecaterina Negruți pune în ecuația interpretării prezența, activitatea și implicațiile grădinarilor bulgari în Moldova secolului trecut, la învățămîntul agrosilvic în perioada interbelică (I. Saizu și P. Filioreanu) și pledoarii în favoarea dezvoltării în regim planificat a agriculturii românești între cele două războaie mondiale (Natalia Simion și I. Saizu), în care autorii învederează motivațiile destinate să contribuie la sincronizarea școlii și a economiei rurale cu împlinirile din alte spații ale continentului, ca și la înfăptuirea pe cale revoluționară a reformei agrare din anul 1945 în județul Vaslui, în care Lucica Cojocaru, scoțînd ineditul peste care s-a așternut colbul, detașează limpede particularitățile procesului de expropriere și de împroprietărire în zona vasluiană. După cum ușor se poate constata, este vorba de o tematică avînd la numitor probleme social-agrare și agricole care se extind de la nivelul Bradului la România.

Din a doua categorie fac parte șase articole: unul, datorat lui E. Roșu, cu caracter *de in memoriam* dr. Agricola Cardaș, de reactualizare a biobibliografiei sale cu prilejul împlinirii a trei decenii de la moarte, și cinci dedicate lui Ion Ionescu de la Brad, în care I. Măzăreanu ridică singur pe coordonate superioare concepte și aspecte din viața și activitatea marelui înaintaș, împreună cu Maricica Leș și I. Mâță, îi detașează contribuția la rezolvarea problemelor țărănești și principalele verigi agrotehnice introduse care se prelungesc în actualitate, iar

D. Davidescu și N. Munteanu pun la trecut, prezent și viitor ferma-model a lui Ion Ionescu de la Brad. Este limpede că la centenarul morții marelui agronom o biobibliografie substanțial îmbunătățită este posibilă.

Punînd în valoare potențialul științific existent în rețeaua specialiștilor de diverse discipline, pe teme de interes local și general, Colegiul de redacție asigură prelungirea preocupărilor istoriografice într-o revistă chemată să fie prezentă și să dea răspunsuri în primul rînd domeniului agronomic.

I. Saizu

„Danubius", XI—XII (1984—1985), Galați, 1985, 294 p.

Inițiată în 1967, publicația muzeului gălățean încheiase în 1981 un ciclu de zece ani de existență (cf. *AIIAI*, XXI, 1984, p. 693) ; noul volum, dublu, apărut sub auspiciile Complexului Muzeal Galați atestă atît voința cît și posibilitățile de a continua o publicație valoroasă și folositoare, cu un loc bine stabilit între publicațiile regionale. Volumul conține 16 materiale de dimensiuni diferite, tratînd subiecte în general legate de zona gălățeană. *Repertoriul descoperirilor arheologice de aspect cultural Stoicani — Aldeni* este datorat cunoscutului arheolog Ion T. Dragomir ; Mihai Brudiu și Ioan Basoc prezintă *Alte descoperiri arheologice pe teritoriul comunei Țepu, jud. Galați*. Pornind de la rezultatele cercetărilor arheologice din zona bisericii Precista, Aneta Anghel formulează unele *Observații cu privire la zonele locuite în orașul medieval Galați*. Dan-Basarab Nanu descrie 30 de piese de orfevrărie (inele, paftale, pocale, candele, cercei etc.), din secolele XVII—XIX, aflate pe teritoriul județului Galați. Continuîndu-și investigațiile, Dan Râpă prezintă un nou catalog, de 236 poziții, cu contribuții la *Bibliografia românească veche (Additamenta bibliographica*, III). Istoria orașului Galați beneficiază de contribuțiile semnate de Margareta Guzieș *(Însemnări privind modernizarea orașului Galați în secolul al XIX-lea)*, Ștefan Delureanu *(Garibaldi la Galați)*, Ghiță Nazare *[Manifestarea spiritului unionist în Moldova (1848—1859). Contribuții gălățene]*, Paul Păltănea *(Contribuții gălățene la desăvîrșirea unității naționale)*, Emeric Mihály și Sara Mihály *(Dezvoltarea industriei alimentare în orașul Galați la începutul secolului al XX-lea)*, Ion Aldea *[Activitatea secțiunii Galați a Blocului Muncitoresc-Țărănesc (1926—1931)]*. Amenajarea Prutului pentru navigație la cumpăna veacurilor XIX—XX face obiectul notei lui Alexandru Duță și Ștefan Stanciu ; ecourile răscoalei din 1907 în conștiința intelectualilor gălățeni sînt urmărite de Gheorghe S. Ștefănescu.

Un număr de 84 cărți și manuscrise care au aparținut lui Gheorghe Asachi (patru provenind din biblioteca lui Dimitrie Asachi) și aflate acum în colecțiile Bibliotecii „V. A. Urechiă" din Galați sînt descrise de Nedelcu Oprea. Ultimele două materiale formează o secțiune dedicată artelor : *Tradiții ale plasticii gălățene*, de Maria-Magdalena Crișan și *Arhitectura gălățeană de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, de Steluța-Viorica Pisică. Volumul se încheie cu o rubrică privind viața științifică, o alta despre expoziții și obiecte de artă din colecții particulare și articolul omagial pentru profesorul C. Solomon, la împlinirea vîrstei de 85 de ani.

Ștefan S. Gorovei

„Manuscriptum", 1985, 1—4 (58—61).

Deosebit de valoroase sub raportul conținutului se dovedesc a fi și cele patru numere ale revistei apărute sub egida Muzeului literaturii române. Tematică variată, înalt conținut științific, profesionalism, ținută aleasă, sînt doar cîteva din calitățile îndeobște recunoscute și care fac din această publicație una din cele mai apreciate în țară și peste hotare. Reținem din sumarul celor patru numere, continuarea tălmăcirii în versuri a poemului datorat lui Miron Costin, *Descrierea Țării Moldovei și Munteniei* (Elena Linția), precum și revelația re-

centei descoperiri făcute de Virgil Cândea în fondurile bibliotecii Houghton a Universității Harvard, manuscrisul latin a *Istoriei creșterii și descreșterii Imperiului otoman* de Dimitrie Cantemir. Mihai Eminescu este prezent ca de obicei prin intermediul lui G. Fintea cu *Paginile germane* precum și prin documentarul realizat de Arcadiu Petrescu, în legătură cu monumentul Eminescu din Constanța.

Rubrica *Centenar*, ceva mai consistentă anul acesta, este dedicată lui Mateiu I. Caragiale și, aproape un număr întreg, lui Liviu Rebreanu, pentru cel din urmă punîndu-se în circulație un set important de scrisori, documente și, mai interesant, o privire prin „biblioteca" acestuia (dedicații și autografe selectate de Ștefan Barbu). Mai remarcăm corespondența lui Costache Conachi cu Iordache Donici și cea a lui Gr. C. Moisil, restituirile din Al. T. Stamatiad, Camil Petrescu, Simion Bărnuțiu, G. Coșbuc, precum și evocarea lui Octav Onicescu de către Solomon Marcus. În ceea ce privește raporturile dintre istorie și literatură, dintre istoriografie și istorie literară, deosebit de sugestivă apare convorbirea lui Paul Cornea cu Al. Zub, cu atît mai mult cu cît istoricul ieșean s-a dovedit a fi unul dintre cei mai valoroși cunoscători ai istoriografiei românești, și de pretutindeni, care devansîndu-și contemporanii scrutează cît se poate de fertil domeniul de predilecție, dar și al culturii în general, de la acea înălțime ce-i conferă privilegiul unui orizont impresionant.

Nu putem încheia succinta prezentare fără a sublinia bogăția „albmului" de ilustrații ce conferă revistei un plus de veridicitate și eleganță.

Lucian Nastasă

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, *Memoriile secției de științe istorice*, seria IV, tomul VII, 1982, București, Ed. Academiei R.S.R., 1984, 160 p.; tomul VIII, 1983, București, Ed. Academiei R.S.R., 1985, 138 p.

Prima secțiune a volumului VII cuprinde, ca de obicei, comunicările prezentate în ședințele publice ale secției de științe istorice (în care sînt incluse și sesiunile omagiale) și acestea sînt în număr de 12, deși din nota redacției se vede că în cursul anului 1982 s-au prezentat de două ori mai multe comunicări (cf. p. 157—158). Un subiect de mare interes este tratat de Răzvan Theodorescu, *Despre „coridoarele culturale" ale Europei de Sud-Est*, prelungind investigarea funcțiilor deținute de aceste „coridoare" pînă în secolele XVII—XVIII; Gh. I. Ioniță prezintă unele considerații despre periodizarea istoriei contemporane a României; Damian Hurezeanu evocă unirea din 1859 în contextul internațional; Georgeta Penelea schițează istoria a două decenii din istoria portului Brăila; tot istoriei contemporane îi este consacrată comunicarea lui Ioan Scurtu, *Locul perioadei interbelice în istoria poporului român* (este ciudat, dar un articol cu un titlu aproximativ identic a fost tipărit și în acest *Anuar*, fără ca el să fie citat de autorul comunicării de la Academie: Ion Agrigoroaiei, *Considerații privind locul perioadei interbelice în istoria României*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 81—94; o explicație s-ar fi cuvenit...). Dintre comunicările prezentate la sesiunea consacrată aniversării răscoalelor din 1907, se tipărește aceea a acad. Ștefan Pascu, despre cauzele economice și social-politice ale răscoalei și despre poziția partidului clasei muncitoare față de rezolvarea problemei agrare; aceluiași autor aparține și al doilea text din grupaj, intitulat *Țărănimea — forță socială de bază a luptei poporului român pentru libertate, unitate și independență națională*. Sesiunea omagială N. Titulescu este reprezentată numai printr-o comunicare tot a acad. Ștefan Pascu despre rolul marelui diplomat în făurirea statului unitar și în recunoașterea internațională a Marii Uniri. Dintre comunicările prezentate la sedința consacrată împlinirii a 115 ani de la Sesiunea inaugurală a Societății Academice Române, se reproduc cele semnate de acad. Ștefan Pascu (despre semnificația și însemnătatea cultural-națională a acestei sesiuni), Radu Pantazi (despre dezbaterile primei sesiuni) și Alexandru Dobre (despre societățile și asociațiile care au premers înființarea Societății Academice); o a patra comunicare, aparținînd lui Petre Popescu-Gogan (*Începuturi și începători în istoria vieții*

academice românești) a fost omisă. Dintre cele șapte comunicări prezentate la sesiunea omagială Pârvan, se publică una singură : acad. Ștefan Pascu, *Vasile Pârvan și Academia Română*. Iar dintre comunicările prezentate la sesiunea consacrată aniversării înscăunării lui Ștefan cel Mare *nu se tipărește nici una. Nota redacției* precizează, e drept, că „nu au fost incluse în acest volum comunicările publicate în revistele de specialitate sau nepredate în timp optim secretariatului de redacție" (p. 160). Ar fi fost, poate, util să se indice care comunicări au fost publicate în alte reviste și în care anume.

A doua secțiune, *Comunicări prezentate în străinătate*, cuprinde o singură comunicare, cea a acad. Ștefan Pascu, *Umanisti italiani e romeni sull'etnogenesi del popolo romeno*, dar nici pentru aceste interesante pagini nu se anunță unde au fost citite, dincolo de hotarele țării.

A treia secțiune reunește *Contribuții la istoria Academiei Române*, în număr de două : Radu Pantazi despre Anghel Saligny și Alexandru Dobre despre Nicolae Titulescu. Rubrica aceasta stă, desigur, în legătură și cu ceea ce se anunță în *Nota redacției* ca fiind „lucrările de organizare a activității de cercetare propriu-zisă în vederea elaborării *Istoriei Academiei Române*" (p. 160).

O structură asemănătoare are și volumul al VIII-lea, reprezentînd activitatea Secției de Științe Istorice a Academiei R. S. România în anul 1983. Din comunicările prezentate în ședințe publice, se tipăresc doar cîteva ; *Miron Costin istoricul*, de V. Cristian, este doar una din cele patru comunicări prezentate la sesiunea dedicată aniversării nașterii lui Miron Costin. Relațiile lui J. U. Jarnik cu românii sînt evocate de Tr. Ionescu-Nișcov, căruia îi datorăm și cele două volume cu corespondența savantului ceh. Filosofia istoriei are un loc prin comunicarea profesorului Camil Mureșan, *Din preocupările pentru explicația istorică în logica și istoriografia contemporană*. Rubrica se încheie cu comunicarea acad. Ștefan Pascu, la împlinirea a 65 de ani de la Marea Unire din 1918.

Secțiunea a doua cuprinde două comunicări prezentate în străinătate de acad. Ștefan Pascu, una privind condiția istoricului român la sfîrșitul veacului XIX și începutul celui următor și alta despre crearea statului național unitar la români și la italieni ; nici acum nu se menționează unde au fost citite aceste comunicări (explicația se poate găsi la p. 136, fiind vorba de Congresul de istorie a istoriografiei de la Montpellier și, respectiv, Accademia Nazionale dei Lincei din Roma).

A treia secțiune cuprinde trei comunicări prezentate la simpozionul „Importanța descoperirilor arheologice recente din Transilvania pentru studiul problemelor etnogenezei" ; autorii sînt Mircea Rusu, Petre Iambor și Ștefan Matei.

Ultima secțiune reunește, ca de obicei, cîteva *Contribuții la istoria Academiei Române* : Victor V. Grecu despre menirea Academiei în viziunea cărturarilor ardeleni din veacul XIX în problemele limbii române literare și Alexandru Dobre despre inaugurarea Societății Literare Române și despre membrii titulari ai Societății Academice Române. Cronica privind activitatea Secției de Științe Istorice în 1983 sub semnătura lui Marin Aiftincă, încheie această ultimă fascicolă din noua serie a *Memoriilor*.

Ștefan S. Gorovei

„Revista Arhivelor", anul LX, vol. XLV, nr. 1—4/1983, 480 p. ; anul LXI, vol. XLVI, nr. 1—4/1984, 476 p. ; anul LXII, vol. XLVII, nr. 1—4/1985, 480 p.

Comparată cu o etapă anterioară (anii '60 și '70), „Revista Arhivelor" ne apare diminuată sub raport cantitativ ; reducerea numărului de pagini este corelată și cu modificarea substanțială a structurii revistei, renunțîndu-se la studiile ample de altădată și sporindu-se spațiul acordat unor rubrici care țin de arhivistica propriu-zisă — *Teorie și practică arhivistică*, *Prezentări de fonduri și colecții*, *Prețuitori ai arhivelor*, *Legislație* — care cuprind și materiale importante pentru buna desfășurare a cercetării istorice în arhivele noastre. Se abordează o gamă mai largă de aspecte din domeniul așa-ziselor *științe speciale*. Un spațiu relativ larg este rezervat prezentării și publicării de izvoare de felurite categorii (de la documentul medieval la memorialistică, de la cel epistolar la presă, de la

raportul diplomatic la izvorul cartografic), în volumele recenzate acum accentul căzînd, cu precădere, pe izvoarele privitoare la istoria modernă și contemporană. Se constată, deasemeni, o îmbucurătoare preocupare pentru studierea relațiilor româno-otomane.

La capitolul izvoarelor, Gion Ionescu publică două documente privind sate de pe Chiojd, din 12 septembrie 1555 și 7 aprilie 1643 (nr. 2/1983) iar Traian Ionescu-Nișcov dă la iveală un document, tot inedit, de la Ștefan Tomșa II, din 28 iunie 1623 (nr. 4/1984). Studiind corespondența lui Constantin vodă Brâncoveanu, Paul Cernovodeanu adaugă, la cele 282 piese deja cunoscute, 11 scrisori diplomatice, descoperite de d-sa în depozite din țară, din Polonia și din Ungaria (nr. 1 și 3/1985). Continuînd „seriale" începute în anii precedenți, Ioana Burlacu prezintă noi piese din corespondența Gh. T. Kirileanu — C. Meissner (nr. 3/1983 și 4/1984) iar Mircea Spiridoneanu publică noi fragmente din jurnalul ținerei Mavrocordat, „din Viena marelui război", privind intervalul 24 decembrie 1914—4 mai 1915 (nr. 1/1983, 1 și 2/1984, 2 și 4/1985). Filofteia Mihai dă la iveală cîteva scrisori adresate de Octavian Goga Cellei Delavrancea (nr. 4/1983). Mărunte contribuții la biografia lui N. Iorga în nr. 2/1983, date despre activitatea de documentare în „procesul" mănăstirilor închinate — în nr. 3/1983. Alte izvoare sînt incluse în cadrul diverselor grupaje. În ceea ce privește izvoarele cartografice, I. Dumitriu-Snagov semnalează harta din Loggia lui Rafael Sanzio (nr. 3/1983; v. și observațiile lui D. Agache, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 463—466) și Mapamondul Borgian din Biblioteca Vaticanului (nr. 3/1985); cîteva rarități cartografice din colecția Serafina și Gheorghe Răut descrie Florența Ivaniuc (nr. 2/1985).

Din domeniul „științelor speciale", cîte un articol revine genealogiei și heraldicii; cel dintîi aparține lui Gion Ionescu (*Săsenii din Biscenii de Jos. Spiță de neam*, în nr. 4/1984); autorul are, desigur, dreptate atunci cînd afirmă că formularea „genealogii țărănești" e oarecum strîmbă; între cei care s-au ocupat de asemenea genealogii trebuie menționat, alături de Radu Cretzeanu și Al. Perietzeanu-Buzău, profesorul Eugen D. Neculau. Articolul Mariei Dogaru din nr. 3/1983 — *Contribuții la cunoașterea heraldicii Țării Românești. Primele steme reprezentate în culori* — aduce surpriza de a vedea acvila valahă reprezentată pe două hrisoave din 1608 o dată *în cîmp roșu* (coperta I) și, la distanță de trei luni și ceva, *în cîmp albastru* (coperta IV)! Sigilografia este reprezentată de contribuțiile Mariei Dogaru (*Sigiliile cancelariei lui Ștefan cel Mare*, în nr. 2/1984), Constantin Rezachevici (despre inelul cu sigiliu al lui Toma, marele logofăt al lui Ștefan cel Mare, în nr. 3/1984; v. *AIIAI*, XXII/2, 1985, p. 889—890) și Stelian Gh. Iordache (despre ștampila poștală „Galatz-Moldova", folosită în perioada 1858—1867, în nr. 4/1985). La aceeași rubrică de „științe speciale" sînt incluse și articole care ating chestiuni de istoria limbii și a scrisului: Olimpia Guțu și Ana-Cristina Halichias, *Note privitoare la scrisul în limba română înainte de 1550* (nr. 4/1983), pledoaria *Pentru un lexicon medio- și neo-latin privitor la ținuturile românești* (nr. 2/1983, cu contribuții semnate de Ana-Cristina Halichias, Gh. Duzinchevici și Dan Slușanschi), observațiile lui Liviu Onu privind anumite aspecte ale scrierii chirilice românești la începutul veacului trecut (nr. 4/1984); în aceeași ordine, prezintă interes articolul Olimpiei Guțu, *Ioan Bogdan și manuscrisul 1343* (manuscris de la Arh. St. București, ilustrînd preocupările marelui slavist român pentru alcătuirea ediției critice a cronicii lui Ion Neculce), în nr. 3/1985.

Relațiilor româno-otomane în veacurile XV—XVIII le sînt consacrate un număr relativ mare de contribuții: Mihail Guboglu despre participarea românilor în lupta de la Varna, din 1444 (nr. 3/1985); Tahsin Gemil despre pacea moldo-otomană din 1486 (nr. 2/1983; cf. *AIIAI*, XXI, 1984, p. 646—647); Valeriu Veliman despre haraciul Moldovei la mijlocul veacului XVI (nr. 2/1984; cf. *AIIAI*, XXII/2, 1985, p. 891—892); idem, *Documente turco-osmane privind vilaietul (eialetul) Timișoarei* (nr. 4/1985); Tahsin Gemil, *Mărturii din arhivele turcești referitoare la sfîrșitul tragic al domnului Moldovei Grigore Al. Ghica (1777)*, în nr. 3/1984. În același context, poate fi menționat studiul lui Tudor Mateescu, *Sate dobrogene dispărute în cursul secolului al XIX-lea* (nr. 3/1984), a cărui primă parte a fost tipărită în *AIIAI*, XIII, 1976.

Relațiile moldo-polone beneficiază numai de două contribuții, ambele semnate de regretatul Gh. Duzinchevici (nr. 2/1984 și 2/1985), cu accent pe epoca

lui Ștefan cel Mare ; aceleiași epoci îi mai sînt consacrate articolele, deja semnalate, aparținînd Mariei Dogaru, lui Constantin Rezachevici și lui Tahsin Gemil. Altă personalitate care a stat în atenția colaboratorilor „Revistei Arhivelor" este Vlad Țepeș ; lui îi sînt dedicate contribuțiile semnate de Radu Constantinescu (nr. 4/1984 și 1/1985) ca și prea interesante'e precizări filologice ale lui Dan Slușanschi pe marginea disputatei scrisori din 11 februarie 1462 (cf. și *AIIAI*, XV, 1978 ; XVII, 1980 ; XVIII, 1981) ; pledînd pentru autenticitatea actului, autorul precizează, între altele, că a fost scris la Vmginar/Vmgiuar=Wywar=Ujvár, adică *cetatea nouă* <a Dîmboviței>, adică la *București*.

Analiză și cercetare critică a izvoarelor medievale se află și în articolele semnate de Costin Feneșan (nr. 1/1984, în legătură cu cnezii hațegani, în polemică cu A. A. Rusu ; nr. 3/1985, hotărnicii bănățene din veacurile XIV—XV).

Grupaje au prilejuit aniversarea asediului Vienei (nr. 3/1983, cu contribuții semnate de Șerban Voinea Semo, Constantin Șerban și Dumitru Zaharia), a răscoalei lui Horea (nr. 4/1984 — semnează Ion Ranca, Ioan V. Sabău, Costin Feneșan ; nr. 1/1985 — Constantin Șerban, cu informații din rapoarte diplomatice portugheze din Viena acelor ani), a revoluției din 1848 (2/1983 ; Dumitru Ivănescu și Horst Fassel ; v. și 1/1985 — V. Cărăbiș despre *Refugiul lui Bem și Kossuth în Oltenia)*. Grupaje de studii și documente sînt incluse și în legătură cu lupta pentru realizarea statului român unitar (D. Ivănescu, nr. 4/1983), Memorandumul (Traian Rus, nr. 3/1984), crearea P.S.D.M.R. (Vasile Niculae, nr. 1/1983), acțiunile din 1933 (Simion Cutișteanu, nr. 1/1983), anii 1944—1945, privind atît războiul cît și evenimentele interne (Eugen Bantea, Traian Udrea, Elena Gheorghe, Florin Constantiniu ș.a., în nr. 1, 2, 3/1984 și 1 și 2/1985).

Dintre articolele nelegate de aniversări, sînt de semnalat cîteva, precum cel al lui Vitalie Stănică, despre prețuri în Moldova și Țara Românească în anii 1601—1626 (nr. 3/1984), cel al Monicăi Vlaicu despre Georg Soterius (istoric sas, c. 1673—1728) și însemnările sale despre continuitatea românilor (nr. 1/1985), cel al lui Al. Matei despre istoriografia relațiilor moldo-transilvănene în secolul XVIII și la începutul celui următor (4/1985), cel al lui Virgil Apostolescu despre reforma cancelariilor ținutale, inițiată de Kogălniceanu în 1852 (nr. 1/1985) și cel al lui Nicolae Mocioiu despre legăturile lui Panait Istrati cu Brăila muncitorească (nr. 2/1984).

După cum se vede, deși cu un tiraj redus și o circulație restrînsă, „Revista Arhivelor" înmănunchiază în paginile tomurilor sale contribuții de valoare relative la istoria poporului român. Varietatea materialelor, bogăția informațiilor, izvoarele puse în circulație în paginile ei fac din „Revista Arhivelor" un auxiliar important al cercetării istorice.

Ștefan S. Gorovei

„Revista de istorie", tom 38, 1—12, București, 1985, 1260 p.

Pentru istoricii de pretutindeni, anul 1985 a fost un an bilanțier pentru simplul motiv că în limitele lui a avut loc un nou congres internațional de științe istorice. E firesc deci ca *Revista de istorie*, principala noastră publicație de specialitate, să fi acordat acestui eveniment un interes special și ca multe din fosciculele anului încheiat să-i poarte, vizibilă, marca. O lectură sub acest unghi a *Revistei de istorie* ni se pare utilă și de un larg interes. Altminteri, materia întreagă ar merita un examen public, dată fiind însemnătatea textelor cuprinse și efortul evident de a pune în valoare noile achiziții ale domeniului. Să notăm aici doar cîteva contribuții, legate mai mult sau mai puțin direct de pregătirea și desfășurarea celui de-al XVI-lea congres de specialitate, care a avut loc la Stuttgart între 25 august și 1 septembrie 1985. Firește, nu e vorba doar de rubrica respectivă. Unele texte se referă neîndoielnic la tematica Congresului, deși nu se face o mențiune expresă. Aspecte ideologice și realități materiale în secolul XVI european relevă Florentina Cazan, plasîndu-și sumara anchetă în epoca Reformei, cu accent pe ideea schimbării de mentalitate și de model formativ. Un întreg grupaj, sub genericul *Istorie și cultură*, are aceeași adresă. Se pune în lumină inovația artistică în Moldova secolului XVII (Răzvan Theodo-

rescu) într-o tentativă de a defini spiritul provinciei însăşi, stînd atunci sub semnul înnoirii de tip baroc. Stereotipuri şi imagini noi în comunicarea intelectuală a secolului XVIII identifică Al. Duţu, pelinia unor studii mai vechi, de amplă notorietate. De data aceasta, el evidenţiază mecanismul substituirii unor clişee relative la sud-estul european prin imagini mai adecvate, propuse de călători şi savanţi, îndeosebi, spre finalul secolului, imagini ce denotă o mai bună percepţie a diversităţii culturale din zonă. Reflecţii despre patrie în gîndirea românească a aceluiaşi secol subscrie Şt. Lemny, distingînd între un sens atribuit de domnii fanarioţi şi altul circulînd în sfera boierimii şi a clerului. Fenomenul vădeşte un anume proces de restructurare a conştiinţei colective. Interferenţe culturale slovaco-transilvane în aceeaşi epocă şi la începutul secolului XIX caută a defini Iacob Mârza, punînd la contribuţie date noi, de arhivă, despre bursierii de la Blaj în spaţiul amintit. O altă suită de studii dedicate Congresului are o tentă imagologică, reunind contribuţii relative la Bizanţ în istoriografia noastră veche (Anca Tanaşoca), societatea românească în viziunea călătorilor străini de la finele secolului XVIII pînă la 1821 (Marian Stroia), istoricii români şi lumea germană (Dan Berindei), imaginea Angliei în notele călătorilor români (Paul Cernovodeanu), Spania în cultura noastră medievală (Eugen Denize), imagini şi stereotipuri occidentale despre otomani în veacul XV (Nagy Pienaru). O imagine europeană asupra Poloniei medievale conturează Dan A. Lăzărescu. Altă suită, de interes metodologic, propune cîteva reflecţii despre „istoria utilitară" (Eugen Mewes) şi despre istoria cantitativă (V. Liveanu). Cele dintîi vor să acrediteze o perspectivă retrologică, privind cercetarea experienţei umane într-un raport mai strîns cu preocupările actuale şi de viitor ale umanităţii. Textul în cauză ar merita desigur un comentariu special, fie şi numai ca sistematizare a unor tendinţe demult manifeste în istoriografie. Alt grupaj, de aspect bilanţier, reuneşte cîteva aprecieri sintetice cu privire la istoriografia română a ultimilor ani (Şt. Pascu, Şt. Ştefănescu, V. Curticăpeanu) şi unele reflecţii despre vocaţia pacifistă a istoriografiei (Dan Berindei). Se cuvin amintite apoi nişte rapoarte relative la activitatea unor comisii internaţionale de resort, precum aceea de istoria mişcărilor şi structurilor sociale (C. Şerban) sau aceea privind istoria istoriografiei, ultima importantă şi pentru proiectul unui dicţionar universal al marilor istorici, care urmează a fi publicat sub îngrijirea compatriotului nostru Lucian Boia. Publicînd astfel de texte, *Revista de istorie* răspunde unei cerinţe nu doar de ordin profesional.

Din păcate, lipseşte din cuprins o dare de seamă asupra lucrărilor Congresului şi a participării româneşti. Din textele trecute aici în revistă rezultă însă eforturi remarcabile de înnoire tematică şi adecvaţie al imbajului, ceea ce constituie desigur o bună promisiune.

Al. Zub

„Revue Roumaine d'Histoire", tom XXIV, nr. 1—4/1985.

Trei grupaje de studii şi articole, tradiţionalele, de acum, note şi discuţii şi obişnuitele recenzii structurează conţinutul celor patru numere ale cunoscutei reviste de istorie a Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, pe anul trecut.

Primul grupaj, din nr. 1—2, nu este unul tematic, ci adună studii, pe teme diferite, reunite prin dedicaţia către cel de al XVI-lea Congres Internaţional de Ştiinţe Istorice, care a avut loc, după cum se ştie, între 25 august—1 septembrie 1985, la Stuttgart. În primul dintre acestea, Radu Florescu, pornind de la „premisele teoretice" şi cele „istorice", reiterează, pe baza descoperirilor arheologice, procesul de *Urbanizare a Daciei romane* (p. 7—27), factor esenţial, totodată, al romanizării populaţiei autohtone. Rezultatele, prin monumentele arhitectonice şi fiinţa unui nou popor, au supravieţuit peste secole. De un interes aparte este contribuţia lui M. Maxim, privitoare la *Statutul ţărilor române faţă de Poarta otomană în secolele XVI—XVIII* (p. 29—50), fortificată, mai ales, prin excursul în literatura turcă de specialitate şi izvoarele otomane. Pe temeiurile oferite de aceste surse, autorul studiului demonstrează că lunga perioadă de „dependenţă efectivă" (ceea ce însemna deteriorarea statutului de state tributare) a Ţării Ro-

mânești și Moldovei față de Poarta otomană începe încă din etapa 1538—1580. Interesante considerații — de ordin militar-strategic, politico-juridic etc. — sînt alăturate de M. Maxim diferitelor momente din evoluția raporturilor româno-otomane. Avatarurile publicării și recepționării cunoscutei opere a lui Dimitrie Cantemir despre istoria Imperiului otoman în Anglia constituie obiectul contribuției prestigiosului istoric britanic, Hugh Trevor-Roper, *Dimitrie Cantemir's Ottoman History and its Reception in England* (p. 51—66). Între postbizantinismul tîrziu și deschiderea modernă, epoca de după 1700 ne oferă — în ceea ce privește artele vizuale — imaginea dublă a unui moment de răscruce. Este ideea concentrică de la care pornește și la care ajunge, în urma unor multilaterale investigații, Răzvan Theodorescu în articolul *Structuri artistice și mentalități românești în secolul XVIII* (p. 67—81). Secolul XIX a fost, firește, în egală măsură, „secolul națiunilor" și al constituirii statelor naționale. Apropieri sau distanțări, căi proprii sau comune în edificarea României, Italiei și Germaniei unitare rezultă din studiul comparativ al lui Dan Berindei, *Constituirea statelor naționale în secolul XIX. Paralele istorice* (p. 83—99). Dumitru Tuțu semnează un studiu contributiv la o chestiune încă disputată în istoriografia străină, *Acțiunile armatei române în Transilvania în cursul anilor 1918—1919* (p. 101—123). În articolul său, *În culisele adversarului: capacitatea de reacție a Germaniei naziste față de situația din România (vara lui 1944)* (p. 125—135), Ioan Chiper dă un răspuns documentat la întrebarea des formulată referitoare la surprinderea și inexacta informare a Berlinului în legătură cu pregătirea evenimentelor din România, din primăvara și vara anului insurecției. Rubrica de note și discuții a nr. 1—2 grupează trei contribuții datorate lui Georges Boisnard, Iacob Mârza și Stela Mărieș privitoare la: *Mărturii franceze despre Mihai Viteazul (în corespondența diplomatică a lui Henric IV)* (p. 137—146), *Incunabule într-un catalog de bibliotecă din Transilvania din anul 1774* și, respectiv, *Cîteva aspecte din istoria transporturilor în România în secolul XIX.*

Grupajul din nr. 3 al revistei pe anul trecut, *Lumea bizantină și românii*, prezumă, de fapt, domeniul preferat de cercetare al profesorului Alexandru Elian — „le Maître de la byzantinologie roumaine contemporaine" — omagiat, în felul acesta, la împlinirea vîrstei de 75 de ani, prin studiile semnate de: Ștefan S. Gorovei, *La începuturile raporturilor româno-bizantine* (p. 183—207); Octavian Iliescu, *Hiperperii lui Vlaicu Vodă*[1] (p. 209—216), în care recunoaștem pe competentul numismat; Ștefan Andreescu, *Un oraș disputat: Chilia în prima jumătate a secolului XV* (p. 217—230), o contribuție notabilă la problema apartenenței administrative a acestui oraș-cetate; Tereza Sinigalia, *Miniatura votivă din epoca lui Matei Basarab — implicații, semnificații* (p. 231—247), ce dă caracteristicile de grup aparte manuscriselor din domnia acestui voievod și Ioan Dură, cu interesantul și revelatoriu, în parte, studiul despre *Toleranța religioasă în Țara Românească și Moldova în cea de a doua jumătate a secolului XVII* (p. 249—266). Partea principală a acestui număr este încheiată de Cornelia Bodea cu notele despre *Barbara Jelavich și istoriografia est-europeană* (p. 267—276).

Primele cinci dintre actele Colocviului „150 de ani de la întemeierea Societății «Giovine Europa»" dau conținutul grupajului respectiv din numărul 4 al revistei de față. Două colaborări externe — Arturo Colombo (Pavia) și Anita Garibaldi Jallet (Bordeaux) — au ca temă *Europeismul și federalismul lui Mazzini* (p. 293—303) și, respectiv, *Garibaldi, Mazzini și societatea „Giovine Europa"* (p. 305—311). Prestigiul și influența ideilor marelui patriot italian Mazzini în țările române — „un altra Italia" — se constituie în obiectul articolului semnat de Dan Berindei, *Românii și Giuseppe Mazzini* (p. 313—322) — cu o „replică" în articolul lui Ștefan Delureanu, *Românii în gîndirea și programul de acțiune al lui Mazzini* (p. 323—330). Reeditarea repetată, la intervale scurte de timp, a lucrării lui Charles Edmund Maurice, *The Revolutionary Movement of 1848—49 in Italy, Austria-Hungary and Germany*, îi prilejuiește Corneliei Bodea un excurs instructiv pe urmele documentării autorului, inclusiv în Transilvania celei de a doua jumătăți a secolului trecut, în *Revoluția europeană din 1848 într-o viziune engleză* (p. 331—340). La rubrica *Note și discuții* din acest număr, Ioan Hațeganu reia, într-o

[1] V. în acest „Anuar", p. 1 017.

reală contribuție documentară, problema naționalității și originii lui Pavel Chinezu *(O problemă controversată — originea lui Pavel Chinezu)*, trecînd, critic, în revistă opiniile în această chestiune, de la Antonio Bonfini, pînă în zilele noastre. O deosebit de utilă bibliografie analitică a lucrărilor de demografie istorică în România, apărute între 1978 și 1984, o datorăm lui Louis Roman. Un alt important instrument de lucru — Indexul alfabetic al tomului XXIV al revistei, întocmit de Paula Filipescu — încheie sumarul nr. 4.

Deși nu mai are proporția tomurilor anterioare, ceea ce ar fi permis publicarea unor contribuții mai ample și în număr mai mare, în același timp, cele patru numere din 1985 ale „Revue Roumaine d'Histoire" se mențin pe linia valorică tradițională, în rîndul celor mai reprezentative periodice de istorie de la noi.

Gabriel Bădărău

„Suceava". Anuarul Muzeului Județean, XI—XII, 1984—1985, 438 p.

Cu un număr redus de pagini — deși menit să acopere doi ani de existență — ultimul volum al anuarului sucevean pune, totuși, în circulație un număr mare de contribuții — 43, în total — privind, în general, Țara de Sus a Moldovei. După un cald *Cuvînt înainte*, semnat de Răzvan Theodorescu, trei articole sînt dedicate unor momente aniversare: Unirea Principatelor (Nichita Adăniloaie) și 23 August 1944 (Ioan V. Cocuz și Matei Hulubei; Vasile Diacon). Rubrica *Din istoria orașului Suceava* este susținută de patru materiale; la *Studii de istorie* sînt 17; 12 studii din cuprinsul acestor rubrici au fost tipărite și aparte, sub forma unui supliment al anuarului sucevean, sub titlul *Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII—XVII* (Suceava, 1986), care va face obiectul unei prezentări separate.

Arheologia și istoria veche sînt reprezentate de studiile semnate Nicolae Ursulescu (despre tipurile de așezări ale culturilor Starčevo—Criș și ale ceramicii liniare din Moldova) și Mircea Ignat (despre valurile de pămînt din spațiul est-carpatic, cu privire specială la valul din Bucovina). Articolele de istorie modernă se înscriu în tematica bucovineană: memoriile lui Ioan Oros-Rusu, prefect al lui Avram Iancu, despre Bucovina la 1848 (Mircea Cenușă), episoade rădăuțene ale revoluției (Petru Rezuș), ideea unității naționale în activitatea Arboroasei (Vasile M. Demciuc), începuturile vieții parlamentare în ducatul Bucovinei (Ioan V. Cocuz). Istoria contemporană este reprezentată de studiile lui Petru Russșindilar (despre mișcarea muncitorească și socialistă în nordul Moldovei în anii 1918—1920) și Gavril Irimescu (industria minieră suceveană în anii 1945—1948).

Rubrica *Din istoria culturii sucevene* înmănunchează contribuții semnate de Ilie Dan (Ștefan cel Mare în literatura română), Ștefan Lemny (rolul cărții în dezvoltarea conștiinței naționale), Ion Popescu-Sireteanu (despre scriitorul Mihai Teliman), Traian Cantemir (preocupări mitologice în corespondența Aron Densușianu—Simion Florea Marian), Eugen Dimitriu (cărturarii Victor Morariu și Virgil Tempeanu) și Mircea Grigoroviță (preocupări de germanistică în periodice bucovinene).

La rubrica *Documente*, Pavel Blaj prezintă rezumatele a 26 documente emise de cancelaria domnească a Moldovei în perioada 1702—1746, aflate în colecțiile Muzeului Județean Suceava (colecții foarte bogate, pentru care ar fi necesar un catalog, după modelul celui alcătuit pentru Filiala Arhivelor Statului din Suceava — cf. *AIIAI*, XXI, 1984, p. 617—618); scrisori foarte noi, din anii 1966—1972, de la Teodor Balan către Dumitru Braharu, publică Stelian Mîndruț; din corespondența celui dintîi, Vasile Gh. Miron și Mihai-Ștefan Ceaușu publică scrisorile semnate de Const. C. Giurescu (1928), Mihail I. Kogălniceanu (1943), (1944), Andrei Oțetea (1957, 1958, 1960), Sextil Pușcariu (1938), generalul Radu Rosetti (1940, 1942) și I. E. Torouțiu (1942, 1943, 1945, 1947) — cu amănunte de cel mai mare interes pentru cultura românească din perioada interbelică și din anii imediat următori celui de-al doilea război mondial (de exemplu, scrisoarea lui Oțetea, din 18 aprilie 1957: „Noi am scăpat de teroarea incompetenței lui Roller [...] și

vrem să rupem cu metodele neștiințifice care au paralizat atîția ani activitatea noastră" ; sau scrisoarea lui Torouțiu din 2 aprilie 1947, exprimînd durerea de a nu putea continua editarea „Convorbirilor literare" tocmai în anul cînd se împliniseră opt decenii de la întemeierea ei...). Spre alte orizonturi ne îndreaptă cele 11 scrisori adresate lui Nicolae Labiș în intervalul 1951—1956, publicate de Nicolae Cârlan.

În rubricile finale, sînt evocați Gavril Rotică, Teodor Balan și Teodor Onciulescu (la rubrica *Medalioane*, sub semnăturile lui Grațian Jucan, Vasile Gh. Miron și, respectiv, Ion Negură, decedat înainte de apariția volumului). Rubrica *Muzeologie* e susținută de Elisabeta Ioniță și Octav Monoranu iar la *Note și comentarii* sînt incluse patru materiale de mici dimensiuni, semnate de Gavril Luca, Mugur Andronic, Ioan Iosep și Constantin Dominte, privind chestiuni de arheologie (primele două), unele toponime de factură montană în zona deluroasă dintre Siret și Prut și, respectiv, o însemnare de pe o carte de la Sucevița, despre ninsoarea așternută la mijlocul lunii septembrie 1867. După rubrica de *Însemnări bibliografice*, volumul se încheie cu necroloagele lui Ion Negură și Nicodim Iţcuș.

Anuarul Muzeului Județean din Suceava continuă să-și îndeplinească misiunea de a cerceta și lumina trecutul acelui colț de țară unde istoria s-a făurit și s-a trăit, întotdeauna, la „temperaturile" cele mai înalte. Strădaniile colectivului redacțional onorează întregul cîmp istoriografic românesc.

Ștefan S. Gorovei

PERIODICE STRĂINE

„Balkan Studies", Thessaloniki, Vol. 24, 1983, no. 1, 329 p.+pl.; no. 2, 363 p.+pl.

Publicația bianuală a Institutului de Studii balcanice din Thessalonic este prezentă și de data aceasta prin două impresionante volume de o deosebită valoare. Reținem atenția, în primul tom, studiile semnate de N. C. Moutsopoulos (*Le bourg byzantin de Redina contribution à la topographie historique de Mygdonie*), S. Angeloudi și G. Velenis (despre așezarea de la Kastro pe Thassos), Z. N. Tsirpanlis (Juraj Krizanic și grecii), A. L. Macfie (în legătură cu prima fază a revizuirii tratatului de la Sevres) precum și cele datorate lui A. Tounda-Fergadi, W. Puchner și D. J. Delivanis. Interesant este, de asemenea, articolul *O descriere a Cretei și a insulelor Ionice în secolul XVI făcută de călătorul venețian Alessandro Magno* (în engleză) realizat de Bernicolas-Hatzopoulos pe baza unui Codex în italiană de la sfîrșitul secolului XVI și începutul secolului XVII păstrat la biblioteca Folger din Washington D.C.

Referitor la capitolul *eseu critic* impresionează faptul că nici pînă acum discuțiile pornite pe marginea lucrării lui Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkei* nu au fost abandonate (la apariție au avut loc chiar o serie de demonstrații ale *Asociației studenților armeni* de la Universitatea California, Los Angeles, în care au fost antrenate Asociația Americană locală a profesorilor de la aceeași universitate și Senatul Comitetului Libertății Academice, acțiuni în care prof. R. Hovanissian a fost implicat direct), fostul director al *GE von Grunebaum Center for Near Eastern Studies*, Spiros Vryonis Jr., luînd abia acum poziție față de aceasta printr-o analiză critică ce merge pînă la așezarea pe două coloane a ideilor și faptelor prezentate de Shaw, subliniind filiația acestora din cele ale unor autori ca Gibb și Bowen, Uzunçarșili, Babinger, Inalcik ș.a., demonstrînd, totodată, că lucrarea lui Shaw este lipsită de o cercetare originală.

Cel de-al doilea tom cuprinde materialele prezentate la al III-lea Simpozion greco-sîrb de la Thessalonic (4—7 octombrie 1982) ce a avut ca temă „Relațiile culturale între greci și sîrbi din secolul XV pînă în secolul XIX". Spicuim din comunicările prezentate pe cele referitoare la *Elemente comune în costumul orășenesc purtat în Serbia și Grecia în sec. XIX* (D. Antonijević), *Relații economice greco-sîrbești în sec. XIX* (D. J. Delivanis), *Pictori din Thessalonik în sec. XVIII. Studiu preliminar* (S. K. Kissas), *Activitatea artistică și lupta pentru supraviețuire a bisericii sîrbești în sec. XVI—XVII* (S. Petković), *Problemele receptării dreptului cutumiar în codurile de drept civil în Serbia și Montenegru în sec. XIX* (T. Nikcević) ș.a. datorate unor istorici ca A. Angelopoulos, D. Davidov, V. Djurić, V. Han, F. Mavroidi, I. Tarnanidis ș.a.

O mențiune aparte merită articolele semnate de Konstantinos Hatzopoulos *(Greek Volunteers from Wallachia in the Military Corps „Les Chasseurs d'Orient" during the Campaign of the French Army in Dalmația, 1808—1809)* și Athanssios Karathanassis *(La participation des Serbes au mouvement antiottoman des princes de Valachie Cantacuzène et Brancovean et des patriarches orthodoxes Dosi-*

théos Notaras et Dionysios Mousélimis). Cel dintîi se ocupă de organizarea corpurilor de voluntari care au luptat alături de ruși și francezi în Dalmația și Muntenia în perioada 1807—1809. De asemenea autorul dovedește că un număr de greci au plecat din Muntenia în Dalmația cu ajutorul consulului francez de la București, Lamare, pentru a se înrola în corpul „Vînătorii orientului". În cel de-al doilea articol este subliniată participarea și colaborarea sîrbilor la proiectele antiotomane ale lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu prin Gheorghe Brancovic și fratele său Sava, prin Jancović, Ivan Tekeli ș.a.

Lucian Nastasă

„Cahiers d'histoire", XXIX, 1984, nr. 1—4, 366 p.; XXX, 1985, nr. 1—4, 368 p.

În definirea oricărei istoriografii, publicațiile „regionale" au partea lor însemnată de contribuție. A ține seama de ele este o datorie, mai ales pentru înțelegerea unei istoriografii atît de fecunde ca aceea franceză dominată de școala de la „Annales". Titlul de mai sus — „Cahiers d'histoire" — este al revistei trimestriale a Comitetului istoric est-central, polarizînd activitatea din centrele universitare Lyon (unde și apare), Grenoble, Clermont, Saint-Etienne, Chambéry.

Accentul pe istoria zonei este firesc. Preocupările (adesea grupate tematic) pun însă în evidență o remarcabilă sensibilitate la spiritul „noii istorii" și la acest (adesea) desconsiderat domeniu al așa-numitei istorii locale. Pentru cei mai mulți dintre autorii studiilor și articolelor din „Cahiers d'histoire" aceasta din urmă este de fapt o modalitate de a sonda procesualitatea istorică în ansamblul ei, experimentînd și verificînd noi ipoteze de lucru.

Din structura variată și bogată a ultimelor numere, de reținut în acest sens studiul lui Paul Cohen din Chicago *(Les élèves catholiques de l'école superieure. 1906—1914,* în nr. 1, 1984), studiu prosografic, de fapt o biografie colectivă a elevilor catolici, viitori purtători ai mentalității naționale. În alt loc, Andrei Brzezinski (Universitatea din Lodz) analizează rolul problemei poloneze în relațiile internaționale dintre 1871 și 1914 *(Les grandes puissances et la question polonaise avant 1914,* nr. 4, 1984). Alte studii se ocupă de Partidul Comunist Francez în regiunea lyoneză (1938—1941) de întreprinderile industriale comerciale din vremea generalului de Gaulle (1958—1968) sau de finanțele din Franța în prima jumătate a secolului XVII (nr. 1, 1985). Tatuajele corporale constituie și ele obiectul unui studiu într-un număr (3, 1985) în care mai sînt examinate aspecte din învățămîntul primar, note de epigrafie lyoneză ș.a.

Sînt doar cîteva din titlurile ce ilustrează varietatea de preocupări ale publicației. Cîteva numere au o structură tematică mai unitară. Sub genericul „Santé et histoire" (nr. 2—3, 1984) sînt astfel reunite contribuții privind istoria asistenței sanitare, iar sub titlul „Religion et Societe", nr. 3, 4, 1985, alte aspecte confesionale din aceeași zonă. Nu mai puțin interesante, rubricile de discuții, recenzii și note întregesc imaginea preocupărilor istoriografice din Franța la a căror definire participă și *Cahiers d'histoire,* fondată de A. Latreille și condusă acum de M. Pacaut, G. Garrier ș.a.

Ștefan Lemny

„Δωδωνη", tom. 30, 1984, Ioannina, 461 p. și 16 pl.

„Anuarul științific al facultății de filozofie" din Ioannina se dovedește a fi, și de data aceasta, deosebit de interesant atît prin calitatea studiilor cît și prin diversitatea tematică abordată. Reținem atenția, în primul rînd, studiile de istorie contemporană, multe ca un reflex al dezbaterilor politice actuale ce au loc în Grecia. Menționăm, în acest sens, articolul semnat de J. T. Malakasses, *The American Bases in Greece* (p. 301—312), unde este urmărită originea și semnificația lor strategică pentru S.U.A. Analiza este bazată pe documente strict secrete, date

recent la iveală, din Arhiva Consiliului Național de Securitate al Pentagonului. Seria de documente este inaugurată de actul din 5 august 1957, aprobat de președintele Eisenhower și intitulat „U.S. Policy toward Greece", act ce dezvăluie principalele linii directoare ale politicii S.U.A. în Grecia. În final, este luat în discuție și acordul din 1952, dintre Grecia și S.U.A. (publicîndu-se integral comentariile adiționale ale lui S. Venizelos la nota din 14 iunie 1952), acord ce a constituit o încălcare a suveranității Greciei, limitîndu-i-se, totodată, libertatea aliniamentelor diplomatice. Aceluiași autor aparține și articolul *Poziția Statelor Unite față de pretențiile Greciei în Albania de sud. Agitația iredentiștilor din nordul Epirului și a bisericii grecești din Washington*, conținînd documente din Arhiva Națională a S.U.A. și Departamentul de Stat (Fost Records Tirana, U.S. Mission).

Interesante se dovedesc a fi studiul semnat de S. I. Papadopoulos și I. P. Theocharidis care se ocupă de *Cercetarea istoriei bulgare în Grecia de-a lungul ultimilor 30 de ani* (gr.) precum și cel referitor la *Declinul filozofiei în Anglia de astăzi* (gr.) în care se face o primă apreciere a trăsăturilor și cauzelor sale, subliniind motivele sterilității gîndirii filozofice engleze actuale prin analizarea conservatorismului intelectual, ocuparea excesivă cu semnificațiile, ostilitatea la orice fel de teorie sociologică, solipsismul intelectual al instituțiilor care se manifestă în două moduri: lipsa de interacțiune între filozofie și alte discipline înrudite în universitățile britanice precum și izolarea de ideile filozofice europene ca structuralismul, marxismul și psihanaliza. Discutabil ar putea fi articolul datorat lui E. I. Nicolaidou care se ocupă de *Atitudinea propagandei române față de anexarea Epirului și Thesaliei la Grecia* (gr.) prezentînd lucrurile de pe o poziție univocă în ceea ce privește atitudinea României, dar cu multe informații interesante.

Nu putem încheia prezentarea Anuarului din Ioannina fără a menționa contribuțiile lui S. I. Papadopoulos *(Politica marilor puteri față de Grecia în timpul celui de-al II-lea război mondial)*, G. Ploumidis *(Epiroții și lupta macedonienilor)*, E. Bitsakis *(Engels și dialectica naturii)*, M. Paschalis *(Afacerea dintre Venus și Anchises și nașterea lui Eneas în Eneida)*, V. C. Tsarouchis *(O scrisoare în manuscris de la Thornton către Ed. Wilson)* ș.a., contribuții ce întregesc tematica diversă a acestei prestigioase publicații grecești și care dovedesc buna orientare și înalta calitate științifică a istoriografiei elene.

Lucian Nastasă

„The English Historical Review", Oxford, vol. C (nos. 394—396), 728 p.

Al 100-lea volum din prestigioasa publicație britanică se dovedește a fi, și de data aceasta, deosebit de interesant, atît prin numărul relativ mare de articole dar mai ales prin cantitatea impresionantă de recenzii și note bibliografice care acoperă aproape jumătate din spațiul tipărit. Valoarea îi este sporită de diversitatea temelor abordate și care nu se limitează doar la zona anglo-saxonă ci cuprinde o largă arie europeană.

Din recentul volum reținem studiul referitor la *Legendele și tradițiile privitoare la originea abației Bury St Edmunds* (Antonia Gransden) tocmai prin dificultatea subiectului abordat, deoarece, după cum se știe, originile unor asemenea lăcașuri erau mult diferite și, pentru perioada de dinaintea invaziei scandinavilor, întotdeauna obscure. Apoi, așa cum remarcă autorul, chiar termenul de *a fonda* nu este tocmai satisfăcător. El implică o anumită procedură care, în nici un caz, nu poate fi omisă: formarea unei comunități monastice, înzestrarea cu o cartă (privilegiu), construcția unui lăcaș bisericesc și a clădirilor aferente, precum și închinarea bisericii care, de cele mai multe ori, era păstrătoarea unor moaște ș.a. Înrudit tematic este și articolul semnat de Robin Fleming privitor la *Pămînturile monastice și apărarea Angliei în perioada vichingilor*. Evul Mediu mai este prezent prin studiul *Primele scrieri normande* (David Bates) despre care s-a scris foarte puțin pînă acum, *Filip VI și recucerirea locurilor sfinte* (C. J. Tyerman), precum și cel referitor la *Lorzi, vasali și clienți în Ferrara renascentistă* (Trevor Dean).

De o altă factură este articolul privitor la *Taxa pe pămînt sau impozitul: perceperea taxei în Anglia în secolele XVII—XVIII* (J. V. Beckett) în care se arată adevărata semnificație a legislației anului 1692 care, afirmă autorul, a fost mult exagerată. În *Antecedentele sociale și culturale ale discontinuității revoluționare: Montagnarzii și Girondinii*, Patrice Higonnet crede că este greșit a considera politica revoluționară franceză ca orînduită social sau ideologic și socotește că marxismul a explicat eronat fazele politicii revoluționare de după 1787—1789 (în termeni de continuitate), faze ce ar corespunde unui aspect al „luptei de clasă". Modul „plebeian" (după expresia lui Marx) care completa înlăturarea feudalismului, lupta dintre montagnarzi și girondini, văzută ca un conflict între două clase burgheze, teroarea, nu au fost privite ca o discontinuitate revoluționară. Higonnet consideră că soluția problemei trebuie căutată în ambiguitatea structurii ideologice și sociale prerevoluționare. Politica revoluționară nu era nici „ambalajul necesar unui conflict de clasă nici rezultatul unei mișcări ideologice similare, inevitabile, de la individualismul triumfător din 1789 la terorismul aberant din 1793—1794".

Din seria de articole mai amintim pe cel semnat de Maurice Larkin *(Republica în pericol? Pretendenții, armata și Déroulède, 1898—1899)* referitor la lovitura de stat din februarie 1899 a lui Paul Déroulède, afirmînd că acesta avea intenții mult mai serioase. Urmărirea gradului de implicare a armatei și a pretendenților monarhiști a fost facilitată de cîteva seturi de documente inedite aflate în Arhiva Națională din Paris. Nu fără importanță sînt și studiile datorate lui J. Miller *(Coroana și privilegiile tîrgurilor în timpul lui Carol II)*, J. Reinharz *(Știința în serviciul politicii: cazul lui Chaim Weizmann în timpul primului război mondial)*, P. Burroughs *(Crimă și pedeapsă în armata britanică. 1815—1870)* ș.a.

Bogăția de note și recenzii face ca prezentul volum să devină deosebit de util și sub raportul unei bune orientări în cîmpul noilor producții istoriografice. Nu putem să nu mărturisim satisfacția receptării de către „The English Historical Review" a unor studii datorate istoricilor români (C. Rezachevici, M. Holban, S. Papacostea, Șt. S. Gorovei, P. Abrudan, D. Șandru ș.a.) ale căror idei au primit și de data aceasta o valoare europeană.

Lucian Nastasă

„Istoričeskie Zapiski", Moscova, 107, 1982, 344 p.; 108, 1982, 352 p.

Publicația periodică pe care o prezentăm este bine cunoscută specialiștilor, fiind una din revistele de înaltă ținută științifică. Din cuprinsul ei extragem nu numai date importante referitoare la istoria U.R.S.S., din feudalism, capitalism și socialism, ci și noțiuni de istorie comparată, domeniu deosebit de important al actualelor investigații istoriografice.

Astfel specialiștii vor găsi date privind structurile ecleziastice din secolele IX—XII din Marele ducat al Moraviei, regatul Serbiei și cnezatul Kievian pe baza studierii dreptului canonic scris din Centrul și Sud-Estul Europei (Ja. N. Ščeapov, 107, p. 303—331), iar în succesiunea cronologică a temelor tratate vom semnala cercetarea problemei referitoare la lupta dintre Moscova și Novgorod în a doua jumătate a secolului XV pentru stăpînirea zonei Dvina (V. L. Janin, 108—214) și contribuția substanțială a lui V. M. Panejach (108, p. 155—188), privind categoria socială a țăranilor deveniți iobagi prin consimțămînt în prima jumătate a secolului XVII, ceea ce ne reamintește de categoria *rumânilor* și *vecinilor* de bună voie din Țările Române din același secol, sugerînd o investigare de istorie comparată social și juridic. O altă sferă de preocupări se referă la cunoașterea aparatului de stat al Rusiei secolului XVII (N. F. Demidova, 108, p. 109—154) și a instituțiilor de stat ale Rusiei moscovite în a doua jumătate a secolului XVIII (A. P. Kamenskij, 108, p. 259—272). Studiile de istorie economico-socială privesc industria din Siberia și formarea cadrelor de muncitori calificați la sfîrșitul secolului XVII și începutul secolului XVIII (O. N. Vilkov, 108, p. 273—293) și rolul capitalului comercial în prima jumătate a secolului XIX, fiind studiate întreprinderile metalurgice de pe Oka (K. K. Demichovskij, 108, p. 242—258). Din cele șapte articole, consacrate istoriei U.R.S.S. în epoca capita-

listă, atrag atenţia, în primul rînd, acelea de natură ideologică. Astfel, este analizată istoria scrierii de către V. I. Lenin a articolului *Despre lozinca Statelor Unite ale Europei* (S. V. Titiukin, 108, p. 215—241) şi rolul Şcolii Superioare de Ştiinţe social-politice de la Paris, creată de savantul de renume european M. M. Kovalevski, unde în anul 1903, sub pseudonimul V. Ilin, marele teoretician al revoluţiei proletare, a ţinut lecţii, prezentînd, într-o amplă şi exhaustivă analiză marxistă, starea economică a Rusiei ţariste pînă la reforma din 1861 (Ju. S. Vorobijeva, 107, p. 333—344). Un amplu studiu ne introduce în cunoaşterea structurii sociale a organelor locale de stat în Rusia ţaristă în perioada 1861—1914 (P. N. Zyrjanov, 107, p. 226—302), autorul subliniind o realitate istorică observată încă de V. I. Lenin, şi anume întîrzierea dezvoltării forţelor de producţie în agricultură în Rusia, fiindcă reforma agrară a fost însoţită de supravieţuirea întregului sistem juridico-administrativ al regimului anterior bazat pe obştea agrară (ca verigă de administraţie primordială locală), apoi pe organele de plasă şi, în fine, pe cele provinciale, acest sistem, tripartit, fiind caracteristic tocmai regimului ţarist absolutist iobăgist. În problema revoluţiei ruse din 1905—1907 se evidenţiază, pe de o parte, activitatea studenţilor democraţi în timpul acesteia (A. E. Ivanov, 107, p. 171—225), iar pe de altă parte, cerinţele spirituale ale clasei muncitoare din Rusia după revoluţie (I. S. Rosental, 107, p. 69—99). Un amplu articol este consacrat relaţiilor capitaliste economice ruso-engleze, cercetîndu-se capitalul englez investit în întreprinderile miniere de aramă din Ural şi Siberia (M. Ju. Lačaeva, 108, p. 60—108).

Extrem de important pe planul istoriei universale este studiul consacrat analizei amănunţite a problemei păcii separate între Rusia şi Germania în 1917, plecîndu-se de la constatările lui V. I. Lenin privind situaţia internaţională în ajunul revoluţiei din februarie 1917 din Rusa. Astfel, studiindu-se atitudinea cercurilor conducătoare ale guvernului ţarist şi ale ţarului personal faţă de pacea separată cu Germania, autorul ajunge la concluzia că ţarismul din Rusia a continuat să-şi întărească poziţiile diplomatice alături de ţările imperialiste din coaliţia Antantei şi să realizeze, pînă în ultimele zile ale existenţei sale, noi acorduri, de natură imperialistă şi expansionistă, vizînd Constantinopolul şi strîmtorile din Mările Neagră şi Marmara (V. I. Vasilkov, 107, p. 100—169).

Istoria U.R.S.S. din epoca socialistă este cercetată în 4 studii, fiind abordate probleme referitoare la schimbul comercial de stat dintre oraşe şi sate în anii 1918—1921 (M. I. Davydov, 108, p. 33—59), la activitatea desfăşurată între anii 1920—1930 de combinatele agro-industriale din U.R.S.S. (Ju. S. Davydov, N. K. Figurovskaja, 108, p. 5—32), la colaborarea dintre R.S.S. Moldovenească şi republicile unionale frăţeşti în dezvoltarea economiei agrare în etapa finală de construcţie a socialismului (Gh. N. Topuzlu, 107, p. 5—30), precum şi la istoria relaţiilor cehoslovaco-sovietice din anii 1945—1948 (L. N. Kolodnikova, 107, p. 31—68).

În încheiere subliniem că singurul articol publicat la rubrica „istoriografie" prezintă şi importanţă metodologică pentru istoricii noştri, deoarece se face o analiză pertinentă a istoriografiei din Rusia, începînd cu mijlocul secolului XIX şi pînă în 1917, privind istoria oraşului medieval rus (D. A. Sirina, 108, p. 317 — 352).

Prin conţinutul variat, revista „Istoričeskie Zapiski" se adresează deopotrivă istoricilor, juriştilor, profesorilor de istorie şi studenţilor, dar şi marelui public, dornic de a cunoaşte aspectele generale ale istoriei universale.

Alexandru Andronic

„Paleobulgarica", Sofia, VII, 1983, nr. 1—4; VIII, 1984, nr. 1—4; IX, 1985, nr. 1—4.

Ca şi în anii precedenţi (cf. *AIIAI*, XXI, 1984, p. 706—707), „Paleobulgarica" îşi circumscrie preocupările la cercetarea vechii culturi bulgare, inserînd în paginile sale articole privind limba veche, monumentele de veche cultură slavă, inscripţii şi cronici, personalităţi. Astfel, mai multe articole sînt dedicate lui Constantin-Chiril şi lui Metodiu, precum şi tradiţiei chirilo-metodiene (nr. 1 şi

4/1983 ; 1 și 2/1984 ; 1, 2 și 4/1985). Despre cronica lui Manasses, semnează un articol Oleg Tvorogov (U.R.S.S.), în nr. 1/1983. Lui Kiril Kabaciev (Bulgaria) îi aparțin două articole despre Grigore Țamblac (nr. 2/1983 și 3/1985) ; o întinsă dare de seamă despre simpozionul internațional dedicat lui Țamblac (Veliko Tărnovo, 1980) aparține Elenei Tomova (nr. 3/ 1985). Klaus Steinke (R.F.G.) publică două articole (nr. 3/1983 și 2/1985) despre mitropolitul Ioasaf de Vidin, socotit acum patru decenii de către Emil Turdeanu un imitator al marelui Eftimie de Tărnovo (Emil Turdeanu, *La littérature bulgare du XIV-e siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947). Despre moștenirea istoriografică a lui Petăr Bogdan Bakšev scrie (nr. 3/1984) Božidar Dimitrov (Bulgaria) ; articolul interesează și cultura românească, fiind vorba despre personajul cunoscut la noi sub numele italienizat Pietro Diodato Bakšic. Un articol este dedicat lui Sofronie de Vrața (Darina Karadjova, Bulgaria, nr. 1/1985) și două lui Paise de la Hilendar și istoriei sale (Donka Petkanova și Stojan Radev, Bulgaria, în nr. 1/1983). Despre P. A. Syrku (Sîrcu), românul basarabean ajuns profesor la Petersburg, scrie Dimităr Kananov (Bulgaria), în nr. 3/1985. Dintre articolele cu subiecte mai speciale, remarc unul despre muzica bulgară în veacul XV (Svetlana Gheorghieva-Kujumdjeva, Bulgaria, în nr. 2/1983 și două despre filigranologie și filigrane (Nina Atanasova, Bulgaria, și în nr. 2/1983 și 1/1985).

Colaboratorii „Paleobulgaricii" reprezintă 15 țări (în afară de Bulgaria), inclusiv S.U.A. și Canada ; din România, în volumele recenzate acum sînt prezenți următorii specialiști : Elena Linția (cu un articol despre Paisie Velicicovschi, în nr. 3/1983), Pandele Olteanu (despre „Fiziolog" în literaturile slave și în cea română veche, în nr. 2/1984), Radu Constantinescu (despre un liturghier bulgar din secolul XIII, în nr. 4/1984) și Ariton Vraciu (despre slaviștii ieșeni, în nr. 2/1985).

Ștefan S. Gorovei

„Rendiconti. Classe di Lettere e Scienze Morali e Storiche", vol. 116 (1982), Milano, 1985, 210 p.

Apărut sub egida Institutului lombard de științe și litere din Milano, recentul volum se arată deosebit de interesant prin diversitatea tematică abordată. Reținem, în primul rînd, din cele 16 articole, pe cel semnat de R. Franchini, *Il giudizio storico e la Logica di Croce* (p. 89—106). Punctele de vedere ale autorului sînt deosebit de interesante deoarece, după cum se știe, în *Logica* sa (Bari, 1905), B. Croce face deosebire între conceptele autentice care duc la înțelegerea istorică a activităților spiritului și pseudo-conceptele științelor naturale care sînt numai instrumente practice, înlăturînd, totodată, metafizica și religia, nu în interesul științei, ci al istoriei care, ca studiu rațional al dezvoltării spiritului, este suprema realizare a filozofiei. De altfel, *Logica* crociană a fost luată în discuție încă de la apariția ei (v. G. Papini în vol. *Stroncature*, Firenze, 1940, unde este inclusă și recenzia sa din 1906 la *Logica*), autorul studiului prezent spunîndu-și deja opiniile în volumele sale anterioare, *Le origini della dialettica* (1961) sau *La logica della filosofia* (1971) ș.a. Tot în legătură cu Croce este și articolul lui V. E. Alfieri (p. 43—49) referitor la corespondența dintre Croce și Giuseppe Prezzolini (aflată la *Biblioteca Cantonale* din Lugano). Dacă inițiativa de a publica această corespondență a avut-o chiar Prezzolini și colaboratorii săi (Margherita Marchione și Emilio Gentile), sub Ottavio Besomi (prof. de literatură italiană și directorul Seminarului de romanistică al Universității din Zürich) ideea se materializează. Besomi a publicat deja în "Archivio Storica Ticinese" corespondența Croce — Th. Mann (nr. 61, 1975), Croce — Auerbach (nr. 69, 1977), Croce — Fueter (75, 1978), pentru ca, în martie 1981 (nr. 85), să o publice pe cea cu Prezzolini. Autorul articolului de față se oprește tocmai asupra ultimei corespondențe, făcînd unele observații și rectificări. Lucrul este explicabil, deoarece, ca și în cazul lui Iorga sau Xenopol (pentru a lua exemple românești), grafia lui Croce este foarte greu descifrabilă.

Volumul mai reține atenția prin articolele semnate de S. Miccolis *(Antonio Labriola e il Museo d'istruzione e di educazione)* care îmbogățește cu date ine-

dite biografia lui Labriola, E. Romagnolo Di Salvo *(La „Grotta delle Lettere" di Bar-Kokhba e gli oggetti bronzei ivi ritrovati)* unde este prezentată o prețioasă mărturie a penetrației și difuzării unor produse romane în Palestina (sec. II e.n.), W. Büttemeyer *(Gaetano Negri e Roberto Ardigò — con lettere inedite)*, A. Barzanò *(Domiziano e il „Bellum Capitolinum")* referindu-se la un poem pierdut, dar transmis fragmentar, ce conține informații în legătură cu evenimentele din noaptea de 18—19 decembrie 69, precum și studiile datorate lui R. Arena, (despre interpretarea unor nume grecești), S. Fadabini, R. Bracchi, R. Solari ș.a.

Lucian Nastasă

„Srednie veka", 46, Moscova, 1983, 440 p.

Publicația Institutului de Istorie Universală a Academiei de Științe din U.R.S.S. pe anul 1983, avînd ca redactor responsabil pe bine cunoscutul medievist V. I. Rutenburg, se prezintă cu un conținut mai variat și bine echilibrat sub raportul articolelor de strictă medievistică universală, și sovietică, istoriografie și problematica *Renașterii și Reformei*, precum și cu o bogată rubrică de recenzii și dări de seamă, o amplă cronică, însoțită de listele operelor medieviștilor sovietici trecuți în lumea umbrelor.

Din punct de vedere cronologic se impune atenției studiul consacrat problemei referitoare la noțiunea de „democrație militară" (S. D. Kovalevskij, p. 198—213) cu implicațiile metodologice privind începuturile feudalismului. O problemă extrem de importantă este analizată de V. I. Ukolova (p. 5—26), care se ocupă de cultura Italiei Ostrogote, a căilor de valorificare a moștenirii culturale antice în prima jumătate a secolului VI, a rolului jucat de stat, a interdependenței elementelor culturale antică și barbară, precum și a locului ocupat de tradiția creștină și de biserică în procesele culturale. În istoriografia contemporană s-a preconizat ideea procesului de sinteză romano-german în stabilirea noilor relații feudale în secolul VI cu prevalarea elementelor moștenirii antice, a civilizației romane. Din acest punct de vedere o contribuție deloc neglijabilă, sub raportul genezei noii culturi medievale în Occidentul Europei, au adus-o ostrogoții în perioada dominației lor în Italia.

Studiul izvoarelor epocii carolingiene este reprezentat de analiza ca istoric și scriitor a *Anonimului* (cunoscut și sub denumirea de Astronom) *vieții împăratului Ludovic* (confundat încă la începutul secolului XI cu Einhard — V. K. Ronin, p. 165—183).

Pagini substanțiale sînt consacrate *Renașterii și Reformei*, ceea ce este explicabil prin aflarea la conducerea prestigioasei publicații a unor savanți de talie europeană ca V. I. Rutenburg și A. N. Cistozvonov (redactor responsabil adjunct).

Astfel, A. X. Gorfunkel', cunoscut prin opera sa „Filosofia epocii Renașterii", la rubrica „Discuții", atrage atenția specialiștilor asupra caracterului polemic al lucrării lui A. F. Losev „Estetica Renașterii", subliniind necesitatea aprofundării de către istorici a cunoașterii valorilor spirituale și a contradicțiilor inerente, care au generat profundul tragism al culturii acestei epoci de răspîntie în istoria universală (p. 214—228). La fel, se acordă importanța cuvenită analizei concepțiilor etice în opera lui N. Machiavelli (M. A. Iusim, p. 141—164), precum și *noțiunii de Olm* la Erasmus (I. L. Grigorieva, p.184—197), analizîndu-se tratatul erasmian *„Enchiridion militis christiani"*. În fine, un studiu special, incluzînd așa numitele „zone de contact" și de interferențe între umaniști și curentele religioase la finele secolului XV și începutul secolului XVI, semnat de A.N. Cistozvonov (p. 78—95), se referă la răspîndirea luteranismului în Țările de Jos, ca o consecință directă a existenței în această zonă a unui nou spirit creștin, cunoscut sub denumirea „Devotio Moderna", sau „Devoten", grăbind traducerea și răspîndirea operelor lui Martin Luther. La rubrica „Istoriografie", semnalăm studierea mișcării de Reformă în Italia, pe baza analizei literaturii europene occidentale din secolul XIX și prima jumătate a secolului XX (O.F. Kudreavcev, p. 229—248).

La rubrica „Izvoare", S. D. Červonov publică traducerea, însoțită de introducere, a două redacții necunoscute a Tratatului din anul 1146 dintre Castilia și Genova, aflate în arhivele din Leningrad (p. 335—343).

Două studii substanțiale se referă la istoria medievală a Italiei, cu specială privire la Toscana în secolele XIV—XV, pe baza arhivelor de stat din Florența (L.A. Kotel'nikova, p. 53—77) și prima jumătate a secolului XVI și începutul secolului XVII (A.D. Rolova, p. 96—120), iar alte două la Istoria Angliei în secolele XIV—XV și Irlandei în secolul XVI și începutul secolului XVII (E. V. Gutnova, p. 27—52 și respectiv, T. S. Osipova, p. 121—140). Studiul medievistei de prestigiu, E. V. Gutnova se referă la evoluția Angliei din secolele XIV—XV, cînd s-a manifestat așa numita „criză a feudalismului", autoarea contrapunînd tema decăderii treptate a economiei naturale, bazată pe renta în muncă și consolidarea sistemului economic bazat pe relațiile de schimb monetar, ceea ce a contribuit la modificarea ierarhiei sociale din Anglia. Autoarea nu este de acord cu școala lui M. Postan, care consideră scăderea demografică drept cauză a „crizei" amintite. După explozia demografică din Anglia secolelor XI—XIII, a urmat etapa secolelor XIV—XV, mai ales ultimul pătrar al secolului XV, făcînd legătura organică, din punct de vedere social-economic, cu secolul XVI.

Merită un loc deosebit, sub aspectul cinstirii memoriei medieviștilor decedați articolele și listele bibliografice consacrate istoricilor A. I. Danilov, A. D. Ljublinskaja, A. R. Korsunskij, N. V. Savina, N. F. Kolesnickij și Ia. D. Serovajskij.

Volumul se încheie cu nelipsita „bibliografie", semnată de I. I. Frolova, cuprinzînd literatura de specialitate apărută în U.R.S.S. în anul 1980.

Nu putem încheia rîndurile de față fără a aminti că la rubrica „Cronică" se menționează Sesiunea comemorativă E. A. Kozminskij, conferința Unională consacrată temei „Moștenirea antichității în cultura Renașterii", al doilea colocviu bilateral al istoricilor medievişti din U.R.S.S. și R.D.G., precum și simpozionul istoricilor din Universitățile din Leningrad și Hamburg pe tema „Orașul medieval și cultura urbană".

Alexandru Andronic

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN FRANȚA

Grație amabilei invitații a *Uniunii asociațiilor pentru renașterea și întreținerea monumentelor și a patrimoniului artistic* — R.E.M.P.ART — și a societății *Jeunesse et Patrimoine* din Franța, între 18 septembrie și 18 octombrie 1984 am întreprins o călătorie de studii la Paris și în împrejurimi. Profilul studiilor în Franța a fost multiplu — arheologice și de teren, documentare în biblioteci, muzee și expoziții, participări la dezbateri, discuții cu specialiști francezi și din alte țări aflați la Paris. Un sprijin esențial în organizarea cercetărilor mele l-am avut din partea secretariatului general de la *Jeunesse et Patrimoine* (d-na Bernadette Gradis) și a d-lui Joël Bouëssée, vicepreședintele societății.

L'Union des Associations pour la réhabilitation et l'entretien des monuments et du patrimoine artistique — cu semnificativa prescurtare REMPART („meterezul") — s-a închegat în 1966 datorită campaniilor opiniei publice, susținute de Radiotelevisiunea franceză și Touring-Clubul Franței, pentru salvarea monumentelor și situsurilor. Reunind mai bine de 110 asociații locale, departamentale și provinciale, REMPART organizează circa 150 de șantiere — de restaurare sau cercetare arheologică — cu sprijinul anual al muncii a peste 3000 de tineri din țară și străinătate, contribuind la formarea și perfecționarea lor în tehnici arheologice, de restaurare, artizanale, de animație, gestiune și protecție a mediului ambiant.

Întemeiată în 1977 sub președinția lui Jean de Selancy, societatea *Jeunesse et Patrimoine* este menită să încurajeze și să contribuie la specializarea tineretului, pe plan național și internațional, pentru conservarea, restaurarea și animarea patrimoniului istoric european, spre apărarea și păstrarea mediului ambiant al acestuia. Cu sprijinul *Casei monumentelor istorice și al situsurilor*, UNESCO, ICOMOS, al *Fundației europene pentru cultură*, societatea *Jeunesse et Patrimoine* și-a asumat înalta misiune de a contribui la formarea tineretului în spiritul inițiativei și responsabilității față de patrimoniul cultural al umanității pentru asigurarea unui trecut viu viitorului nostru.

Ideea fundamentală a activității ambelor societăți — căreia de mult i-am subscris — este că salvgardarea monumentelor și valorilor civilizației se poate înfăptui numai prin reabilitarea, reincluderea lor în viața actuală. Între valorile trecutului, moștenirea arhitecturală își recapătă sensul deținut odinioară, de rețea de iradiere culturală.

De-a lungul șederii mele în Franța (septembrie—octombrie 1984), am constatat efortul public și particular pentru asigurarea unui cadru al vieții noastre întemeiat și fortificat prin tradițiile și valorile culturale ale trecutului, moștenire a muncii și spiritualității oamenilor care au fost. Un întreg program de restaurare este pus în lucru și neîncetat îmbunătățit prin dezbateri publice animate de *Asociația pentru Parisul istoric*[1]. Cartierul Marais este martorul unei griji deosebite ; hoteluri și case de la sfîrșitul evului mediu și din Renaștere, orice edificiu în care pulsează amintirile, pitorescul sau armonia este în curs de restaurare și reutilizare. Vechea controversă referitoare la implantarea edificiilor noi în ambianța cartierelor isto-

[1] Editoare a periodicului trimestrial „Paris historique — sauvegarde et mise en valeur. Bulletin de l'Association pour le Paris historique".

rice a pasionat recent opinia publică franceză în legătură cu proiectul arhitectului sino-american Jeoh Ming Pei de amplasare a unei piramide luminoase din cristal înaltă de 20 m, în curtea Napoleon a Luvrului, sau a plănuitelor fațade de metal și sticlă pentru noile clădiri ale Arhivelor Franței (instalate la palatul Soubise și hotelul Rohan). Larga consultare a opiniei franceze, avizul hotărîtor al specialiștilor vor impune de bună seamă factorilor de decizie soluția optimă.

În peisajul cultural al toamnei pariziene — marcat între altele de Bienala anticarilor și retrospectiva Douanier Rousseau, ambele la Grand Palais — *Jeunesse et Patrimoine* a înscris expoziția „Rebus — Tineretul și patrimoniul arhitectural", organizată în piața bisericii St-Sulpice, cu sprijinul primăriei celui de-al VI-lea arondisment. Manifestarea evoca reușite ale tinerilor din Elveția, Franța, Anglia, Polonia, Turcia, Portugalia, Luxemburg în restaurarea unor monumente istorice, de interes familial sau național, în reînvierea și adaptarea modernă a vechilor meșteșuguri și însuflețirea centrelor culturale locale. Prin asociațiile și organismele sale, stagiile internaționale pentru viitorii responsabili de șantiere de restaurare și concursul celor mai renumiți specialiști de profil din întreaga lume, *Jeunesse et Patrimoine* și comitetele sale naționale — existente deja în Argentina, Belgia și Luxemburg — asigură caracterul științific, profesionalizat al unei opere de anvergură mondială.

O vizită la castelul Vincennes — specimen edificator al arhitecturii militare a secolului XIV — mi-a întărit convingerea în valoarea imensei opere de restaurare a lui Viollet-le-Duc, patronată de Napoleon III. Dacă unii dintre discipolii marelui arhitect, precum Lecomte-de-Nouy la Curtea de Argeș, nu au atins perfecțiunea, principiile școlii lui Viollet-le-Duc — restaurarea științifică prin reconstrucție istorică — sînt justificate de admirabilele sale realizări, între care Vincennes. Mijloacele tehnicilor actuale, cunoașterea mai adîncă a evoluției stilurilor, progresele arheologiei și comparatismului contribuie la perfecționarea singurei metode care permite să transmitem viitorului monumente vii și nu ruine.

În ultima parte a călătoriei mele am avut prilejul de a urmări săpăturile arheologice de la Luvru sub îndrumarea profesorului Michel Fleury de la Sorbona, directorul șantierului. Efectuate în curtea pătrată a palatului, cercetările[2] au scos la iveală puternicile fundații ale donjonului (cu diametrul de 16 m) înălțat aici din porunca regelui Filip II August (1180—1223), incinta acestuia și vestigiile etapelor transformării fortificației într-o reședință principală sub Carol V cel Înțelept (1364—1380). Admirabilă apariția în secțiunile adînci de peste 6 m a unei părți a incintei — cu turnuri rotunde (diametrul 8,5 m) la colțuri și semicirculare la mijlocul cortinelor, cu poarta de numai 2 m lățime, flancată de turnuri semicirculare, pe latura de est — acoperită într-o stratigrafie foarte vizibilă de pavajul din vremea lui Francisc I, și totul dominat de minunata fațadă a Luvrului, opera arhitectului Pierre Lescot și a lui Jean Goujon. Cifra regelui Henric II răsare în ritmurile decorației exterioare, însoțită, după dispoziția privitorului, de inițiala Caterinei de Medici sau Dianei de Poitiers.

Mari rulote racordate la sistemele de încălzire, electricitate și apă, adăpostesc toate serviciile șantierului arheologic, prelucrarea materialului rezultat din săpături realizîndu-se la fața locului. Documentația bibliografică indispensabilă, laboratoarele, expoziția obiectelor arheologice etalon, precum și o comodă sală de dezbateri și expuneri se află instalate în aceleași rulote. Pămîntul, săpat mecanic sau manual este evacuat pe benzi rulante, trecut prin ciur, sisteme de flotație și selecție electromagnetică, practic orice relicve arheologice fiind recoltate. Săpăturile stratigrafice se fac în casete, acoperite de rețele rectangulare pentru cartografierea construcțiilor sau obiectelor *in situ*.

Profesorul Michel Fleury a inițiat totodată cercetările dinaintea intrării bisericii Notre-Dame, unde, printr-o impresionantă lucrare din beton s-a amenajat „cripta arheologică", azi în extindere subterană spre pivnițele Prefecturii Poliției. Într-o dantescă încîlcire de zidării, fundațiile cunoscutului Hôtel-Dieu întretaie temeliile caselor și pavajul străzilor celebrei Lutetii.

---

[2] Ele fac obiectul unor detaliate și rapide rapoarte în revista franceză „Archeologia".

Parisul antic și medieval se regăsește în admirabilul muzeu Cluny[3], instalat în palatul d'Amboise, la cîțiva pași de intrarea în marea sală de marmură a Sorbonei. În ambianța termelor galo-romane și a palatului gotic al abaților de la Cluny, peste 22000 de obiecte redau viața galo-romanilor, romanicilor și francezilor, din secolul II pînă în cel de-al XV-lea, sinteza originală a vechilor tradiții și asimilarea multiplelor influențe externe, dintre care nu lipsește cea bizantină. Ca și Luvrul și alte muzee de artă și arheologie, cel de la Cluny sugerează numeroase paralele și comparații cu patrimoniul românesc, precizînd datări și influențe. O surpriză au constituit-o la Luvru cele două mari statui din marmură porfirie, de prinți micro-asiatici captivi, cu bonete frigiene și ițari, întrutotul asemănătoare statuilor de nobili daci de la arcul de triumf al lui Constantin cel Mare de la Roma. Semn de manierism în redarea simbolică a tipului de inamic de rang al Romei.

O parte însemnată a timpului de lucru de la Paris l-am consacrat studiului la Biblioteca Națională — instalată în fostul hotel Tubeut, construit la 1633 — unde am fost admis grație amabilei recomandări a eminentului turcolog, profesorul dr. Nicoară Beldiceanu, profesor la Sorbona și director de studii la Centrul național al cercetării științifice. La Departamentul de hărți și planuri al Naționalei am reluat cercetările de cartografie medievală începute de Nicolae Grămadă și Gheorghe Brătianu, facilitate astăzi de un foarte util catalog[4]. În centrul de interes al hidrografiei italiene, majorcane și hispanice au stat de bună seamă Marea Neagră și Dunărea maritimă, reprezentate detaliat pe 16 hărți din secolele XIII—XV conservate la marea bibliotecă pariziană. Departamentul de hărți și planuri dispune totodată de o bogată bibliotecă uzuală cu mai toate lucrările de referință în istoria mondială a geografiei. Cu mijloace relativ modeste s-ar putea iniția un *corpus al surselor cartografice referitoare la istoria românilor*, culese din marile depozite de hărți vechi ale lumii[5], cu fotocopii alb-negru și color, însoțite de transcrieri și comentarii.

Am avut surpriza să aflu cîteva hărți nautice ale Mării Negre pe pergament sau hîrtie din secolele XV—XVI și la Departamentul de manuscrise al Naționalei[6]. Bogăția și varietatea fondurilor acestuia din urmă depășește toate așteptările. O primă constatare : raportat la materialul francez din secolul XVI — mai ales rapoarte diplomatice, publicate de Grigore Tocilescu[7], urmînd de aproape extrasele lui Charrière — esențialul rămîne încă de selectat la Biblioteca Națională și editat în noi suplimente ale colecției *Hurmuzaki*, consacrate unui veac hotărîtor pentru Europa și implicit pentru țările române. Aceleiași etape istorice i se încadrează relația de călătorie din 1585 a lui François de Pavie senior de Fourquevaux, editată integral de Nicolae Iorga în cît privește drumul prin Moldova[9] și completată acum cu itinerariul pontic după manuscrisul original de la Biblioteca Națională (Nouv. acq. fr. no. 6277).

Dintre izvoarele narative, o abundentă recoltă de știri despre țările noastre mi-a oferit o anonimă istorie manuscrisă a turcilor, pandantul spaniol al cunoscutei *Historia Turchesca*, atribuită de Ioan Ursu lui Donado da Lezze[10]. Această istorie spaniolă a turcilor continuată pînă la 1529 aduce noi deslușiri despre războiul pontic (1473—1486) al lui Ștefan cel Mare.

După amicala semnalare a lui Andrei Pippidi, am cercetat manuscrisul francez nr. 20.982, unde, alături de corespondența diplomatică de la Constantinopol/Istanbul din secolele XVII—XVIII, se află sub titlul *Antiquités de la Transylvanie* copia Cronicii murale de la Biserica Neagră din Brașov, făcută de Christian Fro-

---

[3] Vezi catalogul datorat conservatorului muzeului, Alain Erlande-Brandenbourg, *Le Musée de Cluny*, Paris, 1983.

[4] Myriem Foncin, Marcel Destombes et Monique de la Roncière, *Catalogue des cartes nautiques sur velin*, Paris, Bibliothèque Nationale, 1963 (XV+317 p.).

[5] Începutul făcut înainte de război în Statele Unite de Dimitrie Dimăncescu prin atlasul său unicat și de cel similar al fostului Institut geografic al armatei, a rămas fără urmări.

[6] În curs de publicare.

[7] Hurmuzaki/Tocilescu-Odobescu, *Documente*, Supliment I, 1, București, 1886.

[8] *Négociations de la France dans le Levant*, vol. I—II, Paris, 1854.

[9] N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 34—39.

[10] Donado da Lezze, *Historia Turchesca*, ed. I. Ursu, București, 1909.

nius la 2 iulie 1574, o versiune a diplomei andreiene pentru saxoni și reproduceri ale cîtorva inscripții latine descoperite în principatul intracarpatic.

Din mai vechile preocupări referitoare la istoria românilor reflectată în analele medievale [11] a provenit zăbava asupra unor cronici universale din secolele XII—XIV (Paolino da Venezia, Marino Sanudo, Catalogul anonim de regi și regiuni etc.), italiene și spaniole din veacurile XV—XVI. O direcție de cercetare utilă, în sursele de acest gen românii fiind uneori asociați legendei atilane.

Chestiunea datei Codexului Latinus Parisinus 7239, de la Biblioteca Națională, cu vestita hartă danubiano-ponto-balcanică analizată de Franz Babinger [12] și nu de mult publicat la noi [13], mi-a dat prilejul să răsfoiesc prețiosul manuscris. Argumentele vestitului turcolog și fost profesor al Universității ieșene trebuie, însă, reevaluate, codexul fiind scris și miniat către a doua jumătate a secolului XV, departe de vremurile lui Sigismund de Luxemburg și ale cruciadei de la Nicopole cărora i se atribuie.

Departamentul manuscriselor Bibliotecii Naționale, neîncetat îmbogățit cu noi achiziții, indexate rapid și repertoriate, cu fotocopiile semnificative anexate, dispune și de o colecție impresionantă a cataloagelor celor mai multe biblioteci din lume, fapt ce permite de la Paris orientarea și organizarea unui program de cercetare mondială.

Pe urmele lui Nicolae Iorga, am lucrat cîteva zile și la Biblioteca Arsenalului — întemeiată la 1757 de Paulmy d'Argenson, atunci ministru de război, mult adăugită de contele d'Artois, viitorul rege Carol X. Alături de îngrijitele manuscrise de rapoarte și instrucțiuni ale diplomației franceze a Vechiului Regim, în care am aflat o nouă copie a „capitulației" lui Mehmed II cu peroții [14], Cabinetul de manuscrise al bibliotecii păstrează arhiva lui Du Cange, unde se găsesc și notițele sale despre români (ms. 5047, lista voievozilor Moldovei și Țării Românești etc.).

Nu departe de valoroasa bibliotecă de la École des langues orientales, de pe rue de Lille, este aceea a Institutului francez de studii bizantine (14, rue Séguier), posesoare a istoriografiei românești esențiale, grație străduaniei devotatului prieten al poporului nostru, Vitalien Laurent. Amabilității directorului bibliotecii, R.P. Jean Darrouzès A. A., îi datorez posibilitatea de a fi văzut vechile fotocopii ale documentelor patriarhale constantinopolitane referitoare la despotul Dobrotiță.

O parte a timpului parizian s-a desfășurat în ambianța modernei fundații braudeliene Maison des Sciences de l'Homme, înălțată în 1962 pe bulevardul Raspail. În universul noii istorii patronate de Fernand Braudel — din iunie 1984 membru al Academiei franceze la cei 82 de ani ai săi — Europei orientale i se conferă o parte însemnată în planurile de cercetare de la École des Hautes Etudes en Sciences Sociales. În chip firesc, istoria medievală și premodernă se leagă de aceea a Mării Negre — o parte a Mediteranei — de marile drumuri comerciale ca și de aceea a imperiilor bizantin și otoman [15]. Integrarea rezultatelor cercetării arhivelor celui din urmă va îngădui o reconstituire nouă, cu mult mai nuanțată a raporturilor româno-otomane în secolele XV—XVI, liberînd istoriografia din încorsetarea unor periodizări și clasificări pe eft de fragile pe atît de rigide (sau tocmai din această pricină).

---

[11] Vezi Sergiu Iosipescu, *„La Colonia delli Romani Negri che dicono Valacchi". La romanité des roumains dans la conscience européenne du XIV-e siècle*, în *RRH*, XVIII, 4/1979, p. 673—685. Este de semnalat existența în fondurile Bibliotecii Naționale a unei copii a cronicii lui Giovanni Giacomo Caroldo (ms. ital. 320 din secolul XVII).

[12] Franz Babinger, *Eine Balkankarte aus dem Ende des XIV. Jahrhunderts*, în „Zeitschrift für Balkanologie", II, 1964.

[13] Ion Dumitriu-Snagov, *Țările române în secolul al XIV-lea. Codex Latinus Parisinus*, București, 1979.

[14] Vezi *AIIAI*, XXII/2, 1985, p. 591—595.

[15] Cu precădere acestuia îi sunt consacrate studiile unei echipe a colectivului profesorului Alexandre Benigsen, ca și remarcabilul periodic „Turcica", dirijat de Jean-Louis Bacqué-Grammont și Pierre Dumont (vezi prezentarea lui Ștefan S. Gorovei, în *AIIAI*, XXI„ 1984, p. 709.

Și în lucrul de la École des Hautes Etudes ca și în discuțiile cu numeroși colegi francezi — voi menționa aici pe Jean-Christian Poutiers, cu săpături arheologice în Bulgaria, Grecia, Rhodos, Israel și la Histria, și pe Marie de Charette, cercetătoare a miracolelor Sf. Benedict și a drumurilor de pelerinaj — comparatismul, geografia istorică mi-au apărut drept sigure temelii ale muncii noastre. Demersul braudelian al istoriei totale, știință a omului și suport al aspirației sale spre libertate, află în ambianța culturală franceză un mediu propice, capabil să înnoiască sursele istoriografiei noastre.

Sergiu Iosipescu

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN STRĂINATATE

Noua călătorie cu rost științific întreprinsă peste hotare ține în principal de nevoia completării instrumentarului profesiei, iar în subsidiar de participarea la două congrese de specialitate. Trei etape se pot distinge, cronologic, în desfășurarea ei : *Stuttgart* (25. VIII — 1. IX) ; *Freiburg i. Br.* (2. IX — 26. X) ; *Washington* (27. X — 10. XI. 1985).

I. *Al XVI-lea Congres internațional de științe istorice (Stuttgart, 25. VIII — 1. IX. 1985)*

Un stipendiu special, oferit de Fundația „Alexander von Humboldt", mi-a dat putința să iau parte la ultimul Congres internațional de științe istorice, care a avut loc la Stuttgart (R.F.G.) în intervalul de la 25 august pînă la 1 septembrie 1985. Ca orice mare congres, reunind peste 2 000 de specialiști din toată lumea, cel în cauză oferea multiple posibilități de participare, contacte etc. Mă anunțasem cu un text legat de actualitatea teoriei xenopoliene a istoriei. Am intervenit însă, oral sau în scris, de mai multe ori, la dezbateri pe teme diverse :

1) O „masă-rotundă" consacrată istoriei mentalităților în perspectivă antropologică (28. VIII) mi-a dat prilejul unei intervenții relative la eforturile de aprofundare a însești mecanismelor cunoașterii istorice și la cercetarea concretă a realului, pornind de la sugestiile structuralismului genetic piagetian. Dezbaterea, condusă de prof. August Nitschke (Stuttgart), a fost probabil una din cele mai interesante și mai fructuoase, deoarece a pus accent pe metodă, iar „scenariul" conceput de inițiator s-a dovedit exemplar ca rigoare. Cîțiva specialiști în materie (între care Alexandru Duțu) au fost convocați să-și expună punctul de vedere și să-l apere, iar o amplă participare a făcut ca discuția să devină pasionantă. Întrucît restituțiile de tip antropologic se pot întemeia pe izvoare scrise ? În ce raport se află aceste izvoare față de sursele plastice ? Care poate fi relația dintre text și epocă ? Două texte și două imagini din secolul XIII (respectiv XVI) au oferit un bun suport material pentru dialog, a cărui articulare prealabilă a ușurat în bună măsură luările de poziție. S-au putut contura astfel mai multe viziuni antropologice, luînd în considerare : a) capacitatea spiritului uman de a traversa noi experiențe ; b) coerența logică a modului de gîndire ; c) imaginile arhetipale de care se leagă istoria unei societăți ; d) mediul în care se exercită acțiunea oamenilor. Tipărirea textelor și a intervențiilor ar putea aduce clarificări semnificative pentru evoluția acestui domeniu eminamente interdisciplinar. O lectură antropologică a surselor poate sprijini restituția mai fidelă a atitudinilor, în cadrul unei tipologii ce se află încă în stadiu incipient.

2) Comisia internațională de istoriografie a organizat o dezbatere despre *Istoria narativă și istoria structurală* (29. VIII), sub președinția lui W. J. Mommsen, dezbatere avînd o parte introductivă și cîteva subsecții pe epoci sau curente. Personal, am avut o intervenție în cadrul dezbaterii despre *pozitivism* în istoriografie *(De la seria istorică la istoria serială)*, intervenție menită să releve aportul lui A. D. Xenopol la conceptualizarea domeniului. Subsecțiile relative la *iluminism* și *istorism*, între altele, n-au fost mai puțin remarcabile prin textele produse și prin discuțiile pe care le-au generat. În cadrul celei dintîi a avut o intervenție și compatriotul nostru Lucian Boia. În altele, ar fi de reținut expunerile unor istorici ca Ch.-O. Carbonell, Marc Ferro, J. Glenisson, H. Coutau-Bégarie,

Jürgen Kocka, E. Hobsbawn. În ședința vesperală care a încheiat lucrările, subsemnatul a primit misiunea de corespondent pentru România al Comisiei internaționale de istoriografie.

3) O dezbatere aparte a fost organizată în ce privește *Istoria congreselor internaționale de științe istorice* (29. VIII), „istorie" deja scrisă de prof. Karl Erdmann și comentată de mai mulți specialiști. Am socotit util să-i propun cîteva completări, în scris, despre contribuțiile românești la acest capitol.

4) În fine, la dezbaterea despre *Istorie și realitate socială*, condusă de Ch.-O. Carbonell (30. VIII), în cadrul aceleiași comisii, am crezut că trebuie să evoc, în scris, „strategia" unor școli de istorie în cultura română, comparativ cu ceea ce s-a întîmplat în spațiul francez sau german. S-a putut lua notă astfel de un paralelism evident între „școala metodică" din Franța și „școala critică" de la noi, ca și între „școala nouă" din perioada interbelică și „Annales".

Trebuie să menționez încă lucrările de *psihoistorie* (26. VIII), *imagologie* (27—28. VIII), *metodologie* weberiană (26. VIII), *cultura elitelor și cultura maselor* (27. VIII) care m-au interesat cu deosebire și la care am ținut să fiu prezent, ca unele ce stau mai aproape de programul meu științific.

Ofertele Congresului au fost însă mai numeroase (s-ar cuveni amintite încă interesantele dezbateri de la secția de metodologie, dezbateri legate îndeosebi de opera lui Max Weber) și se înțelege că n-am consemnat aici decît puține din cele pe care le-am putut lua personal în considerație. Reuniuni pe grupuri de interese, conferințe, recepții întregesc spectrul de manifestări ce se degajă din program.

În afară de contacte cu diverse personalități, de vizitarea unor monumente și instituții de cultură, Congresul de la Stuttgart a înlesnit și o bună „radiografie" a producției editoriale în materie, printr-o vastă expoziție și prin buletine informative adecvate. Muzeele de istorie, artă, etnografie s-au arătat nu mai puțin instructive pentru cine caută în istorie nu doar progresul cunoașterii, ci și căi de modelare a conștiinței umane.

O mențiune, în treacăt, se cuvine „serilor" organizate de Fundația „Alexander von Humboldt" (28. VIII) pentru cei aproape 200 de bursieri ai săi prezenți la Congres și de Institutul de istorie europeană din Mainz (30.VIII) pentru stipendiații și prietenii lui, ocazii binevenite, amîndouă, de a stabili legături utile pe tărîm profesional. Nicăieri nu se poate obține mai repede o „scurtcircuitare" a informației decît în asemenea ocazii, pe care ar trebui să le dorim frecvente, îndeosebi pentru cercetătorii mai tineri.

II. *Stagiu documentar la Freiburg i.Br. (2. IX — 26. X. 1985)*

Un supliment de bursă acordat de aceeași generoasă fundație mi-a înlesnit apoi cercetări în Biblioteca Centrală a Universității din Freiburg i.Br. și în aceea a Seminarului de istorie, al cărui oaspete am fost din nou în lunile septembrie-octombrie.

Din nefericire, cea mai mare parte din interval a fost complet inutilizabilă pentru contacte cu specialiști, dat fiind că mai toată lumea se afla în vacanță. Am discutat totuși în treacăt cu prof. G. Schramm, Ernst Schulin, Heinz-Dietrich Löwe, iar din afara specialității cu prof. Christoph Spatz, naturalist de prestigiu care ne-a vizitat în două rînduri țara și păstrează cea mai vie dorință de a continua colaborarea întreprinsă. Pe tărîm istoriografic se pune accent momentan pe studiul început, cu ani în urmă, de Beate Welter, relativ la cabinetele europene și politica internă a României în a doua parte a secolului XIX.

În ceea ce mă privește, dispuneam de un supliment „Humboldt" pentru perfectarea documentării la o temă mai veche, rămasă în suspensie din motive independente de mine: *Relații de cultură româno-germane la începutul epocii moderne*. Milam propus, deci, să-mi întregesc informația, extinzînd-o cronologic, iar în plus să-mi actualizez instrumentarul relativ la istoria istoriografiei. Biblioteca Universității, cu vastele-i fonduri și cu echipamentul tehnic de care dispune, e un loc excelent pentru asemenea cercetări. Am profitat din plin, selectînd informația, sistematizînd-o în parte, fotocopiind ceea ce îmi părea util. Biblioteca Seminarului de istorie, reorganizată de curînd, mi-a fost și ea de folos. Se va vedea aceasta, sper, mai tîrziu. Observ deocamdată că pe seama noilor achiziții

am putut face să progreseze ambele teme (cea de relații culturale și cea de metodologie), urmînd ca încă un mic stagiu să încheie (iulie 1986) o documentare ce nu poate fi, altminteri, nicicînd deplină.

III. *Al III-lea Congres mondial de studii sovietice și est-europene (Washington, DC, 30.X — 4.XI.1985)*

Ultima etapă a călătoriei s-a petrecut în S.U.A., unde unde am fost invitat particip la o dezbatere de istoria istoriografiei sud-est europene, într-una din cele peste 200 de grupe de lucru alcătuind structura tematică a noului Congres mondial privitor la Europa de est, congres desfășurat în numeroasele încăperi ale hotelului *Sheraton* din capitala Statelor Unite, sub egida Comitetului internațional de resort și a Asociației pentru progresul studiilor slave în America. Menită să analizeze îndeosebi probleme de sistem, însă și chestiuni de istorie propriu-zisă, Congresul a reunit peste 3000 de specialiști, dînd loc la ample dezbateri și controverse. Ar fi imposibil să sugerez măcar, aici, varietatea și amploarea preocupărilor. Un congres — „mamut", s-ar putea spune, unul de pe urma căruia vor rezulta desigur, ca și în cazul congreselor anterioare, numeroase volume de analize și observații, cele mai multe de caracter pluridisciplinar.

Patru dezbateri s-au referit în mod expres la probleme românești :

1) *Curente în istoriografia sud-est europeană* (31.X), „panel" inițiat de *Society for Romanian Studies* din America, mai precis de prof. Paul E. Michelson, ale cărui preocupări relative la istoriografia noastră se bucură de un prestigiu indiscutabil. Conducerea lucrărilor i-a revenit însă lui Peter F. Sugar, profesor la Universitatea Washington/Seatle. Am avut, în ce mă privește, sarcina de a prezenta raportul general, despre marile teme și accentele caracteristice ale istoriografiei respective, în timp ce prof. Gerasimos Augustinos de la Universitatea din Carolina de Sud s-a ocupat anume de Grecia, Paul E. Michelson (de la Hungtington College) s-a referit la România, iar R. V. Burks (Wayne State University) și Evangelos Kofos (Ministrul de Externe al Greciei) au fost „comentatori" ai textelor prezentate. Două tendințe s-au conturat cu ocazia discuțiilor : una menită a pune în valoare îndeosebi elementele de unitate, trăsăturile comune spațiului sud-est european ; alta dispusă a sesiza mai curînd diferențele și stările de conflict din zonă. Sub specia istoriografiei, amîndouă se justifică, iar lucrul acesta n-a trecut neobservat. Cu textul meu și cu cel subscris de Paul E. Michelson, istoriografia română a beneficiat de un interes aparte.

2) *România în anii 1930* (31.X) e tema abordată de un alt grup, avînd ca protagoniști pe Stephen Fischer-Galati (University of Colorado), Radu Florescu (Boston College), G. Ursul (Emerson College), Earl Pope (Lafayette College), iar drept comentatori pe Paul Quinlan (Rhode Island College) și Matei Cazacu (Paris). Texte inegale, adesea cantonînd în factologie măruntă

3) *Antisemitism în România interbelică* (1.XI) se intitulează o altă dezbatere inițiată în cadrul Congresului (sub președinția prof. Radu Florescu), avînd ca raportori pe Lloyd A. Cohen (de la același colegiu) și pe Marguerite Dorian (Redcliffe College), iar ca expert — comentator pe Matei Cazacu. Fără orizont, raportul lui Cohen plasa discuția în factologie, iar cel subscris de M. Dorian, pe seama unor amintiri de familie, în plin subiectivism. Discuțiile (îndeosebi analizele întreprinse de Matei Cazacu și Șt. Fischer-Galati) au propus, pentru delicata problemă, un contur mult mai aproape de adevăr, prin apel la context, insistîndu-se asupra nevoii de mai multă obiectivitate în studiul ei. Absența profesorilor Georges Castellan (Paris) și Virgil Cândea a diminuat, fără îndoială, interesul pentru temă.

4) *Populisme în Europa de Est, privite* ca expresii social-politice, dar și sub unghiul modalităților artistico-filosofice, au fost supuse dezbaterii în două ședințe consecutive (3.XI), ambele prezidate de Catherine Durandin (Paris III) și avînd ca participanți pe Keith Hitchins, (Illinois), Sorin Alexandrescu (Amsterdam), Jean-Charles Szurek (Paris), Claude Karnoouh (Paris), Altan Gökalp (Paris). Prima parte a fost dedicată mai ales ipostazei românești a populismului,

studiat în dimensiunea lui social-politică (Catherine Durandin), dar și în implicațiile culturale (Sorin Alexandrescu). În cea de a doua, Claude Karnooouh a încercat să lege oarecum opera lui Constantin Noica de tradiția populistă.

Alți comentatori s-au putut referi la spațiul românesc în măsura în care acesta ține de un sistem social-politic, ponderea cea mai mare deținînd-o evident, studiile de sovietologie. Din 17 sesiuni, incluzînd 203 dezbateri, afară de obișnuitele ședințe de caracter organizatoric, administrativ, majoritatea au avut în vedere sistemul însuși, ca geneză, evoluție și problematică actuală. N-au lipsit însă nici studiile relative la „preistoria" acestuia, urcînd în timp destul de departe. Rusia medievală (creștinarea, Ivan IV, etc.), procesul modernizării (negoț popular, exploratori, circulația cărții, opera Ecaterinei II etc.), secolul XIX și marile lui probleme în toate sectoarele vieții, perioada prerevoluționară și cea interbelică au alimentat numeroase investigații, în formularea cărora se simt noile tipuri de anchetă istorică. Gîndirea și practica istoriografică din zonă au oferit nu mai puține ocazii de studiu, o dezbatere specială fiind consacrată chiar problemelor bibliografice, iar alta arhivisticii. Chestiuni legate de limbaj (semiotică și discurs politic, frazeologie și lexicografie, traduceri etc.), de folclor (în raport cu modernizarea), de strategiile culturale ș.a. se reflectă nu mai puțin în programul Congresului.

Lucrările s-au bucurat de un interes special nu numai din partea presei, dar și a oficialităților. Secretarul de Stat trebuia să țină o conferință, însă a fost înlocuit de asistentul său, R. Mark Palmer, care a evocat pentru congresiști (31.X) stadiul relațiilor dintre S.U.A. și U.R.S.S. Ileana Zloch, ministru austriac pentru știință și cercetare, a vorbit apoi (3.XI) despre legăturile financiare cu Europa de Est. Teme de stringentă actualitate, ca multe din cele care au alcătuit materia Congresului.

Timp de lucru în *Library of Congress*, se înțelege, nu mi-a rămas decît prea puțin. Am profitat însă de ocazie pentru a efectua unele sondaje utile și a mă familiariza pe cît posibil cu noile tehnici de regăsire a informației în cea mai modernă dintre bibliotecile lumii.

Am folosit însă micile pauze pentru a vizita centrul monumental, cu marile lui expoziții *(National Gallery, National History Archives* etc.), librării și anticariate.

Am făcut apoi (4.XI) o vizită la *Council for International Exchange of Scholars*, invitat fiind de Paul A. Hiemstra, care se ocupă de relațiile cu România și a susținut în vremea din urmă o teză despre gîndirea lui A. D. Xenopol. Am putut să observ atunci ce mari posibilități există pentru intensificarea schimburilor cu S.U.A. și cît de puțin sînt ele puse în valoare.

Society for Romanian Studies, prezidată acum de Walter M. Bacon Jr. și avîndu-l ca secretar pe Paul E. Michelson, depune mari străduințe pentru a stimula preocupările relative la istoria și cultura noastră. O reuniune a acesteia, organizată la 31 octombrie, a pus deja la punct programul unui important congres românistic programat pentru iulie 1986, împreună cu specialiștii din Europa, la Paris.

La invitația catedrei de istorie de la Universitatea „Johns Hopkins" (Baltimore), invitație mijlocită de Katherine Verdery, am vorbit apoi (6.XI) despre constituirea Sud-Estului european ca domeniu al istoriografiei, analizînd relația dintre conceptul geo/politic respectiv și proiecția lui în scrisul istoric. Am avut bucuria să cunosc, cu acel prilej, istorici de aleasă ținută, precum Robert Forster, iar dintre antropologii prezenți pe John Russell-Wood și J. G. A. Pocock.

Ultimele zile au fost programate pentru New York, unde speram să-i întîlnesc, la Universitatea Columbia, pe profesorii Segal și Deak. Din nefericire, ambii lipseau din localitate și a trebuit să mă rezum la vizitarea cîtorva din marile instituții muzeale *(Metropolitan Museum of Art; Museum of Modern Art; Guggenheim-Museum; Museum of Broadcasting; Frick Collections)*, pentru a nu mai vorbi de metropola însăși: un muzeu colosal și în febrilă mișcare.

Drumul întoarcerii s-a soldat (13.XI) cu un mic popas la Müchen, între două trenuri, pentru discuții de interes profesional la Südost-Institut. Și acolo disponibilități de colaborare nefructificate.

Al. Zub

A XI-a REUNIUNE ANUALĂ A „SOCIETĂȚII DE STUDII ROMÂNEȘTI" DIN S.U.A.

Așteptat cu legitim interes, ca o manifestare științifică de prestigiu, simpozionul anual al „The Society for Romanian Studies" din S.U.A. s-a desfășurat, de această dată, la Columbus, Ohio, sub egida Universității de Stat din Ohio. Înainte de orice alte considerații, se impune a fi amintit comitetul de organizare — Rodica Boțoman, președinte (Ohio State University), Mary Ellen Fischer (Skidmore College), Paul E. Michelson (Huntington College), Julie Donat (Ohio State University) —, care, cu solicitudine și eforturi niciodată îndeajuns de răsplătite, a izbutit să confere acestui eveniment pecetea caracteristică reuniunilor științifice internaționale. La reușita deplină a întîlnirii și-au adus contribuția și Department of Slavic and East European Languages and Literature, din cadrul Ohio State University, International Research and Exchanges Board din New York și Council for International Exchange of Scholars, din Washington, D. C.

Organizat, pînă în cele mai mici amănunte, cu competență și rară noblețe sufletească, acest colocviu, care nu s-a limitat a rămîne doar un pretext de informare uzuală, transformîndu-se, așadar, dintru început, într-un forum științific, a debutat cu o recepție de „bun-venit !", desfășurată într-o autentică atmosferă românească, la 4 aprilie 1985, ce prefața de fapt cadrul general al unui dialog purtat, peste meridiane, de către cei pentru care istoria și cultura românească reprezintă, deopotrivă, un obiect de studiu și de admirație sinceră și meditație. Acest minunat prilej de cunoaștere, și nu de convenință, a fost patronat de Rodica Boțoman, George Boțoman, precum și de Ted Suie.

Lucrările simpozionului au început pe 5 aprilie 1985, deschise fiind de către Rodica Boțoman, președintele „Societății de Studii Românești", în una dintre sălile „Ohio Union"-ului, unde erau prezenți toți cei înscriși cu comunicări, plus o serie de specialiști, ce-și anunțaseră participarea la discuții, cărora li se adăugau cei interesați de diverse teme enunțate în program, în rîndul cărora puteau fi remarcați profesori, studenți etc. Prima temă luată în discuție s-a intitulat *Literatura română*, temă ale cărei dezbateri au fost prezidate de Rodica Boțoman. Comunicările grupate sub acest generic, adoptat desigur ca o consecință a diversității și complexității subiectelor abordate, au fost următoarele : *Drama conștiinței și a cunoașterii în cele mai importante romane ale lui Augustin Buzura* (Michael Impey, University of Kentuky), *Simbolism în* Florile de mucegai *ale lui Tudor Arghezi* (Liliana Zancu, Millersville University), *Elemente ale influenței lui Eminescu în poezia lui Bacovia* (Gheorghe Rădulescu, Evanston, Illinois), *Traducerea poeziei românești contemporane. Un experiment cu o poezie de A. Dumbrăveanu* (Robert J. Ward, University of Northern Iowa și Marcel Pop-Corniș, Universitatea din Timișoara — University of Northern Iowa) și *Provocare reciprocă. Realitate și idei în ultimul roman al lui Marin Preda* (Nicolae Crețu, Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași — University of Washington). Fiecare dintre aceste comunicări s-a constituit într-o contribuție remarcabilă la cunoașterea și afirmarea fenomenului literar românesc contemporan și a problemelor cu care s-a confruntat și continuă să se confrunte acesta.

În continuare, a fost abordată o altă temă, care privea, de această dată, *România în secolul al XX-lea*, ale cărei lucrări au fost prezidate de Paul E. Michelson. Prima comunicare a fost prezentată de Ioan Ciupercă (Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași — University of Nebraska), care s-a referit la *1918. Marea Unire într-o perspectivă europeană*. Informat și perfect orientat în problematica abordată, I. Ciupercă, nu numai că a nuanțat unele dintre cunoscutele interpretări, dar a adus în discuție puncte de vedere mai rar avansate, încadrînd *Marea Unire* din 1918 în contextul european al acelor vremuri, circumstanță care a pus în evidență, încă o dată, faptul că acest act istoric a fost reclamat de spiritul epocii, cu mult înainte ca vreun organism diplomatic internațional să ia în discuție această problemă. Gheorghe I. Florescu (Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" din Iași — St. John Fisher College, Rochester) a expus comunicarea intitulată *Aspecte ale politicii externe a României. 1932—1936*. Ultima comunicare circumscrisă acestei teme a fost cea datorată lui Florin Constantiniu (Institutul „N. Iorga" din București), care s-a referit la *Contribuția statelor mici și mijlocii din Europa la înfrîngerea nazismului. Contribuția României la înfrînge-*

rea Germaniei hitleriste. Reputat specialist al istoriei celei de a doua conflagrații mondiale și a participării României la marea confruntare armată încheiată în mai 1945, Florin Constantiniu a trecut în revistă o serie de fapte și fenomene istorice care au influențat sfîrșitul Germaniei naziste, venind apoi cu informații noi și revelatorii, cu care a demonstrat că România a grăbit înfrîngerea lui Hitler cu circa 200 de zile, fapt deosebit, cu repercusiuni multiple și semnificative asupra desfășurării de ansamblu a evenimentelor anilor 1939—1945.

S-au rostit asupra celor trei comunicări și au adresat întrebări autorilor lor, Radu R. Florescu (Boston College) și Walter M. Bacon, Jr. (University of Nebraska). Au răspuns Ioan Ciupercă, Florin Constantiniu și Gheorghe I. Florescu.

În cea de a doua parte a zilei, lucrările simpozionului s-au desfășurat pe secții. Cea de *Lingvistică românească*, prezidată de Charles M. Carlton (University of Rochester), a reunit numeroși specialiști, care au audiat, mai întîi, comunicarea *Justificarea analizei contraste*, prezentată de Micaela Pop-Corniș (Universitatea din Timișoara — University of Northern Iowa), în care autoarea a făcut cunoscute rezultatele unei experiențe mai mult decît interesante, prilejuite de punerea în practică a unui program de analiză contrastă a limbilor română și engleză, program inițiat de Universitatea din București și de Center for Applied Linguistics, Washington, D. C. Micaela Pop-Corniș nu s-a rezumat la o simplă informare, ci a încercat, și a reușit desigur, să scoată în evidență atît implicațiile unei experiențe revelatorii, și nu numai pentru lingviști, cît și semnificațiile acesteia. În comunicarea sa — *Ce este, așadar, imperativul, în românește?* —, Charles M. Carlton s-a referit la un subiect actual și dificil, abordat și soluționat cu o competență științifică unanim recunoscută de româniștii contemporani. După o introducere teoretică, în care a prefațat cadrul general al dezbaterii, Charles M. Carlton a pus în discuție diverse forme de imperativ, care se folosesc, atît în scris, cît și în vorbire, fără a fi, însă, avute în vedere și deci consemnate de dicționarele românești de specialitate. Demonstrația sa a plecat, bineînțeles, de la discutarea a numeroase exemple, circumstanță care va reclama, neîndoielnic, o reconsiderare a formelor de imperativ acceptate îndeobște de forurile academice. Remarci pătrunzătoare și pe deplin justificate a formulat și Kenneth Naylor (Ohio State University), în comunicarea: *Româna în cadrul limbilor balcanice.* Referindu-se la aria lingvistică balcanică, cercetătorul american se întrebă, răspunzîndu-și bineînțeles, dacă limba română poate ori nu poate fi inclusă în acest perimetru lingvistic.

Discutînd pe marginea comunicărilor, James E. Augerot (University of Washington) a formulat cîteva observații utile și necesare, complinind astfel cadrul unei dezbateri de aleasă ținută științifică. Aceleiași intenții i-a fost circumscrisă și alocuțiunea finală, rostită la Charles M. Carlton, cu ocazia căreia a răspuns unor întrebări și a formulat cîteva preliminare judecăți de valoare asupra dezbaterilor abia încheiate.

Secția de istorie — *România în secolul al XIX-lea* — și-a început lucrările cu comunicarea intitulată *Repere în făurirea statelor naționale europene (Prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, care a fost expusă de Dinu C. Giurescu. Observațiile pertinente, precum și tabloul de ansamblu al Europei primei jumătăți a secolului al XIX-lea, schițat cu o impresionantă putere de sinteză de către reputatul istoric român, au permis tuturor celor prezenți să urmărească drumul parcurs de Serbia, Grecia, Belgia, România, Italia, Ungaria, Germania, Bulgaria, Norvegia și Albania către momentul constituirii lor în state naționale. Paul E. Michelson a înfățișat rezultatele investigațiilor sale privind *Evoluția națională a României în opera lui Ștefan Zeletin*, propunînd o serie de interpretări adecvate asupra dezvoltării generale a României, într-o etapă distinctă a înaintării istorice a acesteia. La rîndul său, Gerald J. Bobango (Pennsylvania State University) a vorbit despre *Victor Place și Unirea României. Cîteva documente inedite.* Dincolo de observațiile finale, care întregesc o imagine deja cunoscută, demn de relevat este plusul de informație oferit de documentele introduse cu această ocazie în circuitul științific. În sfîrșit, James Niessen (Indiana University) a oferit celor prezenți o succintă dar remarcabilă incursiune în istoria trecutului românesc, raportîndu-și demersul la *Mitropolitul Alexandru Sterca-Șuluțiu.*

Luînd în discuție comunicările prezentate, Dinu C. Giurescu a adus o serie de completări informaționale, care i-au oferit, bineînțeles, prilejul de a face și unele necesare nuanțări interpretative.

În continuare, în cadrul acestei secții, Robert Weiner (University of Massachusetts — Boston) și David Kideckel (Centrul Connecticut State University) au conferențiat pe tema : *Izvoare ale culturii politice și economice în România. Prezentul repetă trecutul ?* În încheiere, Florin Constantiniu a comentat unele opinii avansate de vorbitori, făcînd o doctă punere în temă asupra rezultatelor ultimelor investigații istorice, pentru a învedera astfel nesiguranța unor aprecieri care privesc prezentul României.

O altă temă care a făcut obiectul dezbaterilor aceleiași secții a fost cea intitulată : *Dracula reconsiderat.* Comunicările, susținute în totalitate de către specialiști de prestigiu ai domeniului, au fost următoarele : *Dracula a fost o femeie ?* (Raymond McNally, Boston College), *Bram Stoker și Dracula* (Phyllis Roth, Skidmore College), *Influența lui Sheridan LeFanu asupra lui Dracula creat de Bram Stoker* (Bernard Davies, Londra) și *Cercetări românești recente și Dracula* (Radu R. Florescu).

Sir Devendra P. Varma (Dalhousie University) a fost acela care a prezidat lucrările acestei teme, dînd apoi, tot el, tonul discuțiilor, în care i-a antrenat și pe ceilalți conferențiari.

Referindu-ne la prima zi a simpozionului, se cuvine să precizăm că printre activitățile incluse într-un program foarte bogat și variat s-a numărat și un curs practic de limbă română, desfășurat sub îndrumarea Juliei Donat și a Rodicăi Boțoman.

Seara, la „Ohio State University Faculty Club", toți cei prezenți la simpozion au participat la un „cocktail hour", după care a urmat banchetul „Societății de Studii Românești". A impresionat, din nou, ambianța românească, amplificată de un spectacol în limba română și de un program de dansuri populare, susținut de formația „Haiducii" (The Ohio State University).

Următoarea zi a simpozionului a debutat cu prezentarea, de către Walter M. Bacon, Jr. și John Wallach (The Hearst Newspapers), a comunicărilor grupate sub titlul : *Conducători politici în România și în Balcani.*

Arta poetică, o altă secțiune, ale cărei lucrări au fost conduse de Michael Impey, a reunit comunicările : *Ce este greșit cu „sistemul nostru de referință" ?* (Mircea Borcilă), *Despre conceptul de text în arta poetică românească* (Ștefan Olteanu, Universitatea din Cluj-Napoca — Kent State University), *În apărarea textului. Un răspuns criticismului recent* (Marcel Pop-Corniș) și *Lumi fictive și adevăr faptic. Cazul recentelor texte narative românești* (Rodica Boțoman). Fiecare titlu, dintre cele transcrise doar, s-a constituit într-un excurs mai mult decît notabil privind elucidarea diferitelor aspecte ale problematicii investigate.

În cadrul secțiunii *Istorie veche și medievală*, au fost expuse două comunicări, documentate și interesante, de către Lucian Roșu, University of Michigan *(Începuturile artei pe teritoriul României)* și Demetrius Dvoichenko-Markov, Monmouth College *(Ștefan al III-lea cel Mare al Moldovei și Ivan al III-lea cel Mare al Moscovei).* Au adresat întrebări conferențiarilor și au discutat pe marginea celor comunicate, Dinu C. Giurescu și Andrei Busuioceanu. A răspuns Demetrius Dvoichenko-Markov.

Continuînd, într-un fel, tema precedentă, cea intitulată *Întîlnire cu Eliade și Brâncuși*, prezidată de Florence Hetzler (Fordham University), a reunit comunicarea Donei Roșu (Ann Arbor, Michigan), *Muncind ca un sclav și acționînd ca un rege*, și o lectură dramatizată după *Coloana fără sfîrșit*, de Mircea Eliade. Efigia acestui titan al sculpturii universale a fost întregită de imaginile filmului englez *Românul Brâncuși.*

Ultima temă luată în dezbatere a purtat titlul : *Etnologie-etnografie-folclor* și a fost prezidată de Liubomira Parpulova — Gribble (Ohio State University). Au fost prezentate comunicările : *Timp și spațiu românesc în „Miorița"* (Ștefan Avădanei, Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași — Cleveland State University), *Arta folclorică și păstrarea etnicității românești* (Joanne Book, Ann Arbor, Michigan) și *Linii melodice în doina românească și în bluesul american. O abordare comparativă* (Jane E. Cottrell, Suzuki Violin Program of Columbus).

Atmosfera autentic românească, creată și întreținută în permanență de organizatori, a fost întregită de expoziția organizată cu acest prilej de Aurelian Paraipan (The Romanian Library, New York), expoziție intitulată *Cetăți și castele medievale românești.*

În sfîrșit, întrucît discutăm despre o manifestare organizată de „Societatea de Studii Românești", este cazul, credem, să consemnăm faptul că noul consiliu de conducere al acestui important organism științific american, ales pentru intervalul 1985—1986, are următoarea componență : Walter M. Bacon, Jr., președinte, Michael Impey, vicepreședinte, Paul E. Michelson, secretar și editor al „Newsletter", publicație a S.R.S., și James Augerot, trezorier.

Conferința din acest an a „Societății de Studii Românești" a reunit, la Columbus, Ohio, un mare număr de specialiști în istoria și cultura României, care activează în S.U.A., Anglia, Canada și, bineînțeles, în București. Dincolo de cele comunicate și apoi discutate, într-o atmosferă de înalt profesionalism, simpozionul la care ne-am referit s-a impus, încă o dată, ca o demonstrație elocventă a faptului că trecutul și prezentul românesc continuă să suscite interesul unor largi cercuri de specialiști, proveniți din diverse arii geografice ale globului. Aria tematică abordată a evidențiat, dacă mai era nevoie, atît prin larga gamă problematică, cît și prin permanenta deschidere către universalitate, că istoria și cultura românească continuă să ofere, cu generozitate, un impresionant și profitabil cîmp de cercetare pentru istorici, literați, politologi, etnografi, etnologi, folcloriști, oameni de artă etc., dincolo de orice particularități acuzate de diferite spații geografice, politice sau culturale.

Aportul românesc a fost apreciabil nu numai numeric, ci și calitativ- științific, fapt demonstrat de înalta ținută a comunicărilor, de oportunitatea intervențiilor, precum și de competența evidențiată de cei care au trebuit să răspundă diferitelor întrebări care le-au fost adresate.

Întru totul remarcabilă, cea de a XI-a reuniune anuală a „Societății de Studii Românești" din S.U.A. s-a înscris, fără îndoială, printre evenimentele științifice ale anului, prefațînd, pînă la un punct, lucrările celui de al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice, de la Stuttgart (R.F G.).

Gheorghe I. Florescu, Charles M. Carlton

STAGIU DOCUMENTAR ÎN R F. GERMANIA

Între 18 august și 7 septembrie 1985, am întreprins o călătorie în R. F. Germania avînd dublu scop : documentare în biblioteci și participare la cel de-al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice de la Stuttgart. Călătoria s-a efectuat în cadrul convenției de colaborare dintre Universitățile din Iași și Freiburg im Breisgau, la propunerea conducerii Universității „Al. I. Cuza".

Între 21 și 24 august am lucrat la Freiburg im Breisgau, unde m-am documentat în probleme privind istoria politică a spațiului carpato-dunărean și contactele românilor cu popoarele învecinate în primele secole ale mileniului al II-lea la Biblioteca Universității, Biblioteca Seminarului de Istorie, Biblioteca Institutului de Preistorie și Biblioteca Română, prilej de a lua contact cu mai mulți specialiști : prof. dr. Paul Miron, dr. Elsa Lüder, dr. Wolfgang Pape etc. Pentru buna desfășurare a programului de lucru de la Freiburg, am beneficiat, împreună cu colegii dr. Gheorghe Buzatu și dr. Valeriu Florin Dobrinescu de la Institutul de Istorie și Arheologie din Iași, invitați ai Universității Albert-Ludwig, de amabilul sprijin al prof. dr. Paul Miron și dr. Elsa Lüder.

În perioada 25 august—1 septembrie am luat parte la lucrările celui de-al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice de la Stuttgart, urmărind referatele și intervențiile de la mai multe secții, îndeosebi cele avînd teme de metodologie sau legate de istoria regiunilor sud-est și est-europene. În cadrul dezbaterilor de la Secția cronologică „antichitatea și evul mediu" și de la Comisia internațională de demografie istorică am avut trei intervenții pe marginea referatelor susținute de prof. dr. Ștefan Ștefănescu *(Le rôle historique des Carpates roumaines)*, dr. Sh. Bira (Mongolia) *The Civilization of the Nomad Peoples of Central Asia and Its Role in World Civilization)* și acad. prof. dr. Ștefan Pascu *(Mutations démographiques au début du Moyen Âge : autochtones et migrateurs).*

În timpul congresului am avut ocazia să port discuții pe teme științifice cu mai mulți specialiști : prof. dr. Harald Zimmermann, prof. dr. Horst Glassl, prof. dr. Kurt Horedt, prof. dr. Karl Nehring, prof. dr. Vladimir Iliescu, dr. Krista

Zach, dr. Cornelius Zach, dr. Renate Möhlenkamp (R. F. Germania), Kazimierz Godlowski (Polonia), Michel Kazanski (Franța), Vladimir Tsaranov (U.R.S.S.), Joachim Herrmann (R. D. Germană) etc. Perioada şederii la Stuttgart a fost folosită totodată pentru documentare la Biblioteca Universității, precum şi pentru a vizita Muzeul de Istorie, Muzeul de Stat pentru Artă şi Muzeul de Etnografie Linden.

După terminarea lucrărilor Congresului am plecat la Frankfurt am Main, unde, grație înlesnirilor făcute de prof. dr. Siegmar von Schnurbein şi dr. Eckhard Schubert, am putut lucra pînă la 5 septembrie la Comisia Romano-Germană a Institutului Arheologic German, care deține, după toate probabilitățile, cea mai mare şi completă bibliotecă de arheologie din lume, avînd vechi relații de colaborare cu Institutul de Istorie şi Arheologie din Iaşi şi cu numeroase muzee şi institute din România.

La 7 septembrie, după o scurtă escală făcută la München, mi-am continuat călătoria cu trenul spre țară, ajungînd la București şi apoi la Iaşi a doua zi.

Stagiul de documentare în R. F. Germania, deşi scurt, a fost util pentru faptul că mi-a oferit posibilitatea de a lua cunoştință de ultimele apariții editoriale occidentale şi a consulta unele ediții rare de izvoare narative medievale privind istoria spațiului carpato-dunărean şi a regiunilor învecinate şi totodată de a schimba opinii cu mai mulți specialişti străini în probleme de interes istoriografic general. În timpul călătoriei am putut procura numeroase lucrări de specialitate şi am făcut fotocopii după publicații ce nu se găsesc în bibliotecile publice românești. Participarea la lucrările celui de-al XVI-lea Congres Internațional de Ştiințe Istorice şi discuțiile cu specialiştii din străinătate au constituit un prilej de a-i atenționa în legătură cu punctele de vedere ale istoriografiei românești contemporane, iar, pe de altă parte, de a mă informa în legătură cu unele tendințe ce se manifestă pe plan mondial în modul de abordare al marilor probleme privind evoluția umanității din cele mai vechi timpuri pînă în prezent.

Victor Spinei

AL V-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE TURCOLOGIE

Turcologia, alături de orientalistică, s-a bucurat şi în trecut de o mare atenție în lume, istoria multor popoare, printre care şi a celui român, fiind în relații strînse, seculare, cu destinul popoarelor turcice, emigrate din Asia Centrală. Datorită activității prodigioase a lui Vasile (Wilhelm) V. Radlov (Berlin, 1836 — Petrograd, 1918)[1], german de origine, turcologia a devenit o disciplină umanistică, o ramură independentă a orientalisticii. Ocupîndu-se cu limba, literatura, istoria şi arta-cultura popoarelor turcice, în multiplele lor aspecte, turcologia a constituit o *secție specială* a celor 32 de congrese internaționale de orientalistică ce s-au desfăşurat în unele metropole ale lumii (de la Paris — 1873, pînă la Hamburg — 1986). Aceste confruntări de studii orientale aglomerîndu-se peste măsură, la al 29-lea congres de orientalistică (Paris, iulie 1973) s-a hotărît dizolvarea lor, cu recomandarea să se țină numai congrese consacrate istoriei popoarelor din Asia şi Africa (Tokio — 1978, Mexico — 1982, Hamburg — 1986). În acelaşi timp, s-a lansat ideea ca pe viitor fiecare țară din Orient, după profilul ei, să țină congrese naționale şi internaționale. Fiind direct interesată de soarta cercetărilor turcologice pe tărîm mondial, Turcia aplică cu consecvență recomandarea ultimului congres internațional de la Paris (1973).

Participarea românească la congresele internaționale de orientalistică a fost în general slabă şi sporadică. Aflîndu-se întîmplător la Paris, la primul congres (1873) a fost prezent M. Kogălniceanu. La al VII-lea congres internațional (Viena — 1886) a participat eruditul B. P. Hasdeu cu o comunicare despre *Elemente tur-*

[1] O bibliografie amănunțită a lui Kriedrich Wilhelm Radloff apud A. N. Kononov, *Biobibliografičeskij slovar otečestvennih Türkologov — Dooktjabrskij period* (Dicționar bio-bibliografic al turcologilor patriei...), Moskva, 1974, p. 241—245.

cești în limba română (în franceză)[2], inspirîndu-se dintr-un studiu al lui L. Șăineanu (București, 1885). La un congres sau două (Istanbul — 1951 și München — 1956) a participat Aurel Decei cu o comunicare despre fiscalitatea otomană în țările române[3]. La al 25-lea congres al orientaliștilor (Moscova — 1960) a participat și o delegație de șapte orientaliști din țara noastră, care au făcut față în mod onorabil cerințelor acestei mari confruntări[4].

Începînd cu a 50-a aniversare a Republicii Turcia, fondată de marele om de stat K. Atatürk (1881—1938), a avut loc la Istanbul, în cadrul Facultății de litere *(Edebiyat Fakültesi)*, din trei în trei ani, cîte un congres internațional de turcologie. Congresele, după părerea unanimă, au fost bine organizate și de fiecare dată turcii s-au dovedit gazde foarte bune. De altfel, despre ospitalitatea tradițională a turcilor vorbește în termeni elogioși marele învățat și domn al Moldovei Dimitrie Cantemir, primul orientalist-turcolog român de renume mondial[5]. Primele congrese s-au desfășurat sub președinția profesorilor dr. A. Caferoğlu și Sadettin Buluç, directori ai Institutului de turcologie din Istanbul, secretar general fiind prof. dr. Muharrem Ergin. La toate aceste congrese internaționale de turcologie — I/1973, II/1976, III/1979 și IV/1982 — s-a simțit din plin și participarea unor istorici, lingviști, literați, etnografi și turcologi din România. Este de reținut că la penultimul congres (septembrie 1982) au fost 16 participanți români cu comunicări interesante, bine primite[6]. Concomitent cu aceste confruntări internaționale, din doi în doi ani, au loc tot la Istanbul și congrese naționale de turcologie. Întîmplător, subsemnatul am participat și la acestea, dacă nu cu comunicări măcar cu cîte un cuvînt de salut la deschidere sau încheiere.

Al V-lea congres internațional de turcologie, fiind în aniversarea a 1250 ani de la înălțarea monumentului istoric-lingvistic cu vechile rune turcești în cinstea lui Bilgä Kagan (716—734 e.n.), în Asia Centrală, s-a desfășurat sub președinția prof. dr. Ali Alparslan, directorul Centrului de cercetări turcologice și a secretarului general doç. dr. Osman Sertkaya. Funcția de coordonator general i-a revenit lui Muharrem Ergin. În fruntea membrilor comitetului de organizare a fost cunoscutul istoric prof. dr. Bekir Kütükoğlu de la Universitatea din Istanbul. Au participat 24 de state, unele cu delegații mari ca Jugoslavia cu 30 membri, Ungaria cu 20, U.R.S.S. cu 13, România cu 10 etc. Ședința festivă de deschidere a început, ca și la congresele anterioare, cu imnul Atatürk în sunetul fanfarei, urmat de cuvîntările succinte ale oficialităților turcești, în frunte cu Ministrul cul-

---

[2] *Sur les éléments turcs en roumain* (Vienne, 2 oct. 1886). B. P. Hasdeu participase și la congresul orientaliștilor, ținut la Florența (1874), probabil fără comunicare.

[3] După relatarea prof. dr. Jan Reyhman (Varșovia), participant la acest congres.

[4] Din delegația condusă de acad. Al. Graur au făcut parte Vl. Bănățeanu, Vl. Drimba, M. Guboglu, Enver Mahmud, I. Matei ș.a., care au prezentat comunicări. Congresul a avut mii de participanți din toate părțile globului cu numeroase secții și subsecții. Am putut acoperi numai două-trei secții. În ce mă privește, cu colegul I. Matei, fiind istorici, am preferat secția *Istoria Turciei* unde am prezentat o comunicare (M.G.), în rusă și turcă, intitulată *Campania sultanului Suleyman I Magnificul în Moldova în lumina cronicilor turcești* (1538/945 H.). Comitetul orientaliștilor sovietici, în frunte cu mult regretata A. S. Tveritinova, a preferat să publice numai versiunea rusă: *Pohod Suleymana Velikolepnago v Moldaviu 1538/945 H. god v svete Turetskih letopisej*, în „Trudî 25-go Mejdunarodnago Kongressa Vostokovedov", 9—16 August 1960, Tom. II, Moskva — 1963, p. 435—442. Am referit despre acest congres în *RA*, III, 2 (1960), p. 288—294 și mai ales în anuarul nostru *SAO*, III (1961),, p. 299—346.

[5] Cf. Mihail Guboglu, *Dimitrie Cantemir — Orientaliste*, în *SAO*, III, 1961, p. 129—160 + fig., pl.; idem, *Ilk Romen Türkoloğu — Dimitrie Kantemir* (Primul turcolog român — D. Cantemir", în „I. Milletler Arasi Türkoloji Kongresi" (Istanbul, 15—20. X. 1973), *tebligler* (comunicările) 3. Türk Sanatı Tarihi, Istanbul — 1979, p. 968—981.

[6] Cf. Mioara Apolzan, *Istanbul '82*, în „România literară" din 6 ian. 1983; Mihail Guboglu, *IV-e Congrès international de Turcologie*, în *SAO*, XI, 1983, p. 105.

turii, primarul orașului Istanbul și rectorul Universității. După lectura unor telegrame, au urmat alocuțiunile de salut ale reprezentanților delegațiilor străine, în ordine alfabetică, începînd cu cele două Germanii *(Almanya)* și încheindu-se cu U.R.S.S. și Iugoslavia. Ședința de deschidere a luat sfîrșit prin acordarea cîtorva premii pentru merite deosebite în turcologie lui Tahsin Banguoğlu (Istanbul), A. N. Kononov (Leningrad) — ambii octogenari — și unui tînăr finlandez pentru înființarea și activizarea unui mic Institut de turcologie.

În adunarea generală (23. IX. 1985), sub președinția prof. Muharrem Ergin, au fost prezentate două comunicări ample. În prima, Kemal Karpat (S.U.A.) a discutat temeinic, sub toate aspectele, *Problemele generale ale turcologiei*, stîrnind mare interes. În continuare, doç. dr. Mehmet Saray a prezentat *Administrația de stat la turci, Atatürk și cercetările turcologice.*

Deși limba oficială a congreselor de turcologie este turca, unele comunicări au fost prezentate și în unele limbi de circulație (engleza, franceza și italiana). Comunicările, în număr de circa 300, au fost repartizate, după conținut, în secțiile : *Limba turcă* (I) ; *Literatura turcă* (II) ; *Istoria turcă* (III) ; *Cercetări turco-islamice* (IV) ; *Arta turcă și istoria medicinei* (V) *și Muzica turcă* (VI), prezentate în diverse săli ale Facultății de litere a Universității din Istanbul. Discuțiile au fost destul de ample și, în general la nivel academic. Din România, au participat cu comunicări științifice următorii :

1. A. M. Ablay, *Bogăția și importanța folclorului turco-ğagatay* (s. a II-a, în în turcă).

2. M. M. Alexandrescu-Derscu Bulgaru, *Les réactions de l'Occident aux succes remportés par l'Empire ottoman au XVI-e siècle* (s. a IV-a).

3. M. A. Ekrem, *Izvoare externe care dau știri adevărate despre istoria turcă* (s. a III-a, în turcă).

4. Anca Ghiață, *Les „Salnâme" et les „Tapu" — sources d'histoire de l'Empire ottoman au XIX-e siècle* (s. a III-a).

5. M. Guboglu, 1. *Relații juridice-diplomatice româno-turce : capitulații-tratate* (s. a III-a, în turcă) ; 2. *Cercetări privind limba, literatura și istoria gagauză*, în două variante (s. I și a IV-a).

6. Enver Mahmut, *Expresii-zicale turco-române corupte în limba română* (s. a IV-a, în turcă).

7. M. A. Mehmet, *Vizirii Köprülü în cronicile românești și unele evenimente* (s. a IV-a, în turcă).

8. I. Penișoară, *Termeni turcești în toponomastica Dobrogei* (s. a IV-a, în turcă).

9. Maria Roșca, *Interreferences Between the Romanian Folk Music and Turkish Folk Music* (s. a V-a).

10. E. Stănescu, *Clarificarea statutului politic al țărilor române față de Sublima Poartă* (s. a IV-a, în franceză, titlul turc în program).

Comunicările delegației românești, în general, au fost bine primite, pozitiv apreciate și unele au stîrnit discuții vii. Așa de pildă, comunicarea noastră despre Capitulații-tratate româno-turce a stîrnit interes, la discuții participînd N. Beldiceanu, M. Sertoğlu, Ali Ihsan Gençer ș.a. S-a recunoscut unanim că Transilvania a avut capitulații *„Ahidnâme"* din partea otomană (1541—1690). În ce privește Țara Românească, în deosebi după 1462 și Moldova după 1538, problema a rămas la nivel de discuție. După 1878 au existat adevărate tratate bilaterale între Imperiul otoman și România ; vechile tratate, dacă au existat, au fost, sigur, unilaterale sub raport juridic. În ciuda unor păreri contradictorii, istoricul-turcolog german Hans-Jurgen Kornrumpf a apreciat că aceasta a fost cea mai interesantă ședință a Congresului. A doua comunicare n-a stîrnit atîtea discuții, dar a avut ca urmare faptul că am fost solicitat să întocmesc un dicționar vechi turc *(oguz/uz)gagauz)* și turc-modern la care adaug și român. Pe lîngă faptul că secția a V-a *(Arta turcă...)* nu s-a putut acoperi de noi, cîteva din comunicările noastre (n-rele 2, 3, 7 și 10), prin caracterul și conținutul lor, puteau fi încadrate mai bine la secția istorică (III), decît la „cercetări turco-islamice" cu alt profil. Președinția unei ședințe la secția istorică (26.IX.1985 d.m.), a revenit subsemnatului (M. G.), la care au fost prezentate șapte comunicări, începînd cu dr. Turgut Akpinar și pînă la Anca Ghiață.

Merită o mențiune specială comunicarea prof. dr. N. Beldiceanu (Sorbona — Paris), intitulată *Corinthe et les revenus concédés au Sangak beğ de Morée en 1461* (s. a III-a). Bazată pe materiale arhivistice turcești inedite (condici-deftere etc.), analizate temeinic, bine sintetizată, comunicarea a prezentat un viu interes, fiind apreciată astfel la discuții de prof. dr. H. Sahilioğlu, M. Guboglu ș.a. Cunoscuta cercetătoare (Sorbonne — Paris), Irène Beldiceanu-Steinherr a prezentat *Les tribus d'Eski El, Bayburd et Turgut à l'aube du XVI-e siècle*, apreciată pentru originalitatea și noutatea temei. Directorul Institutului de arheologie din Istanbul, dr. Jean-Louis Bacqué-Grammont a prezentat frumos, în turcă și franceză, corespondența inedită a lui Ahmed Cemal cu Mustafa Kemal pașa — viitorul Atatürk — care a stîrnit mare interes în rîndurile auditoriului.

O ședință specială a fost consacrată (s. I) lui Bilgä Kagan din amurgul împărăției „Göktürk" (recte *Köktürk)*[7], fondată de Bumin (după izvoarele chineze *Tumin)* Kagan (552 e.n.), din partea apuseană a Asiei Centrale. Acesta, ca și predecesorii săi Elteriș și Qapghan (680—716 e.n.), și-a eternizat numele prin ridicarea unui monument măreț, cu inscripții runice-orhonice, adică vechi turcești, de mare valoare istorică-lingvistică. Din cele șapte comunicări prezentate în această ședință (24. IX. 1985) amintim : prof. dr. Bahaeddin Ögel (Ankara), *Valorificarea inscripțiilor „Göktürk"* ; prof. dr. Ethem Rahim Tenișev (Moscova), *Limba și stilul monumentului „Bilge Kagan"*. Numitul este unul din redactorii „Dicționarului vechi turc" *(Drevnetürskij Slovari)*[8] care prezintă interes și pentru cercetările noastre preotomane. Doç. dr. Osman Sertkaya a prezentat *Vederi noi despre fața răsăriteană a pietrei a doua din monumentul Tonyukuk* etc. A doua ședință a fost consacrată lexicografului otoman Șemseddin Sami (s. a II-a).

Din comunicările altor turcologi turci privind epoca medievală și modernă-contemporană semnalăm : dr. Emel Esin, *Istoria culturii oguzilor (byz. uzilor) în sec. VI—VIII e.n. din regiunea Dokuzoğuz pînă la lacul Aral* (s. a V-a), prof. Ercümend Kuran, *Nașterea și dezvoltarea Panislamismului* (s. a III-a) ; Mithad Sertoğlu, fost director general al Arhivelor Consiliului de Miniștri a prezentat *O telegramă a lui Tevfik pașa adresată lui Atatürk, dar neprimită* (s. a III-a). Despre arta poetică-literară a lui H. S. Tanrıöver, fost ambasador al Turciei la București (1931—1944), mare prieten al poporului român, a vorbit prof. dr. Fevziye A. Tansel (Ankara), *Denumiri alegorice și simbolice folosite de Hamdullah Suphi Tanrıöver* (s. a II-a), care a fost nu numai un orator celebru, ci și un mare estet literar. A conferențiat și la Universitatea din Iași (1938) despre *Arta turcă*, în franceză, stîrnind aplauze furtunoase. Într-o altă secție, A. Haydar Bayat prezintă și analizează *Anecdotele medicului și omului de stat Kecicizade Fuat pașa* (s. a II-a), care a avut relații încordate cu țările române în anul revoluționar 1848 și mai tîrziu (Paris, 1856, 1858) ș.a.

Din delegația sovietică, afară de comunicarea magistrală a lui E. R. Tanișev, au mai prezentat comunicări interesante etnograful dr. N. V. Basilov (Moscova), *New data on the Religion of the ancient Turks* (s. a III-a) ; prof. dr. Z. I. Budagova (Daku), *Derivarea zicătorilor în Azerbaydjan* (în turcă, s. a IX-a) ; prof. dr. Galina Pugačenkova, *Evolution of medieval Rabts in Central Asia* (s. a V-a) etc.

Din comunicările delegațiilor altor țări europene reținem : prof. Hans-Jürgen Kornrumpf (R. F. Germania) a analizat două relatări despre Cipru în 1588 sub dominația otomană și informațiile lui Kâtip Celebi, iar Hurremîzâde Abdullah efendi despre administrația acestei insule (s. a III-a, în turcă) ; prof. Josef Matuz

[7] E o lectură mai corectă ; în turca orientală se citește *Köktürk*, însemnînd turc „băștinaș", „indigen" *(Kök* — „rădăcină") ; *kök* înseamnă și liber, corespunzînd cu „Turcii liberi". În timp ce *Göktürk* (în turca apuseană K sonorizat) are sens de „Turc celest" sau „Turc albastru". Recomandăm, în această privință, lucrările lui V. V. Radlov, S. Malov, T. Banguoğlu, A. von Gabain etc. (turcologi cu renume), lucrări de mitologie turcă, precum *Türk Mitolojisi* de Bahaeddin Ögel (Ankara, 1971/73, 2 vol.), chiar și pe acei care folosesc forma „Göktürk" ca de ex. René Giraud, *L'empire des Turcs Célestes. Les règnes d'Elterich, Qapghan et Bilgä* (680—734)..., Paris, 1960, 220 p. + 4 h. Aceste lucrări moderne contravin, uneori, izvoarelor de mîna întîia ca *Documents sur les Tou-Kiue (Turcs) Occidentaux*... par Eduard Chavanes (Paris, 1941).

[8] Izdatel'stvo „Nauka", Leningrad, 1969, XXXVIII + 677 p.

(R. F. Germania) a dezbătut problema capitulațiilor în comunicarea sa *Über die Rechtsgültigkeit der osmanischen-französischen Kapitulation des Jahres 1536*; în legătură cu acest subiect stau și capitulațiile turco-selgiuce și turco-osmane, anterioare secolului XVI, pentru care sînt de citat cercetarea mai recentă a istoricului doç. dr. Melek Delilbaşı privind capitulațiile *(Ahidnâme)* turco-selgiuce acordate Genovei și Veneției în secolul XVIII[9] și un articol al istoricului român N. Iorga, în care, înainte de privilegiul-capitulație a lui Mehmed II pentru Pera (1453), figurează *Tratatul* [recte: capitulația] *lui Murad I-iu cu Genova* (8 iulie 1387), *Tratatul Sultanului* [recte emirului] *Suleiman I-iu cu Bizanțul și Liga creștină* (înainte de 3 iunie 1403) etc.[10]. Dr. Markus Köhbach (Viena) a analizat bine o legendă *(efsâne)* despre cucerirea [recte: recucerirea][11] Budei *(Budun)* în 1541 sub Suleyman I Magnificul, înființarea pașalîcului în Ungaria și a Principatului sau „Crăia" Transilvania (s. a III-a, în turcă). Prof. dr. Jacob Landau (Jerusalim), originar din România, a trasat portretul unui kemalist în persoana lui Munis Tekinalp, care deși evreu, se integrase societății turcești, devenind poate mai turc decît turcii (s. a III-a, în turcă). În această secție au mai fost prezentate două comunicări de către italiencele Carla Coco *(The Turkish Speaking School in Venice)* și Flora Manzonetta *(Baili Veneziani alla Sublime Porta)*. O prezentare succintă a acestor comunicări și în turcă a făcut-o istoricul doç. dr. Mahmud Şakiroğlu (Ankara), cu studii de specializare în Italia. Înaintea acestor două comunicări, M. Şakiroğlu a prezentat o serie de *Documente noi despre centrul comercial turc din Veneția și locul acestuia în istoria comerțului nostru*. Menționăm și prezentarea istoricului chinez prof. dr. Chi-huei Huang, despre o veche operă turcească (secolul XI), *„Kudatgu Bilig" (Știința fericirii) și tactica oastei chineze* (s. a III-a, în turcă).

Printre numeroasele comunicări ale delegației iugoslave nu putem menționa decît cele prezentate de bosniaca dr. Genana Buturović, *Les chroniqueurs Turcs et Gurz Ilyas-Djerzelez (sec. XV), héros de la chanson épique balkanique* (s. a IV-a); prof. dr. Skender Rizaj, *Orașul minier Novoberda după condica „Mufassal defteri" din 1560/70* (s. a IV-a, în turcă); dr. Olga Zirojević (Belgrad), *Die Akincis zwischen den Kriegen* (s. a III-a); dr. Adem Handžić, *Despre organizația de grăniceri în provincia Bosnia, sec. al XVII-lea* (s. a III-a, în turcă); Nimetullah Hafız, *Modificarea fonemelor „K)G" și „G)C" în dialectul turc din Kossovo* (s. I, în turcă și franceză) etc. În ceea ce privește delegația maghiară au prezentat comunicări prof. dr. Agnes Varkonyi (Budapesta), *Transylvania and the Porte in the Second Half of the 17th Century* (s. a IV-a); dr. Istvan Vasary, *Bemerkungen über des uigurische Schriftum in der Goldenen Horde und bei Timuriden* (s. I); dr. Gyözö Gerö, *Die Freilegung des Valide Sultana-Bades in Eger* (s. a V-a); Gabor Agoston, *Intelectuali otomani în Ungaria, sec. 16—17* (s. a III-a, în turcă) etc. Aici se încadrează ca temă și dr. Hicran Akin (Ankara), *Importanța operei „Chronica Hungarorum" din secolul XV pentru istoria turcă* (s. a III-a, în turcă). Din cele cîteva comunicări ale delegației polone, aici, nu putem semnala decît dr. Wojciech Heusel, *Les Sefaretnâmelerinde Türkiye* (Turcia în relatările ambasadelor polone) privind secolele XVI—XVII (s. a IV-a), care prezintă interes și pentru noi. Istoricul finlandez Jouni Suistola a prezentat o comunicare despre războiul din 1877—1878 oglindit în baladele lor. Comunicările secției istorice, în număr de 55, au fost încheiate de doç. dr. Abdulkadır Yuvalı cu *Influențe ilhanide* [mongolo-iraniene] *văzute în sistemul financiar otoman*.

Din cele circa 40 de comunicări ale secției a V-a *(Istoria artei și medicinei turcești)*, unele au fost în legătură cu numismatica otomană (Ibrahim-Cevriye Ar-

---

[9] Intitulată *Ortaçağ'da Türk Hükümdarları tarafından Batılılara Ahidâmelerle verilen imtiyazlara genel bir bakış* (O privire generală privind privilegiile acordate cu Ahidnâme'le (capitulații) din partea suveranilor turci în Evul Mediu), în „Belleten", vol. XLVII, nr. 185, T. T. K. Basımevi, Ankara, 1984, p. 95—105.

[10] În *ARMSI*, s. II, t. XXXVI, București, 1914, p. 82—88 + facs.

[11] De fapt, Buda a fost cucerită în septembrie-octombrie 1526, după bătălia de la Mohacs, ocupată de armatele sultanului Suleiman I Magnificul în 1529 (cînd are loc prima asediere a Vienei), în 1533 etc. Ioan Zápolia (m. 1540), regele Ungariei, domnea la Buda în numele împăratului otoman.

tuk etc.), altele s-au referit la monumente turco-islamice (giamii, moschei, băi etc.), covoare, palate-hanuri, manuscrise ornate, inscripții, cișmele sau fîntîni arteziene care au valoare istorică. Aici, nu putem aminti decît comunicarea istoricului-arhitect dr. I. Aydın Yüksel privind *Datarea unor inscripții de la cavoul (Kabri) lui Meshih paşa*, fost mare amiral și mare vizir otoman (1498—1501). A. Yüksel, președinte al Societății „Fâtih" din Istanbul, este coautor (alături de dr. Ekrem Ayverdi ș.a.) la istoria monumentelor turco-islamice din România și Ungaria — *Osmanlı eseleri: Romanya ve Macaristan*, Istanbul, 1977 (cf. recenzia noastră în „Revista Muzeelor și Monumentelor", Anul XIII, 1982, nr. 2, p. 92—93).

În secția a VI-a *(Muzica turcească)*, au fost prezentate vreo zece comunicări ; cîteva s-au referit și la meritele lui Dimitrie Cantemir în această artă. Amintim că la congresul anterior muzicologa română Maria Roșca prezentase, cu mult succes, comunicarea intitulată *La musique turque du prince Démètre Cantemir*.

Afară de programul tipărit, în bune condiții, cu adresele participanților în anexă, au apărut și textele comunicărilor : Vol. I — *Limba turcă / „Türk Dili"* (301 p.) și vol. II — *Literatura turcă / „Türk Edebiyatı"* (295 p.). În aceste volume, apărute în optime condiții, figurează P. Ch. Florin Ionescu (București) cu *Noms de personne Roumains d'origine Turque — Osmanlie* (I, p. 139—141) și Elena-Natalia Ionescu (București), cu *Türk-Romen edehî ilişkileri — Relații literare turco-române* (II, p. 141—144).

În timpul congresului, a fost aranjat un stand de cărți și reviste, mai vechi și mai recente, zilnic înnoite, expuse fie spre vînzare, fie pentru unele donații. Un volum a fost publicat în memoria *Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan* (Istanbul, 1983, VIII + 498 p.)[12], în care colaborăm cu un studiu despre haraciul țărilor române (84 p.)[13]. Un alt volum omagial a fost dedicat literatului prof. univ. *Mehmet Kaplan'a Armağan* (Istanbul, 1984), cu ocazia pensionării sale. A mai figurat la expoziție Ali Ihsan Gençer cu *Bahriye'de Islahât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu* (1789—1867), (Reforme în marină și înființarea ministerului marinei), Istanbul, 1985, XII + 375 p., avînd o serie de știri și despre Țările Române *(Bogdan-Eflak)* și șantierele navale-porturile dunărene. Merită să fie semnalată și opera istoricului-economist Necdet Sevinç, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Düzeni* (Orînduirea social-economică otomană), Istanbul, 1985, 408 p., fundamentată pe izvoare și pe o bibliografie copioasă. Amintim și studiul lui Erol Özbilgen, *Osmanlı Hukuku'nun yapısı* (Structura dreptului otoman), Istanbul, 1985, XXIX + 144 p., care, deși cu caracter juridic, prezintă interes și pentru istorici. Nu se poate trece cu vederea versiunea turcă a valorosului studiu despre instituția timariotă de Nicoară Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde TIMAR*, trad. de M. A. Kılıçbay, Ankara, 1985[14].

De mare interes istoric-arhivistic este apariția primei fascicole din *Catalogul Arhivei otomane a Muzeului Topkapı Sarayı din Istanbul* (Ankara, 1985), cuprinzînd rezumatele succinte a peste o mie de firmane din perioada Hegirei 749—1338 (1348—1920). Se așteaptă apariția a încă 33 de fascicole, pe categorii de izvoare. Numeroase porunci imperiale și alte documente privesc Țările Române. Ne-a impresionat gestul prof. dr. Şükrü Elçin, președintele Institutului de cultură turcă din Ankara, care a oferit, în dar, delegaților străini, cîte o serie din publicațiile acestei instituții. Cei mai mulți dintre delegații noștri s-au ales cu cîte un pachet mare de cărți și reviste, publicate în optime condiții.

Congresul s-a închis cu cuvîntarea secretarului general Osman Sertkaya, care a anunțat că următorul congres va avea loc în septembrie 1988. La cererea congresiștilor, de data aceasta, s-a renunțat la obișnuitele plimbări cu vaporul pe Bosfor (29. IX. 1985), preferîndu-se vizitarea unor monumente istorice din anumite cartiere și, îndeosebi, a vestitului Bazar Oriental *(Kapalı Çarşı)*. Duminică, 30 septembrie, congresiștii s-au despărțit cu speranța revederii în 1988.

Mihail Guboglu

[12] Un alt „Memorial Ömer Lütfi Barkan", Paris, Librairie d'Amérique d'Orient, 1980, XVII + 252 p. cu 21 colaborări, a apărut în vederea celui de al II-lea congres internațional de istoria economică și socială a Turciei (Strasbourg, 1—5 iulie 1980).

[13] Vezi mai sus, în acest *Anuar*, p. 1023.

[14] Cf. *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 714—722.

DR. MARIA HOLBAN LA 85 DE ANI

Cei tineri și mult mai tineri care-i datorează o parte din ceea ce au învățat sînt mîndri să aducă omagiul lor d-rei Maria Holban, ca expresie a recunoștinței și a respectului lor, la una din acele aniversări tîrzii care atrag privirea asupra unei activități excepțional de îndelungate și de fecunde.

Aceasta s-a desfășurat numai în cadrul a două instituții — Școala Superioară de Arhivistică din București (1926—1948) și Institutul de Istorie „N. Iorga" (1949—1962) — dar îmbrățișează domenii atît de variate încît se poate spune, fără teamă de a greși, că dintre istoricii români de astăzi Maria Holban este personalitatea cea mai completă.

Este rezultatul studiilor la Universitatea din București, cu străluciți profesori dintre care, desigur, cei a căror influență i-a modelat vocația au fost N. Iorga, V. Pârvan și Ov. Densușianu. Li s-au adăugat alți maeștri la Ecole des Hautes din Paris, unde Maria Holban, începînd din 1929 și întorcîndu-se de două ori între 1936 și 1939, a urmat cursurile lui Abel Lefranc, istoricul Renașterii franceze, și pe acelea ale învățatului paleograf Charles Samaran.

A fi deținut de la 25 de ani catedra de paleografie latină la Școala creată de C. Moisil pe lîngă Arhivele Statului i-a permis să formeze la rîndu-i numeroși elevi, care au desprins astfel nu numai arcanele minusculei, uncialei și ligaturilor, ci o metodă riguroasă de editare critică a documentelor și însăși limba textelor medievale. Că, după reforma învățămîntului superior, această activitate nu a continuat, a fost, fără îndoială, spre paguba universității noastre.

În 1939, Maria Holban își trecuse doctoratul la București, cîștigînd aprobarea lui N. Iorga cu o lucrare, intitulată *De la Salamandre en feu au feu divin*, despre răspîndirea ideilor Reformei catolice la curtea lui Francisc I. Cu toate că această teză de doctorat a rămas nepublicată, o serie de contribuții prețioase la reconstituirea mediului literar din secolul XVI și la înțelegerea unor aspecte obscure ale culturii umaniste, cu implicații atît în gîndirea religioasă cît și în propaganda politică, stau mărturie despre informația autoarei, alimentată prin stăruitoare cercetări de arhivă. O notă a lui Lucien Febvre menționează unul dintre aceste articole care, cu erudiție și subtilitate, tratau probleme de care nici un istoric român nu se mai apropiase. Cincizeci de ani mai tîrziu, autoritatea Mariei Holban în această materie este confirmată de ecourile interpretărilor sale în paginile unor reviste de specialitate ca „Humanisme et Renaissance" sau „Etudes rabelaisiennes".

Chiar de atunci însă, din timpul petrecut la Bibliothèque Nationale și în arhiva Ministerului Afacerilor Străine, investigațiile sale de la Paris se îndreptau și în direcția istoriei relațiilor dintre Franța și principatele române. Au ieșit astfel la iveală rapoarte inedite ale consulilor francezi, interminabile denunțuri reciproce ale fanarioților dornici să-și asigure sprijinul diplomației franceze în concu-

rența pentru domnia Țării Românești sau a Moldovei și un manuscris necunoscut al lui Jean-Louis Carra, din care avea să se dezvolte apoi o ciudată „istorie" a celor două țări.

Paralel cu aceste preocupări științifice, necesitățile învățămîntului i-au impus Mariei Holban o adîncire a studiului documentelor latinești cu privire la istoria românilor, prilejuindu-i interesante observații în legătură cu stilul unor texte în care limba străină și forma convențională nu reușesc să ascundă felul de a gîndi, caracteristic, în românește, al redactorilor. Mai tîrziu, competența editoarei a fost masiv folosită la pregătirea seriei C (Transilvania) din colecția de *Documente privind istoria României*. Pe baza acestei munci de nesfîrșită acribie au fost construite interpretările de izvoare care au înnoit istoria românilor din Transilvania în secolele XIII—XIV și au luminat relațiile primilor Basarabi cu Ungaria angevină. Din 1956 și pînă astăzi, vreme de trei decenii, Maria Holban a reluat fără încetare analiza materialului documentar referitor la aspra confruntare dintre români și regalitatea ungară din care cei dintîi, învinși în Transilvania, au ieșit învingători în Țara Românească și Moldova. În afară de cîteva, care au fost reunite în volumul *Din cronica relațiilor româno-ungare* (1981), cea mai mare parte a acestor studii, apărute în diferite periodice, așteaptă să fie reeditate într-o culegere menită a fi, ca și cea precedentă, un instrument de lucru mereu consultat. Caracteristică pentru spiritul autoarei este dubla precauție, manifestată atît față de izvoarele însești, în textul cărora caută insistent elementul de fraudă sau artificiu, cît și față de pozițiile altor istorici, bănuiți de o interpretare tendențioasă sau abuzivă a documentului, și, ca atare, combătuți energic.

În același spirit, cercetările Mariei Holban, niciodată lipsite de bucuria descoperirii ori de îndrăzneala ipotezei, au adus o contribuție fundamentală la editarea colecției *Călătorilor străini despre țările române*, inaugurată în 1968, ajunsă la cel de-al nouălea volum și apropiindu-se cu repeziciune de capăt. Este o cinste pentru istoriografia și, în general, pentru cultura românească în care rareori se întîlnesc asemenea realizări duse la bun sfîrșit. În acest corpus, traduse și adnotate, relatările martorilor străini ai trecutului nostru — cîteva sute, din veacul XIV pînă către 1800 — se întregesc reciproc și, datorită comentariului minuțios, oferă un suport mai trainic decît pînă acum reconstituirii istorice. Pentru a stabili autenticitatea informațiilor și biografia autorului, de împrejurările căreia depinde uneori sinceritatea acestuia, a fost nevoie de investigații al căror rezultat, cînd nu și-a găsit locul în notele critice care însoțesc textele, a format materia unor articole speciale. Prezentarea atîtor personaje din alaiul pe care-l întovărășim de la un volum la altul ține seama de neasemănata lor varietate și reflectă constant o iscoditoare pasiune pentru psihologia omenească. De aceea, îi datorăm Mariei Holban o mulțime de portrete zugrăvite cu măiestrie și aplicație de miniaturist.

Caracterul acelor pagini, altul decît al întortochiatelor discuții ce urmăresc emendarea unui text sau stabilirea unei filiații de izvoare, dovedește un gust ales, întărit prin apropierea de marile culturi ale Europei vechi, și chiar un adevărat temperament literar. Căci de numele Mariei Holban se leagă și tălmăcirea în limba franceză a două, pe nedrept uitate astăzi, culegeri din lirica populară românească (Ov. Densușianu, *Florilège de chants populaires roumains, traduit par Mlle M. Holban*, Paris-Bucarest, 1934; *Incantations, chants de vie et de mort, transposées du roumain par Marie Holban*, Bucarest, 1937). Remarcabile sînt atît forma, neîntrecută de niciuna din încercările ce au urmat, în care sînt transpuse doinele sau descîntecele, bocetele sau colindele, cît și comentariul — care, la al doilea volum, constituie un studiu introductiv de 100 de pagini —, de o superioară înțelegere a sufletului țărănesc, stăpînit de prezența morților și adăpostit în sanctuarul naturii umanizate.

Așadar, întîlnirea fericită dintre un puternic dar creator și un ascuțit spirit critic, disciplinat de severitatea metodei, ni se pare a fi produs nota dominantă a scrisului Mariei Holban. Ceea ce ar putea trece drept generoasă risipire între subiecte de semnificație inegală se ordonează de fapt prin întoarcerea la matca celor cîteva mari teme pentru care, de fiecare dată, o analiză precisă a detaliilor a deschis perspective și a consolidat explicații. Zăbava asupra acestor amănunte vădește și o nobilă modestie și atașamentul față de tradiția istoriografică îndelungată căreia autoarea îi aparține. Asocierea însăși a istoriei universale și a trecutului poporului român, indisolubilă, este o moștenire a acestei tradiții pe care Maria Holban o reprezintă printre noi. În cultura anilor noștri nu există, poate, o idee care să revină cu mai dramatică stăruință decît aceea de continuitate. Marea doamnă a studiilor istorice românești o personifică firesc și ferm.

Aniversarea pe care o salutăm aici o va găsi pe Maria Holban la masa de lucru. Fie, ca, mulți ani de-acum înainte, lumina aceea pe care, serile, rarii trecători de pe o stradă veche din București o văd fără a bănui cine veghează acolo, să nu se stingă.

Andrei Pippidi

MIHAIL RUSENESCU

S-a stins din viață, la 30 noiembrie 1985, scurt timp după împlinirea vîrstei de 60 de ani, la capătul unei dramatice încleștări cu o boală necruțătoare, Mihail Rusenescu, apreciat specialist al istoriei contemporane a României, autor a numeroase lucrări, studii, articole și diverse contribuții aduse la elucidarea unor probleme fundamentale ale istoriei sociale, economice și politice.

Născut în comuna Valea Mare, județul Dîmbovița, la 6 septembrie 1925, Mihail Rusenescu a urmat studiile secundare la Pitești și superioare la Facultatea de Istorie a Universității din București. La început, și-a desfășurat activitatea în cadrul cancelariei Academiei R.P.R., după care s-a transferat la Institutul de Istorie „N. Iorga" din București, în calitate de cercetător în perioada 1952—1965, apoi de cercetător științific principal la sectorul de istorie contemporană.

În prima perioadă a activității sale în domeniul cercetării, Mihail Rusenescu a elaborat și publicat în exclusivitate studii și articole consacrate politicii interne și externe a României în anii 1923—1929 și 1944—1947, precum și asupra luptei de clasă, mai ales din ianuarie-februarie 1933.

Experiența dobîndită prin studiile și articolele publicate i-a permis ca în calitatea de cercetător științific principal să abordeze singur sau în colaborare cu specialiști din București și Iași monografii de mare însemnătate pentru cunoașterea veridică a problemelor fundamentale ale istoriei României.

Mai întîi, a luat parte la elaborarea amplei monografii *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, apărută la București, în 1967, o lucrare în care, pentru prima dată, au fost puse într-o formulă complexă, abandonîndu-se schemele simpliste, problemele pămîntului și ale frămîntărilor sociale din lumea satelor în interstițiul flancat de măsurile întreprinse de cercurile conducătoare după înăbușirea răscoalei din 1907 și înfăptuirea reformei agrare din 1921. Monografia respectivă a avut și are o largă audiență în rîndul specialiștilor, cîștigîndu-și prin valoare dreptul la referință. Cu adevărat, după ani de interpretări înguste, monografia în discuție a adus „în prima linie" o complexitate de situații, arătînd cît de diversificate erau raporturile agrare și cît de justificate mișcările țărănești.

În al doilea rînd, a contribuit la elaborarea și publicarea altei monografii, anume *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*, apărută la București, în 1969, monografie care, în fapt, prelungește pe plan social preocupările din volumul precedent, dar cu un adaos substanțial pentru istoria contemporană a României.

În al treilea rînd, înclinația sa spre exactitate a determinat ca, alături de alți specialiști din București, să alcătuiască volumul *Din cronica unor zile istorice*; e vorba de acele zile care au premers și au continuat actul de la 23 August 1944, adică din aprilie 1944, pînă în martie 1945 (de la crearea F.U.M. pînă la instaurarea guvernului dr. Petru Groza). Este prima monografie de acest fel, apărută la București, în 1971, în condițiile în care cronologia evenimentelor respective se impunea. „Refacerea" momentelor a condus la înțelegerea corectă a faptelor și la îndepărtarea unor erori care tindeau să se împămînteneasă.

În al patrulea rînd, a abordat, în colaborare cu un coleg de la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, lucrarea cu caracter monografic *Viața politică în România, 1922—1928*, apărută la București, în 1979. Este un volum care s-a înscris perfect în seria pe care o patronează Editura politică, volum în care se remarcă, pe de o parte, că

viața politică în România nu a mai fost atît de diversificată ca în perioada precedentă, dovadă a cîștigului poziţional realizat de marea burghezie, iar pe de alta, că România a făcut progrese remarcabile pe tărîm economic şi în consolidarea Marii Uniri. Pentru meritele cuprinse, volumul a primit premiul „Ştefan Gheorghiu" al Academiei R. S. România. Era, în fapt, şi o recunoaştere a activităţii sale ştiinţifice îndelungate desfăşurate în domeniul istoriei.

In al cincilea rînd, a luat parte, pentru perioada 1922—1928, la redactarea volumului VI al Tratatului de istoria României, aşteptat, ca sinteză, de mulţi specialişti din ţară şi de peste hotare.

Deosebit de monografii şi de sinteze, Mihai Rusenescu a publicat în a doua parte a activităţii sale studii, articole şi recenzii referitoare la istoria ţărănimii şi a relaţiilor agrare în perioada interbelică, a abordat o tematică largă consacrată transformărilor revoluţionare democratice din anii 1944—1948, ecoului internaţional al proclamării Republicii, presei de tineret în perioada noiembrie 1944 — martie 1949, primelor luni de activitate a guvernului dr. Petru Groza, şi a alcătuit repertorii bibliografice privind istoriografia perioadei 23 august 1944 — 30 decembrie 1947.

In ultimii ani, Mihail Rusenescu şi-a îndreptat atenţia asupra caracterului şi rezultatelor studiilor interdisciplinare privind sociografia mediului rural în perioada interbelică, influenţa unor factori naturali (pădurile, izlazurile, luncile, bălţile etc.), asupra dezvoltării unor ecosisteme particularizate din viaţa rurală. Grav bolnav, a găsit tăria, cu cinci zile înainte de deces, să se deplaseze la Institut, unde, în faţa Consiliului ştiinţific, şi-a prezentat primele două capitole din noua lucrare de plan aflată în curs de elaborare.

Mihail Rusenescu, căruia prietenii îi spuneau obişnuit „Mişu", a manifestat însuşiri colegiale de o rară frumuseţe şi noblețe. Lipsit de orgolii şi de patimă, n-a pricinuit nimănui nici un necaz, astfel încît în Institut şi în afara locului de muncă nu există vreo plîngere împotriva sa. A ştiut să trăiască retras, dar şi în colectiv, a putut cîştiga prietenia şi stima întregului colectiv în mijlocul căruia a lucrat, a ştiut să învingă, cum numai caracterele tari o pot face, deznădejdea care apare în chip firesc în faţa morţii, a avut capacitatea de a ascunde suferinţa spre a nu aduce mîhnire în sufletele celor pe care i-a iubit. A dorit să fie îngropat în comuna de unde a plecat, alături de cei ce i-au dat viaţă.

Dispariţia prematură a lui Mihail Rusenescu a impresionat şi a trezit unanime regrete în rîndul tuturor celor ce l-au cunoscut, l-au agreat şi l-au stimat.

Traian Udrea

ABREVIERI

AAR = Analele Academiei Române
AES = Analele economice şi statistice
AIIAC = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj
AIIAI = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" Iaşi
AIINC = Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj
AISC = Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL = Anuarul de lingvistică şi istorie literară (Iaşi)
AM = Arheologia Moldovei
AMM = Acta Moldaviae Meridionalis (Vaslui)
AMN = Acta Musei Napocensis
Anale = Analele Institutului de Studii Istorice şi Social-Politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. (Anale de istorie)
AnM = Analele Moldovei
APR = Analele Parlamentare ale României
AR = Arhiva Românească (ambele serii)
ARBSH = Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique
ARMSI = Academia Română, Memoriile Secţiunii Istorice
ARMSL = Academia Română, Memoriile Secţiunii Literare
ARMSŞ = Academia Română, Memoriile Secţiunii Ştiinţifice
ASI = Archivio Storico Italiano
ASRS = Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială
AŞUI = Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi
AUB = Analele Universităţii Bucureşti
BAGIR = Buletinul Asociaţiei Generale a Inginerilor din România
BCI = BCIR
BCIR = Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI = Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BIER = Buletinul Institutului Economic Român
BIRE = Buletinul Institutului Român de Energie
BIROM = Buletinul Institutului Românesc de Organizare Ştiinţifică a Muncii
BMI = Buletinul Monumentelor Istorice
BOR = Biserica Ortodoxă Română
BRV = Bibliografia Românească Veche
BS = Balkan Studies (Thesaloniki)
BSH(BSHAR) = ARBSH
BSNR = Buletinul Societăţii Numismatice Române
BSOAS = Bulletin of the School of Oriental and African Studies
BSP = Buletinul Societăţii Politehnice
BUGIR = Buletinul Uniunii Generale a Industriaşilor din România
BZ = Byzantinische Zeitschrift
CDM = Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhivele Centrale de Stat. Bucureşti, vol. I—V
CDM.S.1 = idem, Supliment 1
CI = Cercetări istorice (ambele serii)
CL = Cercetări literare

CMRS = Cahiers du monde russe et soviétique
CvL = Convorbiri literare (ambele serii)
DAD = Dezbaterile Adunării Deputaţilor
DIR = Documente privind istoria României
DOP = Dumbarton Oaks Papers
DRH = Documenta Romaniae Historica
FHDR = Fontes Historiae Dacoromanae
GB = Glasul Bisericii
IN = „Ioan Neculce". Buletinul Muzeului Municipal din Iaşi
JGO = Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
KS = Kratkie soobşcenia o dokladah i polevih issledovaniah Instituta storii materialnoi kulturi (Moscova)
LR = Limba română
MA = Mitropolia Ardealului
MB = Mitropolia Banatului
MC = „Miron Costin". Revistă de mărturii istorice (Bîrlad)
MCA = Materiale şi cercetări arheologice
MemAnt = Memoria Antiquitatis (Piatra Neamţ)
MMS = Mitropolia Moldovei şi Sucevei
MO = Mitropolia Olteniei
NE = Numizmatika i epigrafika (Moscova)
NEH = Nouvelles études d'histoire
OO = Österreichische Osthefte
RA = Revista Arhivelor (ambele serii)
REB = Revue des études byzantines
REI = Revue des études islamiques
RER = Revue des études roumaines
RES = Revue des études slaves
RESEE = Revue des études sud-est européennes
RFR = Revista Fundaţiilor Regale
RGI = Revista generală a învăţămîntului
RHMC = Revue d'histoire moderne et contemporaine
RHSEE = Revue historique du Sud-Est européen
RdI = Revista de istorie
RI = Revista istorică
RIAF = Revista pentru istorie, arheologie şi filologie
RIR = Revista istorică română
RITL = Revista de istorie şi teorie literară
RM = Revista muzeelor
RMM = Revista muzeelor şi monumentelor
RREI = Revue roumaine d'études internationales
RRH = Revue roumaine d'histoire
RRSI = Revista română de studii internaţionale
Rsl = Romanoslavica
SAI = Studii şi articole de istorie
SAMNB = Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu"
SAO = Studia et Acta Orientalia
SCB = Studii şi cercetări de bibliologie
SCIA = Studii şi cercetări de istoria artei
SCI = Studii şi cercetări istorice (ultimele din *CI*, seria veche)
SCIM = Studii şi cercetări de istorie medie
SCIV = Studii şi cercetări de istorie veche
SCIVA = Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie
SCN = Studii şi cercetări de numismatică
SCŞI = Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi
SEER = The Slavonic and East European Review
SlavAnt = Slavia Antiqua (Varşovia-Poznan)
SMIC = Studii şi materiale de istorie contemporană
SMIM = Studii şi materiale de istorie medie
SMIMd = Studii şi materiale de istorie modernă
SMMIM = Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară

SOF = Südost-Forschungen (München)
StCl = Studii clasice
SUBB = Studia Universitatis Babeş-Bolyai
TC = „Theodor Codrescu" (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
Ukb = Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen
VR = Viaţa românească.

Autorii sînt rugaţi să folosească aceste abrevieri în materialele trimise pentru publicare, semnalînd titlurile necuprinse în prezenta listă.

ÎN ATENŢIA COLABORATORILOR

Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" acceptă pentru publicare *studii* (circa 40 p.), *articole şi note* (pînă la 25 p.), *recenzii* (circa 5 p.), *note bibliografice* (1—2 p.) şi dări de seamă privind viaţa ştiinţifică internă şi internaţională.

Toate materialele vor fi prezentate redacţiei în două exemplare, dactilografiate la două rînduri, cu notele numerotate în continuare, aşezate la sfîrşitul textului. *Studiile* vor fi în mod obligatoriu însoţite de un rezumat în limba română sau tradus într-o limbă de largă circulaţie. Fotografiile şi desenele vor fi numerotate şi însoţite de explicaţii, indicîndu-se în manuscris pagina unde trebuie aşezată imaginea respectivă.

Colaboratorii din ţară sînt rugaţi să prezinte materialele în *formă finită*, ţinînd seama de faptul că nu întotdeauna li se va putea asigura trimiterea unei corecturi ; într-un asemenea caz, corectura se va efectua în redacţie, urmărindu-se respectarea manuscrisului.

Colaboratorii au obligaţia de a anunţa redacţia în cazul cînd au predat acelaşi text unei alte publicaţii (în versiunea originară sau în traducere), cînd textul respectiv face parte dintr-un volum predat deja unei edituri (sau aflat într-un stadiu avansat de definitivare), precum şi în cazul cînd unele afirmaţii sau citări din note necesită anumite actualizări (studii proprii citate *în manuscris* şi apărute între timp, noi studii în aceeaşi problemă şi care trebuie menţionate etc.).

Alcătuirea rubricilor de informare bibliografică — *Recenzii, Note bibliografice, Revista revistelor* — fiind coordonată de redacţie, colaboratorii externi care doresc să prezinte cărţi, studii şi reviste sînt rugaţi să se informeze la redacţie, înainte de a trimite prezentările respective.

Acceptarea materialelor spre publicare se face în baza unor referate elaborate de specialişti. Redacţia îşi rezervă dreptul de a planifica apariţia materialelor acceptate în funcţie de necesităţi şi de a nu le reţine pe acelea care, dintr-un motiv sau altul, nu se circumscriu acestora.

Pentru a fi luate în discuţie la alcătuirea sumarelor, materialele destinate celor două părţi ale *Anuarului* trebuie să se afle în redacţie pînă la 1 noiembrie (pentru partea I) şi, respectiv, pînă la 1 mai (pentru partea II).

„Anuarul" editat de Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" — care continuă, din 1964, seria de istorie a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între 1950 și 1963 — cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș.a., consacrate istoriei României (veche, medievală, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale etc. Publicația se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei românești și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

Difuzarea „Anuarului" în țară este asigurată de către redacție ; în străinătate, revista poate fi procurată prin intermediul ILEXIM, serviciul export-import presă, str. 13 Decembrie nr. 3, P.O.B. 1—136, 1—137, telex 11226, 70 011 — București.

ırmătoarele tomuri :

ani), 80 lei

ERATĂ

La pag. III, rîndul 42, în loc de: *„Cărțile Moldovei socialistte, 1971—1975* (Alexandru Andron:c)", se va citi : ȘT. PASCU, GH. HRISTODOL, L. BÁTHORY, GH. IANCU, A. RUSU, N. PĂUN, S. MÂNDRUȚ, I. NISTOR, *Bibliografia istorică a României, VI, 1979—1984* (Lucian Nastasă).

), 154 p., 15 lei

două războaie mon-

nondial și România.

it de Gh. Buzatu),

l AB și B ale cera-

p. 25 lei

1862), 173 p., 40 lei

gleze 1914—1933),

La pag. 981, rîndul 2, în loc de: „Născut la Paris în 1830 și prematur stins din viață (1889) înttr-un moment în care", se va citi : FUSTEL DE COULANGES, *Cetatea antică. Studiu asupra cultului, dreptului și insti-*

Tiparul executat sub cd. 132
la Întreprinderea poligrafică Iași
Str. 7 Noiembrie nr. 49

„Anuarul" editat de Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" — care continuă, din 1964, seria de istorie a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între 1950 și 1963 — cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș.a., consacrate istoriei României (veche, medievală, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale etc. Publicația se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei românești și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

Difuzarea „Anuarului" în țară este asigurată de către redacție; în străinătate, revista poate fi procurată prin intermediul ILEXIM, serviciul export-import presă, str. 13 Decembrie nr. 3, P.O.B. 1—136, 1—137, telex 11226, 70 011 — București.

În stocul redacției se mai află și pot fi procurate prin comandă următoarele tomuri:

XVI/1979, 672 p., 40 lei
XVII/1980, 896 p., 40 lei
XVIII/1981, 872 p., 40 lei
XIX/1982, 928 p., 76,50 lei
XX/1983, 696 p. (cu tabla de materii pentru ultimii zece ani), 80 lei
XXI/1984, 728 p., 78 lei
XXII/1985, 1—2, 1016 p., 115 lei
XXIII/1, 1986, 464 p., 50 lei

Supliment I (C. Istrati, *Condica vistieriei Moldovei din anul 1816)*, 154 p., 15 lei
Supliment II (D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale)*, 214 p., 18 lei
Supliment III (Gh. Buzatu și Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial și România. O bibliografie)*, 214 p., 21 lei
Supliment IV *(Anglo-Romanian Relations after 1821,* vol. îngrijit de Gh. Buzatu), 301 p. + ilustrații, 42 lei
Supliment V (Anton Nițu, *Formarea și clasificarea grupelor de stil AB și B ale ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie)*, 133 p. + ilustrații, 30 lei.
Supliment VI *(Culture and Society*, vol. îngrijit de Al. Zub), 222 p. 25 lei
Supliment VII (Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova, 1781—1862)*, 173 p., 40 lei
Supliment VIII (Valeriu Florin Dobrinescu, *Relații româno-engleze 1914—1933)*, 186 p., 25 lei.

Tiparul executat sub cd. 132
la Întreprinderea poligrafică Iași
Str. 7 Noiembrie nr. 49

Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"
tom. XXIII/2, p. 465—1160 Iași, 1986

Lei 70